Ali Kaya'nın birinci ve ikinci el kaynakları
bilimsel bir çalışmanın ürünü olan bu kitapta
n tarihinin Klasik ve Hellenistik çağlarının
ve askerî tarihi anlatılmaktadır. Deniz ticareti
ip ekonomik refah seviyesinin çok yükseldiği,
rlerinin, felsefe ve sanatın büyük ilerleme
Çağ'da Eski Yunan kentleri (poleis), hem
oğusunu imparatorluk sınırları içinde tutan
vaşları) hem de kendi aralarında savaştılar.
Yunan kent devletlerinin siyasi ve askerî
ü iki kenti olarak bu çağa damgasını vurdu.
e rakip ve düşman Yunan kentleri arasındaki
nıp "böl ve yönet" politikası uyguladılar.

akedonya Krallığı'nı çağının en büyük
ne getiren II. Philippos'un siyasi ve askerî
vetlendi ve böylece Yunan kent devletlerinin
ne vazgeçtikleri bağımsızlıklarını bir daha
ı yeni bir döneme girildi. Günümüzde
İÖ 323-30) denilerek tarihe mal edilen bu
Pers Krallığı'nı ortadan kaldıran "Büyük"
skender tarafından atıldı. Hellenistik Çağ'da
eri kültürel üstünlüklerini İskenderiye gibi
nın başka kentleri lehine kaybettiler ve çağın
yla birlikte anılan krallıkları (Ptolemaioslar/
/Suriye, Antigonoslar/Makedonya, Pergamon,
bağımlı hâle getirildiler. Ancak Hellenistik
n kent devletleri üzerindeki hâkimiyetinin
ndı. Onlar, İÖ 3. yüzyıl sonlarında Hellenistik
neye başlayan Roma Cumhuriyeti karşısında
. yüzyılın ilk yarısında Roma nüfuzuna boyun
ldılar.

ISBN: 978-625-7201-86-5

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ
255.7.2.1.6.23.5719
Kitap İSBN 9786059241885 9786257201865
Ege ve Eski Yunan tarihi /
A134270
A.VIII
6143
2

Ege ve Eski Yunan Tarihi-II

Prof. Dr. Mehmet Ali K

Ege ve Eski Yunan Tarihi-II

Klasik ve Hellenistik Çağlar

Bilge
Kültür·Sanat

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

KAYIT NO. A134270
YER NO. A.VIII/6143-2

EGE VE ESKİ YUNAN TARİHİ
II

KLASİK VE HELLENİSTİK ÇAĞLAR

YAYIN NO: 1086

EGE VE ESKİ YUNAN TARİHİ - II
Klasik ve Hellenistik Çağlar
Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1. Basım: Eylül 2022

ISBN: 978-625-7201-86-5

Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Şekil Ofset*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

A. VIII / 6143-2

Sicil No: 255.7.2/23/5719
...n: Altınordu Başak Kitap Yayın Dağıtım, 2023. 90 TL

EGE VE ESKİ YUNAN TARİHİ
II

KLASİK VE HELLENİSTİK ÇAĞLAR

PROF. DR. MEHMET ALİ KAYA

Bilge
Kültür·Sanat

TÜRK TARİH KURUMU

Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya

26.10.1961 Denizli-Çardak doğumlu. İlköğrenimini Denizli ili Çardak ilçesi Gemiş köyünde, orta ve lise eğitimini Çardak Lisesi'nde tamamladı. 1985 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. 1986-1993 yılları arasında Türk Tarih Kurumu Eskiçağ Bilim ve Uygulama kolunda uzman yardımcısı ve uzman olarak kamu görevi yaptı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 1992'de yüksek lisansını, 1997'de doktorasını tamamladı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 1993-1997 yılları arası araştırma görevlisi, 1998-2001 yılları arasında yardımcı doçent olarak görev yaptı. 2001 yılında doçent, 2007 yılında profesör oldu ve halen aynı üniversitede öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. 2002-2003 yılları arasında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü müdür yardımcılığı ve Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı (2005-2011, 2017-2020) yaptı. E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu üyeliği (2003-2004), E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu ve Fakülte Kurulu üyelikleri (2003-2004 ve 2007) yaptı. 2019 yılından beri Tarih Bölüm başkanlığı ve 2021 yılından beri Ege Üniversitesi Senatosu üyeliği yapmakta olan Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya'nın Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora düzeyinde vermekte olduğu dersler şunlardır: Ege ve Eski Yunan Tarihi, Roma Tarihi, Uygarlık Tarihi, Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları, Eski Anadolu Tarihi, Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi, Roma Uygarlığı, Roma Ordusu, Roma Eyaletleri, Eski Batı Tarihi, Eski Doğu Tarihi, Latince Gramer, Latince Metin Okuma. Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya'nın bugüne kadar yayımlanmış kitapları şunlardır:

1. *E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarihi.* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2000.
2. *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi.* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016 (1. Baskı, Ege Üniv. Yay. 2000).
3. *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
4. *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı.* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018 (1. Baskı 2015).
5. *Güncelden Tarihe Türkiye'nin Siyaset Gündemleri.* Hel Yayıncılık, Ankara 2016.
6. *Ege ve Eski Yunan Tarihi-I. Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağ'a Kadar.* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
7. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi-I: Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar.* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
8. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi-II: Demir Devri ve Pers Hâkimiyeti Dönemi.* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
9. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi-III: Hellenistik Dönem.* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Giriş 13

BİRİNCİ BÖLÜM
PERSLERİN EGE VE YUNAN DÜNYASINA GELİŞİ

I.1. Ege'nin Doğusu: Lidyalılar, Kimmerler ve Yunan Kentleri 27
I.2. Lidyalılar, Medler ve Persler 30
I.3. Pers Kralı II. Kyros: Lidya Krallığı'nın Yıkılışı 34
I.4. Ege Denizi'nin Doğusunda Pers Hâkimiyeti 38
1.4.1. Pers Kralı Kyros ve Batı Anadolu 38
I.4.2. Paktyas İsyanı 39
I.4.3. Pers Hâkimiyetinin Kuruluşu 40
I.5. Kyros'un Doğu Seferi: Babil, Suriye ve Fenike'nin Fethi 43
I.6. Mısır'ın Fethi ve Yunanlar 46
I.7. Dareios'un Tahta Çıkışı ve İsyanlar 50

İKİNCİ BÖLÜM
EGE DÜNYASINDA PERS SATRAPLIKLARI VE DAREİOS'UN İSKİT SEFERİ

II.1. Ege ve Yunan Dünyasında Pers Satraplıkları 52
II.1.1. Satraplıkların Kuruluşu 52
II.1.2. Sardeis ve Daskyleion Satraplıkları 55
II.1.3. Sınırları, Yönetim ve Yöneticileri Bakımından Satraplıklar 58
II.2. Dareios'un İskit Seferi 62
II.2.1. Seferin Nedeni, Hazırlıkları, Tarihi 62
II.2.2. Susa'dan Byzantion'a 65
II.2.3. Byzantion'dan İstros'a (Tuna): Trakya 68
II.2.4. Dareios İskit Ülkesi Skythia'da 69
II.3. Trakya Satraplığı ve Makedonya 71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İYONYA İSYANI VE MARDONİOS'UN SEFERİ

III.1. İyonya İsyanı 77
III.1.1. Miletos Tiranı Aristagoras ve Naksos Seferi 77

III.1.2. İyonya İsyanının Nedeni ... 79
III.1.3. İsyanın Aleni Hazırlıkları ... 81
III.1.4. İyonya İsyanı: Savaşlar ... 84
III.1.5. Histiaios, Lade Savaşı ve Sonrası ... 88
III.2. Pers Generali Mardonios: Trakya ve Makedonya ... 91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
PERSLERİN BİRİNCİ YUNANİSTAN SEFERİ VE HELLEN BİRLİĞİ

IV.1. Birinci Yunanistan Seferi ... 94
IV.1.1. Seferin Nedeni ... 94
IV.1.2. Ege Adaları ve Eretria Savaşı ... 95
IV.1.3. Marathon Savaşı ... 98
IV.2. Yunanistan: Atina ve Hellen Birliği ... 106
IV.2.1. Atina ... 106
IV.2.2. Hellen Birliği ... 111

BEŞİNCİ BÖLÜM
PERSLERİN İKİNCİ YUNANİSTAN SEFERİ

V.1. Seferin Nedeni ve Hazırlıklar ... 115
V.2. Hellespontos Köprüsü ve Athos Kanalı ... 118
V.3. Kserkses'in Ordusu: Kappadokya'dan Thermopylai'ya ... 121
V.4. Thermopylai ve Artemision Savaşları ... 129
V.5. Atina'nın Yakılıp Yıkılması ... 134
V.6. Salamis Deniz Savaşı ... 136
V.7. Kserkses'in Sardeis'e Dönüşü ... 140
V.8. Salamis Savaşı Sonrasında Yunanlar ... 142
V.9. Plataia Savaşı ... 146
V.10. Mykale Savaşı ... 151

ALTINCI BÖLÜM
PENTEKONTAİTİA: ATİNA DENİZ İMPARATORLUĞU

VI.1. Pentekontaitia ... 154
VI.2. Hellen Birliği ve Komutanları ... 156
VI.2.1. Leotykhidas ve Ksanthippos ... 157
VI.2.2. Pausanias ... 159
VI.2.3. Themistokles ve Atina Surları ... 163
VI.3. Atinalı Aristeides ve Delos Birliği ... 166
VI.3.1. Aristeides ... 166
VI.3.2. Delos Birliği ... 168
VI.4. Atinalı Kimon: Delos Birliği'nin Askerî Faaliyetleri ... 173
VI.4.1. Boğazlar Bölgesi ve Trakya Kıyıları ... 173

VI.4.2. Naksos ve Thasos İsyanları ... 175
VI.4.3. Eurymedon Savaşı ve Kimon'un Yaşamının Son On Beş Yılı ... 176
VI.5. Sparta: Deprem, Helot İsyanı ve Hellen Birliği'nin Sonu ... 179
VI.6. Ephialtes Reformu: Areiopagos Meclisi ... 181
VI.7. Perikles Dönemi: Atina Deniz İmparatorluğu ... 183
VI.7.1. Perikles ve Dönemi ... 183
VI.7.2. Delos Birliği'nin Atina Deniz İmparatorluğu'na Dönüşmesi ... 186
VI.7.3. Delos Birliği'nin İsyancı Kentleri ... 189
VI.7.4. İlan Edilmemiş (Birinci) Peloponnesos Savaşı ... 191

YEDİNCİ BÖLÜM
PELOPONNESOS SAVAŞI

VII.1. Thoukydides'e Göre Peloponnesos Savaşı ... 197
VII.2. Savaşın Nedenleri ... 198
VII.2.1. Korkyra ve Epidamnos Savaşı: Atina ve Korinthos'un Müdahalesi ... 200
VII.2.2. Poteidaia Sorunu: Sparta'da Savaş Kararı ... 202
VII.2.3. Barış Adına Son Diplomatik Girişimler ... 204
VII.2.4. Thebai'ın Plataia'ya Saldırısı: Savaş Başlıyor ... 205
VII.3. Askerî ve Mali Bakımdan Savaşın Tarafları ... 206
VII.4. Savaş Stratejileri ve Arkhidamos Savaşı (On Yıl Savaşı) ... 207
VII.5. Nikias Barışı ... 213
VII.6. Atinalı Alkibiades ve Sparta Kralı Agis: Ara Dönem Savaşları ... 216
VII.7. Melos Katliamı ... 219
VII.8. Atina'nın Sicilya Seferi: Sicilya'da Savaşlar ... 221
VII.9. Sicilya Felaketi ve Sonuçları ... 228
VII.10. Attika-Delos Deniz Birliği'nin Dağılışı ... 230
VII.11. Alkibiades'in Dönüşü: Propontis ve İyonya Bölgelerinde Savaşlar ... 235
VII.12. Lysandros ve Peloponnesos Savaşının Son Dört Yılı ... 241
VII.12.1. Notion ve Arginusai Savaşları ... 243
VII.12.2. Aigospotamoi Savaşı ... 245
VII.13. Sparta Zaferi: Atina'da Teslimiyet ve Barış ... 247

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ATİNA'DA SİYASAL REJİMLER VE İSYANCI SATRAP KYROS

VIII.1. Atina'da Siyasal Rejimler ... 252
VIII.1.1. Demokrasi ... 252
VIII.1.2. Oligarşik Devrim: 400'ler Yönetimi ... 255

VIII.1.3. Samos'ta Oligarşi: Atinalı Demokratlar 257
VIII.1.4. Beşbinler Yönetimi 259
VIII.1.5. Otuzlar Yönetimi 260
VIII.1.6. Otuzlar Yönetiminin Sonu: Yeniden Demokrasi 263
VIII.2. Satrap Kyros'un İsyanı ve Kynaksa Savaşı 264
VIII.2.1. Kyros'un İsyan Hazırlıkları 264
VIII.2.2. Kyros'un Pers Büyük Kralına Karşı Seferi 266
VIII.2.3. Kynaksa Savaşı: Kyros'un Ölümü 268
VIII.3. Onbinlerin Dönüşü 269

DOKUZUNCU BÖLÜM
SPARTA HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

IX.1. Thibron ve Derkylidas: Anadolu'da Savaşlar 274
IX.2. Sparta Kralı Agis ve Elis Savaşı 277
IX.3. Lysandros ve Haliartos Savaşı 279
IX.4. Sparta Kralı Agesilaos: Anadolu'da Sparta-Pers Savaşları 282
IX.5. Sardeis'te Neticesiz Barış Konferansı 284
IX.6. Korinthos Savaşı (İÖ 395-387) 288
IX.6.1. Nemea Savaşı 289
IX.6.2. Koroneia Savaşı 290
IX.6.3. Korinthos'ta Olaylar: Muhaliflerin Katli 291
IX.6.4. Lekhaion Savaşı 292
IX.7. Akarnania, Argos ve Aigina'da Savaşlar 295
IX.8. Kral Barışı 297
IX.9. Mantineia ve Olynthos Savaşları 299
IX.10. Thebai: İşgal, İsyan ve Bağımsızlık 303
IX.11. İkinci Attika Deniz Birliği 304

ONUNCU BÖLÜM
YUNANİSTAN'DA THEBAİ ÜSTÜNLÜĞÜ

X.1. Boiotia Savaşı 309
X.2. Naksos, Alyzeia ve Korkyra Savaşları 311
X.3. Sparta'da Barış Konferansı: Ortak Barış 312
X.4. Leuktra Savaşı 314
X.5. Yunanistan'da Thebai Üstünlüğü ve Peloponnesos 319
X.5.1. Yenilenen Kral Barışı 319
X.5.2. Birinci Peloponnesos Seferi 321
X.5.3. İkinci Peloponnesos Seferi 323
X.5.4. Arkadia, Akhaia ve Korinthos 324
X.5.5. Susa Barış Konferansı ve Sonrasında Olaylar 325
X.5.6. Üçüncü Peloponnesos Seferi 327

X.5.7. Arkadia-Elis Savaşı 329
X.5.8. Dördüncü Peloponnesos Seferi 330
X.6. Kuzey Yunanistan 331
X.6.1. Tesalya Kralı Jason ve Halefleri 331
X.6.2. Tesalya Kralı Aleksandros: Thebai ve Makedonya 332
X.7. Mantineia Savaşı 335
X.8. Mantineia Savaşı Sonrası: Müttefikler Savaşı ve III. Kutsal Savaş 336
X.9. Ege'nin Doğusu: Satraplar İsyanı 338

ON BİRİNCİ BÖLÜM
MAKEDONYA KRALLIĞI:
KURULUŞUNDAN BÜYÜK İSKENDER'E KADAR

XI.1. Makedonya ve Makedonlar 341
XI.2. Makedonya Krallığı'nın Kuruluşu ve Gelişimi 347
XI.2.1. I. Perdikkas'tan III. Amyntas'a 347
XI.2.2. III. Amyntas ve Halefleri 352
XI.3. Makedoya Krallığı'nın Yükselişi: II. Philippos 354
XI.3.1. II. Philippos'un Kral Olmadan Önceki Yaşamı 354
XI.3.2. II. Philippos Döneminin İlk Üç Yılı: Askerî Reformlar 355
XI.3.3. Amphipolis, Pydna, Krenides ve Poteidaia'nın Fethi 359
XI.3.4. Tesalya Zaferi ve Methone'nin Fethi 362
XI.3.5. Tesalya'da Savaşlar: Yenilgi ve Zafer 363
XI.3.6. Tesalya, Epeiros ve Trakya 366
XI.3.7. Olynthos Savaşı: Khalkidike'nin İlhakı 367
XI.4. Atina ve II. Philippos: Philokrates Barışı 369
XI.5. Barış Döneminde (İÖ 346-339) II. Philippos ve Yunanistan 372
XI.6. Perinthos ve Byzantion: II. Philippos'un Neticesiz Kuşatmaları 375
XI.7. Dördüncü Kutsal Savaş 378
XI.8. Khaironeia Savaşı 380
XI.9. Khaironeia Sonrası: Korinthos Birliği 382
XI.10. II. Philippos'un Pers Seferi Hazırlıkları ve Ölümü 385

ON İKİNCİ BÖLÜM
MAKEDONYA KRALI İSKENDER: İSKENDER İMPARATORLUĞU

XII.1. Makedonya Kralı II. Philippos'un Oğlu İskender 388
XII.2. İskender'in Makedonya Kralı Oluşu 394
XII.3. İskender ve İsyancılarla Savaşı 396
XII.4. Asya Seferine Çıkış: Makedonya'dan Anadolu'ya 399
XII.5. Granikos Savaşı 401
XII.6. Miletos ve Halikarnassos Kuşatmaları 405
XII.7. Karia'dan İssos'a 406

XII.8. İssos Savaşı ... 408
XII.9. Syria Kıyılarının Fethi: Tyros ve Gaza ... 410
XII.10. Mısır'ın Fethi ... 413
XII.11. Gaugamela Savaşı ... 415
XII.12. Pers Başkentlerinin Fethi ... 417
XII.13. Dareios'un Ölümü ve Doğu Satraplıklarının Fethi ... 421
XII.14. İhanetle Suçlanan Komutanlar: Mahkemeler ve İnfazlar ... 425
XII.15. Hindistan Seferi: Hydaspes Savaşı ... 427
XII.16. Dönüş: İndos'tan Susa'ya ... 429
XII.17. Opis, Ekbatana, Babil ve İskender'in Ölümü ... 432

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HELLENİSTİK ÇAĞ:
HALEFLER DÖNEMİ VE HELLENİSTİK KRALLIKLAR

XIII.1. Hellenistik Çağ ... 435
XIII.2. Halefler Dönemi ... 436
XIII.2.1. Babil Toplantısı ... 436
XIII.2.2. Birinci Halefler Savaşı ve Triparadeisos Toplantısı ... 440
XIII.2.3. İkinci ve Üçüncü Halefler Savaşı ... 446
XIII.2.4. Gaza Savaşı ve İÖ 311 Barışı ... 451
XIII.2.5. Halefler Dönemi'nin Kralları: İpsos ve Korupedion Savaşları ... 453
XIII.3. Galatların Ege Dünyasına Gelişi ... 460
XIII.4. Hellenistik Krallıklar ... 462
XIII.4.1. Makedonya Krallığı: Antigonosoğulları ... 462
XIII.4.2. Mısır Krallığı: Ptolemaioslar ... 466
XIII.4.3. Syria (Seleukoslar) Krallığı ... 469
XIII.4.4. Pergamon Krallığı ... 473
XIII.4.5. Bithynia Krallığı ... 475
XIII.4.6. Pontos Krallığı ... 477
XIII.4.7. Kapadokya Krallığı ... 479
XIII.5. Yunanistan ... 481
XIII.5.1. Atina, Sparta ve Diğer Kentler ... 481
XIII.5.2. Aitolia Birliği ... 484
XIII.5.3. Akhaia Birliği ... 486

Kral Listeleri ... 489
Kronoloji Cetveli ... 494
Kısaltmalar ... 503
Bibliyografya ... 506
Dizin ... 528

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu kitap *Ege ve Eski Yunan Tarihi - I - Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağ'a Kadar* başlıklı kitabın ikinci cildini oluşturmaktadır. Kitabın bu cildinde başlığında da belirtildiği gibi Ege ve Eski Yunan dünyasının Klasik Çağ ile Hellenistik Çağ tarihi anlatılmaktadır. Söz konusu iki çağdan ilki olan Klasik Çağ'ın hangi tarihte başladığı konusunda genel bir kabul olmadığından kitabın birinci cildinde söz ettik. Kimileri Kolonizasyon Çağı'nın sonu olan İÖ 550 yılını Klasik Çağ'ın başlangıcı olarak kabul ederken, kimileri Klasik Çağ'ın başlangıcını İÖ 480 yılına tarihler. Bu kitapta Klasik Çağ'ın başlangıç tarihi olarak Yunan Kolonicilik Çağı'nın sonu olan İÖ 550 yılı kabul edildi. Zira "polis" denen Yunan kent devletlerinde ekonomik refah, deniz ticareti olanaklarının geliştiği Kolonicilik Çağı'nın sonunda oluşmuştu. Yazılı edebiyat türleri, felsefe ve sanat söz konusu çağın sonlarında ilerleme kaydetti ve sonraki iki yüzyılda olağanüstü gelişti. Yunan dünyası siyasi, askerî ve kültürel anlamda başarının zirvesini söz konusu iki asırlık zaman dilimi içinde yaşadı.

Büyük İskender'in ölmüş olduğu İÖ 323 yılında nihayetlenen Klasik Çağ sonrasının takriben 300 yıllık dönemine ise Hellenistik Çağ/Dönem denilmektedir. Bu dönemde "polis" denen Yunan kent devletleri, Makedonya Kralı II. Philippos lehine vazgeçtikleri özgürlüklerine bir daha asla kavuşamayacaklarını anladılar. "Hellenistik" sıfatıyla birlikte anılan krallıklar, onları kendilerine bağımlı hâle getirdiler. Bu çağın başında polislerin sahip oldukları kültürel anlamda üstünlükleri, onları Hellenistik Çağ'ın alıcıları değil vericileri yaptı. Bu sayede Mısır'da Büyük İskender tarafından kurulmuş İskenderiye gibi kimi Hellenistik kentler, sanat, edebiyat, felsefe, bilim ve teknolojide Yunanistan kentlerini bile geride bırakacak kadar ileri bir seviyeye ulaştılar. Ancak Hellenistik

krallıkların Yunan kent devletleri üzerindeki hâkimiyetinin ömrü de çok olmadı. Onlar, İÖ 3. yüzyıl sonlarında Hellenistik dünya ile ilgilenmeye başlayan Roma Cumhuriyeti karşısında gerilediler ve İÖ 2. yüzyılın ilk yarısında Roma nüfuzuna boyun eğmek zorunda kaldılar. İşte bu nedenlerle elinizdeki kitabın Hellenistik Çağı'nın siyasi tarihinin kronolojisi de Erken Hellenistik Dönem'le sınırlandırıldı. Ayrıca kitabın içeriğinde sosyal, ekonomik ve idari yapı ile sanat, edebiyat, felsefe, bilim, teknoloji ve din gibi konulara da yer verilmedi. Zira kitap siyasi ve askerî tarihle sınırlı mevcut hâliyle bile oldukça hacimli. Bu nedenle söz konusu konular ayrı bir kitap çalışması yapılmak üzere sonraya bırakıldı.

Yer ve kişi adlarının yazımında Batı edebiyatında kullanılan biçimleri (örn. Peloponnesus, Aetolia, Aleksander) değil, genellikle orijinallerinin kullanımı (örn. Peloponnesos, Aitolia, Aleksandros) tercih edildi. Ancak eğer isimler Latinceyse orijinali olduğu için isimlerin Latince olan biçimi kullanıldı. İskender, Lidya, İyonya, Frigya ve Kappadokya gibi bazı isimlerin ise orijinal hâli (Aleksandros, Lydia, Ionia, Phrygia, Kappadokia) değil Türkçede yaygınlaşmış biçimleri tercih edildi. Kitap içindeki haritalar, meslektaşım Dr. Öğretim Üyesi Aytun Yazgı tarafından yapıldı. Bu nedenle kendisine çok teşekkür ediyorum. Yazım yanlışlarıyla ilgili tashih konusunda doktora öğrencilerim Ar. Gör. Sinem Aydoğan Demir ve Ar. Gör. Okan Demir'in değerli katkıları olduğunu belirtmeliyim. Vakit ayırıp kitabın tashihiyle ilgilendikleri için kendilerine teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya
İzmir-Eylül 2021

GİRİŞ

Yunan Koloniciliğinin sonlandığı İÖ 550 yılında Arkaik Çağ da nihayetlendi ve bu çağın yerini günümüz tarihçileri tarafından "Klasik Çağ" denilerek tarihe mal edilmiş bulunan yeni bir çağ aldı. Klasik Çağ'ın başında Ege dünyasının her iki tarafında da büyük değişimlerin yaşanmakta olduğuna tanık olundu. Zira adına *polis* denen Yunan kent devletleri, kolonicilikle geliştirdikleri üç sıralı gemileri (*trier*) ve denizcilik hünerleri sayesinde Klasik Çağ'ın başında zenginleşmiş, ekonomik refah seviyelerini yükseltmişlerdi. Ege Denizi'nin doğusunda hüküm süren Asur, Frigya, Media, Lidya (Lydia) ve Babil gibi büyük monarşiler tek tek tarih sahnesinden çekilmişti. Media, Lidya ve Babil krallıklarını ortadan kaldıran Pers Kralı II. Kyros ve onun halefi döneminde tüm eski uygarlıkların ülkeleri Persler tarafından fethedilmiş ve böylece eskiçağ dünyası, ilk kez bir cihan devletiyle tanışmıştı. Bu devletin kurucusu II. Kyros'un Lidya (*Lydia*) Krallığı'nı İÖ 547 (ya da 546) yılında ortadan kaldırmasıyla birlikte Perslerin Ege ve Yunan dünyasının bir parçası hâline geleceği sürece girilmiş ve çok geçmeden bu gerçekleşmişti. Bu kitabın birinci bölümünün başlığının "Perslerin Ege ve Yunan Dünyasına Gelişi" olmasının nedeni budur. Ege ve Yunan dünyasına geldikten sonra bu dünyayı terk etmeyen Perslerin Ege Denizi'nin doğusundaki hâkimiyeti, Makedonya Kralı İskender'in Pers seferini başlatmış olduğu İÖ 334 yılına kadar, iki yüzyıldan daha uzun bir süre devam etti. Fakat Perslerin Ege ve Yunan dünyasına gelip bu dünyanın batısındaki topraklara egemen olması sessizce kabullenilmedi. İsyanlarla ya da Yunanistan'dan gelen veya geleceği ümit edilen desteklerle Pers hâkimiyetine karşı meydan okundu. Söz konusu isyanlardan ilki Lidya Krallığı'nı ortadan kaldıran Pers Kralı II. Kyros'un Batı Anadolu'yu terk etmesinden hemen sonra

patlak verdi. Persler, Paktyas İsyanı adıyla tarihe geçen bu isyanı kolaylıkla bastırdılar. Sonrasında Pers egemenliğine tabi olmak istemeyen Batı Anadolu kentlerine karşı fetih seferleri başlatıldı. Direnen tüm kentler nihayetinde Pers Büyük Kralı II. Kyros'un generallerine boyun eğmek zorunda kaldılar.

Pers Büyük Kralı I. Dareios döneminde geliştirilen satraplık (*eyalet*) sistemi, Perslerin egemenlik politikasının en önemli unsuruydu. Bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerini de kapsayan satraplık sisteminde satraplık sınırları içerisinde bulunan her kent, kabile ya da topluluk kendi payına düşen vergiyi Pers Büyük Kralına ödemekle yükümlüydü. Satraplar (*valiler*), Pers Büyük Kralı adına vergileri topladılar, satraplıkları yönettiler ve hükmettikleri satraplıklarında düzeni sağladılar. Gerektiğinde Pers Büyük Kralı adına asker toplayıp Ege dünyasının Yunan veya Yunan olmayan kentlerine karşı savaştılar ya da Yunanlar arasındaki savaşların tarafı oldular. Pers satraplık sistemiyle Batı Anadolu'daki iki Pers satraplığına (Sardeis ve Daskyleion satraplıkları) bu kitapta yer verilerek ikinci bölümün konusu yapılmış olmasının da nedeni budur. İmparatorluk sınırlarının Asya'dan Avrupa'ya taşınmasına vesile olan Pers Büyük Kralı I. Dareios'un İskit Seferi'ne (İÖ 513) bu kitapta yer verilerek ikinci bölümün konusu yapılmasının nedeni de aynıdır. Zira Pers deniz gücüne gemileri ve gemicileriyle dâhil olan Yunanlar da I. Dareios'un İskit Seferi'nin destekçileri arasında yer aldı ve Trakya, bu seferin sonunda Pers satraplık sisteminin bir parçası oldu. Makedonya ise Perslere bağımlı bir krallık hâline geldi.

İskit Seferi ile Perslerin egemenlik sınırlarının Avrupa'ya taşınması, Asya'yı Avrupa'dan ayıran Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Bosporos'u (*İstanbul Boğazı*) Pers denetimine soktu ve bu durum Ege ve Yunan dünyasındaki kent devletlerinin ticaretine ve dolayısıyla ekonomilerine zarar verdi. Böylece Batı Anadolu kıyılarının tamamını kapsayacak şekilde gelişip büyüyecek bir isyan hareketine uygun zemin yaratılmış oldu. Söz konusu zemini fark edip isyanın önderliğini yapan ise Miletos *(Milet)* Tiranı Aristagoras oldu. Yunanistan'daki Atina kenti ile Euboia (*Eğriboz*) Adası'ndaki Eretria kentlerince desteklenen Aristagoras'ın önderliğindeki isyan, İÖ 499 yılında Pers satraplık başkenti Sardeis'e yapılan saldırıyla başladı. İyonya (*Ionia*) İsyanı denilerek

tarihe mal olan bu isyan, daha sonra İyonya sınırlarını aşarak tüm Batı Anadolu'yu kapsayacak şekilde yaygınlaştı ve takriben yedi yıl devam etti. İÖ 492 yılında kesin bir Pers zaferiyle sonlandı. Bu arada pek çok kent yakılıp yıkıldı. İskit Seferi sonrasında Perslerin hâkimiyet sınırlarının ve nüfuzunun bir parçası hâline getirilmiş olan Trakya ve Makedonya'daki Pers otoritesi zayıfladı. Pers Büyük Kralı I. Dareios, krallığının Avrupa kesimindeki denetiminin yeniden güçlü hâle getirilmesi görevini Mardonios adlı bir generaline verdi. Kraliyet ailesinin bir üyesi olan Mardonios bu görevi nedeniyle Makedonya'ya kadar gitti, fakat Athos (*Aynaroz*) Burnu'nda patlak veren bir fırtınada donanmasını kaybetmesine neden olan bir felaketi yaşadı. Bu felaket nedeniyle Mardonios'un nihayetlendirmek zorunda kaldığı seferi de kitabın üçüncü bölümünün konusunu oluşturdu.

Kitabın sonraki iki bölümü Perslerin Yunanistan'ı fethetmek amacıyla düzenledikleri iki büyük sefere ayrıldı. Bu seferlerden birincisinde (*Birinci Yunanistan Seferi*) Pers ordusunun komutanlığını Datis ve Artaphernes adlı iki general yaptı. İÖ 490 yılında 600 gemilik bir donanmayla Ege Denizi güzergâhını kullanarak Yunanistan'a giden Datis ve Artaphernes, yolları üzerindeki kimi adaları ele geçirdikten sonra ulaştıkları Euboia (*Eğriboz*) Adası'ndaki Eretria kentini kuşatarak ele geçirmeyi başardılar. Fakat onlar aynı başarıyı Atinalılar karşısında tekrarlayamadılar. Zira kent surları içinde kalarak savunma savaşı yapmayı değil, Attika sahilinin gerisindeki Marathon Ovası'nda kendilerini karşılayarak meydan savaşı yapmayı yeğleyen Atinalılara yenildiler. Persler, *Marathon Savaşı* denerek tarihe mal edilen ve Miltiades adlı Atinalı komutanı bir savaş stratejisti olarak ünlendiren Marathon Ovası'ndaki savaşta yenildikten sonra Ege Denizi'nin doğusundaki ülkelerine döndüler. Fakat Pers Büyük Kralı I. Dareios için bu savaş bitmiş değildi. Bu nedenle o, daha büyük bir orduyla düzenleyeceği İkinci Yunanistan Seferi'nin hazırlıklarını hemen başlattı. Ancak I. Dareios'un ömrü ikinci seferi gerçekleştirmesine yetmedi. İmparatorluk sınırları içindeki başka sorunlarla meşgulken öldü.

I. Dareios'un halefi olarak tahta çıkan oğlu Kserkses, babasının gerçekleştiremediği İkinci Yunanistan Seferi'nin vârisi oldu. Büyük bir ordunun kurulması ve kurulan ordunun ilerleyişiyle

ilgili her tür organizasyon işini titizlikle yürüttü. Kserkses, hazırlıkların tamamlanmış olduğu İÖ 480 yılında ordusunun başına geçerek İkinci Yunanistan Seferi'ni başlattı. Bu seferinde Kserkses, kara ordusunun Asya'dan Avrupa'ya geçişini Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) üzerinde kurdurduğu köprü vasıtasıyla sağladı. Donanmasını şiddetli fırtınaları nedeniyle tehlikeli olan Athos (*Aynaroz*) Burnu'nu dolaşmak yerine açtırdığı kanaldan geçirdi. Böylece onun kara ve deniz gücünden oluşan büyük ordusu, hiçbir sıkıntı yaşamadan Yunanistan'ın Thermopylai Geçidi'ne ulaştı. Bu arada Yunanistan kentleri, yabancı bir istilacıya karşı Sparta ve Atina kentlerinin liderliğinde güçlerini birleştirdikleri Hellen (=Yunan) Birliği'ni kurmuşlardı. Komutanları Sparta kent devleti tarafından tayin edilen Hellen Birliği'nin kara ve deniz kuvvetleri, Pers Kralı Kserkses'in kara ordusunun ilerleyişini Thermopylai'da, donanmasını Artemision'da durdurmak için savaşacakları mevzilerine gelmişlerdi. Yapılan savaşlar (*Thermopylai* ve *Artemision Savaşları*) çok çetindi. Fakat nihayetinde savaşlardan zaferle ayrılan taraf Persler oldu. Pers Kralı Kserkses, Spartalı Kralı Leonidas ile emrindeki 300 Spartalıyı ünlendiren Thermopylai Savaşı'nı zaferle sonlandırdıktan sonra Atina'ya gitti. Boşaltılmış kenti ateşe verdi. Sonrasında bir deniz savaşı yapmak için Salamis Adası açıklarında bekleyen Hellen Birliği'nin donanmasıyla savaştı (*Salamis Deniz Savaşı*) ve yenildi.

Kserkses İÖ 480 yılında yapılan ve Atinalı komutan Themistokles'i ünlendiren Salamis Deniz Savaşı'nda yenildikten sonra, generali Mardonios'un emrine verdiği ordusunu Yunanistan'da bırakıp Ege Denizi'nin doğusundaki ülkesine döndü. Fakat Mardonios komutasındaki Pers ordusu da Yunanlar karşısında başarılı olamadı. Sparta Kralı Pausanias komutasındaki Yunan ordusuna Plataia'da yapılan savaşta (*Plataia Savaşı*) yenildi. Persler, İÖ 479 yılındaki bu yenilgiden sonra kaçarak ülkelerine döndüler. Bu arada bir savaş cephesi Ege Denizi'nin doğu kıyısındaki Mykale'de (*Dilek Yarımadası*) açılmıştı. Plataia Savaşı ile aynı günde yapılan Mykale Savaşı'nın galip tarafı oldular. Yunanlar, Mykale yamaçlarında yapılan kara savaşında yendikleri Perslerin Mykale limanında demirli Pers gemilerini yaktılar ve Yunanistan'daki Pers-Yunan savaşlarını nihayetlendirdiler. Mykale Savaşı da dâhil sonraki

Pers-Yunan savaşlarının saldırgan tarafı artık Persler değil Atina ya da Sparta liderliğindeki Yunanlar olacaktır.

Kitabın altıncı bölümü İÖ 5. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Thoukydides'in (Thucydides) *Pentekontaitia* diyerek tarihe mal ettiği Mykale Savaşı ile Peloponnesos Savaşı arasındaki 48 yıllık dönemin tarihine ayrıldı. Söz konusu dönemin eski Yunan tarihi açısından en önemli olayı Atina liderliğindeki Delos Birliği'nin kuruluşudur. Pers korkusuyla hareket eden İyonya kentlerinin önerisiyle kurulan ve kurucu olarak Atinalı Aristeides'i ünlendiren Delos Birliği (ya da *Attika-Delos Deniz Birliği*), kuruluş amacına uygun olarak Batı Anadolu kıyılarındaki Yunan kentlerinin özgürlüğü adına Perslerle savaştı. Askerî ve siyasi anlamda önemli başarıların kazanıldığı Attika-Delos Deniz Birliği döneminde Atina'nın siyasetine ve askerî başarısına damgalarını vuran ünlü simalar şunlar oldu: Themistokles, Aristeides, Kimon ve Perikles. Atinalılar, Attika-Delos Deniz Birliği'nin lideri olarak Perslerle yaptıkları savaşlarda elde ettikleri başarılar sayesinde onları Trakya'dan ve Ege adalarından kovdular. Böylece Perslerin Avrupa'ya taşıdıkları egemenlikleri geri dönüşü olmayacak şekilde sonlandı. Boğazlar bölgesinin denetimini yeniden ellerine geçiren Atinalılar, Batı Anadolu kıyı bölgelerinde Perslere karşı yaptıkları savaşların da galip tarafı oldular. Atinalıların galibiyetiyle neticelenen Anadolu'daki savaşların en ünlüsü Eurymedon'da (*Köprüçay*) yapıldı. Kıbrıs Adası'nda ve hatta Mısır'da yapılan savaşlarda Persler Yunan birliklerince mağlup edildi. Fakat Mısır'da mağlubiyet ve Kıbrıs'ın yeniden Perslere terk edilmesi de elli yıllık dönem (*pentekontaitia*) denilerek tarihe mal edilmiş bu dönemin olayları arasındadır. Atina surlarının yapımı, Delos Birliği üyesi Naksos ve Thasos adalarının ve diğer bazı kentlerin isyanı, Sparta depremi, Helot isyanı, İkinci Pers Seferi sırasında kurulan Hellen Birliği'nin dağılışı ve Peloponnesoslularla yapılmış, fakat ilan edilmemiş savaşlar (I. Peloponnesos Savaşı) da bu dönemin olayları arasındadır.

Tarihçi Thoukydides'in de dâhil olduğu ve yazdığı Peloponnesos Savaşı, bu kitabın yedinci bölümünün konusu edildi. İÖ 431-404 yılları arasında 27 yıllık bir zaman dilimini ilgilendiren bu savaş, Pers desteğini de arkasına alan Sparta'nın zaferiyle sona erdi. Bu arada savaşın patlak vermesinde sorumluluğu bulunanların

başında gelen Atinalı devlet adamı Perikles, savaşın ilk iki yılı sona erdiğinde ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalıktan kendini koruyamadı ve yakalandığı bu hastalıktan yaşamını yitirdi. Pek çok Atinalının da ölümüne neden olan salgına rağmen devam eden bu savaşın Atina aleyhine dönüşen gidişatı, İÖ 415 yılında Sicilya seferine çıkan büyük bir Atina donanmasının orada yenilerek imha edilmesiyle başladı. Sparta kralları Arkhidamos ile Agis'i ünlendiren Peloponnesos Savaşı'nda Atina'nın ünlülerinden birisi Alkibiades, diğeri Nikias'tı. Bu savaş dolayısıyla ünlenen bir diğer Spartalı ise Lysandros oldu ve o, Peloponnesos Savaşı'nın Sparta lehine zaferle nihayetlenmesinde en büyük başarının sahibi olan komutandı. Sparta ve müttefikleri savaşın mağlup tarafı olan Atina'nın surlarını yıktılar, demokratik rejimin muhafaza edilmesine izin vermediler. Onların izniyle Atina'da 30'lar yönetimi kuruldu. Ancak Atinalılar 30'ların iktidarına bir yıl kadar tahammül edebildiler ve İÖ 403 yılında demokrasilerini yeniden kurdular. Atina'nın 30'lar yönetimi ve öncesinde yaşanan siyasal rejimleri bu kitabın sekizinci bölümünde konu edildi. Aynı bölümün bir diğer konusunu ise Peloponnesos Savaşı sonrasında Pers Satrabı Genç Kyros'un isyanı ve bu isyanı Kyros'un paralı askeri olarak destekleyen on bin Yunan oluşturdu. Genç Kyros, Kynaksa'da savaşırken öldü. Onun emrinde savaşan on bin Yunan askeri, bu seferin tarihini yazan Ksenophon'un (İÖ 431-354) komutasında ülkelerine geri dönebildi.

Peloponnesos Savaşı sonrasında Yunanistan ilk kez bir kent devletinin, yani Peloponnesos Savaşı'nın muzaffer tarafı olan Sparta'nın hâkimiyeti altına girdi. Bu kitabın dokuzuncu bölümü 33 yıl devam edecek olan söz konusu Sparta hâkimiyeti dönemine ayrıldı. Dönemin başlarında Spartalılar, Peloponnesos Savaşı'nda kendisini destekleyen Perslerin Batı Anadolu'daki hâkimiyetine karşı bir savaş başlatmış ve bunda başarılı olabilmişse de Sparta'nın siyasi ve askerî meşguliyeti İÖ 394 yılından itibaren Yunanistan'a odaklanmak zorundaydı. Zira Yunanistan'ın büyük kentleri Sparta'ya savaş açmak için ittifak yapmışlardı. Spartalılar bu ittifaka karşı Korinthos (*Korinthos Savaşı*), Akarnania, Argos, Aigina, Mantineia ve Olynthos'ta savaştı. Olynthos Savaşı sırasında Sparta ordusu tarafından işgal edilen Thebai kenti bağımsızlığını yitirdi. Kentin yönetimi Sparta taraftarı oligarklara emanet edildi. Ancak

onların iktidarı da uzun sürmedi. Thebai kenti Atinalıların da desteklediği demokrat hizbin tertiplediği bir isyan hareketinin sonunda bağımsızlığını yeniden kazandı. Bu arada Atina, İkinci Attika Deniz Birliği'ni kurdu. Fakat Peloponnesos Savaşı öncesinde sahip olduğu gücüne İkinci Attika Deniz Birliği kurulduktan sonra da ulaşamadı. Zira Thebai kentine bağımsızlığını kazandıran tertibin önderleri arasında yer alan Pelopidas ile Epameinondas, Thebai'a Yunanistan'da üstünlük kazandıracak askerî reformları da yaptılar ve bu sayede Thebailılar, Sparta ile İÖ 371 yılında yaptıkları Leuktra Savaşı'ndan zaferle ayrıldılar. Böylece Spartalıların karada yapılan savaşlardaki yenilmezliğiyle ilgili ünü de tarih oldu ve Yunanistan'daki Thebai üstünlüğü dönemi başladı.

Bu kitabın onuncu bölümünün konusunu oluşturan üstünlük döneminde Thebai, Boiotia Birliği'nin lideri olarak Peloponnesos'a seferler düzenledi. Bu seferlerden birisinin hedefinde doğrudan Sparta kenti vardı. Ancak Sparta kenti Thebailılar tarafından ele geçirilemedi. Öte yandan iki yüz yıldır Spartalıların toprağa bağlı köleleri (*heilot*) olan Messenialılara özgürlükleri kazandırıldı. Thebai kentinin üstünlük dönemini anlatan onuncu bölümde yenilenen Kral Barışı, Boiotia, Arkadia, Akhaia, Korinthos ve Mantineia olayları ve savaşları, Theselya Kralı Jason ve halefleri, Müttefikler Savaşı, III. Kutsal Savaş ve Satraplar İsyanı da yer aldı. Bu arada Makedonya'da tahta çıkan II. Philippos, Ege ve Yunan dünyasının yükselen gücü olarak ortaya çıktı. Kendisine karşı ittifak yaparak askerî güçlerini birleştiren Atina ve Thebai'ı Khaironeia'da yenerek *polis* denen kent devletlerinin Yunan dünyasındaki üstünlük mücadelesini bitirdi. Zira Perslere karşı savaşmak için Yunan (*Hellen*) Birliği'nin askerî liderliğini talep eden II. Philippos'a Yunanistan kentleri tarafından itibar edildi.

Ege ve Yunan dünyasının bir parçası olan Makedonlar, Makedonya Krallığı'nın kuruluşu ve krallığın İskender öncesi tarihi bu kitabın on birinci bölümünün konusunu oluşturdu. II. Philippos ve onun askerî reformları, Kuzey Yunanistan'daki askerî başarılar ve fetihler, Yunanistan'daki savaşlara müdahale, Khaironeia Savaşı ve sonuçları, Pers seferi hazırlığı ve II. Philippos'un ölümü bu bölümün konularını oluşturdu. Kitabın on ikinci bölümünün konusunu sonradan "Büyük" (*Megas*) unvanıyla birlikte ünlenecek olan

İskender (Aleksandros) ve onun tarafından kurulan imparatorluğa ayrıldı. İskender'in Makedonya Kralı olarak tahta çıkışı, bağımlı kralların isyanı ile Yunanistan'daki isyanları bastırması, Perslerle yaptığı ve zaferle sonuçlandırdığı savaşlar, Syria ve Mısır'ın fethi, Pers başkentlerinin ele geçirilişi, İndus Nehri'ni aşan Asya seferi, Babil'e geri dönüşü ve İskender'in orada ölümü on ikinci bölümün konularını oluşturdu. On üç bölümlü bu kitabın son bölümü ise Hellenistik Çağ siyasi tarihine ayrıldı. Bu bölümde İskender'in ölümünden onun imparatorluğunu bir bütün olarak korumak isteyen generalleri dönemindeki İskender İmparatorluğu ile bu imparatorluğun içinden çıkan Hellenistik Krallıklar konu edildi. On üçüncü bölüm Yunanistan'ın Hellenistik Çağı'nı temsil eden Aitolia ve Akhai birliklerinin anlatımıyla sonlandı.

Buraya kadar içerdiği konular itibariyle özetlemeye çalıştığımız on üç bölümlü bu kitabın yazılmasında yararlanılan kaynaklara gelince: Bunların başında eski Yunan dilinde ya da Latince yazılmış antik edebî eserler gelmektedir. Bu eserlerin en önemlilerinin yazarları şunlardır: Herodotos, Thoukydides (*Thucydides*), Ksenophon, Diodoros, Justinus, Ploutarkhos (*Plutarchus*), Cornelius Nepos, Arrianos, Curtius Rufus. Bunlardan ilki olan Herodotos (İÖ 480-420) Lykses ve Dryo'nun (veya Rhaio) oğlu olarak Halikarnassos'ta (*Bodrum*) dünyaya geldi. İÖ 5. yüzyıl ortalarında Tiran Lygdamis tarafından ailesiyle birlikte Halikarnassos'tan kovulunca Samos (*Sisam*) Adası'na gitti. İÖ 454/3 yılında Halikarnassos'a geri döndü ve orada Tiran Lygdamis'in kovulmasında etkili oldu. Sonraki on yılını seyahat yaparak geçirdi. İÖ 444 yılında Atina'daydı. Aynı yılda ya da sonraki yılda "Magna Graecia" (Yunanca: *Megale Hellas*) da denen Güney İtalya'daki Thyrioi (ya da Thurii) kolonisini kuran kafile arasında yer aldı ve yaşamını Thyrioi'dayken kaybetti. Elinizdeki bu kitabın ilk beş bölümünün temel kaynağı olan *Historiai* (Araştırmalar/Tarihler) adlı eserinin yazımını yaşamının sonlarında tamamladı. Yunanlarla Persler arasındaki savaşların unutulmaması ve bu savaşların nedenlerinin bilinmesi için yazdığını söylediği bu eseri, her biri bir esin tanrıçasına ithaf edilmiş dokuz kitabı içermektedir. Kitabını yazmak için çok gezen, kıyı bölgesi dışındaki yerleri gezerken daha çok nehir turlarını tercih eden Herodotos, tarihinde anlattığı pek çok olayın yaşandığı yeri gördü.

Pek çok kenti, kabileyi ve farklı halkı, gelenekler ve töreleri yakından tanıdı. Tarihinde anlattığı olaylara dair bilgi ve hatıraları toplama olanağına sahip oldu. Kendisinden önce yazan logografların eserlerinden ve ulaşabildiği, gördüğü yazılı kayıtlardan yararlandı. Ancak onun eski Yunan dilinde yazılmış olan bu eseri pek çok efsane ve mitosu da içerdi. Her ne kadar Thoukydides (*Thucydides*) ve Ploutarkhos (*Plutarchus*) gibi sonraki tarihçiler tarafından yalancılıkla suçlansa da öyle olmadığı günümüz itibariyle bilinmektedir.

Köken itibariyle Trakyalı olan Atinalı Thoukydides, kendisinin de donanma komutanı (*strategos*) olarak dâhil olduğu Peloponnesos Savaşı'nı yazdı. *Pentekontaitia* dönemine (altıncı bölüm) dair özet tarihsel bilgilere yer vermek dışında eserini Peloponnesos Savaşı'yla sınırladı. Bu nedenle Thoukydides'in eski Yunan dilinde yazdığı eseri, elinizdeki kitabın yedinci bölümünün temel kaynağını oluşturmaktadır. Kitabın sekizinci bölümünde de kaynak olarak yararlandığımız Thoukydides'in eseri, yalnızca konu sınırlaması bakımından değil olayların neden ve sonuçlarını araştırması ve kronolojik anlatımı önemsemiş olması bakımından da değerlidir.

Thoukydides'i örnek alarak ve onun tarihinin nihayetlendiği yerden başlayıp Mantineia Savaşı'na (İÖ 362) kadar takriben yarım asırlık Yunan tarihini eski Yunan dilinde anlatan *Hellenika* (Yunan/Hellen Tarihi) adlı eserin yazarı Ksenophon (İÖ 431-354) da bu kitabın yazımında yararlandığımız değerli kaynaklarımızdan birisidir. Özellikle sekiz-onuncu bölümlerin yazımındaki temel kaynağımız olan Ksenophon'un eski Yunan dilinde yazılmış diğer eserleri şunlardır: *Anabasis* (Tırmanış), *Kyropaidia* (Kyros'un Eğitimi), *Agesilaos, Oikonomikos.* Türkçeye "Onbinlerin Dönüşü" olarak çevrilmiş olan *Anabasis* adlı eserinde Pers Satrabı Genç Kyros'un isyanı ve onun paralı asker olarak ordusuna dâhil ettiği Yunan askerlerinin geri dönüşü anlatılır. Kitabın sekizinci bölümünde konu edilen söz konusu seferde, Satrap Kyros'un Kynaksa Savaşı'nda yaşamını yitirmesinden sonra ülkelerine dönüş yolculuğunu başlatan Yunan paralı askerlerin komutanlığını Ksenophon üstlenmiştir.

İÖ I. yüzyılda yaşamış olan Sicilyalı Diodoros'un (Diodoros Sikeliotes/Diodorus Siculus: İÖ 90-30/20) eseri, *Bibliotheke*

Historike (Tarihî Kitaplık) başlığını taşımaktadır ve 40 kitap içermektedir. Bir dünya tarihi niteliğinde olan bu eserde tarih öncesi dönemlerden İÖ 60 yılına kadar olan olaylar anlatılır. Eski Yunan dilinde yazılmış olan 40 kitaplık bu eserinin 15'i tam olarak günümüze kadar ulaştı. Diğer 25 kitabın ise yalnızca fragmanları mevcuttur. Kendisinden önceki pek çok tarihçinin eserini kaynak olarak kullanmış olan Diodoros'tan yalnızca bir ya da birkaç bölümle sınırlı olarak değil hemen hemen tüm bölümlerin yazımında yararlanıldı. İS 3. yüzyılda yaşamış olan Justinus da bu anlamda Diodoros'tan farklı değildir. Zira Galyalı (*Gallia*) tarihçi Pompeius Trogus'un (İÖ 30-İS 14) *Historiae Philippicae* (Philippos Tarihi) adlı 44 kitaplık eserini özetleyerek yazan Justinus'un *Epitoma Historiarum Philippacarum* başlıklı Latince eseri de bu kitabın hemen hemen her bölümünde yararlandığımız kaynağımız oldu. Kitabın hemen her bölümünün yazımında kaynak olarak kullandığımız bir diğer antik edebî eser, Yunanistan'ın Khaironeia kentinde dünyaya gelmiş olan Ploutarkhos (Mestrius Plutarchus: İS 46-120) tarafından eski Yunan dilinde yazılmış olan *Bioi Paralleloi* (*Paralel Yaşamlar*) adlı eseridir. Bu eserinde Ploutarkhos 23 Yunan ve 23 Romalının yaşamını çifter olarak yazıp karşılaştırmıştır. Onun bu eserinde ayrıca paraleli/çifti olmayan 4 biyografi de yer almaktadır. Bu kitabın kaynakları arasında yer alan Ploutarkhos'un bir diğer eseri *Ethika* (Lat. *Moralia*: Ahlak) adını taşımaktadır. Biyografilerinden yararlandığımız bir başka eserin yazarı ise Cornelius Nepos'tur. İÖ 100-25 yılları arasında yaşayan Nepos'un *De Viris Illustribus* (Ünlü Kişiler Hakkında) adlı Latince eserinde Romalı, Yunan, Romalı ve Yunan olmayan diğerlerinin biyografileri yer alır. Sözünü ettiğimiz her iki biyografi eseriyle Diodoros ve Justinus'un eserleri, Makedonya Kralı II. Philippos ve sonrası dönemlerini anlatan bölümlerin de önemli kaynaklarıdır. Söz konusu üç kaynak, Arrianos ve Curtius Rufus ile birlikte bu kitabın on bir ve on ikinci bölümlerinin temel kaynaklarını oluşturmaktadırlar.

Nikomedialı *(İzmit)* tarihçi Flavius Arrianos (İS 86-160), İskender'in seferini (*Alaksandrou Anabasis*) anlatan ve tam olarak günümüze kadar ulaşan 7 kitaplık eser yazdı. Eserini eski Yunan dilinde yazan Arrianos'un güvenilir gördüğü iki temel kaynaktan, yani halefler (*diadokhlar*) döneminde (İÖ 323-280) Mısır'da kendi krallığını kuran Ptolemaios ile İskender'in donanma komutanı Aristobulos tarafından yazılmış eserlerden yararlandı. Arrianos'un İskender sonrası olaylarını anlattığı bir eseri daha vardı. Fakat onun *Ta Meta Aleksandron* adlı bu eserinden günümüze yalnızca fragmanlar kaldı. Onun tarafından yazılan bir diğer eser ise *Peripulus Ponti Euksini* adını taşımaktır. İskender'in tarihini anlatan bir başka kaynak, İS 1. yüzyıl tarihçisi Quintus Curtius Rufus tarafından yazılmış *Historiae Aleksandri Magni Regis Macedonum* başlıklı eserdir. İskender tarihini Latince anlatan tek eser olması nedeniyle de değerli olan Rufus'un 10 kitaplık bu eserindeki iki kitap kayıptır.

Elinizdeki kitabın yazımında yararlandığımız diğer bazı kaynaklarımız şunlardır: Ktesias, Aiskhylos, İsokrates, Lysias, Platon, Aristoteles, Aristophanes, Demosthenes, Aiskhines, Polybios, Livius, Orosius, Strabon, Halikarnassoslu Dionysios, Pausanias, Velleius Paterculus, Appianos, Cassius Dio, Frontinus, Polyainos, Stephanos Byzantios. Bunlardan ilki olan Ktesias, Knidoslu (*Datça*) bir hekimdir ve Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'in (Artakserkses Mnemon: İÖ 405/4-359) sarayında hekim olarak görev yapmıştır. *Indika* (Hindistan Tarihi) ve *Persika* (Pers Tarihi) adlı iki eser yazmıştır. Her iki eserden de günümüze yalnızca fragmanlar kalmıştır. Aiskhylos (İÖ 525-456) bir tragedya yazarıdır. Aralarında İÖ 472 yılında yazılmış olan *Persai*'ın (*Persler*) da bulunduğu pek çok tragedya eseri yazıp sahneleyen Atinalı Aiskhylos'tan tragedyanın babası diye de söz edilir. İÖ 436-338 yılları arasında yaşamış olan İsokrates, Atina'nın ünlü siyaset yazarı ve hatibidir. Perslere karşı Makedonya Kralı II. Philippos'un Yunanlara önderlik yapmasını isteyen İsokrates'in söylevlerinin kimileri övgü (*panegyrikos ve Philippos*) içerir. Kimileri mahkemelerle, kimileri de Atina kent meclisi olan *Areiopagos* ile ilgili (Areopagitikos) olanlardır. Son söylevi *panathenaikos*'ta ise siyasal rejimlerle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Lysias (İÖ 445-380), Sicilya'dan gelip Atina'ya yerleşen ve bu nedenle orada sosyal statüsü yabancı (*metoikos*) olarak yaşamını sürdüren bir hatiptir. Mahkemelerle ilgili yüzlerce söylevinden günümüze kalanların sayısı yalnızca 35'tir.

Ünlü Yunan filozofu Platon'un (İÖ 427-348) yazdığı şu eserleri de bu kitabın yazılmasında yararlandığımız kaynaklar arasındadır: *Gorgias, Meneksenus, Nomoi* (Yasalar). Eserlerini kaynak olarak kullandığımız bir başka ünlü Yunan filozofu Aristoteles'tir (İÖ 384-322). Makedonya'nın Stageira kentinde dünyaya gelen Aristoteles, doğa, gök olayları, fizik, mantık, biyoloji, ahlak, hitabet, yasalar ve siyaset gibi pek çok konu üzerinde yazdı. Onun yararlandığımız eserleri şunlardır: *Politika* (Politika/Siyaset), *Athenaion Politeia* (Atinalıların Yasaları), *Oikonomika* (Ev Ekonomisi), *Rhetorike* (Retorik/Belagat). Bir komedya yazarı olan Aristophanes (İÖ 446-386) Aiginalıdır. Eserlerini Peloponnesos Savaşı sırasında ve sonrasında yazan Aristophanes, barış taraftarıydı. Bu nedenle o, sahnelediği oyunlarında savaş çığırtkanlarıyla alay etti. Bu kitabın kaynakları arasında yer alan eserleri şunlardır: *Akharneis, Hippeis, Lysistrata, Eirene.* Demosthenes (MÖ 384-322) Atina'nın ünlü hatibi, devlet adamı ve komutanıdır. Makedonya Kralı II. Philippos'un amansız düşmanı olan bir siyasetçi olarak yaşadığı döneme damgasını vurmuştur. II. Philippos'a karşı Perslerle iş birliği yapılması gerektiğini de savunan Demosthenes'in çağdaşı ve aynı zamanda siyasi düşmanı olan Aiskhines'in (İÖ 389-314) bize kadar ulaşmış bulunan üç söylevi mevcuttur. Yunanistan'ın Arkadia bölgesindeki Megalopolis kentinde dünyaya gelen Polybios (İÖ 200-120), *Historiai* (Tarihler) adlı 40 kitaplık bir eser yazdı. Eski Yunan dilinde yazılmış olan bu eserinin yalnızca ilk beş kitabı tam olarak günümüze kadar geldi. Kayıp kitapları, onu kaynak olarak kullanan İÖ 1. yüzyılın Roma tarihçisi Livius'un Roma tarihini anlatan Latince eserinin (*Ab Urbe Condita*) 31-45. kitapları sayesinde büyük ölçüde bilinmektedir. Fakat Livius'un özellikle Geç Hellenistik Dönem'i anlatan kitapları tam olarak bize kadar ulaşmadı. Ancak kitaplarının özetleri (*periochae*) mevcuttur. Ayrıca Livius'un eserinin özetleri daha sonraki tarihçiler tarafından yazıldı. Bu tarihçilerden biri İS 2. yüzyılda yaşayan ve iki kitaplık *Epitome de Tito Livio* (Titus Livius'tan Özet) adlı Latince kitabı yazan Florus'tur. İkincisi İS 4. yüzyılda yaşayan Eutropius'tur. Eutropius'un Latince yazdığı eseri (*Breviarum ab Urbe Condita*) 10 kitaplık bir özettir. Her iki yazardan ve ayrıca Livius ve Justinus'tan kaynak olarak yararlanan kaynaklarımızdan biri de Orosius'tur. İS 5. yüzyıl tarihçisi olan Orosius, İspanyalı bir rahiptir. Onun *Historiarum adversus paganos libri VII* (Putperestlere Karşı 7 Tarih Kitabı) başlıklı Latince kitabı Roma tarihi merkezli olarak yazılmıştır.

Amaseialı (*Amasya*) Strabon (İÖ 64-İS 24) tarafından Yunan dilinde yazılmış olan *Geographika* (*Coğrafya*) adlı 17 kitaplık eser de bu kitabın kaynakları arasındadır. Strabon'un çağdaşı olan Halikarnassoslu Dionysios (İÖ 60-7) tarafından eski Yunan dilinde yazılan eserin adı *Rhomaikes Arkhaiologias* (Lat. *De Antiquitate Romanae*: Roma'nın Eskiçağı) adını taşımaktadır ve eser 40 kitaptan oluşmaktadır. Magnesia ad Spylum (*Manisa*) doğumlu Pausanias'ın *Perihegesis tes Hellados* (Yunanistan'ın Tasviri) başlıklı eseri 10 kitaptan oluşmaktadır. Onun eski Yunan dilinde yazdığı bu eserinde konular Yunanistan'ın bölgelerine göre tasnif edilmiştir. İÖ 19-İS 31 yılları arasında yaşayan Velleius Paterculus, bu kitabın yazılmasında kaynak olarak kullandığımız bir başka eserin yazarıdır. Onun Latince yazdığı iki kitaplık bu eseri *Historia Romana* (Roma Tarihi) başlığını taşımaktadır. Eser, Troya'nın yakılıp yıkılmasından İS 30 yılına kadar olan çok büyük bir zaman dilimiyle ilgilidir. Kaynaklarımız arasında yer alan İS 2. yüzyılın İskenderiyeli tarihçisi Appianos, *Rhomaika* (Lat. *Historia Romana*: Roma Tarihi) ve *Bella Civilia* (İç Savaşlar) adlı eserleri yazdı. Onun eski Yunan dilinde yazılmış bu eserlerinden ilki olan *Rhomaika*'nın *Syriake* (Suriye) ve *Makedonike* (Makedonya) başlıklı kitapları özellikle bu kitabın Hellenistik Dönemi için önemlidir. *Rhomaika* (Lat. *Historia Romana*: Roma Tarihi) adlı bir eserin de yazarı, İS 150-235 yılları arasında yaşamış olan Nikaialı (*İznik*) tarihçi Cassius Dio'dur. Consullük yapmış bir Roma senatörü olan Cassius Dio'un 80 kitaplık bu eserinin Erken Hellenistik Dönem'le ilgili olan kitapları günümüze kadar ulaşmadı. İS I. yüzyılda yaşamış olan Frontinus (İS 30-104) da Cassius Dio gibi Roma imparatorluk kariyerinde consullük gibi önemli mevkilere yükselebilmiş bir tarihçidir. Onun tarafından üç eser [*De Aquis Urbis Romae* (Roma Kentinin Suları), *De Re Militari* (Askerî İşler), *Strategemata* (Savaş Stratejileri)] yazıldığı bilinmektedir. Bunlardan *De Re Militari* ile ilgili olanı günümüze kadar ulaşmadı. İS II. yüzyılda yaşamış Bithynialı tarihçi Polyainos (ya da Polyaenus)

da Frontinus gibi *Strategemata* (Savaş Stratejileri) adını taşıyan bir eser yazdı. Günümüze kadar gelen bu eser sekiz kitap içermektedir. İS 6. yüzyılda yaşayan Stephanos Byzantios'un (ya da Stephanus Byzantinus) eseri *Ethnika* adını taşıyan bir coğrafya sözlüğüdür.

Ege ve Eski Yunan Tarihinin Klasik ve Hellenistik çağlarının siyasi tarihini anlatan bu kitabın yazılmasında yararlanılan antik edebî kaynaklar burada saydıklarımızdan ibaret değildir. Türkiye'nin Hellenistik Dönem tarihiyle az ya da çok veya dolaylı olarak ilgili başka antik edebî kaynaklardan da yararlanıldı ve bu kaynaklar kitabın sonundaki bibliyografyada yer aldı. Metin içerisinde atıf yapılmayan antik edebî kaynaklara ise ne burada ne de bibliyografyada yer verildi. Aynı şekilde metin içinde atıf yapmadığımız ve bu nedenle bibliyografyada yer vermediğimiz *CIG, IGRR, ILS, OGIS, MAMA, TAM* gibi kısaltmalarıyla bilinen epigrafik kaynaklar (corpuslar) ve IK (*Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*) serisindeki Yunan kentleriyle ilgili yazıtlar da bu kitabın bibliyografyasında yer almadı. Bu kitapta yararlandığımız epigrafik kaynaklar ise şunlar oldu: *Corpus Inscriptionum Graecorum* (=IG), *Suplementum Epigraphicum Graecum* (=SEG), *Sylloge Inscriptionum Graecarum* (=*Syll*^{3}), *Greek Historical Inscriptions* (=GHI), *Greek Historical Inscriptions, 404-323 BC*, eds. P.J. Rhodes and R. Osborne (=RO GHI), M. N. Tod, *Greek Historical Inscriptions* (=Tod GHI), M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions* (=Tod 1985), *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.*, eds. R. Meiggs-D. Lewis (=Meiggs-Lewis 1969), *The Athenian Tribute Lists*, eds. B. Meritt-H. Wade-Grey- M. McGregor (=Meritt 1950), *The Athenian Agora. Vol. XV: Inscriptions the Arhenian Councillors*, eds. B.D. Meritt-J. S. Traill (=Meritt-Traill 1974). Kitabın Perslerle ilgili bölümlerinin kaynakları arasında 19. yüzyıl ortalarından itibaren keşfedilip okunan çivi yazılı tabletler ve Pers Büyük Kralı I. Dareios (DB, DPe, DNa, DSe) ile Kserkses'e (XPh) ait kral yazıtları da bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PERSLERİN EGE VE YUNAN DÜNYASINA GELİŞİ

I.1. Ege'nin Doğusu: Lidyalılar, Kimmerler ve Yunan Kentleri

Yunan Kolonicilik Çağı'nın (İÖ 750-550) başlamış olduğu tarihlerde batıya doğru ilerleyen İskitler, Karadeniz'in kuzeyinde meskûn bulunan Kimmerleri yerlerinden edip onların Kafkaslar yoluyla güneye doğru göç ederek bugünkü Türkiye topraklarına girmelerine ve bu ülkenin Demir Devri uygarlıklarına saldırmalarına neden oldular.[1] İÖ 7. yüzyıl başlarına gelindiğinde Frigya (*Phrygia*) Krallığı'nın topraklarına girdiler ve bu krallığı İÖ 696 (veya 680/675) yılında ortadan kaldırdılar. Böylece bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerindeki Yunan kentleriyle başkenti Sardeis (*Sard*: Resim 1) olan Lidya Krallığı, Kimmer saldırılarına açık hâle geldi. Fakat onların Yunan kentlerine saldırıları da çapulcu akınından öteye gitmedi. Hiçbir kent Kimmerlerin boyunduruğuna girmedi.[2] Lidya Krallığı'na yönelik Kimmer saldırıları da öyle görülüyor ki Heraklidler hanedanının iktidarına son veren Gyges'in (İÖ 680-644) krallığı dönemine kadar söz konusu olmadı. Fakat aynı Lidya kralı döneminde Lidyalılar, komşu Yunan kentlerine saldırdılar. Bu saldırılardan nasiplenen iki kent bilinmektedir: Birisi Priene (*Güllübahçe*), diğeri de Miletos'tu (*Milet*). Priene Gyges'in halefi Ardys (İÖ 644-625) tarafından ele geçirildi. Yunan kentleri ne bu iki Lidya kralı döneminde ne de sonraki Lidya kralları döneminde (İÖ 625-547) birbirlerine yardım etmek gibi bir zorunluluk hissine sahiptiler. Tek istisna Khios'un (*Sakız*) Miletos'a yaptığı yardımdır. Khiosluların Lidya

1 Kimmerler ve İskitler konusunda bkz. Kaya 2020, 142 vd. Yunan Kolonicilik Çağı konusunda bk. Kaya 2016, 191 vd.

2 Hrdt. I.6.

Resim 1: Lidya Krallığı'nın Başkenti Serdeis

kralları tarafından kuşatılan Miletos'a yardım etmelerinin nedeni, Erythrai (*Ildırı*) kenti ile yapmış oldukları savaş sırasında Miletos'un yardımını almış olmalarıydı.[3]

Lidya'nın son kralı Kroisos (İÖ 560-547/546) döneminde Aiolis, Karia ve Miletos dışındaki tüm İyonya kentleri siyasi bağımsızlığını kaybetmiş durumdaydılar. Kimi Yunan kentlerini haraca bağlayan, kimi Yunanları ise dost edinen ilk barbar (=Yunan olmayan) Lidya Kralı Kroisos olmuştu.[4] Fakat Lidyalılar, Ege adalarına ve Ege Denizi'nin batısındaki ülkeye yaptıkları herhangi bir askerî seferle anılmadılar. Öte yandan Yunanistan'ın ünlü kehanet ocağı, yani Delphoi Tapınağı, Gyges'ten itibaren tüm Lidya krallarınca bilinen ve itibar edilen bir tapınak oldu. Gyges, Kandaules'i öldürerek tahta çıktığında Sardeis'te baş gösteren iktidar kavgasında hakemliği Delphoi Pythia'sı (rahibesi) yapmıştı. Gyges, tahtını onaylayan Tanrı Apollon'un Delphoi'daki tapınağına armağan olarak pek çok altın, gümüş ve som altından yapılmış 16 adet iki kulplu krateros gönderdi. Delphoi'a gönderilen armağanların zenginliği bakımından en cömert Lidya kralı ise Kroisos'tu.[5]

3 Hrdt. I.18. Kaya 2020, 105 vd.; 2016, 226 vd. Lidya Krallığı'nın Mermnadlar öncesi tarihi için bkz. Sarıkaya 2018, 84 vd. Kaya 2020, 103 vd.

4 Hrdt. I.6.

5 Hrdt. I.14 (Gyges'in armağanları); 25 (Alyattes'in armağanları); 50 (Kroisos'un armağanları). Ayrıca bkz. Kaya 2020, 105-116.

Lidya kralları Gyges'ten itibaren bir taraftan egemenlik sınırlarına komşu Yunan kentleri aleyhine yayılmacı politika takip ederken bir taraftan da hem Yunan kentlerine hem de Lidya topraklarına saldıran Kimmerlerle savaştılar. Kimmerlerin saldırılarının muhatabı olan ilk Lidya kralı, Gyges'ti. Kimmerler, Gyges'in krallığı döneminde Lidya topraklarını istila edip, Sardeis'e saldırdılar. Öyle görülüyor ki Gyges, Kimmerlerle tek başına baş edebilecek kadar kendisini güçlü hissetmiyordu. Gyges'in, çağdaşı Önasya dünyasının büyük monarşileriyle ittifak yapmak, onlardan Kimmerlere karşı yardım talep etmek ya da onlara askerî yardım göndermek gibi girişimleriyle uluslararası siyasetin içinde yer almaya çalışmış olmasının nedeni budur.[6]

Hükümdarlığı süresince Kimmerlerle savaşan Gyges'in yaşamı İÖ 644 yılında Kimmerlerle yapmış olduğu bir savaş sırasında sona erdi. Gyges'i savaş alanında yenerek öldüren Kimmerlerin hükümdarı Lygdamis'in Lidya topraklarına saldırıları, babasının takip ettiği politikaya bağlı kalarak çağının güçlü krallıklarıyla dostluk ve ittifak çerçevesinde uluslararası siyasetin içinde yer alan Ardys'in hükümdarlığı döneminde de devam etti. Kimmerlere karşı askerî yardım alabilmek umuduyla Asur kralına vergi ödemeyi kabul etmesine rağmen Asur'dan askerî yardım alamayan Ardys'in krallığı döneminde başkent Sardeis, akropolisi hariç, Kimmerler tarafından yağmalandı.[7] Kimmerlerin kralı Lygdamis, sonraki bir tarihte, muhtemelen İÖ 637 yılında, Kilikya'da yapıldığı sanılan bir savaş sırasında yaşamını yitirdi.[8]

6 Söz konusu büyük monarşilerden birisi Asur, diğeri Mısır'dı. Gyges, kendisine "Gugu" diyen Asurluların kralı Asurbanipal'a elçiler gönderip Kimmer istilasına karşı onun yardımını talep etti. İÖ 654 yılında kendisine iletilmiş olan bu talep karşısında Asur kralının yanıtının ne olduğu bilinmiyor. Fakat Gyges'in Kimmerlere karşı yaptığı bir savaşta ele geçirdiği esirlerini Asur kralına gönderdiği bilinmektedir. Roosevelt 2009, 23. Gyges, Mısır Kralı I. Psammetikhos'un ülkesinde patlak vermiş olan yerel isyanı bastırmasına İÖ 662-657 yılları arasında bir tarihte, tunç silahları olan İyonyalı ve Karialı ücretli askerlerin de aralarında bulunduğu bir askerî birlik göndermek suretiyle katkıda bulundu. Bkz. Hrdt. II.152. Kaya 2020, 108 vd. Spalinger 1978, 402 vd. Roosevelt 2009, 24.

7 Hrdt. I.15. Strab. XIV.4.8. Lygdamis için bkz. Kall. *Artem.* 3, 251 vd. Strab. I.3.21. Roosevelt 2009, 23. Kaya 2020, 110 dn. 45, 149. Spalinger 1978, 408.

8 Kaya 2020, 113 dn. 42, 149.

Lidyalılar, Miletos'u İÖ 616-604 yılları arasında 12 yıl boyunca kuşatma altında tutabilmiş olmalarından da tahmin edilebileceği gibi, Ardys'in ardılı Sadyattes (İÖ 625-610) döneminde askerî bakımdan çok daha güçlü hâle gelmişlerdi. Nitekim Kimmerler, Sadyattes'in halefi Alyattes (İÖ 610-560) ile yaptıkları savaşta yenildiler ve Alyattes tarafından Lidya'dan kovuldular.[9] Alyattes döneminde Kimmerler tehdidi tamamen önemsizleşmiş, Ege dünyasının Türkiye tarafı büyük ölçüde Lidya Krallığı'nın hâkimiyetine girmişti. Lidya başkentine görece uzak bölgelerin denetimi, o bölgelere yerleştirilmiş olan Lidya garnizonlarına emanet edilir hâle gelmişti. Bu garnizonlardan birisi, Antandros'u (*Altınoluk*) ele geçiren Kimmerlerin yaşadığı Kuzeybatı Frigya'da görevlendirildi. Tebe Ovası'ndaki Adremitteion'a (*Edremit*) yerleştirilmiş olan bu garnizonun komutanlığına ise Alyattes'in oğlu Kroisos atandı. Kimmerlerden dolayı "Kimmeris" adıyla da anılmaya başlayacak olan Antandros bu sayede Kimmerlerden geri alınabildi.[10]

I.2. Lidyalılar, Medler ve Persler

Lidyalılar ülkelerini Kimmer istilasına karşı savunmak için savaştıkları zamanda egemen bir Pers devleti yoktu. Fakat Persler, akrabaları Medler ile birlikte İÖ 2. binyıl sonlarından itibaren göçle gelip yerleştikleri bugünkü İran topraklarında meskûndular. Asur yazılı belgeleri İÖ 9. yüzyıldan itibaren Medler ve Perslerden söz etmeye başlamışlardı. Söz konusu yazılı belgelerden en erken tarihlisi ise Asur Kralı III. Salmaneser'e ait yıllıklardı. Bu yıllıklarda Medlerden "Mada"; Perslerden "Parsua" (Parsuaş/Parsumaş) diye söz edildi.[11] Medler, III. Salmaneser'in hükümdarlığı döneminde Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda meskûndular. Perslerin meskûn olduğu bölge ise daha güneyde, bugünkü Fars eyaletiydi. Persler ülkelerine (bugün *Fars*) kendi dillerinde Parsa (Yunanca: *Persis*) diyorlardı.[12] Asur Kralı Asurbanipal'in ölümünden sonra Asur'un zayıflamasıyla ortaya çıkan otorite boşluğundan

9 Hrdt. I.16.

10 Hrdt. I.16. Polyain. VII.2.1. Step. Byz. *Antandros*. Kaya 2020, 115 dn. 47, 148 vd. Pedley 1972, 23. Roosevelt 2009, 24.

11 Kaya 2020, 233 vd. Kuhrt 2010, 19 vd. Koch 2004, 373. Frye 1976, 76. Young 1967, 11 vd. Olmstead 1948, 16-24.

12 Medler ve Perslerin meskûn olduğu bölgeler konusunda bkz. Young 2006, 15 vd.

yararlanan Medler, Phraortes'in (İÖ 647-625) halefi olarak tahta çıkan Kyaksares (İÖ 625-585) döneminde çağının en güçlü krallıklarından biri hâline geldi.[13] Parsa (*Persis*) hükümdarları olan Ariaramnes ile I. Kyros'u Medlere bağımlı hâle getirdi. İÖ 612 yılında Babil Kralı Nabopolassar ile ittifak yaparak Asur Krallığı'na saldırıp, Asur'un başkenti Ninova'yı ele geçirdi. Asur ordusundan geriye kalanları ise İÖ 609 yılında Harran civarında yok etti. Böylece Önasya'nın güçlü imparatorluğu Asur, tarih sahnesinden çekildi.[14] Phokylides adlı bir Miletoslunun mezar taşına kazınmış olan şu epigramdan da anlaşılacağı üzere Asur Krallığı'nın tarih sahnesinden çekilişi, Yunan dünyasının nazarında olağanüstü şaşırtıcı olmakla birlikte ders alınması gereken bir gerçeklikti:

> "Yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş tahkimatlı bir Yunan kenti küçük de olsa Ninova'dan daha güçlü."[15]

Ninova'nın düşmesi, hırslı Kral Kyaksares'in önünü açtı. Nitekim o, İÖ 590 yılına gelindiğinde yönünü görece uzak batıya çevirecek kadar güçlenmişti ve o zaman Ege Denizi'nin doğusu büyük ölçüde Kral Alyettes'in hüküm sürdüğü Lidya Krallığı'nın egemenliği altına girmiş durumdaydı. Alyattes ile Kyaksares'in siyasi çıkarları, Kimmerler tarafından ortadan kaldırılmış Frigya Krallığı'nın topraklarına sahip olmak istemeleri nedeniyle çatışıyordu ve bu çıkar çatışması, Media Krallığı ile Lidya Krallığı'nın savaşını kaçınılmaz hâle getirdi. Savaş, Halys Irmağı'nın (*Kızılırmak*) sağ tarafında Pteria (*Kerkenes*) denen yerde yapıldı. Beş yıl devam eden savaşı, 28 Mayıs 585 yılında meydana gelen bir güneş tutulması sonlandırdı. Taraflar bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar. Alyattes ve Kyaksares karşılıklı olarak kollarının derisini çizip kanlarını akıtmak ve evliliklerle hanedan akrabalığı kurmak suretiyle barış antlaşmasına sadakatlerini garanti edip, Kızılırmak'ın sınır olmasına karar verdiler.[16] Media Kralı

13 Hrdt. I.73, 103. Phraortes, Kyaksares ve onun halefi Astyages'in İran dilindeki adlarıyla ilgili olarak bkz. Cameron 1936, 177 vd., 182 vd. Astyages'in Babil dilindeki adı ise Ishtumegu'ydu. Bk. Cameron 1936, 219 dn. 18.

14 Hrdt. I.103. Waters 2014, 38. Koch 2004, 374. Cameron 1936, 214 vd.

15 Phokyl. *Frag.*5. Kaya 2018, 158. Braun 2006, 21.

16 Hrdt. I.74, 103. Savaşın yapılmış olduğu tarihten altı yıl sonra Kyaksares'in oğlu Atyages Lydia Kralı Alyattes'in kızı Aryenis ile evlendi. Bkz. Koch 2004, 375.

Kyaksares, Lidya Krallığı ile yaptığı bu sınır antlaşmasıyla Yunanların "Suriyeliler"[17] dediği halkın meskûn olduğu eski Tabal Krallığı topraklarının (=*Kappadokya*) tamamını sınırlarına dâhil etti. Böylece Medlerin Ege ve eski Yunan dünyasıyla siyasi ve askerî ilişkisi Lidyalılarla sınırlı kaldı.

Kyaksares'in halefi olarak tahta çıkan oğlu Astyages'in (*Arshtivaiga*/Babilce: *Ishtumegu*) krallığı döneminde de Media Krallığı'na bağımlı olan Persler, sayısı iki olan krallarının yönetimi altında ayrılmış durumdaydılar. Krallardan birisi Arsames (*Arshama*), diğeri II. Kambyses (*Kanbuziya*) idi.[18] Herodotos'un aktardığı bilgilere göre Media Kralı Astyages (İÖ 585-550), II. Kambyses ile kızı Mandane'yi evlendirdi. Söz konusu evlilikle ilgili hikâyeye göre, Astyages'in kızı Mandane'yi Kambyses ile evlendirmesinin nedeni, görmüş olduğu bir rüya idi ve bu rüya üzerine üretilmiş bir dizi hikâye Herodotos'un eserinde anlatıldı.[19] Fakat tüm bunların Akkad Kralı Sargon'dan beri bilinen yaygın efsanenin bir türü olmaktan öte bir tarihselliği yoktur. Eğer Herodotos'un söylediği gibi Astyages, kızı Mandane'yi II. Kambyses ile evlendirdiyse bu onun egemenlik politikasının gereğiydi. Taraflar evlilik temeline kurulmuş bir hanedan akrabalığıyla güçlendirilmiş bir ittifak antlaşması yapmışlardı.[20]

17 Herodotos'un da belirttiği gibi "Suriyeliler/Syriler", barbarların (=Önasya devletlerinin) "Assurlar/Assyriler" adıyla bildikleri halkın Yunanlarca bilinen adıdır. Bkz. Hrdt. VII.63 [(Ἀσσύριοι)...οὗτοι δὲ ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων καλέονται Σύριοι ὑπὸ δὲ τῶν βαρβάρων Ασσύριοι ἐκλήθησαν=Bunlara Yunanlar Syriler, barbarlar Assyriler diyorlardı.]

18 Herodotos (VII.11) Kserkses'in krallık yapmış olan atalarının listesini verir. Her iki isim de bu listede mevcuttur. Ancak liste tartışmalıdır. Bu konuda bkz. Kaya 2017, 62 vd. Perslerin iki kral yönetiminde ayrılmış oldukları bilgisi için bkz. Young 2006, 24 vd. Olmstead 1948, 34.

19 Hrdt. I.107 vd. Herodotos'un aktardığı söz konusu evliliğin tarihsel gerçekliğinin olup olmadığı tartışmalıdır. Ksenophon'a (*Kyr.* I.2.1; VII.5.18 vd.) göre de II. Kyros Mandane'nin oğludur ve Astyages'in oğlu Kyaksares'in kızıyla evlenmiş, bir oğlu olmayan Kyaksares'in halefi olmuştur. İÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Yunan Doktor Ktesias'a (*FGrH* III 688 F9,1) göre Astyages ile II. Kyros arasında ailesel bir akrabalık yoktu. Ona göre II. Kyros, Astyages'in Amytis adlı kızıyla evlendi. Fakat bu evlilik Media Krallığı yıkıldıktan sonrasında yapıldı. Kaya 2017, 64 vd. Kaya 2020, 235 dn. 9. Brosius 2006, 9. Evlilik konusunda kaynaklardaki farklı bilgiler konusunda ayrıca bkz. Sarıkaya 2011, 196.

20 İttifakın taraflarının eşitliği temelinde yapılıp yapılmadığı tartışmalıdır. Herodotos'a (I.107 vd.) göre Persler Medlere bağımlıydılar ve bu nedenle ittifak tarafların eşitliği temelinde yapılmamıştır.

Kambyses'in oğlu II. Kyros, öyle görülüyor ki çok iyi eğitilmişti. Babasının halefi olarak İÖ 559 yılında tahta çıkan ve krallığını tahkimatı olmayan başkenti Pasargadai'dan (=Pathragada) yöneten II. Kyros, babası gibi "Anşa(n) kralı" unvanına sahipti.[21] Pasargadai'ın yüksek rakımlı sert doğa koşullarında büyümesi, II. Kyros'u (İÖ 559-530) atılgan ve sert karakterli yapmış; lüks içinde yaşayan Astyages'in zayıflığını fark etmek olanağına sahip egemen bir kral olmak anlamında onu cesaretlendirmişti. Astyages'e karşı planladığı isyanı başarılı bir şekilde yürütebilmek için harekete geçmesinin gerisindeki saik buydu.[22] Astyages'in en yakınında bulunan generali Harpagos'un ihanet edeceğini öğrenmesi[23] de II. Kyros'un iyi talihiydi. Bir başka şansı da mensubu olduğu Akhaimenes (*Achaemenid*) hanedanının Persler arasındaki saygınlığıydı. Saygınlık, başlatacağı isyan için alacağı desteği kolaylaştırdı.[24] Fakat II. Kyros, isyan cephesini Perslerle sınırlı tutmak istemedi. Medlerin müttefiki olarak Asur'a karşı savaşan Keldanilerin desteğini araştırdı[25] ve Babil'de

21 Waters 2014, 35. Kuhrt 2013, 293 vd., 366. Sarıkaya 2011, 196. Young 2006, 26 vd. Brosius 2006, 6. Koch 2004, 376. Waters 1996, 12 vd (str. 20-22). Frye 1976, 85. Berger 1975, 192-234. Cameron 1936, 218. Kaya 2017, 62, 66. "*Anşa (n) kralı*" (ya da Anşa(n) ve Susa Kralı) unvanını Elam kralları kullanıyordu. Bkz. Waters 2014, 22 vd. Anşan'ın (bugün *Tal-e Malyan*) lokalizasyonu konusunda bkz. Bryce 2009, 46 (*Anshan*). Young 2006, 25. Cameron 1936, 31 n. 28. II. Kyros'un eğitimi konusunda bkz. Ksen. *Kyr.* VIII.5.18 vd.

22 Kaya 2017, 66 vd.

23 Hrdt. I.123 vd.

24 Kaya 2017, 67. Herodotos'un (I.125; IV.167) aktardığı bilgilere göre başta Pasargadai kabilesi olmak üzere Pers ülkesinin diğer kabileleri, yani Maraphiler (*Maraphioi*), Maspiler (*Maspioi*), Derusiailar (*Derousiaioi*), Pantihialailar (*Panthialaioi*), Kerman/Kirman vahasında yaşamakta olan Germaniler (*Germanioi*) ve göçebe çobanlar olan Dalar (*Daoi*), Mardlar (*Mardoi*), Dropikler (*Dropikoi*), Sogartiler (*Sogartioi*) adlı kabileler ona bağlılıklarını bildirmekte bir tereddüt yaşamadılar, tersine Medlerin kölesi olarak yaşamaktan kurtulacaklarını düşünerek sevindiler.

25 Kaya 2017, 68. Keldaniler ve Medler Asur Krallığı'na karşı ittifak yaparak savaşmışlar ve bu krallığı ortadan kaldırmışlardı. Fakat Medler, Asur Devleti yıkıldıktan sonra Babil'de hüküm süren Keldanileri de tehdit eden büyük bir güç hâline geldi. Etrafını kuşatan surları inşa ettirerek Babil'i çok güçlü bir başkent hâline getiren ünlü Babil Kralı Nebukadnezar da artık hayatta değildi (ölümü: İÖ 7 Ekim 562). Nebukadnezar'ın ölümünden sonra başlayan taht iddiacıları arasındaki iç savaş, Babil tahtına Nabonidus'un (Nabu-naid) oturmasıyla nihayetlenmişti. Bu konuda bkz. Parker&Dabberstein 1971, 10.

hüküm süren Keldani Kralı Nabonidus ile bir ittifak anlaşması yapmayı başardı.[26]

Herodotos'a göre Med Kralı Astyages isyancı vasallarına karşı savaşını II. Kyros'a saldırarak başlattı. Fakat Astyages, Med ordusunun komutanlığına tayin ettiği Harpagos'un II. Kyros tarafına geçip kendisine ihanet etmesi nedeniyle İÖ 550 yılında yapılan bu savaştan mağlup ayrılan taraf oldu.[27] Nabonidus kroniğinde (str. II, 1-4) aktarılan bilgilere göre bu zaferinin hemen ardından Media Krallığı'nın başkenti Ekbatana'yı (bugün Hemadan) ele geçirdi ve Astyages'in oradaki altın, gümüş ve diğer değerli eşyalarından oluşan zenginliğini Pers başkenti Anşan'a taşıdı.[28] Persis'teki ilk Pers kraliyet başkenti Pasargadai, Medlere karşı zaferini anıtlaştırmak için o zaman kuruldu. İlk kraliyet sarayı ve *Paradeisos* (*Partetaş*) denen ilk bahçe de Pasargadai'da inşa edildi. Sonra eski Urartu Krallığı'nın merkezî bölgesiyle (Van Gölü çevresi) birlikte Kuzey Media'yı fetheden II. Kyros,[29] 128 yıldır ayakta olan Media Krallığı'nı İÖ 550 yılında tamamen ortadan kaldırdı.[30] Artık Medler, Perslerin vasalları hâline gelmiş ve Persler, Ege dünyasının güçlü monarşisi Lidya'nın yeni sınır komşusu olmuştu.

I.3. Pers Kralı II. Kyros: Lidya Krallığı'nın Yıkılışı

Lidya Krallığı, Alyattes'in Media Kralı Kyaksares ile İÖ 28 Mayıs 585'te yapmış olduğu barış antlaşmasından sonra Önasya dünyasının en güçlü dört büyük devletinden biriydi. Alyattes'in halefleri döneminde sınırlarını tedricen genişleten Lidya Krallığı, Media Krallığı'nın II. Kyros tarafından yıkılmış olduğu İÖ 550 yılında zenginlik ve güç bakımından zirvesindeydi. Kraliyet tahtında Yunanlar

26 Nabonidus'un babasının Ay Tanrısı Sin'in tapınağının rahibi olarak Harran'da olması ve Harran'ın İÖ 610 yılından beri Media Krallığı'na bağlı olması Kyros'un şansıydı. Bu şansı, Nabonidus'un rüyasında tanrılar tarafından Kyros'un Media Kralı Astyages'i yenip, onu esir alarak ülkesine götüreceği bildirilmiş olduğuna inanılmasıyla güçlendi. Bkz. Young 2006, 30. Olmstead 1948, 36. Ayrıca bkz. Kaya 2017, 68.

27 Hrdt. I.127 vd. Just. I.5.8; 6.1-7. Astyages ve II. Kyros'un savaşı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer alır. Bu konuda bkz. Sarıkaya 2011, 197 vd.

28 Nabonidus kroniği için bkz. Grayson 1975, 104-106. Smith 1924, 111, 115.

29 Brosius 2006, 9.

30 Hrdt. I.129-30. Media Krallığı'nın yıkılışıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Strab. XV.3.8. Ktes. *Pers.* 6 (*FGrH* 688 F9, 6). Diod. II.34.6. Polyain. *Strat.* VII.6.1. Sarıkaya 2011, 197. Grayson 1975, 104-106, II str. 1-4. Olmstead 1948, 36.

arasında zenginliğiyle efsaneleşmiş Kroisos (İÖ 560-547) oturuyordu. Bugünkü Türkiye topraklarının Trakya ve Teke Yarımadası (*Likya*) hariç neredeyse batı yarısı, Kroisos'un hükmettiği Lidya Krallığı'nın sınırlarına dâhil edilmişti.[31] Media Kralı Astyages, Kroisos'un kayınbiraderiydi[32] ve muhtemelen bu akrabalık, Kroisos'un II. Kyros tarafından ortadan kaldırılan Media Krallığı'nın toprakları üzerinde hak iddia etmesini ve dolayısıyla Lidyalılarla Persleri savaşa sürükleyecek kadar cazip olan bir meşruiyet zeminini sağlamıştı. Başka bir ifadeyle Lidya Krallığı'nın yıkılışıyla sonuçlanacak savaşta saldırgan taraf Kroisos'tu. Hatta o, başlatacağı savaşın kendisi lehine sonuçlanıp sonuçlanmayacağını tanrısal bir kehanetle öğrenmek istedi ve bunun için Yunanistan anakarasındaki Delphoi Tapınağı'na elçilerini gönderdi.[33] Sonra Babil Kralı Nabonidus, Mısır Kralı Amasis (İÖ 570-526) ve Yunanistan'daki Sparta Devleti'yle ittifak antlaşmaları yaptı.[34] Hazırlıklarını tamamladıktan sonra yıkılmış Media Krallığı'nın Lidya Krallığı'na sınırı olan bölgelerini ele geçirmek için yola çıktı. Eski adı Halys olan bugünkü Kızılırmak'ı aşıp, ordugâhını bugünkü Kerkenes'te lokalize edilen Pteria'da kurdu ve bölgedeki yerleşim birimlerine saldırıp, Herodotos'un "Syrialılar" (=Suriyeliler) dediği meskûn halkı köleleştirerek göçe zorladı.[35] Bu arada II. Kyros, üç yıl önce ortadan kaldırdığı Media Krallığı'nın topraklarındaki Pers denetimini kurmakla meşguldü.[36] Lidya Kralı Kroisos'un Kızılırmak'ın (eski adı: *Halys*) doğusundaki Media topraklarına saldırısını öğrendi ve Kroisos'un saldırısını savaş nedeni saydı.[37] Pers Kralı II. Kyros, İÖ 547 yılı baharında ülkesinden ayrıldı. Kuzey Mezopotamya içinden

31 Hrdt. I.28 vd.

32 Hrdt. I.74. Taşdöner 2017, 2. Kaya 2020, 112.

33 Hrdt. I.53 vd. Kaya 2020, 116 vd. Kroisos'un aynı nedenle danıştığı bir başka kehanet merkezi Oropos yakınındaki Amphiaros Tapınağı'ydı. Bkz. Sarıkaya 2011, 199 (kaynaklarıyla birlikte).

34 Hrdt. I.53 vd. Mansel 1984, 253.

35 Hrdt. I.76. Kaya 2020, 78 vd.

36 Media Krallığı'nın sınırları tam olarak bilinmiyor. Ancak batı sınırını Kızılırmak (*Halys*) belirliyordu. Eski Asur ülkesi ve Kuzey Mezopotamya da muhtemelen Media Krallığı'nın sınırları içindeydi. Media sınırları içinde olduğu kesin olan bir kent de Harran'dı. Bkz. Young 2006, 33.

37 Savaş nedeninin Kroisos'un saldırısı olduğu, Kyros'un Kroisos'u esir aldıktan sonra sarf ettiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Kim sana saldır dedi benim topraklarıma?" bkz. Hrdt. I.87. Kaya 2020, 122.

ilerleyerek eski adı Tigris olan bugünkü Dicle Nehri'ne ulaştı. Bu nehri aşarak önce Arbela'yı (*Erbil*), sonra Karrhai'yı (*Harran*) ele geçirdi.[38] Karrhai'dan "Syennesis" adlı bir kralın hüküm sürmekte olduğu Kilikya'ya ilerledi. Kilikya'nın yönetimini, kendisine direnmeksizin teslim eden Kral Syennesis'e bırakıp[39] Kappadokya'ya ilerledi ve İÖ 547 yılı sonbaharında ulaştığı Pteria'da Lidya Kralı Kroisos ile savaştı. Kyros'un ordusundaki asker sayısının kendi ordusundakinden fazla olması dolayısıyla korkan Kroisos, gece karanlığından yararlanarak Pteria'daki savaş meydanını terk etti.[40] Başkenti Sardeis'e varınca ordusundaki askerleri terhis edip ülkelerine gönderdi.[41] Fakat II. Kyros, Kroisos'un kaçtığını öğrendikten sonra ülkesine dönmedi. Kroisos'un peşinden Sardeis'e yürüdü.[42] İki kralın ordusu Hermos (*Gediz*) Irmağı ile Hyllos (*Gördes Çayı*) Irmağı'nın birleştiği ovada (sonradan *Kyropedion*) karşı karşıya

38 Kaya 2020, 236. Young 2006, 33 vd. Grayson 1975, 104 vd (str. 15-17). Olmstead 1948, 39.

39 Hrdt. I.28, 74. Kaya 2020, 236 vd. Ksen. *Kyr.* I.1.4; VIII.6.8. Kilikyalılar daha önce hiçbir büyük kralın hâkimiyetine girmiş değillerdi ve tahta oturunca "Syennesis" adını alan her kralın mensubu olduğu Syennesis hanedanının hükümranlığına tabiydiler.

40 Pteria Savaşı'nda tarafların birbirlerine karşı kesin bir üstünlüğü yoktu. Kroisos'un savaşı tek taraflı sonlandırmaya karar vermesinin tek nedeni Kyros'un ordusunun sayıca üstünlüğü olmasa gerektir. Olası iki nedeni daha vardır. Bunlardan birisi kışın yaklaşması, diğeri Kyros'un kendisine yeniden saldırmak için hemen harekete geçmemiş olmasıdır. Bkz. Kaya 2017, 120. Young 2006, 34. Pteria'daki savaşın tarihi tartışmalıdır. Bkz. Kuhrt 2013, 369. Cargill 1977, 97 vd. Cahill-Kroll 2005, 597 vd, 605 vd.

41 Hrdt. I.77. Bir rivayete (Diod. IX.32.3) göre Pers Kralı Kyros, Kroisos'a bir elçi gönderdi ve Lidya'da satrap olarak hüküm sürmeyi kabul ederse onu bağışlayacağını bildirdi. Fakat teklif Kroisos tarafından reddedildi. Bu arada Kyros, Ege Denizi'nin doğu kıyılarındaki İyonya ve Aiolis kentlerini kendi tarafına çekme konusundaki girişimlerinden bir sonuç alamadı. Yalnızca Miletos, Pteria Savaşı'ndan sonra Kroisos'un teklifini kabul ederek onunla anlaştı (Hrdt. I.75 vd; 141. Diod. IX.35). Ayrıca öyle görülüyor ki II. Kyros, kimi Yunanların da bireysel olarak kendi tarafında yer almasını sağlamış olabilir. En azından Kroisos tarafından Peloponnesos'tan asker toplamakla görevlendiren Ephesoslu Eurybates'in parayla satın alınmak suretiyle Kyros tarafına geçtiği, Kyzikoslu Pytharkos'un da Kyros tarafından yedi kentin gelirlerinin verilmesiyle satın alındığı bilinmektedir. Bkz. Sarıkaya 2011, 200. Briant 2002, 36.

42 Hrdt. I.79.

geldiler.[43] Her iki tarafın büyük kayıplar verdiği bu savaşta Lidya ordusu yenik ayrılan taraf oldu ve geri çekilerek, güçlü tahkimatıyla adını duyurmuş başkent Sardeis'e sığındı. Sardeis, iki hafta Pers ordusunun kuşatması altında kaldı. Kuşatmanın on dördüncü gününde Sardeis'in akropolisi Persler tarafından, muhtemelen İÖ 547 yılının Kasım ayında, ele geçirildi. Aynı günde Pers askerleri tarafından sağ olarak ele geçirilen Kroisos, II. Kyros'a teslim edildi.[44] Böylece Ege ve Önasya dünyası, Asur başkenti Ninova'nın İÖ 612'de düşmesi üzerine yaşanan şoka bir kez daha maruz kalmış oldu. Üç yıl gibi kısa bir zamanda Önasya'yı aralarında paylaşmış dört büyük monarşiden ikincisini de ortadan kaldıran Pers Kralı II. Kyros,[45] düşmanı Kroisos'u önce zincire vurulmuş hâlde bir odun yığını üzerinde yakmak istedi. Ancak sonradan bu düşüncesinden vazgeçti ve Kroisos'u danışmanı olarak yanına alıp ülkesine götürdü.[46] Bu arada Ege ve Yunan dünyasının doğusunu ilk kez Ege dünyasından ya da bu dünyanın komşusu olmayan bir ülkeden gelen istilacı bir monarkın, yani Pers Kralı II. Kyros'un hâkimiyeti altına sokacak sürece girilmiş oldu.

43 Hrdt. I.80 vd. Polyain. *Strat.* VII.6.6 (her iki kaynakta da Kyros'un savaşı develeri sayesinde kazandığı anlatılır). Ksen. *Kyr.* VII.47 vd (tırpanlı savaş arabaları ve süvarileri sayesinde kazandığı anlatılır). Ayrıca bkz. Sarıkaya-Arslan 2017, 79.

44 Hrdt. I.84 vd. Plut. *Sol.* XXVIII.1 vd. Ksen. *Kyr.* VII.2.9-29. Nikolaos, FGrH II A 90 F 68 (11-12). *FGrH* III C 1 688 F 9, 4-5. Sarıkaya 2011, 203 vd. Cahill 2010, 339 vd. Young 2006, 34. Grayson 1975, 104-107 II str. 15-17. Sardeis, İÖ 547 yılının Kasım ayına kadar ele geçirilmiş değildi. Bkz. Young 2006, 34. Fakat Sardeis'in Pers Kralı II. Kyros tarafından ele geçirilmiş olduğu yılın İÖ 547 olduğu konusunda tarihçiler hemfikir değildir. Bkz. Kaya 2020, 119 dn. 75. Taşdöner 2017, 3. Young 2006, 34 dn.98. Briant 2002, 34. Kuhrt 2013, 369. Mallowan 1985, 404-405 dn. 5, 414. Oppenheim 1985, 539. Cook 1983, 28. Frye 1983, 92.

45 Önasya'nın eski uygarlık merkezlerinin tümünün Pers Krallığı'nın sınırlarına dâhil olabilmesi hedefinin iki muhatabı kalmıştı. Bunlardan birisi Babilonia, ikincisi Mısır'dı. İlki II. Kyros tarafından İÖ 539 yılında fethedilirken, ikincisini fethetmek oğlu Kambyses'e nasip oldu. Kaya 2020, 243. Mallowen 1985, 408 vd. Ayrıca bkz. aşağıda (I.6) dn. 75 vd.

46 Herodotos (I.32; 87), Kroisos'un tutsak alınması ve sonraki gelişmelere ilişkin uzun bir hikâye anlatır. Bu konuda bkz. Kaya 2020, 121 vd. Fakat Kroisos'un akıbeti konusunda tüm antik kaynaklar aynı şeyi anlatmaz. İÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Bakkhylides'e (*Ode* 3) göre Kroisos, Kyros'un kölesi olmak istemedi ve bu nedenle kendisini ailesiyle birlikte yakmak istedi. Fakat onun ölmesini istemeyen Tanrı Zeus ateşi söndürdü. Tanrı Apollon onu kızlarıyla birlikte Hyperborealıların ülkesine gönderdi.

I.4. Ege Denizi'nin Doğusunda Pers Hâkimiyeti

I.4.1. Pers Kralı Kyros ve Batı Anadolu

"Babil'den sonraki dünyanın en büyük kenti"[47] diye tanımlanan Sardeis'te İÖ 546 baharına kadar kalan Pers Kralı II. Kyros, bu kentteyken Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinden, yani İyonya, Aiolis ve Karia'dan gelen elçileri kabul etti. İlk ikisinin elçilerinin görevi, "Lidya Kralı Kroisos'a bağlılıklarının aynısı olması koşuluyla kendisini tanımaya hazır olduklarını" Pers Kralı II. Kyros'a iletmekti. Fakat II. Kyros onların bu talebine olumlu yanıt vermedi. İyonya ve Aiolis kentleri, çareyi Yunanistan'daki Sparta kentine bir elçi heyeti gönderip Spartalılardan yardım istemekte buldular. Fakat Spartalılar, Phokaialı (*Foça*) Pythermos başkanlığındaki elçi heyeti tarafından kendilerine iletilen yardım talebine olumlu yanıt vermediler.[48] Karialı elçilerin II. Kyros'a geliş nedeni ise ülkelerinde patlak vermiş olan iç savaştı. Onlar II. Kyros'tan iç savaşın sonlandırılmasını istediler. II. Kyros, Karia'daki iç savaşı sonlandırması için generali Adosius'u görevlendirdi. Hystaspes adlı bir başka generalini de henüz fethedilmemiş olan Hellespontos Frigya'sına (*Phrygia*) gönderdi.[49] Pers Kralı II. Kyros'un Sardeis'te bulunduğu sırada huzuruna çıkan bir başkası ise Spartalı Lakrines'ti ve o, yukarıda söz ettiğimiz gibi İyonya ve Aiolis kentlerinin yardım talebini reddeden Spartalıların, Ege Denizi'nin doğusunda neler olup bittiğini görüp öğrenmek göreviyle Batı Anadolu kıyısına gönderdiği bir grubun kendi aralarından seçtiği bir elçiydi. Lakrines, kendisini kabul eden II. Kyros'u, "Spartalıların herhangi bir Yunan kentinin yıkılmasını istemediklerini ve böyle bir şey olursa seyirci kalmayacaklarını" söyleyerek uyardı. Fakat Spartalılar hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan Kyros, onların kim olduğunu öğrenince Lakrines'i şu sözleriyle yanıtladı:

> "Yalan yere yemin ederek birbirlerini aldatmak için kentlerinin orta yerinde özel bir buluşma yeri ayırmış olan insanlardan korkum yoktur. Eğer ölmez sağ kalırsam, dedikodularının konusu İyonyalıların başına gelenler değil, kendi başlarına gelen felaket olacaktır."[50]

47 Ksen. *Kyr.* VII.2.11.

48 Pers Kralı Kyros, İyonya ve Aiolis kentlerinin talep ettikleri koşullarda bir antlaşmayı yalnızca Miletos ile yapmıştı. Bkz. Hrdt. I.141.

49 Ksen. *Kyr.* VII.2-4. Ayrıca bkz. Kaya 2020, 238.

50 Hrdt. I.152 vd.

I.4.2. Paktyas İsyanı

Pers Kralı II. Kyros, Sardeis'in yönetimini Tabalos adlı bir Pers komutana emanet edip, Lidya Kralı Kroisos'un hazinelerini toplamak görev ve yetkisini de Paktyas adlı bir Lidyalıya verdikten sonra Lidya başkenti Sardeis'ten ayrıldı.[51] Lidya sınırlarının dışına çıkmış olduğu bir sırada Sardeis'te bir isyanın patlak vermiş olduğu haberini aldı. İsyanı örgütleyen kişi, Kyros'un Lidya hazinesini emanet ettiği Lidyalı Paktyas'tı. Lidyalıları, Pers Generali Tabalos'tan ve onun denetimindeki Sardeis Akropolisi'nden ayıran Paktyas, Batı Anadolu kıyılarındaki Yunan kentlerinden temin ettiği paralı askerleriyle Sardeis'i yağmalayıp, kentin akropolisini kuşatmıştı.[52] II. Kyros, isyanın bastırılarak Paktyas'ın ele geçirilmesi görevini Mazares adlı bir Medialı generaline verdi. Paktyas, Mazares'in Sardeis'e gelmekte olduğunu öğrenir öğrenmez akropolis kuşatmasını sonlandırdı. Kaçarak Kyme (Aliağa-*Nemrut Koy*) kentine sığındı. İÖ 546 (veya 544) yılında bir direnişle karşılaşmaksızın Sardeis'e giren ve Kral II. Kyros'un emri gereğince Lidyalıları silahsızlandıran Mazares,[53] isyancı Paktyas'ın peşine düştü. Kymeliler, Aristodikos adlı bir entelektüelin de etkisiyle, Paktyas'ın kendisine teslimini isteyen Mazares'e olumlu yanıt vermediler. Fakat bu şekilde Paktyas'ı himaye ederek kendilerini ne denli büyük bir tehlikeye attıklarının da farkındaydılar. Bu nedenle onlar, Paktyas'ın bir adada daha güvenli olacağını düşündüler. Zira Fenikeliler henüz Pers hâkimiyetinde olmadığı için Perslerin gemileri yoktu.[54] Nihayetinde kendilerini sıkıntıya

51 Hrdt. I.153.

52 Hrdt. I.154.

53 Kaya 2017 82. Young 2006, 35. Herodotos'a (I.155 vd.) göre Pers Kralı II. Kyros, Paktyas isyanını öğrenince yanında götürmekte olduğu Lidya Kralı Kroisos'a Lidyalıları tamamen köleleştirmediğine pişman olduğunu söylemiş. Lidyalıların köleleştirilmesini istemeyen Kroisos, II. Kyros'u memnun eden bir öneride bulunmuş. Buna göre Lidyalılar silahsızlandırılarak müzik ve ticarete yönlendirilecek ve böylece onların savaşçı karakterleri ortadan kalkacak, kadın gibi olacaklardı. Herodotos'a (I. 207 vd.) göre Ekbatana yakınındaki Barene'ye yerleştirilen Kroisos, Kyros'un Massagetlerle yaptığı savaş sırasında hâlâ krala danışmanlık yapıyordu. Kroisos'un sonuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Hrdt. I.86 vd. Thuk. I.16. Ksen. *Kyr.* VI.2.9 vd; VII.1 vd. Ktes. *Pers.* 7 (=*FGrH* III 688 F9, 7). *Marm. Par.* A, 42 (j). Nabonid Chron. *Col.* II.11.16-18.

54 Hrdt. I.143.

sokan Paktyas için ne yapmaları gerektiği konusunda çok eskiden beri İyonlar ve Aiollerin gerekli gördükleri her konuda tavsiyesine başvurdukları Miletos'un Dydima'daki Apollon Tapınağı'nın rahibine danışmaya karar verdiler. Fakat Dydima tapınağının kehaneti olumsuzdu. Paktyas'ın Perslere teslim edilmesini tavsiye etmişti ve tapınak bu tavsiyesinde ısrarlıydı.[55] O zaman Kymeliler Paktyas'ı bir ada (Lesbos/*Midilli*) kenti olan Mytilene'ye göndermeye karar verdiler. Böylece onlar hem kendilerini Pers tehlikesinden uzak tutacak hem de Paktyas'ı kurtarabileceklerdi. Fakat Mityleneliler, Paktyas'ı korumak yerine Mazares'e satmayı tercih ettiler. Kymeliler, bu ihanetten haberdar olur olmaz Lesbos'a bir gemi gönderip, Paktyas'ı oradan kaçırdılar ve Khios (*Sakız*) Adası'na götürdüler. Fakat Khioslular kendilerine emanet edilen Paktyas'ı, kendileriyle pazarlık yapan Pers komutanı Mazares'e teslim ettiler ve karşılığında Lesbos'un karşısında bulunan Mysia'ya ait Atarneus'u (*Ağılkale*-Dilkili) aldılar.[56]

I.4.3. Pers Hâkimiyetinin Kuruluşu

Pers Kralı Kyros, Media Kralı Astyages'i yendiğinde savaş hukuku gereğince batıdaki Pers egemenlik sınırlarını zaten Halys Nehri'ne (*Kızılırmak*) kadar genişletmişti. Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırması ise Türkiye'nin Trakya hariç geriye kalan kesimlerinin Pers hâkimiyetine dâhil edilmesi sürecini başlattı. Söz konusu süreçte Persler, Yunanların siyasal yaşam kültürlerini, bir düşman saldırısı olduğunda bile Yunan kentlerinin (*poleis*) merkezî bir hükümete ya da otoriteye bağlı olmayı istemediklerini, ilişkilerini birbirlerinin çıkarını ya da zararını hesap etmeksizin sürdürdüklerini, aralarındaki rekabeti ve bu rekabetin düşmanlık

55 Dydima tapınağının yönetimi Brankhosoğullarının (Brankhidler/Brankhidae) elindeydi ve rahipler bu aileden seçiliyordu (Hrdt. I.157 vd.). Herodotos'a göre Dydima rahibi, Paktyas'ın Perslere teslim edilmesi yanıtını vermiş, fakat bu yanıta şaşıran Kymeli Aristodikos, ikinci bir elçiliğin başkanı olarak Dydima'ya gitmiş. Rahibin yanıtının değişmediğini görünce tapınağa tünemiş kuşları ürkütüp kaçırmış. Tapınaktan gelen bir ses, kuşlara karşı bu tavrı nedeniyle Aristodikos'u dinsizlikle suçlamış. Aristodikos'un yanıtı şu olmuş: "Ya sen, sığınanları koruyan efendimiz, tapınağa sığınmış Kymeli birini neden Perslere teslim ediyorsun?" Ancak Aristodikos'un sorusu Tanrı Apollon adına konuşan rahibin düşüncesini değiştirmedi.

56 Hrdt. I.160 vd.

derecesinde olduğunu öğrendiler. Onların ve tanrılarının rüşvete zafiyeti olduğunu da bu arada keşfettiler. Zira Persler, isyancı Paktyas'ı teslim almak konusunda Mytilene (*Midilli*), Khios (*Sakız*) ve belki Dydima'daki tapınağın satın alınabilir rüşvet düşkünü olduklarını görmüşlerdi.[57] Böylece Persler, Ege ve Yunan dünyasını nasıl kolayca yönetebileceklerini çok erken fark etmiş oldular. Perslerin erken fark ederek benimsedikleri kolay yönetme pratiğinin adı, rekabet ve rüşvetten yararlanmak, kendileriyle uyumlu olmayı kabul eden tiranları desteklemek suretiyle icra edecekleri "böl ve yönet" politikasıydı.[58]

Persler Paktyas isyanı nihayetlendiğinde bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleri fethetmek için askerî seferlerini başlatmışlardı. Bu seferlerin muhatabı olan bölgelerden birisi Hellespontos Phrygia'sıydı ve bu bölge II. Kyros'un Hystaspes adlı generali tarafından bir direnişle karşılaşılmaksızın fethedildi.[59] Direniş olmaksızın fethedilen bir diğer bölge Aiolis oldu. Perslerle bir sorunu olmayan Miletos[60] dışındaki İyonya kentleri ise özgürlüklerini kaybetmek istemiyorlardı. Bu nedenle onlar Perslere karşı yapılması gerekeni müzakere etmek için temsilcilerini Panionion'a gönderdiler. Herodotos'un aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kentlerin temsilcileri Panionion'daki toplantılarında Perslere karşı ortak bir savaş cephesi oluşturmayı müzakere etmediler. Prieneli (*Güllübahçe*) filozof Bias'a göre tüm İyonlar Sardinya Adası'na gitmeliydi ve orada bir kent kurmalıydılar. Yedi bilgelerden bir başkası olan Miletoslu Thales'e göre ise İyon kentleri, bağımsızlıklarını korumak koşuluyla Teos'ta (*Sığacık*) kurulacak bir meclis tarafından yönetilmeliydi.[61] Nihayetinde her kent kendi başının çaresine bakmak durumunda kaldı. Priene kenti Mazares komutasındaki Pers

57 Hrdt.I.157 vd.; 160 vd. Apollon Tapınağı'nın rüşvete yabancı olmadığı, Delphoi Tapınağı'nın rahibesi (Pythia) örneğinden de bilinmektedir. Bu kitabın ilk cildinde de belirtmiş olduğumuz gibi (Kaya 2016, 287), tiran Hippias'ın iktidarını sona erdirmek isteyen Atina'nın ünlü reformcusu Kleistenes, Spartalıların müdahalesini Apollon'un Delphoi Tapınağı'nın rahibesine vaat ettiği rüşvet sayesinde sağlamıştı. Ayrıca bkz. Taşdöner 2017, 8 vd.

58 Taşdöner 2017, 9.

59 Ksen. *Kyr.* VII.4.8. Aiskh. *Per.* 770 vd. Thuk. I.13.6.

60 Miletos, II. Kyros'un Lidya Kralı Kroisos'a karşı savaşında ittifak teklifine olumlu yanıt vermiş olduğu için ayrıcalıklıydı. Bkz. Hrdt. I.170.

61 Hrdt. I.170.

ordusu tarafından ele geçirildi ve halkı köleleştirildi. Magnesia ad Maiandrum (*Ortaklar*) da dâhil tüm Menderes Ovası, Pers ordusu tarafından yağmalandı.[62] Savaşlar sırasında yaşamını yitiren Mazares'in yerini alan Perslerin Med kökenli generali Harpagos, İyonya'nın teslim olmamak için direnen diğer kentlerine saldırdı. Phokaia (*Foça*) ve Teos (*Sığacık*) kentleri onun tarafından kent duvarlarının karşısına inşa edilen yapay tepelerle kuşatma altına alındı.[63] Her iki kentin sakinleri olan Yunanlar teslim olmaktansa kentlerini Perslere bırakıp kaçmayı tercih ettiler. Geceleyin kadınlarını, çocuklarını ve taşınabilir yüklerini yanlarına alarak gemilere binen Phokaialıların bir kısmı pişman olup terk ettikleri kentleri Phokaia'ya geri dönerken, kararlı olan diğerleri Sardinya Adası'na gidip oraya yerleşmek istediler. Fakat Etrüsklerle Kartacalılar onların Sandinya'ya yerleşmesini istemediler. Bu nedenle patlak veren savaş (*Alalia Savaşı*) Etrüsk-Kartaca ittifakının galibiyetiyle sonuçlandı. Sardinya'dan kovulan Phokaialılar, önce Güney İtalya'daki Rhegium'a, sonra Oinotria'ya gittiler ve orada Eleia kentini kurdular. Kentlerini terk edip denize açılan Teoslular ise Trakya'ya göç ettiler ve orada Abdera kentini kurdular.[64] Perslerle antlaşma yapmış olan Miletos dışındaki diğer kentlerin sakinleri, kentlerini Perslere bırakıp kaçmak yerine Pers Generali Harpagos'a karşı savaşmayı yeğlediler, fakat yenilip boyun eğmek zorunda kaldılar. İyonya'nın ada kentlerinin çoğunun cesareti, anakarada Perslere karşı yapılan savunma savaşlarının beyhude olduğu görülünce kırıldı ve onlar da Harpagos'a boyun eğdiler.[65]

Harpagos, İyonya'da Pers denetimini garanti ettikten sonra savaşını henüz Pers hâkimiyetinde olmayan Karia ve Likya bölgelerine taşıdı. Bu iki bölgenin Knidos (*Datça-Reşadiye*), Kaunos (*Dalyan*), Pedasa (veya Pedasos: *Gökçeler*) ve Ksanthos (*Kınık*) kentleri hariç, sakini Yunan ya da yerli olan diğer tüm kentleri savaşmadan teslim oldular. Knidosluların direnişi yakalandıkları bir hastalık nedeniyle sonuçsuz kaldı. Pedasalılar Lida denen dağlık bölgenin tahkimatını güçlendirerek yaptıkları savunma savaşında başarılı olamadılar. Her iki kent de Harpagos'a teslim olmak

62 Hrdt. I.161.
63 Hrdt. I.162.
64 Hrdt. I.162-169.
65 Hrdt. I.169; III.96.

zorunda kaldı. Savaşçılıklarıyla iyi bilinen Likyalıların direnişi çok çetindi. Onlar, Pers Generali Harpagos'a karşı direnişin sonucu itibariyle en dramatik olanını Ksanthos'ta sergilediler. Harpagos'a karşı ovada yaptıkları meydan savaşında yenilince kentin kalesine çekilen Ksanthoslular, Harpagos'un kaleyi ateşe verip yakmak suretiyle ele geçirmeye karar verdiği zamana kadar kahramanca savaştılar. Ksanthosluların tümü, yaş ve cinsiyet ayrımı olmaksızın, orada yanarak yaşamlarını yitirdi. Harpagos'a karşı savaşırken Kaunoslular da aynı akıbete uğradılar. Karia ve Likya'yı acımasız bir savaşla fetheden Harpagos, Likya'yı ele geçirdikten sonra Pamphylia'a girdi ve bu bölgede ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın Pers denetimini sağladı.[66] Böylece İÖ 542 yılında Ege ve Yunan dünyasının doğusu, Trakya ve Karadeniz kıyıları hariç, tamamen Pers hâkimiyeti altına alınmış ve sonraki 200 yıl boyunca da devam edecek Pers hâkimiyeti dönemi başlamış oldu.

I.5. Kyros'un Doğu Seferi: Babil, Suriye ve Fenike'nin Fethi

Tayin ettiği generalleri Ege Denizi'nin doğu kıyılarını Pers hâkimiyetine bağımlı hâle getirmek için savaşırlarken, II. Kyros'un kendisi kurduğu krallığın sınırlarını iki katına çıkaracak olan seferlerine devam etmek için Pers başkentine geri döndü. Onun seferlerinin ilk muhatapları, muhtemelen henüz fethedilmemiş olan Babil kenti değil, Babil'in hâkimiyetindeki Suriye bölgesi kentleriydi. Kyros, Suriye'deki otoritesini garanti ettikten sonra yönünü İran platosunun doğu yarısındaki ülkelere döndü. Sonraki altı yıl içinde Baktria'da (*Bahtar/Toharistan*), Hyrkania'da, Parthia'da (*Parthava*), Margiana'da (*Merv Bölgesi*), Sogdiana'da (*Özbekistan*) ve İskit (*Saka*) ülkesinde savaşlar yaptı. Bunlardan ilk beşini krallık sınırlarına dâhil ederken, İskitlerle (*Skythes*) savaşını bir antlaşmayla sonlandırdı. Böylece sınırlarını Pers dilinde *Paruparaesanna* adıyla bilinen Hindistan'a kadar genişleten II. Kyros, ordusuna dâhil edilecek askerler bakımından devasa büyüklükte bir asker kaynağına sahip oldu.[67] Geri döndüğü İÖ

66 Hrdt. I.171-174. Bean 2009, 116, 139, 177. Bean 1998, 26, 52 vd. Kaya 2017, 242.
67 Ktes. *Pers.* 46 (*FGrH* III C 1 688 F 14, 46: Ktesias'ın *Persika* adlı eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Sarıkaya 2012, 235 vd). Arr. *Anab.* IV.2.; 1-5; Ksen. *Kyr.* I.8. II. Kyros'un Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonraki savaşlarının

540 yılında fethetmeyi planladığı ülke Keldanilerin başkenti Babil'di. Tahkimatıyla çok güçlü olan Babil, yalnızca Kyros'un zaferleriyle elde ettiği ün ve ordusunun büyüklüğü bakımından sahip olduğu avantajıyla değil, Nabonidus'un yönetiminden memnun olmayanların ihanet edebilme potansiyeli dolayısıyla da zayıftı. İhanet hazırlığında olan gruplardan birisi İÖ 587 yılında Babil'e getirilen ve o tarihten itibaren Babil'de sürgün yaşamına (*Babil sürgünü*) katlanmak zorunda kalan Yahudilerdi. İkincisi Babil'in koruyucu tanrısı Marduk'un yerli olan rahipleriydi. Onlar Nabonidus'un Harran'daki Ay Tanrısı Sin'in tapınağına gösterdiği ilgiyi Babil'in koruyucu tanrısı Marduk'un tapınağına göstermemiş olmasından şikâyetçiydiler. Pers Kralı II. Kyros, sahip olduğu bu avantajlarıyla Babil seferine çıktı. İÖ 539 yılı sonbaharında başlattığı bu seferini aynı yılın Ekim ayı sonlarında Babil'i fethederek tamamladı.[68] II. Kyros'un Babil sürgünü Yahudilerine özgürlüklerini geri vermesi, Kudüs'e gidip orada tapınaklarını yeniden inşa etmelerine ve dinlerini özgürce yaşamalarına müsaade etmesi, İbranilerin kutsal kitabında "Tanrının kutsadığı, elinden tutup önünü açacağı kutsal kişi" olarak yer almasını sağladı.[69]

kronolojisi tartışmalıdır. Bu konuda bkz. Waters 2014, 42 vd. Young 2006, 35 vd. Olmstead 1948, 45 vd. Frye 1976, 94.

68 Nabonidus Chronicle, col. III: 12-17. Hrdt. I.178, 188 vd. Ksen. *Kyr.* VII.5. Brosius 2006, 11 vd. Olmstead 1948, 45, 50. Olmstead 1948, 45. Parker-Dubberstein 1971, 11. Kyros, Nabonidus'a ihanet ederek kendisine destek veren Babil'in rahiplerini ödüllendirdi. Babil ve Mezopotamya'nın diğer kentlerinde bulunan ve rahiplerin yönetimine tabi olan tapınakları tamir etti. Yahudiler de dâhil Babil'de esaret hayatına mahkûm edilmiş olanların evlerine dönmelerini sağladı. Hazineleriyle birlikte Kudüs'e dönmelerine izin verilen Yahudiler, Keldaniler tarafından yakılıp yıkılmış olan tanrılarının evinin, yani tapınağının yeniden inşa edilmesinin sağlanmasıyla da memnun edildiler. Bkz. Olmstead 1948, 52.

69 Kyros, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'tan (*Yeşaya*, 45, 1-) aktarılan bilgilere göre tanrı tarafından şu sözlerle kutsanmıştır: "Rab meshettiği kişiye, sağ elinden tuttuğu Koreş'e (=II. Kyros) sesleniyor: Ulusları önünde boyun eğdirecek. Kralları silahsızlandıracak. Ona şöyle diyor: Senin önünden gidip dağları düz hâle getireceğim, tunç kapları kırıp demir sürgülerini parçalayacağım, seni adınla çağıranın ben RAB, İsrail'in tanrısı olduğumu anlayasın diye, karanlıkta kalmış hazineleri, gizli zenginlikleri sana vereceğim. Sen beni tanımadığın hâlde kulum Yakup soyu ve seçtiğim İsrail adına seni adınla çağırıp sana onurlu bir unvan vereceğim. RAB benim, başkası yok, benden başka tanrı yok. Beni tanımadığın hâlde seni güçlü kılacağım. Öyle ki doğudan batıya kadar benden başkasının olmadığını herkes bilsin..."

Fetihten sonra Susa ve Ekbatana'nın yanı sıra Babil'i Pers Krallığı'nın üçüncü başkenti yapan II. Kyros, Babillilerin kendisini yabancı bir kral olarak görmemelerini sağlayacak propagandist bir egemenlik politikası takip etti. Onun bu politikasının ilk tezahürü, Babil'de yayınladığı resmî ilanda görülür. Zira bu resmî ilanda Kyros'un "Parsa kralı" unvanı yoktu. Kendisini "Evrenin kralı, Büyük kral, Güçlü kral, Sümer ve Akkad kralı, Dünyanın Dört Bir Yanının Egemeni..." unvanlarıyla tanıtmıştı.[70]

Kimi günümüz tarihçilerinin de söylediği gibi Babil'i fethederek, Eski Yakındoğu uygarlıkları dönemini nihayetlendiren II. Kyros,[71] Babil'i Mezopotamya'da kurduğu Pers Satraplığı'nın (*Babilonia*) başkenti yaptı ve satraplığın yönetimini Gobryas'a emanet etti. II. Kyros'un sonraki hedefinde Mısır vardı. Fakat II. Kyros, Mısır'ın Suriye ve Nebataea Araplarının ülkesine (*Arabia/ Arabistan*) kadar ilerlediği hâlde, Mısır'a saldırmadı. Bu arada Suriye, Fenike (*Phoinike*) ve Filistin (*Palestina*) bölgeleriyle Arabistan ve Kıbrıs Adası Perslerin hâkimiyet sınırları içine dâhil edildi. Fenike ve Kıbrıs'ın Perslere boyun eğmesi, deniz savaşları konusunda hiçbir deneyime sahip bulunmayan Persler için değerliydi. Zira Pers Krallığı'nın donanması Pers boyunduruğuna direnmeden teslim olan Fenikeliler ve Kıbrıs sayesinde kurulacaktır. Sözünü etmiş olduğumuz bu bölgelerin tamamı, Babil Satraplığı'na bağlanarak Perslerin *Babiruş* dediği Babilonia Satraplığı'nın bir parçası hâline getirildi.[72] II. Kyros'un Mısır'ı fethetmek düşüncesinden vazgeçmesinin nedeni, İran platosunun kuzeyindeki İskit boylarının çıkardığı huzursuzluktu. Bu nedenle II. Kyros, Babil'in fethi öncesinde ele geçirmiş olduğu ülkelerdeki otoritesini güçlendirmek için seferlerinin yönünü yeniden İran platosunun kuzeyine ve doğusuna çevirdi. Fakat Pers Kralı II. Kyros'un yaşamına, Orta Asya'da yaşayan ve bir İskit boyu olan Massagetlerle yaptığı savaş sırasında, oğlunu öldürdüğü Massaget Kraliçesi

70 *Cyrus Cylinder* I.20. Brosius 2006, 12. Olmstead 1948, 51.

71 Yakındoğu'nun kronolojik anlamda sonu konusunda günümüz tarihçileri hemfikir değildir. Kimi günümüz tarihçilerine göre Pers İmparatorluğu da bir Eski Yakındoğu uygarlığıdır ve Yakındoğu'nun son temsilcisidir. Bu nedenle Eski Yakındoğu, Pers İmparatorluğu'nun kuruluşuyla değil Makedonya Kralı Büyük İskender'in Persepolis'i yakmasıyla son bulmuştur. Bkz. Young 2006, 1 vd.

72 Olmstead 1948, 54.

Tomris tarafından İÖ 530 yılında Arakses Nehri (*Amuderya*) civarında son verildi.[73]

I.6. Mısır'ın Fethi ve Yunanlar

Pers İmparatorluğu'nun kurucusu II. Kyros İÖ 530 yılında öldüğünde geride iki oğul[74] ve Mısır hariç Eski Önasya uygarlıklarının tümüne hükmeden bir imparatorluk bırakmıştı. Mısır'ın fethi, Kyros'un halefi olarak Pers tahtına çıkan büyük oğlu II. Kambyses'e (*Kambuzya*: İÖ 530-522) kalmıştı[75] ve Mısır'ı fethetmesi çok da zor değildi. Zira Persler hem cesaret hem de asker

73 Hrdt. I.204-214. Just. I.8. Kyros'un yaşamının nasıl sona ermiş olduğu konusunda bilgiler çeşitlidir. Ksenophon'a (*Kyr.* VIII.7.6-28) göre yaptığı hiçbir savaşta yenilmeyen II. Kyros, savaşırken değil Persia'da yaşlılık hastalığından dolayı sarayındaki yatağında öldü. Ölmeden önce Kambyses ve Tanaoksares (Tanyoksarkses/Smerdis/Bardiya) adlı iki oğlunu çağırmış, Kambyses'i halef olarak tayin ederken diğerine Orta Asya'da hükmedeceği büyük bir ülke tahsis etmişti. Tanaoksares kendisine verilen bu ülkede Pers büyük kralına vergi ödemeksizin hüküm sürecekti. Arrianos'un (*Anab.* VI.29) aktardığı bilgilere göre İskender Kyros'un Pasargadae'daki mezarını ziyaret etti ve oradaki yazıtta yer alan şu ifadeleri okuduktan sonra tahrip olmuş mezarı tamir ettirdi: "*Ben, Kambyses oğlu Kyros, Pers İmparatorluğu'nu kuran, Asya kralıyım. Bana ve anıtıma hasetlik yapma.*" Knidoslu Ktesias'a (*FGrH* III 688 F 9, 7-8) göre II. Kyros, kendisine katılan 20 bin İskit'i/Saka'yı (Saka haumavarga/Amyrgia Saka) ordusuna dâhil ederek Daerbiklere karşı düzenlediği seferde onlarla savaşırken yaşamını yitirdi ve II. Kyros'un cesedi oğlu II. Kambyses'in emriyle yakıldı ve Pasargadai'ya getirilip oraya gömüldü. *Babilonika* (Babil Tarihi) adlı üç kitaplık bir eser yazan Babilli tarihçi Berossos'a (=*FGrH* 680 F 10) göre II. Kyros, Daas (Dahai?) vadisinde savaşırken öldürüldü. Bu konuda bkz. Brosius 2006, 12. Briant 2002, 50. Francfort 1985, 395 vd. Frye 1976, 94.

74 Kyros'un iki oğlundan büyüğü onun halefi olan II. Kambyses'ti. Küçük oğlu ise Dareios'un Bisitun (DB 11) yazıtında sözü edilen Bardiya'ydı. Herodotos (III.30, 32, 61-75) ve Justinus (I.9.1 vd.) ondan Smerdis olarak söz ettiler ki bu, Bardiya'nın Yunanca telaffuzu olabilir. Zira Bardiya'nın Yunancada "b" sessizlerinin "sm" sessizine dönüşerek "Semerdia-Smerdis olarak telaffuz edilmiş olması mümkündür. Bkz. Kaya-Yazgı 2021, 132 dn. 2. Ancak Ksenophon (*Kyr.* VIII.7) ve Knidoslu Ktesias (*Pers.* 8) gibi kimi antik yazarlar Kambyses'in kardeşinden Tanyoksares ya da Tanaoksares adıyla söz ettiler. Ayrıca Ksenophon'a (*Kyr.* VIII.7.11) göre Kambyses, kardeşini Media, Armenia ve Kadusia satrabı olarak tayin etmişti. Ktesias'a (*FGrH* III C 1 688 F9, 8) göre ise onun satrap olarak tayin edildiği eyalet, Baktria, Khorasmia, Parthia ve Karmania'yı içine alıyordu. Ayıca bkz. Brosius 2006, 13.

75 Babilce bir metinde (*FGrH* 680 F 11) II. Kambyses'in tahta çıkışı İÖ 31 Ağustos 530'a tarihlendi. Bkz. Kuhrt 2010, 100 n.5. Brosius 2006, 13; 2000, nr. 18.

gücü bakımından Mısır'a karşı kesin bir üstünlüğe sahipti. Samos (*Sisam*) Adası'nın ünlü tiranı Polykrates'in (İÖ 538 ?-522) müttefiki olan Mısır'a karşı Kambyses'in seferine kendisinden istediği askerî yardımı vermiş olmasının[76] nedeni buydu. Fenikeliler, zaten II. Kyros'a bağlılıklarını bildirmişler ve böylece Persler Doğu Akdeniz ticaretinden yararlanma imkânına sahip olmuştu. Hem Fenikeliler hem de daha önce Mısır Kralı III. Amasis tarafından ele geçirilip haraca bağlanmış olan Kıbrıs Adası, Kambyses'e elçilerini gönderip Perslere bağlılıklarını yinelediler.[77] Ayrıca Kambyses'in Mısır seferine İyonya ve Aiolis Yunanları da dâhil olmuştu.[78] Böylece Kambyses, yalnızca kara ordusu kaynağı bakımından değil, deniz gücü kaynağı bakımından da olağanüstü güçlenip, rakipsiz hâle gelmişti. Buna rağmen Yunanlar, destek konusunda Persler tarafında birleşik bir güç değildiler. Her iki tarafın da ordusunda Yunan askerleri vardı. Bu askerlerden birisi, Mısır'da kral danışmanı ve yetenekli bir asker olarak uzun yıllar hizmet vermiş olan Halikarnassoslu (*Bodrum*) Phanes'ti. Mısır'ı çok iyi bilen Phanes, savaş öncesinde Kral Psammetikhos (ya da Psammenitos) ile yaşadığı bir anlaşmazlıktan ötürü kaçıp Kambyses'e sığınmıştı. Kambyses'in Mısır hakkındaki bilgisizliğini, özellikle Arapların denetiminde çölün aşılmasıyla ilgili olası sıkıntılar konusundaki endişesini gideren Phanes oldu.

Kambyses, tahta çıktığında Mısır'da III. Amasis (İÖ 570-526) hüküm sürüyordu. Fakat Mısır seferine çıktığında Mısır'ın kralı 44 yıl hüküm sürmüş olan Amasis değil, oğlu Psammetikhos'tu. Psammetikhos, Pers Kralı Kambyses'i Nil Nehri'nin Pelusion adıyla bilinen kolu üzerinde kurduğu ordugâhıyla karşıladı. Phanes'in kılavuzluğu sayesinde hiçbir zorlukla karşılaşmadan Pelusion'a gelen Kambyses, Psammetikhos'u savaş meydanında mağlup etti. Savaştan kaçarak kurtulan Mısırlılar, başkent Memphis'te toplandılar, fakat İÖ 525 yılı başlarında kenti kuşatan Kambyses'e onlar da teslim olmak zorunda kaldılar. Böylece Memphis düştü, canlı ele geçirilen Mısır Kralı Psammetikhos, Kambyses'in tutsağı oldu. Psammetikhos, bir süre sonra, bir isyan girişimini tezgâhladığı

76 Hrdt. II.182; III.39, 44.

77 Hrdt. III.39, 44 vd. Kıbrıs'ın ilk kez Mısır Kralı Amasis tarafında ele geçirilip haraca bağlanmış olduğu konusunda bkz. Hrdt. II.182.

78 Hrdt. III.1.

öğrenilince öldürüldü.[79] Memphis'i ele geçirdikten sonra Sais'e gidip bu kenti de zapt eden Kambyses'in sonraki hedefinde Kartaca (*Tunus*) ile Habeşistan vardı. İlki bir Fenike kenti olarak Kuzey Afrika'da, bugünkü Tunus'un başkenti Tunus'ta kurulmuştu. Bu nedenle Kambyses'in deniz yoluyla Kartaca'nın ele geçirilmesi emrine Pers deniz gücünü oluşturan Fenikeliler uymadılar. Fenikeliler olmazsa Pers donanması diye bir donanmanın olmayacağının bilincinde olan Kambyses, Kartaca'yı fethetmek konusunda ısrarcı olmadı.[80] Fakat Habeşistan'a saldırmasına bir engel yoktu. Ancak Herodotos'un aktardığı bilgilere göre Kambyses'in Habeşistan seferi çöl zorluğu yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Pek çok askerini kaybetti. Memphis'e gelince ordusunda savaşan Yunan askerlerini terhis edip, gemilerle ülkelerine gönderdi.[81]

Ege ve Yunan dünyasını Mısır'da temsil eden en önemli kent, Mısır kralının izniyle bir koloni olarak kurulmuş bulunan Naukratis'ti. Ticari başarıları ve imalathaneleriyle önemli bir kent olan Naukratis'te meskûn bulunan Yunan halkının kaderi de artık Kambyses'in elindeydi ve Kambyses, Mısır'daki Yunanlar adına

79 Hrdt. III.14 vd. II. Ayrıca bkz. Sarıkaya 2018, 120 vd. dn. 567. Kambyses'in Mısır başkentini ele geçirmesi ve Mısır Kralı Psammetikhos'un başına gelenler, bu ülkenin batı komşularını, yani Barka ve Kyrene adlı iki Yunan kenti ile Libyalıları korkuttu. Onlar, Kyrene'nin hükümdarı Battos oğlu Arkesilaos aracılığıyla Pers boyunduruğunu kabul ettiklerini II. Kambyses'e bildirdiler (Hrdt. III.13; IV.165). Persler, sonraki on iki ya da on üç yıl boyunca Libyalıların ve Libya'daki Yunan kentlerinin içişlerine karışmadılar. Fakat Kyrene'de hüküm süren Arkesilaos'un Barkalılar ve Kyreneliler (*Bingazi*) tarafından öldürülmesiyle başlayan süreç, Perslerin bu iki kentten ilkinin sakinleri olan Barkalıları ülkelerinden sürmelerinin nedeni oldu. Hrdt. IV.162-167; 200 vd. Arkesilaos'un öldürülmesi üzerine kendisine getirilen şikâyeti fırsat olarak görmüş olduğu anlaşılan Mısır Satrabı Aryandes, Libya'ya askerî güç gönderdi (İÖ 512). Pers ordusuna teslim olmamak için direnen, fakat nihayetinde teslim alınarak esir yapılan Barkalılar, Pers Büyük Kralı I. Dareios'a gönderildi. Onlar, Dareios tarafından kendilerine yurtluk olarak verilen bir Baktria kasabasına yerleştiler. Barkalılar, yerleştikleri bu kasabaya Barka adını verdiler. Hrdt. IV.204.

80 Hrdt. III.18 vd.

81 Herodotos'un (III.25) eserinde Kambyses'in Habeşistan seferinde Birinci Çağlayan'ı geçtiği, Nil Nehri'ndeki adada (=Elaphantine) askerleri Yahudi olan bir garnizon bıraktığı ve daha güneye ilerleyerek Nubya'nın bir kesimini ele geçirdiği de anlatılır. Fakat Herodotos'un aktardığı bu bilgilere kuşkuyla bakılabilir. Zira Nubyalılar, II. Kambyses'ten sonra Pers tahtına oturan I. Dareios'un krallığının başında Pers İmparatorluğu'nun halklarından birisi olarak sayıldı. Bkz. Brosius 2006, 13.

memnuniyet verici bir cömertlik sergiledi. Kambyses'in bu tavrı, Yunan tüccarları adına cesaret vericiydi ve bu cesaret, Perslerin hâkimiyetindeki Mısır'ın Yunan tüccarlarının akın edecekleri bir ülke olarak kalmasını sağladı. Ancak Mısır'a gelen Yunanlar yalnızca tüccarlarla sınırlı kalmadı. Yunan dünyasının meraklıları, ünlüleri ya da entelektüelleri için de Mısır çok cazip hâle gelmişti. Nitekim Kambyses'in hâlâ Mısır'da bulunduğu zamanda orada yaşayan Yunanlardan birisi İÖ 522 yılında ölen Samos'un ünlü tiranı Polykrates'in kardeşi Syloson'du. Ülkesinden sürüldüğü için orada bulunan Syloson, üzerindeki kırmızı paltosuyla Memphis agorasında dolaşırken geleceğin Pers Kralı Dareios ile tanıştı ve bu tanışma ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi onun Dareios'un desteğiyle Samos tiranı olmasını sağlayacak talihiydi.[82]

Mısır'ı fethettikten sonra Mısır Kralı III. Psammetikhos'un halefi sayılan, Mısır'ın tüm kraliyet unvanlarına sahip olan, Pers kralarının Mısır'ın 27. Hanedanının üyeleri olarak sayılmalarına vesile olan[83] Kambyses, adı Smerdis (Persçe: *Bardiya*) olan kardeşini kıskandığı için Susa'ya bir adamını göndererek öldürttü.[84] Dönüş yolculuğu sırasında ise tahtın bir sahtekâr Mag (*Magus*: din adamı) tarafından ele geçirilmiş olduğunu öğrendi. Fakat Kambyses, kardeşiyle aynı adı (Smerdis) taşıyan Medialı Mag'ı cezalandıracak kadar çok yaşamadı. Ülkesine dönerken Kuzey Suriye'de İÖ 522 yılının Temmuz ya da Ağustos ayında yaşamını yitirdi.[85]

82 Herodotos'un (III.139 vd.) aktarmış olduğu bilgilere göre Mısır'da Kambyses'in mızrak taşıyıcısı olarak bulunan Dareios, Syloson'un paltosunu beğenmiş ve onu kendisine satmasını istemiş. Syloson, paltosunun satılık olmadığını "bu paltoya değer biçilemez" diyerek ifade etmesine rağmen, "mademki çok beğendin al senin olsun" diyerek paltoyu Dareios'a armağan etmiş. Syloson, Dareios kral olduktan sonra Pers başkentine giderek kendisini tanıtıp, Samos tiranı olması için Dareios'un yardımını istemiş ve Dareios'un desteğiyle Samos tiranı olmuş.

83 Mısır Tarihi'ni (*Aegyptiaka*) yazan Manetho'ya göre Mısır'ın 27. Hanedanı Kambyses ile ondan sonra hüküm süren yedi Pers kralının dönemini kapsamaktadır. Bkz. Manet. *Aeg.* Fr.70.

84 Hrdt. III.30 vd.; 62 vd.

85 Hem Kambyses'in ölümü hem kardeşi Smerdis'in ölümü hem de Kambyses Mısır'dayken tahta oturan kişinin gerçekte Kambyses'in kardeşi Smerdis olup olmadığı tartışmalıdır. Herodotos'a (III.64 vd.) göre Kambyses, atına binerken palasının uyluğuna saplanması ve yaranın iyileşmeyerek kangren olması nedeniyle ölmüştü. Justinus (I.9) ve Ktesias'a (*FGrH* III 688 F 13, 11-13) göre de Kambyses'in ölümüne kaza neden oldu. Fakat Dareios'un Bisitun yazıtında (DB 11) yer alan bilgilere göre Kambyses, intihar

I.7. Dareios'un Tahta Çıkışı ve İsyanlar

Dareios, Bisitun yazıtında (DB 11-13) aktardığı bilgilere göre Tanrı Ahura Mazda'ya dua ederek ve onun yardımını alarak birkaç arkadaşıyla birlikte Smerdis/Gaumata adlı Mag'a saldırıp onu ve destekçilerini öldürdü. Herodotos'a göre Hystaspes oğlu Dareios'un Smerdis/Gaumata'yı tahttan indirmek için iş birliği yaptığı arkadaşlarının sayısı altıydı[86] ve onlar, Dareios ile birlikte (yediler) Smerdis/Gaumata'yı ve destekçilerini öldürdüler. Sonra olası üç rejimden (demokrasi, oligarşi, monarşi) hangisini istediklerini aralarında müzakere ettiler. Müzakereden Monarşi çıktı ve Yediler nihayetinde Dareios'un tahtı hak ettiğine karar verip, monarşideki siyasi ve sosyal statülerinin sınırlarını belirleyen bir yeminli anlaşma yaptılar. Yedilerin soyunun yönetime dahliyse yapılan evliliklerle garanti edildi.[87]

İÖ 522 yılının Eylül ayı sonu ya da Ekim ayı başında[88] Kambyses'in halefi olarak tahta oturan Dareios'un iktidarı,

etti. Herodotos'a göre Kambyses, kardeşi Smerdis'i gizlice ortadan kaldırtmıştı ve bunu gizlice yaptığı için kardeşinin öldüğünü katili dışında kimse bilmiyordu. Bu nedenle Pers tahtı, kendisini Kambyses'in kardeşi Smerdis olarak tanıtan Medialı bir Mag tarafından ele geçirilmişti. Dareios'un Bisitun yazıtından (DB 11-13) da Kambyses öldüğünde kardeşinin hayatta olmadığı ve tahtın gerçek adı Gaumata (sahte Smerdis) olan Medialı bir Mag tarafından gasbedildiği anlaşılıyor. Dareios'un iddiasına göre kendisini II. Kyros'un oğlu Bardiya (Smerdis) olarak tanıtan Gaumata, Kyros'un oğlu Bardiya'yı tanıyan kim varsa onların hepsini öldürmüştür. Böylece bir oğlu olmadığı için tahta oturacak halefi kalmamıştı. Ancak Smerdis/Gaumata'nın II. Kyros'un oğlu olup olmadığı ve dolayısıyla Dareios'un bir taht gaspçısı olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır. Bkz. Young 2006, 53 vd. Ayrıca bkz. Kaya-Yazgı 2021, 132 dn. 2. Sarıkaya 2018, 123 vd. Kaya 2012, II, 30 dn. 9. Kuhrt 2013, 377 vd.; 2010, 135 vd. Brosius 2006, 13-16; 2000, nr 48. Briant 2002, 107 vd. Balcer 1995, 111. Dandamaev 1989, 83, 89 vd. Mansel 1984, 255. Frye 1976, 139 dn. 56.

86 Dareios ile birlikte sayısı yedi olan ve bu nedenle tarihe "Yediler" olarak geçen tertipçiler şunlardı: Otanes, İntaphernes, Gobryas, Megabyzos, Aspathines, Hydarnes, Dareios. Bkz. Hrdt. III.80. Dareios, Yedilerden yalnızca İntaphernes ile sorun yaşadı ve onu öldürttü. Bkz. Hrdt. III.118-119.

87 Yedilerden Gobryas ve Otanes, Dareios'un kızlarıyla, Dareios da onların kızlarıyla evlendiler. Evlilikler konusuna da bkz. Hrdt. III.88. Brosius 2006, 18. Briant 2002, 132 vd.

88 Dareios, bize kadar ulaşan tabletlerinden ilkini Gaumata'yı (Smerdis) öldürdükten birkaç gün sonra yayınladı ve bu tablet İÖ 3 Ekim 522'ye tarihlendi. Bkz. Young 2006, 58.

Pers satraplıklarında patlak veren isyanlar nedeniyle henüz garanti değildi. Bu nedenle tahta çıkışını takip eden ilk ayda isyanları bastırmak için savaşmaya başladı. Pek çok isyancıyı savaşarak yenmiş ve Pers İmparatorluğu'nu on bir ayda isyancılardan geri almış olmakla övündü.[89] İÖ 521 yılının Eylül'ünde isyanları bastıran I. Dareios, sonrasında devasa sınırlara sahip imparatorluk içindeki denetimini güçlendirecek seferine devam etti. Bu arada Pasargadai, Susa ve Persepolis'te kent inşa programlarını başlattı.[90] Sonra II. Kyros tarafından kurulmuş satraplıkları, imparatorluğunun merkezî yönetimini güçlendirecek şekilde yeniden düzenledi.[91] Bir sonraki bölümde sözünü edeceğimiz satraplıkların organizasyon süreci ve sonrasında ise satraplıkları birbirine bağlayan Susa-Sardeis ve Babil-Baktria arasındaki büyük yol (Kral Yolu) yapımı ile Nil Deltası'nı Kızıl Deniz'e bağlayan kanal inşasıyla ilgilendi.[92] Şahsen ya da generalleri vasıtasıyla askerî seferlerini sürdüren Dareios,[93] bir sonraki bölümde söz edeceğimiz İskit seferi öncesinde Batı Anadolu'ya hiç gelmedi. Fakat öyle görülüyor ki Lidya Satrabı Oroites, I. Dareios'un Batı Anadolu'daki otoritesi bakımından sorunluydu. Bu nedenle Oroites, muhtemelen Dareios'un tahta çıkışını takip eden ilk birkaç yıl içinde özel olarak görevlendirdiği bir Persli tarafından Sardeis'te öldürüldü.[94] Oroites'in yerine atanan Sardeis Satrabı Otanes İÖ 517 yılında Samos (Sisam) Adası'nı ele geçirdi.[95]

89 Hrdt. III.71-78. *FGrH* I.688 F 13, 11-13. Just. I.9. 4 vd. Dareios, isyancılara karşı ilk seferini Babil'e yaptı ve Babil isyanını İÖ 22 Aralık 522 yılında bastırdı. Bu arada Persia, Elam, Assyria, Media, Mısır (?), Parthia, Margiana, Sattagydia ve Skythia'da isyanlar vardı. Dareios'un tahta çıkmasından sonra patlak veren isyanlar ve Dareios'un onlara karşı savaşı konusunda bkz. Young 2006, 58-63. Briant 2002, 115-121; 127-130. Brosius 2006, 18 vd.

90 Kuhrt 2010, 477 vd. Brosius 2006, 40. Briant 2002, 86-88. vd.

91 Kaya 2018a, 162 vd. Satraplıklar konusunda ayrıca bkz. aşağıda ikinci bölüm.

92 Brosius 2006, 20. Susa'yı Ephesos'ta Ege Denizi'ne bağlayan ve yaklaşık 2500 km uzunluğunda olan Kral Yolu için ayrıca bkz. Kaya 2020, 256 vd.

93 İsyanlar ve Dareios'un İskit Seferi öncesi savaşları konusunda geniş bilgi için bkz. Briant 2002, 115-121; 127-130.

94 Hrdt. 126-128. Kaya 2020, 254 dn. 74. Briant 2002, 122.

95 Hrdt. III.139, 144-149.

İKİNCİ BÖLÜM

EGE DÜNYASINDA PERS SATRAPLIKLARI VE DAREİOS'UN İSKİT SEFERİ

II.1. Ege ve Yunan Dünyasında Pers Satraplıkları

II.1.1. Satraplıkların Kuruluşu

Pers Kralı II. Kyros'un hükmettiği imparatorluğu, sınırsal büyüklüğü bakımından rakipsizdi. Zira ne kendi çağında hüküm süren krallar ne de daha önceki krallar böylesi büyük bir imparatorluğa hükmetmişlerdi. Onun imparatorluğu etnik çeşitlilik, ekonomik kaynaklar ve siyasi bakımdan da devasa büyüklükteydi ve tarihte ilkti. Bu nedenle II. Kyros'un böylesi büyük bir imparatorluğun nasıl yönetileceğine dair örnek alacağı bir modeli yoktu. Fakat Eski Önasya uygarlıklarında gelişmiş monarşilerin yönetim geleneğinden esinlenebilirdi. Özellikle eyaletlere bölünerek yönetildiği bilinen Asur, II. Kyros tarafından model alınmış ve "satraplık" (σατραπηία/*satrapeia*) olarak tarihe geçen Pers eyaletleri kurulmuş olabilir.[1] Fakat Pers egemenlik politikasının temel unsurları olan satraplıklara (*eyaletler*) dair en kapsamlı bilgileri aktaran Herodotos'tan anlaşıldığı kadarıyla Pers satraplık sisteminin kurucusu II. Kyros değil, I. Dareios'tu.[2] Herhangi bir Yakındoğu kaynağında da Kyros döneminde kurulmuş bir satraplıktan ya da tayin edilmiş bir satraptan (*satrapes*) söz edilmedi. Bu nedenle Pers satraplık sisteminin kuruluşunun II. Kyros'a mal edilip edilemeyeceği tartışmalıdır.

1 Asurlular fethettikleri ülkeleri resmî eyaletler hâline getirmişlerdi. Her bir Asur eyaleti, geniş bir kadrosu bulunan bir vali tarafından yönetildi. Her eyalet merkezi sık sık verilen emirler ve merkeze gönderilen raporlarla merkezî yönetimle yakın temas hâlindeydiler. Bu konuda bkz. Olmstead 1933, 24, 146, 202, 606 vd. Olmstead 1948, 59. Frye 1976, 102, 114. Brosius 2006, 20. Kuhrt 2013, 201 vd.

2 Hrdt. III.89.[(Δαρεῖος) δὲ ταῦτα ἐν Πέρσησι ἀρχὰς κατεστήσατο εἴκοσι, τὰς αὐτοὶ καλέουσι σατραπηίας].

Lidya Krallığı'nı yıkan II. Kyros'un Batı Anadolu'da bıraktığı generallerinden Herodotos'un tarihinde (*Historiai*) "satrap" diye söz edilmemiş olması, II. Kyros tarafından kurulmuş bir satraplığın ya da satraplıkların veya onun tarafından tayin edilmiş satrapların bulunmadığının kanıtı olamaz. Zira antikçağın diğer tarihçileri de Perslerin *ksaçapavan* kelimesinin Yunanca telaffuzu olan "satrapes" sözcüğünün[3] yerine Herodotos gibi bu sözcüğün Yunanca ve Latince karşılıklarını (*hyparkhos, eparkhos, arkhon, hegoumenos, epitropos, praefectus*) kullanmayı yeğlediler.[4] Ayrıca satraplıkların II. Kyros tarafından kurulmaya başladığını söyleyebilmeyi imkân dâhiline sokan bilgiler de yok değil. Bu bilgilerden birisi İÖ 430-355 yılları arasında yaşamış olan Yunan tarihçi Ksenophon'a, diğeri yaklaşık olarak onunla çağdaş olan bir başka Yunan tarihçi Ktesias'a (İÖ 440-380) aittir. Ksenophon'un *Kyrou Paideia* (Lat. *Cyropaedia:* Kyros'un Eğitimi) adlı eserinde yer alan söz konusu bilgiye göre II. Kyros, Babil'i fethettikten (İÖ 539) sonra halkı idare etmek, vergileri toplamak, askerlerin maaşını vermek ve ülkenin diğer işlerini yönetmek için satraplar (*valiler*) tayin etmişti. Onun tarafından tayin edilen satrapların satraplıklarından üçü (Lidya-İyonya, Karia, Aiolis-Hellespontos) ise Ege ve Yunan dünyasının sınırları içindeydi.[5] Ktesias, II. Kyros tarafından kurulmuş Batı Anadolu'daki satraplıklardan söz etmez. Fakat ölüm döşeğindeyken satrap olarak tayin ettiği üç oğlundan (Tanyoksares, Spitakes, Megabernes) ve onlara verdiği imparatorluğun doğu satraplıklarından söz eder.[6]

3 Dusinberre 2013, 34. Water 2014, 101.

4 Kaya 2018a, 161. Kyros tarafından atanmış olduğu bilinen Oroites, I. Dareios tahta çıktığında hâlâ Sardeis'teydi ve Herodotos (Hrdt. III.120) onun için "Sardeis satrabı" tabirini değil, "Sardeis *hyparkhos*"u (Σαρδίων υπαρχος) tabirini kullandı. Antik kaynaklarda '*satrapes*' teriminin karşılığı olan Yunanca ve Latince terimler ve bunlarla ilgili kaynaklar konusunda bkz. Tuplin 1987, 114 n. 22. Wiesehöfer 2003, 101. Sarıkaya 2016, 76 dn. 7.

5 Ksenophon'a (*Cyr.* VIII.6. 4-7) göre II. Kyros, Lidya-İyonya'ya Khrysantas'u, Karia'ya Adousios'u, Aiolis-Phrygia Hellespontia'ya Pharnokhos'u atamıştı. Onun tarafından atanan diğer satraplar ve satraplıklar ise şunlardı: Arabia'ya Megabyzos, Kappadokia'ya, Büyük Phrygia'ya Artakamas. Babil seferine gönüllü olarak katılıp destek verdiğini düşündüğü Kilikya, Kıbrıs ve Paphlagonia'ya ise satrap tayin etmemişti. Fakat Ksenophon'un II. Kyros dönemiyle ilgili olan bu listesi sorunludur. Zira Arabia II. Kyros döneminde henüz fethedilmiş değildi. Bkz. Sarıkaya 2018, 119.

6 *FGrH* III C 1 F9,8.

Ktesias'ın aktardığı bu bilgi, satraplıkların II. Kyros tarafından kurulduğunu işaret eder.

Öyle görülüyor ki II. Kyros'un haleflerine bıraktığı imparatorluğun merkezî yönetimi çok güçlü değildi. Kambyses'in ölümünden sonraki siyasi çalkantılar ve isyanlar sayesinde bu durumu fark eden I. Dareios, mevcut satraplıkları yeniden düzenledi. Böylece Herodotos'un (İÖ 480-420) eserinde (*Historiai*) anlatılan karmaşık Pers satraplık sistemi kuruldu. Herodotos'un sözünü ettiği sistemde adına *nomos* (çoğulu: *nomoi*) denen 20 idari bölge (satraplık/eyalet) vardı.[7] Bunlardan ilk üçü, yani Birinci, İkinci ve Üçüncü satraplıklar,[8] Ege ve Yunan dünyasının kapsamındaydı. Dördüncüsü Trakya (Thrake/Skudra) Satraplığı'ydı. Fakat Trakya Satraplığı daha sonra, Dareios'un İskit seferi sırasında kuruldu.[9] Başkenti Sestos (*Akbaş Limanı*) olan bu satraplığın ilk satrabı Megabazos'tu. Yeni satraplık I. Dareios'un Susa'ya döndükten sonra hazırlattığı satraplık (Persce: *dahyu*) listesine (DSe 3) dâhil edildi.[10]

7 Hystaspes oğlu I. Dareios'un satraplıkları farklı zamanlarda yazılan ve içerdiği satraplık (eğer gerçekten satraplıksa) sayısı bakımından Herodotos'un listesindeki 20 (*nomos*) sayısıyla uyuşmayan kitabelerde sayıldı. Bunlardan birisi Bisitun yazıtındadır. Üç dilli ve beş sütun üzerine yazılmış bu listede (*DB*) adları sayılan tüm satraplıkların sayısı 23'tür. Aynı sayı Susa'daki iki metinden Akadça olanında (*DSaa*) da görülmektedir. Fakat Susa'daki eski Persçe listede (*DSe*) sayı 27'dir. Diğer kitabeler Dareios tarafından başkent olarak inşa edilen Persepolis'tedir. Bunlardan birisi Persepolis'in güney istinat duvarına kazınmış ve eski Pers dilinde yazılmıştır (*DPe*). Burada listelenen satraplıkların sayısı 24'tür. İkincisi Persepolis'in kuzeyindeki Nakşi Rüstem'de (*DNa*) bir kaya üzerine kazınmıştır. Mezarının bulunduğu Nakşi Rüstem'deki satraplık listesinde 29 satraplık sayılmıştır. Bir başka satraplık listesi (*XPh*) I. Dareios'un oğlu Kserkses'e aittir ve bu listede satraplık sayısı 31'dir. Bu rakamların farklı olmasından da anlaşılacağı üzere I. Dareios'un satraplıkları, zamanla yeniden düzenlendi. Fakat listelerde yeni düzenlemelerin nasıl ya da hangi ölçütler dikkate alınarak yapıldığından söz edilmez. Bk. Kaya 2018a, 251; 2018a, 162. Ayrıca listelerle ilgili olarak bkz. Kuhrt 2010, 495 vd. Mitchell 2015, 363-173. Water 2014, 96 vd. Briant 2002, 173. Smith 1991. Tuplin 1987, 113. Olmstead 1948, 150. Cameron 1943, 307 vd.

8 Hrdt. III.90. Young 2006, 60 vd. Kaya 2018a, 167 vd.

9 Trakya Satraplığı konusunda bkz. aşağıda (II.3) dn. 95 vd. Sestos için bkz. Hrdt. VII.33,78; IX.116. Skudra/Trakya Satraplığı'nın Makedonya'yı da kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır. Bkz. Vasilev 2015, 36 vd., 120 vd. Pajakowski 1981, 775 vd.

10 Olmstead 1948, 150. Bkz. aşağıda (2.3) dn. 110. Trakya Satraplığı'nın başkentinin Hebros Nehri ovasında doğal bir kayalık kale olan ve daha sonra Philippoupolis adını alan bugünkü Plovdiv olabileceği konusunda bkz. Fol-Hammond 2006, 247.

II.1.2. Sardeis ve Daskyleion Satraplıkları

Yunan tarihçisi Thoukydides'in (Thucydides) "Daskylites" dediği[11] Daskyleion (*Ergili*) Satraplığı, zaman zaman "Phrygia Hellespontia Satraplığı" adıyla da anıldı.[12] Satraplığı'nın (Daskylitis) bilinen ilk satrabı Mitrobates ve oğlu Kranaspes, Sardeis Satrabı Oroites tarafından öldürüldü.[13] Daskyleion'un (Ergili) sonraki satrabı ise İskit seferi öncesinde Hellespontosluların ülkesine komutan (*strategos*) olarak atanan Megabazos'tu.[14] Megabazos'un halefi oğlu Oibares oldu.[15] Mitrobates'in katili Oroites'in hüküm sürdüğü Sardeis (*Sparda*) Satraplığı ise Ege dünyasındaki en büyük Pers satraplığıydı. Bilinen ilk Sardeis satrabı olan Oroites'in döneminde Phrygia, Lydia ve Ionia bu satraplığın sınırları içindeydi[16] ve satraplık zaman zaman "İyonya Satraplığı" ya da "Lydia Satraplığı" denilerek de anıldı.[17] Fakat Herodotos'un listesinde satraplıklar, "Daskyleion" ve "Sardeis" adlarıyla değil numaralarla sayıldı. İyonya, Herodotos'un listesinde birinci satraplığın bir parçası olarak yer alırken, Lydia ikinci satraplık listesinde sayıldı. Fakat Dareios'un satraplık listelerinde[18] yer almasına rağmen İyonya'ya ayrıca

11 Thuk. I.129.1.

12 Hrdt. III.126 (Daskyleion Satraplığı). Thuk. I.129.1 (Phrygia Hellespontia Satraplığı). Ayrıca bkz. Briant 2002, 64, 339. Dusinberre 2013, 36. Bk. Sarıkaya 2018, 118.

13 Hrdt. III.127 vd.

14 Hrdt. IV.143; V.23.

15 Hrdt. V.25. Sarıkaya 2018, 151 vd.

16 Hrdt. III.127.

17 Kuhrt 2010, 882. Roosevelt 2009, 36-6 vd. Dusinberre 2013, 36.

18 Bisitun yazıtıyla (VI.1. 12-7) Susa'daki Akadça yazılmış versiyonda (*DSaa* III.14-30) ve Kserkses'in yazıtında (*XPh*) tek isim (Yauna/Ionia ya da Ionlar) olarak verilmiştir. Nakşi Rüstem'deki yazıtta (*DNa* III.15-30) Ionlar ikiye ayrılmış olarak yer alır. Birisi sadece "Yauna" (*Ionia/İyonya*) şeklinde ifade edilirken, ikincisi "petasos (*şapka*) giyen Ionlar (*İyonlar*)" olarak tanımlanmıştır. Persepolis sarayının güney istinat duvarındaki yazıtta (*DPe* II.5-8) ise İyonlar "*anakara tarafında oturan İonlar*" şeklinde tanımlanırken, Susa'daki Dareios yazıtında (*DSe*) "*denizin karşı tarafında meskûn bulunanlar*" şeklinde tanımlanmıştır. İyonlarla ilgili farklı tanımlamaların nedeni, İyonya'nın yanı sıra adalardan da vergi alınıyor olmasıyla ilgili olabilir. Cameron 1943, 307 vd. Olmstead 1948, 150, 225. Kuhrt 2010, 141 & 6. Briant 2002, 173. Kaya 2018, 164.

tayin edilmiş bir satrap hiç olmadı. Bu nedenle teknik anlamda bir "İyonya Satraplığı"ndan söz edilemez. Fakat İyonyalılar vergiye tabiydiler ve Sardeis satrabına bağlıydılar. Oroites'in yalnızca satraplığın başkenti Sardeis'te değil, Magnesia ad Maeandrum'da (*Ortaklar*) da satraplık sarayına sahip olmasının[19] nedeni budur. Susa'daki eski Persçe yazıtta, Nakşi Rüstem'de ve Kserkses'in yazıtında adı sayılan Karia da gerçek bir satraplık değildi. İyonya gibi Karia ve güney komşusu Likya da Sardeis Satraplığı'nın sorumluluğundaydı. Nitekim her iki bölge de Herodotos'un listesinde Birinci Satraplığın sınırları içinde sayıldı.[20] Fakat Kserkses'in Yunanistan seferi (İÖ 480) sırasında Lygdamis'in kızı Kraliçe Artemis'in hüküm sürdüğü[21] bir bölge olan Karia, İÖ 395 yılında Hekatomnosların (*Hekatomnates*) yönetimine bırakıldı.[22] Yıllık toplam 400 *talanton* gümüş vergi ödemekle yükümlü kılınmış olan Birinci Satraplığın sınırları içinde yer alan diğer halklar şunlardı: Asia Magnasialıları, Aiolisliler, Milyaslılar ve Pamphylialılar.[23] Kuruluşundan itibaren Sardeis'te satrap olarak hüküm süren satraplar (*valiler*) ise şunlardı: Oroites (İÖ 539-520?), I. Artaphernes (İÖ 513?-492), II. Artaphernes (İÖ 492-492), Pissouthes (İÖ 450'ler-420), Tissaphernes (İÖ yak. 416-407), Genç Kyros, (İÖ 407-401), Tissaphernes (İÖ 401-395), Tiribazos (İÖ 391-374 ?), Autophradates (İÖ 374 ?-362?), Rhosakes (İÖ yak. 343/2), Spithradates (İÖ ?-334).[24]

Herodotos'un listesindeki İkinci Satraplığın sınırları içinde Lidya'dan başka şu bölgeler sayıldı: Mysia, Lasonia, Kabalia ve Hytenneis. Bu satraplığın ödediği yıllık vergi miktarı 500 talantondu.[25] Herodotos'un sözünü ettiği bu iki satraplığın (birinci ve ikinci satraplık) tümü, Sparda (*Sardeis*) satrabına bağlıydılar.[26] Herodotos'ta adlarından söz edilmeyen, Kybiratisliler,

19 Hrdt. III.122, 125-126.
20 Hrdt. III.90.
21 Hrdt. VII.99.
22 Casabonne 2012, 190. Frye 1976, 114.
23 Hrdt. III.90. Briant 2002, 391.
24 Dusinberre 2013, 36 vd. Ayrıca bu konuda bkz. Kuhrt 2010, 882. Roosevelt 2009, 26 vd. Sarıkaya 2018, 498.
25 Hrdt. III.90. Ayrıca bk. Briant 2002, 391.
26 Mellink 2006, 213.

Pisidialılar, İsaurialılar gibi halklar da hiç kuşkusuz Sparda/Sardeis satrabının sorumluluğundaydı.[27]

Dareios İskit Seferi'nden Persepolis'e (Resim 2) dönünce çevre duvarının güney yüzeyine kazıtmış olduğu yazıtında "Tyaiy Drayahya" (*deniz tarafında oturanlar*) denilerek tanımlanan Daskyleion Satraplığı,[28] adını İÖ 5. yüzyılda başkent olan Daskyleion'dan almıştır.[29] Herodotos'un üçüncü satraplık listesinde sayılan halklar, yani Phrygialılar, Asia Trakları (*Bithynialılar*), Paphlagonialılar, Mariandynler, Kappadokyalılar (*Syrialılar*) ve Hellespontos'un (*Çanakkale Boğazı*) güneyinde meskûn bulunanlar Daskyleion satrabının sorumluluğundaydılar.[30] Yıllık 360 talanton vergi ödemekle yükümlü bu satraplığın sınırları daha sonra, Dareios'un İskit seferi öncesindeki bir yılda Kappadokya'nın ayrı bir satraplık yapılmasıyla küçültüldü.[31] Hellespontos'un güneyinde meskûn bulunan halklar, yani Troas Bölgesi sakinleri, İÖ 5. yüzyıl sonlarında Daskyleion satrabına tabi olan özerk bir statüye sahipti ve Zenis adlı bir Dardanoslunun yönetimi altındaydı.[32] Kurulmuş olduğu tarihten itibaren Daskyleion'da hüküm süren satraplar ise şunlardı: Mitrobates (İÖ yak. 525-522), Oroites (522-521?), Megabazos (513-511), Oibares (İÖ 511-492), Megabates (İÖ 492-479), I. Artabazos (İÖ 478-468?), I. Pharnabazos (İÖ 468-430), Pharnakes (İÖ 430-413),

27 Ksenophon'a (*Anab.* III.2. 23 vd.) göre Pisidialılar, Mysialılar gibi Pers kralının topraklarında geniş ve zengin kentler kurmuşlardı. Lykaonialılar ise ovalarda bulunan tahkimatlı yerleri ele geçirip Pers topraklarını ekip biçiyorlardı. Ksenophon'un aktardığı bilgiler, en azından İÖ 5. yüzyıl sonlarına doğru Pisidialılar ve Lykaonialıların özerk bir statüye sahip olduklarını işaret eder.
28 Olmstead 1948, 150, 225.
29 İÖ 5. yüzyıl öncesinde satraplığın başkenti Daskyleion değildi. Bkz. Erdoğan 2007, 178 vd. Dusinberre 2013, 57.
30 Hrdt. III.90; VII.70 vd. Ayrıca bkz. Kaya 2018a, 168. Briant 2002, 391.
31 Dareios'un İskit seferi öncesinde Kappadokya'nın satrabı Ariaramnes'ti ve o, Dareios'un emriyle Karadeniz üzerinden bugünkü Ukrayna'daki İskit ülkesine bir sefer düzenlemişti. Bkz. Kaya-Yazgı 2021, 133. İÖ 5. yüzyılda Kappadokya Satraplığı'nın sınırları güney sınırındaki Lykaonia bölgesinin eklenmesiyle büyütüldü. Bkz. Ksen. *Anab.* VII.8. 25 vd. Kaya 2020, 247 n.45. Kaya 2018a, 167.
32 Zenis ölünce halefi karısı Mania oldu. Mania, Daskyleion Satrabı Pharnabazos tarafından atandı. Bölgenin özerk statüsüne İÖ 394 yılında son verildi. Bkz. Sevin 2001, 58 vd.

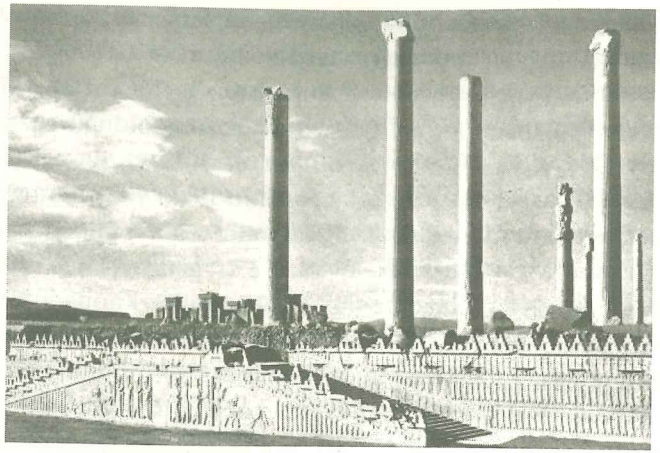

Resim 2: Persepolis

II. Pharnabazos (İÖ 413-387), Ariobarzanes (İÖ 387-367), II. Artabazos (İÖ 367-350'ler), Arsites (İÖ 336 -334).[33]

II.1.3. Sınırları, Yönetim ve Yöneticileri Bakımından Satraplıklar

Satraplıklar ne sayıları ne de sahip olduğu sınırları bakımından istikrarlıydılar. Hiç kuşkusuz sayı yeni fetihlerle arttı. Vergiler, asayiş, güvenlik ya da atanan satrabın kimliği gibi nedenlerle bir satraplığın sınırları ya da satrabın sorunluluk alanı küçüldü ya da büyüdü ve buna bağlı olarak da satraplıkların sayıları arttı ya da azaldı. Pers kraliyet yazıtlarındaki satrap sayılarının farklı olmasının nedeni budur.[34] İÖ 407 yılında Kappadokya ve Frigya (*Phrygia*), Sardeis'e gelen Genç Kyros'un satraplık sınırlarının içine dâhil edilmişti. Bu arada Daskyleion Satraplığı'nın sınırları küçülmüştü. İÖ 395'te Karia ayrı bir satraplık yapılarak Hekatomnosların (*Hekatomnates*) yönetimine bırakıldı. Likya ise Maussolos (İÖ yak. 374-360) döneminde bu satraplığın sınırlarına dâhil edildi.[35]

33 Dusinberre 2013, 36 vd. Ayrıca bkz. Sarıkaya 2018, 498. Kuhrt 2010, 882.

34 Kaya 2018a, 162. Darios'un satraplıklarla ilgili listeleri ve listelerdeki satraplık sayıları için bkz. yukarıda (II.1.1) dn. 7.

35 Sevin 2001, 134. Kaya 2018a, 164 dn.37. Artemisia'dan (I. Artemisia) önce Karia'da Artemisia'nın babası Lygdamis (I. Lygdamis) hüküm sürdü.

Dareios'un, satraplıkları yeniden düzenlerken iki temel kriteri vardı. Bunlardan birisi ekonomikti ve bunun gereği olarak satraplıklardan toplanan vergiler (II. Kyros ve halefi Kambyses zamanında bir kurala bağlanmamıştı) sabitlendi[36] ve Pers standartlarına göre altın (*dareikos*) ve gümüş (*siglos*) sikkeler bastırıldı.[37] İkincisi satraplık sınırları içinde meskûn bulunan halkların etnik durumuydu. Aynı etnik kökene sahip komşu halklar, verginin gerektirdiği durumlarda farklı satraplıkların yönetimine/vergisine tabi kılınırken, birbirinden çok uzak halklar aynı satraplığa bağlanabildi.[38] Satraplık sınırları içinde bulunan ya da vergi ödemek yükümlülüğü ile satrapların sorumluluğuna tabi kılınan Yunan kentleri, imparatorluk sınırları içindeki birçok yerde (örneğin Fenike'de) olduğu gibi belli bir özerkliğe sahipti. Kentlerin siyasal rejimlerine, meclisler, mahkemeler ve yüksek kamu görevlilikleri gibi anayasal nitelikli kurumlarına dokunulmadı. Fakat satraplar, kentlerin demokrat hiziplerine karşı Pers taraftarı tiranların iktidarını desteklediler.[39]

I. Dareios'un satraplıklara tayin ettiği satraplar, kraliyet ailesinin üyesiydiler ve onların çoğu yapılan bir dizi evlilikle I. Dareios'un yakın akrabası olmuştu. Evlilikle kurulan akrabalıkta Dareios'un iki muhatabı vardı. Bunlardan birisi II. Kyros'un ailesine mensup bulunanlardı (Atossa, Artystone ve Parmys). İkincisi kendisiyle birlikte sayısı yedi olan (*Yediler*) Pers soylularıydı. Onlar, Dareios'un tahta çıkışına verdikleri destek nedeniyle evlilikler

Artemisia'dan sonra hüküm süren Karia kralı da Lygdamis'ti (II. Lygdamis: İÖ 460-450 ?) ve o, Artemisia'nın torunuydu. Hornblower 1982, 10 (dn.49), 22 (n.128), 26, 59, 77, 139. Sonra Karia'da Mylasalı Hekatomnos ve onun soyundan olanlar (Hyssaldomus, Hekatomnos, Maussolos, II. Artemisia, İdrieus, Ada, Piksodoros, Ada) hüküm sürdüler. Horblower 1982, 34 vd. Likya'nın İÖ 5. yüzyıl hükümdarları ise şunlardı: I. Kuprlli, II. Kuprlli (İÖ yak. 465-430), Kheria (İÖ yak. 430-?). Bkz. Dusinberre 2013, 36. Dareios'un İskit seferine çıkmış olduğu İÖ 515 yılında ve İÖ 5. yüzyılda ayrı satraplık olduğu bilinen Kappadokya, yaklaşık İÖ 360'ta ikiye bölündü ve böylece Pontos Kappadokyası ve Tauros Kappadokyası olmak üzere iki ayrı eyalet kuruldu.

36 Hrdt. III.89.

37 Casabonne 2012, 196. Brosius 2006, 20. Vergiler konusunda detay bilgiler için bkz. Tuplin 1987, 137 vd., 145 vd. Dusinberre 2013, 38 vd.

38 Hrdt. III.89.

39 Olmstead 1948, 157. Sarıkaya 2016, 79. Kaya 2018a, 164.

ve satraplıklarla ödüllendirildiler.[40] Yediler ve onların soyundan olanların satraplıkları, Genç Kyros örneğinde olduğu gibi, vergi yükümlülüğünden muafiyeti bulunan özel statülü satraplıklardı.[41]

Sınırları bakımından orta büyüklükte bir devlet gibi olan satraplıklara hükmeden satrapların/valilerin görev süreleri belli bir zaman dilimiyle sınırlanmadı. Onlar yarı bağımsız bir kral gibi hüküm sürdüler, öldüklerinde oğulları onların halefi olabildi. Böylece bazı satraplıklarda köken bakımından Pers soylusu olan hanedan yönetimleri kuruldu.[42] Bu tür hanedan yönetimlerinin kurulduğu satraplıklardan birisi Daskyleion Satraplığı'dır.[43] Fakat satraplığın babadan oğula geçebilmesi Pers kralının onayıyla mümkün olabiliyordu.[44]

Pers kralının sarayının küçük modeli olarak inşa edilmiş konutlarda oturan satrapların hazine daireleri, arşivleri, kaleleri, garnizonları, muhafızları, çiftlikleri ve av yaptıkları kendilerine özel av parkları (*paradeisos*) vardı. Konutunda ziyafetler verebilen, aralarında dostları (*philoi*), masa arkadaşları (*homotrapezoi*), asa taşıyıcıları (*skeptoukhoi*), yargıçlar (*databara*), katip odası mensupları (*phoinikistes, grammateus*) olmak üzere kalabalık bir refakatçı grubuyla dolaşan satrapların kral adına sorumlulukları ve yetkileri ise şunlardı: Kraliyet kültünü gözetmek, kraliyet ateşinin sönmemesini sağlamak, bayram günlerini kutlamak, yıllık

40 Brosius 2006, 18. Frye 1976, 115. Bu ödülden en büyük payı Gobryas ve Otanes aldı. Onlar I. Dareios'un hem damatları hem de kayınpederleri oldular. Zira Onlar Dareios'un kızlarıyla, Dareios da onların kızlarıyla evlendi. İki ailenin konumu sonraki nesilde sağlamlaştırıldı. Çünkü onların çocukları da karşılıklı evlilikler yaptılar. Örneğin Dareios'un oğlu ve halefi Kserkses, Otanes'in kızı Amestris ile evlenirken Dareios'un kızı Artazostre Gobryas'ın oğlu Mardonios'a verildi. Bkz. Brosius 2006, 18.

41 Klinkott 2005, 52 vd. Sarıkaya 2016, 78. Her ne kadar Sardeis Satraplığı'na tayin edilenler (Örneğin Tissaphernes) gibi istisnalar olsa da Yediler ve onların soyundan olanların tayininin yapıldığı iki satraplık dikkat çeker. Bunlardan birisi Kappadokia, ikincisi Armenia'dır. Bkz. Diod. XXXI.19.1-40 (Kappadokia). Strab. XI.4.15 (Armenia). Ayrıca bkz. Sarıkaya 2016, 79. Briant 2002, 136 vd., 589-590. Dandamaev 1989, 104, 260.

42 Sarıkaya 2016, 78; 2015, 176 vd.

43 Bu satraplığın I. Dareios'un dönemindeki ilk valisi Mitrobates'ti. Sardeis Satrabı Oroites hem Mitrobates'i hem oğlunu öldürdü (Hrdt. III.120, 126). Daskyleion satraplığı yapmış olduğu bilinen Artabazos ile birlikte Daskyleion Satraplığı'nda hanedan yönetimi başladı.

44 Kaya 2018a, 166. Brosius 2006, 48. Briant 2002, 338.

vergileri toplamak, gerektiğinde asker toplayarak ordu kurmak, elçileri kabul etmek, yargıçlık yapmak, yerel düzeyde kararlar almak, antlaşmalar yapmak, yolları ve diğer ulaşım kanallarını korumak.[45]

Pers Büyük Kralı I. Dareios, satraplıkların kraliyet sarayına sadakatini, satrapların inisiyatifine bırakmak niyetinde değildi. Bu nedenle rütbe bakımından satrapların astı konumunda bulunan yardımcıların tayinini bizzat kendisi yaptı. Böylece satraplar, satraplıklarında kral adına tek yetkili olmaktan çıkarılmış oldu. Kral adına satraptan bağımsız olarak inisiyatif kullanan söz konusu üst düzey yetkililerinden birisi sekreter ya da hazinedar (Eski Persçe: *Panzabara*), ikincisi garnizonun komutanıydı. Gerektiğinde satraba vekâlet eden, satraplıkla ilgili raporlarını doğrudan Pers kralına (Büyük Kral) sunan hazinedar, vergi ve harçları toplar, maiyetindeki geniş görevliler ve garnizon komutanıyla birlikte satraplık sınırları içinde asayişin ve güvenliğin sağlanmasında söz sahibi olabilirdi. Satraplıkla ilgili raporlarını doğrudan Pers Büyük Kralına sunardı. Fakat Pers kralı satrapların sadakatini garanti etmek için hazinedarlar ve garnizon komutanları tayin etmekle, onların raporlarıyla yetinmedi. Satraplıkları denetimi altında tutmak için "Kral Gözü", "Kral Kulağı" denen üst düzey görevler ihdas etti. Satraplar, bu unvanlarıyla her yıl kral adına satraplıklara giderek müfettişlik yapan söz konusu üst düzey görevliler tarafından denetlendi.[46]

45 Kaya 2018a, 166. Water 2014, 102. Tuplin 1987, 117 vd. Briant 2002, 67, 343. Wiesehöfer 2003, 102. Daskylaion'daki kraliyet sarayının küçük modeli konusunda bkz. Ksen. *Kyr.* VIII.6.10-13. Paradeisos (*cennet*) için bkz. Ksen. *Hell.* IV.15, 16; Sardeis'teki Paradeisos için bkz. Ksen. *Oec.* IV.20-25. Ayrıca bkz. Briant 2002, 345 vd. Bakır 2003, 10. Genç Kyros'un Kelainai'daki sarayı ve av parkı için bkz. Ksen. *Anab.* I.2.7 vd. Satrabın sahip oldukları ve ziyafetleri konusunda bkz. Briant 2002, 346 vd. Sarıkaya 2016, 79. Satrapların yerel düzeyde antlaşmalar yapabildiğine dair örnekler için bkz. Hrdt. VI.42 (Artaphernes İyonya kentleriyle). Ksen. *Hell.* I.3.8 (Pharnabazos Atinalılarla). Büyük meselelerle ilgili iyi bilinen örnek İyonya İsyanı'nın patlak vermesi sürecinin başındaki Naksos Seferi'dir. Pers satrabı bu sefer için Pers kralının onayını almıştır. Bkz. Hrdt. V.31-32. Paralı asker toplamak konusunda en iyi bilinen örnek, Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinin yazılma nedeni olan Genç Kyros'un isyanıdır.

46 Hrdt. I.114; I II.36, 128. Aiskh. *Per.* 960; Ksen. *Kyr.* VIII.2. 11; 6. 1, 16. Ksen. *Oec.* IV.145. Plut. *Artax.* 12. Ayrıca bkz. Olmstead 1948, 59. Hornblower 1982, 145 vd. Günaltay 1987, 35 vd. Briant 2002, 340 vd. Hornblower 2006, 53, 60 vd (vergiler). Casabonne 2012, 193. Waters 2014, 102 vd. Sarıkaya 2016, 79. Kaya 2018a, 167.

II.2. Dareios'un İskit Seferi

II.2.1. Seferin Nedeni, Hazırlıkları, Tarihi

Büyük Kral Dareios Ege dünyasının batısına ilk seferini, Avrupa İskitlerini hedefleyerek başlattı. Böylece Dareios, Avrupa'ya ayak basan ilk Pers kralı oldu. İskit Seferi denilerek[47] tarihe mal edilen bu seferinin nedeni, Herodotos'a göre Darios'un İskitleri cezalandırmayı kafasına koymuş olmasıydı. Çünkü onlar, Media ülkesini istila etmişler, onlarla savaşmışlar, Yukarı Asya'yı ele geçirip oralara yerleşmişler, Pers Kralı II. Kyros ve ordusu Asya İskitleri (*Sakalar*/ Massagetler) tarafından katledilmişti.[48] Dareios'un kendisi de Hazar Denizi'nin doğusundaki İskitler (*Sakalar*) ile savaşmış ve bu sayede İskitler hakkında deneyim kazanmıştı.[49] Ancak Dareios'un İskit seferi, seferin temel kaynağı olan Herodotos'un *Historiai* adlı eserinde yer alan çelişkili, yüzeysel ve izaha muhtaç bilgiler, diğer antik kaynakların bu konuda aktardığı yetersiz ve dağınık bilgiler ve arkeolojinin katkılarının çok sınırlı kalması nedeniyle sorunludur.[50] Bu nedenle İskit seferi, tarihi, hedefi ve amacı da dâhil pek çok bakımdan tartışmaya açıktır ve geride günümüz tarihçilerinin siyasi ve ekonomik olasılıklar üzerinde tartışacakları geniş bir zemin bırakmıştır.[51]

47 Hrdt. IV.1; 83; VII.18; 20; 59. Kaya-Yazgı 2021, 132. Aiskhylos'tan (*Per.* 865-866) anlaşıldığı kadarıyla Dareios, Halys Nehri'nin (*Kızılırmak*) batısına geçmemişti. İskit seferini komutanları yürütmüştü.

48 Hrdt. IV.1; VII.20. Just. II.3.1.Kent 1953, (DB Col. V 74). Balcer 1995, 147

49 Polyain. VII.11.6; 12. Kaya-Yazgı 2021, 134. Kent 1953, 133-134; Harmatta 1976, 23; Schmitt 1991, 76 (DB V.21-30).

50 Antik kaynaklar için bkz. Hrdt. IV.1-31, 46, 142; VII.20. Aiskh. *Per.* 50, 72, 130, 722, 736, 745-748. Ktes. *Per.* 20 (=*FGrH* 688 F 13. 20). Just. II.5. Polyb. IV.43. Diod. II.5.5. Strab. VII.3.14-15; 16.1.3. Nep. *Milt.* 3. Oros. II.8.5. Arkeoloji konusunda bkz. Tuplin 2010, 282 vd. Ayrıca bkz. Fol-Hammond 2006, 234 vd. Briant 2002, 142 vd. Ktesias'a (*FGrH* 688 F 13, 20.) göre sefere neden olan gelişmelerin temelinde Kappadokya Satrabı Ariaramnes'in İskit ülkesine düzenlediği sefer vardı. Zira Ariaramnes, Dareios'un emri gereğince her birinde 50 küreklisi olan 30 gemiyle Karadeniz üzerinden İskit ülkesine girmiş, İskit Kralı Skytharbes'in kardeşi Marsagetes'in de aralarında bulunduğu esirleri alarak geri dönmüş. Bu sefere çok öfkelelen İskit kralı I. Dareios'a küfürlü mektup yazmış ve bu, mektuba aynı tarzda cevap veren I. Dareios'un İskit seferinin nedeni olmuş. Justininus'a (II.5.8-9) göre seferin nedeni, İskit kralı, kızıyla evlenmek isteyen Dareios'u reddetmiş, Dareios bu nedenle İskit seferine çıkmış. Ayrıca bu konuda bkz. Kaya-Yazgı 2021, 133, 136. Briant 2002, 142 vd.

51 Kılıç 2018, 30. Sarıkaya 2018, 137 vd. Vasilev 2015, 42. Kuhrt 2010, 183. Briant 2002, 144. Dandamaev 1989, 148. Balcer 1995, 147. Balcer 1972, 131 vd. Rostovtzeff 1922, 84. Bury 1897, 281 vd. Niebuhr 1847, 144.

Dareios'un İskit seferinin birden çok saiki olabilir. Bu nedenle seferin nedeni konusunda antik kaynakların aktardığı bilgiler söz konusu sefer dâhilinde önemlidir. Ancak Dareios'un büyük bir orduyla ortak sınırlara sahip olmadığı Pontos İskitlerinin ülkesi Skythia'ya (*Ukrayna*) Trakya üzerinden saldırmasının bir temel nedeni olması gerekir. Bu temel neden siyasiydi. Pontos İskitlerini imparatorluk sınırlarına dâhil ederek İskitleri cezalandırmayı hedefleyen Dareios, kimi tarihçilerin de düşündüğü gibi eğer İskit ülkesini fethedecek bir zafer kazansaydı Karadeniz'i bir Pers gölü hâline getirmiş olacaktı.[52] Öte yandan seferin nedeni her ne olursa olsun Dareios'un söz konusu seferiyle Perslerin Ege ve Yunan dünyasındaki hâkimiyetini Ege Denizi'nin doğusuyla sınırlı olmaktan çıkarıp Avrupa'ya taşımayı başardığı kesindir. Herodotos'a göre Babil isyanının bastırılmasından sonra başlatılan[53] söz konusu sefer, günümüz tarihçileri tarafından her ne kadar kesinleştirilmese de İÖ 513 yılına tarihlendi.[54]

Dareios, İskit seferine çıkmadan önce bir süre sefer hazırlıklarıyla meşgul oldu. Satraplarına haberciler gönderdi ve onlardan satraplıklarının sınırları içerisindeki halkların ve kentlerin kimilerinden piyadeler, kimilerinden gemiler temin etmelerini istedi. Kimilerine Trakya Bosporos'u (*İstanbul Boğazı*) üzerinde kurulmasını istediği köprü işini havale etti.[55] I. Dareios'un sefer hazırlıkları arasında Karadeniz'in kuzeyindeki İskit ülkesi (*Skythia*: Ukrayna) hakkında bilgi sahibi olmak da vardı. I. Dareios,

52 Niebuhr 1847, 169.

53 Hrdt. IV.1. Ayrıca bkz. Just. I.10.2.

54 Briant 2002, 142. Kuhrt 2010, 194 n.2. İskit seferini tarihleme konusundaki tartışmaların ilgilendiği zaman dilimi İÖ 519-512 yılları arasıdır. Tarihlemede şu üç kaynak temel alınır: Herodotos (Hrdt. IV.200 vd. Libya Seferi), Bisitun yazıtı (DB V.21-30: *Saka Tigraksauda*'ya sefer İÖ 519/518'e tarihlendi), *Tabula Capitolina* [*IG* XIV.1297; II.20-25: İS 15 yılında kazınmış olan bu yazıt, Dareios'un Bosporos üzerinde kurduğu köprüyü 527 yıl önceye (yani İÖ 512 yılına) tarihler. Fakat bu yazıtta sözü edilen Bosporos, Kimmeria Bosporos'u olabilir]. Tarih konusunda ayrıca bkz. Kaya-Yazgı 2021, 135 vd. Vasilev 2015, 58 dn. 31. Biriant 2002, 141 vd. Balcer 1995, 121. Parlato 1981, 213 vd. Harmata 1976, 15-17.

55 Hrdt. IV.83. Ege Denizi'nin batısındaki Yunan dünyası hakkında bilgi edinmek için kraliyet sarayında bulunan Yunan (Krotonlu) doktoru Demokedes'i görevlendirmesiyle ilgili hikâyede (Hrdt. III.130-138) I. Dareios'un düşündüğü bu ilk Avrupa seferiyle ilgili hazırlıklar kapsamında değerlendirilebilir. Fakat hikâyenin tarihsel gerçekliği kuşkuludur. Bkz. Kaya-Yazgı 2021, 134 vd.

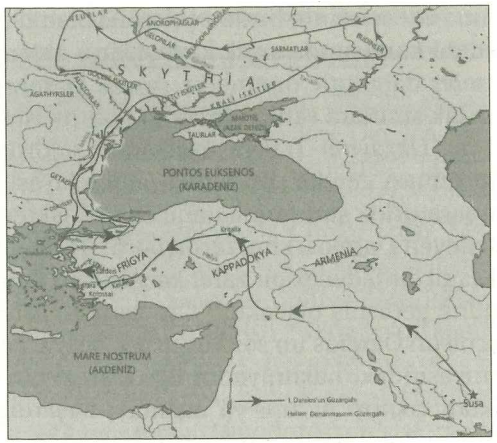

Harita 1: I. Dareios'un İskit seferi

bunun için Kappadokya Satrabı Ariaramnes'i görevlendirdi ve Ariaramnes, keşif amaçlı bu görevini, her birinde 50 kürekli bulunan 30 gemilik bir filoyla Karadeniz'i aşıp bugünkü Ukrayna topraklarının o zamanki meskûn halkı İskitlere saldırarak, onların ülkesinde yağma ve talan savaşları yaparak tamamladı. Kappadokya Satraplığı'na geri dönerken beraberinde getirdiği kadınlı erkekli esirleri arasında İskit kralının kardeşi de vardı.[56] I. Dareios, kraliyet ailesinin önde gelenlerinden oluşan danışma kurulunu toplayıp onların İskit seferi hakkındaki düşüncelerini de dinledi. Sefere ilişkin tek muhalif görüş kardeşi Artabanos'a aitti. Artabanos'a göre İskitler "*yoksulluk içinde yaşayan ilkel kabileler*" idi. Artabanos'u dikkate almayan Dareios, Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Bosporos'un (*İstanbul Boğazı*) Avrupa tarafının güvenliğini garanti edecek önlemlerini alarak hazırlıklarını tamamlamış olabilir. Eğer öyleyse bunun için görevlendirdiği generali Megabazos'tu. Zira Dareios'un Megabazos için tayin ettiği görev unvanının birinin "Hellespontosluların ülkesinde komutan" olduğu bilinmektedir.[57]

56 Bkz. yukarıda dn. 50. Ktesias (*FGrH* 688 F 13.21.25.), Ariaramnes'in seferini İskit seferinin nedeni olarak anlatmıştır. Ancak Ariaramnes'in seferi dolayısıyla İskit kralının küfürlü mektuplar yazmış olması İskit seferinin gerçek nedeni olmasa gerektir. Bu konuda bkz. Kaya-Yazgı 2021, 133, 136. Briant 2002, 143.

57 Hrdt. IV.143 (στρατηγὸς ἐν τῇ χώρῃ Ἑλλησποντίων). Kaya-Yazgı 2021, 135, 137 dn. 22 ve 39.

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

II.2.2. Susa'dan Byzantion'a

Dareios İÖ 513 yılı baharında başkent Susa'dan hareket ederek, Pers hâkimiyetini Asya'dan Avrupa'ya taşıyacak ilk Pers seferi olan İskit seferini başlattı.[58] Fakat Herodotos, I. Dareios'un Susa'dan sonra takip ettiği güzergâhtan söz etmez. Doğrudan doğruya Khalkedon'a (*Kadıköy*) gelişinden söz ederek anlatımına devam eder. En azından oğlu Kserkses'in Yunanistan seferinde takip ettiği güzergâhın Kuzey Frigya'ya kadar olan kesimi I. Dareios tarafından da kullanılmış olabilir. Eğer öyleyse onun güzergâhı üzerinde Kappadokya ve Kızılırmak vardı.[59] Eski adı Kelainai olan bugünkü Dinar da onun takip ettiği güzergâh üzerinde ya da yakınında olabilir. Zira Kelainai'da yerel bir bey olarak hüküm süren Lidyalı Pythios'un I. Dareios'a altından yapılma bir minyatür çınar ile asma dalı armağan ettiği söylendi.[60]

Dareios'un İskit seferi için takip ettiği güzergâhın Anadolu toprakları üzerindeki son durağı Bosporos'un (*İstanbul Boğazı*) Asya kıyısında kurulmuş bir kent olan Khalkedon'du. Khalkedon'a vardığında sahip olmak istediği donanma sağlanmış, inşa edilmesini emrettiği köprü çok hızlı bir şekilde tamamlanıp hazır edilmişti.[61] Herodotos'un aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla donanmaya gemi ve tayfa sağlayan kentlerin çoğunu Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*), Propontis (*Marmara*) ve İyonya bölgesi kentleri oluşturuyordu. Aiolis'ten yalnızca Kyme (*Nemrut Koy*) kenti Pers donanmasının oluşturulmasına katkıda bulunmuştu. Ayrıca bu zamanda Khersonensos'ta (*Gelibolu*) hüküm süren Atinalı tiran Miltiades de Pers donanma gücünün komutanları arasındaydı.[62] Bosporos (*İstanbul Boğazı*) üzerindeki köprüyü inşa eden mimar ise Samoslu (*Sisam*) Mandrokles'ti (ya da *Mandroklees*). Kendisine

58 Hrdt. IV.83.

59 Kserkses, Kappadokya'daki Kritalla'dan yola çıkıp Halys'i (Kızılırmak) aşmış, Frigya içinden güneye doğru ilerleyerek Kelainai'a ulaşmıştı. Bkz. Hrdt. VII.26.

60 Hrdt. VII.27. Ksen. Hell. VII.1.38. Ayrıca bkz. Aşağıda dokuzuncu bölüm (X.5.5) dn. 55.

61 Hrdt. IV.85.

62 Hrdt. IV.137-138. Nep. *Milt.* 3. Pers donanmasının kurulmasına katkıda bulunan Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Propontis (*Marmara Denizi*) bölgesi kentleri şunlardı: Abydos, Lampsakos, Parion, Prokennesos, Kyzikos, Byzantion. İyonya kentlerini Khios, Samos, Phokaia ve Miletos oluşturuyordu.

verilen görevin gereğini çok hızlı bir şekilde yapan Mandrokles, Pers Kralı I. Dareios tarafından, verilebilecek her şeyin 10 katı verilmek suretiyle, cömertçe ödüllendirildi. Söz konusu ödül, Mandrokles'in köprüsüne bakılmak suretiyle aslıyla birebir uyumlu bir resim yapılmasına vesile oldu. Çünkü Mandrokles, eserinin bir tabloda kalıcı kılınmasını istemiş ve bunun için kendisine ödül olarak verilen parayı, resmi yapacak ressam için harcamıştı. Bosporos (*İstanbul Boğazı*) köprüsünü, üzerinden boğazı geçmekte olan Pers ordusuyla birlikte resmeden ressam, tablosunun şeref yerine tahtı üzerinde oturmuş Kral I. Dareios'u yerleştirmişti.[63] Herodotos'un aktardığı bilgilere göre Mandrokles, Samos (*Sisam*) Adası'ndaki Tanrıça Hera'nın tapınağına armağan ettiği bu tablonun altına da şunları yazdırmıştı:

> Mandrokles balıkları bol Bosporos'ta dalgalara hükmeden köprüyü inşa etti. Tanrıça Hera'ya sunu için ayırdığı bu tablo duvarlara asılsın. Zira (Mandrokles) Dareios'un planlarını başarıyla uygulayarak hem kendisinin hem Samos'un onurunu yüceltti.[64]

Mandrokles'in köprüsü, İstanbul Boğazı'nda inşa edilen tarihin ilk köprüsüydü. Eğer I. Herakleios'un (İS 610-641) Sasani seferi dönüşü için tek kullanımlık olarak inşa ettirdiği köprüyü saymazsak Boğaziçi Köprüsü'nün inşa edilmiş olduğu 1973 yılına kadar kalıcı olmak üzere bir ikincisi daha inşa edilmedi.[65] Söz konusu ilk köprünün bulunduğu yer, Boğaz'ın Karadeniz ile buluştuğu yerdeki bir tapınak ile Byzantion (*İstanbul*) arasıydı ya da Boğaz'ın en dar yeriydi.[66] Yaklaşık 760 m uzunluğundaki köprünün platformunda 200 uzun gemi kullanılmıştı ve şiddetli rüzgârlara maruz kalıyordu.[67] Anlaşılan köprü tek kullanımlık değil Dareios'un Avrupa'da kurmayı düşündüğü Pers satraplıklarını Asya satraplıklarına bağlayan daimi yol olarak tasarlanmıştı.[68] I.

63 Hrdt. IV.88. Kaya-Yazgı 2021, 138 vd. Fol-Hammond 2006, 238. Burn 1962, 129.

64 Hrdt. IV.88.

65 Kaya-Yazgı 2021, 139.

66 Hrdt. IV.87 (tam ortasında). Polyb. IV.43.2 (en dar yerinde). Köprünün yeriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Arslan 2010, 55 (Harita), 56.

67 Hammond 2006, 237. Köprünün yapım tekniğiyle ilgili olarak bkz. Arslan 2010, 57.

68 Ktesias'a (*FGrH* III 688 F 13.21) göre köprü Dareios'un ordusu tarafından hem gidiş hem dönüş yolu olarak kullanıldı. Fakat Herodotos'un aktardığı bilgilere göre Dareios, İskit seferi dönüşünde Avrupa'dan Asya'ya geçiş için İstanbul Boğazı'ndaki köprüyü değil Çanakkale Boğazı'nı kullandı. Bkz. Hrdt. IV.143. Kaya-Yazgı 2021, 139 vd.

Dareios, köprü ayağının Anadolu yakasına iki adet kitabeli sütun diktirdi. İskit seferini anlatan Herodotos tarafından da görülmüş olan beyaz mermerden yapılma bu iki sütundan birisinin kitabesi Asurca, diğerininki Yunancaydı. Fakat sütunlar, Herodotos'un eserinin yazılmış olduğu İÖ 420'li yıllarda yerinde değildi. Byzantionlular tarafından Byzantion'a götürülmüştü. Yunanca kitabeli olanı Artemis Orthosia sunağı yapılmış, çivi yazılı (Asurca) olanı ise Dionysos Tapınağı'na taşınmıştı.[69] Ordusuna asker veren tüm halkların listesi, asker ve gemi sayıları Pers Büyük Kralı I. Dareios tarafından bu sütunlara kaydedildi. İskit seferine çıkan Pers ordusunun 700.000 askeri, 600 gemisi olduğunu söyleyen Herodotos'un kaynağı muhtemelen bu sütunlardı.[70]

Khalkedon'da (*Kadıköy*) bir gemiye binip Karadeniz'deki Kyaneai (*Kara Kayalar*) adalarına giden, orada bir kutsal duvar üzerine oturup Karadeniz'in (*Pontos Euksenos*) güzelliklerini seyreden Dareios'un sonraki icraatları, Samoslu mimar Mandrokles'i ödüllendirmek ve ordusunun Bosporos'ta (*İstanbul Boğazı*) inşa edilen köprüden geçişini seyretmek oldu. İyonya, Aiolis ve Hellespontos kıyılarında hüküm süren tiranların yönetimindeki Yunan donanması ise Karadeniz'e girmiş, İstros (*Tuna Nehri*) Deltası'na girerek ilerlemeye başlamıştı. Yunanların görevi, kralın

69 Hrdt. IV.87. Ktesias'a (*FGrH* 688 F 13. 21, 25) göre Dareios köprünün muhafazasını Khalkedonlulara emanet etti. Fakat Khalkedonlular köprüyü korumayı değil, yıkmayı tercih ettiler. Dareios bu nedenle Khalkedonluları, onların tapınaklarını evlerini yakarak cezalandırdı. Bkz. *FGrH* 688 F 13. 25. Arslan 2010, 62 n. 207. Herodotos'un eserini yazmış olduğu tarih ile ölüm tarihi tartışmalıdır. Herodotos'un eserini tamamlamadan, İÖ 430-425 yılları arasında bir tarihte ya da Arkhidamos Savaşı'ndan sonra, yani İÖ 424 yılında ölmüş olduğu sanılmaktadır. Bkz. Kaya-Yazgı 2021, 140. Vasilev 2015, 7. Fornara 1971, 25-34. Todd 1922, 35 vd. Jacoby 1913, 230-232, 372-379.

70 Hrdt. IV.87-88. Herodotos'un aktardığı rakamların abartılı olduğu düşünülmektedir. Ancak donanmadaki gemi sayısı Yunan denizciler tarafından kolaylıkla sayılabilecek kadardır. Bu nedenle donanmadaki gemi sayısında abartı olmayabilir. Ayrıca ilerleyen satırlarımızda da söz edeceğimiz Lade Savaşı'yla Marathon Savaşı'ndaki Pers donanma gücünü oluşturan gemi sayıları da 600 idi. Bu nedenle gemi sayısının 600 olması, deniz savaşlarındaki Pers donanmasının bir standardı olabilir. Kaya-Yazgı 2021, 140.

emrettiği yere ulaşıp orada köprü inşa etmekti.[71] Gemiciler nehrin akış yönünün tersi istikametinde iki gün kürek çektiler ve nehrin kollara ayrılmış olduğu mevkide köprüyü inşa ederek beklemeye başladılar. Bu arada Dareios, ordusunu Bosporos üzerinde inşa ettirdiği köprü vasıtasıyla Asya'dan Avrupa'ya geçirdi.

II.2.3. Byzantion'dan İstros'a (*Tuna*): Trakya

Trakya içinden ilerleyerek Tearos Nehri'ne (*Pınarhisar/Semerdere*) ulaşan[72] Dareios, orada kamp kurarak üç gün oyalandı. Bu arada nehrin kıyısına kitabeli bir sütun diktirdi.[73] Sütunun oraya dikilmesinin nedeni büyük olasılıkla Trakya'nın fethedildiğinin ifşasıyla ilgiliydi.[74] Dareios, benzeri bir ifşa işini Hebros'un (*Meriç*) bir kolu olan Arteskos (bugün *Maritsa*) Irmağı'na yaklaştığında yaptı.[75] Bu arada Trakların "en yiğit ve en dürüst halkı" denilerek tanımlanan Getler (*Getai*) dışındaki Trak kabilelerinin [Salmydessos (Kıyıköy) Traklarıyla, Karmianalar ve Nipsaiolar denen Apollonia ve Mesembria kentlerinin batısındaki Traklar] hiçbirisi, Dareios'un ülkeleri içinden geçip İstros'a (*Tuna Nehri*) doğru ilerlemesine ses çıkarmadılar. Trakya'nın kuzeyindeki Haimos (Lat. *Haemus*) Dağı ile İstros arasında yaşayan Getler ise Dareios'un ordusuna yenildiler ve köleleştirildiler.[76] Takriben üç aydan biraz daha uzun bir süre

71 Yunan donanmasının yönetimini ellerinde bulunduran tiranlar şunlardı: Hellespontos bölgesinden Daphnis (Abydos/*Nara* tiranı), Hippokles (Lampsakos/Lapseki tiranı), Herophantos (Parion/*Kemer* tiranı), Metrodoros (Prokonnesos/*Marmara Adası* tiranı), Aristagoras (Kyzikos/*Erdek* tiranı), Ariston (Byzantion/*İstanbul* tiranı). İyonya bölgesinden Strattis (Khios/*Sakız Adası* tiranı), Aiakes (Samos/*Sisam* tiranı), Laodamos (Phokaia/*Foça* tiranı), Histiaios (Miletos/*Milet* tiranı). Aiolis bölgesinden Aristagoras (Kyme/*Aliağa* tiranı). Bkz. Hrdt. IV.138.

72 Tearos Nehri'nin lokalizasyonu sorunludur. Önerilen lokalizasyonlar için bkz. Jochmus 1854, 44-45 (*Semerdere*). Jireček 1877, 49-50 (*Büyükdere*). Tomaschek 1894, ii.2. 97 (Pınarhisar yakınındaki *Kryonero*). Unger 1915, 3-16 (Pınarhisar-Yana köyü yakınındaki *Pınarlar*). Vasilev 2015, 59 vd. (Büyükdere'nin yukarı akıntısı olan *Mandalika*). Kaya-Yazgı 2021, 141.

73 Hrdt. IV.91.

74 Romanya'daki Gherla'da 1837 yılında keşfedilen eski Persçe yazılı bir tablete Dareios'un Trakya'daki ifşalarının delili olarak itibar edilebilir. Tablet konusunda bkz. Kaya-Yazgı 2021, 141 dn. 64. Kuhrt 2010, 197 n. 4. Fol-Hammond 2006, 239. Harmata 1954, 1 vd.

75 Hrdt. IV.92.

76 Hrdt. IV.93.

Trakya'da kalan Dareios, doğrudan İskitleri hedef alan seferini ise İskitlerin ülkesinin batı sınırını oluşturan İstros (*Tuna*) Nehri üzerinde Yunan tiranlarınca kurulmuş köprüden ordusunu geçirerek Ağustos ayı sonunda başlattı.[77]

II.2.4. Dareios İskit Ülkesi Skythia'da

İskitler, Karadeniz'in kuzeyinde İstros (*Tuna*) Nehri ile Tanais (*Don*) Nehri arasındaki ülkede (*Skythia*: Ukrayna) yaşıyorlardı. Doğu-Batı istikametinde uzunluğu 4 bin stadion (yak. 750 km) olan bu ülkenin batısında yaşayan İskitlere "Göçebe İskitler", doğusunda yaşayan İskitlere "Kralî İskitler" deniyordu. Kralî İskitler, İskitlerin en yiğit ve en kalabalık grubunu oluşturuyordu. Üçüncü grup İskitlere ise "Çiftçi İskitler" deniyordu. Onlar Göçebe İskitler ile Kralî İskitler arasındaki bölgede [takriben bugünkü Bug Nehri'nin bir kolu olan Pantikapes Irmağı ile Gerrhus (*Dnepr*) Nehri arası] meskûndular.[78] İskit ülkesinin kuzeyinde İskitler soyundan olmayan ya da İskitlere akraba olan diğer halklar yaşıyorlardı.[79] Dareios, komşularıyla birlikte kendisine karşı ortak bir savunma cephesi oluşturmada ve arada belli bir mesafe bırakmak suretiyle sürekli geri çekilmek şeklinde bir savaş stratejisini uygulamada başarılı olan İskitlerin ülkesini Tanais Nehri'nin doğusundaki steplere kadar katetti. Nihayetinde toprak üstünde ne varsa silip süpürerek geri çekilen İskitlerin kendisiyle oyun oynadığını fark edip onlarla bir meydan savaşı yapma olanağını bulamadan seferini sonlandırmaya karar verdi. Tuna Nehri üzerinde kurulu köprüyü yıkarak, Dareios ve ordusunu kendi topraklarında tutup açlık ve susuzluğa maruz bırakmak suretiyle yok etmek isteyen İskitlerin planları da işe yaramadı.[80] Zira İstros (*Tuna*) Nehri

77 Kaya-Yazgı 2021, 142. Fol-Hammond 2006, 241.

78 Hrdt. IV.17-20. Kaya-Yazgı 2021, 142. Dört bin stadionluk mesafe konusunda bkz. Hrdt. IV.101.

79 Bu halklar şunlardı: Neurlar (*Neuroi*), Gelonlar (*Gelenoi*), Androphaglar (*Androphagoi*), Melakhlenoslar (*Melaghlainoi*), Tauriler (*Tauroi*), Sarmatlar (*Sauromateoi*) ve Budinler (*Boudinoi*). Agathyrsler (*Agathyrsoi*) ve Alazonlar (*Alazones*) ise İskitlerin batı komşularıydı. Bkz. Hrdt. IV.99-102. Ayrıca bkz. Kaya-Yazgı 2021, 142. Fol-Hammond 2006, 237 (Harita).

80 Hrdt. IV.118-128. Kaya-Yazgı 2021, 142 vd. Tuna Nehri üzerinde kurulmuş köprüye ilişkin tüm bilgilerimizin kaynağı Herodotos'tur. Onun tarafından aktarılan bilgileri doğrulayacak ya da aksini düşünmemizi imkân dâhiline

üzerindeki köprüyü korumakla görevli Yunan tiranları, Atinalı Miltiades'e rağmen İskitlerle iş birliğine yanaşmadılar. Miletos (*Milet*) tiranı Histiaios ve ona itibar eden diğer tiranlara göre I. Dareios'un gücünün kırılması, kendilerinin değil hükmettikleri kentlerindeki demokrasi taraftarlarının işine yarayacak, demokrasiyi isteyen kentlerinde tiranlık rejimleri sona erecekti. Pers Kralı I. Dareios, kendisine sadık kalan Yunan tiranları sayesinde İstros (*Tuna*) Nehri üzerinde kurulu köprüden ordusunu geçirip Trakya'ya yeniden ayak bastı.[81] Trakya'ya girdiğinde iki aylık bir zaman dilimiyle sınırlandırdığı İskit seferi, İÖ 513 yılının Ekim ayı sonlarında tamamlanmıştı.[82] Herodotos'a göre İstros Nehri'ni aşıp Trakya'ya geçtikten sonra hiç oyalanmadı. Trakya-Doriskos-Khersonesos (*Gelibolu*) güzergâhını kullanarak Sestos (*Akbaş*) limanına ulaştı ve orada gemiye binip Hellespontos'un (*Çanakkale Boğazı*) Anadolu kıyısına geçti. Oradan Sardeis (*Sparda*) Satraplığı'nın başkentine (*Sardeis*) gitti.[83] İÖ 513-512 kışını muhtemelen Kasım ayında geldiği Sardeis'te geçirdi. Böylece Perslerin Tuna Nehri'nin ötesine düzenlediği ilk sefer, aynı zamanda tekrarı olmayacak son sefer olarak tarihe geçti.

sokacak bir başka kaynak yoktur. Bu nedenle söz konusu bilgiler tartışmaya açıktır. Özellikle Tuna Nehri üzerinde kurulmuş olan köprüye, Pers ordusunun geri çekilişiyle ilgili olarak, hayati bir önem atfedilmiş olmasına inanmak zor. Zira Büyük Kral I. Dareios'un ordusunun köprüden karşıya geçirilmesinde tek çaresi köprü değildi. 600 gemilik büyük bir donanması vardı ve bu donanma orduyu köprüden rahatlıkla taşıyabilirdi. Ayrıca Tuna Nehri üzerindeki köprüyü koruyan Yunanlarla görüşmek için giden İskitlerin bir keşif birliği değil de Sarmatların da aralarında olduğu büyük bir İskit grubu olması Tuna Nehri üzerindeki köprüye ilişkin bilgilerin güvenilirliğine kuşkuyla bakılmasını haklı çıkaracak niteliktedir. Bu nedenle köprünün yıkılmasıyla ilgili hikâye kesinlikle Herodotos'un tarihinin Hellenosentrik (Yunan taraflı) bakışının tezahürü olan bir abartıdır. Hatta Miletos Tiranı Histiaios'un Pers Kralı I. Dareios tarafından ödüllendirilmesinin izahı için uydurulmuş bir hikâye olabilir. Kaya-Yazgı 2021, 147. Histiaios'un ödüllendirilmesi konusunda bkz. aşağıda dn. 109.

81 Hrdt. IV.137-141. Nep. *Milt.* 3.

82 Dareios seferini iki ayla sınırlı tutacağını İstros Nehri'ndeki köprüyü korumakla görevli olan Yunan tiranlarına söyledi. Hrdt. IV.97 vd.

83 Hrdt. IV.143; V.11. Ktesias'ın (*FGrH* 688 F 13. 21 ve 25) aktardığı bilgilere göre Dareios, Hellespontos üzerinden değil Bosporos üzerinden Anadolu'ya geçti. Tanrı Zeus'a adadığı altarı yıktıkları için evlerini ve tapınaklarını yakarak Khalkedonluları cezalandırdı. Strabon'a (XIII.1.2) göre ise Troas bölgesi yerleşmeleri Dareios tarafından yakıldı.

II.3. Trakya Satraplığı ve Makedonya

Her ne kadar Susa'ya döndükten sonra İskit seferini zaferle sonuçlandırdığının reklamını yapan yazılı anıtlar yaptırmış[84] olsa da Pers Büyük Kralı I. Dareios'un İskit seferi fiyaskoyla sonuçlandı. Hatta Knidoslu tarihçi Ktesios'un aktardığı bilgilere itibar edilecek olursa İskitlerle savaştı, yenildi ve 80 bin askeri İskitler tarafından öldürüldü.[85] Dahası İstros üzerindeki köprüyü yıkarak Dareios'u kendi ülkelerinde tutup yok etmek planlarını gerçekleştiremeyen İskitler, Pers ordusunun peşinden Trakya Khersonesos'una (*Gelibolu*) kadar geldiler. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Marathon Savaşı'nın kahramanı olan Miltiades (II. Miltiades) İÖ 516 yılında gittiği ve tiran olarak hüküm sürdüğü Khersonesos'tan İskitlerin bu saldırıları nedeniyle kaçmak zorunda kaldı.[86] Tüm bunlar Dareios'un İskit Seferi öncesinde Hellespontos ve Bosporos bölgesinde kurduğu Pers denetimini ve Yunan dünyasındaki itibarını zayıflattı. Hatta İskit seferi fiyaskosuna dair hatıraların Pers-Yunan ilişkilerinin geleceğinin tayininde Ege ve Yunan dünyasına cesaret verecek kadar etkili olduğu da söylenebilir. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Aristagoras'ı isyancı; Miltiades'i Marathon'da savaşmak için ısrarcı yapan cesaretin saiki muhtemelen Dareios'un İskitler karşısındaki başarısızlığıydı. İskit seferinin fiyaskoyla sonuçlanmasının hemen akabinde Perslerin boğazlar bölgesiyle bazı adalara karşı savaş açmalarının nedeni de söz konusu cesaretin erken sirayetiyle ilgili olabilir.[87]

84 Dareios'un seferini zaferle sonuçlandırdığını anlattığı yazıt için bkz. Sarıkaya 2018, 143, dn. 650. Kent 1953, 132-134 (DB col. V.74.5.20-30).

85 *FGrH* 688 F13.21. Dareios'un seferinin İskit zaferiyle sonuçlandığı konusunda ayrıca bkz. Hrdt. III.103; 110; IV.124-136. Polyb. IV.43.2. Diod. II.5.5. Strab. VII.3.14c. Just. VII.3.1. Polyain. VII.11.4.

86 Hrdt. VI.40. Nep. *Milt.* 1-2 (Khersonesos), 3 (köprü koruması). Miltiades daha sonra yeniden döndüğü Khersonesos'tan İyonya isyanından sonra beş gemiyle kaçarak İÖ 493 yılının Ağustos ayında Atina'ya ulaştı. Bkz. aşağıda Marathon savaşı (IV.1.3).

87 Savaşlar, Dareios'un Trakya'da bıraktığı generali Megabazos ve onun halefi olarak, "Kıyılarda Yaşayan Halkların Komutanı" resmî görev unvanıyla ordu komutanlığına tayin ettiği Otanes tarafından yürütüldü. Aralarında Abydos (*Nara*) ve Khalkedon'un (*Kadıköy*) da bulunduğu Propontis (*Marmara*) bölgesindeki kimi kentler ise Dareios'un kendisi tarafından yakılıp yıkıldılar. Megabazos ve Otanes'in atanmaları konusunda bkz. Hrdt. V.14

Daha önce de söz etmiş olduğumuz gibi Dareios, İskit seferi sırasında Hellespontosluların ülkesinin komutanlığına yeteneğini takdir ettiği generali Megabazos'u tayin etmiş[88] ve Megabazos, Hellespontos bölgesinde kaldığı sürece bölgedeki kentlerin Pers hâkimiyetine girmesini sağlamış, kentlerini Byzantionlulardan on dört yıl önce kuran Khalkedonluları körlükle suçlayan şu ünlü sözlerini de muhtemelen o zaman sarf etmişti:

> "(Khalkedonlular) kör olmasalardı böylesi güzel bir kent (*Byzantion*) varken o kadar güzel olmayan yeri (*Khalkedon*'u) seçmezlerdi."[89]

Dareios'un Megabazos için uygun gördüğü sonraki resmî görev unvanı ise "Avrupa komutanı" (στρατηγὸν ἐν τῇ Εὐρώπῃ) idi. Bu unvan, Megabazos'a Khalkedon'dan İstros Nehri'ne ilerleyişi boyunca Getler hariç Trak kabilelerinin ciddi bir direnişiyle karşılaşmayan[90] Dareios'un İskit ülkesindeki seferini başlatmadan önce verilmiş olabilir.[91] Megabazos, bu görevini yürütürken Perinthos'u ve muhtemelen Doriskos Kalesi'ni operasyon merkezi yaparak Trakya'nın diğer tüm sitelerini ve halklarını Büyük kral adına ele geçirdi.[92] Mardonios'un seferi sırasında Thasosluları (*Taşöz*) isyancılıkla suçlayanlar arasında yer alan ve o zaman

(Megabazos); 25-26 (Otanes). Dareios'un yakıp yıktığı kentler konusunda bkz. *FGrH* III 688 F 13. 21. Strab. XIII.I.22. Polyain. Stat. VII.11.5. Otanes'in ele geçirdiği kentler ve adalar için bkz. aşağıda dn. 113.

88 Bkz. yukarıda dn. 57.

89 Hrdt. IV.143-144. Megabazos'un İskit seferi çerçevesinde verilen görev unvanları konusunda bkz. Boteva 2011, 741, 743 vd. Vasilev 2015, 47 vd. Dareios, Megabazos'un yeteneği konusundaki düşüncesini, "Megabazos gibi adamlarımın sayısının nar tanesi kadar çok olmasını isterdim" diyerek ifade etmiştir. Bkz. Hrdt. IV.143. Megabazos'un Khalkedon ve Byzantion'da bulunduğuna dair bilgiler için bkz. Strab. VII.6.2. Tac. *Ann.* XII.63. Eust. *In Dion.* 764.

90 Hrdt. IV.93.

91 Hrdt. IV.93.

92 Hrdt. V.2. Doriskos'un Megabazos tarafından operasyon merkezi yapılıp yapılmadığı belli değil. Ancak Doriskos Kalesi'nin Dareios'un İskit seferinden beri Pers garnizonu olduğu ve Kserkses'in Yunanistan seferi sırasında orada Dareios tarafından bırakılmış garnizon komutanının görevine son verip yerine Maskames adlı bir komutanını tayin ettiği bilinmektedir. Bkz. Hrdt. VII.59, 105. Doriskos Kalesi'nin Mardonios tarafından Pers garnizonu yapılmış olabileceği konusunda bkz. Young 2006, 69.

Perslere sadakatiyle iyi bilinen Abdera kenti de belki bu zamanda Pers hâkimiyetine dâhil edilip Pers donanma üssü yapıldı.[93]

Dareios, Trakya'yı terk etmeden önce Megabazos'a tayin ettiği son görev Thrake (*Trakya*) komutanlığı oldu.[94] Trakya'nın Makedonya'yı da kapsayacak şekilde bir Pers satraplığı hâline getirilmesi, muhtemelen Megabazos'un İÖ 512-511 yıllarında üstlendiği bu görevi kapsamındaydı.[95] Nitekim Megabazos'un Makedonya'nın Pers hâkimiyetini tanımasının sembolik ifadesi olan "toprak ve su" talebini Büyük Kral adına elçiler göndererek Makedonya Kralı Amyntas'a ilettiği, talebin kabul edildiği fakat elçilerin Makedonya'da öldürüldüğü bilinmektedir.[96] Bu nedenle Makedonya kesinlikle ayrı bir Pers satraplığı yapılmadı. Zira Amyntas ve halefleri kesintisiz olarak Makedonya'da hüküm sürdüler. Fakat I. Aleksandros'un İÖ 498 yılında tahta oturmasından sonra Makedonya, Pers egemenliğini tanıdı ve Pers vergisini ödemek ve savaş zamanında talep edilen askeri temin etmek zorunda kaldı.[97] Öldürülen Pers elçilerinin akıbetini araştırmak için Makedonya başkentine giden Magabazos'un oğlu Boubares (Lat. Bubares), Makedonya Kralı Aleksandros'un kız kardeşi Gygaia (ya da Gygeia) ile evlendi.[98] Bir süre orada kaldı ve daha sonra

93 Briant 2002, 157. Abdera'nın Dareios'a sadakati konusunda bkz. Hrdt. VIII.120. Herodotos'a (Hrdt. VI.44, 46-48) göre Mardonios tarafından ele geçirilen Thasos'un hisarları yıkıldı, halkı köle yapıldı, gemileri Abdera'ya gönderildi.

94 Hrdt. V.14.1(ἐν τῇ Θρηίκῃ στρατηγόν.../en Threike strategon).

95 Avrupa'da Skudra (Thrake) denen bir satraplığın kurulduğu, Persepolis yazıtlarından, Dareios'un Nakşi Rüstem'deki mezarında yer alan listeden ve İÖ 498-497 yılına tarihlenen bir Mısır kaydından bilinmektedir. Bkz. Fol-Hammond 2006, 246 vd.

96 Hrdt. V.17 vd.

97 Hrdt. III.96 (vergi); VII.185 (asker)

98 Briant 2002, 145. Persler, İÖ 498 yılında tahta çıkan I. Aleksandros'un hükümdarlığının başlarında Makedonya'da öldürülen elçilerin akıbetini araştırmak için Megabazos'un oğlu Boubares'i görevlendirdiler. Boubares, Makedonya'ya varınca Makedonya Kralı I. Aleksandros tarafından rüşvetle satın alındı. Ayrıca onun kız kardeşi Gygaia (ya da *Gygeia*) ile evlendirildi. Böylece Pers elçilerinin ölümü örtbas edildi. Bkz. Hrdt. V.21. Boubares'in Gygaia ile evliliği sayesinde Makedonya ve Persler arasındaki ilişkiler iyileşti. Boubares'in Gygaia'dan dünyaya gelen oğlu Amyntas, Pers Büyük Kralı Kserkses tarafından Alabanda (*Araphisar*) kentine vali olarak atandı. Hrdt. V.17 vd.;VIII.136. Just. VII.3.7-9; 4.1. Kaya 2020, 278 dn. 60. Boubares'in babasının Megabazos olduğu konusunda bkz. Hrdt. VII.22.

Makedonya ve Pers sarayı ile ilişkilerin iyi yürütülmesinde etkili oldu. Bu iyi ilişkiler Makedonya Kralı Aleksandros'un Yukarı Makedonya'nın tamamını sınırlarına dâhil etmesini mümkün kıldı.[99] Thrake Satraplığı'nın kurulması ve Makedonya'nın Pers hâkimiyetini tanıyıp Kilikya gibi yarı bağımsız bir krallık hâline getirilmesiyle birlikte Pers İmparatorluğu'nun egemenlik sınırları Olympos Dağı ve Tesalya (*Thessalia*) sınırlarına kadar genişlemiş oldu. Satraplığın kuzey sınırını ise İstros/Danuvius (*Tuna*) Nehri belirledi.[100]

Trakya Satraplığı'nı kurmak göreviyle Dareios'un Avrupa'da bıraktığı ordunun komutanı olan Megabazos, Strymon Irmağı kıyılarında meskûn bulunan Paionialılar ile Siriopaion ve Paioplai halkları da dahil, Paionia'nın Prasias Gölü'ne kadar uzanan kesimindeki tüm kabilelere savaş açtı. Onları yendi.[101] Pangaios Dağı dolaylarında yaşayan Paionia kabilelerine (Deberler, Agrialılar ve Odomantlar ile Prasias Gölü civarında yaşayanlar) ise saldırmadı.[102] Dağın madenlerine de el koyulmadı.[103] Fakat Paionialılar, Dareios'un emriyle Asya'ya götürüldü. Pers Büyük Kralı I. Dareios tarafından Phrygia Hellespontia topraklarına yerleştirilecek olan Paionialılar,[104] Megabazos tarafından Asya'ya getirildiğinde Trakya Satraplığı'nın kuruluşu tamamlanmıştı.[105] Fakat bu satraplığın Megabazos sonrası satrabı

99 Just. VII.4.1. Fol-Hammond 2006, 246, 253.

100 Plut. *Alex.* 36.4. Makedonya'nın statüsü tartışmalıdır. Bkz. Vasilev 2015, 36 vd., 120 vd. Young 2006, 69 vd. Fol-Hammond 2006, 245-254. Hammond 2006, 494-496. Holland 2006, 178. Lloyd 2004, 137, 149, 151. Briant 2002, 157. Balcer 1995, 153 vd. Errington 1990, 10 vd. Mansel 1984, 270. Trakya Satraplığı konusunda ayrıca bkz. Kaya-Yazgı 2021, 147 vd. dn. 105. Pajakowski 1983, 244 vd; 1981, 775 vd.

101 Hrdt. V.12-15, 17. Paionialıların yurtlarının Strymon (*Struma*) kıyılarında olduğu konusunda bkz. Hrdt. V.98.

102 Hrdt. V.16.

103 Pangaion Dağı'ndaki altın ve gümüş madenleri İÖ 480 yılında bile bölge halklarından birisi olan Odomatlar ile diğer iki kabile (Pierler ve Satralar) tarafından işletilmekteydi. Bkz. Hrdt. VII.112.

104 Hrdt. V.12-15, 17. Paionialıların yurtlarının Strymon kıyılarında olduğu konusunda bkz. Hrdt. V.98.

105 Gerçek bir Trakya/Skudra satraplığının kurulup kurulmadığı tartışmalıdır. Vasilev 2015, 36 vd., 120 vd. Kimi tarihçilere göre Trakya satraplığı kuruldu. Bkz. Kaya-Yazgı 2021, 147 vd. dn. 105. Fol-Hammaond 2006, 246 vd. Young 2006, 69 vd. Hammond 1980, 59. Dandamaev 1989, 151. Olmstead 1948, 157-158. Ancak Balcer'e (1988, 1-21; 1995, 140, 154) göre Trakya'nın/Skudra'nın resmî anlamda bir satraplık yapılması asla söz konusu olmadı. Trakya satraplık bölgesinin merkezi bu nedenle Sardeis'ti. Kimi tarihçiler ise Trakya'nın Daskyleon Satraplığı'na bağlı olduğu görüşündeler. Bkz. Sarıkaya 2018, 149. Klinkott 2005, 90, 477.

bilinmiyor. Daha sonra Megabazos'un oğlu Boubares, satrap olarak tayin edilmediyse bile Trakya Satraplığı'ndan sorumlu bir üst düzey Pers yöneticisiydi.[106] Zira Dareios'un başkenti Susa'ya gitmek üzere yola çıkmadan önce Megabazos'u "tüm Asya kıyı bölgelerini" kapsayacak şekilde sınırlarını genişlettiği Daskyleion Satraplığı'nın valiliğine atadığı, Sardeis Satraplığı'nın valiliğine kardeşi Artaphernes'i tayin ettiği,[107] kıyıda yaşayan halkların komutanlığını ise Otanes adlı bir Pers soylusuna bıraktığı bilinmektedir.[108] Dareios, Sardeis'te bulunduğu sırada İstros üzerindeki köprünün muhafaza edilmesi konusunda sadakatlerini ispatlayan Miletos (*Milet/Balat*) tiranı Histiaios ile Mytileneli (*Midilli*) Keos'u ödüllendirdi. İlkine Edonların ülkesindeki Myrkinos'u bağışlarken, ikincisini Mytilene'ye tiran olarak atadı.[109] Fakat generali Megabazos'un müdahalesiyle Histiaios'a verdiği armağanı geri aldı ve onu danışman ve masa arkadaşı olarak Susa'ya götürdü.[110] İÖ 511/510 yılında İran'a döndü ve hazırlanan yeni satraplıklar listesine (DSe 29) Perslerin kendi dillerinde "Skudra" dedikleri Thrake'yi de ekleyerek Avrupa'daki ilk Pers askerî başarısını abideleştirdi.[111] Bu

106 Boubares için bkz. Yukarıda (II.3) dn. 98.

107 Hrdt. V.30 (Pantoi hoi epithalassioi).

108 Hrdt. V.25 (hoi parathalassioi andres). Kimi tarihçilere göre Otanes'e verilen bu bölge Trakya'nın deniz kıyısındaki Yunan kentlerini, Thasos ve Samothrake adalarını içine alan ayrı bir idari bölge yapılmış ve Trakya'dan ayrılmıştı. Bkz. Fol-Hammond 2006, 248.

109 Hrdt. 11, 12, 23-24.

110 Hrdt. V.23 vd. Nonn. *Schol.* V.5.1.

111 Liste için bkz. Kuhrt 2010, 491 (DSe 3). Ayrıca bkz. Waters 2014, 97. Brosius 2000, no. 46. Briant 2002, 905. Vasilev'e (2015, 121) göre Persepolis ve Bisitun/Behistun erken listelerinde Skudra adı yoktur. Skudra'nın listeye dâhil edilmiş olduğu tarih de kesin olarak bilinmiyor. Bu nedenle Trakya'nın Pers satraplığı yapılışının tarihini Megabazos'a mal edenler olabildiği gibi Mardonios'un Trakya seferi (İÖ 492/1) dönemine ya da Kserkses dönemine tarihlenebileceğini düşünenler de var. Ancak yukarıda (dn. 105) belirttiğimiz gibi kimi tarihçiler Trakya/Skudra satraplığının hiç olmadığı iddiasındalar.

arada İskit seferi sırasında zayıflayan Pers otoritesini yeniden tesis etmek[112] için fetih seferlerini başlatan Otanes, Byzantion, Khalkedon, Antandros (*Altınoluk*) ve Lamponion (*Kozlu Köyü*) kentleriyle Lemnos (*Limni*) ve İmbros (*Gökçeada*) adalarını ele geçirerek İyonya İsyanı öncesindeki son Pers fetihlerini tamamladı. Otanes'e göre bu fetihlerinin nedeni kimilerinin İskit seferinden kaçmış olması, kimilerinin İskit seferinden dönen Pers ordusuna zarar vermek istemesiydi. Herodotos'a göre ise Otanes'in saydığı bu iki neden bahaneydi. Otanes, kendisine karşı cesurca savaşan Lemnos Adası'nı ele geçirdikten sonra cezalandırdı ve adanın yönetimini Samos tiranı Maiandros'un kardeşi Lykaretos'a emanet etti. Lykaretos ölünceye kadar Lemnos'ta hüküm sürdü.[113]

112 İskit seferinden kısa bir süre önce İyonya açıklarındaki bazı adalarda Pers otoritesi zaten sağlanmıştı. Belki İÖ 517 yılı başlarında Yedilerden birisi olan Otanes, Samos Adası'nı fethetmiş, adanın tüm erkeklerini öldürmüş, adayı yeni kolonistlerle şenlendirmişti (Hrdt. III.149-150). Lesbos ve Khios ise Pers hâkimiyetini gönüllü kabul etmişlerdi. Bkz. Young 2006, 67. İskit seferi sırasında Pers saldırısının muhatabı olan iki Yunan kenti de Libya'daydı. Bu kentlerden birisi Barka, diğeri Kyrene'ydi (*Bingazi*). Her iki kent de Mısır'ın Pers Kralı Kambyses tarafından fethedildiği haberini alınca korkmuştu. Fakat daha sonra Kyrene'de çıkan siyasi kargaşalar tiran Arkesilaos'un ölümüyle nihayetlendi. Libya'yı fethetmek isteyen Mısır Satrabı Aryandes'in gönderdiği bir Pers ordusu tarafından kuşatılan Barka kenti, dokuz aylık bir kuşatma sonunda ele geçirildi. Esir alınan Barkalılar, Pers Kralı Dareios'a gönderildi. Dareios onları Baktria'da bir kasabaya yerleştirdi ve onların yerleştirildiği kasabanın adı Barka oldu. Bkz. Hrdt. IV.162-204.

113 Hrdt. V.26-27. Ktesias'a (*GFrH* 688 F 13.21) göre Khalkedon, Byzantion köprüsünü kullanarak Anadolu'ya geçen Dareios tarafından Zeus Diabaterios için inşa edilen altarı yıktıkları için cezalandırıldı. Dareios kentin evlerini ve tapınaklarını yaktı. Polyainos'a (Polyain. VII.11.5) göre ise Khalkedon, Daireios tarafından kuşatılarak ele geçirildi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İYONYA İSYANI VE MARDONİOS'UN SEFERİ

III.1. İyonya İsyanı

III.1.1. Miletos Tiranı Aristagoras ve Naksos Seferi

İÖ 540'lı yılların sonlarından İskit seferi sonuna kadar yaklaşık 30 yıllık bir zaman diliminde Ege Denizi'nin doğusunda barış egemendi. Görünüşte Pers egemenliğine sessiz bir boyun eğmişlik vardı. İskit seferinin hemen sonrasında Persler tarafından başlatılan operasyonlar ise Propontis (*Marmara*) bölgesi ve birkaç adayla sınırlı kalmıştı.[1] Diodoros[2] ve Ploutarkhos'ta[3] yer alan birkaç önemsiz bilgi hariç İyonya İsyanı konusundaki tek kaynağımız olan Herodotos'un anlattıklarına göre Pers Generali Otanes tarafından yürütülen söz konusu operasyonlar tamamlandıktan sonra ortalık yeniden sakinleşmişti. Fakat çok geçmeden, takriben İÖ 500 yılında, sükûneti sonlandırıp İyonların başını derde sokacak sürece girildi. Sürecin sorumlusu ise Naksos Adası'yla Miletos kentiydi. Naksos adaların en zenginiydi. Miletos ise en parlak dönemini yaşıyordu ve İyonya'nın incisiydi.[4] Perslerin nazarındaki imtiyazlı konumunu muhafaza eden Miletos kentinin tiranı Histiaios, İÖ 513 yılındaki İskit seferine iştirak eden Yunan donanmasının komutanları arasındaydı ve Pers Büyük Kralı I. Dareios'un İstros (*Tuna*) Nehri üzerinde kurdurduğu köprünün yapımında ve korunmasında görev almıştı. Görevine sadakati dolayısıyla Trakya'da meskûn bulunan Edonların (*Edonoi*) topraklarındaki Myrkinos bölgesi kendisine verilmek suretiyle ödüllendirilmişti.[5]

1 Hrdt. V.26-27. Bkz. yukarıda ikinci bölüm dn. 101 vd.
2 Diod. IX.25.
3 Plut. *Mor.* 861
4 Hrdt. V.28.
5 Hrdt. V.11. Nep. *Milt.* 3 (İstros köprüsündeki görevi)

Fakat Pers Generali Megabazos, sahip olduğu gümüş madenleri, gemi yapımında kullanılan kerestesinin bolluğu ve çevresindeki nüfus yoğunluğuyla değerli mezkûr bölgenin Histiaios'a verilmemesi konusunda Büyük Kral Dareios'u ikna etti. Böylece Dareios, Histiaios'un ödülünü geri alıp, onu "masa arkadaşı" ve "danışman" tayin ederek beraberinde başkenti Susa'ya götürdü.[6] Miletos'un yönetimi ise Histiaios'un damadı ve yeğeni olan Aristagoras'a emanet edildi.[7] Miletos'taki hükümdarlığını İÖ 500 yılına kadar Perslerle bir sorun yaşamadan sürdüren Aristagoras, Sardeis'te satrap olarak hüküm süren Büyük Kral Dareios'un kardeşi Artaphernes ile ilişkilerini dostluk seviyesinde geliştirdi.[8]

Aristagoras'ın Miletos'taki tiranlığının takriben ilk on yılı tamamlandığında (İÖ 510) Naksos (*Nakşa*) Adası'nın oligarşik hükümeti bir halk darbesiyle devrildi. Hükümetin üyeleri Naksos'tan sürüldü. Sürgünlerin Miletos tiranı Histiaios ile aralarında konukluk hukuku ve dostluk vardı. Buna binaen onlar, ülkelerine geri dönüp iktidarı ele geçirebilmeleri için gereken askerî desteği Aristagoras'tan alabilecekleri umuduyla Miletos'a geldiler. Sürgünlerin taleplerini öğrenen Aristagoras, Naksos Adası'nı onlar sayesinde ele geçirebileceğini düşündü ve bu nedenle Naksos sürgünlerini geri çevirmedi. Ancak 8000 kalkanlı askere ve çok sayıda savaş gemisine sahip Naksos'u Miletos'un kıt imkânlarıyla ele geçiremeyeceğinin de bilincindeydi. Bu nedenle çareyi, bu zamanda Asya kıyılarının tümünün komutanlığını elinde bulunduran Sardeis Satrabı Artaphernes'e müracaat etmekte buldu. Naksosluların memnuniyetini, onayını ve yetkisini almasını sağlayan bu çarenin muhatabı Artaphernes ile görüşmek için Sardeis'e gitti. Orada Artaphernes'e Naksos'un zenginliğinden, topraklarının bereketinden ve Naksoslu sürgünlerden söz etti. 100 gemiden oluşan bir donanmayla Yunanistan'ın batı kıyısındaki Euboia (*Eğriboz*) Adası da dâhil Ege Denizi'nin kimi adalarının (Paros, Andros ve Kykladlar) zincirleme olarak ele geçirilerek Pers hâkimiyetine girmesinde bir basamak teşkil edecek Naksos Adası'nın kolayca zapt edileceğini

6 Hrdt. V.23-25. Non. *Schol.* V.5.1.
7 Hrdt. V.25, 30.
8 Hrdt. V.30.

ona anlattı. Aristagoras'ın düşüncesinden ziyadesiyle etkilenen Artaphernes, Büyük Kral Dareios'un onayını aldıktan sonra 200 gemilik bir donanma hazırlayıp yeğeni Megabates'in emrine verdi ve onu Aristagoras'a gönderdi.[9]

Aristagoras, Miletos'ta toplanmış İyonya gemilerini de bu donanmaya dâhil edip, Naksoslu sürgünleri yanına alarak çok arzuladığı Naksos seferini başlattı. Fakat Pers komutanı Megabates ile araları, Khios (*Sakız*) Adası'na ulaştıklarında ordu komutanlığının kime ait olduğu konusunda yaşanan bir anlaşmazlık nedeniyle açıldı. Yaklaşan düşman saldırısını Megabates'in adamlarından öğrenen Naksoslular, önlemlerini çok hızlı bir şekilde aldılar. Bu nedenle Aristagoras, kolayca ele geçireceğini düşündüğü Naksos'u dört ay boyunca kuşatma altında tutmasına rağmen teslim alamadı. Yiyecek sıkıntısı ve şahsi borçlarının çok artması nedeniyle kuşatmayı kaldırıp geri dönmek zorunda kaldı.[10] Başarısızlığın faturasının kendisine kesileceğini ve Miletos'taki iktidarının bu nedenle sonlanacağını düşünen Aristagoras, Susa'da kendisini hapsedilmiş gibi hisseden Histiaios'un kendisini teşvik eden mesajını da aldıktan sonra isyan çıkarmaya karar verdi. İsyan kararını Miletos'ta kendi destekçilerine anlattı ve muhalif olan tarihçi Hekataios dışındakilerin onayını aldı. Sonra Perslere karşı isyanını alenileştiren eylemlerini başlattı.[11]

III.1.2. İyonya İsyanının Nedeni

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere İyonya isyanının nedeni Aristagoras ve Histiaios'un kişisel siyasi hırsıydı.[12] Ancak ilerleyen satırlarımızda da söz edeceğimiz gibi

9 Hrdt. V.30-32. Plut. *Mor.* XI.869a-c. *FGrH* III B 501 F 3 (Naksos). Suda 306 s.v. "Hypertheni". Kaya 2020, 262. Kimi tarihçilere göre Naksos'ta aristokratların oligarşik hükümeti bir demokratik devrime maruz kalmıştı. Bkz. Briant 2002, 152.
10 Hrdt. V.33-34. Plut. *Mor.* XI.869a-c.
11 Hrdt. V.37 vd. İyonya isyanı için ayrıca bkz. Waters 2014, 85 vd. Krentz 2010, 67 vd. Murray 2006, 461-490. Young 2006, 67 vd. Holland 2006, 154 vd. Briant 2002, 146 vd. Mansel 1984, 265 vd. Neville 1979, 268 vd. Tozzi 1978. Chapman 1972, 546 vd. Hegy 1966, 285 vd. Evans 1980, 79 vd.; 1976, 31 vd. 1963, 113 vd. Burn 1962, 221-224.
12 Hrdt. V.35. Polyain. *Str.* I.24. Aen. Tac. XXXI.28. Nonn. V.5.1.

Miletoslular isyana firesiz destek vermek suretiyle onların hırslarını kamçıladılar. Diğer İyonya kentlerinin ekseriyetinin isyan konusundaki tavırları Miletoslularınkinden farklı değildi. Onlar da isyana toplu destek verdiler. İsyan İyonya'dan neredeyse tüm Batı Anadolu'yu kapsayacak şekilde, Kıbrıs Adası da dâhil çok geniş bir coğrafyaya sirayet etti. Bu nedenle isyanın gerçek nedeninin Pers hâkimiyetine karşı dışa vurulmamış bir büyük rahatsızlıkla alakalı olduğu düşünülebilir. Söz konusu rahatsızlığın hiç kuşkusuz ekonomik, siyasi ve millî duygularla alakalı saikleri vardı. Kentlerden alınan ve Batı Anadolu ekonomisini büyütmek anlamında geri dönüşü olmayan Pers gümrük vergilerinin ağırlığı, isyan duyusunu besleyen ekonomik bunalımın en önemli unsuruydu.[13] Ayrıca Hellespontos ve Bosporos'un denetimi Darieos'un İskit seferi sonrasında tamamen Perslerin kontrolüne girmişti ve bu durum başta Miletos olmak üzere Yunan kentlerinin Karadeniz ticaretindeki kazancına zarar veriyordu. Kuzey Ege ve Karadeniz kıyılarında yeni koloniler kurma imkânı aynı Pers denetimi nedeniyle zorlaşmıştı. Yunan ticari kazancını baltalayan bir diğer olumsuzluk Mısır ticaretinde çok önemli bir yere sahip Nauraktis'in İÖ 525 yılında tahrip edilmesi sonrasında ortaya çıktı. Ege Denizi'nin doğusundaki Yunanların Orta Akdeniz ticareti ise Güney İtalya'daki Sybaris'in İÖ 511 yılında Krotonlular tarafından ele geçirilmesiyle sekteye uğratılmıştı.[14] Yunan ticaretini sıkıntıya sokan bir diğer olumsuzluk ise Pers deniz gücünün en büyük bölümünü oluşturan Fenikelilerdi. Onlar, Yunanlarla ticari rekabette imtiyazlı taraftı. Siyasi huzursuzluğun kaynağı ise kentlerinin özgürlüklerini kaybetmeleri ve kent yönetimlerinin Pers desteğiyle ya da taraftarlığıyla iktidar olan ya da iktidarı ellerinde tutan kukla tiranların elinde olması ve Pers ordusuna asker talebiydi. Bu durum aynı zamanda Yunanların millî duygularının kabarması anlamında kışkırtıcıydı ve İyonya tiranlarının tümünün isyan sürecinin başında kovulmuş olmasının nedeni

13 Yunan kentleri vergiyi özgürlükten yoksunluğun sembolü olarak görüyorlardı. Bkz. Evans 1980, 88. Ayrıca verginin bu isyanda çok önemli bir unsur olduğu, isyan bastırıldıktan sonra Sardeis Satrabı Artaphernes'in Babil vergi düzenlemesini örnek alarak (Evans 1980, 87) yeni bir vergi düzenlemesine ihtiyaç duymuş olmasından anlaşılmaktadır. Bkz. Aşağıda dn. 45.

14 Hrdt. V.44; VI.21.

buydu.[15] Tüm bunlar İyonların Pers hâkimiyetine karşı rahatsızlıklarını giderek artan bir şekilde besleyip şişiren saiklerdi. Aristagoras isyan kararını verip bu kararının gerektirdiği aleni eylemlerini başlattığında patlamaya hazır bir rahatsızlığın yalnızca fitilini ateşleyecekti.

III.1.3. İsyanın Aleni Hazırlıkları

Aristagoras, isyanı alenileştiren eylemlerini hiç kuşkusuz özgürlük (*eleuteria*) ve demokrasi (*isonomia*: eşit haklar) sloganıyla başlattı.[16] Zira hükmettiği kentinin demokratik yönetime geçmesi için tiranlıktan vazgeçen ilk kişi kendisi oldu. Sonra Naksos seferinden döndüğünden beri Myus'ta (*Avşar Köy*) demirli bulunan İyonya donanmasının tiranlarını isyan taraftarı yapmayı amaçlayan girişimini İatragoras'ı görevlendirerek başlattı. Mylasa (*Milas*), Mytilene (*Midilli*) ve Kyme (*Nemrut Koy*) kentlerinin tiranları muhaliftiler. Bu nedenle onlar İatragoras tarafından tuzağa düşürülerek tutuklandılar. Sonra Aristagoras, Miletos'ta kurulan demokratik hükümetin tüm İyonya'da örnek alınmasını sağlayacak faaliyetlerini başlattı. Bu sayede İyonya'nın birçok kentinde tiranlar kovuldu.[17] Tuzağa düşürülmek suretiyle tutuklananlar ise mensubu olduğu kentin halkına teslim edildiler. Bunlardan birisi Mytilene tiranı Keos'tu. Mytileneliler kendilerine teslim edilen Keos'u sur dışına sürüklediler, sonra taşlayarak öldürdüler. Kyme'nin tiranı sürgün edildi. Aralarında Samos tiranı Aiakes'in de bulunduğu diğer İyonya tiranları da kentlerinden kovuldular ve İyonya kentlerinin her biri Aristagoras'ın emriyle *strategos*larını seçtiler. Böylece İyonya'da tiranların hüküm sürmediği bir ara dönem yaşanmaya başladı.[18] Bu dönemde İyonlar kendi aralarında birliği tesis etmiş olduklarının ilanını ortak standartlarda

15 Hrdt. VI.3. İyonya'daki tiranların Perslerin desteğiyle iktidar olduklarının delili, İstros (*Tuna*) Nehri'ndeki köprünün yıkılmasını savunan Miltiades'e karşı Histiaios'un muhalif konuşmasında mevcuttur. Bu konuşmasında Histiaios, tiran olmalarını Pers Kralı Dareios'a borçlu olduklarını söyler. Bkz. Hrdt. IV.137-138.

16 İyonya'daki *İsonomia* konusunda yorumlar için bkz. Murray 2006, 474. Ostwald 1969, 106 vd.

17 Hrdt. V.37.

18 Hrdt. V.38. Samos tiranı Aiakes için bkz. Hrdt. VI.13.

sikke basarak yaptılar.[19] Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Aristagoras'ın İÖ 499 yılı yazında kullandığı demokrasi (=*isonomia*) sloganı tutmuş, isyanın yayılmasında etkili olacak kadar güçlü bir popülariteye mazhar olmuştu.[20]

Aristogoras'ın sonraki eylemi, İÖ 499 yılının son ayına doğru İyonya elçisi sıfatıyla bir gemiye (*trier*) binip Yunanistan'a gitmek oldu. Zira Aristagoras, birleşik İyonya askerî gücünün Perslerle yapacağı savaşta zafer kazanamayacağının bilincindeydi ve bu nedenle Yunanistan'a giderek güçlü bir Yunan desteğini araştırmak zorundaydı. Önce Yunanistan'ın en büyük kara gücü olan Sparta'yı Perslere karşı yapılacak savaşa dâhil etmeyi hedefledi. Üzerinde dünya haritası çizili bir bronz tabletle Sparta Kralı I. Kleomenes'in (İÖ 521/20-490) huzuruna çıkan Aristagoras, ona Pers askerliğini, silahlarını, giyim kuşamlarını, Persleri savaşta yenmenin kolay olduğunu anlattı. Bronz tablete çizilmiş harita üzerinden Perslerin hükmettiği ülkeleri saydı. Pers başkenti Susa'yı ve Pers hâkimiyetindeki Asya'nın zenginliğini anlattı.[21] Ondan istediği şey, İyonları köleleştiren Perslerle yapılacak savaşta önderlik yapmasıydı. Kararını iki gün sonra vereceğini söyleyerek görüşmeyi sonlandıran Kleomenes, randevusuna zamanında gelen Aristagoras'a İyonya ile kral sarayının arasındaki mesafeyi sorduğunda almış olduğu "üç aylık yürüyüş" cevabına binaen sarf ettiği şu sözleriyle ikinci görüşmeyi de sonlandırdı:

> *Miletoslu konuğum! Sparta'yı gün batmadan terk et, zira söylediklerin Spartalıları memnun edecek şeyler değil. Zira sen bizi deniz kıyısından üç aylık bir mesafede bulunan yere sürüklemek istiyorsun.*[22]

Sparta Kralı I. Kleomenes'in bu yanıtında tam olarak Spartalı muhafazakârlığının ve ihtiyatının tezahürü vardı. Zira denizaşırı uzak seferler Sparta'nın savaş politikasına uygun değildi. Sparta muhafazakârlığının bir özelliği olan bu politikanın benimsenme nedeni, sayıları Sparta vatandaşlarından daha fazla olan helotlardı (ya da *heilotlar*). Denizaşırı uzak memleketlere sefere

19 Pomeroy 2004, 127.
20 Ostwald 1969, 109 vd. Tarih için bkz. Murray 2006, 480.
21 Hrdt. V.49.
22 Hrdt. V.50.

çıkıldığında patlak verecek olası bir helot isyanının Sparta'yı ele geçirebileceğinden korkuyorlardı. Ayrıca Sparta'nın Argos kentiyle arasında düşmanlık vardı. Tüm bunlar Sparta'nın denizaşırı bir sefere çıkmasını imkân dahilinden çıkarıyordu.[23] Hiç kuşkusuz Aristagoras bunu biliyordu. Fakat vazgeçmedi ve rüşveti ikna çabasının malzemesi yapmak üzere bir kez daha I. Kleomenes'in evine gitti. On *talanton* ile başlattığı rüşvet teklifini, tedricen artırmak suretiyle 50 *talanton*a kadar çıkardı. O zaman Kleomenes'in yanında ayakta beklemekte olan 18 ya da 19 yaşındaki kızı Gorgo müdahale etti. Sparta kadınlarının özgürlüğünü ve öz güvenini şahsında tebarüz ettirmesi bakımından önemli olan Gorgo'nun şu sözleriyle görüşme nihayetlendi:

> *"Baba, eğer arkanı dönüp gitmezsen bu yabancı nihayetinde seni kandıracak."*[24]

Sparta'dan kovularak ayrılmak zorunda kalan Aristagoras, Atina'ya gitti. Orada halk meclisini oluşturan 30.000 Atina vatandaşının karşısına çıkarılan Aristagoras, Sparta Kralı I. Kleomenes'e anlattıklarını tekrarlayıp, Miletos'un bir Atina kolonisi olarak kurulduğunu hatırlatarak meclis onayını almayı başardı. Fakat Atinalıların isyana desteği 20 gemilik bir filoyla sınırlıydı. Hiç kuşkusuz Atinalıların Aristagoras'a arka çıkmalarının nedenleri vardı ki bunların başında Atina ve İyonya arasında mevcut bulunan ekonomik ve kültürel ilişkiydi. İkincisi Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyeti dolayısıyla Atinalıların rahatsızlık hissiydi. Ayrıca onlar, Persleri siyasi ve askerî bakımdan bir tehdit olarak görüyorlardı. Zira Atinalı tiran Hippias, İÖ 510'da Atina'dan kovulduktan sonra Perslere sığınmış, Sardeis Satrabı Artaphernes'i Atina'ya savaş açıp Pers hâkimiyetini Yunanistan'a taşıması için ikna etmeye çalışıyordu. Onun bu yöndeki çabalarını öğrenen Atinalılar, Sardeis'e bir elçi heyeti göndermişler, fakat elçiler Satrap Artaphernes tarafından tehdit edilerek geri gönderilmişti.[25]

23 Kaya 2018a, 263 n. 16. Jeffery 2006, 357, 363. Murray 2006, 482.
24 Hrdt. V.55. Herodotos bir başka pasajında (Hrdt. V.54) Ephesos-Susa arasındaki mesafenin 93 gün olduğunu söyler.
25 Hrdt. V.96-97. Justin. I.9 (Hippias).

Aristagoras'ın Yunanistan'da başka hangi kentlere gittiği ya da gidip gitmediği bilinmiyor. Fakat onun yardım talebine bir olumlu yanıt da Euboia Adası'nın bir kenti olan Eretria'dan geldi. Eretrialıların Aristagoras'a gönderdikleri askerî güç, 5 gemiden (*trier*) ibaretti.[26] İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Sardeis saldırısı, Batı Anadolu'daki Yunanların özgürlüğünü sonlandıran Pers boyunduruğuna karşı yapılacak savaşın başlatıcısı olmasına rağmen Atina ve Eretria destekli İyonlar dışındaki Yunanların saldırıya destek vermemiş olmasının nedeni, panhellenizm ideolojisinin bu zamanda mevcut bulunmamasıydı. Yunanlar henüz *polis* denen kent devleti mefhumunun ötesinde olan ulusal-siyasi birlik anlayışından yoksundular. Kent devletleri arasındaki ilişkiler, siyasi rekabet ve düşmanlıklar üzerine temellenmişti ve öyle yürütülüyordu.

III.1.4. İyonya İsyanı: Savaşlar

Aristagoras İÖ 498 yılı başında Miletos'a döndü.[27] Sonra isyan hazırlıklarının genel bir savaşa evrilmesine neden olacak Sardeis saldırısının planını yaptı. Dareios tarafından ülkelerinden (Trakya) koparılıp Hellespontos Frigya'sına (*Phrygia Hellespontia*) yerleştirilen Paionialıların ülkelerine dönmesini sağlamak üzerine kurduğu planı başarılı oldu. Zira Aristagoras tarafından ikna edilen Paionialılar dönüş yolculuğuna başlayınca Pers süvarileri onların peşine düştü ve Aristagoras, kendisinin katılmayacağı Sardeis saldırısının emrini o zaman verdi. Atina ve Eretria gemileriyle desteklenmiş İyonya donanması bu arada Ephesos limanındaydı. Donanmadaki askerler, gelen emir üzerine karaya çıktılar ve Ephesosluların kılavuzluğunda Sardeis'e ulaştılar. Sardeis kentini, Satrap Artaphernes'in başında bulunduğu Pers askerî güçlerinin kontrolündeki akropolis hariç, savaşmadan ele geçirdiler. Sonra bir İyonyalı askerin bir evi ateşe vermesi, damı sazlarla örtülü diğer tüm evlerin yanmasına neden oldu. Yangın tüm kenti sarıp Tanrıça Kybeba tapınağı da dâhil her yeri alevler içinde bırakınca Lidya halkı agoraya ve Paktolos (*Sard Çayı*) kıyısına kaçıp oralarda büyük kalabalıklar oluşturdular. Yunan askerleri, yangının neden olduğu kaos ortamında Lidyalılar ve Perslerin kendi üzerlerine geldiklerini sanıp korktular ve kaçarak Tmolos Dağı'na (*Bozdağ*) çekildiler. Oradan da Ephesos'a gittiler. Sardeis saldırısından haberdar olan Halys'in (*Kızılırmak*) batısındaki ve belki Kappadokya'daki tüm Pers askerî birlikleri Sardeis'e gelip orada toplandı. Sonra peşlerinden gittikleri İyonları Ephesos'ta buldular. Orada yapılan savaşın muzaffer tarafı Persler oldu. Eretrialıların komutanı dâhil pek çok Yunan bu savaşta yaşamını yitirdi. Sağ olarak kurtulanlar ise kentlerine döndüler. Ülkelerine dönen Atina ve Eretria kentleri, daha sonra devam edecek savaşlara dâhil olmadılar.[28]

Pers Büyük Kralı Dareios'un Sardeis saldırısını affetmeyeceği belliydi. Bu nedenle hem İyonlar hem de Persler Ephesos Savaşı'ndan sonra devam edecek yeni bir savaşın hazırlıklarıyla meşgul olmaya başladılar. İyonların İÖ 498'de yaptıkları hazırlıkların en önemli unsurunu silaha başvurmak ya da diplomasiyle Pers karşıtı savaş cephesini büyütmek oluşturdu. Byzantion (*İstanbul*) da dâhil Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesi kentlerinin tümünü silah zoruyla boyun eğmek zorunda bırakarak söz konusu hazırlık sürecini değerlendiren İyonların safına Karialılar ve Kaunoslar (*Dalyan*) gönüllü olarak dâhil oldular. Amathus kenti hariç Kıbrıs Adası'ndaki kentler (Salamis, Soloi, Kyrion) de İyonların gönüllü müttefikleri arasında yer aldılar. İttifakın kurulmasına bu sırada Kıbrıs'ta yaşanmakta olan isyan yol açmıştı.[29] Pers Kralı Dareios ise aynı yıl içinde büyük bir ordu toplayıp dört general tayin ederek hazırlık sürecini tamamlamıştı. Bu generallerden birisi Kıbrıs'taki isyanı bastırmakla görevli olan Artybios'tu. Diğer üçü Dareios'un damatları olan Daurises, Hymaias ve Otanes'ti. Onlar, Batı Anadolu'daki isyanları bastırmak için tayin edilmişlerdi.

Artybios komutasındaki Pers ordusu, Salamis kentinin kralının kardeşi Onesilaos liderliğinde patlak veren isyanı bastırmak için İÖ 497 yılında Kıbrıs'a saldırdı. Bir Miletos donanmasının da dâhil olduğu Kıbrıs Savaşı, bir yıl devam etti. Miletoslular, Persler

26 Hrdt. V.99.
27 Hrdt. V.99.
28 Hrdt. V.98-103. Nep. *Milt.*4 (İyonların Sardeis'e saldırısının Marathon Savaşı'na neden olduğunu söylemek için atıfta bulunur).
29 Hrdt. V.103-104.

adına savaşan Fenike donanmasını Salamis açıklarında yendiler. Fakat Kıbrıslılar, savaş arabalarının etkili olduğu kara muharebesinde Kyrion kentinin tiranının ihanet ederek taraf değiştirmesi üzerine yenildiler. İsyanın lideriyle Soloi kentinin kralının da aralarında bulunduğu pek çok Kıbrıslı bu savaşta yaşamını yitirdi. Kıbrıs isyanı liderinin ölmüş olduğu haberini alan Miletoslular, savaşa devam etmekten vazgeçip ülkelerine döndüler. Sonrasında aralarında arkeolojik kazılarla iyi delillendirilen (savaşta kullanılan silahlar ve kuşatma teknikleri, vb.) Paphos kentinin de bulunduğu Kıbrıs'ın isyancı kentleri Persler tarafından kuşatılarak tek tek ele geçirildi.[30] İÖ 498 yılı bu savaşlarla sona erdi.[31]

Kıbrıs isyanı bastırılırken Daurises, Hymaias ve Otanes komutasında gruplanmış büyük bir Pers ordusu da Batı Anadolu'da savaş için hazırlanmıştı. Bu ordu İÖ 497 yılında İyonya'ya saldırdı. Aiolis ve Hellespontos Yunanlarının dâhil olmadığı savaşta yenilen İyonlar, gemilerine çekilip kentlerini savunmasız bıraktılar. Pers komutanları, savunmasız İyonya'yı üç yağma bölgesine ayırıp aralarında paylaştılar ve her komutan kendi payına düşen kentlere saldırdı. Böylece tüm İyonya Persler tarafından yağmalandı.[32] Sonrasında üç Pers generalinden ikisi İyonya'dan ayrıldı. Daurises Hellespontos kentlerinin üzerine yürürken, Hymaias Propontis'i hedefledi. Daurises'in Hellespontos bölgesinde ele geçirdiği ilk kent Dardanos'tu (*Maltepe*). Sonrasında onun tarafından birer gün arayla ele geçirilen kentler şunlar oldu: Abydos (*Nara*), Perkote (*Erdağ*), Lampsakos (*Lapseki*) ve Paisos (*Şevketiye*). Karia'nın bir başka savaş cephesi olarak isyana dâhil olması bu sırada gerçekleşti. Karia isyanını haber alan Daurises, Hellespontos'tan ayrılıp Karia'ya gitti. Böylece Parion (*Kemer*) da dâhil Hellespontos bölgesinin diğer kentleriyle Troas bölgesinin ele geçirilmesi görevini, bu arada Mysia'daki Kios (*Gemlik*) kentini ele geçirmiş olan Hymaias üstlendi. İlion (*Hisarlık*) bölgesindeki tüm Aiol kentleri ve eski Troialılar (*Gergithler*) onun tarafından ele geçirildi. Fakat Hymaias, kısa bir süre sonra Troya'dayken yaşamını yitirdi.[33]

30 Hrdt. V.108-115. Paphos kenti kuşatmasının arkeolojik delilleri için bkz. Murray 2006, 484. Maier 1973.
31 Murray 2006, 483.
32 Hrdt. V.116.
33 Hrdt. V.117 ve 122.

Daurises, Marsiyas'ın (*Çine Çayı*) Maiandros'a (*Büyük Menderes*) karıştığı yerin yakınında bulunan ve Beyaz Sütunlar (*Leukai Stelai*) denen yerde toplanarak kendisini bekleyen Karialılarla yaptığı savaştan galip ayrıldı. 10.000 Karialının yaşamını yitirdiği bu savaşta Pers kaybı 2.000 idi. Sağ kalan Karialılar, Mylasa'nın (*Milas*) 14 km kuzeydoğusundaki Labraunda'daki ordular tanrısı Zeus'un (*Zeus Stratios*) tapınağında toplanarak savaşa devam edip etmeyeceklerinin tartışmasını yaparlarken Miletoslular geldiler. Onların gelişi savaş yönünde karar alınmasını sağladı. Karialılar Miletoslularla birlikte savaştıkları bu muharebeden de yenik ayrıldılar. Kayıpları önceki savaşa göre çok daha fazla oldu. Fakat buna rağmen onlar, savaşmak azmini yitirmediler. Tekrar bir araya gelip savaşa devam etmeye karar verdiler ve Karia yerleşmeleri üzerine yürümeye hazırlanan Persleri Pedasos'a (ya da Pedasa: *Gökçeler*) giden yol üzerinde geceleyin kurdukları tuzağa düşürerek katlettiler. Pers ordusunun komutanı Daurises bu katliamın kurbanları arasında yer aldı.[34] Böylece Dareios, İyonya isyanını bastırmakla görevlendirdiği üç generalinden ikisini savaşın ikinci yılı sonunda kaybetmiş oldu. İÖ 496 yılının ikinci yarısında yeniden başlayan savaşta Pers ordularının komutanlarından birisi Otanes, diğeri daha önceki savaşlarda aktif komutanlık yapmayan Sardeis Satrabı Artaphernes'ti. Onların hedefledikleri savaş bölgelerinden birisi İyonya, diğeri Aiolis'ti. İyonya kenti Klazomenai (*Urla*) ile Aiolis kenti Kyme (*Nemrut Koy*), onlar tarafından ele geçirildi. Bu arada İyonya isyanının sorumlusu Aristagoras, gelmekte olan nihai yenilgiyi fark etmiş ve kurtuluşun çaresini kaçmakta bulmuştu. Kendisine yakın adamlarını çağırdı ve onlara Sardinya Adası'na gidip orada bir koloni kurmakla Trakya'daki Myrkinos'a göç etmekten ibaret iki seçenek sundu. Karia açıklarındaki Leros (*İleryoz*) Adası'na çekilmeyi öneren tarihçi Hekataios'u dikkate almayan Aristagoras, nihayetinde Myrkynos'ta karar kıldı. Miletos'u Pythagoras adlı bir Miletosluya bırakarak gittiği Trakya'da savaşırken öldürüldü.[35]

Öyle görülüyor ki Susa'da yaşamakta olan Miletos'un eski tiranı Histiaios, ülkesine dönmek konusunda isyanın liderini ve

34 Hrdt. V.118-121.
35 Hrdt. V.123-126.

ayrıca Sardinya Adası'nı Persler adına ele geçireceğini söyleyerek Büyük Kral Dareios'u ikna ettiğinde Aristagoras hâlâ Miletos'taydı. Fakat Sardeis'e geldiğinde Aristagoras Miletos'u terk edip Trakya'ya kaçmıştı. İÖ 495 yılı sonunda ya da İÖ 494 yılı savaş mevsimi başlarında Sardeis'te olması muhtemel olan Histiaios, orada Satrap Artaphernes'in kuşkularının hedefi olunca Sardeis'ten kaçtı ve savaşı yeniden başlatacak planlarını hayata geçirecek girişimlerini başlatmak üzere Khios (*Sakız*) Adası'na gitti. Khioslular Pers ajanı sanarak tutukladıkları Histiaios'u, ajan olmadığının anlaşılması üzerine serbest bıraktılar. Bu arada Histiaios'un işbirlikçisi olduğu anlaşılan Sardeis'teki birçok Persli Artaphernes tarafından öldürüldü. Ardından başlatılacak yeni bir savaşın planlaması yapıldı. Bu plana göre tüm Pers generalleri birleşecek ve tek ordu kurulacak, Miletos'a kara ordusuyla desteklenen büyük bir donanma ile saldırılacaktı.[36]

III.1.5. Histiaios, Lade Savaşı ve Sonrası

Başlarını böylesi büyük bir belaya neden soktuğunu soran İyonlara, Dareios'un Fenikelilerle İyonları mübadeleye tabi tutacağına dair uyduruk bir yalanla yanıt veren Histiaios,[37] kendisini kente sokmayan Miletoslular ile Khioslulardan savaşı yeniden başlatmak için gereken gemileri temin edemeyince Lesbos Adası'ndaki Mytiline (*Midilli*) kentine gitti. Lesbosluların verdiği sekiz gemiyle (*trier*) Byzantion'a (*İstanbul*) doğru yelken açarak Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) girdi. Orada boğazların denetimini ele geçirerek korsanlık yapmaya başladı.

Bu arada Persler, Miletos'a (*Milet*) ve İyonya'nın diğer yerleşmelerine yapacakları saldırının hazırlıklarına, Persepolis'te bulunan bir yazıtta adı geçen Datiya'ya (Datis) ilişkin bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, İÖ 494 yılının ilk aylarında başlamışlar ve aynı yılın yazında tamamlamışlardı.[38] Hazırlığın en önemli unsurunu

36 Hrdt. VI.1-2, 4, 6.

37 Hrdt. VI.3. Histiaios'un İyonya isyanındaki rolü konusunda bkz. Chapman 1972, 546 vd.

38 Yazıt İÖ 494 yılının 17 Ocak-15 Şubat arasına tarihlendi. Yazıtta adı geçen kişi Datiya'ydı ve o, Marathon Savaşı'nın komutanı Datis ile kimliklendi. Dareios tarafından İÖ 495'te Sardeis'te görevlendirilen Datis'in Sardeis'te kısa süre kalmasının ve hemen geri dönüp Sardeis'ten Persepolis'e dört

Fenikeliler, Kıbrıslılar, Kilikyalılar ve Mısırlıların temin ettiği 600 gemilik donanma oluşturdu. Pers donanmasının gelişinden haberdar olan İyonlar, yedekler de dâhil ellerinde mevcut bulunan toplam 353 gemilik donanmayla bir savunma kalesi oluşturacak şekilde bugün karayla birleştiği için mevcut bulunmayan Lade Adası'nda toplanıp Perslerin gelişini beklemeye başladılar. Bu arada Persler Aristagoras'ın kovdurduğu eski tiranlar aracılığıyla İyonlar arasına ajanlar gönderdiler. Ajanların etkisiyle başlayan kimi ihanetler, İyonların askerî gücünü zayıflattı. Sonrasında başlayan deniz savaşının galip tarafı Persler oldu. İÖ 494 yılının sonbaharında (*thesmophoria* ritüelleri dönemi) yapılan bu savaşta (*Lade Savaşı*) kahramanlıklarıyla diğerlerinden daha üstün olan Khiosluların hayatta kalanları kaçarak Epheos'a (*Efes*) sığınmak istediler. Bu sırada *thesmephoria* festivalini kutlamakta olan Ephesoslular, geceleyin silahlı gelen Khiosluları haydut çeteleri sandılar ve onlara saldırarak tümünü orada öldürdüler.[39] Miletos (*Milet*) kenti ise Persler tarafından kuşatılarak ele geçirildikten sonra yakılıp yıkıldı. Kadın ve çocukları köleleştirip erkekleri iğdiş eden Persler, kentin en güzel kızlarını Pers Büyük Kralı Dareios'a gönderdiler. Kimi Miletoslular satılırken, kimileri Pers başkenti Susa'ya gönderildi. Dareios onları Dicle Nehri'nin denize döküldüğü yerdeki Ampe kentine yerleştirdi. Miletos'ta Miletoslu bırakmayan Persler, kentin topraklarını Perslere ve Karialılara dağıttılar.[40] Öyle görülüyor ki Miletos'un Didyma'daki tapınağına dokunulmadı.[41] Thales, Anaksimandros, Anaksimanes gibi filozoflar ile tarihçi ve coğrafyacı

günde ulaşmasının nedeni Lade Savaşı hazırlıklarıyla ilgili olabilir. Datiya/Datis konusunda bkz. Krentz 2010, 90. Murray 2006, 487. Balcer 1995, 33, 212 vd. Lewis 1980, 194 vd.

39 Hrdt. VI.7-17. Lade Adası'ndaki deniz savaşına dâhil olan İyonya kentleri şunlardı: Priene (*Güllübahçe*) Myus (*Avşar*), Teos (*Sığacık*), Khios (*Sakız*), Erythrai (*Ildırı*), Phokaia (*Foça*), Samos (*Sisam*) Lesbos (*Midilli*). Gemilerin yaklaşık üçte ikisi (230 gemi) adalardan [Khios (100 gemi), Lesbos (70 gemi) ve Samos (60 gemi)] gelmişti. En fazla gemi Khioslularındı. Diğerlerinin gemi sayısı şöyleydi: Miletos: 80, Myus ve Phokaia 3'er gemi, Teos 17 gemi; Priene 12 gemi, Erythrai 8 gemi. Kaya 2018a, 266 vd. Balcer 1995, 209 vd.

40 Herodotos VI.19-22.

41 Herodotos'a (VI.19) göre Persler Didyma tapınağını da hazineleriyle birlikte yağmalayıp yaktılar. Fakat Herodotos'u doğrulayacak arkeolojik delil bulunamadı. Kült etkinlikleri İÖ 494'ten İÖ 334'e kadar aralıksız devam etti. Bkz. Mitchell 1990, 105-16. Kuhrt 2010, 227 n.4.

Hekataios'un memleketi Miletos'ta yaşanan facia eski Yunan dünyasını, özellikle Atina'yı derinden etkiledi. Şair Phrynikos, iki yıl sonra (İÖ 492) *Miletos'un Zaptı* (Μιλήτου ἅλωσιν/Miletou halosin) adlı bir tragedya yazarak tiyatroda sahnelediğinde tüm Atina halkı gözyaşlarına boğulmuş, şair bu eseri yazarak yaşanan böylesi büyük ve ulusal bir acıyı yeniden hatırlattığı için Atinalılar tarafından 1000 *drahme* para cezası ödemeye mahkûm edilmiş ve tragedyanın sahnelenmesi yasaklanmıştır.[42]

İyonya İsyanı, Sardeis'in yıkılışını unutmayan Pers Kralı Dareios'un Miletoslulara kestiği böylesine acımasız bir cezayla nihayetlendi. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi isyan nedeniyle cezalandırılacak kentler ise Pers deniz gücünü oluşturan Fenikelilerin insafına bırakıldı. Bu arada Pers taraftarı tiranlarla yönetilmek istemeyen kimi İyonya kentlerinin vatandaşları göçe başladı. Miletos'ta olup bitenleri Hellespontos'tayken öğrenen Histiaios ise emrindeki Lesboslularla (*Midilli*) birlikte yeni savaş başlatmak için harekete geçti. Kendisini kente almayan Khios (*Sakız*) Adası'na saldırarak ele geçirdi. Altın madenleri ve bu madeni işletmek suretiyle sahip oldukları zenginlikleriyle ünlü Thasos (*Taşöz*) Adası'nı kuşattı, fakat ele geçiremeden oradan ayrılmak zorunda kaldı. İhtiyacı olan yiyeceği Atarneus (*Ağılkale*-Dikili) ve Kaikos (*Bakırçay*) ovasındaki ekinleri talan ederek sağladı. İÖ 493 yılındaki bu saldırılarını yaparken Harpagos adlı Pers komutanının saldırısına uğradı, yakalandı ve Sardeis'e götürüldü. Orada kazığa vurulmak suretiyle öldürülen Histiaios'un başı kesildi ve kesik baş mumyalanarak Satrap Artaphernes tarafından Büyük Kral Dareios'a gönderildi.[43]

Pers donanmasında Büyük Kral adına savaşan Fenikeliler deniz ticaretinde rakipleri olan Yunan kentlerine karşı sürdürülen savaşın acımasız silahşörleriydi. Lade Savaşı'nda yer almaktan vazgeçen Samoslular (*Sisam*) ile Pers hâkimiyetini tanıyarak isyana katılmayan Kyzikos (*Erdek*) dışındaki tüm kentler, Lade Savaşı sonrasında Fenikelilerin hedefi oldu. Khios (*Sakız*), Lesbos

42 Hrdt. VI.21. Murray 2006, 490. Pomeroy 2004, 128 vd.

43 Hrdt. VI.26-30. Kaya 2018, 267. Thasos (*Taşöz*) Adası halkının altın madenlerinden elde ettiği yıllık kazançları 200 ile 300 *talanton* arasında değişen bir miktardı. Bkz. Hrdt. VI.46.

(*Midilli*) ve Tenedos (*Bozcaada*) adalarıyla Hellespontos'un (*Çanakkale Boğazı*) batı kıyılarındaki tüm kentler, Kardia (*Bolayır*) dışında Khersonesos'un tamamı Perinthos (*Marmara Ereğlisi*) ve Selymbria (*Silivri*) kentleri Fenikeliler tarafından ele geçirilip yakılıp yıkıldılar. Byzantionlular (*İstanbul*) ve Khalkedonlular (*Kadıköy*) ise kentlerini terk edip Karadeniz'e açıldılar ve bu denizin kıyısındaki Mesambria (*Nesabar*) kolonisini kurdular. Böylece Batı Anadolu'nun ve Trakya kentlerinin tümü, İÖ 493 yılında yeniden Pers boyunduruğunu tanımak zorunda kaldı.[44] Sardeis (*Sard*) Satrabı Artaphernes, İÖ 492 yılında İyonya kentlerinin temsilcilerini Sardeis'e çağırdı ve onlara aralarındaki sorunları kavgayla değil bir hakeme başvurmak suretiyle çözmelerini söyledi. Ödemeleri gereken vergiyi ise her kentin topraklarını 30 *station*'a (yak. 5700 m) denk olan Pers uzunluk ölçüsü birimi *prasang* (=fersah) ile ölçerek tayin etti. Satrabın bu şekilde tayin ettiği vergiler öncekilerden pek farklı olmamıştı.[45]

III.2. Pers Generali Mardonios: Trakya ve Makedonya

Pers Büyük Kralı Dareios, özgürlükleri adına Aristagoras'ın peşine takılan Yunanlar tarafından satraplık başkenti Sardeis'in (*Sard*) yakılmasının öcünü, takriben altı yıllık bir zaman dilimini kapsayan savaşların sonunda acımasızca almış, Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerindeki otoritesini güçlü bir şekilde yeniden tesis etmişti. Bu savaşın generallerinin görevlerini ertesi yılın (İÖ 493) baharında Pers başkenti Susa'ya çağırarak sonlandırdı. Yedilerden Gobrias'ın oğlu Mardonios'u yeni komutan olarak tayin etti. Dareios'un damadı olan genç komutan Mardonios, görev alanı olarak kendisine tayin edilen deniz kıyısına gitmek üzere yola çıktığı İÖ 492 yılında emrine tahsis edilmiş büyük bir donanma ve güçlü bir orduya sahipti. Kendisini Kilikya'da bekleyen donanmasındaki bir gemiye binerek İyonya'ya doğru yol alırken kara ordusu da yaya olarak Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) gitmek için yürümeye başlamıştı. İyonya kıyılarına ulaşınca orada bir mola veren Mardonios, İyon kentlerinde hüküm sürmekte

44 Hrdt. VI.33.

45 Hrdt. VI.42. Artaphernes yeni vergi düzenlemesini Babil örneğine göre yapmıştır. Bkz. Evans 1980, 87.

olan tiranların iktidarlarını sonlandırıp demokratik yönetimlerin kurulmasını sağlayarak tüm Yunanları şaşırttı.[46] Mardonios'un radikal bir kararla gerçekleştirdiği demokratik devrimin nedeni, hiç kuşkusuz isyanın örgütlenmesinde etkili olan demokrasi (*isonomia*) sloganını işlevsiz hâle getirmekti.

Mardonios'un seferinin hedefinde Pers satraplığının başkenti Sardeis'i (*Sard*) yakan İyonları toplam 25 gemilik bir filoyla destekledikleri için cezalandırılması gereken Eretria ve Atina kentleri vardı. Fakat Herodotos'a göre Atina ve Eretria kentleri bahaneydi. Bu seferde olabildiğince çok Yunan kenti ele geçirilmek isteniyordu. Perslere karşı hiçbir düşmanlığı olmayan Thasos (*Taşöz*) Adası'nın Mardonios'un donanması tarafından ele geçirilip halkının köleleştirilmiş olmasının nedeni buydu.[47] Ancak Thasos Adası'nın işgal nedeni olabildiğince çok Yunan kentinin ele geçirilmesinden ziyade sahip olduğu altın madeni ocaklarıyla da ilgili olabilir.[48]

İskit seferi sırasında kurulan Trakya ve Makedonya'daki Pers hâkimiyeti ve nüfuzunu tazeleyerek güçlendirmeyi de seferinin hedefleri arasına dâhil eden Mardonios, ordusunu Hellespontos'tan (*Çanakkale Boğazı*) gemilerle geçirdi. Trakya içinden ilerleyip Makedonya'ya girerek bu ülkenin meskûn halkı Makedonlara Kilikyalılarınkine benzer yarı bağımsız bir statü verdi.[49] Makedonya'da kurduğu kampına saldıran, pek çok adamını öldüren, kendisini yaralayan Trak (Thrake) kabilelerine savaş açan Mardonios, onları yenip ülkelerini Pers hâkimiyetinin sınırlarına dâhil edinceye kadar Makedonya'da kaldı.[50] Bu arada Ege Denizi'nin kuzey bölgelerindeki Pers denetimini güçlendiren

46 Hrdt. VI.43.

47 Hrdt. VI.44. Nep. *Milt.* 4 (Perslerin Yunanistan seferinin nedeni Sardeis saldırısına yardım etmeleri). Ayrıca Thasoslular, Pers Kralı Dareios'un emrine uyarak hisarlarını yıktılar, gemilerini de bugünkü İskeçe sınırları içinde bulunan Abdera'ya gönderdiler. Bkz. Hrdt. VI.48. Bkz. yukarıda ikinci bölüm dn. 93.

48 Hrdt. VI.48 (altın madeni). Perslerin maden bakımından zenginliği önemsediklerinin en önemli delillerinden birisi, Histiaios'a ödül olarak verilen Myrkinos bölgesinin geri alınmasıydı. Zira Myrkinos'un geri alınmasının nedenlerinden birisi bölgenin gümüş madeni bakımından zenginliğiydi. Hrdt. V.23.

49 Hrdt. VI.44. Tartışmalı olan Makedonya'nın statüsü konusunda bkz. yukarıda ikinci bölüm (II.3) dn. 95 vd.

50 Hrdt. VI.45.

Mardonios, daha ileriye gitmek imkânını bulamadı. Seferini Makedonya'da sonlandırmak zorunda kaldı. Zira Mardonios'un donanması Thasos Adası'nı ele geçirdikten sonra kıyı boyunca ilerleyip Khalkidike Yarımadası'na ulaşmış, orada Athos (*Aynaroz*) Burnu'nu kıyı boyunca dolanırken çok şiddetli kuzey fırtınasına yakalanmış, 300 gemisi bu fırtına nedeniyle parçalanmış, 20.000 askerini yitirmişti. Bu kaza nedeniyle donanmasından yoksun kalan Mardonios, Avrupa'yı terk edip Asya'ya geri döndü.[51] Böylece Herodotos tarafından "Birinci (Yunanistan) Seferi"[52] denilerek de tanımlanmış olan Mardonios'un seferi hedefine ulaşamamış, Pers Kralı Dareios'un Atina ve Eretria'yı cezalandırmak için Yunanistan'da yapacağı savaş iki yıl ertelenmiş oldu.

51 Hrdt. VI.44-45.

52 Hrdt. VII.22.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PERSLERİN BİRİNCİ YUNANİSTAN SEFERİ VE HELEN BİRLİĞİ

IV.1. Birinci Yunanistan Seferi

IV.1.1. Seferin Nedeni

Herodotos'tan anlaşıldığı kadarıyla düşmanlıkları cezalandırmak Pers Kralı I. Dareios'un savaş politikasının temel ilkelerinden birisiydi. Zira daha önce söz ettiğimiz gibi I. Dareios'un Avrupa/Pontos İskitlerine savaş açmasının nedeni Herodotos'a göre onları cezalandırmak amaçlı bir öç seferiydi.[1] Mardonios'un seferinin ve burada söz edeceğimiz Maraton Savaşı[2] ile neticelenecek Yunanistan seferinin nedeni de Herodotos'a göre aynıydı. Kesilecek cezanın muhatabı ise Atinalılardı. Zira Atinalı elçiler İÖ 507 yılında Sardeis'e gelip, "toprak ve su" vermek suretiyle I. Dareios ile bağımlılık antlaşması yapmışlar, fakat I. Dareios'un İÖ 501/500'de vali olarak atadığı Hippias'ın Atinalılar tarafından reddedilmesiyle bu antlaşma bozulmuştu.[3] Sonrasında patlak veren İyonya isyanına da Eretria kentiyle birlikte toplam 25 gemi vermek suretiyle destek vermişlerdi. Herodotos'a göre Yunanlar ve barbarların başlarına ne bela geldiyse hepsinin kaynağı bu gemilerdi.[4] I. Dareios, Pers satraplık başkenti Sardeis'in (*Sard*) yakılmasına katkıda bulunarak kendisine karşı düşmanlığı başlatan bu iki Yunanistan kentinden öcünü almak konusundaki kararlılığını ise öğün yemeklerini getiren hizmetçisini her yemek

1 Hrdt. IV.1.; VII.20. Kaya-Yazgı 2021, 133. Ayrıca bkz. yukarıda ikinci bölüm (II.2.1) dn. 48 vd.

2 Marathon Savaşı için bkz. Krentz 2010, 89 vd. Holland 2006, 171 vd. Hammond 2006, 506 vd. Mansel 1984, 272 vd. Burn 1962, 236 vd.

3 Hrdt. V.105; VI.48-49; 94. Balcer 1995, 207.

4 Hrdt. V.97. Plut. *Arist.* V.1 (Sardeis'i yakmanın cezası).

getirişinde şu sözleri kendisine hatırlatması için görevlendirmek suretiyle ortaya koymuştu:

"Ey kral, Atinalıları unutma."[5]

Pers Kralı I. Dareios'un savaş politikasında düşmanlıkları cezalandırmak gibi bir ilkesi olsa da Yunanistan seferinin ekonomik ve siyasi nedenleri de vardı. Zira I. Dareios'un Yunanistan'a sefer düzenlemek arzusu İskit seferi öncesinde bile mevcuttu. Bunun için sarayında hekimlik yapan Krotonlu Demokedes keşif için Yunanistan ve İtalya'ya gönderilmişti.[6] Ancak o zaman bir önceliği olmayan Yunanistan seferini kaçınılmaz hâle getiren neden İyonya isyanının patlak vermesiyle ortaya çıktı. Bu isyana Atina ve Eretria'dan gelen destek, Perslerin bağımsız bir Yunanistan olduğu sürece Batı Anadolu'da, bazı Ege adalarında ve hatta Trakya ve Makedonya'da tesis edilmiş Pers hâkimiyeti ve denetiminin tehdit altında olacağını düşünüp bunu önemsemelerinin nedeni olsa gerektir. Eğer öyleyse Dareios'un Yunanistan seferinin en önemli nedeni siyasiydi. Nitekim Dareios, aşağıda sözünü edeceğimiz Yunanistan seferinden bir yıl önce, İÖ 491'de, Yunanistan'a elçilerini gönderdi. Elçilerin görevi I. Dareios'a bağlılığını kabul etmenin simgesel ifadesi olan "toprak ve su"yu Yunanistan kentlerinden istemekti. Aigina da dâhil adaların tamamı ve Yunanistan'da birçok kent, kralın isteğine hayır demeyerek Pers hâkimiyetine bağımlı olmayı kabul ettiler. Sparta ve Atina kentleri ise kralın "toprak ve su" talebine olumsuz yanıt verdiler.[7] Böylece Dareios'un denizde ve karada egemenliğini tanımayan Yunanistan kentlerine boyun eğdirmek ve nihayetinde Yunanistan'ın Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına dâhil edilmesini sağlamak amaçlı fetih seferinin bahanesi oluştu.[8]

IV.1.2. Ege Adaları ve Eretria Savaşı

Yunanistan'a yapılacak seferin Pers Kralı I. Dareios'un gündeminde tutmak anlamında her öğün krala Atina'yı hatırlatan

5 Hrdt. V.105; VI.94.

6 Hrdt. III.130. Ayrıca bkz. yukarıda (II.2.1.) dn. 55.

7 Hrdt. VI.48-49. Hem Spartalılar hem de Atinalılar, kendilerinden "toprak ve su" isteyen Büyük Kral I. Dareios'un elçilerini, "toprak ve suyu oradan alın" diyerek kuyulara atmışlar. Bkz. Hrdt. VII.133.

8 Hrdt. VI.94. Plut. *Arist.* V.1.

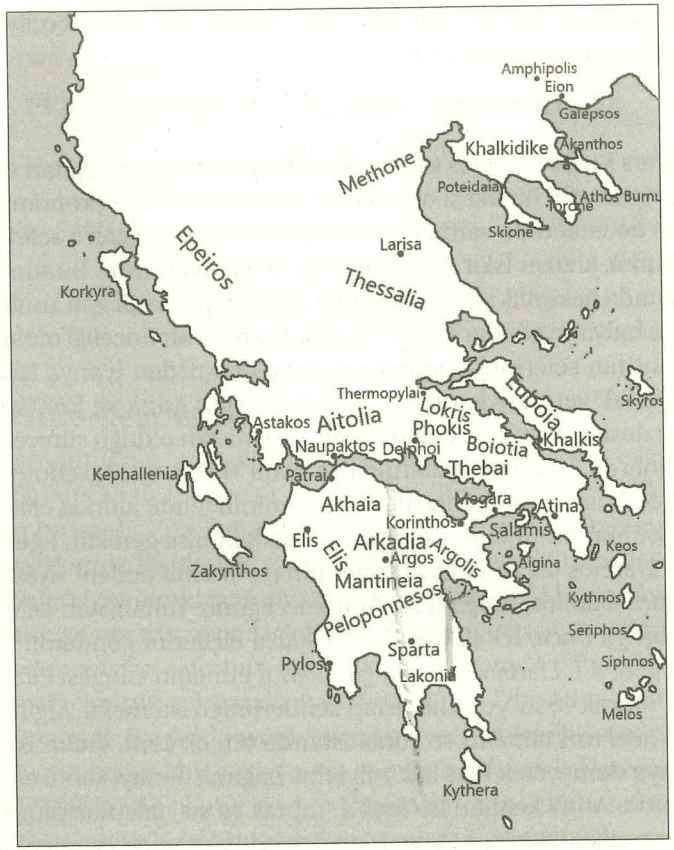

Harita 2: Yunanistan

hizmetçi yalnız değildi. Zira İÖ 511/510'da tiranlığına son verilip Atina'dan sürüldükten sonra Perslere sığınıp Hellespontos bölgesindeki Sigeion'a (*Kumkale*) yerleşen[9] Hippias liderliğindeki Peisistratoslar da Atina'ya sefer düzenlenmesi konusunda I. Dareios'u her fırsatta kışkırtıyorlardı.[10] Böylece I. Dareios, Yunanistan'ı hedefleyen yeni sefer hazırlıklarını Mardonios'un geri dönüşünün hemen ardından başlattı. Kendisine haraç ödeyen kıyı boyu kentlerinin tümüne haberciler gönderdi. Onlardan kral için savaş

9 Hrdt. V.91.
10 Hrdt. V.96; VI.94. Just. I.9.

gemileriyle atları taşıyacak gemiler yapmaları istendi.[11] Tüm hazırlıklar ertesi yılda (İÖ 491) tamamlandı.

Kralın emri gereğince hazırlanan büyük bir kara ordusu Kilikya'ya gelip Tarsus'un doğusundaki Aleion Ovası'nda toplandı. Kentlerin gönderdiği deniz askerleriyle savaş ve yük gemileri de aynı bölgeye geldi. Kral Dareios, Yunanistan seferi için toplanan büyük ordunun komutanlığına İÖ 490 yılında iki komutan atadı. Bunlardan birisi Yunanlar hakkında deneyimini Lade Savaşı'nda kazanmış olması muhtemel Medialı Datis'ti. Diğeri yeğeni Artaphernes'ti (ya da Artaphrenes: Sardeis satrabının oğlu). İki komutan orada toplanmış kara ordusunu ve atları, toplam sayısı 600 olan gemilere yükledi ve İyonya'ya doğru yola çıktı. Lindos kroniğinden anlaşıldığı kadarıyla Datis ve Artaphernes komutasındaki Perslerin saldırdığı ilk ada Rodos (*Rhodos*) oldu. Fakat Rodos'taki kuşatma sırasında yaşanan birtakım mucizevi olaylar, Perslerin kuşatmayı kaldırıp Rodoslularla bir antlaşma yaparak adadan ayrılmalarının nedeni oldu. Rodos'tan İyonya bölgesine giden Perslerin doğrudan Yunanistan'ı hedefleyen seferi, Ege Denizi'nin güneyindeki Kyklad adaları güzergâhını takip etti. Pers donanması önce Samos (*Sisam*) Adası'na uğradı. Oradan güneybatı yönünde ilerleyerek Naksos (*Nakşa*) Adası'na ulaştı. Naksoslular, hazırlıksız yakalandılar ve dağlara kaçmak zorunda kaldılar. Persler adada ele geçirebildiklerini köle yaptıktan sonra kenti ve tapınağını yaktılar. Oradan Delos Adası'na geçtiler. Deloslular da kaçarak kuzey komşuları Tenos'a sığınmışlardı. Ancak Pers Generali Datis, iki tanrının doğumunu görmüş diyerek kutsallığına saygı gösterdiği Delos Adası'na ve halkına saldırmadı. Tam tersine Delosluları geri çağırıp Tanrı Apollon ve Tanrıça Artemis'in tapınağında günlük otu yaktırdı. Datis, başka adalara da uğrayıp oralardan asker toplamak ve çocukları rehin almak suretiyle Euboia (*Eğriboz*) Adası'na doğru yoluna devam ederken Delos Adası'nda deprem oldu. Sonrasında rehin vermeyeceklerini, Eretria ve Atina'ya karşı savaşmayacaklarını söyleyerek kapılarını kapayan Euboia Adası'nın güney ucundaki Karystos kentini ele geçirdi ve halkını katletti.[12]

11 Hrdt. VI.48-49; VI.95.
12 Hrdt. VI.94-99. Nep. *Milt.* 4.1-2. Delos için ayrıca bkz. Plut. *Mor.* 869A-C. Datis'in Lade Savaşı deneyimi konusunda bkz. Balcer 1995, 212. Lindos

Perslerin gelmekte olduğunu öğrenen Eretrialılar, düşmana karşı nasıl bir savaş stratejisi uygulayacakları konusunda kararsızdılar. Nihayetinde kent surlarını kapayarak savunma savaşı yapmaya karar verdiler. Atina'dan istedikleri yardım bu kentin Khalkis yakınındaki kolonisinden (*klerukhia*) gönderilmiş, fakat onlar karamsar bir Eretrialının tavsiyesine uyarak geri dönmüşlerdi. Eretria kıyısında karaya çıkan Persler, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra kenti kuşatarak savaşı başlattılar. Savaşın ilk altı gününde her iki taraf çok kayıp verdi. Yedinci gün bir ihanetle kentin kapısı açılınca Eretria kentine giren Persler, Sardeis'te yakılmış kutsal yapıların öcünü İÖ 490 yılının 8 Eylül'ünde kentin tapınaklarını yağmalayıp yakarak aldılar. Halkını ise I. Dareios'un emrettiği gibi köleleştirip[13] Pers başkenti Susa'ya gönderdiler. Dareios onları Susa'ya 200 *stadion* (yak. 38 km) mesafede bulunan Arderikka'ya yerleştirdi. Herodotos'un kitabını yazmış olduğu İÖ 420'li yıllarda Eretrialılar hâlâ bitum, tuz ve yağ çıkarılan bir kuyusu ile iyi tanınan Arderikka'da yaşamlarını sürdürüyorlardı.[14]

IV.1.3. Marathon Savaşı

Datis ve Artaphernes komutasındaki Pers ordusu Eretria'yı yakıp yıktıktan birkaç gün sonra, kendilerine kılavuzluk yapan

tapınak kroniği, Rodos'taki Lindos'un akropolisindeki Tanrıça Athena Tapınağı'nda bulunan bir yazıttır. *FGrH* 532,1. Lindos ve Rodos konusunda ayrıca bkz. Krentz 2010, 94 vd. Kuhrt 2010, 224 vd. Burn 1962, 218. Artaphernes, muhtemelen İyonya İsyanı süresince Sardeis satrabı olan babasıyla birlikte yaşamıştı. Bkz. Ktes. *FGrH* III 6888 F 13. 22. Krentz 2010, 90.

13 Hrdt. VI.100-101. Plat. *nomoi* 698c-e. Nep. *Milt.* 4.2. Perslere kentin kapısını açan iki Eretrialı hain (Euphorbos ve Philagros) Pers kralı tarafından Anadolu'dan toprak verilmek suretiyle ödüllendirildi. Bkz. Plut. *Mor.* 510b. Paus. VII.102. Briant 2002, 159. Balcer 1995, 214 vd. Hanson 1993, 176-196. Atinalılar, Atina'nın iki savaş tanrısını (Artemis ve Apollon) onurlandıran festivallerini (Karneia) 6 Eylül'de (Boedromion ayında) kutladıktan iki gün sonra (8 Eylül) Eretria'nın düştüğü haberini aldılar. Strategoslar aynı gün Pheidippides adlı koşucuyu Sparta'ya gönderdiler. Bkz. Hammond 2006, 507.

14 Hrdt. VI.119. İS I. yüzyılda yaşadığı bilinen Tyanalı (*Kemerhisar*) Apollonios'a atfen aktarılan bir bilgiye (Philost. *Apoll.* I.24) göre Persler Marathon'da savaşırken esir aldıklarını ülkelerine götürmüşler. Bu esirlerden birisi Ekbatana'da hayatını kaybetmiş bir Eretralı idi. Apollonios, bu mezarı görmüş, mezar taşındaki epigramı okumuş ve mezarın bakımını yapmış.

Atina'nın eski tiranı Hippias'ın tavsiyesine uyarak Attika Yarımadası'nın kuzeydoğu kıyısındaki Euripos Koyu'ndan Marathon Ovası'na girdi. Pers süvari birlikleri Atina'ya takriben 40 km mesafede bulunan bu ovanın, süvarilerini kullanabilecekleri en uygun yerinde mevzilenip[15] yakınlardaki çiftlikleri yağmalamaya başladılar.[16] Bu arada Atina'nın askerî ve siyasi liderleri olan *strategos*lar,[17] Perslerle savaş konusunda bir karar almış değillerdi. On *strategos*un beşi meydan savaşına karşıydı. Aralarında Pers korkusuyla Khersonesos'tan (*Gelibolu*) kaçıp İÖ 493 yılında Atina'ya gelen Kimon'un oğlu Miltiades de vardı.[18] İÖ 490 yılının Temmuz ayında *strategos* seçilen Miltiades[19] ve diğer beşi Perslere karşı meydan

15 Hrdt. VI.102.

16 Plut. *Mor.* 305b. Balcer 1995, 216.

17 Atina'da demokratik yönetim, Alkmaionlar ailesinin mücadelesiyle ve nihayetinde bu aileden Kleistenes tarafından İÖ 508/7 yılında kurulmuştu (Hrdt. VI.123-124 ve 131. Bkz. Kaya 2016, 286 vd.). Kleistenes'in reformuyla demokratik yönetime kavuşan Atina'da ordu komutanlığı da *arkhon polemarhos*'un tekelinde olmaktan çıktı ve komutanlık halk tarafından seçilen 10 *strategos* tarafından günlük sırayla üstlenilir olmaya başladı. Savaş stratejisiyle ilgili karar *strategos*ların çoğunluk oyuyla alınıyordu. Eşitlik hâlinde ordunun dinsel lideri de olan *arkhon polemerkhos*'un kullandığı oy belirleyici oluyordu. Bkz. Hrdt. VI.103, 109. Plut. *Arist.* V.1-3. Hammond 2006, 500.

18 Miltiades, İÖ 561-527 yılları arasında hüküm süren Atina tiranı Peisistaratos tarafından Khersonesos'ta görevlendirilen ve çocuğu olmayan aynı adlı amcası İÖ 516 yılında ölünce Khersonesos'a gitmiş ve 38 yaşında orada tiran olmuş, Trakya Kralı Oloros'un kızı Hegesypyle ile ikinci evliliğini yapmış ve ondan dört çocuğu olmuştu. Bkz. Davies 1971, 302. Dareios'un İskit seferi sırasında İstros (*Tuna*) Nehri üzerindeki köprüyü korumakla görevli Yunan tiranlarından birisi de oydu. Fakat Miltiades, İskitlerin köprünün yıkılması talebini desteklediği için Büyük Kral I. Dareios'un cezalandırılacaklar listesine dâhil olmuştu. İskitlerin İÖ 511/510'da Khersonesos'a yaptıkları saldırı sırasında kaçarak kayınpederi Oloros'a sığınan Miltiades, İskit istilası savuşturulunca yeniden Khersonesos'a dönmüş, İyonya istilası sonrasında kendisini ele geçirmek için gelen Pers gemilerini görünce 5 *trier* (üç sıra kürekli gemi) ile kaçıp (bu arada trierlerden biri Pers gemileri tarafından ele geçirildi) Atina'ya sığınmıştı. Atina'da Khersonesos'taki tiranlığı sırasında sergilediği despotik yönetimi nedeniyle mahkemeye verilmiş fakat beraat etmişti. Hrdt. VI.39, 104. Ayrıca bkz. Nep. *Milt.* 1-3. Stuttard 2016, 61 vd.

19 Atina'da *arkhon, strategos* ve *hellenotamia* (hazinedar) gibi yüksek kamu görevleri bir yıllıktı. Görev süreleri *Hekatombaion* ayının (Haziran/Temmuz) 28'inde kutlanan iki *Panathenaia* festivali arasındaki bir yıllık dönemi kapsıyordu. Bkz. Fornara 2007, xxii. Sekunda 2002, 11 vd. Temmuz ayı sonlarında *strategos* seçilen Miltiades, Eretria'nın Persler tarafından ele

savaşı yapılmasını istiyordu. Perslerle bir meydan savaşı yapılıp yapılmayacağının kararını o yılın (İÖ 490) *arkhon polemakhos*'u olan Kallimakhos'un kullanacağı oy tayin edecekti. O zaman Miltiades, Kallimakhos'un oyunun savaş lehinde olmasını sağlayacak bir konuşma yaptı ve Marathon Savaşı'nın yapılması kararının alınmasını sağladı. *Strategos*lar Marathon Ovası'nda Perslerle yapılacak savaşta orduya komuta yetkisini Miltiades'e bıraktılar.[20] Böylece daha sonra Aristeides ve Themistokles'e verildiği bilinen başkomutanlık (*strategos autokrator*) unvanı fiilen kullanılmış oldu.[21] Bu arada Pheidippides adlı bir profesyonel koşucu acil

geçirildiği haberinin gelmiş olduğu 8 Eylül'de (bkz. yukarıda dn. 13) *strategos* olarak Marathon Savaşı kararının alınmasında hayati rol oynadı.

20 Hrdt. VI.109. Just. II.9, 15. Plut. *Arist.* V.2-3; VIII.1 (*autokrator* unvanını Themistokles için kullanır). Wheeler 1993, 135 vd. Fornara 1971a, 72 vd. Herodotos'a (Hrdt. VI.109) göre *polemarkhos*, *arkhon*lar arasından bakla çekilmek suretiyle belirleniyordu. Marathon Savaşı'nda strategoslardan birisi olan Aristeides'in yetkisini Miltiades'e devretmesi ve diğerlerinin de ona uymasıyla (Hrdt. VI.109. Plut. *Arist.* V.1-3) bir başkomutanlık (*strategos autokrator*) makamı yaratılmıştı (Plut. *Arist.* XI.1; XX.1). *Strategos Autokrator* konusunda ayrıca bkz. Fornara 1971a, 14 vd., 64 vd. Hammel 1998, 201 vd. Aristoteles'e (Arist. *Athen.* 22.2) göre 10 Atina kabilesinden her biri (*phyle*), sağlayacağı askerî birliğe (*taksis*) komuta edecek komutanını (*strategos*) kendisi seçmeye başladı ve böylece bir yıllığına görev yapmak üzere her yıl seçilen toplam komutan sayısı 10 oldu. Aristoteles sonraki bir satırında (Arist. *Athen.* 22.5) Atinalıların İÖ 487'de (Herodotos'un sözünü ettiği yıldan 3 ya da 4 yıl sonra) aralarında *polemarkhos*'un da bulunduğu *arkhon*larını 500'ler meclisine (*Bule/Boule*) seçilenler arasından kurayla seçmeye başladılar. Çelişkiler içeren bu bilgiler nedeniyle *arkhon polemarkhos*'un Marathon Savaşı'ndaki konumu ve statüsü ile komutanların (*strategoi*) seçiminin nasıl yapıldığı tartışmalıdır. Onların her biri mensubu olduğu kabile (*phyle*) tarafından seçilmiş olabileceği gibi hepsi birden halk meclisinde seçilmiş de olabilir. Bkz. Ostwald 2006, 332 vd. de Souza 2003, 29. Hammel 1998, 79 vd. Kimi tarihçilerin düşündüğü gibi İÖ 487 yılında çıkarılan bu kanunun arkasındaki güç, *Areiopagos* meclisine karşı düşmanca tutumu olduğu bilinen Themistokles olabilir. Öyle görülüyor ki İÖ 487 yılına kadar *strategos*lar (komutanlar), *arkhon polemarkhos*'un astıydılar ve askerî işlerde ona danışmanlık yapıyorlardı. Polemarkhosların kurayla seçilmeye başladığı İÖ 487 yılından sonra ordu komutanlığı polemarkhostan alınıp strategoslara bırakıldı. Bu konuda bkz. Krentz 2010, 217 vd.

21 Plataia Savaşı'nda Atina birliklerinin başkomutanı (*strategos autokrator*) Aristeides'ti. Bkz. Plut. *Aris.* XI.1: XX.1. *Strategos autokrator* olduğu bilenen komutanların toplam sayısı 7'dir. Bu komutanlar şunlardır: Themistokles (İÖ 480/79: Plut. *Arist.* VIII.1), Aristeides (İÖ 479/78: Plut. *Arist.* XI.1), Nikias, Alkibiades ve Lamakhos (İÖ 416/15: Thuk. VI.8.2; 26.1. Diod.

yardım talebiyle Sparta'ya gönderildi. Atina'dan 8 Eylül'de ayrılan Pheidippides, bir gün sonra, Eylül ayının 9'unda Sparta'ya ulaştı. Pers saldırısını anlatarak yardım talebini ileten Pheidippides'e Spartalıların verdikleri yanıt olumsuz değildi. Fakat Sparta yasaları, Ay'ın hilal durumundan dolunay hâline gelmesi sürecinde savaşı yasaklamıştı. Söz konusu kutsal ritüel süreci Eylül ayının 15'inde tamamlanacaktı ve o zaman Spartalılar, Atinalıların yardımına koşabileceklerdi.[22] Böylece 1000 askerle savaşa dâhil olan Plataialılar dışında Yunanistan'ın diğer kentlerinden destek alamayan Atinalılar, Perslere karşı kendi olanaklarına güvenmek zorunda kaldılar. Hatta Aiginalılar, aralarında husumet bulunan Atinalılara karşı Perslerin yanında savaşmaya karar vermişler, fakat Spartalıların müdahalesiyle bu kararı geri almışlardı.[23]

Atina ordusu Marathon Ovası'nın güneyinde, Herakles kutsal alanı (*Herakleion*) bölgesindeki tepelik alanı arkalarına alacak şekilde kamp kurmuş, orduyu oluşturan kabileler *(Phylai)* belli bir sıraya göre hiç aralık vermeden dizilerek muharebe safları oluşturmuştu.[24] Phalanks denen taktik birliklerinden kurulu

XIII.2.1. Plut. *Nik.* XII.4,6. *Alk.* XVIII.3. Alkibiades (İÖ 407/6: Ksen. *Hell.* I.4.20. Nep. *Alc.* VII.1. Diod. XIII.69.3). Put. *Alk.* XXXIII.2), Khares (İÖ 358/7 (Dem. XXIII.173). Bkz. Hammel 1998, 201 dn. 1. Başkomutanlık konusunda ayrıca bkz. yukarıda dn. 20.

22 Hrdt. VI.105-107. Nep. *Milt.* 4. (Pheidippides'in kurye olarak gönderilmesi) Pheidippides'in Sparta'ya gönderildiği tarih konusunda bkz. Hammond 2006, 507.

23 Hrdt. VI.49-50. Plataialılar için bkz. Hrdt. VI.108, 111, 113. Thuk. V.54.2; 75.2; 75.5. Nep. *Milt.* 5. Lupi 2018, 273 vd.

24 Hrdt. VI.111. Marathon Savaşı'nı anlatan en kapsamlı kaynağımız Herodotos (Hrdt. VI.94-117; VII.8) olmakla birlikte Aiskhylos (Aiskh. *Per.* 472-479), Thoukydides (Thuk. I.18.1), Platon (Plat. *Leg.* 698c; *Gorg.* 516d-e), İsokrates (Isok. *Panath.* 195; *Paneg.* 91; Phl. 147), Diodoros (Diod. X.27. 1-4.), Cornelius Nepos (Nep. *Milt.* I.4 vd.), Ploutarkhos (Plut. *Mor.* IV.305b-d; *Arist.* V.1-2; *Them.* III.5; *Thes.* XXXV.8), Polyainos (Polyain. *Str* VII.1), Plinius (Plin. *NH* XXXV.34), Dio Khrysostomos (Dio Khrys. *Orat.* XII.1.147-150), Pausanias (Paus. I.14.3-7; 15.3-4; 32.5-7; II.39.2-4; III.4.4-8; IV.35. 2-6; V.11.5-8), Ktesias (*FGrH* III C 688 F 13. 22; 181, 186), Theopompos (*FGrH* II B 115 F 153), Aelius (Ael. *Arist.* XII.128.26; XLVI.174.), Diogenes Laertios (Diog. Laert. I.56.3) Justinus ((Iust. II.9.8-21), Athenaios (Athen. *Deip.* VI.253 f; IX.380c) ve Frontinus (Front. *Str.* II.9.8) gibi pek çok antik kaynak bu savaştan söz eder. Ayrıca bkz. Suda, 4022 (s.v. Artapheres). Tod 1985, II, 16-26. Krentz 2010, 137-159. Kershaw 2010, 90 vd. Hammond 2006, 500-516. Lloyd 2005, 171 vd. Sekunda 2002, 6-93. Holaka 1997, 329

Atina ordusunda Atlı birliği yoktu. Tamamı ağır silahlı olan askerlerin (*hoplit*) sayıları Perslerinkinden daha az olduğu hâlde saflarını onların safına denk olacak şekilde uzatmışlar ve safların merkezî kesim derinliğini olması gerekenden daha zayıf bırakmışlardı. Ordunun sağ kanadının komutanlığını Atina yasası gereğince Kallimakhos (*polemarkhos*) üstlenmiş, sol kanada Plataialılar yerleştirilmişti. Nihayet Atinalılar, kurbanlarını kesip uygun kehanetler aldıktan sonra, Pers ordusunun en etkili savaş birlikleri olan süvarilerinin bir nedenle atıl kaldığı sabahın erken saatlerinde ya da akşam karanlığı bastırdıktan sonra 8 stadion (yaklaşık 1500 m) mesafedeki Pers ordusuna karşı koşarak saldırıya geçtiler.[25] Persler ve onlarla birlikte savaşan İskitler, safların merkezî bölgesinde üstünlüğü ele geçirip Yunanları geriye doğru itmeye başladıklarında kanatlarda çarpışmanın üstün tarafı Atinalılar ve Plataialılar olmuştu. Kanatlarda Pers birliklerini bozguna uğratıp kaçmalarını sağlayan Yunan birlikleri, muharebenin

vd. Balcer 1995, 217-222. Dandamayev 1989, 173-178. Ayrıca Marathon Savaşı'ndaki Atina ordusu konusunda bkz. Wheeler 1993, 135 vd.

25 Hrdt. VI.108-112. Just. II.9. Kallimakhos'un bu savaştaki liderliği günümüze kadar korunarak gelmiş bulunan bir ithaf yazıtında görüldü. Bkz. IG I², 609. Tod 1985, nr. 13. Cornelius Nepos'a (Nep. *Milt.* 5) göre savaşı başlatan taraf Yunanlar değil Perslerdi. Pers atlılarının savaştaki rolüne dair antik kaynakların sessizliği ya da aktarılan bilgilerin ikna edici olmaktan uzak olması Marathon Muharebesi'nin nasıl cereyan ettiği sorusunu doğurdu. Günümüz tarihçileri bu konuda farklı fikirler ürettiler. Kimi tarihçilere göre saldırıyı başlatan taraf Atinalılar değil Persler olmalıdır. Zira Sparta yardımını bekleyen Atinalıların menfaati, muharebeyi başlatmak konusunda acele eden değil geciktiren taraf olmalarını gerektirir. Ayrıca Yunan hoplitler ağır silahlıydılar. Bu kadar mesafeyi koşmaları akıllıca değil. Muhtemelen onlar, Pers saflarına ok menzili mesafeye (150/140 m) geldikten sonra koşmaya başladılar. Kimi tarihçilere göre ise Yunan hoplitlerinin bu kadar uzun mesafeyi koşmaları, Pers atlılarının gemilerden indirilmesi ya da gemilere yüklenmesi sırasında ortaya çıkan fırsatı iyi değerlendirmeleriyle ilgiliydi. Bu konuda bkz. Krentz 2010, 220 vd. Kershaw 2010, 91 vd. Hammond 2006, 511 vd. Lloyd 2005, 171, 182. Balcer 1995, 217. Burn 1962 249 vd. Kesilen kurbanlar konusunda bkz. Hrdt. VI.112. Arist. *Ath. Pol.* 58.1. Aristoph. *Hipp.* 660-661. Ksen. *Anab.* III.1. Plut. *Mor.* 862b. Herodotos (Hrdt.VI.112) kesilen kurbanlardan söz ettiği halde hangi hayvanların kurban edildiğine değinmez. Fakat diğer antik kaynaklardan kurban edilen hayvanın keçi olduğu anlaşılmaktadır. Kurban edilen keçilerin sayısı konusunda da bilgiler farklıdır. Bkz. Ksen. *Anab.* III.2.2 (Atinalılar 6400 keçi kurban edeceklerdi, fakat bu kadar keçiyi bulamayınca her yıl 500 keçi kurban etmeye karar verdiler). Plut. *Mor.* 862b. Aristoph. *Hipp.* 660-661(1000 keçi).

devam etmekte olan merkezî bölgesine yönelerek o bölgede de Perslerin bozguna uğratılıp kaçmalarını sağladılar. Atinalılar gemilerine bininceye kadar Perslerin peşlerinden kılıçlarıyla koştular.[26] Ayrıca Perslerin yedi gemisi Atinalılar tarafından ele geçirildi. Persler kaçarlarken geride 6400 ölü bırakmışlardı. Atina tarafındaki ölü sayısı ise 192'ydi ve Atinalıların ölüleri arasında Atina'nın *polemarkhos*'u Kallimakhos ve ünlü tragedya yazarı Aiskhylos'un kardeşi Kynaigeiros (=Cynaegirus/Cynegirus) da dâhil birçok ünlü vardı.[27] Bu arada Spartalılar söz verdikleri gibi Atina'ya 2000 hoplit gönderdiler. Ancak onlar, savaşmaya son derece istekli olarak hızla gelmelerine rağmen geç kalmışlar, savaştan bir gün (ya da dört gün) sonra varabilmişlerdi. Bu nedenle öldürülen Persleri savaş alanında görmek istediler ve Atinalılar onları Marathon Ovası'na götürdüler. Spartalılar Atinalıların zaferini orada kutlayıp ülkelerine döndüler.[28] Savaşın Atinalılar ve müttefikleri Plataialıların zaferiyle nihayetlenmesi ağır silahlı Yunan hoplitlerinin başarısıydı. Hoplitler saldırı silahı olarak uzun mızrak ve kılıç kullanıyorlardı. Kendilerini ise zırhlı gömlekler, kalkanlar ve miğferlerle koruyorlardı. Ayrıca disiplin bakımından üstün bir kabiliyete sahiptiler.[29]

Savaşın yapıldığı yerde yakılarak gömülen Yunan askerleri için bir tümülüs yapıldı. Atinalı ve Plataialı ölülerin isimlerinin

26 Hrdt. VI.111-113. Hammond 2006, 507: 1973, 215 vd. Muharebenin İÖ 490 yılının Eylül ayında yapılmış olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır. Fakat Eylül ayının hangi gününde yapıldığı konusu tartışmalıdır. Tarih konusunda bkz. Lloyd 2005, 182. Sekunda 2002, 37, 50, 93. Holoka 1997, 350 vd. Balcer 1995, 217. Burn 1962, 240 vd., 257. Çarpışmanın ayrıntılı tanımı için bkz. Krentz 2010, 153 vd., 220 vd (muharebenin detay olasılıkları üzerine fikirler ve kaynaklar). Hammont 2006, 510 vd. Llyod 2004, 182 vd.

27 Hrdt. VI.114-117. Just. IX.9. Plut. *Arist.* 5; *Kim.* 18.4. Burn 1962, 250. Ktesias'a (*FGrH* 688 F 13. 21, 25) göre Pers General Datis Atinalılar tarafından öldürüldü ve cesedi de ülkesine gönderilmedi.

28 Hrdt. VI.120. Plat. *Meneks.* 240c. Just. IX.9 (Spartalılar 4 gün sonra geldiler). Ploutarkhos (Plut. *Arist* V.5; *Mor.* 350e) Miltiades'in kente dönüşüyle ilgili olarak iki farklı bilgi aktarır. Bunlardan birisine (*Arist.* V.5) göre Miltiades savaşa katıldı, ertesi gün kente muzaffer olarak ordusuyla birlikte döndü. Bir başka eserinde (*Mor.* 350e) Miltiades savaşa ertesi gün katıldı, ordusuyla birlikte muzaffer olarak kente döndü. Bkz. Lupi 2018, 275 vd. Krentz 2010, 165 vd. Burn 1962, 253.

29 Hrdt. VI.109.2. Lloyd 2005, 177. Mansel 1984, 273 vd.

kaydedildiği yazıtlara yer verildi. Ölenler arasında Kallimakhos'un da bulunduğu bugüne kadar korunarak gelmiş yazıtlar sayesinde bilinmektedir.[30] Aiskhylos'un kendisi de bu savaşta yer almış ve öldükten (İÖ 456) sonra mezar taşına şu epigram yazılmıştı:

> "Cesaretini kutsal Marathon Ovası dillendirir, saçı uzun Medler (Persler) de bunu bilirler."[31]

Marathon savaşçıları kaynaklı kimi iddialara göre Atina'nın efsanevi kurucusu Theseus da Perslere karşı savaşmıştı. Bu nedenle Theseus'un kültü kurulup tanrılaştırılması sağlandı. Ayrıca Thasoslu (*Taşöz*) ressam Polygnotos'un İÖ 460 yılında inşa edilen Atina agorasındaki *stoa poikile* duvarlarına yaptığı dört sahneden birisini Marathon Savaşı'nın tasviri oluştururken ikincisini Theseus'un Amazonlarla savaşını anlatan kabartma resim oluşturdu.[32] Resimde tasvir edilen barbar imajında model olarak Persler alınmıştı. Sonraki iki nesil boyunca Yunanların öncüleri olarak selamlanan Marathon savaşçıları (*Marathonomakhoi*), geleneksel Atina değerlerinin timsalleri olarak yüceltildiler. Miltiades ve diğer komutanların (*strategoi*) heykelleri, resimleri yapıldı ve Delphoi kutsal alanındaki tanrı heykelleri arasına yerleştirildi. Pers ganimetinin 1/10'u Atinalıların tarafında yer alarak savaşa katıldıklarına inandıkları Olympos tanrılarına ayrıldı.[33] Atina'nın Boedromion (*Ağustos/Eylül*) ayının altıncı günü "Marathon Günü" olarak kutlanmak üzere festivallere ayrıldı.[34]

30 *IG* I² 609 (I³ 784). Fornara 2007, 50 nr.49. Marathon'daki mezarlık için bkz. Paus. I.32. 3-4. Arkeolojik kazılar Marathon savaşında ölen Atinalı ve Plataialı askerlere ait olduğu düşünülen mezar buluntularını gün yüzüne çıkardılar. Bkz. Hanson 1993, 42. Burn 1962, 254. Krentz 2010, 171 vd., 216 vd.

31 Pomeroy 2018, 162. Burn 1962, 255. Ayrıca bkz. aşağıda dn. 34.

32 Diğer iki sahneden birisinde Herakles'in Troyalılarla savaşı, ikincisinde Atinalıların Oinio'da Lakedaimonialılarla yaptıkları savaş anlatıldı. Bkz. Paus. I.15.2-3. Nep. *Milt.* 6 [=*Poecile* denen portikte (Yunancası: *Poikile Stoa*)] Theseus için bkz. Plut. *Thes.* 35.5. Plin. *NH* XXXV.34, 57. Paus. I.15.4 (Amazonlarla savaşan kabartma resimler). Ayrıca bkz. Pelling 2006, 121.

33 Paus. I.32. 2-3. Plin. *NH* XXXV.34/57 (bir tarafta Miltiades, Kynaigeiros ve Kallimakhos, diğer tarafta Pers generalleri Datis ve Artaphernes). Plataialılılar ganimetten kendi paylarına düşeni, savaş tanrısı Athena'ya adadı ve oradaki kült imajı ünlü heykeltıraş Pheidias tarafından yapıldı. Paus. IX.4.1. Ayrıca bkz. Mansel 1984, 275. Pomeroy 2018, 162. Burn 1962, 255.

34 Ksen. *Anab.* III.2. 12 vd. Burn 1962, 256.

Herodotos, Marathon Savaşı'nda tarafların sahip oldukları asker sayısından söz etmez. Herodotos, Perslerin 600 gemilik bir donanmayla bu sefere çıktıkları bilgisini verdiği için asker sayısını telaffuz etmek ihtiyacı duymamış olabilir. Zira bir Yunan gemisinde (*trier*) ortalama 200 kişi olurdu ve bunun 30'u savaşçı diğerleri kürekçiydi. Buradan Pers ordusundaki savaşçıların sayısının 18.000 civarında olduğu anlaşılır.[35] Ancak daha sonraki antik kaynaklarda Perslerin asker sayısı 90 bin ile 600 bin arasında değişen çok farklı rakamlar verilerek abartıldı.[36] Galiba bunun nedeni Atinalıların "zaferi yalnızca Perslere karşı değil 40 ulusa karşı kazandık" diyerek övünmelerinden[37] kaynaklanan bir sözlü tarih geleneği yaratılmış olmasıyla ilgiliydi. Atinalıların asker sayısının 10.000, Pers süvari sayısının 1000 olduğu konusunda ise bir ihtilaf yoktur. Savaşta yenilip gemilerine kaçan Persler, savaşçısı olmayan Atina kenti kapılarının Hippias'ın adamlarınca kendilerine açılacağını düşündüler. Bu nedenle Pers donanması Atina kentini hedefleyerek Sunion Burnu'nu dolanıp ilerlemeye başladı. Fakat Phaleron Limanı açıklarına geldiklerinde umduklarını bulamadılar. Zira Atinalılar, Perslerin niyetini anlamışlar, Maraton ile Phaleron arasındaki 40 km mesafeyi hızla katedip, Perslerden önce oraya ulaşmışlardı. Atina kaynaklı kimi iddialara göre Perslerin Atina'ya yönelmesini Alkmaionların kalkanlarını kaldırıp işaret vermek suretiyle sağlamışlardı. Herodotos'a göre bu iftiradan başka bir şey değildi.[38]

35 Herodotos kitabının bir başka pasajında (VII.184) bir geminin ortalama asker sayısının 200 olduğunu söyler.

36 Justinus'a (Just. II.9) göre Perslerin 600.000 yaya 1000 atlısı var. Atinalıların asker sayısı 1000 Plataialıyla birlikte 10.000. Cornelius Nepos'a (Nep. *Milt.*4.) göre Pers ordusunda 200.000 piyade 10.000 atlı vardı. Atina'nın ise 1000 Plataialı ile birlikte 10.000 askeri vardı. Platon'a (Plat. *Meneks.* 240a) ve Lysias'a (Lys. *Epitaph.* 21) göre 500.000, Simonides'e (Suda s.v. *Simonides*) göre 90.000, Pausanias'a (Paus. IV.22) göre sayı 300.000 idi. Asker sayısı konusunda bkz. Krentz 2010, 40, 101 vd. Lloyd 2005, 179 vd. Pomeroy 2004, 129 vd. Holland 2006, 336 (ikiye bir ya da üçe bir oranında)

37 Hrdt. IX.27.

38 Hrdt. VI.115-116, 121. Stobart 1964, 130. Ploutarkhos (Plut. *Mor.* 347 C) Marathon zaferinin haberini Atina'ya ulaştıran ilk kişiyle ilgili iki rivayet aktarır. Bunlardan birisinin kaynağı Pontoslu Herakleides'tir ve ona göre ilk kişi Thersippus'tu. İkinci rivayetin kaynağı tarihçilerdi. Onlara göre kente haberi ulaştıran ilk kişi Eukles'ti. Eukles, savaş biter bitmez tam

IV.2. Yunanistan: Atina ve Hellen Birliği

IV.2.1. Atina

Topraklarını ele geçirip Atina'yı yakıp yıkmak isteyen Persleri Marathon'da yenen Atinalılar, yalnızca kendilerini değil tüm Yunanistan'ı kurtarmışlar,[39] Perslerin yenilebileceğine dair inancın güçlenmesini sağlayacak cesaretin timsali olmuşlardı. Marathon Savaşı'nın bir önemli sonucu da Yunanistan kentleri aralarındaki anlaşmazlıkların bir kenara bırakılmasında ve Perslere karşı Yunan Birliği'nin (*Hellen Birliği*) kurulmasında işe yarayacak bir zemin yaratmış olmasıydı. Ancak söz konusu birliğin kurulması, ikinci Pers seferinin olası olmaktan çıkıp gerçekliği tartışmasız bir eylem sürecine girdiği İÖ 481 yılı Kasım'ına kadar mümkün olmadı.[40] Zira hem Atina hem de Yunanistan'ın diğer kentleri, o zamana kadar kendi siyasi ve askerî meşguliyetleriyle ilgilenmeye devam ettiler. Marathon zaferinin mimarı Miltiades'in şahsında tebarüz eden şey de buydu. Zira o, Perslerin taraftarı (*medizm*) olarak onlara yardım ettiği gerekçesiyle cezalandırmak istediği Paros Adası'na İÖ 489 yılı yazında bir sefer düzenledi. Fakat üç ay boyunca kuşatma altında tuttuğu Paros'u ele geçiremediği gibi bir duvardan atlarken dizinden ya da kalçasından ağır yaralanmış olarak Atina'ya döndü.[41] O zaman Atinalılar, kendilerinden gemi talebinde bulunurken Paros'a saldıracağını söylemeyerek yalnızca zenginlik vaat etmiş Miltiades'in gerçeğini öğrendiler. Alkmaionlar taraftarı olması muhtemel Ksanthippos adlı bir

donanımlı olarak ölümüne koşup Atina'ya ulaşmış, Atinalılara Marathon'u "zafer bizimdir" diyerek duyurduktan hemen sonra ölmüş. Lukianos'a (Lukian. *Ptais.* 3) göre ise zafer haberini Marathon'dan Atina'ya getiren koşucu Pheilippides'ti ve o, zafer müjdesini Atina'daki arkhonlara "biz kazandık" diyerek verdi. Ayrıca bkz. Khershaw 2010, 92. Hemen sonra da yaşamını yitirdi. Marathon Savaşı'nda Perslere kılavuzluk yapan Hippias ise yenilgiden sonra Sigeion'daki evine dönmek için yola çıktı. Fakat yolda, Lemnos Adası yakınlarında yaşamını yitirdi. Bkz. Suda, sv. *Hippias.*

39 Hrdt. VII.139, 144.

40 Hammond 2006, 542 vd. Balcer 1995, 233.

41 Hrdt. VI.133 vd. Steph. Byz. *Paros.* Cornelius Nepos'a (*Milt.*7) göre Miltiades, Perslerin adalardaki hareketlerini denetlemek için Atinalılardan 70 gemi talep etmiş, bazı adalar gönüllü olarak ona teslim olmuş, Paros'u kuşatıp ele geçireceği sırada karşı kıyıda çıkan bir orman yangınının Perslerin işareti olarak yorumlanması üzerine Paroslular teslim olmaktan vazgeçmiş.

aristokrat tarafından halka yalan söylemek suçlamasıyla mahkemeye verilen Miltiades'i mahkûm ettiler. Elli *talanton* para cezasına çarptırılarak hapse atılan Miltiades, Paros'ta aldığı yarasının kangrene dönüşmesi nedeniyle hapiste öldü. Lemnos (*Limni*) Adası'nı savaş yapmadan ele geçirmeyi başarmış olmasıyla Atinalıların hafızasında önemli bir yer edinmiş olan Miltiades'e kesilen para cezasını ise oğlu Kimon ödemek zorunda kaldı.[42]

Miltiades'in yaşamını yitirdiği tarihten iki yıl kadar önce Sparta siyaseti, Sparta'da hüküm süren iki kralın, yani Demaratos (İÖ 515-491) ve I. Kleomenes'in (İÖ 520-490) anlaşmazlığı nedeniyle büyük sıkıntı yaşamaya başlamıştı. İÖ 491 yılında tahtından indirilen ve o zaman kaçarak Perslere sığınan Eurypondidler hanedanından Kral Demaratos'un boşalttığı tahta Leotykhidas (İÖ 491-469) çıktı.[43] Fakat yandaşları intikam almak için Agiadlar hanedanına mensup diğer hükümdar Kral Kleomenes'in peşine düştüler ve onu İÖ 489 yılında delirmiş olduğu iddiasıyla tahtından indirip zincire vurdular.[44] Çok geçmeden, İÖ 490 yılında ölüsü bulunan Kral Kleomenes'in halefi aynı kraliyet ailesine (*Agiadlar*) mensup I. Leonidas (İÖ 490-480) oldu. Kleomenes'in kızı Gorgo ile evlenen Leonidas, Pers başkenti Susa'da yaşayan devrik Kral Demaratos'un İÖ 485 yılında Sparta'ya gönderdiği gizli mesajını, karısı Gorgo sayesinde okumayı başararak Yunanistan'a yapılacak ikinci Pers seferinden haberdar oldu.[45] Ertesi yıl (İÖ 484) Argos kentiyle savaşan Spartalılar, bu savaşta 6000 Argos askerini diri diri yaktılar.[46]

Bu arada Atina, demokrasi adına yeni reformlar yapmıştı.[47] İÖ 487 yılında yapılan bu reformlardan birisi Atina hükümetini oluşturan arkhonlarla ilgiliydi. Zira Kleistenes reformları arkhonların seçimine dair bir yenilik yapmamıştı ve bu nedenle arkhonları

42 Hrdt. VI.136. Plut. *Kim.* 4. Podlecki 1998, 2. Burn 1962, 259, 266 vd. Lemnos konusunda bkz. Hrdt. VI.137-140.

43 Sparta'nın iki kralı Demaratos ve Kleomenes arasındaki anlaşmazlık ve Demaratos'un tahttan indirilişi konunda bkz. Hrdt. VI.61-71.

44 Kleomenes'in başına gelenler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hrdt. VI.74 vd. Paus. III.4.5.

45 Hrdt. VII.234, 239.

46 Stuttard 2016, 80 vd.

47 Buck 1965, 96 vd.

halk seçiyordu. İÖ 487 yılında çıkarılan bir kanun, *arkhon*ların halk tarafından değil Atina'nın 10 kabilesi (*phyle*) tarafından seçilen 500'ler Meclisi'nin (Bule/ Boule) üyeleri arasından kurayla tayin edilmesini garanti etti. Böylece Kleistenes reformlarından önce ordunun başkomutanı olan *arkhon polemarkhos*'un şahsında komutanlık, liyakat ve yeteneğin önemsenmediği bir kamu görevi unvanı hâline geldi. Bir yıllık görev süresi dolunca ölünceye kadar *Areiopagos* üyeliği yapan *polemarkhos*'un pasif bir onursal kamu görevi unvanı hâline gelmesi, hırslı siyasetçilerin şansa bağlı olarak üstlenilecek söz konusu onursal göreve (*polemarkhos*) ilgisini azalttı. Halk tarafından bir yıllığına seçilen ve yeniden seçilme imkânına sahip olduğu için siyasetin de lideri hâline gelen 10 *strategos*'tan (komutan/general) biri olmak artık daha cazipti.[48] Söz konusu kanun çıkarılmış olduğu yılda Kleistenes'in (İÖ 508/7) kurduğu *ostrakismos* (çanak-çömlek mahkemesi) da ilk kez işletildi.[49] Zira *ostrakismos*, yılın bahar mevsiminde toplanır, tiran heveslilerinin olup olmadığını araştırırdı. Bu araştırmanın yapılabilmesi için en az 6000 Atina vatandaşının oy kullanmak üzere mahkeme toplantısına gelmesi gerekiyordu. Oy kullanacak kişi sayısının çok olması, *ostrakismos*'un her yıl toplanabilmesine imkân tanımamış olabilir. Eğer öyleyse Atinalıların çoğu, tiran heveslilerinin varlığına dair bir kuşkuya İÖ 487 yılına kadar sahip değildi. Fakat mezkûr yılda Peisistratos (İÖ 561-527) sülalesine mensup Hipparkhos adlı birisi şüphelerin üzerinde odaklanmasına neden oldu. Böylece toplanan *ostrakismos*, 6000 Atina vatandaşının *ostraka* denen çömlek parçaları üzerine Hipparkhos adını yazarak ona süresi on yıl olan sürgün

48 Areiopagos için bkz. Arist. *Ath. Pol.* 23-24. Kaya 2020, 274. Howatson 2013, 75 vd. Sina 2011, 57 vd. Raaflaub 2007, 66 vd. Ostwald 2006, 306, 330 vd. Powell 2001, 285. Rihll 1995, 87 vd. Mansel 1984, 302 vd. Komutanların/ generallerin (*strategoi*) seçimiyle ilgili olarak ayrıca bkz. yukarıda (IV.1.3) dn. 17, 19-20. Onların her biri mensubu olduğu kabile (*phyle*) tarafından ya da hepsi birden halk meclisinde seçilmiş olabilir. Bkz. Lewis 2006, 332 vd. de Souza 2003, 29. Hamel 1998, 79 vd. Kimi tarihçilerin düşündüğü gibi bu kanunun çıkarılmasını *Areiopagos* meclisine karşı düşmanca tutumu olduğu bilinen Themistokles teşvik etmiş olabilir. Pomeroy 2018, 163.

49 Ostwald 2006, 334. Ostrakismos'un Kleistenes tarafından ve İsagoras'ın arkhonluk yaptığı yılda (İÖ 508/507) kurulduğu bilgisi için bkz. Arist. *Ath. Pol.* XII.1-4.

cezasını verdi. Hipparkhos, *ostrakismos* ile sürgüne gönderilen ilk kişiydi.[50] Onu İÖ 487/6-485 yılları arasında *ostrakismos* kurbanı olan Hippokrates oğlu Megakles ile Kratios oğlu Kallias takip etti. Geleceğin ünlü siyasetçisi Perikles'in babası Ksanthippos ile sonraki yıllarda Atina siyasetinin en ünlü simalarından birisi olan Aristeides, İÖ 480'li yılların son *ostrakismos* kurbanları oldular.[51]

İÖ 480'li yıllarda Atina siyasetinin en etkili siması Themistokles'ti. Annesi bir yabancı olduğu için-her ne kadar bu onun vatandaşlık haklarından mahrum edilmesine engel bir durum değilse de - gençliğinin sosyal ilişkileri bakımından değerli bir mekân olan *gymnasion*'a girmesi engellenmiş; buna rağmen iyi dostluklar kurarak kendisini yetiştirmiş, Atina'yı büyük bir deniz gücü yapmak siyasetiyle başarılı olacak bir konuma gelebilmişti.[52] Nitekim İÖ 493 yılında, henüz 30'lu yaşlarındayken *eponymos arkhon*luğuna seçildiğinde ilk işi Pire'de (*Peiraieus*) yeni bir liman inşasını başlatmak oldu.[53] İÖ 490 yılında yapılan Marathon Savaşı'nın kahramanları arasında da adı sayılan ve Marathon'u "daha büyük Pers saldırılarının başlangıcı" diyerek anlatan Themistokles'i[54] siyasi ve askerî başarısının zirvesine çıkaracak yeni dönemin temeli, İÖ 487'de Atinalıların Saron Körfezi'ne sahip olmak adına Aigina Adası'yla yıllarca devam ettirmekte oldukları savaşa yeniden başlamasıyla atıldı. Zira Atina'nın yeterli savaş gemisi yoktu ve bu nedenle Korinthos'tan 20 savaş gemisi satın almak zorunda kalınmış, savaştan galip ayrılan taraf Aigina olmuştu.[55] Bu durum Atina'nın demokrat siyasetçisi Themistokles'in "Pers dostu" diyerek tanımladığı Aigina'ya karşı güçlü donanma siyasetini pekiştirdi. Bu arada keşfedilmiş olan Laureion Dağı'ndaki zengin gümüş madeni gelirlerinin nasıl değerlendirileceği

50 Ostwald 2006, 334.

51 Ksanthippos, İÖ 484 yılında, Aristeides ise İÖ 483/2 yılında ostrakismos sürgünü oldular. Bkz. Hrdt. VIII.79. Arist. *Ath. Pol.* XXIII.3-4. Plut. *Them.* III.1-2; V.5; *Arist.* II.1-3; 3-4 (Ksanthippos); VII.2 (Aristeides). Ayrıca bkz. Ostwald 2006, 337. Ksanthippos'un Perikles'in babası olduğu konusunda bkz. Thuk. I.127. Ayrıca Perikles'in ailesi ve çocukluk ve gençlik yılları hakkında bkz. Podlecki 1998, 1 vd.

52 Stuttard 2016, 75 vd.

53 Thuk. I.93.3 vd. Diod. XI.41.2. Stuttart 2016, 76. Fornara 1971, 534 vd.

54 Plut. *Them.* 3. Just. II.9.

55 Hrdt. VI.89-93. Burn 192, 174 vd.

sorusunun tartışıldığı siyasette Atina'nın dürüstlüğüyle ünlü bir başka demokrat siyasetçisi Aristeides'in karşısına donanma projesiyle çıktı. Madenden elde edilen gelirin adam başı 10 *drahme* olmak üzere halka dağıtılmasını savunan Aristeides ve taraftarlarını "Pers dostları" olmakla suçlayarak Aristeides'in *ostrakismos*'ta yargılanmasını sağladı. Aristeides'in İÖ 483/2 yılında sürgün mahkûmiyeti nedeniyle Atina'dan ayrılmasından sonra projesini gerçekleştirebileceği elverişli bir siyasi ortama sahip oldu. Hem maden gelirinin 200 gemilik bir donanma inşa edilmesi için hem de Pire (*Peiraieus*) Limanı'nın güçlendirilmesi için kullanılmasını talep eden kanun teklifinin halk meclisinde oylanmasını sağladı.[56] Böylece yalnızca Atina'yı değil tüm Yunanistan'ı Perslerden kurtaracak 200 gemilik donanmanın inşası sürecine girilmiş oldu. Bu arada inşa edilen yeni gemilerle Aigina'ya saldıran Themistokles, hem savaştan galip ayrılmış hem de deniz savaşındaki yeteneğini geliştirmişti.[57]

Perslerin ikinci Yunanistan seferine hazırlandıkları, yukarıda söz ettiğimiz gibi Demaratos'un gizli mesajının İÖ 485 yılında okunmasıyla Spartalılar tarafından öğrenilmişti.[58] Diğer Yunanlar da bu seferin gelmekte olduğu bilgisine en azından Athos Kanalı inşasının başlatılmış olduğu İÖ 483 yılında sahip olmuşlardı. Fakat aralarında fikir birliği yoktu. Atinalılar gelen tehlike karşısında ne yapacaklarını, Pers Kralı Kserkses'in büyük bir orduyla yola çıktığı öğrenilince (İÖ 481) ciddi bir şekilde gündem yaptılar. Pers tehlikesine karşı Tanrı Apollon'un tavsiyesini almak üzere Delphoi Tapınağı'na arka arkaya üç kez elçilerini gönderdiler. Tanrının doğru yoruma bağlı olarak ümit verici bir kehanetini nihayetinde aldılar. Kurtuluşun anahtarı olarak "ağaç duvar" ile "kutsal Salamis"i işaret eden Delphoi rahibesinin kehaneti[59] Atina'da tartışma nedeni

56 Hrdt. VII.144. Plut. *Them.* 4. Arist. *Ath. Pol.* 22.7. Polyain. I.30.1. Nep. *Them.* 2.1. de Souza 2003, 51. Frost 1980, 81 vd. Balcer 1995, 231. Yunanistan'ın Pers Büyük Kralı Kserkses'ten kurtuluşunu Atinalılara borçlu olduğu konusunda bkz. Hrdt. VII.139. Aristeides için bkz. Plut. *Arist.* VII.1-2 (tiranlık suçlaması).

57 Hrdt. VII.144. Thuk. I.14.3; 18.2. Arist. *Ath. Pol.* 22.7. Plut. *Them.* 2.1-3; 4.1. Polyain. I.30.1. Nep. *Them.* 2.1. de Souza 2003, 51. Balcer 1995, 231.

58 Bkz. yukarıda dn. 45.

59 Hrdt. VII.140-142. Ayrıca bkz. Pindarus F 77 (=Plut. *Mor.* 867C). Nep. *Them.* 2.

oldu. Themistokles'e göre kehanet, gemilerden oluşan güçlü bir donanmayı ve bu donanmayla Perslere karşı denizde savaşı işaret ediyordu. Themistokles'in kehanete dair yorumu makul bulundu. Böylece Themistokles'in daha önce Aigina'ya karşı savaşta kullanmak için hazırlattığı 200 gemilik donanmanın Perslere karşı kullanılmasına karar verildi.[60] Bu arada Atinalılar, Perslere karşı kendileriyle savaşmak isteyen Yunanları bir savunma ittifakında bir araya getirecek ortak Yunan Meclisi'nin kurulması için diplomatik girişimlerini başlatmışlardı.

IV.2.2. Hellen Birliği

Atinalıların savunma antlaşması yapacak Yunan kentlerini bir ortak mecliste toplamak girişimi amacına ulaştı. Kimi Yunan kentlerinin temsilcileri İÖ 481 yılı güzünün sonlarında Korinthia'daki İsthmos'a gittiler ve oradaki Poseidon Tapınağı'nda toplanıp Yunanlılar (*Hellenes*) Meclisi oluşturuldu. Meclisi oluşturan katılımcılar, mevcut durumun bir değerlendirmesini yaptıktan sonra birbirlerine bağlılık yemini edip, aralarındaki anlaşmazlıkları sonlandırma kararı aldılar. Böylece Atina ve Aigina arasındaki savaşlara ve düşmanlıklara son verildi[61] ve günümüz tarihçilerinin *Hellen Birliği* diyerek tarihe mal ettikleri Yunan ittifakı, İÖ 481 yılının Ekim/Kasım ayında, Pers Kralı Kserkses Sardeis'teyken kuruldu. Fakat her ne kadar ortak savunma ittifakına *Hellen Birliği* denilmiş olsa da Perslere karşı savaşmak için yapılan yeminli ittifaka Yunanistan'daki Pers savaşları boyunca yalnızca 31 Yunanistan kenti dâhil oldu.[62] Yunanistan'ın kimi kentleri

60 Hrdt. VII.144.

61 Hrdt. VII.145; 172 (*İsthmos*); VIII.123 (*Poseidon Tapınağı*). Diod. XI.3.2-2. Pausanias'a (Paus. III.12.6) göre ilk toplantı Sparta'da yapıldı. Hellen Birliği konusunda ayrıca bkz. Hammond 2006, 542 vd. Balcer 1995, 233. Brunt 1953, 135 vd. Hignett 1963, 95 vd. Bu zamanda en büyük düşmanlıklardan birisi Atina ve Aigina arasındaydı. Bir diğer önemli düşmanlık Sparta ile Tegea arasındaydı. Hellen Birliği'nin kurulmasıyla birlikte bu düşmanlıklar sona erdi. Sparta-Tegea arasındaki düşmanlık konusunda bkz. Hrdt. IX.37.

62 Plut. *Them.* XX. Pomeroy 2018, 165. Sayının 31 olduğu Plataia zaferinden sonra Sparta Kralı Pausanias tarafından yaptırılıp Delphoi Tapınağı'na koyulan yılanlı sütun üzerine yazılmış müttefikler listesinden de bilinmektedir. Hrdt. VII.202-203. Hellen Birliği kurulduktan sonra Pers

Pers Kralı Kserkses'in Sardeis'teyken "toprak ve su" istemek için gönderdiği elçilerine istediklerini verdiler.[63] Bu nedenle *Hellen Birliği*'ni kuran Yunanların bir yemini de onlarla ilgili oldu. Bu yemine göre Yunanistan'da durum düzelince Pers egemenliğine boyun eğenlerin sahip oldukları varlıklarının 1/10'u alınacak ve Delphoi Tapınağı'na verilecekti.[64]

Hellen Birliği savaş meclisi, ortak savunmaya dâhil etmek istediği Argos kentine, Syrakusai tiranı Gelon'a, Kerkyra ve Girit adalarına da haberciler gönderdi, fakat onlara yapılan davetten bir sonuç alınamadı.[65] Bu arada devrik kraliyet ailesi Aleuasoğullarının (ya da Aleuadlar=*Aleuadai*) Pers kralı nezdindeki entrikalarından rahatsız olan Tesalyalılar İsthmos'taki Hellen Birliği savaş meclisine geldiler ve Perslerle yapılacak savaşın Makedonya'yı Tesalya'ya bağlayan Tempe vadisi geçidinde başlatılması

ordusunun faaliyetlerini öğrenmek için görevlendirilen üç casus, Sardeis'te tutuklandı. Fakat Pers Kralı Kserkses, onları hapsetmenin doğru olmadığını söyleyerek serbest bıraktı. Zira Kserkses'e göre Pers ordusunun büyüklüğünü gören casuslar, Yunanları bu konuda bilgilendirecekler ve o zaman Yunanlar savaşmaya cesaret edemeyeceklerdi. Bkz. Hrdt. VII.146 vd.

63 Kralın elçilerine toprak ve su veren kentler ve halklar şunlardı: Tesalyalılar (*Thessalia*), Enienler, Perrhaibia, Lokris, Magnesia, Malis, Photios'taki Akhaialılar ve aralarında Thespia, Thebai ve Orkhomenos'in de bulunduğu Boiotialılar (Plataia hariç). Bkz. Hrdt. VII.132. İÖ 481 yılında Yunan polislerinin sayısı binden fazlaydı ve bunların çok büyük çoğunluğu Pers kralının tarafında yer aldı ya da tarafsız kaldı. Buckley 2010, 153. Yunanistan'daki Pers savaşları süresince ittifaka dâhil olarak savaşan Yunan kentleri için bkz. Hrdt. VII.202-203, VIII.1; 43-49; IX.28. Sayı için ayrıca bkz. Pomeroy 2018, 165.

64 Hrdt. VII.132.Diod. XI.2.5-6; 3.1-2. Plut. *Them.* VII.1. Burn 1984, 339 vd.

65 Hrdt. VII.145. Lupi 2018, 277 vd. Balcer 1995, 233. Giritliler daveti doğrudan reddederlerken (Hrdt. VII.169 vd.) Argos'un ittifaka dâhil olmasının nedeni Sparta ile düşmanlıkları nedeniyle öne sürdüğü şartlı desteğe onay verilmemesi oldu. (Hrdt. VII.148-152) Sicilya'da hüküm süren Syrakusai tiranı Gelon da şartlı desteğine onay verilmediği için ittifaka dâhil olmadı. Onun şartı Yunan ordusunun komutanlığının kendisine verilmesiydi. (Hrdt. VII.153-164.) Fakat Gelon'u durduran asıl neden bir Fenike devleti olan Kartaca'yla yapacağı olası savaş olabilir. Nitekim ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Salamis Savaşı sırasında Gelon da Kartaca'yla savaştı ve bu savaştan galip ayrıldı. (Hrdt. VII.165-167). Kartaca'nın Syrakusai'a savaş açmasının arkasındaki güç Pers Büyük Kralı Kserkses olabilir. Kerkyralılar 60 gemi göndererek savunma ittifakına dâhil olacağını vaat etmiş olmasına rağmen savaşta yer almadı. (Hrdt. VII.168).

koşuluyla ittifaka dâhil olacaklarını söylediler. Onların koşulunu uygun bulan Hellen Birliği'nin savaş meclisi, Tesalya'ya deniz yoluyla gitmek üzere *strategos*lar arasından seçilen Spartalı Euainetos ile Atinalı Themistokles komutasındaki 10.000 hopliti görevlendirdi. Pers Kralı Kserkses Abydos'tayken (*Nara Burnu*) Yunan hoplitleri, Euripos Boğazı üzerinden Akhaia'daki Alos'a ulaşmış ve orada karaya çıkıp Tempe vadisine varmışlardı. Fakat Makedonya Kralı Aleksandros'un elçileri vasıtasıyla Pers ordusunun büyüklüğüne dair uyarılarını ve ayrıca bölgede Perrhaibia içerisinde ikinci bir geçidin daha bulunduğunu öğrenmeleri Yunanları korkutup İsthmos'a geri dönmek zorunda bıraktı. Böylece Tesalyalılar da ittifakın dışında kaldılar.[66]

Tesalya'yı Makedonya'ya bağlayan Tempe vadisindeki Olympos Dağı geçidini tutmakla görevlendirilen hoplitlerin geri dönüşü üzerine İsthmos'taki Hellen Birliği delegeleri, Perslere karşı nerede ve nasıl savaşacaklarını tartıştılar. Nihayetinde kara ordusuyla, hem daha dar hem tek hem de ülkelerine daha yakın olan Thermopylai Geçidi'ni, donanmayla da Euboia (*Eğriboz*) Adası'nın kuzeyindeki Artemision Burnu'nu tutmaya karar verdiler.[67] Birliğe dâhil olmuş Yunanların kimileri ilerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz Thermopylai'daki kara ordusuna belli sayılarda temin ettikleri askerleriyle *(hoplit)* katılırken, kimileri Artemision'daki deniz savaşına gemiler (*trieres*), deniz savaşçıları ve tayfalar temin ettiler.[68] Deniz savaşında

66 Hrdt. VII.172-174. Rookhuijzen 2018, 107 vd. Hignett'e (1963, 112) göre Kserkses Tempe vadisi güzergâhını kullanmadı.

67 Hrdt. VII.175 vd.

68 Herodotos'a (Hrdt. VII.202-203; VIII.1) göre Hellen Birliği'ni oluşturan kentler ve onların savaş için temin ettikleri askerler (*hoplit*) ve gemiler şöyleydi: Sparta (*300 hoplit*), Tegea (*500 hoplit*) ve Mantineia (*500 hoplit*), Arkadia (*1120 hoplit*: *120'si* Orkhomenos'tan), Korinthos (*400 hoplit*), Phleious (*200 hoplit*), Mykenai (*400 hoplit*), Thespia (*700 hoplit*), Thebai (*400 hoplit*), Atina (*127 gemi*), Korinthos (*40 gemi*), Megara (*20 gemi*), Khalkis (*20 Atina gemisi*), Aigina (*18 gemi*), Sikyon (*12 gemi*), Lakedaimonia (*10 gemi*), Epidauros (*8 gemi*), Eretria (*7 gemi*), Troizen (*5 gemi*), Styra (*2 gemi*), Keos (*2 trier* ve *1 elli kürekli gemi*), Opus Lokrislileri (*50'şer kürekli 7 gemi*). Diodoros'a (XI.4.6) göre Thermopylai'da savaşan Yunan kentleri ve sağladıkları asker sayısı şöyle: Lakedaimonialılar (4000) Lokrialılar (1000), Malisliler (1000), Phokisliler (1000), Thebailılar (400).

komutanlığın kendilerine verilmesini isteyen Atinalılara müttefikler arasındaki katı muhalefet engel oldu. Bu nedenle hem kara hem de deniz savaşında başkomutanlıklar Sparta'ya tahsis edildi. Kara ordusunun komutanlığını Sparta'nın Agiadlar hanedanına mensup kralı I. Leonidas (İÖ 490-480) üstlenirken, donanmanın komutanlığı Spartalı Eurybiades'e verildi.[69] Yunanlar, Pers Kralı Kserkses'in Tesalya'daki Pieria'ya geldiğini öğrenince İsthmos'ta toplanmış bulunan kara ve donanma birliklerini Thermopylai ve Artemision'a gönderdiler.[70]

69 Hrdt. VII.26-27;VIII.3 (Atina'ya muhalefet); VII.204; VIII.2-3 (komutanlar)
70 Hrdt. VII.131.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PERSLERİN İKİNCİ YUNANİSTAN SEFERİ

V.1. Seferin Nedeni ve Hazırlıklar

Herodotos'un aktardığı bilgilere göre Marathon yenilgisinin haberini alınca Atinalılara karşı zaten var olan kinini korkunç bir öfkeye dönüştüren Pers Büyük Kralı I. Dareios, daha büyük bir orduyla ikinci Yunanistan seferine çıkmak için hazırlıklarını hemen başlatmak üzere kraliyet habercilerini satraplıklarına ve kentlere gönderdi. Kralın habercileri vasıtasıyla ilettiği emir imparatorluğun her tarafına yayıldı. Satraplar, kentler ve milletler üç yıl boyunca asker toplamakla, gemiler yapmakla, at, yiyecek ve giyecek temin etmekle meşgul oldular. Savaş için yetenekli ve liyakatli adamlar buldular, onları donatıp yetiştirdiler. Ancak hazırlıkların dördüncü yılında Mısır'da patlak veren isyan, Yunanistan seferini altı yıl geciktirdi. Zira Büyük Kral Dareios, hem İÖ 486 yılının Haziran ayında patlak veren Mısır'daki isyanla hem oğulları arasındaki taht kavgasıyla ilgilenmek zorunda kaldı. Onun halefini tayin etmek konusundaki tercihi, karısı Atossa'dan (II. Kyros'un kızı) oğlu Kserkses'ten yana oldu ve böylece Kserkses İÖ 486 yılında yaşamını kaybeden babası Dareios'un tahtına oturdu.[1]

Kserkses (İÖ 486-465) tahta oturduğunda Mısır isyanı henüz bastırılmış değildi. Dahası Babil'de yeni isyanlar patlak vermişti. Kserkses İÖ 485 yılında Mısır'daki isyanı, İÖ 482 yılında Babil'deki isyanı bastırdı. Kardeşi Akhaimenes'i Mısır satrabı olarak atayan Kserkses'in[2] Babil isyanını bastırmasından sonra önü açılmıştı. İkinci Yunanistan seferinin hazırlıklarını başlatabilirdi. Hiç kuşkusuz hükmettiği Pers İmparatorluğu'nun sınırlarını yeni ülkeler

1 Hrdt. VII.1-3. Olmstead 1948, 234 vd. Balcer 1995, 222 vd. Cook 1983, 99. Briant 2002, 524 vd.
2 Hrdt. VII.4, 7. Burn 1962, 317. Balcer 1995, 230. Briant 2002, 525. Brosius 2006, 23.

fethederek genişleten atalarına (Kyros, Kambyses, Dareios) yakışır bir kral olmanın ve Atinalıları yenerek babası Dareios'un Marathon yenilgisinin öcünü almanın[3] cazibiyeti, Kserkses'in Yunanistan seferine çıkmak konusunda kışkırtıcıydı. Ayrıca onun çevresinde Yunanistan seferini çıkarları gereği isteyen çok sayıda Pers soylusu ya da Yunan vardı.[4] Bunların başında Yunanistan'ın ele geçirilmesinden sonra orada satrap olmak isteyen Mardonios geliyordu. Seferin diğer ısrarlı destekçileri ise ülkelerinden sürülünce Susa'ya gidip Pers büyük kralına sığınmış olan Yunanlardı. Bunlardan birisi Sparta'nın eski Kralı Demaratos'tu ve Dareios'un halefini tayin edeceği süreçte Kserkses'in akıldanesi olmuştu.[5] Atinalı Peisistratoslarla Tesalya'nın devrik kraliyet ailesi Aleuasoğulları (*Aleuadai*) da Susa'daydı. Her iki grup da Yunanistan'da kazanılacak bir Pers zaferi sayesinde ülkelerinde yeniden hüküm sürme olanağını elde edecekti. Bir diğer teşvikçi ise Peisistratoslarla Susa'ya gelen Yunan kâhin Onomakritos'tu. O da ülkesinden kovulmuştu.[6] Sefere muhalif görüş bildiren tek kişi,

3 Hrdt. VII.8-9. Diod. XI.2.2. *FGrH* 688 F 13. 26. Kserkses'in seferinin hedefinde yalnızca Atina değil tüm Yunanistan olduğu konusunda ayrıca bkz. Hrdt. VII.138-139.

4 Balcer 1995, 226 vd.

5 Hrdt. VII.3. Paus. VII.8. Plut. *Artax.* II.2.3. Diod. XI.1.3 (Kserkses'i Mardonios ikna etti). Demaratos, Kserkses'in çok güvendiği danışmanlarından birisiydi. Yunanistan seferinde (İÖ 480) Kserkses'in yanındaydı ve ona danışmanlık yapmıştı. (Hrdt. VII.101-105.) Kserkses daha sonra ona Pergamon'da Teuthrania, Halisarna ve Gambreion'u vermişti. Bkz. Ksen. *Hell.* III.1.6. Balcer 1995, 227. Mardonios'un sefer taraftarlığı ve Yunanistan'a satrap olmak istediği konusunda bkz. Hrdt. VII.5-7a.

6 Hrdt. VII.4-6. Kserkses'in kışkırtıcıları arasında yer almasa da istediği doğru bilgilere ulaşabilmek anlamında fikir alabileceği çok sayıda Yunan, ülkesinde yaşamaktaydı. Bunlardan en iyi bilinenleri şunlardır: Metiokhos, Euphorbos, Philagros, Hipparkhos ve Apollonides. Metiokhos, Persli bir kadınla evlenmiş ve çocuklarını Persli gibi yetiştirmişti. Babası Marathon zaferinin mimarı Miltiades'ti. Euphorbos ve Philagros, Eretria kuşatmasında Pers General Datis'e kentin kapılarını açan hainlerdi. Hipparkhos, İÖ 487/6'da *ostrakismos*'la Atina'dan sürülünce Pers başkentine gidip "büyük kral"a sığınmıştı. Kos Adası'ndan bir Yunan olan Apollonides, Kserkses'in doktoruydu. Ayrıca Ege Denizi'nin doğusundan ya da Trakya'dan gitmiş yüzlerce Yunan, Persepolis'te ya da yakınlarında yaşıyordu. Kuzey Yunanistan hakkında bilgi alabileceği bir başkası ise Pers Generali Boubares'in Makedonya kraliyet ailesinden eşi Gygaia'dan olma oğlu Amyntas'tı. Amyntas, daha sonra Kserkses tarafından Alabanda (*Araphisar*) kentine vali atanarak ödüllendirildi. Hrdt. VIII.136. Balcer 1995, 228. Kaya 2020, 278 dn. 60.

Kserkses'in amcası Artabanos'tu. Meşruiyeti olmayan bir seferin kibir olduğunu, kibrin tanrı katında şirk anlamına geldiğini ve bu nedenle tanrı tarafından cezalandırılabileceklerini düşünen Artabanos da Kserkses'in gördüğü rüyanın aynısını rüyasında görünce fikrini değiştirdi.[7] Böylece son savaş meclisi toplandığında Yunanistan seferinin kararı muhalif ses olmaksızın alındı. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Kserkses'in Yunanistan seferinin nedeni fethetmeyi hedefleyen bir egemenlik siyasetiydi.

Kserkses, ikinci Yunanistan seferinin hazırlıklarını İÖ 484 yılında tüm satraplıklara haberciler göndermek suretiyle başlattı. Hiçbir detayı atlamadan son derece titiz bir planlamayla yönettiği hazırlık sürecinde imparatorluk sınırları içinde yaşayan hemen her millet, Kserkses'in Yunanistan seferine katkıda bulunmak için büyük çaba harcadı. Kimileri piyade askerlerini, kimileri atları ve binicilerini hazırladılar. Kimileri de donanma kuvveti için gerekli gemileri hazırlayıp donattılar. Savaş ve nakliye gemilerini, deniz savaşçılarını ve tayfaları temin ettiler.[8] Ordunun yürüyüş yolu üzerinde bulunan Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Strymon (*Struma*) Nehri gibi büyük su engelleriyle donanmayı imha etme ihtimali bulunan fırtınalarıyla ünlü Athos Burnu (*Aynaroz*) engelinin nasıl aşılacağının planları da söz konusu sürecin başından itibaren titizlikle yapıldı. Köprü ve kanal mühendisliği konusunda maharetli ustalar ve işçiler bulunup bu inşaatlar için görevlendirildiler. Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak Hellespontos Köprüsü'nün başlangıç ve bitiş yerleri belirlendi. Köprü inşasında kullanılacak uzun gemiler, halatlar, demir kolonlar, diğer irtibat işlerinde, köprü tabanında, köprü yan korkuluklarının inşasında kullanılacak kalas, tahta, burgaç, demir ve toprak gibi diğer levazımın teminiyle ilgili servis hizmetlerinin organizasyonu yapıldı.[9] Her iki inşaatın çalışanları da dâhil tüm ordunun yiyecek, içecek, giysi ve diğer insani ihtiyaçların temini gibi iaşe hizmetleriyle bunların muhafaza edileceği depolar ve mağazalar, ordunun mola vereceği yerler, oralarda kurulacak kral çadırının

7 Hrdt. VII.10a.

8 Hrdt. VII.21. Ayrıca kara ordusu, donanma ve bunları hazırlayıp donatan milletler için bkz. aşağıda dn. 40 vd.

9 Fields 2007, 11 vd. Köprü ve kanal inşası çalışanları, levazımı konusunda bkz. aşağıda dn.16 vd.

ve sofrasının hazırlanması ve orduya ziyafetler verilmesiyle ilgili organizasyonların planları da önceden yapıldı. Ordunun yürüyüşü boyunca içinden geçeceği yerleşim birimleri yemek içmek gibi ihtiyacı karşılamakla yükümlü olacaklar ve bu yükümlülüğün zamanı kralın habercileri tarafından önceden onlara bildirilecekti. Tüm bunlar hazırlık sürecinde titizlikle planlanıp organize edilen posta, nakliye, iaşe, levazım ve istihkâm servisleriyle aksatılmadan yürütüldü.[10] Yerleri önceden belirlenen depo ve mağazalardan birisi Trakya Khersonesos'undaki (*Gelibolu*) Beyaz Yalı (*Leuke Akte*) denilen yerdi. Perinthosluların Tyrodiza kenti, Strymon Irmağı üzerindeki Eion, Doriskos ve Makedonya'daki Therma, Kserkses'in ordusuna depo olarak hizmet vereceklerdi. Depoları yapmak görevi Fenikeliler ve Mısırlılara verildi. İmparatorluk sınırları içindeki her millet, kendisine ayrılan depoları, mağazaları doldurmakla yükümlü kılındı ve onların hazırladığı dubalar dolusu iaşenin nakli için imparatorluk sınırları içindeki denizci halklardan temin edilen gemiler kullanıldı.[11]

V.2. Hellespontos Köprüsü ve Athos Kanalı

Kserkses'in sefer hazırlıkları sırasındaki meşguliyetleri arasında en dikkat çekici olanı Hellespontos Köprüsü ile Khalkidike Yarımadası'nın Athos Burnu'ndaki kanal inşasıydı. Yapımı ve diğer servis organizasyonları bakımından olağanüstü zahmetli olan bu projelerin alternatifleri vardı. Orduları boğazlardan gemilerle geçirilebilir, tehlikeli fırtınaları nedeniyle donanmanın imhasına neden olabilecek Athos (*Aynaroz*) Burnu engeli gemilerin Athos kıstağından kızaklarla karadan taşınması suretiyle aşılabilirdi.[12]

10 Hrdt. VII.25 vd.

11 Hrdt. VII.25. Kaya 2020, 272 vd. Balcer 1995, 229 vd. Hammond 2006, 526 vd.

12 Hrdt. VII.24.1. Athos Burnu'nun fırtınası ve Mardonios komutasındaki Pers donanmasına verdiği zarar konusunda bkz. Hrdt. VI.44. Ayrıca bkz. yukarıda üçüncü bölüm (III.2). Kserkses'in Athos'ta kanal yaptırması, 1806 yılında Aynaroz çevresini ziyaret eden gezgin William Leake tarafından gerekli bulunmuştur. Ona göre söz konusu burnun fırtınaları ve akıntıları yılın ortalarında çok tehlikeliydi. Bu nedenle bölgenin sakini olan gemiciler, kendilerine teklif edilen yüksek ücrete rağmen yarımadanın etrafını gezmek isteyenleri söz konusu tehlike nedeniyle yelken açmayı kesin dille reddedip geri çevirmişlerdir. Bkz. Leake 1967, 145. Ayrıca bkz. King 2018, 28.

Öyle görülüyor ki Kserkses, babası Dareios'a öykünmüştü. Zira Dareios Kızıl Deniz'i Nil Nehri'ne bağlayan kanalı yaptırmış,[13] ordusunu Asya'dan Avrupa'ya geçirmek için Bosporos'ta gemilerle kurdurduğu köprüyü kullanmıştı.[14]

Kserkses'in köprüsü, Hellespontos üzerinde kurulacaktı. Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak bu köprünün başlangıç noktası Abydos'ta (*Nara*), bitiş yeri Abydos'un karşısında, Sestos (*Akbaş*) ile Madytos (*Eceabat*) kentleri arasındaki kayalık bölge olacaktı.[15] Orada yedi stadion (*yak. 1350 m*) uzunluğunda inşa edilecek yan yana iki köprü, İÖ 481 yılının son aylarında yapılmış, fakat bir fırtına nedeniyle yıkılmıştı. Köprünün yıkılması o zaman (İÖ 481 yılının Ekim ayı) ordusuyla birlikte satraplık başkenti Sardeis'e gelmiş ve kışı orada geçirmek için yürüyüşüne ara vermiş olan Kserkses'i çok kızdırdı. Herodotos'un aktardığı bilgilere göre Kserkses, köprüyü dalgalarıyla yıkan boğazın sularını cezalandırmak için cellatlarını gönderdi. Onlar ellerindeki kızgın demirlerle sulara vurup, küfürler ederek görevlerini yaptılar. Yıkılan köprünün mühendisleri de kralın öfkesinin kurbanı oldular. Kral onların yerine yeni mühendisler görevlendirdi. Hemen işe koyulan mühendisler tarafından köprülerin taşıyıcısı olarak kullanılacak gemilerin toplam sayısı 724'tü. Bunların 314'ü iki köprüden batı yönünde olanı için kullanıldı. Yan yana sıralanan taşıyıcı gemiler, Fenikeliler ve Mısırlıların keten, kenevir ve papirüs liflerinden yaptıkları halatlarla (*bunların 45 cm'i 26 kg*) birbirine bağlandılar. Köprünün rüzgâra ve akıntılara karşı dayanma gücü, gemi eksenleri doğu-batı istikametlerinde boğaz suyunun akışına paralel yapılarak ve köprünün her iki ucuna yerleştirilen

13 Hrdt. II.158. IV.48. Khurt 2010, 189 n. 3; 486 &3 n. 4-5. Briant 2002, 383 vd.

14 Hrdt. IV.85. Kaya-Yazgı 2021, 138 vd. Ayrıca bkz. yukarıda ikinci bölüm (II.2.1) dn. 61 vd.

15 Hrdt. VII.33. Ktes. *Persika* (=*FGrH* 688 F 13, 27). Carey 2019, 44 vd. Köprünün Avrupa ayağının bulunduğu kayalık bölge Mykale Savaşı (İÖ 479) savaşı sonrasında Ksanthippos komutasındaki Atinalıların Sestos Valisi Artayktes'i çarmıha gerdiği yer olarak ünlendi. Artayktes'in çarmıha gerilmesinin nedeni Elaious'taki (*Şehitler Abidesi*) Protesilaos'un kutsal hazinelerini alması ve tapınağına kadın götürüp günah işlemiş olmasıydı. Atinalılar Artayktes'i çarmıha gerdikten sonra oğlunu da onun gözleri önünde taşlayarak öldürdüler. Bkz. Hrdt. IX.114-120.

büyük demir kolonlara bağlanmasıyla artırıldı. Köprünün deniz yolculuğunu tamamen kapatmaması için küçük gemilerin geçebileceği büyüklükte üç adet gemi geçiş aralığı bırakıldı. Halatlar, ağaç burgaçlarla çekilip irtibatları güçlendirildi. Gemilerin üzerine enlerine uygun uzunlukta kalaslar peş peşe yerleştirilip halatlarla üstten bağlandılar. Demir raptiyeleri de kullanarak devam ettirilen inşa süreci, kalasların üzerine tahta tabanlar döşenmesi, tahta taban üzerine kat kat toprak atılıp düzeltilmesi ve ardından köprünün her iki yanına hayvanların ürkmelerini engellemek ve askerlerin emniyeti için gerekli korkuluklar yapılarak tamamlandı.[16] Tüm bunlar İÖ 480 yılının bahar mevsimine girildiğinde tamamlanmış ve köprü kullanıma hazır hâle gelmişti.[17]

Khalkidike Yarımadası'nın üç burnundan birisi olan Athos'ta (*Aynaroz*) kazılacak kanalın yeri, Athos Burnu denen dağın anakarayla birleştiği kıstaktı. Akanthos (bugün *İerissos*) kentinin tam karşısında bulunan bu kıstakta 12 *stadion* (yak. 2.300 m) uzunluğunda ve iki *trier*in (üç sıra kürekli gemi) yan yana geçebileceği genişlikte kazılacak kanalın inşasında çalıştırılan işçiler, birçok farklı ulustan temin ediliyordu. Onlar ülkelerinden gemilerle Khersonesos'taki (*Gelibolu*) Elaious (*Şehitler Anıtı*) limanına getiriliyor, oradan da kanal inşa alanına taşınıyorlardı. İşin başında Megabazos oğlu Boubares ile Artakhaises adlı iki Pers mühendis bulunuyordu. Gelenler etnik mensubiyetlerine göre işçi gruplarına ayrılıp kurayla kendilerine verilen kazı alanında nöbetleşe ve kamçı altında çalıştırılıyorlardı. Üç yıl aralıksız devam eden kanal inşasında en önemli rolü Fenikeliler oynadılar. Onların kanal kazı tekniği ve kazılan toprağın tahliyesinde sahip oldukları bilgi ve maharetleri işleri kolaylaştırdı. İki denizi birleştiren kanalın inşası, giriş ve çıkışlarına dalgakıranlar yapılarak, Hellespontos'ta inşa edilen köprüyle aşağı yukarı aynı zamanda bitirildi.[18]

16 Hrdt. VII.36. Aiskh. *Per.* 100-106. Diod. 11.2.4; 3.6. Doğu (Euksenos/Karadeniz tarafında) tarafındaki diğer köprünün taşıyıcı gemilerinin toplam sayısı 360'tı. Gemilerin bazıları 50 kürekli gemi, bazıları üç sıra kürekli gemi (*trier*) idi.

17 Hrdt. VII.25.

18 Hrdt. VII.22-24. Rookhuijzen 2018, 101 vd. Artakhaises, kanal inşası tamamlandıktan sonra orada hastalanarak yaşamını yitirdi. Onun ölmüş olduğunu Akanthos'ta (*İerissos*) öğrenen Kserkses, yas ilan etti. Bkz. Hrdt. VII.117.

Böylece Athos Burnu'nun doğusu ana karadan ayrılmış, bir adacık hâline getirilmiş ve bölgedeki bazı yerleşmeler ada yerleşmeleri hâline gelmiş oldu.[19] Kanal inşasında çalışanlar, işlerini bitirdikten sonra Strymon (*Struma*) Irmağı'na gidip orada kurulacak köprünün çatısını yaptılar.[20]

V.3. Kserkses'in Ordusu: Kappadokya'dan Thermopylai'a

İÖ 481 baharının ilk ayında Kserkses'in istediği büyüklükte kara ve deniz kuvvetleri hazırlanmış durumdaydı. Kara kuvvetleri toplanma yeri olarak belirlenen Doğu Kappadokya'daki Kritalla'ya gelmişler, donanmayı oluşturan gemiler ise toplanma yeri olan Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) gitmek üzere harekete geçmişlerdi.[21] Kserkses, istihkâm, levazım ve iaşe işleri devam ederken,[22] İÖ 481 yılının Nisan ayında Susa'dan ayrıldı.[23] Kappadokya'daki Kritalla'da toplanan ordunun başına geçerek İkinci Yunanistan seferini başlattı. Halys Nehri'ni (*Kızılırmak*) geçerek girdiği Frigya (*Phrygia*) içinden ilerledi ve Lidya'daki Pers satraplık başkenti Sardeis'e hiçbir sorun yaşamadan İÖ 481 yılının Ekim ayında ulaştı.[24] Bu arada içinden geçtiği kentlerden ordusuna yeni askerler kaydetti. Kaydedilen askerler arasında bir Frigya kenti olan Kelainai'ın (*Dinar*) yerel hükümdarı Pythios ve beş oğlu da vardı. O zamanki dünyanın Kserkses'ten sonra en zengin adamı denilerek tanımlanan Lidya kökenli Pythios, Kserkses ve ordusuna ziyafet vermiş, sahip olduğu tüm hazinesini de Kserkses'e vermek için hazır etmişti.[25] Kserkses, cömertliğini takdir ettiği

Rookhuijzen 2018, 105 vd. Kanalın günümüze kadar ulaşan izleri konusunda bkz. King 2018, 28. Leake 1967: 145.

19 Kanalın yapımıyla ada kentleri hâline gelen yerleşmeler şunlardı: Dion, Olymphyksos, Akrothoon, Thyssos, Kleonai. Bkz. Hrdt.VII.22. Fol-Hammond 2006, 246; Hammond 2006, 534 vd.

20 Hrdt. VII.24.

21 Hrdt. VII.26 (Kritalla); 44 (donanma).

22 Hrdt. VII.26.1.

23 Hrdt. VII.26.1. Diod. XI.2.3. Carey 2019, 46 vd (İÖ 481/480 kışı). Burn 1962, 321. Balcer 1995, 232.

24 Kserkses'in içinden geçtiği kentler şunlardı: Kelainai (Dinar), Anaua Gölü'nün (Acıgöl) kuzey kıyısı, Anaua kenti (Çardak), Kolossai (Honaz), Kydrara (Sarayköy), Kallatebos (bugünkü yeri bilinmiyor). Bkz. Rookhuijzen 2018, 39 vd. Magie 1950, 799. Hignett 1963, 446 vd.

25 Hrdt. VII.27 vd.

Pythios'un sunduğu hazineyi almadığı gibi kendi cebinden ona 7 bin *dareikos* vermişti.[26] Fakat bu diyalogda Kserkses'in yalnızca iyi yönüne tanıklık etmesi Pythios'un şansızlığıydı. Zira o, ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Kserkses'in gerektiğinde ne denli acımasız bir hükümdar olabileceğini büyük oğlunu öldürdüğünde öğrenecektir.[27]

İÖ 481 yılının Ekim ayında Pers satraplık merkezi Sardeis'e (*Sard*) gelen Kserkses'in oradaki ilk işi, Pers hâkimiyetine boyun eğmenin simgesel ifadesi "toprak ve su" talebini Yunanistan'a iletecek elçileri görevlendirmek oldu. Sardeis'ten ayrılan elçiler, Atina ve Sparta dışındaki tüm Yunanistan kentlerine gidip Kserkses adına onlardan "toprak ve su" isteyecek, kralı karşılamak üzere şölenler hazırlamalarını muhataplarına söyleyeceklerdi. Elçiler görevlerini aynı yılın Aralık ayında tamamlayıp Pers İmparatorluğu'na bağımlılığın simgesel ifadesi olan "toprak ve su" talebine olumlu yanıt verenlerin listesini Büyük Kral Kserkses'e sundular. Tesalyalılar, Orta Yunanistan'dan Dolopialılar, Makedonya'nın güneyinde meskûn bulunan diğer Yunan kentleri (Enienler, Perrhaibialılar, Lokrisliler, Magnesialılar, Malisliler, Phothiotis Akhaialıları ve Thespiai ile Plataia dışındaki Boiotialılar) Pers taraftarı (*Medismos*) olarak listeye dâhil olmayı kabul etmişlerdi.[28] Daha önce söz ettiğimiz gibi Yunanistan'daki Hellen Birliği de bu arada, İÖ 481 yılının Ekim/Kasım ayında, kurulmuştu.[29] Kserkses'i Sardeis'teyken öfkelendiren en önemli olay ise Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) Köprüsü'nün, inşası bitmek üzereyken patlak veren fırtına yüzünden yıkıldığı haberiydi. Kserkses, boğazın sularını ve mühendislerini cezalandırıp köprü yapımının yeni mühendislerle yeniden başlatılmasını emretmişti.[30]

Köprünün inşası İÖ 480 yılı baharında tamamlandı ve Kserkses, sefer yürüyüşüne İÖ 480 yılının Nisan ayı başında Sardeis'ten

26 Hrdt. VII.28.

27 Bkz. aşağıda dn. 33.

28 Hrdt. VII.132; 138. Diod. 11.31.1-2,5. Graf 1984, 15 vd. Balcer 1995, 232 vd. Hammond 2006, 536. Boiotia'nın iki önemli kenti olan Thebai ve Orkhomenos Perslere karşı savaşmayan Yunan kentleriydiler. Bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.2.2) dn. 63.

29 Bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.2.2) dn. 61.

30 Hrdt. VII 35. Bkz. yukarıda (IV.3.2) dn. 86 vd.

ayrılarak devam etti.[31] Abydos'a (*Nara Burnu*) kadar ilerleyişi sırasında, Kaikos (*Bakırçay*) Nehri yakınlarına geldiğinde meydana gelen Güneş tutulması, İda Dağı'nın doğu eteklerinde verilen mola sırasında patlak veren bora ve Skamandros (*Karamendres*) Nehri'ne gelmeden önce yaşanan su sıkıntısı dışında, bir sorun yaşanmadı. Söz konusu Güneş tutulması, öyle görülüyor ki herkesi endişelendirmişti. Kserkses'in tasası, din adamları Maglar (*Magoi*) tarafından giderildi. Zira onlara göre Yunanlar geleceği Güneş'ten, Persler Ay'dan öğreniyorlardı ve bu nedenle Güneş tutulması, Tanrı'nın Yunan kentlerini karartacağının haberini veren bir işaretti.[32] Fakat cömertliğiyle Kserkses'in takdirini kazanan Kelainai (*Dinar*) hükümdarı Pythios'un korkusu devam ediyordu. Bu nedenle o, Kserkses'in huzuruna çıkıp, kendisinin yaşlılığından, beş oğlunun da bu sefere katıldığından, geride servetini koruyacak kimse kalmadığından söz ederek, yalnızca büyük oğlunu bağışlamasını ve Kelainai'a göndermesini rica etti. Pythios'un bu ricası, Yunanistan seferine oğulları, kardeşleri ve yakınlarıyla birlikte giden Kserkses'i öfkelendirdi. Küfürler edip azarladığı Pythios'un büyük oğlunu buldurup öldürttü. Sonra onun cesedini ordunun geçeceği yolun her iki yanına karşılıklı koyulmak üzere ikiye böldürdü.[33]

Kserkses, yerleri belirlenmiş sıralı birlikler hâlinde yürüyen ordusuyla[34] birlikte Kaikos'u (*Bakırçay*) geçerek ilerleyişine

31 Balcer 1995, 234. Kserkses'in Sardeis'ten Abydos'a kadar takip ettiği güzergâh şöyleydi: Sardeis - Kaikos (*Bakırçay*) - Kane Dağı'nın (*Karadağ*) doğu etekleri - Atarneos (*Dikili*) - Karene - Adremitteion (*Edremit*) - Antandros (*Altınoluk*) - Tebe Ovası - İda Dağı'nın doğu etekleri - İlion - Skamandros (*Karamenderes*) - Abydos (*Naraburnu*). Bkz. Hrdt. VII.42-44. Diod. XI.3.6 (Sardeis-Hellespontos-Abydos). Rookhuijzen 2018, 56 vd.

32 Hrdt. VII.37.

33 Hrdt. VII.38-40.1; 54.3; VIII.109.3. Aiskh. *Per.* 745 vd.

34 Ordu yürüyüş kolunun en başında yük hayvanları (eşekler, develer, inekler) ve onlara eşlik eden insanlar vardı. Onları ordunun yarısını oluşturan ve her ırktan askerlerin bulunduğu karışık birlikler takip ediyordu. Sonraki sırada kralın özel birliği olarak Persler arasından seçilmiş 1000 süvari vardı. Süvarilerin arkasında Media ovasında yetiştirildiği için *Nesaion* atları denen ve göz kamaştırıcı koşumlarıyla dikkat çeken 10 kutsal at vardı. Nesaion kutsal atlarını Ahura Mazda'nın 8 beyaz atı tarafından çekilen kutsal araba takip ediyordu. Araba kutsal olduğu için atların dizginlerini ellerinde tutan sürücüler yaya yürüyorlardı. Sonraki sıra Büyük Kral Kserkses'i

devam etti. Güzergâhı üzerinde bulunan bölgelerden asker toplayarak İda Dağı'nın (*Kaz Dağı*) doğu eteklerine ulaşıp, orada mola için durduğunda patlak veren bora ve yıldırımlar nedeniyle çok sayıda kurban verildi. Sonrasında devam eden yürüyüş sırasında yaşanan su sıkıntısı Skamandros (*Karamenderes*) Irmağı'na ulaşılınca giderildi. İlion'a gelince Priamos Pergamon'unun bulunduğu tepeye çıkıp çevreyi seyreden, kentin tarihine dair öyküler dinleyen ve Tanrıça Athena'ya bir inek kurban eden Kserkses, bugünkü Erenköy/İntepe sınırları içinde yer alan Rhoiteion (*Eski Kale*) ve Ophryneion (*Çamlık Tepe*) ile Abydos (*Nara*) sınırları içinde bulunan Dardanos kentlerinin doğusuyla soyu Troialılara dayanan Gergithlerin (*Gergithoi*) topraklarının batısından geçerek bir ayını harcayacağı Abydos'a Mayıs ayı ortalarında ulaştı.[35] Orada kendisi için yüksek bir yerde kentin mermercileri tarafından hazırlanan bir kürsüye çıkarak boğaz bölgesinde toplanmış kara ve donanma ordusunu seyretti. Hellespontos'u doldurmuş gemileri ve Abydos kıyılarını kaplayan kara askerlerini görünce gururlanan kralın isteği üzerine

taşıyan arabaya aitti. Nesaion cinsi atlar tarafından çekilen bu arabanın sürücüsü de yaya olarak ilerliyordu. Kralın canı sıkıldığında bineceği bir de kapalı arabası vardı. Kralın arabası, en yiğit askerlerden oluşturulmuş 1000 mızraklı birlik tarafından takip ediliyordu. Onların arkasından 1000 süvari yürüyordu. Süvarilerin arkasında 10.000 askerli seçkin birlik vardı. Birliğin askerleri tüm birliklerden seçilmişti. Sonraki sıra seçme Pers askerlerinden oluşan ve mızraklarının saplarında altın ya da gümüş narlar bulunan 10.000 piyadeye aitti. Onları 10.000 Pers süvari birliği takip ediyordu. Bu birliğin arkasından iki *stadion*luk (yak. 380 m) mesafeyle ilerleyen ve ordu yürüyüş kolunun sonuncusunu oluşturan birlikler geliyordu ve bunlar, ordunun geriye kalan tüm askerlerinden oluşan karışık birliklerdi. Bkz. Hrdt. VII.40. Balcer 1995, 234. Briant 2002, 184.

35 Hrdt. VII.42-43. Balcer 1995, 235. Kserkses'in Abydos'ta bir ay kaldığı konusunda bkz. Hrdt. VIII.1. Herodotos (VII.21, 187.) böylesi büyük bir orduya büyük ırmaklar dışındaki ırmakların suyunun yetemeyeceğine dikkat çektikten sonra zaman zaman Pers ordusunun Trakya içinden Yunanistan'a doğru ilerlerken güzergâhı üzerinde bulunan ve ordusuna suyu yetmeyen göl ve ırmaklardan söz etmiştir. Bunlar şunlardır: Lisos Irmağı (Hrdt. VII.108: Mesembria ve Stryme kentleri arasında), Pistyros kenti yakındaki acı göl (hayvanlar tüketti. Bkz. Hrdt. VII.109), Boiotia-Makedonya sınır bölgesindeki Ekhoidoros Irmağı (Hrdt. VII.127), bir Tesalya ırmağı olan Onokhonos ve en büyükleri olan Epidanos da dâhil Akhaia'yı sulayan ırmakların hiçbirisi kralın ordusunun su ihtiyacını karşılayamadı ya da ancak karşılayabildi. Bkz. Hrdt. VII.196.

deniz savaşını taklit eden bir gösteri (*naumakhia*) düzenlendi.[36] Sonra amcası Artabanos'u Susa'ya gönderdi. Ordusunu Asya'dan Avrupa'ya taşımak üzere Hellespontos Köprüsü'ne yönlendirmeden önce savaş meclisini toplayıp düşmanlarıyla ilgili kısa bir konuşma yaptı. Sonra Hellespontos Köprüsü'nden geçiş hazırlıklarını dua ederek başlattı.[37] İki köprüden Ege Denizi tarafında olanından yük hayvanları ve diğer ordu servisleri geçirilirken, yayalar ve atlılar diğer taraftaki köprüyü kullandılar. Ordunun tamamının hem gece hem gündüz belli bir düzen içinde karşıya geçirilmesi kralın yedi gününe mal oldu. Yunanistan'ı fethetmek için böylesi büyük bir orduyu köprü vasıtasıyla Asya'dan Avrupa'ya taşıyan Kserkses'i seyreden bölgenin bir yerlisinin, gördüklerinin olağanüstü azametine dair hislerini şu sözlerle dillendirdiği rivayet edilmiş:[38]

> "Ey Tanrı Zeus! Yunanistan'ı mahvetmek istiyorsun, bu belli, ama neden bir Perslinin kılığına bürünüp Zeus olan adını Kserkses yaptın. İstediğini bunlara gerek olmadan da yapabilirdin pekâlâ."

Kserkses, ordusunu Avrupa'ya geçirdikten sonra yürüyüşüne Khersonesos üzerinden devam etti. Bu arada 1207 gemilik donanması da kara ordusuyla irtibatını kaybetmeyecek şekilde kıyı boyunca demir atarak bekleyeceği Sarpedon Burnu'na doğru ilerlemeye başladı.[39] Kardia (*Bolayır-Bakla Burnu*), Agora ve Ainos (*Enez*) kentleri güzergâhını takip ederek Dareios'un İskit seferinden beri bir Pers garnizonu olarak kullanılan Doriskos Kalesi'ne ulaşan Kserkses, Hebros (*Meriç*) Nehri'nin suladığı büyük Trakya Ovası üzerindeki bu kale yakınında ordusundaki asker sayısını öğrenmek için sayım yaptı. Persler ve Medlerden başka aralarında Asurlular (*Suriyeliler*), Baktrialılar, Sakalar (*İskitler*), Hintliler, Parthlar, Araplar, Aitiophialılar, Libyalılar, Armenialılar, Pahplagonialılar, Frigyalılar (*Phrygialılar*), Lidyalılar, Likyalılar,

36 Hrdt. VII.44-45. Gösteriye katılanların yaptığı taklit deniz savaşını, Sidonlu Fenikeliler kazandı.

37 Hrdt. VII.53-54.

38 Hrdt. VII.55-56. Hammond 2006, 536 vd.

39 Aiskh. *Per.* 341-343 (1207 gemi). Hrdt. VII.89.1 (1207 gemi). Diod. XI.2.1 (1200 gemi ve bunun 320'si Yunan gemisi). Lys. II.7. Ktes. *FGrH* 688 F 13,27 (1.000 gemi). Ayrıca bkz. Kaya 2018, 275. Green 1996, 60 vd.

Mısırlılar ve Trakların da bulunduğu 47 milletten[40] askerî birlikleri içeren ordunun sayımı yapılırken ilk 10.000 kişi bir dairesel biçim oluşturacak şekilde bir yerde istiflendi. Onların etrafı çizilerek dairesel alanın çevresi belirlendi ve ardından dairesel alan boşaltıldı. Çevresel çizgi üzerine diz boyu duvar örülmek suretiyle 10.000 kişilik dairesel bir sayım alanı oluşturuldu. Ordunun geriye kalanı, bu dairesel alana doldurulup boşaltılmak suretiyle 10'ar bin 10'ar bin sayıldı ve böylece Kserkses'in ordusunda 1.700.000 kişi olduğu anlaşıldı. Ancak Herodotos'a göre Fenike, Suriye Filistin'i, Mısır, Kıbrıs, Kilikya, Pamphylia, Likya, Karia, İyonya, Aiolis ve Asya Dorlarının temin ettiği 3000 gemiden kurulmuş donanma askerleri ve tayfalarıyla Thermopylai'a kadar devam eden ilerleyişi sırasında orduya katılan kara ve deniz askerleri bu sayıya dâhil değildi. Bunlar da dâhil edildiğinde Kserkses'in ordusundaki asker sayısı 5.283.220'ydi.[41]

Herodotos'un aktardığı sayım rakamları, Yunan taraflı (*hellenosentrik*) tarih yazımının tezahürüdür. Kesinlikle hayal ürünüdür. Günümüz tarihçileri tarafından her asker ve hayvanın günlük yiyecek ve su ihtiyacına binaen yapılan hesaplar da dâhil pek çok bakımdan yaptıkları değerlendirmeler, Herodotos'un aktardığı bu rakamların hayal ürünü olduğu sonucunu desteklemiştir. Kserkses'in ordusundaki asker sayısının 300.000'den daha fazla olma ihtimali yoktur.[42] Zamanın koşullarında 200.000-300.000 askerli bir

40 Hrdt. VII.61-80. Briant 2002, 195 vd. Diğer milletler şunlardı: Kissialılar, Hyrkanialılar, Ariler, Khorasmanialılar, Sogdular, Gandarlar, Kaspialılar, Sarangalılar, Paktyalılar, Utialılar, Mygler, Parikanlar, Matienler, Mariandynler, Suriyeliler, Mysialılar, Khalibialılar, Kalar/Lasonialılar, Milyaslılar, Tiberanlar, Makronlar, Massinoikler, Moskhoilar, Marlar, Kolkhisliler, Alarodlar, Saspeirler, Erythreia Denizi'nde oturanlar. Orduya dâhil olan tüm milletler kendilerine özgü giyim kuşam ve silah donanımlarına sahipti. Bu nedenle Kserkses'in ordusu hem etnik çeşitlilik hem de giyim kuşam ve silah donanımı bakımından çok renkliydi. Bu konuda bkz. Kaya 2018a, 167 vd.

41 Hrdt. VII.184-187. Diod. XI.3.7 (Kserkses'in toplam 800 bin kara ordusu ve 320'si Yunan olmak üzere toplam 1200 gemisi var). Ktes. *FGrH* 688 F 13.27 (800.000). Donanma kuvveti oluşturan milletler, onların temin ettiği askerler, donanmanın komutanları, amiraller ve gemilerin sayıları konusunda bkz. Hrdt. VII.89-99.

42 Young'a (1980, 213 vd.) göre her bir askerin günlük minimum 1,5 kg hububata, 2 litre suya ihtiyacı vardır. Her hayvanın günlük minimum 7 kg hububata, 5 kg ot ya da samana, 8 litre suya ihtiyacı vardır. Sardeis'ten Atina'ya

ordu bile olağanüstü büyüktü. Kara ordusunun 35-40 civarındaki subaylarının çoğu kraliyet ailesi mensubu olmak üzere Pers komutanlardan oluşturulmuştu.[43] Komuta hiyerarşinin en üstündekileri ise Mardonios'un da aralarında yer aldığı altı general oluşturuyordu.[44] Yalnızca "ölümsüzler" (*athanatoi*) denen 10.000 kişilik seçkin Pers piyade ordusu altı general ve onlara bağlı komuta hiyerarşisinin dışındaydı. Onların komutanı doğrudan kralın emrine tabi olan Hydarnes adlı bir Pers generaliydi.[45]

Kserkses, Doriskos'a yeni bir komutan atayarak Yunanistan'a doğru ilerleyişine devam ederken, ordusunu üçe böldü. Bir kol donanmayla irtibat hâlinde ilerlerken ikinci kol iç kesimden yürüyordu. Kserkses'in başında bulunduğu üçüncü kol ikisinin ortasından ilerledi.[46] Akanthos'a (*İerissos*) kadar bu ordu düzeniyle ilerleyen Kserkes'in önündeki ilk önemli engel, Strymon Irmağı'ydı. Edonların ülkesini sulayan bu ırmağı, istihkâm servisinin gemilerden inşa ettiği köprü vasıtasıyla geçerek yürüyüşüne devam etti. Akhantos'a kadar içinden geçtiği Yunan ve Thrake/Trakya kentleriyle kabilelerinden kara ve deniz ordusuna asker kaydetti.[47] Yerleşim birimleri orduyu ağırlamak, kral

takriben 170 günde ulaşılıyor. Young, asker sayısını azaltarak 210 bin, at ve diğer hayvanların sayısını 75 bin kabul ederek hesaplıyor. Sonuçta bu makul rakamlarla bile Kserkses'in ordusu için günlük 117.300 ton hububata, 63.750 ton ot ya da samana, 599.250 ton suya ihtiyacı olacaktır. Balcer 1995, 238 vd. Ayrıca bkz. Barkworth 1993, 162-167.

43 Herodotos (Hrdt. VII.61-80) her bir subayın adını ve emrine verilmiş birlikleri etnik kimlikleriyle birlikte saymıştır. Ayrıca Pers ordusu için bkz. Fields 2007, 34-44. Balcer 1995, 242 vd.

44 Hrdt. VII.82. Diğer beş general şunlardı: Tritantaikhmes, Smerdomenes, Masistes, Gergis, Megabyzos.

45 Hrdt. VII.83. Ölümsüzler (*athanatoi*) Perslerin en seçkin askerleriydi. Hydarnes komutasında bulunan 10.000 kişilik bu Pers birliğine "ölümsüzler" denilmesinin nedeni, sayının hiç eksilmemesindendi. Eğer sayı aralarından birisinin hastalık, ölüm ya da başka bir nedenle ayrılmasıyla eksilirse, hemen diğer Pers kökenli birlikler arasında yer alan en iyi askerlerden biri bulunur, ölümsüzler arasına dâhil edilir ve böylece eksik giderilip 10.000 sayısı tamamlanırdı. Ölümsüzlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Hrdt. VII.31, 211; VIII.113. Fields 2007, 40 vd.

46 Hrdt. VII.121.

47 Hrtd. VII.101-107. Kserkses'in Doriskos'tan Therma Körfezi'ne kadar takip ettiği güzergâh üzerinde bulunan kentler ve Trak (Thrake) kabileleri şunlardı: Maroneia, Dikaia, Abdera, Eion (Vali Boges'in hüküm sürdüğü Pers

sofrasını donatmak, şölenler düzenlemek gibi maliyeti çok yüksek (400 *talanton* civarı) yükümlülükleri nedeniyle büyük sıkıntılar çekti. Kimileri yıkık dökük evlerini bırakıp gittiler.[48] Kserkses, Akanthos'tan (bugün *İerissos*) Therma Körfezi'ne doğru ilerlerken donanması da Athos Dağı'nda açılan kanaldan geçerek güneye doğru yelken açıp, güzergâhı üzerinde bulunan kıyı kentlerden gemi ve tayfa toplayarak ilerliyordu.[49] Kserkses Therma Körfezi'ne geldikten sonra orada demirleyen donanmasıyla buluştu ve sonra kamp kuracağı Pieria'ya gitti. Kserkses, İÖ 480 yılı Ağustos'unda vardığı Pieria'da birkaç gün kaldı.[50] Yunanistan'a "toprak ve su" istemekle görevli olarak gönderdiği elçilerin kimileri eli boş olarak kimileri de dolu olarak Pieria'ya geldiler.[51] Daha önce söz etmiş olduğumuz gibi Hellen Birliği'nin savaş meclisi de İsthmos'taki kara ordusunu ve donanmasını Kserkses'in Pieria'da olduğunu öğrendikten sonra Thermopylai ve Artemision'a sevk etmişti.[52] Kserkses, Yukarı Makedonya ile Gonnos dolaylarındaki Perrhaibia geçidini açmak için ordusunun üçte birini orada Makedonya ormanlarını doğramakla görevlendirmişti. Bu işler tamamlandıktan sonra ordusuyla birlikte Perrhaibia'daki geçidi aşarak Tesalya'nın Trakhis topraklarına giren Kserkses, İÖ 480 yılının Ağustos ayında Trakhislere ait Malis'e geldi ve orada kamp kurdu.[53] Kserkses'in Yunanlarla yapacağı savaş öncesindeki son durağı burası oldu.

kalesi), Pistyros, Paitiler, Kikonlar, Bistonlar, Sapailar, Dersailar, Edonlar, Satrailar, Paionialılar, Strymon Nehri, Argilos, Syleos, Stagiros, Akanthos. Donanmanın Athos kanalı geçtikten sonra takip ettiği güzergâh üzerindekiler ise şunlardı: Torone, Galepsos, Sermyle, Mekyberna, Olynthos, Poteidaia, Aphytis, Neapolis, Aige, Therambo, Skione, Mende, Sane, Lipaksos, Kombreia, Lisai, Gigonos, Kampsa, Smila, Aineia, Therma. Donanma, bu kentlerden gemi ve tayfa toplayarak ilerledi. Bkz. Hrdt. VII.122-124.

48 Hrdt. VII.118-120.

49 Hrdt. VII.122 vd. (donanmanın güzergâhı).

50 Hrdt. VII.124. Balcer 1995, 249.

51 Hrdt. VII.131.

52 Bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.2.2) dn. 67-70.

53 Hrdt. VII.198-201. Carey 2019, 47. Hammond 2006, 537 vd. Malis bölgesinin topografyası için bkz. Carey 2019, 23 vd. Diodoros'a (XI.5. 2-3) göre Kserkses Malis'e geldikten sonra ordusuna Avrupalı yeni askerler (200.000 asker) kaydederek 800 bin olan toplam asker sayısını (bkz. yukarıda dn. 41) 1.000.000 yaptı ki bunun içinde donanmaya ait askerler yoktu.

V.4. Thermopylai ve Artemision Savaşları

Kserkses'in Orta Yunanistan'a girebilmesi için aşması gereken Thermopylai Geçidi, Malis'te kurduğu kampın tam karşısındaydı ve yan yana iki savaş arabasının geçebileceği kadar genişliği olan geçidin diğer tarafı, Yunan ordusu tarafından tutulmuştu. Ordunun başkomutanı Spartalı Leonidas'tı (İÖ 490-480). Onun emrinde savaşacak toplam Yunan askerinin sayısı 4000'di ve bunun 1000'i Lakedaimonialı (onların arasında 300 seçkin Sparta ağır silahlı askeri / *hoplit* vardı) idi.[54] Herodotos'a göre Sparta'nın bu savaş için gönderdiği asker sayısının az olmasının nedeni o sırada kutlamakta oldukları Apollon Karneios bayramıydı. Asıl güç bu bayram kutlandıktan sonra savaş alanına gelecekti. Hellen Birliği'nin diğer kentleri de aynı şeyi yapmaya hazırlanıyorlardı.[55] Bu arada Leonidas, Thermopylai'ın tek geçit olmadığını, geçit olarak kullanılabilecek bir de keçi yolu bulunduğunu oraya varınca Trakhislilerden öğrenmiş ve bu yolu tutmaları için Phokislileri görevlendirmişti.[56] Yunan birlikleri arasında Kserkses'in ordusu Thermopylai Geçidi'ne yaklaşıncaya kadar bir sorun yoktu. Fakat yaklaşan Pers ordusunu görünce Yunanların içlerine korku düştü, Peloponnesos Yarımadası'nı korumak için İsthmos kıstağını tutmak üzere geri dönüp dönmemeyi tartışmaya başlamışlardı. Fakat nihayetinde Phokislilerle Lokrislileri gücendiren bu tartışmayı sonlandırıp Thermopylai Geçidi'nde kalmaya karar verdiler.

Kserkses, Pers ordusunun büyüklüğünü gören Yunanların savaşmaktan vazgeçip kaçacağı ümidiyle savaşı hemen başlatmadı, dört gün bekledi.[57] Bu arada onun ilk eylemi, düşmanın

54 Hrdt. VII.228.1 (toplam 4000); VII.202-205 (toplam 3100). Diod. XI.4.5-6 (toplam 4000 asker ve bunun 1000'i içinde 300 Spartalının bulunduğu Lakedoaimonialı asker). İsok. *Paneg.* 90; *Arkhid.* 99 (1000 Spartalı). Ktesias (*FGrH* 688, F 13.28) 300 Spartalının Thermopylai'da değil Plataia'da savaştığından söz eder. Yunan ordusundaki asker sayısı konusunda ayrıca bkz. Carey 2019, 57 vd. Lupi 2018, 278. Fields 2007, 22 vd. Cartledge 2003, 107 (geçidin genişliği). Flower 1998, 367 vd (Thermophylae'daki Sparta askerleri). Yunan kara ordusuna asker sağlayan Yunan kentleri ve sağladıkları asker sayısı için bkz. yukarıda dördüncü bölüm dn. 68. Sparta Kralı Leonidas ve Yunan savaş planı hakkında ayrıca bkz. Fields 2007, 13-15 (Leonidas), 48-52 (savaş planı).

55 Hrdt. VII.206.

56 Hrdt. VII.175, 212. Geçit hakkında ayrıca bkz. Carey 2019, 25 vd.

57 Hrdt. VII.210.1. Pers savaş planı konusunda bkz. Fields 2007, 53 vd.

durumu hakkında bilgi edinmek için bir süvarisini gönderip keşif yaptırmak oldu. Süvari dar geçidin güneyindeki duvarın arkasında Yunanları yeterince net gözetleyemedi. Yine de onların kimilerinin jimnastik yaptığını kimilerinin de saçlarını taradığını gördü ve bunları krala anlattı. Kserkses, "abuk sabuk" diyerek nitelendirdiği Yunanların saç taramasının ne anlama geldiğini maiyetindeki Spartalı Demaratos'un verdiği şu yanıttan öğrendi:

> Spartalılar ölümü göze aldıklarında saçlarını tararlar.[58]

Kserkses, dört günlük bekleyişi sırasında elçilerini Thermopylai'a gönderdi ve onlardan kendisine silahlarını bırakıp teslim olmalarını ve Perslerin müttefiki olmalarını istedi.[59] Ancak aldığı yanıt olumsuzdu. Nihayet dört günlük bekleme süreci sonunda Yunanların kaçmak gibi bir niyetinin olmadığını anladı ve beşinci gün çarpışmayı başlattı. O gün Medler ve Kaspialılardan oluşan birliklerini, ertesi gün ise "ölümsüzler" (*athanatoi*) denen Pers birliklerini saldırıya geçmek üzere görevlendirdi. Fakat onların hiçbirisi, sayısal üstünlüklerine rağmen dar alanda uzun mızraklarıyla savaşan Yunanlar karşısında başarılı olamadılar, pek çok kayıpla çekilmek zorunda kaldılar. En çok kaybı da kaçma taklidi yapan Yunanların arkasından naralar atarak, düzensiz, itiş kakışlı saldırıları sırasında verdiler. Zira Yunanlar, geri dönüp onları avlayabiliyorlardı. Çarpışmanın üçüncü gününde de başarılı olamayan ve kaygılanmaya başlayan kralın imdadına, Malisli bir Yunan olan Ephialtes yetişti. Ona Yunanları arkadan sarma imkânını sunacak keçi yolunu anlattı. Kserkses, "ölümsüzler" denen Pers birliklerinin komutanı Hydarnes'i çağırıp Thermopylai'ın batısındaki keçi yolunu kullanarak Yunanları

58 Hrdt. VII.208-209. Kserkses ile Demaratos arasındaki bu diyaloğun bir farklı versiyonu da Diodoros (XI.6.1-2) tarafından anlatılmıştır. Buna göre Kserkses, ordusunun büyüklüğünü gördükleri hâlde kendisine teslim olup müttefiki olmayı tercih etmeyen Yunanlarla ilgili olarak Demaratos'u çağırıp ona "Yunanlar benim atlarımdan daha hızlı mıdırlar? Böylesine büyük bir silahlı güçle savaşmaya cesaret edebilirler mi?" deyince Demarotos'un yanıtı şu olmuş: "Sizin Yunan cesareti konusunda bilgi eksikliğiniz yok, çünkü isyan eden barbarlara boyun eğdirmek için Yunan askerlerini kullanıyorsunuz, bu yüzden sanmayın ki sizin hükümdarlığınız adına Perslerden daha iyi savaşan adamlar, kendi özgürlükleri adına Perslere karşı yaşamlarını tehlikeye atmak için daha az istekli olacaklar."

59 Diod. XI.5.4-5.

arkadan kuşatmakla görevlendirdi. Hydarnes, hain Ephialtes'i de yanına alarak akşamüzeri keçi yolunu tırmanmaya başladı. Başlangıcı Asopos Irmağı olan bu yolu bütün gece dağlık alandan yürüyerek tırmandı. Fakat Hydarnes ve adamlarının yürürken temas ettikleri meşe yapraklarının hışırtısı, Phokislilerin onları fark etmelerini sağladı. Fakat Phokisliler, duvarla kapattıkları yolu korumakta başarılı olamadılar. Perslerin dolu gibi yağdırdıkları oklardan kaçıp, tepelere sığındılar ve orada öldürüldüler.[60]

Thermopylai savunmasındaki Yunanlar, Perslerin arkadan sarma yürüyüşüne çıktıkları bilgisine geceleyin sahip olmuştu. Gün doğarken dağın yamaçlarından inen gözcüler bilgiyi doğrulayınca toplanıp mevcut durumu müzakere etmeye başladılar. Kimileri bulundukları yerde kalıp savaşmayı isterken, kimileri tersini söylüyordu. Spartalı 300 askerle birlikte Thermopylai'da savaşmaya devam edeceğini söyleyen Leonidas'ın Thebailılar dışındakilerin evlerine dönmelerine izin vermesiyle tartışma nihayetlendi. O gün Leonidas, kalmakta ısrarlı olan Thebailıların da aralarında bulunduğu çok az sayıda Yunan askeriyle birlikte son savaşını yaptı. Bu savaşta Yunanların mızrakları kırıldığı için kılıçlarıyla, hatta silahsız savaşmak zorunda kaldılar. Leonidas, göğüs göğüse yapılan savaşlar sırasında öldürüldü. Nihayet, keçi yolunu kullanarak gelen Persler, savaşın seyrini değiştirdiler. Thebailılar hariç diğer Yunanların hepsi geçidi tutmaktan vazgeçip bir tepe üzerine çıktılar ve savaşı orada sürdürdüler. Nihayetinde 300 Spartalı ve onlarla birlikte savaşan Thebialıların tümü Thermopylai savaşında yaşamını yitirdi. Perslerin de bu savaşta büyük kaybı olmuş, Kserkses'in iki kardeşi ve bir kuzeninin aralarında bulunduğu çok sayıda önemli Pers komutanı ölmüştü.[61]

60 Hrdt. VII.212-213. Diod. XI.6.3-8.5 (Yolu Trakhisli bir köylü gösterdi). Ktesias'a (*FGrH* 688, F3.27) göre Kserkses'in keçi yolundan gönderdiği asker sayısı 40.000 idi ve onlara Malisli iki adam kılavuzluk etmişti. Herodotos'a göre her ne kadar Ephialtes'in hain olmadığı yönünde bilgiler olsa da bu doğru değildir. Zira Herodotos kendisinin yaptığı araştırmayla hainin kesinlikle Ephialtes olduğunu anlamıştır. Thermopylai Savaşı konusunda ayrıca bkz. Carey 2019, 79-110.

61 Hrdt. VII.224-225. Diod. XII.9.2. Spartalılarla birlikte sonuna kadar savaşmak yerine Pers kralına teslim olarak yaşamlarını kurtaracağını düşünen Thebailılar da affedilmedi. Onlar da "büyük kral" tarafından öldürüldüler. Bkz. Hrdt. VII.233.

Spartalı 300 savaşçı Thermopylai'daki bu savaşla efsaneleşti. Ancak Diokenes adlı bir Spartalının, Perslerin attıkları oklar güneşi karartıyor diyen bir Trakhisliye verdiği şu cevabı kahramanlığı yüceltici anlamıyla çok daha fazla popülarite kazandı:

> O hâlde şanslıyız. Güneş altında değil gölgede savaşacağız.[62]

Thermopylai'da savaşan Yunanların tümü öldükleri yerde gömüldüler. Herodotos, oradaki mezarlığı görmüş, yazıtları okumuş ve bunlardan birisinde şu yazı varmış:

> Peloponnesos'tan gelen 4.000 asker, 300 kere 10.000'e dayandı.[63]

Thermopylai Geçidi'ndeki savaş devam ederken Euboia Adası'nın kuzeyi ile anakara arasında deniz savaşı yapılıyordu. Yunan donanması, Sepias Burnu'nun tam karşısında bulunan Euboia Adası'nın kuzeydoğu ucundaki Artemision Burnu'na demirleyerek oradaki dar geçidi denetimine almıştı. Donanmanın gemi sayısı, 50 kürekli gemiler hariç 271 idi ve daha önce söz ettiğimiz gibi bunların 127'sini Atinalılar donatmıştı. Donanmanın komutanı ise müttefiklerin Atinalı bir komutan istememeleri nedeniyle Sparta Kralı Eurybiades olmuştu.[64] Bu arada Kserkses'in donanması Therma'da demirliydi. Oradan teftiş için gönderilen 10 hızlı Pers gemisi, Euboia Adası'nın önünde nöbet göreviyle bırakılmış olan üç Yunan gemisine saldırıp bunlardan ikisini yakaladılar. Atinalılara ait üçüncü geminin mürettebatı karaya çıkarak kaçmayı başardı. Olup bitenleri Skiathos Adası'ndan verilen bir ateş işaretiyle öğrenip korkan Artemision'daki Yunan donanması, Euripos'u korumak üzere Khalkis'e çekildi ve orada Euboia Adası'nın yüksek yerlerine gözcüler koyarak beklemeye başladı.[65] Önünde bir engel olmadığını anlayan Pers donanması, Therma'dan ayrılıp Magnesialıların meskûn olduğu Euboia Adası'nın kuzeyindeki yarımadanın kıyılarına geldi ve gemilerini kuzeydeki Kasthanaia kenti ile yarımadanın güney ucundaki Sepias Burnu arasındaki kıyı bölgesine

62 Hrdt. VII.226.
63 Hrdt. VII.228.
64 Hrdt. VIII.2. Yunan donanması ve donanmayı donatan Yunan kentleri için bkz. yukarıda dn. 47. Artemision için bkz. Hrdt. VII.175-176.
65 Hrdt. VII.179-183. Diğer iki Yunan gemisi Aigina ve Troizen'e aitti.

demirledi. Herodotos'a göre mezkûr bölgeye demirleyen Pers donanmasının gemi sayısı 3120'nin üzerindeydi. Gemilerdeki asker sayısı ise 264.000'den fazlaydı.[66] Fakat Persler, gemilerin 400'ünü aynı günün gecesinde patlak veren ve adına *hellespontos* denen bir fırtına nedeniyle kaybettiler. Kaza yalnızca gemileri batırmamış çok sayıda insan ve mal kaybına da neden olmuştu. Üç gün süren fırtına ve fırtınanın Pers donanmasına verdiği zararı öğrenen Yunanlar, Pers donanmasının zayıfladığını düşünerek yeniden Artemision'a döndüler ve yanlışlıkla Artemision önlerine gelen 15 Pers gemisini ele geçirdiler. Fakat yaklaştıkça büyüklüğünü daha net gördükleri Pers donanması Yunanları yeniden korkuttu. Kimi Yunan denizcilerinin Artemision'u bırakıp Yunan kıyılarına çekilmek istemeleriyle ortaya çıkan sıkıntı, Atina gemilerinin komutanı Themistokles tarafından bertaraf edildi.[67]

Pers donanması savaşı hemen başlatmadı. Zira onların niyetleri geceleyin gizlice Euboia (*Eğriboz*) Adası'nı dolanıp, Yunan donanmasını kuşatmaktı. Fakat o gece patlak veren fırtına ve sağanak, Euboia Adası'nı dolanmak için yola çıkan 200 Pers gemisini batırdı.[68] Ertesi gün 50 Atina gemisiyle takviye edilen Yunan donanması, Pers donanmasındaki Kilikya gemilerine saldırıp onları batırdı.[69] Üçüncü gün Persler saldırı düzeni alarak ilerlemeye başladılar. Yunanlar, yay biçimi almış olarak üzerlerine gelen Pers donanmasıyla çatışmaya girdi. Gemi sayısının fazla olması Kserkses'in donanmasının manevra kabiliyetini kısıtlamış, bu nedenle birbirlerinin üzerine düşmüşlerdi. Günün sonunda çarpışmayı sonlandırıp üslerine çekilen tarafların gemi ve insan kayıpları çoktu. Ancak her iki taraf da savaşın o günkü sonucundan memnundu. Ertesi gün yeniden başlayacak çarpışma için taraflar hazırlıklarını yapmaya koyulduklarında Thermopylai'daki Yunan yenilgisini öğrenen Yunan denizcileri, Artemision Savaşı'nı tek taraflı olarak sonlandırıp Salamis Adası'na geri çekilmeye karar vererek yola koyuldular.[70]

66 Hrdt. VII.184-186.
67 Hrdt. VII.188; VIII.4-5.
68 Hrdt. VIII.7, 13-14.
69 Hrdt. VIII.14.
70 Hrdt. VIII.15-18, 21. Yunan zaferi olarak kabul edilen Artemision Savaşı için ayrıca bkz. Plut. *Them.* VIII.2.5. Haillet 2001, 129 dn. 3. Salamis'e dönüş konusunda bkz. Hrdt. VIII.40, 42.

V.5. Atina'nın Yakılıp Yıkılması

Pers Kralı Kserkses, Thermopylai Geçidi'nde kendisine karşı savaşan Leonidas komutasındaki az sayıda Yunan ordusunu ezmesiyle Orta Yunanistan'ın kapılarının Perslere açılmasını sağladı. Thermopylai'a kadar içinden geçtiği hiçbir ülkeyi ordusuna yağmalatmayan Kserkses'in politikası, söz konusu geçidi aştıktan sonra değişmiş, yeni politikası yağma ve talan saldırıları yapmak, katletmek, tecavüz etmek gibi merhametsizliklerin serbestçe sergileneceği bir ordu terörizmine dönüşmüştü. Söz konusu terör, Thermopylai Savaşı nihayetlenince Pers taraftarı bir halkın üyesi olmalarına rağmen Kserkses'e teslim olan Thebailıların tümünün öldürülmesiyle, Leonidas'ın kesilmek suretiyle başsız kalmış vücuduna kazık geçirilmesiyle, Leonidas da dâhil Thermopylai'da savaşmış ve ölmüş tüm Yunanların alınlarına kraliyet köleleri damgasının vurulmasıyla başladı.[71] Sonra savaş bölgesinden 22 Eylül'de ayrılan Kserkses'in ordusunun bir kolu, Phokislilerin topraklarına gidip yağma ve talan saldırıları yaptı. Onların köylerini, tapınaklarını yağmalayıp yakıp yıktı. Koyun sürülerini telef edip kadınlarına tecavüz etti.[72]

Kralın ordusunun bir diğer kolu kutsal Delphoi kentine saldırdı. Tapınak çevresinde kalan 60 adam dışındaki herkesin kaçmasına neden olan Pers askerlerinin orada istediğini yapmaları, korkutan mucizevi gelişmeler nedeniyle mümkün olmamış.[73] Pers ordusunun bir grubu da Makedonya Kralı Aleksandros'un komutasında Boiotia'ya gitti. Bu grubun görevi İÖ 481'de Pers hâkimiyetine boyun eğmiş fakat Thermopylai'a asker göndermemiş Yunan yerleşmelerini teslim almaktı. Thespialılar ve Plataialılar dışında Boiotia'nın tümü krala boyun eğerek Pers taraftarı oldu.

71 Buck 1974, 47 vd.

72 Hrdt. VIII.33. Diod. XI.14.1-4. Hammond 2006, 564.

73 Herodotos'a (Hrdt. VIII.36-39; IX.42) göre tanrı tapınağını, tapınak içindeki bir sürü savaş aracının kendi kendine dışarıya çıkmasını sağlamak, Perslerin üzerine yıldırımlar düşürmek ve Parnassos tepelerinden kopardığı iki kayayla Pers askerlerinin çoğunu ezmek gibi mucizelerle korumuştu. Bu kutsal kurtuluş hikâyesine Herodotos da dâhil eski Yunanlar arasındaki inanç geneldi. Herodotos, o zaman Persler üzerine düşmüş iki kayayı görmüş. Ktesias'a (*FGrH* III 688 F 13 31) göre Kserkses Sardeis'e dönmeden önce Delphoi'u yağmalattı. Ayrıca bu konuda bkz. Diod. XI.14. 1-3. Balcer 1995, 258. Hignett 1963, 439 vd.

Bu arada Thermopylai'daki kayıplarını Yunanistan'daki müttefiklerinden ve adalardan gelen takviyeler ile telafi eden Kserkses'in kara ordusu, İÖ 480 yılının 27 Eylül'ünde Atina önüne geldi.[74]

Kserkses, Avrupa topraklarındaki (Hellespontos'tan itibaren) ilerleyişi üçüncü ayını tamamladığında geldiği Atina kentini, akropolisi hariç boşaltılmış buldu. Zira Yunan ordularının Thermopylai'da yenildiğini, oradaki tüm Yunan askerlerinin öldüğünü, Yunan donanmasının Salamis'e geri döndüğünü öğrenen Atinalılar, büyük korku içinde kenti boşaltmaya karar vermişlerdi. Areiopagos Meclisinin kontrolünde yürütülen kentin boşaltılma sürecinde çoğu Atinalı ailesini Troizen'e gönderirken kimileri Aigina'ya, kimileri de Salamis Adası'na göndermişti. Akropolis ise tapınak rahibi ve personeli, hazinedar ve Salamis Adası'na bir vasıtayla gidemeyecek kadar fakir olan az sayıda Atina vatandaşı tarafından tutuluyordu. Onlar, "ağaç duvar" diyen Delphoi rahibesinin (Pythia) kehanetinde kastedilenin ağaç barikatlar olduğunu düşünüyorlardı ve bu nedenle akropolisin kapılarını kapatıp orada kurdukları barikatların arkasına sığınmışlardı. Kserkses, Atina önüne geldiği 27 Eylül günü beraberinde getirdiği Peisistratoslar aracılığıyla akropolisi tutan az sayıdaki Yunan'ı teslim olmaya davet etti, fakat onlar daveti dikkate almadılar. Tepeden taşlar atarak ya da yuvarlayarak savunma yapmaya çalıştılar. Bir şekilde tepeye tırmanıp akropolise girmeyi başaran Persler, orada bulunan herkesi katledip, tapınağı yağmaladılar. Sonra Sardeis'in öcünü almak için Atina kentini yakıp yıktılar.[75] Pers Büyük Kralı Kserkses, Atina kentini ele geçirip Sardeis'in öcünü aldığı bilgisini, Perslerin *angareion* dediği atlı postalar aracılığıyla başkent Susa'ya ulaştırdı. Kserkses'in zefer haberi Pers başkenti Susa'da büyük sevinçle karşılanıp bayram ilan edildi. Mersin dallarıyla süslenen sokaklarda tütsüler, kokular yakılıp kurbanlar kesildi.[76]

74 Hrdt. VIII.27-34. Diod. XI.14.5. Balcer 1995, 257 vd. Hammond 2006, 565.

75 Hrdt. VIII.41, 51-53. Diod. XI.14. Attika'nın boşaltılması, kadınların, çocukların, yaşlıların, kölelerin ve malların Troizen, Aigina ve Salamis'e taşınması konusunda ayrıca bkz. Diod. XI.13. 3-5. Paus. II.31.7. Front. *Str.* I.3.6. Plut. *Them.* X.1-4. Green 1996, 97-105; 156-167. Burn 1984, 425 vd. Podlecki 1975, 19. Hignett 1963, 193 vd.

76 Herodotos'a (Hrdt. VIII.99) göre *angareion* denen Perslerin atlı postalarında her atlı posta bir günlük mesafedeki istasyonda kendisini bekleyen diğer atlı

Artemision Savaşı'ndan sonra bulunduğu yerde kalan Pers donanması, 26 Eylül'e kadar 6 gün boyunca savaşın hasarlarını tamir etti. Kayıplarını Karystos, Andros, Tenos'un da aralarında bulunduğu sekiz ada hariç Ege'nin diğer tüm adalarından temin edilen yeni gemi ve tayfalarla telafi ederek ilerledi. Bu nedenle donanmanın ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Salamis Deniz Savaşı'nda sahip olduğu gemi ve deniz savaşçısının sayısı Artemision öncesinde sahip olduğundan daha az değildi. İÖ 480 yılının 26 Eylül'ünde Euripos ve Sunion Burnu'nu dolanarak Phaleron'a doğu ilerleyen donanma askerleri de Kserkses'in terör politikası gereğince başta Euboialılar olmak üzere donanmanın güzergâhı üzerinde bulunan kıyı kentlerine ve kasabalarına yağma ve talan saldırıları düzenlediler. Onların tapınaklarını yağmaladılar.[77] Pers donanmasını oluşturan gemilerin tümü, Atina'nın yakılıp yıkılmış olduğu günün ertesinde, yani 28 Eylül'de Atina limanı Phaleron'a gelerek limanın uzun sahiline demirledi.[78]

V.6. Salamis Deniz Savaşı

Pers Kralı Kserkses, 28 Eylül'de Phaleron'da demirleyen donanmasının komutanlarını toplayarak, yapılacak savaş konusunda onların fikirlerini dinledi. Karia Kraliçesi Artemisia dışındaki tüm komutanlar, deniz savaşı taraftarıydı. Farklı düşünen Artemisia'ya göre ise Kserkses artık Yunanistan'ın efendisi olmuştu. Bu nedenle gerekli olmayan, hatta yenilgi hâlinde kara ordusunun da başını yakacak bir deniz savaşı yerine Peloponnesos'a ilerlenmeliydi. Kserkses, Artemisia'nın fikrini beğenmiş olmasına rağmen çoğunluğun düşüncesine itibar ederek deniz savaşının yapılması yönünde karar verdi.[79] Anlaşılan kral, Thermopylai ve Artemision'daki gibi iki cepheli bir savaşı kış bastırmadan başlatıp Yunanistan'ın fethini

postaya haberi teslim eder. O da aynı şekilde bir günlük mesafede bulunan sonraki istasyonda bekleyen diğerine haberi teslim eder. Bu şekilde haber, bayrak yarışı gibi bir istasyonda bekleyen süvariden sonraki istasyonda bekleyen diğer süvariye geçirilmek suretiyle iletilmesi gereken yere gider. Perslerin bu atlı postaları o zamanki dünyanın en hızlı haberleşme servisiydi.

77 Hrdt. VIII.66. Hammond 2006, 566. Salamis Savaşı'nın detayları için ayrıca bkz. Pelling 2006a, 109 vd. Hammond 1956, 32-54.

78 Hrdt. VIII.66. Diod. XI.13.5; 14. 5.

79 Hrdt. VIII.67-69. Balcer 1995, 263. Artemisia için ayrıca bkz. Cluzeau 2021, 200 vd.

tamamlamak istiyordu. Bu nedenle kara ordusunun Peloponnesos'a gönderilmesine karar verirken donanmanın da Salamis'e gidip orada savaşı başlatması emrini verdi. Fakat Pers gemilerinin savaş düzenine girmesi için yapılan hazırlıklar gece karanlığı basıncaya kadar devam ettiği için savaş ertesi güne ertelendi.

Tüm bunlar olurken Peloponnesoslular, Persleri Korinthos kıstağında durdurmak için seferber olmuşlar, İsthmos'ta kamp kurup savunma duvarı örmeye başlamışlardı. Troizen'de toplanmış olan Yunan gemileri ise Attika ve Salamis Adası arasındaki dar boğaza girerek oradaki Ambelaki Koyu'na demirlemişti. Donanmanın komutanı Artemision'da olduğu gibi Sparta Kralı Eurybiades'ti.[80] Donanmayı oluşturan gemilerin toplam sayısı 386 idi ve bunların çoğu ve en iyileri Atinalılara aitti.[81] Strategoslardan oluşan savaş meclisi, Sparta Kralı Eurybiades'in başkanlığında toplanıp Perslere karşı nerede ve nasıl savaşılacağını müzakere ediyorlardı. Onların tartışma gündemini iki seçenek oluşturmaktaydı. Birincisi Salamis açığında Perslere karşı deniz savaşı yapmaktı. Bu seçeneğin taraftarları başta Atinalılar olmak üzere Aiginalılar ve Megaralılardı. Seçeneğin en etkin savunucusu ise Atinalı Themistokles'ti. Perslerin deniz savaşında yenileceğine inanan Themistokles'e göre Delphoi rahibesi (*Pythia*) "ağaç duvar" ve "kutsal Salamis" diyerek Salamis Adası açığında yapılacak bir deniz savaşını işaret etmişti. İkinci seçenek Persleri Korinthia'daki İsthmos önünde durduracak bir kara savaşına girişmekti. Bu seçenek başta Korinthoslular olmak üzere diğer Peloponnesoslular tarafından savunuluyordu. Yakılan Atina'nın akropolisinden yükselen alevlerin gece karanlığını aydınlatmasını gemilerinden izleyen Yunanların korkusu, Hellen Birliği savaş meclisinin İsthmos önünde savaşa girme kararını almasında etkili oldu. Themistokles'in, Atinalıların sahip olduğu 200 gemiye binerek İtalya'ya göç etmek zorunda kalacakları gibi tehdit içeren konuşmaları dâhil tüm çabaları, zaman zaman işe yarasa da nihai anlamda belirleyici olamadı.[82] O zaman Themistokles, Yunanları

80 Hrdt. VIII.42. Plut. *Them.* 9. Mansel 1984, 285.

81 Hrdt. VIII.43-47 (Salamis'te savaşa dâhil olan Yunan kentleri ve onların temin ettiği gemi sayısı listesi).

82 Themistokles, savaş meclisinin İsthmos'un gerisine çekilme kararını önce Mnesiphibos adlı bir Atinalının şu sözlerinden etkilenerek değiştirmeyi başarmıştı: *Eğer bu karar uygulanırsa ülkeyi savunmak için savaşacak*

zorunlu olarak Salamis Koyu'nda tutacak çarenin Pers kralında olabileceğini düşündü. Eğer sadık bir adamını casus olarak Pers komutanlarına gönderip, onları Yunanların kaçmaya hazırlandıklarına ikna edebilirse savaşın İsthmos'a taşınma olasılığı kalmayacaktı. Themistokles'in bir kayığa bindirip Pers komutanlarına gönderdiği casus görevini layıkıyla yaptı. Muhataplarına kendisini Pers taraftarı bir Atinalı komutanın gizlice gönderdiğini söyleyerek, Yunanların korktuklarını, kaçmaya hazırlandıklarını, kaçmalarına izin verilmezse Yunanlara tahminlerinin üzerinde bir darbe vurulacağını, aralarında anlaşamayan Yunanların Persler karşısında dayanamayacaklarını ve Pers taraftarı olanlarla olmayanlar arasında muharebenin cereyan edeceğini anlattı.[83]

Themistokles'in casusuna inanan Persler, Yunanların kaçışını önleyecek şekilde kara ve deniz güçlerini konumlandırmaya başladılar. Salamis Adası ile anakara arasındaki Psyttaleia (bugün *Lipsokutali*) Adası'na çok sayıda Pers birliği yerleştirdiler. Munykhia'ya kadar tüm boğaz bölgesini gemileriyle kapatıp Salamis Adası doğrultusunda bir çevirme manevrası yaptılar.[84] Tüm bu olup biteni gören Atinalı siyasetçi Aristeides, gelişmelerden habersiz olan Salamis'teki savaş meclisine gitti. Önce Themistokles'e sonra savaş meclisine gördüklerini anlattı. Ne var ki İsthmos'a gitmekte kararlı olan Peloponnesoslular, tüm çıkış yollarının Persler tarafından kapatıldığını ve bu nedenle bulundukları yeri terk etmek imkânlarının artık kalmadığını söyleyen Aristeides'e inanmadılar. Ancak sahip olduğu gemisiyle (*trier*)

gemi kalmayacak. Ordu dağılacak. Bunlar kör olmuşlar, Yunanistan'ı kaybedeceğiz. Fakat Themistokles meclisi etkilemek için başka kanıtlar da eklemiş, Delphoi rahibesinin kehanetinden söz etmiş, Salamis'te gemilerden kurulu duvarın İsthmos'ta kurulacak duvardan daha güvenli olduğunu, bu duvarla üstesinden gelecekleri Perslerin Attika'dan öteye gidemeyeceğini, çocuklarının ve karılarının sığındığı ve tanrının kutsal dediği Salamis'i kurtaracaklarını iddia etmiş ve nihayetinde Salamis'te bir deniz savaşı olmayacaksa Atinalıların çoluk çocuklarını ellerindeki 200 sağlam gemiye yükleyip İtalya'daki Siris'e gideceklerini söyleyerek Peloponnesosluları tehdit etmişti. Bkz. Hrdt VIII.57-62. Plut. *Them.* 10-11. Diod. XI.15.1-4. Green 1996, 166 vd. Lazenby 1993, 154 vd. İstmos duvarı konusunda bkz. Hrdt. VIII.71-72. Isok. *Paneg.* 93-98. Diod. XI.16.3. Müller 1987, 777-778.

83 Hrdt. VIII.75-76. Aiskh. *Per.* 355 vd. Plut. *Them.* 12. Diod. XI.17. Plut. *Them.* XII.3-5. Balcer 1995, 264. Hignett 1963, 403 vd.

84 Hrdt. VIII.76.

oraya gelen Tenoslu bir kaçağın Aristeides'i doğrulaması üzerine meclisin kararı değişti. Böylece donanmadaki gemi sayısını artıran Yunanlar, Perslerle Salamis Adası açığında savaşmak için hazırlık sürecini başlattılar.[85]

İÖ 480 yılının 29 Eylül sabahı güneş doğmak üzereyken deniz askerlerini toplayan komutanlar, kendileri için uygun rüzgârın çıkışının hemen ardından borazan sesi ve kayalardan yankılanan naralarla Yunan donanmasını harekete geçirdiler. Pers gemileri üzerlerine doğru ilerlediğinde geri geri kıyıya doğru çekilip manevra yapmak suretiyle saldıran Yunan donanmasının sol kanadında Atinalılar vardı ve onlar Pers donanmasının sağ kanadında saf alan Fenike gemileriyle savaştılar. Yunan saflarının sağ kanadı Spartalıların komutasında savaşan Aiginalılar tarafından tutulmuştu ve onların karşısında İyonya gemileri vardı. Yunan gemileri bir düzen içinde saflarını bozmadan savaşırlarken, daha büyük ve ağır olan Pers gemileri düzensizdi. Daha küçük oldukları için dar alanda manevra kabiliyeti yüksek Atina gemileri, uygun rüzgârı bulduklarında Fenike gemilerine sağ yanlarından saldırarak onları hareketsiz hâle getirmişler, sonrasında aralıksız devam eden Yunan gemilerinin saldırıları, Pers gemilerinin birbirinin üzerine bindirmesini, çoğunun savaş başladıktan hemen sonra saf dışı kalmasını sağladılar. Nihayetinde akşam karanlığı bastırınca Pers gemileri kaçmaya başladılar. Persler, kayıpların büyük kısmını söz konusu kaçış sırasında verdiler. On iki saat aralıksız devam eden savaşın mağlup tarafı kesinlikle Persler olmuş ve daha fazla kayıp vermemek için boğazı boşaltmak zorunda kalmışlardı.[86] Bu savaşta batan gemilerin bazıları da düşman saldırısının değil kendi tarafında savaşan gemilerin kurbanı oldular. Bu tür kurbanlardan birisinin katili, Persler tarafının en başarılı komutanlarından olan Karia Kraliçesi Artemisia'ydı. Yunanların savaştan muzaffer ayrılmalarında en büyük pay ise Atinalılara aitti. İkinci sırada ise Aiginalılar vardı. Kserkses'in kardeşi Ariabignes de dâhil Perslerin ve müttefiklerinin pek çok önemli adamı bu savaşta yaşamını

85 Hrdt. VIII.79-83. Plut. *Arist.* VIII.2-6 (burada Tenoslu kaçaktan söz edilmez). Toplam 378 olan gemi sayısı sonradan katılan iki yeni gemiyle 380 oldu.

86 Aiskh. *Per.* 382-428. Hrdt. VIII.83-94. Lys. II.35-39. Diod. XI.17.3-19.4. Thuk. *Them.*14. Ayrıca bu konuda bkz. Pelling 2006a, 112 vd. Mansel 1984, 288. Balcer 1995, 265 vd.

yitirdi.[87] Pers donanması her ne kadar tamamen imha edilmemiş olsa da çok fazla tahribat görmüş, gemi sayısı çok azalmıştı. Bu hâldeki bir donanmanın Peloponnesos'a karadan düzenlenecek bir seferin iaşe ve nakliye işlerini yürütebilme imkânı çok sınırlıydı. Bu nedenle Phaleron'dan ayrılan Pers donanması, Ege Denizi'nin karşı kıyısına gitti. Yunanların kaybı ise çok azdı.[88] Bu arada Salamis kıyılarındaki Atina hoplitlerinin başına geçen Aristeides, Psyttaleia adacığına çıkarak oradaki Perslere saldırmış ve önemli birkaç şahsiyet dışında tümünü katletmişti.[89]

V.7. Kserkses'in Sardeis'e Dönüşü

Herodotos'a göre savaşı Salamis Adası'nın karşısındaki Aigaleos tepesinden seyreden Kserkses,[90] donanmasının mağlubiyeti üzerine hem üzülmüş hem korkmuş ve en kısa yoldan kaçmayı düşünmüştü. Fakat savaşı yeniden başlatacakmış görüntüsü vermek için de hemen dalgakıran ve kale inşaatı gibi işlerle meşgul olmaya başlamıştı.[91] Anlaşılan kral mağlubiyet sonrasında ne yapacağına dair bir karar verebilmiş değildi. Kralın üzgün ve kararsız hâlini fark eden generali Mardonios, Yunanların çaresizliğini, Pers kara ordusuyla boy ölçüşemeyeceklerini, savaştaki başarısızlığın sorumlularının Persler değil deniz savaşçıları (Fenikeliler, Mısırlılar, Kıbrıslılar, Kilikyalılar) olduğunu anlattı. Sonra Kserkses'e ya burada kalıp Peloponnesos'a saldırmasını ya da Yunanlara cezasını vermek göreviyle kendisini, tahsis edeceği 300.000 seçme askerle Yunanistan'da bırakıp Pers başkentine dönmesini tavsiye etti.[92] Mardonios'un tavsiyelerini dinleyen ve moral bulan Kserkses, önce Salamis mağlubiyetinin başkent Susa'ya duyurulması için atlı postayı görevlendirdi. Atlı posta servisi, haberi Susa'ya ulaştırınca Persler çok üzüldüler, perişan oldular. Üstlerini başlarını paralayıp sürekli çığlıklar attılar. Ulusal yas ilan edildi ve bu yas Kserkses'in başkent Susa'ya dönmüş olduğu zamana kadar devam etti.[93]

87 Hrdt. VIII.89 vd.
88 Hrdt. VIII.83-94. Thuk. *Them.*14. Mansel 1984, 288.
89 Hrdt.VIII.95. Plut. *Arist.* IX.1-2.
90 Hrdt. VIII.90.
91 Hrdt. VIII.97.
92 Hrdt. VIII.97, 100.
93 Hrdt. VIII.99, 100.1.

Kserkses'in atlı postayı görevlendirmesinden sonraki eylemi Pers savaş meclisini toplayarak Salamis Savaşı ve sonrasını müzakere etmek oldu. Ardından çok değer verdiği Karia Kraliçesi Artemisia'yla baş başa konuşarak onun fikirlerini dinledi. Artemisia da Yunanistan'daki savaşı devam ettirme görevini Mardonios'a bırakıp ülkesine dönmesini tavsiye ederek Kserkses'i sevindirdi.[94] Böylece Kserkses'in başkenti Susa'ya dönüş süreci başlatıldı. Salamis Savaşı'ndan birkaç gün sonra Attika-Boiotia güzergâhını kullanarak dönüş yolculuğunu başlatan Kserkses ile birlikte Tesalya'ya kadar giden Mardonios, Büyük Kral Kserkses tarafından kendisine bırakılmış "Ölümsüzler" denen Pers savaşçılarının da aralarında bulunduğu 300.000 seçme askerin komutanı olarak, İÖ 479 yılı baharına kadar, orada kaldı.[95] Kserkses ise geldiği yolu takip ederek Khersonesos (*Gelibolu*) üzerinden Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) ulaştı. 45 gününe mal olan bu yolculuğu sırasında Kserkses pek çok askerini de veba ve dizanteri nedeniyle kaybetmiş, içinden geçtiği yerlerde salgının yayılmasına neden olmuştu. Fırtına nedeniyle yıkılmış olduğu için Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) üzerinde kurdurduğu gemi-köprüleri de dönüş için kullanamayan Kserkses, kendisinden önce oraya gelmiş bulunan donanmasının gemileriyle Çanakkale Boğazı'nın Asya tarafına geçti[96] ve oradan Sardeis'e (*Sard*) gitti.[97] Kserkses ve askerlerini Sestos'tan (*Akbaş*) Abydos'a (*Nara*) taşıyan kraliyet donanması ise kışı geçirmek üzere Kyme'ye (*Aliağa-Nemrut Koy*) gitti. İyonya gemileri de dâhil toplam gemi sayısı 300 olan ve İÖ 479 yılının ilkbaharında Kyme'den ayrılıp Samos (*Sisam*) Adası'na giden kraliyet donanmasının komutanları, Mardones ile Artayntes'ti.[98]

94 Hrdt. VIII.101-103.
95 Hrdt. VIII.113, 131, 133.1; IX.1 vd. Plut. *Arist.* X.1.
96 Hrdt. VIII.115-117. Hammond 2006, 565 vd. Herodotos'a (VIII.118) göre Kserkses'in Eion'a ulaşınca bir Fenike gemisine binerek Asya'ya gittiğine dair bir rivayet de vardır. Fakat bu rivayet kesinlikle doğru değildir. Zira Kserkses'in Eion'dan sonra gelen Megara'dan geçtiğinin belgesi vardır. Bkz. Hrdt. VIII.120.
97 Kserkses, Plataia Savaşı sonuna kadar Sardeis'te kalmış olabilir. Zira Atina'nın Mardonios tarafından ikinci kez ele geçirilmiş olduğu zamanda Kserkses'in Sardeis'te olduğu bilgisi Herodotos tarafından aktarılmıştır. Bkz. Hrdt. IX.40.
98 Hrdt. VIII.130.

V.8. Salamis Savaşı Sonrasında Yunanlar

Salamis Deniz Savaşı'nın mağlup tarafı olan Pers Kralı Kserkses'in savaşı yeniden başlatabileceğini düşünerek bulundukları yeri hemen terk etmeyen Yunanlar, kralın kaçtığını öğrenince Pers donanmasının peşine düşüp Andros Adası'na kadar gittiler. Pers donanmasını yakalama imkânına sahip olamayınca orada toplanıp, durum değerlendirmesi yaptılar. Kralı Avrupa'da tutup imha etmek amacıyla Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) Köprüsü'nü yıkmak fikrini ortaya atan Themistokles onaylanmayınca Yunan donanması geri döndü ve Salamis Koyu'na gidip oraya demirledi.[99] Sonrasında düşmandan ele geçirdikleri ganimeti aralarında paylaşıp, Delphoi'a turfandalar gönderdiler. Ayrıca Delphoi'a Aigina kenti tarafından üç altın yaldızla süslü bir bronz direk gönderildi. Salamis zaferi anısına 12 dirsek (yak. 5 m) boyunda olan ve elinde gemi mahmuzu tutan bir adam heykeli de yaptırıldı.[100] Savaşın en yiğit olanlarını belirleyip ödüllerini vermek için oylama yapıldı. Fakat her *strategos* (komutan) birincilik için oyunu kendisine verdiği için birincilik ödülü verilemedi. İkincilik ödülü ise Themistokles'in oldu. Atina'da gereken itibarı görmediğini düşünen Themistokles, Sparta'ya gitti ve orada hak ettiği itibarı gördü. Spartalılar ona hem akıllılık ve ustalık ödülü verdiler hem de Sparta'nın en güzel arabasını armağan ettiler. Övgülere boğdukları Themistokles'in Atina'ya dönüş yolculuğuna refakat etsin diye Sparta'nın seçme 300 atlısından kurulu bir onur birliği görevlendirildi ve birlik Tegea sınırına kadar Themistokles'e eşlik etti.[101]

Yunanlar, İÖ 480-479 kışını geçirmek için Tesalya'da kamp kuran Mardonios'un baharla birlikte yeni bir savaşı başlatmak için saldıracağını biliyorlardı. Bu nedenle Hellen Birliği'nin donanması baharla birlikte Aigina'da toplandı. Donanmanın toplam gemi sayısı 110'du. Başkomutan ise Spartalı Leotykhidas'tı.

99 Herodotos'a (Hrdt. VIII.108-111, 121.) göre Yunanlar, Salamis'e dönmeden önce Andros Adası'na ve Karystos Adası'na saldırdılar. İlkini ele geçiremediler, fakat Karystos'u ele geçirip yakıp yıktılar.

100 Hrdt. VIII.121. Aigina'nın Delphoi Tapınağı'na armağanı olan altın direk Lidya Kralı Kroisos'un armağanı olan *krateros*un yanına koyulmuş. Bkz. Hrdt. VIII.122.

101 Hrdt. VIII.123-124.

Yunan filosunun komutanı ise gelecekte Atina'yı bir deniz imparatorluğuna dönüştürecek siyasetin lideri ve uygulayıcısı olan Perikles'in babası Ksanthippos'tu.[102] Donanmanın Aigina'ya gelişinden hemen sonra İyonyalı elçiler geldiler. Daha önce Sparta'ya giden ve oradan kovulan elçiler, İyonların kurtarılmasını talep ediyorlardı. Aigina'daki Yunanlar İyonyalı elçilere itibar ederek Delos Adası'na kadar gittiler. Fakat daha öteye geçmeyi tehlikeli buldular. Zira o zaman Delos Adası'nın ötesi Yunanlar için tehlikeli, Persler için de Samos'un batısı tehlikeliydi. Her iki taraf da birbirinden korkuyordu. Bu nedenle İyonların peşine takılarak Delos Adası'na kadar giden Yunanlar, oradan geri dönüp Aigina'ya gittiler.[103]

Hellen Birliği'nin kara birliği ise henüz toplanmamıştı. Zira Perslerle yapılacak kara savaşı için İsthmos kıstağını tercih eden Spartalılar, Atina'nın ortak savunma teklifi karşısında ağırdan alıyordu. Fakat Pers General Mardonios'un Atinalılarla ittifak yapmak istediğini mektuplar yazarak bildirdiğini,[104] ayrıca elçi olarak Makedonya Kralı Aleksandros'u[105] Atina'ya gönderdiğini öğrenen Spartalılar, hemen bir elçi heyeti tayin ettiler. Sparta elçilerinin geldiği günde toplanan Atina'nın Halk Meclisi, önce Pers Generali Mardonios adına konuşmak için kürsüye çıkan Makedonya Kralı Aleksandros'u dinledi. Pers kralının müttefiki olmayı kabul etmelerini, eğer bunu kabul ederlerse Mardonios'un Atinalılarla yalansız dolansız eşit koşullarda bir askerî antlaşma yapacağını,

102 Hrdt. VIII.131. Diod. XI.34.2-3 (=Delos'taki Yunan donamasındaki gemi sayısı 250). Donanmadaki gemi sayısı konusunda bkz. Will 1994, 121.

103 Hrdt. VIII.132. McGregor 1987, 28.

104 Ploutarkhos'a (Plut. *Arist.* X.2) göre Mardonios, hem Pers Büyük Kralı Kserkses adına hem de kendi adına olmak üzere iki mektup yazmış. Bu Atinalılara Perslerle yapacağı ittifakın karşılığında Atina kentini yeniden inşa etmeyi, yüklü miktarda para vermeyi ve tüm Yunanistan'ın efendiliğini vereceğini taahhüt etmiştir.

105 Herodotos'a (VIII.137-139) göre Makedonya Kralı Aleksandros'un mensubu olduğu kraliyet hanedanının kurucusu Perdikkas, Peloponnesos kökenli bir Yunan'dı. Fakat Aleksandros, bir Pers soylusu olan Megabazos oğlu Boubares ile evli olan kız kardeşi Gygaia dolayısıyla Perslerle de akraba olmuştu. Gygaia ve Boubares'in oğlu, Aleksandros'un babasıyla aynı adı (Amyntas) taşıyordu ve o, Büyük Kral Kserkses tarafından Yunanistan'da Mardonios'a yaptığı değerli yardımları dolayısıyla Alabanda (*Araphisar*) valisi atanmak suretiyle ödüllendirildi. Hrdt. VIII.136. Bkz. aşağıda dn. 137.

Atinalılara topraklarını geri vereceğini, ayrıca almak istedikleri yerler varsa onlara sahip olacaklarını, daha önce Persler tarafından yakılıp yıkılmış olan tapınaklarının da yeniden yapılacağını söyleyen Aleksandros'tan[106] sonra Sparta elçileri kürsüye çıktılar ve Atinalılara hitap ettiler. Perslerin ittifak teklifine Aleksandros'u dinleyerek tanıklık eden ve korkan Sparta elçileri, "tiran" dedikleri Aleksandos'a kanmamalarını, barbarların sözüne güvenilemeyeceğini ve Atinalıların Perslerle ittifak yapmamalarını söylediler.[107] Aleksandros'u Spartalı elçilerin de dinlemesini sağlayarak istedikleri mesajı Spartalılara veren Atinalılar, Mardonios'un teklifini reddettiler. Sonra kendilerine teklif edilen ittifak antlaşmasını reddetme gerekçelerini Spartalı elçilere anlatıp, Pers ordusuna karşı Boiotia'da savaşmak için Sparta'nın ordu göndermesini istediler.[108]

Atinalılar, Mardonios'un ittifak teklifini reddederek Hellen Birliği'ni dağıtmak amaçlı böl ve yönet politikasını işlevsiz hâle getirdiler. Bunun üzerine Mardonios, Atina'ya saldırmak için ordunun başına geçip yürüyüşünü başlattı. Tesalyalıların kılavuzluğunda ilerleyen ve bu arada takviye birliklerle ordusundaki asker sayısını artıran Mardonios, Boiotia'ya girdi. Thebailılar Mardonios'a Yunanlarla savaşmak yerine onları rüşvetle satın alıp yenmek imkânından söz ettiler. En kısa zamanda Atina'yı ele geçirip Sardeis'teki (*Sard*) Büyük Krala zafer haberini ulaştırmak istediği için Thebailıların önerilerini dikkate almayan Mardonios, Atina'ya vardığında hiçbir direnişle karşılaşmadı. Zira kendisi İÖ 479 yılının Mayıs ayında Boiotia'ya girerken Atinalılar da kenti boşaltıp Salamis Adası'na taşınmışlardı. Yaklaşık dokuz ay kadar sonra yeniden Atina'ya giren Mardonios, hâlâ Atinalılarla bir ittifak antlaşması yapabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle Atina kentini yakıp yıkmak konusunda acele etmedi. Fakat gemileriyle Salamis Koyu'nda bulunan Atinalılar, Mardonios'un bir elçiyle kendilerine ilettiği ittifak teklifini bir kez daha reddettiler.[109]

106 Hrdt. VIII.140-141. Plut. *Arist.* X. *Dem.* VI.11. Scaife 1989, 134 vd.

107 Hrdt. VIII.142.

108 Hrdt. VIII.140-143; IX.45a.

109 Hrdt. IX.3-6. Mardonios'un elçisi Murykhidas'tı. Mardonios adına konuşan Murykhidas, konuşmasını yaptıktan sonra Atina'dan ayrıldı. Lykidas adlı bir Atinalı, onun teklifini desteklediği için taşlanarak öldürüldü. Lykidas'ın Pers teklifine taraftar olması yalnızca kendisinin değil karısının ve çocuklarının da öldürülmesine neden oldu. Lykidas'ın karısı ve çocuklarını taşlayarak öldürenler, Atinalı kadınlardı.

Hiç kuşkusuz Spartalılardan istedikleri askerî yardımın geleceğini umuyorlardı. Fakat *Hyakinthos* (*sümbül*) bayramını kutlamakta olan Spartalılar, askerî yardım talebiyle gelen Megaralı, Plataialı ve Atinalı elçileri dinlemişler, ama yanıt vermek konusunda ayak sürüyorlardı. Her gün bir sonraki güne randevu vermek suretiyle elçileri 10 gün boyunca oyalayan Spartalılar,[110] bir yabancı olmasına rağmen Spartalıların çok değer verdikleri bir adam olan Tegealı Khileos'un devreye girip, Atinalıların Sparta ile birleşmeyi değil de Perslerle ittifakı yeğlemeleri durumunda İsthmos'taki duvarın işe yaramayacağına dair ephorosları uyarması üzerine hemen harekete geçtiler. Her birinin yanında yedi helot (ya da *heilot*) bulunan 5000 Spartalı, aynı günün gecesinde Attika'ya gönderildi. Sparta'nın iki kralından birisi olan Pausanias'ın komutasında yola çıkan Sparta ordusundan ertesi gün haberdar olan Atinalı elçiler, kendilerine refakat eden 5000 kişilik ikinci bir Sparta ordusuyla dönüş yolculuğunu hemen başlattılar.[111]

Pausanias komutasındaki bir Sparta ordusunun İsthmos'a ulaşmış olduğu bilgisini Argoslulardan öğrenen ve artık Atinalılarla ittifak yapmak ümidinin kalmadığını anlayan Pers Generali Mardonios, Atina'yı bir kez daha yakmaya karar verdi. Onun emriyle kentin kale duvarları, evleri, tapınakları ve ayakta her ne varsa tümü Pers askerleri tarafından yerle bir edildi.[112] Sonra keşif için yola çıkmış 1000 kişilik Sparta birliğinin peşinden Megara'ya

110 Hrdt. IX.7-8. Plut. *Arist.* X6-7. Diod. XI.44.1. Spartalıların ilkbaharda kutladıkları bir dinsel bayramın adı olan *Hyakinthos*'un kelime anlamı "sümbül". Efsane ve mitolojide Hyakinthos, Dor göçleri öncesinde Sparta yakınlarındaki Amyklai'da yaşamış bir delikanlıdır. Hem Tanrı Apollon hem de Batı Rüzgârı Tanrısı Zephyros ona âşıktı. Hyakinthos'un tercihinin Apollon olması Zephyros'un onları kıskanmasının nedeni oldu ve Apollon'un disk atarken, diskin yönünü değiştirip Hyakinthos'un başına vurmasına ve kazayla öldürmesine yol açtı. Hyakinthos'un vurulduğu yerden akan kandan bir sümbül çiçeği yeşerdi. Bkz. Howatson 2013, 422 vd. Room 1997, 163 (Hyacynthus).

111 Hrdt. IX.6-11. Ploutarkhos'un (Plut. *Arist.* X.7-8) kaynak olarak kullandığı İdomeneos'a göre Sparta'ya giden elçiliğin başkanı Aristeides'tir, fakat Aristeides'in kararnamesinde Sparta'ya giden elçiler Kimon, Ksanthippos ve Myronides'tir.

112 Hrdt. IX.12-13.

giden ve orada atlı birliklerine çiğnetmediği Megara toprağı bırakmayan Mardonios, Hellen Birliği temsilcilerinin İsthmos'ta toplandığını öğrenince Megara'dan ayrılıp Boiotia kenti Thebai'a gitti. Orada Asopos Nehri üzerinde, Plataia topraklarına kadar uzanan bölgede, kamp kurdu.[113]

V.9. Plataia Savaşı

Sparta Kralı Pausanias komutasındaki Peloponnesos ordusunun Attika'ya girdiğini öğrenen Aristeides komutasındaki Atinalılar ve Hellen Birliği'nin diğer üyeleri Salamis'ten ayrılıp Eleusis'e gittiler ve orada Peloponnesoslulara katılarak Boiotia'ya ilerlediler. Boiotia'da Pers kampının bulunduğu yerin tam karşısına tekabül eden Kitharion eteklerinde kamp kurdular.[114] Yunan ordusunun ovaya inmediğini gören Mardonios, Masistios adlı bir generalinin komutasındaki süvarileriyle Yunan birliklerine, özellikle açık alandaki Megaralılara saldırarak onları bunalttılar. Megaralıların yardımına koşan 300 Atinalının savaşa dâhil olması ve oklarla saldırdıkları Pers süvarilerinin komutanı Masistios'u öldürmesi savaşın seyrini değiştirdi. Masistios'un ölümüyle yasa boğulan Persler, su temini bakımından daha uygun olan Plataia yakınındaki Androkrates'in kutsal alanının bulunduğu yere çekildiler.[115] Oradaki Pers ordusunun asker sayısı, 350.000 civarındaydı ve bunun 300.000'ini Kserkses'in Mardonios'a Tesalya'da teslim ettiği seçkin askerler oluşturuyordu. Diğerleri Yunanistan'dan kaydedilmişti.[116] Hoplitler ve diğerlerinden oluşmuş Yunan ordusunun toplam asker sayısı ise 110.000'di ve bu ordunun sağ kanadını Lakedaimonialılar tutuyorlardı. Sol kanat ise Atinalılara bırakılmıştı.[117] Yunan ordu düzenine göre kendi

113 Hrdt. IX.14-15, 19.

114 Hrdt. IX.19. Plut. *Arist.* XI.1, 6-7 [Atina kara ordusunun başkomutanı (*strategos autokrator*) olan Aristeides'in emrindeki Atina askerlerinin sayısı 8000'dir].

115 Hrdt. IX.20-25. Plut. *Arist.* XIV.1-7 (Pers ordusunun Mardonios'tan sonra en önemli komutanı olan Masistios'un yasında Persler saçlarını kazıtmışlar, atının ve katırının tüylerini kırkmışlar, ağıtlarıyla yeri göğü inletmişler).

116 Hrdt. IX.31-32. Herodotos'un Mardonios'un emrindeki asker sayısı konusunda verdiği rakamlar abartılıdır. Cornelios Nepos'a (Nep. *Paus.* II.2) göre Plataia Savaşı'nda Pers ordusundaki asker sayısı 200.000 piyade ve 20.000 atlı olmak üzere toplam 220.000 idi.

117 Hrdt. IX.26 vd. Plut. *Arist.* XII; XVI.2. Plataia Savaşı'na dâhil olan Hellen Birliği üyesi kentler ve onların sağladığı askerlerle ilgili liste için bkz.

savaş düzenini kuran Mardonios, Lakedaimonialıların karşısına Perslerden oluşturulmuş seçkin askerî birlikleri yerleştirdi. Savaşı başlatmak için her şey tamamdı. Fakat savaşı başlatan tarafın kaybedeceğine dair bir kehanetin varlığı, her iki tarafı da hareketsiz bıraktı. Böylece taraflar, karşı tarafın saldırısını bekleyerek on gün boyunca bulundukları yerde hareketsiz kaldılar. Zaman zaman atlılarıyla taciz saldırısında bulunan Mardonios, on birinci günde saldırmaya karar verdi.[118] Makedonya Kralı Aleksandros'un geceleyin gizlice Yunan kampına gelip Atinalı komutanları (*strategoi*) bilgilendirmesi sayesinde Mardonios'un kararından haberdar olan Pausanias, ertesi günün sabahında Yunan ordusunun sağ ve sol kanat birliklerinin yerini değiştirdi. Bu manevradan haberdar olan Mardonios, Spartalıları korkaklıkla suçladı[119] ve ardından süvari saldırılarıyla savaşı başlattı.

Pers süvarilerinin saldırısı gece bastırıncaya kadar bütün gün devam etti. Bu arada Yunanların yiyecek ve su temin yolları Persler tarafından ortadan kaldırıldı. Hem bunaltan süvari saldırıları hem de su sıkıntısı nedeniyle bulundukları yerden ayrılmaya karar veren Yunanlar, ayrılış sürecini iyi yönetemeyince Yunan birlikleri farklı yönlere gittiler. Ertesi gün Yunan kampının terk edildiğini gören Mardonios, onların kaçtığını düşünerek Asopos Nehri'ni aşıp peşlerine takıldı. Düzensiz ve karmaşık bir şekilde ilerleyen Mardonios'un süvarileri, Eleusis Demeter'ine ait tapınağın bulunduğu Argiopion denen yerde Spartalıları gördüler ve hemen saldırıya geçtiler. Böylece Pausanias, hem önden gidenlerden hem de arkada kalanlardan yoksun olarak, emrinde

Hrdt. IX.28-29. Ayrıca bkz. Barron 2006, 603. Fakat Herodotos'un saydığı Megaralılar ve Korinthoslular, Plataia zaferini kazanan Yunan ordusunun yanında değildiler. Bu nedenle Herodotos (Hrdt. IX.69.) onlardan *zafersizler* diye söz etmiştir. Fakat Ploutarkhos (Plut. *Arist.* XIX.5-6) Herodotos'un Plataia'da Perslere karşı savaşanları Spartalılar, Tegealılar ve Atinalılarla sınırlayıp diğerlerini yok saymasını garip olarak niteler. Ona göre ölenlerin toplam sayısı (1360 ölü) ve onlar için de anıt dikilmesi ortak bir başarının delilleridir. Ona göre zaferi yalnızca üç kentin kazanmadığının delili, oradaki bir sunak kitabesinde yer alan şu bilgilerdir: Bu sunak Ares'in bağışladığı cesaret ve kahramanlıkla Yunanistan'ı savundukları, Persleri kovarak Yunanistan'a özgürlük kazandıkları için Zeus Eleutherios'un şerefine dikildi.

118 Hrdt. IX.36-42. Plut. *Arist.* XV.1.

119 Hrdt. IX.44-48. Plut. *Arist.* XV.2,5.

bulunan Lakedaimonialılar ve Tegealılardan oluşmuş 53.000 askerli bir orduyla Mardonios'a karşı savaşmak zorunda kaldı.[120] Ok atışlarıyla savaşı başlatan Perslere önce Tegealılar saldırdılar. Persler Tegealılara karşı yaylarını bırakıp mızraklarıyla savaşmaya başladıklarında Lakedaimonialılar da savaşa dâhil oldular. Savaş bir süre kalkanlar arkasında devam ettikten sonra göğüs göğüse yapılan hızlı bir savaşa dönüştü ve Demeter tapınağına doğru ilerledi. Çok cesurca savaşan Persler, Yunanların uzun mızraklarını elleriyle tutup kırabiliyorlardı. Eşitliğin Yunanlar lehine bozulmasının nedeni Perslerin elinde kalkan bulunmamasıydı. Seçkin Pers savaşçılarından oluşturulmuş 1.000 kişilik birliğin ortasında beyaz atı üzerinde savaşan Mardonios, Yunanların çok sıkıştırılmış olduğu bir sırada Spartalı Arimnestos tarafından öldürüldü. Mardonios'un ölmesi ve çevresindeki sağlam birliklerin yenilmesi Perslerin dağılıp teslim olması sürecini başlattı.[121]

İÖ 479 yılının Boedrimion (Ağustos/Eylül) ayının 4'üncü gününde[122] sabahın erken saatlerinde başlayan Plataia Savaşı öğleyin Yunan zaferiyle sonlandı.[123] Bu arada Pers generali, emrinde

120 Hrdt. IX.57-61. Atinalılar, Spartalıların yardımına koştular, fakat Perslerin tarafında savaşan Boiotia Yunanlarının saldırılarıyla önleri kesildiği için Pausanias'ın yardımına yetişemediler. Ayrıca bkz. Plut. *Arist.* XVI.6; XVII.1 vd.

121 Hrdt. IX.61-64. Plut. *Arist.* XVII.6-8; XVIII; XIX.1. Ploutarkhos'a (Plut. *Arist.* XVII.7) göre Mardonios süvarileriyle saldırıyı başlattığında Pausanias uygun kehanet almak için kurban kesiyordu ve o kehaneti alıncaya kadar Pers saldırılarına karşılık vermedi. Spartalıların en uzun boylusu ve yakışıklısı olan Kallikrates bu saldırılar sırasında ölmüş ve rivayete göre ölmeden önceki son sözleri şu olmuş: *Yunanistan uğruna öldüğüme yanmıyorum, düşmana karşı bir hamle bile yapmadan öldüğüme yanıyorum.*

122 Ploutarkhos'a (Plut. *Arist.* XIX.7) göre savaş Atinalıların hesabına göre Boedrimion (*Ağustos/Eylül*) ayının dördünde, Boiotialıların hesabına göre ise Panimos ayının 27'sinde yapıldı. Atina ayları için bkz. Fornara 2007, xxii. Yunan kentlerinin temsilcileri (*probouloi*) savaşın yapılmış olduğu tarihten itibaren her yıl aynı günde Plataia'da toplandılar ve zafer kazandıran Zeus'a kurbanlar sundular. Ayrıca kurtuluş dört yılda bir düzenlenen Eleuteria (*Özgürlük*) oyunlarıyla kutlandı. Yunan kentleri bu oyunların kutlamalarına gönderdikleri temsilcileriyle (*theoroi*) dâhil oldular. Ayrıca oyunlar kapsamında barbarlara karşı savaşmak için 10.000 kalkan, 1000 at ve 100 gemi hazırlandı. Bu hazırlıklardan yalnızca Plataialılar muaf tutuldu. Onlar yalnızca tanrılara kurban keseceklerdi. Eleuteria (*Özgürlük*) oyunları ve kutlama törenleri konusunda bkz. Plut. *Arist.* XXI:1-5.

123 Hrdt. IX.101.

savaşan 40.000 Pers askeriyle birlikte, mağlubiyeti fark edince kaçıp canını kurtarmıştı. Thebai liderliğindeki Boiotialılarla uzun süren savaşları nedeniyle Spartalıların yardımına gelemeyen Atinalılar[124] da dâhil Lakedaimonia ve Tegealıların bu savaştaki asker kaybı toplam 159'du. Fakat Yunanistan uğruna ölen tüm Yunanların sayısı 1360 iken, Perslerin kaybı 253.000 olmuştu.[125]

Plataia'da kesin bir zafer kazanan ve Mardonios'u öldürerek Sparta Kralı Leonidas'ın öcünü alan Pausanias komutasındaki Yunanlar, ganimet paylaşımını yaptıktan sonra ölülerini gömdüler. Lakedaimonialılar (*Spartalılar*) kendi ölüleri için üç ayrı mezar kazdılar. Mezarlardan birisi ölen Sparta komutanları içindi. İkincisine ölmüş diğer Sparta vatandaşları (*Spartiatlar*) gömüldü. Üçüncüsü savaşta ölen helotlara ayrıldı. Tegealılar, ayrım yapmadan ölülerinin her biri için bir mezar kazdılar. Atinalılar ise tüm ölülerini bir mezara gömdü. Hellen Birliği'nin Plataia Savaşı'na dâhil olamayan üyeleri ise utandıkları için uydurma mezarlar yapmak zorunda kaldılar. Herodotos'a göre oradaki uydurma mezarlardan birisi Aigina Anıtı adıyla bilinendir. Bu anıt 10 yıl sonra Aiginalıların ricası üzerine Plataialı Kleades tarafından yapılmıştır.[126]

Savaşı zaferle sonuçlandırdıktan sonra Pers kampını yağmalayan Yunanlar, tüm ganimetleri toplayıp bir araya getirdikten sonra ganimet paylaşımı yaptılar. Ganimetin 1/10'u Delphoi Tanrısı Apollon'a ayrıldı. Savaşın kahramanı Pausanias, Tanrı Apollon'a ayrılan bu pay ile Plataia zaferi anısına altından yapılma üç ayaklı kazan yaptırdı.[127] Kazanın kaidesini birbirine sarılmış durumda bronzdan yapılmış üç yılanlı bir sütun oluşturuyordu. Üzerinde Perslere karşı savaşan 31 Yunanistan kentinin adlarının yazılı bulunduğu kazanın kaidesi Doğu Roma (*Bizans*)

124 Hrdt. IX.61, 67. Plut. *Arist.* XVIII.4-6. Thebailılara karşı yapılan savaşta Atinalıların başkomutanı Aristeides'ti ve emrindeki asker sayısı ise 50.000 idi. Savaşta yenilerek kaçan Thebailıların geride bıraktıkları ölü sayısı 300 idi.

125 Hrdt. IX.65--70. Pers kaybının 253.000 olarak verilmesi abartıdır. Ancak Pers ordusunun büyük kısmının Yunanistan'dan dönmeyi başaramadığı da muhakkak. Ayrıca kayıplar konusunda bkz. Plut. *Arist.* XI.3-4; XIX.4-5. *FGrH* 323 F 22 (1360'ın 52'si Atinalıydı). Fornara 2007, 58. Tesalya, Makedonya, Trakya, Byzantion (*İstanbul*) üzerinden Anadolu'ya ve oradan ülkesine geri dönen Artabazos, emrindeki askerlerinin çoğunu Trakya'da kırdırdı. Birçoğu da açlık ve yorgunluktan kırıldı. Bkz. Hrdt. IX.77, 89.

126 Hrdt. IX.85.

127 Hrdt. IX.81. Thuk. I.132.2-3. Paus. V.23.1-3. Plut. *Them.* XX.3. Nep. *Paus.* I.3.

İmparatoru Konstantinos tarafından İstanbul'a getirildi. Bugün Burmalı Sütun olarak bilinen kazanın kaidesi (Yılanlı Sütun) hâlâ İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda durmaktadır (Resim 3). Ganimetin onda birlik bir kısmı da Olympia ve İsthmia tapınaklarına ayrıldı. İlkinin payına ayrılan ganimetle 10 dirsek (yak. 4,5 m) boyunda bronzdan Zeus heykeli yaptırıldı ve Olympia tapınağına gönderildi. İsthmia tapınağına ayrılan onda birlik payla 7 dirsek (yak. 3,2 m) boyunda bronzdan Poseidon heykeli yaptırıldı. Yunan ordusunun başkomutanı olan Pausanias'ın şahsı için her çeşit eşyadan, kadın, at, *talanton*, deve ve diğer ne varsa 10'ar tane ayrıldı. Ganimetin geriye kalanı (altın, gümüş eşyalar ile diğer her tür değerli eşya, Pers odalıkları) Yunanlar arasında, her birinin hak ettiği oranda paylaştırıldı.[128] Müttefikler, zafer ödülünü Plataia'ya vermeyi uygun gördüler ve Plataialılar 80 *talanton* ederi olan bu ödülle Tanrıça Athena Tapınağı'nı yeniden inşa edip, yapıyı resimlerle ve tanrıçanın bir heykeliyle süslediler. Hem Spartalılar hem de Atinalılar bir zafer anıtı diktiler.[129]

"Eşitler" (*Homoioi*) denen Spartalılardan birisi olarak yetişmiş Sparta Kralı Pausanias'ın nazarında Pers ganimetinin zenginliği, özellikle de Pers ekmekçileri ve aşçılarının Mardonios için hazırladıklarının aynısı olacak şekilde kendisi için hazırladıkları sofra olağanüstüydü. Zengin yastıklar, altın ve gümüş kakmalı masalar, altın ve gümüş kakmalı sofra takımları ve bunlarla sunulan nefis yemekler çok görkemliydi. Pers sofrasını gören Pausanias, kendi hizmetçilerini çağırıp onlara da bir Sparta sofrası hazırlamalarını emretti. İki sofra arasındaki fark öylesine büyüktü ki kendisini gülmekten alıkoyamayan Pausanias, emperyalist hırsların ucuzluğunda tebarüz eden aptallığı, bu ucuzluğu yansıtan iki sofralı manzarayı, Yunan komutanları (*strategoi*) çağırıp onlara göstererek şu sözlerle tanımladı:[130]

> Ey Yunanlar, her gün böyle görkemli yemekler yiyebildikleri hâlde bizim fakir yavan aşımıza göz dikerek buralara kadar gelen Medlerin (Persler) aptallıklarını görmeniz için çağırdım sizi.

128 Fornara 2007, 59. Rhodes 2006, 27. Barron 2006, 617 vd. Balcer 1995, 257, 288.
129 Plut. *Arist.* XX.1-3.
130 Hrdt. IX.82.

Resim 3: Yılanlı (Burmalı) Sütun

V.10. Mykale Savaşı

Plataia Savaşı ile aynı günde yapılan bir diğer Pers savaşı ise Mykale Savaşı olarak tarihe geçti.[131] Daha önce söz ettiğimiz gibi Pers donanması, Salamis Savaşı'ndan sonra Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) gitmiş, orada Pers Büyük Kralı Kserkses'i Avrupa'dan Asya'ya geçirmiş, ardından Kyme'ye (*Nemrut Koy*) ve nihayet Samos (*Sisam*) Adası'na gidip, Mardonios'un Yunanistan'daki savaşının haberlerini orada beklemeye başlamıştı.[132] Adada Pers taraftarı bir tiran olan Theomestor hüküm sürüyordu. Samoslular, Spartalı Leotykhidas komutasındaki Yunan donanmasının Delos Adası'na geldiğini öğrenince üç kişiden oluşan bir elçi heyetini oraya gönderdiler. Elçilerin görevi Yunan donanmasının

131 Hrdt. IX.90.1. Diod. XI.34.3-5; 35-36.
132 Bkz. yukarıda dn. 98.

komutanı Leotykhidas ile görüşüp İyonların özgürlüğünü kazandıracak girişimlerine Yunan donanmasıyla destek olunmasını sağlamaktı. Elçiler tarafından ikna edilen Leotykhidas, istenilen desteği vermeyi kabul ederek[133] Samos'a gitti ve gemileri orada Tanrıça Hera Tapınağı'nın karşısına demirledi. Pers donanması, Yunan donanmasının Samos'a gelmekte olduğu haberini alınca oradan ayrılıp, Ege Denizi'nin doğu kıyısındaki Mykale'ye (*Dilek Yarımadası*) doğru yelken açmıştı. Kserkses'in İyonya'yı korumakla görevlendirdiği Tigranes komutasındaki 60.000 askerli Pers kara ordusu Mykale'deydi.[134]

Samos'u ele geçirmede bir zorlukla karşılaşmayan Yunan donanması, Perslerin peşinden Mykale limanına doğru yelken açtı. Pers donanmasının gemileri, karada sağlam bir duvarın arkasına alınmış, kalabalık askerî birlikler ise kumsal boyunca sıralanmıştı. Kıyıya iyice yaklaşan Leotykhidas'ın İyonları isyana davet eden girişiminden haberdar olan Persler, ihanet edecekleri kuşkusuyla Samosluları silahsızlandırırken, Miletosluları Mykale tepelerine açılan yolları korumak bahanesiyle kamptan uzaklaştırdılar. Yunanlar savaş hazırlıklarını tamamlayıp saldırıya geçtiklerinde Plataia'daki Yunan zaferinden haberdar oldular. Haber Yunanları yüreklendirdi. Öğleden sonra başlayan savaşta Persler çok gayretliydiler. Fakat Yunan saldırısı karşısında çok fazla dayanamadılar. Kalkandan duvarları aşılınca direnişleri zayıfladı, Pers ordusunda Pers kökenli olanlar hariç kaçışlar başladı. Pers kökenliler ise çok az kişi kalıncaya kadar çarpıştılar. Bu arada Samoslular ve Miletoslular da Yunanların tarafında savaşa dâhil oldular. Tigranes de dâhil kimi Pers komutanları çarpışarak yaşamlarını yitirirlerken kimileri kaçarak[135] bu sırada hâlâ Sardeis'te bulunan Pers Büyük Kralı Kserkses'e sığındılar.[136] Kaçanlardan birisi Artayntes adlı bir Pers komutanıydı. Sardeis'e geldiğinde Kral Kserkses'in kardeşi Masistes tarafından ağır hakaretlerle azarlandı. Artayntes, bu hakarete öfkelenip Masistes'i öldürmek için palasına davranınca Halikarnassoslu (*Bodrum*)

133 Hrdt. IX.90-91.

134 Hrdt.IX.96. Diodoros'a (Diod. XI.33.3) göre Pers askerlerinin sayısı yaklaşık 100.000 idi. Asker sayısı konusunda bkz. Green 1996, 278.

135 Hrdt. IX.100-104.

136 Hrdt. IX.96 vd.

Kseinagoras tarafından etkisiz hâle getirildi. Pers Kralı Kserkses, kardeşini ölümden kurtaran Kseinagoras'ı Kilikya satrabı tayin ederek ödüllendirdi.[137] Bu arada Kserkses, hem Plataia'da hem de Mykale'de savaşlarda alınan mağlubiyeti öğrenince şaşkınlığa uğramış, Sardeis'in savunması için orada askerî güçler bıraktıktan sonra Ekbatana'ya dönüş yolculuğunu başlatmıştır.[138]

Mykale'de savaşan Perslerin çok azı kaçarak kurtulabildi. Savaş alanında hayatını kaybeden Pers askerinin sayısı 40.000'den daha fazlaydı. Kimileri çarpışırken, kimileri de kaçarken öldürülmüştü. Mykale'deki zaferi sayesinde İyonlar, ikinci kez Pers boyunduruğundan kurtuldular. Yunanlar, Pers gemilerini yağmalayıp ele geçirdikleri çok değerli ganimetlerle Samos (*Sisam*) Adası'na gittiler. Orada İyonların geleceğini müzakere ettiler. Peloponnesoslular, Yunanistan'ın Pers taraftarı kıyı kentlerinin halkını kovup, topraklarının İyonlara yurtluk olarak verilmesini önerdiler. Atinalılar bunu kabul etmeyince Samos, Khios (*Sakız*), Lesbos (*Midilli*) ve Perslere karşı Yunanların tarafını tutan diğer bazı adaları Helen Birliği'ne dâhil etmek ve yeni üyelerin Yunan davasına sadakatlerini yeminle garanti etmek kararı alındı. Sonra gemi-köprüleri yıkmak için Hellespontos'a doğru yelken açtılar. Ancak orada yıkılacak köprü bulamadılar. Çünkü köprüler fırtına nedeniyle zaten yıkılmıştı.[139]

137 Hrdt. IX.107. Herodotos'a (Hrdt. VIII.136) göre Kserkses'in değerli hizmeti dolayısıyla ödüllendirdiği bir başkası Amyntas'tı. Amyntas'ın annesi Makedonya'nın kraliyet ailesinden Aleksandros'un kız kardeşi Gygaia'ydı. Babası ise bir Pers soylusu olan Boubares'ti. Kserkses, Amyntas'ı Salamis Savaşı sonrasında Yunanistan'da kalan Persli General Mardonios'a hizmetlerinden dolayı Alabanda (*Araphisar*) valisi atadı. Bkz. yukarıda dn. 6 ve 105.

138 Diod. IX.36.7. Herodotos'a (IX.108) göre Kserkses Sardeis'ten ayrıldıktan sonra Susa'ya gitti. Susa'nın kışlık başkenti olarak kullanıldığı dikkate alındığında Diodoros'un söylediği gibi Kserkses, Susa'ya değil Ekbatana'ya gitmiş olabilir. Zira Mykale ve Plataia savaşları İÖ 479 yılı Ağustos'unda yapıldı.

139 Hrdt. IX.106-107, 114. Savaşta ölen Pers askerinin 40.000'den daha fazla olduğu bilgisi için bkz. Diod. XI.35.6. Ayrıca Mykale'deki Pers asker sayısı için bkz. yukarıda dn. 134.

ALTINCI BÖLÜM

PENTEKONTAİTİA: ATİNA DENİZ İMPARATORLUĞU

VI.1. Pentekontaitia

İÖ 460-400 yılları arasında yaşayan Atinalı tarihçi Thoukydides'in (=Thucydides) 50 yılda[1] diyerek tanımladığı Mykale Savaşı ile Peloponnesos Savaşları arasındaki dönemin (*pentekontaitia*: İÖ 479-431) tarihi hakkında çok fazla bilgi yok. Mevcut bilgilerin büyük kısmı da Thoukydides'e aittir. Zira ondan önceki tarih yazarlarının kimileri Pers savaşlarını, kimileri de Pers savaşları öncesini yazmış, sonrasıyla ilgilenen olmamış ve Thoukydides'in Peloponnesos Savaşlarını anlattığı kitabında *pentekontaitia* denen elli yıllık dönemin tarihini özet olarak anlatmak ihtiyacı duymasının nedeni bu olmuştu.[2] İÖ 4. yüzyıl tarihçileri Ephoros ve Theopompos'un *pentekontaitia* denen 50 yıllık (tam olarak 48 yıllık) döneme dair aktardığı bilgilerin yer aldığı eserleri ise fragmanlar dışında günümüze kadar ulaşmadı. Diodoros, Ploutarkhos, Cornelius Nepos ve Justinus gibi İÖ 1. yüzyıl ve sonrası yüzyıllarda yaşayan yazarların eserlerindeki bilgiler ise *pentekontaitia* tarihinin aydınlatılmasına önemli katkıda bulunamayacak kadar sınırlıdır. Ancak ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi *pentekontaitia*, eski Yunan siyasi tarihinin çok önemli olaylarına tanıklık etti. Bunlardan birisi Perslere karşı Yunan dayanışmasını temsil eden Hellen (=Yunan) Birliği'nin dağılışıdır. Mykale ve Plataia savaşlarının akabinde başarılı askerî seferler yapan Hellen Birliği, Sparta depremini (İÖ 465/4) takiben patlak veren helot isyanının (=III. Messenia Savaşı) sonlarına doğru dağıldı.[3]

1 Thuk. I.118.2 (ἐν ἔτεσι πεντήκοντα). Pentekontaitia hakkında ayrıca bkz. Rhodes 2006, 15. McGregor 1987, 184. Friedell 1999, 177.

2 Thuk. I.97. Pentekontaitia dönemi için bkz. Thuk. I.89-118. Rhodes 2006, 15. McGregor 1987, 184-191.

3 Thuk. I.101.1-2. Aristoph. *Lys.* 1138-1144. Paus. IV.24.5-6. Fornara 2007, 66 nr. 67. Ploutarkhos'a (Plut. *Kim.* XVI.) göre beş ev dışında tüm Sparta evleri depremde yıkılmıştı. Buckley 2010, 232. Rhodes 2006a, 68. Ayrıca bkz. aşağıda (VI.5) dn. 91.

Resim 4: Parthenion Tapınağı

Pentekontaitia Dönemi'nin ikinci önemli olayı Atina liderliğinde kurulmuş olan Delos Birliği'ydi. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Mykale Savaşı'nın hemen akabinde kurulan Delos İttifakı/Birliği sayesinde Ege Denizi adalarında yaşayan Yunanlar ile denizin her iki tarafında yaşayan Yunanlar, Yunan olmayan bir düşmana karşı birleşik bir askerî güç olmaya karar verdiler. Perslerin yalnızca Avrupa'ya ilerleyişi değil, Avrupa'dan ve Ege adalarından kovulmaları, hatta Anadolu'nun kıyı bölgelerinin Pers hâkimiyetinden çıkarılması da Delos Birliği sayesinde mümkün oldu.

Yunan dünyasının, özellikle Yunanistan ve Atina'nın siyasi, askerî ve kültürel anlamda tarihinin öncesi ve sonrasıyla kıyaslanamayacak kadar çok başarılı olduğu *pentekontaitia* dönemine damgasını vuran ünlü siyasetçiler, komutanlar ve devlet adamları ise şunlardı: Leotykhidas, Pausanias, Themistokles, Aristeides, Kimon, Arkhidamos, Perikles. Atina'yı "Yunanistan'ın Okulu"

denerek[4] tanımlanan konuma yükseltecek, Atina ve Sparta arasındaki rekabet ve düşmanlığı savaşa dönüştürecek koşullar da *pentekontaitia*'da yaratıldı. Sanatın ve edebiyatın en güzel eserlerinin üretildiği bu dönemde Aiskhylos, Sophokles, Euripides (*tragetya yazarları*), Aristophanes (*komedi yazarı*), Anaksagoras, Sokrates, Parmenides, Zenon, Empedokles (*filozof*), Protagoras (*sofist*), Herodotos, Thoukydides (*tarihçi*), Pindaros, Bakkhylides (*şair*), Polygnotos, Pheidias, Myron, Polykleitos (*heykeltıraş, mimar*) gibi entelektüeller yetişti, Atina Akropolisi'ndeki Parthenion Tapınağı (Resim 4) İÖ 447 yılında inşa edildi. Yunanistan'ı iki kutuplu bir savaşa sürükleyecek koşulların üretildiği bu dönem, Peloponnesos Savaşları ile sona erdi. Bu savaşlardan bir sonraki bölümde söz edeceğiz.

VI.2. Hellen Birliği ve Komutanları

Pers savaşları, Yunanistan'ın Atina ve Sparta kentlerini olağanüstü saygın hâle getirdi. Saygınlığın kazanılmasına kişisel başarılarıyla büyük katkıda bulunanlardan ilki, Persleri Marathon'da karşılayan ve uyguladığı savaş stratejisiyle onları yenen Miltiades'ti.[5] Fakat daha önce söz ettiğimiz gibi Samos Adası'na yaptığı seferin başarısızlıkla sonuçlanması onun hayatının hapiste sona ermesinin nedeni oldu. İkinci Pers savaşı sürecinde Yunanistan adına en büyük başarı, Sparta ve Atina'nın öncülüğünde Hellen Birliği'nin kurulmasıydı.[6] Hellen Birliği'nin Perslerle savaşında bireysel kahramanlığın en büyük temsilcisi, beraberindeki 300 Spartalıyla birlikte Thermopylai'da savaşırken yaşamını yitiren Leonidas'tı.[7] Hem Marathon Savaşı'nda hem de ikinci Pers savaşlarında ünlenen diğer Yunanlar ise şunlardır: Eurybiades, Leotykhidas, Pausanias, Ksanthippos, Themistokles, Aristeides ve Kimon. İlk üçü Spartalıydı ve onlar Hellen Birliği'nin deniz ve kara ordularının başkomutanlığını yaptılar. Eurybiades, Perslere karşı Artemision ve Salamis Deniz

4 Perikles tarafından Atina için kullanılan "Yunanistan'ın Okulu" ifadesi için bkz. Thuk. II.41.1.

5 Miltiades için bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.1.3) dn. 18 vd.

6 Hellen Birliği'nin kuruluşu için bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.2.2) dn. 61.

7 Leonidas için bkz. dördüncü bölüm (IV.2.2) dn. 124 vd.

Savaşı'nda Hellen Birliği donanmasının başkomutanlığını yaptı.[8] Ksanthippos, Mykale Savaşı'nda Atina filosunun komutanıydı. Mykale zaferinden sonra emrindeki filoyla Khersonesos'e gitmiş ve Sestos'u (*Akbaş*) kuşatarak ele geçirmiş, yarımadadaki Pers hâkimiyetini sonlandırmıştı.[9] Themistokles ve Aristeides hem Marathon Savaşı'nda hem de ikinci Pers savaşında Atina birliklerinin komutanları olarak savaştılar.[10] Atina'ya Marathon zaferini kazandıran Miltiades'in oğlu olan Kimon ise ikinci Pers seferinde Salamis Deniz Savaşı öncesinin kritik bir döneminde çok önemli bir rol oynadı.[11] Kimon'un askerî başarıları Perslerin Avrupa'dan atılması sürecinde ve sonrasında artarak devam etti.[12] Themistokles, Aristeides ve Kimon'dan, ilerleyen satırlarımızda yeri geldiğinde ayrıca söz edeceğiz.

VI.2.1. Leotykhidas ve Ksanthippos

İÖ 479 yılında Mykale Savaşı'ndan zaferle ayrılan Hellen Birliği donanmasının başkomutanı Sparta Kralı Leotykhidas'tı. Bu savaşta Atina filosunun komutanı ise Ksanthippos'tu. Leotykhidas komutasındaki Yunanlar, Mykale Savaşı'ndan zaferle ayrıldıktan sonra oradaki Pers gemilerini yağmalayıp yaktılar. Sonra Samos (*Sisam*) Adası'na gittiler ve orada İyonların durumunu görüştüler; bu görüşme, isyan ederek kentlerindeki Pers garnizonlarını kovan İyonlar için çok değerliydi. Fakat Sparta kralının onlar için önerdiği çözüm, ülkelerini terk edip Yunanistan'a göç etmeleriydi. Ancak Atinalılar Sparta kralının göç önerisine karşı çıktılar ve kendilerinin Hellen (=Yunan) Birliği'ne dâhil edilmelerini sağladılar. Ancak Hellen Birliği'ne dâhil edilmesine karar verilenler arasında Ege Denizi'nin doğusundaki Yunan kentlerinden hiçbirisi yoktu. Zira Samos'taki tartışma, Khios (*Sakız*), Samos (*Sisam*), Lesbos (*Midilli*) ve Yunan safında yer almış diğer

8 Bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.3.4) dn. 133. Llyod 2004, 183, 194 vd (Themistokles ve Aristides'in Marathon'daki savaşı).

9 Hrdt. IX.114-121. Thuk. I.89.2. Rhodes 2006, 16. Ayrıca bkz. aşağıda dn. 13.

10 Hrdt. VI.109. Plut. *Arist.* V.1-3. ayrıca bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.3.6) dn. 152 vd.

11 Plut. *Kim.* V.2-3. Stuttard 2016, 69.

12 Bkz. aşağıda (VI.4.2 ve VI.4.3) dn. 82, 86 vd.

adaların Hellen Birliği'ne dâhil edilmesi kararının alınmasıyla nihayetlenmişti.[13]

Samos'ta toplanmış Yunanların sonraki eylemi, fırtına dolayısıyla yıkıldığından bihaber oldukları Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) Köprüsü'nü ortadan kaldırmaya yönelikti.[14] Abydos'a (*Nara Burnu*) varınca Hellespontos Köprüsü'nün mevcut olmadığını gören Yunanlar, ortak dönüş kararı almadılar. Sparta Kralı Leotykhidas ve Peloponnesoslular, memleketlerine dönmek için Yunanistan'a doğru yelken açarlarken, Atinalılar ve *strategos*ları Ksanthippos, Khersonesos'a saldırmak için Abydos'ta kaldılar.[15] Atinalıların böyle bir karar almalarının nedeni hiç kuşkusuz, Pers savaşlarından önce Atina sömürgesi olan Khersonesos'u (*Gelibolu*) Perslerden geri almaktı.[16] Ayrıca yarımada, Atina'nın Kuzey Ege ve Karadeniz ticareti ve özellikle hububat sevkiyatı bakımından stratejik öneme sahipti.

Abydos'tan Khersonesos'a geçen Atinalılar, yarımadanın en güçlü kalesi konumundaki Sestos'a (*Akbaş*) İÖ 479 yılı güzünde saldırdılar ve kenti kuşattılar. Bu arada Kardia'da (*Bolayır*) veya bölgede oturanların çoğu Yunan saldırısı tehdidi belirince Sestos'a gelip kendilerini orada emniyete almışlardı. Yerel Vali Artayktes yönetimi altında bulunan Sestos Kalesi'ndeki Pers garnizonunu ise Perslerden, Aiollerden ve diğer müttefiklerden toplanmış önemli birlikler oluşturuyordu. Sestos İÖ 479 yılının Kasım ayı sonlarına kadar kuşatmaya dayandı. Nihayet garnizon komutanı Artayktes ve Hellespontos Köprüsü'nün inşası sırasında köprü materyallerinin nakliye işlerini yürüten Oiobazos, gece karanlığından yararlanarak kaçtılar. Onların kaçışı Yunanlara kentin kapılarının açılmasının ve Yunanlar tarafından ele geçirilmesinin yolunu açtı. Kaçan Oiobazos, Trakya'da yakalandı ve orada Traklar tarafından kafası kesilmek suretiyle bir yerli tanrıya

13 Hrdt. IX.106, 114-120. Ksanthippos'un Mykale Savaşı'nda Atina donanmasının komutanı olduğu konusunda bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.3.8) dn. 171.

14 Hrdt. IX.106; 107.1; 114.1.

15 Hrdt. IX.114.

16 Khersonesos, Atina'nın ünlü tiranı Peisistratos döneminde fethedilmişti. Bkz. Hrdt. VI.39. Ayrıca bkz. Graham 2006, 121 vd.

kurban edildi. Atinalılar tarafından yakalanan Artayktes'in günahı Yunanların nazarında büyüktü. Zira Eleius'taki (*Şehitler Anıtı*) Protesilaos hazinesini çalmış, onun türbesine kadın götürüp saygısızlık etmişti. Bu nedenle Atinalılar, Artayktes ve oğlunu cezalandırırlarken merhamet göstermediler. Artayktes'i Kserkses'in Hellespontos'ta kurduğu köprünün Avrupa ayağının bulunduğu yerdeki kayalık bölgede (ya da Madystos kentinin yukarısındaki tepede) çarmıha gerdiler ve o hâldeyken ona, oğlunu taşlayarak öldürmelerini seyrettirdiler.[17] Sestos'un düşmesiyle Avrupa'daki Pers-Yunan savaşı sona erdi. Persler, tarihlerinin sonraki dönemlerinde bir Avrupa seferini daha hiçbir zaman düşünmediler.

İÖ 478 yılında (ya da sonraki iki yıldan birisinde) Spartalılar, Pers taraftarlarının cezalandırılmasıyla ilgili Hellen (Yunan) Birliği kararının gereğini, Tesalya'ya bir sefer düzenleyerek yapmaya karar verdiler. Aleuasoğullarının (=*Aleuadai*) Tesalya'daki iktidarını sonlandırmayı hedefleyerek yelken açan Sparta donanmasının komutanı Kral Leotykhidas'tı. Ksanthippos komutasındaki bir Atina donanmasının kendisine katılmasıyla Tesalya'ya ilerleyen Leotykhidas, orada yapılan savaşın Sparta-Atina ittifakının zaferiyle sonuçlanacak sürece evrilmesi üzerine kendisine teklif edilen meblağı yüksek bir rüşveti kabul ederek orduyu geri çekti. Sonrasında aldığı rüşvetle suçüstü yakalandı. Bu nedenle ülkesine çağrıldı ve orada rüşvet suçlamasıyla mahkemeye verilerek İÖ 476/5 sürgün cezasına çarptırıldı. Aldığı bu ceza dolayısıyla Sparta'daki evi yıkıldı. Yirmi iki yıl kral olarak Sparta'da hüküm süren Leotykhidas'ın yaşamı, sürgün cezasına çarptırıldıktan sonra sığındığı Tegea'da İÖ 468 yılında son buldu.[18]

VI.2.2. Pausanias

Plataia Savaşı'nda Hellen Birliği kara ordusunun başkomutanlığına Sparta'da kral naibliğini yapan Pausanias atanmıştı. Bu savaşta Atina birliklerinin komutanı Aristeides'ti. Plataia

17 Hrdt. VII.33; 78; IX.115-120. Thuk. I.89.2. Diod. XI.37.4-5. Arist. IV.1. Plut. *Them.* 13. Sina 2011, 26. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 85.

18 Hrdt. VI.71-72. Paus. III.7-9. Diodoros'a (Diod. XI.48.1-2) göre seferin tarihi ve Leotykhidas'ın ölümü tartışmalıdır bkz. Lewis 2006, 98 vd. Rhodes 2006, 25 vd. Cartledge 2002, 183. Forrest 1968, 100 vd.

Savaşı'ndan zaferle ayrılan Pausanias'ın sonraki ilk askerî eyleminin muhatabı Thebai kenti oldu. Zira bu kentte Pers taraftarlığıyla mimlenmiş iki Thebai vatandaşı vardı. İÖ 479 yılının Ağustos (ya da Eylül) ayında yapılan Plataia Savaşı'nı takip eden 10'uncu günde Thebai'a saldıran Pausanias, kenti kuşatıp arazilerini tahrip etti. Nihayetinde Pausanias'ın istediği Thebai vatandaşları teslim edilince kuşatma kaldırıldı. Rüşvetle kurtulacağını uman iki Thebai vatandaşı Pausanias'ın emriyle Korinthos'ta öldürüldüler.[19] Ertesi yıl (İÖ 478) Leotykhidas'ın yerine Hellen Birliği donanmasının başkomutanı atanan Pausanias, Peloponnesos'tan 20 gemiyle ayrıldı. Atinalılar, Aristeides ve Kimon komutasındaki 30 gemiyle ona katıldılar. Diğer birçok müttefiki de seferine dâhil eden[20] Pausanias, önce Kıbrıs'a saldırıp ada kentlerine özgürlüklerini kazandırdı. Kıbrıs'taki Pers kraliyet donanmasını tahrip ederek, Pers donanmasının Ege Denizi'ne dönebilme ihtimalini ortadan kaldırdı. Sonra oradan ayrılıp Byzantion'a yelken açan Pausanias komutasındaki Yunanlar, Byzantion'u ele geçirip orada yaşayan Perslerin kimilerini öldürdüler. Sağ kalan diğerlerini sürgün edip kente özgürlüğünü kazandırdılar. Fakat Büyük Kralın akrabası olanlar Pausanias tarafından serbest bırakıldı ve Eretrialı Gongylos tarafından Pers başkentine ulaştırılan bir mektupla da bu durum Pers Büyük Kralı Kserkses'e bildirildi.[21]

19 Pausanias'ın kendisine teslim edilmesini istediği özellikle iki Thebai vatandaşı vardı. Pers taraftarlığında başı çekmiş bu iki kişiden birisi Timagenides, diğeri Attaginos'tu. Onlar gizlice kentten kaçtılar. Thebailılar, onların yerine çocuklarını teklif ettiler. Pausanias, suçlu babanın sorumluluğu çocuklarına yüklenemez diyerek Thebailıların teklifini reddetti. Bkz. Hrdt. IX.86-88. Pausanias'ın Thebai seferi için ayrıca bkz. Diod. XI.33.4. Plataia Savaşı'nın tarihi için bkz. yukarıda beşinci bölüm (V.9) dn. 122.

20 Pausanias komutasındaki Hellen Birliği donanmasına dâhil olmuş diğer müttefiklerden bazıları şunlar olabilir: Samos, Khios, Lesbos (Birliğe dâhil olmuş yeni müttefikler), Siphnos, Melos (Perslere boyun eğmemişlerdi), Naksos, Tenos (Perslere karşı Yunanları desteklemişlerdi), Seriphos, Mykonos, Rhenaia, Syros, Paros, İos ve İkaros'taki Therme ve Oine kentleri. Bkz. Balcer 1995, 302.

21 Aiskh. *Per.* 891-2. Thuk. I.94. Diod. XI.44.1-3. Nep. *Paus.* II.1-2. Just. II.15.13-14. Kıbrıs ve Byzantion seferi ve bu seferlerin tarihi konusunda bkz. Rhodes 2006, 16, 25, 43. Balcer 1995, 303. Badian 1993, 86 vd., 99, 132 vd., 206 vd. Hornblower 1991, 140 vd. Meiggs 1972, 38-41. Hammond 1973, 321-325.

İÖ 478-477 kışını Byzantion'da geçiren Hellen (=Yunan) Birliği donanmasının komutanı Pausanias, Byzantionlu soylu bir ailenin kızını odalık olarak davet etti. Fakat geceleyin evine sessizce giren kızı suikastçı sanarak kazayla öldüren ve bu nedenle psikolojik dengesi bozulan Pausanias'ın[22] müttefiklerine karşı daima öfkeli, saldırgan, zorba, acımasız, despotik tavırlı olması, Khios, Samos ve Lesbosluların da aralarında bulunduğu İyonlar ile Aiolislileri rahatsız etti. Müttefiklerin rahatsızlığı hem Pausanias'ın başkomutanlıktan azledilmesine hem de Hellen Birliği'nin başkomutanlığının kendiliğinden Sparta'dan Atina'ya geçmesine neden oldu. Zira Spartalıların Pausanias yerine gönderdikleri Dorkis adlı yeni başkomutan, müttefikler tarafından kabul edilmedi. Müttefiklerin Spartalılar yerine Atinalıları tercih etmelerinde Pausanias ve diğer Spartalı komutanların despotik tavırlarının aksine Atinalı komutanlar Aristeides ile Kimon'un nezaketli, insancıl, dürüst ve uzlaştırıcı yaklaşımlarının önemli rolü oldu.[23] Bu iki komutan sayesinde Atinalılar, yalnızca Hellen Birliği donanmasının başkomutanlığını almakla kalmadılar, yeni bir siyasi-askerî ittifakın (*summakhia*) kuruluşuna önderlik edecek bir fırsatı yakalamış oldular. Günümüz tarihçilerinin *Delos Birliği* ya da *Attika-Delos Deniz Birliği* diyerek tanımladığı bu ittifaktan ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğiz.[24]

Ploutarkhos'a göre Hellen (=Yunan) Birliği ordusunun başkomutanlığının Atina'ya geçmesi Spartalılar tarafından gayet olgunlukla karşılandı.[25] Böylece Hellen Birliği, İÖ 465/4 yılında meydana gelen Sparta depremi ve arkasından patlak veren helotlar ile *perioikos*ların isyanı (=*III. Messenia Savaşı*) sonrasına kadar bozulmadan muhafaza edildi.[26] Başkomutanlığın ellerinden alınmasını Spartalıların olgunlukla karşılamasının nedeni, hiç

22 Kleonike adlı kız Pausanias'ın evine girerken maiyetindekilere tüm ışıkları söndürtür ve karanlıkta sessizce ilerlerken ayağına takılan lambayı devirir. Gürültünün neden olduğu korkuyla uyanan Pausanias, Kleonike'yi suikastçı sanarak hançerler. Bkz. Plut. *Kim.* VI.4.

23 Hrdt.VIII.3. Thuk. I.94-95. Plut. *Arist.* XXIII.1-5; *Kim.* VI.1-9. Diod. XI.44.2. Howatson 2013, 700.

24 Bkz. aşağıda (V.3.2) dn. 58 vd.

25 Plut. *Arist.* XXIII.6.

26 Boyana 2006, 25. Hammond 1963, 254. Sparta depremi ve helot ayaklanması için bkz. Thuk. I.101.1-2.

kuşkusuz denizaşırı seferlere sıcak bakmayan geleneksel politikalarıydı. Nitekim Sparta'nın iki kralın da aralarında bulunduğu 30 üyeli Yaşlılar Meclisi (*Gerusia*) İÖ 475/4 yılında Pers savaşları sonrasında takip edilecek egemenlik politikasının geleceğini gündem yaptılar ve denizlere egemen olmayı hedeflemek yerine Peloponnesos'ta Sparta üstünlüğünü korumak isteyen eski egemenlik politikasına dönmeye karar verdiler.[27] Bu karar sonrasında Pausanias, komutanlık mevkiine asla getirilmedi. Pers Kralı Kserkses ile görüşerek hainlik yaptığı iddialarıyla İÖ 477 yılında mahkemeye verildi. Ancak beraat etti. Spartalıların onayını almadan gittiği Byzantion'da (*İstanbul*) yedi yıl kalan Pausanias,[28] orada Pers Kralı Kserkses ile mektuplaştı. Kralla mektuplaşması onu daha da mağrurlaştırdı. Pers elbiseleri giyip, Pers ve Mısırlı muhafızlarla dolaşarak Pers sofrası kurdurmaya başladı. Nihayet Atinalı Kimon tarafından İÖ 471 yılında Byzantion'dan sürülünce Troas'taki Kolonai'ya gidip oraya yerleşti. Fakat orada da Perslerle görüşmelerine devam ettiği ve tüm Yunanların tiranı olmak hevesine kapıldığı, Pers Büyük Kralı I. Dareios'un yeğeni Megabates'in kızıyla evlenmek istediği söylentileri üzerine Sparta'ya çağrıldı. Sparta'da vatana ihanet suçlamasıyla mahkemeye verildi. Fakat her ne kadar kendisini yargılayan mahkemeden bir kez daha beraat ederek kurtulsa da helotları isyana kışkırttığına dair kuşkuların hedefi olduğu bir zamanda Perslerle irtibatının varlığını ispatlayan bir mektubun ve tanığın bulunması Pausanias'ın sonunu getirdi. Tutuklanmamak için bir tapınağa sığınan Pausanias, sığındığı kutsal alanın etrafına duvar örülerek orada hapsedildi. Yaşamının kutsal bir alanda sona ermesi istenmediği için ölmek üzereyken sığındığı kutsal alandan çıkarıldı. Pausanias'ın yaşamı İÖ 470 yılında (ya da 467/6'da) böyle son buldu.[29]

27 Diodoros'a (Diod. XI.50) göre Spartalılar, Dromokleides'in Atina'da *arkhon eponymos* olduğu İÖ 475/4 yılında (M. Fabius ile Cn. Manlius'un Roma'da consullük yaptıkları yılda) deniz hâkimiyeti fikrini terk ettiler. Fakat M. Fabius ile Cn. Manlius'un consullük yaptıkları yıl İÖ 475/4 değil, İÖ 480'dir. Bkz. Broughton 1951, I, 24. Spartalıların Pers savaşları sonrası egemenlik politikası konusunda bkz. Buckley 2010, 229 vd. Rhodes 2006, 25 vd. Cartledge 2002, 183 vd. Kagan 1969, 49 vd. Forrest 1968, 99 vd.

28 Thuk. I.128.3. Just. IX.1.3 (yedi yıl).

29 Hrdt. V.32 .2 vd. (tüm Yunanların tiranı olmak istemesi, Megabates'in kızıyla evlenmek istemesi). Thuk. I.94.1-2; 95, 128-135. Diod. XI.44.3; 45.1-4; Paus. III.14.1; 17.7-9. Nep. *Paus.* II.1-4 (Pausanias Büyük Kral'ın kızıyla evlenmek istiyordu); *Arist.* II.2. Plut. *Kim.* VI.5-6. Iust. II.15.14-16; IX.1.3. Green 2006, 116 n. 205. Keaveney 2003, 104-112. Hornblower 1991, 140 vd. Hammond 1973, 321 vd.

VI.2.3. Themistokles ve Atina Surları

Atinalı olmayan bir anne ile ailesi soylu bir Atinalı babanın oğlu olan Themistokles'in (İÖ yak. 524-459) çocukluk ve gençlik yılları sıkıntılıydı. Annesi yabancı olduğu için hor görülüyor, yasal bir engel oluşturmadığı hâlde siyasi gelecek adına önemli bir mekân olan *gymnasion*a girmesine engel olunuyordu. Buna rağmen kendisini iyi eğitmiş, dostlar kazanmıştır.[30] Siyasi yaşamında kendisini zorlayan en ünlü rakibi Aristeides'ti. Ona karşı iflah olmaz düşmanlığının nedeni bir rivayete göre gençlik çağında aynı kıza âşık olmaları ve âşık olduğu kızın Aristeides ile evlenmesiydi.[31] Daha önce de söz etmiş olduğumuz gibi Themistokles, İÖ 493 yılında *arkhon eponymos* seçilmiş ve Pire (*Peiraieus*) Limanı inşaatını o zaman başlatmıştı.[32] İÖ 490 yılındaki Marathon Savaşı'na 10 komutandan (*strategos*) birisi olarak dâhil olan Themistokles,[33] Atina'nın geleceğini sahip olunacak güçlü bir donanmada görmüş ve daha önce de söz ettiğimiz gibi siyasi yaşamını bu düşüncesinin hayata geçirilmesini sağlayacak olanağı elde etmeye adamış, İÖ 483/2 yılında Laureion madenlerinin gelirlerinin donanma yapımında kullanılması için halkı ikna ederek Atina'yı 200 gemili (*trieres*) bir donanma gücünün sahibi yapmayı başarmıştı. Themistokles'in donanma projesiyle Artemision Savaşı'nda yenilmeyen Yunanlar, Salamis Deniz Savaşı'nda yine Themistokles'in donanma projesi ve taktik planlarıyla Pers donanmasını yenmişlerdi.[34] Atina'yı İÖ 480'li yılların sonunda Yunanistan en

30 Themistokles'in gençlik yılları ve öncesi yaşamı konusunda bkz. Plut. *Them.* I-II. Nep. *Them.* I.1 vd. (Türkçe çevirisi için bkz. Cornelius Nepos, "Themistokles", çev. M. Ali Kaya, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XVII/2, 2002, 93-95). Smith 2021, 15-20. Podlecki 1975.

31 Plut. *Them.* III.1 vd. Themistokles-Aristeides rekabeti/düşmanlığı konusunda bkz. Smith 2021, 11 vd., 256.

32 Thuk. I.93.3 vd. Diod. XI.41.2. Stuttard 2016, 76. Frost 1980, 156 vd. Garland 1987, 14-21, 163 vd. Fornara 1971, 534 vd. Arkhon Eponymous görevi için bkz. Thuk. I.93.1. Dion. Hal. VI.34.1. Davies 1971, 214. Ayrıca bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.2.1) dn. 53.

33 Plut. *Them.* 3. Just. II.9. Smith 2021, 12 vd. Lloyd 2004, 160-162, 183, 194 vd.

34 Bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.2.1 ve IV.3.6) dn. 56-57, 152 vd.

büyük deniz gücü hâline getiren Themistokles, mensubu olduğu halkına son büyük hizmetini Plataia Savaşı öncesinde evleri ve tapınaklarıyla birlikte yıkılan Atina surlarının Sparta'ya rağmen yapılmasını organize ederek sundu.

Atinalılar, Plataia Savaşı sonrasında kadınlarını, çocuklarını ve eşyalarını daha önce emanet ettikleri yerlerden[35] Atina'ya taşıdılar. Sonra Atina'yı yeniden inşa etmeye başladılar. Zira Pers komutanlarınca kullanılan birkaçı hariç Atina'nın tüm evleri, tapınaklar ve kent surları Mardonios tarafından yakılıp yıkılmış, kullanılmaz hâle getirilmişti.[36] Atina'da evler ve tapınaklar inşa edildikten sonra Spartalıların ve diğer düşmanlarının tehdit algılarını harekete geçirerek rahatsızlık hislerini kabartan kent surlarının inşasına başlandı. Spartalılar, müttefiklerinin de baskısıyla Atina'ya bir elçi heyeti gönderip, Atinalılardan kent surlarını yıkmalarını, yeni sur inşasına başlamamalarını istediler. Zira Sparta da dâhil Hellen Birliği'nin kimi kentleri surlarla kent tahkimatının güçlendirilmesini barışı tehdit eden bir girişim olarak görüyorlar ve bu nedenle sur inşasının yasaklanmasını istiyorlardı. Themistokles'in tavsiyesini dikkate alan Atinalılar, surlarla ilgili düşünceleri konusunda Spartalıları daha sonra bilgilendireceklerini söyleyerek elçi heyetini memleketlerine geri gönderdiler.[37]

Themistokles'in planına göre Sparta'ya elçi olarak kendisi gidecek, fakat orada Sparta resmî kurumlarının huzuruna hemen çıkmayacak, acil işleri dolayısıyla sonradan gelecek olan diğer Atina elçilerini beklediğini söyleyerek olabildiğince görüşme talebini erteleyecekti. Bu arada Atinalılar, kadın, erkek ve çocuk olmak üzere herkesin çok hızlı bir şekilde çalışmasıyla başladıkları sur inşasına devam edecekler ve yeterli yüksekliğe ulaşılınca Sparta'ya gitmesi gereken elçileri göndereceklerdi.[38] Spartalılar nazarındaki itibarı sayesinde Themistokles'in planı gayet iyi işledi ve tarihe kendi adıyla mal olan surları (*Themistokles Suru*) İÖ 479-478

35 Atinalılar kadınlarını, çocuklarını ve eşyalarını Mardonios'un Atina'yı ele geçirmesinden önce Salamis'e, Aigina'ya ve Troizen'e taşımışlardı. Bkz. yukarıda beşinci bölüm (V.5) dn. 75.

36 Thuk. I.89.3. Diod. XI.39.1.

37 Thuk. I.90.1-2. Diod. XI.39.2-4.

38 Thuk. I.90.3-5. Diod. XI.40.1.

yılında inşa edildi.[39] Sur inşası bittiğinde neler olup bittiğini öğrenen Spartalılara her şeyi açıklıkla anlatan Themistokles, Atina'da inşa edilen surun da müttefiklerine değil, düşman saldırılarına karşı olduğunu savundu. Spartalılar, sur yasağı konusundaki tavsiyelerini dikkate almayan Atinalılara kızmalarına rağmen Perslere karşı savaşta sergiledikleri millî dayanışma ve çabalarına binaen dostça hislerle hareket ettiler ve sorunu büyütmediler.[40] Böylece iki kent arasındaki sıkıntı aşıldı, fakat Atina surları iki devlet ilişkilerini gerginleştirecek sorunlu bir mesele olarak kaldı.

Atinalılar, kentin mevcut tahkimatıyla yetinmediler, daha sonra Themistokles'in *arkhon*luk yaptığı İÖ 493 yılında ilgilendiği Pire (*Peiraieus*) Limanı inşaatını,[41] Salamis Savaşı sonrasında tamamlanacak şekilde yeniden başlattılar. Plataia Savaşı'ndan sonra, muhtemelen İÖ 476 yılında ise Atina kent surları, Pire Limanı'nın etrafını da kapsayacak şekilde uzatıldı.[42] Söz konusu surun inşası, Themistokles'in memleketi Atina adına siyasi ve askerî hizmetlerinin sonuncusu oldu. Zira rakipleri olan Aristeides ve Kimon siyasi arenada güçlerini giderek artırdılar. Sahip olduğu eski nüfuzunu kaybetmeye başlayan Themistokles ise İÖ 471 (ya da 470) yılında *ostrakismos* (çanak-çömlek mahkemesi) ile sürgün cezasına çarptırıldı ve cezasını yaşamak için Argos kentine gitti. Fakat oradan Sparta'nın Peloponnesos'taki kimi müttefiklerini ayaklandırmayı hedefleyen kışkırtıcı faaliyetleri onun sonunu getirdi. Spartalılar, Themistokles'in de Pausanias gibi Perslerle görüştüğüne ve onlarla iş birliği yaptığına dair delillere sahip olduklarını iddia ederek Atinalılara başvurdular ve Themistokles'in de Pausanias'a verilen cezanın aynısıyla mahkûm edilmesini istediler. Spartalıların talebini kabul eden Atinalılar, Themistokles'in yakalanıp Atina'ya getirilmesi için adamlar görevlendirdiler. İhanetle suçlandığını ve aklanma imkânının bulunmadığını bilen Themistokles, Atina'ya dönmedi. Bu nedenle gıyabında yargılanıp ölüme mahkûm edilerek mal varlığı müsadere edildi. Argos'tan kaçarak önce Korkyra

39 Thuk. I.91.1 vd. Diod. XI.40.2-3. Smith 2021,176 vd. Foster 2010, 97 vd.

40 Thuk. I.91.5-7. Diod. XI.40.4. Ploutarkhos'un (Plut. *Them.* 19.1-2) Theopompos'a atfen aktardığı bilgiye göre Themistokles, Spartalı ephoroslara rüşvet vermek suretiyle başarılı olabildi.

41 Bkz. yukarıda dn. 32.

42 Thuk. I.93. Diod. XI.41.2-4.

Adası'na giden Themistokles, oradan ayrıldıktan sonra Epeiros'a, Epeiros'tan Makedonya kenti Pydna'ya, oradan da bir gemiye binerek Ege Denizi üzerinden Anadolu'ya geçti. Orada Pers Büyük Kralı I. Artakserkses'e (Artakserkses Longimanos: İÖ 465-424) mektup yazarak ondan sığınma istedi.[43] Themistokles'in isteğini memnuniyetle karşılayan Pers kralı, Persçe öğrenerek bir yıl sonra huzuruna gelen Themistokles'e üç kent bağışladı. Bunlardan birisi yıllık 50 *talanton* geliri olan Magnesia ad Maeandrum'du (*Ortaklar*). Kral bu kenti ona ekmeklik olarak vermişti. İkinci kent Lampsakos'tu (*Lapseki*) ve ona şaraplık olarak bağışlanmıştı. Üçüncüsü katıklık olarak bağışlanan Myus (*Avşar Köy*) kentiydi. Themistokles, daha sonra memleketine hiç dönmedi. Fakat Pers kralının saygın bir adamı olarak İÖ 459 yılında Magnesia'da yaşamını yitirdi. Hüküm sürdüğü Magnesia'da bir de anıtı yapılan Themistokles'in kemikleri daha sonra Atina'ya taşınıp Pire (*Peiraieus*) surları dışına gömüldü.[44]

VI.3. Atinalı Aristeides ve Delos Birliği

VI.3.1. Aristeides

Pers savaşları ve sonrası Atina siyasetinin bir diğer önemli siması Aristeides'ti. Hem Ploutarkhos hem de Cornelius Nepos tarafından biyografisi yazılmış bir devlet adamı olan Atinalı Lysimakhos'un oğlu Aristeides,[45] Atina'da demokratik reformlar

43 Themistokles'in ostrakismos ile sürgüne gönderilmesi konusunda bkz. Thuk. I.135.2-3; 136-137. Plut. *Thes.* XXXVI.1-2; *Kim.* VIII.5-6; *Them.* XXII.3. Nep. *Them.* VIII.1.; *Arist.* III.3. Cic. *De Amic.* XII.42. Diod. XI.55.1-3; 56-58. Stoneman 2015, 196 vd. Rhodes 2006a, 34. Forsdyke 2005, 155. Keaveney 2003, 104-112. İÖ 471/470 yılında Argos, Tegea, Elis ve Arkadia'da (tüm kentleri) oligarşi sonlanmış, demokrasiye geçilmiş, Sparta'ya karşı ittifak yaparak kendi birliklerini kurmuşlardı. Spartalılara göre tüm bunlar Themistokles'in teşvikiyle olmuştu. Bkz. Diod. XI.55.4-7; Powell 2001, 109. Keaveney 2003, 116.

44 Thuk. I.138. Diod. XI.57-58.1. Nep. *Them.* X.2-3. Plut. *Them.* XXIX.5,7; XXXI.1-3. Schol. Aristoph. *Hipp.* 84. Athen. *Deip.* I.29 vd. Themistokles'in Pers Kralı Artakserkses'e sığınması, ölümü ve ölüm tarihi konusunda bkz. Smith 2021, 235 vd. Stoneman 2015, 199. Foster 2010, 134. Green 2006, 122 vd. n. 219. Keaveney 2003, 81 vd. Frost 1980, 203 vd. Cahn-Gerin 1988, 13 vd. Carawan 1989, 144 vd. Podlecki 1975, 169 vd.

45 Aristeides'in yaşamının ağır bir yoksullukla geçtiği söylenmesine rağmen bunun doğru olmadığını, zengin bir Atinalı olarak yaşadığını iddia edenler de vardır. İkinci iddianın sahiplerine göre Aristeides fakir olsaydı Arkhon

yapan Kleistenes'in yakın dostları arasında yer almıştı. Spartalı Lykurgos'a hayranlığıyla biliniyordu ve Themistokles'in akranı ve en sert siyasi rakibiydi.[46] Aralarındaki rekabetin vahametini, Themistokles'in halk meclisini (*ekklesia*) terk edip gittiği bir sırada, "Atinalıların, kendisini ve Themistokles'i *barathron*'a (suçluların atıldığı uçurum) atmaları gerekiyor, aksi hâlde onlara kurtuluş yok" diyerek ifade edecek kadar da açık sözlü olan Aristeides,[47] Marathon Savaşı'nda mensubu olduğu Antiokhis kabilesinin (*phyle*) komutanı (*strategos*) olarak savaştı ve bu savaşın Miltiades'ten sonraki ikinci önemli komutanı olarak adını duyurdu.[48] Laureion gümüş madenlerinin gelirinin halka dağıtılmasını isteyen Aristeides, İÖ 483/2 yılında *ostrakismos* ile sürgüne gönderildi.[49] Fakat Pers Büyük Kralı Kserkses'in İÖ 480 yılında Yunanistan'ı istilası üzerine çıkarılan genel afla Atina'ya geri döndü. Daha önce söz ettiğimiz gibi Peloponnesosluların Salamis Koyu'nda kalmalarının sağlanmasında önemli bir rol oynayan Aristeides, Psyttaleia Adası'ndaki Perslere saldırıp onları yendi.[50] Plataia Savaşı'nda Atina birliklerinin komutanı olan[51] Aristeides'in karakterini tanımlayan en önemli özelliği dürüst ve adil olmasıydı. Bu

Eponymos seçilemezdi. Zira Arkhon eponymos, Atina vatandaşlarının en fazla vergi ödeyen zenginleri (*pentakosiomedimnoi* sınıfı) arasından seçiliyordu. Ayrıca fakir birinin Atina'da *ostrakismos*la sürgüne gönderilmesi mümkün değildir. Aristeides'in fakir olup olmadığına dair tartışmalar konusunda bkz. Plut. *Arist.* I.1-9. Arkhonluğu için ayrıca bkz. Plut. *Arist.* V.7.

46 Plut. *Arist.* II-IV

47 Plut. *Arist.* III.2.

48 Plut. *Arist.* I.1.; V.1-3.

49 Plut. *Arist.* VII.2. Nep. *Arist.* I.3-5. Forsdyke 2005, 166 vd. Plutarkhos ve Cornelios Nepos tarafından anlatılan bir hikâyeye göre Ostrakismos (*Çanak çömlek mahkemesi*) toplandığında okuryazarlığı olmayan bir Atinalı vatandaş, Aristeides'in sürgün cezasına çarptırılması için oy kullanmak istemektedir ve adını yazdıracak bir okuryazara ihtiyacı vardır. O arada, sıradan biri sandığı Aristeides ile karşılaşır ve ona ostrakonunu (çömlek parçası) uzatıp Aristeides'in adını yazmasını ister. Bu duruma şaşıran Aristeides, adama "Aristeides sana bir kötülük mü yaptı?" diye sorar. Adam "hayır, ama 'adil adam' lafını duymaktan bıktım" der. Aristeides, adamın ostrakonuna "Aristeides" yazarak oradan ayrılır. Bkz. Plut. *Arist.* VII.5-6. Nep. *Arist.* I.3-5. Forsdyke 2005, 148 vd.

50 Plut. *Arist.* VIII.2 (Salamis); IX.1-2 (Psyttalia). Ayrıca bkz. yukarıda dördüncü bölüm (V.6.) dn. 89.

51 Plut. *Arist.* XI-XIII; XV.2-5; XVI; XVIII.4-6

nedenle Atinalılar ona "adil" (*dikaios*) lakabını taktılar.[52] Spartalı Pausanias'ın Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesindeki askerî faaliyetleri sırasında Atina'nın orada bulunan diğer komutanı Kimon ile birlikte sergiledikleri dürüst, ılımlı, adil, uzlaştırıcı ve tutarlı tavır, İyonyalı müttefiklerinin Atina lehine kazanılmasında etkili oldu.[53] Böylece günümüz tarihçileri tarafından *Delos Birliği* ya da *Attika-Delos Deniz Birliği* denilerek tarihe geçirilen yeni Yunan ittifakını kuracak yolun taşları döşendi.

VI.3.2. Delos Birliği

Kurulmuş olduğu İÖ 477 yılında ve sonrasında yalnızca "Atinalılar ve Müttefikleri" adıyla bilinen[54] Delos Birliği'nin kuruluş sürecinde teşvikçi ve ısrarcı olanlar, İyonyalılardı. Zira onlar, Perslere karşı savaşan Hellen (=Yunan) Birliği'nin tarafında yer almış, Yunanların kara ve deniz kuvvetlerinin başarısından cesaretlenerek kentlerindeki Pers garnizonlarını kovmuşlardı. Böylece günümüz tarihçilerinin "İkinci İyonya İsyanı" dedikleri yeni bir isyan daha patlak vermiş oldu. Fakat Sparta ve Atina, adalardaki ve Ege Denizi'nin doğusundaki isyanların akıbetiyle ilgilenmiyor, Ege'nin doğusundaki Pers hâkimiyetine kayıtsız duruyordu. Özgürlüklerini yeniden kaybetmelerini kaçınılmazlaştırabilecek gidişattan endişelenen İyonlar, Sparta ya da Atina liderliğinde kurulacak bir Yunan ittifakının peşine düştüler. Onların ittifak tekliflerinin ilk muhatabı Yunanistan'ın Sparta kentiydi. Fakat Spartalılar Peloponnesos'taki üstünlüklerini muhafaza etmekle sınırlı geleneksel egemenlik politikalarını değiştirmek niyetinde değildiler. Bu nedenle İyonlar, Yunanistan'ın bir diğer güçlü kent devleti olan Atina'ya başvurdular. Spartalılara göre daha ılımlı görünen Atinalılar, onları geri çevirmediler. Böylece Perslerle savaşmak, Yunanların ülkesinde yaptıkları tahribatın öcünü almak, Ege Denizi adalarıyla bu denizin doğu kıyılarındaki Yunan kentlerine özgürlüklerini kazandırmak ve Yunan deniz ticaretini özgürleştirmek amacıyla Atina ve müttefiklerinin dahliyle kurulacak yeni bir Yunan (Hellen) ittifakının kurulması kararı verildi.

52 Plut. *Arist.* VI.1; VII.1.

53 Plut. *Arist.* XXIII.1.

54 Kershaw 2010, 96. Rhodes 1985, 5 vd.

Delos Birliği veya Attika-Delos Deniz Birliği denilerek tarihe mal edilecek bu ittifakın teşkilatlanma süreci ise İÖ 477 yılı baharından itibaren Ege adalarına, Trakya, Hellespontos ve İyonya'ya haberciler gönderilmek suretiyle başlatıldı.[55] Söz konusu sürecin yönetimi, teşkilat yasasını yapmakla görevlendirilen Atinalı Aristeides'e bırakıldı.[56] İttifakın lideri Atina, merkezi ise Delos Adası olacaktı. İÖ 477 sonbaharında kurulan ittifaka (*summakhia*) günümüz tarihçileri tarafından *Delos Birliği* ya da *Attika-Delos Deniz Birliği* denilmesinin nedeni budur.

Bir zaman dilimiyle sınırlı olmaksızın kurulacak ittifaka dâhil olmak isteyen tüm kentlerin delegeleri, Tanrı Apollon ve Tanrıça Artemis'in tapınaklarıyla ünlü kutsal Delos Adası'na geldiler. Atinalı Aristeides, delegelerin gelişiyle oluşturulan birlik meclisinin (*sinodos*) başkanlığını yaparak teşkilatın kuruluş çalışmalarını başlattı. İÖ 477 yılı güzü boyunca devam eden meclis toplantılarında öneriler tartışılıp sonuçlandırıldı.[57] Atina hariç Yunanistan anakarasıyla Yunanistan'ın batısındaki Yunan dünyasından hiçbir kent, Delos Birliği'nin kurucuları arasında yer almadı. Bu nedenle Delos Birliği, Batı Anadolu kıyılarındaki kentlerle ada kentlerinden oluştu. Bunların başlangıçtaki toplam sayısı 150'yken zamanla 300'e ulaşmıştı.[58] Perslere karşı yapılacak savaşlar için gerekli orduları kurmak, sevk ve idare etmek, gerektiğinde tehlike altındaki kentlere garnizon yerleştirmek hak ve yetkisini Atina'ya veren Delos Birliği üyesi kentler, kendilerini Atina'nın Delos

55 Sarıkaya 2018, 194. Rhodes 2006, 15 vd. Buckley 2010, 172 vd. Balcer 1995, 306. Friedell 1999, 178.

56 Arist. *Ath. Pol.* XXIII.4. Plut. *Arist.* XXIV.1-2. Diod. XI.47.1. Martin 2012, 190 vd. Buckley 2010, 173. Khershaw 2010, 96. Boyana 2007, 13 vd. Rhodes 2006a, 36 vd.; 1993, 6. Balcer 1995, 306 vd. Mansel 1984, 299 vd.

57 Boyana 2006, 25; 2007, 15. Meritt 1950, 192. Delos Birliği'nin kuruluş tarihi tartışmalıdır. Bkz. Kershaw 2010, 96 (İÖ 478-477 kışı). Boyana 2007, 12 vd (İÖ 478-77 kışı). Balcer 1995, 306 (İÖ 477 güzü).

58 Kaya 2020, 281. Kershaw 2010, 96. Delos Birliği üyesi kentlerin sayısı kesin olarak bilinmiyor. Kimi tarihçilere göre bu sayı başlangıçta 140'tı ve aralarında Byzantion, Ainia, Siphnos ve Rodos kentlerinin de bulunduğu bu kentlerin kimileri Karia, İyonya, Aiolis ve Hellespontos bölgelerindendi. Kimileri ise Kyklad adalarından ve Trakya kıyılarındandı. Bkz. Boyana 2006, 25 vd. n. 29. McGregor 1987, 35. Birliğe üye olan kentlerin toplam sayısı 300 ya da 350'ydi. Bkz. Boyana 2007, 13. Magie 2003, 6. İÖ 453 yılının ilkbaharına kadar birliğin üyesi olmuş kentlerin sayısının 212 olduğu ve bunların 108'inin yalnızca vergi (phoros) ödediği konusunda bkz. Sarıkaya 2018, 195.

Birliği adına kuracağı orduya güçleri oranında gemi, asker ve tayfa temin etmek ya da yıllık vergi (*phoros*) ödemekle yükümlü kıldılar. Yıllık vergi yükümlülüğü, gemi ve asker temin edemeyecek olanlar için geçerliydi. Fakat zamanla birkaçı hariç tüm üye kentler vergi ödemeye gönüllü oldular ya da zorlandılar. Atinalı Aristeides, müttefik kentlerin Delos Adası'ndaki Apollon ve Artemis Tapınağı'nda muhafaza edilecek hazineye ödeyecekleri yıllık vergi miktarlarını belirlerken daha önce Persler tarafından belirlenmiş miktarı temel aldı. Vergilerin toplanması ve birlik hazinesinin yönetimi ise "Hellenotamiai" denen 10 Atinalı tahsildara/hazinedara bırakıldı. Hesaplar müttefiklerin denetimine açıktı.[59] Yunan siyasi tarihinin en büyük siyasal ittifakı olarak tarihe mal olan Delos Birliği'nin hazinesine üye kentlerince ödenen yıllık toplam vergi miktarı 460 *talanton*du.[60]

Atina ile ayrı ayrı ittifak antlaşması yapan kentlerin Delos'ta toplanan mecliste temsiliyet bakımından bir farkları yoktu. Her birinin bir oyu ve bir veto hakkı vardı. Salt çoğunluğun oyuyla alınan kararlar tüm üyeler için bağlayıcıydı. Kentlerin birliğe üye olmaları onların özgürlüğünü sonlandırmıyor, tam tersine garanti ediyordu. Ancak bir kentin düşmanı ya da dostu diğerlerinin de düşmanı ya da dostu olmak zorundaydı. Bu zorunluluğun ve dolayısıyla birlikten ayrılma yasağının teminatı, edilen yeminler ve dualarla deniz suyuna atılan kızgın demirdi.[61] Müttefikler arasında çıkacak anlaşmazlıklar için ise Atina'nın halk mahkemesi (*heliaia*) yetkili kılındı.[62] Böylece ilerleyen satırlarımızda da görüleceği üzere

59 Thuk. I.96. Plut. *Arist.* XIV. *And.* III (Hellenotamiai). 38. Buckley 2010, 176. Kaya 2020, 281. Boyna 2006, 26. Rhodes 1993, 6. Hammond 1963, 256 vd. Perslerin aldığı vergiler, İyonya isyanından sonra Perslerin Sardeis Valisi Artaphernes tarafından belirlenmişti. Bkz. Hrdt. VI.42. Ayrıca bkz. yukarıda üçüncü bölüm (III.1.) dn. 45. Zamanla Lesbos, Khios ve Samos gibi büyük donanmaya sahip adalar dışındaki müttefiklerin tümü vergi yükümlüsü oldular. Arist. *Ath. Pol.* XXIV.2. Kaya 2020, 288. Rhodes 1993, 27. Sarıkaya 2018, 194 vd (Hellenotamiai arkhe denen bir makam ihdas edildikten sonra Hellenotamiai atandı).

60 Thuk. I.96.2. Nep. *Arist.* III. Buckley 2010, 176 vd. Rhodes 1993, 7 vd.

61 Thuk. I.96; III.2.4. Arist. *Athen.* XXIII. Plut. *Arist.* XXIV.1. Boyana 2006, 26; 2007, 14. Kershaw 2010, 96. Demirin denize atılması: Antlaşmanın/yeminin bozulması demirin su yüzeyinde kalmasıyla mümkün olur anlamına gelen bir sembolik ifadeydi.

62 Mansel 1984, 300.

askerî, adli ve mali yönetim ile savaşların sorumluluğu tamamen Atinalılara bırakılmış oldu. Ayrıca Atina'nın ticari olanakları çok gelişmişti ve donanma gücü müttefiklerine göre çok üstündü. Müttefikler, zamanla para ve ağırlık sistemlerini de Atina'nınkilere uydurmaya ve Atina parasını ve ağırlık ölçülerini kullanmaya zorlandılar.[63] Tüm bunlar, Atina'yı Delos Birliği'nin emperyal egemen gücü yapabilir ve birliği Atina Deniz İmparatorluğu'na dönüştürebilirdi. Fakat ittifakın kuruluş sürecinde müttefiklerin dikkati yalnızca Pers tehdidine yoğunlaştığından gelecekte Atinalıların inisiyatifinde gelişecek bir başka tehdidin varlığı görülemedi.

Delos Birliği'nin kuruluşuna öncülük eden İyonya kentlerinin ekseriyeti birliğin üyesi oldu. Ancak Smyrna (*İzmir*) ve Magnesia ad Maeandrum (*Ortaklar*) gibi birliğe üyeliği olmayan kentler de vardı. Smyrna 12 kentli Panionion'un üyesiyken, Magnesia yalnızca İyonya bölgesi kentiydi.[64] Delos Birliği'nin üyeleri İyonya ve Aiolis kentlerinden de ibaret değildi. Karia, Likya, Pamphylia, Hellespontos (*Çanakkale*) ve Propontis (*Marmara*) bölgelerindeki Yunan ya da Yunan olmayan birçok kent ile adaların büyük çoğunluğu Attika-Delos Birliği'nin üyesi oldu. Birliğin kuruluş sürecinde ittifaka dâhil olmak için gönüllü olmak esasken, zamanla kentler silah zoruyla da birliğin üyesi yapılabildiler.[65]

Delos Adası, İÖ 454 yılına kadar birliğin merkezi oldu. Bu tarihte olası bir Pers saldırısından korkulduğu için birliğin merkezi ve hazine Delos'tan alınıp Atina'ya taşındı ve bu tarihten itibaren müttefikler vergileri Atina'ya ödediler.[66] Onların ödediği vergilerin 1/60'ı Tanrıça Athena'ya ayrıldı. İÖ 446 yılında Delos Birliği, Adalar, Trakya, İyonya, Karia ve Hellespontos bölgesi olmak

63 Kaya 2020, 286. Mansel 1984, 300. Atina'nın para ve ağırlık sisteminin kullanılması konusunda bkz. *IG* I3 68 1453. Rhodes 2006, 174. Fornara 2007, nr. 97. Ayrıca bkz. aşağıda (V.7.2) dn. 124 vd.

64 Kaya 2020, 282. Bean 1995, 23, 229. Vergi listelerine göre Delos Birliği'nin üyesi olan kentlerin adları için bkz. Boyana 2006, 28 vd.

65 Kaya 2020, 282. Howatson 2013, 121. Likya ve Pamphylia bölgelerindeki kentlerin çoğunun birliğe dahli ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Kimon'a Eurymedon zaferini kazandıran seferi döneminde ve sonrasında mümkün olabildi. Kimon ve Eurymedon savaşı için bkz. aşağıda (V.4 ve V.4.3) dn. 77 vd.

66 Thuk. I.96.2. Plut. *Per.* XII; *Arist.* XXIV.1. IG I.26. Buckley 2010, 176, Pritchett 1969, 17 vd.

üzere beş ayrı vergi bölgesine ayrıldı ve bu tarihten İÖ 410 yılına kadar müttefiklerin her birinin ödediği yıllık verginin Tanrıça Athena'ya ayrılan 1/60'lık payı, düzenli olarak beyaz mermer sütunlara yazılmak suretiyle listelendi. Listeler eksiksiz değildir. Fakat bu listelere göre birliğe vergi ödeyen İyonya bölgesinden 37 kentin olduğu bilinmektedir.[67]

Delos Birliği'nin üyesi olan kentlerin ödedikleri yıllık vergi miktarı değişmez değildi. Zira kentlerin ekonomik koşulları şu ya da bu nedenle iyiyken kötüleşebilir ya da kötüyken iyileşebilirdi. Ödenen vergi miktarı da buna göre değiştirilebiliyordu. Nitekim Aiolis kenti Gryneion ile İyonya kenti Klazomenai'yın (*Urla*) ödedikleri yıllık vergi tutarlarının zamanla yükselmiş olduğu bilinmektedir. Gryneion'un vergisi ikiye katlanırken Klazomenai'yın 1,5 *talanton*la başlayan yıllık vergi miktarı, zamanla 15 *talanton*a kadar artırıldı.[68] Karia gibi kimi bölgelerin kentlerince ödenen vergilerin diğer bölge kentlerinin vergileriyle kıyaslandığında çok daha küçük miktarlar olduğu görülür. Fakat en küçük Karia kentinin ödediği vergi bile yerine göre herhangi bir bölgenin kentince (örneğin Gryneion) ödenen vergiden daha yüksek olabildi.[69]

Delos Birliği'nin ortak hazinesine ödenen vergi tutarları kentlerin zenginliklerinin ya da fakirliklerinin göstergesiyse, İÖ 5. yüzyılın en zengin kenti Kyme'ydi (*Aliağa-Nemrut Koy*). Elaia ve Gryneion ise en fakir kentler arasındaydı.[70] Zenginlik sıralamasının

67 Boyana 2006, 28 vd.

68 Kaya 2020, 281. Bean 1995, 90, 109 vd. Boyana 2006, 36.

69 Gryneion'un ödediği yıllık vergi, en küçük Karia kentinin ödediği yıllık vergiden daha azdı. Latmos Dağı'nın eteğindeki Karia kenti Herakleia'nın Delos Adası'ndaki hazineye yaptığı yıllık katkı 1 *talanton*du. Ödediği yıllık vergi bakımından Delos Adası'ndaki hazineye en büyük katkıyı yapan kent ise Aiolis'teki Kyme (*Nemrut Koy*) kentiydi. Aiolis bölgesindeki Elaia kenti 12 Aiolis kentinden biri değildi, fakat Delos Birliği'nin üyesi oldu ve hazinesine bir *talanton*un 1/6'sı oranında bir vergi ödedi. Bu miktar Delos Birliği'nin ortak hazinesine ödenen yıllık vergi tutarı bakımından en küçüğüydü. Aiolis kenti Pitane'nin (*Çandarlı*) ortak hazineye ödediği yıllık vergi tutarı da Elaia ve Gryneion'unkinden daha fazla değildi. Bkz. Kaya 2020, 282. Bean 1995, 85, 87, 90 vd. İyonya kentlerinin vergileri için bkz. Boyana 2006, 28 vd. Karia kenti Halikarnassos ve kimi Karia kentlerinin ödediği vergiler konusunda bkz. Demir-Doğan 2014, 302 vd. Ayrıca Atina'da kayıtları tutulmuş vergi listesi için bkz. Meritt 1950.

70 Kaya 2020, 282 vd. dn. 12.

başlarında yer alan Miletos'un ekonomik refah seviyesi, İyonya İsyanı'ndan sonra sürekli geriledi ve Miletos, Arkaik Çağ'daki zenginliğine Klasik Çağ boyunca ulaşabilme olanağına hiçbir zaman sahip olamadı. Zira Miletos'un refah seviyesini yükselten hemen hemen tek gelir kaynağı ticaretti ve Miletos, ticaret imkânlarını Attika-Delos Birliği'nin kurulmasından sonra Atina lehine kaybetti.[71]

VI.4. Atinalı Kimon: Delos Birliği'nin Askerî Faaliyetleri

VI.4.1. Boğazlar Bölgesi ve Trakya Kıyıları

Marathon Savaşı'nda kazanılan eski Yunan zaferinin mimarı Miltiades ile Trakya Kralı Oloros'un kızı Hegesipyle'nin oğlu olan Kimon, yak. İÖ 510 yılında dünyaya geldi.[72] Babası Miltiades'e kesilen para cezasını ödemek zorunda kalan Kimon, siyasi yaşamına İÖ 480 yılında Salamis Deniz Savaşı öncesinde başladı.[73] Atinalılar Perslere karşı yapılacak savaşa dair hayati bir karar vermek durumundayken, Kimon at sırtında savaşmaya alışmış bir aristokrat olarak kentin soylularını etrafında toplayıp bir tören alayı oluşturarak kutsal yol (*hiera hodos*) üzerinden akropolise gitti. Orada atının dizginini Tanrıça Athena'ya adadı ve zafer için dua etti. Sonra akropolisten Pire (*Peiraieus*) Limanı'na inerek kendisini takip edenlerin savaş gemilerine binmelerini sağladı.[74] Ertesi yıl Atina'nın Sparta'ya gönderdiği diplomatlar arasında yer alan Kimon, İÖ 478 yılında girdiği seçimlerde başarılı olarak Atina'nın 10 komutanından (*strategos*) birisi oldu. Aynı yıl Sparta Kralı Pausanias komutasındaki Hellen Birliği ordusunun Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesindeki askerî faaliyetleri sırasında da Atina'nın askerî birliklerinin komutanlarından birisiydi.[75] Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi o zaman Pausanias, İyonyalı müttefiklerine sert ve despotik tavır sergilerken,

71 İÖ 460'lı yıllarda Delos Birliği üyesi yapılan Phasalis kentinin bile zaman zaman birliğin ortak hazinesine yaptığı yıllık katkı Miletos'unkini geçti. Bkz. Kaya 2020, 283.

72 Plut. Kim. IV.1. Stuttard 2016, 67 vd.

73 Hrdt. VI.136 (babasına kesilen para cezasını ödemesi). Ayrıca Kimon yaşamı için bkz. Plut. *Kim.* 1 vd. Nep. *Cim.* I vd. Stutttard 2016, 67 vd.

74 Plut. *Kim.* V.2-4. Stuttard 2016, 69.

75 Plut. *Kim.* VI.1 vd. McGregor 1987, 18.

Kimon'un uzlaştırıcı tavrı müttefikler tarafından beğenilmişti.[76] Delos Birliği kurulduktan sonraki 13 yılın (İÖ 476-463) hemen hemen her askerî seferinde ordu komutanlığını Kimon yaptı. Fakat tüm bu seferlerin kronolojisi tartışmalıdır.

Delos Birliği'nin askerî hedeflerinde öncelik, öyle görülüyor ki Atina ve müttefiklerinin ticareti bakımından önemli bölgelere, yani Ege Denizi'nin kuzey kıyılarına, Boğazlar bölgesine, Karadeniz'in batı kıyılarına verildi. Söz konusu bölgelerin denetimi, İyonların Karadeniz bölgesiyle ticaretinin önünü açarken, Atina'nın ihtiyacı olan tahılın Karadeniz'in kuzeyinden teminini de garanti etti. Perslerin Avrupa'yla ilişkisi de o bölgelerdeki Yunan denetimiyle kesildi. Trakya bölgesinin denetimi ise Maroneia ve Abdera (*İskeçe*) kentlerinin Delos Birliği üyesi yapılmasıyla, Pers garnizon kalelerinin fethedilmesiyle sağlandı.[77] Fethedilen kalelerden yalnızca ikisi, yani Meriç Nehri'nin batı yakasındaki Doriskos ile Strymon (*Struma-Karasu*) Nehri'nin denize döküldüğü yerde bulunan Eion Kalesi, müttefik Yunan kuvvetlerine güçlü direniş sergileyebildiler. Doriskos, Maksos adlı bir Persli komutanın elindeydi. Eion'u elinde bulunduran Pers komutanı Boges'ti. Kenti teslim etmemek için büyük çaba harcayan Boges, savunmayı daha fazla devam ettiremeyeceği bir sona geldiğinde karılarını, çocuklarını, kölelerini ve metreslerini öldürüp, onların hepsini ateşe attı. Sahip olduğu tüm altın ve gümüşlerini de nehre attıktan sonra intihar etti. Doriskos, çok uzun yıllar boyunca Pers kalesi olarak kalırken, Eion Kalesi İÖ 476 yılında Atinalı komutan Kimon tarafından ele geçirildi ve halkı köleleştirildi. Bu başarısıyla Makedonya-Pers ittifakını bitirecek koşulları yaratan Kimon, İÖ 475 yılında Kuzey Ege'de Dolopların (*Dolopoi*) meskûn olduğu Skyros Adası'nı ele geçirip korsanlardan temizleyerek kolonize etti. Adada olduğuna inanılan Atina'nın söylencesel kralı Theseus'un mezarını araştırdı ve sözde Theseus'a ait mezarı buldu. Mezarı açıp kemikleri çıkardı ve üç kürekli bir gemiye (*trier*) yükleyerek Atina'ya taşıdı. Theseus'a ait olduğuna inandığı kemikleri içine koyacağı yeni bir tapınak yaptırıp bu tapınağın (*Theseion*) duvarlarını dönemin ünlü ressamlarına süsletti.

76 Bkz. yukarıda (VI.2.2) dn. 23.

77 Kaya 2020, 284. McGregor 1987, 40 vd.

Bu hizmetleri dolayısıyla Atina vatandaşlarının büyük teveccühünü kazandı.[78]

Kimon'un Trakya içlerine yönelik askerî operasyonları yerlilerin şiddetli direnişleri karşısında başarılı olamadı. Fakat Kuzey Ege, Boğazlar bölgesi, Khersonesos ve Trakya'nın kıyı bölgeleri Kimon tarafından Atina adına fethedildi. Boğazlar bölgesindeki kentlerin hepsi (Spartalı Pausanias tarafından ele geçirilen Byzantion hariç) ele geçirilip Delos Birliği üyesi yapıldı. Trakya'nın bu kesimindeki maden zenginliği Atina'nın denetimine sokuldu. Kimon'un seferleri sayesinde söz konusu bölgelerde kurulacak Amphipolis gibi kolonilerin siyasi ve askerî zemini hazırlandı[79] ve Atina'nın tahıl ticareti güzergâhının emniyet altına alınması garanti edildi. Onun tarafından askerî güç kullanmak suretiyle Delos Birliği'ne dâhil edilen bir diğer Yunan kenti, Euboia (*Eğriboz*) Adası'nın güney ucundaki Karystos kentiydi.[80]

VI.4.2. Naksos ve Thasos İsyanları

Atinalılar, Delos Birliği'nin kuruluş amacına uygun olarak Perslere karşı savaştılar ve bu savaşlarında başarılı oldular. Fakat Atinalıların giderek müttefikleriyle eşit bir devlet olarak değil, onlara tebaa muamelesi yapan bir emperyal güç olarak davranması birlik içindeki kimi üyeleri rahatsız etti. Bu rahatsızlığını isyan

78 Thuk. I.98.1-2; 5.128. Plut. *Thes.* XXXVI.1-3. *Kim.* VI.1-3; 5-6; VII.1-4.; VIII.2-6. Diod. XI.60.2. Stoneman 2015, 200. Kaya 2020, 284. Rhodes 2006, 19. Balcer 1995, 309 vd. Boges'in kentini savunması, başarısız olunca da kenti, karılarını, çocuklarını, altın ve gümüşlerini ateşe atmak şeklindeki hikâyeler Hellenistik Dönem tarihinde antik kaynaklarca sık anlatılan hikâye olarak karşımıza çıkar. Örneğin İskender'in saldırısı karşısında Marmarlar (Diod. XVII.28.1-5), Perdikkas'ın saldırısı karşısında İsaurialılar (Diod. XVIII.22.1-8), Romalı P. Serilius'un saldırısı karşısında Korsan Zeniketes (Strab. XIV.5.7), Romalı Brutus'un saldırısı karşısında Ksanthoslular (App. *BC* IV.77-80) aynı şeyi yaptılar. Kimon'un bu seferleri ve fetihlerin kronolojisi sorunludur. Bkz. Green 2006, 124 vd. n. 223 (Byzantion seferi: İÖ 471; Eion ve Skyros'un fethi: İÖ 470 veya 475/6). Sarıkaya 2018, 196 vd. Stuttard 2016, 70 vd. Rhodes 2006a, 44-46. Kershaw 2010, 97. Mansel 1984, 300. Hornblower 2011, 32.

79 Plut. *Kim.* VIII.2; XIV.1 vd. Kaya 2020, 284. Stuttard 2016, 70. Atinalılar, daha sonra Amphipolis adını alacak olan Edonların ülkesindeki Dokuz Yol denilen yeri ele geçirip oraya on binlerce kolonist gönderdiler. Bkz. Thuk. I.100.3. Pausanias'ın Byzantion'u ele geçirmesi konusunda bkz. yukarıda (VI.2.2) dn. 21.

80 Thuk. I.98-99.

ederek açığa vuran ilk üye kent ise Naksos (*Nakşa*) Adası oldu. Atinalılar, İÖ 470'li yılların ortalarında Delos ittifakından ayrılmak isteğiyle isyan eden Naksos Adası'na müsamaha göstermedi. Zira Delos Birliği teşkilat yasaları, tüm üyelerini yeminli antlaşmalarla Atina liderliğindeki ittifakın bir parçası yapmış; ayrılmaya imkân tanıyan bir yasaya yer vermemişti. Bu nedenle Atinalılar, Naksos'a isyancı muamelesi yaparak saldırdılar ve onlara silah zoruyla boyun eğdirdiler. Bu şekilde Delos Birliği'ndeki üyeliğini devam ettirmek zorunda kalan Naksosluların donanmasına da el koyuldu ve onların Delos Birliği'ne yükümlülüğünü gemi olarak değil yıllık nakit para ödeyerek yerine getirmeleri istendi.[81] Böylece Naksos, birlik hukukuna aykırı bir şekilde Atinalılar tarafından cezalandırılarak köleleştirilen Delos Birliği üyesi ilk Yunan kenti oldu.

Delos Birliği'nden ayrılmak istediği için isyancı muamelesi gören ve Atinalılar tarafından cezalandırılan ikinci kent Thasos (*Taşöz*) Adası oldu. Thasoslular, Trakya sahillerinde bulunan ticaret ve pazar yerleri ile işlettikleri maden ocağı yüzünden Atinalılarla araları açıldı ve bu nedenle Delos Birliği'nden ayrılmak istediler. Hiç kuşkusuz birlikten ayrılmanın bir maliyetinin olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle onlar, İÖ 465 (veya 464) yılında isyana karar verdiklerinde Atina'ya karşı Spartalılardan yardım istediler. Sparta onların isteğine Attika'yı istila edeceğini söyleyerek olumlu yanıt verdi. Fakat tam bu sırada meydana gelen Sparta'daki büyük deprem adaya yardım olanağını ortadan kaldırdı. Sparta yardımından mahrum kalan Thasos Adası, Kimon komutasındaki Atina donanması tarafından iki yıllık bir kuşatmanın (İÖ 465/4-463/2) sonunda ele geçirildi. Thasoslular, Delos Birliği üyesi olarak kalmaya zorlandılar ve sahip oldukları eski haklarını da kaybettiler. Donanmaları ellerinden alınıp para cezasına çarptırıldılar.[82]

VI.4.3. Eurymedon Savaşı ve Kimon'un Yaşamının Son On Beş Yılı

Karystos kentinin Delos Birliği'ne dâhil edildiği İÖ 470'li yılların sonlarında Atina'nın en güçlü siyasi lideri hâline gelen Kimon,

81 Thuk. I.98. Sarıkaya 2018, 197 vd. Rhodes 2006, 19. Pomeroy 2004, 140 vd. Küçüker 2019, 726 vd (Naksos'un siyasi statüsü).

82 Thuk. I.100-101. Küçüker 2019, 727 (Thasos'un siyasi statüsü).

İÖ 469 yılında Anadolu'nun Ege Denizi'yle Akdeniz'e kıyısı bulunan bölgelerindeki Pers hâkimiyetini sonlandırmayı hedefleyen bir askerî sefer düzenledi. Karia'dan başlattığı seferinde ciddi hiçbir direnişle karşılaşmayan Kimon, Karia ve Likya'yı savaş yapmaksızın ele geçirdikten sonra Pamphylia'daki Pers hâkimiyetini sonlandırmak hedefiyle Knidos'tan (*Datça*) 200 gemilik (*trieres*) bir donanmayla hareket edip Phaselis'e (*Tekir*) ulaştı. Kent limanını kendisine kapayan Phaselislilere karşı askerî güç kullanmak zorunda kalan Kimon, ordusundaki Khiosluların (*Sakız Adası*) aracı olarak devreye girmesi üzerine Phasalis'teki kuşatmayı kaldırdı. Phaselisliler, Kimon'un kestiği para cezasını ödemek, Pers seferine asker vermek zorunda kaldılar.[83]

Kimon, Phaselis'ten Eurymedon'a (*Köprüçay*) doğru ilerledi ve orada nehrin denize döküldüğü yerdeki Pers donanmasıyla savaştı. İÖ 467/6 yılında yapılan bu deniz savaşından zaferle ayrılan Kimon, Perslerin 200 gemisini ele geçirdi, kaçmayı başaranlar hariç Pers donanmasının diğer gemilerini imha etti. Donanma savaşının hemen ardından Eurymedon Çayı ağzındaki Pers kara ordusuna saldırarak ikinci zaferini kazandı. Kimon aynı günde kazandığı bu iki zaferinin sonunda İyonya'dan Pamphylia'ya kadar bugünkü Türkiye'nin kıyı bölgelerini Delos Birliği'nin egemenlik sınırlarına dâhil etmiş oldu.[84] Artık Ege Denizi tartışmasız bir şekilde Delos Birliği'nin denetimine girmişti. Kimon'un Eurymedon'daki zaferlerinden sonra Pers Büyük Kralı Kserkses, başkent Susa'daki kraliyet sarayında tertiplenen bir suikastla İÖ 465 yılının Ağustos ayı başlarında öldürüldü. Onu öldürenler arasında amcası Artabanos da dâhil Pers sarayının önde gelenleri vardı. Kserkses'in halefi I. Artakserkses (İÖ 465-424) oldu.[85]

83 *Pap. Oxy.* 13.1610 F 191.56-61 (Ephoros, *FGrH* 70 F 191). Diod. XI.60.1 ve 4. Plut. *Kim.* XII.1; 3-4;. Front. *Str.* III.2.5. Kaya 2020, 284 vd. Bean 1997, 7 vd., 137. Balcer 1995, 313.

84 Thuk. I.100.1. Plut. *Kim.* XII vd. Diod. XI.60-62. Front. *Str.* II.9.10. Kaya 2020, 285. Sarıkaya 2018, 201. Stoneman 2015, 201 vd. Hornblower 2011, 32 vd. Rhodes 2006a, 43 vd. McGregor 1987, 40 vd. Kimon'un Eurymedon'da kazandığı zaferin anısına Atina akropolisine koyulan bir Athena Promakhos (ön safta çarpışan Tanrıça Athena) heykeli yapıldı. Bronzdan yapılan bu heykel 9 metre yüksekliğindeydi ve Pire (*Peiraieus*) Limanı'na yelken açan gemilere yol gösteren işaret vazifesini de görüyordu. Bkz. Stuttard 2016, 71.

85 Ktesias, 14.31 (=*FGrH* 688 F 13.29-14.31). Diod. XI.69. Kaya 2020, 285. Stoneman 2015, 202 vd. Balcer 1995, 315.

Kimon, Thasos seferi dönüşünde Makedonya'yı fethetmediği için görevi ihmal suçlamasıyla geleceğin büyük devlet adamı Perikles tarafından mahkemeye verildi.[86] Beraatla sonuçlanan bu mahkemeden sonra Kimon'un siyasi yaşamına talihsizlikler eşlik etmeye başladı. Bu talihsizliklerden ilki Sparta'da Arkhidamos'un krallığının dördüncü yılında (İÖ 464) patlak veren Messenia *helot*larının isyanıyla başladı. Spartalılar, *Üçüncü Messenia Savaşı* denilerek de tarihe mal edilen Messeinialı isyancılara karşı yaptıkları savaşı başarıyla sonuçlandırmak için Hellen (=Yunan) Birliği hukukuna binaen Atina'dan askerî yardım istedi. İÖ 470'li yıllarda dünyaya gelen oğluna "Lakedaimonios" adını vermiş olduğundan da anlaşılacağı üzere Spartalılara hayranlığıyla da iyi tanınan Kimon, Ephialtes ve Perikles gibi demokrat siyasetçilerin şiddetli muhalefetine rağmen istenilen askerî yardıma olumlu yanıt verilmesi konusunda Atinalıları ikna etti. 4.000 hoplitten oluşmuş bir Atina ordusunun başına geçerek İÖ 462 yılında Peloponnesos'a giden Kimon, İthome Dağı'nda Messanialılara karşı savaştı. Atinalıların davranışlarını Messenialıları kışkırtmak olarak yorumlayan ve bundan korkan Spartalılar, Atina birliklerini geri gönderdiler.[87] Atina birliğinin geri gönderilmesini onur kırıcı bulan ve çok öfkelenen Atinalılar, Kimon'un İÖ 461'de *ostrakismos* ile sürgüne gönderilmesini de sağlayarak Hellen Birliği'nden çekildiler. Fakat Kimon'u sürgüne gönderen siyasetin liderliğini yapan Perikles, eski Atina tarihinin en büyük hatiplerinden biriydi. Söylenenlere göre paltosuna bürünmüş olarak halka hitap ederken yerinden kıpırdamaz, ne coşar ne de ses tonunu değiştirirmiş. Halkın karşısına çıktığı her keresinde boş laf etmesine izin vermesin diye Tanrı Zeus'a dua ettiği rivayet edilen Perikles'in siyasi ve askerî başarıları, Mısır'a sevk ettiği Atina liderliğindeki Delos Birliği ordusunun orada Perslere yenilmesiyle sekteye uğradı. Atinalılar, Mısır'a gönderilen Yunan ordusunun Kıbrıs'ı da Perslere bırakıp Atina'ya dönmesiyle başlayan ve bu arada Delos

86 Plut. *Kim.* XIV.3-XV.3; XVII.3; *Perik.* IX.5; X.4-6. Rhodes 2006, 35; 2006a, 68.

87 Thuk. I.101-103. Aristop. *Lys.* 1138-44. Diod. XI.63-64. Plut. *Kim.* XVI-XVII. Polyain. I.41. *FGrH* 328 F 117. Paus. IV.24.5-7. Fornara 2007, 67. Rhodes 2006, 28 vd., 35. Kimon'un oğluna "Lakedaimonios" adını vermiş olması konusunda bkz. Plut. *Kim.* VI.1. Stesimbrotos, *FGrH* 107 F 6, Davies 1971, 304 vd. Helot isyanı (III. Messenia Savaşı) için ayrıca bkz. yukarıda (VI.1) dn. 3.

Birliği'nin Apollon ve Artemis tapınağında muhafaza edilen hazinesinin Atina'ya taşınmasıyla devam eden başarısızlıkların faturasını Perikles'e kestiler ve onu *ostrakismos* ile sürgüne gönderdiler. Ardından Kimon'u sürgünden geri çağırıp *strategos* seçtiler. Başkomutan olarak Atina'da iktidarı yeniden ele geçiren Kimon, savaş politikasını yalnızca Pers düşmanlığıyla sınırlamak istiyordu. Bu nedenle o, Sparta ile beş yıllığına ateşkes antlaşması yaptı.[88] Sonra, İÖ 451 yılında, 200 gemilik bir donanmanın komutanı olarak Kıbrıs seferine çıktı. Zira ada Eurymedon zaferine rağmen henüz Delos Birliği'ne dâhil edilememişti. Oradan Mısır'ın Nil deltasında patlak veren isyanı desteklemek için 60 gemilik bir filoyu görevlendirdi. Kendisi ise Kıbrıs'ta kaldı ve orada Kition kentini kuşattığı sırada hastalanarak İÖ 450 yılında yaşamını yitirdi.[89]

VI.5. Sparta: Deprem, Helot İsyanı ve Hellen Birliği'nin Sonu

Atina Delos Birliği'nin lideri olarak ekonomik ve askerî bakımdan güçlenirken hem Peloponnesos Birliği'nin hem de Hellen Birliği'nin lideri olan Sparta'da işler o kadar iyi değildi. Zira Sparta'nın iki kraliyet hanedanının siyasi liderliği sağlıklı bir şekilde yürütebilecek bir kralı olmamıştı. Daha önce söz ettiğimiz gibi Agiadlar hanedanının kralı Pleistarkhos çocuk yaşta olduğu için Pausanias kral naipliği yapmış, fakat onun Sparta anayasasını değiştirmek için komploya başvurması hükümdarlığını sonlandırmış, yaşamı sığındığı bir tapınakta sona ermişti. Reşit olunca kraliyet tahtına oturan Pleistarkhos'un çocuksuz ölmesi, yakın akrabası olan 9 (ya da 10) yaşındaki Pleistoanaks'ı onun halefi yaptı. Daha önce söz ettiğimiz gibi Sparta'nın diğer kraliyet hanedanı Euryponların (*Eurypondai*) kralı Leotykhidas İÖ 477'deki başarısız bir askerî seferden sonra sürgün edilmiş, onun ardılı henüz çocuk yaştaki oğlu Arkhidamos olmuştu.

İkinci Pers Savaşı sonrasında Spartalılar, yalnızca kraliyet hanedanı kaynaklı sorunlarla değil, aynı zamanda Peloponnesos'taki

88 Plut. *Kim.* XVII.6; XVIII.1. Kimon'un Kıbrıs seferi için ayrıca bkz. Thuk. I.112. Diod. XII.3-4. Plut. Kim. XVIII-XIX.

89 Plut. *Kim.* XVIII.2-7; XIX.1. Kimon'un ölümünden sonra aristokratların liderliğini Thoukydides üstlendi. Bkz. Plat. *Menon*, 94d.

düşmanlıklarla da uğraşmak zorundaydılar. Söz konusu düşmanlığın taraflarından birisi Argos kentiydi ve bu kent, oligarşik rejimini sonlandırıp demokrasiye geçmiş, Mantineia hariç Arkadia topluluklarının tümüyle ittifak antlaşması yapmıştı. Komşu köylerin bir araya gelmesiyle (*sinoikismos*) İÖ 470'te kentleşen Elis ile Tegea'nın siyasal rejimi de Atina'yı model almış bir demokrasiydi. Sparta'nın sadık bir müttefiki olan Mantineia'da da benzer bir süreç yaşanmıştı. İÖ 470'li yılların sonlarında Argos, Tegea, Elis ve Arkadia, Sparta'ya karşı ittifak yapmışlardı.[90] Tüm bunların neden olduğu sıkıntılar nedeniyle Sparta, Atina'yı büyüten siyaseti takip edebilme imkânına yeterince sahip olamadı.

İÖ 460'lı yılların ortalarına gelindiğinde Sparta'yı sıkıntıya sokan Peloponnesos Birliği'ndeki huzursuzluklar ortadan kalkmış, krallar olgunlaşmış ve bu sayede Spartalılar, dikkatlerini yeniden Atina üzerinde yoğunlaştırabilecek duruma gelmişlerdi. Nitekim daha önce söz ettiğimiz gibi Spartalılar, Delos Birliği üyeliğini sonlandırmak isteyen Thasos'a (*Taşöz*) Attika'yı istila edecekleri vaadinde bulundular. Fakat Arkhidamos'un krallığının dördüncü yılı olan İÖ 465 (veya 464) yılında Sparta'da meydana gelen deprem, tüm evleri yıkmış, pek çok kişinin ölümüne neden olmuş, akabinde Messenia *helot*larıyla *perioikos*lar isyan etmişlerdi. Spartalılar, kendilerini iki yıl uğraştıran isyancı Messenia helotlarıyla onlara katılan perioikosları her ne kadar Ithome Dağı'na sığınmak zorunda bırakmış olsalar da oradan atmada başarılı olamamışlar ve kâğıt üzerinde de olsa resmî anlamda mevcudiyeti devam eden Hellen Birliği üyesi müttefiklerinden askerî yardım istemek zorunda kalmışlardı. İthome'de mevzilenen Messeinialı isyancılara karşı Sparta'nın askerî yardım talebine Atinalılar da dâhil birlik üyesi kentler tarafından olumlu yanıt verildi. Fakat daha önce de söz ettiğimiz gibi Spartalılar, davet ettikleri müttefiklerinden yalnızca Kimon komutasındaki Atina birliklerini geri gönderdiler.[91] Bu arada Spartalılar, Delos Birliği'nden ayrılmak için isyan eden Thasoslulara vaat ettikleri askerî yardımı gerçekleştirme olanağını

90 Kershaw 2010, 97. Argos, Tegea, Elis ve Arkadia'daki demokratik rejim ve onların ittifakı için bkz. aşağıda (VI.7.1) dn. 117.

91 Thuk. I.101-103. Aristop. *Lys.* 1138-44. Diod. XI.63-64. Plut. *Kim.* XVI-XVII. Polyain. I.41. *FGrH* 328 F 117. Paus. IV.24.5-7. Fornara 2007, 67. Rhodes 2006, 28 vd., 35; 2006a 68 vd.

bulamadılar[92] ve Sparta yardımından mahrum kalan Thasos, Kimon komutasındaki Atina ordusu tarafından kuşatıldı. İsyanın üçüncü yılında Atinalılara teslim olmak zorunda kalan Thasos, Delos Birliği üyeliğini devam ettirmeye mecbur edildi.[93]

İthome'de isyancılarla savaşan Atina birliğinin geri gönderilmesiyle Atinalıların onurunun kırılmasının sorumlusu olarak görülen Kimon, daha önce de söz ettiğimiz gibi Atinalılar tarafından sürgüne gönderildi.[94] Bu arada Spartalılar, henüz bastıramadıkları isyanı, isyanın dördüncü yılında bir antlaşmayla çözdüler. İthome Dağı'ndaki isyancıları, onlarla yaptıkları antlaşma gereğince bir daha geri dönmemek üzere Peloponnesos'u terk edip gitmeleri koşuluyla serbest bıraktılar. Peloponnesos'u terk eden isyancılar, kendilerine sahip çıkan Atinalılar tarafından Lokris bölgesindeki Naupaktos'a (*İnebahtı*) yerleştirildiler.[95] İkinci Pers Savaşı öncesinde kurulan Hellen Birliği'nin dağılmasına yol açan ve Atina-Sparta ilişkilerini bozan düşmanlıklar, Kimon yerine Themistokles'i model alan Ephialtes ve Perikles liderliğindeki demokratlar tarafından beslendi.[96]

VI.6. Ephialtes Reformu: Areiopagos Meclisi

Atina'nın krallık döneminde krallara danışmanlık yaptığı bilinen Areiopagos Meclisi, önce bir ağır ceza mahkemesi olarak kurulmuştu. Caniler, kundakçılar ve zehirlemek suretiyle cinayet işleyenler bu mahkemede yargılanırdı. İÖ 7. yüzyılda devlet yönetiminin en önemli kurumu hâline gelmişti ve bu yüzyılda sahip olduğu siyasi hak ve yetkilerini sonraki yüzyıllarda da büyük ölçüde korumuştu. Zira Solon'un reformları Areiopagos Meclisi üyeliğini eski arkhonlardan seçilenlerle sınırlamış, üyelerinin görev sürelerini ise sınırlamamış, üyeliğin ömür boyu yapılmasını garanti etmişti. Onun reformları Areiopagos'un mevcut yasaları muhafaza etme (*nomophylakia*) yetkilerini elinden almadığı gibi

92 Bkz. yukarıda (VI.4.3) dn. 86.

93 Thuk. I.100-101. Diod. XI.63. Plut. *Kim.* XVI. Polyain. I.41.

94 Bkz. yukarıda dn. 88. Ayrıca bkz. aşağıda dn. 102 ve 144.

95 Thuk. I.102-103.

96 Themistokles, *ostrakismos* sürgünü olarak Argos'ta bulunduğu sırada Argos, Tegea, Elis ve Arkadia'da demokratik rejime geçilmesini sağlayarak Sparta'ya karşı birlik kurmalarını teşvik etmişti. Bkz. Thuk. I.35. Diod. XI.55.

Boule Meclisi'nin kararlarını veto etmesini garanti etti. Kleistenes'in reformları ise Areiopagos'un yetkilerini yeniden tanımlayarak bir ölçüde kısıtlamış, siyasi yetkilerine dokunulmamıştı. İÖ 487 yılında çıkarılan bir kanun, arkhonların seçimle değil 500'ler Meclisi'ne (*Boule*) seçilenler arasından kurayla tayin edilmesini garanti etmiş ve böylece *arkhon* tayinlerinde liyakat devre dışı bırakılmış, Areiopagos Meclisi'nin üyeliğiyle ilgili olarak bir değişiklik yapılmamış, üyeliği ömür boyu görev yapmak üzere eski *arkhon*lar yapmaya devam etmişti.[97]

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi Kimon'un helot isyanıyla savaşan Sparta'ya askerî destek vermek üzere Atina'dan ayrılması, Atina'nın anayasal kurumlarının demokratikleşmesi taraftarı olanlara fırsat verdi. Aralarında Perikles'in de bulunduğu Ephialtes liderliğindeki demokratlar, Kimon'un yokluğundan yararlanarak sahip olduğu hak ve yetkileriyle muhafazakârlığın güçlü kalesi Areiopagos'un etkisini ortadan kaldıracak reformlar yapmak üzere harekete geçtiler. Areiopagos'un siyasi yetkilerini tamamen elinden alacak radikal kanunları Halk Meclisi'nin (*Ekklesia*) oyuna sunup onay aldılar. Böylece Areiopagos'un siyasi ve adli yetkileri, Atina'nın 500'ler Meclisi (*Boule*) ile Halk Meclisi (*Ekklesia*) arasında paylaştırıldı. Areiopagos'a ait yetkilerin bir kısmı da jürili halk mahkemelerine (*dikasterion)* devredildi. Ephialtes'in reformundan sonra Areiopagos'un mevcudiyeti, kan davalarına bakan mahkeme olarak ve din işlerini yürütülmesinden sorumlu olarak devam etti.[98] Areiopagos Meclisi'nin 500'ler Meclisi ile yürüttükleri Arkhon adaylarının güvenlik soruşturması (*dokimasia*) yetkisi de muhtemelen yürürlükte kaldı.[99] Fakat Ephialtes'in ömrü uzun olmadı. Kimon'un sürgüne gönderilmesinden kısa

97 Arist. *Athen.* XXIII-XXIV. Kaya 2020b, 274. Howatson 2013, 75 vd. Sina 2011, 57 vd. Raaflaub 2007, 66 vd. Lewis 2006, 358 vd. Mansel 1984, 302 vd. Bir rivayete göre Areiopagos Meclisi, Salamis Savaşı öncesindeki inisiyatifiyle halk üzerindeki nüfuzunu yeniden güçlendirdi. Zira o zaman Areiopagos, Perslere karşı savaşacaklara 8 *drahme* vererek savaş gemilerinin Atinalı askerlerle dolmasını sağlamıştır. Fakat bu rivayetin doğru olmadığı söylendi. Zira Perslere karşı savaşanlara para ödeme geleneğinin başlatıcısı Areiopagos değil, dönemin strategos'u (*komutan*) Themistokles'tir. Plut. *Them.* 10. Sina 2011, 57. Rhodes 2006a, 63 vd.

98 Plut. *Kim.* XV.2. Arist. *Athen* XXV.1-2. Sina 2011, 58. Rhodes 2006a, 35-38. Pomeroy 2004, 143. Rhill 1995, 87 vd. Mansel 1984, 303.

99 Sina 2011, 63 vd.

bir süre sonra Tanagralı Aristodikos tarafından öldürüldüğü ve kanlar içindeki cesedi sokak ortasında bulunduğu söylendi. Katili ya da katilleri ise yakalanamadı.[100]

Ephialtes'in öldürülmesiyle boşalan demokratların liderliği, eski Yunan tarihinin en ünlü siyasetçisi ve devlet adamı olarak adını tarihe yazdıracak olan Perikles'e geçti.[101] Perikles ve onun destekçilerine göre Atina hoplitlerinin Sparta'dan kovularak geri dönmüş olması utanç vericiydi. Bu nedenle Atina'nın Hellen (=Yunan) Birliği üyeliği sonlandırılmalı, tüm bunların sorumlusu olan Kimon cezalandırılmalıydı. Nihayetinde Atina Hellen Birliği'nden çıktı ve Kimon İÖ 461 yılında *ostrakismos* ile 10 yıllığına sürgüne gönderildi.[102] Böylece Perikles, Atina siyasetinin sonraki 33 yılına, İÖ 451-450 yılı hariç, her yıl *strategos* seçilmek suretiyle damgasını vurdu ve tek adam olarak iktidarı elinde tuttu. Söz konusu 33 yıllık döneme *Perikles Dönemi* denilmektedir.

Sparta karşıtlığı üzerine siyaset yaparak iktidar olan Perikles, ilan edilmemiş Birinci Peloponnesos Savaşı'nın (İÖ 461-446) patlak vermesine yol açacak siyasi atmosferi canlı tutmada yetenekliydi. Fakat daha önce söz ettiğimiz gibi onun siyasi ve askerî başarıları Mısır seferi nedeniyle sekteye uğradı. *Ostrakimos* ile sürgüne gönderildi. İÖ 454 yılında sürgünden geri çağrılan Kimon ise Sparta-Atina ilişkilerinin dostça yürütülmesi taraftarıydı. Bu nedenle Atina'da yeniden iktidar olunca Sparta ile beş yıllığına ateşkes antlaşması yaptı.[103] Fakat Kimon'un ömrü uzun olmadı. Daha önce söz ettiğimiz gibi İÖ 450 (ya da 451) yılında Kıbrıs'ta savaşırken hastalanarak öldü.[104]

VI.7. Perikles Dönemi: Atina Deniz İmparatorluğu

VI.7.1. Perikles ve Dönemi

Reformist Ephialtes'in yanında yer alarak Areiopagos Meclisi'nin anahtar nitelikli siyasi ve adli yetkilerinin sonlandırılmasında rol alan Perikles, Ksanthippos ile Agariste'nin oğluydu.

100 Arist. *Athen.* XXV. Plut. *Perik.* X.6-7. Stuttard 2016, 102. Sina 2011, 59. Mansel 1984, 303. Wallace 1974, 259 vd.

101 Arist. Athen. XXV.4 vd. Plut. *Perik.* XI.1 vd. Stuttard 2016, 102.

102 Thuk. I.102. Plut. *Kim.* XVI.4-8; XVII.1-2; *Per.* IX.4. Pomeroy 2018, 142 vd.

103 Plut. *Kim.* XVII.2-6; XVIII.1. Kershaw 2010, 100.

104 Plu. *Kim.* XVIII.2-7; XIX.1. Bkz. yukarıda (VI.5) dn 89.

Annesi Agariste, Atina siyasetinin ünlü ailesi Alkmaionlara mensuptu. Demokratik reformlarıyla adını tarihe mal eden Kleistenes'in yeğeniydi. Babası Ksanthippos, Marathon Savaşı'nın (İÖ 490) kahramanı Miltiades'i yargılatıp hapse attırmış, kendisi de daha sonra *ostrakismos* (çanak-çömlek mahkemesi) ile sürgüne gönderilmişti. Fakat İkinci Pers Savaşı'nın patlak vermesi Atina'ya geri çağrılmasına ve dolayısıyla sürgün yaşamının kısa sürmesine neden olmuştu. Mykale Savaşı'nda (İÖ 479) Atina donanmasının başkomutanlığını yapmış, bu savaş Yunan zaferiyle sona erdikten sonra Sestos'u ele geçirip Khersonesos'taki (*Gelibolu*) Pers hâkimiyetini sonlandırmıştı.[105]

Hakkında yazılan biyografiye göre Perikles, iyi bir eğitim almıştı. *Elenkhos* (gerçeği soru-cevapla bulma) yöntemini yetkinleştiren filozof Zenon, dinî inançlara eleştirel yaklaşıp sorgulayabilen kosmolog Anaksagoras ve müzisyen Damon onun hocaları arasındaydı.[106] Kafasının orantısız büyüklüğünden duyduğu rahatsızlık Perikles'in hem portre pozlarını her zaman miğferli olarak vermesinin hem de siyasete geç başlamasının nedeni olmuş,[107] sahip olduğu dil inceliği ve hitabet yeteneği ise onu siyasete taşımıştı.[108] Henüz yirmili yaşlarının başında olduğu İÖ 472'de Themistokles'in Salamis Savaşı'ndaki zaferini övmek için kaleme alınmış Aiskhylos'un *Persai* adlı oyununun sahnelenmesi için gereken masrafları karşılamak maksadıyla *khoregos*luk[109] yapan Perikles, Themistokles'in *ostrakismos* ile sürgüne

105 Plut. *Per.* III.1-2. Stuttard 2016, 100 vd. Sina 2011, 19-32. Miltiades'in mahkûmiyeti için bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.1.3) dn. 19 vd. Mykale Savaşı için bkz. yukarıda dördüncü bölüm (IV.3.10) dn. 200 vd. Sestos için bkz. yukarıda (VI.2.1) dn. 17.

106 Plut. *Per.* II.1-2; IV-VI. Sina 2011, 38-51.

107 Plut. *Per.* III.3.

108 Plut. *Per.* V.1-2.

109 Stuttard 2016, 101. Rhodes 2006a, 68. Atina'da şiir ya da oyun yarışlarında, bunlardan birisi için hem koro üyelerini sağlayıp hem de onların kostümlerinin masraflarını üstlenen, ayrıca prova salonu ve provaların da masraflarını üstlenen, bir oyunun sahnelenmesi için gereken masrafları karşılayan kişiye Khoregos (çoğulu: Khoregois) deniliyordu. Bu tür masrafların karşılanması bir tür kamu hizmetiydi ve bu hizmete *khoregia* deniyordu. Khoregia'ya talip olabilmek için bir Atina vatandaşının belli bir zenginliğe (en az üç *talanton* paraya) sahip olması gerekiyordu. Bkz. Howatson 2013, 478 (khoregia). Sina 2011, 32 vd.

gönderilmesinden sonra siyasi yaşamın dışına çıktı. Kendisini takriben 10 yıl askerliğe adayarak siyaset yaşamına dönmedi.[110] Siyasete döndüğünde ise Alkmaionlara düşmanlığıyla da iyi bilinen Kimon'u İÖ 463 yılında mahkemeye verdi, fakat Kimon aklandı[111] ve ertesi yıl, İÖ 462 yılında ölen Ephialtes'in yerine demokratların lideri oldu.[112]

Sparta karşıtlığı üzerine siyaset yapan ve bu sayede İÖ 461 yılı seçimlerinde Atina'nın 10 *strategos*'undan birisi olmayı başararak Atina yönetiminin başına geçen Perikles, siyasi rakibi Kimon'un *ostrakismos* ile sürgüne gönderilmesini sağladı.[113] Hiçbir zaman kura ile seçilen üç *Arkhon*'dan birisi olmak şansından nasiplenmeyi başaramayan Perikles, İÖ 461 yılından İÖ 429 yılına kadar (İÖ 451 yılı hariç) arka arkaya *strategos* seçilip başkomutan olarak Atina Devleti'ni yönetti. İÖ 429 yılında yaşamını yitirdiğinde hâlâ Atina yönetiminin başında bulunuyordu. Perikles'in hüküm sürdüğü İÖ 461-429 yılları arasındaki 32 yıllık bir zaman diliminin (*Perikles Dönemi*) ilk önemli askerî icraatı ise Mısır'a yapılan seferdi. Fakat bu sefer, ilerleyen satırlarımızda da söz edeceğimiz gibi başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Perslere karşı başarısızlığın Atina lehine sonucu ise Delos Birliği'nin merkezinin ve hazinesinin Atina'ya taşınması oldu.[114] Sonrasında Perikles, kendi adıyla tarihe mal olan dönemin (*Perikles Dönemi*) ilk 15 yılında hem Delos Birliği'ni Atina Deniz İmparatorluğuna dönüştürecek siyasetin yürütücüsü oldu hem de ilan edilmemiş Birinci Peloponnesos Savaşı'nın (İÖ 461-446) kışkırtıcılığını yaptı.

"Perikles'in inşa programı" denilerek de tanımlanan mimari eserleriyle [Parthenon, Hephaisteion, Poseidon Tapınağı (Sounion'da), Propylaia ve Pire Limanı bölgesinde inşa edilen ızgara planlı kent][115] dönemini ünlendiren Perikles, jüriler ve diğer resmî

110 Plut. *Per.* VII.1-3.

111 Plut. *Per.* X.5.; Stuttard 2016, 101 vd. Perikles-Kimon rekabeti ve düşmanlığı konunda geniş bilgi için bk. Plut. *Kim.* XV; *Per.* IX-X.. Sina 2011, 77-89.

112 Plut. *Per.* X.6; XI.1. Stuttard 2016, 101 vd.

113 Plut. Kim. XV; *Per.* IX.2 vd; XVI.2 vd; XXXVIII.1 vd. Kimon'un ölümünden sonra aristokratların liderliğini üstlenen Thoukydides için ayrıca bkz. Plat. *Menon*, 94d. Sina 2011, 93 vd. Fornara 1971, 48. Kagan 1989, 68 vd. Wade-Gery 1932, 205 vd.

114 Bkz. aşağıda dn. 122.

115 Plut. *Per.* XII-XIII; XXXI.2 vd. Kershaw 2010, 210. Howatson 2013, 712.

görevler için devlet kasasından ücret vermek suretiyle tüm Atina vatandaşlarının Halk Meclisi (*Ekklesia*) ile Çanak-Çömlek Mahkemesi (*ostrakismos*) denen halk mahkemesine katılımını sağladı.[116] Perikles'in bu icraatı radikal demokrasi anlayışının tezahürüydü. Fakat onun demokrasi anlayışındaki radikalizm Atinalılarla sınırlıydı. Başka bir ifadeyle demokrasi anlayışında Yunan milliyetçiliğinden ziyade Atinalılığı temel alan bir milliyetçilikle kendini sınırlayan radikalizmi vardı. İÖ 451 yılında çıkardığı bir yasayla Atina vatandaşlığını, Atina vatandaşı bir baba ve bir annenin çocuğu olmayla sınırlandırmış olmasının nedeni hiç kuşkusuz buydu. Bu yasa nedeniyle Perikles'in Miletoslu bir *hetaira* olan Aspasia'dan dünyaya gelmiş üçüncü oğlu Perikles, Atina vatandaşı olamadı. Fakat Atina vatandaşı bir babanın oğlunu, annesi yabancı olduğu için vatandaşlıktan mahrum bırakan bu kanun daha sonra, 5.000 civarında Atinalının kanunsuzluk suçlamasıyla mahkûm edilip köleleştirilmesi gibi olumsuzluklarının ardından İÖ 431 yılındaki veba salgını sırasında Perikles'in Atinalı kadından doğma iki oğlunun yaşamını kaybetmesi üzerine lağvedildi.[117]

VI.7.2. Delos Birliği'nin Atina Deniz İmparatorluğu'na Dönüşmesi

Delos Birliği teşkilat yasaları, tüm üyelerini yeminli antlaşmalarla Atina liderliğindeki ittifakın bir parçası yapmış; ayrılmaya imkân tanıyan bir yasaya yer verilmemişti. Bu nedenle askerî ve ekonomik anlamda çok güçlü olan Atina'nın Delos Birliği'ni Atina Deniz İmparatorluğu'na dönüştürebilme potansiyeli mevcuttu. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi bu potansiyelini birlikten ayrılmak isteyen Naksos, Thasos, Samos ve Byzantion gibi kentlere karşı silah zoruyla boyun eğdirip onları Atina hâkimiyetine razı olmaya mecbur bırakarak kullandı.[118]

Delos Birliği'nin Atina Deniz İmparatorluğu denen Federe Devletler Birliğine dönüştüğünün resmî kabulü, Perikles'in Apollon ve Artemis tapınağında muhafaza edilmekte olan birlik

116 Plut. *Per.* XI.4-5. Kershaw 2010, 98 vd.

117 Plut. *Per.* XXXVI; XXXVII.2-5. Arist. *Athen.* XXVI.4. Sina 2011, 71-76, 162 vd., 185 vd. Walters 1983, 314 vd. Aspasia konusunda ayrıca bkz. Cluzeau 2021, 198. Sina 2011, 173 vd.

118 Bkz. aşağıda dn. 130.

hazinesini İÖ 454 yılında oradan alıp Atina'ya taşımasından sonra mümkün oldu.[119] İÖ 449 yılında yapılan Kallias Barışı ile İÖ 446 (ya da İÖ 445) yılında yapılan Otuz Yıl Barışı ise Atina Deniz İmparatorluğu'nun resmî kabulüne uluslararası boyut kazandırdı.[120] Bu antlaşmalar, Ege Denizi'ne egemen olan Delos Birliği'nin Atina Deniz İmparatorluğu'na dönüştürecek gelirlerini Atina'nın askerî ihtiyaçları ve diğer anıtsal eserleri için kullanabilmesine meşruiyet kazandıracak koşulları da oluşturdu. Birlikten ayrılmak isteyen kentlere zaten kolayca isyancı muamelesi yapan, onları cezalandıran ve birliğin üyesi olarak kalmaya zorlayan Atinalılar, artık gerekli gördüğü kentlere garnizon yerleştirip, özellikle topraksız vatandaşları için müttefiklerinin topraklarında koloniler (*apoikia* ya da *klerukhia*) kurabildiler. *Klerukhia* denen kolonilerin sakini olan Atinalı kolonistler, sahip olduğu topraklarında yaşamak ya da onları kiraya vermek seçeneğine sahipti. Bu tür kolonilerden birisi Pontos Eukseinos (*Karadeniz*) kıyısındaki Sinope'de (*Sinop*), kentin kovulan tiranı Timesilaos ile yakınlarınca boşaltılan arazi üzerinde Perikles'in gönderdiği 600 Atina vatandaşı için kuruldu.[121] Perikles tarafından gönderilen bir başka Atinalı kolonici kafilesi İÖ 448 (ya da 447) yılında Khersonesos'ta (*Gelibolu*) yerleşti. Sayısı bin civarında olan kolonici kafilenin yerleştiği yarımadanın kuzeyden gelecek Trak saldırılarına karşı güvenliğini ise Khersonesos Yarımadası'nın bir denizden diğer denize ulaşan bir duvar ile kaleler inşa ettirmek suretiyle garantiledi. Perikles tarafından kurulan diğer koloniler şunlardı: Naksos (500 kişi), Andros (250 kişi), Trakya'daki Bisaltae halkının toprakları (1000 kişi), Thuroi ve Güney İtalya'daki başka birçok yerleşme.[122]

119 Kaya 2020, 285. de Souza 2003, 90 vd. Mansel 1984, 306.

120 *IG* I.2.24. Thuk. I.115 vd. Plat. *Meneks.* 242a. İsok. VII.80. Dem. XIX.273. Diod. XII.4. Liv. XXXIII.20.1-2. Plut. *Per.* XXIV-XXV; *Kim.* XIII.4-5. Suda *s.v.* "Kallias". Kallias Barışı ve barışa dair tartışmalar için bkz. Kaya 2020, 286. Sarıkaya 2018, 207 vd (dn. 911). Sina 2011, 116 vd. Fornara 2007, 97 vd (Kallias Antlaşması). Lewis 2006, 121-126. Samons 1998, 129 vd. Badian 1993, 1-72. Meiggs 1972, 129 vd. Stockton 1959, 61 vd. Otuz Yıl Antlaşmasıyla Atinalılar, Peloponnesoslulardan aldıkları Nisaia, Peges, Trezene ve Akhaia'yı onlara geri verdiler.

121 Plut. *Per.* XX. Kaya 2020, 286, 288. Sina 2011, 127. Demir 2001, 529 vd.

122 Plut. *Per.* XI.5; XIX.1 vd. Kaya 2020, 288. Fornara 2006, 110 nr. 100 (Brea'da).

Müttefiklerin kaderini tayin edecek siyasi kararları müttefiklere danışmadan alan Perikles,[123] vergilerin ödenmemesiyle ilgili davalar ile Atina vatandaşlarıyla müttefik devletlerin vatandaşları arasındaki ölüm ya da sürgün gerektiren davaların ve belki diğer adli davaların da Atina'daki halk mahkemelerinde görülmesini sağladı. Müttefik kentlerde demokrasi taraftarlarını destekleyen, isyan durumlarında rejim değişikliğinden kaçınmayan ve Atina'ya taşınan ortak hazinenin müttefiklerce denetlenmesini İÖ 443 yılında yasaklayan Perikles, ortak hazineyi Atina'nın askerî ve mali gücünün parasal kaynağı olarak kullanmaya başladı. Ortak hazineden Atina kenti için yaptığı harcamanın hesabını müttefiklerine vermeyi de kendisi adına bir sorumluluk olarak görmedi.[124] Müttefik kentlerin gümüş sikkeler basmasını yasaklayarak ekonomik anlamda özerkliklerini de sınırlayan Perikles, Atina'nın ağırlık ve ölçü birimlerini kullanmaları için tüm müttefiklere baskı da yaptı.[125]

Perikles'in kurduğu federe yapılı Atina Deniz İmparatorluğu'nda, federe kent devletleri topluluğunda eşit haklara sahip kimi müttefik kentlerin iç işlerine müdahale yetkisi, Atina denetçilerine (*epikopoi*) verildi. Böylece Perikles, birlik üyesi müttefiklerine Atina Devleti'nin kentleriymiş gibi muamele yapmış oldu. Müttefik kentler arasındaki anlaşmazlıkların çözüleceği mahkemeler olarak yetkilendirilen Atina'nın Yeminli Halk Mahkemelerinde görevli jüri üyelerine her katılım için ortak hazineden iki *obolos*[126] ödeyen Perikles, yoksul Atina vatandaşlarını memnun etti. Zira onlar, hem jüri üyesi olarak aldıkları ücretten dolayı hem de anlaşmazlıkları çözerken aldıkları rüşvet nedeniyle müttefik kentlerin vatandaşlarını velinimet olarak gördüler. Thoukyddes'e göre Delos Birliği'ni Atina Deniz İmparatorluğu'na dönüştüren önlemleri sayesinde ortak hazinesinin yıllık

123 Plut. *Kim.* XIII.4. Kaya 2020, 285 vd.

124 Kaya 2020, 286.

125 Sikke basma yasağı ilan eden Perikles'in amacı, Atina'nın bastığı *tetradrahmi*lerin Attika-Delos Birliği'nin üyesi kentlerin ortak parası olmasını sağlamaktı. Fakat onun bu önlemine itibar edilmedi. Zira Klasik Çağ'da Lebedos (Ürkmez) dışındaki İyonya kentlerinin tümünün sikke bastığı bilinmektedir. Kaya 2020, 286. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 63.

126 *Obolos*, 1/6 *drahme* değerindeki eski Yunan para birimi.

toplam gelirini 6000 *talanton*a çıkaran Perikles,[127] müttefiklerin tarafını tutan muhaliflerinin sesini kesmek için *ostrakismos*'u, (çanak-çömlek mahkemesi=halk mahkemesi) kullandı. Ostrakismos ile sürgün cezasına çarptırılan Perikles'in ünlü muhaliflerden biri Thoukydides'ti.[128]

Perikles'in icraatlarıyla Atina Deniz İmparatorluğu'na dönüşen Delos Birliği'ne üye kent devletlerinin özerk ve eşit haklara sahip oldukları ilkesi hükmünü yitirdi. Onun döneminde gönüllü bağlaşıklar topluluğu olmaktan çıkan birliğin birkaç üye kenti hariç tümü, Atina'nın resmen tebaası oldu ya da tebaa muamelesi görmeye başladı. Daha önce söz ettiğimiz gibi ittifaktan ayrılmak isteyen Samos ve Byzantion gibi kentler cezalandırıldılar.[129] Fakat bir sonraki bölümde söz edeceğimiz gibi Perikles'in kurduğu Atina Deniz İmparatorluğu Peloponnesos Savaşları'yla yıkıldı.

VI.7.3. Delos Birliği'nin İsyancı Kentleri

Atina, Delos Birliği'ni Atina Deniz İmparatorluğu'na dönüştürebilme potansiyelini ilk kez birlikten ayrılmak isteyen Naksos (*Nakşa*) Adası'na karşı İÖ 470'li yılların ortalarında kullandı. Daha önce de söz ettiğimiz gibi Naksos'un Delos Birliği üyeliğinin devam etmesini silah gücüyle yeniden sağlayan Atina'nın İÖ 465 yılında birlikten ayrılmak amacıyla isyan eden Thasos'a (*Taşöz*) karşı tavrı da farklı olmadı. Trakya sahillerindeki ticaret ve pazar yerleriyle işlettikleri maden ocağı yüzünden Atinalılarla araları açılan Thasoslular, kentlerini iki yıl kuşatan Atinalılara teslim olmak zorunda kaldılar. Sahip oldukları eski haklarını da kaybeden Thasoslular, hem donanmasız kalmaya mahkûm edildiler hem de para cezasına çarptırıldılar.[130] Daha sonra benzeri nedenlerle ya da vergilerin ödenmesinde veya gemilerin teminindeki aksatmalar

127 Rhodes 1993, 8. Günümüz araştırmalarına göre Thoukydides'in (II.13.3; 115.) aktardığı bu tutar abartılıdır. Miktar 750 *talanton* olmalıdır. Pritchett 1971, 101.

128 Kaya 2020, 287. Buckley 2010, 326-329 (Thoukydides'in *ostrakismos*'u). Thoukydides için ayrıca bkz. yukarıda dn. 117.

129 Kaya 2020, 287. Ayrıca bkz. aşağıda dn.135 vd.

130 Thuk. I.98. Hornblower 2011, 22. Pomeroy 2004, 140 vd. Rhodes 2006, 28; 1993, 47. Ayrıca Naksos ve Thasos'un isyanı ve sonuçları konusunda bkz. yukarıda (VI.4.3) dn. 85 vd.

gibi sebeplerle Delos Birliği'nin kimi üyeleri Atinalılar tarafından cezalandırıldılar.[131] Bunlardan birisi Samos'tu (*Sisam*).

Delos Birliği üyesi olan Samos'un bir diğer Delos Birliği üyesi Miletos kenti ile ilişkileri sorunluydu. Samos'un Miletos ile Pire (*Peiraieus*) arasındaki anlaşmazlıkta ikincisinin yanında yer alarak Miletos'a savaş açması, Samos'u Delos Birliği'nin isyancısı hâline getirecek süreci başlattı. Söz konusu süreç İÖ 440 (ya da 441) yılında Samosluların Miletoslularla savaşmaktan vazgeçmeleri için Atina tarafından yapılan çağrıya uymaması üzerine nihayetlendi. Zira o zaman Atinalı Perikles, çağrıya uymayan Samos'a isyancı muamelesi yaparak savaş açtı. Samos'a saldıran, Lesbos ve Khios donanmalarınca da desteklenen Perikles komutasındaki ilk Atina donanmasının komutanları arasında oyun yazarı Sophokles de vardı. İlk çarpışmada yenilerek Perikles'e boyun eğmek zorunda kalan Samosluların oligarşik rejimine son verildi ve kentte demokratik rejim kuruldu. Ayrıca Samoslular, meblağı çok yüksek olan bir para cezasına çarptırıldı. Perikles para cezasının bir kısmını peşin alırken geriye kalanını taksitlendirerek ödenmesini garanti etti. Söz konusu garantinin karşılığı ise Samoslular tarafından Perikles'e rehin olarak verilen 50 seçkin adam (çocuklarıyla birlikte) oldu. Her bir rehine karşılığında kendisine teklif edilen rüşveti reddeden Perikles, rehineleri Lemnos (*Limni*) Adası'na gönderdi. Fakat rehineler, bir süre sonra Pers Satrabı Pissouthnes (=Pissuthnes) tarafından oradan kaçırılarak kurtarılınca Samoslular yeniden ayaklandılar. Böylece Perikles, sahip olduğu 44 gemilik bir donanmayla 70 gemilik bir donanması olan Samoslulara karşı Tragia Adası yakında yeniden savaşmak zorunda kaldı. Tragia Savaşı'nın da muzaffer tarafı olan Perikles'in Samos'u kuşatmak göreviyle geride bıraktığı bir donanması, aynı zamanda bir filozof olan Melissos adlı bir generalin komutasındaki Samos ordusunun karşı saldırısına dayanamadı ve yenildi. Atina gemilerinin çoğu bu savaşta yok edilirken bir kısmı da ele geçirildi. Pek çok Atinalı Samoslular tarafından esir alındı ve tutsaklarının alnına baykuş resimli damga vuruldu. Atina donanmasının yenilgisini öğrenen Perikles, Samos'a bir sefer daha düzenledi. Karşısına çıkan Melissos komutasındaki bir donanmayı yendikten sonra Samos'u kuşatma altına

131 Thuk. I.99.

aldı ve Samoslular, Klazomenailı (*Urla*) mühendis Artemon'un icadı olan koçbaşı ve kaplumbağalar (*khelonai/testudines*) gibi kuşatma tekniklerini de kullanmak suretiyle saldıran Perikles'e sekiz aylık bir direnişin ardından teslim olmak zorunda kaldılar. Kentin duvarlarını yıkarak, savaş gemilerine el koyan ve Samoslulara ağır para cezası kesen Perikles, eğer Thoukydides'in söylediğine itibar edilecek olursa, Atina üstünlüğünü sonlandırmak anlamında çok büyük tehdit olabilmeyi başarmış Samos tehlikesini zamanında ortadan kaldırmış oldu.[132]

Delos Birliği'nden ayrılmak istediği için Perikles'in saldırısına uğrayan bir başka kent Byzantion'du. Atina saldırısına uğrayan Samos'u destekleyerek isyan eden Byzantion da Perikles'in saldırısına maruz kaldı, yenilip ele geçirildi ve Atina'ya bağımlılığı kabul eden bir antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı.[133] Böylece en azından Perikles döneminde, büyük donanma gücüne sahip Lesbos (*Midilli*) ve Khios (*Sakız*) gibi kentler hariç, Delos Birliği'nin üyesi olan kentlerin hemen hepsinin bağımsızlığı bu tür zorlamalarla sonlandırıldı.[134]

VI.7.4. İlan Edilmemiş (Birinci) Peloponnesos Savaşı

Kimon'un İÖ 461 yılında sürgüne gönderilmesinden sonra Sparta ve Atina, savaşa sürüklenecekleri gerginlikler ve ihtilafların tarafları olacakları yeni bir döneme girdiler. İÖ 461-445 yılları

132 Thuk. I.116 vd.; VIII.76.4. Plut. *Per.* XXV-XXVIII. Diod. XII.27-28. Pomeroy 2004, 168. Sina 2011, 115-128. Ploutarkhos (Plut. *Per.* XXV.1 vd.) tarafından aktarılan bir rivayete göre Perikles'in Miletos tarafını tutarak Samos'a sefer açmasının nedeni, Miletoslu sevgilisi Aspasia'yı memnun etmekti. Fakat bu rivayet doğru değildir. Ayrıca bkz. Kaya 2020, 287 dn. 24. Melissos'un Atinalı tutsakların alınlarına baykuş sembolü olan bir damgayla damgalanmasının nedeni, daha önce Atinalıların Samoslu tutsakları *samaina* denen gemi resmiyle damgalamalarının öcünü almaktı. Bir tür savaş gemisi olan Samainalar, ilk kez Samos tiranı Polykrates'in emriyle yapılmıştı. Bu gemilerin güvertelerinin önü açık ve düzdü. Yük bölmesi geniş olduğu için çok yük taşıma kapasiteliydi. Ayrıca gemiler hızlı gidiyorlardı. Bkz. Plut. *Per.* XXVI.3-4. Perikles'in Samos kuşatmasında kullandığı kuşatma teknikleriyle ilgili olarak bkz. Plut. *Per.* XXVII.3-4. Diod. XII.28.2-3.

133 Thuk. I.115, 117. Rhodes 2006, 67. Pomeroy 2004, 168.

134 Atina'ya yalnızca üç kent gemi yardımı verdi. Diğerleri para ödemek zorunda bırakıldı. Yükümlüğünü gemi yardımıyla ifa eden bu dört kent şunlardı: Khios, Lesbos, Naksos, Thasos. Bkz. Pomeroy 2004, 139.

arasındaki 15 yıllık bir zaman dilimini ilgilendiren bu dönemde ilan edilmemiş (Birinci) Peloponnesos Savaşı yaşandı.[135] Hellen (=*Yunan*) Birliği'nin dağılmasının akabinde (İÖ 462/461) başlayan bu dönemin başında Atinalılar, daha önce söz ettiğimiz gibi Spartalılar tarafından Peloponnesos'tan kovulunca kadınları ve çocuklarıyla birlikte yersiz yurtsuz kalan isyancı helotlara sahip çıkarak onları Naupaktos'a yerleştirdiler.[136] Aynı yılda Sparta'nın düşmanı Argos ile ittifak yaptılar. Sonra Korinthos kentiyle yaşadıkları bir sınır anlaşmazlığından dolayı Peloponnesos Birliği'nden ayrılan Megaralıları ve ayrıca Tesalyalıları Delos Birliği'ne dâhil ettiler. Megaralılarla birlikte Pegai kentini ele geçiren Atinalılar, Megara'nın kent tahkimatını Nisaia'ya kadar uzatan uzun bir sur yaparak güçlendirdiler.[137] Böylece ticari anlamda çok büyük rakipleri olan Korinthos ve Aigina kentlerinin düşmanlıklarını kışkırttılar.[138] Ardından İÖ 460 yılında patlak veren Spartalıların müttefiki Korinthoslularla ve Epidauroslular arasındaki savaşta ikincisini destekledi. Savaşın galip tarafı Korinthos oldu. Atina'nın Peloponnesoslularla sonraki savaşı Kerkyphaleia yakınında yapılan bir deniz savaşıydı ve bu savaşın galip tarafı ise Atina'ydı. Megara surlarının tamamlanmış olduğu İÖ 459 yılında yapılan bir başka savaşın tarafları, çok uzun bir düşmanlık geçmişine sahip Atina ve Aigina kentleriydi. Aigina'ya saldıran Atinalılar, kenti takriben iki yıl (İÖ 457/456) boyunca kuşattılar. Nihayetinde teslim olmak zorunda kalan Aiginalıların özgürlüğünü sonlandırıp, surlarını yıktılar, gemilerini ellerinden aldılar ve onları vergiye tabi kılıp Delos Birliği'ne dâhil ettiler.[139] Bu arada Korinthoslular, askerî birliklerinin bir kısmını Mısır'da bir kısmını da Aigina'da bulunduran Atina'dan yardım alamayacağını düşündükleri Megara'ya saldırdılar, fakat başarılı olamayarak çekilmek zorunda kaldılar.[140]

135 Bu savaş konusunda geniş bilgi için bkz. Powell 2018, 299 vd. Kershaw 2010, 98. Lewis 2006, 111 vd. Pomeroy 2004, 143 vd. Ste. Croix 1972, 180 vd.

136 Thuk. I.103.1-3. Bkz. yukarıda (VI.6) dn. 99.

137 Thuk. I.102.4;103.3-4. Stuttard 2014, 102.

138 Korinthos'un Adriyatik Denizi kıyısındaki kolonileri sayesinde batı ticaretinin yolunu denetimi altında tutması, Atina'yı *Magna Graecia* denen Güney İtalya ile hububat ticaretinden mahrum bırakıyordu. Bkz. Mansel 1984, 304 vd.

139 Thuk. I.105.1-3; 108.4-5. Kershaw 2010, 99. Buckley 2010, 269. Mansel 1984, 305. Limanın göz zevkini bozması konusunda bkz. Arist. *Rhet.* 1407c

140 Thuk. I.105-106.

İÖ 458'de Spartalılar, ana yurtları Doris'i Phokislilerden geri almak için 11.500 hopliti olan bir Peloponnesos ordusunu görevlendirdiler. Ordunun komutanlığına ise kral naibi Nikomesdes atandı. Doris'in Dorlara geri verilmesini sağlayarak Phokislilerle bir antlaşma yapan Nikomedes'in sonraki hedefinde Boiotia vardı. Amacı oradaki Thebai hâkimiyetini yeniden kurarak Attika'yı kuzeyden istila etmekti. Fakat Atinalılar, Sparta ordusunu Attika'da değil, Boiotia'nın Thebai kenti yakınındaki Tanagra'da karşıladılar. Orada yapılan savaşta (İÖ 457) her iki tarafın da ordusunda müttefiklerince temin edilmiş birlikler vardı. Tesalya süvarileri savaşın başında Atina tarafındayken sonradan Sparta tarafına geçti. Sürgün cezasıyla Atina dışında olmasına rağmen atıyla savaş alanına gelip Tanagra'daki çarpışmaya dâhil olmak isteyen Kimon, Atinalılar tarafından kabul edilmedi. Savaştan galip ayrılan Sparta ve müttefikleri, Megaris-İsthmos üzerinden evlerine döndüler. Atinalılar Tanagra savaşındaki kayıplarını takriben iki ay sonra Boiotialılarla Oinophyta'da yaptıkları savaşta onları yenerek, Boiotia ve Phokis topraklarını istila ederek ve Tanagra surlarını yıkarak telafi ettiler. Boiotia ve Phokis'i Delos Birliği'ne katılmaya zorlayan Atinalılar, Atina limanlarını (*Phaleros-Pire*) birbirine bağlayan "uzun duvar" (*Skele*) inşasını tamamladılar. Sonra Tolmides komutasındaki Atina gemileri Peloponnesos'u dolaşarak Gytheion'daki Sparta tersanelerini yaktılar (İÖ 456). Bir Korinthos kenti olan Khalkis'i zapt edip, Sikyonlulara saldırdılar ve onları yendiler. Böylece Korinthos Körfezi'nin güney tarafının kontrolünü yeniden ele geçiren Atinalılar, Akhaia kentlerini de Delos Birliği'ne dâhil ettiler.[141] Bu arada Leontini,

141 Thuk. I.107-108. Plut. *Kim.* XVII.3-5. Atinalılar bu savaşı zaferle sonlandırdıktan sonra Lokrislilerinin en zenginlerinden 100 kişiyi rehin aldılar. Tanagra Savaşı'nda Atina ordusundaki toplam asker sayısı 14.000 idi ve bunun 1.000'i Argos askeriydi. Diğerleri müttefiklerden toplanmıştı. Atina'nın iki limanını (Phaleron ve Pire) birbirine bağlayan "uzun duvar" inşasının temeli Kimon tarafından atılmış, "Skele" (ayaklar) denen nihai uzun duvar inşası ise İÖ 458 (ya da 459) yılında başlatılmıştı. Bkz. Thuk. I.107.1. Plut. *Kim.* XIII.6-7. de Souza'ya (de Souza 2002, 13) göre inşaat İÖ 459'da başladı. Gytheion'daki Sparta tersanelerinin İÖ 456'da yakılması konusunda bkz. de Souza 2002, 14. Pire (*Peiraieus*) Limanı'ndaki duvarlarının/surların ilk inşası, Arkhon Eponymos olarak görev yapmış olduğu İÖ 493 yılında Themistokles tarafından yapıldı. Thermopylai Savaşı sonrasında

Segesta ve Rhegion gibi Sicilya ve Güney İtalya'daki kimi Yunan kentleri de Delos Birliği'ne dâhil edildi.[142]

Atina ve Sparta arasındaki gerginlik devam ederken İÖ 462 yılında İnaros adlı Libya kralı, komşusu Mısır'ın büyük kısmını ele geçirip oradaki Pers egemenliğini ittifak yaptığı Mısırlılar sayesinde sonlandırdı. Kaçınılmaz olan Pers savaşına karşı da Atinalılardan yardım istedi. İnaros önderliğinde patlak veren Mısır isyanını desteklemeye İÖ 460 (ya da 459) yılında giden Atinalıların komutasındaki Delos Birliği donanması, önce Kıbrıs'a gidip bu adadaki Pers hâkimiyetini sonlandırdı, ardından Mısır'a gidip Nil Nehri'ne girdi ve nehrin akışının tersi yönünde ilerleyerek Memphis kentine doğru ilerledi ve kentin üçte birini ele geçirdi. Persler, Medler ve onlardan yana olan Mısırlılar, yeni zaferlerle ilerleyişine devam eden Atinalılarla savaşmayı değil kaçmayı tercih ettiler. Böylece Atinalılar Mısır'ın efendisi oldular. Fakat Atinalılar, Pers Büyük Kralı I. Artakserkses'in gönderdiği Zopyros oğlu Megabyzos komutasındaki büyük bir Pers ordusu karşısında başarılı olamadılar. Megabyzos, hem isyancı Mısırlıları hem de Atinalıların komutasındaki Yunan ordusunu yendi. Memphis'i Megabyzos'a teslim ederek Nil Nehri'ndeki Propositis Adası'na sığınan Atinalılar, kendilerini 18 ay boyunca kuşatma altında tutan Megabyzos'a yenildiler. Çok az Yunan askeri kaçarak kurtulabildi. Sonrasında Atinalılar ve müttefiklerinin gönderdiği 50 savaş gemisi (*trieres*) de Nil Nehri'nin kollarından birisi olan Mendesion ağzında Pers kara ve donanma gücüne yenildi ve pek çok kayıp verdi. Kurtulup kaçabilenlerin ise sayısı çok azdı. Böylece Mısır'da altı yıldır devam eden savaş İÖ 454 yılında sona erdi.[143]

Mısır'daki savaşın Atina liderliğindeki Delos Birliği'nin yenilgisiyle sona ermesi, tarihçi Thoukydides'in ima ettiği gibi Atina ve müttefikleri adına büyük bir felaket olmayabilir. Fakat Yunanlar, Mısır'daki Pers hâkimiyetine müdahil olmayı daha sonra, aşağıda sözünü edeceğimiz Kimon'un bir girişimi hariç, asla

Persler tarafından yakılıp yıkılan Atina'nın surlarını (Themistokles Suru) inşa eden de Themistokles idi. Bkz. yukarıda (VI.2.3) dn. 32 ve 39.

142 Kershaw 2010, 99. Meiggs 1972, 138.

143 Hrdt. VII.7. Thuk. I.104, 109-110. Ktesias, 36 vd. (=*FGrH* 6888 F 14.36 vd.). Diod. XI.71.3-6; 77. Meiggs 1972, 473-476. Westlake 1969, 61-73.

denemediler. Ayrıca Mısır yenilgisinin Atina siyasetindeki yankısı domino etkisiyle tebarüz etti. Zira Mısır yenilgisinin hemen ardından Kıbrıs Adası da Perslere terk edildi. Kıbrıs'ı ele geçiren Perslerin Delos Adası'na saldıracağından korkan Perikles, Delos Birliği'nin Apollon ve Artemis tapınağında muhafaza edilen hazinesini İÖ 454 yılında Atina'ya taşıdı. Fakat tüm bu yaşananlardan dolayı kendisi de *ostrakismos* ile sürgüne gönderildi. Sonra sürgündeki Kimon Atina'ya geri çağrıldı. İÖ 451 yılında Atina'ya dönen Kimon *strategos* seçildi ve aynı yılda Sparta ile beş yıllığına ateşkes antlaşması yaptı.[144]

Kimon ile birlikte Atina'nın savaş politikası, yalnızca Pers düşmanlığıyla sınırlandı. Kimon, bu politikanın gereği olarak İÖ 451 (ya da 450) yılında 200 gemilik bir donanmanın komutanı olarak Kıbrıs seferine çıktı. Oradan Mısır'ın Nil deltasında patlak veren isyanı desteklemek için 60 gemilik bir filoyu görevlendirdi. Kendisi Kıbrıs'ta Kition kentini kuşattığı sırada hastalanarak İÖ 450 yılında yaşamını yitirdi.[145] Kimon'un ölümünden bir yıl kadar sonra (İÖ 449) da Atinalı Perikles ile Pers Kralı I. Artakserkses arasında Kallias Barışı yapıldı.[146] Bu antlaşmayla Anadolu'daki Pers hâkimiyeti resmen tanınarak, düşmanlıklar sonlandırıldı. Fakat antlaşma, Delos Birliği üyesi olan Anadolu'daki kentleri Perslerin insafına terk eden bir ihanet belgesi değildi. Zira Perslerin kara ordularının Ege Denizi'nin doğu kıyılarına üç günlük mesafeden (450 stadion/90 km) daha fazla yaklaşması ve Pers donanmasının ise Bosporos (*İstanbul Boğazı*) ile Khelidonia Adaları (*Beş Adalar*) arasındaki hattın batısına geçmesi yasaklanmıştı. Böylece Batı Anadolu kıyılarında bir tür "askerden arındırılmış bölge" oluşturulmuştu.

Fakat Atinalıların anakara Yunanistan'daki egemenliği sıkıntılıydı. Nitekim İÖ 447 ve 446 yıllarında Boiotia, Euboia ve Megara'da

144 Plut. *Kim.* XVII.6-8; XVIII.1. Diod. XI.86.1. Nep. *Kim.* III.3. Kershaw 2010, 100. Fornara 2007, 77 nr. 76.

145 Plut. *Kim.* XVIII.2-7; XIX.1.

146 Plut. *Per.* XVII.6; XVIII.1. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 120. Fakat böyle bir antlaşma asla yapılmamış olabilir. İÖ 454/3'ten 440/439'a kadar Atina'ya dönen aparkheyi kaydeden vergi katkı/ödeme listesiyle ilgili ilk stel üzerindeki ünlü "kayıp" girişten söz edilmektedir. Eğer öyleyse, Ege Denizi'nin Delos Birliği'ne ait olacağı şartı koyuldu. Bu arada Mısır ve Kıbrıs, Persia'ya aitti. Buckley 2010, 268.

isyanlar patlak vermiş ve Perikles'in Atina'sı İÖ 446 yılında Koroneia'da yapılan savaşta Boiotialılara yenilmişti. Euboia ve Megara ise Sparta Kralı Pleistoanaks komutasındaki Sparta ordusu tarafından istila edildi. Ertesi yıl Atinalı Perikles ile Sparta Kralı Pleistoanaks bir araya gelerek, ilan edilmemiş Birinci Peloponnesos Savaşı'nı sonlandıran Otuz Yıl Barış Antlaşması'nı yeminle onayladılar.[147] Antlaşma, Korinthos'un itirazlarına rağmen Naupaktos ve Aigina'nın Atina'da kalmasına izin verdi. Sparta'nın karadaki egemenliğinin Atina tarafından, Atina'nın denizlerdeki hâkimiyetinin Sparta tarafından tanınmasını sağladı. Ayrıca bu antlaşma gereğince taraflar birbirlerinin hâkimiyet ve nüfuz alanlarına müdahil olmayacak, isyanlara askerî yardım sağlamayacaktı. Fakat antlaşmanın imzalandığı tarihte tarafsız olan kent devletleri, Delos Birliği'ne ya da Peloponnnesos Birliği'ne dâhil olmak konusunda özgür olacaklar ve tercihlerini yapabileceklerdi.

147 Plut. *Per.* XXIV.1. Otuz Yıl Barış Antlaşması için bkz. yukarıda dn. 120. Koroneia Savaşı'nın tarihi konusunda Bkz. Erten 2005, 5.

YEDİNCİ BÖLÜM

PELOPONNESOS SAVAŞI

VII.1. Thoukydides'e Göre Peloponnesos Savaşı

Peloponnesos Savaşı'nı yıllık olarak ve her yılı yaz ve kış olmak üzere ikiye bölerek sekiz kitapta anlatan Atinalı tarihçi Thoukydides, anlatacağı tarihin konusunu ve nedenini eserinin ilk kitabını yazmaya başlarken şöyle ifade eder:

> Atinalı Thoukydides Atinalılar ile Peloponnesosluların savaşını anlatacak. Onun başından başlamak suretiyle her şeyi anlatmasının nedeni bu savaşın diğerlerinden çok önemli olduğuna dair inancıdır...

Thoukydides, savaşın tanımını yapan, önemini anlatan satırlarına ise birinci kitabının 23. başlığında yer verir. Thoukydides'in söz konusu bölümde aktardığı bilgilere göre eski olayların en önemlisi Med (Pers) savaşları olsa da bu savaşlar, hızlı bir şekilde neticelenen iki deniz savaşı ve iki de kara savaşından ibaretti. Peloponnesos Savaşı ise çok uzun sürmüş ve Yunanistan daha önce hiç görülmeyen büyük zararlara ve acılara bu savaş sırasında maruz kalmıştı. İster bir yabancı düşman saldırısında olsun, ister Yunan kentlerinin kendi aralarında yaptıkları savaşlarda olsun hiçbir zaman bu kadar çok kent zapt edilmemiş, tahribata uğramamıştı. Daha önce yapılmış parti kavgalarında ya da savaşlarda hiçbir zaman bu savaşta olduğu kadar çok insan sürgün edilmemiş, ölmemişti. Depremler ve güneş tutulmalarının ve nihayet büyük kuraklıklar ve bunların bir sonucu olarak hem açlığa hem de büyük zararlara yol açan, herkesi mahveden salgın hastalığı da eski zamanlarda söylenenlere nazaran daha fazla vuku bulmuştu.

Thoukydides, Atinalılar ve Peloponnesosluların Euboia'nın alınmasından sonra kendi aralarında yaptıkları Otuz Yıl Barış

Antlaşması'nı (İÖ 446) bozarak başlattıkları Peloponnesos Savaşı'nı yazmak istemesinin nedenini ise şöyle açıklar:

> "Yunanlar arasında yapılmış böylesi büyük bir savaşın nedenini bir gün merak edip araştırmasınlar diye yazdım..."[1]

VII.2. Savaşın Nedenleri

İÖ 431 yılında patlak veren Peloponnesos Savaşı, Atinalı Thoukydides'in de söylediği gibi eski Yunan tarihinin süresi, neden olduğu felaketler, yıkımlar ve acılar bakımından ünikti ve Thoukydides, bu savaşın başından sonuna kadar tanığıydı. Savaşa dâhil olmuş, komutanlık yapmış ve Amphipolis savaşındaki başarısızlık nedeniyle hainlik suçlamasına maruz kalmış ve Atina'dan sürülmüştü.[2] Hem Thoukydides'in hem de diğer antik kaynakların aktardığı bilgilerden bilinen bir gerçek vardır ki Peloponnesos Savaşı, Atinalılarla Spartalılar arasında İÖ 446 yılında imzalanmış Otuz Yıl Barış Antlaşması'nın bozulması üzerine patlak vermişti. Fakat antlaşmayı bozan nedenler ya da savaşa yol açan nedenler veya bu savaşın sorumlularının kim ya da kimler olduğu eskiçağdan beri tartışılan bir sorundur.

Atinalı komedya yazarı Aristophanes'in İÖ 426/25 yıllarında yazdığı "Akharneis" (=*Akharnialılar*) adlı eserinde aktardığı bilgilere göre Peloponnesos Savaşı'nın patlak vermesinin sorumlusu Atinalılar ve Perikles'ti. Zira Aristophanes'e göre Atinalı üç sarhoş genç Megara'ya gitmiş ve oradan güzel bir fahişeyi kaçırmışlar. Megaralılar Atinalı gençlerin yaptıklarına Atina'ya gidip Perikles'in metresi Aspasia'nın konağındaki kızlarından ikisini kaçırmak suretiyle karşılık vermişler. Bu duruma kızan Perikles Attika pazarlarını Megaralılara yasaklayan yasalar çıkarmış ve bu yasalar savaşın nedeni olmuş.[3] Tarihçi Ephoros (İÖ 4. yüzyıl) ve zamanın kimi siyasetçileri de Peloponnesos Savaşı'nın patlak vermesine Atinalılar ve Perikles'in yol açtığı konusunda Aristophanes'ten

1 Thuk. I.23; II.1.

2 Thuk. IV.103-109 (Amphipolis Savaşı). Thoukydides'in sürülmesi konusunda bkz. Thuk. II.6; V.16. Diod. XII.68.1-4.

3 Aristoph. *Akhar.* 520 vd. Roberts 2017, 55 vd. Megara kararı konusuna ayrıca bkz. MacDonald 1983, 385 vd. Fornara 1975, 213 vd. Ste. Croix 1972, 225 vd. Kagan 1989, 254 vd.

farklı düşünmüyorlardı. Perikles'in metresi Aspasia da dâhil yakın dostları olan heykeltıraş Phidias (=Pheidias) ile filozof Anaksagoras'a yönelik muhalif saldırıların nedeni buydu.[4]

Peloponnesos Savaşı'nın yazarı Thoukydides, savaşların nedenleri ve sorumlularının kim olduğu konusundaki peşin hükümlerin farkındaydı. Bu nedenle kendisinin de dâhil olarak tanık olduğu savaşın nedenleri üzerine ciddi bir analiz yaptı. Böylece Thoukydides, bir savaşın nedeni üzerine ciddi analiz yapan dünyanın ilk tarihçisi olarak tarihe mal oldu. Analizleriyle olayların bir görünen bir de görünmeyen gerçek nedeni olduğu sonucuna ulaşan Thoukydides'e göre Peloponnesos Savaşı'nın gerçek nedeni Atina'nın giderek güçlenmesi ve Sparta'nın Atina'yı kıskanıp ondan korkmaya başlamasıydı.[5] Thoukydides'in bugün de genel kabul görmüş bu tezinden anlaşılmaktadır ki savaşın patlak vermesinin sorumlusu, komedya yazarlarıyla Perikles muhalifi diğerlerinin iddia ettikleri gibi Perikles değil, tarafların siyasi ve ekonomik çıkarlarıydı. Bu nedenle taraflar eşit derecede savaşın patlak vermesinden sorumluydular.

Daha önce sözünü ettiğimiz gibi Marathon Savaşı, Atina'nın Yunan dünyasındaki saygınlığını artırmış, Delos Birliği'nin kurulması ise Atina'yı yalnızca siyasi ve askerî bakımdan değil ekonomik bakımdan da giderek güçlendirecek imkânları beraberinde getirmişti. Zira en azından Perikles Dönemi'nde (İÖ 461-429) Atina sanayisi çok gelişmiş, uluslararası ticareti Ege dünyasının çok ötesine taşınarak Trakya, Karadeniz, Megale Hellas (Lat. *Magna Graecia*) da denen Güney İtalya ve Sicilya'ya kadar yayılmış durumdaydı. Atina'nın Pire (*Peiraieus*) Limanı ise uluslararası ticaretin merkezi

4 Aspasia, Perikles muhaliflerinden birisi olan komedya yazarı Hermippos tarafından dinsizlik suçlamasıyla mahkemeye verildi, fakat Aspasia mahkemede aklandı. Anaksagoras ve özellikle Pheidias, Aspasia kadar şanslı değildi. Zira dinsizlik suçlamasıyla mahkemeye verilen Anaksagoras, Perikles'in yardımıyla Atina'dan kaçıp kurtulurken, suçlu bulunan Pheidias (Lat. Phidias) hapse atıldı ve orada öldü (İÖ 432/31). Bkz. Aristoph. *Eir.* 605-609. Diog. Lart. II.12. Ath. XIII.56, 589 de. Philokhoros, *FGrH* 328 F 121. Plut. *Per.*XXXI-XXXII. Fornara 2007, nr.116. (Pheidias, Anaksagoras, Aspasia). Diod. XII.39.1-3 (Pheidias ve Anaksagoras). Aspasia, Pheidias ve Anaksagoras'a yönelik suçlamalar konusunda daha geniş bilgi için bkz. Roberts 2017, 56 vd. dn. 16. Sina 2011, 176 vd. Rhodes 2006, 66 vd. Podlecki 1998, 31-34 (Anaksagoras), 105-108 (Pheidias), 109-117 (Aspasia), 135.

5 Thuk. I.23.56; 88; 118. Savaşın nedenleri konusunda ayrıca bkz. Bettalli 2018, 130. Lazenby 2004, 16 vd. Pomeroy 2004, 166 vd. Mansel 1984, 314 vd.

olma potansiyeline sahip hâle gelmiş, Korinthos ve Megara gibi kentler artık Atina ile rekabet edemez olmuştu.[6] Atina'nın askerî ve ekonomik potansiyeliyle korkutucu bir emperyalist devlet konumuna yükselmesi, yalnızca Korinthos ve Megara'yı değil, başta Sparta olmak üzere Peloponnesos Birliği'nin diğer kentlerini de onların kıskançlık ve korku duygularını kabartacak şekilde rahatsız etti. Böylece tarihçi Thoukydides'in de söylediği gibi kıskançlık ve korku, İÖ 446 yılında imzalanan Otuz Yıl Barış Antlaşması'nın bozulmasının ve dolayısıyla Peloponnesos Savaşı'nın patlak vermesinin gerçek nedeni (*prophasis*) oldu.[7] Fakat Peloponnesos Savaşı'nın ilanı, söz konusu gerçek neden üzerinden yapılmadı. Korinthos ve Atina'nın Epidamnos ve Korkyra kentleri arasındaki iç savaşa müdahil olmaları, Megara, Aigina ve Poteidaia kentiyle ilgili sorunlar ve özellikle Perikles'in kutsal arazileri tarıma açtığı gerekçesiyle Attika pazarlarını Megaralılara yasaklaması, Thebai ve Plataia arasındaki düşmanlıklar gibi bir dizi olay sonrasında yapıldı.

VII.2.1. Korkyra ve Epidamnos Savaşı: Atina ve Korinthos'un Müdahalesi

Tarihçi Thoukydides'e göre Otuz Yıl Barış Antlaşması'nın bozulmasına ve Peloponnesos Savaşı'nın patlak vermesine yol açan

6 Atinalılar için Trakya, başta tahıl ve kereste olmak üzere boya ve deri ithalatı için değerli bir ülkeydi. Orada Atinalılar İÖ 445 veya İÖ 438 (ya da 437) Brea kolonisini ve ayrıca Trakya-Makedonya sınırında İÖ 437 yılında Amphipolis kolonisini kurdular. Bkz. *IG* 1^2.45. Buckley 2010, 297, 306, 331. Meiggs-Lewis 1969, 128-133 (Brea). Kagan 1989, 182 vd., 389-390 (Appendix j). Koloni, kereste, tahıl ve maden kaynaklarına erişimin yanı sıra Odrys Krallığı'nın faaliyetlerinin denetlenmesi bakımından stratejik bir öneme sahipti. Sakinleri, komşu yerleşmelerden temin edilmişti. Bu nedenle kolonının Atina'ya sadakati sağlam olmadığı gibi uzun da sürmemiş, İÖ 424 yılında Sparta'ya kolayca teslim bayrağını çekmiştir (bkz. aşağıda [VII.4] dn. 45). Atina ticaretinin İtalya ve Sicilya'yı da içine alacak şekilde Orta Akdeniz'de gelişmesinde ise Atina'nın İÖ 450'li yıllarda aralarında Leontinoi'un da bulunduğu kimi Sicilya kentleriyle yaptığı ittifaklar ile İÖ 443 yılında İtalya'da kurulan *Thurioi* kolonisi etkili oldu. Ayrıca Atinalıların İÖ 456 yılında fethettiği ve Messenialı helotları yerleştirdiği Korinthos Körfezi'nin batı girişindeki Naupaktos (bkz. yukarıda beşinci bölüm, dn. 95.) ile İÖ 435 yılında Atina'nın müttefiki olan Adriyatik Denizi'ndeki Korkyra Adası (*Korfu*) Atina'nın İtalya ve Sicilya ile ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynadılar. Bkz. Pomeroy 2004, 166 vd.

7 Thuk. I.23. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 5.

olaylar silsilesinin başında Korkyra'nın (*Korfu*) sonradan "Adria Denizi" adıyla bilinecek olan İyon (*İon*) Denizi'nin sağ yanında kurduğu kolonisi Epidamnos'un iç savaşı vardı. İÖ 435 yılında patlak veren söz konusu iç savaşın tarafları kentin demokratlarıyla oligarşi yanlısı aristokratlarıydı. Demokratlar tarafından Epidamnos'tan kovulan oligarşi yanlıları, komşu Tautanti kabilesinden aldıkları yardımla kente gelip demokratları sürdüler. İktidarı oligarşi taraftarları lehine kaybeden demokratlar, yardım aramaya başladılar. Bunun için önce anakent Korkyra'ya başvurdular. Fakat bu girişimlerinden bilinmeyen nedenlerden dolayı bir sonuç alamadılar. Onların yardım için başvurdukları sonraki kent, Korkyra'nın iyi ilişkiler içinde olmadığı anakenti Korinthos oldu. Korinthos'ta oligarşik hükümet vardı. Buna rağmen Korinthoslular, Korkyralılara düşmanlıkları nedeniyle, Epidamnoslu demokratları desteklemeye karar verdiler.[8] Aralarında Megaralıların da yer aldığı kimi müttefiklerinden temin ettikleri gemilerle güçlü bir donanmaya sahip olan Korinthoslular, Epidamnos'u muhasara eden Korkyra'ya saldırdılar. Yapılan deniz savaşının galip tarafı Korkyra oldu. Epidamnos, Korkyralılar tarafından ele geçirildi.[9] Fakat Korinthoslular savaştan vazgeçmediler, misilleme yapmak için hazırlıklarını hemen başlattılar. Bu arada Korkyra, Korinthos'a karşı Atina'yla ittifak yapmak için girişimlerini başlattı. Atina, batı ticaretinde rakibi olan Korinthos ve Megara'yla sorunlarını nihai çözüme kavuşturacak fırsatı sunduğu için Korkyra'nın ittifak teklifine savunmayla sınırlı tutulmak koşuluyla olumlu yanıt verdi. Böylece Korinthosluların engelleyici diplomatik girişimlerine rağmen Korkyra-Atina arasında bir savunma ittifakı İÖ 433 yılında kuruldu.[10]

Atina-Korkyra ittifakı, Korkyra'nın Peloponnesos Birliği'nin üyesi olmaması nedeniyle Otuz Yıl Barış Antlaşması'nı da bozmuyordu. Dahası Atina'nın Korkyra'yla ittifakı savunmayla sınırlı

8 Thuk. I.24-26.1. Foster 2010, 45 vd. Rhodes 2006, 82 vd. Lewis 2006, 373. Ste. Croix 1972, 68.

9 Thuk. I.26-29. Korkyralılar bu zaferlerinin ardından Korinthos ile ittifak yapmış olan tüm kentlere saldırdılar. Bunlar arasında Korinthos'a yardım etmiş olan Kyllene de vardı. Bkz. Thuk. I.30.

10 Thuk. I.31-45. Ayrıca bkz. Lewis 2006, 373 vd. Rhodes 2006, 83 vd. Kagan 2003, 30-33. Ste. Croix 1972, 70 vd. Korkyra (*Korfu*) ile ana kenti Korinthos arasındaki ilişkilerin uzun süredir bozuk olduğu bilgisi için bkz. Plut. *Them.* 24.1.

tutulmuştu ve Korkyra'nın yardımına gönderilen 10 Atina gemisi savunmayla sınırlı bir görev icra edecekti. Fakat ittifak, her ne kadar savunmayla sınırlı tutulsa da yapılacak savaşa Atina'nın dahlini kaçınılmaz hâle getiriyordu. Nitekim Korinthoslular, 90'ı kendilerine ait olmak üzere diğerlerini Peloponnesos Birliği üyesi müttefiklerinden gelenlerle oluşturduğu 150 gemilik bir donanmayla Korkyra'ya saldırdı. İÖ 433 yılı Ağustos'unda ya da Eylül başında yapılan bu saldırıyla Korkyra ile Korinthos arasındaki ikinci deniz savaşı patlak verdi. Sybota adaları açığında yapılan bu savaşa (*Sybota Savaşı*) Atina'nın savunma amaçlı olarak orada bulundurduğu 10 gemisi de dâhil oldu.[11] Korkyra'nın zaferiyle nihayetlenen savaş, Korinthos'un batı ticaretinin önünü açma çabalarını beyhude hâle getirdi. Bu nedenle Korinthoslular, Sybota Savaşı'na dâhil olan Atinalıları Otuz Yıl Barış Antlaşması'nı ihlal etmekle suçladılar. Bu suçlama Sparta ve müttefiklerini, Sicilya ve Güney İtalya'daki siyasi ve ticari çıkarların korunup korunmayacağına dair bir karar vermek zorunda bıraktı.

VII.2.2. Poteidaia Sorunu: Sparta'da Savaş Kararı

Poteidaia, Kuzeydoğu Yunanistan'daki Khalkidike Yarımadası'nda kurulmuş bir Korinthos kolonisiydi. Aynı zamanda Delos Birliği'nin de üyesi ve dolaysıyla Atina'nın da müttefikiydi. Bu yönüyle benzersiz ve dikkat çekici olan Poteidaia, Sybota Savaşı'ndan bir yıl sonra (İÖ 432) Peloponnesoslularla Atinalılar arasında yaşanan karmaşık bir anlaşmazlığın merkezinde yer aldı. Zira Atinalılar, bu sırada anakent Korinthos ile ilişkilerini gayet dostça sürdüren, hatta kent yönetimini Korinthoslu arkhonlara emanet eden Poteidaia'nın isyan edip Delos Birliği'nden ayrılabileceğini ve bölgenin diğer kentlerinin de onlara katılabileceğini düşündüler. Bu nedenle Poteidaialılardan kentin deniz tarafındaki duvarlarını yıkmalarını ve bir yıllığına kamu görevi yapmak üzere Poteidaia'ya gelen Korinthoslu magistratlardan kurtulmalarını ve Atina'ya rehineler vermelerini istedi. Fakat Atinalıların bu talepleri, Korinthosluların ve onlarla ittifak yapan Makedonya Kralı II. Perdikkas'ın

11 Thuk. I.46-55. Roberts 2017, 51 vd. Kershaw 2010, 102. Foster 2010, 68-79. Lewis 2006, 373 vd. Kagan 2003, 34. Ste. Croix 1972, 77, 318 (İÖ 433 Ağustos'u ya da Eylül başı).

desteğini alan Poteidaialılar tarafından dikkate alınmadı, reddedildi. Bunun üzerine hem Atinalılar hem de Korinthoslular Poteidaia'ya asker gönderdiler ve kent dışında yapılan savaşta yenilen taraf, Attika-Delos Deniz Birliği üyesi bir kente asker göndererek Otuz Yıl Barış Antlaşması'nı bozan Korinthos oldu.[12] Böylece Attika-Deniz Birliği'nin üyesi olarak kalmasını sağlamak için Poteidaia'yı kuşatıp ele geçirmek isteyen Atina'nın önü açıldı.

Otuz Yıl Barış Antlaşması'nın bozulmasına yol açacak politik bir tavrı ortaya koymaktan özenle kaçınan Spartalılar, Atina'nın Poteidaia kuşatması nedeniyle Peloponnesos Birliği üyelerini Sparta'da toplamak zorunda kaldı. Korinthos, Megara ve Aigina'nın temsilcileri, İÖ 432 yılı Ağustos'unda toplanan Sparta Meclisi'nde Atinalıları suçladılar.[13] Özellikle Korinthoslular, Sparta'nın müttefiklerinin davasına karşı duyarsızlığını şiddetli bir şekilde eleştirdiler ve böyle devam ederse Korinthosluların da farklı bir ittifaka dâhil olmak zorunda kalacağını söyleyerek Spartalıları tehdit ettiler.[14] Bu arada Sparta'da bulunan bazı Atinalılar, Otuz Yıl Barışı koşulları üzerine hakem tayin edilmesi konusunda Spartalıları zorladılar.[15] Tüm taraflar konuşmalarını yaptıktan sonra Sparta Meclisi'nden çıkarıldılar. Zira Spartalılar konuyu kendi aralarında müzakere edip karar vereceklerdi.

Sparta Meclisi'nde konuşan Sparta Kralı II. Arkhidamos (İÖ 469-427/6) temkinliydi. Atinalıların denizdeki gücüne işaret ederek savaşın sanıldığı gibi kolay nihayetlenmeyeceğini söylüyor, başlayacak savaşın süresiyle ilgili tahminini "belki çocuklarımıza bırakacağımız miras" diyerek ifade ediyor[16] ve Atinalıların hakeme başvurulmasıyla ilgili teklife sıcak bakıyordu. Fakat Sparta'nın savaşçı karaktere sahip *ephoros*larından birisi olan Sthenelaidas, Atinalıların saldırganlığına işaret ederek Spartalıların müttefiklerini savunması gerektiğini ileri sürüp Atina'ya savaş

12 Thuk. I.57 vd. Rhodes 2006a, 86. Poteidaia sorunuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Roberts 2017, 53 vd. Rhodes 2006a, 87 vd. Kagan 2003, 37. Ste. Croix 1972, 79 vd.

13 Thuk. I.66-68. Ayrıca bkz. Lewis 2006, 376 vd. Kagan 2003, 41 vd. Kagan 1974, 43 (İÖ 432 Ağustos'u).

14 Thuk. I.69-71. Korinthosluların Sparta'yı tehdit eden konuşması için bkz. Thuk. I.71. 4-7.

15 Thuk. I.73-78.

16 Thuk. I.81.6. Ayrıca bkz. Foster 2010, 91 vd.

ilan edilmesini istedi. Sonra başkanlığını yaptığı Sparta Meclisi'nin kararını öğrenmek için oylamaya geçti. Sparta Meclisi'nde oylama sesle (*bağırma*) ile yapılırdı. Fakat oylamada bağıran tarafların hangisinin sesinin yüksek olduğu anlaşılamadı. Bunun üzerine Sthenelaidas, meclisin kararını netleştirmek için Atinalıların haksızlık yaptığını söyleyenleri bir tarafta, yapmadığını düşünenleri diğer tarafta topladı. Sayım sonunda meclisin kararının Atinalılara savaş ilan edilmesi yönünde olduğu öğrenildi.[17] Böylece Sparta ilk savaş kararını alan taraf oldu. Thoukydides'e göre Spartalılar, müttefiklerinin konuşmalarından etkilendikleri için değil, Atinalıların gittikçe artan güçlerinden korktukları ve onların daha fazla güçlenmesinin önüne geçmek için, Yunanistan'ın büyük bir kısmının artık Atinalılara tabi olduğunu gördükleri için bu kararı vermişlerdi.[18]

VII.2.3. Barış Adına Son Diplomatik Girişimler

Atina'yla yapılacak savaşın sonucunu öğrenmek için Delphoi'a danışan ve olumlu yanıt alan Spartalıların[19] kendi meclislerinde aldıkları savaş kararı, Peloponnesos Birliği Meclisi'nde de onaylandı. Fakat yine de 14 yıl yürürlükte kalan Otuz Yıl Barış Antlaşması'nı ihlal eden taraf suçlamasının muhatabı olmak istemeyen Spartalılar, sağlam bir savaş bahanesi bulmak ihtiyacını hissettiler ve Atina'ya elçilerini gönderdiler. Elçiler vasıtasıyla Atinalılara reddedilmesi kaçınılmaz taleplerini ilettiler. Son derece kışkırtıcı olan söz konusu taleplere göre Atinalılar, Poteidaia kuşatmasını kaldıracaklar, Aigina'ya bağımsızlığını geri verecekler ve Megaralılara koydukları ekonomik ambargoyu kaldıracaklardı. Spartalılara göre en azından Perikles'in de mensubu olduğu "lanetli Alkmaionidai (Alkmaionlar) ailesi"nin tümü Atina'dan sürülür ve Megara ambargosu kararı geri alınırsa barış korunabilirdi. Fakat Sparta Kralı Arkhidamos'un "konukluk dostu" (=*ksenos*) olan Atinalı Perikles bu koşulların tümünü reddetti. Ayrıca her ne kadar sorunların çözümü konusunda hakeme başvurma yöntemine istekli gibi görünse de görüşmelerin yerini

17 Thuk. I.86-87. Ayrıca bkz. Foster 2010, 94 vd.
18 Thuk. I.88.
19 Thuk. I.118.

düşmanlıkların almasına yol açacak koşulları da eklemekten geri durmadı. Bu koşullardan en önemlisi Spartalıların Plataia Savaşı'nda Yunan ordusunun komutanlığını yapan Pausanias'ın sığındığı ve orada açlıktan öldüğü Athena Tapınağı ilahının lanetinden arınmalarını istemesiydi.[20] Sparta ve Atina arasındaki diplomatik görüşmeler birkaç ay daha devam etti. Spartalıların bu görüşmeleri nihayetlendiren son teklifi, Attika-Delos Deniz Birliği üyelerine otonomilerinin iadesiydi. Bu teklif, Sparta'yı Atina'yla yaptıkları ittifaka silah zoruyla bağlı kalan kentlerin hamisi yapıyordu. Teklifin hakeme havalesini isteyen Perikles'in reddedilmesiyle bir uzlaşma noktasına gelinemedi.[21]

VII.2.4. Thebai'ın Plataia'ya Saldırısı: Savaş Başlıyor

Kaçınılmaz savaşı başlatan taraf olmak istemeyen Sparta'nın kararsızlığı, İÖ 431 yılının Mart ayında 300 Thebailının Atina'nın müttefiki Plataia'ya yaptıkları saldırı ve orada aldıkları yenilgi sonrasına kadar devam etti. Sparta müttefiki Thebai'ın Atina müttefiki Plataia'ya saldırısı Otuz Yıl Barışı'nın açık ihlali ve dolasıyla savaş nedeniydi. Nitekim Atinalı Perikles, İÖ 479 yılında Perslere karşı kazanılan zafer dolayısıyla zaten özel bir saygınlığa sahip bulunan Plataia'ya yapılan bu saldırıyı karşılıksız bırakmadı. Thebai saldırısını öğrenir öğrenmez Attika'daki Boiotialılara saldırdı ve oradaki Boiotialıların tümünü esir aldı. Ardından Plataia'ya girdi, orada bir garnizon bırakıp erzak topladı. Bunun üzerine Sparta, müttefiklerine haberciler göndererek sekiz gün sonra istila edeceği Attika seferi için tüm hazırlıklarını tamamlamalarını ve bir ordu kurmalarını istedi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sparta Kralı Arkhidamos, Peloponnesos Birliği'nin askerî birliklerini Korinthos kıstağında topladı ve sonuç alamadığı bir diplomatik girişiminin ardından ordusuyla Attika'ya girerek 27 yıl devam edecek olan Peloponnesos Savaşı'nı İÖ 431 yılı baharında fiilen başlattı.[22]

20 Thuk. I.126-138. Buckley 2010, 315. Otuz Yıl Barışı'nın 14 yıl yürürlükte kaldığı konusunda bkz. Thuk. II.2.1.
21 Thuk. I.139-140, 144-145.
22 Thuk. II.6, 10; 12.3; 19.1. Peloponnesos Savaşı'nın başlamasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Roberts 2017, 67 vd. Lewis 2006, 370, 393 vd. Lazenby 2004, 32 vd. Kagan 2003, 64 vd. Kagan 1974, 17. Mansel 1984, 316 vd.

VII.3. Askerî ve Mali Bakımdan Savaşın Tarafları

Peloponnesos Savaşı, aslında oligarşinin hüküm sürdüğü muhafazakâr Sparta Devleti'yle demokratik rejimi benimsemiş Atina Devleti'nin savaşıydı. Fakat iki kent devletinin rejimi, aralarındaki tek tezat değildi. Sahip oldukları askerî güçleri ve mali imkânları bakımından da aralarında tezat vardı. Zira Sparta çok güçlü bir kara ordusuna sahipti ve bu ordu Yunan dünyasının en etkili askerî gücüydü. Nüfusu yaklaşık 250.000-300.000 civarında olan Atina ise Yunan dünyasının en büyük deniz gücüydü.[23] Atina ve limanı güçlü surlarla korunuyordu. Surların korunması için 16.000 piyade ve okçu tahsis edilmişti. Ayrıca 13.000 hopliti olan Atinalıların atlı savaşçılarının sayısı da 12.000'di. Savaşın başında Atina'nın sahip olduğu kullanılabilir durumdaki üç kürekli gemi (trier) sayısı 300'dü. Atina'nın diğer müttefikleri de gemileriyle (Khios, Lesbos ve Korkyra), piyade ya da para vermek suretiyle savaşa dâhil olmuşlardı. Atinalılar, sahip oldukları mali imkânları bakımından da Spartalılardan çok üstündü. Zira Spartalılar müttefiklerden üyelik aidatı almazken Atinalılar Attika-Delos Birliği üyesi kentlerce her yıl ödenen ve yıllık toplamı 600 *talanton* olan bir gelire sahipti. Ayrıca akropoliste muhafaza edilen hazinede toplam 9000 *talanton* gümüş para mevcuttu. Athena Tapınağı'na adanmış 5000 *talanton* değerinde altın ve gümüş vazolar ile Pers savaşlarında ele geçen ganimetler ile hatırı sayılır bir meblağa tekabül eden diğer tapınaklardaki adaklar da savaş için gerekirse kullanılabilecekti. Gerektiğinde satılabilecekler arasında Tanrıça Athena'nın altın süsleriyle Perikles'in ederi 40 *talanton* olan altından elbisesi vardı.[24]

Her iki kent de liderliğini yaptığı ittifakı bu savaşa sürüklediler. Bu nedenle Peloponnesos Savaşı, hemen hemen tüm Yunanların dâhil olduğu bir Yunan dünyası savaşıydı. Sparta'nın liderliğini yaptığı ittifakı (*Peloponnesos Birliği*), Akhaia Pellene ve Argos hariç, tüm Peloponnesos (*Mora*) kentleri oluşturuyordu. Megara, Anaktorion ve Orta Yunanistan'daki bazı Boiotia kentleri de Sparta'nın müttefikleri arasındaydı. Peloponnesosluların donanma

23 Thuk. I.18. Nüfus konusunda bkz. Cartledge 2003, 168. Strauss 2014, 70 vd.

24 Thuk. II.13. Tarafların askerî ve mali kaynakları konusunda ayrıca bkz. Strauss 2014, 72 vd. Rhodes 2006a, 91-94 (Atina'nın mali kaynakları), 94-95 (Sparta'nın mali kaynakları). Cartledge 2003, 168 vd. Roberts 2017, 71 vd.

gücünü Korinthos, Sikyon, Megara, Akhaia Pellene, Elis (=Eleia), Ambrakia ve Leukas sağlarken, Boiotia, Phokis ve Lokris'in savaşa dahli Atlı Birliği'yle oldu. Sparta da dâhil Peloponnesos Birliği'nin üyesi olan diğerleri, savaşın piyade gücünü oluşturdular. Atina'nın bir kara savaşında çıkarabileceği hoplit sayısı, Sparta ve müttefiki Boiotia'nın çıkaracağı hoplitlerinin ancak yarısı kadar olabilirdi.[25]

VII.4. Savaş Stratejileri ve Arkhidamos Savaşı (On Yıl Savaşı)

Birçok savaşan devlet gibi sonuçlarının neye yol açacağını açıkça görmeksizin savaşa tutuşan Atina ve Sparta, savaş stratejilerini sahip oldukları üstünlüklerine göre belirlediler. Sparta'nın üstünlüğü Yunan dünyasının en büyük kara gücü olmasıydı. Atina'nın üstünlüğü ise en büyük deniz gücü olmasıydı. Atinalıların karada yapılacak bir meydan savaşına cesaret edemeyeceğini bilen Sparta Kralı II. Arkhidamos, savaş stratejisini Attika'yı karadan istila edip tahrip etmek suretiyle Atinalıları teslim olmaya zorlamak ya da Atina'yı Sparta'ya kesin zafer getirecek bir kara savaşına çekebilmek üzerine kurdu. Attika-Delos Birliği'nin dağılması böylece sağlanmış olacaktı.[26] Atinalı Perikles'in savaş stratejisinde Sparta ile karada bir meydan savaşına tutuşmak ve Atina imparatorluk sınırlarını genişletmeyi hedefleyen bir politika takip etmek kesinlikle yoktu. Onun savaş stratejisi tamamen mevcut sınırları korumak üzerine temellendirilmişti. Bu nedenle kenti, Pire (*Peiraieus*) Limanı'na bağlayan Uzun Surlar ile Atina'nın savunması sağlamdı. Kırsalda yaşayan Atinalı çiftçiler eşlerini, çocuklarını, taşınabilir mallarını yanlarına alarak kent surlarının içine taşınmışlardı. Atinalı çiftçilerin hayvanları ise savaş başlamadan önce Euboia'ya (*Eğriboz*) gönderilmişti.[27] Bu nedenle Atinalılar, Arkhidamos'un hasat mevsiminde başlattığı saldırısından, yağma ve talanlarından çok etkilenmediler. Perikles'in

25 Thuk. II.9. Atina'nın piyade ya da para vermek suretiyle savaşa dâhil olan müttefikleri ise şunlardı: Plataia, Naupaktos, Zakynthos, İyonlar, Karia ve Hellespontos, Trakya'daki Yunanlar, Peloponnesos ve Girit Adası arasındaki adalar, Melos ve Thera dışındaki Kiklad adaları (*Kyklades/Kykladlar*).

26 Thuk. II.18-19. Arkhidamos Savaşı'nda Sparta'nın askerî güçleri, stratejisi ve politikası konusunda bkz. Roberts 2017, 70 vd. Buckley 2010, 339 vd. Lewis 2006, 388 vd. Rhodes 2006a, 96-97 (Atina), 97-99 (Sparta), Kagan 2003, 66 vd. Kelly 1982, 25 vd. Kagan 1974, 18 vd. Brunt 1965, 255 vd.

27 Thuk. II.14. Buckley 2010, 337 vd. Pomeroy 2004, 1001. Kagan 2003, 70.

savaş stratejisinde sahip olduğu deniz gücü üstünlüğüyle deniz hâkimiyetini korumak ve sürdürmek vardı. Bu nedenle deniz yolları açık ancak denetim altında tutulacaktı. Bu arada Lakonia ve Peloponnesos'un diğer bölgelerinin kıyılarına yağma ve talan saldırısı düzenlemek suretiyle Sparta ve müttefiklerine misilleme yapılacaktı. Sparta ve müttefiklerinin batı ticaretine engel olunarak onlara zarar verilecekti.[28]

Doğrudan Attika ya da Lakonia topraklarını hedefleyen saldırılardan ilkini başlatan taraf, tarafların stratejilerinden de anlaşılacağı üzere Sparta oldu. İÖ 431 yılında Attika topraklarını istila eden Sparta Kralı Arkhidamos, ekinler, üzüm bağları ve zeytin ağaçları da dâhil Atina kent surlarının dışında var olan her şeyi beş hafta boyunca yakıp yıkıp yağmaladı. Sonra kendi ordusunu açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakmamak için ülkesine döndü. Sparta saldırısı az da olsa Atina'da ölümlere yol açtı. Bu nedenle Perikles geleneğe uygun olarak bir cenaze töreni düzenleyerek bu savaşın ilk cenaze nutkunu verdi.[29] Atina donanması, Arkhidamos'un Attika'yı terk etmesinden sonra Lakonia ve Peloponnesos kıyılarına yapacağı yağma ve talan saldırılarını başlatmak üzere harekete geçti. Atinalıların savaşın ilk yılında yaptıkları bu saldırılarından nasiplenen kentler arasında Megara da vardı.[30]

Peloponnesos ordusunun komutanı olarak Attika'ya sefer düzenleyen Sparta Kralı Arkhidamos'tan dolayı Peloponnesos Savaşı'nın ilk on yıllık dönemine (İÖ 431-421) "Arkhidamos Savaşı" denildi.[31] Arkhidamos Savaşı'nın ilk yılındaki strateji sonraki yıllarda

28 Arkhidamos Savaşı'nda Atina askerî gücü ve stratejisi konusunda bkz. Roberts 2017, 71 vd. Buckley 2010, 337 vd. Lewis 2006, 380 vd. Hunter 2005, 101 vd. Holladay 1978, 400 vd.

29 Thuk. II.34-45. Sparta Kralı Arkhidamos'un ekinleri, üzüm bağlarını ve zeytin ağaçlarını kesip yok etmeyi hedefleyen bir tahribatı yapmış olması pek de mantıklı değil. Bunu yapmak yerine ürünlerini almayı tercih etmiş olmalıdır. Bkz. Strauss 2014, 44. Hanson 1983, 159 vd.

30 Thuk. II.25-27, 30-32.

31 Pomeroy 2004, 200. de Souza 2003, 30. Kagan 1974, 17. Arkhidamos Savaşı için ayrıca bkz. Roberts 2017, 75 vd. Lewis 2006, 370 vd. Pomeroy 2004, 200. Mansel 1984, 320. Arkhidamos İÖ 427 ya da 426 yılında ölmüş (Diod. II.48.2; XII.35.4) ve dolayısıyla onun savaşla alakası üç ya da dört yılla sınırlı kalmış, savaşın sonraki yıllarında Atina'ya karadan saldıran ordunun komutanlığını Arkhidamos'un oğlu ve halefi olan Kral II. Agis (İÖ 427/6-400) üstlenmişti. Bu nedenle kimi tarihçilere göre Peloponnesos Savaşı'nın

da uygulandı. Önce Kral Arkhidamos, sonra (İÖ 427/6 yılından itibaren) Kral Agis yıllık seferler düzenlediler. Her yaz, muhtemelen Mayıs ayı sonundan itibaren düzenlenen bu seferlerde Attika'da korumasız bırakılmış ne varsa yakılıp yıkıldı ve Atina kent merkezi karadan kuşatma altına alındı, fakat ele geçirilemedi. Zira savaş stratejisini deniz savaşları üzerine temellendiren Atina, mali bakımdan güçlüydü, denize egemen donanması ve usta gemicileri vardı.[32] Bunlar sayesinde Atina'da yiyecek sıkıntısı hiç yaşanmadı ve güçlü donanmasıyla çok rahat misillemelerde bulundu. Bu sayede Atinalılar, daha savaşın ikinci yılında Poteidaia'yı teslim almayı başardılar ve Poteidaialıları Atina'nın şartlarını kabul etmeye zorlayarak kente Atinalı koloniciler (*Kleroukhiai*) yerleştirdiler.[33] Ancak Perikles'in Atina stratejisine dair politikası, denizde gemi muhafaza etmenin gerektirdiği büyük maliyet nedeniyle uzun vadede sıkıntılıydı. Ayrıca bu politikanın uzun vadede ortaya çıkaracağı başka sıkıntılar da vardı. Perikles stratejisinin moral bozucu karakterini oluşturan bu sıkıntılardan birisi, Peloponnesosluların işgali altındaki toprakları dolayısıyla çiftçilerin çıkar hesaplarıydı. Bir diğeri donanma hizmetinin mali imkânlarından yararlanan kentli nüfusun çıkar çatışmasıydı. Daha kötüsü Peloponnesos Savaşı'nın ikinci yılında (İÖ 430) Atina'da bir salgın hastalığının ortaya çıkmasıydı. İÖ 427 yılına kadar devam eden, fakat bugün de tanısı (veba, çiçek, tifo, tularemi, kızamık, kızıl humma, Ebola, dang humması, vb) yapılamamış olan salgında 4400 hoplit, 300 süvari ölmüştü. Halkın diğer sınıfları arasından ölenlerin sayısı ise 10.000'den daha fazlaydı. Salgın nihayetlendiğinde Atina nüfusunun %30'u yaşamını kaybetmişti.[34] Ölenler arasında Perikles de

Nikias Barışı'na (İÖ 421) kadar olan on yıllık dönemine "Arkhidamos Savaşı" demek doğru değildir, onun yerine Thoukydides'in (V.25.1.) de tanımladığı gibi "On Yıl Savaşı" denilmesi gerekir. Bkz. Ste. Croix 1972, 295. Ayrıca bkz. Cartledge 2003, 150 vd. Kagan 2003, 55.

32 Thuk. II.13. Arkhidamos döneminde İÖ 430 ve 426 yılları istila seferlerinin olmadığı yıllardı. İÖ 430'daki seferin yapılmama nedeni muhtemelen salgın hastalıktı. İÖ 426 yılı seferinin iptalini gerektiren neden ise depremdi.

33 Thuk.II.58, 70.

34 Thuk. II.47-54 (4400 hoplit, 300 atlı), 58.3 (Khalkidike'ye gönderilen 4000 hoplitten 1050'si öldü). Diod. XII.58 (4000 hoplit, 300 atlı, 100.000 özgür ve köle). Kagan 2003, 78 vd. Thoukydides (II.47 vd) salgın hastalığına tanık olmuş bu hastalığa yakalananların nasıl acı çektiğini görmüş birisi olarak hastalığı ve

vardı.[35] Perikles'i öldüren salgın, savaş durumunda bir değişiklik nedeni olmadı. Fakat Perikles'in savaşın başlamış olduğu tarihten iki buçuk yıl sonra ölümü, Atinalılar için büyük bir kayıptı. Zira Atina'da siyasi birlik onun liderliğinde sağlanabilmişti. Peloponnesos

hastalığın belirtilerini eserinde dikkatli bir şekilde tanımladı. Onun aktardığı bilgilere göre savaşın ikinci yılı olan İÖ 430 yılı yazında, Arkhidamos'un ikinci kez Attika'ya gelip yağma faaliyetlerini başlattığı sıralarda ortaya çıkan salgın, ilk olarak Lemnos (*Limni*) Adası'nda görülmüş, ondan önce de Aitiophia'da (*Habeşistan*) ortaya çıkmış, oradan Mısır ve Libya'ya yayılmış, nihayetinde Atina'da ve Pire (*Peiraieus*) Limanı'nda görülmüş. Önceden hastalığın salgın olup olmadığı anlaşılamamış, Peloponnesoslıların kuyulara attığı zehirden kaynaklandığına dair iddialar da dillendirilmiş. Bir ön belirti olmadan birdenbire yüksek ateşle başlıyor, hastanın gözleri yanıyor, boğaz ve dilinde kanamalar, ağır bir ağız kokusu oluyor, nefes alıp vermesi düzensizleşiyor, göğsünde çok şiddetli bir ağrı oluyor ve ardından öksürük ve çok şiddetli mide ağrısı başlıyormuş. Kimi hastalarda mide ağrısından sonra kusma başlarken, kimilerinde kusma görülmüyor, fakat hıçkırık başlıyor ve hıçkırık kimi hastalarda uzun, kimilerinde kısa sürüyormuş. Deri kızıllaşıp pürüzlü bir hâl alıyormuş. Hastanın dışardan bakıldığında pek fark edilmeyen ateşi hafif giysilerin bile giyilmesine engel oluyormuş. Yanma hissi yüksek oluyormuş ve bu nedenle hastalar kendilerini suyu soğuk olan kuyulara atmak istiyorlarmış ve bol su içiyorlarmış. Ancak rahatlama anlamında bunların bir faydası olmuyormuş. Yorgunluk ve susuzluk hissiyle devam eden hastalık bulaştığı insanının ekseriyetini yedi ya da dokuz günde öldürüyor. Kimi hastalarda şiddetli ishale neden oluyor ve ishali atlatamadan yaşamını yitiriyor. Kimi durumlarda hastalık kendisini cinsel organlara, ayak ve parmak uçlarına taşıyor, insanlar hastalıktan kurtulmak ümidiyle bu organlarını isteyerek kaybedebiliyorlarmış. Hastalığı kapan kimi insanlar kurtulmayı başarıyorlarmış, fakat onlar da bilinçlerini yitiriyorlar, kendilerini ve akrabalarını tanıyamaz oluyorlarmış. Thoukydides'in aktardığı bilgilere göre kuşlar bile bu hastalığa yakalananlara dokunmuyordu. Onlara dokunan hayvanlar da kısa bir süre sonra yaşamlarını kaybediyorlardı. Tüm bunlar hastalığın ortak noktalarıydı. Zira değişik belirtiler de görülebiliyordu. Kısa bir süre içinde insandan insana bulaşan ve toplu ölümlere neden olan hastalık nedeniyle insanlar yalnız bırakılıyordu. Atina'da pek çok ev boşalmıştı. Hastalığa karşı cesur olup hasta dostlarının evlerine gidip onlara yardımcı olmak isteyeler onlarla aynı akıbeti paylaşıyorlardı. Hastalığı yenmiş olanlara hastalığın yeniden bulaşma riski yoktu. Ölenlerin cesetleri üst üste yığılıyor, yakılıyor, tapınaklarda ölenleri kaldıran olmuyordu. Salgının çok yaygın bir hâle gelmiş olmasının bir sonucu olarak insanların kutsal ve tanrısal olan şeylere saygısı azalmış, mezarlar ve cenaze törenleriyle ilgili gelenek terk edilmeye başlamış, tanrı korkusu ortadan kalkmıştı. Atina'daki salgınla ilgili olarak ayrıca bkz. Sansone 2017, 175 vd. Roberts 2017, 83 vd. Strauss 2014 (salgında ölen hoplitler ve onların tüm hoplitlere oranı: %34). Littman 2009, 456 vd. Rhodes 2006a, 122. Pomeroy 2004, 203 vd. Holladay-Poole 1984, 483 vd. Holladay-Poole 1979, 282 vd. Kagan 1974, 70 vd. Sallares 1991, 244 vd.

35 Plut. *Per.* 38.1-2.Thuk. II.65.6.

Savaşı'nın Perikles dönemindeki seferleri bulaşıcı hastalık nedeniyle kısa süreliydi. Fakat Dekeleia'nın Sparta üssü olduğu İÖ 413 yılına kadar durumda değişiklik olmadı ve sefer sürelerinin hiçbirisi 40 günden daha fazla olmamıştı.[36] Perikles döneminin bir diğer özelliği de Sparta'yla bir hoplit savaşının (kara savaşının) düşünülmemiş olmasıydı.

Perikles'in dönemi savaş stratejisi ölümünden sonra yerini alan Kleon döneminde de çok değişmedi. Fakat kendisi gibi sanayici olan radikal demokratlar ve tüccarlarca desteklenen ve radikal bir demokrat olan Kleon'un karakteri, saldırgan, fakat mantıksız olmasıyla Perikles'inkinden farklıydı. Zira Kleon bu karakterini İÖ 427 yılında patlak veren Lesbos (*Midilli*) isyanı karşısında takındığı tavırla net olarak sergiler. Zira o, Lesbos kenti Mytilene'nin tüm yetişkin erkeklerinin infaz edilmesini, kadın ve çocuklarının köleleştirilmesini ister ve bunu Atina Halk Meclisi'nde onaylatmayı başarır, kararın gereği için Lesbos'a bir savaş gemisi gönderilmesini sağlar. Fakat Atina Halk Meclisi, gemi ayrıldıktan sonra usta demagog Kleon'un ölüm emrini yeniden tartışır, Diodotos adlı bir Atinalının yaptığı etkili konuşma önceki kararın iptal edilmesini sağlar. Bu karar üzerine Lesbos'ta yapılacak katliamın durdurulması için hemen ikinci bir gemi görevlendirilir ve bu gemi zamanında ulaşıp Lesbos'taki katliamı önler. Fakat isyanın önde gelenleri affedilmez.[37]

İÖ 427 yılı genel anlamda dehşet verici bir yıldı. Zira Plataia'nın Sparta tarafından ele geçirilip Thebailılara verilmesiyle başlayan Korkyra'daki iç savaşa da İÖ 427'de tanık olundu.[38] Bu arada Atina Sicilya'daki Leontinoi'ya küçük bir donanma gönderdi, onların generali Demosthenes, Spartalıları İÖ 426'da Olpai'da yendi ve böylece Sparta'nın kuzeybatıdaki güvenilirliği tamamen bitirildi. Oradaki Korinthos kolonileri, umutlarını Sparta'ya bağlayamayacaklarını da bu vesileyle anlamış oldular. Fakat Atina, en büyük askerî başarısını İÖ 425 yılında Demosthenes ve Nikias komutasındaki Atina

36 Thuk. II.57.2. Buckley 2010, 384. Lazenby 2004, 38.

37 Thuk. III.36, 49. Diod. XII.7. Lesbos isyanı ve Mytilene konusunda ayrıca bkz. Küçüker 2019, 728 vd. Roberts 2017, 104 vd. Pomeroy 2004, 204 vd. Kagan 2003, 104-112. Kleon'un saldırgan karakteriyle ilgili olarak bkz. Arist. *Ath. Pol.* 28.3 vd.

38 Thuk. III.52, 70-85.

donanmasının Peloponnesos'a yaptığı saldırılar sırasında elde etti. O zaman Atina donanması önce Messenia'nın batı kıyısındaki Pylos'u (*Navarin*) ele geçirdi, ardından Sphakteria'da 120'si Spartalı olmak üzere toplam 420 Peloponnesos askerini (*hoplit*) esir aldı. Bu arada Atinalılar III. Messenia Savaşı sonrasında Naupaktos'a yerleştirdikleri Messenialıların Lakedaimonia'ya saldırıp yağma ve talan yapmalarını desteklediler. Messenialıların saldırısının yeni bir helot isyanını tetikleyeceğinden korkan Spartalılar, Atinalılara elçiler gönderip barış talep ettiler. Fakat Atina hükümetinin başında bulunan savaş yanlısı Kleon, Atina ile Sparta'nın ittifak yapmasını ve Yunanistan'ın Atina-Sparta ittifakı tarafından yönetilmesini teklif eden Spartalılara olumsuz yanıt verilmesini sağladı.[39] Aynı yılda (İÖ 425) Attik-Delos Birliği'nden isyan ederek ayrılmak isteyenlere karşı tavizsiz bir politika takip eden Atinalı Kleon, müttefiklerden alınan vergi miktarını %300 artırdı. Mahkemede jüri üyesi olarak görev alanlara ödenen 2 *obolos*luk ücreti ise %50 artırmak suretiyle 3 *obolos*'a yükseltti. Kleon magistratlar tarafından demokrasiye itibar edilmesini garanti eden şevkli bir kampanyayı da yönetti.[40]

İktidarını İÖ 424 yılında da devam ettiren Kleon, Peloponnesosluların Attika'ya yaptıkları yağma ve talan seferlerini önlemek için esir alınan Spartalı askerlerin idam edileceği tehdidine başvurdu.[41] Tarafların savaş stratejisini değiştiren bu tehdit sonrasında Atinalılar önce Nikias komutasındaki bir orduyu Korinthos'a gönderdiler. Sefer fiyaskoyla sonuçlandı. Sonra Boiotia'ya bir saldırı düzenleyen Atinalılar, Attika sınırındaki Delion'da Thebailılarla yaptığı büyük bir savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar.[42] Bu arada Sicilya'daki Leontinoi'ya gönderilen

39 Olpai, Pylos ve Sphakteria savaşları, Spartalıların ateşkes talepleri ve bu taleplerin reddedilmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Thuk. IV.3-41. Plut. *Nik.* 7-8. (Pylos ve Sphakteria). Ayrıca bkz. Kershaw 2010, 104 vd. Lewis 2006, 411, 414-418. Pomeroy 2004, 207 vd. Kagan 2003, 132-136 (Olpai), 137-156 (Pylos ve Sphakteria). Kleon tarafından Sphakheria'da kuşatılan ve ne yapacaklarını Sparta hükümetine soran Spartalı askerler, Sparta hükümetinden şu ilginç yanıtı aldıktan sonra teslim olmaya karar verdiler: "Onursuz bir şey yapmamak koşuluyla kararı kendiniz verin." Bkz. Thuk. IV.38.

40 Kershaw 2010, 104.

41 Thuk. IV.41.1.

42 Thuk. IV.42-45. (Korinthos Seferi); 90-100 (Delion Savaşı). Delion savaştan 17 gün sonra Thebailılar tarafından ele geçirildi. Bkz. Thuk IV.101.1. Ayrıca bkz. Kagan 2003, 165-170.

40 gemilik Atina donanması da Gela'da toplanarak Atina'ya karşı bir savunma ittifakı kuran Sicilya Yunanları tarafından İÖ 424 yılında geri püskürtüldü.[43] Sparta saldırılarının hedefinde ise Trakya (*Thrake*) vardı. Emrindeki Peloponnesos ordusuyla Trakya için yola çıkan Spartalı Brasidias (veya *Brasidas*), bölgedeki kimi kentlerin Attika-Delos Deniz Birliği'nden ayrılmalarını sağladı. Makedonya Kralı II. Perdikkas ve Khalkidike'deki bazı kentlerin dâhil olduğu bir koalisyonun lideri olarak Atina kolonisi Amphipolis'e saldırdı ve bu kenti kuşattı. Peloponnesos Savaşlarını yazan Thoukydides bu sırada Thasos (*Taşöz*) Adası'nda bir donanmanın komutanıydı. Kendisinden istenen yardımı getirmekte geç kaldı. Amphipolis, Brasidias tarafından ele geçirildi. Kentin ele geçirilmesine engel olamamakla suçlanan Thoukydides Atinalılar tarafından yirmi yıllığına sürgün cezasına çarptırıldı ve Thoukydides Peloponnesos Savaşı adıyla tarihe mal edilmiş olan kitabını o zaman yazmaya başladı.[44] Atinalılar, Amphipolis'i ve Brasidias tarafından ikna edilerek Atina ittifakını bozan ve Sparta tarafına geçen Khalkidike bölgesindeki diğer kentleri yeniden kazanmak için Kleon komutasındaki bir orduyu görevlendirdiler. Fakat bu ordu, Brasidias komutasındaki Peloponnesos ordusuyla Amphipolis'te yaptığı savaşta yenildi. İÖ 422 yılında yapılan bu savaşta her iki tarafın komutanı, yani Kleon ve Brasidias yaşamlarını yitirdiler.[45] Böylece Peloponnesos Savaşı'nın Sparta Kralı Arkhidamos'un adıyla (*Arkhidamos Savaşı*) bilinen ilk on yıllık dönemi geride kalmış oldu.

VII.5. Nikias Barışı

Komedya yazarı Aristophanes'e göre Brasidias ve Kleon, barış düşmanlarıydı. Onların İÖ 421 yılında ölmesi, hem Sparta'daki hem de Atina'daki barış taraftarlarının işini kolaylaştırmış ve bu durum Atina'da barış taraftarlarının lideri Nikias ile Sparta'nın İÖ

43 Thuk. IV.65-66.

44 Thuk. IV.70.1; 74.1; 78.1; 79-84, 88-89, 102-116. Diod. XII.68. Brasidias ve onun Trakya'daki askerî faaliyetleri konusunda ayrıca bkz. King 2018, 38 vd. Roberts 2017, 146 vd. Lewis 2006, 426 vd. Lazenby 2004, 92 vd. Pomeroy 2004, 209. Kagan 2003, 171-186. Cartledge 2003, 171 vd.

45 Thuk. IV.117; V.6-11. Diod. XIII.74.2. Kagan 2003, 104. 187, 194. Lewis 2006, 430. Hammel 1998, 144, a.

426 yılında sürgünden dönen barış taraftarı kralı Pleistoanaks'a (İÖ 459-409) iktidar yolunu açmıştı.[46] Zira on yıldır neredeyse aralıksız devam eden savaşlar, hem Spartalıları hem de Atinalıları yormuştu. Atinalıların yorgunluğu savaşın ikinci yılında başlayan salgın nedeniyle daha fazlaydı. Spartalıların ezelî düşmanları olan Argos kenti ile İÖ 451 yılında yaptıkları Otuz Yıl Barış Antlaşması'nın da süresi dolmuştu. Ayrıca Sparta'nın Pleistoanaks liderliğindeki barış taraftarları, Atinalılarla barış yaparak onların elindeki esirleri geri almak istiyorlardı. Bu nedenle Atinalıların desteğiyle iktidar olan Nikias'ın başlattığı barış görüşmeleri, savaş yanlısı radikal demokratların şiddetli muhalefetine rağmen amacına ulaştı. Atinalılar ve Spartalılar arasında İÖ 421 yılının Mart ayında imzalanan ve Nikias'ın adıyla tarihe geçen bu barış antlaşmasının (*Nikias Barışı*) ön koşulu tarafların savaşta ele geçirdiği yerleri geri vermesiydi.[47] Sparta'nın kimi müttefikleri (Megara, Korinthos, Boiotia ve Elis) toplantıya katıldıkları hâlde antlaşmanın tarafı olmayı kabul etmediler.[48] Tarafların geçerlilik süresini beş yıl[49] olarak belirleyip imzaladığı (=yeminle onayladığı) bu antlaşmanın koşullarına göre hem Spartalılar hem de Atinalılar, müttefiklerinin de haklarına saygı gösterecekler, birbirlerinin müttefiklerine karşı düşmanlık yapmayacaklar, hileye başvurmayacaklar, bir anlaşmazlık durumunda hakeme başvuracaklardı. Ayrıca ortak tapınaklar tarafların kullanımına açık olacak, tarafların elçilerinin nereye gideceğine karışılmayacak, yolculuklarında güvenlikleri sağlanacak, Delphoi'un bağımsızlığını her iki taraf da tanıyacak ve her ne olursa olsun Delphoi'dan vergi alınmayacak, esirler ve ele geçirilen yerler

46 Thuk. V.15-17. Plut. *Nik.* 9.3 (Kleon ve Brasidias Yunanistan'ın en büyük düşmanıydılar. Her ikisi de Amphipolis'te yapılan savaşta öldü). İÖ 427/6 yılında Sparta Kralı Arkhidamos ölmüş ve onun halefi Agis olmuştu. Pleistoanaks da sürgünden dönmüş ve ikinci kral olarak tahtına oturmuştu. Bkz. Kagan 2003, 125, 188 vd.

47 Thuk. V.17.2. Plut. *Nik.* 9.7; 10.1. Thoukydides'e (V.19.1) göre antlaşma yürürlüğe girdiği yılda Sparta'nın ephoros'u Pleistoanaks'tı ve Sparta'nın Artemision ayının 4. günüydü. Aynı yılda Atina'nın Arkhon Eponymos'u Alkaios'tu ve Atina'nın Elaphebolion (Şubat-Mart) ayının 6. günüydü. Aristophanes, barışı öven şiirini (Eirene) İÖ 421 yılının baharında yazdı. Bu nedenle Nikias Barışı İÖ 421 yılının Mart ayından ne çok önce ne de çok sonra olabilir. Nikias Barışı'nın tarihiyle ilgili olarak bkz. Kagan 2003, 190.

48 Thuk. V.17.2. Plut. *Nik.* 10.2.

49 Thuk. V.18.3.

karşılıklı iade edilecekti. Antlaşmanın bu maddesine göre Atina Pylos'u Kythera'yı, Methana'yı ve Atalanta'yı; Sparta ise Amphipolis'i geri verecekti. Ayrıca Khalkidike kentleri Attika-Delos Deniz Birliği'ne yeniden dâhil olacak ve onların birlik hazinesine ödeyeceği yıllık vergi miktarı artırılmayacaktı.[50]

Yapılan barışın Sparta halkı üzerindeki etkisini bilmiyoruz, fakat komedya yazarı Aristophanes'in "Eirene" (*Barış*) adlı eserinde aktardığı bilgilerden çok açık olarak anlaşılmaktadır ki Atinalılar barışı haklı olarak memnuniyetle karşılayıp sevindiler.[51] Zira barış antlaşmasıyla savaş öncesi durum taraflarca resmen kabullenilmiş, Sparta ve müttefiklerini kıskandıran, korkutan Atina'nın Delos Birliği sayesinde kurduğu deniz imparatorluğunun tanınırlığına bu antlaşmayla resmiyet kazandırılmıştı. Fakat Nikias Barışı antlaşması, gerçekte bir ateşkes antlaşması bile olamadı. Zira Sparta'nın müttefikleri bu antlaşmanın tarafı olmayı reddetmişlerdi. Spartalılar hem bu nedenle hem de kendileriyle yaptığı barış antlaşmasını yenilemeyeceklerini bildiren Argosluların Atina ile ittifak yapabileceğinden korktukları için Atinalılarla yeni bir antlaşma yapmak ihtiyacını duydular.[52] Böylece Atina ve Sparta kentleri, ilkinden kısa bir süre sonra 50 yıl geçerli olmak üzere bir antlaşmaya daha imzalarını attılar. Bu antlaşmaya göre taraflardan birisi bir saldırıya uğradığında diğeri olabildiğince büyük bir orduyla onun yardımına koşacak, taraflardan birisinin bir düşman ülkesine saldırması durumunda da ittifak yapılacak, Sparta'da köle ayaklanması olursa Atinalılar tüm güçleriyle Spartalıların yardımına gelecekti.[53] Atina ve Sparta'nın yeminle garanti ettikleri bu antlaşmaya en azından doğrudan birbirlerini hedefleyen bir saldırıyı düzenlemeyerek 6 yıl 10 ay boyunca bağlı kaldılar.[54]

50 Antlaşma metni için bkz. Thuk. V.18. İlgili diğer bilgiler için bkz. Thuk. V.16-17; 19-21; 44.3. Diod. XIII.52.2-53. Nikias Barışı konusunda ayrıca bk. Roberts 2017, 159 vd. Tritle 2010, 114 vd. Buckley 2010, 352 vd. Kershaw 2010, 106. Lazenby 2004, 106 vd. Kagan 2003, 91 vd. Pomeroy 2004, 209 vd. Forde 1998, 71 vd. Kagan 1981, 159 vd.

51 Aristoph. *Eir.* 571-581.

52 Thuk. V.22.2.

53 Thuk. V.22.3; 23.

54 Thuk. V.25.3.

VII.6. Atinalı Alkibiades ve Sparta Kralı Agis: Ara Dönem Savaşları

Nikias Barışı'nın ömrünün kısa olmasının nedeni başta Korinthos olmak üzere Sparta liderliğindeki Peloponnesos Birliği'nin üyesi kimi kentlerin yapılan barış antlaşmasına muhalif olmalarıydı. Ayrıca antlaşmanın yapıldığı tarihte Atina halkı, henüz 30 yaşında genç bir siyasetçi olan Alkibiades'in etkisi altına girmişti. Savaş taraftarı bir şahin siyasetçi olan Alkibiades, Perikles'in yeğeniydi ve babası öldüğünde üç yaşında olduğu için Perikles'in evinde büyümüştü. Kaynaklarda zeki, atılgan ve yakışıklı bir genç olarak tanımlanan ve iyi bir eğitim aldığı söylenen Alkibiades'in hocaları arasında çağın ünlü filozofu Sokrates de vardı.[55] Ayrıca o, doğanın gücünü her şeyin üstünde tutan sofistlerden de ders almış ve onların teorik öğretisinden çok etkilenmişti. İnsani olmaları nedeniyle yasaları, gelenekleri ve töreleri küçümsemesinin, Atina siyasetinin zirvesine oturduğunda güçlü ve etkili bir Atina'yı hayal edip ona göre bir siyaset takip etmiş olmasının nedeni buydu. İyi bir asker olmasının yanı sıra usta bir diplomat da olan Alkibiades'in saldırgan ve savaşçı siyasetinin karşılığı da yok değildi. Sparta-Atina barışına muhalif Peloponnesosluların varlığı, onun şahin politikasına sağlam bir zemin sunuyordu. Nitekim Korinthos ve Eleia kentleri (=Elisliler), Nikias Barışı Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Peloponnesos Birliği'nden ayrıldılar ve Argos'un liderliğinde yeni bir ittifak cephesi kurdular.[56] Khalkidike'nin de dâhil olduğu bu ittifaka onlarla fikir birliğine sahip olmalarına rağmen Boiotialılar ve Mantineialılar katılmadılar.[57] Fakat Argos liderliğinde kurulan bu ittifakın ömrü uzun olmadı. Zira Boiotialılar, ittifaka katılmaya hazır olduklarını söylemelerine[58] rağmen sözlerine sadık kalmayarak Argosluların güven duygularını sarstılar. Atina-Sparta ittifakı karşısında yalnız bırakılacağı endişesi yaşamaya başlayan Argoslular, Sparta'ya

55 Alkibiades'in ailesi, çocukluğu, gençliği ve eğitimi konusunda geniş bilgi için bkz. Plut. *Alk.* 1-11; Nep. *Alc.* I.1 v. De Romilly 2019, 4 vd. Stuttard 2016, 127 vd. Rhodes 2011, 17 vd. Erten 2005, 5 vd. Gribble 1999, 29 vd.

56 Thuk. V.31.1. Argos ittifakı konusunda ayrıca bkz. Kagan 2003, 200 vd.

57 Thuk. V.31.6. Buckler 2003, 6 (Buckler'in aktardığı bilgiye göre ittifaka Mantineia da dâhil oldu).

58 Thuk. V.36-37.

elçiler gönderdiler ve elçileri aracılığıyla Spartalılardan barış talep ettiler. Talebin kabul görmesi üzerine Sparta ve Argos arasında bir ateşkes antlaşması yapıldı.[59]

Argos ile Sparta barışı, Alkbiades'in şahin politikasının aleyhineydi. Bu nedenle Alkibiades, gelişmelere hemen müdahil olup Argos'un Sparta ile yaptığı antlaşmayı bozmasını ve Atina ile ittifak yapmasını sağladı. İÖ 420 yılında yapılan Atina-Argos ittifakına Elis ile Arkadia'daki Mantineia'nın da dahlini sağladı.[60] Sonrasında savaşı hedefleyen saldırılar başladı. Bu saldırılardan ilki, Peloponnesos Birliği üyesi kentlerin (Korinthos, Arkadia, Boiotia, Megara, Sikyon) katkılarıyla oluşturulmuş bir ordunun başına geçen Sparta Kralı Agis tarafından İÖ 420 yılı yazında Argos sınırındaki Epidauros'a bir sefer düzenlenerek başlatıldı.[61] Agis komutasındaki Peloponnesos ordusunun Epidauros'taki başarılarından korkan Argoslular, Sparta Kralı Agis'e elçiler göndererek barış talebinde bulundular. Agis inisiyatif kullanarak barış talebini onayladı ve böylece dört ay süreli bir barış antlaşması imzalandı. Fakat Argos, Atinalılar tarafından tek başına barış kararı aldığı için suçlanırken, Kral Agis, Sparta halkına danışmadan barış antlaşması imzaladığı için mahkemeye verildi. Mahkemede suçlu bulunan Agis'in evinin yakılmasına ve 100 bin *drahme* para cezasına çarptırılmasına hükmedildi. Spartalılar af dileyen Agis'in bu cezalarını uygulamadılar, ertelediler. Fakat bir kanunla Agis'in sonraki seferlerine 10 Sparta vatandaşından oluşturulacak bir danışma kuruluyla gitmesini zorunlu kıldılar.[62]

Cezası ertelenen Agis'in emrine verilen sonraki Peloponnesos ordusunun hedefinde ise Mantineia kenti vardı. Agis'in İÖ 418 yılında çıktığı Mantineia seferine helotlar da dâhil edilmiş, Arkhadia, Korinthos, Boiotia, Phokis ve Lokris de bu sefere Sparta müttefiki olarak katılmışlardı.[63] Mantineia Savaşı'nda Atina ile ittifak hâlinde çarpışan Argos'u yenen ve hemen sonrasında Mantineia'yı teslim olmaya zorlayan, böylece Nikias Barışı maddelerinin yazılı olduğu mermeri anlamsız bir taş parçası hâline

59 Thuk. V.39-41.

60 Thuk. V.43-46 ve 47 (Antlaşma metni). Ayrıca bkz. Kagan 2003, 210 vd.

61 Thuk. V.54-59.1-3.

62 Thuk. V.59.4; 60; 63.

63 Thuk. V.59.4; 60; 63-64.

getiren Sparta Kralı Agis sayesinde hem Peloponnesos Birliği yeniden kuruldu hem de Argos, Atina'ya karşı Sparta ile ittifak yapmak zorunda kaldı.[64] İttifak antlaşması sonrasında Argos'un oligarkları olan 1000'ler kentteki halk iktidarını sonlandırdılar ve Sparta'nın rejimini örnek alan yeni bir rejim kurdular.[65] Bu arada Atinalılar, Atina'yı yalnızlaştırıp Sparta'yı yeniden Yunanistan'ın en büyük askerî gücü hâline getiren Mantineia'daki mağlubiyetin sorumlusu olarak gördükleri Alkibiades'i *ostrakismos* (=çanak-çömlek mahkemesi) ile sürgün cezasına çarptırmak istediler. Fakat Nikias ile birlikte hareket eden Alkibiades, *ostrakismos* oylarını Atina'nın bir başka siyasetçisi olan Hyperbolos'a yönlendirdi. Böylece Alkibiades sürgün cezasından kurtulmuş ve yerine Hyperbolos'un altı yıllığına sürgün edilmesini sağlamış oldu. Eski Yunan siyasi tarihinin dikkat çekici bir olayı olarak tarihe geçen söz konusu sürgün cezasının muhatabının siyasi yeteneği, öyle görülüyor ki zamanın nüktedanlarından birisi olan Platon adlı komedi şairine malzeme verecek kadar zayıftı. Zira ona göre Hyperbolos, "*bu kaderi hak eden adamdı, ama kader onu hak etmiyordu...*"[66]

Alkibiades'in hırsını okşayacak gelişmelerin haberi, İÖ 417 yılının yazında yeni rejimden hoşnutsuz Argos halkından geldi. Muhtemelen Alkibiades'in teşvikiyle isyan ederek kent yönetimini elinde tutan aristokrat oligarklara saldırıp onları öldüren Argos halkı, Argos'ta demokratik yönetimi kurdular. Ancak yapılan demokratik devrimin Spartalıları yeniden Argos'a düşman yapacağını bilen Argoslular, Atinalılarla ittifak antlaşması yaptılar. Alkibiades tarafından cesaretlendirildiler ve onun tarafından Atina'dan

64 Thuk. V.76. Mantineia'nın direnişi sonlandırıp Sparta'yla anlaşmak zorunda kalmaları konusunda bkz. Thuk. V.81.1. Sparta ile Argos arasında iki antlaşma yapıldı. İlki Argos yenilgisinin hemen sonrasında müttefik kentlere bildirilip onların da onayı alındıktan sonra resmîleşmesi şartıyla imzalanmıştı. İkincisi Argos'un Atina, Mantineia, Elis ve diğer kentlerle yaptığı antlaşmayı bozmasından sonra yapıldı. Antlaşma metinleri için bkz. Thuk. V.77 ve 79. Mantineia Savaşı ve savaş sonrası yapılan antlaşmalar konusunda ayrıca bkz. Thuk. V.66-75. Kershaw 2010, 106. Andrewes 2006, 437 vd. Rhodes 2006a, 128 vd. Kagan 2003, 228 vd. Buckler 2003, 6.

65 Thuk. V.81.2. Plut. *Alk.* 15.2.

66 Thuk. VIII.73. Plut. *Alk.* XIII; *Nik.* XI.7.10. Aristoph. *Eir.*680f. *FGrH* 115 F 96. Fornara 2007, nr. 145. Hyperbolos'un ostrakismos'u hakkında ayrıca bkz. De Romilly 2019, 50 vd. Rhodes 2006a, 156 vd.

getirilen marangozlar ve duvar ustalarının da yardımıyla Argos'un Uzun Surlarını inşa ettiler.[67] Tüm bu olanlardan İÖ 417 yılının son aylarına doğru haberdar olan Spartalılar, Kral Agis komutasındaki bir orduyla yeniden Argos'a geldiler. Korinthos dışındaki müttefiklerin de askerî birlikleriyle dâhil olduğu bu ordu karşısında Argos'un demokratları başarılı olamadılar. İnşa edilen Uzun Surları yıkıldı. Yakalanan özgür vatandaşların tümü öldürüldü ve kentten sürülenler geri çağrıldı. Bu sırada Atinalılar, Argos ve Sparta'yla ittifak yapmış olduğu gerekçesiyle Perdikkas'ın ülkesi Makedonya'nın kıyı bölgelerine saldırdılar, fakat istediklerini elde edemeden geri döndüler.[68] Ertesi yılın sonucu itibariyle en acıklı savaşı ise Melos Adası'nda yapıldı.

VII.7. Melos Katliamı

İÖ 416 yılının komutan (*strategos*) seçimlerinde hem şahin siyasetin liderliğini yapan Alkibiades hem de barış taraftarlığının liderliğini yapan Nikias başarılı oldu. Nikias'ın bir önceki yılda Makedonya sınırlarına yapmış olduğu başarısız seferin acısı, İÖ 416 yılında resmî anlamda tarafsız, fakat Sparta'nın dostu olduğu bilinen Melos Adası'na, bu adayı Attika-Delos Deniz Birliği'ne dâhil etmek için saldırıp ele geçirerek ve ada halkını yetişkin erkeklerinin tümünün öldürülüp kadın ve çocuklarını köleleştirilmesi suretiyle çok merhametsiz bir şekilde çıkartıldı. Bu acımasız saldırıyı yapan Atina ordusunun komutanı Polykrates, katliam ve sürgünle boşalttığı adaya 500 Atinalı getirip yerleştirdi.[69] Meloslular, Thoukydides'in eserinde yer alan en uzun diyaloğunda (Melos Diyaloğu) Atina'nın hem küçük hem de savaşın tarafı olmayan Melos Adası'na yaptığı bu saldırının haksızlığına işaret ederek tanrıların kendilerine yardım edeceğini söylediğinde Atinalı elçilerin şu yanıtı dünyevi olan bir realiteyi dillendiriyordu:

> "Biz de tanrıların bize yardım edeceğine inanıyoruz. Zira tanrıların istediğine karşı olan bir tavır takınmış değiliz. Tanrılar, tıpkı insanlar gibi egemenliği üstün olana veriyorlar. Yasayı koyan biz değiliz.

67 Thuk. V.82. Plut. *Alk.* 15. 2-3.

68 Thuk. V.83.

69 Thuk. V.116. Plut. *Agesil.* 2. De Romilly 2019, 52 vd. Andrewes 2006, 444 vd. Rhodes 2006, 131 vd. Pomeroy 2004, 213.

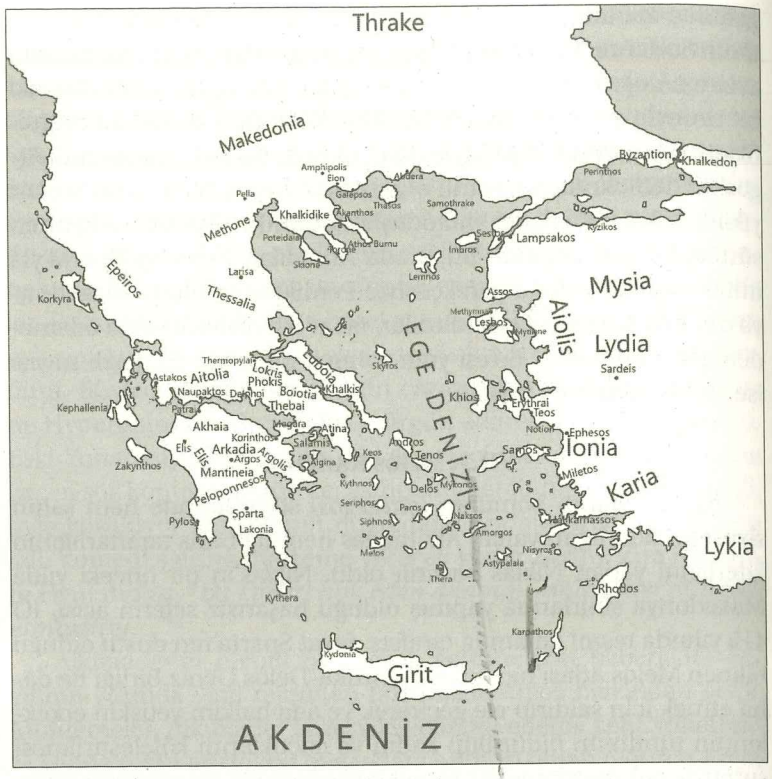

Harita 3: Peloponnesos Savaşı'nda Ege ve Yunan Dünyası

> Bizden önce de vardı. Var olan bir yasayı uyguluyoruz yalnızca. Bizim konumumuzda siz olsaydınız aynı şeyi siz bize yapacaktınız. Bu nedenle yaptığımızın haksızlık yanı yok. Tanrılar bize yardım edecek."[70]

Thoukydides'in Melos Diyaloğu'nun sonunda birkaç cümleyle çok kısa olarak tanımladığı Melos katliamı, Atina-Sparta arasındaki eğreti barış (İÖ 421-415) döneminin son olayıydı.[71] Zira ertesi yılda (İÖ 415) Atinalılar, Sicilya seferine çıkacaklar ve onların bu seferi, Sparta ve Atina arasındaki barış antlaşmasının nihayetlenmesine neden olacaktır.

70 Thuk. V.104-105. Melos konusunda ayrıca bkz. Rhodes 2006, 131 vd.
71 Melos Diyaloğu için bkz. Thuk. V.85-113. Diyaloğun insani boyutu konusunda bkz. Bosworth 1993, 30 vd.

VII.8. Atina'nın Sicilya Seferi: Sicilya'da Savaşlar

Atina'nın İÖ 404 yılında yenilgisi ve yıkımıyla sonuçlanacak Peloponnesos Savaşı, Atinalıların İÖ 415 yılında Sicilya'ya düzenledikleri seferle yeniden başlatıldı.[72] Bu seferin kışkırtıcısı Alkibiades'ti. Alkibiades'e göre karada yapılacak bir savaşta yenilmezliği tescilli Sparta'yı teslim olmaya zorlayarak savaşı zaferle sonlandırmanın tek yolu, Atina'nın denizlerdeki egemenliğinin Peloponnesos Yarımadası'nı tümden abluka altına alacak kadar güçlendirilmesiydi. Bunun için öncelikle yapılması gereken şey, "*Megale Hellas*" (Lat. *Maga Graecia*) denen Sicilya ve Güney İtalya'ya giden deniz yolunu denetim altına alıp Sparta ve müttefiklerine kapatmaktı. Fakat yolun denetiminin Atina tekelinde olabilmesi için Sicilya'nın fethedilmesi gerekliydi ki bu sayede giderek gücünü artıran Sicilya'daki Syrakusai'ın (=*Syrakousai*) da zayıflatılarak Attika-Delos Deniz Birliği'ne dahli sağlanmış olacaktı. Fakat Arkhidamos Savaşı döneminde Atinalılar, her ne kadar Sicilya'ya keşif denilebilecek nitelikte seferler düzenlemiş olsalar da bu adanın yüzölçümü de dâhil sahip olduğu nüfusuna ve askerî gücüne dair yeterli bilgiye sahip değillerdi.[73] Bir Korinthos kolonisi olarak kurulduktan sonra giderek büyüyüp güçlenen ve güçlenmeye devam eden Syrakusai'ı yenmek ve onun deniz birliğine dâhil olmasını sağlamak kolay değildi. Çok büyük bir donanma gücüyle saldırı gerektiriyordu. Ne var ki Sicilya'ya yapılacak seferin başarıyla neticeleneceği ihtimali çok cazipti. Zira seferin başarıyla sonuçlanması yalnızca Sicilya ve Güney İtalya'daki Yunan dünyasında Atina egemenliğini ve dolayısıyla Peloponnesos Yarımadası'nın tamamen abluka altına alınmasını sağlamayacak, aynı zamanda Batı Akdeniz'e egemen bir deniz gücü olan Kartaca'yla Libya ve İtalya'nın fethinin de önünü açacaktı.[74] Atinalılar, akıllarını zaten meşgul etmiş böylesi cazip bir emperyalist hedefi[75] önlerine koyan Alkibiades sayesinde, "Atina imparatorluğunu genişletmeyi hedefleyen bir

72 Atina'nın Sicilya seferi konusunda ayrıca bkz. Andrewes 2006, 446 vd. Rhodes 2006a, 132 vd. Kagan 2003, 253 vd.
73 Thuk. VI.1. De Romilly 2019, 56 vd.
74 Plut. *Alk.* XVII.3; *Nikias*, 12. 1-2.Thuk. VI.15.2; 90.1. De Romilly 2019, 60.
75 Plut. *Alk.* XVII.1.

strateji savaşı kazanma şansını ortadan kaldırır" diyen Perikles'i unuttular.[76]

Sicilya seferiyle ilgili düşüncenin eyleme dönüşmesi için gereken halk motivasyonunu sağlamak, Alkibiades gibi hırslı bir maceraperest siyasetçi ve komutan için çok zor değildi. Fakat Sicilya'ya yapılacak sefer için halkın ikna edilip onayının alınması ve seferin makul bir meşruiyet zemininin olması gerekiyordu. Söz konusu zemin İÖ 415 yılında Syrakusai'ın desteğini alan Selinus kentinin Segesta'ya (=*Egesta*) saldırması ve Segesta'nın İÖ 427/6 yılından beri müttefiki olan Atina yardımına başvurması üzerine oluştu.[77] Atinalılar önce Sicilya'ya keşif amaçlı olarak elçilerini gönderdiler. Elçiler olumlu rapor sununca mesele Atina halk meclisine taşındı ve orada Segesta'nın istediği yardımın verilmesi ve Syrakusai'ın eski bir Atina müttefiki olan Leontinoi'daki hâkimiyetinin sonlandırılması konuları tartışıldı.[78] Nihayetinde Sicilya Adası'nı tümüyle ele geçirmeyi hedefleyen Alkibiades'in şahin siyaseti, Nikias gibi güçlü muhalifleri olmasına rağmen Atina Halk Meclisi'nde (*Ekklesia*) onaylandı. Zira Atina'nın yaşlıları seferin zaferle sonuçlanacağından emindiler. En azından bir hüsranla sonuçlanmayacağını düşünüyorlardı. Yabancı bir diyarı görmenin heyecanını yaşayan gençler ise sağ salim eve döneceklerini sanıyorlardı. Sıradan vatandaşları heyecanlandıran şey ise Sicilya seferinin Atina'yı olağanüstü zenginleştireceği ve bu sayede aksatılmadan kendilerine ödenecek maaşlardı. Sefere muhalif olanlar ise korkaklıkla suçlanmaktan çekindikleri için konuşamıyorlardı.[79] Böylece Atina Halk Meclisi (*Ekklesia*) görünüşte Segesta'yı Syrakusai'a karşı korumayı, gerçekte ise emrine verilecek güçlü bir donanmayla Sicilya'nın fethini hedefleyen Alkbiades'i destekledi, fakat tedbiri de elden bırakmadı. Alkibiades'in muhalifi Nikias ve Lamakhos'un da bu sefere dahlini sağlayarak Alkibiades'i seferin tek sorumlu

76 Pomeroy 2004, 213 vd.

77 Thuk. VI.6.1-3. De Romilly 2019, 60 vd. Rhodes 2006, 132. Atina-Segesta arasında İÖ 427/6 yılında yapılan ittifak İÖ 418/7 yılında yenilenmişti. Bkz. *IG* 1^2 19, 20; 1^3.11. Fornara 2007, 81 (nr. 81). Rhodes 2006a, 132.

78 Thuk. VI.6.4;7.1; 8-23. Lazenby 2004, 132 vd. Erten 2005, 43 vd.

79 Thuk. VI.24.

komutanı olmaktan çıkardı.[80] Böylece İÖ 415 yılının Haziran ayında çıkılacak seferin hazırlıklarına başlandı.[81]

Sicilya Seferi için yola çıkacak donanmanın Korkya'dan ayrıldığında sahip olduğu toplam gemi sayısı 264'tü. Bunun 134'ünü savaş gemisi (*trieres*) oluşturuyordu. Diğerleri destek gemileri olarak sefere dâhil edilmişti. 5000'i hoplit olmak üzere toplam asker sayısı 25.000 civarındaydı. Ticari çıkarlarını düşünen Atinalı tacirler de donanmanın peşine takılmak üzere hazırlanmışlardı.[82] Sefer hazırlığı yapan böylesi büyük bir donanma Atina tarihinde hiç görülmemişti. Bu nedenle hem Atinalılar hem de yabancılar (*meteikoslar*) Sicilya seferine çıkmak için geleneksel olan son hazırlıklarıyla meşgul Atina donanmasını görmek için limana gelip olağanüstü büyük bir kalabalık oluşturdular.[83] Daha önce söz ettiğimiz gibi bir yenilginin, en azından bir hezimetin yaşanacağına dair hemen hemen hiç kimsenin bir endişesi bulunmuyordu. Fakat hayranlıkla seyredilen ve dualarla uğurlanan[84] bu donanmanın gidişi olacak dönüşü olmayacaktı. Zira ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Sparta'nın yardımını alan Syrakusailılarla yaptıkları savaşta yenilerek imha edilecekti.[85] Böyle bir felaketin yaşanmasına hiç kuşkusuz

80 Thuk. VI.25-26. Plut. *Alk.* 18.1-2; *Nikias*, 12.2-4. De Romilly 2019, 61 vd.

81 Thoukydides (VI.30.1) Sicilya seferini yaz ortalarına tarihler. Fakat onun yaz ortasıyla kastettiği yılın ikinci altı ayının ortasıdır. Zira Thoukydides tarihlemesini yılı "kış" (6 ay) ve "yaz" (6 ay) olmak üzere ikiye bölerek yapar. Buradan seferin Mayıs ya da Haziran ayına tarihlenebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Diodoros ve Ploutarkhos'un Hermes heykellerinin tahrip edilmesiyle ilgili aktardığı bilgilerde ay ışığından söz edilmesi, heykellerin tahrip edildiği gecede dolunay olduğu fikrini vermektedir. Eğer öyleyse o gece İÖ 415 yılının 25 Mayıs'ına, Sicilya seferi de İÖ 415 yılının Haziran ayına (7/8 Haziran) tarihlenebilir. Roberts 2017, 191 vd. De Romilly 2019, 70 vd. Andrewes 2006, 450. Kagan 2003, 262.

82 Thuk. VI.43-44. Ayrıca rakamlar konusunda bkz. Thuk. VI.25. 2 (5000 hoplit); 31.3 [60 savaş gemisi (trieres), 40 nakil gemisi, her askere günlük 1 *drahme* ücret, komutanlara ve astlarına ek ücret ödeniyordu]; 43 [134 üç kürekli gemi (*trier*), 2 beş kürekli gemi, 60 gemi]. Plut. *Alk.* XX.1 (140 gemi, 5100 hoplit, yaklaşık 1300 okçu, sapancı ve hafif silahlı asker). Ayrıca Sicilya seferine çıkan Atina ordusu konusunda bkz. Andrewes 2006, 449. Rhodes 2006, 133. Lazenby 2004, 136 vd. Pomeroy 2004, 214. Hermes heykelleri konusunda bkz. Thuk. VI.27.1. Paus. I.24.3. Wycherley 1978, 186.

83 Thuk.VI.31.1-2.

84 Thuk. VI.32.1.

85 Bkz. aşağıda (VI.9) dn. 106.

Atina'daki Alkibiades düşmanlarının da katkısı büyüktü. Çünkü Atinalılar, Sicilya seferine çıkacak donanmanın harekete geçmek için beklediği günün öncesindeki bir sabah, hemen hemen her tapınak ve evin yakınında bulunan Hermes heykellerinin (*Hermai*:Hermalar) kafalarının ve falloslarının tahrip edilmiş olduklarını gördüler. Dikdörtgen biçimli gövdeye sahip bu heykellere verilen zararın Atina'ya uğursuzluk getireceğine inanıldığı için sorumlular bulunup cezalandırılmalıydı. Kimileri olayın failinin Korinthoslular olabileceğinden kuşkulanırken kimileri *hetairiai* denen oligarşi taraftarı üst tabakadan sarhoş gençleri suçladılar. Faillerin bulunması için bir taraftan ihbarcılara ödül verileceği duyurulurken bir taraftan köleler ve yabancılar sorguya çekildi. Sonuçta Eleusis gizemlerinin ifşasıyla ilgili dinsizlik suçlamasında Alkibiades'in de adı sayıldı. Bunun üzerine Alkibiades, kendisine atılı suç nedeniyle mahkemede savunma yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Fakat düşmanları, sefere çıkan askerlerin kullanacağı oylarla Alkibiades'in kolayca aklanacağını düşündüler ve mahkemenin sefer dönüşünde yapılmasının uygun olacağına dair kararın alınmasını desteklediler.[86]

İÖ 415 yılının Haziran ayında Alkibiades, Nikias ve Lamakhos'un komutası altında Sicilya seferine çıkan Atina ordusunun çok büyük olması, yalnızca Syrakusai ve Selinus'u değil, Segesta da dâhil Sicilya'daki diğer tüm Yunan kentlerini korkuttu. Zira böylesi büyük bir ordu, bir kentin kurtuluşuna yardım etmekten ziyade tüm adayı fethetmeyi hedefleyerek gelmiş olabilirdi. Ayrıca Segesta'nın sanıldığı gibi zengin bir kent olmadığı, dolayısıyla vadettiği yardımı sunamayacağı anlaşıldı.[87] Tüm bunlar, sefer öncesi planlar dâhilinde yer alan Sicilya'dan alınacak yardım bahsi maddesinin iptal edilmesine yol açtı. Donanmayı Leontinoi yakınına demirleyen (daha sonra Naksos yakınına çekilecek) Alkibiades, sınırlı yardım olanaklarına rağmen Messina (=Messana/Messene), Naksos ve Katana ile ittifak yapmış,

86 Thuk. VI.27-29. Plut. *Alk.* XIX; *Nik*, XIII. Andrewes 2006, 449 vd. De Romilly 2019, 72. Roberts 2017, 193-194. Rhodes 2011, 46 vd. Lazenby 2004, 135 vd. Pomeroy 2004, 214. İÖ 4. yüzyıl tarihçisi Kratippos (*FGrH* 64 F 3) ve daha geç bir tarihçi olan Philokhoros'a (*FGrH* 328 F 133) göre olayın sorumlusu Korinthoslulardı. Ayrıca olaya dair bkz. Roberts 2017, 195. Lazenby 2004, 136.

87 Thuk. VI.33-34, 37, 45-47.

Sicilyalıların Atinalıların kötü niyetli oldukları konusundaki düşüncelerini değiştirmek konusunda önemli mesafe katetmiş, Syrakusai'a saldırmak için gerekli hazırlıkları tamamlamıştı.[88] Bunlar olurken Alkibiades'in Atina'daki düşmanları da boş durmamış, onu Hermes heykellerine saldırmak ve Eleusis gizemlerini ifşa etmek gibi nedenlerle dinsizlik suçlamalarının odağı yapmakta başarılı olmuşlardı. Böylece Atina'da mahkeme Alkibiades'in kendisini savunması için geri çağrılmasına hükmetti ve bunun için bir komisyon kuruldu. Kendisine tahsis edilen ve *salaminia* denen bir devlet gemisiyle yola çıkan komisyon Katana'dayken bulduğu Alkibiades'e Atina halkının kararını tebliğ etti. Tebliğe hiçbir itirazda bulunmayan Alkibiades, aynı suçtan dolayı mahkemece çağrılan diğerleriyle birlikte gemiye bindi. Fakat yolda Thourion'a (=Thurium) vardıklarında kaçtı. Oradan Elis'e, sonra Sparta'ya gitti. Atinalılar onu gıyabında yargılayarak ölüm cezasına çarptırdılar. Mal ve mülklerini kamulaştırdılar.[89]

Alkibiades, kendisine sığınma imkânını veren Spartalılara Atinalıların Sicilya seferinin planlarını anlatıp önemli tavsiyelerde bulundu. Onun tavsiyelerinden birisi Atina ile arasında birkaç km mesafe bulunan Attika'daki Dekeleia Kalesi'ne saldırıp buranın ele geçirilmesiydi. Böylece Spartalılar, daimi bir Sparta askerî üssü olarak kullanacakları Dekeleia üssü sayesinde Atina'yı aralıksız olarak karadan kuşatma imkânına kavuşacaklardı. İkincisi Dekeleia üzerinden Laureion madeninin denetim altına alınarak Atina'nın bu madenin gelirlerinden yoksun kılınmasıydı. Alkibiades'in üçüncü tavsiyesi Sicilya'ya bir askerî birliğin gönderilmesiydi.[90] Spartalılar Alkibiades'in tavsiyelerine uyarak Glyppos komutasındaki bir askerî birliğin Sicilya'ya gönderilmesine, Dekeleia Kalesi'ni ele geçirecek ordunun komutanlığının ise Kral Agis'e verilmesine karar verdiler.[91] Spartalıların Dekeleia'yı ele

88 Thuk. VI.50-52. De Romilly 2019, 80 vd. Roberts 2017, 198. Buckley 2010, 373. Rhodes 2006, 134. de Souza, 2003, 61.

89 Thuk. VI.53, 61, 88.9-10. Plut. *Nik.* 14.4; *Alk.* XXII.4; XXIII.3-4. Rhodes 2006a, 157 vd. Kagan 2003, 273. Lazenby 2004, 140. Erten 2005, 56 vd.

90 Thuk. VI.90-92. Roberts 2017, 200 vd. Buckley 2010, 362 vd. Sparta'ya kaçan Alkibiades konusunda ayrıca bkz. Kagan 2003, 281. Agis askerî üs yaptığı Dekeleia Kalesi konusunda bkz. Kagan 2003, 299 vd.

91 Thuk. VI.93 (Glyppos); VII.18.1-2;19.1 (Agis).

geçirip üs olarak kullanmaya başladıkları İÖ 412 yılından sonraki savaşlara *Dekeleia Savaşı* denildi.[92]

Alkibiades'in dinsizlik suçlamasına kurban edileceğinden korkarak kaçması üzerine Sicilya seferinin komutanlığı, muhalif olmalarına rağmen bu sefere katılan Nikias ve Lamakhos'a kaldı ve onlar orduyu ikiye bölüp kurayla komutanlıklarını tayin ettiler. Başkomutan Nikias oldu.[93] Komutanların ikisi de böylesi büyük ve stratejik öneme haiz seferi yönetme konusunda Alkibiades kadar yetenekli olmadıkları gibi sarih bir strateji belirlemiş de değillerdi. Buna rağmen Sicilya'daki ilk çarpışmalardan galip ayrılan taraf hep Atinalılar oldu.[94] Daha sonraki galibiyetlerden birisinde Syrakusai'ın batısında stratejik öneme sahip Epipolai Kalesi ele geçirildi. Sonrasında Atinalılar, aralarında Segesta'nın da bulunduğu kimi kentler ile adanın yerlisi Sikullardan atlı birliği temin ettiler ve karşılarına çıkan Syrakusai birlikleriyle savaştılar ve onları yendiler. Bu arada Syrakusai'ı hem karadan hem denizden kuşatıp ele geçirmek amacıyla güney-kuzey istikametinde uzanan bir surun yapımını başlattılar. Sur inşası sayesinde Atina donanmasının Syrakusai Limanı'na girmesi sağlandı (İÖ 414).[95] Fakat Syrakusailılar İÖ 415-414 kışını iyi değerlendirmişler, başta disiplin olmak üzere ordunun tüm eksiklerini gidermişlerdi. Diplomasi yoluyla Sicilya kentlerinin Atina'ya karşı birleşmesi sağlanmaya çalışılmış, Korinthos ve Sparta'dan yardım talep edilmişti. Syrakusailıların yardım talebine Korinthoslular tereddütsüz olumlu yanıt vererek Gongylos komutasında bir donanma gönderirken, Spartalılar kararsız kalmışlardı. Onların kararsızlığını yenmelerinde daha önce söz ettiğimiz gibi Atinalı Alkibiades etkili oldu.[96] Alkibiades'in tavsiyesine uygun olarak yetenekli bir komutan olan Glyppos'un

92 Rhodes 2011, 52 vd. Buckley 2010, 362 vd. De Romilly 2019, 80 vd.

93 Thuk. VI.62.1. Plut. *Nik.* 15.1-2.

94 Thuk. VI.62 vd., 71, 94. Alkibiades'in ayrılmasından sonra yapılan savaşlar için ayrıca bkz. Plut. *Nik.* 15.3-4; 16 vd. Buckley 2010, 373 vd. Kagan 2003, 275 vd.

95 Thuk. VI.97-99. Roberts 2017, 202. Rhodes 2006, 135. Kagan 2003, 284 vd. Atinalıların atlı birliğinin oluşturulmasına katkıda bulunan iki kent daha vardır. Bunlardan birisi Katania, diğeri Naksos. Bkz. Thuk. VI.98.

96 Thuk. VI.72-75, 88.

emrine bir donanma verilmişti. Sparta ve müttefik gemilerinden oluşturan Glyppos komutasındaki donanma, İyon Denizi, Thourion, Tarentum ve Lokris güzergâhını kullanarak İÖ 414 yılında Sicilya kenti Syrakusai'a ulaştı.[97] Glyppos'un Sicilya'ya gelişi Syrakusailıların cesaretini artırırken, Atinalılarda özgüven bunalımına yol açtı.[98]

Syrakusai'a geldikten sonra Atinalıların inşa ettiği surlara dikey kesecek şekilde bir sur inşa ettiren Glyppos, Syrakusai'ın büyük limanının güneyindeki Plemmyrion burnunu ele geçirdi. Atinalı komutan Nikias tarafından tahkim edilen Plemmyrion'un Glyppos tarafından ele geçirilmesi, Atinalıları kuşatıcı iken kuşatılan hâline getirdi. Bu durum, Sicilya'daki Atina üstünlüğünü giderek artan bir şekilde bitirdi.[99] Atina ordusunun iki komutanından birisi olan Lamakhos, bir çatışma sırasında yaşamını yitirdi. Bu arada hastalanan Nikias ise kararsız ve inisiyatifsizdi.[100] Fakat Nikias'ın defalarca elçiler ve mektuplar göndermek suretiyle Atina'dan istediği takviye kuvvetler ve para, nihayet İÖ 413 yılı baharında Sicilya'ya ulaştı. Demosthenes ve Eurymedon komutasındaki bu kuvvetlerin asker sayısı 5000'di. Atina'dan ve müttefiklerden toplanan bu askerleri 73 savaş gemisi taşımıştı. Ayrıca 250 süvari ve 300 *talanton* para getirilmişti.[101] Atinalı komutanlar, takviye edilmiş orduyla Syrakusailıların elinde bulunan tahkimatlı Epipolai tepesini ele geçirmek amacıyla bir gece saldırısı planladılar. Fakat Atinalılar, yetersiz ay ışığı aydınlığında yapılan savaşta dost düşman ayrımını bile yapamayarak birbirlerini katlettiler. Böylece gece baskını planı fiyaskoyla sonuçlandı.[102]

97 Thuk. VI.104.1-2; VII.1.1. Lazenby 2004, 144.

98 Thuk. VII.50. 1 vd. Thuk., VII, 19.

99 Thuk. VII.22.1; 23.1. Andrewes 2006, 457 vd. Plemmyrion'un Nikias tarafından ele geçirilip tahkim edilmiş olduğu konusunda bkz. Thuk. VII.4.4. Roberts 2017, 2007. Rhodes 2006, 138. Kagan 2003, 301 vd. Glyppos tarafından ele geçirilen Plemmyrion, daha sonra Syrakusailılar tarafından askerî garnizon yapıldı. Bkz. Thuk. VII.24.1.

100 Thuk. VI.101.6; 103.1. Rhodes 2006, 135. Kagan 2003, 286 vd.

101 Thuk. VII.42.1. Nikias'ın yardım talebiyle Atina'ya gönderdiği elçiler ve mektup ve Atina'nın gönderdiği yardımlar konusunda bkz. Thuk. VII.8-15. Roberts 2017, 207 vd. Rhodes 2006, 138. Kagan 2003, 293 vd.

102 Thuk. VII.43-44. Epipolai'ın Syrakusailılar tarafından inşa edilen bir duvarla tahkimi konusunda bkz. Thuk. VI.101.1.

VII.9. Sicilya Felaketi ve Sonuçları

Artık savaşın Atinalılar tarafından kazanılma ihtimalinin bulunmadığını ve bu nedenle savaşı devam ettirmenin Atinalılara bir yararının olmayacağını anlayan Demosthenes, muharebeye son verip Atina'ya dönülmesi tavsiyesinde bulundu. Nikias, Demosthenes'in tavsiyesine önce karşıydı. Sonradan o da geri dönüşün kaçınılmazlığını anladı.[103] Fakat dönüş hazırlıklarının başlatılmış olduğu bir zamanda, İÖ 413 yılının 27 Ağustos'unda meydana gelen ay tutulması, Atinalıların felaketine yol açacak süreci başlattı. Zira dinsel inancı çok güçlü olan Nikias, tanrısal bir işaret olduğuna inandığı ay tutulmasını yıldız falcılarına yorumlattı ve onların yorumuna itibar ederek 27 gün boyunca Sicilya'da kalınmasına karar verdi.[104] Bu arada Syrakusailılar Atinalılara karşı savunma savaşları yapmaya devam ettiler. Limanda yapılan bu savaşlardan birisinde Demosthenes ile birlikte Sicilya'ya gelen Atinalı komutan Eurymedon'u öldürdüler. Denize açılarak geri dönüş yolculuğuna başlamak isteyen Atina donanmasını botlarla, zincirlerle ve köprülerle kuşatmak suretiyle limanda hapsettiler. Kuşatılan Atina donanması, Syrakusailılarla dar bir alanda savaşmak zorunda kaldı ve yenildi. Artık Atinalıların deniz yoluyla kaçış imkânı kalmamıştı. Karadaki birliklerin yardımıyla kıyıya çıkan Atinalı denizciler, yararlı olacağını düşündükleri birkaçı hariç, gemilerini yaktılar.[105] Adanın yerlileri olan Sikullardan alacakları yardıma da güvenerek kaçma planları yapan Nikias ve Demosthenes komutasındaki 40.000 askerli Atina ordusu ikiye bölünerek Sicilya içlerine doğru ilerlemeye başladı. Atinalılara son darbeyi, 9 Eylül İÖ 413'te kendilerini takip eden Syrakusailılarla Spartalı komutan Glyppos vurdu. Atina'nın kara ordusu ve donanması imha olmuştu. Ölen askerlerin 3 bini hoplit, 9 bini *thetes* (Atina'nın yoksul avamı) idi. Ölenler arasında binlerce meteikos (yabancı) vardı. Alınan ezici bir yenilgi üzerine teslim olmak zorunda kalan Demosthenes ve Nikias, Glyppos'un muhalefetine rağmen Syrakusailılar tarafından idam

103 Thuk. VII.47-48.

104 Thuk. VI.50.3-4. Ay tutulması ve tarihi konusunda bkz. Kershaw 2010, 107. Andrewes 2006, 406. Lazenby 2004, 159. Kagan 2003, 300 vd.

105 Thuk. VII.70-74. Andrewes 2006, 460 vd. Eurymedon'un öldürülmesi konusunda bkz. Thuk. VII.52.2.

edildiler. Sayısı 7000 civarında olan diğer esirler Latomie adıyla bilinen taş ocaklarına götürüldüler. Bir açık hava hapishanesi olan Latomie'deki Atinalı esirlerin yaşam koşulları çok kötüydü. Sekiz ay boyunca açlık, susuzluk ve hastalıkla boğuşan esirlere işkence edildi. Tüm bunlara rağmen hayatta kalanlar ise köle olarak satıldılar. Askerlerin çok küçük bir kısmı evine dönebilmişti.[106] Atina'da her aileden en az bir kişi bu savaşta yaşamını yitirmişti.[107] Sicilya'daki korkunç yenilginin haberi, liman bölgesinde müşterisinden duyan bir berber tarafından Atina'ya ulaştırıldığında haberin gerçek olduğuna kimse inanmak istemedi. Haberi getiren berber kargaşa çıkarmakla suçlandı ve falakaya yatırıldı. Fakat Atinalılar çok geçmeden duyduklarının gerçek olduğunu öğrendiler.[108]

Sicilya'daki Atina yenilgisi 27 yıllık Peloponnesos Savaşı açısından bakıldığında bir dönüm noktası oldu. Zira her ne kadar savaş 8 yıl daha devam edecek olsa da Atinalıların müttefikleri üzerindeki güçlü denetimi artık söz konusu olmayacaktı. Sahip oldukları cesaret üstünlüğünü de Spartalılarla müttefikleri lehine kaybeden ve cesaretlerini ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Kynossema Savaşı sonrasına kadar yeniden kazanamayan[109] Atinalıların mali imkânlar bakımından sahip oldukları avantajları da artık eskisi kadar güçlü olmayacaktı. Zira Spartalılar, kendilerine sığınan Alkibiades'in tavsiyesine göre Attika'daki Dekeleia Kalesi'ni ele geçirip bu kaleyi Atinalılara karşı savaşlarında bir üs olarak kullanmaya başladılar. Bu nedenle Atinalılar, Attika ovasının tarım ve hayvancılık olanaklarından yararlanamadılar. Sparta Kralı Agis, Dekeleia üssünü Atinalıları Laureion'daki gümüş

106 Thuk. VII.75-87. Roberts 2017, 221 vd. Kershaw 2010, 107. Andrewes 2006, 461 vd. Lazenby 2004, 163 vd. Kagan 2003, 319 vd. Kagan 1987, 1-3. Mansel 1984, 330 vd.

107 Thuk. VIII.1. Roberts 2017, 221. Atina'nın Sicilya seferi için yola çıkıldığında sahip olduğu asker sayısı ve felaket sonrasında sahip olunan asker sayılarına dair rakamlar için bkz. Roberts 2017, 221 vd. Kagan 1987, 2 vd.

108 Plut. *Nik.* 30. Thuk. VIII.1. Kagan 1987, 1 vd.

109 Atinalılar Kynossema (*köpek mezarı*) denen burun üzerinde yapılan savaşı (Thuk. VIII.104-105) kazandılar ve Thoukydides'e (Thuk. VIII.106.1-3) göre bu savaştan sonra onlar, Sicilya felaketi ve sonrasındaki yenilgiler nedeniyle bozulan morallerini düzelttiler, kendilerine olan güvenleri arttı ve artık düşmanlarından eskisi gibi korkmuyorlardı. Kynossema Savaşı için ayrıca bkz. Rhodes 2011, 76. Kagan 2003, 404 vd.

madeni gelirlerinden mahrum etmek için de kullandı. Zira Kral Agis'in gümüş madeni ocağında çalışan kölelere sığınma imkânı vermesi, 20 bin kölenin maden ocağından kaçıp Dekeleia'daki Sparta kampına sığınmasına ve dolayısıyla maden işletmesinin durmasına yol açtı.[110] Böylece Atina, Sicilya seferi öncesinde bir kişi (*trierkhos*) tarafından üstlenilen gemi masraflarıyla ilgili uygulamayı yeniden gözden geçirip, bu işi iki kişiye havale eden *Syntrierkhia* kurumunu oluşturmak zorunda kadı.[111] Tüm bunlara rağmen Atina savaşmaktan vazgeçmedi ve böylece savaş hız kesmeden İÖ 404 yılına kadar devam etti. Takriben 8 yıllık bir zaman dilimini ilgilendiren bu savaşlarda Kral Agis'in komutasındaki Sparta kara ordusu, kuşatma altında tuttuğu Atina kenti ile meşgulken (*Dekeleia Savaşı*), deniz savaşları ekseriyetle Ege Denizi'nde ve bu denizin doğusunda, yani İyonya, Aiolis ve Hellespontos bölgelerinde yapılıyordu.

VII.10. Attika-Delos Deniz Birliği'nin Dağılışı

Spartalılar ve müttefiklerinin Atinalılara Sicilya'da yaşattıkları yenilgi, eski Yunan tarihinin en ağır yenilgisiydi.[112] Buna rağmen Spartalılar, Atinalılara nihai bir darbe vurarak savaşı sonlandırmayı başaramadı. Zira Spartalıların da artık yetenekli komutanları yoktu. Ayrıca mali imkânları güçlü bir donanma kuracak kadar büyük değildi. Fakat kendilerini akıllıca yönlendiren Atinalı Alkibiades ile İÖ 424 yılında tahta çıkan Pers Kralı II. Dareios'un (Dareios Nothos) Batı Anadolu kentlerinden vergi almak istemesi onların iyi şansıydı. Zira Pers satrapları Tissaphernes (*Sardeis Satrabı*) ve Pharnabazos (*Phrygia Hellespontia/Daskyleion Satrabı*) Alkibiades'in yönlendirmesiyle Atinalılara karşı Spartalıları desteklemeye başlamışlardı. Desteğin iki önemli unsuru vardı. Bunlardan birisini Atina müttefiki olan Delos Birliği üyesi kent devletlerinin isyana teşvik edilmesi oluştururken, ikincisi Atinalılara karşı deniz üstünlüğünü ele geçirsinler diye Peloponnesos

110 Thuk. VI.91.4-7. Kershaw 2010, 107 vd. Lazenby 2004, 39 vd., 145 vd., 53, 170 vd. Pomeroy 2004, 217. Kagan 2003, 299 vd. Kagan 1987, 3 vd.
111 Pomeroy 2004, 217. Kagan 1981, 291 vd.
112 Thuk. VIII.1.

Birliği'nin inşa edeceği güçlü donanmaya finansörlük yapılmasıydı.[113] Ayrıca Spartalılar, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Attika'daki Dekeleia Kalesi'ni ele geçirerek Atina'yı sürekli kuşatma altında tutmayı da Alkibiades sayesinde akıl edebilmişlerdi.[114] Tüm bunlar, Atina'nın deniz imparatorluğunun çökertilerek müttefiklerinden temin ettiği vergi gelirleriyle askerî yardımdan da mahrum kalması sağlanmış olacaktı.

Alkibiades'in Spartalılar adına İyonya'ya (İonia) giderek çok sayıda İyonya kentinin Atina egemenliğine karşı isyan etmelerini örgütlerken işi o kadar zor olmamıştı. Zira Atina'nın Sicilya'daki Syrakusai yenilgisi, yalnızca Peloponnesos Birliği'ni değil Atina'dan askerî bakımdan güçlü olması dolayısıyla korkan ve bu nedenle Atina'ya boyun eğmek zorunda kalan kentleri de sevindirmişti. Bu kentlerin kimileri tarafsızdılar, kimileri ise Attika-Delos Deniz Birliği'nin üyesiydiler ve onlar hiçbir şey düşünmeksizin isyan ettiler. Böylece onlar, birliğin fiilen dağılmasını sağlayacak süreci başlattılar. Bu sürecin ilk isyancıları Euboialılar oldu.[115] Sparta tarafına geçmek istediklerini bu sırada Parnes Dağı'nın güney eteklerindeki Dekeleia Kalesi'nde bulunan Kral Agis'e bildiren ve onun desteğini alan Euboialıları Lesboslular takip etti. Kral Agis'in Alkmenes adlı komutanını Lesbos'a (*Midilli*) vali olarak atamasıyla Lesbos'un Attika-Delos Deniz Birliği üyeliğine resmen son verilmiş oldu. İsyan ederek Delos Birliği'nden ayrılan diğer İyonya kentleri ise şunlar oldu: Khios (*Sakız*), Erythrai (*Ildırı*), Klazomenai (*Urla*), Teos (*Sığacık*) ve Miletos (*Milet/Balat*).[116] İyonya kentlerinin Atina ile ittifakını sonlandıran isyanları, Atinalıları yalnızca Sparta ve müttefiklerine karşı değil, eski müttefikleriyle onları destekleyen Pers Kralı II. Dareios'un (İÖ 424-404) da aralarında bulunduğu üç cepheli bir savaşın muhatabı hâline getirmişti. Artık Batı Anadolu'daki kentlerden vergi almak isteyen Pers Kralı Dareios, İÖ 449 yılında imzalanmış Kallias Barışı Antlaşması'nın

113 Bettalli 2018, 134. Kershaw 2010, 108. Kagan 2003, 334.
114 Bkz. yukarıda (VI.8) dn. 90.
115 Thuk. VIII.2. Euboia'nın Atina için önemi konusunda bkz. Rhodes 2006, 143. Kagan 2003, 356 vd.
116 Thuk. VIII.5-14. Roberts 2017, 223. Rhodes 2006, 143. Birliğin sona erişiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Kaya 2020, 291 vd.

ihlalini gerektiren bu isteğini, Sardeis ve Daskyleion'da hüküm süren ve Peloponnesos Savaşı'nın son sekiz yılında çok önemli rol oynayan iki satrabına, yani Pharnabazos ve Tissaphernes'e iletmişti. Sicilya seferi ve felaketi nedeniyle mali ve askerî bakımdan zaten çökmüş vaziyette bulunan Atinalılar ise artık hiçbir şey olmadıklarının farkındaydılar. Yapacakları üç cepheli savaş için seferber edecekleri imkânları çok sınırlıydı. Buna rağmen ümitlerini tümden tüketmiş değildiler. Bir taraftan yeni asker kayıtları yaparak onları eğitime tabi tutarlarken diğer taraftan inşa edilecek yeni donanma için tüm kaynaklarını seferber ettiler.[117] Bir varlık vergisine ihtiyaç duyulmasının nedeni buydu. Perikles döneminde harcanması kanunla yasaklanmış 1000 *talanton*un yeni bir kanunla kullanıma sokulmasının da nedeni aynıydı.[118] Bu arada Atina'yla ittifakını bozmayan ve oligarşinin yerine demokrasiyi benimseyen Samos (*Sisam*) Adası'nı, aralarında eski müttefiklerin de bulunduğu düşmanlara karşı yapılacak deniz savaşlarında üs olarak kullanmaya karar verdiler. Rejim tartışmaları nedeniyle yaşanan iç huzursuzluğu ise kurulan bir komisyonla nihayetlendirdiler. Halk Meclisi'nde alınan kararların daha isabetli olması için kurulan komisyonun üye (*proboulos*) sayısı 10 idi. En az 40 yaşında olan komisyon üyeleri görevleriyle ilgili bir zaman sınırı olmaksızın seçilmişlerdi. Aralarında ünlü tragedya yazarı Sophokles'in bulunduğu probouloların her biri bir *phyle*'den seçilmişti. Görevleri kent meclisiyle (*Boule*) halk meclisine (*Ekklesia*) sunulacak kanun tasarılarını inceleyerek uygun hâle getirmekti. Böylece Atinalılar, ilerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz oligarşik rejime geçişin ilk adımını atmış oldular.[119]

117 Roberts 2017, 223 vd. Kershaw 2010, 108.

118 Thuk. VIII.15.1. Mansel 1984, 332. Atinalılar savaşın ilk yılında, Arkhidamos komutasındaki Peloponnesos ordusunun Attika'yı yağmalayarak terk etmesinden sonra, savaş hazırlıklarına devam ederken Akropolis'teki paraların 1000 *talanton*unu ayırarak savaş harcamalarının dışında tutulmasına karar vermiş ve bu kararı garanti eden bir de kanun çıkarmışlardı. Bu kanuna göre eğer birisi bu paranın harcanmasını teklif ederse ölüm cezasına çarptırılacaktı. Bkz. Thuk. II.24.

119 Thuk. VIII.67. Arist. *Ath. Pol.* 29.2 (*probouloi*). Aristoph. *Lys.* 410-610, 980-1012 (*probouloi*). Ayrıca bkz. Buckley 2010, 402. Kagan 2003, 328 vd. Kagan 1987, 5 vd. Mansel 1984, 132 vd. de Laix 1973, 32. Probouloslardan yalnızca

Atina, Sicilya felaketi sonrasında kendi sorunlarıyla meşgulken düşmanları da boş durmuyordu. Attika-Delos Birliği'nin Anadolu tarafının dağılmasında önemli rol oynayan Persler, Peloponnesoslular, Khioslular ve Alkibiades, Atina müttefiki kentlerin isyan etmelerini sağlıyorlar ve isyan eden kentlere Pers garnizonu yerleştiriliyordu.[120] Attika-Delos Deniz Birliği'ni ortadan kaldırarak Atina'nın düşmanlarını güçlendiren bu gelişmeler, Atinalı sürgün Alkibiades'in Sicilya seferinin (İÖ 415) başından beri çok değerli danışmanlık hizmeti sunduğu Spartalılarla dostluğunu sonlandırması üzerine İÖ 412 yılında durdu. Zira Alkibiades'in Sparta Kralı Agis'in karısı Timaia ile yaşadığı aşk ilişkisi ifşa olmuştu.[121] Kral Agis'in kendisini öldürtmek istediğini öğrenen ve bu nedenle Spartalıların kendisini öldürebileceğinden korkan Alkibiades, dostça ilişkiler içinde olduğu Pers Satrabı Tissaphernes'e sığındı ve onun her konuda danışmanı oldu. Ardından Tissaphernes'in Sparta'ya verdiği desteğin kesilmesini sağlayacak bir politika takip etmeye başladı. Kendisinin Atina'ya geri dönmesini de imkân dâhiline sokacak bu politikaya göre Persler, Sparta'nın ya da Atina'nın aşırı bir güç hâline gelmesine izin vermemeliydi. Zira aşırı güçlenenin nihayetinde tüm Yunanların temsilcisi olarak Perslere karşı savaşma potansiyeli vardı. Bu nedenle Sparta ve müttefiklerine yapılan yardımlar durdurularak zayıf düşmüş Atina'yla düşmanlık sonlandırılmalıydı. Yunanlara karşı "böl ve yönet" politikasını öneren Alkibiades'in bu fikirlerini beğenen Tissaphernes, yeni politikanın ilk icraatını Peloponnesoslulara söz verdiği paraları tam ödemeyerek ve bir deniz savaşına izin vermeyerek sergiledi.[122] Ardından Alkibiades'in tavsiyesi

ikisinin adı bilinmektedir. Bunlardan birisi Nikias'ın oğlu Hannon, diğeri ünlü tragedya yazarı Sophokles'ti. Sophokles, İÖ 497/96 yılında dünyaya geldiğine göre *proboulos* seçildiğinde on sekiz yaşındaydı. Sophokles İÖ 443/42 yılında *hellenotamias* idi. Bkz. Kagan 1987, 6. Sophokles'in doğum tarihi için bkz. *Marm. Par.* 56, 54 (*FGrH* II 239, 1000-10001).

120 Thuk. VIII.19 vd.; 28-29, 35.

121 Plut. *Alk.* XXIV.2; *Ages.* III.1-3. Just. V.2. Nep. *Alc.* Rhodes 2011, 58; 2006, 144. Erten 2005, 72.

122 Thuk. VIII.28-29, 35, 46. Plut. *Alk.* 24.3-5: 25.1-2. Alkibiades'in Spartalılarla arasının açılması, Tissaphernes'in danışmanı olarak dostluğu geliştirmesi ve fikirleriyle Pers satraplarını yönlendirmesi konusunda ayrıca bkz. Kagan 1987, 73 vd. Kagan 2003, 346 vd.

doğrultusunda Atinalılarla düşmanlığı sonlandırdı.[123] Miletos'taki isyanın patlak vermesinden hemen sonra yapılan ilk antlaşmanın[124] gözden geçirilip aynı kentte ikinci bir antlaşma yapılmasının nedeni de buydu. Yenilenen antlaşmaya göre Dareios'un atalarının vârisi olarak sahip olduğu Asya topraklarına Sparta ve müttefikleri tarafından zarar verilmeyecek, kralın topraklarında Sparta ve müttefiklerinin vergi toplamak hakkı olmayacak. Kral II. Dareios ve ona bağlı olanlar, Spartalılar ve müttefiklerine zarar vermeyecekler. Taraflar ihtiyaç duyduklarında birbirine yardım edecekler, savaş ve barış konularında ortak karar alacaklar. Davet ettiği her askerin parasını ödemeyi garanti eden kral, Sparta ya da müttefiklerinden birine bir saldırı olduğunda yardım edecek. Krala ya da ona bağlı olanlara bir saldırı olduğunda ise Sparta ve müttefikleri yardım edeceklerdi.[125] Antlaşmanın bazı maddeleri Yunan kentleri arasında bir denge oluşturmak isteyen Tissaphernes'in daha sonra, II. Dareios'un tahta çıkışının 13. yılında (İÖ 411), Miletos'a davet ettiği Peloponnesoslularla Maiandros (*Büyük Menderes*) Ovası'nda yaptığı antlaşmada da yer aldı.[126]

123 Thuk. VIII.52.

124 Tissaphernes'in isteğiyle yapılan Miletos'taki ilk antlaşmanın imzacı taraflarını Satrap, Miletoslular, Tissaphernes, Sparta ve müttefikleri oluşturdu. Antlaşmaya göre Batı Anadolu'daki tüm bölgeler Pers kralına bırakılacak ve Atina'nın bu bölgelerdeki kentlerden vergi almasına Pers kralı ve Spartalılar tarafından izin verilmeyecekti. Antlaşmanın imzacı taraflarından herhangi biri onay almaksızın başka bir ülkeyle barış yapmayacak. Pers kralına bağlı olan bölgelerde bir isyan çıktığında Sparta ve müttefikleri isyancının düşmanı olacaklar; Sparta ve müttefiklerine bağlı bölgelerden birinde isyan çıkarsa kral da bu isyancıların düşmanı olacak. Pers kralının topraklarındaki askerî birliklerin ücreti Persler tarafından ödenecek. Bkz. Thuk. VIII.17-18.

125 Thuk. VIII.37. Ayrıca bkz. Kagan 2003, 349 vd.

126 Thuk. VIII.57-58. Sparta'da Aleksippias'ın ephorosluk yaptığı zamanda imzalanan bu antlaşmaya (Thuk. VIII.58) göre Asya topraklarındaki her yer Pers kralının olacak ve kral Asya'daki bölgeleri kendi mülkü olarak kullanacak. Pers kralıyla Spartalılar ve onların müttefikleri birbirlerine düşmanlık yapmayacaklar, Sparta ve müttefiklerine ya da Pers kralına yapılacak bir saldırıya karşı taraflar birbirlerine yardım edecekler. Tissaphernes söz verdiği paraları kralın donanması gelinceye kadar ödemeye devam edecek, donanma geldikten sonra Tissaphernes'ten para talep edildiğinde bu para borç olarak verilecek. Pers kralının donanması geldikten sonra kral ve Spartalılar savaşı birlikte yürütecekler. Eğer Atina ile bir antlaşma yapılacaksa bu antlaşmanın koşulları her iki tarafın isteklerine göre belirlenecek.

VII.11. Alkibiades'in Dönüşü: Propontis ve İyonya Bölgelerinde Savaşlar

Alkibiades, Pers Satrabı Tissaphernes'in Yunan siyasetini yönlendirerek Atina'ya dönebilmenin çarelerini ararken Atina ve ona sadık kalan Samos (*Sisam*) Adası'nda rejim tartışmaları yapılmaktaydı. Bu tartışmaların galip tarafı, dört etkili ismin (Peisandros, Antiphon, Phrynikhos ve Therameinos) önderliğinde hareket eden oligarklar oldu. Atina halkı, oligarşik rejimi savunmak için kürsüye çıkıp konuşan ve akabinde Alkibiades'in affedilip Atina'ya çağrılmasını talep eden Peisandros'tan etkilendi ve İÖ 412 yılının Aralık ayında onu onayladı.[127] Halk Meclisi'nin kararı gereğince 10 elçiyle birlikte Tissaphernes ve Alkibiades'e gidip onlarla görüşmek üzere İÖ 411 yılının Ocak (veya Şubat) ayında yola çıkan Peisandros,[128] muhataplarıyla görüşmelerinden istediğini elde edemedi. Zira yapılan görüşmelerde bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi kıyılarının Pers kralına ait olduğu ve ona bırakılması Peisandros ve yanındaki elçiler tarafından kabul edildi. Fakat onlar, denizde savaş gemileriyle dilediği gibi dolaşma hakkının Pers kralına verilmesini öneren Alkibiades'e kızarak görüşmeleri İÖ 411 yılının Mart ayı sonlarında nihayetlendirip Samos (*Sisam*) Adası'na çekildiler.[129] Oligarşinin hüküm sürdüğü bu kentten Nisan ya da Mayıs ayında ayrılıp Atina'ya dönerken yolları üzerinde bulunan kimi kentlerde oligarşik rejim kurulmasını sağladılar.[130] Atina'ya döndüklerinde kent Alkibiades'i destekleyen gençler kulübüne ve diğer oligarkların terörüne teslim olmuş durumdaydı. Bu nedenle oligarklar, Atina'nın 400'ler yönetimi denen oligarşik yönetimini kurmakta zorlanmadılar.[131]

400'ler yönetimi, ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz gibi Dekeleia'daki Sparta Kralı Agis'e elçiler gönderip barış yapmak istediklerini bildirdi. Fakat ne barış talep eden bu girişimlerinden ne de Samos Adası'ndaki oligarşik hükümeti

127 Thuk. VIII.53-54. Buckley 2010, 401. Mansel 1984, 333.

128 Thuk. VIII.54.1. Rhodes 2011, 61 vd.

129 Thuk. VIII.56. Rhodes 2006a, 160 vd. Kagan 1987, 137 vd. Atinalı elçilerin Tissaphernes ve Alkibiades ile görüşmelerine dair ayrıca bkz. Kagan 2003, 375 vd.

130 Thuk. VIII.64. Buckley 2010, 399 vd. Rhodes 2006a, 161.

131 Bkz. aşağıda yedinci bölüm (VII.1.2) dn. 16.

korumayı hedefleyen teşebbüslerinden bir sonuç alabildiler. Samos'un demokratları, demokrasi yanlılarının denetiminde bulunan Atina ordusunun verdiği destekle oligarşik yönetimi sonlandırdılar. Sonrasında Alkibiades, komutanları Thrasyboulos tarafından ikna edilen Samos'taki Atina ordusunun daveti üzerine adaya geldi. Fakat askerlerin isteğine rağmen Atina'ya hemen dönmek istemedi. Çünkü Atina'ya onları mutlu edecek bir zaferle dönmeyi istiyordu. Alkibiades Samos'tan ayrıldıktan sonra 400'lerin Atina'daki devrimiyle oligarşik yönetimin yıkılıp yerine daha ılımlı olan 5000'ler yönetimi kuruldu.[132] Bu arada aralarında Peisandros'un da bulunduğu oligarşi taraftarı kimi liderler Dekeleia'ya kaçtılar.[133] Kenti dört gruba ayrılarak yönetmeye başlayan 5000'lerin iktidara gelişinden sonra Atina'nın Thrasyboulos ve Thrasyllos komutasındaki deniz kuvvetleri, Alkibiades'in de yardımıyla Propontis (*Marmara*) bölgesinde arka arkaya yapılan deniz savaşlarını kazandılar. İÖ 411-410 yıllarında yapılan bu savaşlardan ilki Kynossema (*Kilitbahir*) burnunda (Kynossema Savaşı), sonrakiler Abydos (*Nara*) Kyzikos (*Erdek*) ve Byzantion (*İstanbul*) yakınlarında yapılmıştı. Kyzikos'ta Atina egemenliğini yeniden kurup kenti vergiye bağlayan Atinalılar, kolayca üstesinden geldikleri Byzantionluları ise esir alıp hem Byzantion'un hem de Khalkedon'un (*Kadıköy*) Atina denetimine girmesini sağladılar.[134]

Zaferleriyle Atinalıları sevindiren Alkibiades, Hellespontos bölgesine gelen Sardeis Satrabı Tissaphernes'in beklenmedik darbesine maruz kaldı. Zira satrap tarafından tuzağa düşürülerek yakalanmış ve Sardeis'e götürülüp orada hapse atılmıştı. Otuz gün kadar hapis yattıktan sonra bir at bulup Sardeis'ten kaçmayı

132 Plut. *Alk.* 17.1. Strauss 2014, 79. Andrewes 2006, 480. Kagan 1987, 115 vd. Ayrıca bkz. aşağıda yedinci bölüm (VII.1.4) dn. 25.

133 Thuk. VIII.98.1.

134 Thuk. VIII.104-107. Ksen. *Hell.* I.1. 9-18. Diod. XIII.50.1; 51.2-8. Plut. *Alk.* XVII.2-10; XVIII.1-11. Polyain. *Str.* I.40.9. Just. V.4.1 vd. Front. *Str.* II.5.44. Ael. *Arist.* I.264. Alkibiades'in Propontis bölgesindeki savaşlara dahli Abydos'ta oldu. Bkz. Plut. *Alk.* XVII.2-3; XVIII.1-2. Kynossema, Abydos, Kyzikos ve Bosporos (İstanbul Boğazı) bölgesindeki savaşlar için ayrıca bkz. Kaya 2020, 291. Arslan 2011, 10 vd. Buckley 2010, 391 vd. Andrewes 2006, 481; 1982, 21 vd. Kagan 2003, 403-414. Kagan 1987, 235 vd. Kynosemma Savaşı için ayrıca bkz. yukarıda dn. 109.

başaran Alkibiades, önce Klazomenai'ya (*Urla*) sığındı.[135] Sonra oradan emrindeki küçük bir donanmayla ayrılıp Atina donanmasına katılmak üzere Kardia'ya (*Bolayır*) yelken açtı. Klazomenai'dan, Makedonya'dan ve Thasos (*Taşöz*) Adası'ndan gelen gemilerle gücünü artıran Kardia'daki Atina donanması, Alkibiades'in komutanlığında ilerleyerek Kyzikos'a (*Erdek*) doğru yol aldı. Alkibiades'in amacı Kyzikos'ta olduğunu bildiği Sparta donanmasına saldırmaktı. Peloponnesoslular, Sestos (*Akbaş*)-Parion (*Kemer*)-Prokonnesos (*Marmara Adası*) güzergâhından ilerleyerek Kyzikos açıklarına gelen Atina donanmasını görünce korktular. Deniz savaşında başarılı olamayacağını düşünerek karaya çıktılar. Fakat Spartalı komutan Mindaros'un kahramanca çarpışmasına ve Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un yardımına rağmen başarılı olamadılar, yenildiler, sahip oldukları tüm gemilerini kaybettiler. Spartalı komutan Mindaros bu savaşta çarpışırken yaşamını yitirdi. Satrap Pharnabazos ise kaçarak kurtulmayı başardı. Kyzikos'u ele geçirip oradaki Peloponnesos garnizonlarını yok eden Atinalılar, Kyzikos Savaşı'nda (İÖ 410) kazanılan bu zaferle yalnızca Hellespontos'un denetimini ele geçirmekle kalmadılar, aynı zamanda Spartalıları bu bölgeden sürüp çıkardılar. Hayatta kalan Spartalı komutanlar, kaybedilen savaşın haberini yazdıkları mektupta yer alan şu kısa cümlelerle Sparta'ya ulaştırdılar:

> "Gemilerimizi kaybettik, Mindaros öldü, adamlarımız aç, ne yapacağımızı bilmiyoruz."[136]

Kyzikos'a ağır bir para cezası kesen Alkibiades, zaferinden sonra Pers Satrabı Pharnabazos'un topraklarına saldırarak yakıp yıktı, katletti. Kendisinden korkan Bithynialılarla bir dostluk antlaşması yaptı. Sonrasında Propontis (*Marmara*) ve Bosporos (*İstanbul Boğazı*) bölgesindeki kimi kentleri teslim aldı. Kendiliğinden ya da silah zoruyla teslim olan bu kentler şunlardı: Perinthos

135 Ksen. *Hell.* I.1.9-10. Plut. *Alk.* 27. 4-5;28.1. Ayrıca bkz. Kapellos 2019, 15 vd. Rhodes 2011, 75.

136 Thuk.VIII, 99. Plut. *Alk.* 28 1-6. Ksen. *Hell.* I.1.4; 16-23. Diod. XIII.49-51. Kyzikos Savaşı konusunda ayrıca bkz. Kapellos 2019, 17-21. Rhodes 2011, 75 vd. Buckley 2010, 391 vd. Erten 2005, 91. Kagan 1987, 241-245.

(*Marmara Ereğlisi*), Selymbria (*Silivri*) ve Khalkhedon (*Kadıköy*). Sonuncusunun arazisi içindeki Khrysopolis'i (*Üsküdar*) tahkim edip bir gümrük kurarak Karadeniz'den gelen gemilerden %10 oranında vergi alınmasını sağladı. Pharnabazos ve Alkibiades'in karşılıklı imzaladıkları bir antlaşma yapıldı ve bu antlaşmayla Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Propontis (*Marmara*) bölgesi Atina'ya bırakıldı.[137] Alkibiades komutasındaki Atina donanmasının İÖ 411-410 yıllarındaki başarıları, yalnızca boğazlar da dâhil Propontis bölgesinin Atina denetimine girmesini sağlamamış, aynı zamanda Atina'da radikal demokratların güçlenmesine, demokratik rejimin yeniden kurulmasına ve Spartalıların ele geçirdikleri bazı yerleri iade etmeyi kabul ederek barış teklifinde bulunmalarına da yol açmıştı. Fakat bu teklif, bu sırada akropolisteki inşa programını yeniden başlatmış olan demokratlar tarafından geri çevrildi.[138]

Spartalılar, İÖ 410 yılındaki Kyzikos mağlubiyetiyle kaybettikleri donanmanın telafisini Daskyleion (*Ergili*) Satrabı Pharnabazos'un yaptığı para yardımıyla, İda (*Kaz*) Dağı'nın eteklerindeki Antandros (*Altınoluk*) kentinin tersanesinde inşa ettikleri gemilerle yaptılar.[139] Başta Sicilya seferinde ve sonrasında Atina'ya karşı Sparta'nın müttefiki olarak savaşmaya başlayan Syrakusailılar olmak üzere Sparta'nın diğer müttefikleri, istenilen sayıda gemiyi inşa eden Antandroslulardan memnuniyetlerini Antandros surlarını tamir ederek sergilediler. Syrakusailılar, sur inşasındaki gayretli çalışmaları dolayısıyla Antandroslular tarafından kendilerine verilen "Euergetes" (*hayırsever*) unvanı ve kent vatandaşlığı hakkı ile ödüllendirildiler.[140] Bu arada boğazların, Kyzikos, Khalkedon, Khrysopolis, Prokonnesos ve Sestos'un Atina'nın denetimine girmesi, Atina ekonomisine de önemli katkıda bulundu. Zira bu kentler sayesinde deniz ticareti vergisinin Atina hazinesine akması sağlandı. Atina'nın ihtiyaç duyduğu hububatın güvenli bir şekilde nakledilmesi bu sayede garanti edildi.

137 Ksen. *Hell.* I.1.9-20. Plut. *Alk.* 29. 3; 30-31.

138 Diod. XII.52. 2. Ayrıca bu konuda bkz. Kershaw 2010, 109. Kagan 2003, 417 vd. Lazenby 2004, 206 vd.

139 Daha önce Pers Satrabı Tissaphernes'in garnizonunu kovduğu hâlde bkz. Thuk. VIII.108.

140 Ksen. *Hell,* I.1.24-31.

Bu arada boğazlardaki Atina denetimini sona erdirmek isteyen Spartalı Klearkhos komutasındaki 15 gemilik bir donanmanın saldırısı Atinalılar tarafından püskürtüldü ve Klearkhos kaçarak Byzantion'a sığınmak zorunda kaldı.[141] Fakat Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un Khalkedon'a gidip Herakleion'da karargâhını kurmasına izin verildi.[142]

Atina'nın Thrasyllos komutasındaki bir donanması İÖ 409 yılında Samos'taki (*Sisam*) üssünden Pygela'ya (*Kuşadası*) saldırıp kenti kuşatma altına aldı. Kente yardım için gelen Miletosluların tümünü katleden Atinalılar, bir sonraki gün Kolophon'a (*Değirmendere*) saldırıp kenti ele geçirdiler. Sonra Lidya bölgesine girip bölge köylerini ateşe verdiler. Köylerden çok miktarda para ve insan toplayıp, ganimet elde ettiler. Bu arada bölgenin yönetiminden sorumlu Pers subayı Stages'in saldırısına uğradılar. Saldırıyı az zayiatla atlatan Thrasyllos komutasındaki Atinalılar, Ephesos'a saldırmak için yelken açtılar. Fakat Sardeis Satrabı Tissaphernes'in yardımını alan Ephesoslulara yenildiler. Savaşta yaşamını kaybeden 300 Atinalı askerin cesedini alıp Ephesos'tan ayrılan ve onları Notion'a (*Ahmetbeyli*) gidip orada gömen Atinalılar, Notion'dan Lesbos'a (*Midilli*),[143] Lesbos'tan da Alkibiades'e katılmak üzere Hellespontos'a gittiler. Bu arada Alkibiades'in boğazlar bölgesindeki başarıları Atina'da öğrenilmiş, Atina halkının oyuyla cezası kaldırılmış, gıyabında *strategos* (komutan) seçilmiş, Spartalıların Dekeleia'yı, Pylos ve Kitera'yı geri vermeyi kabul ederek sundukları barış teklifi geri çevrilmişti. Tüm bunlardan Byzantion'dayken (*İstanbul*) haberdar olan Alkibiades, zaman kaybetmeden emrindeki 20 gemilik donanmasıyla Samos (*Sisam*) üzerinden Karia'daki Keramikos (*Gökova*) Körfezi'ne gitti. Orada 100 *talanton* para toplayıp, donanmasındaki gemi sayısını 200 yaptıktan sonra Atina'ya yelken açtı. İÖ 407 yılında, Tanrıça Athena'nın *Plynteria* denen şenliklerinin kutlanmakta olduğu Thargelion (Nisan-Mayıs) ayının 25'inci gününde Atina limanı

141 Ksen. *Hell.* I.1.35-36. Klearkhos'un yenilgisi ve Byzantion'a gidişiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Arslan 2010, 114 vd.

142 Ksen. *Hell.* I.1.26: I.2.7. Diod. XIII.64.3.

143 Ksen. *Hell.* I.2. 1-15. Savaşın muzaffer tarafı olan Ephesoslular, Atinalılara karşı zaferlerini Koressos (*Bülbül*) Dağı civarında iki ayrı zafer anıtı dikerek kutladılar. Kaya 2020, 293.

Pire'ye geldi. Atinalıların inancına göre herhangi bir iş için uğursuz sayılan böyle bir günde Alkibiades'in Atina'ya gelmiş olması rahatsızlık vericiydi. Fakat Atina halkı onun gelişini coşkun bir tezahüratla karşıladı. Alkibiades, kendisini coşkuyla karşılayan halka hitaben bir konuşma yaptı. Konuşmasında mağduriyetini dillendiren ve Atina'ya zafer vadeden Alkibiades, vatandaşlık hakkını kendisine geri veren Atina halkı tarafından kara ve deniz kuvvetlerinin tam yetkili komutanı tayin edildi.[144]

Takriben sekiz yıl sonra yeniden ülkesi Atina'ya dönüp kaybettiği vatandaşlık hakkına ve komutanlığa sahip olan Alkibiades'in işi artık o kadar kolay değildi. Çünkü Peloponnesos ordusunun komutanlığına hem savaşta hem de diplomaside çok yetenekli ve usta olan Lysandros adlı bir Spartalı atanırken, Pers Büyük Kralı II. Dareios da 16 (veya 15) yaşındaki oğlu Kyros'u genişletilmiş satraplık (Lidya, Kappadokya, Büyük Frigya) yetkisiyle tayin etmişti.[145] Kyros'un Batı Anadolu'daki tüm Pers askerî güçlerinin komutanlığını da kapsayan bir yetkiyle Sardeis satraplığına tayini, Peloponnesos Savaşı'nın geleceği adına bir dönüm noktası oldu. Zira Spartalılar, ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Pers Satrabı Kyros ile dostça ilişkiler kurmayı başaran Lysandros sayesinde Atinalı Alkibiades'e karşı Pers desteğini alıp yeniden güçlenmeyi başardılar. Alkibiades'in komutanlığı ise ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz Notion'daki savaşta (İÖ 406 baharı) Atina ordusunun Lysandros'a yenilmesi üzerine bitti. Zira onun düşmanları çoktu ve onlar, Atina halkına hitaben yaptıkları konuşmalarında yenilgiden Alkibiades'in sorumlu olduğu konusunda halkı ikna edip komutanlıktan azledilmesini sağladılar. Bu azil üzerine Alkibiades, kendisine ait paralı askerleriyle Trakya'ya (*Thrake*) çekilip orada Traklarla savaştı.[146]

144 Plut. *Alk.* XXXII-XXXIV. Ksen. *Hell.* I.4.8-20. Diod. XIII.41-42; 68-69. Nep. *Alc.* VI. Thrasyllos için bkz. Lazenby 2004, 208 vd. Alkibiades'in Atina'ya dönüşü konusunda ayrıca bkz. Kaya 2020, 293. Kapellos 2019, 41-71. De Romilly, 148 vd. Roberts 2017, 260 vd. Lazenby 2004, 215 vd.

145 Ksen. *Hell.* I.4.2-5; 5.1-9; II.1.14; *Anab.* I.1.2; 9.7. Diod. XIII.70.3. Plut. Lys. IV.1-2. Just. V.5.1; Oros. II.16.9. Kaya 2020, 293 vd. Kapellos 2019, 79 vd. Sarıkaya 2012, 237. Buckley 2010, 395 vd. Cartledge 2003, 185 vd. Mansel 1984, 335. Buck 1979, 10-12.

146 Plut. *Alk.* XXXV.4-6; XXXVI.1-3. Notion Savaşı için bkz. aşağıda (VII.12.1) dn. 153.

Sonra hem denizde hem de karada egemen bir güç hâline gelmiş bulunan Spartalılardan korktuğu için Bithynia'ya çekilip orada yerleşti. Fakat sahip olduğu hazinesinin Traklar tarafından soyulması üzerine Satrap Pharnabazos'a sığındı ve onun tarafından Frigya'daki (*Phrygia*) Grynion Kalesi'ne yerleştirildi ve öldürülmüş olduğu İÖ 404 yılına kadar kendisine âşık olduğu söylenen Timandra adlı metresiyle birlikte orada yaşadı.[147]

VII.12. Lysandros ve Peloponnesos Savaşının Son Dört Yılı

Lysandros, Sparta'nın "Homoioi" (*eşitler*) ve "Perioikos" (*çevredekiler*) denen sınıflarına mensup bir ailenin çocuğu değildi. "Helot" (=Heilot) denen toprağa bağlı bir köle de değildi. Sparta toplumunun özgür fakat vatandaşlık hakkından mahrum bırakılmış "Mothakes" (tekil: *Mothaks*) sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Mothakes sınıfına mensup diğer aileler gibi Lysandros da sahip olduğu mal varlığına sahip olamadığı için fakirleşmiş ve bu nedenle *Homoioi*'ya mensup bir ailenin yardımına muhtaç Spartalı bir babayla helot bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti.[148] Böyle bir aileye mensup olanların İÖ 5. yüzyıl öncesine kadar Sparta'nın resmî devlet hizmetinde kariyer yapabilme olanağı mevcut değildi. Fakat Pers Savaşları ile başlayan süreçte Sparta'nın *Homoioi* (eşitler)

147 Plut. *Alk.* XXXVII.3-4. Plut. *Alk.* XXXIX. Nep. *Alc.* IX-X. Kaya 2020, 294. Alkibiades'in ölümüne dair iki rivayet vardır. Birincisine göre Pers Satrabı Pharnabazos, Spartalı komutan Lysandros'un isteği üzerine Frigya'da (*Phrygia*) küçük bir köy/kale olan Grynion'da (veya Melissa) metresi Timandra ile yaşayan Alkibiades'i öldürmeye karar verdi ve bunun için adamlarını görevlendirdi. Alkibiades'i öldürmek için evine giden katiller, onu evine girip öldürmeye cesaret edemeyince evi ateşe verdiler. Alkibiades alevler içindeki evden çıkarken ok ve mızraklarla vurularak öldürüldü. İkinci rivayete göre Alkibiades, yaşadığı bölgede tanınmış bir ailenin kızına tecavüz edip yanında alıkoymuş. Bu durumu aileye sürülen bir leke olarak görüp şeref meselesi yapan kızın erkek kardeşleri, Alkibiades'in evini içindeyken yakmışlar ve Alkibiades'i yanan evden çıkarken mızraklarla öldürmüşler. Bkz. Ephoros, *FGrH* II A F 70. Ksen. *Hell.* II.3.42. Diod. XIV.11.1-4. Plut. *Alk.* XXXVII.6-XXXIX. Nep. *Alc.* VII.9. Ath. *Deip.* XIII.574e-f.

148 Phylarkhos, *FGrH* 81 F43. Plut. *Lys.* 1.1 vd. Lysandros'un yaşamı konusunda ayrıca bkz. Stuttard 2016, 165 vd. Pomeroy 2004, 225 vd. Kagan 2003, 438 vd. Cartledge 2003, 183 vd.

denen vatandaşlık haklarına sahip sınıfının nüfusu giderek azalırken, savaşacak askerlere duyulan ihtiyaçla, yeni vatandaşların sayısı arttı. Peloponnesos Savaşı'nın ilk on yılı tamamlandığında orduya kaydolmuş yeni vatandaşların Sparta'daki sayısı bini bulmuştu. Yetenekli ve hırslı bir *mothaks*'ın (çoğ. *mothakes)* ya da "*neodamodes*" denen helot kökenli yeni vatandaşların resmî devlet hizmetinde üst mevkilere yükselebilmesinin yolunu açan fırsatlar böyle ortaya çıkmaya başladı. Fırsattan yararlanarak üst düzey komutanlığa terfi eden ilk *mothaks* ise Glyppos olmuştu.[149] Yetenekli ve hırslı bir *mothaks* olan Lysandros da Glyppos gibi *homoioi* nüfusunun azalması nedeniyle ortaya çıkan imkânlardan faydalanmıştı. Onun önüne çıkan fırsatların en değerlisi, Sparta Kralı Agesilaos'un krallık tacını giymesinde oynadığı hayati roldü.[150] Çok cesur ve vatansever olduğu kadar dalkavukluğuyla da iyi bilinen Lysandros, İÖ 407 yılı baharında Peloponnesos donanmasının komutanlığına (*nauarkhes*) atandı. Donanma komutanı olarak Sparta'dan ayrılan Lysandros, donanmasına yeni gemiler dâhil etmek için Rodos ve Kos (*İstanköy*) adaları üzerinden Miletos'a (*Milet*), Miletos'tan da Ephesos'a (*Efes*) gitti. Pers Kralı Dareios tarafından genişletilmiş yetkiyle Sardeis (*Sparda*) satrabı olarak tayin edilen on altı yaşındaki Kyros gelinceye kadar Ephesos'ta kaldı. İÖ 407 yılı yazında Sardeis'e gelen Kyros ile satraplık sarayında buluşan Lysandros, orada onunla Peloponnesosluların Atina'ya karşı yapacağı savaşın koşullarını konuştu. Babası Dareios'un kendisine tahsis ettiği 500 *talanton*u bu savaş için harcayacağının garantisini Lysandros'a veren Kyros, gerekirse kendi servetiyle üzerinde oturduğu gümüşten ve altından yapılma koltuğunu bu savaşa tahsis edebileceğini söyledi. Lysandros'un talebine binaen gemici başına aylık 4 *obol* ödemeyi taahhüt eden Kyros, askerlerin ilk aylığıyla Lysandros'un talep ettiği parayı peşinen ödedi.[151]

149 Stuttard 2016, 166. Glyppos, daha önce söz ettiğimiz [bkz. yukarıda (VII.8) dn. 97 vd.] gibi İÖ 414 yılında Peloponnesos donanmasının komutanlığına tayin edilerek Sicilya'ya gönderilmiş, orada Syrakusailılarla birlikte Atinalılara karşı savaşmış ve onların yenilmesinde hayati rol oynamıştı.

150 Plut. *Ages.* 3-4.1. Nep. *Ages.* 1.5. Rhodes 2011, 88. Cartledge 2003, 37 vd.

151 Ksen. *Hell.* I.4.3; 5.1-7; II.1.14; *Anab.* I.1.2; 9.7. Plut. *Artaks.* II.3; *Lys.* 3. 1 vd. Diod. XIII.69.5-70.1 vd.;75. 1. Rhodes 2011, 88 vd. Andrewes 2006, 489.

VII.12.1. Notion ve Arginusai Savaşları

Lysandros-Kyros görüşmesi, Trakya (*Thrake*), Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*), Propontis (*Marmara*) ve Bosporos (*İstanbul Boğazı*) bölgelerinde Atinalılara yenilen Peloponnesos ordularını sevindirip azimkâr yaparken Atinalıların cesaretini kırıp ümitsizliğe kapılmalarına neden oldu. Kendisiyle görüşmek isteyen Atinalılara randevu vermeyen Satrap Kyros'un Yunanlara karşı uygulayacağı Pers politikası ise kesindi. Hiçbir Yunan devletinin güçlenmesine izin verilmeyecek, onlar daima birbirleriyle savaş hâlinde olacak ve zayıf kalacaklardı.[152] Kyros'tan randevu almayı başaramayan Atinalılar tarafından tüm ordunun başkomutanlığına tayin edilen Alkibiades, 1500 hoplit, 150 atlı ve 100 gemiden oluşan bir kuvvet topladıktan sonra Atina'dan ayrıldı. İÖ 407 yılının Ekim ayında Andros Adası'na saldırdı. Fakat ada kentini ele geçirmeyi başaramadı. Alkibiades'in hedefindeki sonraki kent Notion'du (*Ahmetbeyli).* Samos Adası yoluyla gittiği Notion'a (*Ahmetbeyli)* saldırması ise 90 gemilik bir donanmasıyla Ephesos'ta bulunan Spartalı komutan Lysandros'tan dolayı mümkün olamadı. Alkibiades, Notion'a saldırmak için acele etmiyordu. Fakat oradaki birliklerin komutanlığını emanet ettiği Antiokhos, ihtiyatsızdı. Hiçbir koşulda saldırıya geçmemesi konusunda Alkibiades tarafından tembihlenmiş olmasına rağmen düşman birliklerinin kışkırtmalarıyla tahrik oldu ve Notion'a saldırdı. İÖ 407 yılı sonunda ya da 406 yılı başlarında yapılan bu savaşta (*Notion Savaşı*) Lysandros'a yenildi.[153] Atina Halk Meclisi, Alkibiades'in düşmanlarının suçlamaları ve müttefik bir kente (Kyme/Aliağa) saldırdığı iddiasıyla Atina'da bulunan Kymeli elçilerin şikâyetleri üzerine, hiçbir dahli olmadığı hâlde mağlubiyetten Alkibiades'i sorumlu tuttu ve daha önce de söz ettiğimiz gibi onu komutanlıktan azletti. Azilden sonra Atinalıları terk edip giden Alkibiades, daha sonra Atina'ya hiç dönmedi.[154]

152 Ksen. *Hell.* I.5. 8-9. Kaya 2020, 294.

153 Ksen. *Hell.* I.5.11-15. Diod. XII.71. Paus. IX.32.6. Notion Savaşı konusunda ayrıca bkz. Kaya 2020, 294. Kapellos 2019, 85 vd. De Romilly 2019, 157 vd. Andrewes 2006, 490; 1982, 15 vd. Rhodes 2006, 149 vd. Kagan 2003, 442 vd. Lazenby 2004, 219, 224 (savaşın tarihi: İÖ 407 sonu ya da İÖ 406 başları).

154 Ksen. I.5. 16-17. Plut. *Alk.* 36.1-3;37.1. Alkibiades, öldürülmüş olduğu İÖ 404 yılına kadar Pers Satrabı Pharnabazos tarafından kendisine tahsis

Spartalılar, Notion zaferinden sonra komutanlık süresi dolan amiral (*nauarkhes*) Lysandros'un yerine onun gibi bir *mothaks* olan Kallikratidas'ı atadılar.[155] İÖ 406 yılında yapılan bu atama, Lysandros ve onun taraftarlarını memnun etmedi. Bu nedenle onların muhalif propagandasına maruz kalan ve bununla da mücadele etmek zorunda kalan Kallikratidas, talep ettiği parayı satrap Kyros'tan alamayınca Sparta'dan istedi. Bu arada ihtiyacı olan paranın bir kısmını Miletos (*Milet*) ve Khios'tan (*Sakız*) topladı. Ardından bir Atina garnizonuna sahip olan Lesbos (*Midilli*) Adası'na saldırıp ada kenti Methymna'yı ele geçirdi.[156] Köleleştirerek sattığı Atina garnizonunun askerleri hariç herkesi serbest bırakan Kallikratidas'ın sonraki hedefinde Atinalı Amiral Konon vardı. Zira Atinalılar, Notion mağlubiyetinden sonra Konon ile Perikles'in Aspasia'dan olan oğlu Perikles'in de aralarında bulunduğu 10 komutanı (*strategos*) seçerek Spartalılara karşı savaşmaya devam etmek kararı almışlardı. Atina halkı, Konon komutasındaki Atina donanmasının Kallikratidas tarafından abluka altına alınarak Samos (*Sisam*) Adası'na sığınmasına izin verilmediğini öğrenince seferberlik ilan ettiler. Kutsal yerlerin altın ve gümüşlerine de el koymak suretiyle kısa bir süre içinde 110 gemilik yeni bir donanma inşa ettiler. Kent surlarını korumakla görevli olarak geride bırakılanlar hariç tüm Atina erkekleri gönüllü olarak Atina donanma gücüne dâhil oldular. Böylece toplam 150 gemilik bir donanmaya sahip olan Atinalılar, Lesbos (*Midilli*) Adası'nın karşısındaki Arginusai (=*Arginousai*) adaları (*Acan Adaları*) civarında Kallikrates komutasındaki 120 gemilik Sparta donanmasıyla karşı karşıya geldiler. Atinalılar orada yaptıkları deniz savaşından (*Arginusai Savaşı*) zaferle ayrıldılar. Spartalı komutan Kallikratidas, bir çatışma sırasında denize düşerek kayboldu. Yenilen ve 70 civarında gemi kaybına

edilmiş bulunan Frigya'daki özel çiftliğinde yaşadı. Plut. *Alk.* 37.3-4. Diod. XIII.73.6. Nep. *Alc.* 10. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 147.

155 Ksen. I.6.1. Diod. XIII.76.2. Kallikratidas'ın Gylippos ve Lysandros gibi *mothaks* olduğu konusunda bkz. Aelian, *VH* 12.43. Rhodes 2006, 150. Lazenby 2004, 224.

156 Ksen. I.4.13-15; 6.1-23. Plut. *Lys.* V.5-6; 8. Diod. XIII.76.2-79.7. Kallikratides ve komutanlığı dönemi için ayrıca bkz. Kaya 2020, 295 vd. Kapellos 2019, 108-21. Andrewes 2006, 491 vd. Rhodes 2006, 150. Kagan 2003, 451 vd. Lazenby 2004, 224 vd.

uğrayan Peloponnesosluların büyük bir kısmı Khios (*Sakız*) Adası'na, geriye kalan kısmı Phokaia'ya (*Foça*) sığındı. Fakat Atinalılar da bu zafere sevinemediler. Zira zafer sonrası patlak veren fırtına yüzünden 25 gemi ve üç-dört bin asker kaybına uğradılar.[157] Fırtına nedeniyle yaşanan kazadaki ihmaller yüzünden kaybın çok fazla olmasına öfkelenen Atinalılar, Konon hariç sorumlusu olarak gördükleri donanma komutanlarının tümünü görevden alıp yargıladılar. Nihayetinde Arginusai Savaşı'nın sekiz amirali suçlu bulunup idama mahkûm edildi. Bunlardan altısı Atina'daydı ve onların infazı hemen gerçekleştirildi.[158] Spartalılar, Diodoros'un "Yunanların Yunanlarla yaptığı savaşlar tarihindeki en büyük donanma savaşı" diye tanımladığı[159] Arginusai Savaşı mağlubiyetinin ardından Atina'ya elçilerini gönderdiler ve onlar aracılığıyla Atinalılara her iki tarafın ele geçirdikleri yerleri ellerinde tutmaları koşuluyla barış antlaşması yapılması teklifinde bulundular. Fakat teklif, başta Kelophon olmak üzere Atina'nın radikal demokratları tarafından geri çevrildi.[160]

VII.12.2. Aigospotamoi Savaşı

Kallikratidas'in komutasındaki donanmanın Arginusai'da yenilmesi ve Kallikratidas'ın yaşamını bu savaşta yitirmesi, orduya kimin komuta edeceği konusunun yeniden gündem yapılmasını zorunlu hâle getirdi. Zira İÖ 406 yılında donanmanın komutanlığına Arakos adlı bir Spartalı tayin edilmiş, fakat bu atama ne Satrap Kyros'u ne de Yunan askerleriyle kimi Yunan kentlerini memnun etmemişti. Bu nedenle İÖ 406 yılı kışında Lysandros'un

157 Ksen. *Hell.* I.6.24-35. Diod. XIII.76-79; 97-99. Paus. IX.7-9. Arginusai Savaşı için ayrıca bkz. Kaya 2020, 194 vd. Kapellos 2019, 126 vd. Andrewes 2006, 492. Rhodes 2006, 167. Kagan 2003, 454 vd. Mansel 1984, 336 vd.

158 Ksen. I.7.1-35. Diod. XIII.100-103.2. Atinalı sekiz amiralin idama mahkûm edilmesiyle neticelenen davayla ilgili geniş bilgi ve analiz için bkz. Kapellos 2019, 163-216. Lazenby 2004, 232 vd. Yargıdan kaçan generallerin akıbeti konusunda bkz. Rhodes 2006, 168 (Konon, İÖ 405/4'te yeniden komutan seçildi ve Aigospotamoi Savaşı'ndan sonra Kıbrıs Adası'ndaki Evagoras'a kaçtı; Theramenes Atina'da demokrasinin restorasyonu sürecinde mücadele etti; Thrasyboulos'tan söz edilmedi).

159 Diod. XIII.98.5.

160 Aristot., *Ath. Pol,* 34.1. Andrewes 2006, 493 vd. Kagan 2003, 468. Lazenby 2004, 235.

yeniden komutanlığa atanması talep edildi. Bu gelişmeler üzerine Lysandros'un komutanlığına atanmasını imkân dâhilinden çıkaran yasal engel, Ephesos'ta toplanan Peloponnesos donanmasının komutanlığına resmî anlamda Arakos adlı bir Spartalı seçilmesi ve fiilî komutanlığın (*epistoleus* olarak) ise Lysandros'a verilmesiyle aşıldı. Komutanlığı kâğıt üzerinde kalan Arakos'tan almak üzere Ephesos'a gelen Lysandros, Peloponnesos donanmasındaki gemi sayısını artırmak için Antandros'ta yeni gemiler inşa edilmesini emretti. Sonra borçlu olduğu askerlerin ücretlerini Satrap Kyros'tan aldığı paralarla ödedi. Ardından Peloponnesos donanmasını güçlendirmeyi hedefleyen çalışmalarına devam etti.[161] Bu arada Pers Büyük kralı II. Dareios'un hastalandığı ve bu nedenle oğlu Kyros'u Pers başkentine çağırdığı haberi geldi. Satrap Kyros, İÖ 406 yılında babasının çağrısı üzerine başkente dönerken satraplığının yönetimi için vekâleti bir Persliye değil Lysandros'a bıraktı.[162] Lysandros, Kyros'un vekili olarak hem Pers kralı adına vergi topladı hem de Sparta ve müttefiklerinin düşmanlarına askerî seferler düzenledi. Bu seferlerden birisinin muhatabı, Atina müttefiki Kedreiai (*Sedir Adası*) idi. Kedreiai'ı ele geçirip yarısı Yunan olan halkını köleleştirdi. Sonra vergi tahsili için Rodos'a ve oradan İyonya sahili boyunca kuzey yönünde ilerleyerek Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) girdi. Boğazın Anadolu yakasındaki Abydos (*Nara*) güzergâhını kullanarak Atina müttefiki Lampsakos'a (*Lapseki*) doğru yelken açtı. Kendisini karadan takip eden Spartalı Thoraks'ın komutasındaki Abydoslular ve diğer müttefik kuvvetleriyle birlikte Lampsakos'a saldırdı ve kenti ele geçirdi. Askerlerinin yağmasına açık bıraktığı Lampsakos'un özgür insanlarını serbest bıraktı.[163]

Bu arada Atinalı komutan Konon, Atina'nın deniz kuvvetlerinin üs olarak kullandığı Samos Adası'ndan Ege kıyılarına yağma seferleri düzenliyordu. Onun bu seferlerinden Sparta'nın müttefiki Khios Adası'yla Ephesos kenti de nasiplendi. Lysandros'un Hellespontos'a (*Çanakkale Boğazı*) gittiğini öğrenince 180 gemilik donanmasıyla Samos'tan ayrılıp Khersonesos'taki (*Gelibolu*)

161 Ksen. *Hell.* II.1.7-12. Plut. *Lys.* VII.2-3.
162 Ksen. *Hell.* II.1.8, 13. Kagan 2003, 469 vd.
163 Ksen. *Hell.* II.1.13-19. Diod. XIII.104.8. Kapellos 2019, 221 vd.

Elaius'a yelken açan Konon, oraya vardığında Lampsakos'un (*Lapseki*) Lysandros tarafından ele geçirilmiş olduğunu öğrendi. O zaman Elaius'ten ayrılıp önce ihtiyacı olan erzakı temin edeceği Sestos'a (*Akbaş*), Sestos'tan da Lampsakos'un karşısında bulunan ve Aigospotamoi (=*Keçidereleri*) adıyla bilinen ıssız sahile geçti ve gemilerini orada demirledi. Bugün Cumalıdere denen söz konusu sahil bölgesi civarında bulunan Alkibiades, erzak teminindeki zorluğu nedeniyle Atina donanmasının demirlediği yerin yanlışlığını gördü ve atıyla oraya gidip Atinalı komutanları uyardı. Fakat onu dinleyen olmadı. Alkibiades'in dikkat çektiği durumu fark eden Sparta donanmasının komutanı Lysandros, İÖ 405 yılı Ağustos ya da Eylül'ünde Atinalılara hiç beklemedikleri bir anda saldırdı ve askerlerince boşaltılmış Atina gemilerinin 160'ını ele geçirip tahrip etti. Onun tarafından esir alınan asker sayısı ise 3000 idi. Lysandros'un baskın saldırısı karşısında başarılı olamayan ve yenilen Atinalılar, gemilerinin çok azını kurtarabildiler. Atinalı komutan Konon, dokuz gemisiyle birlikte kaçmayı başardı. Lysandros, Aigospotamoi (bugün *Cumalıdere*) mevkiinde yapılan bu savaşta (*Aigospotamoi Savaşı*) ele geçirdiği gemileri, esirleri ve ganimetleri Lampsakos'a (*Lapseki*) götürdü. Esirler arasındaki tüm Atinalılar orada öldürüldü.[164]

VII.13. Sparta Zaferi: Atina'da Teslimiyet ve Barış

Spartalı komutan Lysandros, Aigospotamoi zaferinden sonra Lampsakos'tan ayrılıp Bosporos'a (*İstanbul Boğazı*) doğru yelken açtı. Önce Byzantion'a (*İstanbul*), sonra Khalkedon'a (*Kadıköy*) gitti. Aigospotamoi'daki Sparta zaferini öğrenir öğrenmez kentlerindeki Atina garnizonlarını kovan her iki kent de Lysandros gelince teslim olup Sparta'ya bağımlılığı kabul etti. Lysandros, Byzantion ve Khalkedon'un yönetimini askerî vali (*harmost*) olarak atadığı Spartalı Sthenelaos'a emanet ederek Lampsakos'a (*Lapseki*) geri döndü. Bir süre gemilerinin bakımı ile meşgul olduğu Lampsakos'tan Lesbos (*Midilli*) Adası'na geçti. Atina'yla

164 Ksen. *Hell.* II.2.22-32. Plut. *Alk.* XXXVI.4-5; XXXVII.1-3. Diod. XIII.105-106.7. Kaya 2020, 296. Kapellos 2019, 241 vd. Andrewes 2006, 494 vd. (İÖ 406 Ağustos ya da Eylül). Erten 2005, 115 vd. Pomeroy 2004, 221 vd. Kagan 2003, 471 vd; 1987, 390 vd.

ittifakına bağlılığını sürdüren Lesbos'u ve diğer tüm kentleri Sparta egemenliğine tabi kılan Lysandros'un sonraki hedefinde Trakya vardı. Fakat Trakya'ya kendisi gitmedi, Spartalı komutan Eteonikos'u gönderdi. Lysandros'un emrine tahsis ettiği 10 kürekli gemiyle (*trier*) Trakya'ya giden Eteonikos oradaki kaleleri ele geçirip, Trakya'nın tamamının Sparta hâkimiyetini tanımasını sağladı.[165] Böylece Kuzey Ege bölgeleriyle boğazların denetimi tümden Spartalıların eline geçmiş ve Atina'yı açlığa mahkûm edecek koşullar oluşmuştu. Atina vatandaşlığı hakkını vermek suretiyle sadakatini ödüllendirdikleri Samos (*Sisam*) hariç tüm müttefiklerini kaybettikleri[166] için dışarıdan yardım alabilmek olanağı da kalmayan Atinalılar ise artık yalnızdı.

Aigospotamoi'daki felaketin haberi Atina limanı Pire'ye (*Peiraieus*) ulaştığında yükselen feryat öylesine güçlüydü ki kısa zamanda Atina'nın Uzun Surları boyunca yayıldı ve tüm kenti kapladı. Ölenlerin ardından ağıt yakan Atinalılar, sonlarının ne olacağını düşünmekten gece uykusunu uyuyamadılar. Zira 27 yıldır devam eden savaş sürecinde Meloslulara karşı merhametsizlikleri, Histiaiai'daki, Skione'deki, Torone'deki ve Aigina'daki acımasızlıkları ve diğer birçok Yunan kentine karşı günahları akıllarına geliyor ve tüm bunlara kendilerinin de katlanmak zorunda kalacağını düşünüyorlardı. Ertesi gün toplanan Atina Halk Meclisi, denizi denetim altında tutmak politikasından vazgeçti. Bütün liman girişlerinin kapatılmasına, kent surlarının gözden geçirilip nöbetçiler yerleştirilmesine ve bir kuşatmaya karşı alınacak diğer tüm önlemlerin alınmasına karar verdi.[167] Bu arada

165 Ksen. *Hell.*, II.2.1-2; 5. Kaya 2020, 296.

166 Ksen. *Hell.* II.2.3-9. Kaya 2020, 296. Roberts 2017, 285. Howatson 2013, 122.

167 Ksen. *Hell.* II.2.3-4. Diod. XIII.107.1. Roberts 2017, 285. Pomeroy 2004, 222 vd. Atinalılar Euboia Adası'nın kuzey kıyısındaki Histiaia'nın (=Hestiaea) meskûn halkını İÖ 466 Histiaia'dan sürüp onların yerine Atinalı kolonistler yerleştirerek cezalandırmışlardı. Bkz. Thuk. I.114; VII.57.2; VIII.95.7. Pallene'nin güney kıyısındaki Pelleneke kenti Skione (Scione) ve Khalkidike'nin Sithonia burnunun güney ucundaki Trakya kenti Torone ise Atinalı komutan Kleon tarafından cezalandırıldılar. Kelon tarafından İÖ 421 yılında ele geçirilen Skione'nin yetişkin tüm erkekleri öldürülürken, kadın ve çocukları köleleştirilmişti. İÖ 422 yılında ele geçirilen Torone'nin ise Kleon tarafından erkekleri yakalanıp Atina'ya gönderilirken kadın ve çocukları köleleştirildi. Bkz. Thuk. IV.114-116; V.3.2. Ksen. Hell. II.2.3. Diod. XII. 73.2-3. Ayrıca bkz. McGregor 1987, 87, 151-152, 190. Aigina için bkz. yukarıda altıncı bölüm (VI.7.4) dn. 139.

Resim 5: Atina (Stobart 1964).

Spartalı Amiral Lysandros, Atina'yı yalnızlaştıracak tüm önlemleri almış, emrindeki 200 gemilik donanmayla Atina'yı deniz tarafından kuşatmak için yola çıkmaya karar vermiş ve bu kararını hem Sparta'daki Kral Pausanias'a hem de Dekeleia'daki Kral Agis'e bildirmişti. Kral Pausanias, kendisine ulaşan bu bilgi üzerine Argos hariç tüm Peloponnesos kentlerinin askerî desteğiyle kurulan bir ordunun başına geçip Attika'ya hareket etti. Oraya varınca başkomutanlığı üstlenerek Atina yakınlarında bulunan ve *Akademia* adıyla bilinen Gymnasion'da ordugâhını kurdu. Bu arada Pausanias'ın talimatına göre hareket eden Amiral Lysandros, Aigina'ya gelmiş ve kenti Aiginalılara teslim etmiş, Aiginalı sürgünleri toplayıp kentlerine dönmelerini sağlamış, aynı şeyi Meloslular ve elinden geldiğince kentlerinden kovulmuş diğer Yunanlılar için yapmıştı. Tüm bunları nihayetlendirdikten sonra, İÖ 405 yılı sonbaharında donanmasıyla Atina'ya gelen Lysandros, gemilerini ticaret gemilerinin girişine engel olacak şekilde Pire Limanı'nın karşısında demirledi.[168] Böylece Atina (Resim 5) hem karadan hem de denizden kuşatma altına alınmış oldu.

Gemileri ve kendilerine yardım edebilecek müttefikleri de olmadığı için Sparta kuşatması altında ne yapacağını şaşıran Atinalılar, vatandaşlık haklarından yoksun ettikleri insanlara bu haklarını iade etmeye başladılar. Cesaretlerini muhafaza

168 Ksen. *Hell.* II.2.7-9. Diod. XIII.106.1-8; 107. 2 vd. Andrewes 2006, 495. Kagan 2003, 478. Buckler 2003, 1.

etmeye gayret etseler de buğdayları bile olmadığı için başlayan açlık sorunuyla baş edebilme imkânları yoktu. Dahası açlık nedeniyle ölümler her geçen gün artmaktaydı. Bu nedenle Atinalılar, Kral Agis'e elçiler gönderip barış taleplerini iletmek zorunda kaldılar. Karar verme yetkisinin kendisinde olmadığını söyleyen Kral Agis'in yönlendirmesiyle Sparta'ya giden Atinalı elçilerin barış talepleri, makul bulunmadığı için reddedildi. Sparta'ya giden Theramenes başkanlığındaki bir başka elçi heyetinin de işi hayli zor oldu. Zira başta Korinthos ve Thebai kentleri olmak üzere Sparta'nın kimi müttefikleri, Atinalıların köleleştirilerek yok edilmesini istiyorlardı. Fakat Spartalılar Atinalıların köleliğe mahkûm edilmesini, Pers savaşlarındaki büyük ve şerefli işleri başarmış olmaları nedeniyle doğru bulmadılar.[169] Ancak öyle görülüyor ki Sparta'nın Korinthos ve Thebai kentlerine muhalif olan bu tavrının nedeni Atina'nın söz konusu "şerefli başarıları" değildi. Özellikle Thebai'ın çok güçlenmiş olması Spartalıları korkutuyor ve bu nedenle Thebai düşmanı bir Atina'nın ortadan kaldırılması işlerine gelmiyordu. Nihayetinde koşulları Spartalılar tarafından tayin edilen ve Atinalılarca kabul gören şu antlaşma İÖ 404 yılı baharında imzalanarak barışın tesis edileceği garanti edildi:

> "Atina'nın Uzun Surları ile Peiraieus (*Pire*) Limanı'nın surları yıkılacak, 12 gemi dışındaki tüm gemiler Spartalılara teslim edilecek, sürgünler geri çağrılacak, Spartalıların düşmanı düşman, dostu dost kabul edilecek ve Atinalılar hem denizde hem de karada Spartalıların emrinde olacaklar, nereye sevk edilirlerse oraya gidecekler."[170]

Yirmi yedi yıllık savaş, Atina nüfusunun en az yarısını, belki %75'ini yok etmişti. Barış antlaşması ise Atina'yı askerî gücünden ve surlarından mahrum bıraktı. Her ne kadar özgür bir

169 Ksen. *Hell.* II.10-20. Aeskhin. II.76 (Theramenes'n elçiliği). Buckler 2003, 3 vd.

170 Ksen. *Hell.* II.2. 10-22. Antlaşmanın İÖ 404 yılı baharında yapıldığı konusunda bkz. Kershaw 2010, 110. Kagan 2003, 480, 484 (İÖ 404 yılı Mart ayı). Atina'nın geleceğine dair Sparta ve müttefikleri Thebai, Korinthos, Megara arasındaki görüş ayrılığı ve nedenleri konusunda bkz. Thuk. V.28. Ksen. *Hell.* II.4.30. Diod. XIV.6.2; 32.2-6. Buckler 2003, 6 vd.

kent devleti olarak varlığını muhafaza etmesine izin verilmiş olsa da Atina'nın siyasal egemenlik iddiası da artık olmayandı. Gerektiğinde Sparta'ya askerî yardım vermekle yükümlü bağımlı bir kent devleti konumundaydı. Attika-Delos Deniz Birliği'nin dağılmış olduğu da antlaşmayla garanti edildi. Birliğin dağılmadan önceki üyeleri olan Batı Anadolu'daki Yunan kentlerindeki Pers hâkimiyeti de bu antlaşmayla tanınmış oldu.[171] Barış antlaşması, Atina'da kabul gördükten sonra Lysandros komutasındaki Peloponnesos donanması İÖ 404 yılı güzünün başlarında Pire Limanı'na girdi. Aynı gün sürgünlerin affedilip kente dönmeleri sağlandı ve flüt çalan kadınların müziği eşliğinde surların yıkımına başlandı.[172] Öyle görülüyor ki Spartalılar, lağvedecekleri kesin olan Atina demokrasisine dair bir maddenin antlaşma maddesinde yer almasını gerekli görmediler. Zira surların yıkılmasından sonra Spartalıların talebine uygun olarak Atina'nın demokratik rejimi de lağvedildi. İlerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz üzere kentin yönetimi halk tarafından yeni rejimin anayasasını hazırlamaları için seçilen 30 kişiye emanet edildi.[173]

171 Ksen. *Hell.* II.3.8. Kaya 2020, 297.

172 Ksen. *Hell.* II.2.23. Buckler 2003, 1.

173 Ksen. *Hell.* II.3.1-2; 11. Lys. XII. *Eratosthenes* 36; XIII. *Agor.* 20. Otuzların kent yönetimini üslendikleri tarih konusunda bkz. Buckler 2003, 5.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ATİNA'DA SİYASAL REJİMLER VE İSYANCI SATRAP KYROS

VIII.1. Atina'da Siyasal Rejimler

VIII.1.1. Demokrasi

Her ne kadar Atinalılar ulusal kahraman hâline getirip yarı tanrı seviyesine yükselttikleri Theseus'a mal etmiş olsalar da Atina'da demokratik rejimin kurucusu Kleistenes'ti.[1] Kleistenes'in İÖ 508/7 yılında yaptığı demokrasi reformlarından Sicilya'daki korkunç yenilgiye kadar geçen yaklaşık bir asırlık zaman diliminde Atina, demokrasiyle yönetilmişti. Fakat Atina'nın söz konusu demokratik rejiminin adı Kleistenes ve sonraki nesil döneminde "demokratia" sözcüğüyle tanımlanmıyordu. Zira Yunancada iktidarın (*kratos*) halka (*demos*) ait olduğu bir rejimi tanımlayan "demokratia" (*demokrasi*) sözcüğü Perikles dönemine (İÖ 461-429) girildiğinde kullanılmaya başladı.[2]

Atinalıların demokrasi anlayışı günümüz anlayışından farklıydı. Her şeyden önce Atina demokrasisi Atina vatandaşlarının rejimiydi. Vatandaşlık ise yalnızca on sekiz yaş ve üzerinde olan özgür Atina erkekleriyle sınırlıydı. Köleler ya da Atina'da yaşayan yabancılar vatandaş olmadıkları için demokratik yönetim mekanizmasının tamamen dışındaydılar. Onlar ne seçilebilirler ne de seçmek için halk meclisine ve konseylerine (*ekklesia, demos, areopagos, boule*) dâhil olabilirlerdi. Halk mahkemelerinde (*ostrakismos, Heliaia*) jüri üyesi olmak ve kamu görevlerine (*arkhon, strategos*, vd.) seçilmek gibi diğer anayasal kurumlarla ilgili haklar da yalnızca Atina vatandaşlarına uygundu.[3]

Atina ve diğer Yunan kentlerindeki demokratik rejimler günümüzde olduğu gibi temsilî de değildi. Başkan ya da başbakanları, bakanları ve milletvekilleri yoktu. Kent hükümetini oluşturanlar, *strategos*luk gibi üst düzey kamu görevini ellerinde bulunduranlar ve iktidar güçlerini kendilerini seçen halktan alan komutanlardı. Diğer birçok resmî görev unvanının sahipleri de seçimle ya da kurayla tayin ediliyordu.[4] Onların seçimleri halk meclislerinde (*ekklesia, demos*) yapılırdı. Fakat günümüzde olduğu gibi seçim işlerini yürütecek bir bürokratik teşkilat yoktu. Kanunları çıkarmak için temsilciler (*milletvekili*) seçilmiyordu. Zira kanun çıkarma yetkisi doğrudan halk meclisine (*ekklesia*) aitti[5] ve tüm bunlar yalnızca kent sınırları içinde olurdu.

Hem Atina'da hem de diğer Yunan kent demokrasilerinde rejim, *isonomia, isogonia* ve *isegoria* olmak üzere üç temel hak üzerine kurulmuştu. *İsonomia*, yasalar karşısında eşitliği garanti ediyordu. Zira Atina vatandaşı her birey, mensubu olduğu devleti adına ortak bir kadere sahipti ve bu nedenle haklar bakımından da her vatandaş eşit olmak zorundaydı. *İsogonia*, uygun yaştaki her Atinalı vatandaşın her makam ve mevkiye gelebilme hakkını tanımlıyor, ayrıcalıklar ya da onurlanma bakımından eşitliği garanti ediyordu. Antik kaynaklarda demokrasi sözcüğüyle eş anlamlı bir sözcük olarak kullanılan *isegoria* ise söyleyecek sözü olan her vatandaşa konuşma özgürlüğünü garanti ediyordu.[6] Ksenophon'un

1 Hrdt. VI.131. Kaya 2020b, 286 vd. Coleman 2000, 21. Cartledge 1993, 11. Hansen 1992, 4, 34 vd. Ober 1989, 72 vd. Finley 1985, 66. Day-Chambers 1967, 101 vd. Theseus'a mal etmek konusunda bkz. Thuk. II.15.1. Plut. *Thes.* 24.1 vd. Diod. IV.61. Graves 2012, 475 vd.

2 Pomeroy 2018, 180. Finley 1985, 66 vd. Kleistenes'in demokrasi anlayışı *isonomia* (yasalar karşısında eşitlik) idi. Bu nedenle Kleistenes ile onun öncesindeki ve sonraki nesil, demokrasi mücadelesi ve siyaseti için "demokratia" sözcüğünü değil "isonomia" sözcüğünü kullandılar. Bkz. Manville 2014, 198. Asmonti 2015, 82, 87, 91 vd. Ostwald 1986, 27; 1969, 137 vd. Atinalıların demokratik yönetim biçimlerini tanımlamak için kullandıkları "demokratia" sözcüğü konusunda ayrıca bkz. Powell 2001, 271 vd.

3 Atina'nın anayasal kurumları (ekklesia, areopagos, boule, arkhai, *et al.*) bkz. Kaya 2020b, 272 vd. Thorley 2004, 28-43. Sinclair 1991, 77 vd. Stockton 1990, 57-102.

4 Arkhonluk ve strategosluk Atina'da sayısı 700 civarında olan kamu görevi unvanından yalnızca ikisiydi. Bunların çoğu halk tarafından değil, kurayla tayin ediliyorlardı. Bu nedenle Atina'nın klasik çağında Atina vatandaşlarının ekseriyeti yaşamı boyunca en az bir ya da iki kez resmî kamu görevi yapma imkânına sahip olabiliyordu. Bkz. Pomeroy 2004, 147.

5 Kaya 2020b, 275. Stockton 1990, 67 vd. Atina demokrasisinin karakteristik özellikleri konusunda bkz. Sinclair 1991, 17 vd.

6 Isok. *Areop.* 20 (isonomia). Dem. XV.18 (isogonia). Plat. *Meneks.* 239A. Friedell 1999, 194. Hansen 1992, 81. Atina demokrasisi konusunda ayrıca bkz. Rhodes 2006, 62-95.

aynı anda bağıran sarhoşlara benzettiği sonuncu hak, Atina demokrasisinin teminatıydı ve bu nedenle çok önemliydi. Vatandaşlar bu hakkı Halk Meclisi'nde (*Ekklesia*) ve Halk Mahkemesi'nde (=*Ostrakismos*/Çanak Çömlek Mahkemesi) kullanıyorlardı. Bu iki kurumdan ilkinde karar salt çoğunlukla alınırken Ostrakismos mahkemesinde en az 6 bin oy gerekliydi. Boule denen 400'ler ve 500'ler meclislerinde ise kura yoluna başvuruluyordu.[7]

Toplantıya katılanların (*ekkletoi*) tümü anlamına gelen "ekklesia", yani "Halk Meclisi" (phyleler ve demoslar örgütlenmesi temelinde oluşuyordu), Atina demokrasisinin en önemli anayasal kurumuydu.[8] Devleti yönetmek iddiası olanlar ile devlet yönetimi, yolsuzluklar, devlet hazinesi, vergiler, kanunlar, kamu davaları, savaş ve barış gibi konularda söyleyecek sözü olanların konuşma yapacakları yer burasıydı. Kimon ve Perikles gibi halkı ikna edip ümitlendirmede yetenekli hatipler ve karizmatik liderlerin her yıl seçimle devlet yönetiminin başına geçip aralıksız olarak on yıllarca iktidar olabilmesine fırsat veren eski Yunan demokrasisi, demagojik kışkırtmaların da bir argüman olarak kullanılmasına uygundu. Fakat "demagoji" sözcüğünün türetildiği *demagogos* sözcüğü İÖ 424 yılına kadar mevcut değildi ya da daha doğrusu bir yazılı edebî eserde daha önce kullanılmamıştı. İÖ 420'li yılların ikinci yarısından itibaren edebî eserlerde görülmeye başladığında ise *demagogos* sözcüğü halk liderliğini tanımlıyor, vatanseverliği, ilkeli olmayı ifade ediyordu. Fakat zamanla pejoratif bir anlam kazanarak halk dalkavukluğunu tanımlamak için kullanılan *demagoji* sözcüğünün üretildiği bir süreç yaşandı. Bu süreçte demagoglar (*demagogoi*) devletin çıkarlarından ziyade kendi çıkarları için halkı yönlendirmeye çalışan içten pazarlıklı, fırsatçı siyasetçiler oldular. Sicilya seferi başlangıcında Alkibiades'i yargılatan siyasetçiler bu türden demagoglardı ve onlara radikal demokratlar da denilmektedir.[9]

7 Kaya 2020b, 290. Thorley 2004, 44 vd., 60. Sinclair 1991, 15 vd.

8 Bkz. Kaya 2020b, 275.

9 Mitchell 2015, 143 vd. Buckley 2010, 399 vd. Pomeroy 2004, 205. Cohen 1995, 41 dn. 13. Ostwald 1986, 201 vd. Finley 1985, 66. Cornor 1971, 109 vd. Atina demagogları için ayrıca bkz. Christ 2020, 167. Asmonti 2015, 144 vd. Finley 1962, 3 vd.

VIII.1.2. Oligarşik Devrim: 400'ler Yönetimi

Daha önce söz ettiğimiz gibi Sparta'yla arası bozulunca Tissaphernes'e sığınan ve onun Atinalılarla düşmanlığını sonlandırmasını sağlayan Alkibiades,[10] çok geçmeden Atina'daki siyasetin odağında yer almaya başladı. Zira bu sırada Atina siyasetine egemen olan Peisandros, Antiphon, Phyrnikhos ve Therameinos gibi etkili hatipler, oligarşik devrimin peşindeydiler. Alkibiades'in affedilip Atina'ya çağrılmasını talep eden Peisandros'un konuşmasından etkilenen Atina halkı, İÖ 412 yılının Aralık ayında oligarkları onayladı.[11] Daha önce söz ettiğimiz gibi Tissaphernes ve Alkibiades ile Batı Anadolu'da görüşen Peisandros başkanlığındaki Atinalı elçiler, istediklerini elde edemeden oradan ayrılıp Samos'a (*Sisam*) gittiler ve İÖ 411 yılının Nisan/Mayıs ayında Samos'tan ayrılıp Atina'ya döndüler.[12] Atina'ya geldiklerinde siyasi atmosfer gayet uygundu. Gençler tarafından kurulmuş gizli örgüt çok faal bir durumdaydı. Sadece askerlere iyi maaş ödenmesini ve devlet işlerini, bu işlere ayıracağı mali imkânı bulunan 5000 kişinin yapması gerektiğini savunan gençliğin örgütü, planlarına karşı çıkanları ortadan kaldırıyordu.[13] Gizli gençlik örgütü üyeleriyle oligarşi taraftarı diğerlerinin sayısı öylesine çok artmıştı ki Atina'da hiç kimse onlara karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Atina'da demokrasi resmen olmasa da fiilen ortadan kaldırılmıştı. Zira Halk Meclisi (*Ekklesia*) ve diğer meclisler toplanmaya devam etmesine rağmen oligarşi taraftarlarının muhalif olduğu hiçbir karar alınamıyordu. Demokratlar arasında bile güvensizlik vardı ve böyle bir ortamda hiç kimse şikâyetini dillendirmeye cüret edemiyordu.[14]

Peisandros ve elçiler Atina'ya döndükten sonra kuracakları oligarşik rejime dair kısa süreli bir hazırlık dönemi geçirdiler. Sonra kurulacak rejimi halka anlatmak için Halk Meclisi'ni (*Ekklesia*) toplantıya çağırıp, halkın onayıyla 10 kişilik bir komisyon oluşturulmasını sağladılar. Komisyon çalışmaları, her zamanki toplantı yeri olan Phyniks tepesinde değil kentin 10

10 Bkz. yukarıda altıncı bölüm (VI.10) dn. 122.

11 Thuk. VIII.53-54. Buckley 2010, 390, 401. Buck 1998, 24.

12 Bkz. yukarıda altıncı bölüm (VI.11) dn. 129 vd. Ayrıca bkz. Rhodes 2006a, 160 vd. Andrewes 2006, 475. Buck 1998, 25.

13 Thuk. VIII.65. Ayrıca bkz. Arist. *Ath. Pol.* XXX.3. Andrewes 2006, 476.

14 Thuk. VIII.66.

stadion (yak. 1930 m) dışında bulunan Tanrı Poseidon'a adanmış Kolonos Hippios denen tepede toplanan Halk Meclisi'nde görüşüldü. Antiphon tarafından tasarlanan ve Peisandros tarafından Halk Meclisi'nin onayına sunulan 400 üyeli (400'ler) oligarşik yönetim tayin edildi. 400'lerin tayini sürecinde ise önce 5 başkan seçilmiş, seçilen başkanlar 400'lerin ilk 100'ünü tayin etmiş ve tayin edilen 100 kişinin de her biri 3 kişi seçerek kalan 300 üyeyi belirlemişti. Böylece Atina'yı dilediği gibi yönetecek ve ihtiyaç duyulduğunda 5000 Atina vatandaşını (5000'ler) toplantıya çağıracak 400'ler meclisi kurulmuş oldu.[15]

Atina'nın oligarşik rejimini temsil eden 400'ler, Halk Meclisi'nde (*Ekklesia*) onaylandı. Halk Meclisi, yetkilerini elinden alan 400'lere bir tepki göstermeksizin, sanki hiçbir şey olmamış gibi dağılmak suretiyle kendi kendini lağvetti. Sonra 120 genç muhafızın eşliğinde Boule Meclisi binasına (*bouleterion*) giden 400'ler, oradaki meclis üyelerine ücretlerini ödeyip dağılmalarını söylediler ve ardından kura ile *prytanis*leri seçtiler. Seçim sonrasında oturuma başlamak için geleneksel kurban törenlerini yaptılar. Böylece Atina'nın demokratik rejimi İÖ 411 yılının Haziran ayında 400'lerin oligarşik devrimiyle resmen ortadan kaldırılmış oldu.[16] Fakat oligarşik rejim uzun ömürlü olmayacak takriben dört ay sonra, aynı yılın Eylül ayında ortadan kalkacak ve bu süre içerisinde gerektiğinde toplantıya çağrılacağı söylenen 5000'lerin listesi bile hazırlanmayacaktı.

Atina'da kurulan 400'ler yönetiminin devam eden savaşlar ve halkın sorunlarına dair hazırlanmış bir planlarının olup olmadığı bilinmiyor. Fakat iktidarda kaldıkları süre içerisinde sürgüne

15 Thuk. VIII.67-68. Atistot. *Ath. Pol.* 29.5-30.1. 400'ler yönetiminin kuruluşu, 400'lerin tayini ve icraatıyla ilgi olarak ayrıca bkz. Buckley 2010, 399-411. Kagan 2003, 377 vd. Andrewes 2006, 474 vd. Kagan 1987, 158 vd.

16 Thuk. VIII.69-70. Plut. *Alk.* XXVI.2. Kagan 2003, 379 vd. Atina'da en azından Perikles döneminden itibaren Boule Meclisi'nin üyeleri, toplantılara katılınca katılım ücreti aldılar. Bir vasıfsız işçinin gündeliğine tekabül edecek kadar önemsiz bir miktar olan bu ücret, Atina demokrasisinde yalnızca Boule Meclisi üyelerine değil, Halk Meclisi toplantılarıyla halk mahkemelerine jüri olarak katılanlara da ödeniyordu. Yüksek kamu görevine seçilen ya da tayin edilenler de en azından İÖ 5. yüzyılda görev karşılığı maaş almaya başladılar. Günümüzde gayet normal olan bu tür ücret ve maaşlar, eski Yunan demokrasisinde gayriahlaki bulunup eleştirilebiliyordu. Eleştirenlere göre Perikles'in meclis toplantılarına katılanlara ücret ödemesi kendi siyasi çıkarı lehine icat ettiği bir hileydi. Bu konuda bkz. Pomeroy 2004, 219.

gönderilenleri geri çağırmadıkları, kenti çok sert biçimde yönettikleri, çok sayıda insanı öldürmeseler de öldürülmesi gerektiğine inandıklarını öldürdükleri bilinmektedir. Öyle görülüyor ki Sparta'yla barış yapılmasından yana tavır koymuşlardı. Dekeleia'daki Sparta Kralı II. Agis'e (İÖ 427/6-400) elçiler gönderip barış yapmak istediklerini bildirmelerinin nedeni buydu. Fakat kral, demokratik rejimi ortadan kaldıran 400'lerden memnun olacağını ve dolayısıyla barış teklifine sıcak bakacağını düşünen oligarkları şaşırttı. Önce kenti kuşatıp ele geçirmeyi denedi, fakat başarılı olamayınca barış talebiyle ilgili Sparta halkının kararını öğrenmek üzere elçiler gönderdi.[17] Fakat tüm bu girişimlerinden bir sonuç alınamadı ve 400'lerin iktidar ömrünün kısa olmasının nedeni de bu oldu.

VIII.1.3. Samos'ta Oligarşi: Atinalı Demokratlar

Her ne kadar Atina'da oligarşik devrim yapılarak demokratlar susturulmuş olsa da Samos'taki Atina ordusunda demokratların egemenliği vardı. Samos'ta kurulmuş bulunan oligarşik yönetimin en büyük sıkıntısı, ordu desteğine sahip demokratların tehdidini ortadan kaldıramamış olmalarıydı. Bu nedenle Samos halkının rejime dair kararı net değildi. Atina'da demokratik rejimi sonlandıran oligarklar, Samos halkının tereddütlerini ortadan kaldırmak için Peisandros başkanlığında 10 kişilik bir elçi heyetini adaya gönderdi. Elçiler Samos'a vardığında iktidar 5000 kişilik bir meclisin elindeydi. Fakat demokratik rejimin savunucuları sürgünden çağrılmış, oligarşik yönetime karşı bir hareket zaten başlatılmış ve demokratlara saldırmayı planlayan 300 kişilik bir grup oluşturulmuştu. Olup bitenleri fark eden Samos halkı, oligarşiye muhalif olanlarla Samos'taki Atina ordusunun komutanlarını (Leon, Diomedon, Thrasyboulos ve Thrasyllos) zamanında hareket edip gelişmeler konusunda haberdar etti. Samos'un demokratları, Atina ordusunun denize açılırken adada bıraktığı bir muhafız birliği sayesinde kendilerine savaş açan 400'leri yendiler. 30 kadar oligarşi yanlısı savaşta öldürüldü ve Samos'ta demokratik yönetim yeniden kuruldu.[18]

17 Thuk. VIII.70-71. Ayrıca 400'ler yönetiminin sertliği konusunda bkz. Plut. *Alk.* XXVI.3. Ayrıca 400'ler yönetimi konusunda bkz. Kagan 2004, 381 vd. Buck 1998, 26 vd.

18 Thuk. VIII.73. Ayrıca Samos'taki demokrasi konusunda bkz. Kagan 2004, 384 vd. Buck 1998, 27.

Samos'un demokratları Atina'da kurulmuş bulunan oligarşiden habersizdiler. Bu nedenle Atina'ya gönderilen Samoslu elçilerin kaçarak kurtulmayı başaran birisi hariç hepsi orada 400'ler tarafından tutuklandı. Kaçarak Samos'a dönen elçinin Atina'daki yönetime dair anlattıkları, 400'lerin çok zalim olarak algılanmasına neden olacak şekilde abartılıydı. Zira ona göre Atina'nın 400'leri vatandaşları baskı altında tutuyor, onlara dayak atıyorlardı. Rejime muhalif konuşmaları yasaklamışlardı ve Atina'da askerlerin karılarına ve çocuklarına sürekli hakaret ediliyordu.[19] Samos'taki Atinalı askerler söylenenleri duyunca oligarşi yanlılarına karşı kinlendiler. Komutanları olan Thrasyboulos ve Thrasyllos, demokratik rejimi Atina'da yeniden kurmak için plan yaptılar. Buna göre silah kullanabilecek her Samosluya 400'lerin düşmanı olacaklarına dair yemin ettirdiler, aynı yemini askerler de tekrarladılar. Sonra oligarşiye meyilli komutanları görevden aldılar.[20] Böylece oligarşi isteyen bir kent ile demokrasi isteyen bir ordu olmak üzere tercih edilecek rejim bakımından Atinalılar arasında sarih bir ikilik tebarüz etmiş oldu.

Samos'taki ordunun komutanları olan Thrasyboulos ve Thrasyllos Atina'ya gidip oligarkları yeneceklerine dair konuşmalar yaparak askerleri cesaretlendirip Alkibiades'in Samos'a davet edilmesi konusunda askerleri ikna ettiler. Samos'a gelen Alkibiades, orada toplanan meclise hitaben yaptığı konuşmasında sürgün cezasının uzunluğundan ve ağırlığından söz etti. Perslerle ilişkilerinin çok iyi olduğunu, geleceğe dair planlarını anlattı. Alkibiades'in konuşmasından etkilenen askerler komutanlığı Alkibiades'e verdiler.[21] 400'leri Alkibiades ile yeneceklerine dair inançları da tamdı.[22] Bu nedenle askerler hemen gemilerine binip Atina limanı Pire'ye ulaşmak istiyorlardı. Fakat Alkibiades, önce Pers Satrabı Tissaphernes ile görüşmesi gerektiğini söyleyerek onları acele etmemeleri konusunda ikna etti. Sonrasında Atina'daki 400'ler yönetiminin elçileri Samos'a geldiler. Demokrasi düşmanlarını öldürmek konusunda kararlı askerler, gelen elçileri konuşturmak istemediler. Fakat araya girerek askerleri sakinleştiren Alkibiades, elçilere 400'ler iktidarının

19 Thuk. VIII.74. Buck 1998, 27.
20 Thuk. VIII.75. Buck 1998, 29.
21 Thuk. VIII.81. Kagan 1987, 115 vd.
22 Thuk. VIII.82. Buck 1998, 29 vd.

sonlandırılıp 500'ler yönetiminin yeniden kurulması tavsiyesinde bulundu.[23]

VIII.1.4. Beşbinler Yönetimi

Samos'taki görüşmeleri yaptıktan sonra Atina'ya dönen elçiler, orada olup bitenleri ve Alkibiades'in söylediklerini 400'lere anlattılar. Sonrasında demokratik rejimin yeniden kurulmasına dair düşünceler dillendirilse de 400'ler kendi iktidarlarını ortadan kaldıracak bir karar almadılar[24] Samos'taki ordudan korkmalarına rağmen daha cesur davranmayı benimseyerek liman surlarını korumaya karar verdiler. Fakat Theramenes'in liderliğindeki 400'lerin çabaları işe yaramadı. Eotioneia burnunu tutmakla görevlendirilmiş olan hoplitlerin isyanı 400'lerin İÖ 411 yılındaki dört aylık (Haziran-Eylül) iktidarının sonunu getirdi. Zaten zor durumda olan oligarşinin Theramenes gibi liderleri kaçtılar. Lağvedilen 400'ler yönetiminin yerine Thoukydides'in "benim yaşadığım zamanda gördüğüm en iyi rejim" dediği 5000'ler rejimi kuruldu. Solon'un reformuyla kent yönetiminde pay sahibi olan *Thetes*leri dışlayarak iktidarı tamamen hoplitlere veren 5000'ler yönetimi, demokrasi-oligarşi karışımı bir rejimdi. Tarihçi Thoukydides'in övgüsünü alan bu rejim, Alkibiades ve yandaşlarının Atina'ya dönmesine ve Samos'taki ordunun Atina'ya çağrılmasına karar verdi.[25]

Theramenes gibi ılımlı oligarkların liderliğinde siyaset yapan, İÖ 411 yılının Eylül ayından İÖ 410 yılının Haziran ayına kadar sekiz ay görevde kalan 5000'ler, kenti dört gruba ayırarak ve her grubun birbiri ardına sırayla hükümet olmasını sağlayarak yönettiler. 5000'ler döneminde Alkibiades'in yardımıyla Propontis (*Marmara*) bölgesinde üst üste zaferler de kazanıldı. Daha önce söz ettiğimiz gibi Bosporos (*İstanbul Boğazı*) da dâhil Propontis

23 Thuk. VIII: 86.1-7. Buck 1998, 30.
24 Thuk. VIII.89-90.
25 Thuk. VIII.97. Diod. XIII.38.2. Plut. *Alk.* XXVI-XXVII. Arist. *Ath. Pol.* 31 (dört aylık iktidar). Buckley 2010, 407. Beşbinler yönetimi konusunda ayrıca bkz. Aristot. *Ath. Pol.* 34.1-2. Buckley 2010, 411-413. Andrewes 2006, 480. Pomeroy 2004, 220 vd. Kagan 2003, 398 vd. Buck 1998, 30 vd. Ostwald 2006, 408, 421, 427 vd. Kagan 1987, 187 vd. Rhodes 1972, 115 vd. Ste. Croix, 1959, 2 vd. Byzantion ve Euboia'ın Sparta lehine kaybedilmesiyle Sparta'nın Atina'ya saldıracağına dair korkunun 400'lerin yıkılmasını kaçınılmaz hâle getirdiği düşüncesi için bkz. Sarıkaya 2018, 220.

bölgesini tamamen Atina denetimine sokan bu zaferler,[26] Atina'daki radikal demokratların güçlenmesini ve İÖ 410 yılının Haziran ayında demokratik rejimin yeniden kurulmasını sağladı.[27] Böylece daha önce var olan 500'ler meclisiyle jürili halk mahkemeleri yeniden kuruldu. 5000'lerin kurulmasıyla yasaklanan katılım ücreti ödenmesi uygulaması da yeniden kabul edildi. Bu arada demokrasiyi kalıcı kılmayı garanti etmek amacıyla her Atina vatandaşına demokrasiye bağlılık yemini ettirildi. Bu yemin şöyleydi:

> *"Atina'nın demokratik rejimini ortadan kaldırmaya kalkışan, antidemokratik bir yolla bir makamda görev yapmayı hedefleyen, kendisi ya da bir başkası için tiranlık kurmaya kalkışan kimseleri öldürmek için hem sözle hem de faaliyetle, oy vererek ya da sorumluluk alarak elimden geleni yapacağıma yemin ediyorum. Bileceğim ki böyle birini öldüren, tanrılar nazarında suçsuzdur."*[28]

VIII.1.5. Otuzlar Yönetimi

Her Atina vatandaşına yemin ettirilmek suretiyle kalıcılığı garanti edilen Atina'daki demokratik rejimin ömrü, Peloponnesos Savaşı'nı zaferle nihayetlendiren taraf Sparta ve müttefikleri olması nedeniyle uzun olmadı. Zira Spartalılar, yalnızca Atina kentinin teslimiyet belgesi olan barış antlaşmasını yeminle garanti edip kent surlarını yıktırmakla yetinmediler. Atina'nın demokratik rejimi de onların emri gereğince lağvedildi ve kent yönetiminin halk tarafından seçilecek 30 kişiye emanet edilmesi sağlandı.[29] Oligarşik rejimin anayasasını hazırlamakla görevlendirilen ve "30 Tiran" denilerek tarihe mal edilen 30'lar yönetimi İÖ 404 yılının Eylül ayında kurulunca, Dekeleia'daki ordusunu terhis eden Sparta Kralı II. Agis, Sparta'ya döndü. Amiral Lysandros ise Pire (*Peiraieus*) Limanı'ndaki donanmasıyla birlikte Peloponnesosluların kuşattığı Samos Adası'na gitti.[30] Samos'un özgür vatandaşları, kendilerini dört bir yandan kuşatan Lysandros'a

26 Bkz. yukarıda altıncı bölüm (VI.11) dn. 34. Ayrıca bkz. Buckley 2010, 392. Kagan 2003, 403 vd.
27 Pomeroy 2004, 220.
28 Andok. *Myst.* 97.
29 Ksen. *Hell.* II.3.1-2; 11. Diod. XIV.3.5-7.
30 Ksen. *Hell.* II.3.3-7. Buckler 2003, 5 (30'ların kuruluşu: Eylül İÖ 404).

yalnızca mantolarını alıp diğer her şeylerini bırakıp gitmelerine izin verilmesi şartıyla kenti teslim edeceklerini bildirdiler. Onların şartını kabul eden Lysandros, Samos'u terk edip giden özgür vatandaşların mal ve mülklerini adanın eski halkına dağıtıp, kenti 10 kişilik bir heyetin yönetimine (*dekarşi*) bırakarak Sparta'ya döndü.[31] Fakat dekarşi yönetimi, yalnızca Samos'ta değil Lysandros'un denetimine giren Ege adaları ve Batı Anadolu'daki birçok Yunan kentinde kurulmuştu. Onlar Sparta'ya da değil doğrudan Lysandros'a bağımlıydılar.[32] Her ne kadar dekarşi yönetimine sahip kaç kent olduğu bilinmese de Ege Denizi'nin doğusundaki kimi kentlerin Lysandros'un destekçisi olduklarını vurgulayan ΣΥΝ (symmakhion: ittifak) lejandlı ve iki yılanı boğan Herakles tipli sikkeler bastıkları bilinmektedir. Fakat böylesi sikkeler basan kentler İÖ 396 yılına gelindiğinde mevcut olmadığı gibi dekarşi yönetimine sahip bir kent de artık yoktu.[33] Atina'nın 30'ları (30 tiran), kurulan oligarşik yönetimin anayasasını hazırlamak için seçilmiş olmalarına rağmen bu görevlerinin gereğini hemen yapmak yerine keyfî yönetim icra etmeyi tercih ettiler. Ilımlı bir siyasetçi olduğu bilinen Theramenes dışında 30'ların hiçbirisi bu durumdan rahatsız değildi. Kritias ise 30'ların en merhametsiziydi. Ancak Sokrates'in öğrencisi, Platon'un da amcası ve Sparta devlet düzenine hayranlık duyan bir antidemokrat entelektüel olan Kritias, zamanla mensubu olduğu 400'ler yönetiminin lağvedilmesinden sonra kendisine sürgün cezası verilmiş olmasından kaynaklanan kinin esiri hâline gelmişti. Önceden dostu olan Theramenes ile ters düşmesinin nedeni de Theramenes'in demokrat tavırlı bir siyaset takip etmeye başlamış olmasıydı. İdamların sayısının çok artması ve vatandaşların oligarşik yönetimi eleştirerek demokrasiyi savunur hâle gelen Theramenes'in etrafında toplanmaya başlaması, 30'lar yönetimini endişelendirdi.[34] Böylece 30'lar yönetimi ve onların önderi konumundaki Kritias,

31 Ksen. *Hell.* II.3. 6-9.
32 Diod. XIV.13.1. Nep. *Lys.* 1.5. Plut. *Lys.* XIII.5-8.
33 Rhodes 2006, 204 vd. Buckler 2003, 34. Peloponnesos Savaşı'ndan sonra Byzantion'un yönetimini elinde tutan Spartalı komutan Klearkhos, kendisini kentin tiranı yaptı. Fakat Spartalılar bu nedenle onu sürgün cezasına çarptırdılar. Bkz. Diod. XIV.12.
34 Ksen. *Hell.* II.3. 15-17. Rhodes 2006a, 166 vd.

yeni rejimin anayasasını hazırlamaya karar verdiler ve nihayetinde devleti yöneteceklerin sayısını 3000 ile sınırlayan bir anayasa yaparak bu sayının listesini hazırladılar. Liste dâhilinde olan 3000 kişiyi agorada toplayarak onların silahlı kalmalarına izin verdiler. Halkın geriye kalanını kentin başka yerlerinde toplayıp geçit töreni yaptırdıktan sonra silahlarına el koydular. Toplanan silahların tümünü akropolise taşıyıp tapınağa yığdılar. Artık kendilerini daha güvende hisseden 30'lar yönetimi birçok insanı ya düşmanlıktan dolayı ya da servetine el koymak için öldürüyorlardı. Öldürülen 1500 civarındaki servet sahibinin çoğu Atina'nın *metoikoi* (metoikoslar) denen sınıfına mensup yabancılardı.[35]

Bu arada hem 3000'ler yönetimine hem de 30'ların infazlarına muhalif olan Theramenes, 30'lar ve onların etkili ismi Kritias tarafından 3000'lerden oluşturulmuş bir konsey önünde düzen yıkıcı olarak suçlandı. Theramenes'in bu suçlamaya karşı yaptığı savunmasıyla halkın teveccühünü kazandığı görülünce 30'lar yönetimi korktu. Bu nedenle Kritias, konseyin oy kullanmasına fırsat vermeden bir emrivaki ile Theramenes'in infazının gerçekleştirilmesini sağlamak üzere harekete geçti. Zira Theramenes 3000'ler listesindeydi ve yeni anayasaya göre bu listede olanların öldürülmesi 3000'lerin onayı olmadan mümkün olamıyordu. Bu nedenle Kritias, kürsüye çıkıp 30'lar yönetimi ve konsey adına Theramenes'in adını listeden çıkardığını ve onun ölüm kararını 30'ların vereceğini ilan etti. İnfaz edileceğini anlayınca kaçarak Tanrıça Hestia'nın sunağına sığınan Theramenes, infazının gayrimeşru olduğunu söyleyerek hukuksuzluğu durdurmaları konusunda konseye yalvardı. Fakat bir sonuç alamadı. Kritias'ın adamlarınca tutuklanan Theramenes, baldıran zehri içirilmek suretiyle öldürüldü.[36] Böylece rahatlayan 30'lar, haksızlıklarını ve infazlarını keyfî bir şekilde yapmaya daha cesur bir şekilde devam etmek olanağını elde etmiş oldular. Üç bin kişilik listenin dışında kalanların da kente girişini yasakladılar ve onların bir kısmının taşınmaz mallarını kendi aralarında paylaşmaya

35 Ksen. II.3. 18-22. Sayı için bkz. Arist. *Ath. Pol.* 35.4. Kimi tarihçilere göre öldürülen servet sahiplerinin 1500 olduğu bilgisi abartılı olabilir. Bkz. Strauss 2014, 74.

36 Ksen. *Hell.* II.23-56. Kagan 1975, 139 dn. 34.

başladılar. Böylesi despotik bir yönetim karşısında çaresiz kalanların kimileri kaçarak Pire (*Peiraieus*) Limanı'na sığındılar. Fakat orada da tutunamayınca kaçarak gittikleri Megara ve Thebai kentlerine sığındılar. Her iki kent Atinalı kaçaklarla doldu.[37]

VIII.1.6. Otuzlar Yönetiminin Sonu: Yeniden Demokrasi

İÖ 411 yılından beri kaçak olarak Thebai kentinde bulunan Thrasyboulos, Atina'da olup bitenler karşısında sessiz kalmak yerine isyan etmeyi tercih etti. 70 kadar arkadaşıyla birlikte Thebai'dan ayrılıp Atina'ya hareket etti. *Phyle* adıyla bilinen Atina-Thebai yoluna hâkim durumdaki kaleyi ele geçirdi. Otuzlar yönetiminin kaleyi geri almak için başlattığı karşı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı ve Thrasybulos, *Phyle* mevkiindeki gücünü artırıp pekiştirerek kendisine saldıran kentli süvarileri yendi. Eleusis'e sığınıp savaşı oradan yürüten 30'lar, Thrasyboulos'un Atina limanı Pire'yi ele geçirmesine engel olamadılar. İÖ 404/3 yılında limanı ele geçiren Thrasyboulos, 30'lar yönetiminin ordusuna karşı son çarpışmayı Munykhia'da yaptı ve cereyan eden savaştan da galibiyetle ayrıldı. Otuzların etkili ismi Kritias bu savaşta yaşamını yitirenler arasındaydı.[38]

Munykhia'daki mağlubiyet 30'lar yönetiminin Atina'daki gücünü ve itibarını bitirmiş ve Atinalılar, 30'ların emrine uymamaya ve yönetimini nihayetlendirip yeni yöneticiler seçmeye karar vermişlerdi. Alınan karar gereğince kentin yönetimi, her kabileden (*phyle*) birer kişinin seçilmesiyle oluşturulan 10 kişilik bir kurula emanet edildi.[39] Böylece 30'lar yönetimine son verildi. Fakat 30'lar iktidarı teslim etmek niyetinde değildiler. Bu nedenle Atina halkının seçtiği 10'lar yönetimi, Eleusis'teki 30'lar ile kentteki 3000'ler listesinde bulunanlar tarafından tanınmadı. Onlar Sparta'ya elçiler göndererek Atinalıların Atina-Sparta ittifakına sadık kalmadıklarını ve antlaşmayı ihlal ettiklerini iddia ederek Spartalılardan yardım talep ettiler. Talep üzerine Atina'ya gelen Lysandros, bu sırada hâlâ Pire Limanı'nda bulunan Thrasyboulos'u kuşatma altına aldı. Fakat Lysandros'un başarılarını kıskanan Sparta Kralı Pausanias'ın

37 Ksen. *Hell.* II.4.1.

38 Ksen. *Hell.* II.4.2-19.

39 Ksen. *Hell.* II.4.20-23.

(İÖ 409-395) Korinthos ve Boiotialılar hariç bütün müttefiklerinin dahliyle oluşturduğu bir ordunun başında Atina'ya gelmesi, 30'ların iktidar ümidini sonlandıracak bir başlangıç oldu. Zira Pausanias, Pire (*Peiraieus*) Limanı'nda yapılan muharebeyi barış antlaşmasıyla nihayetlendirecek bir inisiyatif ortaya koydu. Yapılan barış Thrasyboulos'un meşruiyetini garantiledi. Böylece Atina'da tüm tarafların katılımıyla bir barış antlaşması yapıldı. Taraflar, aralarındaki kavgaları sonlandırıp genel bir af ilan ederek demokratik rejimi yeniden tesis ettiler.[40] Böylece Atina, her ne kadar ekonomik ve askerî anlamda çökmüş olsa da yaratıcı entelektüelliğin merkezi olmaya devam etmek olanağına yeniden sahip oldu.

VIII.2. Satrap Kyros'un İsyanı ve Kynaksa Savaşı

VIII.2.1. Kyros'un İsyan Hazırlıkları

Peloponnesos Savaşı'nın muzaffer tarafı olan Sparta ve müttefiklerini para ve askerî yardım vererek destekleyen Pers Büyük Kralı II. Dareios (Dareios Nothos: İÖ 424-404) da bu savaşın galip tarafındaydı. Ancak savaşın zaferle nihayetlenmesinde hayati rolü Spartalı General Lysandros ile Sardeis Satrabı Genç Kyros oynadı. Onların bu rolü oynamalarını ve Peloponnesos Savaşı sonrasının nüfuz ve itibar bakımından en ünlü simaları hâline gelmelerini sağlayacak sürece Sparta ile Pers Kralı II. Dareios'un İÖ 407 yılında yaptıkları bir antlaşmayla girilmişti. Zira II. Dareios "Boiotios Antlaşması" denen bu antlaşmanın imzalanmasından sonra, Sardeis satraplığına iki oğlundan küçüğü olan Kyros'u tayin etmişti. Bir önceki bölümde söz etmiş olduğumuz gibi genişletilmiş bir yetkiyle satrap tayin edilen Genç Kyros'un görevi, Spartalılara her tür desteği vererek Atinalılara karşı savaşmaktı.[41] Kyros, eski satrap Tissaphernes'e İyonya bölgesiyle sınırlı bir yönetim sorumluluğu vererek onu kendisine tabi hâle getirdikten sonra görevinin gerektirdiği icraatlarını yapmaya başladı. Bu icraatlarının en değerlisi başta Lysandros olmak üzere Sparta

40 Ksen. *Hell.* 4.24-43. Buckler 2003, 8. Otuzlar (30 Tiran) yönetimi devrildikten sonraki Atina demokrasisi konusunda bkz. Rhodes 2006a, 165-171. Buckler 2003, 9.

41 Ksen. *Hell.* I.4. 2-5; I.5.2-3. *Anab.* I.9.7. Diod. XIII.70.3. Sarıkaya 2018, 236 vd. Buckley 2010, 395 vd., 415. Buck 1979, 10-12. Kyros'un geniş yetkili olarak Sardeis satraplığına tayini konusunda bkz. yukarıda yedinci bölüm (VII.11) dn. 145.

ve müttefiklerinin kimi önemli şahsiyetlerinin dostluğunu kazanmasıydı.[42] Peloponnesos Savaşı'nı Sparta lehine sonlandıran Spartalı Lysandros'u muzaffer bir komutan olarak kahramanlaştıracak sürece de böyle girildi.[43] Fakat ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi bu süreç aynı zamanda Kyros ve Lysandros'u isyancı yapacak sürecin de başlangıcıydı.

Sardeis Satrabı Genç Kyros'un isyanına neden olan olaylar serisi, ölüm döşeğinde olan babası II. Dareios'un kendisini Pers başkentine çağırması üzerine başladı. Zira Kyros Susa'ya vardığında babası ölmüş, büyük oğlu Artakserkses (II. Artakserkses: İÖ 404-359) onun halefi olarak tahta oturmuş ve kendisini bekleyen bir entrikanın muhatabı olarak ağabeyi Artakserkses tarafından öldürülmek istenmişti.[44] Anneleri Parysatis'in araya girmesiyle öldürülmekten kurtulan Kyros, aynı yılda Sardeis satrabı olarak Batı Anadolu'ya geri döndü. Bu arada kendisini Artakserkses'e suikast hazırlamakla suçlayan Satrap Tissaphernes'in de İyonya bölgesindeki idari sorumluluğu devam etti. Kendisine yapılan haksızlığın öcünü Artkserkses'i tahtından indirerek almayı planlayan Kyros, İÖ 404-401 yılları arasında hazırlanıp nihayetlendirilecek olan öç alma hareketini, Tissaphernes'e karşı İyonyalıları kışkırtarak başlattı ve bunda başarılı oldu. Zira Miletos dışındaki İyonya kentlerinin hepsi isyan ederek Tissaphernes'e tabi olmayı reddedip Kyros'a bağlı olmak istediler. Kendisine bağlı kalan

42 Sardeis Satrabı Kyros'un Lysandros ile dostluğu, ağır hasta olan babası II. Dareios'un İÖ 406 (veya 405) yılında çağrısı üzerine Pers başkenti Susa'ya dönmek zorunda olduğunda vekâleti bir Persliye değil de ona verecek kadar ileri düzeydeydi. Bkz. Ksen. *Anab.* I.1.1-2; *Hell.* II.1.8; 13-19. Diod. XIII.100.7-8; 104.3-4. Plut. *Artax.* II.5.5; *Lys.* VII.2-IX.2. Kaya 2020, 300. Buckler 2003, 31 vd. Kyros'un bizzat tanıdığı diğer Yunan komutanları şunlardı: Arkadialı Ksenias, Lakedaimonialı Klearkhos, Tesalyalı Aristippos, Boiotialı Proksenos, Stymphailoslu Sophainetos ve Akhaialı Sokrates. Bkz. Ksen. *Anab.* I.1.5-11; 2. 21; 4.2.3; *Hell.* II.1.13-15; III.1.1-2. Diod. XIV.19. Ktes. *FGrH* 688 F 16. Kaya 2020, 299 dn. 3. Buckler 2003, 35.

43 Lysandros ve Kallikratides'in para yardımı için Kyros'a başvuruları konusunda bkz. Ksen. *Hell.* I.5.1-9; II.1.7-12; 6. 7. Kaya 2020, 293 vd., 299.

44 Kaya 2020, 300. Pers Büyük Kralı II. Dareios İÖ 404 yılı baharında öldü. Tissaphernes'in iddiasına göre Kyros, ağabeyi II. Artakserkses'i (Artakserkses Mnemon) Pasargadai'da yapılacak tahta çıkış töreni sırasında öldürmeyi planlamıştı. Ksen. *Anab.* I.1.2. *FGrH* III C 1 688 F 16.59 (Ktesias). Plut. *Artax.* III.1-5. Türkçe çevirisi için bkz. Plutarkhos, *Artakserkses* (çev. A. Sina), *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29/48 (2010), s. 140. Sarıkaya 2018, 241.

Miletos'ta muhalif bir gurubun Kyros tarafına geçeceğini öğrenen Tissaphernes, zamanında müdahale ederek muhaliflerin kimilerini öldürüp diğerlerini sürgüne gönderdi. Kendisini destekledikleri için sürülen Miletos'lulara sahip çıkan Kyros, bir orduyla Miletos'u kuşattı.[45] Her ne kadar kenti ele geçirmeyi başaramasa da artık onun II. Artakserkses'e (Artakserkses Mnemon) karşı başlatacağı sefer için kuracağı orduya toplanacak askerler konusunda iyi bir bahanesi vardı. Söz konusu sefer için hazırlanacak ordu konusunda bir diğer bahanesi ise henüz Pers denetimine dâhil olmamış Pisidia bölgesiydi. Dağlık bölgenin vahşi halkı olan Pisidialılar, Genç Kyros'un bu seferiyle fiilen Pers denetimine girmiş olacaktı.[46]

Peloponnesos Savaşı'nda Spartalılar ve müttefiklerine verdiği asker, para ve lojistik destek sayesinde kurduğu güvene dayalı ilişkilerden yararlanan Kyros, yardım için başvurduğu Lakedaimonialılardan olumlu yanıt almak konusunda bir sorun yaşamadı. Aldığı olumlu yanıt üzerine Miletoslu sürgünleri Sardeis'te toplamaya başlayan Kyros, kendisi için paralı askerler tedarik edecek Yunan dostlarını da komutan olarak belirledi. Bu komutanlar şunlardı: Klearkhos (*Lakedaimonialı*), Aristophanes (*Tesalyalı*), Proksenos (*Boiotialı*). Kyros, bu üç paralı Yunan askerine ihtiyaç duymasının nedeni konusunda isyan gerçeğini söylemek yerine yalanı tercih etti. Bu yalana göre toplanacak ordu, Pisidialılara ve Tissaphernes'e karşı savaşacaktı.[47]

VIII.2.2. Kyros'un Pers Büyük Kralına Karşı Seferi

Satrap Kyros'un isyan ederek Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'e karşı düzenlediği seferi, "Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi" başlıklı kitabımın ikinci cildinde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı[48] için

45 Ksen. *Anab.* I.1.7-8.

46 Ksen. *Anab.* I.2.1. Pisidia ve Milyas bölgeleri hem Kyros'un satraplığı öncesinde hem de kendi dönemi ve sonrasında Pers satraplık sistemine dâhil edilmedi. Bu nedenle Daskyleion Satrabı Pharnabazos da her iki bölgeye seferler düzenlemek zorunda kaldı. Bkz. Ksen. *Hell.* III.3.

47 Ksen. *Anab.* I.1.1-11. Kyros'un ihtiyacı olan ücretli askerleri toplayan diğer dostları şunlardı: Sophainetos ve Sokrates. Bkz. Kaya 2020, 300 dn. 6.

48 Kaya 2020, 299-220. Ayrıca seferin ayrıntıları için bkz. Brennan 2005 (Türkçe çevirisi, Brennan 2020). Lee 2007, 19 vd. Ayrıca Ksenophon'un Onbinlerinin Kynaksa Savaşı sonrasında Karadeniz'e yürüyüşünün iklim koşullarının dikkate alınarak değerlendirilmesi konusunda bkz. Brennan 2012, 310 vd.

burada olabildiğince özet olarak geçeceğim. Söz konusu sefer, Yunan ve Yunan olmayan ve sayısı 8.100 olduğu söylenen askerlerin İÖ 401 yılı baharında Sardeis'te toplanmasından sonra başladı. Bu arada seferin gerçek nedeni ordu kurulma sürecinde olduğu gibi herkesten gizlendi. Tüm bu askerî hareketliliğin nedeninin henüz Pers hâkimiyeti altına alınmamış dağlık bölge halkı Pisidialılara karşı yapılacak savaşla ilgili olduğu yalanı söylenilmeye devam etti.[49]

Tarihçi Ksenophon'un aktardığı bilgilere göre Kyros, Sardeis'ten Maiandros (*Büyük Menderes*) Irmağı'na 3 *stathmos* 22 *fersahlık* (182 km) yol katederek ulaşıp, ırmağı yedi kayıkla kurduğu bir köprü üzerinden geçtikten sonra Frigya kenti Kolossai'ya (*Honaz*) ulaştı.[50] Sonrasında Kilikya Geçidi'ne (*Gülek Boğazı*) kadar takip ettiği güzergâh üzerindeki şu kentlerden geçti: Kelainai (*Dinar*),[51] Peltai (*Çivril*) Keramon Agora (*Yeşilhisar*), Kaistrupedion (*Üçhöyükler*), Thymbrion (*Ulupınar*-Akşehir), Tyriaion (*Ilgın*), İkonion (*Konya*), Dana (*Tyana*: Kemerhisar). Sonrasında Kilikya Geçidi'ne ulaşan Kyros, oradan Tarsos'a (*Tarsus*) gitti.[52] Yunan paralı askerleri, Syennesis adlı bir bağımlı kralın hüküm sürdüğü Tarsus'a geldiklerinde seferin asıl hedefinin Pers Kralı II. Artakserkses olduğunu hâlâ bilmiyorlardı. Gerçeği 20 gün kaldıkları Tarsus'ta öğrenen paralı Yunan askerleri isyan ettiler. İsyan, Lakedaimonialı Klearkhos tarafından ikna edilmek suretiyle

49 Seferin tüm ayrıntıları, Kyros'un askeri olarak sefere katılan Yunan tarihçisi Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde anlatıldı. Eser için bkz. Xenophon, *Anabasis*, vol. I-VII (with an English Translation by C. L. Brownson), Loeb, Londra 1980. Türkçe çevirisi için bkz. Ksenophon, *Anabasis. Onbinlerin Dönüşü* (çev. O. Yarlıgaş), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011. Brennan 2005. Seferin tarihi konusunda bkz. *Par. Mar.* 66 (=*FGrH* 239A, 66: İÖ 400/399), Apollodoros (*FGrH* 244 F 43). Ksenophon'un sefere katılışı tarihi Ksenainetos'un arkhonluğuna tarihlendi (*FGrH* F 343: İÖ 401/400). Ayrıca bkz. *IG* II² 1656-1664. Brennan 2012, 327 vd. Buckley 2010, 416 vd.

50 İlerleyiş sırasında Kyros'un ordusuna yeni askerler dâhil oldu. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kaya 2020, 301 dn. 8-11. Güzergâh bilgisiyle ilgili detaylar konusunda ayrıca bkz. Lee 2007, 18 vd.

51 Ksenophon'un (*Anab.* I.2.6-9) zengin ve büyük bir kent olarak tanımladığı Kelainai'da da Kyros'un ordusuna yeni birlikler katıldı. Orada yapılan sayıma göre Kyros'un ordusundaki toplam asker sayısı, 13 bin idi. Bkz. Kaya 2020, 302 dn 11. Lee 2007, 47.

52 Ksen. *Anab.* I.2.10-27.

bastırıldı.[53] Tarsus'tan sonraki ilerleyişine Psaros (*Seyhan*) ve Pyramos (*Ceyhan*) nehirlerini aşarak devam eden Satrap Kyros'un sonraki güzergâhı üzerinde bulunan kentler, nehirler ve kaleler şunlardı: İssos (*Erzin*-Hatay),[54] Myriandros, Dardas Nehri, Thapsakos kenti (bugünkü Rakka'nın karşısında), Euprates (*Fırat Nehri*), Arakses (Habur) Nehri, Korsete kenti, Pylai Kalesi, Kharmende kenti, Babil.[55]

VIII.2.3. Kynaksa Savaşı: Kyros'un Ölümü

Babil'e varınca ordusundaki askerlerin sayımını yapan ve toplam sayının 116 bin 500 olduğunu öğrenen Satrap Kyros'un ayrıca 20 tırpanlı savaş arabası mevcuttu. Toplam mevcudun 13 bin 100'ünü ise Yunan paralı askerler oluşturuyordu. Aralarında Paphlagonialı süvarilerin de bulunduğu Yunan olmayan askerlerin sayısı 100 bin idi. Dört generalin emrinde savaşacak olan Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'in ordusundaki piyade sayısı ise bir milyon 200 bin idi. Ayrıca Büyük Kral'ın 6 bin süvarisi, 200 tırpanlı savaş arabası vardı. İki ordu, İÖ 401 yılının Eylül (ya da Kasım) ayında Babil yakınındaki Kynaksa'da (*Kynaksa Savaşı*) karşı karşıya geldi. Satrap Kyros, savaş sırasında gözünün altına isabet eden bir ciritle vurularak yaşamını yitirdi. Ölen Kyros'un başı ve sağ eli Mesabates adlı bir Persli tarafından kesilip Büyük Kral Artakserkses'e götürüldü.[56]

Tarihe *Onbinler* olarak mal olan paralı Yunan askerleri, Kyros'un ölümünden sonra da Kynaksa'daki savaşı bırakıp teslim olmadılar. Çarpıştıkları Pers askerî birliklerini yendiler. Ancak artık savaşa devam etmenin bir amacının ve manasının kalmadığının da bilincindeydiler. Bu nedenle onlar için önem arz eden tek şey, ülkelerine sağ salim nasıl dönebilecekleri sorusuna verilecek cevaptı. Onlar bu cevabı verebilmek adına tartışırlarken, Yunan askerlerini hiç savaş yapmadan teslim almayı arzulayan Pers Büyük Kralı II. Artakserkses de kendi tarafında savaşanlardan

53 Ksen. *Anab.* I.3. 1-3. Bkz. Kaya 2020, 304 vd.

54 Kyros'un mola vererek üç gün kaldığı İssos'ta orduya yeni askerler dâhil oldu. Ksen. *Anab.* I.4.1-3. Geniş bilgi için bkz. Kaya 2020, 304 dn. 18.

55 Ksen. *Anab.* I.4.4 vd.

56 Ksen. *Anab.* I.7.10-14; I.8.27; 10. 2-3. Plut. *Artax.* XI.3-6. Kaya 2020, 305. Tarih konusunda bkz. Brennan 2012, 327, 335 (Kasım ayı). Lee 2007, Lendle 1995, 105 vd. Glombiowski 1994, 40. Gassner 1953, 10 vd.

seçtiği Yunan ve Yunan olmayan elçilerini görevlendirmişti. Ksenophon'un anlatıklarına göre elçilerin görevi sözde barış görüşmesi talebini Yunan askerlerinin komutanlarına iletmekti. Fakat Pers Kralı Artakserkses'in amacı barış değil, Yunan askerlerini Fırat (*Euphrates*) Nehri ile Dicle (*Tigris*) Nehri'nin birbirine en yakın oldukları yerde sıkıştırıp imha etmekti.[57] Kralın bir tuzak hazırlığında olduğunu anlayan ve bu tuzağa düşmeyen Yunan komutanlar, geri dönüş planlarını yaptılar.

VIII.3. Onbinlerin Dönüşü

Geri dönüş planına göre Yunan paralı askerleri, Dicle (*Tigris*) Nehri'ni akış yönünün tersi istikametinde takip ederek Pontos Eukseinos'a (*Karadeniz*) ulaşacaklardı. Fakat Perslerin yakın takibinde gerçekleşen geri çekilme süreci kolay işletilemedi. Yunanların komutanları sürecin başlarında, Zapatas Nehri (*Büyük Zap*) civarına gelindiğinde Persler tarafından tuzağa düşürülerek öldürüldü. Kyros'un II. Artakserkses'e karşı seferini ayrıntılı olarak yazan tarihçi Ksenophon, öldürülen komutanların yerini alarak komutanlığı üstlenenlerden birisi oldu. Yunanlar Ksenophon komutasında Dicle Nehri boyunca yukarıya doğru ilerlerken zaman zaman Perslerin saldırılarına maruz kaldılar. Fakat saldırıları zayiat verdirerek geri püskürtebildiler.[58] İÖ 401 yılının Kasım ayında (ya da 400 yılının Şubat ayı başında) Kardukhların yaşadığı yüksek rakımlı ve dar geçitli dağlık bölgeye (*Cizre* civarı) giren Yunan askerleri, bir can kaybına neden olmayan Kardukhların cılız saldırılarıyla kolayca baş edip yollarına devam ettiler.[59] Sonra Armenia içinden ilerleyerek Van Gölü'nün batısında bulunan bugünkü Bitlis Çayı'nı aşarak Teleboas (*Karasu*) Irmağı'na ulaştılar. Yürüyüşleri boyunca yemek içmek ihtiyaçlarını içinden ya da yakınından geçtikleri köylerden temin ettiler. Bu arada Küçük Armenia'da hüküm süren Satrap Tribazos'un da saldırısına maruz kaldılar. Bu saldırıların da üstesinden gelen Yunanlar,[60]

57 Ksen. *Anab.* II.1 vd.

58 Ksen. *Anab.* III.2-4.6.

59 Ksen. *Anab.* IV.1-3. Tarih için bkz. Brennan 2012 335 (İÖ 400 yılının Şubat ayı başı).

60 Ksen. *Anab.* IV.4.7-9. Ayrıca yolculuğun detayları konusunda bkz. Kaya 2020, 306 vd (Mayıs).

ilerleyişlerine yerli kılavuzların eşliğinde devam ettiler. Sonraki ilerleyiş güzergâhı üzerinde karşılarına çıkan yerli kabileler ise şunlardı: Phasianlar (*Phasianoi*), Taokhlar (*Taokhoi*) ve Khalibler (*Khalybes*). Yunan askerleri kendileriyle savaşan bu kabilelerden pek çok insanı öldürdüler. Erzaklarını onların köylerinden temin ettiler. Khaliblerin ülkesinden ayrıldıktan sonra Harpasos (*Arpaçay*) Irmağı'nı aşıp İskitler ülkesine (*Skythenai*) girdiler. Gymnias (*Bayburt/Gümüşhane*) üzerinden Karadeniz'i görebildikleri Thekhes (*Zigana*?) Dağı'na ulaştılar. Makronların ülkesine bu dağı aşarak giren Yunanlar, kendilerine saldıran ve yenilen Kolkhların ülkesinden (*Kolkhis*) ilerleyerek bir Yunan kolonisi olarak kurulmuş Trapezos (*Trabzon*) kentine İÖ 400 yılının Şubat (ya da Mayıs) ayında ulaştılar. Orada tüm tehlikeleri geride bıraktıkları hissiyle tanrılara şükredip boğalar kurban ettiler.[61]

Trapezos'tan sonraki ilerleyişlerine bir Kolkhis kabilesi olan Drillere (*Drilai*) saldırıp onların köylerini yağmaladıktan sonra devam eden Yunan askerleri, Kerasos (*Giresun*) üzerinden[62] Kolkhis'in bir başka yerli kabilesi Mossynoiklerin (*Mossynoikoi*) topraklarına girdiler. Khalybler (*Khaliboi*) ve Tibarenlerin (*Tiberanoi*) ülkesinden ilerleyerek bir Sinope (*Sinop*) kolonisi olarak kurulmuş Yunan kenti Kotyora'ya (*Ordu*) ulaştılar.[63] Yiyecek, içecek ihtiyaçlarını 45 gün kaldıkları Kotyora ve Paphlagonia'ya düzenledikleri yağma ve talan saldırılarıyla gideren Yunan askerleri, sonraki yolculuklarına deniz yoluyla devam etmeye karar verdiler.[64] Yeteri kadar gemi temin edildikten sonra deniz

61 Ksen. *Anab.* IV.4. 14-6.4; IV.6. 5-6; IV.6. 22-27. IV.7.13 vd.; 8. 9 vd. Diod. XIV.30.3. Arr. *Perip.* I.1. Brennan 2012, 335 (tarih: İÖ 400 yılı Mayıs başları). Lee 2007, 35 (tarih: İÖ 400 Ocak ayı başları).

62 Ksen. *Anab.* V.1-3. Kynaksa'dan ayrıldıklarında 10 bin kişi olduğu bilinen Yunanlardan Kerasos'a geldiklerinde geride 8 bin 600 kişi kalmıştı. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Kaya 2020, 309 vd.

63 Ksen. *Anab.* V.4.12-34. Yunan askerlerin Karadeniz bölgesindeki ilerleyişine ve içinden geçtikleri yerli kabilelere dair geniş bilgi için bkz. Kaya 2020, 310 vd. Kotyora kolonisinin kuruluşu konusunda ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* V.5. 3; Skyl. *Perip.* 86. Arslan 2007, 33.

64 Ksenep. *Anab.* V.5-6. Yunan askerlerinin Mossynoiklerin ülkesinden sonraki ilerleyişi ve bu sıradaki olayların ayrıntılarına dair geniş bilgi için bkz. Kaya 2020, 311 vd. Sinope'nin Miletos kolonisi olarak kurulmuş olduğu konusunda ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* VI.1. 15. Diod. XIV.31. 2. Strab. XII.3. 11. Arr. *Perip.* XIV.5. Arslan 2007, 53 dn. 235.

yolculuğunu başlatan Yunanlar, Paphlagonia'yı sol yanlarına alarak ilerlemek suretiyle Sinope'ye gidip, bu kentin Harmene (*Akliman*) Limanı'na girdiler. Paphlagonia ülkesi sınırları içindeki bu kent, bir Miletos (*Milet*) kolonisiydi. Orada memleketlerine çok yaklaştıklarının farkına varan Yunan askerlerinin evlerine hediyelerle dönmek istemeleri, askerlerin komutan sayısını bire indirip, kendi paylarına düşen ganimeti arttırmayı arzulamalarının nedeni oldu. Böylece tarihçi Ksenophon'un komutanlığı sonlandı. Kheirisophos adlı yeni komutanlarının emrinde kadırgalara binerek Sinope'den ayrılan askerler, Megaralılar tarafından kurulmuş bir koloni kenti olan Herakleia'ya (*Karadeniz Ereğlisi*) gittiler. Bu kentin Akherusias burnu önünde gemilerini demirledikten sonra Yunan mitolojisinde yeraltı dünyasının bekçi köpeği olarak bilinen Kerberos'un mağarasını (*Cehennemağzı*) ziyaret ettiler. Kendilerine dostça davranan Herakleialılardan 10 bin Kyzikos (*Erdek*) altını istemeleri aralarının açılmasına neden oldu.[65]

Yunan askerleri kendilerine kapılarını kapayan Herakleia'dan sonraki yolculuklarına Arkadialılar, Akhaialılar ve diğerleri olmak üzere üçe ayrılarak devam ettiler.[66] Arkadialılar Trakya'nın Kalpe Limanı'nda karaya ayak basarken, ikinci grup yolculuğuna karadan devam ederek Trakya'ya (*Thrake*) ulaştı. Ksenophon komutanlığında dönüş yolculuğuna devam eden üçüncü grup ise gemiyle Herakleia'dan ayrıldıktan sonra Herakleia-Trakya sınırında karaya çıktı.[67] Fakat ilk iki grup geri dönüş yolculuğunu sıkıntısız bir şekilde devam ettiremeyince Ksenophon onların yardımına koşmak zorunda kaldı. Traklara yenilen Arkadialılar Ksenophon tarafından Daskyleion Satrabı Pharnabazos'a bağlı Kalkhedonia'daki (*Kadıköy bölgesi*) Khrysopolis'e (*Üsküdar*) götürüldü. Orada

65 Ksen. *Anab.* IV.2.1 vd. Diod. XIV.30.5. Kaya 2020, 313 vd. Sinope ile Harmene/Armene arasındaki mesafe 40 stadion (Arr. *Perp.* XIV.4.) ya da 50 stadion (Strab. XII.3.11) idi. Plinius'a (*NH* VI.2) göre Harmene, Sinope'nin kolonisiydi. Bu konuda bkz. Sarıkaya 2018, 243 dn. 1048. Arslan 2010, 137 dn. 490.

66 Birinci grubu Arkadialılar ve Akhaialılar oluşturuyordu ve sayıları 4500 kişiden fazlaydı. İkinci grubu Kheirisophos'un maiyetindekiler oluşturuyordu ve sayıları 2100'dü. Bu sayının 1400'ünü hoplitler, 700'ünü Trakyalı peltastlar oluşturuyordu. Üçüncü grup Ksenophon'un komutasındaki 2000 askerdi. Bunların da 1700'ü hoplit, 300'ü peltast idi. Ayrıca Ksenophon'un komutasında 40 süvari vardı. Kaya 2020, 315 dn. 55.

67 Ksen. *Anab.* VI.2. Kaya 2020, 316.

ganimetlerini satarak yedi gün kalan Arkadialılar,[68] Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un ricası üzerine Sparta'nın denetimindeki Byzantion (*İstanbul*) yöneticileri tarafından, para verileceği vaadiyle Asya'dan Avrupa'ya geçirildiler. Vaadin gereği yapılmayınca öfkelenen Arkadialı askerler Byzantion'un kale duvarlarını aşarak içeriye girdiler. Bu durumun yaratacağı tehlike büyüktü. Bu nedenle Ksenophon hemen harekete geçip askerleri topladı. Onlara Byzantion'un Sparta denetiminde olduğunu, bu nedenle kenti zorla ele geçirmiş olmalarının yanlışlığını ve tehlikesini anlattı. Sonra Byzantion'daki Spartalı komutana elçiler gönderip askerlerinin kente giriş nedenlerinin kötü niyetli olmadığının izahını yaparak sorunu çözdü. Fakat Ksenophon'un komutanlığı bırakıp Parion'a (*Kemer*) gittikten sonra beş komutanın emrinde hareket eden Yunan askerlerinin sıkıntıları bitmedi. Komutanlar arasındaki anlaşmazlık nedeniyle dağılma noktasına geldiler.[69]

Ksenophon, komutanlarının anlaşmazlığı nedeniyle dağılma noktasına gelen ücretli askerler ordusunun yanına dönmek için Spartalı komutan Anaksibios'tan 30 gemi alıp Parion'dan ayrıldı. Propontis (*Marmara Denizi*) yoluyla Yunan paralı askerlerinin yanına döndü ve onları Odrys Krallığı'na bağlı olan Melanditler, Thynler ve Tranipsler gibi kabilelerin yaşadığı Trakların ülkesindeki Perinthos'a (*Marmara Ereğlisi*) götürdü. Fakat bu zamanda Odrysia Krallığı mevcut değildi. Krallığın bağımsız kalmış kabilelerine hükmeden Kral Teres'in oğlu Maisades, ülkesinden kovulmuş; Maisades'in o zaman çocuk olan oğlu Seuthes ise bölgeye hükmeden Kral Medokos'un sarayında rehin olarak büyümüştü. Yetişkin bir genç olunca babasının ülkesini geri alabilmenin mücadelesini vermeye başlayan Seuthes'in emrinde İÖ 5. yüzyıl sonunda Odryslerin kralı olan Medokos'tan aldığı küçük bir askerî birlik vardı. Babasının krallığını yeniden ihya edebilmesi için ise bir orduya ihtiyacı vardı. Bu nedenle o, Ksenophon'a ulaşıp, Yunan paralı askerleri kiralamak konusunda onunla anlaştı.[70] Kiralık Yunan askerleriyle Thynlerin köylerine saldırıp yakıp yıkan Seuthes'in başarısı, Odryslerin ordusuna dahlini hızlandırdı.

68 Ksen. *Anab.* VI.2.17 vd. Kaya 2020, 315 vd.

69 Ksen. *Anab.* VI.3.2 vd. Bu komutanlar şunlardır: Asineli Neon, Akhaialı Phryniskos, Philesios, Ksanthikles ve Thebailı Timasion.

70 Ksen. *Anab.* VII.2 vd. Ayrıca bkz. Kaya 2019, 317 vd. Arslan 2010, 140-142.

Böylece güçlü bir orduya sahip olan Seuthes, dedesi Teres'in hüküm sürdüğü Trakya deltasını ele geçirdi. Bölgenin ele geçirilmesiyle Seuthes'in asker sayısı artmış, Yunan paralı askerlerine ihtiyacı kalmamıştı. Bu nedenle vaat ettiği parayı ödemeden Yunan paralı askerlerinden kurtulmanın çaresini aramaya başlayan Seuthes'in imdadına Spartalılar yetişti. Seuthes, Yunan paralı askerleri kiralamak isteyen Spartalılarla anlaştı. Böylece onbinlerin büyük kısmı Ksenophon tarafından Spartalı komutan Thibron'a İÖ 400 yılında teslim edildi.[71]

Orduyu Thibron'a teslim ettikten sonra kendi komutasındaki Yunanlarla önce Lampsakos'a (*Lapseki*) giden Ksenophon, Troas içinden güneye doğru ilerledi ve İda (*Kaz*) Dağı'nı aşarak devam ettiği yolculuğunu Antandros (*Altınoluk*)- Tebe (Thebe: *Kumluca*) ovası- Adramyteion (*Edremit*)- Kytonion (*Assar Tepe*)- Atarna-Kaikos (*Bakırçay*) ovası güzergâhını kullanarak sürdürdü ve nihayet Mysia'daki Pergamon'a (*Bergama*) ulaştı. Orada Eretrialı Gongylos'un karısı ile annesi Hellas'ın misafiri olan Yunan paralı askerleri, Pergamon'daki Pers garnizonuna saldırdılar. Saldırının nedeni garnizon komutanı Asidates'in sahip olduğu büyük servete el koymaktı. Kalenin 300 askerle kolayca ele geçirileceğini öğrenen Ksenophon komutasındaki Yunan askerlerinin geceleyin düzenledikleri bir baskın saldırı amacına ulaşamadı. Askerler başarısız olarak geri döndüler. İkinci saldırılarında ise istediklerini elde ettiler. Asidites'i, karısını, çocuklarını ve sahip olduğu tüm taşınabilir servetini ele geçirip Pergamon'a döndüler. Askerlerine ganimetten pay vermek suretiyle paralı Yunan askerlerinin komutanlığını nihayetlendiren Ksenophon artık zenginleşmişti.[72]

71 Ksen. *Anab.* VIII 3.15-44. Diod. XIV.37.1-2. Spartalılar, paralı Yunan askerlerinin her birine ayda bir *dareikos*, yüzbaşılarına ayda 2 *dareikos* ve komutanlarına 4 *dareikos* teklif ediyorlardı. Lakedaimonialıların teklifini hemen kabul eden Seuthes'in askerlere vaat ettiği ücret Ksenophon tarafından alınıp askerlere dağıtıldı. Bk. Ksen. *Anab.* VII.6.1-44-VII.7. Sarıkaya 2018, 245. Kaya 2020, 318, dn.65.

72 Ksen. *Anab.* VII.6-7;VIII.8.1-24.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SPARTA HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

IX.1. Thibron ve Derkylidas: Anadolu'da Savaşlar

Peloponnesos Savaşı'nın muzaffer tarafı, Atina'nın giderek artan gücünü kıskanan ve ondan korkan Sparta ve müttefikleriydi. Fakat Sparta, müttefiklerinin Peloponnesos Savaşı'ndaki siyasi ve askerî rolünü ve önemini görmezlikten geldi. Bu durum her ne kadar savaş sürecinde çok güçlenmiş olan Thebai ve Korinthos gibi Sparta müttefiki kentlerin Sparta'dan uzaklaşmalarına ve ayrı bir ittifak cephesini kurmalarına yol açmış[1] olsa da Peloponnesos Savaşı sonrası Yunanistan tarihinin takriben ilk 30 yılında kesin bir Sparta hâkimiyeti vardı. Söz konusu hâkimiyet dönemi Sparta'nın İÖ 371 yılında yapılan Leuktra Savaşı'nda Thebai'a yenilmesiyle sona erdi.[2]

Spartalılar, 30 yıllık hâkimiyet döneminin başında daha önce sözünü etmiş olduğumuz Satrap Kyros'un isyanını destekleyerek Pers Büyük Kralı ile iyi ilişkilerini bozdular. İsyancı kardeşi Kyros'un Kynaksa Savaşı'nda ölmesinden sonra Daskyleion (*Ergili*) Satraplığı'nın yönetiminde herhangi bir değişiklik yapmayan Pers Büyük Kralı II. Artakserkses (Artakserkses Mnemon: İÖ 404-359), kardeşine karşı kendisini destekleyen Tissaphernes'i Lidya, İyonya ve Güney Aiolis'i içine alan Sardeis Satrablığı'na vali (*satrap*) olarak tayin etti.[3] Bu tayin Pers kralının Sparta ve Yunan kentlerine karşı saldırgan bir politika takip edeceğinin işaretiydi. Nitekim Satrap Tissaphernes, satraplığın başkenti Sardeis'e geldikten sonra İyonya kentlerine

1 Diod. XIV.82.1-4. Buck 1994, 40 vd.

2 Leuktra Savaşı için bkz. aşağıda (IX.5) dn. 58, 75.

3 Ksen. *Hell.* III.1.3; *Anab.* II.5.1. Diod. XIV.35.2. Diodoros'a (XIV.26.4) göre Pers Büyük Kralı Artakserkses, deniz kıyısındaki satraplıkların yönetimini (hegemonia) de verdiği Tissaphernes'i kızıyla evlendirdi.

teslimiyet çağrısında bulundu. Fakat İyonya kentleri onun bu çağrısına kapılarını kapayarak olumsuz yanıt verdiler. Sonra İÖ 400 yılında gönderdikleri elçileri vasıtasıyla Spartalılardan himaye istediler. İyonyalıların isteklerini haklı bulan Spartalılar, Yunan kentlerine saldırmaması için Tissaphernes'i uyardılar. Ardından Tissaphernes'e karşı savaşmaya karar verdiler ve bunun için Thibron'u Anadolu'ya askerî vali (*harmost*) olarak tayin ettiler. Spartalıların kendisine tahsis ettiği bir donanmayla yola çıkan Thibron Anadolu'da üs olarak kullanacağı Ephesos'a gitti. Sonra yukarıda sözünü ettiğimiz Ksenophon'un onbinlerinden geriye kalan Yunan askerlerini kiralayarak ordusunu güçlendirdi.[4] Perslere ait topraklara saldırıp şu kentleri ele geçirdi: Magnesia (*Ortaklar*), Pergamon (*Bergama*) ve Teuthrania (*Kalargatepe*), Halisarna, Gambreion (*Kınık*), Myrina (*Kalabak Köy*) ve Gryneion (*Yeni Şakran*).[5] Fakat teslim olmayı reddeden Larissa (*Buruncuk*) kentini kuşatıp ele geçirme girişiminde başarılı olamayan Thibron'un İyonya ve Aiolis'teki komutanlığı İÖ 399 yılında sonlandırıldı. Spartalılar, savaşı Karia'da sürdürme göreviyle Anadolu'da kalmasına izin verdikleri Thibron'un yerine Derkylidas adlı bir başka askerî valiyi görevlendirdiler ve Spartalı komutan Derkylidas, emrine tahsis edilen orduyu Ephesos'ta (*Efes*-Selçuk) Thibron'dan devraldı.[6] Sonra Sardeis Satrabı Tissaphernes ile anlaşıp, Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un hâkimiyetindeki Aiolis bölgesine yürüdü. Bölgenin kimi kentlerini ittifak antlaşması yaparak kimilerini de silah zoruyla

4 Thibron'un Yunanistan'dan temin ettiği toplam asker sayısı 5300'dü. Bunlardan 300'ü süvari, 1000'i savaştaki başarıları dolayısıyla özgürlüğünü kazanmış heilotlar (=neodamodeis) idi. Diğer 4000'i Peloponnesosluydu. Anadolu'ya geçtikten sonra toplanan asker sayısı ise 2000 idi. Bkz. Ksen. *Hell.* III.1. 3-5. Diod. XIV.30.3; 35.6; 36.1 vd. Diodoros'a (XIV.36.2) göre Thibron, Tralleis'e (*Aydın*) de saldırdı fakat ele geçiremedi. Kaya 2020, 321 vd. Sarıkaya 2018, 242. Buckler 2003, 45 vd. Thibron ve Ksenophon'un onbinleri konusunda ayıca bkz. yukarıda sekizinci bölüm (VIII.3) dn. 71 vd.

5 Gambreion, Myrina ve Gryneion kentleri, Gorgion ve Gongylas adlı iki kardeşin hüküm sürdüğü ülkenin yerleşmeleriydi. Gorgion, Gambreion'un; Gongylas, Myrina ve Gyrneion'un kralıydı ve onlar, hiç zorluk çıkarmadan Thibron'a teslim oldular. Bkz. Kaya 2020, 322.

6 Ksen. *Hell.* IIII.1. 7 vd. Buckler 2003, 46 vd. Thibron Sparta'ya dönünce İyonya'daki başarısızlığı nedeniyle mahkemeye verildi, suçlu bulundu ve sürgün cezasına çarptırıldı. Buckler 2003, 47.

ele geçirmek suretiyle bir Sparta kalesi hâline gelmesini sağlayan Derkylidas, bölgesel bir yerel hükümdar olan Meidas'ın da Gergis'teki hazinesine el koydu. Tüm bu gelişmelerden korkan Daskyleion Satrabı Pharnabazos, Derkylidas ile bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı.[7]

İÖ 399 yılı son aylarında Bithynia Trakyası'na giden ve kışı orada geçiren Derkylidas, temin ettiği bol miktarda erzak ile askerî birlikleri de yanına alarak İÖ 398 yılı baharı başlarında Bithynia'dan ayrılıp Lampsakos'a (*Lapseki*) gitti.[8] Pharnabazos'un sınırlarına yakın olan Lampsakos, Abydos (*Nara*), Kyzikos (*Erdek*) ve Khalkedon (*Kadıköy*) kentlerinin barış içinde yaşamalarını sağlayacak önlemleri aldıktan sonra Çanakkale Boğazı'nı aşıp Avrupa'ya geçen Derkylidas, Sparta dostu Kral Seuthes'in konuğu olarak kaldığı Khersenesos'un toprağı bereketli 11 kentinin Trak saldırısına karşı korumasız olduğunu gördü. Böylece yaklaşık 150 yıl önce Atinalı Miltiades'in inşa ettirdiği surların bulunduğu yerde yeni bir sur inşası başlattı. Bugünkü Bakla Burnu ile Bolayır'ı birbirine bağlayan surun inşası İÖ 398 yılı yazında ya da sonbaharında tamamlandı. Böylece limanları, verimli toprakları, otlakları ve hayvanlarıyla birlikte 11 kentin güvenliği sağlanmış oldu.[9]

Kersonesos'tan İÖ 398 yılında Anadolu'ya geçen Spartalı komutan Derkylidas, Aiolis kenti Atarneus'u (*Dikili*) 8 aylık bir kuşatma sonunda ele geçirdikten sonra, İÖ 397 yılı baharında Ephesos'a gitti.[10] Bu arada Pers Büyük Kralı II. Artakserkses, Anadolu'da Sparta hâkimiyetinin artmasından rahatsız olmuş ve Spartalıların Anadolu'daki nüfuzunu sonlandırmak için yetkilerini artırdığı Sardeis Satrabı Tissaphernes'i görevlendirmişti. Daskyleion Satrabı Pharnobazos'u da yanına alan Tissaphernes, kralın emrinin gereğini Karia'nın tahkimli yerleşmelerine garnizonlar yerleştirmeye başlayarak yapmaya başladı. İÖ 397 yılının

7 Ksen. *Hell.* III.1. 17 vd; 2.1. Ayrıca bkz. Kaya 2020, 323. Sarıkaya 2018, 248 vd. Buckler 2003, 48 vd.

8 Ksen. *Hell.* III.2-8; *Anab.* VII.3.15-32. Diod. XIV.38.6-7. Buckler 2003, 55 vd.

9 Ksen. *Hell.* III.2-10. Plin. *HN* IV.11.43. Plut. *Per.* XIX.1. Kaya 2020, 324 vd. Buckler 2003, 56. Miltiades'in inşa ettirdiği duvar konusunda bkz. Hrdt. VI.36.

10 Ksen. *Hell.* III.2.11. İsok. IV.144. Diod. XIII.65.4.

yazında Magnesia'da (*Ortaklar*) karşı karşıya geldiği Derkylidas ile savaşmaya cesaret edemeyince antlaşma yaparak savaş alanını terk etmeye karar verdi. Yapılan barış antlaşması, Anadolu'nun batısındaki Yunan kentlerinin özerkliğinin tanınmasını sağlarken, Sparta askerî birliklerinin Anadolu'dan çekilip, askerî valilerinin (*harmost*) kentlerden ayrılmasını garanti etti.[11] Fakat Pers Büyük Kralının savaş hazırlığı yapmakta olduğunun öğrenilmesi üzerine söz konusu barış antlaşmasının bir hükmü kalmadı. Böylece Spartalılar, Elis'e boyun eğdiren savaşını nihayetlendirdikten sonra ölen Sparta'nın yaşlı Kralı II. Agis'in (İÖ 4427/6-400) halefi olarak kral ilan ettikleri kardeşi Agesilaos'u (II. Agesilaos: İÖ 400-360) Lysandros ile birlikte Ege Denizi'nin doğu kıyılarında savaşacak ordunun komutanlığına tayin ettiler.[12]

IX.2. Sparta Kralı Agis ve Elis Savaşı

Derkylidas Ege Denizi'nin Asya kıyılarında savaşırken Sparta Kralı II. Agis de İÖ 471 yılından beri Tanrı Zeus onuruna dört yılda bir düzenlenen Olympia oyunları ve şenliklerinin başkanlığını yapmakta olan Elis kentine İÖ 401 yılında düzenlenecek bir seferin komutanlığına atanmıştı.[13] Seferin nedeni Sparta'nın eski ve sadık bir müttefiki olan Elis (=Eleia) kenti ile İÖ 420 yılından sonra giderek kötüleşecek şekilde bozulan ilişkileriydi.[14] Sparta Meclisi ve Ephorosları, Nikias Barışı'ndan sonra Atina, Argos ve Mantineia ile ittifak yaparak Sparta'ya meydan okuyan Elis'e savaş açarak haddini bildirmek istediler. Bunun için

11 Ksen. *Hell.* III.2.15-20. Diod. XIV.39. 4-6. Kaya 2020, 325 vd.

12 Kaya 2020, 325. Cartledge 1987, 99 vd. Ayrıca bkz. aşağıda (IX.4) dn. 29.

13 Ksen. *Hell.* 2.21-31. Diod. XIV.17.4-12; 34.1.

14 Sparta-Elis ilişkilerinin bozulması Sparta'nın Elis'e bağlı küçük komşusu Lemprion'un bağımsızlığını tanıması üzerine başlamıştı. Elisliler, Spartalılardan rahatsızlıklarını sonraki yıllarda Sparta'ya meydan okuyarak sergilediler. Önce Sparta düşmanı kentlerden Argos, Mantineia ve Atina'nın kurduğu ittifaka dâhil oldular. Sonra hüküm giydikleri gerekçesiyle Spartalıları atletizm ve at yarışlarına sokmamakta ısrar ettiler. Nihayet kehanetle kendisine iletilen tanrı buyruğu gereğince Olympia Zeus'una kurban kesmek için Elis'e giden Sparta Kralı II. Agis'e engel oldular. Bu engelin sözde gerekçesi ise Yunanların Yunanlara savaş açmasını yasaklayan geleneksel yasalarıydı. Bkz. Ksen. *Hell.* III.2.21-22. Spartalıların hüküm giymiş oldukları konusunda bkz. Thuk. V.49. Ayrıca bkz. Howatson 2013, 656 vd. Buckley 2010, 360 vd. Rhodes 2006, 126 vd.

gerekli meşruiyet zeminini, Elislilerin İÖ 6 ve 5. yüzyıllarda ele geçirdikleri komşu kentlere (Pisatis, Triphylia ve Akroreia) özerkliğini tanımamakta ısrarlı olmasında buldular. Elis'i cezalandıracak ordunun başına geçen Sparta Kralı II. Agis, İÖ 401 yılında Akhaia üzerinden girdiği Elis topraklarında her yeri yakıp yıkıp yağmaladı. Tanrısal bir işaret olarak yorumladığı depremden dolayı savaşı sonlandırıp ordusunu terhis eden II. Agis,[15] ertesi yıl Elis'e ikinci seferini düzenledi. Bu kez II. Agis'in seferine Thebai liderliğindeki Boiotialılar ve Korinthoslular dışındaki tüm müttefikleri katıldı. Eski düşman Atina da Sparta'nın yeni müttefiki olarak bu savaşa dâhil olmuştu. Elis'in kimi müttefikleri de savaş başlar başlamaz taraf değiştirip Agis'in yanında yer aldılar. Bir engelle karşılaşmaksızın Olympia'ya gidip Olympos Zeus'una kurban kesen II. Agis, kent merkezi dışındaki her yeri yakıp yıkıp yağmaladı. Sonra bir Sparta garnizonunu orada bırakıp Sparta'ya döndü. Elisliler, Sparta garnizonunun ertesi yıl baharına kadar devam eden yağma ve talan saldırıları sonucunda Sparta'nın dayattığı barış koşullarını onaylamak zorunda kaldılar. Elisliler yapılan antlaşma gereğince Phea surlarını yıktılar ve özerkliği istenen kentlerden vazgeçtiler.[16] Bu arada Sparta'ya dönen Kral Agis, Delphoi'a gidip elde ettiği ganimetin 1/10'unu Tanrı Apollon'a adadı. Fakat zaten yaşlı olan Kral Agis Sparta'ya döndükten hemen sonra hastalandı ve bu hastalık nedeniyle yaşamını yitirdi. Görkemli bir cenaze töreniyle defnedilen Kral Agis'in halefi, oğlu Leotykhidas değil Lysandros tarafından desteklenen topal kardeşi Agesilaos (İÖ 427/6-360) oldu.[17] Bu arada İÖ 450'li yıllardan beri Naupaktos'ta, İÖ 421'den beri Kephallenia'da meskûn bulunan Messenialılar, Spartalılar tarafından sürüldüler.[18]

15 Ksen. *Hell.* III.2.24. Diod. XIV.34. Buckley 2010, 421. Buckler 2003, 17 vd.

16 Ksen. *Hell.* III.2.30. Diod. XIV.17. 4-12. Elislilerin özerkliğini tanımak zorunda kaldığı kentler şunlardı: Kyllene, Phriksa, Lasion ve Epeios.

17 Ksen. *Hell.* 3.1-4. Plut. *Alk.* XXIII.7-9; *Ages.* III; *Lys.* XXII.6-13. Ayrıca bkz. Buckler 2003, 19. Agesilaos topal olduğu için küçümseniyordu. Leotykhidas'ın tahta oturamamış olmasının nedeni onun gerçek babasının Kral II. Agis değil Atinalı Alkibiades olduğu iddiasıydı. Bkz. Ksen. *Hell.* III.3.1-4. Cartledge 1987, 110 vd.

18 Diod. XIV.34.2-6.

IX.3. Lysandros ve Haliartos Savaşı

Daha önce söz ettiğimiz gibi Peloponnesos Savaşı'nın Sparta zaferiyle sona ermesinde hayati rol oynayan iki kişiden birisi Lysandros diğeri Kyros'tu. Kyros'un isyanı onun yaşamına mal olan bir iç savaş (*Kynaksa Savaşı*) ile nihayetlendi.[19] Lysandros, bir *mothaks* olmasına rağmen böylesi bir büyük başarıya imzasını atmıştı. Bu başarısı sayesinde o, kendisinden önce hiçbir Spartalının sahip olmadığı kadar büyük bir siyasi gücün sahibi hâline geldi. Fakat Lysandros, sahip gücün iktidar hırsına yenilmesine abartılı reklamlarıyla ve entrikaların peşine takılarak izin verdi. İktidar hırsının tezahürü olan reklamcı abartılarından birisi, her sefere çıkışında zaferini övecek bir şairi beraberinde götürmesiydi. Bir diğeri kendisini kutsallaştıracak şekilde sakallı ve Sparta modasını yansıtacak şekilde uzun saçlı olarak yaptırdığı heykelini Delphoi'daki Olympos tanrılarının heykellerinin arasına koydurmasıydı. Sardeis Satrabı Kyros tarafından kendisine armağan edilen altın ve fil dişinden yapılma bir metre uzunluğundaki savaş gemisi (*trier*) maketini Delphoi'a götürüp adak olarak bırakmış olmasının nedeni de aynıydı. Ayrıca kimi kentlerin oligarşik hükümetleri de Lysandros'un etkisiyle onu tanrısallaştırıyorladı. Bu kentlerden birisi Samos'tu (*Sisam*). Samoslular Lysandros'a tanrı gibi tapılması için Tanrıça Hera festivalinin adını değiştirip *Lysandreia* yaptılar.[20]

Lysandros'un iktidar hırsının hedefinde fiilen kullanmayı umduğu krallık yetkileri vardı. İÖ 401/400 yılında ölen Kral Agis'in oğlu Leotykhidas'ın gayrimeşru oğlu olduğu iddiası ortaya atılınca Agis'in topal kardeşi Agesilaos'un yanında yer alarak tahta çıkmasını sağlamasının nedeni de buydu.[21] Fakat ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Agasilaos, topallığını zayıflık olarak gören Lysandros'un yetkilerini Ephesos'tayken

19 Bkz. yukarıda sekizinci bölüm (VIII.2.3) dn. 56.

20 Paus. X..9.7. Plut. *Lys.* 17; 18.5; *Mor.* 395F. Cic. *Div.* I.34.75. Ayrıca bu konuda bkz. Hyland 2018, 125 (Efes'teki heykel). Stuttard 2016, 167. Lewis 2006, 29. Rhodes 2006, 205. Buckler 2003, 23. Cartledge 1987, 27 vd (Lysandros'un ailesi ve sosyal statüsü), 83 vd (Lysandros'u onurlandıran etkinlikler). Mansel 1984, 383.

21 Ksen. *Hell.* II.1.1 vd. Plut. *Alk.* 23.7-9; *Ages.* 3. *Lys.* 22.6-13. Paus. III.8.7 vd. Ayrıca bk. Shipley 1997, 79 vd.

budayıp itibarını bitirdi. Kral olmadığını Sparta Kralı II. Agesilaos'tan bu şekilde öğrenen Lysandros, bulunduğu yerde inisiyatif kullanabileceği farklı bir yerde görev istedi. Kral II. Agesilaos onu Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesine tayin etti. Lysandros, orada Satrap Pharnabazos ile arası açılmış bir Pers soylusu olan Spithridates'i kendi yanına çekip İÖ 396 yılında Kral II. Agesilaos'a götürerek sadakatini ifade etmekten de geri kalmadı.[22]

Bir yıl sonra (İÖ 395) Yunanistan'a dönen Lysandros, sevgilisi olduğu da söylenen Kral II. Agesilaos'un kendisini inisiyatifsiz bırakan tavrından rahatsızdı ve bu rahatsızlığını Sparta'daki iki krallı diarşik rejimi sonlandıracak bir reformist planın peşine düşüp bunu alenileştirerek ortaya koydu. Ona göre Sparta, verasetle tahta oturan krallar tarafından değil, soy sop ayrımı olmaksızın sahip olduğu liyakatiyle iktidara aday olup seçilenlerce yönetilmeliydi. Halka hitaben yaptığı konuşmasıyla iktidarı hak eden olarak kendisini tarif eden Lysandros, amacını gerçekleştirebilmek için yardımını alabileceği nüfuz odaklarını da ihmal etmedi. Bu odaklardan birisi Sparta'nın Ephoroslarıydı. Lysandros onlara dalkavukluk yaparak yağmalar sayesinde edindiği servetinin tümünü Sparta hazinesine bağışladı. Nüfuz odaklarından bir diğeri tanrıların rahip ve rahibeleriydi. Bunun için Delphoi'daki Apollon Tapınağı'nı, Epeiros'taki Dodona Zeus'unun Tapınağı'nı ve hatta Mısır'daki Tanrı Amon Tapınağı'nı ziyaret etti. Fakat Lysandros, birer kehanet merkezi olarak ünlü bu tapınaklardaki lobi faaliyetlerinden istediğini alamadı. Zira rahipler, Lysandros'un neyin peşinde olduğunu anladılar ve bunu Sparta'nın ephoroslarına bildirdiler.[23]

22 Ksen. *Hell.* III.3.7-10. Stuttard 2016, 169. Lysandros tarafından Daskyleion Satrabı Pharnabazos hakkında Agesilaos'a bilgi vermesi için götürülen Spithridates'in Pharnabazos ile arasının açılmasının nedeni, kızının Pharnabazos tarafından odalık olarak istenmesi ve bu şekilde kendisine hakaret edilmiş olmasıydı. Bkz. Ksen. *Ages.* III.3. Agesilaos, kendisine sığınan Spithridates'in kızını Paphlagonia Kralı Otys'e vermesi için ikna edip evliliğe aracılık yapar. Bkz. Ksen. *Hell.* IV.1.1-15.

23 Plut. *Lys.* XVII; XVIII.5; Ages. XX.3; *Mor.* 395F. Arist. *Pol.* V.1.5; 6.2. Cic. *Div.* I.34. 75. Paus. X.9.7. Stuttard 2016, 169. Buckler 2003, 23. Meiggs-Lewis 1969, 95. Lysandros'un Yunanistan'a dönüşü konusunda bkz. Ksen. *Hell.* III.4.20.

Lysandros'u hedefleyen şikâyetler, söz konusu tapınakların rahip ve rahibelerinden gelenlerle sınırlı kalmadı. Atina'nın teslim olmasından sonra başta Hellespontos bölgesindekiler olmak üzere Ege Denizi'nin doğu kıyılarındaki Yunan kentlerine düzenlediği yağma ve talan amaçlı saldırıları nedeniyle hem Yunan kentleri hem de Pers satrabı Pharnabazos (yazmış olduğu gizli bir mektupla) Lysandros'tan şikâyetçi olanlar arasına dâhil olmuştu.[24] Böylece Lysandros, Peloponnesos Savaşı'nı Sparta zaferiyle bitiren kahraman kimliğiyle sahip olduğu olağanüstü saygınlığını yitirdi. Artık o, her ne kadar Ephoroslar tarafından bir kovuşturmaya tabi tutulmasa da entrikaları fark edilmiş ve affedilmiş maziden başka bir şahsiyet değildi. Bu nedenle eski saygınlığını yeniden kazanabilmek adına büyük çaba sarf etti. Fakat bu çabaları neticesiz kalınca çareyi Sparta'nın iki eski müttefiki Thebai ve Korinthos'un Argos ve Atina kentleriyle yaptığı ittifaka karşı savaş kışkırtıcılığının öncülüğünü yapmakta buldu.[25] Böylece Lysandros'un ölümüyle sonuçlanacak Haliartos Savaşı sürecine girildi. Söz konusu sürecin başında Sparta'nın desteklediği Lokris ile Thebai'ın desteklediği Phokis arasında vekâlet savaşı yapılmaya başlamıştı.

Spartalılar müttefiki Phokis'in tarafında savaşa fiilen dâhil olmaya karar verdiler ve İÖ 395 yılı yazında Lysandros'u Orta Yunanistan'daki müttefiklerinden (Phokis, Aitia, Herakleia, Malis ve Ainia) temin edilecek birliklerden oluşan ordunun başına geçmek üzere görevlendirdiler. Orada savaşacak Sparta ordusunun başkomutanlığına ise Kral Pausanias'ı (İÖ 409-395) tayin ettiler. Bu arada Thebai liderliğindeki Boiotialılar, Atinalılarla ittifak yaptılar ve onların savaşa katılımını sağladılar.[26] Boiotia'daki Orkhomenos kentinin Sparta tarafına geçmesini ikna yoluyla sağlayan Lysandros, bir Boiotia kenti olan Haliartos'a varınca orada Kral Pausanias'ı beklemek yerine hemen savaşı başlatmayı, muhtemelen kazanılacak zaferin tek sahibi olmak arzusuyla, tercih etti. Fakat Haliartos'ta yapılan savaş (*Haliartos Savaşı*)

24 Plut. *Lys.* XIX.4-5; XX.1-4. Sarıkaya 2018 240 vd. Buckler 2003, 24 vd.

25 Lysandros'a atfedilen suçlamalar ve beraatı konusunda bkz. Plut. *Lys.* XVII; *Nik.* XXVIII.4. *Mor.* 239E. Ksen. *Hell.* II.4.35-36. Nikol. *FGrH* 90 F103z. Diod. XIII.106.9. Ael. *VH* XIV.7.

26 Xen. *Hell.* III.5.7. Ayrıca bkz. Pascual 2007, 40 vd. Buck 1994, 37 vd.

Lysandros'un yenilgisi ve ölümüyle nihayetlendi. Pausanias kuvvetleriyle birlikte Haliartos'a geldiğinde mevcut durumu gördü ve Sparta güçlerini Boiotia'dan çekmek koşuluyla ateşkesi kabul ederek Sparta'ya geri döndü. Fakat memleketinde Haliartos'a geç gitmek, savaşmak yerine ateşkes antlaşması yaparak geri dönmek suçlamasıyla mahkemeye verilen ve suçlu bulunarak idama mahkûm edilen Kral Pausanias, Tegea kentine kaçarak idamdan kurtuldu. Orada Sparta'nın ünlü reformcusu Lykurgos'u anlatan bir kitap yazan Pausanias'ın halefi oğlu Agesipolis (I. Agesipolis: İÖ 395-380) oldu.[27]

IX.4. Sparta Kralı Agesilaos: Anadolu'da Sparta-Pers Savaşları

Elis'e düzenlediği seferinden döndükten sonra yaşamını yitiren Kral Agis'in halefi olan Agesilaos, Sparta kralı seçildikten bir yıl kadar sonra (İÖ 399) eşitlere (*Homoioi*) mensup olmayan Kinadon adlı bir adamın başını çektiği bir komplo hareketinin muhatabı oldu.[28] Komplo, Kinadon ve işbirlikçilerinin tutuklanıp cezalandırılması suretiyle bertaraf edildi. Bu olay dışında Agesilaos'un tahta çıkışıyla ilgili bir sorun yaşanmadı. İÖ 396 yılında Perslerin kime karşı olduğu bilinmeyen bir deniz savaşına hazırlandıkları haberi üzerine Lysandros'un halk meclisine sunduğu teklifiyle Ege Denizi'nin doğusuna Kral II. Agesilaos'un komutasında bir ordu gönderilmesi kararı alındı.[29] Aynı yılda Lysandros ile birlikte yola çıkan Agesilaos, Anadolu'ya giden ilk Sparta kralıydı ki bu Ege Denizi'nin doğusunun Sparta dış politikasındaki yeni ve önemli yerine işaret etmektedir. Deniz yoluyla Ephesos'a gidip orada ordugâhını kuran Agesilaos, "Asya'daki Yunan kentlerinin Yunanistan'dakiler gibi özerk olması" koşuluyla Perslerle yapılacak bir barış antlaşmasına karşı değildi. Nitekim Satrap Tissaphernes'in barış teklifini

27 Diod. XIV.81.2 -3; Ksen. *Hell.* III.5.6-25; 67. Plut. *Lys.* XXVII-XXX. Paus. III.5.4-5. Pascual 2007, 62 vd. Pausanias, daha sonra ülkesine dönemedi ve yaşamını Tegea'da yitirdi. Pascual 2007, 64. Rhodes 2006, 210. Stuttard 2016, 169 vd. Seager 2006, 99 vd. Ploutarkhos'a (Plut. *Lys.* XXIX.3; XXX.1) göre Lysandros'un cesedi Khaironeia'dan Delphoia'ya giden yol üzerindeki Panopeia'da gömüldü.

28 Ksen. *Hell.* III.3.4-11. Arist. *Pol.* V.6.2. Polyain. II.14.1.

29 Ksen. *Hell.* III.4.1-2. Diod. XIV.79.1. Buckley 2010, 422.

Ephesos'ta kabul etti.[30] Fakat Tissaphernes'in niyeti barış değil, daha güçlü bir orduya sahip olmak için zaman kazanmaktı. Bu nedenle barış adına yaptığı yemine bağlı kalmadı ve Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'ten daha fazla askerî birlik talep ederek ordusunu güçlendirdi ve ardından "Asya'dan ayrılmazsa savaş ilan edeceğini" bu sırada Karia'da bulunan Sparta Kralı II. Agesilaos'a bildirdi. Agesilaos, çok güçlü bir orduya sahip bulunan Tissaphernes'in tehdidine boyun eğip Asya'dan çekilmeye değil savaşı devam ettirmeye kararlıydı. Bu nedenle İyonya, Aiolis ve Hellespontia ahalisine haberler gönderdi ve onlardan Perslere karşı yapacağı savaş için asker göndermelerini istedi.[31] Ardından Hellespontos Frigya'sına (*Phrygia Hellespontia*) gitmek üzere Karia'dan ayrıldı. Pers satraplık başkenti Daskyleion'a (*Ergili*) yaklaştıklarında Satrap Pharnabazos'un süvarileriyle karşılaştılar ve orada yapılan savaşta (*Daskyleion Savaşı*) Agesialos'un ordusu galip geldi.[32]

Daskyleion Savaşı'ndan sonra ordusuna asker kaydetmekle meşgul olan Agesilaos, İÖ 395 yılı başlarında Ephesos'a geri döndü.[33] Aynı yılın baharına kadar askerlerine askerî talim yaptırdı ve Perslere karşı yapacağı savaş için askerlerini cesaretlendirdi. Sonra Lysandros ve onun başkanlığını yaptığı otuzlar Ephesos'tan ayrıldı. Ardından, İÖ 395 yılının baharında Pers satraplık başkenti Sardeis'e (Sard) doğru ilerleyen Kral II. Agesilaos, Sardeis'te yapılan savaşta (*Sardeis/Paktalos Savaşı*) Tissaphernes'i yendi. Pers Büyük Kralı, yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Satrap Tissaphernes'i öldürttü ve katili Tithraustes'i maktulün halefi olarak satrap tayin etti.[34]

30 Ksen. *Hell.* III.4.2-6; *Ages.* I.10-11. Plut. *Ages.* IX.1. Polyain. *Str.* II.1.8. Sarıkaya 2015, 200.

31 Ksen. *Hell.* III.4. 10. *Ages.* I.12 vd. Nep. *Ages.* XVII.2.4-5. Plut. *Ages.* IX.1-3; *Mor.* III.209a-b.

32 Ksen. *Hell.* III.4. 11-14; *Ages.* I.23 vd.

33 Ksen. *Hell.* III.4.15-20; *Ages.* I.24. Plut. *Ages.* IX.3. Diod. XIV.79.1-3. Lysandros'un yerine Sparta'dan Herippidas ve arkadaşları gelmişti. Bkz. Ksen. *Hell.* III.4.20.

34 Ksen. *Hell.* III.4.5; 4.16-25; *Ages.* I.28 vd. Diod. XIV.80. 1-4. Plut. *Ages.* X.1-4; *Artaks.* XX.2-3; *Mor.* III.209d. Polyain. *Str.* II.1.9. Dio Khrys. *Orat.* LVI.7. Paus. III.9.4-6. Diog. Laet. II.52. Front. *Str.* I.8.12. Kaya 2020, 326 vd. Sardeis Savaşı için ayrıca bkz. Kaya 2020, 327 vd. Sarıkaya 2018, 262. Buckler 2003, 65 vd. Anderson 1974, 27 vd.

Sparta ile Atina'nın savaşa sürüklenmekte olduğunu öğrenen Sardeis'in yeni satrabı Tithraustes, bu savaşta Atinalıları Pers altınlarıyla desteklemeye karar verirken, Spartalıların kararı Ege Denizi'nin doğusundaki askerî operasyonlarını sürdürmek oldu. Batı Anadolu'daki Sparta ordusunun başında bulunan Kral II. Agesilaos, Sparta'nın kararının gereğini İÖ 395/4 kışından itibaren icra etmeye başladı. Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un egemenlik sınırları içinde bulunan Frigya'ya yağma ve talan saldırısı yaparak bölgeyi yakıp yıkan Agesilaos, bölge kentlerinin kimilerini silah zoruyla ele geçirdi. Kimi kentler de ona gönüllü teslim olmuştu. Sonrasında Pharnabazos ile arası bozulmuş olan Pers soylusu Spithridates'in tavsiyesine uyarak Paphlagonia Kralı Otys ile ittifak yaptı. Kendisine askerî birlikler temin eden Kral Otys (ya da Gyes) ile Spithridates'in kızını evlendirmek için aracılık yapan Agesilaos'un sonraki hedefinde Pers satraplık merkezi Daskyleion vardı. Kışın gittiği Daskyleion'da küçük çaplı çatışmalar yaşandı ve bu çatışmalarda her iki taraf da kayıplar verdi. Spithridates ve Paphlagonialılar Agesilaos'tan ayrıldılar ve nihayet Pharnabazos ile Agesilaos bir araya gelip görüştüler. Bu görüşmeden sonra Agesilaos, Daskyleion bölgesini terk edip Batı Anadolu'nun iç bölgelerine doğru ilerledi. Amacı bu bölgelerde meskûn bulunan halkları Pers Büyük Kralından ayırmaktı.[35] İÖ 394 yılının ilk iki ayının sonlarına gelindiğinde de devam eden bu ilerleyişi sırasında Pers paralarıyla cesaretlenen Yunanistan'ın büyük kentlerinin (Thebai, Korinthos, Argos ve Atina) aralarında anlaşıp Sparta'ya savaş açmak üzere olduklarını ve ülkesini savunmak üzere Yunanistan'a çağrıldığını öğrendi. Böylece Agesilaos, Spartalı Euksenos'u Asya askerî valisi tayin ederek bıraktığı Anadolu'dan ayrılıp Yunanistan'a dönmek üzere yola çıktı. Kral II. Agesilaos'un emrine tahsis ettiği 4.000 askerle Batı Anadolu'da kalan Euksenos'un görevi kentlerin güvenliğini sağlamaktı.[36]

IX.5. Sardeis'te Neticesiz Barış Konferansı

Persler, Sparta düşmanı Yunan kentlerini desteklemek suretiyle icra edecekleri böl ve yönet politikasının neticesini görmek için

35 Ksen. *Hell.* IV.1.1-41. Kaya 2020, 328 vd. Agesilaos'un Daskyleion'a düzenlediği seferin detayları için bkz. Sarıkaya 2015, 200 vd.

36 Ksen. *Hell.* IV.2.1-8. Diod. XIV.81.2-3; 83.1, 4-7. Buckley 2010, 419.

çok beklemediler, İÖ 394 yılının Ağustos ayında yapılan bir deniz savaşında bu politikadan beklenen sonucu aldılar. Zira o zaman Spartalı komutan Peisandros, Satrap Pharnabazos ile Atinalı Konon'un emrindeki güçlü ittifak donanmasına karşı Knidos (*Reşadiye*) açıklarında yaptığı savaşta (*Knidos Deniz Savaşı*) yenildi ve yaşamını yitirdi.[37] Knidos'taki mağlubiyet, Peloponnesos Savaşı sonrasında Ege Denizi ve bu denizin doğu kıyılarında kurulmuş olan Sparta İmparatorluğu'nu da ortadan kaldırdı. Zira Satrap Pharnabazos, Atinalı Amiral Konon ile birlikte savaştan sonra dolaştığı adalar ile kıyı kentlerindeki Sparta askerî valilerini kovdular.[38] Pharnabazos ve Konon'un sonraki hedefinde Abydos'ta askerî vali olarak bulunan Spartalı Derkylidas'ın denetimindeki Hellespontos bölgesi vardı. Pharnabazos kara yoluyla Daskyleion üzerinden bölgeye hareket ederken, Konon satrabın kendisine tahsis ettiği 40 *trier* (üç sıralı kürekli gemi) ile deniz yolunu kullandı. Bölgede bazı kentlere saldırıp yağmalayan Pharnabazos ve Konon, İÖ 393 yılı baharında Sparta'nın askerî üs olarak kullandığı Melos Adası'na saldırıp, bu adayı talan etti. Sonra Yunanista'a giden ve Korinthos Kıstağı'nda karaya çıkan Satrap Pharnabazos, orada tüm parasını Korinthoslularla Atinalı Konon'a bırakarak Anadolu'ya döndü. Atina'da bir kurtarıcı gibi karşılanan Konon, satraptan aldığı parayla Atina'nın surlarını yeniden inşa ettirdi.[39]

Perslerden aldıkları destekle yeniden güçlü bir donanmaya da sahip olan Atina'nın Batı Anadolu kıyılarındaki Yunan kentleriyle dostluk ve ittifak ilişkilerinin yeniden kurulmaya başlaması, Spartalıları korkuttu ve bu korku, Peloponnesos Savaşı sürecinde takip edilen Pers politikasına geri dönülme kararının alınmasına yetti. Karar gereğince Antialkidas adlı Spartalı diplomat, Sparta-Pers dostluğunun yeniden kurulmasını sağlayacak görüşmeler yapsın diye İÖ 392 yılında Sardeis Satrabı Tiribazos'a gönderildi.

37 Ksen. *Hell.* IV.3.10-13. Diod. XIV.83.4-7. Philokh. *FGrH* 328 F 145. Kaya 2020, 329 vd. Buckley 2010, 420. Konon, Knidos'taki bu zaferi nedeniyle Atinalılar tarafından İÖ 394 yılında agoraya heykeli dikilerek onurlandırıldı. Böylece Konon yaşarken agoraya heykeli dikilen ilk kişi oldu. Bkz. Rhodes 2006, 268.

38 Ksen. *Hell.* IV.8.1-6. Diod. XIV.84.3-4. Syll^3 126. Kaya 2020, 330.

39 Ksen. *Hell.* IV.8.7-12. Diod. XIV 84.4-5; 85.2-5. Philokh. *FGrH* 328 F 146. Nep. *Kon.* IX.4.3-5. Plut. *Ages.* XXIII.1. Kaya 2020, 330 vd. Sarıkaya 2018, 282 vd. Buckley 2010, 426. Buckler 2003, 134 vd. Buck 1994, 48.

Bu arada aralarında Amiral Konon'un başkanlığını yaptığı beş kişilik Atina elçi heyetinin de bulunduğu Sparta düşmanı kentlerin (Boiotia, Korinthos ve Argos) elçileri de Tiribazos'la görüşmek için Sardeis'e gelmişlerdi.[40] Antialkidas'ın Pers satrabına sunduğu barış önerisinde Asya Yunanlarının Pers hâkimiyetinde kalması ve diğer tüm adalar ve kentlerin otonom olması vardı. Fakat Atinalı elçiler, Atina'ya bağımlı Kuzey Ege adalarına (Lemnos, İmbros, Skyros) otonom kazandırdığı için bu öneriye onay vermediler. Boiotialı elçiler de bu öneriyi reddettiler. Zira onlara göre Sparta'nın bu önerisi Boiotia Birliği'ni dağıtmayı amaçlıyordu. Aralarında siyasi birlik kurmuş bulunan Korinthos ve Argos da aynı kaygılarla öneriyi onaylamadılar. Böylece barış adına bir uzlaşmaya varılamadı. Fakat Satrap Tiribazos, Antialkidas'ın kendisine sunduğu barış teklifini uygun buldu ve Pers Kralı II. Artakserkses'e danışmadan onaylayıp Spartalılara para yardımında bulunmayı garanti etti. Bu arada Atina elçiliğinin başkanı olarak orada bulunan Atinalı Amiral Konon'u tutuklattı. Fakat tüm bu kararlar, Pers altınlarının Spartalılara akması anlamında işe yaramadı. Zira Pers Büyük Kralı Sparta taraftarı bir politika takip etmek isteyen Tiribazos'u onaylamadığı gibi onun satraplık görevini aynı yılda (İÖ 392) sonlandırdı.[41]

Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'in Tiribazos'un yerine tayin ettiği Satrap Strouthes (veya Struthas), Sparta'nın Atina ve müttefiklerine karşı savaşında Sparta'yı değil düşmanlarını destekledi. Bunun üzerine Spartalılar, Thibron komutasındaki bir orduyu İÖ 391 yılında bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinde savaşması için göndermek suretiyle Sparta-Pers savaşını yeniden başlattı. Ephesos ve Priene (*Güllübahçe*) de aralarında olmak üzere Menderes Ovası'ndaki bazı kentleri üs olarak kullanmak suretiyle Batı Anadolu'yu yağmalayan Thibron, Satrap Strouthes'in süvarileriyle yaptığı savaşta yenildi ve yaşamını yitirdi.[42]

Sparta'nın Atina-Pers ittifakına karşı Anadolu'da yaptığı sonraki savaşları, Boğazlar bölgesindeydi. Atinalılar bu savaşlarda

40 Ksen. *Hell.* IV.8.12-15. Diod. XIV.110.3-4. Plut. *Ages.* XXIII.1; *Mor.* III.213b. Kaya 2020, 331 vd. Rhodes 2006, 192.

41 Ksen. *Hell.* IV.8.15-17. Diod. XIV.85.4. Kaya 2020, 332. Rhodes 2006, 192. Buckler 2003, 139 vd.

42 Ksen. *Hell.* IV.8.17-19. Diod. XIV.99.1-3.

donanmanın komutanlığına Steiralı Trasyboulos'u atadılar. Rodos'taki Sparta hâkimiyetini sonlandırmak göreviyle İÖ 389 yılında yola çıkan Trasyboulos, oradan Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesine gitti. Orada Trakya kıyı bölgelerine hükmeden Kral Seuthes ile Odryslerin Kralı Amedokos'u (veya *Medokos/Metokos*) barıştırıp onlarla ittifak yaptıktan sonra sırasıyla Byzantion (*İstanbul*), Khalkedon (*Kadıköy*) ve Lesbos (*Midilli*) Adası'na gitti. Lesbos'u savaşarak ele geçirdikten sonra Rodos üzerinden Aspendos'a (*Belkıs*) geçip gemilerini Eurymedon (*Köprüçay*) Nehri'nin ağzında demirleyen Trasyboulos, orada geceleyin saldıran Aspendoslular tarafından öldürüldü.[43]

Trasybulos'un ölümünden sonra Sparta ile Atina arasındaki savaşlar, yeniden Boğazlar bölgesine taşındı ve Abydos'ta yapılan ilk savaş Atina'nın zaferiyle sona erdi.[44] Yenilgiden sonra Perslerle ilişkilerin iyileştirilmesine karar veren Spartalılar, İÖ 388/387 yılında donanmanın komutanlığına Antialkidas'ı atadılar. Ona tevdi edilen görev, Sardeis Satrabı Tiribazos ile temasa geçip, Perslerle ilişkileri iyileştirecek görüşmeleri yapmaktı. Daha önce de bir diplomat olarak Pers satrabıyla görüşen ve başarılı olan Antialkidas, Ephesos'a geldikten sonra Atina donanmasına karşı savaşması için komutanı Nikolokhos'u Hellespontos bölgesine gönderdi. Nikolokhos Tenedos (*Bozcada*) ve Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) bölgesinde savaşırken, Antialkidas, Pers kralıyla yapılacak barış antlaşması görüşmesini ayarlamaya çalıştı. Nihayetinde Pers Büyük Kralı ile görüşmek için yeniden Sardeis satrabı atanmış olan Tiribazos ile birlikte Pers başkentine gitti. Antialkidas İÖ 387 yılında geri döndüğünde Nikolokhos komutasındaki Sparta donanmasının önü Atinalılar tarafından Abydos'ta kesilerek kıstırılmıştı. Antialkidas önce onu kurtardı, sonra Hellespontos'u Sparta adına ele geçirdi.[45]

43 Ksen. Hell. IV.8.25-30. Diod. XIV.94; 99.4-5. Atinalılar Trasyboulos'un yerine Gyrrhios'u atadılar. Bkz. *Ksen. Hell.* V.8.30.

44 Ksen. *Hell.* IV.8.32 vd. Bu savaşta Atina donanmasının komutanı İphikrates, Sparta donanmasının komutanı Anaksibios'tu. Bu savaşın mağlup tarafı olan Spartalı Anaksibios, savaşırken öldürüldü. Atinalı komutan İphikrates, Abydos'taki bu zaferinden sonra Khersonesos'a gitti. Bkz. Ksen. *Hell.* IV.8. 31-39; V.1.6. Kaya 2020, 333 vd.

45 Ksen. *Hell.* V.1.5-7; 25-8. *IG* II².29. RO *GHI* 19.

IX.6. Korinthos Savaşı (İÖ 395-387)

Daha önce söz etmiş olduğumuz gibi Agesilaos, İÖ 396 yılında gittiği Batı Anadolu'da beklentinin çok üstünde bir askerî başarının sahibi olarak kısa zamanda ünlendi.[46] Fakat Pers hâkimiyetindeki Batı Anadolu toprakları üzerinde yaptığı savaşlar ve kazanmayı ümit ettiği zaferleriyle ilgili hedefleri henüz nihayetlenmişken,[47] Thebai, Korinthos, Argos ve Atina'nın ittifak yaparak Sparta'ya açacakları savaşın hazırlıklarının yapılmakta olduğu haberi kendisine ulaştırıldı. Bu nedenle o, savaş hazırlığını başlatmış olan ülkesi Sparta'ya dönmeye zorlandı. İÖ 394 yılında Hellespontos'u (*Çanakkale Boğazı*) aşıp Khersonesos (*Gelibolu*) ve Trakya üzerinden, Pers Kralı Kserkses'in güzergâhını takiben ilerleyerek ülkesine doğru yol almaya başladı.[48] Yapıldığı yerden dolayı Korinthos Savaşı adıyla tarihe mal edilecek olan Yunanistan'daki savaş, Peloponnesos Savaşları sonrasındaki ilk büyük savaştı. İÖ 395-386 yılları arasında yaşanan bu büyük savaş sürecinde tarihe mal olan muharebe cepheleri şunlardı: Nemea, Koroneia, Lekhaion.

Korinthos Savaşı'nın nedeni Peloponnesos Savaşı sonrasında Sparta'nın tüm Ege dünyasına egemen bir güç hâline gelmesi ve zaferi tek başına kazanmış gibi davranıp müttefiklerine pay vermeye yanaşmayarak onların ittifaka sadakat duygularını sakatlamasıydı. Ayrıca başta Thebai kenti olmak üzere Sparta müttefiki kimi kentler de artık Sparta'ya meydan okuyabilecek kadar güçlüydüler. Nitekim aralarında Thebai ve Korinthos'un da bulunduğu kimi kentler Sparta'nın Elis seferine dâhil olmayı reddetmişlerdi. Korinthos Savaşı'nın patlak vermesinin görünürdeki nedeni ise farklıydı. Thebai tarafından kışkırtılan Orta Yunanistan'daki Opus Lokrislileriyle Phokisliler arasındaki savaşa Sparta ve Thebai kentlerinin rakip taraflar olarak müdahil olmaları Korinthos Savaşı'na yol açmıştı.[49]

46 Agesilaos'un Batı Anadolu'daki askerî başarıları konusunda bkz. yukarıda (IX.6) dn. 27 vd.

47 Ksen. *Hell.* IV.2.3-4. Sparta'ya karşı kurulan Thebai, Korinthos, Argos ve Atina ittifakı için bkz. Diod. XIV.82.1-4. Buck 1994, 40 vd.

48 Ksen. *Hell.* IV.2.1-8. Diod. XIV.83.1,3. Plut. *Ages.* XV. Buck 1994, 43.

49 Ksen. *Hell.* III.5.3-5. *Hell. Oxy.* 20-21. Diod. XIV.81.1-2. Atina müttefikleri için bkz. RO *GHI* 6. Tod 102. *IG* II² 14, 15.

IX.6.1. Nemea Savaşı

Haliartos, Korinthia kenti olmadığı için orada yapılan savaş (*Haliartos Savaşı*), teknik anlamda Korinthos Savaşı dâhilinde değildir. Bu nedenle Korinthos Savaşı'nın ilk muharebesi Haliartos'ta değil, bir yıl sonra Korinthia'daki Nemea'da yapıldı. Agesilaos'un Yunanistan'a dönüş yolculuğu yapmakta olduğu İÖ 394 yılının Temmuz ayında yapılan Nemea'daki savaşta Sparta ordusunun komutanı çocuk yaştaki diğer kral I. Agesipolis'in vasisi Aristodemos'tu.[50] Spartalılar, Nemea Muharebesi denilerek tarihe mal edilen Korinthos'taki bu ilk çarpışmada yalnız değildi. Elis, Triphylia, Akroreia, Lasion, Sikyon, Epidauros, Troizen, Hermion, Halieis, Girit, Margana, Letrinoi ve Amphidoloi, sefere katılacak askerî birlikleri temin etmek suretiyle Sparta'nın yanında yer alan müttefikleriydi. Ksenophon'a göre onların katılımıyla Sparta ordusunun asker sayısı 12 bini aşmıştı.[51] Sparta'ya karşı oluşturulan ve asker sayısı 25 binin üzerinde olan müttefik ordusunun sahipleri ise şunlardı: Korinthos, Boiotia, Argos, Atina, Euboia, Opus, Melos ve Akarnania.[52] Günümüz tarihçilerine göre tarafların asker sayıları (hoplitleri) 23.000-24.000 civarındaydı.[53] İlk çatışmalar, Korinthos ve müttefiklerinin saldırısıyla başladı. Bir hayli kayıpla ilk saldırıyı atlatan Sparta ve müttefikleri, sonrasında yapılan çarpışmada yanlardan çevirme harekâtını başarıyla uygulayarak savaşın galip tarafı oldular. Konrinthos ve

50 Ksen. *Hell.* IV.2.9-23; III.1-3. Diod. XIV.82.1-83.2 Agesilaos'un dönüş yolculuğunda kullandığı güzergâh için bkz. Ksen. *Hell.* IV.2.6-8. Nemea Savaşı için ayrıca bkz. Buck 1994, 44-45.

51 Ksen. *Hell.* IV.2. 16. Sparta ve müttefiklerinin bu savaşta temin ettikleri asker sayıları şöyleydi: Sparta, 6000 hoplit ve 600 süvari, Sikyonlular 1500 asker, Elis, Triphylia, Akroreia ve Lasion, toplam 3000 kadar hoplit, Epidauros, Troizen, Hermion ve Halieis, toplam 3000 civarında asker, Margana, Letrinoi ve Amphidoloi, toplam 400 civarında sapancı, Giritliler 300 okçu.

52 Ksen. *Hell.* IV.2.17. Thebai, Atina ve müttefiklerinin bu savaşta temin ettikleri asker sayıları şöyleydi: Atina 6000 hoplit ve 600 süvari, Argos 7000 hoplit, Thebai'ın da aralarında bulunduğu (Orkhomenoslular hariç) Boiotialılar 5000 hoplit ve 800 süvari, Korinthos 3000 hoplit, Euboia 3000 hoplit ve Khalkis'ten 100 süvari, Opuslu Lokris halkı 50 süvari. Ayrıca Korinthos'un ordusunda çok sayıda hafif silahlı asker vardı ve bu askerleri yalnızca Korinthoslular değil Lokrisliler, Melos adasından gelenler ile Akharnanialıların gönderdiği hafif silahlı askerler oluşturuyordu.

53 Buck 1994, 44 vd.

müttefiklerinin toplam asker kaybı 2800 iken, Spartalıların kaybı yalnızca sekiz kişiydi. Fakat Sparta müttefiklerinin kayıpları da az değildi. Onların 1100 askeri bu savaşta yaşamını yitirmişti.[54]

IX.6.2. Koroneia Savaşı

Sparta Kralı Agesilaos, Nemea'daki Sparta zaferini ve kayıplarını öğrendiğinde henüz Makedonya'daki Amphipolis kentindeydi. Kendisine asker temin eden Asyalı müttefiklerini zaferden haberdar etmesi için kendisiyle birlikte Yunanistan'a dönmekte olan Derkylidas'ı görevlendirdi. Derkylidas kendine verilen emir gereğince Hellespontos'a doğru ilerlerken Agesilaos da Makedonya'yı geçip Tesalya'ya girdi. Orada Boiotia müttefiki kimi Tesalya kabilelerinin saldırısına uğradı. Süvarilerini yürüyüş kolunun arkasına alarak saldırganların birçoğunu öldürmeyi, kimilerini esir alıp diğerlerinin de kaçmasını sağlayan Agesilaos, Boiotia topraklarına girdiğinde Peisandros komutasındaki Sparta ordusunun Atinalı Konon ile yaptığı savaşta (*Knidos Savaşı*) yenildiğini ve yaşamını yitirdiğini öğrendi. Askerlerinin moralini bozmamak adına oradaki savaşın Spartalıların yenilgisiyle sonuçlandığı bilgisini askerleriyle paylaşmayan Agesilaos,[55] Boiotia'daki sonraki yürüyüşüne Kephissos vadisinden ilerlerken İÖ 394 yılının 14 Ağustos'unda Helikon yönünden gelen düşman ittifakının birlikleriyle Koroneia yakınındaki ovada karşı karşıya geldi. Birbirlerine doğru tam bir sessizlik içinde ilerleyen iki ordu arasındaki mesafe bir stadion'a (yak. 192 m) inince naralar atarak saldırıya geçen Thebai ve müttefiklerinin birlikleri, nihayetinde savaşın (*Koroneia Savaşı*) yenilen ve çok sayıda asker kaybeden tarafı oldular. Ertesi gün zaferini kutlayan Agesilaos, ateşkes talep eden Thebailıları kabul ettikten sonra Delphoi'a gitti ve orada hem Anadolu'daki savaşlarda hem de Koroneia Savaşı'nda elde ettiği ganimetin ederi 100 *talanton*a tekabül eden 1/10'unu

54 Ksen. *Hell.* IV.2.18-23; IV.3.3-4.1; *Ages.* II.1-13. Diod. XIV.83.4-5; 84.1-2. Plut. *Ages.* XVII-XIX.4. Asker kayıpları konusunda bkz. Ksen. *Hell.* IV.3.1. Diod. XIV.83. .

55 Ksen. Hell. IV.3.3-13. Agesilaos'un yürüyüş kolu hâlinde ordusuna saldıran Tesalya kabileleri şunlardı: Larissalılar, Kranonlular, Skotussalılar, Pharsaloslular. Knidos Savaşı için ayrıca bkz. yukarıda (IX.5) dn. 36.

tanrıya adadı.[56] Bu arada Sparta ordusunun başında bıraktığı Gylis adlı *polemarkhos*, istila ettiği Lokris'te yağma ve talan yaptı. Lokrisliler, Gylis'in yağmasına peşlerinden gittikleri Sparta ordusuna oklar ve kargılarla saldırıp birçok Sparta askerini öldürmek suretiyle karşılık verdiler.[57] Yaşanan bu olaydan sonra birlikler ülkelerine gönderilirken Agesilaos deniz yoluyla Sparta'ya döndü.[58]

IX.6.3. Korinthos'ta Olaylar: Muhaliflerin Katli

Korinthos Savaşı'nda Thebai, Korinthos, Argos ve Atina ittifakının kuvvetleri Korinthos'ta üslenmişlerdi. Bu nedenle Korinthoslular, Sikyon'da üslenmiş olan Sparta ve müttefik kuvvetlerinin yağmacı, talancı, yakıcı ve yıkıcı saldırılarının doğrudan hedefindeydiler. Kent surların dışındaki arazilerindeki yıllık mahsulün yanı sıra yetişmesi yıllar alan zeytin ağaçları ve üzüm bağları da yakılıp yok ediliyordu. Hatta beklenmedik düşman saldırıları nedeniyle zaman zaman Korinthoslulardan ölenler de oluyordu. Korinthos müttefiklerinin ise bu tür sıkıntıları yoktu. Barış içinde yaşıyorlar, tarlalarını sürebiliyorlardı. Bu nedenle Korinthos'un büyük arazi sahibi olan aristokratlarının çoğunluğu barışı arzu eder hâle gelmiş ve bu arzularını yaptıkları toplantılarında dile getirip tartışmaya başlamışlardı. Pers kralından para alanlarla savaş taraftarlığında öncülüğü ve sorumluluğu bulunan Korinthoslular ise bu gelişmelerden ve dolayısıyla Sparta yanlılarının kente egemen olacağından korktular. Korkunun akabinde muhalif kıyımını gerektiren bir karar geldi. Kent yönetiminin İÖ 393 yılında aldığı bu karara göre yasanın mahkûm ettiği insanların bile idam edilmediği

56 Ksen. *Hell.* IV.3.15-19; *Anab.* V.3.6; *Ages.* 2.6-12. Diod. XIV.84.1-2. Nep. *Ages.* IV.5.8. Plut. *Ages.* 18.4-9; *Mor.* 212A. Paus. III.9.4,13; 12.13; IX.6.4. Just. VI.4.13. Bu savaşta tarafların sahip oldukları asker sayıları bakımından birbirlerine ciddi bir üstünlüğü yoktu. Her birinin ordusunda 20.000-24.000 civarında asker vardı. Hafif silahlı asker (*Peltastes*) sayısı bakımından Agesilaos'un bir üstünlüğü söz konusuyken tarafların süvarilerinin sayısı eşitti. Agesilaos'un ordusunu oluşturan birlikleri Spartalıların yanı sıra, Asya'dan, Orkhomenos'tan ve Phokis'ten gelen askerlerle Herippidas'ın komutasındaki paralı askerler oluştururken karşı cephede Thebai, Atina, Argos, Korinthos, Ainia, Euboia ve Lokris birliklerinden oluşturulmuş bir ordu vardı. Bkz. Buckler 2003, 92 vd. Buck 1994, 46 vd.

57 Ksen. *Hell.* IV.3.21-23.

58 Ksen. *Hell.* IV.4.1.

bayram gününde (*Eukleia Bayrımı*), o zaman kalabalıkların olacağının hesabı yapılarak, savaşa muhalif olduğu bilinen aristokratlar öldürülecekti. Katliamı gerçekleştirmekle görevlendirilenler Tanrıça Artemis'i onurlandırmak için Eukleios (*Ocak-Şubat*) ayında kutlanan bayramın son gününde bekledikleri işareti alır almaz kılıçlarını çekerek saldırıya geçtiler. Onlar tarafından katledilenlerin bir kısmı hiçbir şeyden habersiz dostlarıyla halka oluşturmuş sohbet ediyorlardı. Kimileri bir yerlerde otururken, kimileri tiyatrodayken, kimileri de hakemlik yaparken boğazlanmıştı. Durumu fark eden kimi muhalif aristokratlar kaçarak meydandaki tanrı heykellerine ya da sunaklara sığındılar. Fakat kendilerine verilen emir gereğince hareket eden katiller, ne yasayı ne de kutsala saygıyı tanıdılar. Onları da bulundukları yerde kılıçtan geçirdiler. Bayramın son günü meydanı dolduranların çoğu yaşlı olduğu için katledilenlerin de çoğunu yaşlılar oluşturmuştu. Gençler, başlarına gelecekleri sezen Pasimelos adlı bir aristokratın kuşkusu sayesinde genç aristokratların mahallesi olan Kraneion'daki Gymnasion'a gittikleri ve oradan dışarıya çıkmadıkları için katliamın muhatabı olmamışlardı. Onlar, kıyımdan kurtulup yanlarına gelenlerden olup biteni öğrendikten sonra Akrokorinthos'a tırmanıp oraya saldıran Argoslularla diğerlerini püskürttüler.[59] Sonrasında birçok aristokrat genci sürgün yaşamak için Korinthos'u terk etti.

IX.6.4. Lekhaion Savaşı

Korinthos'u terk eden genç sürgünler, daha sonra ailelerinin baskısıyla geri döndüklerinde iktidardakilerin birer tiran gibi davrandıklarına tanık oldular. O zaman vatanları Korinthos'u katillerden temizleyip yeniden ihya etmeye, halkı özgürleştirmeye ve bunun için Spartalılarla iş birliği yapmaya karar verdiler. Sürgünler aldıkları bu karar gereğince kendi aralarından seçtikleri iki genci, İÖ 392 yılında Sikyon'u koruyan Spartalı komutan (*polemarkhos*) Praksitas'a gönderdiler. Praksitas, Korinthos'un Lekhaion'a kadar uzanan surlarından içeriye sokulacaklarının garantisini veren Korinthoslu gençlere güvenerek harekete geçti. Geceleyin sayıları 150 civarında olan Korinthoslu sürgünlerin yardımıyla askerlerini içeriye soktuktan sonra bir hendek kazdırarak mevzi aldı. Korinthos

59 Ksen. *Hell.* IV.4.1-5. Diod. XV.86.1 vd. Buck 1994, 49 vd.

askerleri, ikinci gün yardıma gelen Argoslular ve Atinalı İphikrates'in peltast denen hafif silahlı paralı askerleri (*peltastes*)[60] ile birlikte Praksitas komutasındaki Sparta ordusuna saldırdılar. Yapılan savaşta (*Lekhaion Savaşı*) Sparta ordusunun bir cephesini oluşturan Sikyonlular bozguna uğrarken, Spartalılar Argoslularla yaptığı savaşta onları dar bir alanda kıstırarak katlettiler. Spartalıların katliamından nasiplenen sonraki askerî birlikler liman bölgesindeki garnizonu oluşturan Boiotialı askerlerdi. Korinthoslularla Argosluların ölülerini toplamak için talep ettikleri ateşkesin ardından Sparta'nın müttefikleri geldiler. Komutan Praksitas, müttefik askerleriyle emrindeki kuvvetleri birleştirerek güçlendirdiği ordusunu geçirebileceği büyüklükte bir gedik açıp surların dışına çıkmayı başardıktan sonra Megara'ya doğru yola çıktı. İki tahkimatlı mevkiyi ele geçirip Epieikeia'yı tahkim ettikten sonra ordusunu terhis edip Sparta'ya döndü.[61]

Praksitas'ın Sparta'ya dönmesinden sonra tarafların büyük çaplı harekâttan vazgeçip savaşı paralı askerleri aracılığıyla yapacakları bir sürece girildi. Korinthoslu sürgünlerle birlikte Lekhaion'dan ayrılan bir tabur Sparta askeri, Korinthos çevresinde ordugâhını kurarken, Praksitas'ın Korinthos'un uzun surlarında açtığı gedik, Atinalı duvarcılar tarafından İÖ 391 yılında tamir edilerek sağlam bir şekilde kapatıldı.[62] Fakat surlar, çok geçmeden Korinthos'a gelen Sparta Kralı Agesilaos tarafından yeniden ele geçirildi.[63] Ertesi yıl (İÖ 390) yeniden Korinthos'a gelen Sparta Kralı Agesilaos, bu kentin halkının sığındığı Peiraion'u çevre tepelere mevzilenerek kuşattı. Peiraiondaki Korinthoslular,

60 Adını *pelte* denen küçük kalkanlardan alan *Peltastlar* (*Peltastai*) eski Yunan ordusunun hafif silahlı profesyonel paralı askerleriydi. Savunma silahı olarak büyük kalkanlar yerine küçük ve daha hafif kalkan (*pelte*: lat. *pelta*) kullanan peltastların zırhları ise metal (bronz) değil ketenden yapılıyordu. Buna karşın saldırı silahları olan kargı ve kılıçların boyları hoplitlerin mızraklarına ve kılıçlarına göre daha uzundu. Bu silah donanımıyla daha hafif ve hareketli hâle getirilen peltastların bir diğer özelliği ise talimleri ve disipliniydi. Nepos, *Iphic.* 1-2. Peltastlar konusunda ayrıca bkz. Ksen. *Anab.* I.10.7. Peltastlar, Makedonya Kralı II. Philippos'un *sarissa* denen mızraklarıyla ünlü "Phalanks"ının yaratılmasına da ilham verdi.

61 Ksen. *Hell.* IV.4.6-14. Diod. XIV.86.1-3. Buck 1994, 53 vd.

62 Ksen. *Hell.* IV.4.17-18.

63 Ksen. *Hell.* IV.4.19. Agesilaos'un Korinthos surlarını ele geçirmesine düşman gemilerini ve tersanelerini ele geçiren kardeşi Teleutias tarafından askerî destek verildi.

tepelerin işgal edildiğini görünce savunma yapmaktan vazgeçip yaş ve cinsiyet ayırımı gözetmeksizin Tanrıça Hera'ya adanmış kutsal alana (*Heraion*) gidip oraya sığındılar. Fakat sonradan kaderlerini Agesilaos'un inisiyatifine bırakmak üzere teslim oldular.[64] Agesilaos'un onlarla ilgili kararı ise şu oldu:

> Korinthos katliamını yapanlarla bu katliamda bir şekilde dahli bulunanlar Korinthoslu sürgünleri teslim edecekler, geriye kalan herkes ve her şey satılığa çıkarılacak.[65]

Kral Agesilaos başarısından kaynaklanan gururunun hazzını yaşarken, barış talebiyle gelmiş Boiotialı elçileri bile görmezlikten geldiği sırada bir başka cephede bir Sparta taburunun başına gelen felaket haberiyle sarsıldı.[66] Söz konusu cephe Lekhaion'du. Orada Atinalı reformist İphikrates'in[67] peltastlarının da dâhil olduğu bir

64 Ksen. *Hell.* IV.5.1-5.
65 Ksen. *Hell.* IV.5.6.
66 Ksen. *Hell.* IV.5.9-10.
67 Korinthos savaşları, beklenmedik bir anda elde ettiği askerî başarıyla adını duyuran İphikrates'i de ünlendirdi. Zira Atinalı bir kunduracının oğlu olan İphikrates (Sears 2013, 65), adını kendisiyle birlikte eski Yunan tarihine yazdıran peltastların yaratıcısı olan bir reformistti. Atina donanmasında savaşacak denizcilerin hoplitlerle sınırlandırılması, çözülme kolaylığı ve hafifliğiyle farklı olan askerî botlar da İphikrates'in reformları arasındaydı. Diod. XV.44.1-4. Ayrıca bkz. Plut. *Gal.* 1.1. Schachter 2016, 262. Matthew 2015,119. İÖ 392 yılında peltastlarıyla Korinthia'ya giden, Sikyon'un güneyindeki Phleious topraklarında kimsenin bilmediği bir yerde, muhtemelen bugünkü Aghios Gerasimos'ta ordugâhını kuran İphikrates, erzak temin etmek için Phleious'tan savunmasız bir şekilde çıkan müfrezelere tuzak kurup saldırarak onlara büyük kayıplar yaşattı. İphikrates'in saldırılarıyla baş edemeyen Phleiouslular, yardıma çağırdıkları Spartalılar sayesinde kurtarabilmişlerdi. Ancak İphikrates'in hedefinde yalnızca Phleious yoktu. İÖ 391 yılında Sparta müttefiki Arkadialıların ülkesi de İphikrates'in hedefi olmuştu. Spartalıların deyimiyle "Peltastlardan çocukların böceklerden korktukları gibi korkan" Arkadialı hoplitler, sur dışına çıkamaz olmuşlardı. Aralarında Mantineia'nın yer aldığı bazı Arkadia yerleşmelerini işgal eden ve Mantineialılarla yaptığı bir savaştan zaferle ayrılan İphikrates'in peltastları, yalnızca Spartalılardan çekiniyorlardı (Ksen. *Hell.* IV.4.15-17). İphikrates'in Korinthos'taki Lekhaion Savaşı'ndaki rolü için bkz. Ksen. *Hell.* IV.4.9, 15-16. Buckler 2003, 114, 120. Fakat İphikrates'in peltastları Korinthos yakınındaki Lekhaion'da (=Lechaeum) çarpıştıkları Sparta'nın ünlü hoplitlerine de büyük darbe vurabildiler. Bu savaşta Spartalı hoplitlerin bir *mora*'sının (600 askerli taburunun) neredeyse tamamı peltastların fırlattıkları kargılarla yok edildi. Bkz. aşağıda dn. 68.

çarpışma olmuş ve bu çarpışmada aralarında bir tabur (*mora*) Sparta hoplitinin de yer aldığı birçok asker İphikrates'in peltastları tarafından fırlatılan kargılarla öldürülmüştü. Agasilaos, çarpışmadan haberdar olduğunda hemen harekete geçti. Fakat geç kalmıştı. Canlarını kurtarabilenler Lekhaion'dan yaklaşık 17 stadion (yak. 3250 m) mesafede bulunan küçük tepelere çekilmişlerdi.[68] Agesilaos, tüm bunları öğrendiğinde Lekhaion Ovası'na ulaşmış, fakat yapılacak hiçbir şey kalmamıştı. Bu nedenle Lekhaion'u orada bıraktığı bir garnizona emanet ederek Sparta'ya geri dönüş yolculuğunu başlattı.[69] Bu savaşta her ne kadar Lekhaion, Sparta ve müttefiklerinin denetiminde kalsa da Peiraion ve Oinoe de dâhil Sparta garnizonlarının denetiminde bulunan çok sayıda kent, Atinalı komutan İphikrates tarafından zapt edildi.[70] Bu arada Korinthos, bu kente gelen Argoslular tarafından ele geçirilip Argos'un sınırlarına dâhil edilip iki kentin vatandaşlığı tek tipleştirildi. Artık Korinthos ve Korinthoslular olmayacak, onlardan Argos ve Argoslular diye söz edilecekti. Bu arada kentleri tek tek ele geçirmeye başlayan İphikrates'in Yunanistan'daki askerî faaliyetleri, Argoslularla yaşadığı bir anlaşmazlık nedeniyle sonlandırıldı. Atina'ya döndükten sonra Hellespontos'taki Atina düzeninin Spartalılar tarafından bozulmasına karşı bir önlem olarak İÖ 389 yılında sekiz gemi ve 1200 peltastla Khersonesos'a (*Gelibolu*) gönderildi[71] ve böylece Korinthos Savaşı fiilen son buldu. Savaşı resmî olarak bitiren ise İÖ 386 yılında imzalanan Kral Barışı (=Antialkidas Barışı) oldu.[72]

IX.7. Akarnania, Argos ve Aigina'da Savaşlar

Sparta'nın müttefiki olarak her savaşta askerî yardım vermekten imtina etmeyen Akhaialıların eski bir Aitolia kenti olan Kalydon'a saldıran Akarnanialılar nedeniyle başı dertteydi. Zira Akhaialılar Korinthos Körfezi'ndeki bu kenti (bugünkü *Mesolongion* yakınında) ele geçirdikten sonra Kalydonlulara vatandaşlık hakkı vermişler ve ardından Kalydon'a bir garnizon yerleştirmişlerdi.

68 Ksen. *Hell.* IV.5.12-17.
69 Ksen. *Hell.* IV.5.9-18.
70 Ksen. *Hell.* IV.5.19.
71 Ksen. *Hell.* IV.5.19; 8.34. Diod. XIV.92. Ayrıca bkz. Buckler 2003, 122, 163. İphikrates'in Khersonesos'taki askerî faaliyetleri konusunda bkz. Ksen. *Hell.* IV.8. 31-39; V.1.1-6. Kaya 2020, 333 vd.
72 Kral Barışı için bkz. aşağıda (IX.8) dn. 77.

Bu nedenle İÖ 395 yılından beri Sparta karşıtı ittifakın üyesi olan Akarnanialıların Kalydon'a saldırısı, Atinalılar ve Boiotialılar tarafından kısmi de olsa asker yardımı verilmek suretiyle destekleniyordu. Söz konusu destek Akhaialıların da müttefiki Sparta'dan askerî yardım istemelerine yol açtı. Spartalılar, ittifaka sadakat bakımından kusursuzluğuyla tanıdıkları Akhaialıların isteğini önemsediler ve Lekhaion Savaşı'nı sonlandırıp evine dönmüş bulunan Kral Agesilaos'un emrine verilen iki taburluk bir Sparta birliğiyle Akarnania'ya gönderilmesine karar verdiler.[73] İÖ 388 yılında yola çıkan Agesilaos, tüm güçleriyle kendine katılan Akhaialılarla birlikte Korinthos Körfezi'nin karşı tarafındaki Akarnania topraklarına girdi. Akarnania köylüleri sürüleriyle birlikte köylerini boşaltıp kentlere sığınırken Agesilaos, Akarnania konfederasyonun merkezi Stratos'u kuşatma altına almak için ilerledi ve bu arada içinden geçtiği her yeri yakıp yıktı, ele geçirdiği ganimeti sattı. Her ne kadar yapılan savaşın kazanan tarafı olsa da bölge kentlerini ele geçirmek anlamında bir başarı elde edemeyen Agesilaos, İÖ 388 yılı sonbaharında Akharnania'yı terk edip ülkesine döndü. Akhaialılar, hiçbir kentin ele geçirilmemiş olmasından dolayı şikâyetçiydiler. Agesiloas, ertesi yıl yeniden geleceklerini söyleyerek onları yatıştırdı.[74] Fakat ertesi yıl Akarnanialı elçilerin barış talebiyle Sparta'ya gelmesi ve Spartalılarla Akarnanialar arasında barış antlaşması yapılmasıyla planlanan savaş iptal edildi.

Akarnania seferini iptal eden Spartalıların ilan ettiği seferberliğinin sonraki hedefinde komşu kent Argos vardı. Argos'a yapılacak sefere öncelik verilmesinin nedeni, Sparta'nın Boiotialılar ve Atinalılara karşı yapacağı sefer sırasında geride bir düşman kent bırakmak istememesiydi. Sparta ordusunun komutanlığına atanan diğer Kral I. Agesipolis İÖ 387 yılında başlattığı Argos seferini uygun olmayan kehanetler nedeniyle sonlandırdı ve ülkesi Sparta'ya döndü. Bu arada Argoslular, hiç beklemedikleri Sparta saldırısı nedeniyle büyük zarar gördüler.[75] Aynı yılda Spartalıların savaşa dâhil olduğu bir başka cephe Aigina Adası oldu. Bir Atina donanması tarafından kuşatılan ada tesadüfen orada bulunan

73 Ksen. *Hell.* IV.6.1-3. Plut. *Ages.* XXII.9. Akarnanialılar, Sparta karşıtı ittifaka İÖ 395 yılında dâhil olmuşlardı. Bu konuda bkz. Diod. XIV.82.3. Buck 1994, 40.

74 Ksen. *Hell.* IV.6.4-14. Plut. *Ages.* XXII.10-11. Diod. XV.75.2.

75 Ksen. *Hell.* IV.7.1-7.

Spartalı Amiral Teleutias'ın yardımıyla Atina işgalinden kurtuldu[76] Daha sonra Sparta'nın Aigina'daki garnizon komutanı (*harmostes*) Gorgopas, emrindeki gemilerle Atinalılar tarafından Aigina'da pusuya düşürüldü. Gorgopas ve emrinde savaşan birçok Aiginalı ve Spartalı asker Atinalılar tarafından öldürüldü. Atina deniz kuvvetlerinin Aigina'daki bu başarısı, Atinalıların denizlerde yeniden serbestçe dolaşabilmesini imkân dâhiline soktu. Bu yenilgi üzerine Spartalılar filonun komutanlığına yeniden Teleutias'ı tayin ettiler. İÖ 387'de Atina'nın Pire (*Peiraieus*) Limanı'na bir baskın saldırı düzenleyen Teleutias, limanda ele geçirdiği birçok gemiyi Aigina'ya gönderdi.[77]

IX.8. Kral Barışı

Yunanistan kentleri, İÖ 400 yılından beri hem Batı Anadolu'da hem de Yunanistan'da savaşıyorlardı. Korinthos'taki Lekhaion ile Orkhomenos'ta birer tabur asker bulundurmak ve müttefiklerine zarar vereceği belli olan kentleri denetim altında tutmak gibi yükümlülükler Spartalıları yormuştu. Bu nedenle onlar, barış istiyorlardı. Aynı istek Atinalılarda da mevcuttu. Zira Atinalılar, Perslerin desteğiyle Propontis (*Marmara Denizi*) ve Boğazlar bölgesinin denetimini ele geçiren Sparta ve müttefiklerinin güçlü donanması karşısında zaten bir yıkım yaşamışlardı ve bu nedenle bir yıkımın daha tekrarlanabileceğinden korkuyorlardı. Argosluların durumu da sıkıntılıydı. Kendilerine karşı seferberlik ilan edildiğinin bilincindeydiler. Bu nedenlerle Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'in barış konferansı davetine taraflarca itibar edildi. Spartalılar tarafından Perslerle barış görüşmeleri yapması için görevlendirilen elçi Antialkidas (=Antalcidas) ile Sparta karşıtı ittifakın temsilcilerine satrap tarafından okunan barış teklifinin koşulları konferansa katılanlar tarafından karşılıklı yeminler edilerek onaylandı.[78] Tek

76 Ksen. *Hell.* V.1.1-2. Aigina Adası'nın Atinalılar tarafından kuşatılmasıyla Spartalı General Anaksibios'un Atinalı İphikrates tarafından Hellespontos'ta pusuya düşürülüp öldürülmesi yaklaşık olarak aynı zamanda yaşanmıştı.

77 Ksen. *Hell.* V.1.10-24.

78 Ksen. *Hell.* V.1.31 vd. Isok. *Paneg.* IV.115; 120-123; 137, 179-180; *Eiren.* 16. Dem. *Rhod.* XV.29. Diod. XV.5.1; 110. 2-3. Dinon *FGrH* III C 1 690 F 28; Theopompos *FGrH* II B 115 F 103. Plut. *Artax.* XXI.5-6; *Ages.* XXIII; *Mor.* III.213b. Schol. Dem. 20.54. Just. VI.1.1. Syll³ 142, 6-16; 47, 7-13. *IG* II² 34, 43. Kaya 2020, 334 vd. Sarıkaya 2018, 297 vd. Buckler 2003, 167 vd. Osborne 2000, 202 vd. Buck 1994, 58 vd.

itiraz Yunanistan'ın Thebai kentinin elçilerinden geldi. Fakat Sparta Kralı Agasilaos'un tehdidiyle sorun ortadan kalktı.

İÖ 386 yılında imzalanan barış antlaşması, Eski Yunan tarihinin ilk *Koine Eirene* (Ortak Barış) antlaşması olarak tarihe geçti. Zira daha önce kent devletleri arasında yapılan antlaşmaların hiçbiri tüm Yunan kentlerini bağlayan antlaşmalar olmamıştı. Atinalılar ile Spartalıları, Atina surlarının yıkılmasından sonra ilk kez barışa kavuşturan bu antlaşmanın mimarı Antialkidas olmuştu. Fakat antlaşmayı Yunanların önüne getirip, onları buna yemin etmeye zorlayan Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'ti. Bu nedenle İÖ 386 yılında imzalanan antlaşma hem *Antialkidas Barışı* olarak hem de *Kral Barışı* olarak tarihe geçti. Bu barış antlaşmasıyla bugünkü Türkiye topraklarının Trakya hariç tamamı Pers hâkimiyetine terk edildi. Fakat Ege Adaları ve Yunanistan'daki büyük küçük tüm kentlerin özerkliği garantiye alındı. Büyük kentlerin diğerlerini kendilerine bağlamalarıyla sonuçlanacak siyasal ittifakların da bu antlaşmayla önüne geçilmiş oldu.[79]

Kral Barışı, Pers krallarının böl ve yönet politikasının bir başarı belgesidir. Pers kralı sahip olduğu büyük serveti sayesinde Yunanları birbirine kırdırmak suretiyle bu belgeyi hak etmiş ve böylece Yunan kentlerinin ittifak hâlinde Perslere karşı savaşmak olasılığı artık ortadan kaldırılmıştı. Ne Atina ne Sparta ne de Yunanistan'daki bir başka güçlü Yunan kenti, İÖ 386 yılında imzalanan Kral Barışı'ndan İskender'in Perslere karşı sefere çıktığı İÖ 334 yılına kadar Pers hâkimiyetindeki Anadolu'ya yönelik bir askerî sefer düzenledi. İÖ 386 yılından itibaren 52 yıl boyunca Batı Anadolu'daki Yunan kentleri Pers hâkimiyeti altında kaldılar ve Pers krallarına vergi ödediler. Fakat Kral Barışı'nın ömrü Pers hâkimiyeti dışındaki Yunan kent devletleri açısından uzun olmadı. Diodoros'a göre Yunanistan'daki kent devletleri, Kral Barışı'nın koşullarına iki yıl kadar bile bağlı kalamadılar.[80]

Sparta'nın saldırganlığı Atina'nın liderliğinde ikinci kez Attika-Delos Birliği'nin kurulmasının nedeni oldu. Fakat bir sonraki bölümde ayrıca söz edeceğimiz gibi Anadolu'dan hiçbir kent, İÖ 378 yılında kurulan, 70 kenti temsil eden ve İÖ 357-355 yılları

79 Ksen. *Hell.* V.1.31; 43. Kral Barışı kaynakları için bkz. yukarıda dn. 77.
80 Diod. XV.5.3.

arasında dağılan İkinci Attika Deniz Birliği'ne dâhil olmuş değildi. Bu nedenle Birliğin kurulmasından sonraki Yunan kentleri arasındaki savaşlara da Anadolu kentlerinin dahli olmadı.[81] Pers Büyük Kralının Yunan kentlerinin savaşıyla İÖ 368 yılına kadar ilgilenmemiş olmasının nedeni de bu olabilir. Ancak bu ilgisizliğin nedeni, Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'in Pers İmparatorluğu'ndaki otoritesinin zayıflamış olmasında da aranabilir. "Büyük Satrap İsyanı/ Satraplar İsyanı" olarak tarihe geçen isyanın Büyük Kral'ın sözünü etmiş olduğumuz Yunan elçileriyle görüşmesinden sonraki yılda patlak vermiş olması bu olasılığı güçlendirmektedir.[82]

IX.9. Mantineia ve Olynthos Savaşları

Düşmanları karşısında zorlandığı günleri Kral Barışı *(Antialkidas Barışı)* ile geride bırakan Spartalılar, koşulları Pers Büyük Kralı tarafından belirlenmiş barışın kendilerine tanıdığı imtiyazdan yararlanarak, aralarında Korinthos'un da bulunduğu kimi kentlere özgürlüklerini kazandırdılar. Böylece Korinthoslular, birleşerek vatandaşlık bakımından bütünleştikleri Argos'tan ayrıldılar. Özerkliği tanınan diğer kentler ise Boiotia'daki kentlerdi. Boiotia kentlerinin özerkliği Thebailılar tarafından tanındı.[83] Spartalıların söz konusu barış antlaşmasının kendilerine tanımış olduğu imtiyaza binaen aldıkları bir karar da kendilerine kafa tutmuş olan müttefiklerini cezalandırmayla ilgiliydi ve cezalandırılacak bu müttefiklerin de başında Mantineia geliyordu. Kent surlarını yıkmadıkları bahanesiyle Mantianeia'ya savaş açan Spartalılar, kuşatarak ele geçiremeyeceklerini anladıkları kentin surlarının arkasından geçen ırmağın yolunu bir bentle kesip taşkın oluşmasını sağladılar. Taşkın evlerin ve surların temellerini kaplayınca tuğladan inşa edilmiş duvarlar çökmeye başladı. Sel sularının neden olduğu çöküşlerle baş edemeyen Mantineialılar surları yıkmaya razı oldular. Fakat Spartalılar kent halkının köy köy yerleştirilmesini, aksi hâlde mütareke yapmayacaklarını bildirince ona da rıza göstermek zorunda kaldılar. Böylece Mantineia halkı eskisi gibi dört ayrı köye yerleştirildi.

81 Kaya 2020, 336 dn. 45. İkinci Attika Deniz Birliği için bkz. aşağıda (IX.11) dn. 96 vd.
82 Satraplar isyanı konusunda bkz. Diod. XV.90.1 vd. Kaya 2020, 377 vd. Sarıkaya 2018, 296 vd. Weiskopf 1989, 16 vd. Ayrıca bkz. aşağıda onuncu bölüm (X.9).
83 Ksen. *Hell.* V.1.35-36.

Bu arada kentin Argos taraftarlarıyla demokratlarının öldürülmesine Agesilaos'un babası Pausanias'ın aracılığı engel oldu.[84]

Mantineia Savaşı sonrasında Nemea Savaşı'na askerî yardım vermeyen Phleious (=Phleius) kentinin mevcut hükümetine karşı muhalif sürgünleri destekleyerek onların kente dönmelerini sağlayan Spartalıların[85] ilgilenmek zorunda kalacağı bir önemli

84 Ksen. *Hell.* V.2.1 vd. Diod. XV.5; 12.1-3. Paus. VIII.8.6-9; IX.13.1. Polyain. II.25. Strab. VIII.3.2. Plut. *Pel.* IV.5-8. Seager 2006, 156 vd. Buckler 2003, 193. Spartalılar bu savaşın komutanlığını önce Kral II. Agesilaos'a vermek istediler. Ancak Agesilaos, İÖ 464 yılındaki Messenia Savaşlarında Mantineialıların babasına çok yararlarının olduğunu gerekçe göstererek ordu komutanlığından affını isteyince orduya komuta etme görevi diğer Kral I. Agesipolis'in oldu. Bkz. Ksen. *Hell.* V.2.3-7. Haliartos Savaşı'ndaki mağlubiyetten sorumlu tutularak yargılanan ve idam cezası nedeniyle Sparta'dan kaçan Pausanias, bu zamanda sürgün yaşadığı Tegea'daydı ve Mantineia'daki demokratlar onun yakın dostlarıydı. Ksen. *Hell.* V.2.3. Pausanias'ın yargılanması ve Sparta'dan kaçışı konusunda bkz. yukarıda (IX.3) dn. 27.

85 Buckler 2003, 212 vd. Cartledge 1987, 226 vd. Spartalılar, kendilerine kafa tutan müttefiklerinden birisinin de Phleious kentinin mevcut hükümeti olduğunu Phleiouslu sürgünlerden öğrendiler ve onların Phleiousluların rızası ile kentlerine dönmelerini sağladılar. İÖ 385/4 yılında ülkelerine dönen sürgünler, ellerinden alınan mal ve mülklerine yeniden sahip olmak ya da satılmışsa devletten tazminat almak imkânını elde ettiler (Ksen. *Hell.* V.2.8 vd. Ayrıca bkz. Buckler 2003, 113). Sürgünlerin iktidarı döneminde Sparta'nın sadakatinde kusursuz müttefikleri olan Phleiouslular Kral II. Agesilaos'un takdirini kazanmış olmalarından da cesaret alarak, Olynthos Savaşı'nı (bkz. aşağıda dn. 87) fırsat olarak gördüler ve sürgünden dönenlere hiçbir hak tanımamaya karar verdiler. Zira onlara göre Sparta yasaları iki kralının aynı zamanda sefere çıkmasını yasakladığı için hemen bir askerî harekâtı gerçekleştiremezlerdi. Fakat söz konusu yasa İÖ 506 yılında çıkarılmıştı. Bu yasa kralların aynı zamanda sefere çıkmalarını değil, aynı zamanda birlikte sefere çıkmalarını yasaklamıştı (Hrdt. V.75). İki kralın aynı savaş için başkomutanlığı üstlenmesiyle ilgili tek istisna İÖ 405 yılında Dekeleia Savaşı sırasında yaşandı (Ksen. *Hell.* II.2.7-8). Kral Agesilaos ve Pausanias, İÖ 395'te aynı zamanda, fakat farklı cephelerde -ilki Anadolu'da ikincisi Boiotia'da- başkomutanlık yaptılar (Ksen. *Hell.* III.5.17). Sahip oldukları yanlış bilgiden cesaretlenen Phleiouslular, sürgünlerle onların destekçilerinin Sparta'ya gidip kendilerine yapılan haksızlıklardan şikâyetçi olmalarına kızdılar ve onların hepsini para cezasına çarptırdılar ki bu, Sparta kararına karşı yapılan bir saygısızlıktı. Bu nedenle Spartalılar, Phleious'a karşı seferberlik ilan ederek Kral II. Agesilaos'u ordu komutanı tayin ettiler. İÖ 380 yılında yola koyulan Agesilaos'a karşı direnişlerinin beyhude olacağını bilen Phleiouslular, İÖ 379 yılında kenti ona teslim ettiler. Agesilaos, kentte kimlerin cezalandırılacağına dair kararın verilmesi için mahkeme kurulmasına ve yeni bir anayasa yapılmasına karar verdi. Bu işler sonuçlanıncaya kadar kentin güvenliğini orada bıraktığı bir Sparta

olay da Khalkidike Yarımadası'nda meydana geldi. İÖ 382 yılında vuku bulan olayın tarafları yarımadanın en büyük kentleri olan Olynthos, Akanthos ve Apollonia kentleriydi. Spartalılar İÖ 382 yılında Sparta'ya gelen Akanthos ve Apollonia kentlerinin elçileri sayesinde Trakya'daki Sparta egemenliğini tehdit eden gelişmelerden haberdar oldular. Haberlere göre Olynthoslular, yasalara ve ortak yurttaşlık haklarına sahip olmak koşuluyla bazı Trakya kentlerini kendilerine bağlamışlar, Makedonya kentlerinin Makedonya Kralı Amyntas'tan ayrılmalarını sağlamak konusunda bir hayli yol katetmişler ve hatta Makedonya'nın en büyük kenti Pella'yı ele geçirmişlerdi. Ayrıca Atina ve Boiotia ile ittifak yapmak konusunda önemli diplomatik başarılar elde etmişlerdi. Söz konusu ittifak yalnızca Olynthosluların bölgesel bir güç olmalarını sağlamıyor, aynı zamanda Atina ve Boiotia ittifakını güçlendiriyordu. Dahası Pangaion altın madenleri de dâhil Trakya bölgesindeki maden ocaklarının denetimini ele geçireceklerdi. Tüm bunlar nedeniyle Akanthoslularla Apolloniallıları da kendilerine katılmaya zorlayan Olynthosluların yükselişinin durdurulması gerekiyordu. Müttefiklerinin katkılarıyla on bin kişilik bir ordu hazırlanarak Trakya'ya gönderilmesi kararını alan Spartalılar, aciliyet nedeniyle hemen toplanacak daha küçük bir orduyu Spartalı Eudamidas'ın emrinde önden gönderdiler.[86] Eudamidas, Trakya'ya varınca Potideia kentini üs olarak kullandı. Talep üzerine kimi Trakya kentlerine garnizonlar gönderdi. Eudamidas bu işlerle meşgulken peşinden takviye güçlerin komutanı olarak gelen kardeşi Phoibidas, Thebai'a saldırıp ele geçirdi.[87]

garnizonuna emanet ederek İÖ 379 yılında Sparta'ya döndü. Bkz. Ksen. *Hell.* V.3.14-15 vd. Cartledge 2003, 229.

86 Ksen. *Hell.* V.2.20-24. Skiritis bölgesinde yaşayan Skirtlerin yiğit insanlar oldukları konusunda bkz. Thuk. V.67. Ksen. *Ages.* XII.3; XIII.6.

87 Ksen. *Hell.* V.2.25-31. Diod. XV.19-20. Buckler 2003, 201 vd. Disiplin konusunda tavizsiz olan Spartalılara göre Phoibidas, Sparta Halk Meclisi'nin yetkisinde olan savaş açma kararını bile bile çiğnemiş ve inisiyatif kullanıp Thebai'a saldırarak suç işlemişti. Phoibidas, Kral II. Agesilaos ile Thebailı Leontiades'in kendisi lehine yaptığı savunma sayesinde yargılanmaktan kurtuldu. Spartalılar işgal edilen Kadmeia'nın korunmasına, Sparta düşmanı olan Thebailı Ismenias'ın ise barbarların tarafını tutmak, Perslerle anlaşıp onlardan para almak suçlamalarıyla yargılanmasına karar verildi ve nihayetinde Thebai'a gönderilen üç yargıç tarafından yargılanan İsmenia, orada idam cezasına çarptırıldı. Ksen. *Hell.* V.2.32-36.

Spartalılar, Thebai'ın ele geçirilmesinden ve yönetiminin Sparta taraftarı Leontiades'e bırakılmasından sonra Olynthos'a gönderilecek on bin kişilik asıl ordunun komutanlığına Kral Agesilaos'un kardeşi Teleutias'ı tayin ettiler. Müttefik kentler ve hatta Thebai kenti Teleutias komutasında savaşacak orduya askerî birlikler temin ederek savaşın tarafı oldular. Makedonya Kralı Amyntas ile Elimeia (Güney Makedonya) Kralı Derdas'ın da desteği alındı. Çarpışma, kent surlarının altında cephe alan Olynthosluların süvari saldırılarıyla başladı. İlk saldırılarında başarılı olan ve Sparta ordusuna çok ciddi darbe vuran Olynthoslular, nihayetinde savaşın kaybeden tarafı oldular. Onların ağır kayıplar vererek kent surlarının içine çekilmesi üzerine bir zafer anıtı dikerek yaz seferini tamamlayan Teleutias, Makedonya ordusuyla Derdas'ın birliğini terhis etti. Ertesi yılın (İÖ 381) bahar başında 600 kadar Olynthoslu süvarinin Apollonia'ya saldırıp bu kentin topraklarını yağmalamasıyla yeniden başlayan savaşlar yaz sonlarına doğru Spartalı komutan Teleutias'ın hoplitlerin başına geçerek saldırıyı kent surlarına gerektiğinden çok daha fazla yaklaşacak şekilde yönetmesi, Olynthoslulara zaferi kazandırdı. Sparta ordusunun en seçkin birlikleri bu savaşta yok edildi. Çok sayıda asker çarpışırken ya da kaçarken yaşamını kaybetti. Çarpışırken yaşamını yitirenler arasında Sparta ordusunun komutanı Teleutias da vardı. Kaçarak canını kurtarabilenler ise Akanthos, Apollonia, Spartolos ve Poteidaia kentlerine sığındılar. Sonuncusu çoğunluğun sığındığı kent olmuştu.[88] Ksenophon'a göre bu savaşın Olynthos zaferiyle sona ermesinin nedeni, Teleutias'ın saldırı kararını verirken, düşünmeden hareket etmesi ve öfkesinin esiri olmasıdır.[89]

Olynthos'taki felaketin haberini alan Spartalılar, büyük bir orduyla ikinci bir sefere çıkılmasına karar verdiler. Kral I. Agesipolis komutasındaki Sparta ordusu, müttefik kentlerden gelen gönüllülerin, Tesalyalı süvarilerin, Makedonya Kralı Amyntas ile Elimia Kralı Derdas'ın temin ettiği birliklerin katılımıyla güçlendi.[90] Makedonya üzerinden girdiği Olynthos topraklarında karşısına çıkan bir ordu bulamayınca yağma seferleri düzenlemeye başlayan Sparta Kralı I. Agesipolis'in ömrü bu savaşı nihayetlendirecek

88 Ksen. *Hell.* V.2. 37-43; V.3.1-6. Diod. XV.21.1-22.2. Dem. XIX.263-264. Buckler 2003, 207.

89 *Hell.* V.3.7.

90 Ksen. *Hell.* V.3.8-9. Buckler 2003, 207.

kadar uzun olmadı. İÖ 380 yılı yazında yakalandığı bir ateşli hastalığın yedinci gününde yaşamını yitirdi. Cesedi Sparta'ya götürüldü ve orada krallara özgü bir törenle defnedildi. Bu arada Sparta ordusu yağma ve talan saldırılarına devam etti. Nihayet Olynthoslular yaşanan açlık tehlikesinin giderek artması nedeniyle barış talep etmek zorunda kaldılar. Spartalılar, Sparta'nın düşmanına düşman, dostunu dost bileceklerine, yapacağı seferlere katılacaklarına dair yemin etmeyi garanti ederek ittifak antlaşması talep eden Olynthoslu elçileri onayladılar. Böylece Olynthoslular, İÖ 379 yılında Sparta İttifakına dâhil oldular ve barış antlaşması yapıldı.[91]

IX.10. Thebai: İşgal, İsyan ve Bağımsızlık

Yukarıda söz ettiğimiz gibi Spartalılar, Olynthos seferinin komutanlığına Eudamidas'ı atamışlar, Eudamidas'ın ricası üzerine henüz onun ordusuna dâhil olamayanların peşinden getirilme görevi kardeşi Phoibidas'a verilmişti. Phoibidas, Eudamias'ın Trakya'da üslenmiş olduğu zamanda Thebai'a ulaştı. Kentin dışında, bugün "Kolonaki" tepesi denen yerde karargâhını kuran Phoibidas, Thebai'daki iki hizbin birisinin lideri olan Leontiades tarafından Thebai'a saldırması için ikna edildi. Saldırarak Thebai kentini ele geçiren Phoibidas, kent yönetimini aynı zamanda Thebai'ın Sparta taraftarı bir komutanı (*polemarkhos*) olan Leontiades'e bıraktı.[92] Böylece, Olynthos ve Phleious'taki olayların nihayetlenmiş olduğu İÖ 379 yılında, Yunanistan'daki Sparta egemenliğinin kuruluş süreci tamamlanmış oldu. Zira Thebailılar ile birlikte Boiotia'nın tamamı ve Korinthoslular Sparta hâkimiyetini itirazsız kabul etmek zorunda kaldılar. Argoslular da artık eski gururlu günlerinde değillerdi. Atinalılar tecrit edilmiş durumdaydı. Sparta'nın

91 Ksen. *Hell.* V.3.18-20, 26. Diod. XV.22.2-3; 31-32. Paus. III.5.9. Rhodes 2006, 213. Buckler 2003, 209 vd. Spartalıların Olynthos Savaşı sırasındaki bir meşguliyeti de Phleious kentinde yaşanan iç savaştı. Daha önce sözünü ettiğimiz söz konusu savaşın mağdurları olan Phleiouslu sürgünlerin haklarına kavuşması Sparta'nın müdahalesiyle mümkün olabildi. Bkz. yukarıda dn. 84.

92 Ksen. *Hell.* V.2.25-31. Buckler 2003, 202 vd. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 86. Peloponnesos Savaşı'nı nihayetlendiren Aigospotamoi Savaşı'ndan hemen sonra oluşan Thebai hizbinin diğer lideri İstmenias'tı. Leontiades ve arkadaşları genellikle Sparta taraftarıydı. İstmenias ve arkadaşları ise Sparta düşmanıydılar ve Atinalı demokratlarla geliştirdikleri iyi ilişkileri vardı. Bkz. Buck 1994, 27.

kötü niyetli müttefikleri de cezalandırılmışlardı. Hâsılı Sparta hâkimiyeti görünüşte artık tam ve sağlam temeller üzerine oturtulmuştu.[93] Fakat gerçekte söz konusu hâkimiyetin temellerinin sağlam olmadığı Thebai merkezli entrikalar zincirinin Thebai-Atina ittifakının kurularak Sparta'ya karşı yeni bir savaşı başlatmış olmalarından anlaşılmaktadır. Söz konusu entrikanın başlangıcında Thebailı generallerin (*polemarkhoi*) yardımcısı Philias'ın Atina'ya gidişi ve orada aralarında Pelopidas, Pherenikos, Melon gibi isimlerin yer aldığı Thebailı sürgünler bulunmaktadır. Atina'da Philias ile buluşan Melon, onunla Thebai'da çıkarılacak bir isyanın planını yaptı. Plana göre silah olarak hançer taşıyan altı sürgün, Philias ve Melon ile birlikte Thebai'a dönüp kentin oligarşik hükümetinin üyelerini katledeceklerdi. Katledilecek kişiler, Philias tarafından güzel kadınlar vaadiyle tuzağa düşürüleceklerdi. Plan gayet iyi bir şekilde uygulandı. Aralarında Thebai'ın akropolü olan Kadmeia'yı Sparta'ya teslim eden Leontiades de olmak üzere oligarşik hükümetin üyeleri suikastçılar tarafından öldürüldüler. Kent hapishanesinde tutuklu bulunanların tümü onlar tarafından serbest bırakılıp silahlandırılarak Ampheion tepesine götürüldü. Tüm gece boyunca olup bitenler karşısında herkes hareketsiz kaldı. Ertesi gün kent halkının ve askerî birliklerinin desteğini alan isyancılar, kentin akropolünü elinde tutan garnizonun Spartalı komutanına karşı başlattıkları savaşı kazandılar. Thebailıların sınır boylarından gelen Atinalılarla birlikte akropolise saldırması Sparta garnizonunun akropolisten çekilmesini sağladı. Garnizonun bir antlaşma yaparak kentten ayrılmasına izin verildi. Bu izne rağmen kimi askerler çekiliş sırasında Thebailılar tarafından öldürüldüler.[94] Böylece Thebai, İÖ 379 yılında yeniden özgürlüğüne kavuşmuş oldu.

IX.11. İkinci Attika Deniz Birliği

Peloponnesos Savaşı'nın İÖ 404 yılında Sparta ve müttefiklerinin zaferiyle sona ermesi, daha önce de söz ettiğimiz gibi İÖ 478 yılında Atina'nın liderliğinde kurulmuş Attika-Delos Deniz

93 Ksen. *Hell.* V.3.27.

94 Ksen. *Hell.* V.4.1-12. Aen. Tac. XXXI.34. Dein. I.38-39. Diod. XV.25.1-4. Nep. *Pel.* II-IV. Plut. *Pel.* VII-XII; *Mor.* 575b-598f. Buckler 2013, 213 vd. Rhodes 2006, 229. Munn 1993, 216 vd.

Birliği'ni (ya da *Delos Birliği*) de dağıtmıştı.[95] Birlik dağılışını takip eden 26 yılın sonunda, yani ilk kuruluş tarihinin tam bir asır sonrası olan İÖ 378/7 yılında yeniden kuruldu. İkinci Attika Deniz Birliği denilerek tarihe geçirilmiş bu birliğin de lideri Atina'ydı. Kuruluşunun gerisindeki neden ise farklıydı. Zira bu kez Pers tehdidine karşı Atina'dan himaye isteyen İyonya kentlerinin sürükleyici öncülüğü söz konusu değildi. Hatta Anadolu'dan hiçbir kent, ilkinden bir asır sonra kurulan bu birliğe üye olmamıştı. Anadolu dışındaki Yunan kentlerine ve hanedanların dahline izin vermiş olan İkinci Attika Deniz Birliği'nin kurulmasının nedeni tamamen Sparta'nın emperyal saldırganlığıydı. Kral Barışı (=*Antialkidas Barışı*) ile garanti edilmiş özgürlük ve özerkliklere Sparta'nın itibar etmesini garanti etmek ihtiyacı İkinci Attika Deniz Birliği'nin kurulmasına yol açmıştı.[96]

Daha önce söz ettiğimiz gibi Sparta, Kral Barışı sonrasında Mantineia'ya saldırıp bu kentin itaatsizliğini cezalandırmış, Phleious'un iç işlerine müdahale etmiş, Kuzey Yunanistan ve Trakya'daki çıkarlarını Olynthos'a boyun eğdirerek garanti etmiş[97] ve nihayet Thebai'ı ele geçirip akropolisine bir Pers garnizonunu yerleştirerek kentin bağımsızlığını sona erdirmişti.[98] Uzun surlarını henüz inşa etmiş (İÖ 393) olan Atina'yı korkutan asıl tehdit ise Spartalıların desteğiyle Thebai'da iktidarı elinde tutan oligarşik hükümetin Atina'da sürgün yaşayan demokrasi taraftarlarının da dahliyle yapılmış darbe sonrasında geldi. Atinalılar, Sparta saldırısına davetiye çıkartabilecek seviyedeki bu gelişmeler nedeniyle olayın Atina'daki sorumlularını tespit edip cezalandırdı. Fakat Spartalılar, benzeri bir duyarlılığı Thebailıların tezgâhladığı bir plan dâhilinde gelişen sonraki olaylar neticesinde sergilemeyince Atina'yı korkutan asıl tehdit tebarüz etmiş oldu. Zira mezkûr plan dâhilinde Thebai akropolisindeki Sparta garnizonunun komutanı Sphodrias, Atina limanı Pire'ye (*Peiraieus*) İÖ 378 yılında

95 Bkz. yukarıda yedinci bölüm (VII.13) dn. 171.

96 İkinci Attika Deniz Birliği konusunda bkz. Diod. XV.25 vd. Plut. *Pel.* XV.1. Tod 123. Rhodes 2006, 228 vd. Buckler 2003, 226 vd., 242 vd. Dreher 1995. Buck 1994, 89 vd. Hornblower 1982, 186 vd. Cargill 1981. Cawkwell 1981, 40 vd. Seager 2006, 156 vd. Griffith 1978, 127-144. Cawkwell 1973, 47-60.

97 Bkz. yukarıda (IX.9) dn. 82 vd.

98 Bkz. yukarıda (IX.10) dn. 94 vd.

saldırmış, her ne kadar Sparta hükümetinin bilgisi dâhilinde yapılmamış ve Pire Limanı Sphodrias tarafından ele geçirilmemiş olsa da Sparta hükümeti saldırının faili olan Sphodrias'ı cezalandırmamıştı.[99] Diodoros'un "adalette çöküş" diyerek tanımladığı Sphodrias davasıyla ilgili bu sonuç, Atinalıları Sparta'ya karşı bir savunma ittifakı cephesi kurulmak üzere hemen harekete geçirdi. Böylece hakkındaki bilgilere Atina'da keşfedilmiş İÖ 378/7 yılına (yedinci prytanis) tarihli bir yazıt sayesinde sahip olduğumuz İkinci Attika Deniz Birliği kuruldu.[100]

Atina'nın liderliğini kabul etmiş Anadolu dışındaki Yunan kentlerinin dahliyle kurulan İkinci Attika Deniz Birliği'nin "synhedron" (veya *synedron*) denen bir meclisi vardı ve bu meclis, birliğin koşullarını belirleyen Aristoteles Kararnamesi'ni imzalayan kentlerin temsilcilerinden oluşuyordu. Müttefiklerin her biri, küçük ya da büyük ayrımı olmaksızın bağımsızdı. Birbirlerinin iç işlerine müdahale edilmeyecekti. Atina tarafından müttefik kentlere garnizonlar yerleştirilmeyecek, onların topraklarında *klerukhia* denen Atina kolonisi kurulmayacaktı. Her bir kentin mecliste temsiliyeti/oy hakkı tekti ve her biri birlik meclisince tayin edilen ve adına *syntaksis* (katkı) denen bir yıllık vergiyi ödemek zorundaydı.[101]

Kuruluşunu İÖ 378 sonbaharı ile İÖ 377 baharı arasında tamamlayan ve İÖ 373 yılına kadar gelişimini istikrarlı bir şekilde sürdürebilen İkinci Attika Deniz Birliği'nin ilk üyeleri Khios (*Sakız*), Rodos, Lesbos (*Midilli*) ve Byzantion'du. Daha sonra aralarında İmbros, Lemnos (*Limni*), Skyros, Euboia (*Eğriboz*) adalarının kentleri (Eretria, Khalkis, Karystos, İkos, Arethousa), Naksos (*Nakşa*) Adası ve Thebai'ın da içinde bulunduğu 70 kent, Attika Deniz Birliği'nin üyesi oldu.[102] Hiç kuşkusuz Atina, bu kadar çok

99 Ksen. *Hell.* V.4.1-34. Diod. XV.25-27; 29.5-7. Plut. *Ages.* XXIV.4-XXVI.1; *Pel.* XIV-XV. İÖ 393 yılında inşa edilen Atina surları için bkz. yukarıda (IX.5) dn. 39.

100 *IG* II² 43. Tod 1985, nr. 123. Diod. XV.29.7. Ksen. *Hell.* V.4.34. Plut. *Pel.* 15. Buckler 2003, 243. Sealey 1976, 412. Cargill 1981, 32 vd. Ayrıca Thebai'daki Sparta taraftarı oligarşik yönetimin devrilmesi ve sonraki olaylar için bkz. yukarıda (IX.10) dn. 94 vd.

101 Diod. XV.28.3. Ksen. *Hell.* V.4.34-6.3. *IG* II².40-45, 82, 95-101. Rhodes 1985, 43.

102 Diod. XV.28.4. Tod 1985, 121, 122. SEG XXXII.50. Seager 2006, 166 vd.

sayıda kent devletini kendi liderliğindeki bir kurumun çatısı altında tutabilmek için iyi niyetli ve himayeci oldu. Fakat öyle görülüyor ki İÖ 370'li yılların sonlarından itibaren Sparta ile savaşını nihayetlendiren Atina'nın liderliğindeki ikinci deniz birliğinin çözülme süreci başladı. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi Atina'nın Delos Birliği dönemindeki hatalarını tekrarlamasıydı. Yani yine vergiler, garnizonlar ve klerukhialar dayatmaya başlamıştı.[103] İkincisi aralarında Thebai, Pers satrapları ve Karia'da Perslere bağımlı bir kral olarak hüküm süren Maussolos gibi dış güçlerin de kışkırtıcı olarak devrede olmasıydı.[104] Birlikten ayrılan ilk üye Thebai kenti oldu. İÖ 372 yılında üyeliğini sonlandıran Thebai sonraki yılda Sparta'yı yenerek Yunanistan'ın en güçlü askerî gücü oldu. Birlikten sonraki kopuşlar, Müttefik Savaşı (*Polemos Symmakhios/Bellum Sociale*) denen savaşların patlak vermesine neden oldu. İÖ 357-355 yılları arasında patlak veren bu savaşta Atina isyancı olan Rodos, Khios ve Kos'a savaş açtı. Fakat Atinalılar, Byzantion ve Karia Kralı Maussolos tarafından desteklenen bu isyancılara Khares ve Khabrias adlı komutanların emrindeki 60 gemilik bir donanma göndererek savaştılar. Khabrias, Khioslulara karşı yaptığı savaşta yenildi ve yaşamını yitirdi. Khares ise savaşmaya devam etti. Fakat Atina'nın isyancı müttefikleri Byzantion, Khios, Rodos, Kos ve Perinthos başarılıydı. Hatta bunlardan ilk üçü sahip oldukları 100 gemilik donanmayla aralarında eski müttefikleri Lemnos, İmbros ve Samos'un da bulunduğu çok sayıda adaya yağma saldırıları düzenlemekteydiler. İsyancılar elde edecekleri kesin bir zaferle savaşı nihayetlendirecek hazırlıklarını tamamlarken Atinalılar da İphikrates ve Timotheus'un emrine verdikleri 60 gemilik ikinci bir donanmayı isyancı müttefiklerinden birisi olan Byzantion'a sevk ettiler. Bu arada Samos'u kuşatma altında tutan Rodos, Kos ve Khios donanması,

Buckler 2003, 242 vd. Sealey 1976, 410 vd. Cawkwell 1973, 47 vd. Thebai'ın İkinci Attika Deniz Birliği'ne dahli konusunda Bkz. Diod. XV.29.7. Ksen. *Hell.* IV.34. Plut. *Pel.* 15.1.

103 Buckler 2003, 377. Rhodes 1985, 43. Cargill 1981, 29-32, 64 vd.

104 Diod. XV.79.1; XVI.7.3; 21-22. Dem. *Rhod.* XV.3; *Exord.* 24.1. *Phil.* IX.34. Isok. *Areop.* VII.10; VIII.16, 81, 83; XV.64. Nep. *Tim.* III.3-4. Ayrıca bkz. Arslan 2010, 164 vd. Buckler 2003, 183, 378 vd. Hornblower 1982, 209-211. Cargill 1981, 64 vd. Cawkwell 1981, 52 vd.

Byzantion'un yardımına koşabilmek için kuşatmayı kaldırdı. Atina ve eski müttefikleri İÖ 356 yılında Çanakkale Boğazı'nda karşı karşıya geldiklerinde patlak veren kuvvetli rüzgâr dolayısıyla korkan Atinalı komutanların ikisi (İphikrates ve Timotheus) savaşı göze alamadılar. Atinalılar, orada ya da Erythrai (*Ildırı*) yakınındaki Embata'da yapılan deniz savaşında yenildiler.[105] Çanakkale Boğazı'nda savaş taraftarı olan Khares, kendisini dikkate almayan İphikrates ve Timotheus'u yenilgiden sorumlu tutup Atina'da vatan hainliği ile suçladı. Atina halk meclisi suçlanan her iki komutanı da görevden aldı ve para cezasına çarptırdı.[106] Böylece Atina donanmasının tek komutanı olarak isyancılarla savaşını sürdürme olanağını elde eden Khares, Frigya'da (*Phrygia*) hüküm süren Pers General Artabazos ile iş birliği yaparak maddi imkânlarını güçlendirdi. Fakat Pers Büyük Kralı Artakserkses, isyancı Artabazos ile Atinalı komutan Khares'in iş birliğine karşılık Atina'nın isyancı müttefiklerini destekleyerek onların 400 gemilik büyük bir donanma gücüne sahip olmalarını sağladı.[107] Zaten Embata'da yenilmiş olan ve ekonomik bakımdan kötü durumda bulunan Atinalılar böylesi büyük bir deniz gücü karşısında artık başarılı olamayacaklarını biliyorlardı. Bu nedenle Rodos, Khios ve Kos'un birlikten ayrılmalarını kabullenen bir antlaşma yapmayı uygun buldular.[108] Bu antlaşmayla başlayan kopuşlardan sonra güç kaybına uğrayan İkinci Attika Deniz Birliği,[109] Atina ve Thebai kenti liderliğinde kurulan müttefik Yunan ordusunu İÖ 338 yılında Khaironeia'da yenen Makedonya Kralı II. Philippos tarafından dağıtıldı.[110]

105 Diod. XVI.7.3-4; XIV.21-22. Dem. IV.19. Isok. *Eiren.* 16; *Phil.* 53. Nep. *Tim.* XIII.3.1-5; *Iphic.* 3. *Chab.* IV.1. Polyain. III.9.29. Steph. Byz. s.v. *Embaton.* Dein. *Demost.* XIV. Dem. *Rhod.* XXVI. Ayrıca bkz. Hornblower 2006, 87-89. Rhodes 2006, 239 vd. Olynthos'un Khalkidikialıları İÖ 363 yılında birlikten ayrıldılar. Bkz. Rhodes 2006, 240.

106 Diod. XVI.21.4. Polyain. III.9.29. Dein. *Demost.* 14. Isok. *Areop.* 12; *Antid.* 129. Ayrıca bkz. Arslan 2010, 167 vd.

107 Diod. XVI.22.2. Isok. *Areop.* 8.

108 Diod. XVI.22.2. Schol. Dem. 132b; XV.1. Isok. *Eiren.* 16. Arslan 2010, 169, Şentuna 2001, 9 vd. 14. Ayrıca bkz. Hornblower 2006, 87-89.

109 Antlaşma sonrası kopuşlar için bkz. Rhodes 2006, 240 vd.

110 Paus. I.25.3. Khaironeia Savaşı için bkz. on birinci bölüm (XI.8) dn. 129 vd.

ONUNCU BÖLÜM

YUNANİSTAN'DA THEBAİ ÜSTÜNLÜĞÜ

X.1. Boiotia Savaşı

Önceki bölümde söz ettiğimiz gibi İkinci Atina Deniz Birliği'nin kuruluşu İÖ 377 yılı baharında tamamlandı. Atina liderliğinde kurulan bu birliğin ömrü, ilkine göre kısa oldu. Birliğin dağılmış olduğu İÖ 335 yılına kadar yaklaşık yirmi yıllık bir zaman dilimini ilgilendiren yeni döneminde de Yunan kentlerinin savaşları sürekliydi. Fakat bu savaşlarda Yunanların düşmanları yalnızca Yunanlardı. Ne Ege Denizi'nin doğusundaki Asya topraklarının Yunanları ne de Persler, en azından İÖ 368 yılına kadar, bu savaşın tarafı olmuşlardı. Pers Kralı II. Artakserkses'in (Artakserkses Mnemon: İÖ 404-359) Yunanların kendi aralarındaki bu savaşlarda taraf olarak yer alıp müdahil olmak gibi bir istek ya da irade ortaya koymamış olmasının nedeni, Batı Anadolu kentlerinin İkinci Atina Deniz Birliği'nin üyesi ve tarafı olmamasıydı.[1] Atina'yı Sparta karşısında yeniden güçlü hâle getiren İkinci Atina Deniz Birliği döneminin yükselen gücü ise ne Atina ne de Sparta'ydı. Boiotia Birliği'nin lideri olan Thebai kenti, askerî bakımdan Sparta ve Atina'nın yanı sıra bir üçüncü güç olarak yükseldi ve hatta ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Boiotia Savaşı çerçevesinde bir Boiotia yerleşmesi

1 Kaya 2020, 336. II. Artakserkses'in Yunanistan'daki savaşlara ilgisizliği Yunanistan'dan İÖ 368 yılında gelen elçileri dinledikten sonra verdiği yanıtlardan anlaşılabilmektedir. Bkz. Ksen. *Hell.* VII.1.33-37. Ancak kralın Yunanistan ve adalardaki savaşlara ilgisizliğinin nedeni, Anadolu da dâhil tüm imparatorluk sınırları içindeki güçlü otoritesinden ziyade, otorite zayıflığıyla ilgili olabilir. Zira ilk isyan İÖ 370'lerde Kappadokya Satrabı Damates'in başkaldırısıyla başlamış, Ariobarzanes'in İÖ 360'lı yılların ortasındaki isyanıyla devam etmişti. İÖ 360'lı yılların ikinci yarısında isyan genel karakterli oldu. Satraplar İsyanı için bkz. aşağıda (X.9) dn. 93 vd. Satraplar isyanı konusunda geniş bilgi için ayrıca bkz. Hornblower 2006, 84 vd. Weiskopf 1989. Hornblower 1982, 170 vd.

olan Leuktra'da yapılan muharebede (İÖ 371) Sparta'yı da yenerek Yunanistan'ın en güçlüsü oldu.[2]

Daha önce söz ettiğimiz Thebai'daki demokratların iktidarı ele geçirip Sparta garnizonunu İÖ 379 yılında kovarak Thebai'a özgürlüğünü kazandırmaları,[3] Spartalıların seferberlik ilan ederek Boiotia Savaşı'nı başlatmalarının nedeni olmuş, fakat Sparta'nın "Agiadlar" denen kraliyet ailesinden Kral I. Kleombrotos'un (İÖ 380-371) komutasındaki ordunun Thebai'ı hedefleyen ilk saldırısı başarısızlıkla nihayetlenmişti.[4] İÖ 378-376 yılları arasında da aralıksız her yıl tekrarlanan sonraki savaşların ilk ikisinde Sparta ordusunun komutanı Euripondidler kraliyet ailesinin mensubu olan Kral II. Agesilaos'tu. Thebai'ı hedefleyen saldırılarından da istenilen sonucu elde edemeyen II. Agesilaos (İÖ 400-360), İÖ 377 yılında, Thebai seferini sonlandırıp Megara üzerinden ülkesi Sparta'ya dönerken sağlam olan bacağının yırtılan bir damarı nedeniyle hastalandı[5] ve aynı yılın sonuna kadar hastalığını atlatamadı.[6] Bu arada toprakları Sparta müttefiklerinin yağma ve talanına, yakım yıkımına maruz kaldığı için buğday sıkıntısı çeken Thebailılar, Euboia Adası'nın kuzey kıyısındaki Oreos kentini ele geçirdiler. Böylece Thebailılar, buğday tedarikine dair sıkıntıya daha sonra hiç maruz kalmadılar.[7] İÖ 376 yılı baharında Sparta saldırısıyla başlatılan Boiotia Savaşı'nda Sparta ordusu Kitharion'dan daha öteye gidemedi. Zira kendisinden önce Kitharion'a giderek tepeleri ele geçirmiş olan Thebai ve Atina birliklerinin saldırılarıyla baş edemeyen Sparta Kralı I. Kleombrotos, geri dönüp ordusunu terhis etmek zorunda kaldı.[8] Bu arada askerî üs olarak kullandıkları Thespiai kenti de dâhil Sparta'nın Boiotia'daki kaleleri Thebai'a terk edilmiş oldu. Boiotia'da Sparta'ya bağlı kalan tek kent bölgenin kuzeyindeki Orkhomenos'tu.[9]

2 Leuktra Savaşı için bkz. aşağıda (10.4) dn. 9 vd.
3 Bkz. yukarıda dokuzuncu bölüm (IX.9) dn. 93.
4 Ksen. V.4.15-18. Buckley 2010, 432 vd.
5 Ksen. *Hell.* V.4.35-55. Dönüş yolculuğunda Kitharon-Megara güzergâhını kullanan Agesilaos, müttefik askerlerini Megara'da terhis etti.
6 Ksen. *Hell.* V.4.58.
7 Ksen. *Hell.* V.4.56-57.
8 Ksen. *Hell.* V.4.50.
9 Orkhomenos ile Thebai'ın Boiotia'daki bir diğer düşmanı olan Phokis, Leuktra Savaşı sonrasına kadar bağımsızlıklarını muhafaza ettiler. Söz konusu savaş Thebai zaferiyle sonuçlandıktan hemen sonra Boiotia Birliği'ne dâhil olmak zorunda kaldı. Fakat Orkhomenoslulara vatandaşlık hakkı verilmedi. Diod. XV.57.1. Phokis, Sparta ile ittifakını sonlandırıp Boiotia Birliği üyesi oldu.

X.2. Naksos, Alyzeia ve Korkyra Savaşları

Boiotia'daki kalelerini kaybeden Sparta ve müttefikleri savaş stratejilerini yeniden gözden geçirip değiştirmeye karar verdiler. Yeni stratejiye göre Boiotia savaşları ordunun karadan değil deniz yoluyla Phokis üzerinden ya da Kreusis üzerinden taşınmasıyla sürdürülecekti. Donanma komutanlığına (*nauarkhes*) ise Spartalı Pollis'i atadılar. Fakat Pollis, Khabrias komutasındaki Atina donanmasıyla Naksos Adası açıklarında yaptığı bir deniz savaşında (Naksos Savaşı) yenildi.[10] İÖ 376 yılının Eylül ayında kazanılan bu zaferiyle Atina, İÖ 377 yılında kurulan İkinci Atina Birliği'ni güçlendirdiler ve Thebailıların önerilerine itibar ederek Sparta ve müttefiklerine karşı bir tehdit unsuru olacağını düşündükleri 60 gemilik bir donanma kurdular. Donanmanın amiralliğine atadıkları Timotheus'un Peloponnesos kıyılarında dolaşması, Thebai'ı Sparta ve müttefiklerinin saldırılarına hedef olmaktan kurtardı. Böylece Thebai, çevredeki kentlere saldırıp onları yeniden ele geçirebileceği serbestliğe kavuştu. Sparta yardımına başvurarak direnişini sürdüren Phokis dışındaki çevre kentlerinin tümü Thebai tarafından ele geçirildi. Spartalıların Phokis'e gönderdiği askerî yardıma Thebailıların yanıtı ise kendi topraklarına çekilip geçitleri tutmak oldu.[11]

Atinalı Amiral Timotheus, askerî faaliyetlerini Peloponnesos Yarımadası çevresiyle sınırlı tutmadı. Sparta denetimindeki Korkyra Adası'na kadar gitti ve bu adayı İÖ 375 yılında ele geçirip Korkyralılarla bir ittifak antlaşması yaptı. Sonrasında Nikolokhos komutasındaki Sparta donanmasını İyon (*İon*) Denizi'ne 15 *stadion* (yak. 29 km) mesafedeki Akarnania kenti Alyzeia (ya da *Alyzia*) açıklarında yenerek deniz egemenliğinin tamamen Atina'ya geçmesini sağladı. Fakat Timotheus'un Atina-Thebai ittifakı adına denizlerdeki egemenliğini kalıcı kılabilmesi, sahip olduğu donanması için gerekli paranın sağlanmasına bağlıydı.[12] Mali bakımdan

10 Ksen. *Hell.* V.4.60-61. Dem. XX.77. Buckley 2010, 433.
11 Ksen. Hell. VI.1.1-2.1.
12 Ksen. *Hell.* V.4.63-66. Diod. XV.36.5-6. *IG* II² 96. RO *GHI* 4. Rhodes 2006, 215, 234. Alyz(e)ia için ayrıca bkz. Thuk. VII.31.2-3 (Alyzeia). Strab. X.2.2 (Alyzia). Steph. Byz. *Ethnika* (Alyzeia).

kötü durumdaki Atinalıların donanma masraflarına Thebai'ın ortak olmaya yanaşmaması, Atina'nın Thebai ile ittifakını sonlandırıp yakınlaştığı Sparta ile bir barış antlaşması yapmasına neden oldu.[13] İÖ 374 yılında imzalanan bu antlaşmayla Atina'nın İÖ 379/8 yılında kurduğu İkinci Atina Birliği, Spartalılar tarafından tanınmış oldu. Fakat Atinalıları sevindiren[14] bu barış antlaşmasının ömrü, Zakynthoslu sürgünlerin Timotheus'tan şikâyetçi olarak Sparta'ya gitmeleri ve Spartalıların onları haklı bularak Korkyra'ya 60 gemilik bir donanmayla saldırmaları nedeniyle kısa oldu. İÖ 373 yılında Korkyra kentini kuşatan Sparta donanmasının komutanı Mnesippos (veya Mnasippus), başarılı olamadı. Kendisiyle savaşan Korkyralılar tarafından öldürüldü.[15] Kaçarak canını kurtaran Sparta birlikleri ise Korkyra'nın Sparta hâkimiyetine girmesini istemeyen Atinalılar tarafından gönderilen İphikrates komutasındaki donanmanın gelmekte olduğu haberi üzerine adayı terk edip bir Akarnania kenti olan Leukas'a gittiler.[16] Korkyra'ya geldiğinde savaşacağı bir düşman bulamayan İphikrates Syrakusai Kralı Dionysos'un Spartalılara gönderdiği on gemilik yardımcı kuvvetin kaçmasına izin vermeyerek teslim aldıktan sonra Sparta müttefiki kentlerin gönüllü olarak ya da silah yoluyla Atina'ya teslimini sağlamak üzere denize açıldı.[17]

X.3. Sparta'da Barış Konferansı: Ortak Barış

Atinalı İphiktrates denizlerde kendisine verilen görevi yapmaya devam ederken, Thebailılar da Boiotia'daki hâkimiyetlerini

13 Ksen. VI.1.1; 2.1.

14 Barış antlaşmasının Atina halkını sevindirdiği konusunda bkz. İsokr. XV.110. İkinci Atina Birliği için bkz. yukarıda dokuzuncu bölüm (IX.11) dn. 96 vd.

15 Ksen. *Hell.* VI.2.2 vd. Diod. XV.45-46.3; 47.1-7. Rhodes 2006, 215. Mnesippos komutasında Korkyra seferine askerî birlikleriyle katılan Sparta müttefikleri şunlardı: Korinthos, Leukas, Ambrakia, Elis, Zakynthos, Akhaia, Epidauros, Troizen, Hermion ve Halieis. Korkyra'da yaşanan açlık, Spartalıların yenilgisi ve Mnasippos'un ölümü konusunda bkz. Ksen. *Hell.* VI.2. 28-31.

16 Korkyra hem temin ettiği gemileriyle hem de stratejik olan mevkiiyle Atinalılar için çok değerliydi. Korinthos Körfezi ile Korkyra arasındaki kıyı kentlerini denetim altında tutmak Korkyra sayesinde mümkündü. Ayrıca Korkyra, Sparta'nın ihtiyacı olan hububat ile diğer ticari emtia sevkiyatının yapıldığı güzergâhı kontrol ediyordu. Epeiros sahillerine giden gemilerin denetimi de Korkyra sayesinde mümkün olabiliyordu.

17 Ksen. *Hell.* VI.2.2-14; 27; 31-38.

güçlendirmeye devam ediyorlardı. Atinalıların dostları olan Plataialıları Boiotia'dan kovmuşlar, Thespiailıları yurtsuz bırakmışlar ve Atinalıların eski dostu Phokislilere savaş açmışlardı. Atina'ya sadakat bakımından bir kusuru bulunmayan kentler de Thebailılar tarafından yerle bir ediliyorlardı. Topraklarından kovulan Plataialılarla Thespiailılar Atina'ya gittiler ve Atinalılara kendilerinin yurtsuz kalmalarına izin verilmemesi için yalvardılar. Atinalılar, Thebailıları eleştirmelerine rağmen onlarla savaşmaya cesaret edemiyorlardı. Dahası savaşmak için uygun zaman değildi. Bu nedenle en iyi çözümün barış olduğuna karar verip, Thebai'a elçilerini gönderdiler. Thebailılar, kendilerine ortak barış (*koine eirene*) öneren Atinalı elçileri makul buldular ve Epameinondas (veya Epaminondas) başkanlığındaki bir elçi heyetini Atinalı elçilerle birlikte İÖ 371 yılı sonbaharında Sparta'ya gönderdiler. Sparta müttefiklerini temsil eden elçilerin de katıldığı barış görüşmelerinde tarafların onayını alan barış koşulları belirlendi. Tarafların yeminleriyle meşruiyet kazanacak bu koşullara Thebailı elçiler itiraz etmediler, fakat onların ertesi gün geri dönüp yalnızca Thebai adına değil, Sparta'nın Peloponnesos Birliği adına yemin ettiği gibi Boiotialılar (Boiotia Birliği) adına yemin etmek istediklerini söylemeleri, Thebai-Sparta savaşını tetikleyecek zemini oluşturdu. Zira Sparta Kralı II. Agesilaos (İÖ 400-360), Thebai elçilerinin bu isteklerini makul bulmayarak reddetti. Epameinondas başkanlığındaki Thebailı elçileri memnun etmeyen ve Sparta'dan mutsuz ayrılmalarına neden olan barış anlaşmasının koşulları şöyleydi:

> Kentlerden askerî valiler ve onların emrindeki garnizonlar çekilecek, deniz ve kara kuvvetleri terhis edilecek, kentlerin özerkliği tanınacak, bu koşullara aykırı hareket edilmesi durumunda haksızlığa uğrayan kentlere isteğe bağlı olarak yardım edilmesinin meşruiyeti tanınacak, ancak hiçbir kent söz konusu meşruiyet çerçevesinde savaşa zorlanamayacak.[18]

Yapılan antlaşma uyarınca Atinalılar hem kentlerdeki garnizonlarını çektiler hem de İphikrates ve donanmasını Atina'ya

18 Ksen *Hell.* VI.3.18. Barış süreciyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ksen. *Hell.* VI.3.1-20. Diod. XV.50.4-5. Plut. *Ages.* 27.5-28.4. Nep. *Epam.* VI.4. Paus. IX.13.2. Ruzé 2018, 343. Buckley 2010, 435. Sealey 1976, 420.

çağırdılar. Ganimetler de dâhil İphikrates tarafından ele geçirilmiş her şeyi Sparta ve müttefiklerine iade ettiler. Spartalılar da tüm kentlerdeki askerî valilerini ve garnizonlarını çektiler. Fakat Phokis'te bulunan Sparta Kralı I. Kleombrotos, Spartalılardan gelecek resmî talimata göre hareket edeceğini söyleyerek ordusunu terhis etmedi. Kleombrotos'un beklediği talimat Sparta halk meclisinde tartışıldı ve ordunun terhis edilmemesi yönünde karar alındı. Ayrıca kentlere özerklik vermemesi durumunda Thebai'a saldırması için Kleombrotos yetkili kılındı.

X.4. Leuktra Savaşı

Orta Yunanistan'ın Boiotia bölgesi kenti olan Thebai, tüm tarihi boyunca Yunanistan'ın önde gelen kentlerinden biri oldu. Peloponnesos Savaşı'nda Sparta'nın müttefiki olarak Atina'ya karşı savaşan ve bu savaş sonunda Atina'nın yok edilmesi gerektiğini söyleyen Thebai artık askerî bakımdan çok güçlüydü. Sparta'dan sonra Yunanistan'ın en güçlü kenti olmuştu. İÖ 378 yılında Boiotia Birliği'ni kurup birliğin liderliğini yapan Thebai, İÖ 371 yılına gelindiğinde ise Yunanistan'ın en büyük askerî gücü olmayı başarmıştı.[19] Bu başarıyı kent, Pelopidas ve Epameinondas adlı iki yetenekli devlet adamına borçluydu. Zira daha önce söz ettiğimiz gibi Thebai'daki Sparta işgalini sonlandıracak isyanı planlayan ve buna önderlik yapan Pelopidas olmuş; Epameinondas ise onun destekçisi olarak Thebai kalesi Kadmeia'daki Sparta garnizonunu kovarak Thebai'daki demokratik rejimin kurulmasında önemli rol oynamıştı. İyi bir müzisyen, çok etkili bir hatip, diplomat, komutan ve devlet adamı olan Epameinondas, hitabet ve diplomasi alanındaki başarılarının en etkililerinden birisini, daha önce söz etmiş olduğumuz ortak barış görüşmeleri için Sparta'ya gittiğinde sergiledi. Orada Thebai elçi heyetinin başkanı olarak yaptığı konuşmayla Sparta müttefiklerinin ittifaka sadakatlerini sonlandırdı. Onun hitabet yeteneğini etkili bir şekilde sergilediği bir diğer mekân ise Thebai'daki mahkeme salonuydu.[20]

19 Buck 1994, 72 vd. Tuplin 1987a, 72 vd. Boiotia Birliği ilk kez İÖ 378 yılında kurulmadı. Kuruluşun tarihi İÖ 519 yılına kadar geriye gitmektedir. Bkz. Buck 1979, 107 vd. Buck 1972, 94 vd.

20 Thebai yasalarına göre görev süresini uzatmak yasak olduğu halde Peloponnesos'a yaptığı bir seferinde buna uymayan ve bu nedenle mahkemeye

Epameinondas'ın başarısının en büyüğü ise savaş düzeni, taktik birlik ve silahları konusunda yaptığı ordu reformlarıydı. İlerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz Leuktra Savaşı onun tarafından yapılan söz konusu reformlar sayesinde kazanıldı.

Daha önce söz etmiş olduğumuz gibi Sparta'da imzalanan ortak barış antlaşmasından sonra Sparta Kralı I. Kleombrotos (İÖ 380-371), ordusuyla birlikte Phokis'te kalmıştı. Onun orada kalış nedeni, Spartalıların Thebai'a savaş açmak konusunda kararlılığıydı. Zira onlar, Thebai'ın Sparta'da yapılan ortak barış antlaşmasına uymayacaklarını biliyorlardı. Nitekim Thebai, silah zoruyla boyun eğdirdiği Boiotia kentlerinin özerkliğini tanımadığı gibi orduyu da terhis etmedi. O zaman Kleombrotos, Thebai'a saldırmak için Phokis'ten hareket edip Boiotia limanı olan Kreusis'e gitti. Oradaki kaleyi ve 12 adet Thebai gemisini (*trier*) ele geçirdi. Sonra Thespiai kentine doğru ilerleyerek bu kentin sınırları içinde bulunan Leuktra köyünde ordugâh kurdu. Bu arada Boiotia generalleri (*Boiotarkhes*) savaşın tarafı olanlar ve olmayanlar olmak üzere ikiye bölünmüştü. İÖ 371 yılının generallerinden (*Boiotarkhes*) birisi olan Epameinondas (=Epaminondas), ateşli bir savaş taraftarıydı ve Boiotia ordusunun komutanlığına tayin edilmişti. Epameinondas'ın en etkili destekçisi ise eşcinsellerden oluşturulan ve "Kutsal Tabur" (*Hieros Lokhos*) adıyla bilinen ve Leuktra'daki bu savaşta hayati rol oynayan 300 seçkin askerden oluşturulmuş Thebai birliğinin komutanı Pelopidas'tı. Savaş öncesinde altı generalden ikisi Epaminondas'ı destekledi. Diğer üçü ona muhalifti. Eşitlik savaş taraftarlığının liderliğini yapan Epameinondas'ı destekleyen yedinci generalin oyuyla bozuldu. Böylece alınan savaş kararı üzerine Thebai liderliğindeki Boiotialılar da Leuktra'ya gidip Spartalıların karşısındaki tepede ordugâh kurdular. Boiotialılar süvari sayısı bakımından Spartalılardan çok üstündüler. Onların sahip olduğu asker sayısı 6000 idi. Spartalıların ordusunda ise yaklaşık 10.000 ağır silahlı asker (*hoplit*) vardı ve bunların 700'ünü "Spartiates" (*Spartalılar*) denen seçkin

verilen Epameinondas, yaptığı savunmasıyla kendisini aklamayı başarmıştır. Bkz. Nep. *Epam.* VIII. Ayrıca Pelopidas ve Epameinondas'ın yaşamı konusunda bkz. Plut. *Pel.* I vd. Nep. *Epam.* 1-10; *Pel.*1-5. Epameinondas ve Pelopidas için ayrıca bkz. Cawkwell 1972, 254 vd. Thebai'daki Sparta işgalini sonlandıran isyan konusunda bkz. yukarıda dokuzuncu bölüm (IX.10) dn. 93.

askerler oluşturuyordu.[21] Boiotia ordusunda savaşmak istemeyerek ayrılmış bir kalabalığa yönelik olarak Sparta ordusundan birliklerin yaptığı bir saldırıyla Leuktra Savaşı başladı.[22]

Spartalıların saldırısına uğrayan kalabalığın kaçarak Boiotialılara sığınması, onların saflarının daha kalabalık ve sık hâle gelmesini sağladı. İki ordu arasındaki alan düzlük olduğu için Spartalılar süvarilerini saflarının önüne dizdiler. Aynı şeyi Thebailılar da yaptı. İki düşman süvari birliği, talim, güç ve yetenek bakımından aynı değildi. Thebai süvarileri talimliydi. Sparta süvarileri talimli olmadığı gibi güçlü ve yetenekli de değildi.[23] İki tarafın savaş düzenleri de farklıydı. Spartalılar piyade saflarını oluşturan takımlarını üçer kişilik diziler hâlinde yerleştirmişler ve piyade saflarının derinliğini 12 sıra olarak tanzim etmişlerdi. Thebailıların savaş düzeni ise yalnızca Sparta ve müttefiklerinin değil, diğer tüm Yunanların ilk kez tanık olacakları şekilde kurulmuştu. Thebailı komutan (*Boiotarkhes*) Epameinondas tarafından geliştirilmiş söz konusu savaş düzeninde Boiotia piyadelerinin sol kanadı 50 asker derinliğinde olacak şekilde güçlendirilmişti. Piyadelerin derinlikten yoksun olan sağ kanadı ise geride tutulmuştu. Böylece piyadelerinin sol kanadı, ordunun vurucu gücü yapılmıştı. Başka bir ifadeyle Epameinondas'ın geliştirdiği bu savaş düzeninde paralel savaştan vazgeçilmiş kanat savaşına geçilmişti. Epameinondas, söz konusu savaş düzeninde doğrudan doğruya Sparta Kralı I. Kleombrotos ile Sparta ordusunun seçkin birliğini oluşturan Spartiatların bulunduğu sağ kanadını hedefleyerek saldırıya

21 Ksen. *Hell.* VI.4.1-5. Diod. XV.52-53. Plut. *Pel.* 20. Sage 1996, 138. Seager 2006, 183. Buckler 2003, 235. Kutsal Tabur'un (*Hieros Lokhos*) kurucusu konusunda iki farklı bilgi vardır. Bunlardan birisine göre Kutsal taburun kurucusu, Leuktra Savaşı komutanlarından (Boiotarkhes) birisi olan Gorgidas'tır (Plut. *Pel.* XVIII.1. Polyain. II). Diğerine göre kurucu Epameinondas'tır (Dio Chrys. XXII. Athen. *Deip.* XIII.602). Ayrıca bkz. Shrimpton 1971, 310 vd.

22 Saldırıyı yapan birlikler şunlardı: Hieron'un paralı askerleri, Phokisli peltastlar, Herakleialı ve Phleiouslu süvariler. Bkz. Ksen. *Hell.* VI.4.9. Buckler 2003, 292.

23 Ksen. *Hell.* VI.4.10-11. Diod. XV.6. Ayrıca bkz. Buck 1994, 113-114. Gabriel 2001, 90. Ksenophon'a göre Sparta'da at beslemek en zengin ailelerin göreviydi. Süvari olarak savaşa katılacak adam seferberlik ilan edilince gelir, kendisine teslim edilen silahları alarak sefere dâhil olurdu. Sparta askerliğinde bedence en zayıf olanlarla en işe yaramazlar ata binenlerdi. Sparta süvarilerinin güçlü ve yetenekli olmayışının nedeni buydu.

geçti. Önce karşısına çıkan Sparta ordusunun süvarilerini yenip onların kaçmasını sağladı. Ardından 50 askerli derinliğin ağırlığı karşısında dayanamayan Sparta ordusunun sağ kanadını çökertip düşman ordusunun merkezine ve diğer kanadına yönelerek düşmanı ezip geçti. Epameinondas'ın düşündüğü gibi kralın bulunduğu sağ kanat çökünce Sparta ordusunun diğer cepheleri de dayanma gücünü yitirip geri çekilmek zorunda kaldılar. Savaş Thebai'ın zaferiyle sona erdi. Bu arada savaşın mağlup tarafı olan Sparta ordusunda kayıp çok fazlaydı. Aralarında Sparta Kralı I. Kleombrotos da olmak üzere yaklaşık 1000 asker yaşamını yitirdi. Bunların 400'ü Sparta'nın en deneyimlileriydi ki bu sayı sefere katılan Spartalı askerlerin (*Spartiates*) yarısından fazlasına tekabül ediyordu. Yaşanan ağır yenilginin ardından talep edilen mütarekenin kabulü üzerine taraflar ölülerini topladılar.[24] Thebai Yunanistan'ın yeni egemeni olmasa da Yunanistan'daki üstünlüğünü artık kabul ettirecektir.

Leuktra'daki savaşın bir felaketle sonuçlanmış olduğu haberini alan Spartalılar, ölenlerin adlarını yakınlarına duyurdular, kadınlarına feryat etmemelerini, metanetli olmalarını söylediler.[25] Ardından seferberlik ilan ettiler. Ordu komutanlığına henüz sağlığına kavuşamamış olan Kral II. Agesilaos'un yerine oğlu Arkhidamos (=III. Arkhidamos: İÖ 360-338) atandı. Aralarında Tegea, Mantineia, Korinthos, Sikyon, Phleious ve Arkadia'nın bulunduğu müttefikler de Arkhidamos komutasındaki Sparta ordusuna gönüllü birlikler temin ederek katkıda bulundular.[26] Bu arada Thebailılar, hem Atina'ya hem de Tesalya'da hüküm süren Jason'a (=İason) elçilerini gönderip onlardan askerî yardım talebinde bulundular. Atinalılar askerî yardım talebine ne olumlu ne olumsuz cevap verdiler. Tesalya hükümdarı Jason ise paralı askerlerini ve süvarilerini de yanına alarak çok hızlı bir şekilde gittiği Boiotia'da her iki tarafla da görüştü ve onlara mütareke tavsiye etti. Onun tavsiyesine tarafların itibar ederek mütareke kararı

24 Ksen. *Hell.* VI.4.9-15; *Ages.* II.24. Isok. *Arkhidamos*, 9. Diod. XV.55-56. Nep. *Pel.* IV.2. Polyain. II.3.4; III.10; 15. Plut. *Pel.* XXIII; *Ages.* XXVIII.8; *Mor.* 193b. Paus. III.6.1; IX.13.9-12. Buckley 2010, 435. Buckler 2003, 292 vd. Davis 2001, 24-26. Gabriel 2001, 182 vd. Cartledge 2002, 295; Sealey 1976, 420.

25 Ksen. *Hell.* VI.4.16.

26 Ksen. *Hell.* VI.4.17-19.

almasıyla[27] Sparta ordusundan geriye kalanların Thebailılar tarafından imha edilmesinin önüne geçilmiş oldu. Bu tehlikenin bilincinde olan Spartalılar geceleyin gizlice ordugâhı terk edip ülkelerine dönmeyi mütarekeden daha değerli buldular. Boiotia limanı olan Kreusis yoluyla Megara topraklarına giren Spartalılar, orada Arkhidamos'un komutasındaki Sparta ordusuyla buluştular. Böylece Arkhidamos'un Thebai'a gitmesini gerektiren şartlar ortadan kalkmış oldu. Arkhidamos, tüm ordusuyla birlikte Korinthos'a çekildikten sonra orada müttefik birliklerini terhis edip Sparta'ya döndü.[28]

Büyük bir meydan savaşı olan Leuktra Savaşı, Sparta'nın kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Thebai'ın Leuktra'da kazandığı bu zafer, Yunanların Yunanlara karşı yaptıkları savaşta kazandıkları zaferlerin en ünlüsü oldu.[29] Sparta askerî tarihinde ise Leuktra Savaşı ile bir ilk yaşanmıştı. Zira Sparta, daha önce bir Yunan kentine karşı karada yapılan bir hoplit savaşını böylesi ağır ve kesin sonuçlu bir mağlubiyetle nihayetlendirmemişti. Leuktra Savaşı'na Sparta'nın Yunan dünyasındaki askerî üstünlüğünü bitirip saygınlığını zayıflatan savaş olarak itibar edilmesinin nedeni budur. Attika Deniz Birliği'nden de ayrılan Thebai'ın İÖ 378 yılında kurulan Boitia Birliği'ndeki liderliği ise bu savaş sonunda itirazsız kabul gördü. Orkhomenos ve Phokis'in Boiotia Birliği'ne dahli sağlanınca Boiotia'da muhalif hiçbir kent kalmadı. Birliğin sınırları, İÖ 370 yılı yazına gelindiğinde ittifaka dâhil olan yenileriyle Boiotia sınırlanın ötesine taşıp, Atina hariç, Orta Yunanistan'ı kapsayacak şekilde genişledi. İttifaka katılanlardan ikisi (Euboia ve Akarnania), İkinci Atina Birliği'nden ayrılanlardı. İttifakın yeni olan diğerleri Orta Yunanistan'ın Lokris, Malis ve Oitaia kentleriydi.[30] Epameinondas'ın Leuktra Savaşı'nda uyguladığı taktik savaş düzeni ise en azından Makedonya Kralı II. Philippos'un dönemine kadar üstünlüğünü korudu ve Philippos ile oğlu İskender tarafından geliştirildi.

27 Ksen. *Hell.* VI.4.20-25.
28 Ksen. *Hell.* VI.4.26. Buckler 2003, 294 vd.
29 Paus. IX.13.11.
30 Ksen. *Hell.* VI.5.23. Buckley 2010, 436.

Thebai'ın Yunanistan'daki egemenliği Epameinondas'ın yaşamını yitirdiği Mantineia Savaşı'na (İÖ 362) kadar devam etti.[31] Fakat Pelopidas ve Epameinondas, tüm Yunanistan'a egemen olmayı hedefleyen bir emperyal siyaseti benimsemediler. Öyle görülüyor ki onlar siyasi hedeflerini Sparta'nın Yunanistan'daki hâkimiyetini bitirmeye odaklamışlardı. Söz konusu hedeflerin temel nedeni, Sparta topraklarının içinde bulunduğu bu yarımadayı ele geçirmek değil, Sparta'nın güçlenmesini ortadan kaldıracak şekilde ekonomisini çökertmekti. İlerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz Peloponnesos seferleri çerçevesinde gittiği Messenia'da Messanialıları Sparta'ya bağımlı olmaktan çıkarıp onlara 200 yıl sonra özgürlüklerini kazandırmış olmasının nedeni de aynıydı.[32] Böylece Spartalılar, sahip oldukları helotların (toprağa bağlı köleler) yarısını oluşturan Messenialıları kaybetmiş oldular.

X.5. Yunanistan'da Thebai Üstünlüğü ve Peloponnesos

X.5.1. Yenilenen Kral Barışı

Leuktra zaferi, Thebai'ı Yunanistan'ın hâkimi hâline getirmedi. Ancak Yunanistan'ın en güçlüsü olarak üstünlüğü tartışmasız bir devlet hâline geldi. Söz konusu üstünlük dönemi Epameinondas'ın yaşamını yitirmiş olduğu İÖ 362 yılına kadar olan takriben on yıllık bir zaman dilimini ilgilendirmektedir ve bu dönemde Boiotia bölgesi savaş alanı olmaktan çıktı. Saldırgan olan taraf da Sparta değil Thebai'dı ve bu nedenle 10 yıllık Thebai üstünlüğü döneminde Peloponnesos Yarımadası askerî operasyonlarının odağı oldu. Bu arada Thebai, Tesalya ve Makedonya da dâhil Yunanistan'ın diğer bölgelerine karşı tamamen ilgisiz değildi. Tesalya'da Pherailı Kral Jason'un, Makedonya'da ise Kral Amyntas'ın yaşamlarını İÖ 370 yılında yitirmiş olmaları, Thebai'ın her iki ülkeye ilgisini kaçınılmaz kıldı. Ege Denizi ve bu denizin doğusundaki Persler de Thebai'ın ilgi alanındaydı. Kral Barışı'nın (ya da *Antalkidas Barışı*) yenilenmesini talep eden Atinalılara olumlu yanıt vererek söz konusu talep gereğince İÖ 370 yılında Atina'da

31 Bkz. aşağıda dn. 81.
32 Epameinondas'ın Peloponnesos'taki Lakonike seferi için bkz. aşağıda (X.5.2) 39 vd.

toplanan meclise temsilci göndermesinin nedenlerinden birisi hiç kuşkusuz buydu. Kral Barışı'nın yenilenmesi talebinde bulunulmasının nedeni ise söz konusu antlaşmanın yalnızca Sparta'yı ayrıcalıklı kılmış olmasıydı.[33] Toplantıda yapılacak ortak barış (*koine eirene*) antlaşmasının meşruiyeti, Elis hariç, tarafların İÖ 370 yılında ettikleri şu yeminle garantilendi:

> "(Pers) Kralının belirlediği antlaşma koşullarına, Atinalılar ve müttefiklerinin oylarına tabi olacağımı taahhüt ediyorum. Yemin eden kentlerden birisi bir saldırıya uğrarsa, tüm gücümle onun yardımına koşacağım."[34]

Yapılan ortak barış antlaşması yeminine binaen özgürlüklerine kavuşan Mantineialılar, artık dört ayrı köy olmak zorunda değillerdi. Bu nedenle bir ortak mecliste bir araya gelip yeniden demokrasiyle yönetilen tek kent olmaya (*sinoikismos*), işçi ve para desteği sağlayan Arkadialılar ve Elislilerin de teşvikiyle kentin etrafını surlarla çevirmeye karar verdiler. Fakat sur inşasına başlanınca birleşmenin taraftarı olanlarla olmayan muhalifler arasında başlayan tartışma iç savaşa dönüştü. İç savaşın mağlup tarafı olan muhalifler, Tegea'ya götürüldüler ve orada meclisin kararıyla idam edildiler.[35] Kaçmayı başaran 800 kadar Tegealı ise Sparta'ya sığındı. Spartalılar edilen yemin gereğince

33 Kral Barışı'na göre Peloponnesoslular, Sparta'nın yapacağı her sefere katılmak zorundaydılar. Ancak diğer birlikler içinde hiçbir kent devletine Sparta'nınkine benzer ayrıcalık tanınmamıştı. Sparta ile ittifak yapan Atina'yı bağlayan koşullara Spartalıların bağlı kalmamalarının nedeni buydu. Bkz. Ksen. *Hell.* VI.5.1. Pheraili Jason ve Makedonyalı Amyntas'ın ölümü ve tarihi konusunda bkz. Roy 2006, 188. Ayrıca bkz. aşağıda (X.6.1) 72 vd.

34 Ksen. *Hell.* VI.5.2. Megaralılar, Skilluslar ve Triphylialıların kendi halkları olduğunu ve bu nedenle onlara özerklik verilemeyeceğini söyleyen Elisliler dışındaki tüm katılımcılar yemin formülünü beğendiler. Küçük ya da büyük ayrımı yapılmadan tüm kentlerin özerk olmalarına onay verdiler. Sonrasında toplantıya katılanlardan seçilen bir temsilci heyeti, kent kent dolaşıp, Elis hariç, söz konusu yeminin edilmesini sağladılar. Bkz. Ksen. *Hell.* VI.5.3.

35 Ksen. *Hell.* VI.5.3-9. Mantineia köyleri İÖ 384 yılına kadar zaten merkezî yönetime sahip kentin mahalleleriydiler. Kentin rejimi demokrasiydi. Söz konusu tarihte Mantineia, Spartalılar tarafından dört ayrı köy hâline getirildi. Bkz. Polyain. II.25. Ksen. *Hell.* V.2.4 vd. Diod. XV:12.1. Paus. VIII.8.7. Seager 2006, 157. Ayrıca bkz. yukarıda dokuzuncu bölüm (IX.9) dn. 84.

öldürülen ve sürülen Tegealılar adına Mantineia'ya savaş açtılar ve komutan olarak Kral II. Agesilaos'u (İÖ 400-360) tayin ettiler.[36] Böylece Peloponnesos'taki Thebai istilası sürecinin temeli atıldı. Zira Orkhomenos hariç, başkenti Megalopolis olan Arkadia Birliği'ni kurmak üzere Asea kentinde toplanan Arkadialılar, orada Argos ve Elis'in de desteklediği ortak bir kararla Sparta'ya karşı Thebai'dan yardım istediler. Bu arada Orkhomenos'a saldıran Thebai, bu kenti ele geçirmeyi başaramadı, fakat Arkadia kenti Elymia'da savaştıkları bir Sparta birliğini yendi.[37] Sparta Kralı II. Agesilaos, Tegea üzerinden Mantineia topraklarına girdiğinde tüm bunlar olup bitmişti. Bu nedenle o, yağma ve talan saldırıları düzenlemek dışında hiçbir şey başaramadan Sparta'ya geri döndü. Zira Mantineialılar, Thebai ordusunun Arkadia'ya gelişiyle çok güçlenmişlerdi.[38]

X.5.2. Birinci Peloponnesos Seferi

Pelopidas ve Epameinondas'ın komutasındaki Thebai ordusu, Peloponnesos'taki müttefiklerinin daveti üzerine İÖ 370 yılının sonlarına doğru Peloponnesos'a girdi. Böylece Thebai'ın Peloponnesos seferleri serisinin birincisi başlatılmış oldu. Phokisliler, Euboia kentlerinden askerler, Lokrisliler, Akarnanialılar, Herakleialılar ve Malisliler ile birlikte Tesalyalı süvariler ve peltastlar da Thebai liderliğindeki istilacı harekete katıldılar. Epameinondas, onların katılımıyla asker sayısı 50.000'i aşan büyük bir orduyla Lakonike'ye (*Lakonia*) girdi. Böylece Spartalıların ülkesi Lakonike, Karanlık Çağ'dan bu yana ilk kez karadan yapılan bir saldırının muhatabı oldu. Bölgeye giriş çıkışların denetimi tümden Epameinondas komutasındaki düşman kuvvetlerin eline geçti. Önlerine çıkan küçük Sparta birliklerini yenen, kentleri ve zengin evleri yakıp yıkıp yağmalayarak ilerleyen düşman kuvvetlerine karşı kent surları olmayan Sparta'nın savaşacak asker sayısı da çok değildi. Kent yöneticileri, kenti savunabilmek için

36 Ksen. *Hell.* 5.6-11.

37 Ksen. *Hell.* VI.5.13-14. Sparta'ya karşı ortak hareket ediyor olmalarından da anlaşılacağı üzere bu zamanda Arkadia, Elis ve Argos arasında yapılmış bir ittifak antlaşması vardı. Bu konuda bkz. Diod. XV.62.3. Dem. XVI.12; 19-20. Roy 2006, 190.

38 Ksen.*Hell.* VI.5.12-21.

silahlarını kuşanarak orduya katılan *helot*lara özgürlük verileceğine dair karar almak zorunda kaldılar. Böylece kısa sürede 6000'den daha fazla askerden oluşmuş bir savunma ordusu kurulabildi. Ayrıca Phleious'tan, Orkhomenos'tan, Epidauros'tan, Pellene'den ve diğer bazı kentlerden yardımcı birlikler gelip orduya katılınca cesaretleri artan Spartalılar, Thebai ve Arkadia süvarilerini yendiler. Fakat Thebai ve müttefikleri surlarla çevrili olmayan kentleri ateşe vermeye devam ettiler.[39] Epameinondas, Arkadia'ya dönmek için Lakonike'yi terk ettikten sonra Messenia'ya girdi. Takriben 200 yıl önce Spartalılar tarafından fethedilmiş olan Messenia'ya özgürlüğünü yeniden kazandırdı. İthome Dağı'ndaki Messenia kentinin surlarını İÖ 369 yılı başlarında yeniden inşa ettiren Epameinondas, Yunanistan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Messenialıları ülkelerine dönüp özgürce yaşamaya çağırdıktan sonra ülkesi Boiotia'ya geri döndü ve orada Epameinondas ve Pelopidas, görevlerini yılın sonunda bırakmadıkları nedeniyle mahkemeye verildiler, fakat aklandılar.[40]

Epameinondas'ın Peloponnesos seferi sonunda sahip oldukları topraklarının 1/3'ünü, helot nüfusunun ise yarısını kaybeden Spartalılar, artık çok zayıftı ve büyük bir orduyla ülkesini istila eden Epameinondas ile baş etmenin zorluğunu biliyorlardı. Bu nedenle ihtiyaç duydukları Atina ittifakını araştırmak üzere görevlendirdikleri elçileri Atina halk meclisinin huzuruna çıkıp konuştular. Korinthosluların da aralarında bulunduğu Sparta müttefiklerinin temsilcilerince de desteklenen Sparta elçilerini dinleyen Atinalılar, hiç kuşkusuz artık kendilerini tehdit eden bir güç varsa bunun Sparta değil Thebai olacağının farkındaydılar. Bu nedenle Sparta'ya tüm güçleriyle yardım etmeye karar verdiler. Sonra ordu komutanlığının Atina ve Sparta arasında eşit bir şekilde yapılması koşuluyla Sparta'yla ittifak yapmayı kabul ettiler.[41] *Strategos* seçildikten sonra ordu komutanlığına tayin edilen Atinalı İphikrates, Arkadia'ya saldırmak için harekete geçtiğinde Arkadialılar ve müttefikleri (Argos, Elis ve Thebai) de istila ettikleri Sparta topraklarını terk edip ülkelerine dönüş yolculuğunu

39 Ksen. *Hell.* VI.5.23-32. Diod. XV.62.5-65.6. Dem. XVI.12, 19-20.

40 Nep. *Epam.* VII-VIII. Plut. *Pel.* XXIV-XXV. Diod. XV.66-67. Buckley 2010, 438. Rhodes 2006, 253.

41 Ksen. *Hell.* VI.5.33-48; VII.1.1-14.

başlatmışlardı. Onların Lakonike'den ayrılmış olduğu haberini alan İphikrates de ordusunu Arkadia'dan Korinthos'a çekti.[42]

X.5.3. İkinci Peloponnesos Seferi

Argos, Elis ve Arkadia'nın Peloponnesos'a yeni bir sefer başlatılması talebiyle Thebai'a başvurması üzerine yeniden müttefik ordularının başına geçen Epameinondas, İÖ 369 yazında ikinci Peloponnesos seferini başlattı. Kendisini Korinthos kıstağında karşılayan Sparta ve müttefiklerini (Atina, Megara, Korinthos ve Pellene) yenen Epameinondas,[43] Peloponnesos Yarımadası'na girerek Sparta müttefiki kentlere saldırdı. Akropolisleri dışında kalan tüm arazilerini yağmaladığı Phleious, Troizen ve Epidauros kentlerini ele geçiremedi. Fakat Sikyon ile Akhaia kenti Pellene ona teslim olup Thebai'ın müttefiki oldular.[44] Sikyon'un ele geçirilmesi Arkadialılar ve Argos'un desteğini alan kentin demokrat lideri Euphron sayesinde mümkün olabildi.[45] Euphron'un Thebai ittifakına sadakati Phleious ile yaptığı savaşta yenilinceye kadar devam etti.[46] Phleious, Syrakusailı Dionysios'un Sparta'ya yardım için gönderdiği birliklerin gelişi üzerine ikinci Peloponnesos seferini sonlandırıp ülkesine dönen Epameinondas'a bu seferinde teslim olmayan kentlerden birisiydi.[47]

42 Ksen. *Hell.* VI.5.49-52.

43 Diod. XV.68. Buckley 2010, 438.

44 Ksen. *Hell.* VII.1.15-22. Buckley 2010, 439.

45 Ksen. *Hell.* VII.1.44. Euphron, İÖ 369 yılında Arkadia ve Argos'un desteğiyle Sikyon'un oligarşik yönetimini devirip demokratik rejim kurdu. Ksen. *Hell.* VII.1.44. Sikyon'un oligarşik yönetimi İÖ 418/7 yılında yapılan Sparta müdahalesiyle güçlendirilmişti. Bkz. Thuk. V.81.2. Darbenin tarihi konusunda kaynaklar hemfikir değildir. Diodoros'a göre Sikyon'daki bu darbe İÖ 389/388'de yapılmıştır. Bkz. Diod. XV.70.3. Ksenophon'a göre Euphron, Sikyon'un Thebai ve müttefiklerine teslim etmeden birkaç ay önce Sparta ittifakına bağlı kalınması görüşündeydi. Bkz. Ksen. *Hell.* VII.3.2. Sikyon'a Thebai garnizonunun yerleştirilmesini sağlayan Euphron, sonradan despotik bir yönetim kurarak tiranlığını ilan etti. Bkz. Ksen. *Hell.* VII.1.45-46.

46 Bkz. aşağıda dn 59.

47 Küçük bir kent olmasına rağmen Sikyon, Argosluların baskılarına ve diğer bazı zorluklara rağmen Sparta ile yaptığı ittifaka sadakat konusunda taviz vermediği gibi İÖ 368 yılında tüm kuvvetleriyle saldıran Argoslulara süvarileriyle direndi ve onların büyük kayıp vermelerini sağladı. Arkadialılar ve Elisliler de Phleious'a karşı savaşlarında mağlup olan taraf oldular. Bkz. Ksen. *Hell.* VII.2.10. Epameinondas, bu seferinden dönünce Thebai'da bir kez daha

X.5.4. Arkadia, Akhaia ve Korinthos

İkinci Peloponnesos Seferi sonrasında Sparta'nın Peloponnesos'taki eski müttefiklerinin hemen hemen hepsi Thebai liderliğindeki ittifakın içinde yer aldılar. Artık onlar, Sparta'ya karşı savaşacaklardı. Fakat Mantineialı Lykomedes'in Thebai ya da Sparta'nın liderliğini yaptığı bir ittifaka dâhil olmayı reddederek, Arkadialıları Yunanistan'ın lideri yapacak bir siyasetin öncülüğünü yapması, Yunanistan'daki ittifaklarda ayrışmaların yaşandığı bir süreci başlattı. Zira Lykomedes, Sparta'dan boşalan Peloponnesos'taki liderliği Arkadialıların hak ettiğini düşünüyordu ve bu düşüncesiyle Arkadialıların hayranlığını kazanmıştı. O ve onun istediği kişiler İÖ 368 yılında komutan (*strategos*) seçildiler ve onların liderliğindeki Arkadialılar, hem Atina-Korinthos ittifakını hem de Sparta'yı kendi topraklarında yendiler. Arkadia ve Messenia'yı Sparta istilasından korumak için Megalopolis'i inşa ettiler. Fakat Arkadialıların kendilerini Yunanistan'ın en güçlü halkı olarak görüp müttefiklerini küçümsemeye başlaması, başta Thebai ve Elis olmak üzere diğer müttefiklerinin rahatsızlık duygularını harekete geçirdi.[48] Bu nedenle onlar, Arkadialıların Spartalı Arkhidamos'a yenilmiş olmalarına sevindiler. Söz konusu savaş, Pers Satrabı Ariobarzanes tarafından yüklü bir parayla Delphoi'a gönderilen Abydoslu Philiskos'un Yunanistan kentlerini barış adına bir araya getirme girişiminin fiyaskoyla sonuçlanmasından sonra yapıldı.[49]

Arkadia-Sparta savaşı sırasında Atinalılar da bir Boiotia limanı olan Oropos'a saldırdılar, fakat Thebai karşısında başarılı olamadılar.[50] Bu sırada Arkadia Birliği'ni takviye etmekle meşgul olan Lykomedes, Atinalılara ittifak teklif edilmesi konusunda Mantineia kentinin halk meclisini oluşturan *Onbinleri* ikna etti. Atinalılar, ittifak için Thebai'ı değil de kendilerini tercih eden Arkadialıları geri çevirmedi. Fakat Lykomedes bu ittifakın askeri

yargılandı. Rüşvetten suçlanan Epameinondas o yılın (İÖ 368) seçimlerinde yeniden Boiotarkhes seçilemedi. Bkz. Diod. XV.72.1-2. Rhodes 2006, 253.

48 Ksen. *Hell.* VII.1.23-26.

49 Ksen. *Hell.* VII.1.27. Diod. XV.70.2. Bu savaşta Arkhidamos komutasındaki Sparta ordusu müttefiklerinin yanı sıra hem Philiskos'un paraları ve topladığı askerî birlikleriyle hem de Syrakusai tiranının gönderdiği birliklerle desteklenmişti. Bkz. Ksen. *Hell.* VII.1.27-32.

50 Ksen. *Hell.* VII.4.1.

iş birliğini görecek kadar çok yaşamadı. Atina'dan geri dönerken yaşamını yitirdi. Onun ölümüyle bozulmayan ittifak, Korinthosluların Korinthos'taki Atina hâkimiyetini sonlandırma kararı almalarına neden oldu. Bu karar üzerine Atinalılar, Korinthos'taki tüm garnizonlarını çektiler ve ardından Korinthos, müttefiki Sparta'nın da onayını alarak Thebai'la barış antlaşması yaptı.[51] Bu arada Thebai'ın Akhaia kentlerindeki askerî valileri, Sparta ile iş birliği yapabileceğine dair rivayetleri ciddiye alıp bulundukları kentlerde halktan aldıkları destekle oligarşik yönetimleri sonlandırıp demokratik yönetimler kurdular. Fakat Akhaia'daki demokratik devrimin ömrü uzun olmadı. Sürgündeki aristokratlar bir araya gelip nicelik ve nitelik bakımdan büyük bir güç hâline geldiler. Sonra ülkelerine dönüp bir darbeyle iktidarı ele geçirmeye karar verdiler ve bu kararlarının gereğini yaptılar. Akhaia'da yönetimi yeniden ellerine geçirip oligarşik yönetimi yeniden kuran aristokratlar, Sparta'nın Arkadia'ya karşı yaptığı savaşı kazanmasında askerî yardım vermek suretiyle etkili oldular.[52]

X.5.5. Susa Barış Konferansı ve Sonrasında Olaylar

Yunanistan kentlerinin panhellenist bir ideolojinin etrafında birleşmesini istemeyen, onların her zaman dağınık ve savaş hâlinde olmalarını Anadolu'daki hâkimiyetinin geleceği adına teşvik eden Pers Kralı II. Artakserkses (İÖ 404-359), zaman zaman verdiği para ya da askerî destekle Yunanistan kentlerini kendisinin belirleyeceği koşullar çerçevesinde ortak barışın tarafı olmaya zorladı. Pers kralının koşullarını belirleyeceği bu türden yeni bir barış antlaşması girişiminin öncülüğünü İÖ 367 yılında Thebai kenti yaptı. Thebailılar Pers kralından yararlanmak amacıyla Arkadia ve Elis'ten gelen temsilcileri de aralarına alan bir elçi heyetini Pers başkenti Susa'ya gönderdiler. Sparta'nın bir elçisi

51 Ksen. *Hell.* VII.4.2-9. Spartalılar yalnızca Korinthoslulara değil diğer müttefiklerine de barışı tavsiye etti. Kendilerinin savaşı sürdürme ısrarlarının nedenini de müttefiklere izah ettiler. Bu izaha göre Spartalılar babalarının mirası olduğu için Messenia'dan mahrum kalmaları mümkün değildi. Bu nedenle sonu her ne olursa olsun savaşmak zorundaydılar. Korinthos'un koşullarıyla Thebai ile barış antlaşması yapan bir diğer Sparta müttefiki Phleious oldu. Ksen. *Hell.* VII.4.10-11.

52 Ksen. *Hell.* VII.1.43.

zaten kralın yanındaydı. Olup bitenden haberdar olan Atinalılar da iki elçi tayin ederek onları takip etti. Susa'da kralın gözüne girmek konusunda en başarılı elçi Thebai elçisi Pelopidas olmuştu. Leuktra Savaşı'nda Sparta'yı yenen Thebai ordusunun komutanlarından olan Pelopidas, bu savaşın sonrasında Sparta topraklarını yağmalamıştı. Ayrıca Pelopidas'ın kenti Thebai, Plataia'da yapılan Pers-Yunan savaşlarında Perslerin yanında savaşmış, sonraki yıllarda da Pers kralına karşı yapılan hiçbir savaşa dâhil olmamıştı. Tüm bunlar nedeniyle Büyük Kral yapılacak barış koşullarının Thebai'ın temsilcisi Pelopidas tarafından belirlenmesini istedi. Pelopidas'ın önerip kralın da uygun bularak diğer elçilere onaylattığı barış koşulları söyleydi.[53]

> "Messenialıların özerkliği Spartalılar tarafından tanınacak, Atinalılar gemilerini karaya çekecek. Bu şartları kabul etmeyenlere savaş açılacak, sefere diğer tüm kentler katılacak, sefere katılmayı reddeden kentler olursa öncelikle onlara saldırılacak."

Pers Kralı II. Artakserkses tarafından kabul edilen Pelopidas'ın barış şartlarına "...anlaşılan kral dışında bir dost bulma zamanımız geldi" diyerek tepkisini II. Artakserkses'in duyabileceği şekilde yüksek sesle ifade eden Atinalı elçi Leon'a kralın yanıtı şu oldu:

> "Atinalıların varsa daha adaletli olduğunu düşündükleri barış şartları krala bildirilsin."[54]

Susa'dan ülkesine dönen elçilerden Atinalı Timagores, Susa'da "her şeyi Pelopidas'a danıştı" suçlamasıyla mahkemeye verilip idama mahkûm edildi. Karşı tarafın elçileri arasında memnuniyetsizlik yalnızca Arkadia temsilcisindeydi. Zira orada Arkadia Birliği küçümsenmiş ve Arkadia'nın pankreascı olan elçisi Antiokhos, kendisine verilen armağanları bu nedenle reddetmişti. Elçi Antiokhos,

53 Ksen. *Hell.* VII.1.33-36. Barış konferansı için ayrıca bkz. Rhodes 2006, 198 vd. Leuktra Savaşı'nda Thebai'ın "Kutsal Tabur" (*Hieros Lokhos*) adıyla bilinen seçkin birliğine Pelopidas komuta etmişti. Bu savaşta başkomutan Epameinondas'tı. Her iki komutan Lakonike'nin istilasında Boiotia ordusunun başındaydı. Bkz. yukarıda (X.5.2).

54 Ksen. *Hell.* VII.1.37.

"Onbinler" denen Arkadia Birliği meclisinde kendilerini küçümseyen Perslerle Pers kralına dair misilleme içeren şu bilgileri aktardı:

> "Kralın çok sayıda aşçısı, kekçisi, sakisi olmasına rağmen orada Yunanlarla dövüşebilecek bir adam göremedim. Hep kralın büyük zenginliği anlatıldı. Ama zenginliğe dair anlatılar arasında Lidyalı bir derebeyinin I. Dareios'a armağan ettiği ünlü altın çınar da vardı ki bu çınar ağacı bir ağustos böceğini bile gölgesinde barındıramayacak kadar küçüktür."[55]

Thebailılar Pers başkenti Susa'ya giden elçiler döndükten sonra müttefik kentlerinin temsilcilerini İÖ 366 yılında Thebai'da buluşturan bir kongre düzenlemeye karar verdiler. Kongreye katılan müttefik kentlerin temsilcilerinden Pers kralının mührünü taşıyan antlaşma koşullarına uyacaklarına dair yemin etmelerini istediler. Fakat başta Arkadia temsilcisi olmak üzere diğer tüm kentlerin temsilcileri toplantının Thebai'da olması nedeniyle yemin etmeye yanaşmadı. Thebailılar tarafından antlaşmayı bozmakla suçlanınca alıp başını giden Arkadia temsilcisi, diğer tüm kentlerin temsilcisini etkiledi ve onlar da Arkadialı elçinin peşinden giderek Thebai'ı terk ettiler. Thebailıların her kente elçiler göndermek suretiyle yemini garanti etme girişiminden de bir sonuç alınamadı. Böylece Pelopidas liderliğindeki Thebai'ın Yunanistan'a egemen olmak tasarısı fiyaskoyla sonuçlandı.[56] Dahası Pers Büyük Kralının Yunan ortak barışında Thebai tarafını tutması yalnızca Thebai'ın değil Perslerin de işine yaramadı. Zira Atina ve Sparta, Pers kralının Thebai'ı destekleyen bir tavır ortaya koyması nedeniyle Satraplar İsyanı'nda Pers Büyük Kralının yanında değil isyancı satrapların yanında yer aldı.[57]

X.5.6. Üçüncü Peloponnesos Seferi

Thebailılar, itibar meselesi yaptıkları barış girişiminin başarısızlığına tahammülün yolunu, Peloponnesos'a düzenlenecek

55 Ksen. *Hell.* VII.1.38. Söz konusu derebeyi Kelainai'da hüküm süren Pythios'tu. Pythios, I. Dareios'un oğlu Kserkses tarafından Yunanistan seferi sırasında öldürüldü. Bkz. Hrdt. VII.27-8; 37-40. Ayrıca bk. Kaya 2020, 273 dn. 45.

56 Ksen. *Hell.* VII.1.39-40. Buckley 2010, 28.

57 Ksen. *Hell.* 1.40 vd. Rhodes 2006, 199. Satraplar isyanı için ayrıca bkz. aşağıda (X.9).

yeni bir seferde buldular. İÖ 366 yılı sefer mevsiminde düzenlenen bu sefer, Peloponnesos seferlerinin üçüncüsüydü. Seferin hedefinde ise Thebai ittifakından ayrılmış olan Akhaia vardı. Zira daha önce söz etmiş olduğumuz gibi Akhaia'daki Thebai taraftarı demokratların iktidarına, Sparta taraftarı aristokratlar son vermişlerdi. Müttefiklerince desteklenen Boiotia/Thebai ordusunun komutanlığını yapan Epameinondas, kendisini Korinthos kıstağında karşılayan müttefiki Argoslular sayesinde hiçbir engelle karşılaşmaksızın Peloponnesos Yarımadası'na girip Akhaia'ya ulaştı. Orada kendisiyle savaşmak istemeyen, sürgün edilmeyecekleri ve anayasa değişikliği yapılmayacağı koşuluyla Thebai ittifakına dâhil olup Thebailıların seferine katılmayı kabul eden kentlerin oligarşik hükümetleriyle ittifak antlaşması yaptı. Sonra her bir Akhaia kentine bir Thebai garnizonu yerleştirip ülkesine döndü. Fakat Epameinondas'ın bu tercihi, hem Arkadialılar hem de Thebai'daki siyasi rakipleri tarafından protesto edilince her bir Akhaia kentine askerî vali gönderilmesine karar verildi. Askerî valiler gittikleri kentlerde halkın yardımıyla aristokratları kovarak demokratların yeniden iktidar olmalarını sağladılar. Fakat onların da iktidarı kısa ömürlü oldu. Zira Sparta taraftarı aristokratlar bir araya gelerek Akhaia kentlerine tek tek saldırdılar ve kentlerdeki demokratik hükümetleri devirdiler.[58]

Epameinondas'ın Peloponnesos'a düzenlediği üçüncü seferinde saldırılardan payına düşeni alan kentlerden biri de Phleious'tu. Sparta'ya sadakat konusunda tavizsiz olan Phleious'a İÖ 366 yılında yapılan saldırı, İÖ 369 yılından beri Sikyon'da bulunan Thebai garnizonunun komutanı tarafından yönetildi, fakat saldırı başarısızlıkla sonuçlandı.[59] Sonrasında Phleiouslular

58 Ksen. *Hell.* VII.1.41-43. Diod. XV.75.2.

59 Ksen. *Hell.* VII.2.11-16. Phleiouslular, Sparta ile ittifakına sadakati nedeniyle kendisine düşman olan Thebai ve onun Peloponnesos'taki müttefikleri tarafından İÖ 369-366 yıllarında yapılan dört saldırıyı da püskürtmüş, girdikleri savaşların muzaffer tarafı olmuştur. Çok geçmeden Sikyonluların Phleious-Sikyon sınırında inşa etmekte oldukları Thyamia Kalesi'ni bir saldırıyla ele geçiren Phleiouslıların bu başarıları, Sikyon tiranı Euphron'un iktidarını sarstı. Ksen. *Hell.* VII.2.20-23. Ayrıca Thyamia için bkz. yukarıda (Ksen. *Hell.* VII.2.1). Kaçarak sığındığı Sikyon limanını Spartalılara teslim eden Euphron, Atina'dan paralı asker temin edip yeniden iktidar oldu. Fakat Thebai garnizonunun elindeki Sikyon akropolünü ele geçiremedi.

Spartalıların da onayını alarak Thebai liderliğindeki Boiotialılarla barış antlaşması yaptılar ve ardından antlaşma gereği olarak Thyamia Kalesi'ni terk ettiler. Fakat antlaşmaya Argoslular da imza attıkları hâlde Trikaranon Kalesi iki kenti anlaşmazlığa sürükledi. Phleious'un hakem talebi Argoslular tarafından reddedildi.[60]

X.5.7. Arkadia-Elis Savaşı

Spartalılar, Thebailıların Peloponnesos'u terk etmesinden sonra Syrakusai tiranı Büyük Dionysios'un gönderdiği on iki savaş gemisini (*trieres*) ordusuna dâhil ederek Arkadia Birliği'ne dâhil edilmiş Sellasia'ya İÖ 366 yılında saldırıp ele geçirdiğinde[61] Elisliler de kendilerinden alınarak Arkadia Birliği'ne dâhil edilmiş Lasion'u ele geçirdiler. Laison'un birlikten ayrılmasını istemeyen Arkadialıların seferberlik ilan etmesiyle Arkadia-Elis savaşı patlak verdi. Yapılan savaştan galip ayrılan Arkadialılar, Elis'i işgal edip kentin demokratlarının verdiği destekle akropolisi ele geçirdiler. Akhaialıların müdahalesi üzerine Elis'i terk edip evlerine dönmek zorunda kalan Arkadialılar,[62] ertesi yıl yeniden Elis'e geldiklerinde (üçüncü kez) karşılarında Arkhidamos komutasındaki Sparta ordusunu buldular. Elis'in yardım çağrısı üzerine gelen Spartalılarla Arkadialılar arasındaki savaşın galip tarafı, Argos, Thebai ve Messenialılar tarafından desteklenen Arkadialılar oldu. Bir garnizon yerleştirilerek güçlendirilen Olympia'daki Arkadia denetimi, Elislilerin Olympia oyunlarını kutlama imtiyazını aynı yılda (İÖ 364) sonlandırıp, Olympia oyunlarını hazırlama görevini, kutsal yerin en eski yöneticileri olduklarını söyleyen Pisalılarla birlikte üstlendiler.[63] Ertesi yıl (İÖ 363) kutsal servete el atmakla suçlanan Arkadialı yöneticiler, hayatlarını tehlikeye atan bu suçlama nedeniyle önce Thebai'dan yardım istediler, sonra kutsal mülkün yönetimini

Rüşvetle akropolü ele geçirerek yeniden tiran olmak hevesiyle mücadelesini sürdürürken bir suikastla öldürüldü. Katilleri mahkemede beraat etti. Fakat halk, kentin kurucusuymuş gibi ona itibar etti ve taptı. Ksen. *Hell.* VII.3.1-12.

60 Ksen. *Hell.* VII.4.10-11.

61 Ksen. *Hell.* VII.4.12.

62 Ksen. *Hell.* VII.4.13-17.

63 Ksen. *Hell.* VII.4.27-32.

yeniden Elis'e devredip bir barış antlaşması imzaladılar. İÖ 362 yılında imzalanan barış antlaşması, Arkadialıların Thebai ile ilişkilerinin bozulmasına,[64] Atina ve Sparta'ya yanaşarak onlarla bir ittifak antlaşması yapmalarına yol açtı.[65]

X.5.8. Dördüncü Peloponnesos Seferi

Arkadialılar ile Elisliler arasında yapılan barış ve sonrasında gelen ittifak, Boiotia-Peloponnesos ittifakının diğer üyelerinin onayını almadan yapılmıştı. Böylece Thebailıların Peloponnesos'a düzenleyecekleri dördüncü seferin meşruiyet zemini hazırlanmış oldu. Bir kez daha Boiotia ordusunun başına geçen Epameinondas, Phokis, Euboia ve Tesalya'dan gelen müttefik birliklerini ordusuna dâhil ederek yola çıktı. Peloponnesos'a girdiğinde sahip olduğu ordusundaki asker sayısının oradaki müttefiklerinin (Argos, Messenia, Tegea, Megalopolis, Asea, Pallantion) ve kendisini desteklemek zorunda kalacak diğerlerinin sağlayacağı birlikler sayesinde artacağını düşünüyordu. Nemea üzerinden Tegea'ya ulaştığında düşman savunma cephesinin Mantineia'da kurulduğunu, Sparta Kralı II. Agesilaos komutasındaki Sparta ordusunun da Mantineia'ya doğru yol almakta olduğunu öğrenen[66] Epameinondas, kent surları ve ordusu bulunmadığı için ele geçirilmesinin kolay olacağını düşündüğü Sparta'ya saldırmaya karar verdi. Sparta kent sınırlarına ulaşıp orada karargâhını kuruncaya kadar onun bu kararına dair bir bilgi Sparta Kralı II. Agesilaos'a ulaşmış değildi. Fakat Epameinondas, evlerin damlarından gelecek saldırılarla baş edemeyeceğinden korktu ve bu nedenle savaşı savunmasız Sparta kentine girerek yapmak fikrinden vazgeçti. Fakat kent dışında Kral II. Agesilaos'un oğlu Arkhidamos'un emrindeki hoplitlerle yaptığı savaş ise Epameinondas'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Bu yenilgiden sonra Arkadialıların yardıma gelebileceğinden korkarak Tegea'ya dönen Epameinondas'ın Mantineia'ya gönderdiği süvarileri orada Atinalı

64 Ksen. *Hell.* VII.4.33-40.

65 Ksen. *Hell.* VII.5.1-3. Antlaşma, günümüze kadar korunarak gelmiş bulunan ve Atina'da bulunan bir yazıt sayesinde doğrulandı. Yazıta göre antlaşmanın imzacı tarafları arasında Akhaialılar, Elisliler ve Phleiouslular da vardı. IG II² 1, 112. Ayrıca bkz. Ksen. *Hell.* VII.5.18.

66 Ksen. *Hell.* VII.5.4-9.

süvarilerle yapılan küçük çaplı çatışmaların yenilen tarafı oldu.[67] Böylece Epameinondas komutasındaki Thebai ordusunun dördüncü Peloponnesos seferi fiyaskoyla sonuçlanmış oldu.

X.6. Kuzey Yunanistan

X.6.1. Tesalya Kralı Jason ve Halefleri

Leuktra Savaşı'nın taraflarından birisi olarak savaşmadığı hâlde adının bu savaşla anılmasını sağlayan Ege ve Yunan dünyasının bir hükümdarı da Pherailı Jason'du. Onun ülkesi Tesalya, feodalitenin egemen olduğu bir ülkeydi. Büyük arazi sahibi olan "tagos" denen hükümdarlık unvanına sahip beylerin hüküm sürdüğü bu ülkede halk, beylerin arazisinde çalışan bir tür köleydi. Bu tür kölelere penestler (*penestai*) deniyordu.[68] İÖ 370'li yılarda bu ülkenin büyük kentleri, 6000 paralı askeri bulunan Pherailı Jason ile ittifak yaparak onun hâkimiyeti altına girmişti.[69] Tesalya ile Aitolia arasındaki dağlık bölgede yaşayan Maraklar ile Dolopların yanı sıra Epeiros'ta hüküm süren Kral Alkestas da onun egemenliğini tanımışlardı. Tesalya'nın hem topraklarının verimli olması hem de beşerî imkânlarıyla çok değerli bir ülke olduğuna inanan Jason, Tesalya'yı kendi hükümdarlığında birleştirmek istiyordu. Kral olduğunda sahip olduğu ordusunu güçlendirecek ve o zaman ne Sparta ne de Atina onun karşısında durabilecekti. Hatta Pers kralını bile kolaylıkla yenebileceğini düşünüyordu. Tesalya'yı krallığının etrafında bütünleştirmek adına en son ilgilendiği kişi, bölgesel saygınlığı çok yüksek olan Pharoslu hükümdar Polydamos'tu. Polydamos, müttefiki Sparta'dan umduğu askerî desteği alamayarak Jason'un egemenliğine girmeyi kabul etmek zorunda kaldı ve o zaman Jason Tesalya kralı oldu. Kral olduktan sonra sahip olduğu ağır silahlı asker (*hoplites*) sayısını 20 bine çıkarmış, süvarilerinin sayısı da 8000 olmuştu.[70]

Leuktra Savaşı nedeniyle müttefiki Thebai'ın davetine binaen Boiotia'ya gelen Jason, yukarıda söz ettiğimiz gibi tarafları

67 Ksen. *Hell.* VII.5.10-17.

68 Hornblower 2011, 80, 82, 134, 327. Daha geniş bilgi için bkz. Westlake 1935, 25-39.

69 Jason ve dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Westlake 1935, 67 vd.

70 Ksen. *Hell.* VI.1.2-19. Westlake 1935, 108 vd.

mütareke yapmak konusunda ikna edip[71] ülkesi Tesalya'ya döndüğünde hem sahip olduğu ordusu hem de müttefikleri bakımından çok güçlüydü. Fakat Jason, bu gücün imkânlarından yararlanacak kadar çok yaşamadı. Pherailı süvarilerini denetlemekte olduğu bir geçit töreni sonrasında oturmuş hâlde ricacılarına cevap verirken yanına sokulan yedi gencin saldırısına uğradı. Onlar tarafından İÖ 370 yılında boğazlanarak vücudu delik deşik edildi. Katillerinden ikisi orada yakalanıp öldürüldü. Diğerleri atlara atlayıp kaçtılar ve onlar daha sonra işledikleri bu cinayet nedeniyle cezalandırılmadılar. Ksenophon'un da söylediği gibi katiller sığındıkları kentlerde iyi karşılandılar ve bunun nedeni Jason'un tiran olmasından duyulan kaygı olabilir.[72]

Diodoros'un "tyran" dediği Lykophron'un torunu olan Jason'un Tesalya'da kurduğu krallığı güçlendirme potansiyeli vardı. Fakat onun katledilmesi, Tesalya Krallığı'nın ömrünün uzun olmasına müsaade etmedi. Zira Jason'un ölümünden sonra hükümdar ilan edilerek halefi olan kardeşleri Polydoros ve Polyphoron ortak hükümdarlık konusunda başarılı olamadılar. Polyphron, bir gün Larissa'ya giderken gece uykusuna yatan kardeşi Polydoros'u öldürdü. Polydoros'un beklenmedik bir şekilde kardeşi Polyphron tarafından öldürülmesinin görünürde bir nedeni yoktu. Tahtın tek sahibi olarak iktidar olabildiği yaklaşık bir yıllık zaman dilimi içinde zamanla tiranlaşan, Pharoslu Polydamos ile kentin en itibarlı sekiz yurttaşını öldürten ve Larissa'da çok sayıda insanı sürgüne gönderen Polyphron da İÖ 369/68 yılında bir suikasta kurban gitti. Onun katili kız kardeşinin kocası Aleksandros'tu. Tesalya'daki tiranlığa son vermek iddiasıyla ortaya çıkan, tahta çıktıktan sonra Tesalyalılar için katlanılmaz bir hükümdar olan Aleksandros, hem Thebailıların hem de Atinalıların zorlu bir düşmanı olabildi.[73]

X.6.2. Tesalya Kralı Aleksandros: Thebai ve Makedonya

Epameinondas'ın ikinci Peloponnesos seferine Pelopidas'ın katılmayışının nedeni, ülkesi Boiotia'da kalıp Tesalya'daki gelişmeleri

71 Bkz. yukarıda dn.27.

72 Ksen. *Hell.* VI.4.21-24; 27-32. Rhodes 2006, 253.

73 Ksen. *Hell.* VI.4.33-35. Rhodes 2006, 253. Westlake 1935, 126 vd. Lykophron'un tiranlığı için bkz. Diod. XV.60.1. Polyainos'a (VI.1.2 vd.) Lykophron zengindi.

izlemekti.[74] Zira Tesalya'nın Larissa kentinde hüküm süren Aleuadlar (*Aleuadai*), Aleksandros'un zulmünden korkuyordu ve bu nedenle onlar, İÖ 370 yılında tahta çıkan Makedonya Kralı II. Aleksandros'tan yardım istemişlerdi. Bir taht iddiacısı olarak kendisini tehdit eden Ptolemaios'a karşı Tesalya'dan alacağı desteği düşünerek Aleuadlara olumlu yanıt veren Makedonya Kralı II. Aleksandros, Tesalya'da hüküm süren rakibi Ptolemaios'a karşı koymak için hızla ülkesine dönüp Thebailılardan yardım talep etti. Tesalya Kralı Aleksandros'un güçlenmesine engel olarak Kuzey Yunanistan'da nüfuz sahibi olmak isteyen Thebailılar, Makedonya kralının yardım talebini bir fırsat olarak gördüler.[75] Bir ordunun başında Tesalya'ya giren Pelopidas'ın orada Pharsalos kentinin desteğini arkasına alarak başlattığı savaşta başarılı olması, Pherailı Aleksandros'un ateşkes talep etmesine yetti. Tesalya kentlerine saldırmayacağının garantisini veren Pherailı Aleksandros'un talebini uygun bulan Pelopidas, Makedonya Kralı II. Aleksandros'un rakibi Ptolemaios'a karşı yardım talebine olumlu yanıt vererek Tesalya'dan ayrıldı. Aleksandros'un Makedonya'daki iktidarını sağlamlaştırmanın karşılığında Makedonya'yı Thebai'a bağımlı hâle getiren bir ittifak antlaşması yapılacak ve bu antlaşmanın garantisi olan koşullardan birisi Kral II. Aleksandros'un oğlu Philippos'un (Büyük İskender'in Babası II. Philipppos) rehin olarak Thebai'a gönderilmesi olacaktı.[76] Fakat hiçbir şey Pelopidas'ın istediği gibi yürümedi. Yeterli askerî birliği olmadığı için ücretli asker toplamakta olduğu sırada Pherailı Aleksandros ile ilgili yeni şikâyetler geldi ve bu şikâyetleri araştırdığı sırada da Makedonya Kralı II. Aleksandros'un bir suikastla öldürüldüğünü öğrendi. Ptolemaios'un tahtı gasbetmesi üzerine Makedonya'da iç savaş başladı. Amphipolis'i elinde tutmak isteyen Atina, iç savaşı bir fırsat olarak gördü. Pausanias'a karşı Ptolemaios'u desteklemek için İphikrates komutasındaki bir orduyu bölgeye gönderdi. Thebailı Pelopidas için ise Makedonya tahtında oturan kişinin kim olduğu değil, Makedonya Krallığı'nın bağımlı bir Thebai müttefiki olması önemliydi. Bu nedenle yeni rehineler vermesi koşuluyla Thebai'a

74 Buckley 2010, 441. İkinci Peloponnesos Seferi için bkz. yukarıda (X.5.3) d. 44 vd.

75 Diod. XV.61.3-4; 67.3. Buckley 2010, 441 vd.

76 Diod. XV.67.4; Plut. *Pel.* XXVI.4-8. II. Philippos'un rehineliği konusunda ayrıca bkz. aşağıda on birinci bölüm (XI.2.2) dn. 36.

bağımlı olmayı kabul eden Ptolemaios ile bir ittifak antlaşması yaptı.[77] Sonra Pherailı Aleksandros ile görüşmek üzere Tesalya'ya gitti. Fakat topladığı ücretli askerleri Makedonya'ya kaçtığı için ordusuzdu. Bu nedenle o, yanında bulunan Thebailı diğer komutan İstmenias (=İstmias) ile birlikte görüşme yapacakları Kral Aleksandros tarafından tutuklandı. Olup bitenden haberdar olan Thebailılar Tesalya Kralı (Pherailı) Aleksandros'a çok kızdılar ve İÖ 367 yılında *Boiotarkhes* seçilen Epaminondas komutasındaki bir orduyu Tesalya'ya gönderdiler. 8000 ağır silahlı piyade (*hoplites*) ve 600 süvariden oluşmuş ordusuyla Tesalya'ya giren Epameinondas, Kral Aleksandros'un ülkesini onu hemen barış istemeye zorlayacak şekilde tahrip etti. Sonrasında Aleksandros ile 30 günlük bir ateşkes antlaşması yaparak Pelopidas ve İstmenias'ı sağ salim teslim aldı.[78]

Epameinondas'ın seferinden sonra yeniden kurulan Tesalya Birliği bölünmüş ve zayıflatılmış olarak bırakıldı. Bu nedenle Pherailı Aleksandros, artık Thebai için tehlikeli bir düşman olmaktan çıkmıştı. Makedonya ise zaten Thabai'ya bağımlı bir müttefik olmuştu. Bu nedenle Thebai'a kuzeyden gelecek bir tehdit artık mevcut değildi. Fakat Tesalya'da hüküm süren Pherailı Aleksandros'un hükümdarlığını yeniden tesis etmek için Tesalya kentlerine saldırılarını İÖ 364 yılında yeniden başlattığına dair şikâyetler Thebai'a gelince Pelopidas, Boiotia'dan toplanan bir ordunun başına geçerek Tesalya'ya gitti ve aynı yılın Temmuz ayında Kynoskephalai (*Köpekbaşları*) mevkiinde yapılan savaşta Aleksandros'u yendi. Fakat Pelopidas'ın yaşamı da savaş sırasında vurularak sona erdi. Pelopidas'ın ölmesi sonucu değiştirmedi. Thebai ordusu karşısında aldığı ezici yenilgiden sonra bağımlı bir Thebai müttefiki olmayı kabul etti.[79] Fakat Aleksandros'un da ömrü uzun olmadı. Kardeşlerinin desteğini alarak kendisine komplo kuran karısının kurbanı oldu. Karısının kardeşleri onu uyku hâlindeyken öldürdüler. Aleksandros'un ölümünden sonra Tesalya'da Tisiphonos kral oldu.[80] Fakat artık Tesalya'da yükselip büyüme potansiyeline sahip bir krallık yoktu ve olmayacaktı.

77 Plut. *Pel.* XXVII.2-5. Buckley 2010, 442. Ayrıca bkz. aşağıda on birinci bölüm (XI.2.2) dn. 39.
78 Diod. 71.5-7; 75.2. Plut. *Pel.* XXIX. Rhodes 2006, 254 vd.
79 Diod. XV.80.6. Buckley 2010, 445. Rhodes 2006, 255.
80 Ksen. *Hell.* VI.4.36-37; VI.5.1.

X.7. Mantineia Savaşı

Başarısız bir seferin komutanı olarak ülkesine dönmeyi kabullenemeyen Epameinondas, Sparta, Arkadia, Elis ve Atina ittifakının kurulmasından sorumlu birisi olarak Peloponnesos'ta savaşmak zorundaydı. Bu nedenle savaşa devam kararı alan Epameinondas, ordusundaki süvarileri piyadelerle destekleyen bir savaş düzeniyle ilerlerken Sparta Kralı II. Agesilaos komutasındaki düşman kuvvetleriyle Mantineia'da karşılaştı. Orada İÖ 362 yılının Temmuz ayında yapılan savaşın (*Mantineia Savaşı*) ilk evresinde düşmanı bozguna uğratan taraf Epameinondas oldu. Fakat savaşın ilerleyen aşamalarında muharebenin seyri Sparta ve müttefiki Atinalıların lehinde gelişti. Epameinondas ile birlikte çok sayıda Thebai askeri Atinalıların darbeleri altında yaşamını yitirdi[81] ve böylece Thebai'ın Yunanistan'daki üstünlük dönemi de sona ermiş oldu. Söz konusu üstünlük döneminde Epameinondas, Yunanistan'ın bir merkezî hükümet etrafında bütünleşmesine değil, Sparta ve Atina'nın da askerî ve siyasi gücünü çökerttiği için büsbütün parçalanmasına yol açtı. Savaşı sonlandıran barış antlaşmasıyla Messenia'nın bağımsızlığı tanındı.[82]

Ksenophon'a göre Mantineia Savaşı nihayetlendiğinde hangi tarafın muzaffer olduğu belli değildi. Bu nedenle her iki taraf da kendisini muzaffer ilan etmişti. Bu savaşlarda ikiye ayrılmış olan Yunan kentlerinden hiçbiri bir diğerinin toprağından bir parça bile koparamadı. Birinin gücü diğerininkine göre daha fazla artmadı.[83] Thoukydides'in eserinin devamı niteliğindeki eserini (=*Hellenike*/Yunan Tarihi) tanık olduğu Mantineia Savaşı'nı anlatarak sonlandıran Ksenophon'un Yunanistan'ın geleceğine dair son cümlesi ise şu olmuştur:

> "Yunanistan eskisinden daha büyük bir başarısızlık ve perişanlık içine düştü."[84]

81 Ksen. *Hell.* VII.5.18-26. Diod. XV.84.4-85.2. Plut. *Mor.* 214c-d. Paus. VIII.11.5-10. Aelian. *VH* XII.3. Polyain. II.3.14.
82 Buckler 2003, 343.Sparta Messene'ye bağımsızlık kazandıran bu barış antlaşmasını imzalamak istemedi.
83 Ksen. *Hell.* VII.5.27.
84 Ksen. *Hell.* VII.5. 27.

X.8. Mantineia Savaşı Sonrası: Müttefikler Savaşı ve III. Kutsal Savaş

Her ne kadar Epameinondas'ın ölümüyle nihayetlenen Thebai başarısının yerini Atina'nın doldurulabileceği akla gelse de bu mümkün olmadı. Zira Atina liderliğindeki Atina Deniz Birliği'nin üyesi olan Rodos, Khios (*Sakız*), Kos (*İstanköy*) ve Byzantion (*İstanbul*) kentleri isyan ederek Atina müttefiki İmbros (*İmroz/Gökçeada*) ve Lemnos (*Limni*) adalarına saldırıp yağmaladılar. Ardından Samos'a (*Sisam*) saldırıp kenti kuşatma altına aldılar. Atinalılar, Karia Satrabı Maussolos (veya Mausolos) tarafından desteklendiği söylenen isyancılarla İÖ 357-355 yılları arasında üç yıl savaştı. Atina'nın isyanı bastırmak için görevlendirdiği Khares adlı amirali, kendisini destekleyen diğer Atinalı komutanlarla birlikte Byzantion'a saldırıp kenti kuşatma altına aldılar. Bu sırada Samos'u kuşatmış bulunan Khios ve müttefikleri, Samos'tan vazgeçtiler ve Byzantion'un yardımına koştular. Böylece Atina'nın Byzantion kuşatması fiyaskoyla sonuçlandı. Tarihe "Müttefikler Savaşı" (İÖ 357-355) olarak mal olan ve ekonomisini çökerten bu savaşta Atina, askerî anlamda bir başarı elde edemeyince isyancılarla barış antlaşması yapmak zorunda kaldı.[85] Antlaşmanın neticesi ise İkinci Atina Deniz Birliği'nin yeniden güçlenebilme olanağının artık kalmamasıydı. Birliğin varlığına Makedonya Kralı II. Philippos tarafından İÖ 338 yılında son verildi.[86]

İÖ 355 yılında nihayetlenen müttefikler Savaşı'nı müteakiben Yunanistan, ilki İÖ 6. yüzyıl başlarında yapılmış olan kutsal savaşlar serisinin üçüncüsünün patlak verişine tanık oldu.[87] Müttefikler Savaşı'nın da Üçüncü Kutsal Savaş'ın da başlamasında Makedonya Kralı II. Philippos'un bir dahli olmadı. Fakat II. Philippos'un askerî operasyonları ve müdahaleleri her iki savaşta da Atina'nın Ege ve Yunanistan'da kurmayı umduğu hâkimiyet iddialarına büyük darbe vurdu. Zira II. Philippos, Müttefikler

85 Diod. XVI.21; 22.1-2. Maussolos'un isyana destek verdiği konusunda bkz. Dem. XV.3;.19. Arist. Pol. 1304B. Diod. XVI.7.3. Müttefikler Savaşı için ayrıca bkz. Worthington 2014, 10. Buckler 2003, 377 vd. Cargill 1981, 178 vd.,193. Cawkwell 1981, 40 vd.

86 Worthington 2014, 9. Rhodes 2006, 239 vd.

87 III. Kutsal Savaş için bkz. Buckler 1989, 9 vd. İlk iki kutsal savaş için bkz. Howatson 2013, 524.

Savaşı'nın ilk yılında Atina'nın ele geçirmek için hak iddia ettiği Amphipolis kentine saldırıp burayı ele geçirdi. Bir sonraki bölümde ayrıca söz edeceğimiz gibi onun aynı yılda zapt ettiği bir diğer kent Pydna'ydı ve Pydna, Atinalı Timotheus'un İÖ 360'lı yıllarda ele geçirmiş olduğu kentlerdendi. Olynthoslularla ittifak antlaşması yapan II. Philippos'un sonraki yılda ele geçirdiği bir diğer Kuzey Yunanistan kenti ise Poteidaia olmuştu. Sonrasında altın madenlerinin denetimi bakımından önemli bir kent olan Krenides'i aldı ve kentin adını Philippoi olarak değiştirdi. II. Philippos'un Müttefikler Savaşı'nın nihayetlenmesini takip eden iki yıl içinde ele geçirdiği iki kentten ilki Methone, ikincisi Maroneia'ydı. Methone daha önce Atinalı Timotheus tarafından zapt edilmişti. Maroneia ise İkinci Atina Birliği'nin üyesiydi.[88] Philippos'un Kuzey Yunanistan ile Kuzey Ege'deki söz konusu askerî operasyonları ve fetihleri nedeniyle ekonomik ve siyasi çıkarları bakımından büyük zarar gören Atina, daha sonra bu durumu tersine çevirebilmek için çok mücadele etti. Özellikle Khersonesos'un (*Gelibolu*) denetimini Makedonya Kralı II. Philippos'a bırakmamak adına yıllarca savaştı ancak başarılı olamadı.

İÖ 352 yılına kadar devam eden III. Kutsal Savaş'ın (İÖ 355-352) patlak vermesinin nedeni, bir dinsel birlik olan Delphoi Amphiktyonia'sının Thebailıların kışkırtmasıyla Phokislilere meblağı yüksek bir para cezası vermesiydi. Phokislilerin söz konusu cezaya çarptırılmasına ise dinsel birliğe ait olan Krisa ovasını ekip biçmiş olmaları neden olmuştu. Phokisliler, kesilen para cezasını reddederek Philomelos komutasındaki bir orduyu Delphoi'a gönderip kutsal kenti ele geçirdiler. Onların bu zorbalığına Thebai liderliğindeki birliğin yanıtı savaş ilanı oldu. Tesalya ve Lokris, Thebai'ın müttefiki olarak bu savaşa dâhil olurken, Phokis'in yanında yer alan müttefikleri Atina ve Sparta'ydı.[89] El koydukları Delphoi hazinesi sayesinde sahip oldukları finans avantajını iyi kullanan Phokisliler, savaşın ilk iki yılında üstün olan taraftı. Tesalyalıların davetiyle kutsal savaşlara müdahale

88 Sealey 1976, 442 vd, 449. Ellis 1977, 32 vd. Cargil 1981, 179 vd.

89 Theopompos, *FGrH* 115 F63. Dem. 16.28; 18.18. Diod. XVI.25.1; 27.5; 28.3-29.1. Paus. III.10.3; IV.28.1. Just. VIII.1.11. Rhodes 2006, 45 vd., 201. Buckler 2003, 404-405. Buckler 1989, 9 vd.

eden Makedonya Kralı II. Philippos da Phokislilerle yaptığı üç savaşın ikisinde yenildi. İÖ 352 yılında Tesalya'da yapılan üçüncü savaştan galip ayrılan taraf ise II. Philippos oldu. Atina'nın desteğinden yoksun olarak II. Philippos'a karşı savaşan Phokis ordusunun komutanı Onomarkhos orada yaşamını yitirdi. Philippos, Thebai ve müttefikleri adına kazandığı bu zaferinin sonunda Tesalya'yı egemenlik sınırlarına dâhil etti.[90] Atina'nın II. Philippos ile İÖ 346 yılında ittifak yapması, Phokis'i yalnızlaştırdı. Böylece Phokis'in kutsal birlikteki (Delphoi Amphiktyonia'sı) yerini de II. Philippos aldı.[91] Fakat Philippos'un Yunanların lideri olması bir dinsel birlikle sınırlı kalmadı. Zira bir sonraki bölümde ayrıca söz edeceğimiz gibi Khaironeia Savaşı'ndaki zaferiyle büyük bir saygınlık kazanan II. Philippos, bu zaferinden sonra Yunanistan'daki kentlerin temsilcilerinin katıldığı Korinthos toplantısında Hellen (=Yunan) Birliği'nin lideri (*hegemon*) seçildi.[92] Böylece Yunanistan'ın hiçbir kentine sonraki yıllarda yükselebilme imkânının tanınmayacağı bir sürece girildi.

X.9. Ege'nin Doğusu: Satraplar İsyanı

Ege Denizi'nin doğusunda hüküm süren Pers satrapları, İÖ 360'lı yılların ortalarından beri Büyük Kral II. Artakserkses'ten memnun değildiler. Nihayet, yukarıda sözünü ettiğimiz Müttefikler Savaşı patlak verdiğinde Büyük Krala karşı hoşnutsuzluklarını örgütlü bir isyana dönüştürmüşlerdi.[93] İsyancı satrapların Anadolu'daki lideri, Daskyleion (*Ergili*) Satrabı Artabazos'un desteğini arkasına alan Armenia Satrabı Orontes'ti. Mısır'daki isyancıların lideri Takhos'tu ve her iki isyancı güçlerini ittifak yaparak büyütmüşlerdi. Orontes liderliğindeki isyan hareketine Sardeis Satrabı Autophradates ile Yunanistan'ın iki güçlü devleti (Atina ve Sparta) de destek verdi. İsyanın örgütlenmeye başlamış

90 Diod. XVI.33.1.6; 35.1-6. Paus. X.2. Dem. I.9,12; 4.35; 19.319. Strab. IX.5.8. Savaşlar ve tarihleri konusunda bkz. Hammond & Griffith 1979, 259-71. Buckler 1989, 30-84, 181-186; 2003, 406 vd. Rhodes 2006, 201, 302 vd.

91 Diod. XVI.59. 4-60, Just. *Epit.* VIII.5. 4-6. Buckler 1989, 114 vd; 2003, 444. Rhodes 2006, 307 vd.

92 II. Philippos'un Hellen Birliği'nin liderliğine seçilmesi konusunda bkz. aşağıda (XI.9).

93 Diod. XV.90 vd.; XVI.38 vd.

olduğu tarihte Karia Satrabı Maussolos, Kilikyalılar ve Anadolu'nun denize kıyısı olan bölgelerindeki Yunan kentleri de isyanın destekçileri arasında yer aldılar.[94] İsyana destek vermek için Mısır'a giden ve orada Spartalıların kraliyet tahtının mücadelesini veren Nektanebo'yu destekleyen Sparta Kralı II. Agesilaos, İÖ 360 yılında Kyrene'de yaşamını yitirdi.[95]

Pers Büyük Kralı II. Artakserkses, isyanı bastırma görevini ilkin generallerine havale etti. Onlar başarılı olamayınca ordunun başına kendisi geçti. Mısır'a düzenlediği ilk seferinde başarısız oldu. Atinalı ve Spartalı iki komutanın emrindeki Mısır ordusuna yenilip geri çekilmek zorunda kaldı. Bu arada Daskyleion Satrabı Artabazos Yunan paralı askerlerden oluşturduğu bir ordunun başına geçip, Anadolu'da isyan hareketini güçlendirmeye devam ediyordu. Üç Atinalı komutanın yardımıyla Anadolu'nun Yunan kentlerinin desteğini almayı başarabilmişti.[96] Kıbrıs'taki kimi monarklar da bu arada bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Fakat isyan, satraplar arasındaki güvensizlik, ihanetler ve nihayet Karia Satrabı Maussolos'un isyandan desteğini çekmesi ve ardından Ege ve Akdeniz'deki bazı adaların da Pers Büyük Kralına bağlı kalması nedeniyle amacına ulaşamadı.[97] Bu arada Pers Büyük Kralı II. Artakserkses İÖ 359 yılında öldü ve oğlu III. Artakserkses (Artakserkses Okhos: İÖ 359-338) onun halefi olarak tahta çıktı ve ardından satraplarına ücretli askerlerini terhis etmelerini emretti.[98]

Artakserkses'e bağlı kalan adalardan birisi Rodos, ikincisi Kos (*İstanköy*) ve üçüncüsü Khios (*Sakız*) idi. Onlar, Maussolos ile birlikte hareket ettiler.[99] Daskyleion Satrabı Artabazos, Pers

94 Ksen. *Ages.* II.28-30. Plut. *Ages.* XXXVI-XXXVII.1. Nep. *Chab.* II.1, 3. *IG* IV.556. RO *GHI* 42. Kaya 2020, 336. Rhodes 2006, 223.

95 Plut. *Ages.* XXXVII.2-XL. Nep. *Ages.* VIII.

96 Bu komutanlar şunlardı: Khares, Kharidemos ve Phokion. Bkz. Kaya 2020, 337 dn. 48. Hornblower 2006, 89 vd.

97 İÖ 360 yılında orduyu Syria'ya götüren Orontes, taraf değiştirdi. Artabazos'u ele geçiren Autophradates, onu serbest bıraktı ve onunla barış yaptı. Artabazos Daskyleion'u aldı. Ariobarzanes'e oğlu Mithridates ihanet etti. İsyancılar tarafında yer alan Kappadokya Satrabı Damates, isyan ettikten sonra Euphrates'i (Fırat) geçti. Fakat sonradan satraplığına geri döndü ve orada İÖ 359/358 yılında Mithridates tarafından öldürüldü. Bkz. Ksen. *Kyr.* VIII.8.4. Arist. *Ath. Pol.* V.1312a 16. Nep. *Dat.* IX-XI. Rhodes 2006, 223 vd.

98 Plut. *Artax.* XXVI-XXX. Rhodes 2006, 224.

99 Diod. XV.90-93; XVI.38 vd.

tahtının yeni sahibi III. Artakserkses'in generallerince komuta edilen 70 bin kişilik bir Pers ordusunu İÖ 356 yılında yenmeyi başardı. Fakat III. Artakserkses, Yunan kentlerinin Satrap Artabazos'a verdiği desteği İÖ 355 yılında Atina'ya gönderdiği elçileriyle ortadan kaldırdı. Elçilerin isyana destek vermesi hâlinde Pers kralı tarafından Atina'nın düşmanlarına 300 gemilik bir donanma sağlanarak yardım edileceğini söyleyerek Atina'yı tehdit etmeleri işe yaradı. Atinalıların desteğini kaybeden Artabazos, kayınbiraderi Memnon ile birlikte İÖ 353'te Makedonya'ya gitti ve bu ülkenin hükümdarı II. Philippos'a sığındılar. Bu arada Suriye Satrabı Belesis ile Kilikya Satrabı Mazaios, Fenikeli isyancıların başı olan Sidon Kralı Tennes karşısında başarılı olamayıp yenilince, 330 bin Asyalı ve 10 bin Yunandan oluşan bir ordunun başına geçen III. Artakserkses, Phoenike'ye (*Fenike*) bir sefer düzenledi. Kralın gelişinden korkan Tennes, yakalanıp öldürüldü.[100]

III. Artakserkses isyanları bastırdı. Ancak devasa Pers İmparatorluğu'na ne onun zalimliği ne haleflerinin çabaları umulan huzur ve barışı getirebildi. Yunan kentlerinin özgürlük ideali ve panhellenizm ideolojisi, Yunanistan'da sürekli çağın aydınlarınca gündemde tutulmaktaydı. İsokrates adlı Atina'nın ünlü hatibi Perslere karşı savaşın liderliğini yapabilecek tek kişinin Makedonya Kralı II. Philippos olacağı fikrinin savunucularındandı.[101] Bu fikrin tutması ve II. Philippos'un Yunanistan kentlerini kendi liderliğinde bir araya getirmesiyle Ege Denizi'nin doğusundaki Pers hâkimiyeti dönemini sonlandıracak ve "Hellenistik" denilerek tanımlanacak yeni bir döneme girişin siyasi ve askerî temelleri atıldı. Fakat bu temeller üzerinde yükselerek Pers İmparatorluğu'nu tarihe gömen ve Hellenistik Çağ'ın koşullarını oluşturan kral, II. Philippos değil, onun oğlu İskender (III. Aleksandros) olacaktır.

100 Kaya 2020, 338.
101 Hornblower 2006, 93, 95.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA KRALLIĞI: KURULUŞUNDAN BÜYÜK İSKENDER'E KADAR

XI.1. Makedonya ve Makedonlar

Eski Yunanların "barbar" dediği kuzey komşularından birisi de "Makedon/Makedones" (Makedon/Makedonlar) dedikleri halklardı. Onlar sakini oldukları ülkeye adlarını verdiler. Böylece Makedonia/Makedonya (Yun. Makedonie) denen bir ülke adı ortaya çıktı[1] ve Makedonya ismi hiç değiştirilmeden bugüne kadar korundu. Yunan Klasik Çağı'nda bile aslanların, leoparların, ayıların, panterlerin yaşadığı bir yabanıl ülke olan Makedonya'nın Ege Denizi tarafındaki güney komşusu, Yunanistan'ın Tesalya bölgesiydi. Homeros tanrılarının mekânı olan Olympos Dağı aynı yönden Yunanlarla Makedonları ayıran doğal sınırı oluşturuyordu. Makedonların batı komşuları, İllyrialılardı. Kendilerinden Pindus Dağı ile ayrılan Epeiroslular ise güneybatı komşularıydı. Khalkidike ve Trakya (*Thrake*), Makedonya'nın doğusundaki sınır komşusuydu. Makedonya'nın kuzey sınırında ise Paionia

1 Hrdt. VII.73; 185 (Makedon/Makedones): VII.9; 25 (Makedonie). Antik kaynaklarda "Makedon" adının kökenine dair anlatılanlar mitolojik ve efsanevi bilgilerden ibarettir. Bunlardan birisine göre "Makedones" ve "Makedonia" adı, Mısır Tanrısı Osiris ile Tanrıça İsis'in iki oğlundan birisinin adı olan Makedon'dan gelmektedir. Mitosa göre Osiris Thrake'ye gidip bu ülkenin kralını öldürmüş, oğlu Makedon'u Thrake/Trakya kralı ilan etmiş ve Kral Makedon'un adı onun hüküm sürdüğü ülkenin adı olmuş Bkz. Diod. I.88.1. Bir başka mitosa göre ise "Makedon", Tanrı Zeus'un nympha Tia'dan (Thyia/Thetis) olma oğlunun adıdır ve "Makedonlar" (ve Makedonya) adını, ondan almıştır. Ayrıca Makedonya'daki Amatia ve Pieria bölgeleriyle Pindos'a adlarını verenler de Zeus'un oğlu Makedon'un oğulları (Amatheos, Pieros, Pindos) olmuştur. Bkz. Paus. IX.20.1; 40.5. Ayrıca bu konuda bkz. Skokljev-Donco 2010, 20 vd. Justinus'a göre Makedonia'ya eskiden Emathia deniyordu ve Emathia adını Kral Emathion'dan almıştı. Bkz. Just. VII.1.1 vd.

vardı. I. Aleksandros'un (İÖ 495-452) hükümdarlığı dönemine kadar "Yukarı Makedonya" ve "Aşağı Makedonya" olmak üzere iki ayrı coğrafik bölgeli ülke olan Makedonya'nın sınırları, İÖ 5. yüzyıl ortalarından itibaren genişlemeye başladı ve zamanla "Doğu Makedonya" ya da "Thrake/Trakya Tarafı" denen üçüncü bir bölgenin eklenmesiyle genişledi. Yukarı Makedonya, Tesalya'nın kuzeyindeki dağlık bölgenin adıydı. Orta ve Yukarı Haliakmon (*Bistritsa*) Nehri havzasını içine alan bu bölgenin kuzey sınırında Erigon (*Crna*) Nehri vardı. Epeiros, bu bölgenin güneybatı komşusuydu ve bölgenin adlarını sakinlerinden (örneğin: Orestai, Eordai) alan Orestis (*Kostur*), Eordaia (*Kozheni*), Lynkis ya da Lynkestis (*Lerin*) ve Elimiotis/Elimeia (*Grevena*) adlarıyla bilinen yöreleri vardı. Bu yörelerin sakinleri olan kabileler, krallarca yönetiliyorlardı ve Aşağı Makedonya'da hüküm sürmeye başlayan Argeadlar (*Argeadai*) hanedanına bağımlıydılar.[2]

Güneyindeki Olympos Dağı ile Yunanistan'ın güneydoğusundaki Tesalya bölgesinden ayrılan Aşağı Makedonya'nın doğu sınırında Aksios (*Vardar*) Nehri vardı. Pieria, Emathia, Bottiaia ve Almopis/Almopia yöreleriyle tanınan Aşağı Makedonya toprakları Aksios, Loudias ve Haliakmon nehirleriyle sulanıyordu. Bu nedenle bölgenin ovalık kesimi tarım ve hayvancılık için çok uygunken ovalık bölgeyi çevreleyen dağlık kesim kereste temini ve maden bakımından değerliydi. Aşağı Makedonya, aynı zamanda Makedonya'yı bir dünya devleti hâline getiren Argeadlar (*Argeadai*) kabilesinin meskûn olduğu bölgeydi ve Argeadlar zaman

2 Thuk. II.99. King 2018, 4 vd. Makedonya'nın bazı yörelerine adını veren kabilelerin isimleri "sığır yetiştiricileri" (Botia-) ve "tuz madeni işçileri" (Almopis) gibi mesleklerle alakalıyken bazı yöreler adını coğrafik konfigürasyonlardan almıştır. Skokljev-Donco 2010, 17. Argeadların (*Argeadai*) Makedon kraliyet hanedanının adı olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Birçok tarihçiye (Errington 1990: 2-3; Green 1991: 3-6; Borza 1992: 82-83; Bosworth 2002: 29-30; Carney 1994. Vasilev 2012, 37 vd.) göre *Argeadai*, Makedon kraliyet hanedanın adıdır ve adın kökeninde "Argos" vardır. Hammond'a (1972: 431 vd.) göre Argeadlar (=*Argeadai*) adının kökeninde bir kral adı değil bir kabile adı vardır. Ona göre Makedon kraliyet hanedanının adı da *Argeadai* değil *Temenoslar* (=Temenosoğulları/Temenidler: *Temenidai*) idi. Bir antikçağ tarihçisine göre Argeadlar adının kökeninde "Makedon oğlu Argias" vardır (Steph. Byz. s.v. "*Argeou.*"). Kimi günümüz tarihçilerine göre ise *Argeadai*, Makedon kraliyet hanedanının adıdır ve bu adı hanedan Makedonya'da hüküm süren krallardan ikincisi olan Argeus'tan almıştır. Bkz. King 2018, 17 vd.

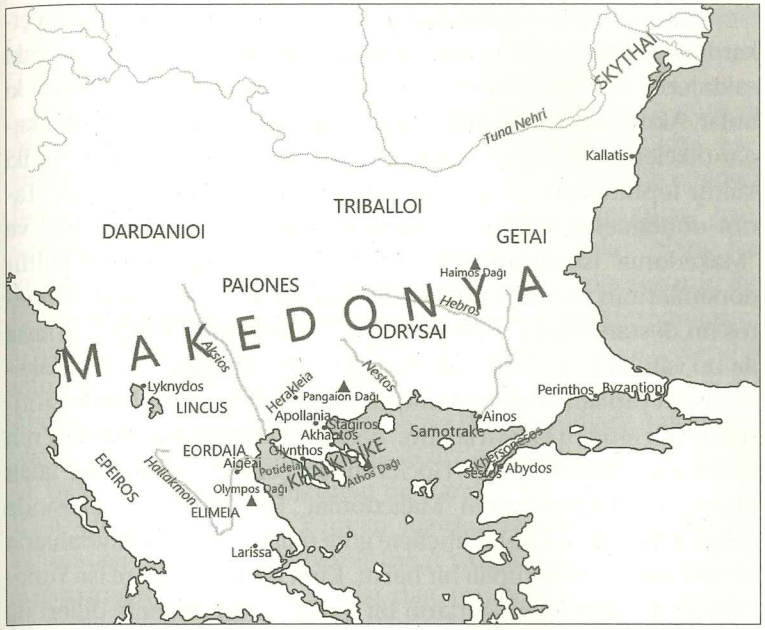

Harita 4: Makedonya

zaman içinde bulundukları bölgeyi çevreleyen dağlık bölgenin yerel sakinlerinin saldırılarıyla baş etmek zorunda kaldılar. Makedonya'nın siyasi merkezi olma ayrıcalığına sahip olmuş iki kenti (Aigai ve Pella) de bu bölgedeydi. Makedonya'nın "Trakya Tarafı" denilerek de tanımlanmış olan Doğu Makedonya bölgesi ise Aksios ile Strymon (*Struma*) nehirleri arasındaydı, gümüş ve altın madenleri bakımından zengindi. Strymon Nehri, Makedonya'yı Trakya'dan ayıran sınırdı. Aksios, Ekhedoros ve Strymon nehirlerinin suladığı Doğu Makedonya'da (=Trakya Tarafı) ise şu bölgeler vardır: Krestonia, Bisaltia, Edonia, Mygdonia (veya Mydonia), Anthemous ve Khalkidike.[3]

3 Makedonya coğrafyası ve topografyası hakkında bkz. Hrdt. V.17.2; VII.123-126. Thuk. II.99. IV.78. Diod. XVII.16.3-4. Plin. *HN* IV.33-39. Strab. VII.7; IX.5. Ath. XIII.572d. Arr. *Anab* I.11.1. Hammond-Griffith 1979, 179, 193-194. Borza 1990, 23 vd. Hatzopoulos 1996, 184-186. Vasilev 2015, 99 vd. King 2018, 3-10. Strabon'a göre II. Philippos döneminde Makedonya'yı Trakya'dan ayıran doğu sınırını Nestos Irmağı belirliyordu. Strab. VII. fr. 33, 35.

Makedonya'da yapılan arkeolojik araştırmaların gün ışığına çıkardığı yerleşim tarihine dair maddi bulgular, bu ülkenin en eski sakinlerini İÖ 5600-4000 yılları arasına tarihledi. Öyle görülüyor ki onlar, Akhaların Yunanistan'a göç etmiş olduğu İÖ 1900 yılına kadar ülkelerine yerleşen yeni kavimlerle tanışmadılar. Fakat her iki kültür topluluklarının adlarına dair hiçbir bilgi mevcut değil.[4] Tarihî dönemlerde bilinen "Makedon/Makednoi/ Makedonlar" ve "Makedonia" isimlerinin sahibi de Geç Tunç Çağı ve öncesi kültür dönemlerinin meskûn halkları değildi. Fakat her ne kadar Homeros'un destanlarında "Makedon" ve "Makedonya" isimleri olmasa da bu isimler Geç Tunç Çağı Halklarını da kapsıyordu. Zira Makedonya'da yapılan arkeolojik araştırmalar yerleşim tarihinin kesintisiz devam ettiğini ortaya koydu.[5] Başka bir ifadeyle Makedonya'nın yerlisi olan kabileler, Ege Göçleri'nden çok etkilenmediler, fakat Makedonya'ya adını veren "Makedonlar", Ege Göçleri çerçevesinde gelen istilacılardı. Kimi tarihçilere göre onlar, Traklar ve İllyrialılarla akraba olan Hint Avrupalı bir halktı. Kimi tarihçilere göre ise Yunanistan'ı da istila eden Dorların bir koluydu. Bu nedenle dilleri de Dor Yunancası ya da Yunancanın Aiol lehçesi gibi bir lehçesini konuşan Yunanlardı.[6] Bu görüş, İÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Herodotos'un aktardığı şu bilgilere itibar edenlerce desteklendi:

> "...Perdikkas'ın bu torunları (Makedonlar) kendilerinin de söylediği gibi artık Yunan'dırlar. Bunu benim de bilme şansım var ve tarihimin sonraki bölümlerinde kanıtlayacağım. Dahası Olympia'daki yarışmayı yönetenler de bunun böyle olduğuna hükmeden olmuşlardı. Çünkü Aleksandros orada yarışmaya karar verip bu amaçla listelere girdiğinde rakipleri, yarışmanın yabancılar için değil Yunanlılar için olduğunu söyleyerek Aleksandros'un yarışa dahlini engellediler. Fakat Aleksandros, kendisinin Argos kökenli olduğunu ispatlayınca yarışmanın yöneticileri onun bir Yunan olduğuna hükmetti. Böylece Aleksandros, yarıştı ve yarışta birinciliği kazanan iki kişiden biri oldu."[7]

4 King 2018, 4 vd. Skokljev-Donco 2010, 17 (İÖ 6500-). Makedonya'nın tarih öncesi arkeolojik araştırmaları için ayrıca bkz. Treuil 2008, 477 vd. Andreou 1996, 537 vd. Podzuweit 1986, 467 vd. Heurtley 1939, 63 vd.

5 King 2018, 3. Bettalli 2018, 148.

6 Makedonların Yunan olup olmadığı konusunda bkz. Kaya 2020b, 153 vd. Hatzopoulos 2011, 51 vd. Mari 2011, 79 vd. Skokljev-Donco 2010, 16 vd. Howatson 2013, 574. King 2018,10 vd. Hammond 1972, 432 vd. Friedell 1999, 266. Mansel 1984, 395.

İÖ 2. yüzyılda yaşamış bir başka tarihçi Polybios'a göre de Makedonlar Yunan'dı.[8] İÖ 5. yüzyılda yaşayan Thoukydides, eserinde Makedonların Yunanlardan farkını onlardan söz ederken her keresinde "Makedonlar ve Yunanlar" diyerek vurgular.[9] Ayrıca o, Makedonları "yerli olan ve olmayan Makedonlar" olarak ikiye ayırır. Yerli olmayanların (=*Argeadai*/Argeadlar) anayurdu Peloponnesos'taki Argos'tur ve onların soyuna, Heraklesoğullarına (*Heraklidler*) mensup bir efsanevi kral olan Temenos'e dayandığı için, Temenoslar (veya Temenosoğulları/Temenidler: *Temenidai*) denilmektedir.[10] Makedonların Yunan olduğu iddiasını desteklemek anlamında işe yarayacak bir delil de Makedonya Krallığı'nın ilk başkenti Aigai'da keşfedilen bir yazıttır. Dili Yunanca olan ve İÖ 4. yüzyıla tarihli söz konusu yazıttan Herakles'in Makedonların atası olduğu anlaşılıyor.[11] Fakat yazıtlar da dâhil arkeolojik araştırmalar, temelinde yer, kişi, dağ, ırmak ve ay adları bulunan filolojik incelemeler ile antik kaynakların aktardığı diğer tüm bilgiler, Makedonların Yunan olduğu iddiasını tartışmasız bir kabul sağlayacak şekilde doğrulamaz. Hatta kimi antik kaynaklar Makedonların etnik bakımdan Yunanlarla alakalarının hiç olmadığını iddia etmektedir. Söz konusu kaynaklardan birisi İÖ 4. yüzyılda yaşayan Atinalı ünlü hatip ve devlet adamı Demosthenes'tir. Makedonların Yunan olmadığına dair bilgilerinde çok net olan Demosthenes'e (İÖ 384-322) göre Makedonya Kralı II.

7 Hrdt. V.22. Ayrıca bkz. Hrdt. VIII.137 vd. Justinus'a göre Aleksandros'un olimpiyat oyunlarında katıldığı yarış sayısı tek değildi. Birden fazla yarışa katılmış ve ödül kazanmıştı. Just. VII.2.14. Aleksandros'un yarışlara hangi tarihte katıldığına dair bir tarih verilmedi. Günümüz tarihçilerine göre söz konusu tarih İÖ 504-476 yılları arasındaki bir yılda olabilir. Bkz. King 2018, 30. Cole 1978, 39 (İÖ 504 ya da 500). Hammond-Griffith 1979, 60, 435 (İÖ 496). Badian 1982, 34 (İÖ 476). Errington 1990, 9, 266 n.3 (İÖ 496).

8 Mansel 1984, 395.

9 Thuk. II.80.7; IV.124.1; 125.1.

10 Thuk. II.99.

11 Üzerinde "ΗΡΑΚΛΗΙ ΠΑΤΡΩΙΩΙ (Heraklei Patroioi=Heracles Progenitor'a/Ata Herakles'e) ibaresi bulunan bir yazıt Aigai'da yapılan kazılarda bir tholos odada keşfedildi Bkz. Carol 2018, 17. Greenwalt 1985: 49 n.16. Andronikos 1984: 38-39.

Philippos'un kendisi Yunan olmadığı gibi Yunanlarla da bir alakası yoktur. Mensubu olduğu Makedonlar ise onurlu bir barbardan daha kötü, köle dahi alınmaması gereken baş belasıydılar.[12] Ayrıca yalnızca Yunanlar Makedonları değil Makedonlar da Yunanları "yabancı" olarak addetmiş, onlara "yabancı" muamelesi yapmıştır. Makedonlar arasında "yabancı" denilerek dışlandığı bilinen en ünlü Yunan, İskender'in halefleri (*diodokhoi*) arasında yer alan Kardialı Eumenes'ti.[13]

Makedonlar ve Yunanlar gelenek, görenek ve töre gibi kültür özellikleri bakımından değerlendirildiklerinde de aralarındaki benzerliğin yok denecek kadar az olduğu ve dolayısıyla etnik bakımdan farklı oldukları anlaşılır. Zira Yunan dünyası denildiğinde en azından Arkaik Çağ'dan itibaren polisler akla gelirken, Makedonya'da Klasik Çağ ve öncesi dönemlerinde kentli yaşam söz konusu değildi. Krallarına biat etmiş kabileler ya da aşiretler şeklinde bir yaşam biçimini sürdüren, çok eşliliği meşrulaştırmış Makedonlar, köylüydüler, çiftçilik ve hayvancılık yapıyorlardı. Denizci değildiler. Ölülerini de tümülüslere gömüyorlar ve dövme yaptırıyorlardı. Makedonlar arasında savaş kahramanlığı kadar avcılığın da toplumsal değeri çok yüksekti. Zira bir Makedon delikanlısı yetişkin bir erkek olarak toplumca kabul görüp muteber addedilmesi için ağ kullanmadan bir yaban domuzu avlamak ve savaşta bir düşmanı öldürmek zorundaydı. Yaban domuzu öldürmemiş bir Makedon erkeğinin sofrada sedire uzanmasına izin verilmezdi. Bir düşmanı öldürmemiş olan ise beline bir urgan dolayarak gezmek zorunda kalırdı.[14] Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Makedonya'ya adını verenler, bu ülkenin en eski sakinleri değildi. Büyük olasılıkla onlar, İÖ 2. binyılın son yüzyılına girildiğinde Ege Göçleri çerçevesinde Makedonya'ya göç edip yerleşenlerdi. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi onlar

12 Dem. *Söy.* III.119.31.

13 Eumenes konusunda bkz. Kaya 2021, 76 vd. Ploutarkhos'un (*Eum.* XVIII.1.) aktardığı bilgilere göre Eumenes'e Makedon generaller tarafından "Khersonesoslu Bela" deniliyordu.

14 Pomeroy 2018, 307. Howatson 2013, 574. Bir düşman öldürülmediği için bele urgan takma âdetinden ünlü filozof Aristoteles döneminde vazgeçilmişti. Fakat yaban domuzu öldürmek âdeti çok geç tarihlere kadar mevcudiyetini korudu. Bkz. Howatson 2013, 574.

Traklar ve İllyrialılarla akraba olan Hint Avrupalı bir halktı.[15] Eğer öyleyse İÖ 8. yüzyıl sonunda Peloponnesos'taki Argos'tan gelen Temenoslar (=Argeadlar) hariç ülkenin sakini olan diğer Makedonlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi Yunan değildi.[16] Öte yandan en azından Makedonya Kralı I. Aleksandros'tan itibaren Makedonya'da hüküm süren krallar, Yunanlılaşma politikası takip etmeye başladılar ve bu sayede Yunanca, Makedonya Krallığı'nın resmî yazışma dili oldu.[17]

XI.2. Makedonya Krallığı'nın Kuruluşu ve Gelişimi

XI.2.1. I. Perdikkas'tan III. Amyntas'a

Herodotos'a göre Makedonya Krallığı'nın kurucusu, İÖ 7. yüzyıl sonunda kendisinden büyük olan iki kardeşiyle birlikte Peloponnesos'taki Argos'tan ayrılıp İllyria'ya gelen, oradan düzenlediği saldırılarla Aşağı Makedonya ovasını ele geçiren I. Perdikkas'tı. Aigai (bugün *Vergina*) Kalesi'ni ele geçirerek krallığının başkenti yapan I. Perdikkas'tan Makedonya tahtına altıncı kral olarak oturan I. Amyntas'a (İÖ 547?-İÖ 497 ?) kadar olan krallar (Argaios, I. Philippos, I. Aeropos, Alketas) hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmiyor.[18] İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren ve kırk yıldan daha uzun bir süre krallık tahtında oturan I. Amyntas (Alketas'ın halefi) ise Pers Kralı Dareios ile çağdaştı.

15 Skokljev-Donco 2010, 17 vd.

16 Makedonların etnik kimliği konusunda bkz. yukarıda (XI.1) dn. 5 vd.

17 Arkhelaos'un Yunanlılaştırma politikası için bkz. aşağıda dn. 34.

18 Herodotos'a göre I. Perdikkas'tan I. Aleksandros'a kadar Makedonya'da hüküm süren toplam yedi kral vardır. Bu krallar şunlardır: I. Perdikkas, I. Argaios, I. Philippos, I. Aeropos, I. Alketas, I. Amyntas, I. Aleksandros. Bkz. Hrdt. VIII.137-140. Thuk. II.99-100. I. Amyntas öncesi Makedonya Krallığı konusunda bkz. King 2018, 13 vd. Makedonya krallarının listesi bakımından Herodotos'un listesi tek değildir ve krallar listesinin başında da Perdikkas değil Karanos (Karannos ya da Korannos) vardır. Onun halefi Tirimmos'tu. Perdikkas Tirimmos'un halefi olmuştu. Kendisine refakat eden kalabalık bir grup Yunanla Emathia'ya gelen Karanos, orada Edessa kentini ele geçirdi ve bir kehanete itibar ederek kentin adını Aigai (keçi yeri) olarak değiştirdi. Just. VII.1.7-2.1 Kral listesi için bkz. Diod. VII.13-17. Ayrıca Karanos ve diğerleri için bkz. Plut. *Alex.* II.1. Paus. IX.40.8-9. Vell. Pat. I.6. Hesychius, s.v. "Korannos" ve "Korannos". I. Amyntas öncesi dönem için ayrıca bkz. Hammond-Griffith 1979, 5 vd., 10 vd. Greenwalt 1985, 43 vd. Errington 1990, 2 vd. Sprawski 2010, 127 vd.

Dareios'un "toprak ve su" talebini geri çevirmeyerek Makedonya Krallığı'nı Dareios'un İskit Seferi sonunda Perslere bağımlı hâle getirmişti.[19]

Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan seferi sırasında Makedonya tahtında Amyntas'ın halefi olarak oturan I. Aleksandros (İÖ 497-454) vardı. İÖ 490'lı yıllarda Olimpiyatlara yarışmacı olarak dâhil olmak üzere gittiği Olympia'da resmî bir kararla "Yunan" kabul edilmiş bulunan I. Aleksandros, Kserkses'in Yunanistan seferinde kendisini üstü kapalı bir şekilde Yunan davasına destek vermeye gayret eden olarak göstermeye çabaladı.[20] Fakat I. Aleksandros'un kız kardeşi Gygaia (ya da Gygeia) Pers soylusu Boubares (ya da Bubares) ile evliydi ve I. Aleksandros, Kserkses'in yenilgisiyle sonuçlanan Yunanistan seferi sonrasına kadar Pers kralının sadık müttefiki olarak kalmıştı.[21] Perslerin Yunanistan'daki Plataia Savaşı'nda (İÖ 479) yaşadıkları kesin mağlubiyetinden sonra Avrupa'yı boşaltması, Makedonya Kralı I. Aleksandros'a krallık sınırlarını Yukarı Makedonya ve Trakya tarafında genişletebilmesi adına çok değerli bir fırsat verdi.[22] Nitekim o, bir Thrake/Trakya halkı olan Edonlar ile Bisaltlara (*Bisaltai*) saldırarak onları yendi ve onların topraklarını Makedonya sınırlarına dâhil etti.

19 Herodotos'un aktardığı bir hikâyeye göre Makedonya Kralı Amyntas'ın Perslere bağımlı olmayı, kraliyet sarayına gelen yedi Pers elçisinin "toprak ve su" talebine olumlu yanıt vererek kabul etti. Fakat Amyntas tarafından içkili bir ziyafet (*symposion*) verilmek suretiyle de ağırlanan elçilerin Makedon kadınlarını da yanlarına istemesi yaşamlarının sonu oldu. Zira Makedon âdetlerine uymayan bu istekleri nedeniyle Amyntas'ın oğlu Aleksandros ve akranı gençler kadın kılığında elçilerin yanına gidip onları öldürdüler. Elçilerin ölümüyle ilgili geride hiç iz bırakılmadığı için elçilerin akıbetini araştıran Perslerin girişimlerinden bir sonuç alınamamıştı. Hrdt. V.17-22. Ayrıca bkz. yukarıda ikinci bölüm dn. 96 ve 98. Herodotos'un (V.17-22) anlattığı bu hikâyenin uydurma olup olamayacağı konusunda bkz. Hammond-Griffith 1979, 99. Errington 1981, 143. Badian 1982, 34. Borza 1992, 102. Vasilev 2015, 109. King 2018, 25 vd. Dareios'un İskit seferi konusunda bkz. Kaya-Yazgı 2021,132 vd.

20 Bkz. yukarıda (XI.1) dn. 7. Aleksandros'un Olympia'ya gidişi ve Yunan olarak kabul edilmesi konusunda bkz. Sprawski 2010, 141 vd. King 2018, 31.

21 Hrdt. V.22. Errington 1981, 139 vd. Ayrıca bkz. yukarıda beşinci bölüm dn. 6, 105 ve 137.

22 Thrake Dareios'un İskit seferi sırasında Pers satraplığı yapılmıştı. Bkz. Kaya-Yazgı 2021, 147 vd. Plataia Savaşı için bkz. yukarıda beşinci bölüm (V.9) dn. 114 vd.

Böylece Dysoron Dağı yakınlarındaki altın ve gümüş madenleri de I. Aleksandros'un denetimine girdi. Sahip olduğu gümüş madeni işletmesinden günlük bir talanton gümüş üreterek kraliyet hazinesinin gelirini artıran I. Aleksandros'un ilk gümüş sikkeleri de söz konusu madenden elde edilenlerle basıldı.[23] Fakat krallığının hem doğal hem de insan kaynaklarından yararlanmak konusunda başarılı bir hükümdar olan I. Aleksandros'un sonraki faaliyetlerine dair hemen hemen hiç bilgi yok.[24] Thrake yönünde sahip olduklarını daha ileriye götürme imkânı, öyle görülüyor ki bir Thrak kabilesi olan Odryslerin kralı I. Teres ile oğlu ve halefi olan Sparadokos'un İÖ 460'lı yılların ikinci yarısından itibaren Strymon havzasındaki güçlü varlığı nedeniyle mümkün olmadı.[25] Kırk dört yıl hüküm süren I. Aleksandros, İÖ 450'li yılların ortalarında öldü.[26] Geride bıraktığı beş oğluna dair bilgiler sorunludur.

II. Philippos öncesi Makedonya Krallığı'nı zayıflatan en önemli unsurlardan birisi kralların çok eşli olmasıydı. Kralın farklı eşlerden olan oğulları, tahtın meşru vârisini belirleyen bir yasa olmadığı için taht için savaşabiliyorlar ve bu durum düşman devletler karşısında zafiyet nedeni oluyordu. Nitekim beş oğlu olan I. Aleksandros'un ölümünden sonra yaşananlar bu minvaldeydi. Zira onun oğullarından üçü ortak kral seçilmiş, onlardan birisi, yani Perdikkas İÖ 454 yılında tek kral olarak kraliyet sarayının sahibi olmuştu. Fakat onun kardeşleri taht için iddiacı olmaktan vazgeçmeyerek mücadeleye devam ettiler. Hiçbirisi mücadelesinde başarılı olamadı. Kimileri öldürüldü, kimileri ülke dışına kaçtı.[27] Fakat bu arada II. Perdikkas, ardıllık sorunlarıyla

23 Thuk. II.99-101. Hammond-Griffith 1979, 69 vd. Hammond 1989, 41 vd. Sprawski 2010, 140 vd. King 2018, 31 vd.

24 Aleksandros'un İÖ 279 yılından sonraki faaliyetleriyle ilgili olarak var olan az sayıda bilgiden birisi İÖ 468 yılında Argos'un zorlamasıyla ülkelerinden ayrılıp Makedonya'ya gelen Mykenailı yerlileri kabul etmesidir (Paus. VII.25.6). Bir diğeri Atinalı Themistokles'in İÖ 465'te Aleksandros'a sığınmış olduğu bilgisidir (Thuk. I.137.1. Plut. *Them.* XXV.2.). Aleksandros'la ilgili bilgilerden birisine göre de Atinalı Kimon'un İÖ 462 yılında ondan rüşvet almış olmakla suçlanmış olmasıdır. Ayrıca bkz. Sprawski 2010, 142.

25 Taceva 1992, 69 vd.

26 Errington 1990, 15. Adler-Tuffin 2002, 359. Ölümüne dair görüşler konusunda bkz. Hammond 1989, 71. Borza 1992, 133 vd. Atkinson 1994, 244 dn. 80.

27 Hammond 1994, 13. Perdikkas'ın I. Aleksandros'tan sonra sekizinci kral olarak tahta çıktığı Herodotos (VIII.139) ve Thoukydides'ten (II.2.100)

baş etmeye çalışırken babasından devraldığı krallığının sınırlarını koruyamaz hâle geldi. En azından Trakya'daki kazanımlarının bir kısmı Atina ve Odrysia Kralı Sitalkes lehine kaybedildi. Ancak II. Perdikkas, kayıpları geri alabilmek için yaptığı mücadelede başarılı oldu. Odrysia Kralı Sitalkes ile İÖ 432 yılında ittifak yaptı ve bu ittifakı Sitalkes'in yeğeni Seuthes ile kız kardeşi Stratonike'yi evlendirerek güçlendirdi. Böylece Odrysler Strymon'un doğusuna çekildiler. Bu arada II. Perdikkas, Atina'yla da ittifak yaparak dostluk geliştirdi. Fakat bu ittifak İÖ 433 yılından kısa bir süre önce sonlanmıştı.[28] İÖ 431 yılında patlak veren Peloponnesos Savaşı'nın tarafları arasında Perdikkas yoktu. Fakat kendi çıkarlarını önceleyerek savaşın taraflarından her ikisine yakın durdu ve bu duruşu onun Atina ile ittifakını bozup, Sparta ile ittifak yaparak ya da tam tersini gerçekleştirerek ikiyüzlü bir politika takip etmesine neden oldu.[29] Peloponnesos Savaşı boyunca sahip olduğu tahıl ve kereste zenginliğini ise ülkesinin ekonomisi adına iyi değerlendirdi. Zira Makedonya'nın hem tahılına hem de kerestesine başta Atina olmak üzere Peloponnesos Savaşı'nın tarafı olan diğerlerinin çok ihtiyacı vardı.[30] İÖ 414 yılı yazında Amphipolis'e başarısız bir saldırı düzenleyen Atina'nın tarafında yer alan II. Perdikkas, artık ömrünün sonuna gelmiş, ertesi yıl (İÖ 413) yaşamını yitirmiş ve onun halefi oğlu Arkhelaos olmuştur.[31]

bilinmektedir. Perdikkas'ın rakibi olan kardeşleri (Philippos, Alketas, Menelaos, Amyntas) için bkz. Thuk. I.157; II.100.3 (Philippos). Plat. *Gorg.* 471b (Alketas). *IG* I³ 89 (=*SEG* X 86: Menelaos). Synkellos (Amyntas). Ayrıca bkz. Hammond-Griffith 1979, 115, 120 vd. Errington 1990, 15 vd. Borza 1992, 134 vd. Badian 1993, 180. King 2018, 34 vd.

28 Thuk. I.58.2; 59; II.29.4-7;101. Diod. XII.51.1. Archibald 2006, 451, 454.

29 İÖ 424 yılında Kuzey Ege'deki Atina müttefiklerini Attika-Delos Deniz Birliği'nden ayırmak için savaşan Spartalı komutanın (Brasidas) kurduğu koalisyona dâhil olan II. Perdikkas, her ne kadar Amphipolis'in Sparta tarafından ele geçirilmesine bir katkıda bulunmasa da Brasidias'ın Thrake ve Khalkidike'de düzenlediği sonraki askerî seferlerinin destekçisi olmaya devam etti (Thuk. IV.102.1-107.3. Archibald 2006, 455). Nikias Barışı'ndan sonra Atina ile ilişkileri yeniden tamir etmek istedi (Thuk. IV.128.4-5). Fakat çok geçmeden yeniden Sparta-Argos ittifakına dâhil oldu (Thuk. V.80.2.). Nikias Barışı konusunda ayrıca bkz. yukarıda yedinci bölüm (VII.5).

30 Pomeroy 2018, 307.

31 Thuk. VII.9.1. Diod. XIV.37.6; 49.1. Syncellus, 494. Athen. V.217 e. Hammond-Griffith 1979, 103 vd. Lewis 2006, 373. II. Perdikkas- Atina ve Amphipolis için bkz. Thuk. VII.9. King 2018, 41.

İÖ 413-399 yılları arasında hüküm süren Arkhelaos da ardıllık sorunlarıyla muhatap oldu ve olası rakiplerini öldürdü. Çağın ünlü filozofu Platon'un (İÖ 427-347) Arkhelaos hakkındaki düşüncelerinin ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Euripides'inki (İÖ 480-406) gibi övgüyü değil yergiyi içermiş olmasının nedeni budur.[32] Fakat Arkhelaos, kendisinden önceki sekiz kraldan çok daha büyük bir ün kazandı. Thoukydides'e (İÖ 460-400) göre ona bu ünü kazandıran icraatlarını inşa ettiği kaleler ve yollar oluşturuyordu. Yollar sayesinde piyade ve atlıların ilerleyişi çok kolaylaşmıştı.[33] Fakat ona böylesi büyük ün kazandıran başka önemli icraatları da vardı. Bunlardan birisi Makedonya Krallığı'na kazandırdığı yeni başkent Pella'ydı. Krallığın hem daimi ikametgâhı hem de askerî ve ticari merkezi olan Pella, Therma Körfezi'ndeydi. Fakat Aigai, kraliyet ailesi tarafından tamamen terk edilmedi. İkinci başkent olarak kraliyet ikametgâhı olmaya devam etti. Dinî törenler ve kraliyet defin işlerinin merkezi de yine Aigai'dı. Yeni başkenti Pella'daki sarayını süslemek için Yunan ressam Zeuksis'i kiralayan Arkhelaos'un Makedon kraliyet ailesini Yunanlılaştırma gayreti de seleflerinden daha fazlaydı. Zira o, tragedya yazarı Euripides de aralarında olmak üzere çağının kimi ünlü yazar, ressam, heykeltıraş ve müzisyenlerini Pella'daki sarayında topladı ve onları himaye etti. Euripides, Arkhelaos'un himayesindeyken iki eser yazdı. Bunlardan birisi bize kadar ulaşmayan "Arkhelaos" adlı eseridir. Euripedes, İÖ 408 yılında yazdığı bu eserinde Argoslu olduğunu söyleyen hamisi Arkhelaos ve atalarını övmüştür. İkincisi "Bakkhai" (*Bakkhalar*) adlı eseridir.[34] Seleflerinin Makedonya Krallığı'nın sınırlarını genişletmek politikasına bağlı kalan Arkhelaos, Thesalya'daki Larissa kentini ele geçirip, orada hüküm süren Aleuadai ailesini denetim altına aldı. İÖ 399 yılında bir av

32 Platon'a (*Gorg.* 470d-471e) göre Arkhelaos, bir katil, bir gaspçı ve yalancıdır. Platon'un Arkhelaos hakkındaki olumsuz yargıları konusunda bkz. Borza 1992, 161 vd. Arkhelaos'un tahta çıkışı ve sonrası için ayrıca bkz. Roisman 2010, 154 vd. King 2018, 49 vd.

33 Thuk. II.100.

34 Ael. *VH* XII.43.1 vd. Plin. XXXV.62. Hammond-Griffith 1979, 5, 10 vd., 137 vd. Mansel 1984, 397. Carney 2015, 62, 193. Roisman 2010, 157. Pomeroy 2018, 308. King 2018, 42 vd.

gezisi sırasında kaza kurbanı olarak erkek sevgilisinin ellerinde yaşamını yitirdi.[35]

XI.2.2. III. Amyntas ve Halefleri

Arkhelaos İÖ 399 yılında öldüğünde geride her biri ayrı anneden dünyaya gelmiş üç oğul bırakmıştı. Ayrıca kraliyet ailesi (*Argeadai*) içinde taht için hak iddiasına sahip başkaları da vardı. Toplam sayısı dokuz olan söz konusu taht iddiacıları I. Amyntas ve I. Aleksandros'un torunlarıydılar. Krallık iddiası nedeniyle altı yıl devam eden bir karmaşa dönemi yaşandı. Atina, Thebai ve İllyria'nın taht kavgalarına müdahil olduğu bu dönemde (İÖ 399-393) altı kral hüküm sürdü ve Arkhelaos'un oğlu Orestes hariç hepsi öldürüldü. İÖ 393 yılında Makedonya tahtına I. Aleksandros'un torunu olan Arrhidaios'un oğlu III. Amyntas (İÖ 393-370) oturdu. Bu arada Makedonya, Dardania'da (*Kosova*) hüküm süren İllyrialıların kralı Bardylis ile Olynthos kenti liderliğindeki Khalkidike Birliği'nin saldırılarına maruz kaldı. Saldırılarla baş edemeyen III. Amyntas, Mygdonia bölgesini Olynthos'a bıraktı ve nihayet ülkesini istila eden İllyrialılar tarafından İÖ 393 yılında tahtından indirildi. Ertesi yıl İllyrialıların, Paionialıların ve Trakya Kralı Kotys'in desteğini, onlara armağan ve rüşvet vermek, vaatlerde bulunmak ve kardeşi Philippos'u rehin vermek suretiyle arkasına aldı ve Makedonya'da krallığını yeniden ilan etti.[36] İÖ 379 yılında Olynthos'un Sparta'yla yaptığı savaşta (*Olynthos Savaşı*) yenilip Sparta ittifakına dâhil olmayı kabul etmesi ve Khalkidike Birliği dağılmasından yararlandı. Kaybettiği topraklarını bu sayede geri alan ve sonrasında Atina ile iyi ilişkiler geliştiren III. Amyntas, İÖ 374-371 yılları arasında bir tarihte Tesalya'da hüküm süren Pherailı Jason ile ittifak yaptı.[37]

35 Diod. XIV.37.5 vd. Arist. *Pol.* V.8.11-III.1311a-b. Ael. *VH* VIII.9.1. Hammond-Griffith 1979, 138 vd., 167 vd. Errington 1990, 28. Borza 1992, 172 vd.; 1993, 237-44. Caray 2015, 155 vd.

36 Diod. XIV.89.2; 92.3-4; XV.19.2; XVI.2.1-2. Front. *Str.* II.5.19 (Illyria ve Khalkidike istilaları). Hammond-Griffith 1979, 170 vd., 179. Roisman 2010, 158. Gabriel 2010, 3 vd., 98 vd. King 2018, 51-54.

37 Diod. XV.57.2; 60.2. Ksen. *Hell.* VI.1.11. Hammond-Griffith 1979, 179. Sprawski 1999, 98 vd. Roisman 2010, 160. Olynthos Savaşı konusunda ayrıca bkz. yukarıda dokuzuncu bölüm (IX.9).

III. Amyntas 24 yıl hüküm sürdükten sonra, İÖ 370 yılında öldüğünde üçü Gygaia adlı eşinden, üçü diğer eşi Eurydike'den olmak üzere geride altı oğul bıraktı. Makedon halk meclisi III. Amyntas'ın Euridike'den olma üç oğlundan yaşı en büyük olanını, yani II. Aleksandros'u kral seçti.[38] II. Aleksandros (İÖ 370-367), iktidarını tehdit eden taht iddiacıları nedeniyle ülkesine saldıran İllyrialılarla savaşmayı göze alamadı. Haraç ödemek suretiyle yaptığı barış antlaşmasıyla onları durdurabildi. Fakat Larissalı Aleuadai hanedanın Pherailı Aleksandros'a karşı yardım çağrısına olumlu yanıt vererek Tesalya'nın iç işlerine müdahale etmesi, Yunanistan'da Thebai kentinin de Makedonya'nın iç işlerine müdahale etmesine neden olan süreci başlattı. Bu süreçte Thebailı General Pelopidas, II. Aleksandros ile bir taht iddiacısı olan Aloroslu Ptolemaios'u uzlaştırdı ve onların Thebai'a sadakatlerini garanti etmek için kralın kardeşi Philippos'un da aralarında bulunduğu 30 rehineyi alıp İÖ 368 yılında ülkesine döndü.[39] Fakat Kral II. Aleksandros'un ömrü uzun olmadı, aynı yılda Aloroslu Ptolemaios ve adamlarınca tertiplenen suikastın muhatabı olarak öldürüldü.[40] Reşid olmayan kardeşi Perdikkas (III.) kral ilan edildi. Taht iddiacısı Ptolemaios, bir uzlaşma sonucunda onun hamisi oldu. Fakat Ptolemaios (İÖ 367-365), Makedonya'da üç

38 Diod. XV.60.3. Just. VII.4.8. Isok. *Arkhid.* 46 (Amyntas'ın yaşlılıktan ölümü). III. Amyntas'ın Gygeia ve Eurydike adlarında iki karısı vardı ve her ikisinden de üç oğlu vardı. Gygeia'dan oğulları şunlardı: Arkhelaos, Arrhidaios, Menelaos. Eurydike'den oğulları ise şunlardı: II. Aleksandros, III. Perdikkas, II. Philippos. Ayrıca III. Amyntas'ın bir de kızı vardı ve onun da annesi Eurydike'ydi. Eurydike ve şecere için bkz. Hammond-Griffith 1979, 14 vd. Roisman 2010, 158. Worthington 2014. 25. King 2018, 64 dn. 15.

39 Plut. *Pel.* XXVI.5. Diod. XVI.2.1-2 [Philippos önce İllyrialılara rehin verildi (bkz. yukarıda dn. 36). İllyrialılar da onu Thebailıların gözetimine verdiler]. Bir rivayete göre II. Aleksandros'un iktidarını tehdit eden bir diğer taht iddiacısı Pausanias'tı. Kraliçe Eurydike, oğullarını Pausanias'tan koruması için III. Amyntas'ın evlatlık aldığı Atinalı İphikrates'ten yardım talep eder. Bkz. Aeskh. II.27-29. *Suda*, s.v. Caranus. Nep. *Iphic.* III.2. Ayrıca bkz. Roisman 2010, 161 vd. King 2018, 62. Diodoros'a (XV.71.1; 77.5) göre Ptolemaios, III. Amyntas'ın oğluydu. Fakat onun kardeşi Aleksandros'un kızıyla evli olma ihtimali daha yüksektir. Bu konuda ayrıca bkz. Carney 2000, 42 vd.

40 Diod. XV.71.1. Just. VII.5.4. Demostenes'e (XIX.194 vd.) göre II. Aleksandros'un katillerinden birisi Pydnalı Apollophanes'ti. Ayrıca bkz. Hammond-Griffith 1979, 183. Borza 1992, 191. Roisman 2010, 162.

yıl kadar hüküm sürdükten sonra, İÖ 365 yılında, taht için uygun yaşa geldiğinden kraliyet tahtına oturan III. Perdikkas tarafından öldürüldü.[41]

Kral olduktan sonra Oreoslu Euphraios gibi filozofları sarayında himaye eden III. Perdikkas (İÖ 365-360), Thebai ile iyi ilişkiler geliştirdi ve bu sayede Thebai'da rehin olarak bulunan kardeşi II. Philippos'un 17 (ya da 16) yaşındayken Makedonya'ya dönmesini sağladı ve onu vali olarak hüküm süreceği bir bölgeye tayin etti. Ayrıca Atinalı sürgün siyasetçi Kallistratos'un tavsiyesine itibar ederek Makedonya limanı vergilerini iki kat yükselterek kraliyet hazinesinin gelirini artırdı.[42] Fakat III. Perdikkas'ın da ömrü çok uzun olmadı. İÖ 360 yılında yaşlı Kral Bardylis'in komutasındaki İllyrialılara karşı savaşırken 4000 askeriyle birlikte öldü.[43] Makedon soylularının da birçoğu bu savaşta yaşamını yitirmiş olabilir. Zira onlar, kralın yoldaşları (*hetairoi*) olarak savaşa dâhil olurlardı. III. Perdikkas'ın geride bıraktığı oğlu Amyntas henüz çocuktu. Makedonya Krallığı'nı onun adına yönetecek en yakın akrabası ise amcası II. Philippos idi.[44]

XI.3. Makedonya Krallığı'nın Yükselişi: II. Philippos

XI.3.1. II. Philippos'un Kral Olmadan Önceki Yaşamı

Kral III. Amyntas'ın Lynkestislere mensup bir prenses olan Eurydike adlı eşinden üçü erkek, birisi kız olmak üzere dört çocuğu dünyaya gelmişti. Üç erkek kardeşten en küçüğü olan II. Philippos, kız kardeşinden büyüktü. İÖ 383 (ya da 382) yılında

41 Diodoros'a. (XV.71.1; 77.5; XVI.2.4) göre Ptolemaios kral oldu. Aeskhines'e (Aeskh. II.29) göre Ptolemaios kral naibi (epitropos) olarak atandı. Ayrıca bkz. Roisman 2010, 163. King 2018, 62 vd. Diodoros'a (XV.60.3.) göre Aleksandros bir yıl hüküm sürdü.

42 Arist. *Oikon.* II.1350a 16-22. Plut. *Pel.* XXVII. Roisman 2010, 163. Diodoros'a göre Philippos, III. Perdikkas'ın İllyrialılarla yaptığı savaşta yaşamını yitirdiğini öğrenince rehin olarak tutulduğu Thebai'dan kaçıp Makedonya'ya geldi. Bkz. Diod. XVI.2.3-4. Philippos'a tayin edilen valilik konusunda bkz. aşağıda dn. 48.

43 Diod. XVI.2.4-5. Perdikkas'ın (III.) yaşamını yitirdiği savaşın tarihi tartışmalıdır. Bkz. Hammond-Griffith 1979, 181, 188; 1994, 3 (İÖ 353 başları). Roisman 2010, 161 vd (İÖ 360/359). Gabriel 2010, 3-5, 42 (İÖ 359). Worthington 2014, 23. (İÖ 359). King 2018, 70-72 (İÖ 360).

44 Diod. XV.60.2-3; XVI.2.1-2;3.1-3; 71.1; 77.5. Just. VII.4.2 -5.1 vd

dünyaya gelen Philippos'un ayrıca üç üvey erkek kardeşi vardı. Onların annelerinin adı Gygaia'ydı.[45] Erkek kardeşlerinin kendisinden büyük olması nedeniyle Philippos'un Makedonya kralı olarak tahta oturacağına dair bir ümidi en azından babasının ölmüş olduğu tarihte mevcut değildi. Fakat ağabeyi III. Perdikkas'ın ölmesiyle (İÖ 360) ortaya çıkan koşullar onun kraliyet tahtına oturmasını ihtimal olmaktan çıkarıp kaçınılmaz hâle getirebilirdi. Zira III. Perdikkas'ın halefi olarak tahta çıkabilecek tek oğlu vardı ve o en fazla sekiz yaşında bir çocuk olan Amyntas'tı.[46] Philippos'un en azından yeğeni Amyntas adına Makedonya Krallığı'na hükmedebilmesinin yolu bu nedenle açılmıştı.

Her Makedon soylusu 14-18 yaşları arasında Makedon askerî eğitimine tabi olurdu. Philippos hiç kuşkusuz Makedonya'nın eğitim geleneğinden nasiplendi. Fakat 14-18 yaşlarının bir bölümünü rehin olarak Thebai'da geçirdiği için söz konusu eğitimden ne kadar nasiplendiği bilinmiyor. Öte yandan onun idari ve askerliği geleneklere dair bilgisi yalnızca Makedonlarınkiyle sınırlı değildi. Yunanistan'ın *polis* denen kent devletlerinin idari ve askerî geleneklerini de biliyordu. Yunanlara dair bu bilgilerini rehin olarak üç yıl kadar tutulduğu Thebai kentinde edinmişti. İÖ 371 yılından beri Yunan kent devletlerine üstünlüğünü kabul ettirmiş olan Thebai'da usta General Pammenes ile birlikte kalmış, Yunan dünyasının en etkili kara ordusunu ve bu ordunun eğik düzen savaşını tanıma olanağını elde etmişti. Söz konusu ordunun muzaffer olarak kente dönüşünde Thebailılara yaşattığı coşkulara da tanık olmuş, bu ordunun yaratıcısı Epameinondas'ı, "kutsal taburu" ve onun komutanı Pelopidas'ı da yakından tanıma olanağını elde etmişti. Bize kadar ulaşan bilgiler arasında Philippos'un Epameinondas ile Pythagoras felsefesini incelediği rivayeti de mevcuttur.[47]

45 Just. VII.4.2 vd.

46 Worthington 2014. 25. King 2018, 71.

47 Plut. *Pel.* XXVI.5. Gabriel 2010, 24 vd. Roisman 2010, 163. Worthington 2014, 28. Pomeroy 2018, 309. Thebai'ın İÖ 371'de Sparta'yı yendiği Leuktra Savaşı ve sonrası Thebai üstünlüğü konusunda bkz. yukarda onuncu bölüm (X.4). Gabriel 2010, 24 vd. Makedonya'da eğitim konusunda bkz. Carney 2015, 191 vd.

XI.3.2. II. Philippos Döneminin İlk Üç Yılı: Askerî Reformlar

İÖ 365 yılında, III. Perdikkas'ın tahta çıkışından hemen sonra Makedonya'nın başkenti Pella'ya döndüğünde 17 (ya da 18) yaşında bir delikanlı olan Philippos, ağabeyi III. Perdikkas tarafından krallığın Trakya tarafında bir bölgesinin valisi olarak atandı. Muhtemelen Elimeia Kralı II. Derdas'ın kızı Phila ile evlenmesi de onun oradaki valiliği sırasında olmuştu.[48] Ancak II. Philippos'un bu görevine dair bilgilerden yoksunuz. III. Perdikkas'ın (İÖ 365-360/59) ölüm haberini Amphipolis'te aldığı ve ardından emrindeki garnizonuyla birlikte Amphipolis'i terk ettiği ise bilinmektedir.[49] O zaman 23 (ya da 24) yaşında bir yetişkin olan II. Philippos, buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere krallığın yönetimini üstlenebilecek liyakat ve yeteneğe sahipti. Makedon ordu meclisi, III. Perdikkas'ın oğlu Amintas'ın "kral" ilan edilebilecek yaşta olmaması nedeniyle ortaya çıkan devletin yönetim boşluğunun doldurulması konusunda nihai karar merci olarak oyunu II. Philippos'un kral naibi atanması lehinde kullandı.[50] Elbette naiblik görevi II. Philippos'un yeğeni Amyntas'ın reşid olmasıyla nihayetlenecekti. Fakat ilerleyen satırlarımızda da görüleceği üzere Amyntas'ın tahta çıkması asla mümkün olamayacaktır. Zira II. Philippos bir yıl sonra kendisini "kral" ilan ederek yeğenini saf dışı bıraktı. Fakat bunu yaparken Amyntas'ı öldürmedi. Onun sarayda huzurlu bir şekilde yaşamasına izin verdi.[51] Amyntas, nihayetinde öldürüldü, fakat onun katili II. Philippos değil, oğlu İskender oldu.[52]

48 Philippos'un vali olarak atandığı bölge hakkında bir bilgi bize kadar ulaşmadı. Bu nedenle günümüz tarihçileri söz konusu bölgeyi tahmin eden fikirler ileri sürdüler. Bkz. Ellis 1986, 46 (Elimeia). Worthington 2008, 19; 2014, 28 (Amphaksitis). Gabriel 2010, 4, 104 (Amphaksitis). Anson 2010, 58 vd (Mygdonia/Mydonia). King 2018, 71 (Strymon Nehri'ne doğru olan bir bölge). II. Philippos'un Phila ile evlenmiş olduğu tarih de kesin olarak bilinmiyor. Bu konuda bkz. Ellis 1986, 38. Borza 1992, 206 vd. Carney 2000, 59 vd. King 2018, 73 dn. 29.

49 Just. IX.8. Paus. VIII.7.6. King 2018, 70 dn. 1.

50 Just. VII.5.2 vd. King 2018,55, 71. Philippos'un kral naibi atanıp atanmadığı tartışmalıdır. Onun doğrudan kral ilan edilmiş olma ihtimali de vardır. Bkz. Worthington 2014, 28 vd.

51 Worthington 2014, 30.

52 Bkz. aşağıda on ikinci bölüm (XII.2) dn. 31.

II. Philippos, iki yıl kral naibliği yaptı ve söz konusu iki yıl içinde aciliyet gerektiren işler ve sorunlarla meşgul oldu. Bunlardan birisi kraliyet hanedanına (*Argeadlar*) mensup taht iddiacılarıydı. Sayısı iki olan taht iddiacılarından birisi Pausanias, diğeri Argaios'tu. Yabancı güçlerin desteğini alarak hareket eden her iki taht iddiacısının bertaraf edilmesi gerekiyordu.[53] İkincisini dış tehditler oluşturuyordu ve bunların en ciddisini de III. Perdikkas ile yaptığı savaşı zaferle sonlandıran İllyria Kralı Bardylis oluşturuyordu. Zira bu kral zaferini Aşağı Makedonya'yı istila ederek taçlandırmayı düşünüyordu.[54] Üçüncüsü II. Philippos'un kafasındaki ordu reformunun gerçekleştirilmesiydi. Tüm bunlar nedeniyle kararlı olmak ve hızlı hareket etmek mecburiyetinde olduğunu bilen II. Philippos, ilk olarak emrindeki garnizonuyla birlikte Amphipolis'i terk etti. Sonra Trakya kralını rüşvetle satın alıp Pausanias'ı desteksiz bıraktı. Ardından Makedonya'nın eski başkenti Aigai'ya giderek Makedonya'nın yeni kralını belirleme yetkisini elinde bulunduran ordu meclisine katıldı. Taht iddiacısı Argaios'un kral olmak talebini reddeden ordu meclisi, yukarıda da belirttiğimiz gibi Amyntas'ın kral naibi olarak Philippos'u tayin etti.[55]

II. Philippos, öyle görülüyor ki bir savaş kararı almadan önce, İÖ 360-359 yılları arasında ordu reformuyla ilgilendi[56] ve hem kendisinin döneminde hem de oğlu İskender döneminde hiç yenilgi yüzü görmeyecek olan ünlü Makedon Phalanks'ını kurdu. Reform öncesinde Makedon ordusunun güçlü yanını piyadeler değil süvariler oluşturuyordu. Kralın yoldaşları (*hetairoi*) denen süvarilerin cephedeki etkin rolü, Philippos'un reformuyla ağır silahlı piyadeler (*pezhetairoi*) lehine azaltıldı. Böylece savaşta etkin rol süvarilerden piyadelere geçirildi. Philippos'un Thebailı komutan Epameinondas'ın etkisiyle yaptığı reformla kurulan Makedon Phalanksının "Taksis" (Tugay) denen 1500 kişilik taktik birimi vardı ve Taksisler

53 Argaios'un tahta çıkmasına katkıda bulunarak Amphipolis'e yeniden sahip olabileceğini ümit eden Atina, Makedonya'ya 3000 hoplitten oluşan bir askerî güç gönderdi. Diod. XVI.2.6. Pausanias, Khalkidike'deydi (*IG* IV.1, 94). Zira onun arkasındaki dış güçlerden birisi Khalkidike Birliği'ydi. Pausanias'ın bir diğer destekçisi Trakya kralıydı. Bkz. Polyain. IV.2.17. Ayrıca bkz. Hammond-Griffith 1979, 193 vd., 236. Heskel 1996, 46. King 2018, 71.

54 Diod. XVI.2.4 vd.

55 Just. VII.6.6. Anson 2010, 55 vd. King 2018, 72 dn. 26. ayrıca bkz. yukarıda dn. 50.

56 King 2018, 72. Worthington 2014, 35 vd.

"lakhoi" denen bölüklerden oluşuyordu. Bölükleri de "dekades" denen 10 kişilik takımlar oluşturuyordu. Phalanks düşmanın merkezî kesimini hedef alıp saldırırken süvariler kanatlara saldırıyordu. Ordunun eğitimini ve disiplinini de artıran Philippos'un reformunda silahlar ve kuşatma makinaları da önemli yer tutuyordu. Silahların en etkilisi yaklaşık 6 metre uzunluğunda bir saldırı silahı olan mızrak (*sarissa*) ile kuşatma makinalarıydı. *Sarissa* denen 6 metrelik mızrak, düşmana fırlatmak için değil saplamak için kullanılıyordu. Philippos'un phalankslarına dâhil olmuş askerlerin taşıdığı bir saldırı silahı da kılıç idi. Kalkan, baldır zırhı ve miğfer, Makedon ordusunun savunma silahlarını oluşturuyordu.[57]

II. Philippos, ordu reformunu yaptıktan sonra taht iddiacılarıyla savaşıp onları yendi.[58] Olynthos Savaşı öncesine kadar taht iddiacılarının neden olduğu bir sorunla yeniden karşı karşıya gelmeyen II. Philippos,[59] ordu reformu sonrası ilk savaşını Paionlarla yaptı. Savaşın saldırgan tarafı II. Philippos'tu. Paionların kralı Agis'in ölmüş olmasını bir fırsat olarak görmüştü. Savaşı zaferle sonuçlandırması,[60] ordusunun geleceği adına iyi talihiydi. Zira reforma tabi tutulmuş Makedon phalanksı bu zafer sayesinde korunmuş, orduya güven duygusu kazandırılmıştı. Artık Philippos, ağabeyi III. Perdikkas'ı öldüren İllyrialıları hedefleyen seferine çıkabilirdi. Fakat yaşlı Kral Bardylis'in barış teklifi, bu seferini ertelemesine neden oldu. II. Philippos, II. Bardylis'in kızı Audata ile evlenmesine[61] rağmen İllyrialıların elindeki Makedonya topraklarını geri almak konusunda ısrarından vazgeçmedi ve böylece savaş patlak verdi. 10.000 piyade ve 600 atlıdan oluşan ordusuyla yaşlı Kral Bardylis'in karşısına çıkan II. Philippos, savaştan muzaffer ayrılan taraf oldu. Bozguna uğrayan düşman kuvvetlerinin kaybı 7000'in üzerindeydi.[62]

57 Worthington 2014. 35 vd.

58 Dem. XXXIII.121. Diod. XVI.3.5-6. Liban. XV.42; XX.23. Just. VII.6.6; VIII.3.10. Muhtemelen üvey kardeşi Arkhelaos Philippos tarafından öldürüldü (Just. VII.4.5). Ayrıca bkz. Anson 2010, 55 vd. King 2018, 72 dn. 26.

59 Olynthos Savaşı için bkz. aşağıda (XI.3.7)

60 Diod. XVI.4.2.

61 Elis 1976, 47 vd. Carney 2000, 57 vd. King 2018, 72. II. Philippos'un Audata ile evliliğinden Kynnae adlı bir kızı oldu.

62 Diod. XVI.4.3-7. Just. VII.6.7. Bu savaşta tarafların piyade sayısı eşitti. Bardylis'in atlılarının sayısı ise 500'dü.

II. Philippos İllyrialılar karşısındaki bu zaferiyle hem III. Perdikkas'ın intikamını aldı hem de istila edilmiş Yukarı Makedonya topraklarına kavuştu. Kuzey komşularının Makedonya üstünlüğünü tanımaları bu zaferle garanti edildi. Rakip kral adaylarının destekçisi olan hiziplerin susup II. Philippos'a biat etmelerini sağlayan da aynı zafer oldu. Söz konusu biat sürecinde II. Philippos, Yukarı Makedonya'nın soylularına iktidar ortağı olduklarını düşündürecek saygın makam, mevki ve rütbe sundu. Onlar bu sayede II. Philippos'un sofrasını paylaşan, onunla av yapan ve ona danışmanlık yapan subaylar, generaller oldular. Böylece II. Philippos, Makedon aristokratlardan oluşan ve adına "yoldaşlar" (*hetairoi*) denen yüzlerce üyeli bir anayasal kurumu ihdas etmiş oldu. Söz konusu anayasal kurumun üyeleri olarak Philippos'a İÖ 358-357 yılları arasında biat edenler, Elimeia, Lynkestis, Pelaogonia ve Orestis gibi bölgelerin aristokrat savaşçılarıydı[63] ve bunların en ünlüsü, İllyria'da Makedon hâkimiyetinin kurulmasında büyük katkısı olan Parmenion'du.[64] Elimeia aristokratlarının Philippos'un dostları ve subayları arasına dâhiliyle ilgili süreç hiç kuşkusuz hanedan akrabalığının kurulmuş olduğu İÖ 360'lı yılların ikinci yarısında zaten başlatılmıştı.[65]

XI.3.3. Amphipolis, Pydna, Krenides ve Poteidaia'nın Fethi

II. Philippos, kuzeyli komşularıyla sorunlarını halledip otoritesini garanti ettikten sonra yönünü batıya çevirdi. Onun bu yönden hedefindeki ilk kent, ele geçirildiğinde kendisine bölgenin altın ve gümüş madeni işletmelerini de kazandıracak olan Amphipolis'ti. İÖ 437 yılında Atinalılar tarafından kurulmuş olan

63 Strab. IX.5.11 (Orestis). King 2018, 73.

64 İllyria da dâhil Makedonya'nın batısındaki bölgelerinin bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılıp Makedonya'nın birer parçası hâline getirilmeleri yalnızca bir süreç meselesiydi. Bu süreçte nüfus mübadelesi ve toprak bağışlarının yanı sıra kentler ve koloniler kuruldu. Bkz. Philippos'un boyun eğdirdiği halklar için bkz. Isok. *Phil.* 21. Dem. IV.48. Just. VIII.3.7-8; 5.7. Polyain. IV.2.12. Ayrıca bkz. Walbank 1940, 3. Errington 1990, 43. Worthington 2008, 35. King 2018, 74.

65 Philippos'un Elimeia Kralı II. Derdas'ın kızı Phila ile evliliği konusunda bkz. yukarıda (XI.3.2.) dn. 48. Ayrıca Philippos'un evlilikleri konusunda bkz. Tronson 1984, 117 vd. Ayrıca bkz. Borza 1992, 206-208. Carney 1992, 169 vd: 2000, 59 vd.

Amphipolis,[66] İÖ 424 yılında Atina'nın denetiminden çıkmıştı.[67] Fakat Atina, Kuzey Ege'deki çıkarları bakımından stratejik öneme sahip Amphipolis'ten hiçbir zaman vazgeçmedi. Bu nedenle Amphipolis'te Atina sempatizanı bir hizip hep oldu ve bu hizip II. Philippos'un kente saldırmış olduğu zamanda Atina'ya elçi gönderip Atinalıları kenti teslim almaya davet etti. Güçlü savunma duvarları olan Amphipolis'i, İllyrialıları yenmiş olduğu tarihten dokuz ay sonra, İÖ 357 yılı baharında kuşatan II. Philippos, olası Atina müdahalesini önlemek için Pydna kartını kullanan diplomasiye başvurdu. Atinalılara Amphipolis'e karşılık Pydna'yı öneren söz konusu diplomatik girişimin işe yarayıp yaramadığı belli değil. Fakat Atinalılar, Amphipolis elçilerinin yardım çağrısına olumlu yanıt veremediler. Böylece Amphipolis'in kendi imkânlarıyla direnişi, II. Philippos'un gelişmiş kuşatma makinaları karşısında başarılı olamadı ve kent düştü. II. Philippos, ele geçirdiği Amphipolis'teki Atina taraftarlarını kentten kovdu.[68] Zamanla tipik Makedon kenti kimliğini kazanacak olan Amphipolis'in zaptından sonra II. Philippos, ele geçirildiğinde Therma Körfezi'ni kendisine tümden kazandıracak olan Pydna kentine saldırdı ve kenti İÖ 357 yılı yazında kolayca ele geçirdi.[69] Aynı yılın sonbaharında Molossosların hüküm sürdüğü Epeiros'a giden Philippos, orada Kral Neoptolemos'un kızı Olympias ile üçüncü evliliğini yaptı.[70]

İÖ 356 yılını da krallığının doğu sınırlarını genişletecek fetihlerine ayıran II. Philippos'un bu yönde ele geçirip sınırlarına dâhil

66 Atinalılar Amphipolis'i Ennea Hodoi'da (Dokuz Yollar) kurmuşlar ve kurduktan sonra Ennea Hodoi'un adı Amphipolis olarak değiştirilmişti. Bkz. Thuk. I.100.3. King 2018, 35. Cole 1974, 59 vd.

67 Thuk. IV.104-18. Amphipolis, Spartalılar tarafından ele geçirildiğinde bu kentin garnizon komutanı Peloponnesos Savaşı'nın tarihini yazan Thoukydides'ti. Kentin düşmesinden sorumlu tutulan Thoukydides, Atinalılar tarafından 20 yıllığına sürgüne gönderildi. Bkz. Thuk. V.26.5. Amphipolis, Nikias Barışının da koşullarından birisiydi. Thuk. XVIII.16.5. Fakat Amphipolisliler Atina'yı istemediler. Bkz. Thuk. V.21.1-2.

68 Diod. XVI.8.2-3. Dem. I.9. Just. VII.6.8. Tod *GHI* 150. RO *GHI* 49. Philippos'un Amphipolis'e karşılık Pydna'yı teklif etmiş olduğu konusunda bkz. Dem. II.6. Ayrıca bkz. King 2018, 76.

69 Diod. XVI.8.3. Dem. I.9.

70 Just. VII.6.10-12; XVII.3.13-14. Plut. *Pyrr.* I.3. Athen. XIII.557b-c. II. Philippos, Olympias ile evlendiğinde Kral Neoptolemos hayatta değildi ve bu nedenle II. Philippos'un muhatabı Olympias'ın erkek kardeşi Arybbas (ya da Arymbas) oldu. Plut. *Alex.* II.1-2. Kaya 2006, 384. King 2018, 77.

etmek istediği ilk kent, Pangaios Dağı'nın doğusundaki Krenides oldu. Thasos (*Taşöz*) Adası'nın bir kolonisi olarak İÖ 360 yılında kurulan bu kentin zaptı, II. Philippos'a hem Trakya'da bir ayak basımı yer kazandırmış hem de çok yakın mesafede bulunan Pangaios Dağı'nın altın madenine ulaşım kolaylığı sağlamıştı. II. Philippos, ele geçirdikten bir süre sonra adını değiştirip "Philippoi" (=Philippi) yaptığı kentin etrafındaki bataklıkları kurutup nüfusunu yeni sakinler naklederek artırdı. Bu sayede hazinesine altın madeni işletmesinden elde ettiği gelirle yıllık 1000 *talanton* yeni gelir ilave etti.[71] Böylece II. Philippos, hem ücretli askerlere yapacağı ödeme bakımından hem de Yunan destekçileri kazanmak adına vereceği rüşvet bakımından kendisini rahatlatmış oldu.

II. Philippos'un Trakya tarafındaki seferlerinin sonraki hedefinde Atinalıların Khalkidike'de kurduğu kolonisi Poteidaia vardı. Onun bu kente saldırısını önceleyen en az iki nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Atina'nın Makedonya'ya karşı kuzeyli üç kral tarafından İÖ 356 yılının 26 Temmuz'unda kurulan ittifaka dâhil olmasıydı. İkincisi Atina'nın Müttefikler Savaşı'na (İÖ 357-355) odaklanmış olması dolayısıyla ortaya çıkan fırsattı. Nitekim II. Philippos'un İÖ 356 yılı Ağustos'unda saldırıp kuşatmak suretiyle ele geçirdiği Poteidaia'ya ne Atina'dan yardım geldi ne de kentte konuşlu bulunan Atina garnizonu Philippos karşısında etkili olabildi. II. Philippos Poteidaia'yı ele geçirdikten sonra kentte bulunan Atina garnizonu da dâhil Atinalıların hiçbirisine zarar vermedi. Onların Atina'ya dönmelerine izin verdi. Köleleştirilerek satışa çıkarılan kent sakinlerinin hepsi yerliydi. Kent ve çevresini de ilhak etmek yerine verdiği söz gereğince Khalkidike Birliği'nin lideri olan Olynthos'a bağışladı.[72] Bu arada II. Philippos, kendisini sevindiren iki zafer haberi aldı. Bunlardan birisi generali Parmenion'un İllyria'da hüküm süren Grobas ile yaptığı savaşı zaferle sonuçlandırmış olmasıydı. İkincisi Olimpia'da yarışlara katılan atının birincilik kazanmasıydı.[73]

71 Diod. XVI.8.6-7. Just. VIII.3.14-15. Steph. Byz. s.v. "Philippoi". Krenides'in İÖ 360 yılında kurulan bir Thasos kolonisi olduğu konusunda bkz. *IG* IV² 1.9. Cawkwell 1978, 43 vd. King 2018, 75.

72 Diod. XVI.8.4-5. Atina'nın da dâhil olduğu ittifakı kuran krallar şunlardı: Trakya Kralı Keriporis, Paionia Kralı Lyppeios (ya da Lykkeios) ve İllyria Kralı Grobas. Bkz. Tod *GHI* 157. *IG* II² 127. RO *GHI* 53. Ayrıca bkz. King 2018, 75 vd.

73 Plut. *Alex.* III.8. Just. XII.16.6.

XI.3.4. Tesalya Zaferi ve Methone'nin Fethi

II. Philippos'un İÖ 355 yılındaki askerî faaliyetlerinin neler olduğuna dair kesin bilgi yok. Fakat yeğeni Amyntas'ı saf dışı yaparak krallığını ilan etmesi bu yılda gerçekleşmiş olabilir. Pherailı tiranın zorbalığına karşı kendisinden yardım isteyen Larissalı Aleuadlara (*Aleuadai*) olumlu yanıt vererek Tesalya'ya gitmesi de bu yılın askerî icraatları arasında olmalıdır. Orada savaştığı Pherailı tiranı yenen II. Philippos, bu seferi sayesinde hem Tesalya süvarilerinin ordusuna dahlini sağladı[74] hem de Aleuadların bir prensesi olan Nikepolis ile evlendi. II. Philippos'un Nikepolis'ten dünyaya gelen kızına "Thessalonike" (*Tesalya zaferi*) adını vermiş olmasının nedeni hiç kuşkusuz orada kazandığı zaferi ve bu zaferin ürünü olan evliliğiydi.[75] Ertesi yılın (İÖ 354) kışında Methone'ye saldıran II. Philippos, kenti ele geçirmek için yaz ortalarına kadar kuşatma altında tuttu. Atina, kutsal savaşlar serisinin üçüncüsüne odaklandığından Therma Körfezi'ndeki bu kentin istediği yardımı zamanında veremedi. Bir Atina donanması yardım için körfeze geldiğinde ise çok geç kalmıştı. Zira kent Philippos tarafından ele geçirilmiş ve ardından yerle bir edilmişti. Kentin vatandaşlarını kovarak, onların mal ve mülklerini müsadere edip Makedonlar arasında paylaştıran II. Philippos, kuşatma sırasında bir gözüne isabet eden bir ok nedeniyle tek gözünü kaybetti. Böylece sonraki yaşamını tek gözüyle idare etmek zorunda kalan II. Philippos, ele geçirdikten sonra yerle bir ettiği ilk kent olan Methymna'yı Makedonya sınırlarına dâhil ettikten sonra Therma ve Khalkidike limanlarının tümünü denetimi altına almış oldu.[76]

74 Just. VII.6.8.

75 Philippos'un çok iyi bilinen dördüncü eşi Olympias dışındaki eşleri şunlardı: İllyrialı Audata (ondan Kynna adlı bir kızı), Elimeia Kralı Derdas'ın kızı Phila, Phrailı Nikesipolis (ondan Thessalonike adlı kızı), Larissalı Philinna (ondan Arrhidaios/Aridaios adlı oğlu vardı), Trakya Kralı Kothelas'ın kızı Meda, Hippostratos'un kız kardeşi ve Attalos'un kuzeni Kleopatra (ondan Europa adlı bir kızı oldu). Bkz. Ellis 1986, 211 vd. Carney 2000, 60 vd.

76 Diod. 31.6; 34.4-5. Just. VII.6.13-16. Dem. IV.35. Polyain. IV.2.15. King 2018, 77. Üçüncü Kutsal Savaş için bkz. Diod. XVI.23.1-33.4; 35.1-36.1; 37.1-40.2; 52.9-60.5. Paus. X.2.1-3.2. Just. VIII.1.1-2.7; 5.1-6. Ath. XIII.560b. Ayrıca bkz. yukarıda onuncu bölüm (X.8) dn. 87 vd. Demosthenes'e (IX.26) göre Philippos'un Olynthos, Methone ve Apollonia da dâhil Khalkidike'deki ve Trakya civarında yakıp yıktığı kentlerin sayısı 32 idi. Diogenes Laertios'un (V.4) aktardığı bir bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Philippos'un yakıp yıktığı Khalkidike kentleri arasında filozof Aristoteles'in memleketi olan Stageira da vardı. Büyük İskender, kendisine hocalık yapan Aristoteles'in ricası üzerine Stageira'yı yeniden inşa etti. Fakat bölgede yapılan arkeolojik araştırmalardan Demosthenes'in aktardığı bilginin abartılı olabileceği anlaşıldı. Bkz. Tsigarida 2011, 152 vd.

Makedonya Kralı II. Philippos'un güney komşusu Yunanistan hariç tüm Makedonya ve komşu ülkelerde hâkimiyetini sağlamlaştırmak adına son savaşını Methone'de yapmıştı. Bu kenti ele geçirince hâlâ Yunanistan'ın en etkili deniz gücü olan Atina'nın Kuzey Ege'deki çıkarlarına büyük darbe vurdu. Artık Therma ve Khalkidike limanları Atinalılara kapalıydı. Trakya tarafındaki madenlere de onların ulaşabilme imkânı kalmamıştı. Propontis (*Marmara*) güzergâhındaki ticaret olanağı da Byzantion'un Attika Deniz Birliği'nden ayrılmış olması nedeniyle neredeyse kalmamıştı. Sparta ve Thebai kentleri de artık II. Philippos'u yenebilecek güçte değillerdi. Bu nedenle II. Philippos, egemenlik sınırlarını Yunanistan'ı da kapsayacak şekilde genişletmek niyetiyle yönünü güneye çevirebilirdi. Söz konusu niyetin meşruiyet zemininin taşlarını döşeyecek koşullar ise Üçüncü Kutsal Savaş (İÖ 355-353) nedeniyle zaten mevcuttu.

XI.3.5. Tesalya'da Savaşlar: Yenilgi ve Zafer

Üçüncü Kutsal Savaş'ın taraflarından birisi Atina ve Sparta tarafından desteklenen Phokis'ti. Diğeri, Delphoi Amphiktyonia'sının başkanlığını yapan Thebai liderliğindeki Boiotia Birliği ile Tesalya Birliği tarafından desteklenen Lokrislilerdi. İÖ 354 yılında, II. Philippos'un Methone'yi kuşatma altında tuttuğu sırada, Kutsal Savaş'a dâhil olarak Orta Yunanistan'a giden 6000 askerli bir Tesalya ordusu, orada karşılaştığı Philomelos komutasındaki Phokis ordusuna yenildi. Fakat Philomelos aynı başarıyı aynı yılın sonlarında Thebai liderliğindeki Boiotia Birliği ordusu karşısında tekrarlayamadı, yenildi ve düşmanının esiri olmamak için oradaki bir uçurumdan atlamak suretiyle yaşamına son verdi.[77] Philomelos'un halefi olarak Phokis ordusunun başına geçen kardeşi Onomarkhos, Pherailı tiran Lykophron'u rüşvetle satın alıp kendi

77 Diod. XVI.30.1-31.5. Paus. X.2.4. Just. VIII.1.12-13. Kutsal Savaş için bkz. Buckler 2003, 397 vd. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 76.

tarafına çektikten sonra kardeşi Phayllos'un komutasındaki 7000 kişilik bir orduyu Tesalya'ya gönderdi. İÖ 353 yılı başlarında çıktığı Trakya seferini başarılı bir şekilde nihayetlendirdikten sonra Tesalya'ya gelen II. Philippos, Phayllos komutasındaki orduyla savaştı ve onu yenip Tesalya'dan kovdu. Fakat Philippos aynı başarıyı Tesalya'ya gelen Onomarkhos'un bizzat başında bulunduğu Phokis ordusu karşısında tekrarlayamadı, Onomarkhos'a yenildi. Pek çok Makedon askeri bu savaşta yaşamını yitirdi.[78]

Philippos, Makedon ordusunun başına geçmiş olduğu tarihten beri ilk kez bir savaşta yenilmişti. Bu nedenle hem kendisi hem de Makedonlar yenilginin şaşkınlığını travma derecesinde yaşamış olabilir. Zira altı yıldır kendisine olan güven ve saygıyı zaferleriyle sürekli besleyen II. Philippos, birdenbire bunları kaybetme noktasına gelebildi. Fakat çabuk toparlandı ve İÖ 353 yılında Pherailı Lykophron ile savaşmak için Tesalya'ya girdi. Phokisli Onomarkhos, emrinde bulunan 20.000 piyade ve 500 süvariyle bir kez daha Pherailı Lykophron'un yardımına koştu. II. Philippos, kendisine "*Tesalya Birliği'nin arkhon'u (başkomutanı)*" unvanını bahşeden Larissalı Aleuadların (*Aeluadai*) verdiği askerî destekle 20.000 piyadesi ve 3.000 süvarisi olan bir orduya sahipti. Askerlerini çarpışmaya sevk etmeden önce onlara hitaben yaptığı konuşmasında Tanrı Apollon'un kutsal arazisini tarıma açarak günah işleyenlere karşı savaşacaklarını hatırlattı. Sonra askerlerine Tanrı Apollon'un kutsalı olan defne ağacı yapraklarından çelenkler giyerek çarpışmalarını emretti. İÖ 352 yılında Pherai'ın 13 km güneyindeki Krokos Pedion'da (*Safran Ovası*) yapılan savaştan muzaffer ayrılan taraf II. Philippos oldu. Phokis ordusunun 6000 askeri yaşamını kaybetti. Onların kimileri savaş sırasında kimileri kaçarken

78 Diod. XVI.35.1-2. Polyain II.38.2. King 2018, 78. Worthington 2008, 61 vd. Sealey 1993, 122 vd. Lykophron'un Onomarkhos tarafından satın alınması konusunda bkz. Diod. XVI.35.4; XXXI.5; XXXIII.3. Just. 1.14. II. Philippos'un Trakya seferi için bkz. Worthington 2008, 57 vd. II. Philippos'tan önce Trakya Ksersonesos'una Khares komutasındaki 20 gemilik bir Atina donanması gitmiş ve donanma, Atina'nın Karadeniz'den ithal ettiği tahıl ticareti güzergâhı üzerinde olduğu için çok önemli bir kent olan Sestos'a saldırmış, kenti ele geçirip tüm kadın ve erkeklerini köleleştirerek satmıştı. Kersebleptes'i korkutmak amacıyla uyarı mahiyetindeki bu acımasızlık amacına ulaşmış, Kersebleptes Atina'nın Khersonesos'taki egemenliğini -Kardia hariç- tanımak zorunda kalmıştı.

öldürüldü. Ölenler arasında Phokis ordusunun komutanı Onomarkhos da vardı. Krokos (*Safran*) Ovası'ndaki bu zaferinden sonra Pherai'ı ele geçirip tiranlarını kentten kovan Philippos'a Tesalya Birliği'nin "arkhon"u (*başkomutan*) unvanı verilirken Tesalya da zaten fiilen Makedonya Krallığı'nın bir parçası hâline getirilmiş, II. Philippos'un ordusunu iki katına çıkarabilme olanağına kavuşmuştu.[79] Fakat Tesalyalılar, bu unvanı II. Philippos'a verirken onu özgürlüklerini ellerinden alan olarak değil, muhafaza etmek adına himaye eden olarak gördüler. Oysa gerçekte öyle olmadığını fark etmeleri yalnızca bir zaman meselesiydi. Zira II. Philippos, İÖ 344 yılında Tesalya'daki Makedon hâkimiyetini, Tesalya'ya dört ayrı idari bölgeye (*Tetrarkhia*) ayırıp her bir bölgeye bir "arkhon" tayin etmek suretiyle tescilledi. Artık II. Philippos, Tesalya'nın gelirlerini yalnızca Tesalya için değil, Tesalya'yı ilgilendirmeyen savaşlarda ve diğer işlerinde de kullanıyordu.[80]

II. Philippos'un bu zaferinden sonra Phokis düşmanları tarafında yer almak üzere Orta Yunanistan'a gidip Kutsal Savaş'a müdahil olması beklenirdi. Ancak Philippos, bunu yapmak yerine önceliği, kendisini İÖ 347 yılına kadar meşgul edecek olan Tesalya ve Khalkidike meselelerine adadı.[81] İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz bu meseleleri hallettikten sonra Kutsal Savaş'a müdahil olduğunda ise mücadelenin muzaffer tarafı olmayı savaş ile değil diplomasiyle başarmayı tercih etti. II. Philippos'un bu tercihinin nedeni kazanılacak zaferin Thebai hanesine yazılıp onu güçlendireceğini düşünmesiydi. Bu nedenle Thebailıların kendisinden istediği askerî desteğine kerhen denecek kadar küçük bir askerî birlik göndererek yanıt verdi. Ardından Phokis ile gizli yürütülen barış müzakerelerini başlattı. Tanrı Apollon'a ait kutsala saldırının cezası ağırdı. Zira ceza, saldırgan kentin reşit yaştaki tüm erkeklerinin öldürülmesini gerektiriyordu. II.

79 Diod. XVI.35.3-6. Paus. X.2.3. Just. VIII.2.1-7. II. Philippos'un "arkhon" unvanı konusunda bkz. Tod *GHI* 147. *IG* II² 116. Buckler 1980, 116, 247 vd. Pomeroy 2018, 312 vd.

80 Dem. VI.22; IX.26; XVII.48. Theopompos, *FGrH* 115 F 208-209. Philippos'un Tesalya'nın yönetimiyle ilgili reformunun aslında tetrarkhiha sistemi olup olmadığı tartışmalıdır. Bu konuda bkz. Westlake 1935, 191 vd. Buckler 2003, 420 vd. dn. 41. King 2018, 88 dn. 60.

81 Worthington 2014, 56 vd. Ayrıca bkz. aşağıda (XI.13.67).

Philippos, ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Philokrates Barışı sonrasında düzenlediği barış müzakerelerinde Phokislilere söz konusu cezanın yerine daha insani olan teslim şartları sundu. Buna göre Phokis, liderliğini yaptığı birliği dağıtıp köylere ayıracak, köylerin hiçbiri diğerine 1800 metreden daha yakın olmayacak ve her köyde olması gereken hane sayısı 50'yi aşmayacak. Kutsal hazineden Phokisliler tarafından çalınan paralar, her yıl 60 *talanton* olmak üzere tamamı ödeninceye kadar Phokis'in atlı ve yaya birlikleri olmayacak ve Phokisliler Delphoi Amphiktyonia'sındaki üyeliğini II. Philippos'a devredecekti. Ayrıca Phokis destekçileri de paylarına düşen cezaya çarptırıldılar. Örneğin Atina'nın *promenteia* (Delphoi kâhinine danışma önceliği) hakkı elinden alındı ve bu hak II. Philippos'a verildi. Phokisliler, II. Philippos tarafından kendilerine önerilen barış koşullarını İÖ 346 yılı yazında kabul ettiler.[82] Böylece Üçüncü Kutsal Savaş, silaha başvurulmadan nihayetlendirildi ve II. Philippos, tanrıyı memnun edecek bu barışın mimarı olarak Yunan dünyasındaki itibarını artırdı. Ayrıca Phokis'in Delphoi Amphiktyonik Birliği Meclisi'ndeki oyunu alarak çoğunluk oyunu garanti eden II. Philippos'a, üç dönem boyunca (12 yıl) Pythia Oyunlarına başkanlık etme hakkı verildi. Üç dönem üst üste bu hakkı kullanma olanağına sahip ilk kişi olarak II. Philippos, ilk başkanlığını ertesi yıl düzenlenen Pythia Oyunlarında yaptı ve böylece sahip olduğu güç ve nüfuzunu tüm Yunan dünyasına duyurma fırsatını buldu.[83]

XI.3.6. Tesalya, Epeiros ve Trakya

Philippos'un Krokos Pedion zaferinden sonraki hedefinde Tesalya limanı Pagasai ile güney-kuzey trafiği bakımından stratejik öneme sahip Magnesia kenti vardı. Her iki yerleşmeyi de ele geçirdikten sonra Tempe vadisini egemenlik sınırlarına dâhil eden II. Philippos, Orta Yunanistan'daki Phokis'e düzenlemeyi düşündüğü sefer öncesinde Thermopylai Geçidi'ni ele geçirmeyi planladı. Ancak Philippos, bu planını Atina engeli nedeniyle bir

82 Diod. XVI.60. 1-4. Dem. XIX.53-64. Worthington 2014, 66. Buckler 2003, 449 vd. Sealey 1993, 157 vd. Philokrates Barışı için bkz. aşağıda (XI.4) dn.98.

83 Atina, II. Philippos'un Delphoi Amphiktyonia'sına üyeliğini ve sahip olduğu yetkisini tanımadı. Hem Atina hem de Sparta, II. Philippos başkanlığında kutlanan Pythia Oyunlarına katılmadı. Bkz. Dem. XIX.128.

girişim olmaktan öteye geçiremedi ve yeniden Trakya'ya döndü.[84] Trakya Krallığı, İÖ 360 yılında ölen Kral Kotys'ün üç oğlu arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle üçe bölünmüş ve üçü de Makedonya Kralı II. Philippos'a bağımlı olmayı kabul etmişti. Fakat onlardan birisi, Kersobleptes, bağımlılığı reddedince II. Philippos onun ülkesini istila etti. Fakat İÖ 352 yılında Kersobleptes'e ait bir kaleyi kuşattığı sırada hastalandı ve başkenti Pella'ya döndü. Hastalığı Atina'da öldüğüne dair söylenti çıkarılacak kadar çok ciddiydi. Bu nedenle o, iyileşinceye kadar uzun bir süre başkenti Pella'da kaldı. Söylentiler nedeniyle çıkabilecek olası isyanlara ise alınan önlemlerle engel olundu. İÖ 350 yılına gelindiğinde II. Philippos sağlığına kavuşmuştu. Epeiros Krallığı'nın Makedonya Krallığı'na bağımlı bir vasal devlet hâline gelmesi söz konusu yılda oldu.[85]

XI.3.7. Olynthos Savaşı: Khalkidike'nin İlhakı

II. Philippos, İÖ 350'li yıllarda egemenlik sınırlarını doğu yönünde Kersonesos'a (*Gelibolu*), güneyde Tesalya'yı da içine alacak şekilde Kuzey Yunanistan içlerine kadar genişletmişti. Söz konusu sınırlar içinde yer alan Olynthos kentinin liderliğindeki Khalkidike Birliği II. Philippos'un müttefikiydi. Buna rağmen Olynthoslular, kuzeyli komşularının her birini vasal krallıklar hâline getiren ve egemenlik sınırlarını sürekli genişletmek suretiyle çok büyük bir güç hâline gelen II. Philippos'un kendilerini yutacağından korktular. Kuzey Ege'deki çıkarlarını II. Philippos lehine neredeyse tamamen kaybeden Atina da II. Philippos'un artan gücünden rahatsızdı. Dahası gidişat Orta Yunanistan'daki Atina çıkarlarının da II. Philippos lehine kaybedileceği yönündeydi. Tüm bunlar, Olynthos ile Atina'nın yakınlaşmasına ve Olynthosluların II. Philippos ile İÖ 357 yılında yaptıkları ittifakı bozarak II. Philippos'un tahtında gözü olan üvey kardeşine kucak açıp sığınma olanağı vermelerine yol açtı.[86]

84 Diod. XVI.38.1-2. Dem. XIX.83-84. Just. VIII.2.8-12. Pherai'ın ele geçirilmesi konusunda bkz. Diod. XVI.37.3. Pagasai ve Magnesia için bkz. Dem. I.12-13. Isok. *Phil.*21. Ayrıca bkz. King 2018, 79 vd.

85 Just. VIII.6.4-8. Epeiros Kralı Arybbas'ın (=Arymbas) statüsü konusunda bkz. Hammond 1974, 66 vd (vasal). Errington 1990, 44 (sürgün). King 2018, 80.

86 Dem. III.7; IV.17. Just. VIII.3.10-11. King 2018, 80.

II. Philippos Olynthosluların doğrudan kendisini hedefleyen düşmanlıklarına onlara savaş açarak yanıt verdi. Ancak Olynthos kenti, II. Philippos'un İÖ 349 yılında başlattığı bu savaşın doğrudan hedefi olmadı. Çünkü II. Philippos, önce Khalkidike Yarımadası'nın küçük kentlerini ele geçirecek, sonra Olynthos'a saldıracak ve böylece yakın çevre yardımından yoksun bir kentle savaşıyor olacaktı. Nitekim onun tarafından kuşatılarak ele geçirilen Khalkidike'nin ilk yerleşmesi Zereia Kalesi oldu.[87] Sonra Khalkidike'nin diğer küçük kentleri tek tek zapt edildi. Khalkidike'nin Mekyberna Limanı'yla Torone Limanı ise içerden ihanetler sayesinde savaş yapılmadan ele geçirildi.[88] Böylece Atina'dan deniz yoluyla gelecek yardımın önüne geçilmiş oldu.

Atina'nın Khalkidike'deki savaşa gereğince müdahale etme imkânı zaten kalmamıştı. Zira Attika Deniz Birliği üyesi olan Euboia (*Eğriboz*), isyan ederek birlik üyeliğinden ayrılmıştı ve bu nedenle Atina tamamen Euboia'ya odaklanmıştı.[89] Euboia'nın isyanında Philippos'un bir parmağının olup olmadığı bilinmiyor, fakat II. Philippos büyük bir orduyla doğrudan Olynthos'u hedefleyen saldırısını, Euboia isyanının patlak vermesinden hemen sonra, İÖ 348 yılının Mart ayında başlattı ve karşısına çıkan Olynthosluları iki kez üst üste yendi. Ardından Olynthos kentini kuşattı. Kent duvarlarına yönelik şiddetli saldırıları sırasında çok kayıp veren Philippos'un işini, rüşvetle satın aldığı iki Olynthoslu kolaylaştırdı.[90]

87 Diod. XIV.52.9; Dem. XIX.266.

88 Diod. XVI.53-54. Dem. VII.40; IX.56. Mekyberna, Olynthos'un limanıydı. Torone ise Khalkidike'nin Sithonia Yarımadası'nın güney ucundaydı. Ayrıca bkz. yukarıda yedinci bölüm (VII.13) dn. 167.

89 Atinalılar, Euboia'nın Khalkis kentinde hüküm süren Kallias, adada Atina'ya isyan bayrağı çekenlerin başında geliyordu. Adanın bir başka kenti Eretria'da hüküm süren Ploutarkhos, Kallias'a İÖ 349 yılında savaş açtı ve Atina, Ploutarkhos'un yardım çağrısı üzerine savaşa müdahale etti. Kallias yenildi ve Makedonya'ya kaçtı. Aiskhin. III.85-88. Dem. V.5. Plut. *Phok.* 12-13. Ayrıca Atina'nın Euboia'ya odaklanması konunda bkz. King 2018, 83. Carter 1971, 418 vd.

90 Diod. XVI.53-54. Dem. VIII.40; IX.56; XIX.265. Philoch. F156. Suda s.v. "Karanos". King 2018, 82. Worthington 2014, 59 vd. Sealey 1993, 141 vd. Olynthoslular yardım için müttefiki Atina'ya başvurdular ve Atinalılar onların yardımına ilki Khares'in, ikincisi Kharidemos'un komutasında olmak üzere iki kez destek kuvveti gönderdiler. Khares'in emrinde 30 savaş gemisi (trier) ile Khalkidike'ye giden 2000 peltast vardı. Kharidemos'un komutasındaki peltastların sayısı ise 4000, atlıların sayısı 150'ydi. Kharidemos, Khalkidike'nin bazı kentlerini yeniden ele geçirdi. Fakat nihayetinde her ikisi de II. Philippos karşısında başarılı olamadı. Bkz. Jones 2016. King 2018, 81. Worthington 2014, 59 vd.

91 Syll³ 1. 332. King 2018, 83. Worthington 2014, 60. Philippos, Atinalı esirleri Philokrates barışı sonrasında serbest bıraktı. Bkz. aşağıda dn. 98.

92 Diod. XVI.55.1-2. Dem. XIX.192. Ayrıca bkz. King 2018, 82. Atinalı esirler konusunda bkz. Dem. XIX.230. Aiskhin. II.15. King 2018, 83.

93 Bkz. yukarıda dn. 68 ve 69.

Hainlerin yardımıyla Olynthos kentini ele geçiren Philippos, yaş ve cinsiyet ayrımı yapmadan Olynthosluların tümünü köleleştirdi. Hem onları hem de onların mal ve mülklerini kamulaştırarak sattı. Kentte ele geçirdiği Atinalıları ise yapılacak barış görüşmelerinde iyi bir koz olacağını düşünerek alıkoydu. Bu arada Olynthos kentini yakıp yıkarak yerle bir etti. Khalkidike Birliği'ni dağıtarak tüm yarımadayı Makedonya Krallığı'nın bir parçası hâline getirdi.[91] Askerlerinin başarısını onlara hediyeler vererek ödüllendiren, zafer kutlamalarını Dion'daki Makedon olimpiyatı festivalinde düzenlediği ziyafet (*symposion*) ve sanat yarışlarıyla devam ettiren II. Philippos, misafir ve dostlarını (*philoi*) da gerektiğinde onların desteğini alabilmek için hediyelerle şaşırttı.[92]

XI.4. Atina ve II. Philippos: Philokrates Barışı

Atina ile II. Philippos'un ilişkileri, ikincisinin Makedonya'da devlet yönetiminin başına geçmiş olduğu yıllarda dostça başladı. Zira o zaman II. Philippos, taht iddiacılarını güçlendirecek olası her desteği dikkate alarak gereken önlemleri alıyordu. Onun bu önemlerinden birisi de Amphipolis'in Atina'ya verilmesini taahhüt etmesi, sonradan Amphipolis'e karşılık olarak Pydna'yı önermiş olmasıydı. Ancak II. Philippos bu önerilerinin arkasında durmadığı gibi her iki kenti de İÖ 357 yılında silah zoruyla ele geçirip Makedonya sınırlarına dâhil etti.[93] Atina'nın Makedonya düşmanlığının miladı bu nedenle İÖ 357 yılı oldu. Fakat söz konusu düşmanlık ne bu iki kentin II. Philippos tarafından ele geçirilmiş olduğu yılda ne de daha sonra, Atina'nın Kuzey Ege'deki müttefiklerinin ve çıkarlarının II. Philippos tarafından ele geçirilme sürecinde bir sıcak çatışmaya dönüştü.

II. Philippos'un saldırgan ve yayılmacı politikası karşısında Atina'nın pasif olmasının nedeni ekonomisinin kötü olmasıyla

ilgiliydi. Zira Peloponnesos Savaşı, Atina'nın ekonomisini felç etmişti. Atinalılar, ekonomilerini yeniden düzeltebilmek için barışçı politikaları desteklemek zorunda kalmışlardı. Bu politikanın ünlü savunucularının başında ise Euboulos (ya da Eubulus) geliyordu. Euboulos'un Müttefikler Savaşı (İÖ 357-355) sonunda Atina Halk Meclisi'ne onaylattığı bir yasayla bir "Gösteri Fonu" kurulmuş ve bu fon sayesinde Atina'nın yıllık geliri birkaç yıl içinde 137 *talanton*dan 400 *talanton*a çıkarılmıştı. Dinsel festivallerin yanı sıra yolların tamiri ve tahkimat işlerinde kullanılan fonun bir kısmı da Atina halkına dağıtılıyordu.[94] Bu nedenle fonun varlığı zengin ve fakir arasındaki gerginliği de yok denecek kadar önemsizleştirmiş, kentin savaş taraftarı şahin politikacılarına bu nedenle uzun bir süre itibar edilmemişti. İÖ 340'lı yıllarda şahin politikacı olarak sivrilen Atina'nın ünlü hatibi ve devlet adamı Demesthones'in bile İÖ 351 yılına kadar barışçı bir siyasetçi olan Euboulos taraftarları arasında yer almasının nedeni buydu.

Atina ve doğal olarak Thebai ve Sparta, hatta Khalkidike'nin güçlü kenti Olynthos bile İÖ 350'li yılların sonlarına kadar gelecekte kendilerini de yutacak bir büyük tehdidin II. Philippos'un şahsında tebarüz edeceği düşüncesine muhtemelen hiç sahip olmadılar. Ancak öyle görülüyor ki Demosthenes, Philippos'un tehlikeli yükselişinin farkındaydı ve bu tehdidin zamanında önlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle II. Philippos'a karşı şahin politikanın öncülüğünü yapan bir siyasetçi olarak Atina halkına hitap eden *Philippikos* adlı söylevlerini vermeye başladı. Demosthenes, söz konusu söylevler (*Philippikoi*) serisinden ilkini İÖ 351 yılında verdi. II. Philippos'a kin kusarcasına saldırdığı bu söylevinde II. Philippos'tan hükmetme hırsına sahip bir zorba, Atina'yı köleleştirmek isteyen bir barbar olarak söz etti ve Atinalıları II. Philippos'a karşı savaşmak için hazırlık yapmaya davet etti. Sonraki üç söylevini İÖ 349 yılının Eylül ya da Ekim ayında Olynthosluların Atina'dan askerî yardım istemesi üzerine verdi. Söz konusu yardıma duyulan ihtiyacın nedeni, II. Philippos'un Olynthos kentini ele geçirmek için saldırmasıydı. Demosthenes'in *Olynthiakos* adını taşıyan bu söylevlerinden etkilenen Atina halkı,

94 Worthington 2014, 10, 56. Cawkwell 1963, 47 vd. "Gösteri Fonu" adını, fon tarafından finanse edilen dinsel festivallerdeki gösterilerden almıştır.

hem Euboulos'un II. Philippos'a karşı bir genel Yunan ittifakı oluşturulması fikrini hem de Olynthos'a askerî yardım gönderilmesi teklifini onayladı. Fakat Atina'nın gönderdiği askerî birliklerin Olynthos'u II. Philippos'tan korumaya bir faydası olamadı.[95]

II. Philippos'un Olynthos'ta ve ardından Kutsal Savaş'ta kazandığı zaferleri, nihayet Euboia'daki Atina denetimini yok edecek kadar güçlü etkiye sahip olması, başta Demosthenes olmak üzere Atina'nın şahin siyasetçilerini ihtiyatlı olmaya zorladı. Söz konusu ihtiyatın bir nedeni de II. Philippos'a dair söylentilerdi. Bu söylentilere göre II. Philippos, Thebai'ın davetiyle Orta Yunanistan'ı istila edip Phokis'i ele geçirecekti.[96] Tüm bunlar, zamanın önde gelen siyasetçilerden birisi olan Philokrates ve onun gibi düşünen barışçı siyasetçilerin işini kolaylaştırdı. Ekonomik bakımdan iyi durumda olmayan Atina'nın barış görüşmeleri başlatmasının gerektiğini savunan Philokrates'in tasarısı halk meclisinde makul bulundu. Böylece barış antlaşmasının (*Philokrates Barışı*) kendi adıyla anılmasını sağlayacak olan Philokrates ile Demostenes ve Aiskhines gibi zamanın önemli hatip ve siyasetçilerinin de aralarında bulunduğu 10 kişilik bir elçi heyetinin içinde yer alarak barış müzakerelerini başlatmak göreviyle Makedonya'ya gönderildi. Müzakereler karşılıklı elçi heyetlerinin gelip gitmesi, yeminlerin alınması şeklinde devam ederken II. Philippos kararlarında netti. Fakat Atina tarafında sert tartışmalar, elçiler arasında karşılıklı ve ağır suçlamaların söz konusu olduğu bir süreç yaşandı.[97] Nihayetinde taraflar barış antlaşmasının maddeleri üzerinde uzlaştılar. Böylece tarihe *Philokrates Barışı* denilerek mal edilen antlaşma İÖ 346 yılında imzalandı. Antlaşmanın içeriğiyle ilgili ayrıntılar bilinmiyor. Ancak taraflar savaş öncesinde sahip olduklarını korudular. Bunun anlamı Amphipolis'in Makedonya'nın olmaya devam

95 Worthington 2014, 59 vd. Euboulos'un teklifi konusunda bkz. Dem. XIX.303-307. Aiskhin. II.8; 79. Diod. XVI.54.1. King 2018, 83 vd. Demosthenes'in söylevleri konusunda ayrıca bkz. Sealey 1993, 138 vd., 79 vd. Ryder 2000, 49 vd. Milns 2000, 206 vd.

96 Howatson 2013, 731.

97 Aiskhin. II.18-22; 34-35; 47; 70. Dem. XIX.169. Just. VIII.4.1. (Atinalı elçiler). Theopompos *FGrH* 115 F 165. Dem. XIX.69.2. Aiskhin. III.72; 76. Just. VIII.4.2 (Philippos'un Atina'ya giden elçileri: Parmenion ve Antipatros). Ayrıca bkz. King 2018, 84 vd. Worthington 2014, 63 vd. Sealey 1993, 145 vd.

ettiğidir. İkinci Attika-Delos Deniz Birliği üyesi kentler de barışa dâhil edildi. Böylece Philippos da birliğin müttefik üyeleri arasına dâhil oldu. Fakat Phokis ile Atina'nın Trakya'daki müttefikleri antlaşmanın dışında tutuldular ki bu, Atinalıların onları II. Philippos karşısında yardımsız bırakacağı anlamına geliyordu.[98] Philokrates Barışı'nın bir önemli sonucu da Olynthos'ta esir olarak tutulmakta olan Atinalıların II. Phlippos tarafından serbest bırakılmasıydı.[99]

XI.5. Barış Döneminde (İÖ 346-339) II. Philippos ve Yunanistan

Philokrates Barışı, II. Philippos'un hanesine yazılacak bir diplomasi başarısıydı. Zira bu antlaşma II. Philippos'un egemenlik sınırlarını Kuzey ve Orta Yunanistan'ı da içine alacak şekilde fiilen genişlemişti. Thermopylai Geçidi artık doğrudan Philippos'un denetimindeydi.[100] Ancak Atina'nın antlaşmaya sadakati, birkaç yıl sonra, Philippos'un Orta Yunanistan'ı istila edeceğine dair bir emarenin kalmaması üzerine azaldı. Phokis'in Delphoi Amphiktyonia'sından çıkarılması ve yerini II. Philippos'un alması hem Atina hem de Sparta tarafından protesto edildi. Her iki kent de Makedonya Kralı II. Philippos'un başkanlık yaptığı Pythia Oyunlarına bu nedenle temsilci göndermedi.[101]

Philokrates Barışı resmileştirildikten sonra başkenti Pella'ya dönen II. Phlippos, İÖ 346-345 kışını orada geçirdi. O zaman Pella'ya gelen Tesalyalı at tüccarlarının evcilleşmemiş bir atını yalnızca oğlu İskender'in sakinleştirebildiğine tanık olmuş ve gelecekte *Boukephalos* adıyla ünlenecek olan bu atı İskender için satın almıştı.[102] Sonraki birkaç yılını krallık sınırları içindeki ve dışındaki sorunları çözecek önlemleri almaya ayırdı. Bu önlemlerden

98 Aiskhin. II.53, 70; III.67-68. Dem. XIX.48.87; 278. Philokh. *FGrH* 328 F53. King 2018, 84 vd. Pomeroy 2018, 315. Worthington 2014, 62 vd. Buckler 2003, 447 vd.

99 Dem. VII.38; XIX.168-170. Atinalıların II. Philippos'un elinde bulunan Atinalı esirlerin bırakılmasını görüşmek üzere gönderdiği ikinci elçilik için bkz. Aiskhin. II.97-118. Dem. XVIII.18.25-32; XIX.150-176. King 2018, 85 vd.

100 Buckler 2003, 449. Geçidi denetim altında tutan Makedon garnizonu Nikaia'da konuşlandırmıştı. Bkz. Aiskhin. III.138.

101 Dem. XIX.128.

102 Plut. *Alex.* VI. Marsyas *FGrH* 135-136. Willekes 2014, 54 vd. King 2018, 86 vd. Ayrıca bk. aşağıda on ikinci bölüm dn. 8.

birisi krallığının Trakya tarafındaki homojen karakterli kabilesel iskânların nüfus yoğunluğunu, etnik ve kültürel anlamda farklılaştırmaktı. II. Philippos, sınır güvenliğini de güçlendirmede işe yarayan bu önlemini yeni kentler kurarak, nüfus aktarımları ve mübadeleleri yaparak, ele geçirdiği esirleri kurduğu kentlere yerleştirerek uyguladı.[103] Bu arada İllyria Kralı Pleuratos'un isyanını bastırıp pek çok kasaba ve ganimet ele geçirdi.[104]

II. Philippos'un Philokrates Barışı'ndan sonraki eylemleri arasında Yunanistan kaynaklı sorunlar da vardı. Bunlardan birisi Tesalya'daki idari reformuydu. Onun bu reformuyla Tesalya dört idari bölgeye (*tetrarkhia*) ayrıldı. Her bir bölgenin (*tetrarkhia*) yönetimini tayin ettiği bir yöneticiye (*arkhon/tagos*) emanet eden II. Philippos'un[105] ilgilendiği sonraki sorunların yaşandığı yerlerden birisi Peloponnesos, diğeri Euboia Adası'ydı. Peloponnesos'taki (*Mora*) müttefiklerini (Argos, Messenia, Elis ve Arkadia) Sparta'ya karşı koruyacak önlemlerini İÖ 344 yılında alan II. Philippos, Euboia'nın (*Eğriboz*) Eretria kentindeki taraftarlarının da iktidarını sağlamlaştırdı.[106] II. Philippos'un Peloponnesos'un siyasetine müdahil olması öyle görülüyor ki Atinalıları korkuttu. Bu nedenle onlar, Demosthenes'i, onun *Philippikos* adlı söylevler serisinin ikincisini vermiş olduğu İÖ 344 yılında bir elçi heyetinin başkanı olarak Peloponnesos'a gönderdiler. Onların görevi, Philippos'un Argos ve Messenia'daki etkisini kırmaktı.[107] Fakat öyle görülüyor ki II. Philippos, sonraki iki yıl boyunca Peloponnesos'taki müttefikleriyle ilgili bir sorun yaşamadı.

İÖ 342 yılında Epeiros'a giden II. Philippos, orada karısı Olympias'ın kardeşi Aleksandros'un tahta oturmasını sağladı[108] ve Epeiros-Aitolia arasındaki kıyı bölgesi kentlerinden üçünü (ya da dördünü) Kral Aleksandros adına ele geçirdi. Sonra Korinthos'un

103 Just. VIII.5.7-6.2. Archibald 2006, 469 vd. King 2018, 87.

104 Dem. XVIII.67. Didymos, XII.64-XIII.2. King 2018, 88. Ayrıca savaşa dair geniş bilgi ve sorunlu yönler konusunda bkz. Elis 1976, 136. Wilkes 1992, 121 vd. Dydimos, 238 vd. Riginos 1994, 103 vd.

105 Dem. VI.22; IX.26; XVII.48. Theopompos, *FGrH* 115 F 208-209. Ayrıca bkz. yukarıda dn. 80.

106 Dem. VIII.18, 36, IX.12, 33, 57-66, XVIII.71, XIX.22, 87, 220, 326. Aiskhin. III.89-93. Ayrıca bkz. Ellis 1986, 165 vd. Worthington 2008, 125. King 2018, 88.

107 Ryder 2000, 72.

108 Dem. VII.32. Just. VIII.6.7-8. Diod. XVI.72.1. Sealey 1993, 176.

önemli bir kolonisi olan Ambrakia'ya saldırdı. Korinthos ve Atina'nın protestosuna neden olan II. Philippos'un bu saldırısı, Philippos'un İÖ 343 yılından beri müttefiki olan Peloponnesos kentlerini (Argos, Messenia ve Megalopolis) olumsuz etkiledi ve Atina ile ittifak yapan söz konusu kentlerde II. Philippos karşıtları iktidar oldular.[109] Euboia'da ise Philippos taraftarı zorbaların iktidarına son verilerek Euboia Birliği yeniden kuruldu.[110] Bu arada İÖ 351 yılından beri II. Philippos'un inatçı bir düşmanı olarak ona karşı mücadelesini hız kesmeden devam ettiren Atina'nın ünlü hatibi Demosthenes, artan II. Philippos karşıtlığından yararlanarak muhalif mücadelesinin şiddetini artırdı.[111] "R" harfini söyleyemediği için "batalos" (*kekeme*) lakabıyla da tanınan Atina'nın bu ünlü hatibine göre Philokrates Barışı antlaşması iptal edilmeliydi. Bu nedenle o, Makedonya Kralı II. Philippos'un Atina'ya gönderdiği elçileri vasıtasıyla antlaşmanın güncellenerek güçlendirilmesi talebine muhalif oldu ve bir konuşma yaparak talebin Atina Halk Meclisi'nde reddedilmesini sağladı.[112] Bu arada Makedonya Kralı II. Philippos, İÖ 342 yılında gittiği Trakya'da Odrysia Krallığı'nın isyancı hükümdarı Kersobleptes ve onunla birlikte hareket eden Kral Teres'e karşı savaşıyordu. Bölgenin bir başka Trak kabilesi Getlerle (*Getai*) ittifak yapan II. Philippos, bu ittifakı Getlerin kralı Kothelas'ın kızı Meda ile altıncı evliliğini yaparak hanedan akrabalığı temelinde güçlendirdi. Kothelas'ın

109 Aiskhin. III.83. *IG* II² 225. Ellis 1986, 158 vd. Selay 1993, 176 vd. Harris 1995, 107 vd.

110 Diod. XVI.74.1. Philokh. *FGrH* F159, 160. King 2018, 89. İÖ 343-342 yıllarındaki Euboia için ayrıca bkz. Ellis 1986, 162 vd.

111 Dem. VII.32, IX.34, X.10, 34, XVIII.244. Theopompos, *FGrH* 115 F 206-207. King 2018, 88. Demosthenes'in yaşamı konusunda bkz. Stuttard 2016, 178 vd.

112 Dem. VII.18-23; 30-32. Ryder 2000, 72 vd. Howatson 2013, 230 vd. King 2018, 89. Demosthenes'in kekemeliği konusunda bkz. Plut. *Dem.* IV.3. Fakat Demosthenes de Philokrates Barışı'nı müzakere eden elçi heyetinde yer almıştı ve heyette yer alan o ve diğerleri birbirlerini suçlayarak şiddetli tartışmaların tarafları oldular. II. Philippos'tan rüşvet almakla suçlanan Philokrates kaçtı ve sürgün yaşamak zorunda kaldı. Demosthenes, suçlamaları kendi üzerinden elçi heyetinin diğer üyelerine atmak için elinden geleni yaptı. Ona göre Atina'nın güvercin siyasetinin liderliğini yapan Aiskhines, II. Philippos'tan rüşvet almıştı ve antlaşmanın imzalanmasının sorumlusu da Aikhines idi. Bu konuda bkz. Sealey 1993, 175 vd. Buckler 2003, 460 vd. Pomeroy 2018, 315.

da verdiği destekle hem Odrysia krallarıyla hem de İskit (*Skythes*) Kralı Atheas'a karşı savaştı. Kersobleptes ve Teres'i yenerek onları kendisine bağımlı hâle getiren II. Philippos'un ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Byzantion kuşatmasından sonra başlattığı İskit Kralı Atheas'a karşı savaşı ise çok zorlu ve uzun süreli oldu. Fakat II. Philippos, İÖ 339 yılının yazına kadar devam eden bu savaşı galibiyetle nihayetlendirdi.[113]

İÖ 340'lı yılların ikinci yarısında II. Philippos'un alakadar olduğu bir başka konu 13 (ya da 12) yaşındaki oğlu İskender'in (=*Aleksandros*) eğitimiydi ve o, bu eğitim için zamanın ünlü filozofu Aristoteles'i düşünmüş ve hocalık yapacağı okulu, Pella'dan atlı arabayla bir günlük mesafede bulunan Mieza'da kurmuştu. Stageiralı (Stagira: Khalkidike'de) Aristoteles, II. Philippos'un kraliyet sarayına yabancı değildi. Zira onun babası Nikomakhos, III. Amyntas'ın doktoru olarak başkent Pella'daki kraliyet sarayında hizmet vermişti.[114] II. Philippos'un yakın arkadaşlarının çocukları olan akranlarıyla birlikte iki (ya da üç) yıl boyunca, 16 yaşına kadar Aristoteles'ten ders alan İskender, başkent Pella'ya döndüğünde babası II. Philippos Byzantion kuşatmasıyla meşguldü. Bu nedenle Yukarı Strymon (*Struma*) Nehri bölgesinde yaşayan isyancı Trak kabilesi Maidlere (*Maidoi*) karşı düzenlenecek seferde orduya komuta etmek görevini kral vekili olarak İskender üstlendi. Maidlerle yaptığı savaştan İÖ 340 yılı yazında zaferle ayrılan İskender, babası II. Philippos'u örnek alarak orada bir kent kurdu ve bu kente Aleksandroupolis adını verdi.[115]

XI.6. Perinthos ve Byzantion: II. Philippos'un Neticesiz Kuşatmaları

İskender Maidlere karşı seferini nihayetlendirdiğinde babası II. Philippos, Trakya'nın Propontis kıyısındaki kenti Perinthos'u

113 Dem. VIII.44, X.5. Just. IX.1.9-2.16 Theopompos, *FGrH* 115 F 110. Athen. XIII. 557b-e (Satyrus F 5). Ellis 1986, 166 vd (Trakya seferi), 185 vd (İskit seferi). Archibald 2006, 472 vd. Atheas ile savaş konusunda ayrıca bkz. aşağıda dn. 118.

114 Diog. Laert. V.1 vd. Suda, s.v. "Nikomakhos". Ayrıca İskender'in eğitimi konusunda bkz. Kaya 2006, 389 vd.

115 Plut. *Alex.* IX.1 vd. Just. IX.1.8. Hamilton 1969, 22 vd. Kaya 2006, 393; 2019, 30 dn. 10. Worthington 2014, 97.

(*Marmara Ereğlisi*) kuşatıyordu. Daha önce II. Philippos'un müttefiki olan bu kentin kuşatılma nedeni bilinmiyor. Kent, tahıl ticaretinin trafiğini denetleyen stratejik bir yerde bulunmasıyla önemliydi. Fakat II. Philippos Perinthos'u ele geçirmek için 30 bin askeri olan ordusuyla kenti kuşatıp baskı yaptı. Mancınıklar, koçbaşları, lağım kanalları, kent surlarının boyunu aşan kulelerin inşası gibi her tür kuşatma tekniğini kullandı. Hem diplomasiyle hem de rüşvetle içerden hain satın alma yöntemine başvurdu. Fakat hiçbirisi işe yaramadı. Yıkılan duvarların yerine hemen yenisini inşa eden Perinthoslular, Byzantion (*İstanbul*) kentinin asker, silah ve diğer ihtiyaçların giderilmesi anlamında sağladığı yardımdan da cesaret alarak gece gündüz saldıran Makedonya Kralı II. Philippos'a karşı müthiş bir savunma savaşı yaptılar. Ağır kayıplar vermelerine rağmen pes etmediler. Nihayet onlar, kendilerini destekleyenler arasında Pers kralının emrine binaen satrapların da katılması ve onlar tarafından paralı asker, silah, erzak ve malzeme gibi diğer ihtiyaçların ziyadesiyle sağlanması üzerine göğüs göğüse savaşlar yapma imkânını da elde ettiler. Tarafların bu savaşta kayıpları çoktu. II. Philippos, doğal tahkimatının da avantajından yararlanan Perinthos'u ele geçirmede başarılı olamayacağını sonunda anladı ve kuşatmayı kaldırdı. İkiye ayırdığı ordusunun bir kısmını Perinthos'ta bırakırken geri kalan büyük kısmıyla Perinthos'a (*Marmara Ereğlisi*) her tür yardımı veren Byzantion'a saldırdı ve sonra kenti kuşattı.[116]

II. Philippos, sahip olduğu gelişmiş kuşatma makinalarını ve bilinen her tür kuşatma tekniklerini kullanmasına rağmen Byzantion'u da ele geçirmeyi başaramadı. Bu arada Atinalılar, II. Philippos'un Byzantion'a saldırmış olduğunu öğrendiler. Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Bosporos'taki (*İstanbul Boğazı*) çıkarlarını korumak için bölgeye Khares komutasında bir donanma gönderdiler. Bu donanmanın kuşatılan kentlere bir yardımı söz konusu olmadı. Fakat Atinalıların Perslerle görüşmesi, öyle görülüyor ki Philippos tarafından düşmanca bir girişim olarak değerlendirildi. Bu nedenle Atina'ya savaş ilan etti. Sonra

116 Diod. XVI.74-76. Just. IX.1.1-6. Arr. *Anab.* II.14.5. Paus. I.29.10. Philokh. *FGrH* 328 F54. Hammond-Griffith 1979, 568 dn. 4. Sealey 1993, 187.

Bosporos'un (*İstanbul Boğazı*) Asya tarafındaki Hieron'da toplanmış bulunan Atina'nın tahıl filosuna, onu korumakla görevli Atina donanmasının komutanı Khares'in Pers satraplarının toplantısına katılmak için bölgeden ayrılmasını fırsat bilip saldırdı. İÖ 340 yılının Eylül ayında gerçekleşen bu saldırıyla II. Philippos, tahıl yüklü gemileri mürettebatıyla birlikte ele geçirdi. Onun tarafından ele geçirilen toplam gemi sayısı, 180'i Atina'ya, diğerleri Byzantion (*İstanbul*), Rodos ve Khios'a (*Sakız Adası*) ait olmak üzere 230'du. Rodos ve Khios gemilerini serbest bırakan II. Philippos, ele geçirdiği Atinalılara ait tahılı ve diğer malları ordusunu beslemek ve yenilemek için kullanırken esirlerin satışından elde ettiği 700 *talanton* civarındaki nakit parayı savaş masrafları için kullandı. Atinalılar, II. Philippos'un Bosporos'taki (*İstanbul Boğazı*) Atina donanmasını saldırarak ele geçirdiği haberi kendilerine ulaşınca Philokrates Barışı antlaşmasının kaydedildiği taş steli fırlatıp atmak suretiyle Makedonya Krallığı'na savaş ilan ettiler.[117] Fakat II. Philippos, doğrudan Orta Yunanistan'ı hedefleyen bir istila programını hemen başlatmak yerine Trakya ve Aşağı İster (*Tuna*) Nehri boylarında savaşmaya devam etti. Bu savaşlarda onun muhatabı daha önce sözünü ettiğimiz İskit Kralı Atheas'tı. II. Philippos, bu savaşlar sonunda egemenlik sınırlarını İster (Danuvius/*Tuna*) Nehri'ne kadar genişletti ve bol miktarda ganimet (esir, at, sığır) elde etti.[118] Başkenti Pella'ya dönüş yolculuğu sırasında bir başka Trak kabilesi olan Triballerle savaşan II. Philippos, bu savaş sırasında yaralandı.[119] Yunanistan, II. Philippos'un başkentine dönmüş olduğu zamanda Dördüncü Kutsal Savaş'ın eşiğine gelmişti.

117 Didymos X.34-XI.5. Theopompos, *FGrH* 115 F 292. Philokh. F162. Dem. XVIII.73, 87, 93, 139. Front. I.4.13. Just. IX.1.5-6. Ellis 1986, 179. Worthington 2008, 128-134; 2004, 67-80. Pomeroy 2016, 315. King 2018, 92.

118 Philippos'un Trakya'da savaştığı kabileler şunlardı: Tetrakhorites, Danthalitai, Melinophagoi. Hangi nedenle savaştığını bilmediğimiz bu kabilelere İÖ 339 yılı baharında boyun eğdirdikten sonra İskitlerin 90 yaşındaki kralı Atheas'a savaş ilan etti. Atheas, İÖ 339 yılı yazında yapılan bu savaşta yaşamını yitirdi. Just. IX.1.9-2.16. Archibald 2006, 473 vd. King 2018, 94.

119 Just. IX.1-3. Plut. *Mor.* 3316. Didymos, XIII.3-7. II. Philippos'un Triballerle savaşırken aldığı yara, savaşırken aldığı yaraların üçüncüsüydü. Ayrıca bu savaşta 50 yoldaşı (*hetairoi*) da yaralanmıştı. Amyntas'ın oğlu Hippostratos ise ölmüştü. Ayrıca bkz. Worthington 2008, 140. Gabriel 2010, 12 vd.

XI.7. Dördüncü Kutsal Savaş

Batı Lokris'teki Amphissa kentinin Delphoi Amhiktyonik (=Amphiktyonia) Meclisi'nin İÖ 340 yılının baharındaki toplantısında Atinalıları Apollon Tapınağı'na saygısızlık yapmakla suçladılar. Bu suçlamanın nedeni İÖ 479 yılında yapılan Plataia Savaşı'nda ele geçirilmiş -üzerinde "Atinalılar, Yunanistan'a karşı savaştıkları zaman Thebailılar ve Medlerden (aldılar)" yazısı bulunan- kalkanları yeniden tapınağa ithaf etmiş olmalarıydı. Amphissa Lokrislileri, Atinalılara 50 *talanton* ceza kesilmesini ve onların Delphoi kâhinine (*Pythia*) ulaşmalarının engellenmesini istediler. Fakat Amphiktyonik Birlikte dürüstlükten ziyade siyaset konuşuluyordu. Bu nedenle Atinalılar suçlamalara yanıt vermek yerine karşı suçlamayı gündem yapmak yolunu seçtiler. Atinalılar adına Amphiktyonik Meclis'te konuşan hatip Aiskhines'e göre Amphissalılar, Delphoi'daki tapınağın tanrısı Apollon'a ait olan kutsal Kirrha Ovası'nın topraklarının bir kısmında tarım yapmışlar, binalar inşa etmişlerdi. Bu nedenle onların cezalandırılması gerekiyordu. Amphiktyonik Birlik Atinalıların iddialarının araştırılmasına karar verdi. Bunun için gönderilen inceleme grubu, Kirrha'da inşa edilmiş binaların yıkılmakta olduğunu gördüklerinde Amphissa Lokrislilerin saldırısına uğradılar ve böylece Atinalıların haklılığı teyit edilmiş oldu. Amphikyonik Meclis'in diplomatik taleplerini reddeden Amphissalılara, Delphoi Amphikyonik Meclis'in II. Philippos'un İskitlerle savaşmakta olduğu İÖ 339 yılı yazında yaptığı bir toplantısında savaş ilan edildi. Fakat Pharsaloslu bir komutanın emrinde yürütülen bu savaştan bir sonuç elde edilemedi.[120] Ardından Amphissalılara karşı yapılacak savaşta Delphoi Amphiktyonik Birliği ordusunun komutanlığını yapması için İÖ 339 sonbaharında Makedonya Kralı II. Philippos'a çağrı yapıldı.[121]

Orta Yunanistan'a düzenlenecek bir seferin meşruiyet zeminini oluşturan bu görevi memnuniyetle kabul eden II. Philippos, Trakya kavmi Triballerle yaptığı savaşta aldığı yara nedeniyle savaşı hemen başlatamadı. İÖ 339-338 kışını başkenti Pella'da geçiren II. Philippos'un İÖ 338 yılı baharında Orta Yunanistan'ı istila etmek üzere harekete geçmesi, Yunan kentlerine korku saldı. Thebailılar,

120 Aiskhin. III.116-129.

121 Aiskhin. III.129 vd. Ayrıca bkz. Harris 1995, 126 vd. Worthington 2014, 81-82; 2008, 136 vd.

Thermopylai Geçidi'ni tutan Nikaia'daki garnizonu daha önce, İÖ 339 yılı yazında kovmuştu ve geçit Thebai'ın kontrolündeydi. Bu nedenle Philippos, Thermopylai Geçidi'ni kullanmayacaktı. Kallistromos Dağı'nın batısından girdi ve oradan Phokis'in Boiotia sınırındaki Elateia kasabasına saldırdı ve kasabayı ele geçirip orada kamp kurdu. Artık Amphissa'ya kolayca ulaşabilecek bir noktadaydı. Atina ve Theabi kentleri de ona çok uzak değildi. Kâğıt üzerinde hâlâ müttefiki olan Thebai'a bir elçi heyeti gönderen II. Philippos, onlar aracılığıyla Nikaia'nın iadesini ya da Atina'ya yapacağı sefere Thebai'ın da katılmasını, Bootia'dan Attika'ya geçiş izni verilmesini istiyordu. Aksi hâlde Boiotia'ya saldırıp yağmalayacaktı. Bu arada Atina'ya iki-üç günlük yürüyüş mesafesi kadar yaklaşmış olan II. Philippos'un Attika'yı istila etmeyi planladığına dair söylentinin neden olduğu korku yayılmaya başlamıştı. Demosthenes Atinalıları Thebai'la ittifak yapılması konusunda ikna etti ve kendisinin başkanlığında bir elçi heyeti Thebai'a gönderildi. Demosthenes'i dinleyen Thebai halkı, II. Philippos'un elçilerine değil Atinalı hatip Demosthenes'e itibar ederek Atina-Thebai ittifakının kurulup II. Philippos'a karşı birlikte savaş yapılmasına karar verdi.[122]

Atina ve Thebai hızlı hareket ederek bir ortak ordu seferber edebildiler. Atinalı Khares ve Thebailı Proksenos komutasındaki Thebai piyadeleriyle ve Atina'nın sağladığı 10 bin ücretli askerden oluşan bir kuvvet Gravia Geçidi'ne konuşlandırılırken, başka bir müşterek kuvvet yaklaşık 32 km ötedeki Parapotamii Geçidi'nde konuşlandırıldı.[123] Boiotia sınırında bu geçidin de tutulmasıyla Parnassos Dağı'ndan Kopais Gölü'ne kadar tüm geçişler Atina-Thebai denetimine girmiş oldu. Bu arada Atinalılarla Thebailılara sorunlarını savaşla değil diplomasiyle çözmeyi öneren II. Philippos'un diplomatik girişimleri neticesiz kaldı. Muhatapları onu reddettiler. Ardından destek için diğer Yunan kentlerine elçiler gönderildi. Anlaşılan tarafların destek çağrısına fazla rağbet yoktu. Zira Thebai ve Atina'nın müttefiki olarak savaşa asker göndermek suretiyle dâhil olan kentler, Megara ve

122 Aiskhin. III.140-144. Dem. XVIII.169-179; 211-213. Plut. *Dem.* XVII.4-5. Didymos XI.37-51 (= Philokh. F56). Diod. XVI.84-85. Just. IX.3.4-8. Ayrıca bkz. Ellis 1986, 197-199. Cawkwell 1978, 140 vd. Müller 2010, 176. Worthington 2014, 82 vd. King 2018, 94 vd.

123 Dem. XVIII.215-216. Dein. *Demost.* I.74. King 2018, 95.

Korinthos kentleriyle Akhaia, Euboia, Akarnania ve diğer bazı ada kentlerinden ibaretti. Tesalyalılar, Phokisliler ve Akhaialılar ise II. Philippos'a katılmak için yürümüşlerdi. Bu arada II. Philippos ve Yunanlar, Kephissos Vadisi'nde ve çevresinde birkaç küçük çatışmaya girdi. Asıl savaş müttefiklerin gelmesinden sonra ve Philippos'un daha dar bir geçit olan Parapotamii'de süvarilerini kullanamayacağı için Gravia Geçidi'ni tutan düşman birliklerini hedef alan saldırısıyla başladı. Savaş, Trakya isyanında denenmiş bir savaş hilesini orada da başarılı bir şekilde uygulayan II. Philippos'un zaferiyle nihayetlendi ve Gravia Geçidi'nin denetimi Makedonların eline geçti. Ardından Philippos, generali Parmenion'u Amphissa'ya gönderdi. Parmenion, üç saat sonra ulaştığı Amphissa'yı hiç zorlanmadan teslim aldı. Böylece Dördüncü Kutsal Savaş bir gün içinde başlayıp bitmiş oldu.[124]

XI.8. Khaironeia Savaşı

Khaironeia Savaşı'na dair bize kadar ulaşan bilgilerde ayrıntı yoktur ve bilgilerin neredeyse tamamı Sicilyalı Diodoros'tan gelmektedir. Onun aktardıklarına göre bu savaşta II. Philippos'un ordusunda 32.000 asker vardı ve bunun 2000'i atlıydı. Taraflar cesaret bakımından eşittiler. Savaşa istekli olmaları bakımından da aralarında fark yoktu. Fakat II. Philippos'un asker sayısı ve komutanlık bakımından bir üstünlüğü vardı. Savaş deneyimi çok fazlaydı. Yaptığı savaşların büyük çoğunluğundan zaferle ayrılmıştı. Atina'nın ise en iyi generalleri ölmüştü. Hâlâ hayatta olan Khares ortalama bir askerden çok daha iyi değildi.[125] Savaş İÖ 338 yılının

124 Aiskhin. III.147-152. Plut. *Phok.* XVI.1 Polyainos (*Strat.* IV.2.8.) ve Frontinus'un (*Str.* I.4.13) aktardığı bilgilere göre Amphissa'da II. Philippos'a zafer kazandıran savaş hilesinde II. Philippos, güya Makedonya'daki generali Antipatros'a bir mektup yazdı ve bu mektupta ona Trakya'da patlak veren isyandan söz etti ve bu isyan nedeniyle Amphissa'daki seferini bir süreliğine sonlandırıp Trakya'ya gideceğini yazdı. Mektubun Yunan tarafının komutanları olan Khares ve Proksenos'un eline geçmesi sağlandı. Onlar mektupta yazılanların doğru olduğunu düşünüp nöbetteki birliklerinin rahatlamasına izin verince II. Philippos hızlı ve kararlı bir şekilde vurdu. Worthington 2014, 84. Dördüncü Kutsal Savaş için ayrıca bkz. Londey 1990, 239 vd. Gabriel 2010, 214 vd. Müller 2010, 176 vd. Worthington 2014, 81 vd. Roisman 2006, 133 vd.

125 Diod. XVI.85.5-7. Makedonya ordusunda toplam 24.000 asker vardı ve bunun 12.000'ini Tesalya ve Phokis'ten gelenler oluşturuyordu. Ordunun II. Philippos ve İskender dışındaki diğer iki önemli generali Parmenion ve Antipatros'tu. Bkz. Worthington 2014, 85 vd.

Ağustos ayının ilk haftasında bir günün erken saatlerinde başladı.[126] Makedon ordusu savaş düzeni aldığında ordunun bir kanadının komutasını II. Philippos kendisi üstlenirken diğer kanadının komutasını oğlu İskender'e bıraktı. Karşı tarafın ordusunun bir kanadında Atinalılar diğer kanadında ise Boiotialılar vardı.[127]

II. Philippos, savaş başlayınca göğüs göğüse çarpışmak yerine emrindeki sağ kanadı sağa doğru yönlendirerek savaştan çekiliyormuş gibi yaptı. Yunan ordusunun sol kanadını tutan Stratokles komutasındaki Atinalılar, II. Philippos'un peşinden gidip saldırıya geçince hattın merkeziyle arayı açtılar ve bir boşluk yaratılmasına neden oldular. Bu boşluk Makedon askerler (Hypaspistler) tarafından hemen dolduruldu. Bu arada Yunan ordusunun en sağında bulunan Kutsal Tabur, emir gereğince yerinde sabit kaldı ve o zaman Makedon ordusunun sol kanadında bulunan İskender komutasındaki atlı birliğinin avı oldu. Zira İskender ortaya çıkan boşluktan girip Kutsal Taburu mızrak ve kılıçlarıyla katletti. Sonra hızlı bir şekilde merkezin yardımına koştu. Bu arada Philippos, birden geriye dönerek Atinalılara saldırmıştı.[128] II. Philippos'un ani saldırısı karşısında başarılı olamayan Yunan ordusunda kaçış başladı. Nihayetinde savaşın muzaffer tarafı II.

126 Khaironeia Savaşı, İÖ 338 yılında Atina'nın Metageitnon ayının yedinci ya da dokuzuncu gününde, yani 1 Ağustos ya da 4 Ağustos gününde yapıldı. Bkz. Plut. *Camil.* XIX.5, 8. Khaironeia Savaşı için ayrıca bkz. Pritchett 1958, 307 vd. Hammond - Griffith, 1979, 596 vd. Ellis 1986, 197 vd. Worthington 2008, 149-151; 2014, 85 vd. Gabriel 2010, 214 vd. King 2018, 95 vd.

127 Diod. XVI.86.1-2. Yunanların 30.000 piyade ve 3.800 atlıdan oluşmuş ordusunun Khares dışındaki komutanları şunlardı: Lysikles ve Stratokles (Atinalı), Theagenes (Thebailı). Atina'nın Khaironeia'da savaşan Yunan ordusundaki asker sayısı toplam 12.000'di. Bunun 6.000'i vatandaş (50 yaşına kadar), 2.000'i paralı asker ve geri kalanı hoplit idi. Boiotialıların ordudaki asker sayısı ise 12.000'di ve bunlar Yunan ordusunun en deneyimli ve iyi eğitimli olanlarıydı. Ayrıca bunlar arasında "Kutsal Tabur" adıyla bilinen 300 asker de vardı. Diğer askerler, ittifaka dâhil olmuş diğer Yunan kentlerine aitti. Yunan birliklerinin atlı savaşçıları yoktu. Bkz. Gabriel 2010, 214 vd. Worthington 2014, 85.

128 Ploutarkhos'a (*Alex.* IX.2) göre Thebai'ın Kutsal Tabur'unu ilk kez yenen İskender olmuştur. Ayrıca Khaironeia için bkz. Worthington 2014, 86. II. Philippos'un güya geri çekilişi ve Stratokles'in buna inanıp peşinden saldırıya geçmesi konusunda bkz. Polyain. IV.2.2.

Philippos oldu. Atinalıların bu savaşta ölen askerlerinin sayısı en az 1000'di. 2000 Atinalı asker de esir alınmıştı.[129]

Makedonya'nın ve diğer Yunan kentlerinin verdiği ölü sayısı belli değil. Fakat Thebai askerlerinin yarısı ölmüştü. Çok az esir alındı. Savaşın muzaffer tarafı olan askerlerini hak ettikleriyle sınırlı olarak ödüllendiren II. Philippos bu savaşta oğlu İskender'in rüşdünü ispatladığına tanıklık etti. Zira ordunun sol kanadının komutanlığını yapan ve süvari olarak savaşan, Thebai'ın ünlü kutsal taburunu imha eden İskender, kazanılan zaferde çok değerli rolü oynamıştı.[130] Makedon Phalanksının Yunan hoplitleri karşısındaki üstünlüğünün de kanıtı olan Khaironeia Savaşı, sonucu itibariyle Yunan kentlerinin daha önce yaptıkları tüm savaşlarından farklıydı. Zira Khaironeia Savaşı, Yunan polislerinin özgürlüklerini bir daha yeniden kazanma imkânı bulamayacakları şekilde ellerinden almıştı.

XI.9. Khaironeia Sonrası: Korinthos Birliği

Makedonya Kralı II. Philippos, kendisine karşı savaşan Orta Yunanistan'ın iki güçlü kentinden birisi olan Thebai'a girerek

129 Diod. XVI.86.

130 Ploutarkhos'a (*Pelop.* XVIII.5) göre Thebai'ın Kutsal Tabur'u Khaironeia Savaşı'na kadar girdikleri hiçbir savaşta yenilmediler. II. Philippos bu savaşta yaşamını yitiren 300 askerin bulunduğu yere gelip onların eşcinsel çiftlerden oluşturulmuş Kutsal Tabur askerleri olduğunu öğrenince gözyaşlarını tutamamıştır. Pausanias'ın aktardığı bir bilgiye göre ise bu savaşta yaşamını yitiren Kutsal Tabur askerlerinin cesetleri öldürüldükleri yerde ortak bir mezara gömüldü. Mezarın yeri, yapılan büyük bir aslan heykelinin oraya yerleştirilmesiyle belirlendi ve Pausanias bu aslan heykelini gördü. Bkz. Paus. IX.40.10. Ayrıca Kutsal Tabur askerlerinin Khaironeia Savaşı'nda katledildiği ve II. Philippos'un yaptırdığı bir aslan heykeliyle yerini belirlediği ortak mezara (*poliandrion*) gömdüğü konusunda bkz. Theopompos, *FGrH* 115 F236 (Athen. 435b-c); 282. Strab. IX.2.37. Plut. *Alex.* IX.2-3; *Pelop.* XVIII.7; *Dem.* XX.3; *Mor.* 715c. Diod. XVI.86.3. Just. IX.4.1-3. Thebai Kutsal Taburu'nun mezarını anıtsallaştıran Khaironeia aslan heykeli kırılmış olduğu 19. yüzyıla kadar orijinal hâliyle kaldı. Bugün heykel restore edilmiş hâliyle mevcuttur. Mermerden yapılmış aslan heykelin bulunduğu yerde yapılan kazılarda ise orada sıralı olarak gömülmüş 250 iskelet tespit edildi. İçinde Makedon mızrağı sarissanın uçlarının da bulunduğu mezarın Kutsal Tabur'a ait olup olmadığı konusunda bkz. Pritchett 1958, 310 vd. Ayrıca bkz. Kutsal Tabur ve mezarı konusunda bkz. Worthington 2014, 89 vd. King 2018, 96.

bu kentin demokratik rejimini sonlandırdı. Kent yönetimini üye sayısı 300 olan oligarşik bir hükümete emanet etti. Ayrıca kentin akropolisi olan Kadmeia'ya bir Makedon garnizon yerleştirdi.[131] Bu arada II. Philippos'un Attika'ya saldıracağını ve Atina'yı yok edeceğini düşünen Atinalılar, kadınlarını, çocuklarını ve kutsallarını Pire (Peiraieius) Limanı'na taşımak, meteikosları (*yerleşik yabancılar*) vatandaş yapmak ve kölelere özgürlük vaat etmek gibi bir dizi acil durum önlemlerini tartışmaktaydılar. Fakat II. Philippos'un niyeti Atina'yı istila etmek ve Atinalıların demokratik rejimlerini ortadan kaldırmak değildi ve bunu bir elçisi vasıtasıyla Atinalılara duyurdu. Ardından Khaironeia'da ölen Atinalıların külleri ve 2.000 Atinalı esir de II. Philippos'un oğlu İskender'in başkanlığındaki bir elçi heyeti tarafından Atinalılara teslim edildi.[132]

Barış koşullarını öğrenmek için kendisine gelen Atinalı elçilere Khersonesos'taki (*Gelibolu*) kolonistlerini (*klerukhoi*) geri çağırmalarını ve bölgeyle ilişkilerini kesmelerini söyleyen II. Philippos, İkinci Attika Deniz Birliği'ni lağvetti. Fakat donanmalarını ellerinden almadı ve Delos, Samos, Lemnos, İmbros, Skyros ve Salamis adalarının Atinalılarda kalmasına izin verdi. Bir sınır kasabası olan ve ele geçirilmiş olduğu İÖ 366 yılından beri Thebailıların denetiminde bulunan Oropos'un sahipliği konusunda Atina ile Thebai arasındaki tartışmayı Atina lehine sonlandırdı.[133] II. Philippos'un kendilerine sunduğu bu koşullar çerçevesinde yaptıkları barış antlaşmasından ziyadesiyle memnun kalan Atinalılar, sevinçlerini Agora'ya koyulması için II. Philippos'un pahalı bir atlı heykelini sipariş ederek, ona ve İskender'e Atina vatandaşlığı vererek ifade ettiler. Philippos'un kendisine karşı düşmanca siyaset güden Atinalılara karşı tavrının böylesine iyilikçi olmasının nedeni, hiç kuşkusuz yapmayı düşündüğü Pers seferiydi.[134] Zira bu seferde Atina donanmasına ihtiyacı kaçınılmaz olabilirdi. Ayrıca bu sefer öncesinde Yunanistan'ın tümüne egemen ve Yunan kentleri adına savaşan kral

131 Diod. XVI.87.3. Just. IX.4.6-10. Paus. IX.1.8; 6.5. King 2018, 96.

132 Diod. XVI.87.3. Just. IX.4.4-5. Polyb. V.10.4-5.

133 Paus. I.25.3 (İkinci Attika Birliği'nin lağvedilmesi). Ellis 1986, 202. Sealey 1993, 199. Müller 2010, 177. Worthington 2014, 98.

134 Aiskhines'e (Aiskhin. III.131) göre Philippos'un Atina'yı istila etmemiş olmasının nedeni uygun kehanet alamamış olmasıydı.

olmak durumundaydı. Bu nedenle o, Atina ile yaptığı antlaşmadan sonra Korinthos'a ve Peloponnesos'a gitti. Ancak onun ne Korinthos'ta ne de başka yerlerde sergilediği tavır Atina'da sergilediği gibiydi. Yalnızca Korinthos'ta değil, Khalkis'te, Ambrakia'da ve muhtemelen Megara'da Makedon yanlısı oligarkların iktidar olmalarını sağladı ve her birine bir garnizon yerleştirdi. Onun Peloponnesos'taki faaliyetleri ise kendisine hiçbir zaman boyun eğmeyen ve orada istikrarsızlığa neden olan Sparta'nın tecridini hedefleyen faaliyetlerdi. Bu çerçevede Sparta'nın komşularından almış olduğu toprakların sahiplerine iade edilmesini sağladı. Ardından İÖ 338-337 kışı boyunca Yunanistan'ın tüm kentlerine Perslere karşı yapacağı panhellenik seferin planlarını anlatacağı toplantıya temsilcileriyle katılım sağlamaları için çağrıda bulundu.[135] İÖ 337 yılında Korinthos'ta yapılacak olan toplantı, aynı zamanda Yunan ortak barışını (*koine eirene*) gerçekleştirmeyi hedefliyordu. II. Philippos'un toplantı davetini sadece Spartalılar reddetti. Zira onlara göre bir fatih tarafından dayatılan şey barış değil, kölelik talebidir.[136]

Korinthos'a İÖ 337 yılı baharında gelen tüm temsilcilere nezaketli davranan II. Philippos, orada hem Asya'yı işgal planını hem de Yunan Ortak Barışının koşullarını ilanen açıkladı. Asya'yı işgal planında düşman muhatap Persler idi ve II. Philippos, Perslere karşı yapılacak savaş için Yunanistan'ın tüm kentlerine güçlerini birleştirmesi için çağrıda bulundu. Söz konusu ortak barış koşullarının neler olduğunu anlatan bir antik edebî kaynak yok. Fakat barışa sadakatin garantisi olarak tanrıları şahit göstermek suretiyle edilen yemini içiren yazıt parçaları günümüze kadar ulaştı.[137] Buna göre Korinthos Birliği üyesi her kent devleti birliğe bağlılık yemini ettiler. Her bir üye bir diğerine saldırmayacağını, barış koşullarını ihlal eden üye devlete karşı diğerleriyle birlikte savaşacağını yeminle garanti etti. Birbirlerinin iç veya dış politikasına, siyasal rejimine müdahale edilmeyeceği, bir düşmanla ittifak yapılmayacağı da yeminle taahhüt edildi. Ayrıca birliğin üyesi olan her kent, II. Philippos

135 Ellis 1986, 203 vd. Worthington 2014, 99. King 2018, 96.
136 Just. IX.5.3. Plut. *Alex.* 16. Diod. XVII.3.4-5.
137 RO *GHI* nr. 76. Tod *GHI* 177.

ve torunlarına kişisel bağlılık yemini edecek ve bir hegemon veya liderin başkanlık ettiği bir Yunan ortak meclisi (*synedrion*) olacaktı. Her kent ortak meclisin toplantılarına düzenli olarak temsilciler (*synedroi*) gönderecekti. Eski Yunanların "Yunanların Birliği" (*Koinon ton Hellenon*) dediği Korinthos Birliği kuruldu. Adından da anlaşılacağı üzere birlik yalnızca Yunanları kapsıyordu. Bu nedenle Makedonya birliğin üyesi olmadı ki bu Yunan kentlerinin özgürlüğünün korunduğuna yapılan aleni vurguydu. Fakat Makedonya Kralı II. Philippos, atalarının Argoslu bir Yunan olması dolayısıyla birliğin *hegemon*'u (önder) veya *strategos autokrator*'u (başkomutan) seçilmişti ve o, bu unvanıyla Perslerin Yunanistan istilasının ve Yunanlara verdiği zararın öcünü almak için Perslerle yapılacak savaşın komutanlığını yapacaktı[138] ve bunun için II. Philippos, sefer hazırlıklarını hemen başlattı.

XI.10. II. Philippos'un Pers Seferi Hazırlıkları ve Ölümü

II. Philippos, Korinthos toplantısında tüm Yunanlara duyurma imkânı bulduğu Pers seferi fikrine ne zamandan beri sahip olduğu ve bu sefere neden ihtiyaç duyduğu bilinmiyor. İlk sorunun yanıtı Yunanların kendi aralarındaki savaşları durdurmak için onların dikkatini Perslerle yapılacak savaşlara yönlendirmek isteyen zamanın kimi Yunan entelektüellerinin çabalarında aranabilir. Onlardan birisi Atinalı ünlü hatip İsokrates'ti. Onun İÖ 346 yılında II. Philippos'a yazmış olduğu mektubunda Yunanları ikna edip onlara liderlik ederek Perslere karşı bir sefer düzenlemesini tavsiye ettiği bilinmektedir.[139] O zaman Trakya'daki savaşlarıyla meşgul olan II. Philippos, onun bu teklifini dikkate almadı. Ama en azından birkaç yıl sonra kafasında olgunlaştırıp hayata geçirmek kararını alacağı bir fikre sahip olmuştu. Söz konusu olgunlaşma sürecine hiç kuşkusuz Kserkses'in Yunanistan seferi sırasında ülkesi

138 Diod. XVI.89. Worthington 2014, 99. King 2018, 97.
139 Isok. *Phil.* 9-10. Walbank 1981, 30. Kaya 2019, 32. Ayrıca II. Philippos'un Asya seferi planları ve İsokrates konusunda geniş değerlendirme için bkz. Ellis 1986, 128-130. Daha önce Sparta Kralı II. Agesilaos (İÖ 400-360) ve Pherailı Jason ile ilgili olarak da Pers seferi düşünülmüştü. Bu konuda bkz. King 2018, 93.

Makedonya'yı Perslere bağımlı hâle getirmiş olduğuna dair sahip olduğu bilgiler de katkıda bulundu. Ancak onun bu fikre kararlı bir şekilde sahip olması muhtemelen Perinthos ve Byzantion kuşatması sırasında Pers satraplarının da II. Philippos'un karşısında yer alıp bu iki kente her türlü yardımı yapmış olmasıydı.[140]

II. Philippos'un Perslerle savaşmak için bir Asya seferine ihtiyaç duymasının hiç kuşkusuz hem emperyal hem de ekonomik nedenleri vardı. Zira Perslere karşı savaşıp onları yenerek krallığına emperyal liderlik kazandırmış olacaktı. Bunu başarabileceğine dair inancını güçlendirecek başarılı yaşanmışlığın da sayısı az değildi. Tarih yazarı Ksenophon komutasındaki on bin paralı Yunan askerinin, Perslere meydan okuyarak onların ülkesi içinden ilerleyerek ülkelerine dönebilmeyi başarmış olduğu bilgisi bunlardan birisidir.[141] Perslerin en güçlü olduğu zamanda düzenledikleri Yunanistan seferlerinden yenilerek Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmış olmaları, Atinalı Kimon ile Sparta Kralı II. Agesilaos'un (İÖ 400-360) Batı Anadolu'da Perslere karşı yaptıkları savaşlar ve elde ettikleri zaferler II. Philippos'u cesaretlendiren diğer yaşanmışlıklardı. Ayrıca Pers kraliyet sarayında bir kaos yaşanmaktaydı. Hadım bir Pers generali olan Bagoas, Pers Büyük Kralı III. Artakserkses'i öldürmüş, yerine de kralın oğlu Arses'i Artakserkses (IV.) adıyla tahta oturtmuştu.[142] Yunan Birliği'nin (*koinon ton Hellenon*) komutanı (*hegemon*) olarak Persler karşısında kazanacağı bir zafer, hiç kuşkusuz Ege Denizi'ni ve bu denizin doğusundaki Yunan kentlerini de ona kazandıracaktı. Tüm bunların ekonomik getirisi ise büyük olacaktı. Makedonya ve Yunanistan'daki pek çok mülksüz insanın veya sürgünlerin meskûn edileceği topraklar bakımından zengin bir ülke olan Asya toprakları, ordusuna kiralayarak dâhil edeceği askerleri temin etme bakımından da uygundu.[143]

II. Philippos'un Asya seferi hazırlıkları, İÖ 337 yılı yazında Makedon asıllı bir kadın olan Kleopatra ile yaptığı yedinci

140 Diod. XVI.75.1-2. Worthington 2014, 104.

141 İskender, İssos Savaşı öncesinde komutanlarını cesaretlendirmek için yaptığı konuşmasında Perslerin Ksenophon komutasındaki on binlerine bile yenilmiş olduklarını hatırlatır. Bkz. Arr. II.7.8-9.

142 Kuhrt 2010, 418 vd.

143 Kaya 2019, 32 vd.

evliliğinin içkili düğün ziyafeti sırasında yaşananlar nedeniyle sekteye uğradı. Zira bu ziyafet sırasında Kleopatra'nın vasisi olan Attalos'un İskender'in haleflik konusundaki meşruiyetine saldırarak ona hakaret etmesi üzerine başlayan tartışma, babasıyla kavga etmesine ve nihayetinde annesi Olympias ile birlikte başkent Pella'yı terk edip, Epeiros'ta hüküm süren Olympias'ın kardeşi Aleksandros'un yanına gitmesine neden oldu.[144] II. Philippos'un çok geçmeden Epeiros'tan da ayrılıp Makedonya'nın kadim düşmanı İllyria'ya giden İskender'i yatıştırıp Pella'ya getirmesi takriben bir yılını aldı. Bu arada II. Philippos, Olympias'tan kızı Kleopatra'yı Epeiros Kralı Aleksandros ile nişanladı.[145] Sonrasında İllyria'ya bir sefer düzenleyen II. Philippos'un[146] İÖ 336 yılı baharına gelindiğinde Asya seferi hazırlıkları tamamlanmıştı. Bu nedenle II. Philippos, 10.000 Makedon ve ücretli askerden oluşturduğu bir orduyu Parmenion, Attalos ve Amyntas'ın komutası altında Anadolu'ya gönderdi. Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) üzerinden Anadolu'ya geçen bu ordunun görevi, İÖ 336 yılı güzünde başlayacak olan kızı Kleopatra ile Epeiros Kralı Aleksandros'un düğününe katıldıktan sonra çıkacağı Asya seferinin gerektirdiği hazırlıkları orada yapmaktı.[147] Fakat söz konusu Asya seferi, Avrupa'nın o zamana kadar tanıdığı en büyük hükümdarı II. Philippos'a nasip olmadı. Kızının Aigai'da yapılan düğününde hoşnutsuz bir eski sevgilisi olan koruması Pausanias tarafından bıçaklanarak öldürüldü.[148]

144 Erten 2021, 113 vd. Kaya 2006, 393 vd.

145 Diod. XI.91. Just. IX.6.13. Carney 2000, 75.

146 Diod. XVI.93.6.

147 Diod. XVI.91.2; XVII.2.4; Just. IX.5.8-9; Polyain. V.44.4. King 2018, 97. Makedon komutanların Anadolu'ya gelip Philippos'un Anadolu'ya geçişinin koşullarını hazırlamalarına öyle görülüyor ki kimi adalar (Rhodos, Lesbos, Khios) ile Epheseos tarafından destek verildi. Ephesos'un desteği bu zamana tarihlenen bir Philippos heykeli dolayısıyla bilinmektedir. Bkz. Briant 2002, 817.

148 Diod. XVI.91.4-95.1; Just. IX.6.1-7; Plut. *Alex.* IX.5-11; X.6-8; Arist. *Pol.* 1311a-b. II. Philippos'un katli konusunda ayrıca bkz. Ellis 1986, 224 vd. Hammond-Griffith 1979, 676-691. Develin 1981, 86 vd. Hammond 1991: 399-403, 407 412. Carney 1992, 169 vd. Worthington 2000: 172-186, 2014: 109-115; Antela-Bernárdez 2012, 859 vd. King 2018, 98. Kaya 2006, 395.

ON İKİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA KRALI İSKENDER: İSKENDER İMPARATORLUĞU

XII.1. Makedonya Kralı II. Philippos'un Oğlu İskender

İskender (Resim 6) ya da III. Aleksandros[1] (lat. Aleksander), Makedonya Krallığı'nın yönetimini küçük ve taht meseleleri nedeniyle sorunlu bir ülkeyken devraldıktan sonra hükmettiği krallık topraklarının sınırlarını güney komşusu olan Yunanistan'daki kentler ve hanedanlar da dâhil eski adı İstros (=İster/Danuvius) olan bugünkü Tuna Nehri'nin güneyindeki tüm Balkan ülkelerini içine alacak şekilde genişleten bir kralın, yani II. Philippos'un oğlu olarak İÖ 356 yılının Temmuz ayında dünyaya geldi. Annesi, Philippos'un dördüncü karısı olan Epeiroslu Prenses Olympias'tı.[2] Eğer askerî başarısının ve şöhretinin çok büyük olması dolayısıyla sonradan üretilmiş hikâyeler[3] değilse onun doğduğuna

1 İskender'in orijinal olan Yunanca adı Aleksandros'tur (Lat. Aleksander). "İskender" ismi, "Aleksandros" isminin bozularak bizim dilimize mal olmuş biçimidir.

2 Plut. *Alex.* III.2. Kaya 2006, 383 vd: 2019, 27. Plut. *Alex.* 3.3. İskender'in doğum tarihi ile ilgili olarak ayrıca bkz. King 2018, 132. Austin 2006, 20. Fox 1974, 43 vd. Laufer 2004, 25 vd., 232.

3 İskender'in askerî başarısının büyüklüğü öyle görülüyor ki ona kutsallık atfedip tanrısallaşmasına hizmet edecek denli hikâyelerin de üretilmesine neden oldu. Bunlardan birisi Olympias'ın II. Phlippos ile evlenmeden bir gün önce gördüğü bir rüyadır. Rivayete göre bu rüyasında Olympias, büyük bir gök gürlemesinin ardından karnına düşen yıldırımı ve yıldırımın düştüğü yerden çıkan alevlerin etrafa dağıldığını ve sonra da söndüğünü görmüş (yıldırım Tanrı Zeus'un alametiydi). Bir başka hikâyeye göre II. Philippos, Olympias'ı uyurken yanında uzanmış yatan bir yılanla görmüş. Fakat Delphoi kâhinine göre II. Phlippos'un gördüğü bir yılan değil, yılan kılığına girmiş bir tanrıdır. Bu hikâyeye göre İskender, II. Philippos'un değil tanrının (Zeus ya da Dionysos) oğludur. Plut. *Alex.* II.2-III.2. Droysen 2000, I, 139. İskender'i tanrısallığa yükselten bir diğer hikâye Ephesos Artemis Tapınağı'nın yanmasıyla ilgilidir. Rivayete göre Tanrıça Artemis'in Ephesos'taki tapınağının yakılmasına engel olamayışının nedeni o gece dünyaya gelen İskender'in doğumuna

dair habere II. Philippos'un hanesine yazılan üç zafer eşlik etti. Bunlardan birisi kendisinin Potideia kentine karşı açtığı savaşı zaferle sonlandırmasıydı. İkincisi generali Parmenion'un komutasındaki Makedon ordusunun İllyria Kralı Grobas'a karşı elde ettiği zaferiydi. Üçüncüsü Olympia'daki yarışlara katılan atının birinciliği kazanmış olduğuydu.[4]

Doğumuyla zaferlere eşlik eden İskender, II. Philippos'un ilk oğlu değildi. Bir yıl kadar önce Larissalı eşi Philinna'dan Arrhidaios (ya da Aridaios) adlı bir oğlu dünyaya gelmişti. Ancak II. Philippos'un İskender ve Arrhidaios dışında bir oğlu daha olmadı ve iki oğlundan ilki, yani Arrhidaios da zihinsel engelliydi.[5] Bu nedenle II. Philippos, eğitim konusunda ilgisini geleceğin Makedonya Kralı İskender'e yöneltti. Fakat her ne kadar İskender'in bakımı ve eğitimi için pek çok kişinin görevlendirilmiş olduğu muhakkak olsa da ona verilen erken eğitim hakkında bilinenler çok sınırlıdır. En azından İskender'in anne tarafından bir akrabası (belki Olympias'ın amcası) olan Leonidas ile Akarnanialı Lysimakhos ilk öğretmenleri arasındaydı. İskender onlardan az ile yetinmeyi, cömertliği, avcılığı, müzik, drama ve şiir gibi güzel sanatların değerini öğrendi.[6] Homeros destanları da erken yaşlardan

yardımcı olmak için Ephesos'tan ayrılmış, Pella'ya gitmiş olmasıydı. Artemis, İskender'in doğumuna ebelik yapmaktan başka şeyle ilgilenecek durumda değildi. Bkz. Plut. *Alex.* III.3-5. Kaya 2019, 43. Bir rivayet de İskender'in Mısır'ı fethettiğinde Amon Ra Tapınağı'nı ziyaret ettiğiyle ilgili olarak üretildi. Buna göre Amon Tapınağı'na giderken çölde yolunu kaybeden İskender'e kartallar (Kartal, Tanrı Zeus'un sembolü) yol göstermiş ve tapınağın rahibi de ona "Zeus'un oğlu" (=*o pai Dios*) diye hitap etmiş. Bkz. Plut. *Alex.* XXVII.5. Arr. *Anab.* III.3; IV.10-12. Senec. *Epis.* VI.59.12. Friedell 1999, 272. Mosse 2005, 77 vd. Robinson 1966, 58. Kaya 2006, 385 vd.

4 Plut. *Alex.*3.8; Just. XII.16.6. Kaya 2006, 385. Ayrıca bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.3.3) dn. 73.

5 Plut. *Alex.* LXXVII.7-8. Just. IX.8.2; XIII.2.11; XIV.5.2. Carney 2001, 63 vd. II. Philippos'un Olympias'tan önceki karısı Philinna idi ve onunla İÖ 358 yılında evlenmişti. Bkz. Müller 2010, 180, 187. Taht için uygun olduğu gençlik yıllarında zihinsel engeli olduğu bilinen Arrhidaios'un bu engeli doğuştan değil sonradan oluşmuştu. Rivayete göre onu zihinsel engelli yapan Olympias'ın ona verdiği macunlardı. Bkz. Plut. *Alex.* LXXVII.5. Ayrıca Arrhidaios'un İskender'in büyük kardeşi olduğu genellikle kabul edilmiştir, ancak bu kesin değildir. Bkz. King 2018, 17 vd., 25.

6 Plut. *Alex.* II-VIII. Marsyas *FGrH* 135-136. Kaya 2019, 30 dn. 8. Willekes 2014, 54 vd. King 2018, 86.

itibaren onun eğitiminde önemli yer tutmuştu.[7] Ayrıca İskender'in Boukephalos (ya da *Bucephalus*) adını verdiği savaş atını evcilleştirmesiyle ilgili öyküden[8] de tahmin edileceği üzere binicilik onun erken yaşlardan beri aldığı eğitimin başında geliyordu. Binicilik gibi Makedon gençliğinin geleneksel eğitimi kapsamında olan avcılık ve savaş eğitimleri de İskender'in erken yaşlardan itibaren aldığı eğitim dâhilindeydi.[9] Onlu yaşların ortalarından önce babası tarafından Pella'ya takriben 30 km mesafedeki Mieza'da kurulmuş resmî devlet okulundaki eğitimini almaya başlayan İskender'in oradaki hocası ise ünlü Yunan filozofu Aritoteles'ti. II. Philippos Aristoteles'i İskender'in hocası olarak Pella'ya davet eden mektubunda yazdığı şu sözleriyle onurlandırmıştı:

> "İskender'in doğmuş olduğuna değil, senin devrinde doğmuş olduğuna seviniyorum. Senin vereceğin eğitim ve bilgilerle o bize layık olacak, günün birinde kendisine miras kalacak olan ödevi başarabilecek bir duruma gelmiş bulunacaktır."[10]

7 Lysimakhos'un İskender'e Akhilleus, II. Philippos'a Peleus (=Akhilleus'un babası), kendisine de Phoiniks (=Akhilleus'un öğretmeni) dediği bilinmektedir. Bkz. Plut. *Alex.* V.4-5. Kaya 2006, 390.

8 Kharoneialı biyografi yazarı Ploutarkhos'a (Plut. *Alex.* VI.1-VII.1) göre Boukephalos (Lat. *Bucephalus*), Tesalyalı bir at tüccarı olan Philoneikos tarafından Kral II. Philippos'a satmak için Pella'ya getirilmiş vahşi bir at idi. İskender Mieza'daki eğitimine başlamadan önce Pella'ya getirilen bu ata binmeyi kimse başaramayınca II. Philippos onu almaktan tam vazgeçmişti ki İskender, ata binemeyenleri cesaret ve yetenekten yoksun olduklarını söyleyip kendisinin binebileceğini iddia ederek ortaya atıldı. II. Philippos onun ata binme talebine bir bahis koyarak izin verdi. Eğer ata binmeyi başaramazsa atın 13 *talanton* olan ücretini İskender ödeyecekti. Atın gölgesinden ürktüğünü fark etmiş olan İskender, atın başını nazikçe güneşe doğru çevirip gölgesinin arkaya düşmesini sağlamış, sonra çok nazik ve dikkatli davranarak ata binmiş. Böylece herkesi şaşırtan İskender, bu başarısıyla duygusallaştırdığı babası II. Philippos'un şu sözlerinin muhatabı olmuştur: "*Oğlum, artık Makedonya sana dar gelir, kendine denk bir krallık bulmalısın.*" Plut. *Alex.* VI.5. İskender, satın alınan atına alnında yer alan öküzbaşı biçimli beyaz şekilden dolayı "Boukephalos" (*Öküz başı*) adını verdi ve tüm seferlerine bu atıyla çıktı. Hindistan'da yaptığı bir savaş sırasında ölen Boukephalos'un anısına Boukephalia adını verdiği bir kent kurdu. Ayrıca bkz. Diod. XVII.76.6. Arr. *Anab.* V.19.4-6. Kaya 2006, 387. Gilley-Worthington 2010, 188. Willekes 2014, 54 vd. King 2018, 86 vd. Bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.5) dn. 102.

9 Makedonya'daki geleneksel eğitim konusunda bkz. Worthington 2014, 93 vd.

10 Kaya 2006, 389. Droysen 2000, I, 131.

İskender'in Mieza'daki sınıf arkadaşları hükümdarlığı sırasında yakın arkadaşları olduğu bilinen Hephaistion, Ptolemaios ve Leonnatos gibi ünlü Makedon komutanların da aralarında bulunduğu bir grup akranıydı.[11] 13 (ya da 12) yaşındayken başladığı bu okulda iki yıl (ya da üç yıl kadar) okuyan İskender'in Aristoteles'ten aldığı derslere dair bir müfredat bilgisine sahip değiliz. Ancak bilgi konusunda kendini sınırlandırmadığı için dünya tarihinin ilk ansiklopedicisi olarak da tanımlanan Aristoteles çok yönlü bir ders programını takip etmiş olabilir. Ancak onun programının önemli bir bölümünü hiç kuşkusuz ahlak, felsefe ve politika oluşturuyordu. İskender'e üzerinde notları bulunan İlyada destanının bir nüshasını vermiş olduğundan da anlaşılacağı üzere Aristoteles'in derslerinde okuttuğu kitaplar arasında Homeros destanları da vardı. İskender, Pers seferine çıktığında bile yanında taşıdığı bu İlyada destanının kahramanı olan Akhilleus'un kanını taşıdığına inanıyor ve ona öykünüyordu.[12] Öyle görülüyor ki Aristoteles ile İskender her konuda hemfikir değillerdi. En azından Yunanların barbarlara hükmetmesi gerektiğini düşünen Aristoteles'i kesinlikle reddetmişti.[13]

İskender, Mieza'daki teorik eğitimini İÖ 340 yılı sonlarında tamamladığında idari ve askerî eğitimin ilk uygulamalarını yapabilecek yaş olan 16'sına gelmişti. O zaman II. Philippos Byzantion (*İstanbul*) kuşatmasıyla meşguldü ve oğlu İskender'e krallık mührünü vererek hem başkent yönetiminde hem de bu arada isyan etmiş bulunan Trak kabilesi Maidlere karşı çıkılacak bir seferde kendisine vekâlet etmesini istedi. İskender, yanında babasının en deneyimli generallerinden birisi olan Antipatros ile birlikte

11 Kendilerini birçok bakımdan İskender'e eşit olarak gören bu isimler arasında muhtemelen Harpalos ve Nearkhos da vardı. Harpalos, İskender'in ordusunun mali işlerinden sorumlu generaliydi. Nearkhos ise İndus'taki donanmasının komutanıydı. King 2018, 133.

12 Tesalyalılara yapmış olduğu bir konuşmasında kendisiyle Tesalyalılar arasında Akhilleus dolayısıyla akrabalık bulunduğunu söylemiştir. Bkz. Diod. XVII.4.1-2. Droysen 2000, I, 148. Kaya 2019, 30 dn. 9. İskender'in annesi Epeiros'un eski bir kabilesi olan Molossoslara mensuptu ve soyunun hem İlyada destanının kahramanı olan Akha Kralı Akhilleus'tan hem de Troia Kralı Priamos'un oğlu Helenos'tan geldiğine inanılıyordu. Bkz. Eur. *Andr.* 1239-1249. Pind. *Nem.* IV.51; VII.35-40. Plut. *Alex.* II.1. Paus. I.11.1.

13 Kaya 2006, 389 vd; 2014, 29 vd. Worthington 2014, 328 (Aristoteles ile İskender'in fikir ayrılığı).

Maidlerle savaşacak Makedon ordusunun başına geçti ve onları yendi. Bu onun ilk savaşı ve ilk zaferiydi. Daha önce de söz etmiş olduğumuz gibi oradaki zaferinden sonra babasını örnek alarak bir kent kurdu ve kente kendi adını verdi.[14] Böylece İskender tarafından daha sonra kurulacak onlarca Aleksandropolis'ten ilki Maidlerin ülkesinde kurulmuş oldu. İskender'in askerî deneyimleri daha sonra farklı cephelerde devam etti ve kral olarak tahta çıkmadan önceki son savaşını Atina-Thebai ittifakına karşı İÖ 338 yılında Khaironeia'da yaptı. Daha önce de söz ettiğimiz gibi bu savaşta henüz 18 yaşında olan İskender, Makedon ordusunun sol kanadının komutanıydı ve atlı olarak savaşıyordu. Thebai'ın ünlü Kutsal Tabur'unu orada imha eden komutan İskender olmuştu.[15] Makedonya Kralı II. Philippos, savaşın Makedonya lehine kazanılmasında çok önemli bir rol oynayan oğlu İskender'in kahramanlığı karşısında memnuniyetini şu sözleriyle ifade etmişti:

> "İskender'e Makedonya küçük gelecek ve ben artık değiştirilmesi mümkün olmayan pek çok şey hakkında pişmanlık duymayacağım."[16]

Anlaşılan oğlu İskender'in savaşçı yeteneği kadar diplomat yönünün de gelişmesi, II. Philippos tarafından önemseniyordu. Khaironeia Savaşı'ndan sonra Atina'ya gönderdiği elçiliğin başkanlığına henüz 18 yaşında olan oğlu İskender'i tayin etmiş olmasının[17] nedeni bu olsa gerektir. İskender'e dair sonraki bilgilerimiz babasıyla ilişkilerinin bozulmasıyla ilgili olan olaylardır. Bunlardan birisi II. Philippos'un generali Attalos'un yeğeni olan Kleopatra ile yaptığı yedinci evliliğinin düğün ziyafeti sırasında yaşandı.[18] Söz konusu ziyafette Attalos tarafından İskender'in

14 Plut. *Alex.* IX.1-2. King 2018, 134. Ayrıca bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.5) dn. 115.

15 Bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.8) dn. 128. İskender'in daha sonra kurduğu Aleksandria adlı kentler konusunda bkz. aşağıda dn. 119.

16 Kaya 2019, 31. Droysen 2000, I, 133.

17 İskender'in başkanlığını yaptığı elçi heyetinin görevleri arasında Khaironeia'da ölen Atinalıların küllerini onlara iletmek de vardı. İskender'in başkanlığını yaptığı elçi heyetinde ona refakat eden tecrübeli devlet adamı Antipatros'tu. Bkz. Diod. XVI.87.3; Just. 9.4.4-5; Polyb. V.10.4-5.

18 Plut. *Alex.* IX.3-4. Önceki altı evliliğini siyasi ve askerî nedenlerle yapmış olan II. Philippos, Kleopatra ile evliliğini ona âşık olduğu için yapmıştı. Bkz. Athen. XIII.557b.

kraliyet tahtı için meşruiyetinin olmadığı iddiasına sahip şu sözlerin sarf edilmesi, İskender'in babasıyla arasının açılmasına ve Pers seferinin bir süre daha gecikmesine yol açan süreci başlattı:

> "Ey Makedonlar! Tanrılardan sizi kraliçenizin (=Kleopatra) kucağında kutsamalarını, ülkemize gerçek bir kral halefi bağışlamalarını dileyin."[19]

Bu sözlere kızan İskender'in "sence ben piç miyim?" diyerek Attalos'un yüzüne şarap kâsesini fırlatması, ziyafet ortamını daha da gerdi. II. Philippos af dilemesini istediği oğlu İskender'den ret cevabı alınca öfkelenip kılıcıyla İskender'in üzerine yürüdü, fakat sarhoş ve yaralı olduğu için sendeleyip yere düştü. O zaman İskender'in babasına hitaben sarf ettiği sözleri de şu olmuştu:

> "Dostlar, bakın Avrupa'dan Asya'ya geçmek isteyen babama. O bir masadan öbürüne geçemeyecek kadar acizdir."[20]

Araya giren dostları tarafından oradan uzaklaştırılan İskender, annesi Olympias ile birlikte başkent Pella'dan ayrılıp, Epeiros'a gitti.[21] Sonra oradan da ayrılıp İllyria'ya giden İskender ile babası II. Philippos'un arası, ikincisinin aldığı birtakım önlemler sonucunda düzeldi. Bu önlemler arasında II. Philippos'un Olympias'tan olma kızı Kleopatra'yı Epeiros Kralı Aleksandros ile evlendirmesi de vardı.[22] Fakat İÖ 337 yılının sonlarına doğru II. Philippos ile oğlu İskender'in arasını bozacak ikinci olay, Karia Kralı Piksadoros'un kızı ile II. Philippos'un zihinsel engelli oğlu Arrhidaios'un evleneceğine dair gelişmeler üzerine patlak verdi. İskender, belki tahtın

19 Plut. *Alex.* IX.4. Athen. XIII.557d.

20 Plut. *Alex.* IX.5. Athen. XIII.557d.

21 Ploutarkhos'a (*Alex.* IX.3) göre İskender ile babası II. Philippos arasında bir sorun yoktu. Hatta Makedonların İskender'e "kral", kendisine "general" demelerinden memnuniyet duyan bir babaydı. Fakat İskender'i babasıyla kavgalı hâle getiren anlaşmazlıkların kaynağı İskender'in annesi Olympias ve saray içi kadın kıskançlıklarıydı.

22 Ploutarkhos'a (Plut. *Alex.* IX.6) göre II. Philippos'un İskender'i eve dönmeye ikna edip onunla arasını düzeltmeye çalışmasına misafiri olarak sarayına gelen Korinthoslu dostu Demaratos'un kendisine sarf ettiği şu sözler ve sonrasında yapmış olduğu arabuluculuk etkili olmuştu: "Philippos! sen kendi evini bile böylesine büyük çekişmeler ve felaketlerle doldurmuşken Yunanistan (birliği) için endişelenmen kesinlikle yersiz değil."

vârisi olmak konusunda yaşamış olduğu endişe nedeniyle sır arkadaşı olan aktör Thessalos'u Karia hükümdarına gönderip ondan kızını kendisi için istedi. Olup bitenden haberi olunca İskender'i bulup azarlayan II. Philippos, Thessalos'u cezalandırıp, bu olayda dahli bulunan İskender'in diğer arkadaşlarını da Makedonya'dan kovdu ve bu arada Pella'ya Karialı bir gelin getirecek olan evliliğin gerçekleşmesi de imkân dâhilinden çıkarılmış oldu.[23]

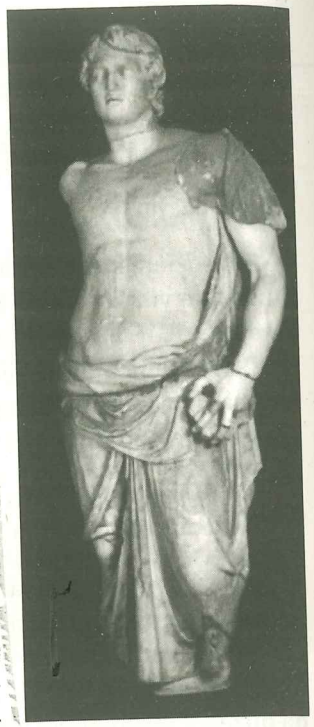

Resim 6: II. Philippos

XII.2. İskender'in Makedonya Kralı Oluşu

II. Philippos, Pers seferinin hazırlıklarını Korinthos Birliği'nin kuruluşundan bir yıl sonra, İÖ 336 yılı baharında tamamladı ve Attalos ve Amyntas komutasındaki 10.000 askerli bir orduyu, kendisinin komutasındaki asıl ordunun Avrupa'dan Asya'ya geçişini sıkıntısız hâle getirecek yolu hazır hâle getirmesi için önceden gönderdi.[24] Fakat onun ömrü Pers seferine çıkmasına imkân tanıyacak kadar uzun olmadı. İÖ 336 yılı sonbaharında kızı Kleopatra'nın Epeiros Kralı Aleksandros ile düğününün yapıldığı kraliyet kalesi Aigai'daki (bugün *Vergina*) tiyatroda terk ettiği sevgilisi Pausanias tarafından hançerlenerek öldürüldü. II. Philippos'un muhafızları arasında yer alan Pausanias, cinayet sonrasında kaçarken yakalandı ve hemen oracıkta öldürüldü.[25] Onun bu cinayeti işlemesinin nedeni

23 Plut. *Alex.* X.1-3; *Dem.* X.3. Fox 1974, 36. Ogden 2011, 115 vd. Kaya 2006, 394. Worthington 2018, 110 vd. İskender tahta çıktıktan sonra II. Philippos tarafından cezalandırılmış olan arkadaşlarının Makedonya'ya geri gelmelerini sağladı. Bkz. Mosse 2004, 94 vd.

24 Diod. XVI.19.2. Just. IX.5.8. Ellis 1976, 219 vd.

25 Diod. XVI.91.1-95.1. Just. IX.6.1-7.14. Plut. *Alex.* IX.5-11; X.6-8. Polyain. V.44.4. Arr. *FGrH* 156 F 9 ve 22. Ayrıca bkz. Hammond-Griffith 1979, 676-691.

Attalos'un kendisini aşağılayan bir cezaya maruz bırakması ve II. Philippos'un bu olanlara sessiz kalmakla yetinmeyip Attalos'un yeğeniyle evlenmesiydi. Fakat öyle görülüyor ki bu cinayette Pausanias tek değildi. Kraliyet tahtında hak iddia eden Lynkestis ailesiyle İskender ve annesi gibi II. Philippos'a düşman ya da öfkeli olanlar da Pausanias'ın arkasında yer almıştı.[26] Bir rivayete göre ise sofist Hermokrates, en yüksek şöhretin nasıl kazanılacağını kendisine soran Pausanias'a vermiş olduğu şu yanıtla II. Philippos'u hedef göstermişti:

> "En başarılı kimse öldürülmeli, çünkü avlanan hatırlandığı sürece avlayan da hatırlanacaktır."[27]

II. Philippos'un öldürülmesi Makedon halkının ve ordusunun dikkatini halefin kim olacağına yoğunlaştırdı. Zira II. Philippos, bir halef tayin etmeden ölmüştü ve her ne kadar Philippos'un halefi olarak kraliyet tahtına oturacak en uygun aday İskender olsa da tahtta oturmak hakkına sahip olduğunu iddia eden başka adayların varlığı nedeniyle onun tahta kolayca oturacağının garantisi yoktu.[28] Buna rağmen henüz yirmi yaşında olan İskender, Antipatros'un da desteğini alarak rakiplerine şans tanımayacak kadar hızlı hareket etmek suretiyle Makedonya

Droysen 2000, I, 138, 143 vd. Ellis 2006, 790. Hornblower 2006, 96. Bosworth 2006, 777, 797 vd. Worthington 2014, 111 vd. King 2018, 97. II. Philippos'un katli konusunda ayrıca bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.10) dn. 148.

26 Plut. *Alex.* X.4-6; X.6-8. Just. IX.6.1-7. Diod. 16.91.4-95.1; Arist. *Pol.* 1311a-b. Çok büyük olasılıkla Pausanias'ı kışkırtanlar arasında İskender yoktu. Aksi durumda işbirlikçiler avına çıkmazdı. Bu konuda bkz. Green 1991, 108 vd. Ellis 1976, 225 vd. Worthington 2014, 113 vd.

27 Diod. XVI.94.1 vd.

28 Kraliyet tahtının adaylarından birisi III. Perdikkas'ın oğlu Amyntas'tı. Çocuk yaşta olduğu için amcası II. Philippos'a hakkı olan tahtı kaptırmış olan Amyntas, hazırlıksızdı. Bir diğer taht iddiacısı daha önce krallık tahtının sahibi olmuş Lynkestis ailesinin bir üyesi olan Aleksandros'tu. Fakat o, kardeşleriyle hareket etmek yerine kayınpederi Antipatros'un tavsiyesine uyarak İskender'in kral olmasını isteyenlerin tarafında yer aldı. Üçüncü aday, II. Philippos'un yedinci karısı Kleopatra'dan henüz dünyaya gelmiş olan oğluydu. Onun adına ünlü Makedon General Attalos mücadele edebilirdi. Fakat II. Philippos öldüğünde Attalos Anadolu'daydı. Bkz. Just. IX.5.8. Bir aday da İskender'in zihinsel engelli kardeşi Arrhidaios'tu. Fakat halk onu tanımıyordu ve hareketsizliği yeteneksizliğinin kanıtıydı. Bkz. Kaya 2006, 395 vd.

halkının onayını alıp kendisini kral ilan ettirmeyi başardı.[29] Fakat onun babasından devraldığı Makedonya Krallığı'nda muktedir bir hükümdar olabilmesi, kraliyet tahtına oturmayı garanti etmesinden daha zor görünüyordu. İskender tüm zorlukları aşarak görece kısa bir zaman diliminde muktedir bir hükümdar olmayı başardı. Babasının defin işlerini yaptıktan sonra katillerini araştırıp buldu ve onlara cezalarını verdi.[30] Sonra iktidarını tehdit edebilecek potansiyele sahip rakiplerini bertaraf edecek takiplerini başlattı. Bunlar arasında Lynkestislerden Arrabaios ve Hermones adlı iki kardeş vardı ve onların ikisini de öldürttü. Aynı aileden Aleksandros'u ise kendisini kral ilan edenler arasında yer aldığı için affetti. II. Philippos'un son karısı Kleopatra'nın amcası Attalos, İskender'in emrine binaen öldürüldü. İskender tarafından öldürülen bir diğer rakip taht iddiacısı Amyntas oldu.[31]

XII.3. İskender ve İsyancılarla Savaşı

Makedonya Krallığı yirmi üç yıl saltanat süren II. Philippos'un beklenmedik ölümünün hemen ardından patlak veren isyanlarla fiilen dağılmış, bağımsızlıklarını ilan etmek isteyen hanedanlar ve kentler kutlamalar yapmaya başlamıştı.[32] İskender'in isyanları bastırmak için başlattığı seferlerinden ilkinin hedefinde İstros (*Tuna*) Nehri boyları vardı. Orada Triballer ve İllyrialılara kısa zamanda boyun eğdirdikten sonra yönünü Yunanistan'a çevirdi. Tesalya'yı silah kullanmadan teslim alıp Thermopylai'ı denetim altına alan İskender, Yunan kentlerine Tesalya'da yapacağı toplantıya temsilci

29 Hornblower 2011, 261 vd. Mansel 1984, 434. Droysen 2000, 140 vd. Ellis 2006, 790. Bosworth 2005, 41 vd. Worthington 2014, 115. Kaya 2019, 34.

30 Plut. *Alex.* X.4 vd. Diod. XVII.2.1. Bosworth 2005, 42.

31 Arr. *Anab.* I.25.1 vd: VIII.7.5. Diod. XVII.2.3 vd; 5.1-2. Justin. XI.2.1. Plut. *Alex.* XI.2-4; Dem. XXIII.2. Curt. VI.9.18; VII.1.3; VIII.5.7. Droysen 2000, I, 141, 147, 153. Bosworth 2005, 41 vd. Bosworth 2006, 794 vd. Kaya 2006, 396, 399. Grainger 2014, 67 vd. Lynkestis ailesinden olan Aleksandros Antipatros'un damadıydı. Onun telkiniyle İskender'in kral ilan edilmesine destek veren Aleksandros, İskender'in Pers seferine katıldı ve o, İran'da infaz edilen Makedon komutanlar arasında yer aldı. Bkz. aşağıda (XII.14) dn. 131.

32 İllyrialılar, Triballer, Getler ve başta Atina ve Thebai kenti olmak üzere Yunanistan'ın birçok kenti (Tesalya kentleri, Aitolia kentleri, Arkadia kentleri ve Elis) isyan etmişti. İsyanlar ve kutlamalar konusunda bkz. Diod. XVII.3.2 vd. Just. XI.1-3. Plut. *Alex.* XI.3; *Dem.* XXII.1 vd. Droysen 2000, I, 143. Kaya 2006, 396.

göndermeleri için çağrıda bulundu. Onun çağrısına Thebai, Atina ve Sparta dışındaki tüm Yunanistan kentleri olumlu yanıt verdiler ve onların temsilcileri Tesalya'da toplanarak Makedonya Krallığı'nın hâkimiyetini tanıdılar. Sonra davetine ret yanıtı veren kentlerden Thebai'a saldıran İskender'in bu kenti çok kısa bir zamanda ele geçirip bir Makedon garnizonunun yönetimine bırakması, Atinalıları korkuttu. Atinalılar, gönderdikleri elçileri aracılığıyla Makedon hâkimiyetini tanıdıklarını İskender'e bildirdiler. Böylece İskender'e Korinthos yolu açılmış oldu.[33] Orada İskender, Sparta dışındaki tüm Yunanistan kentlerince gönderilen temsilcilerinin katılımıyla toplanan Korinthos Birliği'nin *hegemon*'u seçilerek Pers Savaşı için tam yetkili komutan (*strategos autokrator*) tayin edildi.[34] İskender, o zaman Korinthos'ta yaşayan ve kendisinin orada bulunuşunu umursamayan Sinopeli (*Sinop*) filozof Diogenes'i fıçısı önünde güneşlenirken ziyaret etti ve kendisinden bir dileğinin olup olmadığını sordu. Filozofun bu soruya yanıtı şu ünlü sözleri olmuştu:

> "Gölge etme başka ihsan istemem."[35]

Korinthos'tan başkent Pella'ya dönen ve kışı orada geçiren İskender, İÖ 335 yılının baharında yeniden ülkesinin kuzey ve kuzeydoğusunda yaşayan Traklar, Getler (=*Dakialılar*), Triballer ve İllyralıları hedefleyen bir sefer düzenledi. Traklarla yaptığı savaşı zaferle nihayetlendiren İskender, ele geçirdiği Trak kadınlarını, çocuklarını ve bütün malları deniz kıyılarında kurulu pazarlarda sattı. Getler ve Triballer, İskender'e karşı ittifak yaptılar. Fakat onlar da yenildiler. İskender'in bu bölgedeki zaferlerini duyunca Tuna Nehri boylarının barbar kavimleri de elçilerini gönderip İskender'e dostluklarını sundular. Bunlar arasında Galatlar (=*Keltler*) da vardı.[36] Sonrasında düzenlediği İllyria

33 Diod. XVII.4.7-9. Plut. *Alex.* XIII.1. Droysen 2000, I, 149. Kaya 2006, 398.

34 Diod. XVII.4.1-3, 9; Just. XI.2.5, 3.1-2; Arr. *Anab.* I.1.1-2, 2.14.4. Plut. *Alex.* XIV.1. King 2018, 138.

35 Filozofun bu yanıtı üzerine İskender'in cevabının şu olduğu söylenir: "*Zeus adına yemin ederim ki eğer İskender olmasaydım Diogenes olmak isterdim.*" Arr. *Anab.* VII.2.1. Plut. *Alex.* XIV.2-3. Kaya 2006, 399.

36 Polyain. IV.3.11;4.1; VII.42. Arr. *Anab.* I.1-2; 4.1. Diod. XVII.17.4. Plut. *Alex.* XI.3. Justin. IX.3.1-3. Theopom. *FGrH* 115 F 40. Bosworth 2005, 45 vd. King 2018, 138 vd. Kaya 2016.

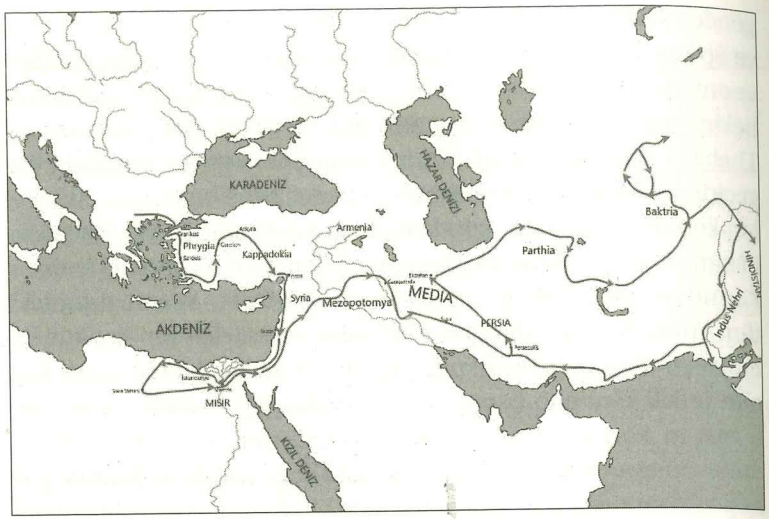

Harita 5: İskender'in Seferi

seferini de zaferle nihayetlendirince Makedonya Krallığı'nın sınırlarını II. Philippos dönemi sınırlarına ulaştıran İskender'in Triballere karşı yaptığı savaşlar sırasında ölmüş olduğuna dair bir asılsız haber Yunanistan'da yayılınca yeniden isyanlar patlak verdi ve her yerde coşkulu kutlamalar yapılmaya başladı. İskender, Pers Krallığı tarafından da kışkırtılan bu isyanları bastırmak için hızla Yunanistan'a dönüp Boiotia'ya girdi. Kendisine teslim olmayı reddeden Thebai kentini kuşatıp ele geçirdikten sonra çok acımasızdı. Kent surları ve boşaltılan evler yerle bir edildi. Savaştan sağ olarak kurtulan 30 bin kişi yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın köleleştirilerek satıldı. Tapınak dışındaki tüm Thebai toprakları İskender'in müttefikleri arasında paylaştırıldı. Yalnızca Thebailıların neredeyse unuttukları şair Pindaros'un eviyle torunları korundu. Makedonları misafir etmiş olanlara da dokunulmadı.[37] Thebai, İskender tarafından İÖ 335 yılının Eylül ayında verilen bu ceza sonrasında geçici olarak haritadan silinmişti.

37 Plut. *Alex.* XI.3-XIII.1. Arr. Anab. I.2.8; 9.9. Diod. XVII.8-13. Bosworth 2005, 48 vd.

XII.4. Asya Seferine Çıkış: Makedonya'dan Anadolu'ya

İskender, Yunanistan'daki son isyanı bastırıp Avrupa'daki hâkimiyetini garanti ettiğinde tahta çıkışının ilk yılını geride bırakmış, Perslerle savaşmak için çıkacağı Asya seferinin önünü de kesin olarak açmıştı. Artık onun tek engeli İÖ 335 yılı sonlarında başlayıp 334 yılı baharına kadar devam edecek olan kış koşullarıydı. İskender söz konusu kışı Pers seferinin son hazırlıklarını yaparak geçirdi. Eski kraliyet kalesi olan Aigai'da (*Vergina*) düzenlediği olimpiyat oyunları, yarışlar ve tanrılara sunduğu kurbanlarla hazırlıklarını nihayetlendiren İskender, İÖ 334 yılı baharında Pella'da toplanan ordusunun başına geçti. Makedonya'yı ve Korinthos Birliği'nin yönetimini kral naibi olarak atadığı Antipatros'a emanet ettikten sonra yeniden görebilme olanağını asla bulamayacağı ülkesinden ayrıldı.[38] Hedefinde ise yalnızca düzenleyeceği öç seferinin muhatabı olan Persler değil, önceden kimsenin bilmediği dünyanın ucunu görmek de vardı. Aristoteles'in ona söylediğine göre dünyanın ucu Hindistan'dan sonra başlayan bir ıssızlık, uçsuz bucaksız bir okyanustu.[39] Asya içlerindeki ticaret yollarını fethederek denetim altına almak da muhtemelen onun seferinin hedefleri arasındaydı. Kendisine yüzyıllar sonra "Megas" (*Büyük*) unvanının verilmesine de neden olacak bu seferiyle İskender,[40] dünya tarihinde hayran olunan, öykünülen bir askerî başarının sahibi olarak adını tarihe yazdırdı.[41] Sırlarla dolu bir

38 İskender'in sahip olduğu ordusunun birlikleri yalnızca Makedonlardan oluşturulmuş değildi. Yunanistan'dan, Tesalya'dan, Trakya'dan gelen ve Tuna Nehri (*İstros/Danuvius*) boylarına kadar olan bölgelerdeki tüm müttefiklerin gönderdiği askerî birlikler de onun ordusuna katılmıştı. Arr. I.10-11. Grainger 2019, 27. Worthington 2014, 136. Bosworth 2006, 849. Kaya 2019, 35.

39 King 2018, 131.

40 İskender'e tam olarak ne zaman "Megas" (Büyük) denildiği belli değil. Ancak İÖ I. yüzyılda Romalılar tarafından -belki ona öykünenlerden birisi olan Caesar tarafından- bu unvan ona kazandırılmış olabilir. King 2018, 131. İskender'in asıl amacının Asya içlerindeki ticaret yollarını fethetmek olduğu konusunda bkz. Sina 2018, 157.

41 İskender'e hayran olup öykünenler arasında Caesar, Pompeius, Augustus, Caligula, Caracalla gibi Roma'nın meşhur şahsiyetleri ve imparatorları, Pontos Kralı Mithridates Eupator (VI. Mithradates), Fransa'nın ünlü generali Napolyon da bulunmaktadır. Fakat Roma'nın stoacı filozofu Senaca ile Lucianus, Aziz Augustinus ve Dante gibi kimi entelektüellere ve hümanistlere göreyse İskender hayran olunacak, öykünülecek birisi değildi. Onların

kral olarak da adından söz ettiren İskender, Alman tarihçi Johan Gustav Droysen (1808-1884) tarafından "Hellenistik" (=Hellenismus) sıfatıyla tanımlanan yeni bir çağın da temellerini attı.[42]

İskender Pers seferi için Makedonya'dan ayrıldığında deneyimli generallerinin sayısı 20'ydi. Bunlardan birisi olan Antipatros'u kral naibi olarak Makedonya'da bıraktı. Kraliyet hazinesinde mevcut bulunan para hazinenin borcuyla kıyaslanamayacak kadar azdı.[43] İhtiyacı olan parayı Asya'dan temin etmeyi planlayarak yola çıktığında İskender'in Phalanks ordusundaki piyade sayısı yaklaşık 35.000 idi ve ayrıca 5000 süvarisi vardı.[44] Parmenion komutasındaki 10.000 asker de onu Anadolu'da bekliyordu. 12.000 piyade, 1500'ü süvari olmak üzere toplam 13.500 asker ise Makedonya'da kalan Antipatros'un emrinde bırakılmıştı.[45] Ordusunun saldırıyı başlatan vurucu gücünü süvariler oluşturuyordu. Sonrasında saldırı silahı *sarissa* olan piyade birlikleri (*phalanks)* savaşa dâhil olurdu. Savaşa en son dâhil olan kraliyet kıtasıydı. Asker sayısı 3000 olan bu kıtanın savunma silahı kalkandı ve bu nedenle bu kıtaya *hypaspistler* (Hypaspisthai: *kalkancılar*) deniliyordu. Araştırmacı, mimar, mühendis, bilim adamı, tarihçi, topografyacı ve saray memurları da İskender'in seferine dâhil olmuşlardı.[46]

Makedonya-Trakya-Khersonesos (*Gelibolu*) güzergâhını takip ederek 20 günlük bir yürüyüşün sonunda Hellespontos'a

nazarında İskender, kentleri yakıp yıkıp talan eden, onların felaketi olan, akıl sağlığına güvenilmez zavallı biridir. Yalnızca düşmanlarının değil dostlarının da felaketi olan bir adamdır. Öç alma hırsına sahip bir hayduttur. Nehirleri kana bulayan, yeryüzünün felaketi, yakıp yıkma iştahına sahip alçak bir adamdır. Tirandır, katildir, hırsızdır. Kaya 2019, 31. Holt 2003, 1 vd.

42 Kaya 2019, 17, 30.

43 Kraliyet hazinesinde 50 *talanton* vardı. Fakat krallığın borcu 500 *talanton*du. İskender, Pers seferi için ülkesinden ayrıldığında bu borca 800 *talanton yeni borç* ekleyerek artırmıştı. Arr. VII.9.6. Plut. *Alex.* 15.1 vd (70 *talanton*u vardı ve buna karşılık borcu 200 *talanton*du). Kaya 2019, 35.

44 Arr. I.11. 3. Ayrıca bkz. Diod. XVII.17.3 (32.000 piyade, 4000 süvari). İskender'in ordusundaki asker sayısıyla ilgili olarak Ploutarkhos'un (*Alex.* XV.1) iki farklı bilgi kaynağı vardır. Bunlardan birisine göre piyade sayısı 30.000, süvari sayısı 4.000 iken, diğerine göre piyade sayısı 34.000, süvari sayısı 5000'dir.

45 Walbank 1981, 31. Mansel 1984, 436 vd. Bosworth 1988, 259 vd. Billows 1990, 36. Droysen 2000, II, 22. Austin 2006, 27 vd. Worthington 2014, 136, 139. Grainger 2019, 26.

46 Bosworth 2005, 316 vd. Laufer 2004, 54 vd. Billows 1990, 36. Walbank 1981, 31.

(*Çanakkale Boğazı*) ulaşan İskender, ordusunu Hellespontos'un Asya kıyısına geçirirken engelleyici hiçbir girişimle karşılaşmadı. Zira önceden bölgede bulunan generali Parmenion gerekli güvenlik önlemlerini almıştı. Abydos (*Nara Burnu*) Makedon denetimindeydi ve Makedon ordusunu Hellespontos'tan (*Çanakkale Boğazı*) üzerinden Anadolu'ya taşıyacak olan 160 gemi de orada hazır bekletilmekteydi. Boğazın Anadolu tarafında karaya ayak basar basmaz mızrağını toprağa saplayan ve böyle yaparak Asya'nın "mızrakla kazanılacak ülke" (*doriktetos khora*) olduğunun mesajını veren İskender, doğrudan İlion'a (*Hisarlıktepe*) gitti ve orada Troya Savaşı'nın yapıldığı mekânı gezdi. *İlyada* destanının kahraman savaşçısı Akhilleus'un mezarına çelenk bırakıp, Troya Kralı Priamos'un öldürülmüş olduğu yerde kurban kesti.[47] Onun sonraki hedefi kendisini Granikos Nehri'nin güneydoğu kıyısındaki Zeleia (*Sarıköy*) yakınında konuşlanmış olarak bekleyen Pers ordusu vardı.

XII.5. Granikos Savaşı

Arisbe (*Musaköy*), Perkote (*Erdağ*), Lampsakos (*Lapseki*) güzergâhından Granikos Irmağı'nın içinden geçtiği Adresteia Ovası'na hâkim bir mevkide bulunan Priapos (*Karabiga*) kentine ulaştı. Oradan Granikos Nehri'ne doğru ilerleyen İskender'in ordusundaki asker sayısı kesin olarak bilinmiyor. Fakat Pers ordusundaki asker sayısıyla arasındaki fark çok fazla değildi.[48] İskender, ordunun sağ ve sol kanat komutanlarıyla Makedon ve Makedon olmayan birliklerin komutanlarını tayin ettikten sonra,[49] orada nehrin karşı kıyısında

47 Kaya 2019, 36 vd.

48 Makedon ordusunun sağ kanadının komutanı Parmenion'du. Emrinde üç Makedon *phalanks*ı (4500 asker) ve *phalanks*ları koruyan süvari birlikleri vardı. Çoğunluğu Tesalyalı (1800 asker) olmak üzere Yunan (600 asker) ve Trakların (150 asker) oluşturduğu kanatta süvari birliğinin atlı sayısı 2550 idi. Bu kanadın en sağında 550 okçu ve 500 Agrialı olmak üzere 1050 asker yerleştirilmişti. Sol kanattaki üç Makedon *phalanks*ı İskender'in komutası altındaydı. 3000 *hypaspistai* (kalkan taşıyıcılar), 1800 zırhlı süvari, 600 *prodromoi* (keşifçi ve takipçi) ve 150 *peonies* de İskender'in sol kanat birliklerini oluşturuyordu. Orduların asker sayıları sorunludur. Bkz. Bosworth 2005, 316 vd. Droysen 2000, II, 46. Billows 1990, 37 vd. Mansel 1984, 436 vd. Hornblower 2011, 269. Hammond 1980, 74. Brunt 1983, 27 vd.

49 Arr. *Anab.* I.13-14. Parmenion (sol kanadın komutanı), Parmenion oğlu Philotas (sağ kanat komutanı). Diğer komutanlar şunlardı: Arrabaios oğlu

savaş için mevzilenmiş durumda bulunan Pers ordusunun takriben yarısı süvari olmak üzere toplam 40.000 civarında askerden oluştuğunu öğrendi. Süvariler nehir kıyısı tarafındaki düzlükteydiler ve piyadeler onların arkasında tepeliklerdeydiler. Pers ordusunun başında Pers Büyük Kralı III. Dareios yoktu. Ordunun sevk ve idaresi, Büyük Kralın Anadolu'daki satraplarıyla Memnon adlı bir Yunan'a (Rodoslu) emanet edilmişti.[50] Granikos Savaşı'nın *Satraplar Savaşı*[51] denilerek de tarihe mal edilmiş olmasının nedeni buydu. Zeleia'da toplanan Satraplar, İskender'e karşı yapacakları savaşın stratejisini tartıştılar. Büyük Kral III. Dareios'un gözdesi bir general olan Rodoslu Memnon'a göre yenilgi durumunda savunmak zorunda oldukları koca bir ülkeyi kaybetmek riskiyle karşı karşıya kalacakları kesin sonuçlu bir meydan savaşı tercih edilmemeliydi. Zira kralları başlarında bulunduğu için Makedonların iki kat daha çetin savaşçı olarak karşılarına çıkacağı düşünüldüğünde savaşı kaybetme riski çok büyüktü. Bu nedenle Memnon, meydan savaşı yerine düşmanı açlık ve susuzluğa mahkûm edecek şekilde yavaş yavaş geri çekilip düşmanı savaş yapmadan mağlup etmenin makul bir strateji olduğunu söyledi. Fakat Büyük Kral III. Dareios'un nazarında çok itibar sahibi olan Memnon'u kıskanan satraplar, ülkenin tahrip edilmesine yol açacağı gerekçesiyle onun stratejisini reddettiler. Böylece Zeleia'daki satraplar toplantısından meydan savaşı kararı çıkmış ve karar gereğince Granikos (*Biga*) Nehri'nin sağındaki Adresteia Ovası ile tepelik bölgede, muhtemelen bugünkü Dimetoka yakınında mevzilenmeyi uygun bulmuşlardı. İskender'in nehri geçerek saldırmasını bekleyen Pers ordusunun süvarileri düz ovada, Memnon'un komutasındaki piyadeler ise tepelerdeydi.[52]

Amyntas, Parmenion oğlu Nikanor, Orontes oğlu Perdikkas, Polemokrates oğlu Koinos, Aleksandros oğlu Krateros, Andromenes oğlu Amyntas, Amyntas oğlu Philippos, Harpalos oğlu Kalas, Menelaos oğlu Philippos, Meleagros oğlu Krateros.

50 Arr. *Anab.* I.12.8 vd; 16.3. Pers ordusunun komutanları şunlardı: Arsames, Rheomithres, Petenes, Niphates, Lydia ve İonia Satrabı Spithridates, Hellespontos Satrabı yardımcısı Arsites, Kappadokya Satrabı yardımcısı Mitrabuzanes, Artakserkses'in torunu Arbupales, III. Dareios'un kayınbiraderi Pharnazes ve Rodoslu Memnon. Ayrıca bkz. Plut. *Alex.* 15.1. Droysen 2000, II, 41 vd.

51 Arr. VII.9.7.

52 Arr. *Anab.* I.14.5. Droysen 2000, I, 44 vd. Worthington 2014, 144 (Dimetoka yakını).

İskender'in yaşlı ve deneyimli generali Parmenion, yer yer derin olan Granikos Nehri'ni yatay geçmenin zorluğuna dikkat çekti. Ona göre düşman piyadeler bakımdan zayıf, atlıları bakımından daha güçlüydüler. Bu nedenle saldırının ertesi günün şafağında yapılması uygundu. Zira geceleyin atlılar savaşamayacağı için savaş bölgesinden uzakta tutulacaktı. Şafakla birlikte başlatılacak savaş için hazır olmaları da kolay olmayacaktı. Böylece Perslerin süvari avantajı bertaraf edilebilecekti. Ancak İskender, Pers ordusunun savaş düzeninin hatalı olduğunu fark etti. Bu nedenle Parmenion'un önerisini dikkate almadı. İlk saldırıyı başlatmaları için Amyntas komutasındaki Paionialılarla bir piyade birliğine ve ayrıca Ptolemaios komutasındaki atlı birliğine emir verdi. Bu arada kendisi başında bulunduğu sağ kanat süvarileriyle doğrudan Pers komutanlarının bulunduğu merkezî cepheyi çökertmeyi hedefleyerek saldırıya geçti.[53]

İÖ 334 yılının Mayıs ayında yapılan Granikos Savaşı çok çetin geçti. İskender, savaş sırasında yaralandı ve iki kez ciddi tehlike atlattı. Kara Kleitos adıyla bilinen Makedon komutan, zamanında müdahale edip İskender'e öldürücü darbeyi vurmak için hamle yapan Pers Satrabı Spithridates'i öldürdü. Nihayetinde Granikos Savaşı Perslerin yenilgisiyle sonuçlandı. Persler 1000 ölü, 20.000 esir verdiler. İskender'in kaybı 30'u piyade, 60'ı süvari olmak üzere toplam 90'dı.[54] Savaşın İskender'in zaferiyle nihayetlenmesinde Pers tarafının bir büyük hatası 20.000 Yunan paralı askerini savaşa dâhil etmek yerine savaş meydanının biraz gerisindeki tepelerde hareketsiz bırakmalarıydı. Onlar savaşı yalnızca seyrettiler.[55]

İskender'in İÖ 334 yılının Mayıs ayında zaferle sonuçlandırdığı Granikos Savaşı, Miletos (*Milet/Balat*), Halikarnassos

53 Arr. *Anab.* I.13. 2 vd. Plut. *Alex.* 16.1 vd. Kaya 2019, 38 vd.

54 Arr. *Anab.* I.14-16. Plut. *Alex.*16.3 vd. Bosworth 2006, 799 vd. Austin 2006, 28. Hammond 1980, 73 vd. Kaya 2019, 40. Ploutarkhos'a (*Alex.* 16.7 vd.) göre Granikos Savaşı'nda Persler tarafının kaybı şöyleydi: 20.000 yaya, 2500 atlı. İskender'in ordusundaki ölü sayısı 9'u süvari olmak üzere toplam 34'tü. İskender, heykeltıraş Lyssippos'tan savaşta ölen 34 askerin hepsinin bronz heykelinin yapılmasını istedi. Fakat Ploutarkhos'un savaşta ölenlerle ilgili bu rakamları abartılıdır. Bkz. Worthington 2014, 148 vd.

55 Arr. *Anab.* I.14.4; 16.2; II.7.6 (20.000 ücretli askeri). Droysen 2000, I, 50 vd.

(*Bodrum*) ve Myndos (*Gümüşlük*) gibi bazı kentlerde bulunan Pers garnizonları[56] ile hâlâ Ege Denizi'nde etkin olan 400 gemilik donanması[57] dışında Anadolu'nun batı yarısındaki Pers satraplarının savaş gücünü bitirmişti.[58] Kimi tarihçilerin de dediği gibi Anadolu'nun kapısı Granikos zaferiyle İskender'e açılmış oldu. Zira Lidya ve Kappadokya satrapları (Spithridates ve Mithrobazanes) da dâhil Pers satraplarının çoğu, bu savaşta yaşamlarını yitirdiler.[59]

İskender'in Granikos Savaşı'ndan sonra ele geçirdiği ilk kentler, Batı Anadolu'daki Pers satraplık merkezleri olan Daskyleon (*Ergili*) ve Sardeis'ti (*Sard*). İskender Daskyleion'a gitmedi, kent onun emri üzerine generali Parmenion tarafından ele geçirildi.[60] Sardeis ise Granikos Savaşı'nda yaşamını yitirmiş olan Pers Satrabı Spithridates'e vekâlet eden Pers garnizon komutanı Mithrines tarafından İskender'e teslim edildi. İskender, teslim aldığı Sardeis'e otonomi bağışladı.[61] Sardeis'ten Ephesos'a giderken mola vermek için durduğu Pagos'ta (*Kadifekale*) yeni Smyrna (*İzmir*) kentini kuran İskender'in hedefindeki sonraki kent Ephesos'tu (*Efes*-Selçuk).[62] İskender'in doğumuna ebelik yaptığı söylenen Tanrıça Artemis'in kenti olan Ephesos'ta Pers taraftarı tiranın yönetimine Granikos Savaşı sonrasında son verilmiş, iktidar demokratların eline geçmişti. İskender'in Ephesos'a gelişi, doğmuş olduğu zamanda Herostratos adlı bir meczup tarafından yakılan Artemis Tapınağı'nın inşasını henüz tamamlayamamış olan Ephesoslular tarafından coşkuyla karşılandı. Ephesoslular, Artemis Tapınağı'na isminin yazılması

56 Bkz. aşağıda (XII.6) dn. 65 vd.

57 Arr. *Anab.* I.18. 5. Mansel 1984, 436.

58 Austin 2006, 28.

59 Arr. *Anab.* I.16.2 vd. Diod. XVII.31.4. Plut. *Alex.* 16.4. Arsites, Phrygia'ya kaçtı. Fakat o, yenilginin sorumlusu suçlaması nedeniyle intihar etti.

60 Droysen 2000, II, 54.

61 Arr. *Anab.* I.XVII.3 vd. Austin 2006, 28 dn. 4. Droysen 2000, II, 54 vd. Mithrines İÖ 331 (ya da 330) yılında İskender tarafından Armenia satrabı olarak tayin edildi. Bkz. Arr. *Anab.* III.16.5. Austin 2006, 29 n. 4. Ayrıca bkz. Kaya 2019, 41.

62 Eski Smyrna (*İzmir*) bugünkü Bayraklı'daydı. Kadifekale'deki yeni Smyrna kurulunca eski Smyrna'nın halkı oraya taşındı. Kentin İskender tarafından değil İskender'in generalleri Antigonos ve Lysimakhos tarafından kurulmuş olduğu bilgisi de vardır. Bkz. Kaya 2019, 41 vd. dn. 51.

koşuluyla inşaatın tüm masraflarını karşılamak istediğini söyleyen İskender'i ona verdikleri şu nazik yanıtla reddettiler:

"Bir tanrının bir tanrıya tapınak yaptırması uygun düşer mi?"[63]

XII.6. Miletos ve Halikarnassos Kuşatmaları

İskender, Artemis Tapınağı'nın inşası konusunda aldığı olumsuz yanıt üzerine demokrasiyle yönetilmelerini garanti ettiği Ephesosluların Perslere ödediği vergiyi Artemis Tapınağı'na ödemelerini emretti. Sonra bir süre oyalandığı Ephesos'tan Miletos'a gitmek üzere ayrıldı.[64] Pers direniş kuvvetlerinin bulunduğu Miletos'u (*Milet*) ele geçirmek için kuşatıp, kent surlarına kuşatma kuleleri, katapultlar ve okçularıyla saldırdı. Daha fazla direnemeyerek teslim olan Miletoslulara Pers donanmasının hiçbir faydası olamadığı gibi İskender'in Miletos (*Milet*) limanında demirli bulunan 180 gemilik donanması nedeniyle kente yaklaşmayı bile denemedi. Bu durum İskender'in büyük bir donanmaya ihtiyacının olmadığını anlamasına yetti. Az sayıdaki gemileri hariç donanma kuvvetini lağvetti. Böylece işe yaramayan gemicileri, ele geçen ganimetin paylaşımına dâhil etmek zorunluluğundan da kurtulmuş oldu.[65]

İskender, kendisine karşı savaşan Miletos'a bir İyonya kenti olduğu hâlde vergi muafiyeti tanımadı. Kenti, kaleye yerleştirmiş olduğu bir Makedon garnizonunun yönetimine bıraktıktan sonra, Batı Anadolu'daki son Pers direnişinin kalesi olan Halikarnassos'a (*Bodrum*) gitmek üzere ilerleyişine devam etti. Karialı Hekatomnosların hüküm sürdüğü Halikarnassos'un kaleleri ve surlarında çok sayıda kuleleri vardı. Kentin kontrolü, Persli Orontobates'teydi[66] ve o, Pers Büyük Kralı III. Dareios'un Batı Anadolu'daki tüm

63 Strab. XIV.1.22. İskender'in Ephesos'a gelişi, Ephesoslularca karşılanışı ve orada oyalanışı konusunda bkz. Kaya 2019, 42 vd.

64 Bu arada İyonya'nın diğer kentleriyle Aiolis kentleri hâlâ Perslerin hâkimiyetindeydi. Bu kentlerin özgürlüklerine kavuşturulup demokrasiyle yönetilmelerinin sağlanması görevini generali Alkimakhos'a veren İskender, generali Parmenion'u Magnesia ad Maeandrum (*Ortaklar*) ve Tralleis (*Aydın*) kentlerini teslim almakla görevlendirdi. Kaya 2019, 45 vd.

65 Arr. *Anab.* I.19.5-20.1. Diod. XVII.22.3-23.3. Ayrıca bkz. Kaya 2019, 46 vd.

66 Orontobates, Hekatomnos Hanedanının Karia'da hüküm süren son hükümdarı Piksodoros'un (İÖ 341-334) damadıydı. Hanedanın kurucusu Hekatomnos ve ardılları dönemi için bkz. Kaya 2019, 48 dn. 70.

Pers kara ve deniz güçlerinin komutanlığına atadığı Rodoslu Memnon ile iş birliği yaparak kentin güçlü tahkimatını daha da güçlendirmiş, Halikarnassos'un komşusu Kaunos (*Dalyan*) ve Myndos'a (*Gümüşlük*) askerî güçler yerleştirmişti.[67] Fakat bunlar işe yaramadı. Tüm kuşatma makinalarını ve tekniklerini kullanarak (kuşatma kuleleri ve katapultlar, saldırı merdivenleri, koçbaşları ve duvar diplerini kazmakta işe yarayan kaplumbağa sırtı/ *testudo*) saldırıya geçen İskender, kentin kulelerini tahrip edip, kalelerin bazı yerlerini çökerterek gedikler açılmasını sağladı. Böylece açılan dış surları koruma olanağının kalmadığını gören Memnon, bir süre de Halikarnassos'un iç kalesinde savaştıktan sonra kaçtı ve Kos (*İstanköy*) Adası'na sığındı. İç kalesi hariç ele geçirdiği kentin savaşa dâhil olmayan sakinlerine dokunmadı. Fakat kentleri için savaşanların hiçbirisini affetmedi, hepsini öldürdü. Sonra iç kaleyi ele geçirmek için zaman harcamak yerine kenti bir kuşatma birliğine emanet edip oradan ayrıldı.[68]

XII.7. Karia'dan İssos'a

Halikarnassos'u bir Makedon garnizonunun yönetimine bıraktıktan sonraki yürüyüşüne evli olan askerlerini Makedonya'ya göndererek Karia içinden devam eden İskender, Hekatomnos'un kızı Ada'ya bağışladığı Alinda (*Karpuzlu*) dışındaki tüm Karia kentlerini ele geçirdi ve bölgenin yönetimini orada bıraktığı bir Makedon garnizonuna emanet etti.[69] Bu arada Anadolu'nun batısındaki Pers hâkimiyeti büyük oranda bitirilmiş, iç kesimlerin de neredeyse tamamı Persler tarafından boşaltılmıştı. Özgürlüğüne düşkün kimi yerli kabileler dışında kendisine direnebilecek ciddi bir Pers askerî gücü artık Batı Anadolu'da mevcut değildi. Karia, Milyas ve Likya kentlerinin hiçbirisi İskender'e zorluk çıkarmadı. Çoğu kent gönderdiği elçileri vasıtasıyla teslimiyet beyanında bulundu. Generallerinden Nearkhos'u Likya satrabı atayarak Pamphylia'ya giden İskender'e boyun eğmek istemeyen ilk kent, Sillion (*Asar Tepe*) oldu. Güçlü tahkimatı olan bu kenti ele geçirmek için zaman harcamak istemeyen İskender, Aspendos'a (*Belkıs*) geçti.

67 Arr. *Anab.* I.23.1 vd. Kaya 2019, 49.
68 Kaya 2019, 49 vd (kaynakçasıyla birlikte).
69 Strab. XIV.2.17. Kraliçe Ada için ayrıca bkz. Cluzeau 2021, 202 vd.

Gönüllü teslim olmayan bu kenti saldırarak ele geçirdikten sonra Pisidya'ya (*Pisidia*) yürüdü. Bu bölgede de teslim olmak istemeyen kentler vardı ve İskender, bu kentlerin ikisi hariç diğerlerini saldırarak ele geçirdi.[70] Büyük Frigya kenti Kelainai (*Dinar*) hâlâ Atizyes adlı bir Perslinin emrine tabi olan Karialı ve Yunan muhafız askerlerinin elindeydi. Kenti teslim etmek için kendisinden süre isteyen muhafızları onaylayan İskender, orada mola vererek kaldığı 10 günün sonunda Kelainai'ı savaşmadan teslim aldı ve kenti Frigya (Phrygia) satrabı olarak tayin ettiği generali Antigonos Monophtalmos'a emanet ederek yürüyüşüne devam etti. İlk durağı Gordion'da (*Yassıhöyük*) bir kılıç darbesiyle çözdüğü Gordion düğümüyle Asya kralı olacağı kehanetinin muhatabı olmaktan memnun oldu. İÖ 333 yılının Mayıs ayı sonlarında Gordion'dan ayrılıp, Ankyra'ya (*Ankara*) gitti. Orada görüştüğü Paphlagonia elçilerinin isteğini onaylayan İskender, Paphlagonia'yı Hellespontos Frigya'sının (*Phrygia Hellespontia*) satrabı Kalas'a bağladı. Sonra Kızılırmak (*Halys*) ve Yeşilırmak (*İris*) arasında kalan bölgeyi ele geçirdi.[71] Kappadokya'nın iç kesimleriyle, doğusuyla, kuzeyiyle ve Karadeniz (*Pontos Eukseinos*) kıyılarıyla hiç ilgilenmedi. Bu bölgeler bu nedenle ele geçirilmemiş olarak kaldı.[72]

Toros Dağlarındaki Kilikya kapılarından (*Gülek Boğazı*) geçerek İÖ 333 yılının Eylül ayında Tarsus Ovası'nı sulayan Kydnos Irmağı'na (*Tarsus Çayı*) ulaştı ve hiç dinlenmeden üzerindekilerle birlikte ırmağın çok soğuk olan sularına atladı. Onun ırmağa girmesi yüksek ateşli bir hasta olarak yatağa düşmesine neden oldu. Yüksek ateş İskender'in durumunu çok kötüleştirmiş öleceğine inanılır olmuştu. Nihayetinde hekimi Philippos'un çabaları ve hazırladığı ilaçlar onu kurtardı. Sonrasında hemen savaş hazırlıklarına başlayan İskender, Toros geçitlerini kısa sürede ele geçirip Amanos Dağlarını Suriye'ye bağlayan geçidi tutma görevini generali Parmenion'a verdi. Ankhiale (*Mersin*)- Soloi (veya Soli: *Viranşehir*)- Mallos kentlerinin de aralarında bulunduğu bölgeyi denetim altına almak için bir süre oyalandı. Pers kralının Fırat

70 Bölgenin ele geçirilmeden bırakılmış olan iki kenti şunlardı: Termessos (*Terme*) ve Selge (*Altınkaya Kalesi*). Kaya 2019, 50 vd.
71 Kaya 2019, 52 vd.
72 Arr. *Anab.* II.4.1-3. Curt. III.1.22-4. Kaya 2019, 53.

Nehri'ni aştığını, geçitlere iki günlük mesafede bulunan Sokhoi kentinde ordugâh kurduğunu Mallos'tayken öğrenen İskender, savaş meclisini toplayarak Perslerle nerede karşılaşılırsa orada savaşa girileceği kararını aldı. İskenderun Körfezi yakınındaki İssos (*Kinet Höyük*) üzerinden Sokhoi kentine doğru yürüyüşe geçen İskender, şiddetli fırtına nedeniyle İssos'a 5 km mesafede bulunan Myriandros'ta mola vermek zorunda kaldı.[73] İskender'in beklenen zamanda Sokhoi'ya gelemeyişini korkaklık olarak yorumlayan Pers Kralı III. Dareios, savaşı Kilikya'ya taşımaya karar verdi. Bugünkü Bahçe Geçidi'ni aşarak Kilikya'ya inen III. Dareios, İskender'i arkadan takip eden bir konumda ilerleyerek İssos'a ulaştı. Orada bırakılmış yaralı ve hasta Makedon askerleri Persler tarafından öldürüldü. Perslerin İssos'a gelmiş olduğu öğrenen İskender, geri döndü.[74]

XII.8. İssos Savaşı

İssos'a yaklaşırken ordusunu yürüyüş düzeninden savaş düzenine sokan İskender'in karşısındaki Pers ordusu asker sayısı bakımından devasa büyüklükteydi. Zira Antik kaynakların Pers ordusundaki asker sayısına dair verdikleri rakam 600.000 ile 250.000 arasında değişmektedir.[75] Ancak söz konusu rakamların gerçeği yansıtmadığı kesindir. Makul sayının 100.000 ile 150.000 arasında olabileceği düşünülmektedir. İskender'in ordusundaki toplam asker sayısı ise 5.800'ü süvari olmak üzere toplam 45.800'dü.[76] Pers ordusu Pinaros Nehri'nin (*Deliçay*) kuzeyindeki sahilin hemen ilerisindeydi ve bu pozisyonuyla III. Dareios, İskender'i nehrin güneyinde bırakıp dönüş yolunu kapatmıştı. Fakat kendisini de dar kıyı şeridine sıkıştırmıştı. Bu durum Dareios'un yalnızca süvarilerini değil sayısı çok olduğu için piyadelerine de sınırlı hareket imkânı tanımaktaydı. Pers kralı ordusunun ortasına ağır silahlı Yunan ücretli askerlerini yerleştirirken,

73 Worthington 2014, 163 vd. Kaya 2019, 53 vd.

74 Arr. *Anab.* II.7.2 vd.

75 Arrianos (II.8.8) ve Ploutarkhos'a (*Alex.* XVIII.4) göre Pers ordusundaki asker sayısı 600.000'dir. Diodoros (XVII.31.2) ve Justinus'a (XI.9.1) göre sayı 400.000'dir. Curtius Rufus'a (III.2.4) göre Pers ordusundaki piyadelerin sayısı 250.000, süvarilerin sayısı ise 62.200'dü.

76 Worthington 2014, 165 vd.

sol kanadını Pers piyadelerine bırakmıştı. Nabarzanes adlı Persli generalin emrindeki süvarileri sağ kanattaydı. Hafif silahlı piyadeler ise soldaki piyadelerin biraz önündeki dağ yamacına doğru yerleştirilmişti. Asyalı piyadeler, cephenin arkasındaydı. Kralın kendisi etrafı muhafızlarla çevrilmiş olarak cephenin ortasında bir yerdeydi. İskender, Pinaros Nehri'nin kuzeyindeki Pers savaş düzenini gördükten sonra kendi ordusunun savaş düzenini, ordusunun sol ve sağ kanatlarını güçlendirecek şekilde değiştirdi. Parmenion komutasındaki süvarilerin bulunduğu sol kanada, sağ kanatta bulunan Tesalya süvarilerini aktardı. Ortadaki seçkin süvari birliği (*hetairai*) ile hafif silahlı birliklerini sağ kanada yerleştirdi. Savaş, savaş işaretini veren tiz trompet sesini takiben İskender'in sağ kanattan Pers kralının bulunduğu merkezî bölgeye yaptığı hızlı süvari saldırısıyla başladı. 1831 yılında Pompei'deki Faun evinde keşfedilen "İskender Mozaiği"nde (Resim 7) de tasvir edildiği gibi söz konusu merkezî bölgedeki çarpışma savaşın Makedonya lehine kazanılmasını sağladı. Orada önde gelen Pers generalinin (Arsames, Rheomithres, Atizyes, Sabakes, Bubakes) çarpışma sırasında yaşamını yitirmesi, savaşı bitirdi. Çünkü generallerinin öldüğünü gören Pers kralı hayatta olan muhafızları ve 4.000 paralı askeriyle birlikte annesi Sisygambis'i, kız kardeşi (aynı zamanda eşi) Stateira ve çocuklarını savaş alanında bırakıp kaçtı. Onun Euphrates (*Fırat*) Nehri kıyısındaki Thapsakos'a (*Tipsah*) doğru kaçışıyla Pers ordusu dağıldı. Böylece İssos Savaşı, Atina'da Nikokrates'in arkhonluk yaptığı İÖ 333 yılının Memakterion (Kasım) ayında İskender'in zaferiyle nihayetlendi.[77] Kaçan kralın peşine takılan ve onu yakalamada başarılı olamayarak geri dönen İskender'in bu savaşta kaybettiği asker sayısı 500'dü. Pers kaybına dair verilen rakam ise 100.000 idi ki bu abartılıdır. Savaşta esir alınan Pers kralının ailesinin

77 Arr. *Anab.* II.7-13. Diod. XVII.33-34. Curt. III.7-11.20. Plut. *Alex.* XX.3-7. Kaya 2019, 54 vd. İssos Savaşı için ayrıca bkz. Kaya 2019, 55 vd. Arslan 2017, 150 vd. Worthington 2014, 165 vd. Fuller, 1960, 154 vd. Hammond 1989, 94-111. Heckel 2008, 57-65. Worthington, 2004, 95-102; Devine 1985, 25-38. Hammond 1992, 395 vd. Murison 1972, 399 vd. İskender Mozaiği için bkz. Cohen 1997. Stewart 1993, 130 vd. İskender'in esir aldığı Sisygambis ve Stateira'ya saygılı davranmasıyla ilgili olarak bkz. Sina 2018, 160 vd. Carney 2000, 94, 96, 108.

Resim 7. İskender Mozaiği. İssos Savaşı

şerefine leke getirecek hiçbir kötü muamele yapmayarak onlara saygılı davranan İskender,[78] savaşın yapıldığı yerin yakınlarında kendi adını (*Aleksandria*) verdiği bir kent kurdu. Adını İskender'den (*Aleksandros*/*Aleksandria*) almış olan bu kent, aynı adla, fakat İskenderun'a dönüşmüş olarak mevcudiyetini günümüze kadar korudu.[79]

XII.9. Syria Kıyılarının Fethi: Tyros ve Gaza

İskender, İssos Savaşı'nda elde ettiği zaferini ön ve arka yüzlerinde iki tanrıçanın (Athena ve zafer tanrıçası Nike) yüzlerinin yer aldığı özel altın sikkeler bastırarak da kutladı. Kilikya Satraplığı'nın yönetimini Balakros'a bırakarak Asya seferine devam etti. Fakat onun sonraki hedefinde doğrudan Pers Kralı III. Dareios'un kendisi ve Pers ülkesi (Persia) değil Pers deniz gücünü de besleyen Doğu Akdeniz kıyıları ve Mısır vardı. Pers hâkimiyetindeki bu ülkeler ele geçirilmemiş olarak geride dururken Pers Kralı III. Dareios'un peşine düşmenin tehlikeli olacağını düşünen İskender,[80] söz konusu hedeflerine doğru Suriye kıyısı boyunca ilerledi. Phoinike'ye (*Fenike*) girdikten sonra Koile Syria'ya (Çukur Syria) satrap olarak komutanlarından Memnon'u tayin etti. Kıbrıs ile

78 Arr. *Anab.* II.11.8 (10 bini atlı). Plut. *Alex.* XX.5 (Pers kaybı 110.000).
79 Kaya 2019, 56 dn. 94.
80 Arr. *Anab.* II.17.1-4. Worthington 2014, 169.

Sidon (*Sayda*), Marathos (*Amrit*), Arados (*Arvad*) ve Biblos (*Cübeyl*) da dâhil Fenike'nin (*Phoinike*) diğer bazı kentleri İskender'e kendiliğinden teslim oldular.[81]

Fakat Azemikhos adlı bir kralın hüküm sürdüğü Tyros (*Sur*) kenti teslim olmadı. Birisi Mısır'a, diğeri Sidon'a bakan iki doğal limanıyla çok güçlü bir tahkimatı bulunan Tyros'un nüfusu 50.000 civarındaydı. İskender, teslim olmasını istediği bu kentten olumsuz yanıt alınca İÖ 332 yılının Ocak ayında kente saldırdı. Her tür kuşatma tekniği kullanılmasına rağmen kentin ele geçirilmesi kolay olmadı. Tyroslular, Ağustos ayına kadar yedi ay boyunca kuşatmaya direndiler. İskender'in kuşatmasını odun, zift ve yanan diğer her şeyden silah olarak yararlanmak suretiyle etkisiz hâle getirmeye çalıştılar. İskender'in kuşatma kuleleri ve gemileri onların ateşli oklarının hedefi oldu ve yandılar. Mancınıklarla atılan büyük taşları etkisiz hâle getirmek için deri yastıklarla oluşturdukları perdeleri kullanan Tyroslular, düşman oklarını ise yaptıkları döner çarklarla engellemeye çalıştılar. Savunma savaşı yapabilmek için ihtiyaç duydukları toprak ve taşı Palaiotyros'tan (Eski Tyros) temin ettiler. Aynı kaynak dolgu malzemesi için İskender tarafından da kullanıldı ve nihayetinde eski kent (Palaiotyros) yok oldu. Yedi ay sonra da Tyros'un kendisi kuşatmaya yenildi. 6000 Tyroslu bu savaşta yaşamını yitirirken, 2000 Tyroslu da sahil boyunda çarmıha gerilerek öldürüldü. Esir alınan Tyroslu sayısı ise 30.000 idi.[82] Artık İskender'e yalnızca Mısır yolu açılmamış, Doğu Akdeniz'deki Makedon hâkimiyeti de Tyros'un ele geçirilmesiyle garanti edilmişti.

Tyros kuşatması sırasında maruz kaldığı Arap saldırılarını püskürten ve Pers kralının Damaskos'ta (*Şam*) muhafaza edilen 2600 *talanton*luk hazinesine el koyan İskender, bu arada III. Dareios'tan gelen barış önerisini reddetti. Söz konusu öneriye göre eğer İskender barışı onaylasaydı, Tigris (*Dicle*) Nehri'nin batısı kendisine terk edilecek, annesi, karısı ve çocuklarının iadesi

81 Arr. *Anab.* II.13.7-8. Diod. XVII.40.2. Curt. IV.1.15.
82 Arr. *Anab.* II.15.6-27. Plut. *Alex.* XXIV.2-5. Diod. XVII.40.2-46.5. Curt. IV.2.1-4.18. Just. XI.10.10-14. Justinus'a (XI.10.14) göre Tyros bir ihanet sonucunda ele geçirilebildi. Tyros kuşatması için ayrıca bkz. Worthington 2014, 173 vd. Bloedow 1990, 255 vd. Romane 1987, 79 vd.

karşılığında İskender'e 10.000 *talanton* verilecekti.[83] Dareios'un ailesinin iadesini istemek için gönderdiği mektubuna vermiş olduğu yanıttan anlaşıldığı kadarıyla İskender'in kendisini "Asya Kralı" olarak görmesi de İssos Savaşı'ndan sonra kesinleşmiş gibidir. Fakat ileride söz edeceğimiz Gaugamela Savaşı sonrasına kadar Asya Krallığı'nı resmen ilan etmedi.[84]

İskender'in Mısır seferini geciktiren bir direniş de Filistin'deki Gaza'da İÖ 332 yılı Eylül'ünde sergilendi. İskender, Arapların verdiği askerî desteğe de güvenerek kendisine teslim olmak istemeyen Gaza'yı (*Gazze*) ele geçirmek için kuşatma altına aldı. Kentin surlarının etrafını tamamen çevirecek şekilde oluşturduğu toprak setler üzerine mancınıklarını yerleştirdi. Mancınıkların fırlattığı büyük taşlar kent duvarlarında gedikler açarken askerleri kaplumbağa tekniğini kullanarak duvar diplerine gidip lağımlar kazdılar. Bu şekilde devam eden iki aylık kuşatma sonunda kent surlarının bazı yerlerinde çöküntüler oluşturuldu ve çöküntü noktalarından merdivenlerle içeriye giren Makedonlar, kent kapılarını açıp Makedon ordularının içeriye girmelerini sağladılar. Gazalı savaşçılar buna rağmen teslim olmadılar, 10.000 savaşçı çarpışa çarpışa yaşamını yitirdi. Hayatta kalan kadın ve çocuklar ise İskender tarafından köleleştirilerek satıldılar.[85] Kentin canlı ele geçirilen komutanı Batis'in ise topukları delindi. Delinen yerlerden ip geçirildi ve bir savaş arabasının arkasına bağlanıp ölene kadar sürüklendi. Boşalan kenti yeniden şenlendirmek için bölgeden insanlar getirilip yerleştirildi.[86] Bu arada, İÖ 332 yılı boyunca, yapılan savaşlarla Pers donanmasının Ege Denizi'ndeki ve kıyısındaki hâkimiyeti de bitirildi. Tenedos (*Bozcaada*), Khios (*Sakız*) Lesbos (*Midilli*) ve Kos

83 Arr. *Anab.* II.18-25. Plut. *Alex.* XXIV; XXIX.4. Diod. XVII.39. Kaya 2019, 56. Austin 2006, 31 vd.

84 Arrianos'un aktardığı bilgilere göre İskender, Dareios'un mektubunu aldığında bir Fenike kenti olan Marathos'taydı (Arr. II.14.1) ve ona cevaben yazdığı mektubunda kendisinin artık Asya Kralı olduğunu şu ifadesiyle belirtmişti: "Bana elçi gönderdiğinde Asya Kralı'na gönderdiğini unutma!" Bkz. Arr. II.14.9. Gaugamela Savaşı sonrasında Asya Kralı ilan edilmiş olduğu bilgisi için bkz. Plut. *Alex.* XXXIV.1.

85 Arr. *Anab.* II.25.4 vd. Plut. *Alex.* XXV.3-4. Gaza kuşatması konusunda ayrıca bkz. Worthington 2014, 178 vd. Romane 1988, 21 vd.

86 *FGrH* 142 f 5. Bosworth 2005, 90 vd.

(*İstanköy*) adaları İskender lehine tek tek ele geçirildiler.[87] Kaçan Persler Girit Adası'na gidip orayı üs olarak kullandılar ve orada Makedonya'ya karşı yapacakları son savaşa Sparta müttefiki olarak iştirak ettiler.[88]

XII.10. Mısır'ın Fethi

Gaza'yı (*Gazze*) ele geçiren İskender, Mısır'ı fethetmek için ilerleyişine bir sınır kalesi olan Pelusion (*Tell-El Farama*) üzerinden devam etti. Perslerin Mısır'ı fethi sürecinde ilk direnen kent olarak bilinen Pelusion'da bir kurtarıcı gibi karşılanan İskender'e, Mısır ülkesi Satrap Mazakes tarafından orada teslim edildi. Zaten satrabın direniş imkânı da neredeyse yok gibiydi. Zira Mısırlılar, sık sık isyan eden bir Pers satraplığının yerlileriydiler. Bu nedenle kendi özgürlükleri için değil de Persler için savaş yapmak zorunda bırakılacaklarını bilen Mısırlıların İskender'e karşı yapılacak savaşta gönüllü desteği beklenemezdi. Nitekim Heliopolis üzerinden Mısır başkenti Memphis'e ulaşan ve kenti savaşmadan teslim alan İskender, orada coşkuyla karşılandı. İskender bu coşkuya Mısır'ın tanrısı Apis'e (*Apis Öküzü*) kurban sunarak cevap

87 Arr. *Anab.* III.2.3-7. Curt. IV.5.14-22. Tod, *GHI* n. 191-192. Bosworth 2005, 85. Ele geçirilen bu adalardan Khios (*Sakız*) ve Lesbos'ta (*Midilli*) ve ayrıca Halikarnassos (*Bodrum*), Side, Soloi (*Viranşehir*), Ephesos (*Efes*), Aspendos (*Belkıs*) ve Priene (*Güllübahçe*) kentleriyle Rodos Adası'na garnizonlar yerleştirildi. Fakat Halikarnassos, Ephesos ve belki Priene'de garnizonların varlığına dair deliller olmasına rağmen diğerlerinde mevcut değildir. Bunun nedeni garnizonlara duyulan ihtiyacın İÖ 331 yılında ortadan kalkması ve buna binaen garnizonların çekilmesi olabilir. Bkz. Worthington 2014, 161 vd.

88 Korinthos Birliği'nin üyesi olmayan Sparta, Yunanistan'daki Makedon karşıtlığının liderliğini yaptı. İssos Savaşı'ndan sonra sahipsiz kalan Pers donanmasının bakiyelerini de deniz gücüne dâhil ederek muhalif tavrını sertleştiren Sparta'nın kralı Agis'in Peloponnesos'taki destekçileri giderek arttı. Elis, Akhaia ve Arkadia'nın bir kesimi Sparta'yla ittifak yaptı. Fakat Peloponnesos'ta savaştığı bir Makedon birliğini yenen Sparta Kralı III. Agis, Antipatros komutasındaki Makedon ordusu karşısında aynı başarıyı tekrarlayamadı. İÖ 331/330 yılında Megalopolis'te yapılan savaşta yenildi ve yaşamını yitirdi. Bu savaşta Spartalıların kaybı 5300 iken Makedonya'nın kaybı 1000 olmuştu. Sparta bu savaştan sonra Korinthos Birliği'ne dâhil olmak zorunda kaldı. Bkz. Diod. XVII.48.1 vd.; 63.1-4. Curt. IV.1.38-40; 8.15; VI.1-21; VIII.15. Plut. *Agis*, III.3. Just. XII.1.4-11. Aiskhin. III.165. Worthington 2014, 206 vd. Bosworth 2005, 244 vd.

verdi. Pers imparatorlarına verilmiş olan tüm firavun sıfatlarını (Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı, Ra'nın oğlu, Amon'un Sevgilisi, Horus) da aldı. Oyunlar, yarışlar düzenledi.[89]

İskender, Memphis'ten Siva vahasında Tanrı Amon (=Zeus) Tapınağı'nı ziyaret etmek için ayrılıp Libya Çölü'ndeki yolculuğuna çıktı. Zorlu bir yolculuktu. Rivayete göre çölde yolunu kaybetmiş ve ona kuşlar, bir çift karga ve hatta insan gibi konuşan bir çift yılan kılavuzluk etmişti. Ancak tüm bunların İskender'in çöl yolculuğuna ilahî bir unsur katma çabasından başka bir anlamı yoktur. İÖ 5. yüzyıldan beri bir kehanet ve haç merkezi olan tapınağa ulaşınca, tapınak rahibi içeriye yalnızca İskender'i aldı. Arkadaşlarının tapınağa girmesine izin vermedi. Bir rivayete göre Tanrı Amon'un rahibi onu Yunanca "o paidion" (=oğlum) diyerek selamlamak istedi, fakat Yunancası çok iyi olmayan rahip, söz konusu standart selamlamayı "o pai Dias" (*Tanrının oğlu*) diyerek telaffuz etti.[90] Hiç kuşkusuz İskender, bunun ana dili Yunanca olmayan bir rahibin dil sürçmesi olduğunu biliyordu. Fakat "Tanrı oğlu" denilmiş olmasına inanmak işine geldi. Amon Tapınağı ziyaretinden döndükten sonra, İÖ 331 yılının 7 Nisan'ında Nil deltasındaki İskenderiye (*Aleksandria*) kentini kurdu. Sonra Suriye üzerinden geri dönüp,[91] Tyros'a gitti. Orada kendisini bekleyen çok sayıda elçiden birisi de Pers Kralı III. Dareios tarafından

89 Arr. *Anab.* II.25.4; 26-27; III.1.1-3. Plut. *Alex.* XXV.3. Kaya 2019, 56 vd. Worthington 2014, 179 vd. Bosworth 2005, 93 vd.

90 Plut. *Alex.* XXVI.6-XXVII.6. Arr. *Anab.* III.3-4. Curt. IV.7.6-32. Just. XI.11.2-12. İskender'in Tanrı Amon'u ziyaret için yaptığı çöl yolculuğu konusunda ayrıca bkz. Bosworth 2005, 95 vd. Worthington 2014, 179 vd. King 2018, 156 vd. Ploutarkhos'un (Plut. *Alex.* XXVII.3-5) aktardığı bilgilere göre Amon rahibinin İskender'i selamlayan ifadesi tam olarak şudur: "Zeus'un oğlu! Seni babanın namına selamlıyorum." Bunun üzerine İskender, babasının katillerinin yakalanıp yakalanmadığını soruyor ve şu cevabı alıyor: "Senin baban ölümsüzdür." İskender, sorusunun yanıtını almak konusunda ısrarlı oldu ve bu nedenle bu kez sorusunu "Philippos'un katilleri bulundu mu?" diye yöneltince aldığı yanıt şu oldu: "Hem Philippos'un katillerini cezalandıracaksın hem de bütün dünyaya egemen olacaksın." Yine Ploutarkhos'a (Plut. *Alex.* XXVIII.3) göre İskender kendisine "Tanrı'nın Oğlu" denilmesinden hoşlanmaz, ancak bunu hükmetmek istediği insanları etkilemek için kullanırdı.

91 Arr. *Anab.* III.1.3-6. Plut. *Alex.* XXVI; XXVII.1-6. İskenderiye'nin kuruluşuyla ilgili bkz. Worthington 2014, 181, 185. Austin 2006, 33 vd. Bosworth 2005, 97 vd.

gönderilmişti ve onun aracılığıyla III. Dareios, İskender'in generali Parmenion başta olmak üzere birçok Makedon subayının cazip bulduğu bir barış teklifinde bulunmuştu. Kral III Dareios, bu teklifinde barış karşılığı olarak Fırat Nehri'nin batısındaki tüm topraklarını İskender'e bırakacağını ve 30.000 *talanton* para ödeyeceğini söylüyordu. Ayrıca ondan kızı Strateira'yla evlenip müttefiki olmasını istiyordu. Fakat bu cazip teklif İskender tarafından reddedildi.[92]

XII.11. Gaugamela Savaşı

İskender'e sunmuş olduğu barış teklifinin reddedilmesi üzerine III. Dareios, yeni bir savaş için harekete geçmek kararını verdi. Bunun için İÖ 331 yılında Babil'den ayrılan III. Dareios, her ne kadar artık batı satraplıklarının desteğinden tamamıyla yoksun kalmış olsa da hükmettiği imparatorluğun sınırları hâlâ çok büyüktü ve asker kaynağı bakımından bir sıkıntısı yoktu. Generali Bessos onun için gerekli olan piyade ve süvarileri doğu ve kuzeydoğu eyaletlerinden temin etmişti. Kurulan ordunun başına geçen III. Dareios, Dicle Nehri'ni aşıp Arbela (*Erbil*) yakınındaki Gaugamela'ya (*Tell Gomel*/Gaugamela: *Devenin evi*) gitti ve orada İskender'in gelişini bekledi. İÖ 331 yılının Temmuz ayında Cerablus yakınlarına gelmekte olan İskender'in Fırat Nehri'ni geçmesine engel olsun diye Syria Satrabı Mazaios'u görevlendirdi. Fakat o hiçbir şey başaramadı ve geri döndü. Bu arada Fırat Nehri'ni aşan İskender, İÖ 331 yılının 20 Eylül'ünde Dicle Nehri'ni aşarak Gaugamela'ya doğru yürüyüşüne devam etti. Ekim başında ya da Kasım ayında Gaugamela'ya gelen İskender'in ordusundaki toplam asker sayısı 40.000'i piyade olmak üzere 47.000'di. Dareios'un emrindeki Pers ordusunun asker sayısı kaynaklar tarafından 1.000.000 gibi çok abartılı olarak verildi.[93] Ancak makul

92 Arr. *Anab.* II.25.2. Diod. XVII.54.1-7. Plut. *Alex.* XXIX.4. Curt. IV.10.16. Just. XI.12.1-16. Worthington 2014, 185.

93 Arr. *Anab.* III.12.4 (İskender'in ordusundaki asker sayısı). Ploutarkhos'a (*Alex.* XXXI.1.) göre Pers ordusundaki asker sayısı 1.000.000 idi. Diodoros'a (XVII.39.4.) göre Pers ordusundaki toplam asker sayısı 1.000.000 idi ve bu rakamın 200.000'i atlıydı. Arrianos'a (III.8.6) göre 40.000'i süvari olmak üzere toplam sayı 1.040.000 idi. Curtius Rufus'a (Curt. IV.12.13.) göre toplam asker sayısı 245.000 idi (200.000 piyade, 45.000 süvari). Worthington

sayı Makedon ordusunun yaklaşık iki katı ya da üç katı büyüklüğü ifade eden 100.000 (veya 150.000) sayısıdır.[94] Bu sayının içinde 200 tırpanlı savaş arabasıyla 15 savaş fili de bulunuyordu. Her iki tarafın da ordusu etnik bakımdan çok renkliydi.[95]

İskender bir taktik savaşı olarak dikkati çeken Gaugamela Savaşı'nda Perslerin tırpanlı savaş arabalarının asıl silah üstünlüğü olduğunu ve Pers kralının savaş stratejisini bunlar üzerine kurduğunu anlamıştı. Bu nedenle İskender, tırpanlı savaş arabalarını etkisiz kılacak bir savaş planı yaptı. Bu plan tırpanlı savaş arabalarının engebeli ve önceden atların tökezleyip düşmeleri için kazılmış çukurların olduğu yerlere doğru sapmalarının sağlanıp devrilmelerini gerektiriyordu. Devrilmeyen arabaların atlarına duraksatılıp geçiş yolu verilerek sürücü ve savaşçılarının yandan ve arkadan mızraklar ve oklarla saldırılıp imha edilmesini gerektiriyordu. Tüm bunların uygulaması tırpanlı savaş arabaları saldırıya geçer geçmez çalınacak tiz trompet sesi devreye girdiğinde başlayacaktı. Nitekim savaş başlayıp tırpanlı savaş arabaları harekete geçince İskender'in Agrialı okçularına trompet sesiyle saldırı işareti verildi ve savaş arabalarının bazıları Agrialı okçuların saldırısıyla engebeli yerlere savrulup devrildiler. Aynı anda harekete geçen Makedon piyadeler ise üzerlerine gelen savaş arabalarının atlarına, sürücü ve savaşçılarına yandan ve arkadan vurup imha edebilecekleri bir geçiş yolu tuzağı hazırladılar. İskender, kendisini savaşın muzaffer tarafı yapacak stratejisini ise yine doğrudan Pers kralını öldürmeyi ya da kaçırmayı hedefleyen saldırı üzerine kurdu. Zira kralın ölmesi ya da kaçması

2014, 188 vd. Gaugamela'nın anlamının "deve evi" olduğu konusunda bkz. Plut. *Alex.* XXXI.3. Savaşın İÖ 331 yılının hangi ayında yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Ploutarkos'a (*Camil.* XIX.3) göre savaş Boedromion ayının 26'sında (1 Ekim) yapıldı. Arrianos'a (Arr. *Anab.* III.15.7) göre ise savaş Pyanepsion (Ekim/ Kasım) ayında yapıldı.

94 Worthington 2014, 188 vd.

95 Pers ordusunda savaşan halklar şunlardı: Baktrialılar, Arakhosialılar, Persler, Kaduslar, Koile Syrialılar, Medialılar ve Mezopotamyalılar, Sakalar, Massagetler, Parthlar, Hyrkanialılar, Albanlar ve Sakesinler, Karialılar, Mardlar, Armenialılar, Kappadokialılar, Babilonialılar, Hintliler ve Yunan paralı askerleri. Bkz. Arr. *Anab.* III.11.3-8; 12.1. İskender'in ordusundaki halklar şunlardı: Makedonlar, Yunanlar, Areialılar, Odrysalılar, Traklar, Paionialılar, Tesalyalılar ve yabancı paralı askerler. Bkz. Arr. *Anab.* III.11.8-12.4.

Pers ordusunda bozgun nedeni olacaktı. Düşündüğü gibi oldu. İskender, Pers ordusunda ölümsüz denen seçkin birliğin de bulunduğu merkezî kesime yaptığı saldırıda üstünlüğünü ortaya koyunca, Kral III. Dareios, yenilginin gelmekte olduğunu görüp kaçmaya başladı. Onun kaçtığı haberi diğer askerî birliklere örnek olunca bozgun başladı. III. Dareios'u yakalamak için peşinden giden İskender, yakalayamayacağını anlayınca geri dönmek zorunda kaldı. Bu savaşta İskender'in ordusunu en çok Babil'de hüküm süren Pers Satrabı Mazaios zorladı. Ona karşı savaşan İskender'in generali Parmenion yardım istemek zorunda kaldı. Nihayetinde yaşanan bozgunun etkisiyle o da yenildi ve kaçtı.[96]

XII.12. Pers Başkentlerinin Fethi

Muzaffer ordusunun karşısında kendisini "Asya Kralı" ilan eden İskender,[97] Media'nın başkenti Ekbatana'ya kaçan Kral III. Dareios'u yakalamak için peşine takılmayı düşünmek yerine Pers başkentlerini ele geçirmeyi tercih etti. Pers krallarının mevsimlik olarak kullandıkları kraliyet saraylarına sahip başkentlerin sayısı, Babil, Susa, Persepolis, Pasargadai ve Ekbatana olmak üzere beşti.[98] Babil onun hedefindeki ilk başkent oldu. Ele geçirdiğinde Mezopotamya'yı da kazandıracağını bildiği Babil'i zapt etmek için savaşmadı. Zira bu başkent Gaugamela Savaşı'nda ordusunu en çok zorlayan Pers komutan Mazaios tarafından kendisine İÖ 331 yılının 25 Ekim'inde teslim edildi. Babilliler ise onu İştar kapısında karşılayıp bir kurtarıcı olarak selamladılar. Sonra İskender'in kent içinde ilerleyişine güzel kokulu tütsüler ve şarkılarla

96 Gaugamela Savaşı için bkz. Arr. *Anab.* II.8-15. Plut. *Alex.* XXXI.6-33.11. Polyain. *Str.* IV.3.5, 17. Diod. XVII.56-61. Curt. IV.12-16. Just. XI.13.1-14.7. Oros III.17.1-4. Worthington 2014, 189 vd. Bosworth 2006, 98 vd. Cartledge 2003a, 179-182. Hammond 1989a, 138-150. Devine 1989, 77 vd. Devine 1986, 87 vd. Devine 1975, 374 vd. Fuller 1960, 163-180. Marsden 1964. Griffith 1947, 77 vd.

97 Plut. *Alex.* XXXIV.1. krş. Just. XI.14.6 (Asya hâkimiyeti).

98 Athen. *Deip.* XII.513f. Başkentlerin zenginliği muazzamdı. Sonraki yılın baharında Parmenion'un gözetiminde Ekbatana'ya nakledilen toplam miktarın altın, gümüş sikke ve külçe olarak 190.000 *talanton* olduğu söylendi. Diğer zengin ganimetleri ise şunlar oluşturuyordu: Mobilya, altın ve gümüş kaplar, süs eşyaları, giysiler, duvar halıları. Bkz. Just. XII.1.3. Strab. XV.3.9 (180.000 *talanton*). King 2018, 159.

eşlik edip onu "Doğu'nun Hâkimi", "Dünyanın dört bir yanının hükümdarı" ilan ettiler. Memnuniyetini Babil'in baştanrısı Marduk'a kurban keserek ifade eden İskender, orada bir aydan biraz daha uzun bir süre kalarak askerlerini dinlendirdi. Sonra Babil'in yönetimini satrap olarak atadığı Pers komutan Mazaios ile orada işgal kuvveti olarak bıraktığı bir Makedon garnizonuna emanet ederek kentten ayrıldı.[99]

İskender'in hedefindeki sonraki Pers başkenti Susa'ydı. Susa, Babil'de olduğu gibi kentin yönetimini elinde bulunduran Satrap Abulites tarafından kendisine savaşmadan teslim edildi. Susa'yı İÖ 331 yılının Aralık ayında teslim alan İskender, kraliyet sarayındaki tahta oturdu, kurbanlar sunup yarışlar düzenledi.[100] Bu arada Pers Kralı Kserkses'in takriben 150 yıl önce Atina'dan kaçırdığı tiran Hipparkhos'un katillerinin (Harmodios ve Aristogeion) heykellerini buldu ve onların Atina'ya gönderilmesini sağladı. İskender'in Susa'da el koyduğu kraliyet hazinesinde ise 50.000 (ya da 40.000) *talanton* külçe gümüş ile 9.000 *talanton* altın sikke vardı. Ayrıca orada ganimet olarak ele geçirilen erguvan renkli kumaşlar ile diğer değerli eşyaların değeri 500 *talanton*du. İskender sahip olduğu bu hazineden 3000 *talanton*u Syria, Kilikia ve Phoinike'nin mali işlerini yöneten Menes'e verdi. Bu meblağın bir kısmı, Yunanistan'a Sparta Kralı III. Agis'e (İÖ 338-330) karşı yürüttüğü savaş için kullanılmak üzere Makedonya'daki kral naibi Antipatros'a gönderildi.[101]

İskender çok uzun süre kalmadığı Susa'yı Susiana (=Elam) satrabı atadığı Abulites ile bir Makedon garnizonuna emanet ettikten sonra bir diğer Pers başkenti Persepolis'i ele geçirmek için İÖ 330 yılının Ocak ayında yola koyuldu. Bu yolculuğunda iki kez savaşmak zorunda kaldı. İlk savaşını Uksilerle yaptı. Bu savaşın

99 İskender, Babil vergilerini toplama görevi için de bir memur tayin etti. İskender ve Babil için bkz. Arr. *Anab.* III.16.3-5. Curt. V.1.11-45. Just. XI.14.8. Diod. XVII.64.3-5. Plut. *Alex.* XXXV.1. Worthington 2014, 193 vd. Briant 2002, 840 vd., 845 vd.

100 Arr. *Anab.* III.16.6-9. Curt. V.2.8-15. Plut. *Alex.* XXXVI.1; XXXVII.7; LVI.1; *Ages.* XV.4. *Mor.* 329d. Diod. XVII.65.5; 66.3-7. Briant 2002, 840 vd., 845 vd.

101 Arr. *Anab.* III.16.7 (50.000 *talanton*). Curt. V.2.11-12 (50.000 *talanton*). Diod. XVII.66.1-2 (40.000 *talanton*). Plut. *Alex.* XXXVI.1 (40.000 *talanton*), Just. XI.14.9 (40.000 *talanton*). Agis'in isyanı konusunda bkz. yukarıda dn.88.

nedeni Uksilerin Pers orduları geçtiğinde yaptıkları gibi topraklarından (Uksiana) geçen İskender'in ordusundan da geçiş ücreti talep etmesiydi. İskender, onları bir gece baskını düzenleyerek yendi. Sonraki savaşını kendisini Pers kapıları denen dar geçitlerde durdurmak isteyen Persis Satrabı Ariobarzanes ile yaptı. Yapılan ilk savaşın galip tarafı Ariobarzanes oldu ki bu, İskender'in yenilgiyi tattığı ilk çarpışmaydı. Fakat yenilgiyi kabul etmeyen İskender, çift yönlü bir saldırı düzenleyerek Ariobarzanes'i geçitten atmayı başardı.[102] Yenilen Ariobarzanes Ekbatana'daki (*Hemadan*) III. Dareios ile buluşmak üzere bulunduğu bölgeden kaçarken İskender'e de Persepolis yolu açılmış oldu. Persepolis'in yönetimini elinde tutan Satrap Tiridates tarafından dostça karşılanan İskender, Babil ve Susa'da olduğu gibi kenti savaşmadan teslim aldı. Gösterişli mimarisiyle ve ihtişamıyla Susa'dan farklı olan Persepolis (Resim 2), kalesi ve bugün de bakiyeleri mevcut olan sarayı ile göz kamaştırıcıydı. İÖ 479 yılında Pers Kralı Kserkses tarafından yakılan Atina'nın intikamının alınması için yakılması gereken Pers başkenti Persepolis'ti.[103] Ancak kimi antik kaynaklara göre İskender, eskidoğunun en etkileyici kenti olan Persepolis'i yakmak düşüncesine sahip değildi. Zafer kutlamalarını yapmakta oldukları içkili bir ortamda Thais adlı bir Atinalı fahişenin (*heteira*) fikrine itibar ederek Persepolis'teki kraliyet sarayının yakım emrini vermişti. Hatta yangını çıkaracak ilk meşaleyi de kendisi atmıştı.[104] Günümüz tarihçileri de söz konusu iki farklı bilgiden birine ya da diğerine itibar ederek kentin yakılış nedenini tartıştılar.[105] İki iddiadan hangisi doğru olursa olsun net olan iki gerçek vardır. Bunlardan birisi İskender tarafından geride yakılmış bir Persepolis bırakıldığıdır. İkincisi Asya seferine çıkışının temel nedeni olan Yunan-Makedon intikamı, özellikle

102 Arr. *Anab.* III.17.1-6; 18.2-9. Curt. V.3-4. Diod. XVII.64.4; 67.1-5; 68.1-7. Ariobarzanes'in emrindeki ordunun asker sayısı 300'ü süvari olmak üzere 25.300'den daha az değildi. Bu rakam Diodoros (XVII.68.1) tarafından aktarıldı. Arrianos'a (Arr. *Anab.* III.18.2) göre sayı 47.000'di ve bunun 7000'i süvariydi.

103 Arr. *Anab.* III.18.11-12. Strab. XV.3.6.

104 Curt. V.7.3-7. Plut. *Alex.* XXXVIII.1-7. Diod. XVII.72.1-7. Kleitarkhos, *FGrH* II 137 F 11.

105 King 2018, 160 vd. Green 2013, 319 vd. Anson 2013,153 vd. Briant 2002, 733-737, 851. Atkinson 1994, 121 vd. Wheeler 1968, 11 vd.

Kserkses tarafından yakılan Atina'nın öcü alınsın diyenlerin Persepolis'in yakılmasıyla memnun edildiğidir.

İskender, kraliyet hazinesine yaptığı maddi katkı bakımından en büyük ganimeti de dört ay boyunca askerlerini dinlendirdiği Pers başkenti Persepolis'ten elde etti. Yedi yüz deve ile diğer hayvanlara yüklenerek taşınan toplam 120.000 *talanton*luk ganimetin bir kısmı muhafaza edileceği Susa'daki özel depoya gönderilirken bir kısmı Media seferi için alıkoyuldu.[106] 6000 *talanton*luk bir ganimet de ilk Pers başkenti Pasargadai'dan geldi. Pasargadai, İskender'in Persepolis'e geldikten sonraki dört aylık zaman dilimi içinde askerlerinin küçük bir kısmıyla dağlık Persis (Persia) bölgesine yönelik seferler çerçevesinde ele geçirilmişti. Makedon askerlerinin memlekete dönmek isteğiyle ilgili ilk talepler de zorlu kış koşullarında yapılan söz konusu Persis seferleri sırasında İskender'e iletildi. Fakat onların bu talebi İskender tarafından reddedildi. Persis ile onun doğu komşusu olan Karmania'nın yönetimini tayin ettiği yerli satraplara (Phrasaortes ve Astaspes) emanet eden İskender, Persepolis'in yönetimini ise kenti kendisine teslim eden Tiridates ile işgal kuvveti olarak orada bıraktığı bir Makedon garnizona emanet etti.[107]

III. Dareios'un kaçarak sığındığı Media'daki Ekbatana'ya gitmek için İÖ 330 yılının Mayıs ayında Persepolis'ten ayrılan İskender, Ekbatana yolundayken Kilikya'dan gelen 7000 askeri ordusuna dâhil etti. Gabiene'deki (Gabae/*İsfahan*) Media Kapılarına vardığında Pers Kralı III. Dareios'un -kuzeni Bessos, atlı birliğinin komutanı (*khiliarkhes*'i) Nabarzanes ve eski Hellespontos Satrabı Artabanos'un da aralarında bulunduğu bazı komutanlarıyla birlikte- Ekbatana'yı beş gün önce terk etmiş olduğunu öğrendi. Media hazinesindeki 7000 *talanton* hazineyi de yanına alan III. Dareios'un 3000'i atlı olmak üzere 9000 askeri vardı.[108] Media'yı

106 Arr. *Anab.* III.18.10. Curt. V.6.2-10. Plut. *Alex.* XXXVII.4. Diod. XVII.70.2; 71.1-2. Just. XI.14.10. Worthington 2014, 204 vd.

107 Arr. *Anab.* III.18.10-11. Plut. *Alex.* XXXVII.6. Curt. V.6.10-20; IX.10.21. Diod. XVII.37.1.

108 Arr. *Anab.* III.19.1-5. Curt. V.7.12; 8.1-9; 13.3. Plut. *Alex.* XLII.5-6. Curtius Rufus'a (Curt. V.8.3-4) göre III. Dareios'un emrindeki askerlerin sayısı 3300 atlı, 4000 ücretli asker, 4000 okçu ve 30.000 piyade olmak üzere toplam 41.300 askeri vardı. Strabon'a (XV.3.9) göre III. Dareios'un beraberinde götürdüğü para 8000 *talanton*du.

fethetme görevini yaşlı generali Parmenion'a havale eden İskender[109] tarafından hem doğuya yapacağı seferler için bir üs olarak kullanılacak hem de mali ve ticari işlerin merkezi yapılacak olan Ekbatana, ele geçirilen son başkentti. Bu nedenle İskender'in Korinthos Birliği'nin hegemonu olarak yaptığı savaşları da nihayetlenmiş oldu. İskender'in Korinthos Birliği askerleriyle Tesalya süvarilerini zengin armağanlar vererek İÖ 329 yılında terhis etmiş olmasının nedeni budur.[110]

XII.13. Dareios'un Ölümü ve Doğu Satraplıklarının Fethi

Asker toplayarak savaşa devam edebilme potansiyeline sahip bulunan Pers Kralı III. Dareios'un yakalanması, Perslere karşı yapılmakta olan sefer bağlamında İskender'in son hedefiydi. Seçkin bir süvari birliğiyle III. Dareios'un peşine düşen İskender, Ekbatana-Raga (Rhages: *Rey*) arasındaki 300 kilometrelik mesafeyi on bir günde katetmesine rağmen ona yetişemedi. Raga'dan Kaspia (*Hazar*) kapılarına doğru giden İskender, bu kapıları geçtikten sonra III. Dareios'un, maiyetindeki Bessos, Nabarzanes ve Barsaentes adlı komutanlar tarafından esir alındığını öğrenince takip hızını artırdı. Fakat III. Dareios'u sağken yakalamak İskender'e nasip olmadı. Zira çok geçmeden III. Dareios'un bir arabadaki cesediyle karşılaştı. Vücudu delik deşik edilerek terk edilmiş olan III. Dareios, İskender'in gelişinden kısa bir süre önce ölmüştü. III. Dareios'un cesedini görüp peleriniyle örten İskender'in düşmanı artık III. Dareios değil, onun katili Bessos ile Nabarzanes, Barsaentes ve Satibarzanes adlı suç ortaklarıydı. Hiç kuşkusuz III. Dareios'un öldürülmesi nedensiz değildi. Öyle

109 Diod. XVII.80.3. Strab. XV.3.9. Just. XII.1.3.

110 İskender terhis ettiği piyadelere ücretleri hariç 1000'er *drahme*, atlılara 6000'er *drahme* ödül verdi. Bkz. Diod. XVII.74.3. Arr. *Anab.* III.19.5. Plut. *Alex.* XLII.5. *Marm. Par. FGrH* II 239 B5. Terhislerin tarihi kaynaklardaki çelişkiler nedeniyle sorunludur. Diodoros (Diod. XVII.74.3) ve Ploutarkhos'a (Plut. *Alex.* XLII.5) göre tarih İÖ 329 iken Paros Mermerine (*Marm. Par. FGrH* 239 B5) göre ise tarih İÖ 331'dir. Media satraplığının yönetimi önce Parmenion'a (*arkhon* ya da *strategos* unvanıyla) verildi. Bkz. Curt. VI.8.18. Heckel 2006, 192. Dareios'un ölümünden sonra Media satraplığının yönetimine Oksydates atandı. Bkz. Diod. XVII.80.3. Satraplığın mali işleri ise Harpalos adlı bir başka yerliye bırakıldı. Arr. *Anab.* III.19.7. Ayrıca bkz. Lauffer 2004, 282 dn. 21.

görülüyor ki III. Dareios'un maiyetinde bulunan Bessos ve diğerleri, yeni bir kralla devam etmek istemişlerdi. Söz konusu yeni kral III. Dareios'un kuzeni Bessos'tu. Bu nedenle İskender, kendisini III. Dareios'un halefi yapacak bir öç seferine karar verdi. Bu kararının duyurusunu III. Dareios için bir resmî cenaze töreni düzenleyerek yaptı.[111]

İskender, İÖ 330 yılında III. Dareios'un intikamcısı olarak yola çıktığında Bessos, Hindukuş Dağlarıyla Oksos (*Ceyhun*) Nehri arasındaki Baktria'daydı (*Bahtar/Toharistan*). Nabarzanes Hazar Denizi'nin güneyindeki Hyrkania'da, Barsaentes ise bugünkü Afganistan'ın büyük kesimini kapsayan Arakhosia (*Kandahar*) ve Drangiana (*Cürcan*) satraplığındaydı.[112] Söz konusu satraplıkların çoğunda Orta Asya'nın savaşçı halkları yaşıyorlardı. Bu nedenle İskender, İÖ 330-227 yılları arasında girdiği bu coğrafyada savaşırken ordu teşkilatı ve savaş taktiklerini değiştirmek zorunda kaldı. Süvari alaylarını (*lokhoi*) *hipparkhia* denen daha küçük birliklere ayırdı. Bu birlikler, düşman süvari birlikleri gibi eğitilerek ok ve mızrak atabilen süvari kıtaları yapılırken piyadeler de manevra yeteneği güçlü olan hafif silahlı birliklere dönüştürüldüler. Ağır silahlı birliklerden tamamen vazgeçilmedi. Gerektiğinde ve özellikle kuşatma savaşlarında onlardan yararlanılmaya devam edildi. Orta Asya'nın bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Afganistan ve Pakistan'ı içine alan kesimindeki coğrafyada yapılan savaşlar sırasında İskender'in asker ihtiyacı da yıkılan Pers İmparatorluğu'nun sınırları içinden temin edildi.[113]

İskender, takip seferinde önce Hyrkania'nın başkenti Zadrakarta'da (*Astrabad/Gorgan*) olduğunu öğrendiği Nabarzanes'in

111 Dareios'un ölümü için bkz. Arr. *Anab.* III.20-22.2. Diod. XVII.73.2-4. Curt. V.9.2; 13.15-25. Plut. *Alex.* XLIII. Just. XI.15. Dareios için düzenlenen cenaze töreni için bkz. Arr. *Anab.* III.22.1. Plut. *Alex.* XLIII.3. Bessos'un "Artakserkses" unvanı için bkz. Arr. *Anab.* III.25.3. Curt. VI.6.13. Diod. XVII.74.2. Makedon geleneğinde cenaze törenini düzenlemek halefin ayrıcalığıydı. Bkz. Diod. XIX.52.5; Athen. *Deip.* 4.155a. King 2018, 213 vd. Dareios'un ölümü ve defnedilmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. King 2018, 162.

112 Arr. *Anab.* III.21.1; 25.3. Curt. V.12.20; V.13.1-2; V.13.23-25; VI.6.12-13. Plut. *Alex.* XLII.5-10; XLIII.3-4. Dio, XVII.73.2-4. Just. XI.15.1-14. Ayrıca bkz. King 2014, 162. Bosworth 2005, 123 vd. Lauffer 2004, 117. Milns 1966, 256.

113 Mansel 1984, 447.

üzerine yürüdü ve onu savaşmadan teslim aldı. İÖ 330 yılı yazı sonlarında Zadrakarta'dan ayrılan İskender'in sonraki hedefinde kendisine karşı direniş hazırlıklarının yapıldığını öğrendiği Areia, Baktria ve Drangiana (veya Zarangiana)-Arakhosia satraplıkları vardı. İskender, Parthia üzerinden Areia'ya girdiğinde Satisbarzanes tarafından karşılandı. Teslimiyeti kabul ederek huzuruna gelen Satisbarzanes'ten Bessos'un kral gibi giyindiğini, kendisine "V. Artakserkses" ve "Büyük Kral" diye hitap edilmesini istediğini ve İskitleri savaş için hareketlendirdiğini öğrendi. Satisbarzanes'in satraplığını sonlandırmayan İskender, ondan aldığı bilgiler üzerine takip seferini hızlandırıp Baktria'ya (*Toharistan*) doğru hareket etti. Fakat İskender ayrıldıktan sonra Areia (*Batı Afganistan*) Satrabı Satisbarzanes'in isyan ettiğini öğrenip geri döndü. Satisbarzanes savaşmadan Baktria'ya kaçtı. İskender Areia satraplığına Arsakes adlı bir yerliyi tayin etti.[114]

İskender Baktria'ya ilerlerken Draglar, Gadroslar ve Arakhotları hâkimiyeti altına aldı. Arakhotların ülkesinden ayrıldıktan sonra Bessos ve Satisbarzanes'in Areia Satraplığı'na girip isyan çıkardıklarını öğrendi. İsyanı bastırma görevini komutanlarına havale ederek Kaukasos (*Hint Kafkasyası*/ Parapamisos: *Hindukuş*) dağlarına doğru ilerledi. Oraya vardığında kendi adını (*Aleksandria*) verdiği bir kent kurdu ve kentin içinde bulunduğu Parapamisadai Satraplığı'nın yönetimini Proekses adlı bir Pers'e bıraktı.[115] Sonrasında Baktria'ya doğru ilerlemeye devam etti. Bu arada savaşmak yerine İskender'i açlık ve susuzluğa mahkûm etmek stratejisiyle içinden geçtiği her yeri yakıp yıkarak Oksos (*Ceyhun*) Nehri'nin ötesine geçen Bessos, daha sonra Sogdiana (*Özbekistan*) civarındaki Nautaka'ya çekildi. İskender bir zorlukla karşılaşmaksızın ele geçirdiği Baktria (*Bahtar/Toharistan*) Satraplığı'nın yönetimini Ariobarzanes'e emanet ederek Bessos'u takibe devam etti. Fakat Oksos Nehri çok geniş, derin ve akıntısı şiddetliydi. Bu nedenle en azından kısa zamanda nehrin karşısına geçmek olanaksız gibi görünüyordu. Fakat İskender, çareyi askerlerinin çadır olarak kullandıkları derilerinde buldu. Onların

114 Arr. *Anab.* III.25.1-8. Curt. VI.6.13, 20. Worthington 2014, 210 (Büyük Kral ve V. Artakserkses), 212 vd (Nabarzases'in teslim oluşu).

115 Arr. *Anab.* III.28.1-4. Berve 1926, I, 327 no.658.

her birisini kuru samanlarla doldurtup sıkıca bağlattı. Sonra onları da birbirine irtibatlayıp bir yüzen platform oluşturdu. Tüm ordusunu bu platform üzerinden karşıya geçirmesi, İskender'in beş gününe mal oldu. Sonrasındaki takip çok sürmedi. Adamlarından Spitamenes tarafından tutuklanıp İskender'in generali Ptolemaios'a teslim edilen Bessos, İskender tarafından idam edilmek üzere çıplak ve boğazına halka takılmış şekilde Baktria'ya götürüldü.[116] Daha sonra kimi Pers satraplarının huzurunda kulakları ve burnu kesildi. Nihayetinde Persler ve Medlerin gözleri önünde idam edilmesi için Ekbatana'ya gönderildi.[117]

İskender oradan ayrılıp Kafkas dağlarına doğru ilerledi ve bu dağları aşıp Sogdiana'ya (*Özbekistan*) girdi ve İÖ 329 yılı yazında bu satraplığın başkenti Marakanda'yı (*Semarkand*) ele geçirdi.[118] Ardından bu kentin kuzeydoğusunda kendi adını verdiği bir kent (Aleksandria Eskate/ Aleksandria Ultima: *Kuhjand/Leninabad*) kurdu.[119] Pers Kralı II. Kyros tarafından İÖ 544 yılında kurulmuş ve adını ondan almış bulunan Kyropolis (*Kurkath*) de bu bölgedeydi. Hem tahkimat hem de nüfus bakımından bölgenin en büyük kenti olan Kyropolis'i de ele geçiren İskender'in bu bölgede zapt ettiği kentlerin toplam sayısı yedi idi.[120] Bu arada İskitlerle zorlu bir savaşa tutuşan İskender'in *sarissa*lı piyadeleri İskit süvarilerinin okları karşısında tutunamadılar ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat nihayetinde İskender tarafından İskitler üzerine gönderilen okçular, Agrialılar ve Balagros komutasındaki hafif silahlı askerler başarılı oldular ve İskitleri kaçırdılar.[121]

116 Arr. *Anab.* III.28.8-30. Curt. VII.5.19-26; 36-38; 40-42.

117 Arr. *Anab.* IV.7.1-3. Curtius Rufus (VII.5.40-43) ve Justinus'a (XII.5.11) göre Bessos, cezalandırması için III. Dareios'un kardeşi Oksyathres'e (ya da Oksyatres) teslim edildi.

118 Arr. *Anab.* III.1.1-2.

119 Arr. *Anab.* III.1.3; 4.1. Worthington 2014, 222. İskender seferi boyunca çok sayıda kent kurdu ve kurduğu bu kentlerin ekseriyetinin adı Aleksandria idi. Ploutarkhos'a (plut. *Mor.* 328e) Onun kurduğu kentlerin toplam sayısı 70'ti. Stephanos Byzantinos'a (s.v. "Alexandria") göre onun tarafından kurulan Aleksandria isimli kentlerin sayısı 18'di. Justinus'a (Just. XII.5.12-13) göre İskender tarafından kurulmuş Aleksandria (=*İskenderiye*) adlı kentlerden 1'i Tanais yakınında, 12'si Baktria'da ve 1 tanesi de Sogdiana'daydı. Strabon'a (Strab. XI.11.4) göre Aleksandriaların sayısı yalnızca 8'dir.

120 Arr. *Anab.* IV.2-3.5.

121 Arr. *Anab.* IV.4.3-8.

Ancak savaşçı İskitler zaman zaman Spitamenes adlı Persli ile de iş birliği yaparak Makedon ordusuna zarar verdiler, zaman zaman antlaşma yaptılar.[122] Nihayet Spitamenes Massaget İskitleri tarafından öldürüldü, başı kesilip İskender'e gönderildi.[123]

Sogdiana'daki Nautaka'da kışı geçiren İskender, sonra Sogdiana kayalıklarına yaptığı saldırılarda ele geçirdiği Baktrialı esirler arasında gördüğü Oksyartes'in 16 yaşındaki kızı Roksane'ye âşık oldu ve İÖ 327 yılı baharında onunla evlendi.[124] İskender, Sogdiana'daki işlerini bitirdikten sonra kendisine karşı savaşı sürdürmekten vazgeçmeyenlerin sığındıkları Paraitakların ülkesindeki bir kaya hisarına bir sefer düzenledi. Fakat İskender'in generalleri Perdikkas, Leonnatos ve Ptolemaios'un nöbetleşe saldırıyla yaptıkları baskılar işe yaramayınca ikna yoluyla direnişçilerin teslimi sağlandı ve bir anlaşma yapıldı.[125] Paraitakların ülkesindeki son direnişçiler ise İskender'in Krateros, Attalos ve Alkestas gibi komutanları tarafından etkisiz hâle getirildiler. Bu arada İskender Baktria'ya gitmişti. İÖ 327 yılı baharında Baktria'dan ayrılan İskender'in sonraki hedefinde Hindistan vardı.[126]

XII.14. İhanetle Suçlanan Komutanlar: Mahkemeler ve İnfazlar

İskender, Hindistan seferine çıkmadan iki buçuk yıl kadar önce, yani İÖ 330 yılı sonlarında Drangiana'nın başkenti Phrada'da (*Farah*) ordugâhını kurmuş ve orada *hetairoi* (yoldaşlar) denen seçkin süvari birliğinin komutanı Philotas'ın mahkeme kararıyla öldürülmesini sağlamıştı. Philotas'ın öldürülme nedeni, İskender'e suikast yapılacağına dair ihbarı İskender de dâhil kimseye söylememiş olmasıydı. Bu onun da suikastçı olabileceği suçlamasıyla mahkemeye verilmesine neden oldu. Mahkemede suçlu bulunan Philotas'ın Makedon infaz geleneğine göre taşlanarak ya da mızraklar atılarak öldürülmesi gerekiyordu. Onu

122 Arr. *Anab.* IV.4.9;5-6.1; 15.1-5. Curt. VII.7.31-9; 9.20; VIII.8.1-5.

123 Arr. *Anab.* IV.17.1-7. Curt. VIII.3.1-16. Strab. XI.11.6.

124 Arr. *Anab.* IV.18-20.4. Curt. VIII.4.21-27. Sina 2018, 166 vd. Ogden 2011, 124 vd. Worthington 2014, 231 vd. Carney 2000, 106 vd.

125 Arr. *Anab.* IV.21.1-10.

126 Arr. *Anab.* IV.22.1-3. Worthington 2014, 235 vd.

öldürmek için uygun görülen araç mızraklar oldu.[127] Oğlu öldürüldüğü için tehlikeli bir isyankâr olabileceği düşüncesiyle Makedonya'nın II. Philippos'tan beri çok değerli hizmetleriyle adını duyurmuş generali Parmenion'un da infaz edilmesi kararı alındı. Kararın gereği İskender tarafından görevlendirilen ajanlarca Media'da yapıldı.[128]

Philotas ile yakınlığı nedeniyle idam edilenlerden birisi de Demetrios'tu. Sayısı yedi olan seçkin muhafızlar arasındaki Demetrios'un yerine İskender'in arkadaşlarından Lagos oğlu Ptolemaios atandı.[129] Philotas ile dostlukları yüzünden hainlikle suçlananlar arasında yalnızca Amyntas beraat etti. Yaptığı iyi savunmayla idamdan kurtulan Amyntas da bir süre sonra savaşırken yaşamını yitirdi.[130] Bu arada İskender'in infazlarından nasiplenen bir Makedonyalı da kraliyet tahtında hak iddiası olan Lynkestislerin bir üyesi ve aynı zamanda başkent Pella'da kral naibliği yapan yaşlı Antipatros'un damadı olan Aleksandros'tu. Üç yıl önce Tesalyalı süvarilerin komutanıyken vatana ihanetten suçlanarak hapse atılmıştı. Hapisten çıkarılıp yargılandı ve mahkemede suçlu bulunarak idam edildi.[131]

İnfazların gerçek nedeni muhtemelen İskender'in Pers yaşam biçimini, giyim kuşam da dâhil saray prosedürünü benimsemeye başlaması ve bunu komutanlarına da zorla kabul ettirmek istemesiydi. Özellikle Makedonların alışık olmadıkları, benimseyemeyecekleri bir saray prosedürü olan *proskynesis*'in (kralı yere kapanarak selamlama) İskender tarafından dayatılıyor olması kabul edilemezdi. Bu nedenle infazların gerisindeki saikler, *proskynesis* nedeniyle yaşanan gerginlikler ve kızgınlıklar birikimi olabilir. En azından İÖ 328 sonbaharında Marakana'dayken

127 Arr. *Anab.* III.26. 1 vd. Philotas'ın öldürülmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Diod. XVII.79.1-80.3. Curt. VI.7.1-VII.2.32. Plut. *Alex.* XLVIII-XLIX.13; *Mor.* 339e-f. Just. XII.5.1-3. King 2018, 162 vd. Worthington 2014, 216 vd. Bosworth 2005, 128 vd.

128 Curt. VII.2.11-18. Arr. *Anab.* III.26.3. Plut. *Alex.* XLIX.1 vd. Carney 2000a, 265 vd. Worthington 2014, 218 vd.

129 Curt. VI.7.15; 11.35-38. Arr. *Anab.* III.27.5.

130 Arr. *Anab.* III.27.1 vd. Curt. VII.1-2. Ayrıca diğer infazlar için bkz. King 2018, 165 vd. Heckel 2006, 24 vd.

131 Arr. *Anab.* I.25. Just. XI.7.1-2. Diod. XVII.32.1-2; 80.2. Curt. VII.1.5-2.10; VIII.8.6; X.1.40. Ayrıca bkz. Worthington 2014, 220. King 2018, 164 vd.

tartıştığı Kleitos'u öfkesine hâkim olamayarak öldürmesinin ve İskender'in resmî tarihçisi Kallisthanes'in İÖ 327 yılında Baktria'dayken öldürülmesinin nedeni *proskynessis*'e muhalefetti. Kallisthanes, Aristoteles'in yeğeni olan tarihçiydi. Onun öldürülmesi nedeniyle Aristoteles okulunda uzun bir süre yas tutuldu. Kleitos ise Granikos Savaşı'nda İskender'in yaşamını kurtaran generaliydi.[132] Kleitos'un infazından sonra İskender'in üst düzey komuta kademesine yakın arkadaşları arasında yer alan ve *taksiarkes* olarak görev yapmakta olan Kretaros ile Koinos atandı.[133] Yapılan infazlar artık Makedonların sahip oldukları *isegoria* (ifade özgürlüğü) ayrıcalığını unutmaları gerektiği gerçeğiydi. Aksi hâlde yargılanıp idam edilebilecekleri bir sonuçla karşı karşıya kalınabilirdi.

XII.15. Hindistan Seferi: Hydaspes Savaşı

Daha önce söz ettiğimiz gibi İskender, Hindistan seferini başlatmak için İÖ 327 yılı baharında Baktria'dan ayrıldı. Bu seferine çıkarken İskender'in niyeti dünyayı fethetmekti. 120.000 kişilik bir orduyla Kabil Nehri'ni geçip Pencap bölgesine girdi. Bir Hindu kralı olan Omphis (=Taksilas) ile dostça ilişkiler kurmayı başaran İskender için Hindistan bilinmeyen bir ülkeydi. Diğer Makedonlar ve Yunanlar da Herodotos'un aktardığı bilgiler hariç Hindistan hakkında hiçbir bilgiye sahip değillerdi. Onların sahip oldukları bilgilere göre Hindistan, yeryüzünün doğusundaki son ülkeydi. İlk kez geldikleri bu ülke egzotik hayvanları, bitkileri ve sosyal örgütlenme ve dinî inançlarıyla çok farklıydı. İskender, Hayber Geçidi'ni aşarak bugünkü Pakistan'ın Pencap eyaletine girdi ve orada bir dizi savaş yaparak otoritesini kabul ettirdi.[134]

132 Plut. *Alex.* L-LII.4. Curt. VIII.1.20. Arr. *Anab.* IV.8.1-9 (Kleitos); IV.12.-14; 22.4 (Kallisthanes). Plut. *Alex.* LII.5-LV (Kallithenes). Kallisthanes, İskender tarafından öldürülmüş ya da hapiste hastalıktan ölmüştür. Bkz. Plut. *Alex.* LV.5. Proskynesis için bkz. Curt. VIII.7.12; 15. Arr. *Anab.* IV.12.1; 14.3; Plut. *Alex.* LIV.3; LV.7. Just. XII.7.3. Marakana'daki ordugâh için bkz. Arr. *Anab.* IV.3.6;9.9. King 2018, 168. Curt. VII.6.24. Ayrıca bkz. Bosworth 2005, 144 vd. Worthington 2014, 225 vd (Kleitos), 234 vd (Kallisthenes). Baynham 1998, 46 vd.

133 Arr. *Anab.* IV.3.7; 5.3-6.5. Curt. VII.7.31-39;.9.21. King 2018, 162.

134 Bosworth 2005, 150 vd.

İndus (*Sind*) Nehri'ni İskender'in en yakın arkadaşı Hephaistion ve Perdikkas tarafından kurulan köprü sayesinde geçtikten sonra dostça ilişkiler kurduğu Kral Omphis tarafından karşılandı. Sonra kendisine 30 fil getiren Omphis ile birlikte başkent Taksila'ya (*Takşasila*) gitti.[135] Oradan ayrıldıktan sonra güney yönünde ilerledi ve İÖ 326 yılının Mayıs'ında Pencap'taki beş ırmaktan birisi olan Hydaspes (*Celum*) Nehri'ne ulaşıp orada ordugâhını kurdu. Onun hedefinde kendisine teslim olmayı reddeden 300 kentli bir ülkenin hükümdarı olan Hindu Kralı Poros vardı. Omphis'in (Taksilas) düşmanı olan Poros, ordusunu Hydaspes Nehri'nin karşı kıyısına dizmiş İskender'i bekliyordu. Muson ikliminin nehir sularını yükselttiği bu zamanda karşı taraftan korumalıyken Hydaspes Nehri'ni gündüz geçebilme imkânı yoktu. Bu nedenle İskender geçiş için uygun her şeyin tamam olduğu zamana kadar hem geceleri hem de gündüzleri belli geçiş noktalarından taciz saldırılarıyla düşmanı yıprattı. Nihayet İskender, nehri geçmek için gece koşullarını değerlendirmeye karar verdi. Söz konusu koşullar sağanak yağmur ve şimşeklerle dolu fırtınalar nedeniyle zordu. İskender, generali Krateros, Meleagros, Attalos ve Gorgias'ın emrine verdiği ordusunun büyük kısmını kıyı boyunca konuşlanacak şekilde geride bıraktı. Seçilmiş askerlerden oluşmuş 11.000 askerli bir kuvveti ise gemilere bindirmek suretiyle nehrin karşı tarafına geçirdi. İskender, başında bulunduğu bu kuvvetle Poros'un 300 savaş arabası, 4000 süvari, 30.000 piyade ve 200 savaş filinden oluşturulmuş ordusuyla bir meydan savaşına tutuştu. Makedon falanksının filler karşısında başarılı olamadığını görünce piyade ve süvarilerini topladı ve onlara kuşatarak fillere saldırmaları emrini verdi. Böylece savaşın en etkili düşman silahı olan filler, Makedonları değil Poros askerlerini ezecek şekilde şaşkınlaşıp etkisiz hâle getirildiler. Bu arada Krateros ve diğer komutanlar, korumasız nehirden ordusunu karşıya geçirmiş ve büyük bir hızla savaşa dâhil olmuştu. Böylece savaşın gidişatı tamamen İskender ordusunun lehine gelişti ve nihayetinde savaş, Poros'un ordusunun bozguna uğraması ve kendisinin yaralanıp

135 Arr. *Anab.* IV.22.3-30.9. Curt. VIII.9.1-12.4. Strab. XV.1. 28. Mansel 1984, 449. Bosworth 2005, 158. Hindistan hakkında Herodotos'ta yer alan bilgiler konusunda bkz. Hrdt. III.98 vd.

ele geçirilmesi üzerine İskender'in zaferiyle sonlandı. İÖ 326 yılı Mayıs'ında yapılan bu savaşta İskender'in kaybı 280'i süvari olmak üzere toplam 980'di.[136]

XII.16. Dönüş: İndos'tan Susa'ya

İskender, Hint Kralı Poros'a karşı elde ettiği zaferinin ardından kutlamalar yaptı ve zaferin anısına Nikaia ve Boukephalia (ya da *Aleksandria Boukophalia*) adlı iki kent kurdu. İlkine adı orada kazanılan zafer (Nikaia=*zafer*) dolayısıyla verilirken, ikincisi adını İskender'in çocukluğundan beri bindiği ve çok sevdiği atı Boukophalous'tan (ya da *Boukephalas*) aldı.[137] İskender'in fetih seferinin sonraki hedefinde Hindistan'ın tümü vardı.[138] Bu nedenle o, beş ırmağın en doğusunda bulunan Hyphasis'e (*Beas*) ilerledi. Fakat İskender'in dünyanın sonunu görmek hırsı Makedon askerlerinde yoktu. Onlar çok yorulmuş ve yıpranmışlardı. Teçhizatları da sürekli yağan yağmur nedeniyle çürümeye başlamış, derme çatma olan Pers ve Hint giysilerine bürünmek zorunda kalmışlardı. Artık onlar, amacını aşmış, insanları anlamsız bir şekilde katletmek dışında bir hedefi kalmamış bulunan bu seferde İskender'in peşinden gitmek istemiyorlardı. Daha ileriye gidildiğinde karşılarına çıkacak insan kalabalığına ve çok daha fazla fil olacağına dair söylentiler onları korkutmuştu. Bu nedenle İskender'in sefere devam edilmesi için yaptığı konuşması onları hiç etkilemedi. İskender'in generallerinden Koinos, askerler adına İskender ile konuşarak askerlerin daha ileriye gitmek istemediklerini ona anlattı. Bunun üzerine İskender,

136 Hydaspes Savaşı için bkz. Arr. *Anab.* IV.8.4-18.5. Curt. VIII.13 -14. Diod. XVII.87.3-89.4. Plut. *Alex.* LX. Just. XII.8.2-8. Polyain. *Strat.* IV.3.9, 22. Front. Start. I.4.9. Mansel 1984, 450. Heckel 2008, 115 vd. Bosworth 2005, 158 vd. Poros'un ordusundaki asker sayısı için bkz. Arr. *Anab.* V.15.4. Fakat antik kaynaklar bu konuda Arrianos'u doğrulamaz. Bkz. Curt. VIII.13.6. Diod. XVII.87.2. Plut. *Alex.* LXII.1.

137 Arr. *Anab.* V.19.4. Strab. XV.1.29. Curt. IX.1.6. Diod. XVII.89. Bosworth 2005, 163, 303. Hindistan'daki bu büyük zaferin reklamı Babil'de basılan sikkelerle (tetradrahme) yapıldı. Bu sikkelerde İskender atının üzerinde elinde sarissasıyla bir filin üzerindeki iki Hintliye saldırırken tasvir edilmiştir. Bkz. Dürr 1974, 33 vd.

138 Arr. *Anab.* IV.15.6, Curt. IX.2.11, 26, Diod. XVII.93.1, 94.3. Carney 1996, 37. Bosworth 1988, 133. Holt 1982, 48. Badian 1961, 20.

tıpkı Troia Savaşı'nın kahramanı Akhilleus gibi odasına kapanıp üç gün boyunca kimseyle görüşmedi. Bu süre içerisinde askerlerin fikrinin değişmediğini anlayınca da dönüş yolculuğunun başlatılması kararını aldı.[139]

İÖ 326 yılı sonlarına doğru İndos (*Sind*) Nehri'nden Hint Okyanusu'na inecek olan büyük bir donanmayla yola çıkıldı. Nehrin her iki kıyısında donanmaya eşlik ederek ilerleyen birlikler vardı. Bu görkemli gidiş yerliler tarafından hayranlıkla seyredildi. Yolculuk sürecinde de fetihler devam etti. Teslim olmayanlara ise askerî seferler düzenlendi. Bu seferlerin hedefindeki halklar arasında Oksydraklar (*Oxydrakoi*) ile bugünkü Multan yakınlarında yaşayan Mallialılar da vardı. İkincisiyle yapılan savaş sırasında İskender'in aldığı yara ölümcüldü. Fakat yara İskender'i öldürmedi.[140] İyileştikten sonra dönüş yolculuğuna devam eden İskender, Hint Okyanusu'na ulaşınca daha önce Hellespontos'u (*Çanakkale Boğazı*) geçerken yaptığı gibi denizlerin tanrısı Poseidon'a boğalar kurban ederek, denize içki dökerek ve altın kupalar atarak teşekkür etti. Sonra Pattala (*Haydarabat*) denen yerde bir deniz üssü ve ticaret limanı inşa etti. Nihayet batı istikametinde devam ettiği dönüş yolculuğuna, ordusunu üç kola ayırarak devam etti. Bu kollardan birisini Nearkhos'un komutasında ilerleyen donanma oluşturuyordu. Nearkhos emrindeki donanmasıyla deniz kıyısı boyunca ilerleyerek Tigris (*Dicle*) ve Euphtrates (*Fırat*) nehirlerine ulaşacak ve yeni kentler kurmak için uygun kıyı bölgeleri olup olmadığını araştıracaktı. Diğer iki kolu kara birlikleri oluşturuyordu ve bunlardan daha büyük olanı donanma ile bağını koparmayacak şekilde kıyıya yakın ilerleyerek Gedrosia (*Bülücistan*) bölgesinden ilerleyecekti. Donanmanın ihtiyaçlarını karşılama görevi de İskender'in emrinde ilerleyecek olan bu kola verilmişti. Kara ordusunun daha küçük olan ve daha içeriden ilerleyecek olan kolu Krateros'un emrine verildi. Bu iki kara ordusu Karmania'da birleşip Pasargadai üzerinden Susa'ya gidecekti. Fakat kara ordusunun dönüş

139 Arr. *Anab.* V.25.1-29.1. Curt. IX.2.1-3.19. Diod. XVII.93.2-95.2. Plut. *Alex.* LXII. Just. XII.8.9-17.

140 Arr. *Anab.* VI.6-11. Curt. IX.9.4.15-5.21. Diod. XVII.98-99. Just. XII.9.1-10.1. Plut. *Alex.* LXIII; *Mor.* 327b, 341c, 343d-4, 344c-d.

yolculuğu, özellikle Gedrosia Çölü'nü aşarken çok zorluydu. Ordunun yaklaşık dörtte birine tekabül eden bir kısmı bu yolculuk sırasında susuzluk ve sıcağa dayanamayarak yaşamını yitirdi.[141] Bu arada Karmania'dayken geniş çaplı infazlar gerçekleştiren İskender, Asya satraplıklarındaki paralı askerlerin terhis edilmesini sağladı. Olup bitenler satraplar üzerinde bir korku ve stres nedeni oldu. Nitekim aynı zamanda yakın adamlarından birisi olan Harpalos adlı hazineden sorumlu komutanı, korktuğu için İskender'in çağrısına uymadı ve 5000 *talanton* ve 6000 askerle birlikte Babil'den Yunanistan'a kaçtı.[142]

İskender Susa'ya vardığında üç ay önce üç kola ayırdığı ordusu yeniden birleşmişti ve onun niyeti hâlâ doğup büyüdüğü başkenti Pella'ya dönmek değildi. Arabistan, Afrika ve Batı Akdeniz'i hedefleyen seferlerini planlamakla meşguldü. Kafasını meşgul eden bir diğer önemli mesele ise siyasi entegrasyondu. Susa'da İÖ 324 yılı yazında müthiş bir kutlamanın eşliğinde organize ettiği toplu evlilik töreni söz konusu entegrasyonla alakalıydı. Beş gün süren kutlamalar için Yunanistan'dan dansçılar, sanatçılar ve müzisyenler getirilmişti. Aralarında 91 seçkin general ve subayın (*hetairoi*) da bulunduğu 10.000 civarındaki Makedon askeri, Persli ve diğer doğulu kadınlarla evlendi. İskender'in kendisi de iki gelin alarak toplu evlilik töreninin bir parçası oldu. Onun evlendiği Pers kadınlarından birisi Kral III. Dareios'un kızı Stateira, diğeri III. Artakserkses'in (*Artakserkses Okhos*) kızı Parysatis'ti. İskender'in iki kral kızıyla evlenmesi onu Pers İmparatorluğu'na hükmeden Akhaimeneslerin (=*Akaemenidler*) meşru vârisi yaptı.[143] İskender'in isteğiyle bu törende soylu Pers kadınlarıyla evlenen seçkin Makedon subayların (*hetairoi*) gerçek düşünceleri

141 Plut. *Alex.* LXVI.4-7. Arr. *Anab.* VI.22-25. Curt. IX.10.5-18. Diod. XVII.104.4-106.1. Just. XII.10.7. Bosworth 2005, 173 vd. Nearkhos'un deniz yolculuğu başarılıydı. Kendisine verilen görevi de layıkıyla yapmıştı. Zira o, deniz kıyısı boyunca yaptığı uzun deniz yolculuğunu "Paraplos" adlı eserinde yayınladı ve İskender'in seferini yazan tarihçi Arrianos, "Indike" adlı bir diğer eserinde onun bu eserinden yararlandı. Mansel 1984, 451.

142 Diod. XVII.108.6. Harpalos konusunda ayrıca bkz. Bosworth 2005, 185 vd., 263 vd.

143 Arr. *Anab.* VII.4.4-8. Diod. XVII.107.6. Plut. *Alex.* 70; *Eum.* I.6-7. Athen. *Deip.* XII.538b-539a. Aelian. *VH* VIII.7. Worthington 2014, 275 vd. Bosworth 2005, 194 vd. Parysatis için ayrıca bkz. Carney 2000, 110 vd.

hakkında bir bilgiye sahip değiliz.[144] Fakat İskender'in siyasi entegrasyon politikası bunlarla sınırlı değildi. Üç yıl önce Pers soylularının çocukları arasından Makedon silah ve savaş eğitimine tabi tutulmak için seçilmiş olan 30.000 çocuk da söz konusu siyasi entegrasyon politikasının bir ürünüydü. Eğitimlerini tamamlamış olan bu çocuklar İÖ 324 yazında orduya katılması için Susa'ya getirilerek İskender'e teslim edildiler.[145]

XII.17. Opis, Ekbatana, Babil ve İskender'in Ölümü

İskender, Susa'dan ayrıldıktan sonra, Tigris (*Dicle*) Nehri üzerindeki Opis'e gelince yaşı ya da sağlık nedeniyle askerliğe uygun olmadığını düşündüğü 10.000 Makedon askerini evine göndermeye karar verdi. Fakat onun bu kararı Makedon askerler tarafından 30.000 Pers gencinin orduya alınmasıyla ilişkilendirildi ve kendi saflarında kargaşa yaşanması sağlandı. Zira tarihe "Opis İsyanı" denilerek mal edilmiş bulunan söz konusu kargaşa doğrudan İskender'in entegrasyon politikasına saldırıyordu. Nihayetinde İskender, bu politikası nedeniyle Makedon Ordu Meclisi'nde kendisini sert bir şekilde ve alenen eleştirmiş olanlardan 13'ünü tutuklatıp idam ettirdi. Ordunun komuta kademesindeki kimi komutanlıkları da Persler lehine değiştirdi. İki gün sarayına kapanan İskender, nihayetinde kendisinden af dileyen Makedon askerlerini affetti.[146]

Opis'ten sonra yılın sonbaharını geçireceği Ekbatana'ya giden İskender'in oradaki faaliyetlerden birisi kimi satraplıklarda patlak vermiş isyanları bastırmaktı. İsyancılardan birisi Media'da hüküm süren Baryakses'ti. İskender, hem Baryakses ve diğer isyancıları kısa zamanda yakalayıp cezalandırıp güvenliği sağladı hem de doğu satraplıklarındaki İranlı (Pers) satrapları (valileri)

144 İskender'in en yakınındaki diğer generalleri, Spitamenes'in kızı Apame'yle evlenmiş olan Seleukos (I. Seleukos) hariç, İskender öldükten sonra Susa'da evlendikleri eşlerini boşadılar. Bkz. Plut. *Demetr.* XXXI.5. Kaya 2019, 104. Strabon'un (XV.8.15) aktardığı bilgiye göre Apame'nin babası Artabazos'tur. Malalas'a (VIII.198) göre Apame'nin Seleukos'tan iki kızı (Laodike ve Apame) oldu. Daha sonra "soter" takma adıyla (epithet) tanınacak olan Kral I. Antiokhos da onun oğluydu.

145 Arr. *Anab.* VII.23.1-4. Worthington 2014, 214.

146 Diod. XVII.38.1. Worthington 2014, 277 vd. Bosworth 2005, 194.

görevlerinden alıp onların yerine Makedon satraplar/valiler tayin etti. Yunanistan'a dair bazı önemli kararları da orada aldı. Bunlardan birisi Korinthos Birliği üyesi kentlerin tümüne hitap eden emirnamesinde ifade edildi. Buna göre Yunanistan kentleri sürgünlerini affedip onların mal ve mülklerini iade edecekler, kendisine de bir tanrı olarak tapacaklardı. Onun emrine Atina ve Aitolia dışında bir itiraz söz konusu olmadı.[147] Ekbatana'da (*Hemadan*) yaşanan olayların en önemlisi ise İskender'in en yakın arkadaşı Hephaistion'un (Lat. Hephaestion) ölümüydü. Hephaistion, İÖ 324 yılı Ekim'inde yakalandığı bir hastalık nedeniyle, doktorunun yasağına rağmen sürekli içki içmeye devam ederek, aynı yılın Kasım ayında yaşamını yitirdi. İskender, arkadaşı Hephaistion'un ölümüne çok üzüldü, yas tuttu ve nihayetinde onu onurlandırmayı hedefleyen birtakım kararlar aldı. Bunlardan birisi onun için yapılacak ziggurat biçimli devasa bir anıtsal mezardı. İkincisi Yunan kentleri tarafından kahramanlara bahşedilen onurların verilmesiydi.[148] İskender'in kararlarının üçüncüsünü Makedon askerlerin evlerine götürmesi için en yakın arkadaşlarından birisi olan Krateros'u komutan tayin etmesi oluşturdu. İÖ 324 yılı sonlarında Ekbatana'dan yola çıkan Krateros'un Makedonya'ya gönderilişinin bir nedeni de Antipatros'tan kral naibliğini almaktı. Antipatros ise Babil'e gelip orduya katılacaktı. Fakat bu mümkün olmadı. Zira Krateros'un ilerleyişi kendi hastalığı nedeniyle yavaştı ve o, İÖ 323 yılı başlarında Ekbatana'dan ayrılıp Babil'e dönen İskender'in orada ateşli bir hastalığa yakalanmış olduğu Mayıs ayında (muhtemelen bu ayın 29'unda) henüz Kilikya'daydı. İskender, söz konusu ateşli hastalığın başlamış olduğu tarihten takriben on gün sonra, yani İÖ 323 yılının 10 Haziran'ında (veya 13 Haziran'da) yaşamını yitirdi.[149]

147 Diod. XVIII.8 vd. Mansel 1984, 451 vd. İskender'in kendisine tanrı olarak tapılmasını istemesi muhtemelen kahramanlara bahşedilen onurların Hephaistion'a da bahşedilmesini Yunanistan kentlerinden istediği zamanda mümkün olmuş olabilir. Bkz. Pomeroy 2018, 345. Hephaistion'a kahraman onurları talebi konusunda bkz. aşağıda dn. 148.

148 Arr. *Anab.* VII.14.1 vd; 18.2-3. Diod. XVII.110.8;115.5. Plut. *Alex.* LXXII. Just. XII.12.11-12. Polyain. *Str.* IV.3.31. Pomeroy 2018, 345. Heckel 2006, 15. Bosworth 2005, 203 vd.

149 Arr. *Anab.* VII.24-27. Plut. *Alex.* 76-77. Diod. XVIII.2.1 vd. Babilli rahipler İskender'in ateşli hastalığa yakalanmasından sonra öleceğine dair bazı

İskender, yaşamını elinden alan ateşli hastalığa yakalanmadan önce, aralarında kendisine tanrı olarak tapacaklarını bildirmek üzere Yunanistan'dan gelenlerin de bulunduğu çok sayıda elçi heyetiyle görüşmüştü. Hem onları dinledikten sonra onlara dair yapacaklarıyla hem inşa ettireceği büyük limanlar ve başka büyük anıtsal eserlerle ilgili notlarını almış hem de batıyı hedefleyen büyük seferlerini planlamaya başlamıştı. Galiba seferinin hedefindeki ilk ülke Arabistan olacaktı. Zira henüz fethedilmemiş olan Arabistan halkı, yani Araplar İskender'e elçi göndermemişlerdi. Ayrıca o, baharatlarıyla ünlü olan ve yalnızca iki tanrıya (Uranos/Zeus ve Dionysos) tapılan Arabistan'da kendisine de üçüncü bir tanrı olarak tapınılacağını düşünüyordu.[150]

alametleri gördüler ve İskender'i öldüren lanetten onu kurtaracaklarına inandıkları bir eski geleneği yeniden hayata geçirdiler. Bu inanca göre bir suçluya kral giysisi ve tacı giydirip idam ediliyordu. Fakat vekil-kral idamını gerektiren söz konusu ayinden elbette sonuç alınamadı ve İskender iki hafta kadar devam eden bir ateşli hastalığın sonucunda yaşamını yitirdi. Ancak İskender'in hastalığının ne olduğu (sıtma, zehirlenme ya da bir tropikal hastalık?) bugün de kesin olarak bilinmiyor. Başta annesi Olympias olmak üzere İskender'in kral naibi Antipatros ile filozof Aristoteles'in de dâhil olduğu bir tertibe binaen zehirle öldürüldüğüne inananlar vardı. İskender'in ölümü için bkz. Kaya 2018, 57 dn. 104; 65 dn. 1. Ferrucci 2018, 188. Pomeroy 2018, 346. Worthington 2014, 293 vd. Bosworth 2005, 211 vd. Koch 2000, 326 vd. Depuydt 1997, 117 vd. Lauffer 2004, 335 vd.

150 Arr. *Anab.* VII.20.1-2. Strab. XVI.1.11. İskender'e elçi gönderen ülkeler şunlardı: Yunanistan (Epidauros, Epeiros), Libya, İtalya (Bruttia, Lucania, Etruria ve Roma), Kartaca, İllyria, Trakya (*Thrake*), Skythia. Bkz. Arr. *Anab.* VII.15.5-6; 19.1-2. Diod. XVIII.113.1-2. Ayrıca bkz. Bosworth 2005, 205 vd.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HELLENİSTİK ÇAĞ: HALEFLER DÖNEMİ VE HELLENİSTİK KRALLIKLAR

XIII.1. Hellenistik Çağ

"Hellenistik" sözcüğünün literatüre dahli, Hristiyanların kutsal kitabı İncil'in yazılmış olduğu İS I. yüzyıla kadar geriye gider. Zira söz konusu kutsal kitaptan (*Habercilerin İşleri 6.1*) bilinmektedir ki İsa'nın 12 havarisinden bir grubuna "hellenistler" (*hellenistai*) deniliyordu ve onlar, "hebraioi" (*İbraniceciler*) denen diğer gruptan farklı olarak Yunancanın özel bir diyalektini (*Lingua Hellenica*) konuşuyorlardı.[1] Fakat "Hellen" isminden üretilmiş bir çağ adı, 19. yüzyılda yaşayan Alman tarihçi John Gustav Droysen'den (1808-1884) önce hiç kullanılmadı. Zira Droysen, "Hellenismus" (*Hellenizm*) sözcüğüyle yeni bir çağı (*Hellenistik Çağ*) tanımladı ve onu sonraki tarihçiler takip ettiler. Böylece ilk kez Droysen tarafından tanımlanmış bulunan ve kronolojik olarak takriben 300 yıllık bir zaman dilimini kapsayan "Hellenistik Çağ" terimi literatüre dâhil edilmiş oldu.

Büyük İskender'in (İÖ 334-323) ölümüyle başlayan Hellenistik Çağ İskender'in generali Ptolemaios'un (Lagos oğlu) Mısır'da kurduğu krallığın (*Ptolemaios Krallığı*) Romalılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla (İÖ 30) sona erdi. Bu çağın en dikkati çeken özelliği, doğu ve batı kültürlerini iç içe yaşatan, farklı kültürlerin farklı kültür coğrafyalarına aktarılması anlamında geçişkenliği kolaylaştıran bir zemine sahip olmasıydı. İskender İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kurulan ve önüne "hellenistik" sıfatı eklenerek de tanımlanan krallıklar ve "Polis" denen Yunan kentlerini model alan yeni kentlerin Asya'da kurulması sayesinde yaratılan bu zeminin temeli İskender tarafından atılmıştı. Ölümünden sonra

1 Kaya 2019, 17.

okunan notlarından (*hypomnemata*) anlaşıldığı kadarıyla İskender, iki kıta arasında büyük nüfus aktarımları yaparak bu zemini güçlendirmeye devam edecekti.[2] Her ne kadar onun haleflerinin sentez kültür yaratmak gibi özel bir hedefi olmasa da kurdukları krallıklar söz konusu sentez kültürün yaratılmasına hizmet ettiler.

Hellenistik uygarlığın yaratılmasında eski Yunan uygarlığı alıcı olandan daha ziyade verici olan taraftı. Bu durum Yunan Klasik Çağı'na damgasına vurmuş ünlü Yunan kentlerinin uygarlık temsilcisi olmak bakımından öncülüğünü sona erdirip İskender'in Mısır'da kurduğu İskenderiye gibi kentleri yeni uygarlık merkezleri olarak öne çıkardı.[3] Yunan Klasik Çağ uygarlığının verici olması, bu uygarlığın dilini, yani Yunancayı da Hellenistik Çağ'da uluslararası konuşulan bir dil hâline getirdi. İskender'in halefleri (*diadokhoi*) denen generallerinin kurduğu tüm krallıklarda ve bugünkü Türkiye toprakları üzerinde kurulmuş bulunan ulusal nitelikli diğer tüm krallıklarda konuşulan resmi dil Yunanca oldu. Fakat farklı kültürler bakımından geçişkenliğin kolaylaştığı Hellenistik Çağ'da Yunan uygarlığının verici olmasının ve modellenmesinin en önemli tarihsel sonucu, Eskibatı dünyasına doğudan gelen bir dini kolayca benimsetecek, evrensellik kazandıracak koşulları da beraberinde getirmesidir. Hellenistik Dönem'in nihayetlenmesinden 30 yıl kadar sonra İsrail'de bir Yahudi olarak dünyaya gelen (Hz.) İsa'nın dini olarak bilinen bu dinin, yani Hristiyanlığın Eskibatı dünyasında yayılıp kökleşmesini sağlayacak yolu, söz konusu koşullar yapmıştı.[4] Temeli diadokhlar (diadokhoi: *Halefler*) denen İskender'in generallerince atılmış Hellenistik kültür dünyasının merkezindeki Ege ve Yunan dünyası, Hristiyanlığın yayılmasıyla ilgili söz konusu süreçte önemli rol oynadı.

XIII.2. Halefler Dönemi

XIII.2.1. Babil Toplantısı

İskender Babil'de öldüğünde geride sınırları bakımından devasa büyüklüğe sahip bir imparatorluk bırakmıştı. Genellikle

2 İskender'in notlarının içeriği konusunda bkz. Diod. XVIII.4.2-5. Kaya 2012, 180.

3 Kaya 2020, 329 vd.

4 Kaya 2019, 19.

kendisinin adıyla (*İskender İmparatorluğu*) anılan bu imparatorluğun batı sınırında Adriyatik Denizi; doğu sınırında Hindistan vardı. İmparatorluğun Asya tarafının güney sınırları Hind Okyanusu'na dayanmıştı. Pers Körfezi de imparatorluğun bu kesiminin sınırları içindeydi. Fakat Arabistan (Arabia) henüz fethedilmemişti. Afrika kıtasının Libya'ya kadar Mısır ülkesini içine alan kesimi de İskender İmparatorluğu'nun sınırları dâhilindeydi. İmparatorluğun Avrupa kesiminin kuzey sınırını Istros (=Danuvius: *Tuna*) Nehri oluşturuyordu. Karadeniz (*Pontos Euksenios*) ve bugünkü Kırgızistan'ın güneybatı kesimi arasında kalan bölge ise İskender İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının kuzey sınırlarını oluşturuyordu.[5] Sınırlarını kabaca tanımladığımız bu imparatorluğun içinde farklı etnik kimliklere sahip çok sayıda halk yaşıyordu. İskender, hem sınırları hem de sosyo-kültürel çeşitliği bakımdan devasa büyük olan imparatorluğunun yönetim biçiminin nasıl olacağını düşünmek için de özel bir zaman ayırmış değildi. Fethettiği Pers satraplık sistemini (=eyalet sistemi) büyük oranda bozmadan benimsemiş, satraplıkların (eyaletlerin) yönetimini ise büyük oranda Makedon kökenli generallere vermişti. Hemen her satraplığın güvenliğini aynı zamanda işgal kuvveti olarak orada bulunan bir Makedon garnizonuna emanet etmişti. Vergiler ve hazine yönetimini de ayırmış ve bunun için ayrı görevliler tayin etmişti. Asya ülkesinde kendi adını verdiği çok sayıda kent ya da askerî üsler kurmuştu. Sayısı 20 civarında olan "Aleksandreia" adlı bu kentlerin çoğunun yeri bilinmiyor.[6] İmparatorluk sınırları içinde sikke basma hakkına da tüm kentler sahip değildi. Aralarında Tarsos'un (Lat. Tarsus) da bulunduğu bazı kentlere sikke basma hakkı verilmişti.[7]

Çok açık olarak görülmektedir ki sözünü ettiğimiz büyük sınırları ve çok kültürlülüğü nedeniyle İskender İmparatorluğu'nun

5 Kaya 2019, 65.

6 İskender tarafından kurulan kentler konusunda bkz. yukarıda on ikinci bölüm (XII.13) dn. 115.

7 İskender'in sikkeleri, Makedonya'dan başka Anadolu'da, Fenike'de ve İran'da basıldı. Onun Anadolu'daki ilk darphanesi Tarsus'taydı. Ön yüzünde Herakles başı, arka yüzünde tahtta oturan Zeus tasviri ile "Basileus" yazısı bulunan bu sikkelerin birimi drahmi veya tetradrahmi'dir. Asya'da basılan İskender sikkeleriyle ilgili olarak bkz. Worthington 2014, 169, 200, 249, 268. Dahmen 2007, 6 vd. Price 1991, 27 vd. Zervos-Price 1982, 166 vd.

parçalanmadan muhafaza edilebilmesi İskender'in hayatta olmasıyla mümkündü. Fakat daha önce de söz ettiğimiz gibi İskender, İÖ 323 yılında henüz 32 yaşındayken imparatorluğunun başkenti yapmak istediği Babil'de öldü.[8] Onun ölüm haberi, Baktria Yunanlarıyla Yunanistan hariç imparatorluğun başka hiçbir yerinde bir isyan nedeni olmadı.[9]

İskender öldüğünde kendisine halef olabilecek bir oğlu yoktu, fakat karısı Roksane hamileydi. Makedonya kraliyet hanedanı olan Argeadlardan (*Argeadai*) halef olarak tahta çıkabilecek tek kişi İskender'in üvey kardeşi Arrhidaios'tu. Fakat o da zihinsel engelli olduğu için tahta uygun değildi.[10] Bu nedenle İskender İmparatorluğu'nda İskender sonrasının ilk ve en önemli sorunu, imparatorluk tahtına kimin oturacağıydı. Babil'deki Makedon ordusunun ilk toplantısının gündemini bu sorun oluşturdu. Meleagros komutasındaki Makedon piyadeleri tahta Arrhidaios'un oturmasını isterlerken, Perdikkas komutasındaki atlı birliği ve muhafızlar İskender'in hamile olan Baktrialı karısı Roksane'nin dünyaya getireceği çocuğun beklenmesi taraftarıydılar. Bu nedenle orada sert tartışmalar yaşandı ve nihayet patlak vermesi muhtemel bir iç savaş, uzlaştırıcı bir öneriye onay verilmek suretiyle engellendi. Buna göre eğer Roksane erkek çocuk doğurursa, o ve Arrhidaios ortak kral olacaktı. Roksane bu tartışmaların yapılmış olduğu tarihten takriben iki ay sonra bir erkek çocuk dünyaya getirdi ve böylece o çocuk, IV. Aleksandros adıyla tahtın iki sahibinden birisi oldu. Tahtın diğer sahibi ise zaten III. Philippos adı verilen Arrhidaios olmuştu. Ancak onların her ikisi de imparatorluğu yönetecek liyakate sahip olmadığı için İskender'in "diadokhoi" (*halefler*) denen generalleri, aralarından üç kişiyi, yani Perdikkas, Antipatros ve Krateros'u imparatorluğun üst yöneticisi tayin ederek sorunu çözdüler. Söz konusu üçlü yönetimle onlar, aslında bir tür naiblik kurumu oluşturmuşlardı. İskender'in ölmeden önce mühür yüzüğünü verdiği Perdikkas, söz konusu kurumun başkanı seçildi ve İskender'in oğlu IV. Aleksandros'un naibi (*epimeletes*)

8 İskender'in ölümüyle ilgili olarak bkz. yukarıda on ikinci bölüm (XII.17) dn. 149-50.

9 Diod. XVIII.7-8. Kaya 2012, 179.

10 Arrhidaios için bkz. Heckel 2006, 52.

tayin edildi. Böylece imparatorluğun Asya'daki tüm satraplıkları da ona bağlandı. Antipatros ve Krateros Babil'de olmadığı için zihinsel engelli III. Philippos Arrhidaios'un naibliğini yapmak görevi de fiilen Perdikkas'ın inisiyatifindeydi. Antipatros Pella'daydı ve ona imparatorluğun Avrupa kesiminin mülki ve askerî yönetimi emanet edilmişti. Bu sırada Kilikya'da olan Krateros'a ise imparatorluk ordusunun ve maliyesinin sorumluluğu verilmişti. Fakat İÖ 323 yazında Makedonya'ya ulaşan Krateros, kendisine Kilikya'dayken bir habercisiyle ulaşan ve Yunanistan'daki isyanlar nedeniyle acilen gel diyen Antipatros'un emrine tabi olmayı kabul etti.[11]

İskender sonrasının bir diğer önemli sorunu ise satraplıklardı. Babil'deki toplantıda Pers satraplığına Peukestas tayin edildi. Henüz fethedilmemiş olan Kappadokya satraplığına Kardialı Eumenes atandı. Paphlagonia ve Trapezos'a (*Trabzon*) kadar Karadeniz'in güney kıyı bölgesi de onun satraplığının bir parçası yapılmıştı. Naupaktisli Kleomenes'in yönetiminde bulunan Mısır satraplığı I. Ptolemaios'un oldu. Trakya, kısa bir zaman önce çıkmış olan isyan nedeniyle büyük ölçüde Makedon denetiminde değildi. Bu nedenle Babil'de toplanan Makedon ordu meclisi Trakya'yı da ayrı bir satraplık yaparak bu satraplığın yönetimine Lysimakhos'u tayin etti. Bugünkü Türkiye topraklarının Avrupa kesimini, Khersonesos (*Gelibolu*) ve Salydessos'u (*Kırklareli*) da içine alacak şekilde Karadeniz kıyısına kadar olan tüm bölge ve bu bölgede meskûn bulunan kabileler, Lysimakhos'un satraplık sınırları içindeydi. Anadolu'nun Kappadokya-Paphlagonia dışında kalan kesiminin yönetimi ise büyük ölçüde "Monophtalmos" (*Tek gözlü*) takma adlı Antigonos'a bırakıldı. Onun Büyük Frigya (*Megale Phrygia/ Phrygia Maior*), Pamphylia ve Likya'yı içine alan satraplığının başkenti Kelainai (*Dinar*) idi. Kilikia Philotas'a; Karia Asandros'a; Lydia Menandros'a; Syria (*Suriye*) Mityleneli Laomedon'a; Media (Media Maior) Pithon'a; Hellespontos Frigyası (*Phrygia Hellespontia*) Leonnatos'a verilmişti. İÖ I. yüzyıl tarihçisi Diodoros'un aktardığı bilgilere göre paylaştırılan diğer satraplıklardan birisi Taksiles'in krallığı ile diğer krallıkların komşusu olan satraplıktı. Bu satraplığın valisi Pithon oldu. Parapamisadai

11 Diod. XVIII.12.1. Kaya 2019, 65 vd.

denen Kafkasya tarafı bölgelerini içine alan satraplık Roksane'nin babası Baktrialı Oksyartes'e bırakıldı. Arakhosia-Kedrosia satraplığına Sibyrtios tayin edildi. Soloilu Stasanor'a Areia-Drangiana satraplığı verildi. Baktriana-Sogdiana satraplığına Philippos atanırken, Parthia-Hyrkania satraplığı Phrataphernes'e (ya da Rhadaphernes) verildi. Tlepolemos (ya da Neoptolemos), Karmania satraplığına; Arkesilaos, Mesopotamya satraplığına ve Atropates, Media satraplığına tayin edildi. Babilonia satraplığı ise bir Arkhaon'a bırakıldı.[12] Böylece İÖ 323-281 yılları arasındaki 43 yıllık bir zaman dilimini tanımlayan "Diadokhlar" (Diadokhoi: *Halefler*) Dönemi sürecine girilmiş oldu. Söz konusu dönemde İskender'in ölümüyle başlayan ve "Hellenistik" sıfatıyla tanımlanan yeni bir çağın temelleri atıldı.

XIII.2.2. Birinci Halefler Savaşı ve Triparadeisos Toplantısı

İskender'in generalleri, Babil'de İskender İmparatorluğu'nun yönetim biçimini tayin ettikten sonra görev yerlerine gittiler.[13] Krateros Makedonya'ya ulaştı ve orada Antipatros'un emrine tabi olmayı kabul edip onunla birlikte Yunanistan'da patlak vermiş olan isyanı bastırmak için savaşmaya başladı. Aitolialıların da dâhil olduğu Atina liderliğindeki isyanı hazırlayan sürecin

12 Media Satrabı tayin edilen Atropates, Perdikkas'ın kayınpederiydi ve Media'nın tamamının satrabı yapılmıştı. Bkz. Arr. *Anab.* IV.18.3; VII.4.5. Bu paylaşımda Media'nın kuzeybatı kesiminin satrabı oldu ve bu nedenle Media'nın kuzeybatı kesimine onun adından dolayı *Media Atropatene* denildi. Atropates'in neslinden olanlar bu ülkeyi yıllarca yönettiler. Bkz. Strab. XI.13.1. Kaya 2012, 182 dn. 16. Babil toplantısında Perdikkas tarafından tayin edilen satraplıklar ve satraplar konusunda bkz. Diod. XVIII.3.2-5. IV. Arrianos, *FGrH* 156 F 1, 1-8. Harding 1985, no.125. Austin 2006, 63 vd. Braund 2005, 22. Kaya 2012, 178 vd. Kaya 2019, 67 vd. Ferrucci 2018, 192. Hölbl 2001, 13. Lund 1992, 53. Lysimakhos'a tayin edilen satraplık sınırları içindeki kabileler arasında Triballer, Illyrialılar ve Agrialılar yoktu. Bkz. Kaya 2019, 68. Diod. XVIII.3.1. Hellespontos Phrygia'sı daha sonra Philotas'ın oldu. Bkz. Diod. XVIII.12.1-2.

13 Kaya 2019, 68. İmparatorluğun Avrupa kesiminden sorumlu olan Antipatros ve Krateros, İskender'in ölümünü özgürlükleri adına bir fırsat olarak gören Atina ve Aitolialıların liderliğindeki Yunanistan isyanlarını bastırmakla meşgul oldu. (Diod. XVIII.12). Ptolemaios ise Mısır'da denetimini garanti eden icraatlarına başladı. İki yıl içerisinde satraplığının batı sınırını, Kyrenaika'yı kendine bağlayarak bugünkü Libya'nın Bingazi kentini içine alacak kadar genişletti. Hölbl 2001, 15.

temeli İskender'in ölmeden önce Yunanistan kentlerine gönderdiği emirnameyle atılmıştı. Daha önce söz ettiğimiz gibi bu emirnamede İskender, Yunanistan kentlerinden sürgünlerini geri çağırmasını istemiş ve onun bu çağrısına uyulmak zorunda kalınmıştı. Böylece 20.000 civarında sürgün ülkelerine döndü. Fakat o zaman İskender'e karşı ses çıkaramayan Yunanlar onun ölümünden sonra isyan edip Atina liderliğinde Hellen Birliği'ni kurdular. Onların isyanıyla (İÖ 323) başlayan savaşlarında üstün olan taraf Yunanlardı. Yunanlara İÖ 322 yılının baharında yenilen Antipatros, Tesalya'daki Lamia Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Adını bu kaleden alan savaşın (*Lamia Savaşı*) sonraki evrelerinde üstünlük Makedonlara geçti. Amorgos'ta yapılan bir deniz savaşında (*Amorgos Savaşı*) Atina donanması yenildi. Yunanlar Asya'dan gelen takviye birliklerle güçlenmiş Makedon kara ordusu karşısında da başarılı olamadılar. İÖ 322 yılının Eylül ayında Tesalya'daki Krannon'da karşı karşıya geldikleri Antipatros komutasındaki Makedon ordusuna yenildiler. Antipataros, bu zaferinin ardından Yunan kentlerinin Makedonya'nın tebaası değil müttefiki olduğu iddiasının yasal dayanağı olan Korinthos Birliği'ni lağvetti. Sonra Atina'ya giderek bu kentin demokratik rejimini ortadan kaldırdı. Lamia Savaşı'nda da Makedon düşmanlığının bayraktarlığını yaparak Atina ordusuna komuta eden ünlü hatip Demosthenes, Atina'da demokrasinin lağvedilip oligarşik yönetimin kurulması ve 12.000 Atinalının vatandaşlık hakkının elinden alınması üzerine intihar etti.[14]

Antipatros ve Krateros Yunanistan'daki isyanlarla meşgulken Perdikkas, Eumenes'in payına düşen Kappadokya Satraplığı'na saldırdı. Hâlâ eski Pers satrabı olan Kral Ariarathes hüküm

14 Lamia Savaşı ve sonuçları için bkz. Diod. XVIII.9.-14.4-5; 15.1-9; 16.4-5; 17-18; 24-25.2. Plut. *Phok.* 23, 26-30; *Demet.* X-XI. Paus. VII.10.4-4. Arrianos *FGrH* 156. F.1.9. Grainger 2019, 73-92. Worthington 2016, 87 vd. Anson 2014, 33 vd. Wothington 2013, 330 vd. Bennett-Roberts 2009, 27 vd. Will 2006, 31. Habicht 1997, 36-42. Hammond-Walbank 1988, 107-117. Lamia Savaşı'na yol açan Yunanistan'daki isyanın nedeni olan İskender'in sürgünlerle ilgili emirnamesi için bkz. Diod. XVII.8.2-7. Austin, 2006, 53 vd. Kaya 2012, 182. Lamia'da yapılan savaş için Hellespontos Phrygia'sı Satrabı Leonnatos da Antipatros'a yardım için gitmiş ve bu savaşta yaşamını yitirmiştir. Diod. XVIII:15.2-5. Kaya 2019, 70. 14.

sürdüğü satraplığı ele geçirip Kardialı Eumenes'e teslim etti.[15] Sonra Pisidia bölgesine giderek bu bölgenin iki isyancı kentine saldırdı ve onları ele geçirdi.[16] Bu arada Lysimakhos Trakya satraplığındaki isyancılara boyun eğdirmek için mücadele etmekle meşguldü.[17] Fakat tüm bunlar olurken Babil toplantısı kararlarının da halefler arasındaki güvensizliği ortadan kaldıramamış olduğu anlaşıldı. Kronolojik anlamda 43 yıllık bir zaman dilimini tanımlayan Halefler Dönemi'nin (İÖ 323-281) karakteristik özelliği olan halefler arasındaki güven bunalımı, IV. Aleksandros ile III. Philippos Arrhidaios'u kaçınılmaz olarak birer piyon hâline getiriyor ve iç savaşı işaret eden yolun taşlarının hızla döşenmesi anlamında çok işe yarıyordu. Nitekim Babil Toplantısı'nda naiblik kurumunun başkanlığı diyebileceğimiz bir iktidar mevkiine çıkarılan Perdikkas'ın haleflere olan güvensizliği inisiyatif kullanarak kimi halefler aleyhine kararlar almasına neden oldu. Söz konusu kararlar arasında Krateros'un Babil toplantısında sahip olduğu askerî yetkisinin elinden alınması, Büyük Frigya Satrabı Antigonos'un yetkilerinin budanması ve İskender'in cesedini kendisinden habersiz Mısır'a götürmüş olan Mısır Satrabı Ptolemaios'un cezalandırılması vardı.[18] Ayrıca o, Antipatros'un kızı Nikaia ile evlenmek konusunda ona verdiği söze uygun olmayan bir tutum sergileyerek İskender'in annesi Olympias'ın teklifini kabul etmişti. Bu teklife göre Perdikkas, Olympias'ın kızı (Büyük İskender'in kız kardeşi) Kleopatra ile evlenecek ve böylece hayatta olmayan Makedonya Kralı II. Philippos'un damadı, yine artık hayatta olmayan Büyük İskender'in kayınbiraderi olacaktı. Fakat Perdikkas, Antipatros'un kızı Nikaia'dan da vazgeçmiş değildi. Bu nedenle hem Nikaia hem de Kleopatra, Perdikkas'ın karısı olmak için İÖ 322-321 yılı kışında ya da İÖ 321 baharında Pisidia'ya gelip onu orada buldular. Perdikkas'ın Kleopatra'yla izdivacına

15 Diod. XVIII.16.1-3. Kaya 2019, 68-69, dn. 13. İskender'in generallerinden/haleflerinden (*diadokhoi*) birisi olan Kardialı Eumenes konusunda ayrıca bkz. Sarıkaya 2016a, 736 vd.

16 Kaya 2019, 69 vd.

17 Lysimakhos'un Trakya'daki savaşında en zorlu muhatabı Odryslerin kralı Seuthes'ti. Lysimakhos'un Trakya'daki savaşları konusunda bkz. Diod. XVIII.13.2-4. Arr. *FGrH* 156, F. 1.10. Lund 1992, 20 vd.

18 Kaya 2012, 184. İskender'in mumyalı cesediyle ilgili olarak ayrıca bkz. Kaya 2012, 184 dn. 22.

dair olup bitenlerden haberdar olan Antipatros'un Perdikkas'ı bir açıklama yapmak için Avrupa'ya çağırması, iki güçlü halef arasındaki ipi kopardı. Perdikkas, onun çağrısını reddederek kızı Nikaia'yı boşadı ve Kleopatra ile evlendi.[19]

Antipatros'un kendisini küçük düşüren Perdikkas'a yanıtı, onun kral olmak niyetiyle hareket ettiğini düşünen haleflerle iş birliği yapmak oldu. Antipatros'un yanında yer alan generallerden birisi, Büyük Frigya'nın (*Phryga Maior*) satrabı olan Monophtalmos (*Tek Gözlü*) lakaplı Antigonos'tu. Perdikkas tarafından bazı yetkileri elinden almasını hazmedemeyen Antigonos, oğlu Demetrios ile birlikte Asya'dan Avrupa'ya kaçmış, orada Antipatros ve Krateros'u bulmuş, onlarla birlikte Perdikkas'a karşı kurulacak koalisyon cephesini oluşturmuştu. Bu koalisyona Trakya Satrabı Lysimakhos ve Mısır Satrabı Ptolemaios'un da dâhil olmasıyla Birinci Halefler Savaşı başladı.[20]

Birinci Halefler Savaşı'nda Perdikkas'ın tarafında yer alan tek güçlü halef Hellespontos (*Çanakkale Boğazı*) ve Bosporos (*İstanbul Boğazı*) bölgelerinin denetim sorumluluğunu da üstlenmiş olan Kappadokya Satrabı Eumenes'ti. Perdikkas'ın kardeşi Alketas ile generallerinden Neoptolemos da Eumenes'in emrinde savaşmak için görevlendirilmişti.[21] Bu arada Perdikkas'a karşı savaşacak koalisyonun kimi üyeleri, İÖ 321 yılında toplanan ordu meclisinde resmî savaş kararını almış, toplantıda Antipatros Avrupa'nın, Krateros da Asya'nın *strategos*u (*komutan*) seçilmişler ve hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın Asya'ya geçmişlerdi. Lysimakhos ise Perdikkas karşıtı ittifakın üyesi olduğu hâlde hareketsiz kalmıştı. Asya'yı Eumenes'e emanet edip Ptolemaios'a saldırmak üzere Mısır'a giden Perdikkas[22] Memphis yakınlarında

19 Antipatros'un üç kızı vardı ve onları haleflerin en etkili üç ismi olan Perdikkas, Krateros ve Ptolemaios ile evlendirmek istediğini onlara bildirmiş ve onlardan olumlu yanıt almıştı. Buna göre Perdikkas, Antipatros'un kızlarından Nikaia ile; Krateros, Philia ile; Ptolemaios da Euridike ile evlenecekti. Ayrıca evlilikler konusuyla ilgili olarak bkz. Grainger 2019, 94 vd. Kaya 2019, 71; 2012, 184 vd. Will 2006, 34 vd. Marcurdy 1985, 37 vd.

20 Kaya 2012, 185.

21 Kaya 2019, 73.

22 Perdikkas'ın önce Mısır Satrabı Ptolemaios'a saldırmasının nedeni konusunda bkz. Diod. XVIII.28-29. Just. XIII.6.8. Hölbl 2001, 14 vd. Kaya 2019, 72 dn. 20-22.

savaşırken yaşamını yitirdi. Onun katilleri Ptolemaios ve askerleri değil, emrinde savaşan Seleukos ile onun iş birlikçileriydi.[23] Bu arada Eumenes'e karşı Anadolu'da savaşan Krateros yenilmiş, yaşamını yitirmiş ve böylece Anadolu'nun büyük kesiminin kontrolü Eumenes'e geçmişti.[24]

Birinci Halefler Savaşı, Halefler Dönemi'nin başındaki iki etkili ve güçlü general olan Perdikkas ve Krateros'un ölümüne ve dolayısıyla naiblik kurumunu oluşturan üçlü üst yönetimin ortadan kalkmasına neden oldu. Bu durum İskender İmparatorluğu'nun nasıl yönetileceğine dair yeni bir ordu meclisi toplantısını kaçınılmaz kıldı. İÖ 320 yılı yazında (ya da İÖ 321'de) bugün yeri bilinmeyen Syria'daki (*Suriye*) Triparadeisos'ta toplanan ordu meclisinin düşmanı olan tek güçlü halef Eumenes'ti. Toplantıya katılan generallerin Triparadeisos'ta aldıkları karar gereğince Antipatros kralların naibliğine seçildi ve kralların naibi olarak devlet işlerinin yönetimi de ona bırakıldı. Eumenes'in denetimindeki Kappadokya satraplığının yönetimi ise Nikanor'a verildi. Antipatros ile birlikte Makedonya'nın başkenti Pella'ya gitmesi uygun görülen sözde kralların Asya'daki ordularının komutanlığına (*strategos*) Antigonos Monophtalmos atandı. Aynı zamanda Büyük Frigya, Lykaonia, Pamphylia ve Likya'nın satrabı olarak tayin edilen Antigonos'un en önemli görevi Eumenes'e karşı savaşıp onu bertaraf etmekti. Ptolemaios, Kyrenaika'yı da dâhil ettiği Mısır Satraplığı'nda toplantı öncesinde sahip olduğu topraklarında hükmetmeye devam edecekti. Perdikkas'ı öldüren Seleukos ise Babil satrabı tayin edildi.[25]

23 Perdikkas'ın katili Seleukos ve iş birlikçileri, Ptolemaios'a IV. Aleksandros ile III. Philippos Arrhidaios'un naibliğini (*epimeletes*) teklif ettiler. Fakat teklif Ptolemaios tarafından reddedildi. Perdikkas'ın Ptolemaios'a karşı savaşı ve ölümü konusunda bkz. Diod. XVIII.33 vd. Just. XIII.6.18 vd.; 8.1-2,10. Plut. *Eum.* V.7. Kaya 2019, 74. Perdikkas'ın ölüm tarihi konusunda ayrıca bkz. Adson 2003, 375 vd.

24 Diod. XVIII.29.4 vd.; 32; 53.1. Plut. *Eum.* 5 vd. Nep. *Eum.* 4. Just. XIII.8.3-3. Kaya 2019, 73. Billows 1990, 65 vd.

25 Triparadeisos toplantısındaki satraplık paylaşımında satrap (vali) tayin edilen diğer generaller şunlardı: Philosenas (Kilikya), Asandros (Karia), Kleitos (Lidya), Arrhidaios (Hellespontos Frigyası), Amphimakhos (Arbelitis: Arbela/Erbil ve civarı), Peukestas (Persis), Tlepolemos (Karmania), Pithon (Media), Philippos (Parthia), Stasandros (Aria ve Dragene), Oksyarses (Parapamisadae). Triparadeisos toplantısı ve satraplıkların paylaşımı

Triparadeisos toplantısında alınan kararlar, Birinci Halefler Savaşı'nda Perdikkas'ın yanında yer alan başta Kappadokya Satrabı Eumenes olmak üzere Perdikkas'ın kardeşi Alkestas ve Makedon donanmasının komutanı Attalos'un meşruiyetini ortadan kaldırmıştı. Artık onlar, ne satraptılar ne de komutan. Yalnızca İskender İmparatorluğu'nun yönetim sorumluluğunu üstlenmiş diğer generallerin ortak düşmanıydılar. Triparadeisos'ta Kappadokya Satrabı Eumenes başta olmak üzere Perdikkas taraftarı diğer generallere karşı savaşın komutanlığına atanan Tek Gözlü (*Monophtalmos*) Antigonos, Eumenes'i Kappadokya'daki Orkini'de buldu. Orada yapılan savaştan galip ayrılan Antigonos, Eumenes'in pek çok askerini kılıçtan geçirdi, erzakını, ordusunu ve Kappadokya Satraplığı'nı elinden aldı.[26] Fakat güçlü bir tahkimatı olan Nora Kalesi'ne sığınmak zorunda kalan Eumenes'i ele geçirip yok etmek yerine gerektiğinde ondan yaralanabileceği ümidiyle sağ bıraktı. Sonra Alketas ile Attalos'a savaş açtı. Fakat Antigonos'un onları yenerek bertaraf etmiş olduğu İÖ 319 yılı sonbaharında kralların naibi Antipatros öldü, kralların naibliğine II. Philippos'un generallerinden birisi olan Polyperkhon adlı bir başka general tayin edildi.[27]

Sahip olduğu parası ve 70.000 askeri olan ordusuyla halefllerin en güçlüsü hâline gelen Tek Gözlü Antigonos, Antipatros'un ölmüş olduğu haberini aldıktan sonra sözde krallardan ya da onların vekillerinden emir almamaya karar verdi. Artık onun hedefi tüm Asya'ya sahip olmaktı. Bu hedefi nedeniyle Kappadokya'nın Nora Kalesi'nde kuşatılmış Eumenes'e ihtiyacı olabileceğini düşündü ve onunla barış görüşmelerini başlattı. Eumenes, kendisine iş birliği, ittifak, dostluk teklif eden, karşılığında Kappadokya Satraplığı'nı veren Antigonos'a sadık bir general olarak savaşmayı kabul edip sadakat yemini edince yaklaşık bir yıldır sığındığı Nora Kalesi kuşatması kaldırıldı.[28] Fakat Eumenes'in gerçek niyeti Antigonos adına savaşmak değildi. Sadakat yeminini de sadece özgürlüğünü kazanmak için yapmıştı.

konusunda bkz. Kaya 2019, 74 vd (dn. 27-29). Adson 2003, 385 vd. Anson 1986, 212 vd. Ptolemaios'un Tripardeisos toplantısı öncesinde sınırlarını genişlettiği Mısır Satraplığı konusunda bkz. Kaya 2019, dn. 52.

26 Diod. XVIII.40. Plut. *Eum.* IX.1 vd.

27 Kaya 2019, 77 vd.

28 Kaya 2019, 79.

Eumenes, Kappadokya'daki eski silah arkadaşlarını ve savaştan sağ kalanları bularak bir ordu kurmakla meşgulken,[29] Antigonos ordu meclisini Kelainai'da (*Dinar*) toplamıştı. Toplantının amacı yapacağı seferleri, satraplıkların paylaşımına ve komutanlıklara dair siyasi ve askerî düşüncelerini onlara anlatıp komutanlarının onayını almaktı. Ordu meclisi onayını aldıktan sonra yapacağı seferlerine odaklanan Antigonos'un hedefindeki satraplardan ilki, bu arada Kyzikos'u kuşatmakta olan Hellespontos Frigyası Satrabı Arrhidaios'tu. Onun saldırısının sonraki muhatabı Lidya Satraplığı'nda hüküm süren Kleitos oldu. Fakat Antigonos'un ordusuyla savaşma imkânının olmadığını bilen Kleistos, Polyperkhon'a sığınmak üzere kaçıp deniz yoluyla Makedonya'ya gitti.[30] Savunmasız Lidya Satraplığı'nı kolayca ele geçiren Antigonos,[31] Antipatros'un kendi inisiyatifiyle halef tayin etme yetkisi olmadığını ve bu nedenle de Polyperkhon'un pozisyonunun meşruiyeti bulunmadığını düşünen Lysimakhos ve Ptolemaios ile ittifak yaptı. Bu ittifaka Antipatros'un oğlu Kassandros da katıldı.[32] Böylece Antipatros'un halefi olarak başkent Pella'da kralların naibliğini yapmaya başlayan Polyperkhon ve onun Asya'daki destekçisi Eumenes'e karşı İkinci Halefler Savaşı denilerek tarihe mal edilen yeni bir savaş başlatıldı.

XIII.2.3. İkinci ve Üçüncü Halefler Savaşı

İkinci Halefler Savaşı'nın Avrupa ve Asya olmak üzere iki cephesi vardı. Avrupa'daki savaşların tarafları Kassandros ile Büyük İskender'in annesi Olympias tarafından da desteklenen Polyperkhon idi. Antigonos ve Eumenes ise bu savaşın Asya cephesinde çarpıştılar. Lysimakhos ve Ptolemaios, Eumenes'in ölmüş olduğu İÖ 316 yılına kadar bu savaşta etkin rol üstlenmediler. Babil Satrabı Seleukos, Eumenes'e karşı savaşan ittifaka dâhil olurken, Antigonos'tan kaçarak Avrupa'ya geçen Lydia Satrabı Kleitas, bu savaşta Polyperkhon'un tarafındaydı. Kassandros'un kardeşi Nikanor'un komutasındaki bir donanmayı Byzantion

29 Diod. XVIII.53.5-6. Plut. *Eum.* XII.1-3.
30 Kaya 2019, 80. Billows 1990, 82 vd.
31 Diod. XVIII.52.
32 Kaya 2019, 80 dn. 37.

(*İstanbul*) yakınlarında yenen Kleitos, aynı başarıyı Antigonos Monophtalmos'un bir başka donanması karşısında tekrarlayamadı ve yenildi. Makedonya'ya kaçmak isterken Lysimakhos'un askerleri tarafından yakalandı ve öldürüldü. Antigonos, Kleitos'a karşı İÖ 318 yılında kazanmış olduğu bu zaferiyle büyük ün kazandı.[33] Bu arada İskender'in annesi Olympias ve Polyperkhos'un kendisine verdiği manevi ve maddi destekten de cesaret alarak hareket eden Eumenes, bu savaşın Asya cephesinde Antigonos'a karşı savaşacak bir ordu kurmakla meşgul oldu. Kappadokya, Kilikia, Pisidia, Likya, Koile Syria (*Lat.* Coele Syria: *Çukur Suriye*), Phoinike (*Fenike*) ve Kıbrıs'tan topladığı askerlerle ordusundaki asker sayısını artırdı. Sahip olduğu ordusundaki asker sayısı Yunan kentlerinden katılan gönüllülerle 2.000'i süvari olmak üzere toplam 12.000'i buldu.[34] Bu ordusuyla saldırdığı Phoinike'yi Mısır Satrabı Ptolemaios'tan geri almak girişiminde başarılı olamayan Eumenes, Syria'nın *Koile* denen kesimi (*Koile Syria*) üzerinden Babil'e giderken Tigris (*Dicle*) Nehri yakınlarında bölgenin yerlilerince düzenlenen bir gece saldırısının muhatabı oldu. Askerlerinin bir kısmını bu savaşta kaybeden Eumenes'in ordusu asıl darbeyi Babil'de kendisine saldıran Seleukos'tan yedi. Eumenes, askerlerinin büyük bir kısmını bu saldırıda kaybetti.[35]

Tek Gözlü (*Monophtalmos*) Antigonos, İÖ 318-317 kışını Babil'de geçirdikten sonra İran (*Persis*) içlerine ilerleyen ve orada (Susiana'da) Persis Satrabı Peukestas ile diğer satrapların desteğini ve kendisine katılımını sağlayarak ordusunu yeniden güçlendiren Eumenes'in peşindeydi. Babil Satrabı Seleukos'u da yanına aldıktan sonra gittiği İran'da Eumenes ile çarpışmak imkânını buldu. Orada Eumenes ile birincisi Paraitekene'de, ikincisi Gabane'de olmak üzere iki kez savaştı. İÖ 317 ve 316 yıllarında yapılan bu iki

33 Diod. XVIII.65-72. Kaya 2019, 82. Billows 1990, 86 vd.
34 Eumenes'in destekçileri arasında İskender'in hazinesini Kilikya'da tahkimatı güçlü bir kale olan Kyinda'da muhafaza etmekle görevli olan kraliyet muhafızları (*hypaspistai basilikoi*) da vardı. Savunma silahı olarak kullandıkları gümüş kalkanları dolayısıyla *Argyraspides* (Gümüş Kalkanlar) adıyla da bilinen muhafızların sayısı 3.000 idi. Onlar Olympias ve Polyperkhon'un mektubuna binaen Eumenes'in tarafını tuttular. Fakat Eumenes'in emrindeki 12.000 asker arasında onlar yoktu. Bkz. Kaya 2019, 81.
35 Diod. XVIII.73. Ayrıca bkz. Kaya 2019, 82 vd.

büyük savaştan hiçbirinde Eumenes'i yenemedi, fakat Eumenes'in emrinde savaşan Gümüş Kalkanlı muhafızların ihanet etmelerini sağladı. Antigonos'un Gümüş Kalkanlılar tarafından yakalanarak kendisine teslim edilen Eumenes'i İÖ 316 yılı kışında orada öldürmesiyle İkinci Halefler Savaşı'nın Asya cephesi çöktü.[36]

Eumenes öldüğünde İkinci Halefler Savaşı'nın Avrupa cephesinde Argeadlar hanedanı taraftarlarının savaş gücü büyük ölçüde çökertilmiş, sözde krallardan birisi olan III. Philippos Arrhidaios da İskender'in annesi Olympias tarafından zaten öldürülmüştü (İÖ 317). Fakat Olympias'ın Arrhidaios'u öldürmesi, ordu desteğini yitirmesine neden oldu ve bu durum Olympias'ın İskender'in oğlu IV. Aleksandros ile annesi Roksane'yi Amphipolis'te ev hapsinde tutan Kassandros tarafından katledilmesini kolaylaştırdı.[37] Olympias'ın ölümü Polyperkhon'un savaş gücünü büyük ölçüde bitirdi. Bu arada Kassandros, Kassandreia ve Thessalonika kentlerini kurdu, İskender tarafından yakılıp yıkılmış olan Thebai kentini yeniden inşa etti. Mısır Satrabı Ptolemaios ise Mısır'ın yerli halkınca "kral/firavun" ilan edildi[38] ve büyük olasılıkla Mısır'da bağımsız krallık kurmak niyetindeydi. Krallık kurmak konusunda diğer satraplar, yani Trakya'da hüküm süren Satrap Lysimakhos, Anadolu'nun yanı sıra Hindistan'a kadar tüm İran'a egemen olan Antigonos ve hatta Babil Satrabı Seleukos da muhtemelen Ptolemaios'tan farklı düşünmüyordu. Ancak onların hiçbirisi bu niyetlerini kendilerini "kral" ilan ederek ifşa edecek cesarete henüz sahip değillerdi. Askerî bakımdan en güçlü satrap olan Antigonos'un krallık tacı isteğiyle değil de İskender'in tüm imparatorluğunu ele geçirmek iddiasıyla savaşını sürdürmek istemesinin nedeni buydu. Yapacağı savaşta izleyeceği politika konusunda selefleri ise Perdikkas, Antipatros

36 Diod. XIX.14; 15.5; 17-34; 37-44. Plut. *Eum.* 13.4-5; 17-19. Nep. *Eum.* 10-11. Just. XIV.3-4. Kaya 2019, 93 vd. Kaya 2012, 192. Austin 2006, 78 vd. Will 2006, 45. Billows 1990, 90-104. Hornblower 1981, 154 vd. Westlake 1969, 313-329.

37 Paus. I.25.5 vd. Austin 2006, 68 (Philippos Arrhidaios'un öldürülmesi). Diod. XIX.61 (Olympias'ın öldürülmesi). Ayrıca bkz. Kaya 2019, 84-85 dn. 52-53. Will 2006, 44. Braund 2005, 24 vd. Granier 1931, 87 vd.

38 Diod. XIX.3-53-54 (Thebai'ın yeniden inşası). Diod. XIX.52.1-4; 61.2. Just. XIV.6.1. Liv. XLIV.11.2. King 2018, 213 (Kassandreia ve Thessalonika kentinin kuruluşu). Kaya 2019, 84 (Ptolemaios'un fravun ilan edilmesi). Walbank 2006, 227 (Thessalonika kentinin kuruluşu).

ve Eumenes'ti. Onlar gibi İskender imparatorluğunun bir bütün olarak korunmasını idealize eden bir siyaseti benimsedi. Söz konusu siyaset İskender'in mensubu olduğu kraliyet ailesi Argeadlar adına savaşmayı gerektiriyordu. Antigonos, Argeadlar adına savaşacağının ilanını İskender'in öldürülen annesi Olympias'ın katilini cezalandıracağını ve tek meşru vârisi IV. Aleksandros'a sahip çıkacağını söyleyerek yaptı.[39]

Antigonos'un Eumenes'i ortadan kaldırdıktan sonra hükmettiği toprakları ve sahip olduğu ordusu çok büyüktü. Batıda Ege Denizi'nden doğuda İndus'a kadar, Ptolemaios ve Seleukos'unkiler dışında, İskender İmparatorluğu'nun Asya kesiminin tamamı Antigonos'un denetimindeydi. Ancak Triparadeisos toplantısına katılan ve hâlâ sağ olan generalleri, Eumenes'e karşı savaşını zaferle sonuçlandıran Antigonos'a verdikleri desteğin hatırlanmasını istiyorlardı. Zira onlara göre söz konusu zafer kendilerinin verdiği destekle kazanılmıştı. Bu nedenle Antigonos'un zaferi ve zaferin nimetleri ortaktı. Sahip olduğu gücünü onlarla paylaşmak niyetinde olmayan Antigonos ise idealize ettiği İskender İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması siyasetinde kararlıydı ve onun kararlılığının halefleri yeni bir savaşa sürükleyeceği belliydi. Tarihe Üçüncü Halefler Savaşı (İÖ 314-311) denilerek mal edilecek olan bu savaşı başlatan sürece Antigonos'un ordusuyla birlikte Babil'e gelişini sadık bir general gibi karşılayan Satrap Seleukos'tan satraplığını kendisine teslim etmesini istemesiyle girildi.[40] Bu isteğe rıza göstermek istemeyen Seleukos, Mısır'a kaçtı ve bu ülkenin satrabı Ptolemaios'a sığındı. Orada daha önce Antigonos'un Perdikkas'a karşı; Kassandros'un Polyperkhon'a karşı üstlendikleri misyonun yeni sahibi oldu. Seleukos'un ısrarlarıyla üç eski müttefik, yani Ptolemaios, Lysimakhos ve Kassandros, Antigonos'a karşı ortak bir savaş cephesi oluşturdular. Sonra Antigonos'a kabulü neredeyse olanaksız olan şu taleplerini bir elçi vasıtasıyla ilettiler: Kappadokya ve Likya Kassandros'a verilecek, Hellespontos Frigyası Lysimakhos'a iade edilecek, Syria'nın (*Suriye*) tamamı Ptolemaios'un olacak, Babil Seleukos'a bırakılacak, Eumenes'ten alınan hazine diğer

39 Kaya 2019, 84 vd.

40 Diod. XIX.55.2 vd.

haleflerle paylaşılacak.[41] Meşruiyetini Triparadeisos toplantısına dayandırsa da toplantının kararlarını yaşatmayı amaçlamadığı aşikar olan[42] bu taleplere Antigonos'un yanıtı, Mısır Satrabı Ptolemaios'un denetimindeki Phoinike'ye saldırıp Tyros'u (*Sur*) kuşatmak oldu.[43] İÖ 314 yılında yapılan bu saldırıyla başlayan Üçüncü Halefler Savaşı İÖ 311 yılına kadar aralıksız devam etti.[44]

Tyros kentini ele geçirmek için bir yılını (İÖ 314) harcayan Antigonos, bu arada Kıbrıs, Rodos ve diğer bazı adaların krallarını diplomasiyle kendi tarafına çekti. Kassandros'un bir generalinin denetiminde bulunan Amisos (*Samsun*) kentini ele geçirdi. Bithynia Kralı Zipoites (=Zibytes) ile ittifak antlaşması yaptı. Lidya ve İyonya'daki denetimini güçlendirdi. Kimi İyonya kentlerine özgürlük (*eleuteria*) ve otonomi (*autonomia*) bağışladı.[45] Kassandros tarafından Peloponnesos'a (*Mora*) hapsedilmiş durumda bulunan Polyperkhon ve oğlu Aleksandros'a ulaşıp onların kendisiyle dostluk kurmalarını sağladı. Kassandros'a karşı savaşlarını sürdürmeleri için Polyperkhon'u Peloponnesos'un başkomutanı (*strategos*) tayin etti.[46] Sonra Kassandros'a karşı 13 yıl devam edecek savaşının siyasi ve yasal zeminini oluşturan ünlü Tyros (*Sur*) bildirgesini yayınladığı toplantıyı yaptı.

Polyperkhon'un oğlu Aleksandros'un da katıldığı Tyros toplantısında yayınlanan bildirgenin hedefinde Kassandros vardı. Antigonos onu, Olympias'ı öldürmek, Kral (=IV. Aleksandros) ile annesi Roksane'yi hapsetmek suçlamalarıyla gıyabında yargılayıp

41 Diod. XIX.57.1; 83.3. Just. XV.1.2. App. *Syr.* 53. Hölbl 2001, 17, dn. 30. Billows 1990, 133 vd. Lund 1992, 58.

42 Hellespontos Frigyası (*Phrygia Hellespontia*) hiçbir zaman Lysimakhos'un olmamıştı. İkinci Halefler Savaşı öncesinde Kappadokya Eumenes'e aitti. Fakat Kappadokya ile Likya'nın birlikte Kassandros için istenmiş olması anlaşılır değildir. Bu nedenle kimi tarihçiler Likya'nın Lidya ya da Kilikya olabileceğini düşündüler. Bkz. Kaya 2019, 86.

43 Diod. XIX.58.1-5.

44 Üçüncü Halefler Savaşı için bkz. Diod. XIX.56 vd. Kaya 2019, 85 vd. Will 2006, 46. Lund 1992, 58.

45 Diod. XIX.60.1 vd. Babil Satrabı Seleukos, Antigonos'tan önce İyonya'ya gelmiş, kendisine teslim olmayan Erythria (*Ildırı*) kentini kuşatmıştı. Fakat o, Antigonos'un ordusunun İyonya'ya gelişini öğrenince kuşatmayı kaldırıp bölgeyi terk etti. Diod. XIX.60.3-4.

46 Diod. XIX.57.5; 60.1-2.

mahkûm etti.[47] Antigonos'un kendisini IV. Aleksandros'un naibi ilan ettiği Tyros bildirgesinin yayınlanmış olduğu İÖ 314 yılında devam eden savaşın bir cephesi bugünkü Türkiye topraklarıydı ve bu ülkenin denetimi Antigonos'taydı. Savaşın diğer cephesi Yunanistan ve Makedonya'da ise güçlü olan taraf Kassandros'tu. Mısır Satrabı Ptolemaios ise sahip olduğu güçlü donanmasıyla Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde etkindi. Denizlere kıyısı olan bölgeler de Ptolemaios'un etkili olduğu bölgelerdi.[48]

XIII.2.4. Gaza Savaşı ve İÖ 311 Barışı

Ptolemaios, İÖ 313 yılında başkentini Memphis'ten İskenderiye'ye taşıdı. Bu arada Lysimakhos engelini aşıp Makedonya'ya girmeyi hedefleyen Antigonos Torosları aştı. Fakat şiddetli kış koşullarının engeli nedeniyle daha ileriye gidemeyince Kilikia'ya geri döndü.[49] Ptolemaios, sahip olduğu güçlü donanmasıyla Kilikia ve Pamphylia'da etkindi. Fakat Kyrenaika ve Kıbrıs'ta patlak veren isyanlar nedeniyle Antigonos'a karşı yapacağı savaşı gerçekleştiremedi. Ertesi yılda (İÖ 312) Antigonos, Lysimakhos'a karşı isyan bayrağını çeken Pontos kentlerine yardım etmekle meşguldü.[50] Savaşların yoğunluğu ise Ege Denizi'nin Asya tarafından ziyade denizlerde ve Avrupa tarafındaydı. Fakat Tyros bildirgesi sonrasının en önemli savaşı İÖ 312 yılında Gaza'da (*Gazze*) yapıldı. Bu savaşta (*Gaza Savaşı*) Antigonos'un oğlu Demetrios, kendisine saldıran Ptolemaios ve Seleukos'a yenildi. Böylece Seleukos, Babil'i yeniden ele geçirdi ve Babil'in ele geçirilmiş olduğu İÖ 312 yılı Seleukos (Syria) Krallığı'nın kuruluş yılı (miladı) sayıldı. Fakat Ptolemaios, Antigonos'un Syria'ya (*Suriye*) gelişinden korktu ve bölgeyi terk etti. Böylece Syria yeniden Antigonos'un denetimine girdi.[51] Barış görüşmelerini başlatmak için uygun bir zemin yaratan bu durum Antigonos tarafından değerlendirildi ve onun girişimi muhataplarınca geri çevrilmedi. Böylece Seleukos ve Polyperkhon'un dâhil edilmediği İÖ 311 Yılı Barışı Antlaşması

47 Diod. XIX.61.1 vd.

48 Diod. XIX.62-64; 66 vd. Kaya 2019, 87 vd.

49 Diod. XIX.69.2 vd. Turner 2006, 126-127 (İskenderiye'nin başkent yapılması)

50 Diod. XIX.73.

51 Kaya 2019, 86 vd. Will 2006, 52 vd.

yapıldı. Tarafların yeminiyle garanti edilen barış antlaşmasına göre İskender'in annesi Olympias'ı öldüren Kassandros, Büyük İskender'in oğlu IV. Aleksandros reşit oluncaya kadar Avrupa'nın başkomutanı (*strategos*) olacaktı. Asya'nın yönetimi Antigonos'a bırakılacak, Yunanistan ve Asya'daki (*Anadolu*) tüm Yunan kentleri özgür kalacaktı. Ptolemaios, Mısır'ın; Lysimakhos, Trakya'nın satrabı olarak hüküm sürmeye devam edeceklerdi. Antigonos, İÖ 311 Yılı Barışı Antlaşması gereğince kentlere mektup yazarak onların özgürlüklerini tanıdığını bildirdi.[52]

İÖ 311 Yılı Barış Antlaşması'nın ömrü çok uzun olmadı. Tarafların güçlerini yeniden topladıkları ertesi yılda sona erdi. Zira Kassandros, 13 yaşına girmiş olan İskender'in oğlu IV. Aleksandros ve onun annesi Roksane'yi İÖ 310 yılında öldürdü.[53] Böylece İÖ 311 Yılı Barışı Antlaşması hükümsüz kalmış, haleflerin her birinin satraplıklarında krallıklarını ilan etmelerinin önündeki engel de kalkmış oldu. Buna rağmen haleflerden hiçbirisi İÖ 306 yılına kadar kendisini kral ilan edemedi. Bu nedenle İskender İmparatorluğu takriben dört yıl boyunca kralsız yönetildi. Ancak yeni bir halefler savaşı süreci bu antlaşmanın bozulmasıyla tetiklenmiş oldu. Söz konusu kralsız dönemin (interregnum) başında Yunan kentlerine garnizon yerleştiren Antigonos'a Mısır Satrabı Ptolemaios'un birkaç Yunan kentini ele geçirerek yanıt vermesiyle Dördüncü Halefler Savaşı (İÖ 310-306) başladı. Bu savaş sürecinde Yunan kentlerinin özgürlüğü sloganı kullanıldı. Fakat haleflerin bu sloganı sözde kaldı. Zira onlar askerî üs olarak kullanmak istedikleri bir kente saldırmaktan da geri kalmadılar.[54]

52 Troas'taki Skepsis'e (*Kurşunlutepe*) gönderilen ve günümüze kadar korunarak gelmiş bulunan bu mektuplardan birinde Antigonos, rakipleri Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos ile yaptıkları yeminli antlaşmayla tüm Yunan kentlerinin özgürlüklerinin ve otonomilerinin garanti edildiğini bildirdi. Kentleri de özgürlüklerini ve otonomilerini savunmak için birlik olmaya ve birliklerini yeminle garanti etmeye davet etti. Bkz. *OGIS* 5. Welles 1974, no.1, 11.24-61. Ayrıca barış antlaşması için bkz. Diod. XIX.105.1. Austin 2006, 84 vd. Kaya 2019, 89 vd.

53 Diod. XIX.61. Just. XV.2.5. Austin 2006, 83 vd.

54 Ptolemaios, İÖ 309 yılında Ksanthos (*Kınık*), Kaunos (*Dalyan*), Myndos (*Gümüşlük*) kentlerini saldırarak ele geçirdi. Onun Halikarnasos'u (*Bodrum*) ele geçirmesine ise Antigonos'un oğlu Demetros izin vermedi. Hölbl 2001, 19. Ayrıca İÖ 310-306 yılları arasındaki kralsız dönem için bkz. Kaya 2019, 90.

İÖ 311 Yılı Barışı Antlaşması'nda söz sahibi yapılmayan Polyperkhon, Antigonos'un kendisine verdiği destekle Peloponnesos'ta yeniden güçlenmiş ve Peloponnesos, sonraki birkaç yıl içinde Kassandros'un denetiminden neredeyse tamamen çıkmış bir ülke hâline gelmişti. Fakat iki general arasındaki düşmanlık Polyperkhon'un bir ordusunun Makedonya sınırına dayandığı İÖ 308 yılında yapılan bir barış antlaşmasıyla nihayetlendi. Bu antlaşma gereğince Peloponnesos'un yönetimi Polyperkhon'un oldu ve Polyperkhon tarafından daha önce "kral" ilan edilmiş bulunan İskender'in gayrimeşru oğlu Herakles öldürüldü.[55] Fakat İÖ 307 yılında tüm Yunan kentlerinin özgürlüğünü savunan bir sloganla Yunanistan'ı istila eden Tek Gözlü Antigonos'un oğlu Demetrios karşısında başarılı olamadılar. Demetrios, Atina'yı Kassandros adına savunan generali Phaleroslu Demetrios'tan almayı başarıp kentin demokratik rejimini kurdu.[56] Ertesi yıl (İÖ 306) babası Antigonos'un talimatı gereğince Mısır Satrabı Ptolemaios'un denetimindeki Kıbrıs'a saldırdı ve adanın Salamis kentinin ele geçirilmesiyle sonuçlanan parlak bir zafer kazandı. Kıbrıs'taki zaferin haberi kendisine ulaşınca "kral" ilan edilen Antigonos, oğluna krallık tacı göndererek onu ortak kral ilan etti. Böylece Büyük İskender'in oğlu IV. Aleksandros'un ölmüş olduğu dönemden beri yaşanmakta olan *interregnum* (kralsız dönem) sona erdi.[57]

XIII.2.5. Halefler Dönemi'nin Kralları: İpsos ve Korupedion Savaşları

Antigonos'un kendisini "kral" ilan etmesi, diğer haleflerin de onu örnek alarak krallıklarını ilan etmelerine yol açtı ve onların krallıklarını ilan etme süreci İÖ 305 yılında tamamlandı. Böylece Seleukos krallığını Syria'da (*Seleukoslar/Syria Krallığı*); Antigonos, Frigya'da (*Antigonos Krallığı*); Ptolemaios, Mısır'da (*Ptolemaioslar/Mısır Krallığı*); Lysimakhos, Trakya'da (*Lysimakhos Krallığı*) kurdu. Kassandros ise kendisini Makedonların Kralı (*Basileus Makedon*) ilan etti. Yeni krallıklar içinde ulusal karakter taşıyan

55 Kaya 2012, 197.

56 Plut. *Demetr.* 8-10. Austin 2006, 91 vd.

57 Plut. *Demetr.* 15-18. Antigonos'un krallığını ilan etmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Kaya 2019, 92 dn. 71.

tek krallık Kassandros'unkiydi ve onun krallığının sınırları içinde Yunanistan da vardı.[58] Oğlu Demetrios'u ortak kral ilan ederek hanedanını (*Antigonoslar/Antigonidler* veya *Antigonosoğulları*) kuran Antigonos'un farkı ise diğer haleflerin krallıklarını kendi krallığının bir parçası olarak görmesiydi ki bu "kral" unvanlı halefler arasındaki savaşların devam edeceği anlamına geliyordu.[59]

Bir Frigya kenti olan Kelainai'ı (*Dinar*) krallığının başkenti yapan Antigonos da Perdikkas gibi Makedon kökenli rakip krallara karşı savaşını Mısır'a saldırarak başlatmaya karar verdi. İÖ 306 yılının Ekim ayında karadan başlattığı bu saldırısına oğlu Demetrios başında bulunduğu donanmasıyla Gaza'ya (*Gazze*) ulaşarak destek verdi. Fakat Nil deltasındaki bataklıklar nedeniyle Antigonos'un ordusunun ilerleyişi sıkıntılıydı. Demetrios'un karadan tek başına yaptığı saldırı ise Ptolemaios tarafından geri püskürtüldü ve Antigonos, İÖ 306 yılı sonunda bu seferini sonlandırmak zorunda kaldı.[60] Ardından Ege adalarında mevcut bulunan hâkimiyetini güçlendirmeye karar verdi. İÖ 315'ten (ya da İÖ 314) beri zaten kendi denetiminde bulunan[61] Nesiotes (*Adalar*) Birliği sayesinde Ege Denizi'nde güçlü olan Antigonos, bu gücünü daha da artırmak için oğlu Demetrios komutasındaki donanmasına Rodos'u fethetme görevi verdi. Demetrios, İÖ 305 yılında saldırdığı bu adayı bir yıl boyunca kuşatma altında tuttu. Bilinen her tür kuşatma tekniğini kullanmasına rağmen adayı ele geçirmeyi başaramadı.[62] Nihayetinde Rodoslularla bir antlaşma yaparak İÖ 304 yılında kuşatmayı kaldırdı.[63] Kendisine "Poliorketes" (*kuşatıcı*) unvanını kazandıran Rodos kuşatmasını kaldırdıktan sonra, babası Antigonos tarafından İÖ 303 yılında Yunanistan'a gönderilen Demetrios, orada İÖ 302 yılında *Korinthos Birliği*'ni kurdu. Demetrios ve Antigonos'a bağlılıklarını yeminle garanti eden birlik üyesi kentler, her yıl

58 Kaya 2020, 308 vd.

59 Kaya 2019, 92.

60 Diod. XX.73-76; 93.7. Plut. *Demetr.* 19.1-3. Paus. I.6.6. Hölbl 2001, 20. Antigonos'un krallığının başkenti Kelainai için bkz. Magie 1950, 125.

61 Austin 2006, 450 vd.

62 Thonemaan 2016, 55. Will 2006, 56.

63 Rodos kuşatması ve kuşatmayla alakalı olan Helios Heykeli (eski dünyanın yedi harikasından birisi) konusunda bkz. Kaya 2019, 94 dn. 76. Thonemann 2016, 55 vd. Austin 2006, 98, 210 vd. Magie 2003, 34 vd. Hölbl 2001, 22. Hornblower 1981, 274 vd., 280 vd.

düzenli olarak Korinthos'ta toplanacaktı. Demetrios, Kassandros ve Polyperkhon'un Yunanistan'daki etkisini tamamen bitiren *Korinthos Birliği*'ni kurarken, babası Antigonos Monophtalmos da Kassandros'a savaş açmak için Makedonya'ya yapacağı seferin hazırlıklarıyla meşguldü. Bu gelişmelerin kendisi için büyük tehlike olduğunu gören Makedonya Kralı Kassandros, Antigonos'a ulaşıp onu durduracak bir uzlaşma arayışına girdi. Yaşlı Kral Antigonos tarafından ciddiye alınmayan Kassandros, Lysimakhos ile görüşerek Antigonos ve Demetrios'a karşı savaşacak ittifakın kurulmasını sağladı. Krallığını Mısır'da kuran I. Ptolemaios ile birkaç yıldır Hindistan'daki otoritesini sağlamlaştırmak ile meşgul olan Seleukos da onlara katılınca Antigonos ve Demetrios'a karşı savaşacak ittifak cephesi güçlendi ve böylece tarafların kozlarını paylaşacağı Beşinci Halefler Savaşı patlak verdi.[64]

Beşinci Halefler Savaşı'nın tarafları İÖ 301 yılında bugünkü Afyon ilinin Çay ilçesinde lokalize edilen İpsos'ta karşı karşıya geldiler. Ptolemaios'un fiilen dâhil olmadığı savaşın galip tarafı Kassandros'un öncülüğünde kurulan ittifak cephesi oldu. Antigonos savaşırken yaşamını yitirirken oğlu Demetrios canını Ephesos'a kaçarak kurtardı. Savaşın sonucunu belirleyen etkili silah, Seleukos'un Hindistan'dan getirdiği fillerdi. Seleukos bastırdığı sikkelerinde (Resim 8) fil tasvirlerine yer vererek bu gerçeğin reklamını yaptı. Savaşın muzaffer tarafları olan Lysimakhos, Seleukos ve Kassandros, Antigonos'tan geriye kalanları aralarında paylaştılar.[65] Toros Dağlarının kuzeyinde kalan Anadolu, Mısır Kralı Ptolemaios'a ait olanlar hariç, Lysimakhos'un oldu. Kilikya (*Kilikia*), Kassandros'un kardeşi Pleistarkhos'a verildi.[66] İskender İmparatorluğu'nun Asya'daki diğer tüm toprakları Seleukos'a bırakıldı. Kappadokya da dâhil doğuda Fırat Irmağı'ndan Akdeniz'e kadar Syria toprakları da artık Seleukos'un krallığının sınırları içindeydi. Fakat Kral I. Seleukos, İpsos Savaşı'na katılmayan Kral I. Ptolemaios tarafından fethedilmiş olduğu için Syria'nın (*Suriye*) "Koile" denilen kesimini (*Çukur Suriye*) krallığının sınırları içinde tutamadı.

64 Kaya 2019, 95.

65 Polyb. V.67.8. Diod. XXI.5. App. *Syr.* 55. Just. XV.4.21-22. Plut. *Demetr.* XXVIII-XXX.1; XXXI.4. İpsos Savaşı için ayrıca bkz. Kaya 2019, 95 vd. Lund 1992, 77 vd. Seleukos'un sikkeleri için bkz. Newell 1938, 38 vd.

66 Kaya 2019, 96. Lund 1992, 80 vd.

Böylece statüsü tartışmalı olarak kalan Koile Syria, Seleukoslar (Syria) Krallığı ve Ptolemaioslar (Mısır) Krallığı arasında yapılacak "Syria (Suriye) Savaşları" serisinin nedeni oldu.[67]

Resim 8: I. Seleukos'un Fil tasvirli sikkesi

İpsos Savaşı (İÖ 301) sonrasında hâlâ hayatta olan beş kral vardı. Bunlardan üçü, yani I. Ptolemaios, I. Seleukos ve Lysimakhos ilk kuşak haleflerdi. Diğer ikisi, Kassandros ve Demetrios ise "Epigonoi" (*sonra doğanlar*) denen ikinci kuşaktandı. İlkinin babası Antipatros, ikincisinin babası Tek Gözlü Antigonos'tu. Makedonya kralı olarak hüküm sürmekte olan Kassandros, sağlık sorunları yaşamaya başlamıştı. Diğerlerine göre çok genç ve enerjik bir kral olan Demetrios hâlâ elinden çıkmamış bir deniz krallığına hükmediyordu.[68] Bu koşullar, halefler döneminin yeni kralları arasındaki hesaplaşmanın devam edeceğinin işaretiydi. Nitekim Koile Syria sorunu nedeniyle I. Seleukos ile ilişkileri bozulmuş bulunan I. Ptolemaios (Ptolemaios Soter), Kral Lysimakhos ile ittifak anlaşması yaptı ve bunu evlilik bağlarıyla akrabalık temelinde güçlendirdi.[69] I. Seleukos, Syria'da buluştuğu Kral Demetrios ile ittifak antlaşması yapmak ve bu ittifakı Demetrios'un kızıyla evlenmek suretiyle I. Ptolemaios'a yanıt verdi.[70] Fakat onun Demetrios ile yaptığı ittifakın ömrü uzun

67 Kaya 2019, 96 vd.

68 Kaya 2019, 97 vd.

69 Lysimakhos ve oğlu Agathokles, Mısır'ın ilk Makedon kökenli ve "soter" (*kurtarıcı*) lakaplı kralı olan Ptolemaios'un kızlarıyla evlendiler. Lysimakhos'un başkenti Lysimakheia'ya (*Ekzamil*) gelin giden Mısırlı prenseslerden birisi Ptolemaios'un Berenike adlı eşinden kızı Arsinoe'ydi. Diğeri Ptolemaios'un Euridike adlı eşinden kızı Lysandra'ydı. Lysimakhos, Arsinoe ile; Agathokles, beraberinde kardeşi Ptolemaios Keraunos'u da başkent Lysimakheia'ya getiren Lysandra ile evlenmişti. Kaya 2019, 98 dn. 87. Austin 2006, 117 vd. Lund 1992, 186 vd. Macurdy 1985, 56 vd., 113 vd.

70 Yaşlı Kral Seleukos'un Stratonikeia ile evliliği göstermelikti. Zira Stratonikeia, sonradan Seleukos'un ortak kral yapmış olduğu oğlu I. Antiokhos ile evlenecektir. Kaya 2019, 98 dn. 88. Will 2006, 104. Grainger 2014, 139.

olmadı. Kilikya'nın statüsü nedeniyle İÖ 299 yılında bozuldu. Aynı yıl Mısır Kralı I. Ptolemaios ile ittifak yapan Demetrios, iki yıl sonra bu ittifakı da sonlandırmak zorunda kaldı.[71] Yunan kentlerinden alacağı destek dışında yeniden yalnız kalan Demetrios'un imkânı, Makedoya Kralı Kassandros'un İÖ 296 yılında ölmesiyle bir kez daha güçlendi. Zira Kassandros'un geride bıraktığı üç oğlu henüz çocuktu ve onlar krallığı anneleriyle birlikte yönetiyorlardı.[72]

İÖ 294 yılında Atina kentini ele geçirdikten sonra Makedonya'ya giden ve bu ülkenin başkentini kolayca ele geçirip kendisini Makedonya kralı ilan eden Demetrios,[73] ertesi yıl (İÖ 293) önce Tuna Nehri boylarına sefer düzenledi. Sonra Anadolu'da kaybettiği toprakları geri almak için harekete geçti. Fakat İÖ 292 yılında patlak veren Yunanistan'daki isyanlar nedeniyle onun Avrupa'da kalması, hâkimiyeti altındaki adaları Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos'un saldırısına açık hâle getirdi. Zaten birkaç yıl önce elinden çıkmaya başlamış olan kimi adalara böylece yenileri eklendi. Nihayet Nesiotes (*Adalar*) Birliği Demetrios'un denetiminden çıktı. Söz konusu birliğin üyesi olan adalar, İÖ 287 yılında I. Ptolemaios tarafından ele geçirildi.[74] Kaybettiği yerleri yeniden kazanmak için büyük bir donanma kuran Demetrios, Avrupa'yı oğlu Antigonos Gonatas'a bırakarak Asya'ya geçti. Fakat Asya'daki savaşlarından istediğini elde edemedi. Nihayet İÖ 286 yılında I. Seleukos tarafından yakalandı, hapse atıldı ve orada İÖ 283

71 Plut. *Pyr.* 5.1. Lund 1992, 88 vd. Demetrios'un İÖ 295/4 yılında Makedonya'daki kraliyet başkentini ele geçirmesinden korkan rakip krallar (Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos), Demetrios'un Asia'daki topraklarına saldırdılar. Demetrios'un Batı Anadolu'daki kentleri Lysimakhos tarafından ele geçirildi. Kilikya, Seleukos tarafından; Likya ise Ptolemaios tarafından zapt edildi. Bkz. Hölbl 2001, 23.

72 Will 2006, 104.

73 Kaya 2019 99 dn. 92. Demetrios, Makedonya başkenti Pella'yı ele geçirdikten sonra Kassandros'un kavgalı olan iki oğlundan küçüğünü ele geçirip öldürdü. Antipatros adlı büyüğü ise kaçarak Lysimakhos'a sığındı. Geride taht iddiasında bulunabilecek kim kaldıysa hepsini katletti. Böylece Demetrios, tahtın meşru olan tek vârisi kalmıştı. Çünkü karısı Phila, Kassandros'un kız kardeşiydi. Buna rağmen o, Makedonya'nın eski başkentini, yani Pella'yı kraliyet merkezi olmaktan çıkardı. Onun Makedonya'sının başkenti Tesalya'daki Volo Körfezi yakınında inşa ettirdiği Demetria kenti oldu. Will 2006, 105.

74 Kaya 2019, 100. Hölbl 2001, 27. Ptolemaios Soter'in babasının adı Lagos'tu ve o, saygın bir Makedon ailesinin oğluydu. Annesinin adı Arsinoe'ydi ve onun Makedon kraliyet ailesiyle akrabalık bağı vardı. Walbank 2006, 488.

yılında 50 (ya da 55) yaşındayken aşırı alkol içmekten dolayı yaşamını yitirdi.[75] Aynı yılda Mısır Kralı I. Ptolemaios da yaşamını yitirdi ve onun halefi kendisiyle iki yıldır ortak kral olarak hüküm süren oğlu II. Ptolemaios Philadelphos oldu.[76] Böylece Lysimakhos ve I. Seleukos hariç haleflerin tümü yaşama veda etmiş oldu. Bu arada, İÖ 297 yılından itibaren Anadolu'da ulusal karakterli yeni krallıklar da kurulmuş ya da kurulacak krallıkların temeli atılmıştı. Bu krallıklar şunlardı: Pontos Krallığı, Kappadokya Krallığı, Bithynia Krallığı ve Pergamon Krallığı.[77]

Demetrios'un ölümü, Ege dünyasının neredeyse tamamında denetimin Kral Lysimakhos'a geçmesini sağladı.[78] Fakat iki kıta üzerindeki krallığını Gelibolu'daki başkenti Lysimakheia'dan yöneten Lysimakhos'un da ömrü uzun olmadı.[79] İÖ 281 yılında yapılan Korupedion (ya da *Kurupedion/ Kyroupedion/* lat. *Corupedium*) Savaşı'nda Syria Kralı I. Seleukos'a yenildi ve yaşamını yitirdi. Bu savaşın saldırgan tarafı I. Seleukos'tu. Fakat onu bu savaşa iten koşulları I. Seleukos değil, Lysimakhos'un kraliyet sarayında yaşanan taht kavgaları ve entrikalar yaratmıştı. Kavganın merkezinde Kral Lysimakhos'un ilk eşinden oğlu Agathokles vardı. Lysimakhos'tan bir oğlu olan ikinci eş Arsinoe, entrikalarıyla Agathokles'in babası tarafından öldürülmesini sağladı.[80] Agathokles'in dul karısı Lysandra, kardeşi Ptolemaios Keraunos'u da yanına alıp Syria'nın (*Suriye*) başkenti Antiokheia'ya (*Antakya*) gitti ve orada Kral I. Seleukos'a sığındı. Kral Lysimakhos'un Pergamon'daki (Resim 9) hazinesinin komutanı Philetairos da dâhil Lysimakhos'un kimi komutanlarının yardım vaadini garanti ederek I. Seleukos'u savaş için kışkırttı.[81] Lysandra tarafından ikna

75 Plut. *Demetr.* 46 vd.
76 Hölbl 2001, 27.
77 Kaya 2019, 162 vd (Pergamon Krallığı), 211 vd (Bithynia Krallığı), 224 vd (Pontos Krallığı), 235 vd (Kappadokya Krallığı).
78 Kaya 2019, 101. Lysiamkhos'un Trakya satraplığı ve krallığı için bkz. Bosworth 2002, 268 vd. Lund 1992, 19 vd.
79 Lysimakheia'nın kuruluşu (İÖ 309/ 308) konusunda bkz. Kaya 2019, 101 dn. 100. Lund 1992, 21, 42, 64.
80 Mem. 8. 1 vd. Just. XVII.1.3-6. Paus. I.10.3-4. Strab. XIII.4.1. Kaya 2019, 101 dn. 102. Will 2006, 112. Longega 1968, 44 vd. Lysimakhos'un eşleri konusunda bkz. Dmitriev 2007, 135 vd.
81 Strab. XIII.4.1. App. *Syr.* 62. Paus. I.10.3-4. Just. XVII.1.7-12. Kaya 2019, 102. Hölbl 2001, 35. Magie 2001, 5 vd.

Resim 9: Pergamon

edilen Seleukos, İpsos Savaşı'ndan sonra çok güçlendiği için korktuğu Lysimakhos'a savaş açtı. Böylece İskender'in hayatta olan son iki generali, yani Kral I. Seleukos ile Kral Lysimakhos, İÖ 281 yılında eski adı Korupedion (*Kyroupedion*) olan bugünkü Manisa (*Magnesia*) ovasında bir meydan savaşı için hazır oldular. Kral Lysimakhos, orada yapılan savaşta yaşamını yitirdi.[82] Böylece Trakya, bağımsız bir krallığın ülkesi olmaktan çıktı. Kral I. Seleukos ise İskender'in hayatta olan son generali olarak Makedonya'nın başkenti Pella'daki kraliyet sarayına oturmak olanağına sahip olmuştu. Fakat I. Seleukos da himayesine aldığı Ptolemaios Keraunos tarafından Khersonesos'taki (*Gelibolu*) Lysimakheia (*Ekzamil*) kentinde İÖ 280 yılında öldürüldü.[83] Böylece Halefler Dönemi denen 43 yıllık dönem de nihayetlenmiş oldu.

I. Seleukos'un katili Ptolemaios Keraunos, Lysimakheia'da kendisini kral ilan etti ve sonra da Makedonya'ya giderek bu ülkenin yeni kralı oldu. Fakat onun da ömrü uzun olmadı. Galatlar (*Galler/Keltler*) adıyla bilinen Kuzey Avrupa kökenli barbar kavmin Makedonya'yı istila etmesine engel olmak için savaşırken yaşamını yitirdi ve Makedonya kraliyet yönetimi kaosa sürüklendi.[84] Fakat Galatlar Makedonya'yı istila ettiğinde Ege ve Yunan

82 Mem. 8. Akşit 1983, 63.
83 Just. XVII.1-2. Kaya 2016, 32.
84 Mem. VIII.8. Diod. XXII.3.1-2. Just. XXIV.3-5. Paus. X.19.4-7. Kaya 2016, 21.

dünyasının bir parçası olan üç yeni krallık daha kurulmuştu. Bunlardan Birisi Bithynia Krallığı, ikincisi Pontos Krallığı, üçüncüsü Kappadokya Krallığı'dır. İlerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz bu krallıklara daha sonra Pergamon'da kurulan Attaloslar (ya da Attalidler/Attalosoğulları) Krallığı eklendi.

XIII.3. Galatların Ege Dünyasına Gelişi

Kuzey Avrupa kökenli bir halk olan Galatlar (*Galatai*), Ege dünyasında Keltler (*Keltoi/Celtae*) ve Galler (*Galli*) ya da Gallialılar adlarıyla da biliniyordu ve onlar, İskender'in Makedonya tahtına çıkmış olduğu zamanda (İÖ 336) Trak (*Thrake*) ve İskit (*Skythes*) kabilelerinin yaşadıkları Aşağı Tuna Nehri (eski adı *İstros/Danuvius*) boylarında meskûndular.[85] İskender'in halefleri döneminde Makedonya Krallığı'nın kuzey sınırlarında kaldılar. Syria Kralı I. Seleukos'un Lysimakheia'da öldürülmesinden sonra İskender İmparatorluğu'nun Avrupa kesimini istila edecek kitlesel göç hareketini üç kola ayrılarak başlattılar. Toplam nüfusu 300 bin civarında olan Galatların bir kolu, Trakya'ya yürürken, bir diğer kolu Epeiros (*Arnavutluk*) bölgesine ilerledi. En kalabalığı olan üçüncü kol Makedonya'yı istila etti. Kralları Brenneos'un komutasında ilerleyen bu kola mensup Galatlar, kendilerini durdurmak için savaşan Makedonya Kralı Ptolemaios Keraunos'u yendiler ve onu öldürdüler. Fakat onların niyeti Makedonya'yı yurt edinmek değildi. Bu nedenle Makedonya'nın tahkimatsız yerleşmelerini yağmalayarak güneye doğru yürümeye devam ettiler.[86] Aitolialılar, ülkelerinin istila edilmesine izin vermeyince Yunanistan'ın zenginliği ile ünlü tapınak kenti Delphoi'u hedefleyerek Yunanistan içinden ilerleyişlerine devam ettiler. Yunanların ortak savunma cephesi oluşturdukları Delphoi'a İÖ 279 yılında yaptıkları saldırıları fiyaskoyla sonuçlandı. Aitolialılar Delphoia'ya saldıran Galatlara karşı zaferlerinin anısını yaşatmak için "soteria" festivali kurdular. Delphoi yenilgisinden sonra yaralılarını öldürerek oradan ayrılan Galatlar, Yunanistan'ı terk ettiler.[87] Bu arada yaralanan Galatların

85 Kaya 2016, 18.
86 Mem. VIII.8. Diod. XXII.3.1-2. Just. XXIV.3-5. Paus. X.19.4-7. Kaya 2016, 22 vd.
87 Syll³. 398. Diod. XII.9. Paus. X.19.8-12. Nachtergeal 1977, 401 vd. Ayrıca bkz. Kaya 2016, 23 vd. Austin 2006, 129 vd. Mitchell 1993, I, 13 vd. Walbank 1981, 147.

komutanı Brennos intihar etti. Sağ kalan Galatların bir kısmı Trakya'ya doğru gitti. Daha önce bu bölgeye yönelenlerden bir grubu bugünkü Sırbistan'da kaldı. Bir gurubu da Karadeniz'in batı kıyılarına ulaşıp orada Tylis Krallığı'nı kurdu (İÖ 279).[88]

Makedonya'ya saldıran Galatların Leonnarios ve Luturius komutasındaki bir grup da Brennos ile yaşadıkları anlaşmazlık nedeniyle Yunanistan saldırısına dâhil olmamışlar, Trakya içinden ilerleyerek Propontis'in (*Marmara Denizi*) kuzey kıyılarına ilerlemişlerdi. Yarısı silahlı olmak üzere toplam nüfusu 20.000 olan bu grubun Boğazları aşarak Anadolu'ya geçişine Bithynia Kralı Nikomedes yardım etti ve Nikomedes, İÖ 277 yılında Anadolu'ya geçen Galatlar sayesinde isyancı kardeşini yendi.[89] Anadolu'ya geçtikten sonra yaptıkları ilk savaştan zaferle ayrılan Galatlar, Syria (*Seleukoslar*) Krallığı'nın hâkimiyeti altında olan Anadolu'nun batı bölgelerini yağmalamak için üç boya (Trokmeler, Tolistobogiler, Tektosaglar) ayrılıp yağma ve talan için Batı Anadolu içlerine ilerlediler. Her bir Galat boyu kendi payına düşen yağma bölgesiyle sınırlı kalarak yağma bölgelerine sahip oldular ve her Galat boyu Batı Anadolu'da kendi payına düşen bölgesinde yağma saldırıları düzenledi. Miletos *(Milet)*, Priene (*Güllübahçe*), Ephesos (*Efes*/ Selçuk), Erythrai (*Ildırı*), Thyateira (*Akhisar*), Kyzikos (*Erdek*), Kelainai (*Dinar*) ve Themisonion'un (*Karahöyük*) onları saldırılarından nasiplenmiş olduğu antik edebî kaynaklar ile günümüze kadar ulaşmış bulunan yazıtlar sayesinde bilinmektedir.[90] Galatların saldırılarından ve yağmalarından kendilerini kurtarabilmek için *galatika* denen bir haracı ödeyen kentlerin kimileri onlara karşı silahlanıp savaştılar ve başarılı da oldular. Ancak kentlerin hepsi daima Galat korkusu yaşadı. Zira Galatların Batı Anadolu'daki saldırıları, en azından İÖ 270/268 yılına kadar aralıksız devam etti. Bu süre içinde onların daimi olarak meskûn oldukları yerleri yoktu. Yersiz yurtsuz, yaz kış demeden kadınları, çocukları, yaşlıları ve yükleriyle dolaşıp durmuşlardı. Adları terör (Latincesi *terror*) sözcüğüyle eş anlama gelecek şekilde anılır olmuştu. Yakındaki ve uzağında hiçbir kral

88 Kaya 2016, 26.
89 Kaya 2016, 24 vd.
90 Kaya 2016, 47 vd. Kaya 2019, 144 vd.

onlarla savaşmaya cesaret edememiş, istedikleri savaş vergisine hayır diyememişti. Nihayet, Syria (Seleukoslar) Kralı I. Antiokhos, İÖ 270/268 yılında Galatlarla savaştı ve onları savaş için eğitilmiş filleri sayesinde yendi. Tarihe Filler Savaşı denerek mal edilen bu savaştan sonra Galat boyları Kuzey Frigya'ya (*Phrygia*) diye bilinen bölgeye yerleştiler ve sonrasında söz konusu bölgenin adı, Galatların adını alarak "Galatia" (= Gallograecia) oldu.[91]

Galatlar, yurt edindikleri Galatia'da komşu krallardan ve kent devletlerinden "galatika" denen bir savaş vergisi alarak, Hellenistik kralların ordusunda ücretli askerlik yaparak yaşadılar. Galatika'ya ilk itiraz Pergamon'da (*Bergama*) hüküm süren I. Attalos'tan geldi. Galatlar bu nedenle İÖ 241 (ya da 239) yılında Pergamon'a saldırdılar, fakat I. Attalos'a yenildiler. Attalos, bu zaferini kendisini "kral" ilan ederek kutladı ve böylece Pergamon da Hellenistik Krallıklar arasında yerini aldı.[92] Fakat I. Attalos'un Galatları yenmesi onların saldırganlığını sonlandırmadı ve korkutan saldırganlıkları İÖ 189 yılına kadar devam etti. Bu nedenle takriben yarım asırlık bu süre içinde *galatika* denen savaş vergisi onlara ödendi. İÖ 189 yılında Romalılar, Galatları Galatia'da yaptıkları iki savaşta (Olympos ve Magaba savaşları) yendiler[93] ve bu tarihten sonra Galatlar da diğer Hellenistik kentler ve krallar gibi Roma nüfuzunun etkisinde kaldılar.[94]

XIII.4. Hellenistik Krallıklar

XIII.4.1. Makedonya Krallığı: Antigonoslar

Daha önce söz ettiğimiz gibi Hellenistik Dönem krallıklarından ilki İÖ 306 yılında Antigonos Monophtalmos (I. Antigonos) tarafından kurulmuş ve oğlu Demetrios'u da ortak kral tayin etmişti. Ertesi yıl onu aralarında krallığını Makedonya'da ilan eden

91 Kuzey Frigya'ya göç eden Galat boylarından Tektosaglar, Ankyra ve civarına yerleşirken Tolistobogiler, Pessinus ve Ankyra arasında kalan bölgeye yerleştiler. Geç Hellenistik Dönemden itibaren Pessinus Tolistobogilerin kenti oldu. Trokmeler, eski adı Halys olan bugünkü Kızılırmak'ın doğusundaki Tavion (Büyük Nefes Köy) ve civarına yerleştiler. Bkz. Kaya 2016, 57 vd.

92 Polyb. XVIII.41.7-8. Strab. XIII.4.2. *IvPer.* 43-45. Kaya 2016, 68 vd. Mitchell 1993, I, 21 vd. Hansen 1971, 31.

93 Kaya 2019, 277-284. Kaya 2016, 89 vd.

94 Kaya 2019, 290, 292 vd.

Kassandros da dâhil olmak üzere diğer halefler takip ettiler. Antigonos'un krallığı İÖ 301 yılında yapılan İpsos Savaşı'nda yıkıldı. Oğlu ve halefi Demetrios, İpsos mağlubiyeti sonrasında babasının Anadolu'da kurduğu krallığını yeniden ele geçirme imkânını bulamadı. Ancak sahip olduğu "Kral" (*basileus*) unvanıyla Ege Denizi'nde ve Yunanistan'da etkili olan bir deniz imparatorluğu kurdu.[95] İÖ 297/6 yılında ölen Makedonya Kralı Kassandros'un geride bıraktığı üç oğlunun çocuk yaşta olmasını bir fırsat olarak görüp Makedonya'ya saldırdı ve orada kraliyet tahtını ele geçirmeyi başardı. Böylece Makedonya Kralı olan Demetrios, Yunanistan'ın büyük bir kesimini de içine alan büyük bir krallığa hükmetmeye başladı. Fakat sahip olduğu bu krallığı bir bütün olarak elinde tutmayı İÖ 289 yılına kadar muhafaza edebildi. Bu tarihte kaybetmeye başladığı Ege adalarını İÖ 287 yılında Atina ve Mısır Kralı Ptolemaios lehine tamamen yitirdi.[96] Demetrios'a sonraki darbeyi Epeiros Kralı Pyrrhos ile ittifak yapan Lysimakhos vurdu. İÖ 286/5 yılında babasının krallığını ele geçirmek için oğlu Antigonos'a Avrupa'yı emanet edip Asya'ya geçen Demetrios (I. Demetrios), orada başarılı olamadı ve İÖ 283 yılında Syria Krallığı'nın başkenti Antiokheia'da öldü.[97] Onun ölümünden sonra Makedonya, Kral Lysimakhos ile Epeiros Kralı Pyrrhos tarafından ele geçirilmiş bir ülke hâline geldi. İÖ 281 yılında yapılan Korupedion Savaşı'nda yenilen ve yaşamını yitiren Lysimakhos'un Makedonya'dakiler de dâhil sahip olduğu her şeyi, bu savaşın muzaffer tarafı olan Syria (*Suriye*) Kralı I. Seleukos'un oldu. Fakat Makedonya'ya fiilen sahip olmak I. Seleukos'a değil, onu Lysimakheia'da (*Ekzamil*) hançerleyerek öldüren Keraunos (*Yıldırım*) lakaplı Ptolemaios'a nasip oldu. Ptolemaios Keraunos, Galatların Makedonya'ya saldırmış olduğu İÖ 280 yılında öldürüldü.[98] Makedonya'yı Galat saldırılarına karşı savunan general ise Sosthenes'ti.[99] Bu arada Demetrios'un

95 Kaya 2019, 97 vd.

96 Atina'nın ele geçirdiği adalar daha sonra Mısır Kralı I. Ptolemaios Soter'in hâkimiyetine girdiler. Bkz. Howatson 2013, 576.

97 Plut. *Demetr.* XLVI vd.; *Pyrr.* VII-VIII (Pyrrhos ve Lysimakhos'a karşı savaşı). Kaya 2019, 101.

98 Galatların Makedonya'yı istilası için bkz. Diod. XXII.3.1-2. Mem. VIII.8. Just. XXIV.3 vd. Paus. X.19.4-7. Kaya 2019, 102 vd. Kaya 2016, 19 vd.

99 Diod. XXII.4; Just. XXIV.5.12-6.3. King 2018, 229. Kaya 2016, 21.

Tesalya'daki Gonos'ta doğduğu için "Gonatas" lakabına sahip bulunan oğlu II. Antigonos (=*Antigonos Gonatas*), Yunanistan'daydı. Sonra Trakya'ya gitti ve oradaki Lysimakheia kentinde karşı karşıya geldiği Galatların bir grubuyla İÖ 278-276 yılları arasındaki bir tarihte savaştı ve bu savaştan galip ayrıldı. Bu başarısı onun kral ilan edilerek Makedonya tahtına oturtulmasını garantiledi.[100] Antigonos Gonatas'ın (II. Antigonos) Makedonya tahtına oturmasıyla birlikte "Antigonoslar" (ya da *Antigonosoğulları*) adıyla anılacak olan yeni bir hanedan kuruldu. Antigonosoğulları hanedanının Makedonya'daki hükümranlığı bir asırdan biraz daha uzun bir süre devam etti.

Antigonos Gonatas (İÖ 276-239) ve ardıllarının döneminde de Makedonya Krallığı'nın egemenlik politikası Erken Hellenistik Dönem'in diğer kralları gibi emperyaldi. Fakat Antigonos Gonatas ve haleflerinin emperyalist siyasetlerinin muhatabı öncelikle Yunanistan'dı. Makedonya Krallığı'nın Yunanistan'daki savaşlarından ilki, adını Atinalı siyasetçi Khremonides'ten alan savaş, yani Khremonides Savaşı'dır. İÖ 268/7-261 yılları arasında yapılan bu savaşta taraflardan birisi Antigonos Gonatas, diğeri Mısır Kralı II. Ptolemaios'u da yanlarına alan Atina ve Sparta kentleriydi. Savaşın muzaffer tarafı Antigonos Gonatas oldu ve o, kuşatarak teslim aldığı Atina'nın Mouseion tepesine bir garnizon yerleştirerek Atina'nın özgürlüğünü sonlandırdı.[101] Makedonya Kralı II. Demetrios'a (İÖ 239-229) karşı ortak savaş cephesi oluşturan Akhaia Birliği ile Aitolia Birliği'nin iş birliği, II. Demetrios'un halefi Antigonos Doson'un (III. Antigonos: İÖ 229-222/1) tahta çıkmış olduğu yılda bitmişti. Zira o zaman Aitolialılar ile Makedonya Krallığı arasındaki savaş, ikincisinin zaferiyle nihayetlenmiş ve Aitolialılar Tesalya'dan atılmışlardı. Takriben beş yıl sonra (İÖ 224) Antigonos Doson, Akhaia Birliği'nin daveti üzerine Yunanistan işlerine müdahale etmeye başladı ve böylece Makedonya'nın liderliğinde Hellen Birliği kuruldu. Bu arada

100 Mem. VIII.8. Jus. XXV.1.1-2.7. Diog. Laert. II.141-142. Paus. I.16.2. Polyain. IV.6.17. Kaya 2019, 103. Austin 2006, 129 (İÖ 276).

101 Khremonides Savaşı için bkz. *IG* II² 687. Syll³ 434-5. *SEG* 24.154. Just. XXVI.2.1-8. Paus. I.1.1;7.3; 30.4; III.6.3 vd. Kaya 2020, 109. Austin 2006, 130 vd. Walbank 2006, 236-242. Cartledge 2003, 226 vd. Hölbl 2001, 40 vd. Habicht 1997, 142 vd. Larsen 1968, 305, 308.

Makedonya kralıyla savaşını henüz bitirmemiş olan Aitolialılar, Akhaia Birliği'nin ortadan kaldırmayı hedefleyen Sparta Kralı III. Kleomenes (İÖ 235-222) ile ittifak yaparak Antigonos Doson liderliğindeki Hellen Birliğine karşı savaştılar. Kleomenes Savaşı (İÖ 224-222) denilerek de tarihe mal edilmiş bu savaş hakkında fazla bilginin bulunmadığı, savaşın mağlup tarafının Sparta Kralı III. Kleomenes olduğu, III. Kleomenes'in sürgüne gönderildiği[102] ve nihayetinde Sparta'nın fethedilerek Hellen Birliğine dâhil edilmesiyle nihayetlenen Müttefikler Savaşı'nın (İÖ 220-217) patlak verdiği bilinmektedir.[103] Bu savaş yapıldığı zamanda Makedonya tahtının sahibi V. Philippos'tu (İÖ 221-179) ve o, Makedonya'da hüküm süren Antigonosların en ünlü kralı oldu. Bu ününü V. Philippos, öncelikle Romalılarla yaptığı savaşlara borçludur.

Selefleri gibi fetih politikası takip eden V. Philippos, Müttefikler Savaşının sona ermiş olduğu tarihten iki yıl kadar sonra, İÖ 215 yılında, Kartacalı Hannibal'ın müttefiki olarak Romalılara karşı savaşa girdi. Bu savaş (*I. Makedonya Savaşı*) İÖ 205 yılında Roma'nın galibiyetiyle son buldu. V. Philippos'un İÖ 201 yılında Syria Kralı III. Antiokhos ile gizli bir antlaşma yaptığı iddiası, Roma ile ikinci bir savaşın zeminini oluşturdu. V. Philippos, İÖ 198 yılında nihayetlenen bu savaşta (*II. Makedonya Savaşı*) da Romalılara yenildi. Makedonya-Roma arasındaki sonraki savaş (*III. Makedonya Savaşı*) İÖ 171 yılında patlak verdi ve İÖ 168 yılında Pydna Savaşı'yla sona erdi. Bu savaşta Makedonya Kralı Perseus'u yenen Romalılar, Makedonya'daki Antigonoslar hanedanının iktidarına son verdi ve Makedonya Krallığı'nı dört ayrı cumhuriyete ayırdı. Makedonya-Roma arasındaki son savaş Makedonya Kralı Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden Andriskos'un İÖ 149 yılındaki isyanıyla başladı. İÖ 148 yılında başlayan bu savaş (Andriskos Savaşı: İÖ 148-146) da ilk üç savaş gibi Roma zaferiyle sonuçlandı ve böylece Makedonya bağımsızlığı sona erdi. Zira Romalılar, Andriskos Savaşı

102 Polyb. II.55.1-7; IV.4-6; 9.4; 15.1; 16.1-5; IV.22-26; XI.5.4. Liv. XXXII.5. Plut. *Kleom.* XXIII-XXVIII; *Arat.* 46.Stewart 2017, 392-394. Howatson 2013, 881 vd. Austin 2006, 141-153. Walbank 2006, 456-473. Larsen 1968, 308-326.

103 Polyb. II.55.1-7; IV.4-6; 9.4; 15.1; 16.1-5; IV.22-26; XI.5.4. Liv. XXXII.5. Plut. *Kleom.* XXIII-XXVIII; Arat. 46. Stewart 2018, 392-394. Howatson 2013, 881 vd. Austin 2006, 141-153. Walbank 2006, 456-473. Larsen 1968, 308-326. Müttefikler savaşı konusunda bkz. Walbank 2006, 473 vd. Larsen 1968, 326 vd.

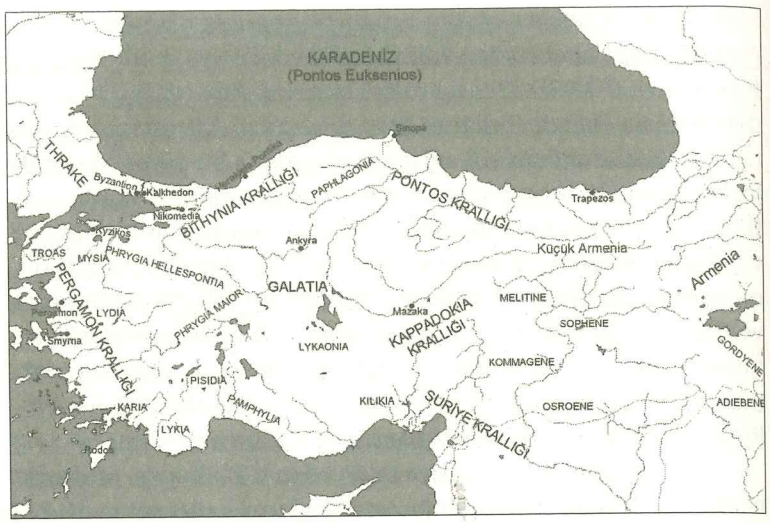

Harita 6: Hellenistik Krallıklar

sonunda Makedonya'yı Roma sınırlarına dâhil ederek Makedonya Eyaleti'ni (*Provincia Macedonia*) kurdu.[104]

XIII.4.2. Mısır Krallığı: Ptolemaioslar

Hellenistik Mısır Krallığı'nın kurucusu, İskender'in generallerinden birisi olan Lagos'un oğlu Ptolemaios'tur (I. Ptolemaios). Mısır'da hüküm süren hanedana bu nedenle "Ptolemaioslar/Ptolemaiosoğulları" (*Ptolemaioi*) denilmektedir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi haleflerin (*diadokhoi*) Babil'deki ilk toplantısında[105] Mısır satrabı atanan Ptolemaios, öyle görülüyor ki İskender İmparatorluğu'nun parçalanmadan korunmasının gerçekçi olmadığını düşünüyordu ve bu nedenle onun Mısır ve komşu bölgeleriyle sınırlı tuttuğu egemenlik politikasının hedefinde halefler (*diadokhoi*) arasındaki savaşların merkezî bölgesi olan Ege dünyası yoktu. Aynı politikanın bir tezahürü de kendisini İÖ 316 yılında "Firavun" ilan etmesidir ki bunun amacı, Mısır halkının nazarında

104 Kaya 2021, 26 vd. Kaya 2019, 258 vd. Scullard 2013, 192 vd (I. Makedonya Savaşı), 226 vd (II. Makedonya Savaşı), 250 vd (III. Makedonya Savaşı), 260 vd (Andriskos Savaşı).

105 Babil Toplantısı için bkz. yukarıda (XIII.2.1) dn. 12.

hükümdarlığını meşrulaştırmaktı. "Soter" (*Kurtarıcı*) lakabını da adına ekleyen Ptolemaios'un kendisini "kral" ilan etmiş olduğu İÖ 305 yılında hükmettiği krallığın güney sınırları Nubya'ya ulaşmış, batıda Kyrenaika'yı (Libya) içine alacak kadar genişlemişti. İÖ 295/4 yılında ise kuzeyde Kıbrıs, Ege Denizi'nin bazı adaları ve Anadolu'nun güneyindeki kıyı bölgeleri (Kilikya, Pamphylia, Likya, Karia) de onun krallığının sınırları içine dâhil edilmişti.[106]

İskender tarafından İÖ 331 yılında kurulmuş olan İskenderiye (*Aleksandreia*) kentini İÖ 313 yılında krallığının başkenti yapan ve orada kurduğu ünlü müzesi (*mouseion*) ve kütüphanesiyle çağının entelektüellerini başkentine çekecek koşulları yaratan Ptolemaios Soter (I. Ptolemaios), İÖ 285/4 yılında oğlu Ptolemaios'u (II. Ptolemaios) ortak kral olarak tayin etti.[107] İskender'in hayatını ve seferini anlatan eserini yazmaya da muhtemelen bu zamanda başladı.[108] İÖ 282 yılında 84 yaşındayken yaşamını yitiren Ptolemaios Soter'in ardılı, iki yıldır zaten ortak kral olarak tahtını paylaştığı oğlu II. Ptolemaios oldu. Babasının politikasına bağlı kalan Philadelphos (*kardeş seven*) lakaplı II. Ptolemaios (İÖ 285-246), sınırlarını Syria (*Suriye*) ve Anadolu'da genişlemek için savaştı. Syria (*Seleukoslar*) Krallığı'yla yaptığı iki savaştan birisinde muzaffer taraf olarak ayrılırken ikincisinde mağlup taraf oldu. Krallık başkenti İskenderiye'yi Hellenistik Dönem'in en büyük ticaret ve kültür merkezi yapmak için çaba harcayan II. Ptolemaios Philadelphos'un bir önemli başarısı da İskenderiye Okulu geleneğini oluşturmasıydı.[109] İÖ 246 yılında yaşamını yitiren II. Ptolemaios Philadelphos'un ardılı III. Ptolemaios (İÖ 246-221) oldu. "Euergetes" (*İyilikçi*) lakabını adına eklemiş olan bu kral döneminin başında Mısır donanması, Makedonya Krallığı ile yapılan deniz savaşında yenildi ve yenilgi Ptolemaiosların donanma gücü

106 Kaya 2018, 309 vd. Hölbl 2001, 23.

107 Kaya 2018, 309 vd. Worthington 2016, 203. Hölbl 2001,28 vd.

108 Lagos'un oğlu Ptolemaios Soter'in eseri günümüze kadar ulaşmadı, fakat bize kadar ulaşmış bulunan İS 2. yüzyıl tarihçisi Arrianos'un yazdığı "İskender'in Anabasis'i" adlı eserin iki temel kaynağından biri Ptolemaios tarafından yazılmış eserdi. Bkz. Arr. *Anab.* I.1. İskenderiye Kütüphanesi ve Müzesi için ayrıca bkz. Bäbler 2021, 34 vd. Worthington 2016, 211 vd. Howatson 2013, 450, 628 vd. Lang 2012, 244. Hölbl 2001, 64. Walbank 1981, 176 vd.

109 Kaya 2018, 310. II. Ptolemaios dönemi için ayrıca bkz. Hazzard 1987, 140 vd.

bakımından üstünlüğünü sona erdirdi.[110] Bu yenilgiye rağmen Mısır Krallığı'nın sınırları daha sonraki tarihinde hiçbir zaman sahip olmayacağı büyüklüğe ulaştı. Babil'in yanı sıra Anadolu'nun, Yunanistan'ın ve Trakya'nın kıyı bölgeleri de III. Ptolemaios'un hükmettiği Mısır (Ptolemaioslar) Krallığı'nın sınırları içindeydi.[111]

Yerli Mısır kültürünü canlandıran III. Ptolemaios (Ptolemaios Philedelphos) İÖ 221 yılında yaşamını yitirdi ve onun halefi, oğlu IV. Ptolemaios oldu. İÖ 221-204 yılları arasında hüküm süren IV. Ptolemaios döneminin en büyük askerî başarısı İÖ 217 yılında Syria (*Seleukoslar*) Kralı III. Antiokhos karşısında sergilendi. Mezkûr yılda yapılan IV. Syria Savaşı'nı zaferle nihayetlendiren Ptolemaios'un[112] halefi, küçük yaşta tahta çıkan V. Ptolemaios (İÖ 204-180) oldu. Onun döneminde Mısır Krallığı'na yönelik en büyük tehdit, Makedonya ve Syria krallıklarından geliyordu. Fakat Akdeniz dünyasının yükselen gücü olan Roma Cumhuriyeti'nin İÖ 3. yüzyıl sonlarına doğru Hellenistik dünyayla ilgilenmesi, bu iki krallığı tehdit olmaktan çıkaracak süreci başlattı. Zira artık Roma onayı olmadan ne Seleukoslar ne de Ptolemaioslar yayılmacı bir politika takip edebileceklerdi.[113]

Roma müdahalesi nedeniyle İÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı Antlaşması'yla Seleukosları Önasya ve Doğu Akdeniz dünyasının askerî ve siyasi gücü olmaktan çıkaran Roma'nın nazarında Hellenistik dünyanın diğer krallıkları ve devletleri gibi Ptolemaioslar da Roma'ya rağmen bir dış politika takip edebilecek durumda değildiler ve artık onlar, Roma'nın dost ve müttefikleri listesine dâhil bir siyasal statüye sahip olmaktan memnundular. Bu nedenle Romalılar, İÖ 170 (ya da 169) yılında Mısır'ı istila ederek başkent İskenderiye'ye giren ve VI. Ptolemaios'u tahtından indiren Syria Kralı IV. Antiokhos'a müdahale ettiler. Bu müdahale sonucunda IV. Antiokhos (Antiokhos Epiphanes), Mısır'dan çıkmak zorunda kalırken, VI. Ptolemaios da tahtına yeniden oturdu.[114] Sonraki krallar döneminde Ptolemaiosların tarihinde çok sık saray entrikası ve iç

110 Howatson 2013, 791. Hölbl 2001, 50.
111 Kaya 2018, 310; 2019, 114 vd. Hölbl 2001, 50 vd.
112 Kaya 2019, 120. Heinen 2006, 433 vd.
113 Roma'nın Hellenistik dünyaya müdahale süreci için bkz. Kaya 2021, 24 vd.; 2019, 124 vd., 260 vd.
114 Kaya 2019, 130. Hölbl 2001, 146 vd. Apameia Barışı için bkz. Kaya 2019, 284 vd.

kavgalar yaşandı. Bu iç savaşlar sırasında Ptolemaioslar, fiilen Roma'ya bağımlıydılar ve bu nedenle onlar dış ve iç sorunlarının çözümü konusunda Roma Cumhuriyeti'nin senatosuna başvurarak, senatonun hakem olarak müdahale etmesini istediler. Ptolemaosların hâkimiyet sınırları zamanla siyasi ya da askerî nedenlerle Romalılar tarafından küçültüldü ya da genişletildi. Kralları tahtından indirildi ya da tahta çıkarıldı. Tahtına Romalılar tarafından çıkarıldığı bilinen krallardan birisi "Auletes" (*Flütçü*) takma adlı XII. Ptolemaios'tur. İÖ 80 yılında yeniden kraliyet tahtına oturtulan Ptolemaios Auletes, İÖ 51 yılında öldü.[115] Onun halefi 12 yaşındaki kardeşi XIII. Ptolemaios ile evlenen ve onunla birlikte kraliyet tahtını paylaşan kızı VII. Kleopatra oldu.[116] İÖ 48 yılında Mısır'a gelen Roma Generali Caesar tarafından tahtın tek sahibi yapılan VII. Kleopatra[117] Caesar'ın ölümünden sonra kendisini Tarsus'a çağırdığında tanıştığı Roma'nın ünlü triumviri Marcus Antonius ile aşk ilişkisi yaşamaya başladı ve sonrasında Kleopatra'nın Mısır Krallığı'nın sınırları Antonius tarafından genişledi.[118] Kleopatra, Roma Cumhuriyeti'nin son iç savaşında Antonius'un müttefiki olarak savaştı. İÖ 31 yılında yapılan bu savaşın (Actium Savaşı) mağlup tarafı olarak Antonius ile birlikte Mısır'a kaçtı ve her ikisi de orada intihar etti.[119] İç Savaşın galip tarafı olan Romalı komutan Octavianus (=Augustus), Mısır'ı ilhak ederek Roma eyaleti yaptı.[120]

XIII.4.3. Syria (Seleukoslar) Krallığı

Mısır'ın "Soter" (*kurtarıcı*) lakaplı kralı I. Ptolemaios Soter gibi İskender'in bir generali olan Seleukos (I. Seleukos), daha önce de söz ettiğimiz gibi Triparadeisos toplantısında Babil satrabı (vali) tayin edildi.[121] İÖ 311 yılında yapılan barış antlaşması sonrasında İskender İmparatorluğu'nun doğu satraplıklarını kendisine

115 Hölbl 2001, 222-230.
116 Hölbl 2001, 231.
117 Dio, XLII.34.3-4. Plut. *Ant.* XXVII.3. Hölbl 2001, 231 vd.
118 Dio, XLVIII.24; XLIX.32.1-5. Plut. *Ant.* XXV-XIX; XXXVI.3-4. App. *BC* XI. Joseph. *AJ* XV.94-96. Porph. *FGrH* 260 F 2.17. Scullard 2011, 118. Hölbl 2011, 240 vd.
119 Dio, LI.9-10. Plut. *Ant.* LXXIV-LXXV. Scullard 2011, 140 vd. Hölbl 2001, 246 vd.
120 Dio, LI.9-12. Plut. *Ant.* LXXIV-LXXIX, LXXXII-LXXXIII, LXXXV. Suet. *Aug.* XVII.5. Scullard 2011, 145. Hölbl 2001, 247 vd.
121 Kaya 2019, 104. İÖ 311 Barış Antlaşması için bkz. yukarıda (XIII.2.4) dn. 52 vd.

bağlamak için savaşan ve doğu seferlerinin menzilini Hindistan'a kadar uzatarak Oksos (*Ceyhun*) Nehri ile İndus (*Sind*) Nehri kıyılarını ele geçiren Seleukos, İÖ 305 yılında diğer satraplar gibi kendisini kral ilan etti.[122] Böylece Seleukoslar/Seleukosoğulları (*Seleukoi* ya da *Seleukidai/ Seleukidler*) hanedanı kuruldu ve bu hanedanın hükmettiği krallıktan Syria Krallığı diye de söz edildi.[123]

Seleukos, İÖ 303 yılında Hindistan'daki Maurya Kralı Çandragupta'dan (*Khandragupta*) aldığı eğitimli savaş filleriyle birlikte Babil'e geri döndü ve İÖ 301 yılında yapılan İpsos Savaşı'nda Antigonos Monophtalmos'a karşı savaştı. Antigonos'un ölümüyle sona eren bu savaş, Seleukos'un hükmettiği krallık sınırlarını Doğu Akdeniz kıyılarından Hindistan'a kadar genişletti. Torosların güneyinde kalan bugünkü Türkiye toprakları da bu savaş sonunda Seleukos'un oldu. Böylece Asya'nın efendisi hâline gelen ve İÖ 300 yılında başkentini bugünkü Antakya'da kurduğu Antiokheia kentine taşıyan Seleukos'un hükmettiği krallığının sınırları, İÖ 281 yılında yapılan Korupedion Savaşı'ndan zaferle ayrılınca bugünkü Türkiye topraklarının tamamına da hükmetme imkânına sahip oldu. Fakat onun ömrü uzun olmadı. Daha önce de söz ettiğimiz gibi ertesi yıl Mısır Kralı I. Ptolemaios'un oğlu Ptolemaios Keraunos tarafından Lysimakheia'da (*Ekzamil*) öldürüldü.[124]

Seleukos'un halefi İÖ 281 yılında ortak kral tayin ettiği oğlu I. Antiokhos oldu. Fakat onun babasından devraldığı devasa sınırlara sahip krallığı sorunluydu. Bithynia, Pontos, Kappadokya ve Pergamon'da yeni krallıklar kurulmuş ya da kurulacak krallıkların temeli atılmıştı.[125] Bithynia ve Pontos krallıkları, Byzantion, Herakleia Pontika ve Kios gibi kentlerle Kuzey Birliği'ni kurmuşlardı.[126] Daha önce sözünü ettiğimiz Galatlar İÖ 278/277 yılında onların yardımıyla Anadolu'ya geçtiler.[127] I. Antiokhos, Ptolemaioslarla (*Mısır Krallığı*) yaptığı savaş nedeniyle Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısındaki gelişmelere müdahale edemedi. Fakat yeni

122 Kaya 2019, 104 vd.
123 Syria Kralı/Krallığı ifadesi için bkz. App. *Maked.* IV (Antiokhos Syron Basileus); *Syr.* 65 (Syria Krallığı: Syron Arkhen); 66 (basileus Syrias).
124 Just. XVII.1-2. Ayrıca bkz. Kaya 2019, 102, 105.
125 Kaya 2019, 105 vd.
126 Magie 1950, 1087 n. 36.
127 Kaya 2016, 33-40.

kentler, koloniler kurarak, Hellenistik dünyanın hükümdarlarıyla ittifaklar yaparak zorluklarını aşmaya çalıştı. İÖ 270/68 yılında savaştığı Galatları yendi. Bu savaştan sonra Galatlar Orta Anadolu'ya yerleştiler.[128] Bu arada Seleukoslar (*Syria)* Krallığı'nın doğu satraplıkları üzerindeki otoritesi zayıfladı ve bu satraplıkların çoğu, onun sonraki üç halefinin (II. Antiokhos, II ve III. Seleukos) krallıkları döneminde (İÖ 261-223) isyan ederek bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu satraplıklardan biri Media, ikincisi Baktria ve üçüncüsü Parthia'ydı.[129] Sonuncusunda kurulan krallık, krallığın kurucusu Arsakes'ten dolayı Arsaklar adıyla da anıldı. Anadolu'da ise iki bağımsız krallık kuruldu. Bunlardan biri Kappadokya, diğeri Pergamon (*Bergama*) Krallığı'dır.[130] Başarısızlıklar, Syria Krallığı'nda taht kavgalarını da beraberinde getirdi. İsyancı taht iddialarından biri Antioikhos Hieraks, ikincisi Akhaios'tu. Her ikisi de iddialarını gerçekleştirecek kalıcı başarı elde edemedi.[131]

Syria (*Suriye*) Krallığı'nın I. Seleukos'tan sonraki en güçlü kralı, III. Antiokhos'tu (İÖ 223-187). Krallığın doğusunda kaybedilen toprakları geri almak ve satraplıklardaki otoritesini güçlendirmek için İÖ 212/211 yılında düzenlediği seferini İÖ 205 yılında başarıyla sonuçlandıran III. Antiokhos, başkenti Antiokheia'ya (*Antakya*) dönünce "Büyük" (Megas) unvanını aldı.[132] Sonra sorunlu bölge Koile Syria nedeniyle Mısır Krallığı'yla Beşinci Syria Savaşı'nı yaptı.[133] Bu savaşı İÖ 201 yılında zaferle sonuçlandıran III. Antiokhos'un sonraki hedefinde Makedonya da dâhil Ege dünyası vardı. Fakat onun bu hedefini gerçekleştirmesine Romalılar izin vermediler. III. Antiokhos, Roma müdahalesini aşabilmek için uzun süreli diplomasi trafiğini idare etmek zorunda kaldı.[134] Nihayet III. Antiokhos, İÖ 192 yılında Yunanistan'daki Akhai Birliği ile savaş hâlindeki Aitolia Birliği'nin davetiyle ortaya çıkan bir meşruiyet zeminini değerlendirerek Yunanistan'a girdi. Romalılar onun Yunanistan'a geçişine

128 Bkz. yukarıda (XIII.3) dn. 91 vd.
129 Kaya 2019, 130-132.
130 Bkz. aşağıda dn. 77. Parthlar/Arsaklar konusunda bkz. Debevoise 1968, 9 vd.
131 Kaya 2020, 314 vd. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Kaya 2019, 114-119.
132 Polyb. IX.43; X.27. App. *Syr.* I.1. Just. XLI.5.7 (doğu seferi). Kaya 2019, 122 vd. Errington 2006, 249 vd.
133 Kaya 2019, 123. Grainger 2010, 245 vd. Hölbl 2001, 136 vd.
134 Kaya 2021, 28 vd. Kaya 2019, 260 vd.

savaş ilanıyla yanıt verdiler. Antiokhos Savaşı denilerek tarihe mal olan bu savaşta Pergamon Krallığı, Rodos Cumhuriyeti ve birkaç Yunan kent devleti Romanın müttefikiydi. İÖ 192-190 yılları arasında iki yıl devam eden bu savaş, Romalıların Spylos Dağı yakınındaki Magnesia'da (Manisa) III. Antiokhos'u yenmeleriyle son buldu. Savaş meydanından kaçarak canını kurtaran III. Antiokhos, İÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı'nda Romalıların barış koşullarını yeminle onaylamak zorunda kaldı.[135]

Torosların kuzeyindeki tüm topraklarından vazgeçmek zorunda kalan III. Antiokhos sonrası Syria krallarının en başarılısı, Yunan hayranı olarak da adını duyurmuş olan IV. Antiokhos (Antiokhos Epiphanes: İÖ 175-163) idi. Kıbrıs'ı ele geçirip, Ptolemaiosların başkenti İskenderiye'yi İÖ 168 yılında kuşatan IV. Antiokhos, Mısır kralını tahtını bırakıp kaçmak zorunda bıraktı. Fakat IV. Antiokhos'un Mısır'a egemen olmasına Roma Cumhuriyeti'nin senatosu izin vermedi.[136] Krallık sınırları içinde din ve kültür birliği oluşturmak hedefi dâhilinde Yahudileri Yunanlaştırmayı amaçlayan bir politika takip etti. Bunun için hellenizasyon taraftarı bir rahip olan Jason'u Kudüs'e başrahip olarak atadı. Merkezinde gymnasion bulunan Yunan eğitim ve kent (polis) geleneğini Yahudilere dayatarak onları Yunanlılaştırmaya çalışan Jason ve onun ardılı olan Başrahip Menelaos'un dinî konulardaki tasarrufları, Yahudileri isyana sürükledi ve İÖ 169 yılında patlak veren ve "Makabiler İsyanı" olarak tarihe geçen bu isyan, İÖ 167 yılında çok kanlı bir şekilde bastırıldı. IV. Antiokhos, reformist hellenizasyon sürecini İÖ 264 yılına kadar devam ettirdi. Nihayetinde bu isyanın Seleukoslara maliyeti, Yahudilerin ülkesi İsrail'in Seleukosların hâkimiyetinden çıkması oldu.[137]

IV. Antiokhos sonrası Syria kralları zamanında imparatorluğun dağılışı, isyanlar, iç ve dış savaşlar nedeniyle hızlandı. İÖ 129 yılında ise Euphrates (*Fırat*) Nehri'nin doğusundaki tüm topraklar Parthlar lehine kaybedildi. İÖ 1. yüzyılın başlarına gelindiğinde Seleukoslara ait topraklar, başkent Antiokheia ile birkaç Syria (*Suriye*) kentiyle sınırlı olacak kadar küçülmüştü. Nihayet İÖ 83

135 Antiokhos Savaşı ve Apameia Barışı konusunda geniş bilgi ve kaynakça için bkz. Kaya 2019, 126-130, 284-286.

136 Kaya 2019, 130.

137 Makabiler İsyanı için bkz. Gruen 1993, 238 vd. Tcherikover 1959, 160 vd.

yılında Armenia'nın "büyük" takma adlı kralı Tigranes, Syria Krallığı'nı istila ederek ortadan kaldırdı. Fakat Tigranes'in Syria'daki hâkimiyeti uzun sürmedi. İÖ 69 yılında Tigranes'i Syria'dan kovan Romalılar, İÖ 63 yılında Syria Krallığı'nı ilhak ederek krallık toprakları üzerinde bir Roma eyaleti (*Syria Eyaleti*) kurdular.[138] Fakat Seleukoslar hanedanın bir üyesi tarafından İÖ 2. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir krallık hâline getirilen Kommagene (*Adıyaman*) Roma'ya bağımlı bir krallık olarak siyasal varlığını devam ettirdi.[139]

XIII.4.4. Pergamon Krallığı

Krallığını İÖ 305 yılında Trakya'da ilan eden Lysimakhos, İpsos Savaşı'nın (İÖ 301) muzaffer tarafı olarak yalnızca Antigonos Krallığı'nın Batı Anadolu'daki topraklarını sınırlarına dâhil etmekle kalmamış, aynı zamanda Antigonos'a ait olan 9.000 *talanton*u ele geçirmiş ve bu hazineyi Pergamon (*Bergama*) Kalesi'nde muhafaza edilmek üzere generali Philetairos'a emanet etmişti. Lysimakhos, Syria Kralı I. Seleukos ile İÖ 281 yılında yapılan Korupedion Savaşı'nda yaşamını yitirince, söz konusu hazine kalenin komutanı Philetairos'a kaldı. Sahip olduğu hazineyle birlikte yaşamının sonuna kadar Pergamon'da "kral" unvanına sahip olmaksızın Syria Krallığı'na bağımlı olarak hüküm süren Philetairos'un halefi kardeşi Eumenes oldu. O da Philetairos gibi "kral" unvanına sahip olmadan yaşamının sona ermiş olduğu İÖ 241 yılına kadar hüküm sürdü. Onun halefi I. Attalos (Resim 10), seleflerinin Galatlara ödediği galatika adlı savaş vergisini reddetti. Bu nedenle kendisine saldıran Galatlarla İÖ 241/39 yılında savaşmak zorunda kaldı. Savaştan zaferle ayrılan I. Attalos, kendisini kral ilan ederek bağımsız Pergamon Krallığı'nı kurdu. Galatlara karşı bu zaferi Batı Anadolu'daki Yunan kentleri tarafından onun "kurtarıcı" (soter) denilerek alkışlanmasını sağladı.[140] Bu krallığa, krallığın kurucusundan dolayı Attaloslar (ya da *Attalidler*) da denilmektedir. Pergamon Krallığı kurulduktan sonra Pergamon'da hüküm süren krallar, ya Attalos ya da Eumenes adıyla tahta çıktılar.

138 Syria (Seleukoslar) Krallığı'nın çöküş süreci için (kaynaklarıyla birlikte) bkz. Kaya 2019, 130-133.

139 Kommagene Krallığı konusunda geniş bilgi için (kaynaklarıyla birlikte) bkz. Kaya 2019, 133-137.

140 Kaya 2019, 168 vd. Kaya 2011, 61 vd. Heinen 2006, 426 vd.

Resim 10: Pergamon Kralı I. Attalos

Attalos'un Galatlara karşı zaferi Attalos'un hükümdarlığı süresince iki önemli düşman kazanmasına neden oldu. Bu düşmanlardan biri Galatlar, diğeri Seleukoslardı. I. Attalos, Pergamon'a saldıran Galatları İÖ 230'lu yıllarda Pergamon yakınındaki Aphrodision (Aphrodite Tapınağı) civarında ikinci kez yendi. Bu savaşta Galatlar, Syria (*Suriye*) kralının isyancı kardeşi Antiokhos Hieraks'ın müttefikiydi. I. Attalos, Seleukosların kraliyet ailesinin bir başka isyancı üyesi olan Akhaios ile yaptığı savaşlarda aynı başarıyı tekrarlayamadı. Antiokhos Hieraks gibi kendisini "kral" ilan eden Akhaios, Attalos'un hâkimiyet alanını Pergamon (*Bergama*) kentiyle sınırlı olacak kadar küçülttü. Fakat I. Attalos, Trakya'dan ücretli asker olarak getirdiği bir Kelt/Galat kabilesi (Aigosaglar) sayesinde kaybettiği topraklarını geri aldı.[141] Fakat sahip olduğu bu topraklarını Makedonya Krallığı ile Seleukosların emperyalist siyasetleri nedeniyle zorlaşmıştı.[142] I. Attalos, bu iki krallığın tehdidine karşı Akdeniz dünyasının yükselen gücü olan Roma Cumhuriyeti'yle ittifak yaptı.[143] Makedonya Kralı V. Philippos'un İÖ 198 yılında Roma'ya yenilmesi (*II. Makedonya Savaşı*), Makedonya Krallığı'nı tehdit olmaktan çıkardı.[144]

Pergamon Kralı I. Attalos İÖ 197 yılında yaşamını yitirince oğlu II. Eumenes onun halefi olarak tahta oturdu. Onun siyaseti de selefininkinden farklı değildi. Roma'nın "dost ve müttefiki" olarak Makedonya Krallığı ve Syria Krallığı'na karşı savaştı. Daha önce de söz ettiğimiz Antiokhos Savaşı'nda (İÖ 192-190) Roma'nın en sadık müttefiki II. Eumenes'ti. Roma'nın İÖ 189 yılında Galatlarla yaptığı Olympos ve Magaba savaşlarına ise II. Eumenes'in kardeşi II. Attalos ordusuyla katıldı. İÖ 188 yılında imzalanan Apameia Barışı antlaşmasında bizzat yer alan II. Eumenes, Syria Kralı III. Antiokhos'un (*Antiokhos Megas*) İÖ 190 yılında

141 Kaya 2020, 319. Kaya 2019, 171 vd.
142 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kaya 2019, 173 vd.
143 Kaya 2020, 319. Kaya 2019, 175 vd.
144 Kaya 2019, 179 vd.

boşatmak zorunda kaldığı Batı Anadolu'daki topraklarından en büyük payı alan Roma müttefiki oldu. Böylece Pergamon Krallığı'nın hâkimiyet sınırları doğuda Galatia'yı da içine alacak kadar genişlerken güney sınırı Karia içlerine, güneydoğuda Pamphylia içlerine kadar ulaştı. Pamphylia'da kendi adını verdiği bir kent (Attaleia/Antalya) kurdu. Eski adı Khersonesos olan Gelibolu, Pergamon'un kuzey sınırları dâhilindeydi. Bithynia Krallığı ise Pergamon'un kuzeydoğudan komşusu oldu.[145]

İÖ 171 yılında patlak veren III. Makedonya Savaşı'nda II. Eumenes'in sadakatinden kuşku duyan Romalılar, Galatları kışkırtarak Pergamon topraklarına saldırttılar. II. Eumenes, hem onlara hem Bithynia Krallığı'na hem de Pontos Krallığı'na karşı Roma yardımı olmaksızın savaşarak, krallığının sınırlarını korumaya çalıştı. Fakat Romalıların nazarında Pergamon Krallığı da dâhil Hellenistik krallarının tümünün statüsü, artık Yunan kent devletlerinin statüsünden farklı değildi. Belki bu nedenledir ki Pergamon Kralı III. Attalos, siyasi ve askerî olan hiçbir şeyle ilgilenmeyen bir kral olarak hüküm sürdü. İÖ 133 yılında öldüğünde ise geride bıraktığı bir vasiyet vardı. Aynı yıl Roma'ya götürülen bu vasiyette o, Roma halkını krallığının vârisi ilan etmişti. Romalılar vasiyeti memnuniyetle sahiplendiler, vasiyete itiraz ederek isyan eden Aristonikos'a karşı savaştılar (İÖ 133-129). Romalılar, tarihe Aristonikos İsyanı olarak geçen bu isyanı bastırdıktan sonra Anadolu'daki ilk eyaletini (*Asia Eyaleti*) Pergamon toprakları üzerinde kurdu. Böylece İskender İmparatorluğu'nun sınırları içinde kurulmuş Hellenistik krallıklardan biri olan Pergamon Krallığı tarih sahnesinden çekilmiş oldu.[146]

XIII.4.5. Bithynia Krallığı

Bithynia, adını Ege Göçleri koşullarında Anadolu'ya geçmiş Bithynlerden alan ve Propontis'in (*Marmara Denizi*) kabaca batı yarısını (Avrupa tarafı hariç) çevreleyen bölgedir. Pers hâkimiyeti döneminde Perslerin Daskylaion Satraplığı'na bağlı olan bu bölgede Bithynia Krallığı'nın kurucusu, "kral" unvanını İÖ 297/6

145 Kaya 2020, 319 vd. Ayrıca Magnesia Savaşı ve sonrası Pergamon Krallığı'na dair geniş bilgi için bkz. Kaya 2019, 189-198.
146 Kaya 2020, 320. Ayrıca Pergamon Krallığı'nın III. Makedonya Savaşı ve sonrası tarihine dair geniş bilgi için bkz. Kaya 2019, 198-210, 311-335.

yılında aldığı bilinen Zipoites'ti. Korupedion Savaşı'na (İÖ 281) Syria Kralı I. Seleukos'un müttefiki olarak dâhil olan Zipoites, İÖ 280 yılında oğlu I. Nikomedes'i ortak kral ilan ettikten sonra öldü. Syria Kralı I. Antiokhos'a karşı Kuzey Birliği'ni kuran, Galatları Anadolu'ya geçiren kral olarak ünlenen I. Nikomedes, Bithynia Krallığı'nın başkentini kendisi tarafından İÖ 264 yılında kurulan Nikomedia'ya (*İzmit*) taşıdı. İÖ 255 yılında ölen I. Nikomedes'in ardılları döneminde taht kavgaları yaşandı. I. Nikomedes'in torunu I. Prusias (Prusias Kholos), Bithynia Krallığı'nın sınırlarını fethettiği topraklarla genişletti ve onun döneminde (İÖ 229-182) Bithynia, tarihinin en parlak dönemini yaşadı. Pergamon Krallığı'nın en büyük düşmanı olan I. Prusias, Makedonya savaşlarının ilk ikisinde Makedonya Krallığı'nın tarafında yer aldı. Romalılarla Syria Kralı III. Antiokhos arasındaki savaşta (*Antiokhos Savaşı*: 192-190) tarafsız kaldı ve Roma zaferiyle sona eren bu savaş, kraliyet sınırları dâhilinde olan Mysia (*Balıkesir*) bölgesinin Pergamon Krallığı lehine kaybedilmesine neden oldu.[147]

İÖ 183 (ya da İÖ 182) yılında ölen I. Prusias Kholos'un halefi, aynı adlı oğlu II. Prusias (İÖ 182-149) oldu. Pergamon Krallığı'nın Pontos Krallığı'yla yaptığı savaşlarda ilkinin müttefiki olarak yer alan II. Prusias (Resim 11), III. Makedonya Savaşı'nda (İÖ 171-168) önce tarafsız kalmıştı. Fakat sonradan Romalılar tarafında yer aldı ve bağımlı bir kral olarak hüküm süreceğini Roma'ya gittiğinde bir krala yakışmayacak davranışlar sergileyerek gösterdi. Selefi gibi onun dış politikasının odağında da Pergamon Krallığı'na düşmanlık vardı. Ölmüş olduğu İÖ 149 yılına kadar bu politikasını değiştirmeyen II. Prusias'ın halefi, oğlu II. Nikomedes oldu. II. Nikomedes tahta çıktıktan sonra Bithynia Krallığı ile Pergamon Krallığı arasındaki düşmanlık son buldu.[148]

Aristonikos İsyanı'nda (İÖ 133-129) Roma müttefiki olarak savaşan II. Nikomedes'in krallığı döneminde Kappadokya Krallığı ile iyi ilişkiler geliştiren Bithynia Krallığı'nın en büyük düşmanı Pontos Kralı VI. Mithridates'ti (Resim 12). Pontos Kralı VI. Mithridates ile Bithynia Krallığı arasındaki ilişkiler, yaşamını İÖ

147 Kaya 2020, 320 vd. Heinen 2006, 425. Daha geniş bilgi ve kaynakça için bkz. Kaya 2019, 211-216.

148 Kaya 2019, 217-221.

127 yılında kaybeden II. Nikomedes'in halefleri döneminde de iyileşmedi. Hem III. Nikomedes (İÖ 127-94) döneminde hem de onun halefi IV. Nikomedes (İÖ 94-74) döneminde Bithynia Krallığı'nın en büyük düşmanı Pontos Kralı VI. Mithridates'ti. Onun iç işlerine müdahil olmasından şikâyetçi olarak Roma'ya giden IV. Nikomedes, Mithridates Savaşı'nın (İÖ 88-85) patlak vermesinde önemli rol oynadı. III. Mithridates Savaşı'nın patlak vermiş olduğu İÖ 74 yılında yaşamını yitiren IV. Nikomedes de Pergamon Kralı III. Attalos gibi ölmeden önce krallığını Roma halkına bıraktığını ilan eden bir vasiyetname hazırlamıştı. Romalılar bu vasiyetin gereğini yerine getirdiler. İÖ 74 yılında Bithynia'yı ilhak ederek Roma eyaleti (*Bithynia Eyaleti*) yaptılar.[149]

Resim 11: Bithynia Kralı II. Prusias

XIII.4.6. Pontos Krallığı

Pontos Krallığı'nın kurucusu, Pers kökenli Mithridates'tir. Diadokhlar Dönemi'nin güçlü generallerinden Antigonos Monophtalmos'un aynı adlı generalinin oğlu olan Mithridates, İÖ 301 yılında yapılan İpsos Savaşı öncesinde Antigonos'un ordusundan kaçarak Paphlagonia'ya (kabaca Kastamonu) geçti ve orada kendisini "kral" ilan etti. Syria Kralı I. Antiokhos'a karşı kurulan Kuzey İttifakı'nın üyesi olan I. Mithridates'in halefleri, Syria kraliyet ailesinin kızlarıyla evlenmek suretiyle Seleukoslarla hanedan akrabalığı kurdular ve Syria Krallığı'yla ilişkiler II. Seleukos (İÖ 246-225) dönemi dışında dostça oldu. İÖ 197-170 yılları arasında hüküm süren I. Pharnakes, seleflerinin en hırslısıydı. Antiokhos Savaşı'nda (İÖ 192-190) taraf olmayan ve başkentini Amaseia'dan (*Amasya*) Sinope'ye (*Sinop*) taşıyan I. Pharnakes, Apameia Barışı (İÖ 188) ile Pergamon Krallığı'na bırakılmış olan Frigya bölgesini sınırlarına dâhil etmek için mücadele etti. Bu nedenle

149 Kaya 2020, 321. Ayrıca daha geniş bilgi ve kaynakça için bkz. Kya 2019, 221-224.

Resim 12: Pontos Kralı VI. Mithridates

Pergamon Krallığı, onun en büyük düşmanlarından birisiydi. I. Pharnakes'in emperyal siyaseti Bithynia Krallığı'nı da tehdit edince Bithynia Krallığı ile Pergamon Krallığı ittifak yaptılar. İÖ 179 yılında yapılan savaştan mağlup ayrılan taraf, I. Pharnakes oldu. Pontos Krallığı'nın Roma'nın dost ve müttefikleri listesine dahli I. Pharnakes'in halefi IV. Mithridates'in hükümdarlığı döneminde oldu. Söz konusu dostluk ve ittifakın gerektirdiği askerî yardımı Roma'ya veren ilk Pontos kralı ise V. Mithridates oldu. V. Mithridates, Aristonikos İsyanı'nın (İÖ 133-129) bastırılması için bizzat komuta ettiği bir orduyla Roma adına savaştı. Romalılar V. Mithridates'in bu hizmetinin karşılığını ona Büyük Frigya (*Phrygia Maior*) bölgesini bağışlamak suretiyle verdiler. Fakat bu bölgenin V. Mithridates'in ölümünden sonra hiç nedensiz geri alınması, oğlu ve halefi VI. Mithridates'in (Resim 12) amansız Roma düşmanlığının nedeni oldu.[150]

VI. Mithridates, Pontos Krallığı'nın en yetenekli, hırslı ve ünlü kralı olan VI. Mithridates, bir saray entrikasıyla öldürülen babasının tahtını ele geçirmeyi başardıktan sonra askerî anlamda hızla güçlendi. Çağdaşı olan Anadolu'daki Hellenistik krallıklar (Kappadokya ve Bithynia) onun karşısında çok zayıf kaldılar. Fakat Anadolu'nun batısında Roma eyaleti vardı ve Roma'ya rağmen Hellenistik krallıkları silah gücüyle teslim almak zordu. Buna rağmen onları kendisine bağımlı yapabilmek için hem diplomasiye hem entrikalara hem de askerî güce başvurdu. Fakat Romalıların müdahalesi, bu amacını gerçekleştirmesine izin vermedi. Kappadokya ve Bithynia krallarını her ne zaman tahtlarından indirse Roma'nın müdahalesiyle onlar yeniden tahtlarına oturdular. Bu nedenle VI. Mithridates (İÖ 120-63), askerî bakımdan Roma'ya meydan okuyabileceği kadar güçlenmeyi hedefleyerek

150 Kaya 2020, 322. Ayrıca VI. Mithridates öncesi Pontos Krallığı için geniş bilgi kaynakça için bkz. Kaya 2019, 224-234.

mücadele etti. İÖ 90'lı yılların sonuna gelindiğinde bu hedefine ulaşmış olduğuna inanıyordu. Romalılara savaş açmak için gereken meşruiyet zemininin oluştuğunu ise İÖ 89 yılında gördü. Zira bu yılda kendisinden korkarak Roma'ya kaçan Bithynia Kralı IV. Nikomedes, Roma Senatosu'nun görevlendirdiği bir elçi heyeti tarafından tahtına oturtulduktan sonra Pontos topraklarına yağma ve talan saldırısı düzenlemiş ve bu saldırının zararının tazmini yönünde VI. Mithridates'in diplomatik girişimleri Romalılar tarafından ciddiye alınmamıştı. Bunun üzerine VI. Mithridates, Bithynia, Kappadokya, Galatya ve Roma'nın Asia Eyaleti'ni istila etti. Roma eyaleti Asia'nın başkenti Ephesos'a geldiğinde verdiği bir emir üzerine bir günde 80.000 Romalı katledildi. Böylece tarihe kendi adıyla geçen savaşlar serisinin (*Mithridates Savaşları*) ilkini başlatmış oldu. Romalılarla İÖ 89-85 yılları arasında yaptığı bu savaşında (*I. Mithridates Savaşı*) Roma'nın *consul* rütbeli devlet adamı ve generali olan Sulla'nın komutasındaki Roma ordusuna yenildi ve Sulla'nın sunduğu barış antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Dardanos Antlaşması olarak tarihe geçen bu antlaşma gereğince ele geçirdiği tüm toprakları sahiplerine iade eden VI. Mithridates, kendi adıyla tarihe geçen savaşların üçüncüsünde (*III. Mithridates Savaşı*: İÖ 74-63) de Romalı devlet adamı ve General Pompeius komutasındaki Roma ordusuna yenildi ve kaçtığı Kırım'da intihar ederek yaşamına son verdi (İÖ 63). Pompeius, onun krallığının bir kısmını Bithynia Eyaleti'ne dâhil ederek Bithynia-Pontos Eyaleti'ni kurdu.[151]

XIII.4.7. Kappadokya Krallığı

Büyük İskender'in Pers seferi sırasında iki Kappadokya (*Kappadokia*) vardı. Bunlardan birisine Pontos Kappadokyası (*Kappadokia Pontika*) deniliyordu. Onun güneyinde yer alan ikincisine Toroslara doğru olan Kappadokya ya da Büyük Kappadokya deniliyordu. Hellenistik Dönem'de Pontos Kappadokyası'na yalnızca Pontos, Büyük Kappadokya'ya da yalnızca Kappadokya (*Kappadokia*) denildi. İskender'in hiç uğramadığı Pontos Kappadokyası'nda Ariarathes adlı bir Pers satrabı hüküm sürüyordu. Toroslar tarafındaki Kappadokya'nın satrabı Mithrobuzanes'ti ve o, Granikos

151 Kaya 2019, 336-360, 377-402.

Savaşı'nda yaşamını yitirmişti. İskender, bu nedenle Büyük Kappadokya'ya Sabiktas adlı bir Persliyi satrap olarak tayin etti. Sabiktas'ın akıbeti belli değil. Fakat İskender'in yaşamını kaybetmiş olduğu İÖ 323 yılında Kappadokya'da Ariarathes hüküm sürmekteydi ve onun hüküm sürdüğü Kappadokya, Babil toplantısında Kardialı Eumenes'in payına düşen satraplık olmuştu. Kappadokya Satraplığı, Perdikkas ve Eumenes tarafından İÖ 322 yılında silah zoruyla ele geçirildi. Ariarathes öldü, aynı adlı oğlu ise Armenia'ya kaçtı. Kappadokya, Ariarathes'in geri döndüğü Ö 301 yılına kadar birkaç halef arasında el değiştirdi.[152]

Ele geçirdiği Kappadokya'da Ariarathesler hanedanın kurucusu olan Ariaratehes (I. Ariarathes) ve onun halefi II. Ariarathes, "kral" unvanını almaksızın hüküm sürdüler. Kendisini İÖ 255 yılında "kral" ilan eden Kappadokya hükümdarı, başkentini kendisi tarafından kurulan Ariarathe'ye (*Pınarbaşı*) taşıyan III. Ariarathes oldu. Syria Kralı II. Antiokhos'un damadı olan ve komşularıyla iyi ilişkiler kuran III. Ariarathes'ın halefi, aynı adlı oğlu IV. Ariarathes oldu. 58 yıl hüküm süren IV. Ariarathes, İÖ 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'un müttefiki olarak Romalılara karşı savaştı. Savaştan galip ayrılan Romalılar tarafından savaş tazminatı ödemeye mahkûm IV. Ariarathes, Pergamon'da hüküm süren damadı II. Attalos sayesinde bu cezanın yarısını ödemekten kurtuldu. IV. Ariarates'in halefleri, Roma Cumhuriyeti'nin dostu ve müttefikleri (*amici et socii*) arasında yer aldılar.[153]

İÖ 183 yılından 179 yılına kadar Pontos Kralı I. Pharnakes'in saldırılarıyla baş etmeye çalışan Kappadokya Krallığı, Pergamon ve Bithynia krallıklarıyla ittifak yaptı ve I. Pharnakes bu ittifaka yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. İÖ 163 yılında IV. Ariarathes, ülkesine saldıran Galatlara karşı savaştı ve onları püskürttü. IV. Ariarathes'ten sonraki üç Kappadokya kralının dönemleri de taht kavgalarıyla çalkalandı. V. Ariarathes, Eusebeia adlı iki kent kurdu ve bunlardan birisi krallığının başkenti oldu. VI. Ariarathes döneminde yaşanan taht kavgaları Pontos Kralı VI. Mithridates'in (İÖ 120-63) Kappadokya'nın iç işlerine müdahale edebilmesi için fırsat yarattı ve nihayetinde VI. Ariarathes ve halefi, VI. Mithridates

152 Kaya 2019, 238-240.
153 Kaya 2019, 242. Heinen 2006, 426 vd.

tarafından öldürüldüler. Bithynia kralının Kappadokya'ya müdahalesi, Kappadokya'nın yönetimini üç krallık arasında tartışılan bir sorun hâline getirdi. İÖ 100/99 yılından itibaren Roma hakemliğine başvurulmak suretiyle çözülmeye çalışılan sorun konusunda Romalılar, Bithynia kralıyla Pontos kralının Kappadokya'dan çekilmesini emrettiler (İÖ 98/97). Emre uyuldu, fakat Kappadokya kralsız kaldı. Bu nedenle Roma Senatosu, Kappadokyalılara yöneticilerini demokrasiyle tayin etmelerini istediler. Fakat demokratik yönetim istemeyen Kappadokyalılar, Romalılardan kendileri için bir kral tayin etmelerini istediler. Romalılar, onların bu isteklerine şaşırmalarına rağmen Kappadokyalıların kendi aralarından seçtikleri I. Ariobarzanes'i kral olarak tayin ettiler.[154] İÖ 63 yılına kadar Kappadokya kralı olarak hüküm süren I. Ariobarzanes, Romalılar ile Pontos Kralı VI. Mithridates arasındaki savaşlarda (*I.-III. Mithridates Savaşları*), Roma'nın müttefikiydi. Aynı adlı halefi krallık tacını Romalı General Pompeius'tan aldı. Artık Kappadokya tam anlamıyla Roma'ya bağımlı krallıklardan biriydi. Bu krallığın hükümdarlarını sıkıntıya sokan en tehlikeli savaşlar ise artık Roma iç savaşları olacaktır. Kappadokya Krallığı, İS 17 yılında Romalılar tarafından ilhak edildi ve krallık toprakları üzerinde Roma'nın Kappadokia eyaleti (*Provincia Cappadocia*) kuruldu.[155]

XIII.5. Yunanistan

XIII.5.1. Atina, Sparta ve Diğer Kentler

Atina ve Sparta, Yunanistan'ın Klasik Çağ uygarlığına damgasını vurmuş iki rakip kent devletiydi. İlki bir deniz gücü olarak Yunan askerî başarısını zirveye çıkarırken ikincisi eski Yunan dünyasının en disiplinli ve güçlü kara ordusuna sahipti. Daha önce (dördüncü bölüm) söz ettiğimiz gibi Atina, İÖ 490 yılında Pers Büyük Kralı I. Dareios'un ordusunu Attika bölgesindeki Marathon Ovası'nda (*Marathon Savaşı*) yenmişti. On yıl sonra Dareios'un halefi ve oğlu Kserkses'in bizzat komuta ettiği Pers ordusunun karşısına Sparta ve Atina liderliğinde kurulmuş Yunan Birliği (*Hellen Birliği*) çıkmış, asker sayısı olağanüstü büyük

154 Strab. XII.2.11. Just. XXXVIII.2. Kaya 2019, 252 vd. Sullivan 1980, 1129.
155 Kaya 2019, 253 vd.

olan Pers ordusunu karada ve denizde yenmişti.[156] Sonrasında iki rakip kent devletinin liderliğindeki Yunan birlikleri, yani Sparta liderliğindeki Peloponnesos Birliği ile Atina liderliğindeki Attika-Delos Deniz Birliği, bu kitabın altıncı bölümünde anlatıldığı gibi yıllarca devam edecek savaşa tutuştular ve nihayetinde Yunanistan'ın bu iki kenti Peloponnesos Savaşı'nı yaptılar. Pers satrapları bu savaşta Sparta tarafını tutarak Atina'nın mağlubiyetinde büyük rol oynadı. Savaşın galip tarafı olan Sparta, dokuzuncu bölümde söz etmiş olduğumuz gibi sonraki yılların en güçlü Yunan kentiydi. En azından Thebai'a yenilmiş olduğu Leuktra Savaşı'na kadar Yunanistan'da bir Sparta egemenliği söz konusuydu. İÖ 371 yılında yapılan Leuktra Savaşı sonrasında üstünlük bir Boiotia kenti olan Thebai'a geçti. Ancak onuncu bölümde söz ettiğimiz gibi Thebai bu üstünlüğü bir kuşaktan daha uzun süre koruyamadı. Bu arada Atina da İkinci Attika Birliği'ni kurdu, fakat birlik Delos Birliği dönemindeki siyasi ve askerî başarısını tekrarlayamadı. Yunanistan kentleri arasındaki savaşlar ise hiç ara vermeden Müttefikler Savaşı (İÖ 357-355) ve Kutsal Savaşlarla devam etti. Bu savaşlardan sonra Yunanistan'ın siyasi geleceğini tayin edecek gücün sahibi, Atina, Sparta, Thebai ya da bir başka Yunan kent devleti değil, Makedonya Kralı II. Philippos oldu. Yunanistan işlerine Üçüncü Kutsal Savaşın (İÖ 355-352) patlak vermesinden sonra müdahil olmaya başlayan ve bir süre sonra üstünlüğünü ve liderliğini tüm Yunanistan'a kabul ettirecek kadar ünlenen II. Philippos'un askerî ve siyasi gücü, Khaironeia Savaşı'ında (İÖ 338) Atina ve Thebai ittifakına karşı elde ettiği zaferiyle tescillendi. Ardından Korinthos Birliği'nin İÖ 337 yılında kurulmasını sağlayarak Sparta dışındaki tüm Yunanistan kentlerini bu birliğe dâhil eden II. Philippos, kendisini birliğin askerî lideri (hegemon) seçtirdi ve bu liderlik de onu Perslere karşı yapılacak savaşın komutanı yaptı.[157]

Korinthos Birliği'nin kurulmasından sonra Klasik Çağ Yunan polisi dönemi sona erdi. Zira artık ne II. Philippos ne de oğlu İskender, birlikten ayrılmak isteyen ya da birliğe muhalif olan bir

156 Kserkses'in seferi, Yunanistan'daki savaşları ve yenilgisi için bkz. yukarıda beşinci bölüm.

157 Korinthos Birliği için bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.9) dn. 13 vd.

kente müsamaha gösterecektir. Nitekim İskender, II. Philippos'un ölümü üzerine isyan etmiş olan Yunanistan kentlerinden Thebai'a İÖ 335 yılında saldırdı ve kenti yakıp yıkarak yerle bir etti.[158] Thebai kentinin akıbeti Atina ve diğer Yunan kentlerinin korkmasına yetti. Sonrasında, İskender'in ölmüş olduğu İÖ 323 yılına kadar, ne Atina'da ne de Sparta'da isyan girişimi söz konusu oldu. Ancak Yunanistan, İskender'in ölüm haberi alındıktan hemen sonra patlak veren isyanın yine istisnai adresi oldu. Zira söz konusu isyanın liderliğini Atina kenti ile Aitolialılar yaptı. İskender'in haleflerinden birisi olan Antipatros, daha önce de söz ettiğimiz gibi Lamia Savaşı'nda (İÖ 323-322) Atinalıları yendi ve kentin demokratik rejimini sona erdirdi.[159] Sparta ve Atina'nın da mensubu olduğu Akhaia Birliği, İÖ 268/7-261 yılları arasında yapılan Khremonides Savaşı'nda Makedonya Kralı Antigonos Gonatas'a karşı savaştılar fakat yenildiler. Antigonos Gonatas, İÖ 262/1 yılında kuşatarak ele geçirdiği Atina'nın bağımsızlığını, kente bir garnizonunu yerleştirerek sonlandırdı. Sparta'nın bağımsızlığı ise Makedonya Kralı Antigonos Doson'un (İÖ 229-221) döneminde nihayetlendi. Spartalılar, Makedonya Krallığı'nın müttefiki olan Akhaialılar karşısında alınan yenilginin sorumlusu olarak gördükleri Kral III. Kleomenes'i İÖ 222 yılında kentten sürdüler.[160]

Hellenistik Dönem'de Yunanların kentli yaşam geleneği sona ermedi. Fakat Ege dünyasındaki diğer Yunan kentlerinin Hellenistik Dönem'deki özgürlüğü de Klasik Çağ Yunan kentlerinin bağımsızlığı gibi gerçek bir özgürlük değildi. Zira Ptolemaioslarla yakın ilişkisi olan Rodos dışındaki Yunan kentlerinin hiçbirisi artık bağımsız bir dış politika takip edemiyordu.[161] Onlar, bağımsızlıklarını garanti edeceğini düşündükleri Hellenistik monarkların özgürlük vaat eden sloganlarına itibar ettiler. Ancak söz konusu sloganlar, kentlere gerçek anlamda bir bağımsızlığı hiçbir zaman garanti etmedi. Bu nedenle Hellenistik Dönem'in Yunan kentleri, dönemin monarşilerine rağmen bir dış politika takip edebilme imkânına

158 Bkz. yukarıda on ikinci bölüm (XII.3) dn. 33.

159 Lamia Savaşı için bkz. Diod. XVIII.10-13, 15-18.8. Arrianos *FGrH* 156 F 1, 9. Grainger 2019, 73-92. Worthington 2016, 87 vd. Anson 2014, 33 vd. Larsen 1968, 78 vd. Ayrıca Bkz. yukarıda dn. 14.

160 Bkz. yukarıda dn. 101-102.

161 Walbank 1981, 141.

sahip değildiler. İÖ 2. yüzyılda Hellenistik dünyanın monarşilerine karşı savaşlarını zaferle sonlandırıp Ege dünyasına egemen olan Roma Cumhuriyeti de Yunan kentlerinin özgürlüğü sloganını Hellenistik monarklar gibi kullandı.[162] Fakat nihayetinde Roma da Yunan kentlerinin Klasik Çağ'daki bağımsızlıklarını onlara vermedi. Sahip oldukları güçlü tahkimatlarıyla Hellenistik dünyanın savaşlarında önemli roller oynayan kentler, sadakatlerine binaen demokratik rejimlerini muhafaza edebildiler ya da kaybedebildiler. Özgürlüğü elinden alınan kentlerin halk meclisleri, kent meclisleri ve mahkemeleri gibi anayasal kurumları işletilmedi. Fakat kentler, özgürlüklerini koruyabilmek için geliştirdikleri diplomasiyle Hellenistik Dönem siyasetinin içinde olmaya devam ettiler. Ayrıca kentlerin Klasik Çağ'daki rekabet ve düşmanlıkları Hellenistik Dönem'de ortadan kalkmadı. Rekabet ve düşmanlıklar bir savaşta düşman tarafların destekçisi olmak şeklinde kendini gösterebildi. Aralarındaki anlaşmazlıklar genellikle sınır anlaşmazlıkları oldu ve bu anlaşmazlıklar nedeniyle onlar savaşmadılar. Fakat arabulucu ya da hakem olarak başvurdukları kralların, Roma Senatosu'nun ya da tarafsız bir üçüncü kentin kararına uydular.[163]

XIII.5.2. Aitolia Birliği

Daha önce söz ettiğimiz gibi Yunan kent devletleri (*poleis*) Klasik Çağ'da siyasi amaçlı birlikler kurdular. Yunanistan'da kurulan siyasi amaçlı bu birliklerin liderleri Sparta (*Peloponnesos Birliği*), Atina (*Attika-Delos Birliği*) ve Thebai (*Boiotia Birliği*) idi.[164] Sparta hariç Yunanistan kentlerinin tümünü içine alan son birliğin

162 Kaya 2019, 262 vd.

163 İÖ 242-237 yılları arasında Akhaia Birliği üyesi iki kentin, yani Epidauros ve Korinthos arasındaki anlaşmazlık Megara kentinin hakem olarak tanınmasıyla çözüldü. Sparta ve Messenia arasındaki sınır anlaşmazlığı İÖ 140 yılında Miletoslular tarafından çözüldü. Bkz. Walbank 1981, 143 vd. Anadolu'daki anlaşmazlıkların çözümüyle ilgili örnekler için bkz. Kaya 2019, 293 vd. Ayrıca bkz. Walbank 1981, 144 vd (Anadolu ve adalar).

164 Bkz. yukarıda onuncu bölüm (X.4) dn. 19. Yunanistan'da kurulan birlikler burada saydığımızdan ibaret değildir. Amphiktiyonik birlikler de dâhil Yunan birliklerinin (ya da federasyonların) sayısı çoktu. Bu konuda bkz. Larsen 1968 (=Tesalya Birliği, Boiotia Birliği, Phokis Birliği, Lokris Birliği, Khalkidike Birliği, Akarnania Birliği, Magnesia Birliği, Euboia Birliği, Arkadia Birliği, Epeiros Birliği).

kurucusu ise Makedonya Kralı II. Philippos (*Korinthos Birliği*) olmuştu.[165] İskender'in ölümünden sonra Atina liderliğinde kurulan Hellen Birliği'nin ömrü ise uzun olmadı. İÖ 323 yılında patlak veren Lamia Savaşı sonrasında Antipatros tarafından ortadan kaldırıldı. Antipatros'un Lamia Savaşı sonrasında lağvettiği bir diğer birlik de II. Philippos'un kurduğu Korinthos Birliği oldu.[166] İÖ 5. yüzyılda kabilesel bir Yunanistan devletine sahip bulunan Aitolialılar, 370'li yılların sonunda Aitolia Birliği'ni (ya da federasyonu) kurdular. Lamia Savaşı'nda Makedonya'ya karşı savaşan birlik, mevcudiyetini bu savaştan sonra da devam ettirdi. Böylece birliğin Yunanistan tarihi açısından önemi bu savaştan sonra arttı.[167]

Adını Orta Yunanistan'daki Aitolia'dan alan Aitolia Birliği'nin doğu yönünden sınır komşusu Akarnania bölgesiydi. Korinthos Körfezi ise Aitolia'yı batı yönünden sınırlıyordu. Kabilesel yaşamın egemen olduğu Aitolia'nın en gelişmiş kenti ise Kalydon'du. O zaman birliğin bir halk meclisi bir de adına *boule* (ya da *Synedrion*) denen meclisi vardı. Halk meclisini Aitolia vatandaşları oluşturuyordu. Boule meclisinin üyelerini ise birliğe mensup kentlerin sahip oldukları asker sayısına orantılı sayıda gönderdikleri delegeler oluşturuyordu. Bu nedenle savaş ve barışa karar verme yetkisini elinde bulunduran ve yılda iki kez toplanan boule meclisinin üye sayısı birkaç yüz olabiliyordu. Birliğin günlük işleri, delege sayısının çokluğu yüzünden boule meclisi tarafından değil meclisi oluşturan delegeler arasından seçilen ve *pokletoi* denen 30 kişilik bir komite tarafından yürütülüyordu. Komitenin başkanı ise bir *strategos* (komutan) idi.[168]

Büyük İskender Dönemi ve öncesinde siyasi ve askerî bir güç odağı olmaktan uzak olan Aitolia Birliği, Halefler (*Diadokhoi*) Dönemi'nde gelişmeye başladı ve Antigonos Monophtalmos'un ölmüş olduğu İÖ 301 yılından itibaren Makedonya karşıtlığı üzerine bir politika takip etti. Yayılmacı olan bir egemenlik politikası takip eden ve bu nedenle İÖ 290'lı yıllarda

165 Bkz. yukarıda on birinci bölüm (XI.9) dn. 136 vd.

166 Lamia Savaşı için bkz. yukarıda dn. 168.

167 Diod. XVIII.24-5, 38. Austin 2006, 136-146. Scholten 2000. Grainger 1999. Mendel 1984, 129 vd.

168 Bettalli 2018, 209. Howatson 2013, 24 vd. Walbank 2006, 232 vd. Mendel 1984, 130-180. Walbank 1981,152 vd. Larsen 1968, 80.

Tanrı Apollon'un tapınağının bulunduğu kutsal kent Delphoi da dâhil Orta Yunanistan'ın tümünü ele geçirmeyi hedeflemiş olan birlik, İÖ 280 yılında Makedonya'yı istila eden Galatlara karşı savaştı. Onların Aitolia'yı ele geçirmesine izin vermedi. Galatlara karşı Delhoi savunmasında da çok etkili olan Aitolia Birliği, İÖ 220'li yıllara gelindiğinde Atina toprakları hariç Orta Yunanistan'ın tümüne hükmeden büyük bir askerî güç hâline geldi. O zaman Aitolia Birliği'nin iki önemli düşmanı vardı. Bunlardan birisi kuzeyindeki Makedonya Krallığı, ikincisi güneyindeki Akhaia Birliği'ydi. Aitolia Birliği, onlara karşı kendisini güçlendirecek ittifakı İÖ 212 (veya 211) yılında Roma Cumhuriyeti ile yaptı.[169]

XIII.5.3. Akhaia Birliği

İÖ 281 (veya 280) yılında Peloponnesos'taki bir eski birliğin uzantısı olarak yeniden kurulmuş bulunan Akhaia Birliği'ni aralarında Sparta ve Atina'nın da bulunduğu Akhaia bölgesi kentleri oluşturuyordu.[170] Gelişmesini Makedonya Krallığı'nın tehdidine borçlu olan birliğin hükmettiği sınırlar, Sparta hariç hemen hemen tüm Peloponnesos'u içine alacak şekilde zamanla genişledi. Genişleme sürecinde birliğe kabul edilen kentlere tanınan hukuki statüsü Akhaia kentlerininkinden farklı değildi. Böylece bir federal devlet kimliğine kavuşan Akhaia Birliği'nin yönetimi seçimle tayin edilen iki *strategos*'a emanet ediliyordu. Akhaia Birliği'nin başında bulunan *strategos*'un sayısı İÖ 255 yılından itibaren bire indirildi. Fakat öncekiler gibi seçimle tayin edilen *strategos*'un görev süresi bir yılla sınırlıydı ve asla üst üste iki yıl bu görev için aday olunamıyordu. Birlik meclisinin işlerinin yönetiminde *strategos*'a yardımcı olan 10 *demiurgos* vardı.[171]

Akhaia Birliği, İÖ 265 yılında Makedonya Kralı Antigonos Gonatas ile savaştı ve yenildi. Bu savaşta Sparta Kralı I. Areos (İÖ 309-265) Korinthos'ta öldü. Antigonos Gonatas tarafından kuşatılan Atina ise teslim olmak zorunda kaldı. Antigonos,

169 Liv. XXVI.24.7-15. *IG* IX2.1.241. Austin 2006, 161 vd. Errington 2006, 94 vd. Hammond-Walbank 1988, 400 vd.

170 Akhaia Birliği İÖ 5. yüzyılda 12 kentli bir birlikti. King 2018, 237 vd.

171 Akhaia Birliği için bkz. Polyb. II.38-43; IX.34; 38. Strab. VIII.7.1. Paus. VII.7.1-2. Larsen 1968, 84 vd.; 215 vd.

Atina halk meclisinin toplandığı Pnyks tepesine yukardan bakan Mouseion tepesine bir Makedon garnizonu yerleştirdi ve bu garnizon Antigonos tarafından geri çekilmiş olduğu İÖ 255 yılına kadar orada kaldı.[172]

Akhaia Birliği'nin siyasi ve askerî bakımdan en başarılı olduğu dönemi İÖ 251-214 yılları arasındaki 37 yıllık bir zaman dilimidir. Söz konusu zaman dilimindeki bu başarının mimarı 17 defa *strategos* (*komutan*) seçilmiş bulunan Sikyonlu Aratos'tu. İyi bir devlet adamı ve diplomat olan Aratos'un döneminde Akhaia Birliği'nin kalesi sonradan birliğe dâhil olan Korinthos'tu. Aratos, Akhaia Birliği'ni dağıtmak isteyen Sparta kralları IV. Agis (İÖ 244-241) ve III. Kleomenes'e (İÖ 235-222) karşı Makedonya Kralı Antigonos Doson (İÖ 229-222/1) ile ittifak yaptı. Böylece daha önce müttefik olan Aitolia Birliği ile Akhaia Birliği'nin arası açıldı ve sonraki yıllarda farklı ittifaklarda yer alan birbiriyle savaşan taraflar oldular.[173] Nitekim I. ve II. Makedonya savaşlarında Aitolia Birliği Roma müttefiki olarak Makedonya Krallığı'na savaşırken Akhaia Birliği Makedonya'nın müttefiki olarak onlara karşı savaştı. Akhaia Birliği İÖ 198 yılında nihayetlenen II. Makedonya Savaşı sonunda bu savaşın muzaffer tarafı olan Roma Cumhuriyeti'nin denetimi altına girdi. Korinthos bu tarihten iki yıl sonra Akhaia Birliği'nin üyesi oldu.[174] Akhaia Birliği'nin bir diğer önemli devlet adamı ve komutanı ise İÖ 208-182 yılları arasındaki 26 yıllık zaman diliminin büyük kısmında *strategos* olarak görev yapmış olan Philopoimen'di. Ploutarkhos'un "son Yunan" dediği Megalopolisli (Arkhadia'da) Philopoimen'in *strategos*luğu döneminde yapılan savaşların Akhaia Birliği'nin muhatabı Sparta'ydı. Spartalılar nihayetinde (İÖ 188) Philopoimen'in komutasındaki Akhaia Birliği ordusuna yenildiler ve Sparta Akhaia Birliği tarafından ele geçirildi. Böylece Peloponnesos (*Mora*) Yarımadası'nın tamamı Akhaia Birliği'nin sınırlarına dâhil oldu.[175]

172 Plut. *Agis*. III.7. Diod. XX.29.1. Polyain. IV.6.20. Front. III.4.2. Mouseion için bkz. Apollodoros *FGrH* 244 F 44. Ayrıca bkz. King 2018, 239.

173 Bkz. yukarıda dn. 102-103.

174 Scullard 2013, 232.

175 Howatson 2013, 27, 733 vd. Philopoimen döneminde Yunanistan'da Antiokhos Savaşı yapıldı. Bu savaş patlak vermeden önce Akhaia Birliği ile Aitolia Birliği savaş hâlindeydi. İkincisi Syria Kralı III. Antiokhos ile ittifak

Yunanistan, İÖ 190'lı yılların sonlarında yapılan Antiokhos Savaşı'nın başlatıldığı ülkeydi. Bu savaşta Aitolia Birliği Syria Kralı III. Antiokhos'un müttefiki olarak Akhaia Birliği ile Roma Cumhuriyetine karşı savaşırken, Akhaia Birliği Roma müttefiki olarak onlara karşı savaştı.[176] Savaşın galip tarafı Roma olunca Aitolia Birliği, Roma müttefiki olarak onun egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı (İÖ 189).[177] Fakat Roma-Akhaia Birliği ittifakının da ömrü Antiokhos Savaşı sonrasında azalmıştı. Zira Romalılar, Makedonya Krallığı ile yaptığı üçüncü savaşta (*III. Makedonya Savaşı*: İÖ 171-168) Akhaia Birliği'nin sadakatinden kuşkulandılar ve Akhaia Birliği'ni Makedonya Kralı Perseus ile ittifak yapmış olduğu gerekçesiyle cezalandırdılar. İÖ 167 yılında verilen bu cezayla aralarında tarihçi Polybios'un (İÖ 200-120) da bulunduğu bin civarındaki seçkin Akhaialı Roma'ya esir olarak götürüldü.[178] İÖ 148 yılında Akhaia Birliği'nin Sparta ile savaşına müdahale etmek zorunda kalan Romalılar, birliği koşulları ağır olan bir antlaşmayı kabule zorladı. Akhaia Birliği Roma dayatmasını reddederek isyan edince patlak veren savaş, Roma zaferiyle sona erdi. Birliğin önemli kentlerinden birisi olan Korinthos ise İÖ 146 yılında Roma ordusu tarafından yerle bir edildi.[179]

yaparak ondan bu savaşa müdahil olmasını istedi. Böylece patlak veren Antiokhos Savaşı'nda ise Akhaia Birliği Roma'nın müttefiki olarak savaştı. Bkz. Kaya 2019, 126 vd., 260 vd.

176 Kaya 2019, 269. Scullard 2013, 236 vd. Larsen 1968, 412 vd.

177 Larsen 1968, 417 vd.

178 Scullard 2013, 250 vd.

179 Larsen 1968, 447 vd.

KRAL LİSTELERİ

LİDYA KRALLIĞI) (Mermnadlar hanedanı)

Gyges (İÖ 680-644)
Ardys (İÖ 644-625)
Sadyattes (İÖ 625-610)
Alyattes (İÖ 610-560)
Kroisos (İÖ 560-547/546)

MEDİA KRALLIĞI

Deiokes (İÖ 699-647)
Phraortes (İÖ 647-625)
Kyaksares (İÖ 625-585)
Astyages (İÖ 585-550)

PERS KRALLIĞI (Akhaimenidler)

II. Kyros (İÖ 559-530)
Kambyses İÖ 530-522)
I. Dareios (İÖ 522-486)
Kserkses (İÖ 486-465/4)
I. Artakserses (Artakserkses Longimanos: İÖ 465/4-424)
II. Dareios (Dareios Nothos: İÖ 424-404)
II. Artakserkses (Artakserkses Mnemon: İÖ 404-359)
III. Artakserskses (Artakserkses Okhos: İÖ 359-338)
IV. Artakserkses (=Arses: İÖ 338-336)
III. Dareios (Dareios Kodomannos: İÖ 336-330)

SPARTA KRALLARI *

Agiadlar (Agisoğulları)	**Euripondidler (Euriponoğulları)**
Agis (İÖ 930-900)	Eurypon (İÖ 890-860)
Ekhestratos (İÖ 900-870)	Prytanis (İÖ 860-830)
Leobotes (İÖ 870-840)	Polydektes (İÖ 830-800)
Doryssos (İÖ 840-820)	Eunomos (İÖ 800-780)
Agesilaos (İÖ 820-790)	Kharilaos (İÖ 780-750)
Arkhelaos (yak. İÖ 790-760)	Nikandros (İÖ 750-720)
Telekles (İÖ 760-740)	Theopompos (İÖ 720-675)
Alkamenes (İÖ 740-700)	Anaksandridas (İÖ 675-665)

* Burada verilen Sparta Kralları listesi için bkz. *The Oxford Classical Dictionary. The Ultimate Reference Work on the Classical World* (eds. S. Hornblower-A. Spawforth), Oxford-New York 1996, 1432. Söz konusu listede İÖ 6. yüzyıl ve öncesinde hüküm süren kralların hükümdarlık yıllarıyla ilgili kronoloji kesin değildir. Yaklaşık tarihler verilmiştir. Sparta Kralları listesi ve kronoloji konusunda ayrıca bkz. Cartledge 1987, 101.

Polydoros (İÖ 700-665)
Eudykrates (İÖ 665-640)
Anaksandros (İÖ 640-615)
Eurykratides (İÖ 615-590)
Leon (İÖ 590-560)
Anaksandridas (İÖ 560-520)
I. Kleomenes (İÖ 521/0-490)
I. Leonidas (İÖ 490-480)
Pleistarkhos (İÖ 480-459)
Pleitoanaks (İÖ 459-409)
Pausanias (İÖ 409-395)
I. Agesipolis (İÖ 395-380)
I. Kleombrotos (İÖ 380-371)
II. Agesipolis (İÖ 371-370)
II. Kleomenes (İÖ 370-309)
I. Areos (İÖ 309-265)
Akrotatos (İÖ 265-262/260)
II. Areos (İÖ 262/260-254)
II. Leonidas (İÖ 256/254-236/5)
III. Kleomenes (İÖ 236/5-222)
III. Agesipolis (İÖ 219-215)

I. Arkhidamos (İÖ 665-645)
Anaksilas (İÖ 645-625)
I. Leotykhydas (İÖ 625-600)
Hippokratides (İÖ 600-575)
Agasikles (İÖ 575-550)
Ariston (İÖ 550-515)
Demaratos (İÖ 515-491)
Leotykhidas (İÖ 491-469)
II. Arkhidamos (İÖ 469-427/426)
II. Agis (İÖ 427/6-400)
II. Agesilaos (İÖ 400-360)
III. Arkhidamos (İÖ 360-338)
III. Agis (İÖ 338-330)
I. Eudamidas (İÖ 330-305/300)
IV. Arkhidamos (İÖ 305/300-275 ?)
II. Eudamidas (İÖ 275?-244)
IV. Agis (İÖ 244-241)
III. Eudamidas (İÖ 241-228 ?)
V. Arkhidamos (İÖ 228?-227)
Eukleidas (İÖ 227-222)
Nabis (İÖ 207-192)

MAKEDONYA KRALLIĞI (Argeadai/Argeadlar)

I. Perdikkas (İÖ 700 ?-678)
Argaios (İÖ 678 ?-640)
I. Philippos (İÖ 640 ?-602)
I. Aeropos (İÖ 602 ?-576)
Alketas (İÖ 576 ?-547)
I. Amyntas (İÖ 547 ?-İÖ 497)
I. Aleksandros (İÖ 497-455/4)
II. Alketas (İÖ 455/4-448)
II. Perdikkas (İÖ 448-413)
Arkhelaos (İÖ 413-399)
Aeropos (İÖ 398-395)
II.Amyntas (İÖ 395-394)
Pausanias (İÖ 394-393)
III. Amyntas (İÖ 393-370)
II. Aleksandros (İÖ 370-367)
Ptolemaios (İÖ 367-365)
III. Perdikkas (İÖ 365-360/59)
II. Philippos (İÖ 359-336)
İskender (III. Aleksandros: İÖ 336-323)
Arrhidaios (III. Philippos: İÖ 323-317)
IV. Aleksandros (İÖ 323-310)

Argeadlar Sonrası

Kassandros (İÖ 305-297)
Antipatros (İÖ 297-294)

I.Demetrios (Demetrios Poliorketes: 294-287)
Lysimakhos ve Pyrrhos (İÖ 287-284)
Lysimakhos (İÖ 284-281)
Arsinoe (İÖ 281-280)
Ptolemaios Soter (İÖ 280-279)

Antigonoslar (Antigonidler)

Antigonos Gonatas (İÖ 276-239)
II. Demetrios (İÖ 239-229)
III. Antigonos (Antigonos Doson: İÖ 229-221)
V. Philippos (İÖ 221-179)
Perseus (İÖ 179-168)

PTOLEMAİOSLAR (Mısır Kralığı)

I. Ptolemaios (Ptolemaios Soter: İÖ 323-280)
II. Ptolemaios (Ptolemaios Philadelphos: İÖ 285-246)
III. Ptolemaios (Ptolemaios Euergetes: İÖ 246-221)
IV. Ptolemaios (Ptolemaios Philopator: İÖ 221-203)
V. Ptolemaios (Ptolemaios Epiphanes: İÖ 203-181)
VI. Ptolemaios (Ptolemaios Philometor: İÖ 181-164 ve 163-145)
VII. Ptolemaios (Ptolemaios Neos Philopator: öyle görülüyor ki krallık yapmadı)
VIII. Ptolemaios (Ptolemaios Euergetes/Physkon: İÖ 170-163 ve 145-116)
II. Kleopatra (Kleopatra Philometor Soteria: İÖ 131-127)
Ptolemaios (Ptolemaios/Apion: İÖ 120-96)
IX. Ptolemaios (Ptolemaios Soter II/ Lathyros: İÖ 116-107 ve 88-81)
X. Ptolemaios (Ptolemaios Aleksandros I: İÖ 107-88)
III. Berenike (Berenike Philopator: İÖ 81-80)
XI. Ptolemaios (Ptolemaios Aleksandros II: İÖ 80)
XII. Ptolemaios (Ptolemaios Neos Dionysos/Auletes: İÖ 80-58 ve 55-51)
VII. Kleopatra (Kleopatra Thea Philopator: İÖ 51-30)
XIII. Ptolemaios (Ptolemaios Theos Philopator: İÖ 51-47)
XIV. Ptolemaios (İÖ 47-44)
XV. Ptolemaios (Ptolemaios Caesar/Caesarion: İÖ 44-30)

SELEUKOSLAR (Syria Krallığı)

I. Seleukos (Seleukos Nikator: İÖ 305-281/80)
I. Antiokhos (Antiokhos Soter: İÖ 281/80-261)
II. Antiokhos (Antiokhos Theos: İÖ 261-246)
II. Seleukos (Seleukos Kallinikos: İÖ 246-226/5)
III. Seleukos (Seleukos Soter: İÖ 226/5-223)
III. Antiokhos (Antiokhos Megas: İÖ 223-187)
IV. Seleukos (Seleukos Philopator: İÖ 187-175)
IV. Antiokhos (Antiokhos Epiphanes: İÖ 175-164)
V. Antiokhos (Antiokhos Eupator: İÖ 164-162)
I. Demetrios (Demetrios Soter: İÖ 162-150)
Aleksander Balas (İÖ 150-145)

II. Demetrios (Demetrios Nikator: İÖ 145-140)
VI. Antiokhos (Antiokhos Epiphanes: İÖ 145-142/1 ya da 139/8)
VII. Antiokhos (Antiokhos Sidetes: İÖ 138-129)
II. Demetrios (Demetrios Nikator, yeniden tahta çıkarıldı: İÖ 129-126/5)
Kleopatra Thea (İÖ 126/5-123)
VIII. Antiokhos (Antiokhos Grypos: İÖ 126/5-96)
V. Seleukos (İÖ 126)
IX. Antiokhos (Antiokhos Philopator Kyzikenos: İÖ 114/3-95)
VI. Seleukos (İÖ 95)
X. Antiokhos (Antiokhos Eusebes Philopator: İÖ 95)
III. Demetrios (Demetrios Philopator Soter: İÖ 95-88, Damascus'ta)
XI. Antiokhos (Antiokhos Epiphanes Philadelphos: İÖ 95, Kilikya'da)
I. Philippos (İÖ 95-84/3, Kilikya'da)
XII. Antiokhos (Antiokhos Dionysos: İÖ 87, Damaskos'ta)
II. Philippos (İÖ 84/3)

EPEİROS KRALLIĞI

Admetos (İÖ 470 ?-430)
Tharrhybpas (İÖ 430-392)
I.Alkestas (İÖ 390-370)
I. Neoptolemos (İÖ 370-357)
Arybbas (İÖ 357-343)
I. Aleksandros (İÖ 343-331)
Aiakides (İÖ 331-317)
II. Alkestas (İÖ 313-306)
I. Pyrrhos (İÖ 306-302)
II.Neoptolemos (İÖ 302-297)
I. Pyrrhos (İÖ 297-272)
II. Aleksandros (İÖ 272-255)
II. Pyrrhos (İÖ 255-237)
Ptolemaios (İÖ 237-234)
III. Pyrrhos (İÖ 234)

PONTOS KRALLIĞI

Mithridates (İÖ 336-301)
I. Mithridates (Mithridates Ktistes: İÖ 301-266)
Ariobarzanes (İÖ 266-250)
II. Mithridates (İÖ 250-220)
III. Mithridates (İÖ 220-198)
I. Pharnakes (İÖ 198-159)
IV. Mithridates (Mithridates Philopator Philadelphos: İÖ 159-150)
V. Mithridates (Mithrdates Euergetes: İÖ 150-120)
VI. Mithridates (Mithrdates Eupator Dionysos: İÖ 120-63)

KAPPADOKYA KRALLIĞI

Ariarathes (Satrap: İÖ 350-İÖ 322)
I. Ariarathes (İÖ 301-280: Kral unvanı olmaksızın hüküm sürdü)

II. Ariarathes (İÖ 280 -255: Kral unvanı olmaksızın hüküm sürdü)
III. Ariarathes (İÖ 255-220)
IV. Ariarathes (Ariarathes Eusebes: İÖ 220-162)
VI. Ariarathes (Ariarathes Epiphanes Philopator: İÖ 130-116)
VII. Ariarathes (Ariarathes Philometor: İÖ 116-101)
IX. Ariarathes (Ariarathes Eusebes Philopator: İÖ 101-97)
VIII. Ariarathes (İÖ 97-96)
I. Ariobarzanes (Ariobarzanes Philoromaios: İÖ 95-90)
IX. Ariarathes (Ariarathes Eusebes Philopator: İÖ 89-86)
I. Ariobarzanes (Ariobarzanes Philoromaios: İÖ 85-63)
II. Ariobarzanes (Ariobarzanes Philopator: İÖ 62-54)

BİTHYNİA KRALLIĞI

Zipoites (İÖ 315-280)
I. Nikomedes (İÖ 280-242)
Ziaelas (İÖ 250-227)
I. Prusias (İÖ 227-182)
II. Prusias (İÖ 182-149)
II. Nikomedes (Nikomedes Epiphanes: İÖ 149-127)
III. Nikomedes (Nikomedes Euergetes: İÖ 127-94)
IV. Nikomedes (Nikomedes Philopator: İÖ 94-74)

PERGAMON KRALLIĞI (Attaloslar/Attalidler)

Philetairos (İÖ 283-263)
I. Eumenes (İÖ 263-241)
I. Attalos (Attalos Soter: İÖ 241-197)
II. Eumenes (Eumenes Soter: İÖ 197-159/8)
II. Attalos (İÖ 159/8-139/8)
III. Attalos (İÖ 139/8-133)
III. Eumenes (=Aristonikos: İÖ 133-129)

KRONOLOJİ CETVELİ

İÖ	
585	Pteria Savaşı (Lidya Kralı Alyattes ile Media Kralı Kyaksares'in Savaşı)
559	Kyros'un Anşan Kralı olması
556	Nabonidos'un Babil Kralı olması
550	Kyros'un Astyages'i yenerek Media Krallığı'nı ortadan kaldırması
547/546	Kyros'un Kroisos'u yenmesi ve Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırması
546	Paktyas İsyanı
539	Kyros'un Babil'i fethi
527	Atinalı Tiran Peisistratos'un ölümü
526	Mısır Kralı Amasis'in ölümü
525	Kambyses'in Mısır'ı istilası ve Mısır Kralı III. Psammetikhos'un ölümü
522	Samos Tiranı Polykrates'in ölümü
522-21	Pers İmparatorluğu'ndaki isyanların I. Dareios tarafından bastırılması
521/20	Sparta Kralı I. Kleomenes'in tahta çıkışı
517	Pers Satrabı Otanes'in Samos Adası'nı ele geçirmesi
516	Atinalı Miltiades'in (Marathon Savaşı'nın kahramanı II. Miltiades) Khersonesos'a gidişi
513	Pers Kralı I. Dareios'un İskit Seferi
512-511	Pers General Megabazos'un Thrake'yi fethi
511/10	Skudra'nın (Thrake) Pers satraplık sistemine dâhil edilmesi, İskitlerin Khersonesos'a saldırısı
510	Pers Satrabı Otanes'in Batı Anadolu kıyılarındaki fetihleri
510	Tiran Hippias'ın Atina'dan kovulması
508/7	İsagoras'ın arkhonluğu
508/7	Kleistenes'in reformları ve Atina'da demokrasinin kuruluşu
499	Pers donanmasının Naksos'a saldırısı, Aristagoras'ın Yunanistan'a gidişi
499-494	İyonya İsyanı
498	İyonlar ve müttefiklerinin Sardeis'e saldırısı, Sardeis'in yakılması
494	Lade Savaşı
493	Batı Anadolu'da Pers hâkimiyetinin tesisi ve Themistokles'in Atina'da Arkhon seçilmesi
492	Şair Phrynikos'un "Miletos'un Zaptı" adlı tragedyasını yazıp sahnelemesi
492-91	Mardonios'un seferi ve Thasos Adası'nın Pers hâkimiyetine girişi
491	Sparta Kralı Demaratos'un tahttan indirilişi ve II. Leotykhidas'ın tahta çıkışı
490	Birinci Yunanistan Seferi: Marathon Savaşı
490/89	Sparta Kralı I. Kleomenes'in ölümü ve I. Leonidas'ın tahta çıkışı
489	Miltiades'in yargılanıp hapse atılması
487	Arkhonların kura ile seçilmeye başlaması ve Atina-Aigina Savaşı'nın başlaması
487/6	Hipparkhos'un ostrakismos ile sürgüne gönderilmesi
487/6-485	Megakles ve Kallias'ın ostrakismosla sürgüne gönderilmeleri
486	Mısır isyanının patlak vermesi
485	Kserkses'in Mısır isyanını bastırması, Sparta'nın devrik kralı Demaratos'un Susa'dan Yunanistan'a gönderdiği mesajın deşifre olması

484	Sparta-Argos Savaşı, 6000 Argos askerinin Spartalılar tarafından diri diri yakılması, Atinalı Ksantippos'un ostrakismos ile sürgüne gönderilmesi
483/2	Aristeides'in ostrakismos ile sürgüne gönderilmesi ve Atina'da 200 gemilik bir donanma inşa edilmesi kararının verilmesi
482	Kserkses'in Babil isyanını bastırması
481	Kserkses'in Sardeis'e gelişi, Yunanistan'a toprak ve su istemek için elçiler göndermesi, Hellespontos'ta inşa edilen ilk köprünün yıkılması, Hellen Birliği'nin Kuruluşu (Ekim/Kasım), Atina ve Aigina arasında barış (Kasım)
480	Hellespontos Köprüsü'nün inşası, Athos Kanalı'nın inşası, Kserkses'in İkinci Yunanistan seferine Sardeis'ten ayrılarak devam etmesi (Nisan ayı), Thermopylai ve Artemision Savaşları (Ağustos ayı), Kserkses'in Atina'yı yakması (27 Eylül), Salamis Deniz Savaşı (29 Eylül), Kserkses'in Asya'ya dönüşü
479	Plataia ve Mykale Savaşları, İyonya İsyanı, Adaların Hellen Birliği'ne dahli, Yılanlı Sütunun Delphoi Tapınağı'na adanması, Sestos'un Atinalılar tarafından kuşatılıp ele geçirilmesi (Kasım sonu)
478	Sparta Kralı Leotykhidas'ın Tesalya seferi, Byzantion'un Pausanias tarafından ele geçirilmesi, Atina'da Themistokles Suru'nun inşa edilmesi, Kimon'un strategos seçilmesi, Kıbrıs'taki Yunan kentlerinin Pers hâkimiyetinden kurtarılması
477	Attika-Delos Deniz Birliği'nin (=Delos Birliği) kurulması, Pausanias'ın hainlik suçlamasıyla yargılanması ve suçsuz bulunması
476	Atina kent surlarının Peiraieus (Pire) Limanı'nı da kapsayacak şekilde uzatılması
476/5	Sparta Kralı Leotykhidas'ın Tesalya'da aldığı rüşvet nedeniyle mahkemeye verilmesi ve sürgün cezasına çarptırılarak evinin yıkılması
476-475	Kimon'un Trakya (Thrake) seferi, Eion Kalesi'ni ele geçirmesi, Skyros Adası'nın Kimon tarafından ele geçirilip kolonize edilmesi, Naksos İsyanı
472	Aiskhylos'un "Persai (Persler)" adlı tragedya eserini yazması
471	Pausanias'ın Atinalı Kimon tarafından Byzantion'dan sürülmesi ve Troas'taki Kolonai'ya yerleşmesi, Themistokles'in ostrakismos ile sürgün edilmesi
470 ?	Pausanias'ın ölümü
468	Sparta Kralı Leotykhidas'ın Tegea'da ölümü
467/6	Eurymedon Savaşı
465/4	Sparta depremi
463/2	Thasos Adası'nın Atinalılara teslim olması
462	Sparta'nın Atina'dan yardım talebi, Ephialtes'in Areopagos reformu, Atinalı Kimon'un yardım için gittiği Sparta'dan geri çevrilmesi, Mısır'da İnaros isyanı
462/1	Atina'nın Argos, Megara ve Tesalya ile ittifakı
461	Kimon'un ostrakismos ile sürgün edilmesi
460/59	İnaros liderliğindeki Mısır isyanı ve Atina'nın isyana desteği, Kıbrıs'ın Pers hâkimiyetinden çıkarılması, Atina donanmasının Mısır seferi
459	Themistokles'in ölümü
458	Sparta'nın Doris seferi
456	Megabyksos komutasındaki Pers ordusunun Mısır'a gelişi, Aiskhylos'un ölümü

454	Atina donanmasının Mısır'da yenilmesi ve Mısır seferinin nihayetlenmesi, Delos Birliği hazinesinin Atina'ya taşınması, Kıbrıs'ın yeniden Pers hâkimiyetine girmesi, Perikles'in ostrakismos ile sürgün edilmesi
451	Kimon'un Atina'ya dönüşü, Sparta ile beş yıllık barış antlaşması yapması ve Kıbrıs seferi
450	Kimon'un ölümü
449	Kallias Barışı
448/7	Khersonesos'a Atinalı kolonistlerin yerleştirilmesi
447/6	Boiotia, Euboia ve Megara'da Atina hâkimiyetine karşı isyanlar, Parthenion Tapınağı'nın inşası, Koroneia Savaşı, Sparta'nın Attika'yı istilası
445	Sparta ve Atina arasında yapılan Otuz Yıl Barış Antlaşması
444/3	Herodotos'un Thyrioi kolonisini kuran kafile arasında yer alması
441/40-439	Samos'un isyanı ve isyanın Atina tarafından bastırılması
437	Atina'nın Amphipolis kolonisini kurması
435	Korinthos-Korkyra Savaşı
433	Atina-Korkyra ittifakı, Sybota Savaşı
433/32	Leontini, Segesta ve Rhegion'un Delos Birliği'ne dahli
432	Poteidaia isyanı
432/31	Heykeltraş Pheidias'ın ölümü
431	Peloponnesos Savaşı'nın patlak vermesi
430	Atina'da salgın hastalık (pandemi)
429	Perikles'in ölümü
427	Mytilene isyanı, Plataia'nın Sparta tarafından ele geçirilmesi
426/5	Aristophanes'in Akharneis adlı komedyasını yazması
425	Atinalı Kleon'un müttefiklerden alınan vergiyi %300 artırması, mahkemede jüri üyesi olanların ücretini 2 *obolos*'tan 3 *obolos*'a yükseltmesi, Atina'nın Pylos ve Sphakteria'yı ele geçirmesi
424	Atina'nın, Nisaia'yı, Kytheria'yı zaptı, Lakonia'ya saldırısı, Spartalı Brasidas'ın Amphipolis'i zaptı, tarihçi Thoukydides'in gıyabında yargılanarak 20 yıllığına sürgün cezasına çarptırılması
422/1	Amphipolis Savaşı, Brasidas ve Kleon'un ölümü
421	Nikias Barışı, Arkhidamos Savaşı'nın sona ermesi
418	Mantineia Savaşı, Argos-Sparta ittifakı, Argos'ta oligarşik yönetim
417	Argos'ta yeniden demokratik yönetim, Atina-Argos ittifakı
416	Hyperbolos'un ostrakismos ile sürgün edilmesi, Melos katliamı
415	Sicilya kenti Segesta'nın Selinus'a karşı Atina yardımına başvurması, Hermaların (Hermes heykelleri) tahribi, Atina'nın Sicilya seferi, yargılanmak için Atina'ya çağrılan Alkibiades'in kaçması
414	Syrakusai'da Atina kuşatması, Spartalı komutan Glyppos'un Sicilya'ya gelişi
413	Atina'nın Sicilya yenilgisi, Dekeleia Savaşı'nın başlaması
412	Atina müttefiklerinin isyanı, Sparta'nın Perslerle anlaşmaları
411	Atina'da 400'lerin devrimi, 5000'ler hükümeti, Kynossema ve Abydos savaşları
410	Kyzikos Savaşı, Atina'da demokratik hükümetin yeniden kuruluşu
409	Kolophon'un Atina donanması tarafından ele geçirilmesi
407	Alkibiades'in Atina'ya dönüşü, Lysandros'un Peloponnesos donanmasının komutanlığına atanması, Genç Kyros'un Sardeis'e gelişi
407-406	Notion ve Arginusai savaşları

405	Aigospotamoi Savaşı
405-4	Sparta'nın Atina'yı kuşatması
404	Sparta-Atina barışı, Atina'nın uzun surlarının yıkılması, Atina'da 30'lar yönetimi, Alkibiades'in Frigya'da öldürülmesi
403	Atina'daki 30'lar yönetiminin sonlandırılması
401/400	Genç Kyros'un isyanı ve Kynaksa Savaşı, Genç Kyros'un ölümü, Elis'in Sparta Kralı Agis tarafından yakılıp yıkılması
400	Tarihçi Ksenophon komutasında 10.000 paralı Yunan askerlerinin Karadeniz kıyılarına gelişi, Paralı Yunan askerlerinin Ksenophon tarafından Spartalı Thibron'a teslimi, Sparta Kralı Agis'in ölümü, Agesilaos'un Sparta Kralı seçilmesi
398	Spartalı komutan Derkylidas'ın Asia seferi ve Atarneus'u ele geçirmesi
396	Sparta Kralı Agesilaos'un Perslere karşı yapılacak savaşın komutanı olarak Lysandros ile birlikte Anadolu'ya gidişi
395	Agesilaos'un Phrygia ve Sardeis'e saldırısı, Lysandros'un Yunanistan'a dönüşü, Haliartos Savaşı ve Lysandros'un ölümü
394	Agesilaos'un Yunanistan'da patlak veren Korinthos Savaşı için geri çağrılması, Nemea Savaşı, Knidos Savaşı, Koroneia Savaşı.
393	Konon ve Pharnabazos'un Yunanistan'a gelişi, Atina'daki uzun surların yeniden inşası
392	Korinthos devrimi, Lekhaion Savaşı, Korinthos'un Argos'a ilhakı, Antialkidas ile Tiribazos arasındaki görüşmeler
391	Thibron'un seferi
390	Teleutias'ın Rodos seferi, Peiraieus'un (Pire) Sparta tarafından ele geçirilmesi, Thrasybulos'un Trakya ve Hellepontos'taki askerî faaliyetleri
389	Sparta'nın Akarnania'yı istilası, Thrasybulos'un ölümü, İphikrates ile Anaksibios arasındaki savaş
388	Antialkidas'in Hellespontos'taki askerî faaliyetleri, Sardeis'teki barış görüşmeleri
386	Kral Barışı, Sparta-Thebai Barışı
385	Sparta'nın Mantineia seferi
384	Phleious'un sürgünlerinin geri dönüşü, Atina-Khios Barışı
382	Sparta'nın Olynthos seferi (Birinci sefer), Kadmeia'nın zaptı, Pers General Tiribazos'un başarısız Kıbrıs seferi
381	Spartalı komutan Teletias'ın Olynthos'ta ölmesi, Sparta Kralı Agesipolis'in Olynthos Seferi, Agesipolis'in Ölümü
379-78	Phleious ve Olynthos'un Sparta'ya teslim olmaları, Kadmeia'nın kurtuluşu, Sparta Kralı Kleombrotos'un Boiotia'yı istilası
378	İkinci Attika-Deniz Birliği'nin kuruluşu, Sphodrias'ın saldırısı, Atina'nın Sparta'ya savaş ilan etmesi, Thebai'ın Attika Deniz Birliği'ne dahli
377	Aristoteles Kararı
376	Naksos Savaşı
375	Tegyra Savaşı, Alyzia Savaşı, Thebai'ın Phokis'i istilası
375-74	Sparta'nın Zakynthos ve Korkyra'ya seferleri
371	Leuktra Savaşı, Kral Barışı'nın Atina'da yenilenmesi
370	Pherailı Jason'un öldürülmesi, Arkadia Birliği'nin Kuruluşu, Arkadia, Boiotia ve Argos'un ittifakı
370/369	Epameinondas'in Birinci Peloponnesos Seferi, Messenia'nın özgürlüğüne kavuşması

369 Atina-Sparta ittifakı, Epameinondas'ın İkinci Peloponnesos Seferi, Pelopidas'ın Birinci Tesalya ve Makedonya Seferi

368 Euphros'un Sikyon'da iktidarı ele geçirmesi, Pelopidas'ın Pherailı Aleksandros tarafından tutuklanıp hapsedilmesi, Megalopolis'in inşası

367 Pelopidas'ın kurtuluşu, Pelopidas başkanlığındaki Thebai elçi heyetinin Pers kralına gönderilmesi

366 Pers kralınca onaylanmış barış koşullarının Thebai'da toplanan barış kongresinde reddedilmesi, Epameinondas'ın Üçüncü Peloponnesos Seferi, Thebai-Akhaia ittifakı, Samos kuşatması, Atinalı Timotheus'un Ariobarzanes'in yardımına gitmesi, Sikyonlu Euphron'un öldürülmesi, Atina-Arkadia ittifakı

365-364 Arkadia-Elis Savaşı

364 Elis, Arkadia ve Sparta ittifakı, Pelopidas'ın Tesalya seferi ve ölümü, Thebai'ın Pherailı Aleksandros'u yenmesi, Thebai-Pherailı Aleksandros ittifakı

362 Arkadia-Elis barışı, Mantineia Savaşı, Epameinondas'ın ölümü

360 Sparta Kralı Agesilaos'un ölümü, Makedonya Kralı Perdikkas'ın ölümü, II. Philippos'un tahta çıkışı

359 Atina-Makedonya ittifakı, II. Philippos'un Paionialıları yenmesi

358 II. Philippos'un Bardylis'i yenmesi, Larissalı Aleuadai ailesinin Phreai'ya karşı II. Philippos'un desteğini alması

357 Atina'nın Thebailıları Euboia'dan kovması, Makedonya-Epeiros ittifakı, II. Philippos'un Olympias ile evliliği, Müttefikler Savaşı'nın (İÖ 357-355) patlak vermesi, II Philippos'un Amphipolis'i ele geçirmesi, Atina'nın II. Philippos'a savaş ilan etmesi

356 II. Philippos'un Pydna'yı ele geçirmesi, Kutsal Savaşa yol açan ilk Phokis olayı, Atina'nın Makedonya'ya karşı Trakya krallarıyla ittifakı, İskender'in doğumu (20 Temmuz), II. Philippos Poteidaia'yı ele geçiriyor, Parmenion Kral Grabos'u yeniyor, Embata Savaşı

355 Müttefikler Savaşı'nın (İÖ 357-355) nihayetlenmesi, III. Kutsal Savaş'ın (İÖ 355-352) başlaması

354 II. Philippos'un Methone'yi ele geçirmesi

353 II. Philippos'un Trakya Seferi, Onomarkhos'un askerî başarıları, II. Philippos'un Trakya'dan dönüşü, Khares'in Sestos'u zaptı, Atinalıların Khersonesos'a kolonistlerini (*klerukhiai*) göndermesi

352 Krokos Pedion Savaşı, II. Philippos'un Tesalya Birliğine arkhon seçilmesi, Byzantion ile ittifakı

351/50 Demosthenes'in *Philippikos* adlı söylevler serisinden ilkini vermesi (Dem. IV)

349 Atina'nın Olynthos'a askerî yardım vermesi

348 Olynthos'un II. Philippos tarafından ele geçirilmesi

346 Atina'nın Yunanları savaş ve barışta birliğe davet eden kararı, Atina tarafından Makedonya başkenti Pella'ya gönderilen ilk elçi heyeti, Philokrates Barışı

345 II. Philippos'un İllyria seferleri

344 II. Philippos'un Tesalya'daki isyanları bastırması, Demosthenes'in *Philippikos* adlı söylevler serisinin ikincisini vermesi

343 Aiskhines'in yargılanması

342 Philippos'un Epeiros'a gidişi, Epeiroslu Arybbas'ı tahtından indirip Olympias'ın kardeşi Aleksandros'u tahta oturması, Atina'nın Akarnania'ya asker göndermesi, II. Philippos'un Trakya'daki savaşları ve Euboia'ya müdahalesi

342-341 II. Philippos'un Kardia'ya asker göndermesi, Trakya'daki Teres ve Kersobleptes'i yenmesi, Atina-Khalkis ittifakı, Atina'nın Oreos ve Eretria'yı zaptı, II. Philippos'un Karadeniz kıyılarına düzenlediği seferi

340 II. Philippos'un Perinthos ve Byzantion'a saldırısı, İskender'in Maidleri (*Maidoi*) yenmesi ve orada Aleksandropolis kentini kurması

339 II. Philippos'un İskit seferi, Delphoi'da Amphissa'nın bir anlaşmazlık nedeni olması, Delphoi Amphiktyonia'sının II. Philippos'u Amphissa'ya karşı yapılacak kutsal savaşın komutanı (*hegamon*) olarak ataması, Thebai-Atina ittifakı.

338 Parmenion'un Amphisa'yı zaptı, Khaironeia Savaşı, Pers Kralı IV. Artakserkses'in tahta çıkışı

337 Korinthos Birliği'nin (=Hellen Birliği) kuruluşu, Makedonya Kralı II. Phlippos'un Kleopatra ile evlenmesi

336 Makedonya Kralı II. Philippos'un öldürülmesi, İskender'in tahta çıkışı, III. Dareios'un tahta çıkışı

335 Thebai'ın İskender tarafından yakılıp yıkılması, filozof Aristoteles'in Atina'ya yerleşmesi

334 Granikos Savaşı, İyonya kentlerinde demokratik rejimlerin kurulması, Miletos ve Halikarnassos'un İskender tarafından kuşatılması

334-33 Likya, Pamphylia ve Pisidia'nın batı kesiminin İskender tarafından fethi

333 Kilikya'nın İskender tarafından fethi, İssos Savaşı

332 Tyros'un İskender tarafından fethi

331 Mısır'ın İskender tarafından fethi, İskenderiye kentinin kuruluşu, Gaugamela Savaşı, Babil'in İskender tarafından fethi, Susa'nın İskender tarafından fethi, Yunanistan'da Megalopolis Savaşı, Kral Agis'in ölümü

330 Pers Kralı III. Dareios'un ölümü

330-29 Ekbatana ve Persepolis'in İskender tarafından ele geçirilmesi

329 Baktria'nın İskender tarafından fethi

328 Sogdiana'nın İskender tarafından fethi, Kleitos ve Kallisthenes'in İskender tarafından öldürülmeleri

327-26 İskender'in Hindistan'a girişi, İndus Nehri'ni aşması, Hydaspes Savaşı, Beas'ta isyan, Malli'nin fethi

325 İskender Gedrosia'da

324 İskender'in Karmania üzerinden Susa'ya dönüşü, Opis isyanı, Hephaistion'un ölümü

323 İskender'in Babil'de ölümü, Haleflerin naiplik kurumu oluşturması, Satraplıkların paylaşımı, Lamia Savaşı'nın patlak vermesi, Atina-Aitolia ittifakı, Demosthenes'in Atina'ya dönüşü

323/2 Baktria Yunanlarının isyanı

322 Amorgos ve Krannon Savaşları, Korinthos Birliği'nin Antipatros tarafından lağvedilmesi, Perdikkas'ın Kappadokya satraplığını fethederek Eumenes'e bırakması, Atina'da oligarşik yönetimin kurulması

322/21 Mısır Satrabı Ptolemaios'un Kyrenaika'yı fethi

321 Perdikkas'ın İskender'in kız kardeşi Kleopatra ile Pisidia'da evlenmesi, Birinci Halefler Savaşı'nın başlaması, I. Ptolemaios'un Kyrenaika'yı satraplık sınırlarına dâhil etmesi, Perdikkas'ın Mısır seferi ve öldürülmesi, Krateros'un ölümü

321/20	Triparadeisos Toplantısı, Antipatros'un Kral Vekili olması
319	Antipatros'un ölümü, Polyperkhon'un Kral Vekili tayin edilmesi, Antigonos Monophtalmos'un Eumenes'i hapseden Nora Kalesi kuşatmasını kaldırması, Polyperkhon ile Kassandros arasında savaş, Ptolemaios'un Koile Syria'yı istilası
318	Antigonos, Lysimakhos, Ptolemaios ve Kassandros'un Polyperkhon'a karşı ittifak yapmaları, İkinci Halefler Savaşı'nın başlaması
318-316	Antigonos'un Eumenes'e karşı savaşı
317	Polyperkhon'un Yunan kentlerinin özgür olduklarını ilan etmesi, Atina'nın Kassandros ile antlaşması, Kassandros'un Makedonya'da Kral Vekili olması, III. Philippos Arrhidaios'un Olympias tarafından öldürülmesi
316	Eumenes'in Antigonos'a yenilmesi ve öldürülmesi, Kassandros'un Pydna'yı ele geçirmesi, Olympias'ı öldürmesi, Kassandreia ve Thessalonika kentlerinin kuruluşu, Thebai'ın Kassandros tarafından yeniden inşa edilmesi
315	Antigonos'un Seleukos'u Babil'den kovması, Lysimakhos, Ptolemaios ve Kassandros'un Antigonos'a karşı koalisyonu
315/4	Adalar (Nesiotes) Birliği'nin (Koinon) Antigonos tarafından kurulması
314	Antigonos'un Tyros'u kuşatması, Üçüncü Halefler Savaşı'nın başlaması, Tyros Bildirgesi
313	Mısır başkentinin Memphis'ten İskenderiye'ye taşınması
312	Gaza Savaşı, Seleukos'un Babil'i yeniden ele geçirmesi, Seleukos (Syria) Krallığı'nın miladının başlangıcı
311	İÖ 311 barışı
310	IV. Aleksandros ve annesi Roksane'nin Kassandros tarafından öldürülmesi, Dördüncü Halefler Savaşı'nın başlaması
309	Ksanthos, Kaunos ve Myndos'un Ptolemaios tarafından ele geçirilmesi,
308	Peloponnesos'un Polyperkhon'un denetimine girmesi, İskender'in gayrimeşru oğlu Herakles'in öldürülmesi
307	Antigonos'un Yunanistan kentlerinin özgürlüğünü tanıması, Demetrios Poliorketes'in Kassandros'tan Atina'yı alması
306	Antigonos ve oğlu Demetrios'un Kıbrıs'ı Ptolemaios'tan alması, Antigonos ve Demetrios'un "Kral" unvanını almaları
305-304	Demetrios'un başarısız Rodos kuşatması
303	Seleukos'un Maurya Kralı Çandragupta (Khandragupta) ile anlaşıp ondan aldığı savaş filleriyle Babil'e dönmesi,
302	Demetrios'un "Korinthos Birliği"ni kurması
301	İpsos Savaşı, Antigonos'un ölümü, Ptolemaios'un Koile Syria'yı ele geçirmesi, Ariarathes'in Kappadokya'ya dönüşü
300	Seleukos'un başkentini Antiokheia'ya taşıması, Ptolemaios ve Lysimakhos'un ittifakı, Demetrios ile Seleukos'un ittifakı
297-296	Kassandros'un ölümü, Demetrios'un Yunanistan'a dönüşü ve Makedonya'da Kraliyet tahtına oturması
295/4	Ptolemaios'un Kıbrıs'ı geri alması, Ege Denizi'nin bazı adalarıyla Kilikya, Pamphylia, Likya ve Karia bölgelerini sınırlarına dâhil etmesi
294	Demetrios'un Atina'yı ele geçirmesi, Atina'da oligarşik rejimin kurulması, Demetrios'un Makedonya Kralı olması
293	Demetria kentinin Makedonya'nın başkenti yapılması

292	Yunanistan'da Demetrios'a karşı isyanın patlak vermesi
287	Demetrios'un Ege Adalarındaki (Nesiotes Birliği) hâkimiyetini Ptolemaios lehine kaybetmesi
286/5	Demetrios'un Avrupa'yı oğlu Antigonos Gonatas'a bırakarak Asya'ya geçmesi, Asya'da I. Seleukos tarafından yakalanıp hapse atılması
283	Demetrios'un Antiokheia'da ölümü, Makedonya Krallığı'nın Epeiros Kralı Pyrrhos tarafından ele geçirilmesi
281	Kurupedion Savaşı ve Lysimakhos'un ölümü, I. Mithridates'in Pontos'ta Kral olması
281/80	Akhaia Birliği'nin yeniden kurulması
280	I. Seleukos'un Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmesi, Ptolemaios Keraunos'un Makedonya Kralı olması, Galatların Trakya ve Makedonya'yı istilası, Ptolemaios Keraunos'un ölümü
280-279	Galatların Delphoi yenilgisi ve Yunanistan'dan sürülmesi, Aitolialıların Soteria festivali kurmaları, Trakya'da Tylis Krallığı'nın kurulması
278/7	Galatların Anadolu'ya göçü
278/6	Antigonos Gonatas'ın Galatları Lysimakheia'da yenmesi ve Makedonya Kralı olması
274-271	Birinci Syria Savaşı
272	Pyrrhos'un Peloponnesos'u istila etmesi
271	Antigonos Gonatas Khalkis'i ele geçiriyor, Atina'da Demokhares'i onurlandıran bir kararın yayınlanması
270/268	Filler Savaşı
268/7-261	Khremonides Savaşı
264	Nikomedia kentini kuruluşu
262	Akhaia Birliği'nin Makedonya Kralı Antigonos Gonatas ile yaptığı savaştan yenik ayrılması
261	Khremonides Savaşı'nın nihayetlenmesi, Antigonos Gonatas'ın Atina'nın özgürlüğünü kente yerleştirdiği garnizonla sonlandırması, Sparta Kralı III. Kleomenes'in sürgün cezasına çarptırılması
260-253	İkinci Syria Savaşı
256/5	Atina'nın özgürlüğünü yeniden kazanması
255	Ariarathes'in (III.) "Kral" unvanını alması, Akhaia Birliği'nin strategoslarının sayılarının bire indirilmesi
241/239	I. Attalos'un Galatları yenmesi ve kraliyet unvanını alması
217	Dördüncü Syria Savaşı
215	Makedonya Kralı V. Philippos'un Kartacalı Hannibal ile ittifakı
215-205	Birinci Makedonya Savaşı
205	Syria Kralı III. Antiokhos'un Doğu seferinden başkenti Antiokheia'ya dönmesi ve "Büyük (Megas)" unvanını alarak adına eklemesi
201	III. Antiokhos'un Beşinci Syria Savaşı'nı zaferle nihayetlendirmesi
201-198	İkinci Makedonya Savaşı
198	Makedona Kralı V. Philippos'un Romalılarla yaptığı savaşta yenilmesi (II. Makedonya Savaşı), Akhaia Birliği'nin Roma denetimine girmesi
196	Korinthos'un Akhaia Birliği üyesi olması
192-190	Antiokhos Savaşı
190	Magnesia Savaşı
189	Romalıların Galatlarla yaptıkları Olympos ve Magaba savaşları

188	Apameia Barışı, Spartalıların Philopoimen komutasındaki Akhaia Birliği ordusuna yenilmesi, Peloponnesos Yarımadası'nın Akhaia Birliği sınırlarına dâhil olması
179	Pontos Kralı I. Pharnakes'in Pergamon-Bithynia ittifakına karşı savaşında yenilmesi
170/69	IV. Antiokhos'un Kıbrıs'ı fethetmesi, İskenderiye'yi ele geçirip VI. Ptolemaios'u tahtından indirmesi, Romalıların müdahalesiyle Mısır'ı terk etmek zorunda kalması
171-168	Üçüncü Makedonya Savaşı
169-167	Makabiler İsyanı
168	Pydna Savaşı
167	Tarihçi Polybios'un da aralarında bulunduğu 1000 Akhaialının esir olarak Roma'ya götürülmesi
163	Kappadokya Kralı IV. Ariarathes'in ülkesine saldıran Galatları yenmesi
149	Bithynia ve Pergamon krallıkları arasındaki düşmanlığın sona ermesi
148-146	Andriskos Savaşı, Akhaia Birliği-Roma Savaşı
146	Makedonya Eyaleti'nin kurulması, Korinthos'un Romalılar tarafından yerle bir edilmesi
133	Krallığını Romalılara vasiyetle bırakan Pergamon Kralı III. Attalos'un ölümü ve Hellenistik bir krallık olan Pergamon'un tarih sahnesinden çekilmesi
133-129	Aristonikos İsyanı
129	Syria Krallığı'nın Fırat Irmağı'nın doğusundaki topraklarını Parthlar lehine kaybetmesi
126	Asia Eyaleti'nin Kurulması
89	Pontos Kralı VI. Mithridates tarafından tahtından indirilen IV. Nikomedes'in Roma'ya gidişi ve Roma Senatosu'nun görevlendirdiği elçiler tarafından tahtına oturtulması
89-85	Birinci Mithridates Savaşı
85	Dardanos Antlaşması
80	Ptolemaios Auletes'in Romalılar tarafından tahtına oturtulması
74	Bithynia Krallığı'nın İÖ 74 yılında ölen Kral IV. Nikomedes'in vasiyetiyle Romalılar tarafından ilhak edilip Roma eyaleti (Provincia Bithynia) yapılması
74-63	Üçüncü Mihridates Savaşı
63	Seleukos (Syria) Krallığı'nın Romalılar tarafından ortadan kaldırılıp Roma eyaletinin (Syria Eyaleti) kurulması, Bithynia-Pontos Eyaletinin kuruluşu
48	VII. Kleopatra'nın Romalı Caesar tarafından Mısır tahtına oturtulması

KISALTMALAR

AA	*Archäologischer Anzeiger*
AAASH	*Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*
AAr	*Aktüel Arkeoloji*
ABWS	*Abhandlungen der Braunscheigischen Wissenshaftlischen Gessellschaft*
ACl	*L'Antiquité Classique*
AGFF	*Alexander the Great in Fact and Fiction*
AG	*Alexander the Great. The Main Proplems* (ed. G.T. Griffith), New York
AHB	*Ancient History Bulletin*
AHR	*The American Historical Rewiew*
AIBS	*Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers* (eds. J. Nieling & E. Rehm),
AILPCA	*The Achaemenid Impact on Lacal Population and Cultures in Anatolia*
AION	*Annali, Istituto Orientale di Napoli*
AJA	*American Journal of Archaeology*
AJAH	*American Journal of Ancient History*
AJPh	*American Journal of Philology*
AM	*Archaia Macedonia*
Anc. Soc.	*Ancient Society*
ANRW	*Aufstieg und Niedergang der römischen Welt,* Berlin-New York.
AR	*Archaeological Reports*
ATDD	*Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*
AÜSBFD	*Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*
AW	*Ancient World*
AY	*Antik Yunan,* ed. U. Eco ((çev. L. T. Basmacı)
BCAM	*Brill's Companion to Ancient Macedon Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC-300 AD* (ed. R. J. Lane Fox), Leiden-Boston
BMC	*A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*
CAAPE	*Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires. The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History* (ed. I. Carradice), Oxford
CAH	*The Cambridge Ancient History, Cambridge*
CAM	*A Companion to the Ancient Macedonia* (ed. J. Roisman-I. Worthington), Wiley-Blackwell
CCAP	*The Cambridge Companion to the Age of Pericles*
CCH	*The Cambridge Companion to Herodotus* (eds. C. Dewald-J. Marincola), Cambridge
CG	*Classical Greece 500-323 BC* (ed. R. Osborne), Oxford

CHI	*The Cambridge History of Iran* (ed. I. Gershevitch), Cambridge
CPh	*Classical Philology*
CQ	*Classical Quarterly*
CR	*Classical Review*
CS	*A Companion to Sparta* (ed. A. Powell), Wiley Blackwell, West Sussex
CSCA	*California Studies in Classical Antiquity*
CHW	*A Companion to the Hellenistic World*
DSO	*Demosthenes. Statesman and Orataor* (ed. Ian Worthington), New York-Londra
DTCFD	*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*
EY	*Eskiçağ Yazıları* (eds. V. Çelgin, *et al.*), İstanbul
GHI	*Greek Historical Inscriptions.*
GMP	*Greece, Macedon and Persia* (eds. T. Howe, E.E. Garvin, G. Wrightson), Oxford-Philedelphia
GRBS	*Greek, Roman and Byzantine Studies*
HHC	*Hellenistic History and Culture* (ed. P. Green), Berkeley-Londra
Hoplites	*Hoplites. The Classical Greek Battle Experience* (ed. V. D. Hanson) Londra-New York 1993 (1991[1])
HPW	*Herodot und das Persische Weltreich*
HS	*History Studies*
HSCPh	*Harvard Studies in Classical Philology*
HZAG	*Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*
IA	*Iranica Antiqua*
IAW	*Imperialism in the Ancient World* (eds. Garnsey-Whittaker), Cambridge-Londra-Melbourne
IG	*Corpus Inscriptionum Graecorum* (ed. A. Boeckhius). Berlin 1825-
JAOS	*Journal of the American Oriental Society*
JHS	*Journal of Hellenic Studies*
JNES	*The Journal of Near Eastern Studies*
JRGS	*Journal of the Royal Geographical Society*
MA	*Mediterranean Archaeology*
MG	*Macedonia and Greece in the Late Classical and Early Hellenistic Times* (eds. B. Barr-Sharrar-E.N. Borza), Washington
MJH	*Mediterranean Journal of Humanities: Akdeniz Insani Bilimler Dergisi*
MSJM	*Mount Sinai Journal of Medicine*
MÜSBED	*Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*
NC	*The Numismatic Chronicle*
Oreintalia	*Orientalia Iosephi Tusci Memoriae Dicata* (ed. G. Gnoli-L. Lanciotti), Rome
ÖÇA	*Ömer Çapar'a Armağan* (eds. T. Yiğit, M. Ali Kaya, A. Sina), Ankara
Persler	*Persler. Anadolu'da Kudret ve Görkem* (Ed. N. Tekdemir), İstanbul
PM	*Political Memory in and after the Persian Empire* (eds. J. M. Silverman and Caroline Wae-gerzeggers), Atlanta

PP	*La Parola del Passato*
PPr	*Past ve Present*
QUCC	*Quaderni Urbinati di Cultura Classica, New Series*
RE	*Pauly-Wissowa, Realencyclopadie des classischen Altertumswissenscaft,* Stuttgart
RMPh	*Rheinisches Museum für Philologie*
RO *GHI*	*Greek Historical Inscriptions, 404-323 BC* (eds. P.J. Rhodes and R. Osborne), Oxford 2003.
SEG	*Suplementum Epigraphicum Graecum,* I-XXV (1923-), Leiden-Amsterdam.
SM	*Schweizer Münzblatter*
Syll[3]	*Sylloge Inscriptionum Graecarum I-IV* (ed. W. Dittenberger, vd). Leipzig 1915-1924.
TAD	*Tarih Araştırmaları Dergisi*
TE	*Transitions to Empire: Essays in Greco-Roman History, 360-146 B.C., in honor of E. Badian (eds.* R.W. Wallace-E.M. Harris), Londra
TİD	*Tarih İncelemeleri Dergisi*
TB	*Tarihin İçinden. Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan* (ed. A. Erdoğru), İstanbul.
TOD	*Tarih Okulu Dergisi*
Tod *GHI*	M. N. Tod, *Greek Historical Inscriptions I-II,* Oxford 1946-1948.
UBS	*3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*
VDA	*Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin/Sencer Şahin Anısına Yazılar* (eds. B. Takmer, E.N. Akdoğu Arca, N. G. Özdil), İstanbul
VGH	*Ventures into Greek History*
WO	*Die Welt des Orients*
YCS	*Yale Classical Studies*
ZA	*Ziva Antika*
ZfA	*Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*

BİBLİYOGRAFYA

Antik Edebî kaynaklar

(Ael. Arist.) P. Aelius Aristides. *The Complete Works*, Vols. I-II (transl. C. A. Behr), Leiden 1981-1986.

(Aelian. *VH*) (Aelianus, *Varia Historia)*. Claudius Aelianus, *Various History* (transl. T. Stanley) Londra 1665.

(Aen. Tac.) (Aeneas Tacticus). *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander* (transl. J. Henderson), Londra 2007.

(Aiskh. *Per.)* (Aiskhylos, *Persai*). Aeschylus, *Suplieant, Maidens, Persians, Prometheus, Seven Against Thebes*, vol. I. (transl. H. W. Smyth), Londra 1922.

(Aiskhin.) Aiskhines, *Against Timarkhus, On the Embassy, Against Ctesiphon.* Şurada: *The Speeches of of Aeschines* (transl. C. D Adams), Londra 1978.

(Andok. *Myst.*) (Andokides, *peri ton Mysterion*). Andocides, *On the Misteries.* Şurada: *Minors Attic Oratores*, vol. I (transl. K. J. Maidmentiscours), 325-453, Loeb, Londra 1955.

(App. *BC*) (Appianus, *Bella Civilia*). *Appian's Roman History I-IV,* (transl. H. White), Cambridge 1912-1913.

(App. *Maked.*) (Appianos, *Makedonikes*). *Appian's Roman History I-IV,* (transl. H. White), Cambridge 1912-1913.

(App. *Syr.*) (Appianos, *Syriake*). *Appian's Roman History I-IV,* (transl. H. White). Cambridge 1912-1913.

(Arist. *Ath. Pol.*) (Aristoteles, *Athenaion Politeia*). Aristotle, *The Athenian Constitution, The Eudemian, Ethics on Virtutes and Vices* (tranl. H. Rackham.), Londra 1935.

(Arist. *Pol.*) (Aristoteles, *Politika*). Aristotle, *Politics* (transl. H. Rackham.), Londra 1959.

(Arist. *Oikon.*) (Aristoteles, *Oikonomika*). Aristotle, *Oeconomica and Magna Moralia* (transl. G.C. Armstrons), Loeb, Londra 1969).

(Arist. *Rhet.*) (Aristoteles, *Rhetorike*). Aristotle, *Rhetorica ad Alexandrum* (transl. H. Rackham), Londra 1957.

(Aristoph. *Akhar.*) (Aristophanes, *Axarneis*). Aristophanes, *The Acharnians, The Clouds, The Knights, The Wasps* (transl. B.B. Rogers), Londra 1930.

(Aristoph. *Hipp.*) (Aristophanes, *Hippeis*). Aristophanes, *The Acharnians, The Knights, The Clouds, The Wasps* (translat. B.B. Rogers, Londra 1930.

(Aristoph. *Lys.*) (Aristophanes, *Lysistrata*). Aristophanes, *The Lysistra, The Thesmophoriazusae, The Ecclesiazusae, The Plutus* (transl. B.B. Rogers), Londra 1976.

(Aristoph. *Eir.*) (Aristophanes, *Eirene*). Arstophanes, *The Peace, The Birds, The Frogs* (transl. B.B. Rogers), Londra 1927.

(Arr. *Anab.*) (Arrianos, *Anabasis Alexandrou*). Arrian, *Anabasis of Alexander,* Books I-IV (transl. E. I. Robson) Londra 1967.

(Arr. *perip.*) (Arrianos, *Peripulos*). Arrian. *Periplus Ponti Euxini. The Tradition of the Minor Greek Geographers* (Ed. A. Diller), Lancaster-Oxford 1952.

(Athen. *Deip.*) (Athenaios, *Deipnosophistai*). Athenaius, *The Deipnosophists of Atheneus of Naucratis* (transl. C. B. Gluck), Londra 1951.

(Cic. *Div.*) (Cicero, *de Divinatione*). Cicero, *On Old Age; Divination* (transl. W. A. Falconer), London 2001.

(Curt.) Curtius Rufus, *Historia Alexandri Magni Macedonis* (=*Quintus Curtius Rufus*, ed. & transl. J. C. Rolfe), Londra 1946.

(Dem. *Exord.*) (Demosthenes, *Exordia*). *Orations* LX-LXI (*Funeral Speech, Letters, Exordia, Erotic Essay*, transl. N. W. De Witt-N.J. de Witt), Londra 2004.

(Dem. *Rhod.*) (Demosthenes, *De Rhodiorum Libertate*). Demosthenes, *Orations* I-XX (*Olynthiacs, Philippics, Halonnesus, Minor Public Orations, Speech Against leptines, De Corana, de Falsa Legatione*, transl. J. H. Vince), Londra 1999.

(Dem. *Phil.*) Demosthenes, *Philippics* (transl. W. C. Ker), London 1958.

(Dein. *Demost.*) (Deinarkhos, *in Demosthenes*): Dinarchus, *Against Demesthenes* (Dinarchi Orationes cum fragmentis: ed. N.C. Conomis), Leipzig 1975.

(Dio) (Cassius Dio, *Rhomaika*) Cassius Dio, *Roman History*, I-IX (transl. E. Carry), Londra 1914-1927.

(Dio Chrys. *Orat.*) (Dio Chrysostomus, *Orationes*). Dio Chrysostom, *Discourses*, vols. III-V (transl. J. W. Cohoon-H. L. Crosby), London 1940.

(Diod.) (Diodorus Siculus, *Bibliotheke Historike*). *Diodoros of Siciliy* (transl. C. H. Oldfather), Londra 1947.

(Diog. Laert.) Diogenes Laertios, *Lives of Eminent Philosopers*, I-II (transl. R. D. Hicks), New York-Londra.

(Dion. Hal.) (Dionysios Halikarnasseos, *Rhomaikes Arkhaiologias*). *The Roman Antiquites of Dionysius Halicarnassus*, I (transl. E. Carry), Londra 1960.

(Eust. *In Dion.*) (Eustathius, *Commantarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem*). *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commantarii ad Homeri Iliadem Pertinentes*, Vols. I-IV (ed. M. van der Valk), Leiden 1971-1987.

(*FGrH*) *Die Fragmente der griechischen Historiker*, I-XV (ed. F. Jacoby), Berlin-Leiden 1923-

(Front. *Str.*) (Frontinus, *Strategematon). Iuli Frontini Strategematon. The Strategems and the Aqueducts of Rome* (transl. C. E. Bennett), Londra-New York 1925.

(*Hell. Oxy.*) *Hellenica Oxyrhynchia* (transl. P. R. McKechnie-S. J. Kern), Londra 1993.

(Hesychius) (Hesychius Alexandrinus), *Hesychii Alexandrini lexicon*, Vols. I-II (ed. K. Latte), Munksgaard, 1953-1966, Vols. III-IV (ed. M. Schmidt), Amsterdam 1962-1965.

(Hrdt.) (Herodotos, *Historiai*). Herodotus, vols. I-IV (transl. A. D. Godley), Londra-New York, 1922, 1975 (*Herodot Tarihi.* Çev. M. Ökmen. Ankara 1979).

(Isok. *Antid.*) (Isokrates, *Antidosis*). *Isocrates,* vol. II: *to the Peace, Areopagitis, Against the Sophists, Antidosis, Panathenaicus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1929.

(Isok. *Areop.*) (Isokrates, *Areopagitikos*). *Isocrates,* vol. II: *to the Peace, Areopagitis, Against the Sophists, Antidosis, Panathenaicus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1929.

(Isok. *Arkh.*) (Isokrates, *Arkhidomos. Isocrates,* vol. I: *to Domenicus, to Nicocles, Nicocles or the Cyprians, Panegyricus, to Philip, Archidamus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1928.

(Isok. *Eiren.*) (Isokrates, *Peri Eirenes*). *Isocrates,* vol. II: *to the Peace, Areopagitis, Against the Sophists, Antidosis, Panathenaicus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1929.

(Isok. *Panath.)* (Isokrates, *Panathenaicus*). *Isocrates,* vol. II: *to the Peace, Areopagitis, Against the Sophists, Antidosis, Panathenaicus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1929.

(Isok. *Paneg.*) (Isokrates, *Panegyrikos*). *Isocrates,* vol. I: *to Domenicus, to Nicocles, Nicocles or the Cyprians, Panegyricus, to Philip, Archidamus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1928.

(Isok. *Phil.*) (Isokrates, *Philippos*). *Isocrates,* vol. I: *to Domenicus, to Nicocles, Nicocles or the Cyprians, Panegyricus, to Philip, Archidamus* (transl. G. Norlin), Londra-New York 1928.

(Joseph. *AJ*) (Flavius Josephus, *Ioudaikes Arkhaiologias/Antiquitates Judaecae*). Flavius Josephus, *Jewish Antiquities*, IV-IX (transl. H. St. J. Thackeray), Londra-Cambridge 1961.

(Just.) (Marcus Julianus Justinus, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*). Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus* (transl. J.C. Yardley), Atlanta 1994.
(Kall. *Artem.*) (Kallimakhos, *Hymnnus eis Artemin*). Callimachus, *Hymns and Epigram. Lycophron, Aratus* (transl. A. W. Mair), Londra-New York 1921.
(Ksen. *Anab.*) (Ksenophon, *Anabasis*). Ksenophon, *Anabasis*, Books I-VII (transl. C. L. Brownson), Londra 1961.
(Ksen. *Hell.*) (Ksenophon, *Hellenika*). Ksenophon, *Hellenica* (transl. C. L. Brownson), Londra 1961.
(Ksen. *Kyr.*) (Ksenophon, *Kyropaidia*). Ksenophon, *Cyropaedia* (transl. W. Miller), Londra 1947.
(Ksen. *Oec.*) (Ksenophon, *Oikonomikos*). Ksenophon, *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apologia* (transl. E.C. Marchant-O.J. Todd), Londra-New York 1997.
(Ktes. *Per.*) (Ktesias, *Persika*). *Ktesias' History of Persia: Tales of the Orient* (transl. L. Lewellyn-J. Rabson), Londra-New York 2010.
(Liv.) Livius, *Ab Urbe Condita* (=*Livy, from the founding of the City* (transl. E. T. Page), Londra 1961.
(Lys. *Epitaph.*) (Lysias, *Epitaphios*). Lysias, *Epitaphios/Funeral Oration* (transl. W.R.M. Lamb), Londra 1967.
(Manet. *Aeg*) (Manetho, *Aegyptiaka*). *Manetho* (transl. W.G. Waddell), Londra 1964.
(Mem.) Memnon, *Herakleia Pontike Tarihi* (çev. M. Arslan), İstanbul 2007.
(*Marm. Par.*) (*Marmorum Parium*). *The Parian Marble* (transl. G. Newing), Asmolean Museum, Oxford.
(Nep. *Ages.*) (Cornelius Nepos, *Agesilaus*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Alc.*) (Cornelius Nepos, *Alcibiates*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Arist.*) (Cornelius Nepos, *Aristides*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Chap.*) (Cornelius Nepos, *Chabrias*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Cim.*) (Cornelius Nepos, *Cimon*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Dat.*) (Cornelius Nepos, *Datames*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Epam.*) (Cornelius Nepos, *Epameinondas*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Iphic.*) (Cornelius Nepos, *Iphicrates*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Lys.*) (Cornelius Nepos, *Lysander*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Milt*) (Cernelius Nepos, *Miltiades*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966
(Nep. *Paus.*) (Cornelius Nepos, *Pausanias*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Pel.*) (Cornelius Nepos, *Pelopidas*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nep. *Tim.*) (Cornelius Nepos, *Timotheus*). Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* (transl. J. C. Rolfe). Cambridge 1966.
(Nonn. *Schol.*) (Pseudo Nonnus, *Scholia Mythologia*). *Pseudo Nonniani in IV Orationes Gregorii Nazianzeni Commantarii* (ed. J. Nimmo Smith), Corpus Christiani Series Graeca, Turnhout: Brepols 1992.

(Oros.) (Orosius, *Historiarum Adversus Paganos Libri VII*). Orosius, *Seven Books of History against the Pagans* (transl. I. W. Raymond), New *York 1936.*
(Pap. Oxyr.) *Papyri Oxyrhyncus* (translation and Notes by B.P. Greenfell-A.S. Hunt), Londra 1919.
(Paus.) Pausanias, *Hellados Periegesos* (Description of Greece. Çev. W. H. S. Jones). Londra 1954.
(Philost. *Apoll.*) (Philostratus, *Apollonius*). Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana*, Vols. I-II (transl. F.C. Conybeare), Londra-New York 1912.
(Plin. *NH.*) (Plinius, *Naturalis Historia*) Pliny, *Natural History*, vol. II (transl. H. R. Rackham), Londra 1961.
(Plat. *Gorg.*) (Platon, *Gorgias*), Plato, *The Diologues of Plato*, vol. I: *Euthypero, Apology, Crito, Meno, Gorgias, Menexenus* (transl. R. E. Allen), New Haven-Londra 1984.
(Plat. *Leg/Nom.*) (Platon, *Nomoi*). Plato, *Laws*, vols. I-II (transl. R. G. Bury), Londra-New York 1961-1926.
(Plat. *Meneks*) (Platon, *Meneksenus*), Plato, *The Diologues of Plato*, vol. I: *Euthypero, Apology, Crito, Meno, Gorgias, Menexenus* (transl. R. E. Allen), New Haven-Londra 1984.
(Plut. *Ages.*) (Plutarkhos, *Agesilas*). *Plutarch's Lives*, Vol. V: *Agesilaus and Pompey, Pelopidas and Marcelus*, (transl. B. Perrin), Londra 1955.
(Plut. *Alex.*) (Plutarkhos, *Alexandros*). *Plutarch's Lives*, Vol. VII: *Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar*, (transl. B. Perrin), Londra 1967.
(Plut. *Alk.*) (Plutarkhos, *Alkibiades*). *Plutarch's Lives*, Vol. IV: *Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla*, (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Plut. *Ant.*) (Plutarkhos, *Antonius*). *Plutarch's Lives*, Vol. IX: *Demetrius and Antonius, Pyrrhus and Caius Marius* (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Plut. *Arat.*) (Plutarkhos, *Aratus*). *Plutarch's Lives*, vol. XI: *Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho* (transl. B. Perrin), Londra 1954.
(Plut. *Arist.*) (Plutarkhos, *Aristeides*). *Plutarch's Lives*, Vol. II: *Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus* (transl. B. Perrin), Londra 1968.
(Plut. *Artax.*) (Plutarkhos, *Artakserkses*). *Plutarch's Lives*, vol. XI: *Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho* (translat. B. Perrin), Londra 1954.
(Plut. *Camil.*) (Plutarkhos, *Camillus*). *Plutarch's Lives.* Vol. II: *Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major-Cimon and Lucullus*, (transl. B. Perrin), Londra 1968.
(Plut. *Dem.*) (Plutarkhos, *Demosthenes*). *Plutarch's Lives*, Vol. VII: *Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar*, (transl. B. Perrin), Londra 1967.
(Plut. *Demetr.*) (Plutarkhos, *Demetrios*). *Plutarch's Lives*, Vol. IX: *Demetrius and Antonius, Pyrrhus and Caius Marius* (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Plut. *Eum.*) (Plutarkhos, *Eumenes*). *Plutarch's Lives*, Vol. VIII: *Sertorius and Eumenes, Phokion and Cato the Younger*, (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Plut. *Phok.*) (Plutarkhos, *Phokion*). *Plutarch's Lives*, Vol. VIII: *Sertorius and Eumenes, Phokion and Cato the Younger*, (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Plut. *Gal.*) (Plutarkhos, *Galba*). *Plutarch's Lives*, vol. XI: *Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho* (transl. B. Perrin), Londra 1954.
(Plut. *Lys.*) (Plutarkhos, *Lysandros*). *Plutarch's Lives*, Vol. IV: *Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla*, (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Plut. *Nik.*) (Plutarkhos, *Nikias*). *Plutarch's Lives.* Vol. III: *Pericles and Fabius Maximus-Nicias and Crassus* (transl. B. Perrin), Londra 1932.
(Plut. *Per.*) (Plutarkhos, *Pericles*). *Plutarch's Lives.* Vol. III: *Pericles and Fabius Maximus-Nicias and Crassus* (transl. B. Perrin), Londra 1932.

(Plut. *Them.*) (Plutarkhos, *Themistokles*). *Plutarch's Lives*, Vol. II: *Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major-Cimon and Lucullus*, (transl. B. Perrin), Londra 1968.
(Plut. *Thes.*) (Plutarkhos, *Theseus*). *Plutarch's Lives*. Vol. I: *Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola* (transl. B. Perrin), Londra 1967.
(Plut. *Mor*) [Plutarkhos, *Moralia* (=Ethika)]. *Plutarch's Moralia*, IV (transl. F. C. Babbitt), Londra 1962.
(Plut. *Pel.*) (Plutarkhos, *Pelopidas*). *Plutarch's Lives*, Vol. V: *Agesilaus and Pompey, Pelopidas and Marcelus*, (transl. B. Perrin), Londra 1955.
(Plut. *Pyrr.*) (Plutarkhos, *Pyrrhos*). *Plutarch's Lives*, Vol. IX: *Demetrius and Antonius, Pyrrhus and Caius Marius* (transl. B. Perrin), Londra 1959.
(Polyain.) (Polyainos, *Strategemata*). *Polyaenus's Stratagems of War* (transl. F.R.S. Shepherd), Londra 1796.
(Polyb.) (Polybios, *Historiai*). Polybius, *The Histories* (transl. W.R. Paton), Cambridge-Londra 1998.
Schol. Dem. (Scholia in Demosthenem. *Scholia in Demosthenem* (scholia vetera), Ed. M. R. Dilts, vol. I-II, Leipzig 1983-1986, 14-235; 1-384.
(Senec. *Epis.*) (Seneca, *Epistulae*), Seneca, *ad Lucilium Epistulae Moralae*, vols. I-III (transl. R. M. Gummere), Londra 1925.
(Skyl. *Perip.*) (Skylaks, *periplus Scylacis*). Scylax, *Perilus Scylacis* (ed. K. Müller), Geographici Graeci Minores, vol.1, Paris 1990.
(Steph. Byz.) (Stephanos Byzantios, *Ethnika*). *Stephani Byzantii Ethnikon* (ed. A. Westermann), Libsae 1839.
(Strab.) (Strabon, *Geographika*). *The Geography of Strabo*, vols. V-VI (Books: XI-XIV). Transl. by H. L. Jones. Londra 1961-1962 (The Loeb Classical Library). *Antik Anadolu Coğrafyası-Geographika*: XII-XIV. Çev. A. Pekman). İstanbul 1993.
(Suda) (Suda-Suidas, *Sudiae Lexicon*). *Suidae Lexicon, vols. I-IV* (ed. Ada Adler), Leipzig 1928-1971.
(Tac. *Ann.*) (Tacitus, *Annales*). Tacitus, *The Annales* (transl. J. Jackson), Londra 1969.
(Thuk.) Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Vol. 1 (transl. Ch. Forster Smith), Londra 1956.
(Vel. Pat.) (Velleius Paterculus, *Historia Romana*). Velleius Paterculus, *Roman History* (transl. F. Shipley), Londra 1992.

Günümüz Kaynakları

(Adler-Tuffin 2002) W. Adler-P. Tuffin, *The Chronography of George Synkellos: A Byzantine Chronicle of Universal History from the Creation*, Oxford 2002.
(Adson 2003) E.M. Adson, "The Dating of Perdikkas' Death and the Assembly at Triparadeisus, *GRBS* 43/4 (2003), 373-390.
(Anderson 1974) J. K. Anderson, "The Battle of Sardis in 395 B.C", *CSCA*, 7 (1974), 27-53.
(Andreou 1996) S. Andreou, M. Fotiadis, K. Kotsakis, "Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece", *AJA* 100 (1996), 537-597.
(Andrewes 2006) A. Andrewes, "The Spartan Reseurgence". Şurada: *CAH*V (eds. D. M. Lewis *et al*), Cambridge 2006, 464-498.
(Andrewes 1982) A. Andrewes, "Notion and Kyzikos: The Sources Compared", *JHS* 102 (1982), 15-25.
(Andronikos 1984) M. Andronikos, *Vergina. The Royal Tombs and the Ancient City*, Atina 1984.

(Anson 2014) E. M. Anson, *Alexander's Heirs: The Age of the Successors*, Malden 2014.
(Anson 2013) E.M. Anson, *Alexander the Great. Themes and Issues*, Londra and New York 2013.
(Anson 2010) E. M. Anson, "The Introduction of the SARISA in Macedonian Warfare", *Anc. Soc.* 40 (2010), 51-68.
(Adson 1986) E. M. Anson, "Diodorus and the Date Triparadeisus", *AJPh.* 107 (1986), 212-213.
(Akşit 1983) O. Akşit, *Manisa Tarihi* (*Magnesia ad Sipylum*). *Başlangıçtan MS 395 Yılına Kadar*, İstanbul 1983.
(Antela-Bernárdez 2012) B. Antela-Bernárdez, "Philip and Pausanias: A Deadly Love in Macedonian Politics." *CQ*, 62/ 2 (2012) 859-861.
(Archibald 2006) Z.H. Archibald, "Thracians and Scythians". Şurada: *CAH*VI (eds. D.M. Lewis *et al.*), Cambridge 2006, 444-475.
(Arslan 2017) M. Arslan, "İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi. Antikçağ Tarihine Yön Veren Bir Muharebenin Portresi". Şurada: *Persler.* (edit. N. Tekdemir), İstanbul 2017, 136-161.
(Arslan 2011) M. Arslan, "Alkibiades'in Kalkhedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları". Şurada: *Özsait Armağanı* (eds. H. Şahin, E. Konyar, G. Ergin), 9-22.
(Arslan 2010) M. Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi. Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul 2010.
(Arslan 2007) M. Arslan, *Mithridates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007.
(Asmonti 2015) L. Asmonti, *Athenian Democracy. A Sourcebook*, Londra-Sydney 2015.
(Atkinson 1994) J.E. Atkinson, *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni: Books 5 to 7.2*, Amsterdam 1994.
(Austin 2006) M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge 2006.
(Bäbler 2021) B. Bäbler, "Whose 'Glory of Alexandria'? Monuments, Identities, and the Eye of the Beholder". Şurada: *Alexandria* (eds. B. Schliesser, et al.), Mohr Siebeck Tübingen 2021, 29-48.
(Badian 1993) E. Badian, *From Plataea to Potidaea. Studies in the Historiography of the Pentecontaetia*, Baltimore-Londra 1993.
(Badian 1982) E. Badian, "Greeks and Macedonians". Şurada: *MG* (1982), 33-51.
(Badian 1961) E. Badian, "Harpalus". *JHS* 81 (1961) 16-43.
(Bakır 2003) T. Bakır, "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anatolia* 25 (2003), 1-26.
(Balcer 1995) J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 B.C.*, Konstanz 1995.
(Balcer 1988) J. M. Balcer, "Persian occupied Thrace (Skudra)". *Historia* 37 (1988) 1-21.
(Balcer 1972) J. M. Balker, "The Date of Herodotus IV.1 Dareius' Scythian Expedition". *HSCPh* 76 (1972) 99-132.
(Barkworth 1993) P. R. Barkworth, "The Organization of Xerxes' Army", *IA* XXVII (1993), 149-167.
(Barron 2006) P.R. Barron, "The Liberation of Greece", *CAH* IV (eds. J. Boardman *et al.*), Cambridge 2006, 592-622.
(Baynham 1998) E. Baynham, *Alexander the Great. The Unique History of Quintus Curtius*, Ann Arbor 1998.
(Bean 2009) G. E. Bean, *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi* (çev. P. Kurtoğlu), İstanbul 2009.

(Bean 1998) G. E. Bean, *Anadolu'da Likya Bölgesi* (çev. H. Kökten), İstanbul 1998.
(Bean 1997) G. E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyılar* (çev. İ. Delemen-S. Çokay), İstanbul 1997.
(Bean 1995) G. E. Bean, *Eskiçağda Ege Bölgesi* (çev. İ. Delemen), İstanbul 1995.
(Bennett-Roberts 2009) B. Bennett-M. Roberts, *The Wars of Alexander's Successors, 323-281 BC*, vols. I-II, Barnsley 2008 ve 2009.
(Berger 1975) P. R. Berger, "Der Kyros-Zylinder mit dem Zusatzfragment BIN II Nr. 32 und die Akkadischen Personennamen im Danielbuch", *ZfA* 64 (1975), 192-234.
(Berve 1926) H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, vols. I-II, Munih 1926.
(Bettalli 2018) M. Bettalli, "Arkaik Dönem'de Atina, Peloponnesos Savaşı, Makedonya'nın Yükselişi". Şurada: *AY* (İstanbul 2018[2]), 106-153.
(Bettalli 2018) "Hellenistik Krallıklar-Yeni Bir Dünyada Eski Yunanistan". Şurada: *AY* (İstanbul 2018[2]), 199-218.
(Billows 1990) R. A. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley-Londra 1990.
(BMC) P. Gardner, *A Catalogue of the Greek Coins in The British Museum. The Seleukid Kings of Syria* (ed. R.S.Poole), Londra 1878.
(Bloedow 1990) E. F. Bloedow, "The Siege of Tyre in 332 BC: Alexander at the Crossroads in His Career", *PP*, 301 (1990), 255-293.
(Boedeker 2007) D. Boedeker, "Athenian Religion in the Age of Pericles". Şurada: *CCAP* (ed. L. J. Samons), Cambridge 2007, 46-69.
(Borza 1992) E. N. Borza, *In the Shadow of Olympus. The Emergence of Macedon*, Princeton 1992.
(Borza 1993) E.N. Borza, "The Philhellenism of Archelaus", *AM* 5/1 (1993), 237-44.
(Bosworth 2006) A. B. Bosworth, "Alexander the Great". Şurada: *CAH* VI (ed. D. M. Lewis *et al.*), Cambridge 2006, 791-875.
(Bosworth 2005) A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri. Fetih ve İmparatorluk.* (çev. H. Çalışkan). Ankara 2005.
(Bosworth 2002) A. B. Bosworth, *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford 2002.
(Bosworth 1988) A.B. Bosworth, *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great.* Cambridge 1988 (Türkçe çev. 2005).
(Bosworth 1993) A.B. Bosworth, "The Humanitarian Aspect of the Melian Dialogue", *JHS* 113 (1993), 30-44.
(Boteva 2011) D. Boteva, "Re-reading Herodotus on Persian Campaigns in Thrace". Şurada: *HPW* (Eds. R. Rollinger *et al.)* Wiesbaden 2011, 735-759.
(Boyana 2007) H. Boyana, "Delos Birliğinin Anayası ve Atina Hegemonyası", *TİD* XXII/2 (2007), 11-20.
(Boyana 2006) H. Boyana, "Vergi Listelerine Göre Attika-Delos Deniz Birliği ve İonia ile İlişkiler", *TİD* 21/1 (2006), 19-48.
(Braun 2006) T. F. R. G. Braun, "The Greeks in the Near East". Şurada: *CAH* III/3 (eds. J. Boardman-N.G.L. Hammond), Cambridge 2006, 1-31.
(Braund 2005) D. Braund, "After Alexander: The Emergence of the Hellenistic World, 323-281". Şurada: *CHW* (ed. A. Erskine), Blackwell Publishing 2005, 19-34.
(Brennan 2020) S. Brennan, *Onbinlerin İzinde: Adım Adım Türkiye, Suriye ve Irak* (çev. N. Naiboğlu), İstanbul 2020.
(Brennan 2012) S. Brennan, "Mind the Gap: A 'Snow Lacuna' in Xenophon's *Anabasis*?". Şurada: *Xenophon: Ethical Principles and Historical Enquiry* (eds. F. Hodden-C. Tuplin), Leiden-Boston 2012, 307-340.

(Brennan 2005) S. Brennan, *In the Tracks of the Ten Thousand: A Journey on Foot through Turkey, Syria and Iraq*, Londra 2005 (Türkçe çev. Brennan 2020)
(Brice 2009) T. Brice, *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Londra-New York 2009.
(Briant 2002) P. Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire* (transl. P. T. Daniels), Winona Lake-Indiana Esenbrauns 2002.
(Brosius 2006) M. Brosius, *Persians. An Introduction.* Londra-New York.
(Brosius 2000) M. Brosius, *The Persian Empire from Cyrus II to Artaxerxes I*, Londra 2000.
(Broughton 1951) T.RS. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, New Yok 1951.
(Brunt 1983) P. A. Brunt, "Alexander's Macedonian Cavalry", *JHS* 83 (1983) 27-46.
(Brunt 1965) P.A. Brunt, "Spartan Policy and Strategy in the Archidamian War", *Phoenix* 19/4 (1965), 255-280.
(Brunt 1953) P. A. Brunt, "The Hellenic League against Persia", *Historia* 2 (1953), 135-63.
(Buck 1998) R. J. Buck, *Thrasybulus and the Athenian Democracy. The Life of an Athenian Stateman*, Stuttgart 1998.
(Buck 1994) R. J. Buck, *Boiotia and the Boiotian League, 432-371 B.C.*, Alberta 1994.
(Buck 1979) R. J. Buck, *A History of Boeotia (Classiacal)*, Alberta 1979.
(Buck 1974) R. J. Buck, "Boeotarchs at Thermophylae", *CPh* 69/1 (1974), 47-48.
(Buck 1972) R. J. Buck, "Formation of the Boeotian League", *CPh* 67/2 (1972), 94-101.
(Buck 1965) R. J. Buck, "The Reforms of 487 B.C. in the Selection of Archons", *CPh* 60 (1965), 96-101.
(Buckler 2003) J. Buckler, *Aegean Greece in the Fourth Century BC*, Leiden-Boston 2003.
(Buckler 1989) J. Buckler, *Philip II and the Sacred War*, Leiden, New York-Köln 1989.
(Buckler 1980) J. Buckler, *The Theban Hegemony 371-362 BC*, Londra 1980.
(Buckley 2010) T. Buckley, *Aspects of Greek History 750-323 BC. A Source Based Approach*, Londra-New York 2010.
(Burn 1984) A. R. Burn, *Persia and the Greeks*, Londra 1984 (2nd ed.).
(Burn 1962) A. R. Burn, *Persia and the Greeks the Defence of the West, c. 546-478 B.C.*, Londra 1962.
(Bury 1897) J. B. Bury, "The European Expedition of Darius". *CR* 11/6, 1897, 277-282.
(Cahill 2010) N. D. Cahill, "Sardeis'te Pers Tahribi/The Persian Sack of Sardeis". Şurada: *Lydialılar ve Dünyaları* (ed. N. Cahill, İstanbul 2010), 339-362.
(Cahill-Kroll 2005) N.D. Cahill-J.H. Kroll, "A New Archaic Coin Finds at Sardeis", *AJA* 109 (2005), 589-617.
(Cameron 1936) G. G. Cameron, *History of Early Iran*, Chicago 1936.
(Cameron 1943) G. G. Cameron, "Darius, Egypt, and the 'Lands Beyond the Sea", *JNES* 32 (1973), 47-56.
(Carawan 1989) E. M. Carawan, "Thucydides and Stesimbrotus on the Exile of Themistocles", *Historia* 38 (1989), 144-161.
(Caray 2015) E. D. Caray, *King and Court in Ancient Macedonia: Rivalry, Treason and Conspiracy*, Wales 2015.
(Carey 2019) C. Carey, *Great Battles: Thermophylae*, Oxford 2019.
(Cargill 1981) J. Cargill, *The Second Athenian League*, Berkeley 1981.
(Cargill 1977) J. Cargill, "The Nabonidus Chronicle and the Fall of Lydia", *AJAH* 2 (1977), 97-116.

(Carney 2001) E.D. Carney, "The Trouble with Arrhidaeus", *AHB* 15 (2001), 63-89.
(Carney 2000) E. D. Carney, *Women and Monarchy in Macedonia*, Norman 2000.
(Carney 2000a) E. Carney, "Artifice and Alexander History". Şurada: *AGFF* (ed. A. B. Bosworth), Oxford 2000, 263-284
(Carney 2015) E. L. Carney, *King and Court in Ancient Macedonia. Rivalry, Treason and Conspiracy*, Wales 2015.
(Carney 1996) E.L. Carney, "Macedonians and Mutiny: Discipline and Indiscipline in the Army of Philip and Alexander", CPh 91/1 (1996), 19-44.
(Carney 1994) E. Carney, "Olympias, Adea Eurydice, and the end of the Argead Dynasty". Şurada: *VGH* (ed. I. Worthington), Oxford 1994, 357-380
(Carney 1992) E. L. Carney, "The Politics of Polygamy: Olympias, Alexander, and the Murder of Philip", *Historia* 41, no. 2 (1992): 169-89.
(Carter 1971) J. M. Carter, "Athens, Euboea and Olynthos", *Historia* 20 (1971), 418-429.
(Cartledge 2009) P. Cartledge, *Ancient Greece. A History in Eleven Cities*, Oxford 2009.
(Cartledge 2003) P. Cartledge, *The Spartans. An Epic History*, New York 2003.
(Cartledge 2003a) P. Cartledge, *Alexander the Great: The Hunt for a New Past*, Londra 2003.
(Cartledge 2002) P. Cartledge, *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300-362 BC*, New York 2002 (1979[1]).
(Cartledge 1993) P. Cartledge, *The Greeks: A Portrait of Self and Others*, Oxford 1993.
(Cartledge 1987) P. Cartledge, *Agesilaos and the Crisis of Sparta*, Londra 1987.
(Casabonne 2012) O. Casabonne, "Akamenid İmparatorluğu. Büyük Kral ve Persler", *ArkeoAtlas* (2012/01), 184-199.
(Cawkwell 1981) G. L. Cawkwell, "Notes on the Failure of the Second Athenian Confederacy", *JHS* 101 (1981) 40-55.
(Cawkwell 1978) G. L. Cawkwell, *Philip of Macedon*, Londra 1978.
(Cawkwell 1973) G. L. Cawkwell, "The Foundation of the Second Athenian Confederacy", *CQ* 23 (1973), 47-60.
(Cawkwell 1972) G.L. Cawkwell, "Epaminondas and Thebes", *CQ 22* (1972), 254-278.
(Cawkwell 1963) G. L. Cawkwell, "Eubulus", *JHS* 83 (1963), 47-67.
(Cahn-Gerin 1988) H.A. Cahn-D. Gerin, "Themistocles at Magnesia", *NC* 148 (1988), 13-20.
(Chapman 1972) G. A. H. Chapman, "Herodotus and Histiaeus' Role in the Ionian Revolt", *Historia* (1972), 546-568.
(Christ 2020) M. R. Christ, *Xenophon and Athenian Democracy. The Education of an Elite Citizenry*, Cambridge 2020.
(Cluzeau 2021) F. Cluzaeu, "Karia'da Kadınların Kamusal Rolünü Artıran Unsurlar", *CEDRUS* IX (2021), 197-218.
(Cohen 1997) A. Cohen, *The Alexander Mosaic. Stories of Victor and Defeat*, Cambridge 1997.
(Cohen 1995) D. Cohen, *Violence, and Community in Classical Athens*, Cambridge 1995.
(Cole 1978) J. W. Cole, "Alexander Philhellene and Themistocles". *ACl* 47 (1978) 37-49.
(Cole 1974) J. W. Cole, "Perdiccas and Athens", *Phoenix* 28/1 (1974), 55-72.
(Coleman 2000) J. Coleman, *A History of Political Though. From Ancient Greece to Early Chritianity*, Oxford 2000.
(Cook 1983) J. M. Cook, *The Persian Empire*. New York 1983.

(Cornor 1971) W. R. Cornor, *The New Politicians of Fifth-Century Athens*. Princeton 1971.
(Dahmen 2007) K. Dahmen, *The Legend of Alexander the Great on Greek and Roman Coins*, Londra-New York 2007
(Dandamaev 1989) M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*. New York 1989.
(Davis 2001) P.K. Davis, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present*, Oxford 2001.
(Davies 1971) J. K. Davies, *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.*, Oxford 1971.
(Day-Chambers 1967) J. Day-M. Chambers, *Aristotle's History of Athenian Democracy*, Amsterdam 1967.
(De Laix 1973) R. A. De Laix, *Probouleusis at Athens*, Berkeley 1973.
(De Romilly 2019) J. de Romilly, *The Life of Alcibiades. Dangerous Ambition and the Betrayal of Athens* (transl. E. T. Rawlings), Ithaca-Londra 2019.
(de Souza 2003) P. de Souza, *The Greek and Persian Wars 499-386 BC*, Oxford 2003.
(de Souza 2002) P. de Souza, *The Peloponnesian War 431-404 BC*, Oxford 2002.
(Debevoise 1968) N.C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, New York 1968.
(Demir 2001) M. Demir, "Making Sense of the Myths Behind Aiolian Colanisation", *MÜSBED* No. 5-6 (Güz 2001), 107-142.
(Demir-Doğan 2014) M. Demir-A. Doğan, "Atina Vergi Listelerine Göre MÖ V. Yüzyılda Halikarnassos ve Çevresi". Şurada: *UBS* 2013 (Bildiriler), Bodrum 2014, 295-318.
(Depuydt 1997) L. Depuydt, "The Time of Death of Alexander the Great:11 June 323 bc (–322), ca. 4:00-5:00 pm", *WO* 28 (1997) 117-35.
(Develin 1981) R. Develin, "The Murder of Philip II", *Antichthon* 15 (1981) 86-99.
(Devine 1989) A.M. Devine "The Macedonian Army at Gaugamela: Its Strength and the Length of Its Battle-Line", *AW* 19 (1989), 77-80.
(Devine 1986) A. M. Devine, "The Battle of Gaugamela: A Tactical and Source-Critical Study", *AW* 13 (1986), 87-115.
(Devine 1985) A. M. Devine, "The Strategies of Alexander the Great and Darius III in the Issus Campaign (333 bc)", *AW* 12 (1985), 25-38.
(Devine 1975) A. M. Devine, "Grand Tactics at Gaugamela", *Phoenix* 29 (1975) 374-385.
(*Didymos*) *Didymos: On Demosthenes* (transl. With introduction, text, and commantary by P. Harding), Oxford 2006.
(Dmitriev 2007) S. Dmitriev, "The Last Marriage and the Death of Lysimachus", *GRBS* 47/2, 135-149.
(Dreher 1995) M. Dreher, *Hegemon and Symmachoi*, Berlin-New York 1995.
(Droysen 2000) J. G. Droysen, *Büyük İskender*, I-III (çev. B. Candemir), İstanbul 2000.
(Dusinberre 2013) E. R. M. Dusinberre, *Empire, Autority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge 2013.
(Dürr 1974) N. Dürr, "Neues aus Babylonien", *SM* 94 (1974), 33-36.
(Ellis 2006) J.R. Ellis, "Macedonian Hegemony Created". Şurada: *CAH* VII (eds. D. M. Lewis, *et al.*) 2006, 760-790.
(Ellis 1986) J.R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism*, Londra 1986.
(Ellis 1977) J.R. Ellis, "Philip's Thracian Campaign of İÖ 352-351", *CPh* 72 (1977), 32-39.
(Erdoğan 2007) A. Erdoğan, "Beobachtungen zur archaemenidischen Architectur Daskyleions". Şurada: *AILPCA* (ed. İ. Delemen), İstanbul 2007, 177-194.
(Errington 2006) R. M. Errington, "Rome and Greece to 205 B.C.". Şurada: *CAH* VIII (eds. A. E. Astin-F. W. Walbank) 2006, 81-106.

(Errington 1990) R. M. Errington, *A History of Macedonia*, Berkeley-Oxford 1990.
(Errington 1981) R. M. Errington, "Alexander the Philhellene and Persia". Şurada: *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981, 139-143.
(Erten 2021) E. Erten, "Makedonya Krallığı'nda İktidar Mücadelesi ve Kadınlar: Hellenistik Dönemden Bir Kesit (MÖ 358-309)", *Phaselis* VII (2021), 111-131.
(Erten 2005) E. Erten, *Atinalı Komutan ve Devlet Adamı Alkibiades*, İstanbul 2005.
(Evans 1980) J. A. S. Evans, "Herodotos ve İonia İsyanı" (çev. Ö. Çapar), *TAD* 13 (1980), 79-88.
(Evans 1976) J. A. S. Evans, "Herodotos and Ionian Revolt", *Historia* XXV/1 (1976), 31-37.
(Evans 1963) J. A. S. Evans, "Histiaeus and Aristagoras: Notes on the Ionian Revolt", *AJPh* 84 (1963), 113-128.
(Ferrucci 2018) S. Ferrucci, "Philippos'un Oğlu III. İskender ve Diadokhoslar". Şurada: *AY* (İstanbul 2018), 169-199.
(Fields 2007) N. Fields, *Thermophylae 480 BC. Last Stand of 300*, Oxford-New York 2007.
(Finley 1985) M. I. Finley, *Democracy Ancient and Modern*, Londra 1985.
(Finley 1962) M. I. Finley, "Athenian Demagogues", *PPr* 21 (1962) 3-24.
(Flower 1998) M. A. Flower, "Simonides, Ephorus, and Herodotus on the Battle of Thermophylai", *CQ* 48/2 (1998), 365-379.
(Fol-Hammond 2006) A. Fol- N. G. L. Hammond, "Persia in Europe, apart from Greece", şurada: *CAH* IV (eds. J. Boardman *et al.*), 234-253.
(Forde 1989) S. Forde, *The Ambition to Rule. Alcibiades and the Politics of Imperialism in Thukydides*, Ithaka-Londra.
(Fornara 2007) C. W. Fornara, *Arhaic Times to the End of the Peloponnesian War*, Cambridge 2007 (1977[1]).
(Fornara 1975) C. W. Fornara, "Plutarch and the Megarian Decree", *YCS* 24 (1975), 213-223.
(Fornara 1971) C. W. Fornara, *The Athenian Board of Generals From 501 to 404*, Wiesbaden 1971.
(Fornara 1971a) Ch. W. Fornara, "Evidence for the Date of Herodotus' Publication", *JHS* 91 (1971), 25-34.
(Forrest 1968) W. G. Forrest, *A History of Sparta 950-192 B.C.*. New York-Londra 1968.
(Forsdyke 2005) S. Forsdyke, *Exile, Ostracism, and Democracy. The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton 2005.
(Foster 2010) E. Foster, *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*, Cambridge 2010.
(Fox 1974) R. L. Fox, *Alexander the Great*, Londra 1974.
(Francfort 1985) H. -P. Francfort, "Note sur la mort de Cyrus et les Dardes". Şurada: *Oreintalia* (1985), 395-400.
(Friedell 1999) E. Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (çev. N. Açа), Ankara 1999.
(Frost 1980) F. J. Frost, *Plutarch's Themistocles: A Historical Commentary*, Chicago 1980.
(Fuller 1960) J. F. C. Fuller, *The Generalship of Alexander the Great*, New Brunswick 1960.
(Frye 1983) R.N. Frye, *The History of Ancient Iran*, Munich 1983.
(Frye 1976) R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, Londra 1976.
(Gabriel 2010) R.A. Gabriel, *Philip II of Macedonia Greater Than Alexander*, Washington 2010.
(Gabriel 2001) R.A. Gabriel, *Great Captains of Antiquity*, Westport 2001.

(Garland 1987) R. Garland, *The Piraeus: From the Fifth to the First Century B.C.*, Ithaca-New York 1987.
(Gassner 1953) G. Gassner, "Der Zug der Zehntausend nach Trapezunt", *ABWS* 5 (1953), 1-33.
(Gilley-Worthington 2010) D. L. Gilley-I. Worthington, "Alexander the Great, Macedonia and Asia". Şurada: *A Companion to the Ancient Macedonia* (eds. J. Roisman-I. Worthington), Wiley-Blackwell 2010,186-207.
(Glombiowski 1994) K. Glomniowski, "The Campaign of Cyrus the Younger and the Retreat of the Ten Tousand: Chronology", *Pomerium* 1 (1994), 37-44.
(Graf 1984) D. F. Graf, "Medism: The Origin and Significance of the Term", *JHS* 104 (1984), 15-30.
(Graham 2006) A.J. Graham, "The Colonial Expansion of Greece". Şurada: *CAH* III/3 (eds. J. Boardman *et al.*) 2006, 83-162.
(Grainger 2019) J. D. Grainger, *Antipater's Dynasty*, Pen & Sword Mitary, Cornwall 2019.
(Grainger 2014) J. D. Grainger, *Alexander the Great Failure. The Collapse of the Macedonian Empire*, New York 2014 (2007[1]).
(Grainger 2010) J. D. Grainger, *The Syrian Wars*, Brill, Leiden-Boston 2010.
(Grainger 1999) J. D. Grainger, *The League of the Aetolians*, Leiden 1999.
(Granier 1931) F. Granier, *Die makedonische Heeresversammlung: ein Beitrag zum antiken Staatsrecht*, Munich 1931.
(Grayson 1975) A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, New York 1975.
(Green 2013) P. Green, *Alexander of Macedon 356-323 B.C. A Historical Biography*, Berkeley-Londra 2013.
(Green 2006) P. Green, *Diodorus Siculus. Books 11-12.37.1. Greek History, 480-431 BC. The Alternative Version* (transl. P. Green), Austin 2006.
(Green 1996) P. Green, *The Greco-Persian War*, Berkeley 1996.
(Greenwalt 1986) W.S. Greenwalt, "Herodotus and the Foundation of Argead Macedonia". *AW* 13 (1986): 117-122.
(Greenwalt 1985) W. S. Greenwalt, "The Introduction of Caranus into the Argead King List". *GRBS* 26 (1985), 43-49.
(Gribble 1999) D. Gribble, *Alcibiades and Athens. A Study in Literary Presentation*, Oxford 1999.
(Griffith 1978) G. T. Griffith, "Athens in the Fourth Century". Şurada: *IAW* 1978, 127-144.
(Griffith 1947) G. T. Griffith, "Alexander's Generalship at Gaugamela", *JHS* 67 (1947), 77-89.
(Gruen 1993) E. S. Gruen, "Hellenism and Persecution: Antiochus IV and the Jews". Şurada *HHC* 1993, 238-263.
(Günaltay 1987) Ş. Günaltay, *Yakın Şark IV/1. Perslerden Romalılara Kadar Seleukoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Pergamon Krallıkları*. Ankara 1987.
(Habicht 1997) C. Habicht, *Athens from Alexander to Antony* (transl. D. L. Schneider), Cambridge-Londra 1997.
(Haillet 2001) J. Haillet, *Diodore de Sicile: Bibliotheque Historique*, Book 11, Paris 2001.
(Hamilton 1969) J.R. Hamilton, *Plutarch Alexander: A Commentary*, Oxford 1969.
(Hammel 1998) D. Hammel, *Athenian Generals. Military Authority in the Classiacal Period*, Leiden-Boston-Köln 1998.
(Hammond 2006) N. G. L. Hammond, "The Expedition of Datis and Artapharnes - The Expedition of Xerxes". Şurada: *CAH* IV (eds. J. Boardman *et al.*) 2006, 491-591.

(Hammond 1994) N.G.L. Hammond, "Macedonia Before Philip and Philip's First Year in Power", *MA* 7 (1994), 13-15.
(Hammond 1992) N. G. L. Hammond, "Alexander's Charge at the Battle of Issus in 333 B.C.", *Historia* 41 (1992), 395-406.
(Hammond 1991) N.G.L. Hammond, "The Various Guards of Philip II and Alexander III". *Historia* 40/4 (1991) 396-418.
(Hammond 1980) N. G. L. Hammond, "The Battle of the Granicus River", *JHS* 100 (1980) 73-88.
(Hammond 1989) N.G.L. Hammond, *The Macedonian State: Origins, Institutions and History*, Oxford 1989.
(Hammond 1989a) N. G. L. Hammond, *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*, Bristol 1989.
(Hammond 1974) N. G. L. Hammond, "Alexander's Campaign in Illyria", *JHS* 94 (1974) 66-87.
(Hammond 1973) N. G. L. Hammond, *Studies in Greek History*, Oxford 1973.
(Hammond 1972) N.G.L. Hammond, *A History of Macedonia Historical Geography and Prehistory*, Oxford 1972.
(Hammond 1967) N.G. L. Hammond, "The Origins and the Nature of the Athenan Allience of 478/7", *JHS* 87 (1967), 41-61.
(Hammond 1963) N.G.L. Hammond, *A History of Greece to 322 B.C.*, Oxford 1963.
(Hammond 1956) N. G. L. Hammond, "The Battle of Salamis". *JHS* 76 (1956), 32-54.
(Hammond-Griffith 1979) N.G.L. Hammond-G.T. Griffith, *A History of Macedonia 550-336 B.C.*, vol.2, Oxford 1979.
(Hammond-Walbank 1988) N.G.L. Hammond - F. W. Walbank, *A History of Macedonia*, vols. I-III, Oxford 1988.
(Hansen 1992) A. H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. Structure, Principles and Ideology*, Oxford-Cambridge 1992.
(Hansen 1971) E. V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, Ithaca-Londra 1971.
(Hanson 1983) V. D. Hanson, *Warfare and Agriculture in Ancient Greece*, Pisa 1983.
(Harding 1985) P. Harding, *From the Peloponnesian War to the Battle of Ipsus* (Translated Documents of Greece and Rome 2), Cambridge 1985.
(Harmata 1976) J. Harmata, "Darius' Expedition against the SAKA TIGRAXAUDA". *AAASH* 24 (1976) 15-24.
(Harris 1995) E. M. Harris, *Aeschines and Athenian Politics*, New York-Londra 1995.
(Hatzopoulos 2011) M. B. Hatzopoulos, "Macedonians and Other Greeks". Şurada: *BCAM* 2011, 51-78.
(Hatzopoulos 1996) M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings*, vols. I-II, Athens 1996.
(Hazzard 1987) R.A. Hazzard, "The Regnal Years of Ptolemy II Philedelphos", *Phoenix* 41 (1987), 140-158.
(Hegy 1966) D. Hegy, "The Historical Backgraund of the Ionian Revolt", *AAASH* 14 (1966), 285-302.
(Heckel 2006) W. Heckel, *Who's Who in the Age of Alexander the Great*, Oxford 2006.
(Heckel 2008) W. Heckel, *The Conquests of Alexander the Great*, Cambridge 2008.
(Heinen 2006) H. Heinen, "The Syrian-Egyptian Wars and the New Kindoms of Asia Minor". Şurada: *CAH* VII/1 (eds. F.W. Walbank-A.E. Astin) 2006, 416-445.
(Heskel 1996) J. Heskel, "Philip II and Argaios". Şurada: *TE* (1996), 37-56.
(Heurtley 1939) W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia. An Archaeological Reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze, and Early Ages*, Cambridge 1939.

(Hignett 1963) C. Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece*. Oxford 1963.
(Holladay 1978) A. J. Holladay, "Athenian Strategy in the Archidamian War", *Historia* 27 (1978), 399-427.
(Holladay-Poole 1984) A.J. Holladay-J. F. C. Poole, "Thucydides and the Plague of Athens", *CQ* 34 (1984), 483-485.
(Holladay-Poole 1979) A.J. Holladay-J. F. C. Poole, "Thucydides and the Plague: A Further Footnote", *CQ* 29 (1979), 282-300.
(Holaka 1997) J. P. Holaka, "Marathon and the Myth of the Same-Day March", *GRBS* 38/4 (1997), 329-353.
(Holland 2006) T. Holland, *Persian Fire. The First World Empire and the Battle for the West*, New York 2006.
(Holt 2003) F.L. Holt, *Alexander the Great and the Mystery of the Elaphant Medallions*, Londra 2003.
(Holt 1982) F.L. Holt, "The Hyphasis Mutiny: A Source Study". *AW* 5 (1982), 33-59.
(Hornblower 2006) S. Hornblower, "Persia". Şurada: *CAH* VI (eds. D.M. Lewis *et al.*) 2006, 45-96.
(Hornblower 2011) S. Hornblower, *The Greek World 479-323 BC*, Londra-New York 2011 (1983[1]).
(Hornblower 1991) S. Hornblower, *Commentary on Thucydides 1: Books 1-III*, Oxford 1991.
(Hornblower 1982) S. Hornblower, *Mausolus*, Oxford 1982.
(Hornblower 1981) S. Hornblower, *Hieronymos of Cardia*, Oxford 1981.
(Howatson 2013) M. C. Howatson (ed.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (çev. F. Ersöz), İstanbul 2013.
(Hölbl 2001) G. Hölbl, *A History of Ptolemaic Empire* (transl. T. Saavedra), Londra-New York 2001.
(Hunter 2005) J. H. Hunter, "Pericles' Cavalry Strategy", *QUCC* 81/3 (2005), 101-108.
(Hyland 2018) J. O. Hyland, *Persian Intervention. The Achaemenid Empire, Athens & Sparta, 450-386 BCE*, Baltimore 2018.
(Jacoby 1949) F. Jacoby, *Atthis. The Local Chronicles of Ancient Athens*. Oxford 1949.
(Jacoby 1913) F. Jacoby, "Herodotos". Şurada: *RE* VII (1913), 2666-750.
(Jeffery 2006) L. H. Jeffery, "Greece Before the Persian Invasion". Şurada: *CAH* IV (2006), 347-367.
(Jones 2016) N. F. Jones, "Philochoros of Athens (328)". Şurada: *Brill's New Jacoby*, Editor in Chief: Ian Worthington http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-newjacoby/philochoros-of-athens-328-a328.) (*BNJ* Worthington, I. ed. *Brill's New Jacoby.*)
(Jochmus 1854) A. Jochmus, "Notes on a Journey into the Balkan, or Mount Haemus, in 1847", *JRGS* 24 (1854) 36-85.
Jireček, 1877 C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpasse: Eine historisch-geographische Studie*, Prag 1877.
(Kagan 2003) D. Kagan, *The Peloponnesian War*, Penguin Books, New York 2003.
(Kagan 1987) D. Kagan, *The Fall of the Athenian Empire*, Ithaca-Londra 1987.
(Kagan 1981) D. Kagan, *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*, Cornel University Press, 1981.
(Kagan 1975) D. Kagan, *Studies in the Greek Historians*, Cambridge-Melbourne 1975.
(Kagan 1974) D. Kagan, *The Archidamian War*, Ithaca 1974.
(Kagan 1989) D. Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaka-Londra 1989 (1969[1]).

(Kapellos 2019) A. Kapellos, *Ksenophon's Peloponnesian War*, Berlin 2019.
(Kaya 2021) M. Ali Kaya, "Roma-Anadolu İlişkilerinin İlk Yüzyılı", *AAr* (Mart-Nisan 2021) 24-43.
(Kaya 2020) M. Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi II. Demir Devri ve Pers Hâkimiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020 (2018[1]).
(Kaya 2020b) M. Ali Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi I. Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020 (2016[1])
(Kaya 2019) M. Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III. Hellenistik Dönem*, İstanbul 2021 (2019[1]).
(Kaya 2018) M. Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018 (2015[1]).
(Kaya 2018a) M. Ali Kaya, "Anadolu'da Pers satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *CEDRUS* 6 (2018), 159-179.
(Kaya 2017) M. Ali Kaya, "Pers Büyük Kralı II. Kyros'un Yükselişi". Şurada: *EY 11* (2017), 59-88.
(Kaya 2016) M. Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul 2016 (1. baskı 2000).
(Kaya 2012) M. Ali Kaya, "Büyük İskender'in Halefleri (Diadokhoi): Savaş ve Siyaset (İÖ 323-306)". Şurada: *ÖÇA* 2012, 177-202.
(Kaya 2006) M. Ali Kaya, "Büyük İskender: Eğitimi, Karakteri ve Pers Seferine Çıkmadan Önceki Siyasi Başarıları". Şurada: *TB* (2006), 379-406.
(Kaya-Yazgı 2021) M. Ali Kaya-A. Yazgı, "Dareios'un İskit Seferi: Nedeni, Tarihi ve Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *CEDRUS* 9 (2021), 131-150.
(Keaveney 2003) A. Keaveney, *The Life and Journey of Athenian Statesman Themistocles (524-460 B.C.) as a Refugee in Persia*, Lewiston 2003.
(Kelly 1982) T. Kelly, "Thucydides and Spartan Strategy in the Archidamian War", *AHR* 87/1 (1982), 25-54.
(Kent 1953) R. G. Kent, *Old Persian, Grammar: Texts, Lexicon*. New Haven 1953.
(Kershaw 2010) S. Kershaw, *A Brief Guide to Classical Civilization. From the Origins of Democracy to the Fall of the Roman Empire*, Londra 2010.
(Kılıç 2018) S. Ö. Kılıç, "I. Dareios'un İskit seferinin Nedenleri Üzerine", *ATDD* 5/16 (2018), 301-314.
(King 2018) C. J. King, *Ancient Macedonia*, Londra-New York 2018.
(Klinkott 2005) H. Klinkott, *Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*, Frankfurt 2005.
(Koch 2004) H. Koch, "Medes and Persians". Şurada: *Antiques Splendor* (ed. T. Stollner, et al.) Bochum 2004, 372-381.
(Koch 2000) H. Koch, "Todesmonat oder Lebensdauer Alexanders des Großen? Textkritische Bemerkungen zu Iust. 12,16,1", *RMPh* 143 (2000), 326-337.
(Krentz 2010) P. Krentz, *The Battle of Marathon, New Haven-London* 2010.
(Kuhrt 2013) E. Kuhrt, *Eskiçağda Yakındoğu, Yaklaşık M.Ö. 3000-330* (çev. D. Şendil), İstanbul 2013.
(Kuhrt 2010) E. Kuhrt, *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Londra-New York 2010.
(Kuhrt 1995) A. Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000-330 BC.*, vols I-II. Londra-New York 1995.
(Küçüker 2019) S. D. Küçüker, "Thukydides'in Tarih'i Ekseninde Klasik Hellen Polis'lerinin Siyasi Statüsü", *AÜSBFD* 74/3 (2019), 719-738.
(Lang 2012) Ph. Lang, *Medicine and Society in Ptolemaic Egypt*, Leiden-Boston 2013.
(Larsen 1968) J. A. O. Larsen, *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Ozford 1968.

(Laufer 2004) S. Lauffer, *Büyük İskender* (çev. N. Sorguç), İzmir 2004.
(Lazenby 2004) J. F. Lazenby, *The Peloponnesian War. A Military Study*, Londra-New York 2004.
(Lazenby 1993) J. F. Lazenby, *The Defence of Greece, 490-479 B.C.*, Warminster 1993.
(Leake 1967) W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. III, Londra 1967 (1835[1]).
(Lee 2007) J. Lee, *A Greek Army on March: Soldier and Survival in Ksenophon's Anabasis*, Cambridge 2007.
(Lendle 1995) O. Lendle, *Kommentar zu Xenophons Anabasis* (Bücher 1-7), Darmstadt 1995.
(Lewis 2006) D. M. Lewis, "Sparta as Victor". Şurada: *CAH* VI (eds. D. M. Lewis *et al.*) 2006, 24-44.
(Lewis 2006) D. M. Lewis, "Mainland Greece, 479-451 B.C. - The Thirty Years' Peace". Şurada: *CAH* V (eds. D. M. Lewis *et al.*) 2006, 96-146.
(Lewis 2006) D. M. Lewis, "The Archidamian War". Şurada: *CAH* V (eds. D. M. Lewis *et al.*) 2006, 370-432.
(Lewis 1980) D. M. Lewis, "Datis the Mede", *The Journal of Hellenic Studies* 100 (1980), 194-195.
(Littman 2009) R. Littman, "The Plague of Athens: Epidemiology and Palaeopathology". *MSJM* 76 (2009), 456-67.
(Lloyd 2004) A. Lloyd, *Marathon. The Crucial Battle That Created Western Democracy*, Londra 2004.
(Londey 1990) P. Londey, "The Outbreak of the 4th Sacred War", *Chiron* 20 (1990), 239 60.
(Longega 1968) G. Longega, *Arsinoe II*, Rome 1968.
(Lund 1992) H. S. Lund, *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship*, Londra 1992.
(Lupi 2018) M. Lupi, "Sparta and the Persian Wars, 499-478".Şurada: *CS* I (2018), 271-290.
(MacDonald 1983) B. MacDonald, "The Megarian Decree", *Historia* 32 (1983), 385-410.
(Macurdy 1985) G. H. Macurdy, *Hellenistic Queens. A Study of Woman-Power in Macedonia, Seleucid Syria, and Ptolemaic Egypt*, Chicago 1985.
(Magie 1950) D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, vols. I-II, Princeton 1950.
(Magie 2001) D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I: Batı Anadolu Kent Devletleri* (çev. N. Başgelen-Ö. Çapar), İstanbul 2003.
(Magie 2003) D. Magie, *Anadolu'da Romalılar III: Attalos'un Vasiyeti* (çev. N. Başgelen-Ö. Çapar), İstanbul 2001.
(Maier 1973) F. G. Maier, *Archäologie und Geschichte. Ausgrabungen in Alt-Paphos* (Konstanzer Universkatsreden 7). Konstanz, 1973.
(Mallowan 1985) M. Mallowan, "Cyrus the Great (558-529)". Şurada: *CHI II* (1985), 392-419.
(Mansel 1984) A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984.
(Manville 2014) P. B. Manville, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton-New Jersey 2014.
(Mari 2011) M. Mari, "The Origins of Macedonia, Macedonians, and Macedonian Kings". Şurada: *BCAM* (2011), 79-92.
(Marsden 1964) E. W. Marsden, *The Campaign of Gaugamela*, Liverpool 1964.
(Martin 2012) T. R. Martin, *Eski Yunan. Tarih Öncesinden Hellenistik Çağ'a* (çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul 2012.
(Matthew 2015) C. Matthew, *An Invincible Beast: Understanding the Hellenistic Pike Phalanx in Action*, Pen and Sword, 2015.

(McGregor 1987) M. F. McGregor, *The Athenians and Their Empire*, Vancouver 1987.
(Meiggs 1972) R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford 1972.
(Meiggs-Lewis 1969) R. Meiggs-D. Lewis (eds.), *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1969.
(Mellink 2006) M. Mellink, "Anatolia". Şurada: *CAH* IV (Eds. J. Boardman, et al.) 2006, 211-233.
(Mendel 1984) D. Mendel "Aetolia 331-301: Frustration, Political Power, and Survival", *HZAG* 33/2 (1984), 129-180.
(Meritt 1950) B. Meritt-H. Wade-Grey- M. McGregor, *The Athenian Tribute Lists*, vols. I-IV, Princeton 1939-1953.
(Meritt-Traill 1974) B. D. Meritt-J. S. Traill, *The Athenian Agora. Vol. XV: Inscriptions the Arhenian Councillors*, Princeton-New Jersey 1974.
(Milns 2000) R. D. Milns, "The Public Speeches of Demosthenes". *Şurada: DSO* (2000), 205-223.
(Milns 1966) R. D. Milns, "Alexander's Pursuit of Darius through Iran", *Historia* 15 (1966), 256. Bosworth 2005, 246.
(Mitchell 2015) Ch. Mitchell, "The Testament of Darius (DNA/DNB) and Constructions of Kings and Kingship in 1-2 Chronicles". Şurada: *PM* (2015), 363-380.
(Mitchell 1993) S. Mitchell, *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor*, vol. I, Oxford 1993.
(Mitchell 1990) S. Mitchell, "Archaeology in Asia Minor 1985-1989", *AR* 36 (1990), 83-131.
(Mossé 2004) C. Mossé, *Alexander: Destiny and Myth*, (transl. J. Lloyd), Edinburgh, 2004 (Türkçe çevirisi: Mosse 2005)
(Mosse 2005) C. Mosse, *Büyük İskender. Efsanenin Kaderi* (çev. N. Yiğitler), İstanbul 2005.
(Munn 1993) M. H. Munn, *The Defense of Attica*, Berkeley-Los Angeles 1993.
(Murison 1972) C. L. Murison, "Darius III and the Battle of Issus", *Historia* 21 (1972), 399-423.
(Murray 2006) O. Murray, "Ionian Revolt". Şurada: *CAH* IV (eds. J. Boardman *et al.*) 2006, 461-480.
(Müller 1987) D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots: Griechenland*, Tubingen 1987.
(Müller 2010) S. Müller, "Philip II". Şurada: *CAM* (2010), 166-185.
(Nachtergeal 1977) G. Nachtergeal, *Les Galetes en Grèce et Les Sôtéria de Delphes*, Brussels 1977.
(Newell 1938) E. T. Newell, *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints*. New York 1938.
(Neville 1979) J. Neville, "Was There an Ionian Revolt", *CQ* 29/2 (1979), 268-275.
(Niebuhr 1847) B. G. Niebuhr, *Vortrage über alte Geschichte, an der Universitat zu Bonn gehalten*, Berlin 1847.
(Ober 1989) J. Ober, *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*, Princeton 1989.
(Ogden 2011) D. Ogden, *Alexander the Great. Myth, Genesis and Sexuality*, Exeter 2011.
(Olmstead 1948) A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago-Londra.
(Olmstead 1933) A. T. Olmstead, *History of Assyria*, Chicago 1933.
(Oppenheim 1985) A. L. Oppenheim, "The Babylonian Evidence of Achaemenian Rule in Mezopotamia". Şurada: *CHI* (1985) 529-587.
(Osborne 2000) R. Osborne, "The Fourth Century: Political and Military Narrative". Şurada: *CG* (2000) 197-222.

(Ostwald 2006) M. Ostwald, "The Reform of the Athenian State by Cleisthenes". Şurada: *CAH* IV (eds. J. Boardman *et al*) 2006, 303-346.
(Ostwald 1986) M. Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berkeley 1986.
(Ostwald 1969) M. Ostwald, *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*, Oxford 1969.
(Pajakowski 1981) W. Pajakowski, "Satrapa Skudra", *Maender* 2 (1981) 775-90.
(Pajakowski 1983) W. Pajakowski, "Einige Bemerkungen zur Lokalisierung der persischen Provinz (Satrapie) Skudra". *Eos* 71, 243-255.
(Parker-Dubberstein 1971) R. A. Parker-W.H.D. Dubberstein, *Babylonian Chronology*, 626 B.C.-A.D. 45, Chicago-Illinois.
(Parlato 1981) S. Parlato, "La cosiddetta campagna scitia di Dario", *AION* 41 (1981), 213-250.
(Pascual 2007) J. Pascual, "Theban Victory at Haliartos (395 B.C.)", *Gladius. Estudios sobre armas antiguas, armament, arte military y vida cultural en oriente y occidente* XXVII (2007), 39-66.
(Pedley 1972) J. G. Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis. Archaeological Exploration of Sardis*, Monography 2, Cambridge 1972.
(Pelling 2006) C. Pelling, "Speech and narrative in the Histories". Şurada: *CCH* (2006) 103-121.
(Pelling 2006a) C. Pelling, "Aiskhylos'un Persler Oyunu ve Tarihi" (çev. A. Sina), *DTCFD* 46/1 (2006), 109-136.
(Podlecki 1998) A. J. Podlecki, *Pericles and His Circle*, Londra-New York 1998.
(Podlecki 1975) A. J. Pedlecki, *The Life of Themistocles. A Critical Survey of the Literary and Archaeological Evidence*, Montreal-Londra 1975.
(Podzuweit 1986) Ch. Podzuweit, "Der Spaetmykenische Einfluss in Macedonien". Şurada: *AM* 4, (1986), 467-484.
(Pomeroy 2018) S. B. Pomeroy, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi* (çev. O. Yarlıgaş), İstanbul 2018.
(Pomeroy 2004) S. B. Pomeroy *at al.*, *A Brief History of Ancient Greece. Poltics, Society, and Culture*, New York-Oxford 2004 (Türkçe çev. Pomeroy 2018).
(Powell 2018) A. Powell, "Sparta's Foreign-and Internal-History, 478-403". Şurada: *CS* I (2018) 291-319.
(Powell 2001) A. Powell, *Athens and Sparta Constructing Greek Political and Social History, From 478 BC*, Londra-New York 2001.
(Price 1991) M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, vols. I-II, Zurich-Londra 1991
(Pritchett 2010) W. K. Pritchett, *War, Democrarcy and Culture in Classical Athens*, Cambridge 2010.
(Pritchett 1971) W. K. Pritchett, *The Greek Sate at War*, I-IV, Berkeley-Londra 1971-1985.
(Pritchett 1969) W. K. Pritchett, *Studies in Greek Topography*, vols. I-VII, Berkeley 1965-1989.
(Pritchett 1958) W. K. Pritchett, "Observations on Chaironea", *AJA* 62 (1958), 307-311.
(Raaflaub 2007) K. A. Raaflaub, *War and Peace in the Ancient World*, Blackwell Publishing, Oxford 2007.
(Rhodes 2011) P. J. Rhodes, *Alcibiades*, Pen & Sword Military, South Yorkshire 2011.
(Rhodes 2006) P. J. Rhodes, *A Histoy of the Classical Greek World 478-323 BC*, Oxford 2006.
(Rhodes 2006a) P. J. Rhodes, "The Dealian League to 449 B.C.-The Athenian Revolution". Şurada: *CAH* V (eds. D. M. Lewis *et al.*) 2006, 34-95.

(Rhodes 1993) P. J. Rhodes, *The Athenian Empire*, Oxford 1993.
(Rhodes 1985) P. J. Rhodes, *The Athenian Boule*, Oxford 1985.
(Rhodes 1972) P. J. Rhodes, "The Five Thousand in the Athenian Revolutions of 411 BC", *JHS* 92 (1972), 115-127.
(Rihll 1995) T. E. Rihl, "Democracy Denied: Why Ephialtes Attached the Areiopagus", *JHS* 105 (1995), 87-98.
(Riginos 1994) A. Riginos, "The Wounding of Philip II of Macedon: Fact and Fabrication". *JHS* 114 (1994) 103-119.
(Roberts 2017) J. T. Roberts, *The Plague of War: Athens, Sparta, and the Strugle for Ancient Greece*, Oxford 2017.
(Robinson 1966) C. A. Robinson, "The Extraordinary Ideas of Alexander the Great". Şurada: *AG* (1966) 54-72.
(Roisman 2010) J. Roisman, "Classical Macedonia to Perdiccas III". Şurada: *CAM* (2010) 145-165.
(Roisman 2006) J. Roisman, *The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens*, Berkeley-Los Angeles 2006, 133-145.
(Romane 1988) P. Romane, "Alexander's Siege of Gaza", *AW* 18 (1988) 21-30.
(Romane 1987) P. Romane, "Alexander's Siege of Tyre", *AW* 16 (1987), 79-90.
(Rookhuijzen 2018) J. Z. van Rookhuijzen, *Herodotus and the Topography of Xerxes' Invasion*, Berlin-Boston 2018.
(Room 1997) A. Room, *Who's Who in Classical Mythology*, New York 1997.
(Roosevelt 2009) C. H. Roosevelt, *The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander*, Cambridge 2009.
(Rostovtzeff 1922) M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford 1922.
(Roy 2006) J. Roy, "Thebes in the 360s B.C.". Şurada: *CAH*, VI (ed. D.M. Lewis *et al.*) 2006 (1994[1]), 187-208.
(Ruzé 2018) F. Ruzé, "The Empire of Spartans (404-371)" (transl. A. Powell). Şurada: *CS* I (2018) 320-353.
(Ryder 2000) T. T. B. Ryder, *"Demosthenes and Philip II". Şurada: DSO* (2000) 45-89.
(Sage 1996) M.M. Sage, *Warfare in Ancient Greece. A Sourcebook*, Londra-New York 1996.
(Sallares 1991) R. Sallares, *The Ecology of the Ancient Greek World*. Ithaca-New York 1991.
(Samons 1998) L. J. Samons, "Kimon, Kallias and Peace with Persia", *Historia* 47 (1998), 129-140.
(Sansone 2017) D. Sansone, *Ancient Civilization*, Willey Blackwell, Oxford 2017 (Third Edition).
(Sarıkaya 2018) S. Sarıkaya, *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
(Sarıkaya 2016) S. Sarıkaya, "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi". *CEDRUS* IV (2016) 75-90.
(Sarıkaya 2016a) S. Sarıkaya, "Küçük Asya'da Diadokhoi Savaşları: Kardialı Eumenes'in Savaş Stratejisi". Şurada: *VDA* (2016) 736-753.
(Sarıkaya 2015) S. Sarıkaya, "Agesilaos'un Daskyleion Seferleri (M.Ö. 396-395)", *Phaselis* I (2015), 199-219.
(Sarıkaya 2012) S. Sarıkaya, *Küçük Asya Klasik Dönem Historiografların Persika Eserleri ve Perslere Bakıs Açıları, MJH* 2/2 (2012), 229-242.
(Sarıkaya 2011) S. Sarıkaya, "Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihi Büyük Kyros", *MJH* 1/2 (2011), 195-211.
(Sarıkaya-Arslan 2017) S. Sarıkaya-M. Arslan, "Anadolu'da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi". Şurada: *Persler* (2017) 78-101.

(Scaife 1989) R. Scaife,. "Alexander I in the *Histories* of Herodotus". *Hermes* 117/2 (1989) 129-137.
(Schachter 2016) A. Schachter, *Boiotia in Antiquity: Selected Papers*, Cambridge University Press, 2016.
(Scholten 2000) J. B. Scholten, *The Politics of Plunder: The Aetolians and their Koinon in the Early Hellenistic Era, 279-219 B.C.* Berkeley-Londra 2000.
(Scullard 2013) H. H. Scullard, *A History of the Roman World, 753 to 146 BC*, Londra-New York 2013.
(Scullard 2011) H. H. Scullard, *From the Gracchi to Nero. A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68*, Londra-New York 2011.
(Sealey 1993) R. Sealey, *Demoshenes and His Time. A Study in Defeat*, New York-Oxford 1993.
(Sealey 1976) R. Sealey, *A History of the Greek City States ca. 700-338 B.C.*, Berkeley-Londra 1976.
(Seager 2006) R. Seager, "The Corinthian War". Şurada: *CAH*, VI (eds. D.M. Lewis *et al.*) 2006, 97-119.
(Seager 2006) R. Seager, "The King's Peace and the Second Athenian Confederacy". Şurada: *CAH* VI (eds. D.M. Lewis *et al.*) 2006, 156-186.
(Sears 2013) M. A. Sears, *Athens, Thrace, and the Shaping of Athenian Leadership*. Cambridge University Press 2013.
(Sekunda 2002) N. Sekunda, *Marathon 490 BC. The First Persian Invasion of Greece*, Oxford 2002.
(Sevin 2001) V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* I, Ankara 2001.
(Shipley 1997) D. R. Shipley, *A Commantary on Plutarch's Life of Agesilaos*, Oxford 1997.
(Shrimpton 1971) G. S. Shrimpton, "The Theban Supremacy in Fourth-Century Literature", *Phoenix*. 25/4 (1971), 310-318.
(Sina 2018) A. Sina, "Büyük İskender'in Doğu Siyasetinde Asyalı Kadınların Yeri", *HS* 10/5 (2018), 155-172.
(Sina 2011) A. Sina, *Atinalı Perikles. Yaşamı ve Dönemi*, Ankara 2011.
(Sinclair 1991) R. K. Sinclair, *Democracy and Participation in Athens*, Cambridge 1991.
(Skokljev-Donco 2010), A. Skoklje-Donco, S. Nikovski, K. R. Stefov, *Macedonia in Ancient Times*, Skopje 2010.
(Smith 2021) J. A. Smith, *Themistocles. The Powerbroker of Athens*, Yorkshire-Philedelphia 2021.
(Schmitt 1991) R. Schmitt, *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text* (Corpus Inscriptionum Iranicum. Part I: Inscriptions of Ancient Iran. Vol.1; The Old Persian Inscriptions. Texts I), Londra 1991.
(Smith 1924) S. Smith, *Babylonian Historical Text*, Londra 1924.
(Spalinger 1978) A. j. Spalinger, "The Date of Gyges and its Historical Implications", *JAOS* 98 (1078) 400-409.
(Sprawski 2010) S. Sprawski, "The Early Temenid Kings to Alexander I". Şurada: *CAM* (2010) 127-144.
(Sprawski 1999) S. Sprawski, *Jason of Pherae: A Study on History of Thesaly in Years 431-370 BC*, Krakow 1999.
(Ste. Croix 1972) G. E. M. Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*, London 1972.
(Ste. Croix 1959) G. E.M. Ste. Croix, "The Constitution of the Five Thousand", *HZAG* 5/1 (1956), 1-23.
(Stewart 2017) D. Stewart, "From Leuktra to Nabis, 371-192". Şurada: *CS* I-II (2017) 374-402.

(Stewart 1993) A. Stewart, *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley-Los Angeles 1993.
(Stobart 1964) J.C. Stobart, *The Glory that was Greece. A Survey of Hellenic Culture and Civilisation*, Londra 1964.
(Stockton 1990) D. Stockton, *The Classical Athenian Democracy*, Oxford-New York 1990.
(Stockton 1959) D. Stockton, "The Peace of Callias", *Historia* 8 (1959), 61-79.
(Stoneman 2015) R. Stoneman, *Xerxes. A Persian Life*, New Haven-Londra 2015.
(Strauss 2014) B. S. Strauss, *Athens After the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy 403-386 BC*. Londra 2014 (1986[1]).
(Stuttard 2016) D. Stuttard, *Sappho'dan Sokrates'e 50 Hayat Hikâyesi ile Antik Yunan Tarihi* (Çev. E. Gökyaran), İstanbul 2016.
(Stuttard 2014) D. Stuttard, *A History of Ancient Greece in Fifty Lives*, Thames & Hudson, 2014 (Türçe çev. 2016).
(Sullivan 1980) R. D. Sullivan, "The Dynasty of Cappadocia". Şurada: *ANRW* II.7.2 (1980), 1125-1168.
(Şentuna 2001) C. Şentuna, *Demosthenes: Söylevler*, Ankara 2001
(Taceva 1992) M. Taceva, "On the Problems of the Coinages of Alexander I Sparadokos and the Socalled Thracian-Macedonian Tribes", *Historia* 41 (1992) 58-74.
(Taşdöner 2017) K. Taşdöner, "II. Kyros Dönemi Batı Anadolu'da Pers Hâkimiyeti: Savaş, Direniş, Kaçış ve Teslimiyet", *TOD* 10/30 (2017), 1-19.
(Tcherikover 1959) V. Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews* (transl. S. Applebaum), Philadelphia 1959.
(Thonemaan 2016) P. Thonemann, *The Hellenistic Age*. Oxford 2016.
(Thorley 2004) J. Thorley, *Athenian Democracy*, Londra-New York 2004.
(Tod 1985) M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, vol. I, Chicago 1985.
(Tod-Austin 1944) M. N. Tod-R.P. Austin, "Athens and the Satraps' Revolt", *JHS* 64 (1944), 98-100.
(Todd 1922) O. J. Todd, "On the Date of Herodotus' Death", *CQ* 16/1 (1922), 35-36.
Tomaschek 1894 M. Tomaschek, *Die Alten Thraker: Eine ethnologische Untersuchung ii; Die Sprachreste*, Wien 1984.
(Tozzi 1978) P. Tozzi, *La rivolta ioniaca*, Pisa: Giardini 1978.
(Treuil 2008) R. Treuil, P. Darcque, J.-C. Poursat, G. Touchais, *Les civilisations egeennes du Neolithique et de l'Age du Bronze*, Paris 2008.
(Tritle 2010) L. A. Tritle, *A New History of the Peloponnesian War*, Wiley Blackwell, Oxford 2010.
(Tronson 1984) A. Tronson, "Satyrus the Peripatetic and the Marriages of Philip II", *JHS* 104 (1984), 116-126.
(Tsigarida 2011) B. Tsigarida, "Chalcidice". Şurada: *BCAM* (2011) 137-158.
(Tuplin 2010) C. Tuplin, "Revisiting Dareios' Scythian Expedition". Şurada: *AIBS* (2010) 281-312.
(Tuplin 1987) C. Tuplin, "The Administration of the Achaemenid Empire". Şurada: *CAAPE* (1987) 109-166.
(Tuplin 1987a) C. J. Tuplin, "The Leuctra Campaign; Some Outstanding Proplems", *Klio* LXIX (1987), 72-107.
(Turner 2006) E. Turner, "Ptolemaic Egypt". Şurada: *CAH* VII/1 (eds. F.W.Walbank, A.E. Astin) 2006, 118-174.
(Unger 1915) E. Unger, "Die Dariusstele am Tearos". *AA* 30 (1915) 3-16.
(Vasilev 2012) M. I. Vasilev, "Herodotus VIII.137-139 and the Foundation of Argead Macedonia", *ZA* 62 (2012), 37-47.
(Vasilev 2015) M. I. Vasilev, *Darius and Kserkses towards Thrace and Macedonia*, Leiden-Boston 2015.

(Young 2006) T. C. Young, "The Early History of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses, The Consolidation of the Empire and Its Limits of Growth under Darius and Xerxes". Şurada: *CAH* IV (Eds. J. Boardman *et al.*) 2006, 1-111.
(Young 1980) T. C. Young, "480/479 B.C.-A Persian Perspective", *IA* 15 (1980), 213-239
(Young 1967) T. C. Young, 'The Iranian Migration into the Zagros', *Iran* 5 (1967), 11-34.
(Wade-Gery 1932) H. T. Wade-Gery, "Thucydides Son of Melesias", *JHS* 52 (1932), 205-227.
(Walbank 2006) F. W. Walbank, "Macedonia and Greece". Şurada: *CAH* VII/1 (eds. F.W. Walbank *et al.*) 2006, 221-256
(Walbank 2006) F. W. Walbank, "Macedonia and Greek Leagues". Şurada: *CAH* VII/1 (eds. F.W. Walbank *et al.*) 2006, 446-512.
(Walbank 1981) F. W. Walbank, *Hellenistic World*, Fontana 1981.
(Walbank 1940) F. W. Walbank, *Philip V of Macedon*, Cambridge 1940.
(Wallace 1974) R. W. Wallace, "Ephialtes and the Areopagus", *GRBS* 15 (1974), 259-269.
(Waters 2014) M. W. Waters, *Ancient Persia. A Concise History of the Achaemenid Empire, 550-330 BCE*, Cambridge 2014.
(Waters 1996) M. W. Waters, "Darius and the Achaemenid Line", *AHB* 10 (1996), 11-18.
(Welles 1974) C. B. Welles, *Royal Correspondance in the Hellenistic Period. A Study in Grek Epigraphy*, New Haven 1974.
(Westlake 1969) H. D. Westlake, *Essays on the Greek Historians and Greek History*, Manchester 1969.
(Westlake 1935) H. D. Westlake, *Thessaly in the Fourth Century BC*, Londra 1935.
(Wheeler 1993) E. L. Wheeler, "The General as Hoplite". Şurada: *Hoplites* (1993), 121-172.
(Wheeler 1968) M. Wheeler, *Flames over Persepolis*, Londra 1968.
(Wiesehöfer 2003) J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* (çev. M. A. İnci), İstanbul 2003.
(Weiskopf 1989) M. Weiskopf, *The So-Called "Great Satraps' Revolt", 366-360 B.C.*, Stuttgart 1989.
(Wilkes 1992) J. Wilkes, *The Illyrians*, Oxford 1992.
(Willekes 2014) C. Willekes, "Equine Aspects of Alexander the Great's Macedonian Cavalry". Şurada: *GMP* (2014), 47-58.
(Will 2006) E. Will, "The Succession to Alexander". Şurada: *CAH* VII/1 (eds. F.W. Walbank *et al.*) 2006, 23-61.
(Will 2006) E. Will, "The Formation of the Hellenistic Kingdoms". Şurada: *CAH* VII/1 (eds. F.W. Walbank *et al.*) 2006, 101-117.
(Will 1994) E. Will, *Le Monde grec et l'Orient*. Vol. 1, le V[e] siecle (510-403), Paris 1994.
(Worthington 2016) I. Worthington, *Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt*, Oxford 2016.
(Worthington 2014) I. Worthington, *By the Spear. Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*, Oxford 2014.
(Worthington 2013) I. Worthington, *Demosthenes of Athens and the Fall of Classical Greece*, New York 2013.
(Worthington 2008) I. Worthington, *Philip II of Macedonia*, New Haven 2008.
(Worthington 2004) I. Worthington, *Alexander the Great: Man and God*, Londra 2004.
(Wycherley 1978) R. E. Wycherley, *Stones of Athens*, Princeton-New Jersey 1978.
(Zervos-Price 1982) O.H. Zervos-M.J. Price, "The Earliest Coins of Alexander the Great", *NC* 142 (1982), 166-190.

DİZİN

A
Abdera 42, 73, 92, 127, 174
Abulites 418
Abydos 65, 68, 71, 86, 113, 119, 123, 124, 141, 158, 236, 246, 276, 285, 287, 401, 496
Acan Adaları 244, (bkz. Arginusai)
Acıgöl 121, (bkz. Anaua)
Adousios (Adosius) 53
Adremitteion 30, 123
Adresteia 401, 402
Adriyatik 192, 200, 437
Aeropos 347, 490
Afganistan 422, 423
Agathyrsler 69
Agathokles 456, 458
Agesilaos 21, 242, 277-280, 282-284, 288-291, 293-296, 300-302, 310, 313, 317, 321, 330, 335, 339, 385, 386, 489, 490, 497, 498, 514, 524, 525
Agesipolis 282, 289, 296, 300, 302, 490, 497
Agiadlar 107, 114, 179, 310, 489
Agis (Paionların kralı) 358
Agis II (Sparta Kralı) 18, 208, 209, 214, 216-219, 225, 229-231, 233, 235, 249, 250, 257, 260, 277-279, 282, 358, 490, 497
Agis III (Sparta Kralı) 413, 418, 490, 499
Agis IV (Sparta Kralı) 487, 490
Agrialılar 74, 424, 440
Ağılkale 40, 90, (bkz. Atarneus)
Ahmetbeyli 239, 243, (bkz. Notion)
Ahura Mazda 50, 123
Aiakes 68, 81
Aigai 343, 345, 347, 351, 357, 387, 394, 399
Aigaleos 140
Aigina 18, 95, 109, 110, 111, 113, 132, 135, 142, 143, 149, 164, 192, 196, 200, 203, 204, 248, 249, 295, 296, 297, 494, 495
Aigosaglar 474
Aigospotamoi 245, 247, 248, 303, 497
Aineia 128
Ainos 125
Aiolis 28, 36, 38, 41, 47, 53, 65, 67, 68, 86, 87, 126, 169, 171, 172, 230, 274-276, 283, 405
Aiskhines 23, 24, 371, 374, 378, 383, 498, 506
Aiskhylos 23, 62, 101, 103, 104, 156, 184, 495, 506, 523
Aitia 281
Aitiophia 210
Aitolia (=Aetolia) 12, 20, 295, 331, 373, 396, 433, 464, 471, 484-488, 499
Akanthos 120, 127, 128, 301, 302
Akarnania 18, 289, 295, 296, 311, 312, 318, 380, 484, 485, 497, 498
Akbaş 54, 70, 119, 141, 157, 158, 237, 247, (bkz. Sestos)
Akhaia 19, 113, 124, 187, 193, 206, 207, 278, 312, 323-325, 328, 380, 413, 464, 465, 483, 484, 486-488, 498, 501, 502
Akhaimenes 33, 115
Akhaios 471, 474
Akhilleus 390, 391, 401, 430
Akkad (Akad) 32, 45
Akliman 271, (bkz. Harmene)
Akroreia 278, 289
Akrothoon 121
Aksios 342, 343
Alabanda 73, 116, 143, 153
Alalia 42
Alarodlar 126
Alazonlar 69
Albanlar 416
Aleksandria 392, 410, 414, 423, 424, 429
Aleksandropolis 392, 499
Aleksandros (Pherailı/Tesalya Kralı) 332-334, 353, 498
Aleksandros I (Epeiros Kralı) 373, 387, 393, 394, 492, 498
Aleksandros II (Epeiros Kralı) 492
Aleksandros I (Makedonya Kralı) 73, 74, 113, 134, 143, 144, 147, 153, 342, 344, 345, 347-349, 352, 490, 492
Aleksandros II (Makedonya Kralı) 333, 353, 490
Aleksandros III 340, 375, 388, 410, 490, (bkz. İskender)
Aleksandros (Lynkestisrailesinden) 395, 396, 426
Aleksandros (Krateros'un babası) 402
Aleksandros IV 438, 442, 444, 448-453, 490, 498, 500
Aleksandros (Polyperkhon'un oğlu) 450
Aleuadai 112, 116, 159, 333, 351, 353, 362, 498, (bkz. Aleuadlar)
Aleuadlar 112, 333
Alinda 406
Alkaios 214
Alkestas 331, 425, 445, 492
Alkibiades 18, 100, 101, 216-219, 221, 222, 224-226, 229-231, 233, 235-241, 243, 247, 254, 255, 258, 259, 278, 496, 497, 509, 511, 516
Alkmaionlar 99, 106, 204
Alkmenes 231
Alos 113
Altınoluk 30, 76, 123, 238, 273, (bkz. Antandros)
Alyzeia 311
Amanos 407
Amaseia 477
Amasis III (Mısır Kralı) 35, 47, 494
Amasya 25, 477, (bkz. Amaseia)
Amatheos 341
Amathia 341
Ambelaki 137
Ambrakia 207, 312, 374, 384
Amedokos 287

Amestris 60
Amisos 450
Amon 280, 389, 414
Amorgos 441, 499
Ampe 89
Amphaksitis 356
Amphiaros 35
Amphidoloi 289
Amphimakhos 444
Amphipolis 175, 198, 200, 213-215, 290, 333, 337, 350, 356, 357, 359, 360, 369, 371, 448, 496, 498
Amphissa 378-380, 499
Amuderya 46, (bkz. Arases)
Amyntas (Makedonya Kralı Perdikkas'ın kardeşi) 350,
Amyntas I (Makedonya Kralı) 347, 348, 352, 490
Amyntas III (Makedonya Kralı) 347, 352-354, 375, 490
Amyntas (III. Perdikkas'ın oğlu) 355-357, 362, 395, 396
Amyntas (II. Philippos'un generali) 387, 394
Amyntas (İskender'in generali) 402, 403, 426
Amytis 32
Anadolu 13-15, 17, 18, 38, 39, 51, 53, 65, 67, 70, 76, 80, 83-86, 91, 95, 98, 149, 155, 166, 169, 177, 195, 230-234, 240, 246, 251, 255, 261, 265, 274-277, 282, 284-286, 288, 290, 297-300, 305, 306, 309, 325, 338, 339, 386, 387, 395, 399-402, 404-406, 437, 439, 444, 448, 452, 455, 457, 458, 461, 463, 467, 468, 470, 471, 473-476, 478, 484, 494, 497, 501, 504, 510, 512, 520, 521, 524-526
Anaksagoras 156, 184, 199
Anaksibios 272, 287, 297, 497
Anaksimandros 89
Anaksimanes 89
Anaua 121
Andriskos 465, 466, 502
Androkrates 146
Androphaglar 69
Andros 78, 136, 142, 187, 243
angareion 135
Ankhiale 407
Ankyra 407, 462
Anşan (Anşa) 33, 34, 494
Antandros 30, 76, 123, 238, 246, 273
Anthemous 343
Antialkidas 285-287, 295, 297-299, 305, 497
Antigonos (Antigonos Monophtalmos) 404, 407, 439, 442-457, 462-465, 470, 473, 477, 483, 485-487, 491, 500, 501, 512
Antigonos II (Gonatas) 457, 464, 483, 487, 501
Antigonos III (Doson) 464, 465, 483, 487, 491
Antioikhos Hieraks 471, 474
Antiokheia 458, 463, 470-472, 500, 501
Antiokhos (Atinalı komutan) 243
Antiokhos (Arkadialı Pankreasçı ve elçi) 326
Antiokhos I 432, 456, 462, 470, 476, 477, 491
Antiokhos II 471, 480, 491
Antiokhos III 465, 468, 471, 472, 474, 476, 480, 487, 488, 491, 501
Antiokhos IV 468, 472, 491, 502
Antiokhos V-XII 491-492
Antipatros 371, 380, 381, 391, 392, 395, 396, 399, 400, 413, 418, 426, 433, 434, 438-446, 449, 456, 457, 483, 485, 490, 499, 500
Antiphon 235, 255, 256
Apame 432
Apameia 468, 472, 474, 477, 502
Apollon 28, 37, 40, 41, 97, 98, 110, 129, 145, 149, 169, 170, 179, 186, 195, 278, 280, 364, 365, 378, 486
Apollonia 68, 301, 302, 362
Apollonides 116
Apollonios 98
Apollon Karneios 129
Apollophanes 353
Appianos 23, 25, 506
Arabia 45, 53, 437
Arabistan 45, 431, 434, 437, (bkz. Arabia)
Arados 411
Arakhosia 422, 423, 440
Arakhotlar 423
Arakos 245, 246
Arakses 46, 268
Araphisar 73, 116, 143, 153, (bkz. Alabanda)
Araplar 125, 434
Arbela (Erbil) 36, 415, 444
Arbupales 402
Arderikka 98
Areia 423, 440
Areiopagos 23, 100, 108, 135, 181-183
Arethousa 306
Areos I 486, 490
Argaios 347, 357, 490, 518
Argeadlar 342, 345, 347, 357, 448, 449, 490
Argeus 342
Argias 342
Argilos 128
Arginusai 243, 244, 245, 496
Argos 18, 83, 107, 112, 165, 166, 180, 181, 192, 193, 206, 214, 216-219, 249, 277, 281, 284, 286, 288, 289, 291, 295, 296, 299, 300, 321-323, 329, 330, 342, 344, 345, 347, 349, 350, 373, 374, 495-497
Ariabignes 139
Ariaramnes 31, 57, 62, 64
Ariarathes (Pers satrabı) 441, 479, 480, 492
Ariarathes I 480, 492, 500, 501
Ariarathes II 480, 493
Ariarathes III 480, 493, 501
Ariarathes IV 480, 493, 502
Ariarathes V 480, 493
Ariarathes VI 480, 493
Ariarathes VII-IX 493
Ariler 126
Ariobarzanes 58, 309, 324, 339, 419, 423, 481, 492, 493, 498
Ariobarzanes I (Kappadokya Kralı) 481, 493
Arisbe 401
Aristagoras (Kymeli) 68
Aristagoras (Kyzikoslu) 68
Aristagoras (Miletoslu) 14, 71, 77-79, 81-84, 87-89, 91, 494

Aristeides 17, 100, 109, 110, 138-140, 145, 146, 149, 155-157, 159-161, 163, 165-167, 169, 170, 495, 509
Aristippos 265
Aristobulos 23
Aristodemos 289
Aristodikos 39, 40, 183
Aristogeion 418
Ariston 68, 490
Aristonikos 475, 476, 478, 493, 502
Aristophanes (Tesalyalı) 23, 24, 156, 198, 213-215, 266, 496, 506
Aristoteles 23, 24, 100, 306, 346, 363, 375, 390, 391, 399, 427, 434, 497, 499, 506
Arkadia 19, 24, 113, 166, 180, 181, 217, 294, 317, 321-329, 335, 373, 396, 413, 484, 497, 498
Arkadialı 265, 272, 294, 327, 329
Arkesilaos 48, 76, 440
Arkhidamos 18, 67, 155, 178-180, 203-210, 213, 214, 221, 232, 317, 318, 324, 329, 330, 490, 496
Arkhon 163, 166, 167, 182, 185, 193, 214, 494
Armenia 46, 60, 269, 338, 404, 473, 480
Arrabaios 396, 401
Arrhidaios (satrap) 352, 353, 362, 389, 393, 395, 438, 439, 442, 444, 446, 448, 490, 500
Arrianos 20, 22, 23, 46, 408, 412, 415, 416, 419, 429, 431, 440, 441, 467, 483, 506
Arsakes 423, 471
Arsames 32, 402, 409
Arses 386, 489, (bkz. IV. Artakserkses)
Arshama 32
Arshtivaiga 32
Arsinoe 456-458, 491, 521
Arsites 58, 402, 404
Artabanos 64, 117, 125, 177, 420
Artabazos 57, 58, 60, 148, 149, 308, 338-340, 432
Artakamas 53
Artakhaises 120
Artakserkses I 166, 177, 194, 195
Artakserkses II 23, 265-269, 274, 276, 283, 286, 297-299, 309, 325, 326, 338, 339, 489
Artakserkses III 339, 340, 386, 431
Artakserkses IV 489, 499
Artaphernes 15, 56, 61, 75, 78-80, 83, 84, 87-91, 97, 98, 104, 170
Artayktes 119, 158, 159
Artayntes 141, 152
Artazostre 60
Artemis 56, 67, 97, 98, 169, 170, 179, 186, 195, 292, 388, 389, 404, 405
Artemis Orthosia 67
Artemisia 58, 59, 136, 139, 141
Artemision 16, 113, 114, 128, 129, 132, 133, 136, 137, 156, 163, 214, 495
Artybios 85
Artystone 59
Aryandes 48, 76
Arybbas 360, 367, 492, 498
Asandros 439, 444
Asea 321, 330
Asia 56, 57, 457, 475, 479, 497, 502, 513, 517, 518, 521, 522, (bkz. Asya)
Asidites 273
Asopos 131, 146, 147
Aspasia 186, 191, 198, 199, 244
Aspathines 50
Aspendos 287, 406, 413
Assyria 51, 522
Astyages 31-35, 40, 489, 494
Asur 13, 29-31, 33, 35, 37, 52
Asurbanipal 29, 30
Asya 14, 16, 20, 45, 46, 62, 65-68, 74, 75, 78, 82, 93, 117, 119, 125, 126, 141, 151, 234, 272, 277, 282-284, 286, 291, 309, 377, 384-387, 393, 394, 399-401, 407, 410, 412, 417, 419, 422, 431, 435, 437, 439, 441, 443-452, 455, 457, 463, 470, 495, 501, 511, 524
Atalanta 215
Atarna 273
Atarneus 40, 90, 276, 497
Atheas 375, 377
Athena 98, 104, 124, 150, 171-173, 177, 205, 206, 239, 410
Athos 15, 16, 93, 110, 117, 118, 120, 121, 128, 495
Atina 14, 16-20, 23, 24, 41, 71, 83-85, 90, 92, 93, 95-116, 122, 126, 133-148, 155-159, 161-196, 198-264, 274, 277, 278, 281, 284-291, 294, 295, 297, 298, 301, 304-314, 317, 318, 320, 322- 325, 327, 328, 330, 331, 333, 335-340, 350, 352, 357, 360-372, 374, 377, 379-384, 392, 396, 397, 409, 418-420, 433, 440, 441, 453, 457, 463, 464, 481-487, 494-501, 511, 512, 515
Atizyes 407, 409
Atossa 59, 115
Atropates 440
Attalos I 462, 473, 474, 493, 501
Attalos II 474, 480, 493
Attalos III 475, 477, 493, 502
Attalos (II. Philippos'un generali) 362, 387, 392-396
Attalos (İskender'in generallerinden biri) 425
Attika 15, 17, 19, 99, 135, 137, 138, 141, 145, 146, 161, 168, 169, 171, 173, 176, 180, 188, 193, 198, 200, 203, 205-213, 215, 219, 221, 225, 229-233, 249, 251, 298, 299, 304-308, 318, 350, 363, 368, 372, 379, 383, 481, 482, 484, 495-497, 512
Audata 358, 362
Augustinus 399
Augustus 399, 469
Autophradates 56, 338, 339
Avrupa 14-17, 62-68, 72-75, 93, 94, 117, 119, 125, 135, 142, 151, 155, 157, 159, 174, 272, 276, 348, 387, 393, 394, 399, 437, 439, 440, 443, 446, 448, 451, 452, 457, 459, 460, 463, 475, 501
Avşar Köy 81, 166, (bkz. Myus)
Aynaroz 15, 16, 93, 117, 118, 120, (bkz. Athos)

B
Babil 13, 20, 31, 33, 35, 38, 43-46, 51, 53, 63, 80, 91, 115, 268, 415, 417-419, 429, 431-433, 436, 438-440, 442, 444, 446-451, 466, 468-470, 480, 494, 495, 499, 500, 524
Babilonia 37, 45, 440
Babiruş 45, (bkz. Babilonia)
Bagoas 386
Bahtar 43, 422, 423, (bkz. Baktria)
Bakırçay 90, 123, 273, (bkz. Kaikos)
Bakkhylides 37, 156
Bakla Burnu 125, 276
Baktria (Bahtar/Toharistan) 43, 46, 48, 51, 76, 422-425, 427, 438, 471, 499
Balakros 410
Bardiya 46, 49, 50
Bardylis 352, 354, 357, 358, 498
Barene 39
Barka 48, 76
Barsaentes 421, 422
Baryakses 432
Batis 412
Battos 48
Bayraklı 404, (bkz. Smyrna)
Belkıs 287, 406, 413, (bkz. Aspendos)
Berenike 456, 491
Bessos 415, 420-424
Beş Adalar 195, (bkz. Khelidonia)
Beyaz Sütunlar 87, (bkz. Leukai Stelai)
Beyaz Yalı 118, (bkz. Leuke Akte)
Bias 41
Biblos 411
Bingazi 48, 76, 440, (bkz. Kyrene)
Bisaltia 343
Bisaltlar 348
Bisitun 46, 49, 50, 54, 55, 63, 75, 525
Bistonlar 128
Bithynia 241, 276, 450, 458, 460, 461, 470, 475-481, 502
Bitlis 269
Bodrum 20, 47, 152, 404, 405, 413, 452, 505, 515, (bkz. Halikarnassos)
Boiotia 19, 122, 124, 134, 141, 144, 146, 148, 193, 195, 206, 207, 212, 214, 217, 281, 282, 286, 289, 290, 299-301, 303, 309-319, 322, 324, 326, 328, 330-332, 334, 363, 379, 398, 482, 484, 496, 497, 513, 525
Boiotios 264
Bolayır 91, 125, 158, 237, 276
Bosporos 14, 63-68, 70, 71, 80, 119, 195, 236, 237, 243, 247, 259, 376, 377, 443
Boubares (Bubares) 73, 75, 116, 120, 143, 153, 348
Boukephalos 372, 390
Boule 100, 108, 182, 232, 254, 256, 485, 524
bouleterion 256
Bozcaada 91, 412, (bkz. Tenedos)
Brankhidler 40, (bkz. Brankhosoğulları)
Brankhosoğulları 40
Brasidias 213, 214, 350
Brennos 461
Bubakes 409
Budinler 69
Büyükdere 68, (bkz. Tearos)
Büyük Zap 269, (bkz. Zapatas)
Byzantion 65-68, 72, 76, 85, 88, 149, 160-162, 169, 175, 186, 189, 191, 236, 239, 247, 259, 261, 272, 287, 306-308, 336, 363, 375-377, 386, 391, 447, 470, 495, 498, 499, 511

C-Ç
Caesar 399, 469, 491, 502, 509
Caligula 399
Caracalla 399
Cassius Dio 23, 25, 507
Ceyhan 268
Cizre 269
Cornelius Nepos 20, 22, 101, 102, 105, 106, 154, 163, 166, 508
Cumalıdere 247, (bkz. Aigospotamoi)
Curtius Rufus 20, 22, 23, 408, 415, 420, 424, 506, 511
Çamlık Tepe 124, (bkz. Ophryneion)
Çanakkale Boğazı 14, 16, 57, 64, 65, 67, 70, 85, 88, 91, 92, 117, 121, 122, 141, 142, 151, 158, 168, 173, 238, 243, 246, 276, 280, 287, 288, 308, 376, 387, 401, 430, 443, (bkz. Hellespontos)
Çandragupta 470, 500
Çardak 121, (bkz. Anaua)
Çine Çayı 87, (bkz. Marsiyas)
Çivril 267, (bkz. Peltai)

D
Daas 46
Daerbikler 46
Dalyan 42, 85, 406, 452, (bkz. Kaunos)
Damaskos 411, 492
Damates 309, 339
Dana 267, (bkz. Tyana)
Dante 399
Danthalitai 377
Danuvius 74, 377, 388, 399, 437, 460, (bkz. İstros)
Daphnis 68
Dardanos 86, 124, 479, 502
Dardas 268
Dareios I 14, 15, 26, 48, 51-54, 59-67, 70, 71, 74, 77, 94-99, 115, 162, 327, 481, 489, 494, 520
Dareios II 230, 231, 234, 240, 246, 264, 265, 489
Dareios III 402, 405, 408, 410, 411, 414, 415, 417, 419, 420-422, 424, 431, 489, 499
Daskyleion (Ergili) 14, 55, 57, 58, 60, 75, 230, 232, 237-239, 266, 271, 272, 274-276, 280, 283-285, 338, 339, 404, 511, 524
Daskylites 55
Datis 15, 88, 89, 97, 98, 103, 104, 116, 517, 521
Daurises 85, 86, 87
Deberler 74
Değirmendere 239, (bkz. Kolophon)

Dekeleia 211, 225, 226, 229-231, 235, 236, 239, 249, 257, 260, 300, 496
Delion 212
Delos 17, 97, 143, 151, 155, 161, 166, 168-181, 185-196, 199, 202, 203, 205-207, 212, 213, 215, 219, 221, 230, 231, 233, 251, 298, 305, 307, 350, 372, 383, 482, 484, 495, 496, 512
Delphoi 28, 35, 41, 104, 110-112, 134, 135, 137, 138, 142, 149, 204, 214, 278-280, 290, 324, 337, 338, 363, 366, 372, 378, 388, 460, 486, 495, 499, 501
demagog 211
Demaratos 107, 110, 116, 130, 393, 490, 494
Demetria 457, 500
Demetrios I (Poliorketes) 463, 491
Demetrios II 464, 491, 492
Demokedes 63, 95
Demosthenes 23, 24, 211, 227, 228, 345, 362, 363, 370, 371, 373, 374, 379, 441, 498, 499, 504, 506, 507, 509, 515, 518, 522, 524, 526, 527
Derdas 302, 356, 359, 362
Derkylidas 274-277, 285, 290, 497
Dersailar 128
Dicle Nehri 36, 89, 269, 415, (bkz. Tigris)
Dikili 90, 123, 276, (bkz. Atarneus)
Dilek Yarımadası 16, 152, (bkz. Mykale)
Diodoros 20-22, 77, 101, 113, 128, 130, 152-154, 159, 162, 223, 245, 274, 275, 298, 306, 323, 332, 353, 354, 380, 408, 415, 419, 421, 439, 507
Diodotos 211
Diogenes 101, 362, 397, 507
Diokenes 132
Diomedon 257
Dion 72, 121, 163, 369, 507
Dionysios 23, 25, 323, 329, 507
Dnepr Nehri 69, (bkz. Gerrhus)
Dodona 280
Dolopialılar 122
Doloplar 174, 331
Don Nehri 69, (bkz. Tanais)
Doriskos 70, 72, 118, 125, 127, 174
Dorlar 126, 193, 344
Draglar 423
Drangiana 422, 423, 425, 440
Droysen 388, 390-392, 395-397, 400-404, 435, 515
Dryo 20
Dydima 40, 41
Dysoron 349

E
Eceabat 119, (bkz. Madytos)
Edonia 343
Edonlar 128, 348
Edremit 30, 123, 273, (bkz. Adramittion)
Ege 11, 13-17, 19, 26-28, 30-32, 34, 36-38, 41, 43, 48, 51-55, 62, 63, 71, 77, 78, 80, 92, 95, 97, 116, 125, 136, 140, 152, 155, 157, 158, 160, 166, 168, 169, 174, 175, 177, 187, 195, 199, 220, 230, 235, 246, 248, 261, 277, 281, 282, 284-286, 288, 298, 309, 319, 331, 336-341, 344, 346, 350, 360, 363, 367, 369, 386, 404, 412, 436, 449, 451, 454, 458-460, 463, 466, 467, 471, 475, 483, 484, 500, 501, 512, 520, 521
Ege Denizi 13-16, 27, 28, 31, 36, 38, 41, 43, 51, 63, 77, 78, 80, 92, 97, 116, 125, 140, 152, 155, 157, 160, 166, 168, 174, 177, 187, 195, 230, 235, 261, 277, 281-286, 309, 319, 338, 340, 341, 386, 404, 412, 449, 451, 454, 463, 467, 500
Egesta 222, (bkz. Segesta)
Eğriboz 14, 15, 78, 97, 113, 133, 175, 207, 306, 368, 373, (bkz. Euboia)
Eion 118, 127, 141, 174, 175, 495
Ekbatana 34, 39, 45, 98, 153, 417, 419-424, 432, 433, 499
Ekhedoros 343
Ekhoidoros 124
Elaious 119, 120
Elam 33, 51, 418
Elaphantine 48
Elateia 379
Eleia 42, 207, 216, 277
Eleusis 146, 147, 224, 225, 263
Eleuteria 148
Elimia 302
Elimiotis 342
Elis (Eleia) 166, 180, 181, 207, 214, 217, 218, 225, 277, 278, 282, 288, 289, 312, 320-325, 329, 330, 335, 358, 373, 396, 413, 497, 498
Elymia 321
Embata 308, 498
Empedokles 156
Enez 125, (bkz. Ainos)
Enienler 112, 122
Ennea Hodoi 360, (bkz. Amphipolis)
Eordaia 342
Eotioneia 259
Epameinondas 19, 313-324, 326, 328, 330-336, 355, 357, 497, 498, 508
Epeios 278
Epeiros 166, 280, 312, 331, 342, 360, 366, 367, 373, 387, 391, 393, 394, 434, 460, 463, 484, 498, 501
Ephesos 51, 83-85, 239, 242, 243, 246, 275, 276, 279, 282, 283, 286, 287, 387-389, 404, 405, 413, 455, 461, 479
Ephialtes 130, 131, 178, 181-183, 185, 495, 524, 527
ephoros 214
Epidamnos 200, 201
Epidanos 124
Epidauros 113, 217, 289, 312, 322, 323, 434, 484
Epieikeia 293
Epipolai 226, 227
Erbil 36, 415, 444, (bkz. Arbela)
Erdağ 86, 401, (bkz. Perkote)
Erdek 68, 90, 236, 237, 271, 276, 461, (bkz. Kyzikos)
Erenköy 124, (İntepe: Bkz. Rhoiteion)

Eretria 14, 15, 84, 85, 92-99, 113, 116, 306, 368, 373, 499
Ergili 55, 238, 274, 283, 338, 404, (bkz. Daskyleion)
Erigon 342
Erythrai 28, 89, 231, 308, 461
Eteonikos 248
Etrüsk/Etrüskler 42
Euainetos 113
Euboia 14, 15, 78, 84, 97, 113, 132, 133, 175, 195-197, 207, 231, 248, 259, 289, 291, 306, 310, 318, 321, 330, 368, 371, 373, 374, 380, 484, 496, 498
Euboulos 370, 371
Eudamidas 301, 303, 490
Eukles 105
Euksenos 67, 120, 284
Eumenes 480, 493, 499, 500, 509, 524
Eumenes I 473, 493
Eumenes II 474, 475, 493
Eumenes (Kardialı) 346, 439, 441-450
Euphorbos 98, 116
Euphrates 269, 339, 409, 472
Euphron 323, 328, 498
Euripides 156, 351
Euripondidler 310, 489
Euripos 99, 113, 132, 136
Europa 362
Eurybates (Ephesoslu) 36
Eurybiades (Sparta Kralı) 114, 132, 137, 156
Eurydike 353, 354
Eurymedon 17, 171, 176, 177, 179, 227, 228, 287, 495
Eurypondidler 107
Eutropius 24

F
Fenike 43, 45, 48, 59, 86, 112, 126, 139, 141, 340, 410-412, 437, 447
Fırat 268, 269, 339, 407, 409, 415, 430, 455, 472, 502, (bkz. Euphrates)
Filistin 45, 126, 412
Florus 24
Foça 38, 42, 68, 89, 245, (bkz. Phokaia)
Frigya 12, 13, 27, 30, 31, 38, 58, 65, 84, 121, 240, 241, 244, 267, 283, 284, 308, 407, 439, 442-444, 453, 454, 462, 477, 478, 497, (bkz. Phrygia)
Frontinus 23, 25, 26, 101, 380, 507

G
Gabane 447
Gabiene 420
Gadroslar 423
Galatia (Galatya) 462, 475
Galatlar 397, 459-462, 470, 471, 474, 517, 520
Gallia 22, (bkz. Galya)
Galya 22
Gambreion 116, 275
Gandarlar 126
Gaugamela 412, 415-417, 499, 515, 517, 521
Gaumata 50
Gaza 410, 412, 413, 451, 454, 500, 524
Gediz 36, (bkz. Hermos)
Gedrosia 430, 431, 499
Gela 213
Gelibolu 65, 70, 71, 99, 118, 120, 141, 158, 184, 187, 246, 288, 295, 337, 367, 383, 400, 439, 458, 459, 475, (bkz. Khersonesos)
Gelon 112
Gelonlar 69
Gemlik 86, (bkz. Kios)
Genç Kyros 18, 21, 56, 58, 60, 61, 264, 265, 266, 496, 497
Gergis 127, 276
Gergithler 86
Gerrhus 69
Getler 68, 72, 396, 397
Gherla 68
Giresun 270, (bkz. Kerasos)
Girit 112, 207, 289, 413
Glyppos 225-228, 242, 496
Gobryas 45, 50, 60
Gongylos 160, 226, 273
Gordion 407
Gorgidas 316
Gorgion 275
Gorgo 83, 107
Gorgopas 297
Gökçeada 76, 336, (bkz. İmbros)
Gökçeler 42, 87, (bkz. Pedasa)
Gördes Çayı 36, (bkz. Hyllos)
Granikos 401-404, 427, 479, 499
Gravia 379, 380
Grobas 361, 389
Gryneion 172, 275
Grynion 241
Gugu 29, (bkz. Gyges)
Güllübahçe 27, 41, 89, 286, 413, 461, (bkz. Priene)
Gygaia (=Gygeia) 73, 116, 143, 153, 348, 353, 355
Gyges 27-29, 489, 524, 525
Gylis 291

H
Habeşistan 48, 210, (bkz. Aitiophia)
Haimos 68
Haliakmon 342
Haliartos 279, 281, 282, 289, 300, 497, 523
Halieis 289, 312
Halikarnassos 20, 172, 403, 405, 406, 413, 499, 515
Halisarna 116, 275
Halys 31, 35, 40, 62, 65, 85, 121, 407, 462
Hannibal 465, 501
Harmene 271
Harmodios 418
Harpagos 33, 34, 42, 43, 90
Harran 31, 34-36, 44, (bkz. Karrhai)
Hayber 427
Hazar Denizi 62, 422
Hebros 54, 68, 125
Hegesypyle 99
heilot 19, 145

Hekataios 79, 87, 90
Hekatomnos 59, 405, 406
Helenos 391
Helikon 290
Hellas 20, 199, 221, 273
Hellen Birliği 16, 17, 106, 111-113, 122, 128, 129, 137, 142-144, 146, 149, 154-161, 164, 173, 178-181, 183, 338, 441, 464, 481, 485, 495, 499
Hellespontia 53, 55, 74, 84, 230, 283, 407, 439, 450
Hellespontos 14, 16, 38, 41, 53, 57, 64-68, 70-72, 80, 84-92, 96, 117-125, 135, 141, 142, 151, 153, 158, 159, 168, 169, 171, 173, 207, 230, 236-239, 243, 246, 280, 281, 283, 285, 287, 288, 290, 295, 297, 376, 387, 400-402, 407, 420, 430, 439-441, 443, 444, 446, 449, 450, 495, 497
Hephaistion 391, 428, 433, 499
Hera 66, 152, 279, 294
Herakleia 172, 271, 281, 470, 508
Herakleia Pontika 470
Herakleides 105
Herakleion 101, 239
Herakleios 66
Herakles 101, 104, 261, 345, 437, 453, 500
Heraklidler 27, 345
Herippidas 283, 291
Hermes 223-225, 496, 525
Hermion 289, 312
Hermippos 199
Hermokrates 395
Hermos (Gediz) 36
Herodotos 20, 32-35, 37, 39-41, 46, 48-57, 62-70, 73, 76, 77, 83, 89, 92-94, 98-105, 113, 115, 119, 124, 126, 127, 129, 131-135, 140-143, 146, 147, 149, 153, 156, 344, 347-349, 427, 428, 496, 507, 516, 519
Herophantos 68
Hestia 262
Hieron 316, 377
Hindistan 23, 43, 390, 399, 425, 427-429, 437, 448, 455, 470, 499
Hipparkhos 108, 109, 116, 418, 494
Hippias 41, 83, 94, 96, 99, 105, 106, 494
Hippokles 68
Hippokrates 109
Hisarlık 86, (bkz. İlion)
Histiaiai 248
Histiaios 68, 70, 75, 77-79, 81, 87, 88, 90, 92
Homeros 341, 344, 389, 391
homoioi 242
Honaz 121, 267, (bkz. Kolossai)
Horus 414
hyakinthos 145
Hydarnes 50, 127, 130, 131
Hydaspes 427-429, 499
Hyllos 36
Hymaias 85, 86
Hyperbolos 218, 496
Hyperborealılar 37
Hyphasis 429, 519
Hyrkania 43, 422, 440
Hyssaldomus 59
Hystaspes 38, 41, 50, 54
Hytenneis 56

I-İ

Ildırı 28, 89, 231, 308, 450, 461, (bkz. Erythrai)
Ilgın 267, (bkz. Tyriaion)
Ionia 12, 14, 55, (bkz. İyonya)
Ishtumegu 31, 32
İbraniler 44, 435
İda 123, 124, 238, 273
İdrieus 59
İerissos 120, 127, 128, (bkz. Akanthos)
İkonion 267
İkos 306
İlion 86, 123, 124, 401
İlyada 391, 401
İmbros 76, 286, 306, 307, 336, 383
İnaros 194, 495
İndus 20, 391, 428, 449, 470, 499
İntaphernes 50
İphikrates 287, 293-295, 297, 307, 308, 312-314, 322, 323, 333, 353, 497
İpsos 453, 455, 456, 459, 463, 470, 473, 477, 500
İran 30, 31, 43, 45, 75, 396, 437, 447, 448
İsagoras 108, 494
İsaurialılar 57, 175
isegoria 253, 427
İshtumegu
İsis 341
İskeçe 92, 174
İskender 11-13, 19-23, 45, 46, 175, 298, 318, 333, 340, 346, 356, 357, 363, 372, 375, 381-383, 386-449, 452, 453, 455, 459, 460, 466-470, 475, 479, 480, 483, 485, 490, 498-500, 511, 512, 515, 516, 520, 521, 522, 525
İskenderiye 11, 414, 424, 436, 451, 467, 468, 472, 499, 500, 502
İskenderun 408, 410
İskit/İskitler 14, 15, 43, 45, 46, 51, 54, 55, 57, 59, 62, 63-65, 67-72, 76, 77, 80, 92, 95, 99, 125, 348, 375, 377, 424, 460, 494, 499, 520
isogonia 253
İsokrates 23, 101, 340, 385
İsonomia 81, 253
İsrail 44, 436, 472
İssos 268, 386, 406, 408-410, 412, 413, 499, 511
İstanbul 14, 63-68, 85, 88, 91, 149, 150, 162, 195, 236, 237, 239, 243, 247, 259, 267, 272, 287, 336, 376, 377, 391, 443, 447, 504, 505, 508, 510-516, 519-527, (bkz. Byzantion)
İstanbul Boğazı (=Bkz. Bosporos) 14, 63-67, 195, 236, 237, 243, 247, 259, 376, 377, 443
İsthmos 111-114, 128, 129, 137, 138, 143, 145, 146, 193
İstmenias 303, 334
İstros 67-75, 77, 81, 99, 388, 396, 399, 460
İştar 417
İtalya 20, 42, 80, 95, 137, 138, 187, 192, 194, 199, 200, 202, 221, 434

İthome 178, 180, 181, 322
İyonya (=Ionia) 12, 14, 15, 17, 28, 36, 38, 41, 42, 47, 53, 55, 56, 61, 65, 67, 68, 71, 76-91, 94-99, 126, 139, 141, 152, 168-173, 177, 188, 230, 231, 235, 246, 264, 265, 274, 275, 283, 305, 405, 450, 494, 495, 499
İzmir 12, 171, 404, 521, (bkz. Smyra)

J

Jason 19, 317, 319, 320, 331, 332, 352, 385, 472, 497, 525
Justinus 20, 22, 24, 46, 49, 101, 105, 154, 341, 345, 408, 411, 424, 508

K

Kabalia 56
Kabil 427
Kadıköy 65, 67, 71, 91, 236, 238, 247, 271, 276, 287, (bkz. Khalkedon)
Kadifekale 404, (bkz. Pagos)
Kadmeia 301, 304, 314, 383, 497
Kadusia 46
Kaduslar 416
Kafkaslar 27
Kaikos 90, 123, 273
Kaistrupedion 267
Kalas 402, 407
Kallatebos 121
Kallias 109, 187, 195, 231, 368, 494, 496, 524
Kallikrates 148, 244
Kallikratidas 244, 245
Kallimakhos 100, 102-104, 508
Kallisthanes 427
Kallistratos 354
Kallistromos 379
Kalpe 271
Kalydon 295, 296, 485
Kambyses 32, 33, 37, 46-50, 54, 59, 76, 116, 489, 494
Kambyses II 32, 46, 48
Kampsa 128
Kanbuziya 32, (bkz. Kambyses)
Kandaules 28
Kane 123
Kappadokya (=Kappadokia) 12, 32, 36, 57-59, 62, 64, 65, 85, 121, 240, 309, 339, 402, 404, 407, 439, 441, 443-447, 449, 450, 455, 458, 460, 470, 471, 476-481, 499, 500, 502
Karabiga 401, (bkz. Priapos)
Karadeniz 27, 43, 57, 62-67, 69, 80, 91, 120, 158, 174, 187, 199, 238, 266, 269-271, 364, 407, 437, 439, 461, 497, 499, (bkz. Euksenos)
Karadeniz Ereğlisi 271, (bkz. Herakleia)
Karamenderes 123, 124, (bkz. Skamandros)
Karanos 347, 368
Kardia 91, 125, 158, 237, 364, 499
Kardukhlar 269
Karene 123
Karia 28, 38, 42, 43, 53, 56, 58, 59, 86, 87, 126, 136, 139, 141, 169, 171, 172, 177, 207, 239, 275, 276, 283, 307, 336, 339, 393, 394, 405, 406, 439, 444, 467, 475, 500, 514
Karmania 46, 420, 430, 431, 440, 444, 499
Karmianalar 68
Karrhai 36
Kartaca 42, 48, 112, 221, 434
Karystos 97, 136, 142, 175, 176, 306
Kaspia 421
Kassandros 446, 448-457, 463, 490, 500
Katana 224, 225
Kaunos 42, 406, 452, 500
Kaz Dağı 124, (bkz. İda)
Kedreiai 246
Kedrosia 440
Kelainai 61, 65, 121, 123, 267, 327, 407, 439, 446, 454, 461
Keldaniler 33, 44
Kemer 68, 86, 237, 272, (bkz. Parion)
Kemerhisar 98, 267, (bkz. Tyana)
Keos 75, 81, 113
Kephallenia 278
Kephissos 290, 380
Keramon Agora 267
Kerasos 270
Keriporis 361
Kerkenes 31, 35, (bkz. Pteria)
Kerkyra 112
Kersebleptes 364
Khabrias 307, 311
Khaironeia 19, 22, 282, 308, 338, 380-383, 392, 482, 499
Khalibler 270
Khalkedon 65, 67, 71, 72, 76, 236, 238, 239, 247, 276, 287
Khalkidike 93, 118, 120, 202, 209, 213, 215, 216, 248, 301, 341, 343, 350, 352, 357, 361-363, 365-370, 375, 484
Khalkis 98, 113, 132, 193, 289, 306, 368, 384, 499, 501
Khares 101, 307, 308, 336, 339, 364, 368, 376-381, 498
Kharidemos 339, 368, 369
Kharmende 268
Kheirisophos 271
Khelidonia 195
Khersonesos 70, 71, 91, 99, 118, 120, 125, 141, 157, 158, 175, 184, 187, 246, 287, 288, 295, 337, 364, 383, 400, 439, 459, 475, 494, 496, 498
Khileos 145
Khios 27, 40, 41, 65, 68, 76, 79, 88, 89, 90, 153, 157, 160, 161, 170, 190, 191, 206, 231, 244-246, 306-308, 336, 339, 377, 387, 412, 413, 497
Khorasmia 46
Khremonides 464, 483, 501
Khrysantas 53
Kıbrıs 17, 45, 47, 53, 80, 85, 86, 126, 160, 178, 179, 183, 194, 195, 245, 339, 410, 447, 450, 451, 453, 467, 472, 495-497, 500, 502
Kınık 42, 275, 452, (bkz. Ksanthos)
Kırgızistan 422, 437
Kıyıköy 68, (bkz. Salmydessos)
Kızıl Deniz 51, 119
Kızılırmak 31, 35, 40, 62, 65, 85, 121, 407, 462, (bkz. Halys)

Kikonlar 128
Kilikya (Kilikia) 29, 36, 53, 74, 91, 97, 126, 133, 153, 267, 340, 407, 408, 410, 420, 433, 439, 444, 447, 450, 455, 457, 467, 492, 499, 500
Kilitbahir 236, (bkz. Kinossema)
Kimmer/Kimmerler 27, 29, 30
Kimmeris 30
Kimon 17, 99, 107, 145, 155-157, 160-162, 165, 168, 171-185, 191-195, 254, 349, 386, 495, 496, 524
Kinadon 282
Kios 86, 470
Kirrha 378
Kissia 126
Kitharion 146, 310
Kition 179, 195
Klazomenai 87, 172, 231, 237
Kleades 149
Klearkhos 239, 261, 265-267
Kleistenes 41, 99, 107, 108, 167, 182, 184, 252, 494
Kleitos 403, 427, 444, 446, 447, 499
Kleombrotos 310, 314-317, 490, 497
Kleomenes 82, 83, 107, 439, 465, 483, 487, 490, 494, 501
Kleon 211-214, 248, 496
Kleonai 121
Kleopatra (II. Philippos'un karısı) 362, 386, 387, 392, 393, 395, 396, 499
Kleopatra (İskender'in kız kardeşi) 393, 394, 442, 443, 499
Kleopatra II 491
Kleopatra VII 469, 491, 502
Kleopatra Thea 492
Knidos 42, 177, 285, 290, 497
Koile Syria 410, 447, 456, 471, 500
Koinos 402, 427, 429
Kolkhis 270
Kolkhlar 270
Kolophon 239, 496
Kolossai 121, 267
Kombreia 128
Kommagene 473
Konon 244-247, 285, 286, 290, 497
Konya 267, (bkz. İkonion)
Koreş 44, (bkz. II. Kyros)
Korinthia 111, 137, 289, 294
Korinthos 18, 19, 109, 113, 137, 160, 192, 193, 196, 200-205, 207, 211, 212, 214, 216, 217, 219, 221, 226, 250, 264, 274, 281, 284-299, 312, 317, 318, 323-325, 328, 338, 374, 380, 382, 384, 385, 394, 397, 399, 413, 421, 433, 441, 454, 455, 482, 484-488, 496-502
Korkyra 165, 200-202, 206, 211, 311, 312, 496, 497
Koroneia 196, 288, 290, 496, 497
Korsete 268
Korupedion 453, 458, 459, 463, 470, 473, 476
Kos 116, 242, 307, 308, 336, 339, 406, 412
Kotyora 270
Kotys 352, 367
Kozlu Köyü 76, (bkz. Lamponion)
Köprü Çay (bkz. Eurymedon)
Kraneion 292
Kranonlular 290
Krateros 402, 425, 428, 430, 433, 438-444, 499
Kratios 109
Krenides 337, 359, 361
Krestonia 343
Kreusis 311, 315, 318
Krisa 337
Kritalla 65, 121
Kritias 261-263
Krokos 364-366, 498
Kroton 63, 80, 95
Ksanthikles 272
Ksanthippos 106, 109, 119, 143, 145, 156-159, 183, 184
Ksanthos 42, 43, 452, 500
Kseinagoras 153
Ksenias 265
Ksenophon 18, 20, 21, 46, 53, 57, 61, 253, 266-269, 271-275, 289, 302, 316, 323, 332, 335, 386, 497, 508, 520, 521
Kserkses 15, 16, 26, 32, 54-56, 60, 65, 72, 73, 75, 110-136, 139-143, 146, 151-153, 159, 161, 162, 167, 177, 288, 327, 348, 386, 418-420, 481, 482, 489, 494, 495, 526
Ktesias 23, 32, 43, 46, 49, 53, 54, 62, 64, 66, 67, 70, 76, 101, 103, 129, 131, 134, 177, 194, 265, 508
Kudüs 44, 472
Kumkale 96, (bkz. Sigeion)
Kuşadası 239, (bkz. Pygela)
Kyaksares 31, 32, 34, 489, 494
Kybeba 84
Kybiratis 56
Kydnos 407
Kydrara 121
Kykladlar 78, 207
Kyllene 201, 278
Kyme (Nemrut Koy) 39, 65, 68, 81, 87, 141, 151, 172, 243
Kynaigeiros 103, 104
Kynaksa 18, 21, 264, 266, 268, 270, 274, 279, 497
Kynoskephalai 334
Kynossema 229, 236, 496
Kyrenaika 440, 444, 451, 467, 499
Kyrene 48, 76, 339
Kyrion 85, 86
Kyropolis 424
Kyros I 31
Kyros II 13, 14, 32, 33-41, 43-47, 50-54, 59, 62, 115, 424, 489, 494
Kyros (Satrap/Genç Kyros) 18, 21, 56, 57, 60, 61, 240, 242-246, 251, 264-269, 274, 279, 496, 497
Kytonion 273
Kyzikos 65, 68, 90, 236-238, 271, 276, 446, 461, 496, 510

L

Labraunda 87
Lade 67, 88-90, 97, 494

Lakedaimonia 113, 149, 212
Lakonia 208, 321, 496, 514
Lakonike 319, 321-323, 326, (bkz. Lakonia)
Lakrines 38
Lamakhos 100, 222, 224, 226, 227
Lamia 441, 483, 485, 499
Lamponion 76
Lampsakos 65, 68, 86, 166, 246, 247, 273, 276, 401
Laodamos 68
Laomedon 439
Lapseki 68, 86, 166, 246, 247, 273, 276, 401, (bkz. Lampsakos)
Larissa 275, 332, 333, 351
Lasion 278, 289, 329
Lasonia 56
Latomie 229
Laureion 109, 163, 167, 225, 229
Lekhaion 288, 292-296, 297, 497
Lemnos 76, 106, 107, 190, 210, 286, 306, 307, 336, 383
Lemprion 277
Leon 257, 326, 490
Leonidas 16, 107, 114, 129, 131, 134, 149, 156, 389, 490, 494
Leonnarios 461
Leonnatos 391, 425, 439, 441
Leontiades 301-304
Leontinoi 200, 211, 212, 222, 224
Leotykhidas 107, 142, 151, 152, 155-160, 179, 278, 279, 490, 494, 495
Leros 87
Lesbos 40, 76, 88-90, 153, 157, 160, 170, 190, 191, 206, 211, 231, 239, 244, 247, 248, 287, 306, 387, 412, 413
Letrinoi 289
Leukai Stelai 87
Leukas 207, 312
Leuke Akte 118
Leuktra 19, 274, 310, 314-319, 326, 331, 355, 482, 497, 525
Libya 48, 63, 76, 194, 210, 221, 414, 434, 437, 440, 467
Lida 42
Lidya (=Lydia) 12, 13, 27, 28-41, 44, 51, 53, 56, 84, 121, 142, 239, 240, 274, 404, 444, 446, 450, 494
Likya (=Lykia) 35, 42, 43, 56, 58, 59, 126, 171, 177, 406, 439, 444, 447, 449, 450, 457, 467, 499, 500, 512
Limni 76, 107, 190, 210, 306, 336, (bkz. Lemnos)
Lindos 97, 98
Lipsokutali 138, (bkz. Psyttaleia)
Lisos 124
Livius 23, 24, 508
Lokris 112, 181, 207, 217, 227, 281, 289, 291, 318, 337, 378, 484
Lucianus 399
Luturius 461
Lydia 12, 13, 31, 55, 402, 439, 446, 513, 524, (bkz. Lidya)
Lygdamis 20, 29, 56, 58, 59
Lykaonia 57, 444
Lykaretos 76
Lykia (bkz. Likya)
Lykidas 144, 145
Lykomedes 324
Lykophron 332, 363, 364
Lynkestis 342, 359, 395, 396
Lynkis 342
Lyppeios 361
Lysandra 456, 458
Lysandros 18, 240-251, 260-265, 277-283, 496, 497, 509
Lysias 23, 105, 508
Lysikles 381
Lysimakheia 456, 458-460, 463, 464, 467, 561
Lysimakhos 166, 389, 390, 404, 439-443, 446-459, 463, 473, 491, 500, 501

M

Mada 30
Madytos 119
Magaba 462, 474, 501
Magna Graecia (Megale Hellas) 20, 192, 199
Magnesia 25, 42, 56, 112, 166, 171, 275, 277, 366, 367, 405, 459, 472, 475, 480, 484, 501, 511, 514
Magnesia ad Maeandrum (Ortaklar) 42, 166, 171, 405
Magnesia ad Spylum (Manisa) 25
Maiandros (=Maeandrum) 76, 87, 234, 267
Maidler 375, 391, 392, 499
Maisades 272
Makabiler 472, 502
Makedon 341, 342, 344, 346, 348, 351, 353-360, 364, 365, 369, 372, 381-392, 395-397, 401, 403, 405, 406, 408, 411-416, 418-420, 422, 425, 428-433, 437-441, 445, 453-457, 487
Makedonie 341, (bkz. Makedonya)
Makedonya 11-15, 19-25, 45, 54, 71, 73, 74, 91-95, 112, 113, 116, 118, 122, 124, 128, 134, 143, 147, 149, 153, 166, 174, 178, 200, 202, 213, 219, 237, 290, 293, 301, 302, 308, 318, 319, 332-338, 340-372, 374, 376-382, 385-392, 394, 396-400, 406, 409, 413, 418, 426, 433, 437, 438-444, 446, 447, 451, 453-457, 459-468, 471, 474-476, 482-488, 498-502, 512, 516
Makronlar 126
Malis 112, 128, 129, 281, 318
Mallialılar 430
Mallos 407, 408
Maltepe 86, (bkz. Dardanos)
Mandalika 68, (bkz. Tearos)
Mandane 32
Mandrokles 65-67
Mania 57
Manisa 25, 459, 472, 511, (bkz. Magnesia ad Spylum)
Mantineia 18, 19, 21, 113, 180, 216-218, 277, 294, 299, 300, 305, 317-321, 324, 330, 335, 336, 496-498
Marakanda 424

Maraklar 331
Marathon 15, 67, 71, 85, 88, 94, 98-106, 109, 115, 116, 156, 157, 163, 167, 173, 184, 199, 481, 494, 519-521, 525
Marathos 411, 412
Mardlar 33, 416
Mardones 141
Mardonios 15, 16, 60, 72, 73, 75, 91-94, 96, 116, 118, 127, 140-153, 164, 494
Marduk 44, 418
Margana 289
Margiana (Merv Bölgesi) 43, 51
Mariandynler 57, 126
Marlar 126
Marmara Adası 68, 237, (bkz. Prokennesos)
Marmara Denizi 65, 272, 297, 461, 475, (bkz. Propontis)
Marmara Ereğlisi 91, 238, 272, 376, (bkz. Perinthos)
Maroneia 127, 174, 337
Marsagetes 62
Marsiyas 87
Masistes 127, 152
Masistios 146
Maskames 72
Massaget 46, 425
Massinoikler 126
Matienler 126
Maurya 470, 500
Maussolos 58, 59, 307, 336, 339
Mazaios 340, 415, 417, 418
Mazakes 413
Mazares 39, 40, 42
Media 13, 31, 32, 34, 35, 40, 46, 51, 62, 123, 417, 420, 421, 426, 432, 439, 440, 444, 471, 494, 524
Medler 30-34, 104, 130, 194
Medokos 272, 287
Megabates 57, 79, 162
Megabazos 54, 55, 57, 64, 71-75, 78, 120, 143, 494
Megabernes 53
Megabyzos 50, 53, 127, 194
Megakles 109, 494
Megale Hellas 20, 199, 221, (bkz. Magna Graecia)
Megalopolis 24, 321, 324, 330, 374, 413, 498, 499
Megara 113, 141, 145, 146, 192, 195, 196, 198, 200-204, 206-208, 214, 217, 250, 263, 293, 310, 318, 323, 379, 384, 484, 495, 496
Meidas 276
Mekyberna 128, 368
Melakhlenoslar 69
Melanditler 272
Meleagros 402, 428, 438
Melinophagoi 377
Melissa 241
Melon 304
Melos 160, 207, 219, 220, 285, 289, 496
Memnon 340, 402, 406, 410, 508
Memphis 47-49, 194, 413, 414, 443, 451, 500
Menandros 439
Menderes 42, 87, 234, 267, 286, 511, (bkz. Maiandros)
Mendesion 194
Menelaos 350, 353, 402, 472
Menes 418
Meriç 68, 125, 174, (bkz. Hebros)
Mermnadlar 28, 489
Merv 43, (bkz. Margiana)
Mesabates 268
Mesembria 68, 124
Messenia 154, 161, 178, 180, 212, 300, 319, 322, 324, 325, 330, 335, 373, 374, 484, 497
Messina 224
Methana 215
Methone 337, 362, 363, 498
Methymna 244, 362
Metiokhos 116
metoikos 23
Metrodoros 68
Mezopotamya 35, 44, 45, 417
Mısır 11, 17, 20, 23, 29, 35, 37, 45-51, 73, 76, 80, 115, 126, 178, 179, 183, 185, 192-195, 210, 280, 338-341, 389, 410-414, 435-445, 447-458, 463-472, 491, 494-496, 499, 500, 502
Midilli 40, 41, 75, 81, 88-91, 153, 157, 191, 211, 231, 239, 244, 247, 287, 306, 412, 413, (bkz. Lesbos/Mytilene)
Mieza 375, 390, 391
Milas 81, 87, (bkz. Mylasa)
Milet 14, 27, 68, 70, 75, 88, 89, 231, 242, 244, 271, 403, 405, 461, (bkz. Miletos)
Miletos (Milet) 14, 27, 28, 30, 36, 38-42, 65, 68, 70, 75-90, 173, 190, 191, 231, 234, 242, 244, 265, 266, 270, 271, 403, 405, 461, 494, 499
Miltiades 15, 65, 70, 71, 81, 99, 100, 103-107, 116, 156, 157, 167, 173, 184, 276, 494, 508
Milyas 266, 406
Mindaros 237
Mithridates (Pers satrabı) 339, 492
Mithridates I 477, 492, 501
Mithridates II ve III 492
Mithridates IV 478, 492
Mithridates V 478, 492
Mithridates VI 399, 476-481, 492, 502
Mithrobuzanes 479
Mitrabuzanes 402
Mitrobates 55, 57, 60
Mnesiphibos 137
Mnesippos 312
Molossoslar 360, 391
Mora 206, 373, 450, 487, (bkz. Peloponnesos)
Moskhoilar 126
mothakes 242
Mouseion 464, 487
Munykhia 138, 263
Murykhidas 144
Musaköy 401, (bkz. Arisbe)
Mygdonia 343, 352, 356
Mygler 126
Mykale 16, 17, 119, 151-158, 184, 495
Mykenai 113

Mylasa 81, 87
Myndos 404, 406, 452, 500
Myriandros 268, 408
Myrina 275
Myrkinos 75, 77, 87, 92
Myron 156
Myronides 145
Mysia 40, 56, 86, 273, 476
Mytilene 40, 41, 75, 81, 211, 496
Myus 81, 89, 166

N
Nabarzanes 409, 420-422
Nabonidus 33-35, 44, 513
Nabopolassar 31
Naksos (Nakşa) 17, 61, 77-81, 97, 160, 175, 176, 186, 187, 189, 191, 224, 226, 306, 311, 494, 495, 497
Nakşa 78, 97, 176, 189, 306, (bkz. Naksos)
Nakşi Rüstem 54-56, 73
Napolyon 399
Nara 68, 71, 86, 113, 119, 123, 124, 141, 158, 236, 246, 276, 401, (bkz. Abydos)
Naukratis 48
Naupaktos 181, 192, 196, 200, 207, 212, 278
Nautaka 423, 425
Nearkhos 391, 406, 430, 431
Nemea 288-290, 300, 330, 497
Nemrut Koy 39, 65, 81, 87, 141, 151, 172, (bkz. Kyme)
neodamodes 242
Neon 272
Neoptolemos 360, 440, 443, 492
Nesabar 91, (bkz. Mesambria)
Nesaion 123, 124
Nesiotes 454, 457, 500, 501
Nestos 343
Neurlar 69
Nevarin (bkz. Pylos)
Nikaia (Antipatros'un kızı) 442, 443
Nikaia (Yunanistan'da kent) 372, 379
Nikaia (Hindistan'da Kent) 429
Nikanor 402, 444, 446
Nikepolis 362
Nikias 18, 100, 209-228, 233, 277, 350, 360, 496, 509
Nikolokhos 287, 311
Nikomedes (Sparta'da kral naibi) 193
Nikomedes I 461, 476, 493
Nikomedes II 476, 477, 493
Nikomedes III 477, 493
Nikomedes IV 477, 479, 493, 502
Nil (Nil Nehri) 47, 48, 51, 119, 179, 194, 195, 414, 454
Ninova 31, 37
Niphates 402
Nipsaiolar 68
Nora 445, 500
Notion 239, 240, 243, 244, 496, 510
Nubya (Nübye) 48, 467

O-Ö
obolos 188, 212, 496
Odomantlar 74
Odrys 200, 272
Odrysia 272, 350, 374, 375
Oibares 55, 57
Oinio 104
Oinoe 295
Oinotria 42
Oitaia 318
Oksos 422, 423, 470
Oksyartes 425, 440
Oksyathres 424
Oksydates 421
Oksydraklar 430
Oloros 99, 173
Olpai 211, 212
Olymphyksos 121
Olympias 360, 362, 373, 387-389, 393, 434, 442, 446-452, 498, 500, 514
Olympos 74, 104, 113, 278, 279, 341, 342, 462, 474, 501
Olynthos 18, 128, 299-303, 305, 308, 352, 358, 361, 362, 367-372, 497, 498, 514
Omphis 427, 428
Onesilaos 85
Onokhonos 124
Onomakritos 116
Onomarkhos 338, 363-365, 498
Ophryneion 124
Opis 10, 432, 499
Opus 113, 288, 289
Oreos 310, 499
Orestes 352
Orestis 342, 359
Orkhomenos 112, 113, 122, 281, 291, 297, 310, 318, 321, 322
Orkini 445
Oroites 51, 53, 55-57, 60
Orontes 338, 339, 402
Orontobates 405
Oropos 35, 324, 383
Orosius 23-25, 509
Ortaklar 42, 56, 166, 171, 275, 277, 405, (bkz. Magnesia ad Maeandrum)
Osiris 341
ostrakismos 108-110, 116, 165-167, 178, 179, 181, 183-186, 189, 195, 218, 253, 494, 495, 496
Otanes 50, 51, 60, 71, 72, 75-77, 85-87, 494
Otys 280, 284
Ölümsüzler 127, 141
Önasya 29, 31, 32, 34, 37, 46, 52, 468
Özbekistan 43, 422, 423, 424

P
Pagasai 366, 367
Pagos 404
Paionlar 358, (bkz. Paionialılar)
Paionia/Paionialılar 74, 84, 128, 341, 352, 361, 403, 416, 498
Paioplai 74
Pakistan 422, 427
Paktalos 283
Paktyalılar 126

as 14, 39-41, 494
otyros 411
ition 330
nenes 355
hylia 43, 126, 171, 177, 406, 439, 444, , 467, 475, 499, 500
aios 74, 361
nion 41, 171
peia 282
lagonia 53, 270, 271, 280, 284, 407, 439,
os 86, 521
deisos (Partetaş) 34, 61
itaklar 425
itekene 447
pamisadai 423, 439
pamisos 423
potamii 379, 380
kanlar 126
on 65, 68, 86, 237, 272
nenides 156
nenion 359, 361, 371, 380, 381, 387, 389, 0-405, 407, 409, 415, 417, 421, 426, 498, 9
nys 59
nassos 134, 379
nes 231
os 78, 106, 107, 160, 421
sa (Fars) 30, 31, 45
sua 30
thava 43, (bkz. Parthia)
thenion 155, 156, 496
thia (Parthava) 43, 46, 51, 423, 440, 444, 71, 515
uparaesanna 43
ysatis 265, 431
argadai (Pathragada) 33, 34, 46, 51, 265, 17, 420, 430
hragada 33, (bkz. Pasargadai)
tala 430
sanias 16, 23, 25, 101, 105, 111, 145-150, 55, 156, 159-165, 168, 173, 175, 179, 205, 49, 264, 281, 282, 300, 333, 353, 357, 382, 87, 394, 395, 490, 495, 508, 509, 511
dasa (=Pedasos) 42, 87
iraieus 109, 110, 163, 165, 166, 173, 177, 90, 193, 199, 207, 210, 248, 250, 260, 263, 64, 297, 305, 495, 497, (bkz. Pire)
iraion 293, 295
isandros 235, 236, 255-257, 285, 290
isistaratos 99
isistratoslar 96, 135
laogonia 359
leus 390
lla 301, 343, 351, 356, 367, 372, 375, 377, 378, 387, 389, 390, 393, 394, 397, 399, 426, 431, 439, 444, 446, 457, 459, 498
llene 206, 207, 322, 323
lopidas 19, 304, 314, 315, 319, 321, 322, 326, 327, 332-334, 353, 355, 498, 508, 509, 510
loponnesos (Peloponnesus) 12, 17-19, 21, 24, 36, 129, 132, 136, 137, 140, 143, 146, 154, 156, 160, 162, 165, 168, 178-183, 185, 189-193, 196-213, 216-221, 229-232, 237, 240-243, 246, 249, 251, 260, 261, 264-266, 274, 279, 281, 285, 288, 303, 304, 311-314, 319-324, 327-335, 345, 347, 350, 360, 370, 373, 374, 384, 413, 450, 453, 482, 484-487, 496-502, 512
Peltai 267
Pelusion 47, 413
Pencap 427, 428
pentekontaitia 17, 154-156
Perdikkas I 143, 344, 347, 490
Perdikkas II 202, 213, 219, 349, 350, 490
Perdikkas III 353-359, 395, 490, 498
Perdikkas (İskender'in Generali) 175, 402, 425, 428, 438, 439-445, 448, 449, 454, 480, 499
Pergamon 116, 124, 273, 275, 458-462, 470-480, 502, 517, 518
Perikles 17, 18, 109, 143, 155, 156, 178-191, 195-200, 204-211, 216, 222, 232, 244, 252, 254, 256, 496, 525
Perinthos 72, 91, 237, 272, 307, 375, 376, 386, 499
Perioikos 241
Perkote 86, 401
Perrhaibia 112, 113, 128
Persepolis 45, 51, 54-58, 73, 75, 88, 116, 417-420, 499, 527
Perseus 465, 488, 491
Persia 46, 51, 195, 410, 420, 504, 508, 513, 516, 519, 520, 524, 527
Persis 30, 31, 34, 419, 420, 444, 447, (bkz. Persia)
Persler 13-17, 20, 23, 30-34, 37, 40, 41, 45-48, 73, 77, 85-89, 97-99, 102-105, 123, 125, 131-135, 138-140, 143-148, 150, 152, 159, 170, 194, 233, 234, 269, 284, 309, 319, 384, 386, 399, 403, 406, 408, 413, 416, 424, 432, 495, 504, 511, 514, 523, 524
Pessinus 462
Petenes 402
Peukestas 439, 444, 447
Phaleron 105, 136, 140, 193
Phanes 47
Pharnabazos 57, 58, 61, 230, 232, 237-241, 243, 266, 271, 272, 275, 276, 280-285, 497
Pharnakes 57, 477, 478, 480, 492, 502
Pharnazes 402
Pharnokhos 53
Pharsalos 333
Phasianlar 270
Phayllos 364
Phea 278
Pheidias 104, 156, 199, 496
Pheidippides 98, 100, 101
Pherai 364, 365, 367
Pherenikos 304
Phila 356, 359, 362, 457
Philagros 98, 116
Philesios 272
Philias 304
Philinna 362, 389

Philippos I 347, 490, 492
Philippos II 11, 19, 22-24, 293, 308, 318, 333, 336-340, 343, 346, 349, 353-398, 426, 442, 445, 482, 483, 485, 490, 492, 498, 499
Philippos V 465, 474, 491, 501
Philippoupolis 55
Philiskos 324
Philokrates 366, 369-374, 377, 498
Philomelos 337, 363
Philoneikos 390
Philopoimen 487, 502
Philosenas 444
Philotas 401, 425, 426, 439, 440
Phleious (=Phleius) 113, 147, 294, 300, 303, 305, 317, 322, 323, 325, 328, 329, 497
Phoenike 340, (bkz. Fenike)
Phoibidas 301, 303
Phoiniks 390
Phokaia 42, 65, 68, 89, 245
Phokis 193, 207, 217, 281, 291, 310, 311, 314, 315, 318, 330, 337, 338, 363-366, 371, 372, 379, 380, 484, 497, 498
Phokylides 31
Photios 112
Phrada 425
Phraortes 31, 489
Phrataphernes 440
Phriksa 278
Phrygia 12, 27, 38, 41, 53, 55, 58, 74, 84, 121, 230, 241, 283, 308, 404, 407, 439-441, 450, 462, 478, 497, 511, (bkz. Frigya)
Phrynikos 90, 494
Phryniskos 272
Phyle 263
Phyniks 255
Pınarhisar 68
Pieria 114, 128, 341, 342
Pierler 74
Piksodoros 59, 405
Pindaros 156, 398
Pindos 341
Pire 109, 110, 163-166, 173, 177, 185, 190, 193, 199, 207, 210, 240, 248-251, 258, 260, 263, 264, 297, 305, 306, 383, 495, 497
Pisa 518, 526
Pisatis 278
Pisidia 266, 407, 442, 447, 499
Pissouthes 56
Pistyros 124, 128
Pithon 439, 444
Plataia 16, 100, 111, 112, 122, 129, 141, 146-154, 159, 160, 164, 165, 167, 200, 205, 207, 211, 326, 348, 378, 495, 496
Platon 23, 24, 101, 105, 218, 261, 351, 509
Pleistarkhos 179, 455, 490
Pleistoanaks 179, 196, 214
Plemmyrion 227
Ploutarkhos (Plutarchus) 20, 21, 22, 77, 101, 103, 105, 143, 145, 147, 148, 154, 161, 165, 166, 191, 223, 282, 346, 368, 381, 382, 390, 393, 400, 403, 408, 414, 415, 421, 424, 487
Plovdiv 55, (bkz. Philippoupolis)
Pnyks 487
polemarkhos 100, 102, 103, 108, 291, 292, 303
Pollis 311
Polyainos 23, 25, 76, 101, 332, 380, 510
Polybios 23, 24, 345, 488, 502, 510
Polydamos 331, 332
Polydoros 332, 490
Polygnotos 104, 156
Polykleitos 156
Polykrates 47, 49, 191, 219, 494
Polyperkhon 445-451, 453, 455, 500
Polyphoron 332
Pompeius 22, 399, 479, 481, 508
Pompeius Trogus 22, 508
Pontos 59, 63, 67, 94, 187, 269, 399, 407, 437, 451, 458, 460, 470, 475-481, 501, 502
Poros 428, 429
Poseidon 111, 150, 185, 256, 430
Poteidaia 128, 200-204, 209, 302, 337, 359, 361, 496, 498
Potideia 301, 389
Praksitas 292, 293
Prasias 74
Priapos 401
Priene 27, 42, 89, 286, 413, 461
Proboulos 148, 232, 233
Proekses 423
Prokennesos 65
Proksenos 265, 266, 379, 380
Propontis 65, 71, 77, 86, 171, 235-238, 243, 259, 272, 297, 363, 375, 461, 475
Propositis 194
Protagoras 156
Prusias I 476, 493
Prusias II 476, 477, 493
prytanis 306
Psammenitos 47, (bkz. Psammetikhos)
Psammetikhos 29, 47-49, 494
Psaros 268
Psyttaleia 138, 140, 167
Pteria (Kerkenes) 31, 35, 36, 494
Ptolemaios (Makedon taht iddiacısı) 333, 334, 353, 354
Ptolemaios I 391, 439, 403, 424-426, 435, 439, 440, 442, 443-458, 463, 466, 467, 469, 470, 491, 499, 500
Ptolemaios II 458, 464, 467, 491
Ptolemaios III 467, 468, 491
Ptolemaios IV 468, 491
Ptolemaios V 468, 491
Ptolemaios VI 468, 491, 502
Ptolemaios XII 469, 491, 502
Ptolemaios XIII 469, 491,
Ptolemaios (Ptolemaios Keraunos) 458-460, 463, 470, 501
Ptolemaioslar 10, 453, 456, 466-470, 472, 483, 491
Pydna 166, 337, 359, 360, 369, 465, 498, 500, 502
Pygela 239
Pylai 268
Pylos 212, 215, 239, 496
Pyramos 268
Pyrrhos 463, 491, 492, 501, 510

Pytharkos 36
Pythermos 38
Pythia 28, 41, 135, 137, 366, 372, 378
Pythios 65, 121, 122, 123, 327

R
Reşadiye 42, 285, (bkz. Knidos)
Rhegium 42
Rheomithres 402, 409
Rhoiteion 124
Rhosakes 56
Rodos 97, 98, 169, 242, 246, 287, 306-308, 336, 339, 377, 413, 450, 454, 472, 483, 497, 500
Roksane 425, 438, 440, 448, 450, 452, 500
Roma 12, 24, 25, 149, 162, 399, 434, 462, 465-469, 471-481, 484-488, 501, 502, 511, 520
Romanya 68

S-Ş
Sabakes 409
Sabiktas 480
Sais 48
Saka 43, 46, 63, (bkz. İskit)
Sakız Adası 68, 177, 377, (bkz. Khios)
Salamis (Salamis Adası/Salamis Savaşı) 16, 110, 112, 133, 135-142, 144, 146, 151, 153, 156, 157, 163-167, 173, 182, 184, 383, 495
Salamis (Salamis kenti, Kıbrıs'ta) 85, 86, 453
Salmaneser III 30
Salmydessos 68
Salydessos 439
Samos 20, 47, 49, 51, 65, 66, 68, 76, 81, 89, 97, 141, 143, 151-153, 156-161, 170, 186, 189-191, 232, 235, 236, 239, 243-246, 248, 255-261, 279, 307, 336, 383, 494, 496, 498
Samothrake 75
Sane 128
Sarangalılar 126
Sarayköy 121, (bkz. Kyrara)
Sard 27, 84, 91, 92, 94, 122, 141, 144, 283, 404, (bkz. Sardeis)
Sard Çayı 84, (bkz. Paktalos)
Sardeis (Sard/Sparda) 14, 27-29, 36-39, 51, 53, 55-61, 70, 75, 78, 80, 83-94, 97, 98, 111, 112, 119, 121-123, 126, 134, 135, 140, 141, 144, 152, 153, 170, 230, 232, 236-240, 242, 264-267, 274-276, 279, 283-287, 338, 404, 494-497, 513
Sardinya 41, 42, 87, 88
Sargon 32
Sarmatlar 69
Saron 109
Sarpedon 125
Sasani 66
Saspeirler 126
Satibarzanes 421
Satralar 74
Segesta 194, 222, 224, 226, 496
Seleukos I 432, 444, 446, 447-453, 455-460, 463, 469-471, 470, 473, 476
Seleukos II 471, 477, 491
Seleukos III 471, 491
Seleukoslar 10, 453, 456, 461, 462, 468, 469, 471-474, 477
Selge 407
Selinus 222, 224, 496
Selymbria 91, 238
Semerdere 68, (bkz. Tearos)
Seneca 510
Sepias 132
Sestos 54, 70, 119, 141, 157-159, 184, 237, 238, 247, 364, 495, 498
Seuthes 272, 273, 276, 287, 350, 442
Seyhan 268, (bkz. Psaros)
Sığacık 41, 42, 89, 231, (bkz. Teos)
Sibyrtios 440
Sicilya 18, 23, 112, 194, 199-202, 211-213, 220-233, 238, 242, 252, 254, 496
Side 413
Sidon 340, 411
Sigeion 96, 106
Sikyon 113, 207, 217, 289, 291, 292, 294, 317, 323, 328, 498
Silivri 91, 238, (bkz. Selymbria)
Sillion 406
Sin (Ay Tanrısı) 34, 44,
Sinope 187, 270, 271, 477
Siriopaion 74
Siris 138
Sisam 20, 47, 51, 65, 66, 68, 89, 90, 97, 141, 151, 153, 157, 190, 232, 235, 239, 244, 248, 255, 279, 336, (bkz. Samos)
Sisygambis 409
Sitalkes 350
Skamandros 123, 124
Skepsis 452
Skilluslar 320
Skione 128, 248
Skiritis 301
Skotussa 290
Skudra 54, 73, 74, 75, 494, 511, 523
Skyros 174, 175, 286, 306, 383, 495
Skytharbes 62
Skythes 43, 375, 460, (bkz. İskit/İskitler)
Skythia 51, 63, 69, 434
Smerdis 46, 49, 50
Smerdomenes 127
Smila 128
Smyrna 171, 404
Sogdiana 43, 423, 424, 425, 440, 499
Sogdular 126
Sokrates (komutan) 156, 216, 261, 265, 266, 526
Soli 407, (bkz. Soloi)
Soloi (Viranşehir) 407, 413
Soloi (Kıbrıs'ta kent) 85, 86,
Sophainetos 265, 266
Sophokles 156, 190, 232, 233
Sparadokos 349, 526
Sparda 55, 56, 57, 70, 242, (bkz. Sardeis)
Sparta 16-19, 35, 38, 82, 83, 95, 98, 101, 102, 107, 111-116, 122, 129, 132, 137, 142-146, 149, 150, 154-159, 161-166, 168, 173, 176-185, 191-196, 199-208,

11-238, 241-244, 246-251, 255, 257, 9-265, 272, 274-339, 350, 352, 355, 3, 366, 370-373, 384-386, 397, 413, 3, 464, 465, 481-489, 494-498, 501, , 514, 516, 519, 521, 523, 524
olos 302
teria 212, 496
rias 305, 306, 497
s 53
enes 424, 425, 432
dates 56
S tes 280, 284, 402-404
St 24, 363
St 2
Sta 40
Step 9, 431
Sthe Byzantios 23, 26, 510
Strab s 203, 204
Strat 25, 70, 343, 420, 424, 432, 510
Stratol 322
Strator 1
Straton 0
Strouth 56
Struma 7
Strymo 121, 174, 343, 375, 518, (bkz.
Strymon 343, 349 7, 118, 121, 127, 128, 174, 356, 375
Stymphail
Styra 113
Sulla 479, 50
Sunion 105,
Suriye (bkz. S 25, 43, 45, 49, 126, 340, 407, 410, 414 , 444, 447, 449, 451, 455, 456, 458, 463 , 471, 472, 474, 512
Susa 33, 45, 49 54-56, 65, 71, 75, 78, 79, 82, 83, 87, 89 98, 107, 116, 121, 125, 135, 140, 141, 1 177, 265, 325, 326, 327, 417-420, 429-43 94, 499
Susiana 418, 447
Sümer 45
Sybaris 80
Sybota 202, 496
Syennesis 36, 267
Syloson 49
Syrakusai 112, 221, 22 224-227, 231, 312, 324, 329, 496
Syria 20, 339, 410, 415 18, 439, 444, 447, 449, 451, 453, 455, 456 58, 460-465, 467-477, 480, 487, 488, 491 00-502, 512, 513, 521, (bkz. Suriye)
Şehitler Anıtı 120, 159, (bkz. Elaious)
Şevketiye 86, (bkz. Paisos)

T
Tabal 32
Tabalos 39
Tacikistan 422
Taksila 428
Taksiles 439
Tal-e Malyan 33, (bkz. Anşan)
Tanais 69, 424
Tanayoksares
Tanyoksarkses 46
Taokhlar 270
Tarentum 227
Tarsus 97, 267, 268, 407, 437, 469
Taşöz Adası (bkz. Thasos)
Tauriler 69
Tavion 462
Tearos 68, 526
Tebe 30, 123, 273
Tegea 111, 113, 142, 159, 166, 180, 181, 282, 300, 317, 320, 321, 330, 495
Teke Yarımadası 35
Tektosaglar 461, 462
Teleboas 269
Teleutias 293, 297, 302, 497
Temenidler 342, 345
Temenos 345
Tempe 112, 113, 366
Tenedos 91, 287, 412
Tenos 97, 136, 160
Teos (Sığacık) 41, 42, 89, 231
Teres 272, 273, 349, 374, 375, 499
Termessos 407
Tesalya (Thessalia) 74, 112-116, 124, 128, 141, 142, 146, 149, 159, 193, 290, 317, 319, 330-334, 337, 338, 341, 342, 352, 353, 362-367, 373, 380, 396-399, 409, 421, 441, 457, 464, 484, 495, 498
Tetrakhorites 377
Teuthrania 116, 275
Thais 419
Thales 41, 89
Thapsakos 268, 409
Thasos 17, 73, 75, 90-93, 175, 176, 178, 180, 181, 186, 189, 191, 213, 237, 361, 494, 495
Theagenes 381
Thebai 18, 19, 112, 113, 122, 146, 149, 160, 193, 200, 205, 250, 263, 274, 278, 281, 284, 288-291, 298, 301-338, 352-355, 363, 365, 370, 371, 379-383, 392, 396-398, 448, 482-484, 497-500
Themisonion 461
Themistokles 16, 17, 100, 108-113, 133, 137, 138, 142, 155-157, 163-167, 181, 182, 184, 193, 194, 349, 494, 495, 510
Theomestor 151
Theopompos 101, 154, 165, 297, 337, 365, 371-375, 377, 382, 489
Thera 207
Therambo 128
Therameinos 235, 255
Theramenes 245, 250, 259, 261, 262
Therma 118, 127, 128, 132, 351, 360, 362, 363
Thermopylai 16, 113, 114, 121, 126, 128-136, 156, 193, 366, 372, 379, 396, 495
Thersippus 105
Theseus 104, 174, 252, 510
Thespiai 122, 310, 315
Thessalia 74, 112, (bkz. Tesalya)
Thessalonike 362
Thessalos 394
Thetes 228, 259
Thetis 341

Pytharkos 36
Pythermos 38
Pythia 28, 41, 135, 137, 366, 372, 378
Pythios 65, 121, 122, 123, 327

R
Reşadiye 42, 285, (bkz. Knidos)
Rhegium 42
Rheomithres 402, 409
Rhoiteion 124
Rhosakes 56
Rodos 97, 98, 169, 242, 246, 287, 306-308, 336, 339, 377, 413, 450, 454, 472, 483, 497, 500
Roksane 425, 438, 440, 448, 450, 452, 500
Roma 12, 24, 25, 149, 162, 399, 434, 462, 465-469, 471-481, 484-488, 501, 502, 511, 520
Romanya 68

S-Ş
Sabakes 409
Sabiktas 480
Sais 48
Saka 43, 46, 63, (bkz. İskit)
Sakız Adası 68, 177, 377, (bkz. Khios)
Salamis (Salamis Adası/Salamis Savaşı) 16, 110, 112, 133, 135-142, 144, 146, 151, 153, 156, 157, 163-167, 173, 182, 184, 383, 495
Salamis (Salamis kenti, Kıbrıs'ta) 85, 86, 453
Salmaneser III 30
Salmydessos 68
Salydessos 439
Samos 20, 47, 49, 51, 65, 66, 68, 76, 81, 89, 97, 141, 143, 151-153, 156-161, 170, 186, 189-191, 232, 235, 236, 239, 243-246, 248, 255-261, 279, 307, 336, 383, 494, 496, 498
Samothrake 75
Sane 128
Sarangalılar 126
Sarayköy 121, (bkz. Kyrara)
Sard 27, 84, 91, 92, 94, 122, 141, 144, 283, 404, (bkz. Sardeis)
Sard Çayı 84, (bkz. Paktalos)
Sardeis (Sard/Sparda) 14, 27-29, 36-39, 51, 53, 55-61, 70, 75, 78, 80, 83-94, 97, 98, 111, 112, 119, 121-123, 126, 134, 135, 140, 141, 144, 152, 153, 170, 230, 232, 236-240, 242, 264-267, 274-276, 279, 283-287, 338, 404, 494-497, 513
Sardinya 41, 42, 87, 88
Sargon 32
Sarmatlar 69
Saron 109
Sarpedon 125
Sasani 66
Saspeirler 126
Satibarzanes 421
Satralar 74
Segesta 194, 222, 224, 226, 496
Seleukos I 432, 444, 446, 447-453, 455-460, 463, 469-471, 470, 473, 476
Seleukos II 471, 477, 491
Seleukos III 471, 491
Seleukoslar 10, 453, 456, 461, 462, 468, 469, 471-474, 477
Selge 407
Selinus 222, 224, 496
Selymbria 91, 238
Semerdere 68, (bkz. Tearos)
Seneca 510
Sepias 132
Sestos 54, 70, 119, 141, 157-159, 184, 237, 238, 247, 364, 495, 498
Seuthes 272, 273, 276, 287, 350, 442
Seyhan 268, (bkz. Psaros)
Sığacık 41, 42, 89, 231, (bkz. Teos)
Sibyrtios 440
Sicilya 18, 23, 112, 194, 199-202, 211-213, 220-233, 238, 242, 252, 254, 496
Side 413
Sidon 340, 411
Sigeion 96, 106
Sikyon 113, 207, 217, 289, 291, 292, 294, 317, 323, 328, 498
Silivri 91, 238, (bkz. Selymbria)
Sillion 406
Sin (Ay Tanrısı) 34, 44,
Sinope 187, 270, 271, 477
Siriopaion 74
Siris 138
Sisam 20, 47, 51, 65, 66, 68, 89, 90, 97, 141, 151, 153, 157, 190, 232, 235, 239, 244, 248, 255, 279, 336, (bkz. Samos)
Sisygambis 409
Sitalkes 350
Skamandros 123, 124
Skepsis 452
Skilluslar 320
Skione 128, 248
Skiritis 301
Skotussa 290
Skudra 54, 73, 74, 75, 494, 511, 523
Skyros 174, 175, 286, 306, 383, 495
Skytharbes 62
Skythes 43, 375, 460, (bkz. İskit/İskitler)
Skythia 51, 63, 69, 434
Smerdis 46, 49, 50
Smerdomenes 127
Smila 128
Smyrna 171, 404
Sogdiana 43, 423, 424, 425, 440, 499
Sogdular 126
Sokrates (komutan) 156, 216, 261, 265, 266, 526
Soli 407, (bkz. Soloi)
Soloi (Viranşehir) 407, 413
Soloi (Kıbrıs'ta kent) 85, 86,
Sophainetos 265, 266
Sophokles 156, 190, 232, 233
Sparadokos 349, 526
Sparda 55, 56, 57, 70, 242, (bkz. Sardeis)
Sparta 16-19, 35, 38, 82, 83, 95, 98, 101, 102, 107, 111-116, 122, 129, 132, 137, 142-146, 149, 150, 154-159, 161-166, 168, 173, 176-185, 191-196, 199-208, 211-238, 241-244, 246-251, 255, 257, 259-265, 272, 274-339, 350, 352, 355, 363, 366, 370-373, 384-386, 397, 413, 418, 464, 465, 481-489, 494-498, 501, 504, 514, 516, 519, 521, 523, 524
Spartolos 302
Sphakteria 212, 496
Sphodrias 305, 306, 497
Spitakes 53
Spitamenes 424, 425, 432
Spithradates 56
Spithridates 280, 284, 402-404
Stageira 24, 363
Stages 239
Stasanor 440
Stateira 409, 431
Stephanos Byzantios 23, 26, 510
Sthenelaidas 203, 204
Strabon 23, 25, 70, 343, 420, 424, 432, 510
Strategos 100, 322
Stratokles 381
Stratonike 350
Stratonikeia 456
Strouthes 286
Struma 74, 117, 121, 174, 343, 375, 518, (bkz. Strymon)
Strymon 74, 117, 118, 121, 127, 128, 174, 343, 349, 350, 356, 375
Stymphailos 265
Styra 113
Sulla 479, 509
Sunion 105, 136
Suriye (bkz. Syria) 25, 43, 45, 49, 126, 340, 407, 410, 414, 439, 444, 447, 449, 451, 455, 456, 458, 463, 467, 471, 472, 474, 512
Susa 33, 45, 49, 51, 54-56, 65, 71, 75, 78, 79, 82, 83, 87, 89, 91, 98, 107, 116, 121, 125, 135, 140, 141, 153, 177, 265, 325, 326, 327, 417-420, 429-432, 494, 499
Susiana 418, 447
Sümer 45
Sybaris 80
Sybota 202, 496
Syennesis 36, 267
Syloson 49
Syrakusai 112, 221, 222, 224-227, 231, 312, 324, 329, 496
Syria 20, 339, 410, 415, 418, 439, 444, 447, 449, 451, 453, 455, 456, 458, 460-465, 467-477, 480, 487, 488, 491, 500-502, 512, 513, 521, (bkz. Suriye)
Şehitler Anıtı 120, 159, (bkz. Elaious)
Şevketiye 86, (bkz. Paisos)

T
Tabal 32
Tabalos 39
Tacikistan 422
Taksila 428
Taksiles 439
Tal-e Malyan 33, (bkz. Anşan)
Tanais 69, 424
Tanayoksares
Tanyoksarkses 46
Taokhlar 270
Tarentum 227
Tarsus 97, 267, 268, 407, 437, 469
Taşöz Adası (bkz. Thasos)
Tauriler 69
Tavion 462
Tearos 68, 526
Tebe 30, 123, 273
Tegea 111, 113, 142, 159, 166, 180, 181, 282, 300, 317, 320, 321, 330, 495
Teke Yarımadası 35
Tektosaglar 461, 462
Teleboas 269
Teleutias 293, 297, 302, 497
Temenidler 342, 345
Temenos 345
Tempe 112, 113, 366
Tenedos 91, 287, 412
Tenos 97, 136, 160
Teos (Sığacık) 41, 42, 89, 231
Teres 272, 273, 349, 374, 375, 499
Termessos 407
Tesalya (Thessalia) 74, 112-116, 124, 128, 141, 142, 146, 149, 159, 193, 290, 317, 319, 330-334, 337, 338, 341, 342, 352, 353, 362-367, 373, 380, 396-399, 409, 421, 441, 457, 464, 484, 495, 498
Tetrakhorites 377
Teuthrania 116, 275
Thais 419
Thales 41, 89
Thapsakos 268, 409
Thasos 17, 73, 75, 90-93, 175, 176, 178, 180, 181, 186, 189, 191, 213, 237, 361, 494, 495
Theagenes 381
Thebai 18, 19, 112, 113, 122, 146, 149, 160, 193, 200, 205, 250, 263, 274, 278, 281, 284, 288-291, 298, 301-338, 352-355, 363, 365, 370, 371, 379-383, 392, 396-398, 448, 482-484, 497-500
Themisonion 461
Themistokles 16, 17, 100, 108-113, 133, 137, 138, 142, 155-157, 163-167, 181, 182, 184, 193, 194, 349, 494, 495, 510
Theomestor 151
Theopompos 101, 154, 165, 297, 337, 365, 371-375, 377, 382, 489
Thera 207
Therambo 128
Therameinos 235, 255
Theramenes 245, 250, 259, 261, 262
Therma 118, 127, 128, 132, 351, 360, 362, 363
Thermopylai 16, 113, 114, 121, 126, 128-136, 156, 193, 366, 372, 379, 396, 495
Thersippus 105
Theseus 104, 174, 252, 510
Thespiai 122, 310, 315
Thessalia 74, 112, (bkz. Tesalya)
Thessalonike 362
Thessalos 394
Thetes 228, 259
Thetis 341

Thibron 273, 274, 275, 286, 497
Thoukydides (=Thucydides) 17, 20, 21, 55, 101, 154, 156, 179, 185, 189, 191, 194, 197-200, 204, 209, 210, 213, 214, 219, 220, 223, 229, 259, 335, 345, 349, 351, 360, 496
Thourion 225, 227
Thrake 54, 73-75, 92, 127, 213, 240, 243, 271, 341, 342, 348, 349, 350, 434, 460, 494, 495, (bkz. Trakya)
Thrasyboulos 236, 245, 257, 258, 263, 264
Thrasyllos 236, 239, 240, 257, 258
Thucydides 20, 21, 55, 154, 510, 513, 516, 519, 520, 527, (bkz. Thukydides)
Thurii 20, (bkz. Thyroi)
Thyamia 328, 329
Thyateira 461
Thymbrion 267
Thynler 272
Thyrioi (Thurii) 20, 496
Thyssos 121
Tia (Thyia) 341
Tigranes 152, 473
Tigris 36, 269, 411, 430, 432, 447
Timagores 326
Timaia 233
Timandra 241
Timasion 272
Timotheus 307, 308, 311, 312, 337, 498, 508
Tiribazos 56, 285, 286, 287, 497
Tiridates 419, 420
Tirimmos 347
Tisiphonos 334
Tissaphernes 56, 60, 230-236, 238, 239, 255, 258, 264-266, 274-276, 282, 283
Tithraustes 283, 284
Tlepolemos 440, 444
Toharistan 43, 422, 423, (bkz. Baktria)
Tolistobogiler 461, 462
Tomris 46
Torone 128, 248, 368
Toros 407, 455
Trakhis 128
Trakya (=Thrake) 14-17, 35, 40-43, 54, 63, 68-77, 84, 87, 88, 91, 92, 95, 99, 116, 118, 124, 125, 127, 149, 158, 169, 171, 173-176, 187, 189, 199, 200, 207, 213, 240, 243, 248, 271, 273, 287, 288, 298, 301, 303, 305, 341-343, 348, 350, 352, 356, 357, 361-367, 372-378, 380, 385, 399, 400, 434, 439, 442, 443, 448, 452, 453, 458-461, 464, 468, 473, 474, 495, 497-499, 501
Tralleis 275, 405
Tranipsler 272
Trapezos 270, 439
Triballer 396, 397, 440
Triparadeisos 440, 444, 445, 449, 450, 469, 500
Triphylia 278, 289
Tritantaikhmes 127
Troas 57, 70, 86, 162, 273, 452, 495
Troizen 113, 132, 135, 137, 164, 289, 312, 323
Trokmeler 461, 462
Troya 25, 86, 401
Tuna Nehri 67-70, 388, 397, 399, 457, 460, (bkz. İstros)
Tunus 48, (bkz. Kartaca)
Türkiye 14, 26, 27, 30, 35, 38, 40, 41, 177, 235, 266, 286, 298, 436, 439, 451, 470, 512, 520
Türkmenistan 422
Tyana 267, 509
Tylis 461, 501
Tyriaion 267
Tyros 410, 411, 414, 450, 451, 499, 500

U-Ü
Ukraina (bkz. Skythia)
Uksiana 419
Uksiler 419
Ulupınar 267, (bkz. Thymbrion)
Urartu 34
Urla 87, 172, 191, 231, 237, (bkz. Klazomenai)
Urmiye Gölü 30
Üçhöyükler 267, (bkz. Kaistrupedion)

V
Van 34, 269
Velleius Paterculus 23, 25, 510
Viranşehir 407, 413, (bkz. Soloi/Soli)

Y
Yahudiler 44
Yakup 44
Yauna 55
Yeşilhisar 267, (bkz. Keramon Agora)
Yunanistan 11-16, 18-22, 24, 25, 28, 35, 38, 56, 65, 72, 78, 82- 84, 92-97, 101, 106, 107, 110-112, 115-117, 121-129, 134-138, 140-143, 146-151, 153, 155-158, 164, 167-169, 195, 197, 202, 204, 206, 212, 214, 218, 274, 275, 280-284, 288-290, 295, 297, 298, 303, 305, 307, 309, 310, 314, 317-319, 322, 324, 325, 327, 331, 333, 335-342, 344, 348, 353, 355, 363-367, 371-373, 377, 378, 382-388, 393, 396-399, 413, 418, 431, 433, 434, 438-441, 451-457, 460-464, 468, 471, 472, 481-488, 494, 495, 497, 499-501, 512

Z
Zadrakarta 422, 423
Zakynthos 207, 312, 497
Zapatas 269
Zeleia 401, 402
Zenis 57
Zenon 156, 184
Zeuksis 351
Zeus 37, 70, 76, 87, 125, 147, 148, 150, 178, 277, 278, 280, 341, 388, 389, 397, 414, 434, 437
Zeus Stratios 87
Zipoites (Zipoitas) 450, 476, 493
Zopyros 194

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya'nın birinci ve ikinci el kaynakları kullanarak yaptığı bilimsel bir çalışmanın ürünü olan bu kitapta Ege ve Eski Yunan tarihinin Klasik ve Hellenistik çağlarının (İÖ 550-30) siyasi ve askerî tarihi anlatılmaktadır. Deniz ticareti olanaklarının gelişip ekonomik refah seviyesinin çok yükseldiği, yazılı edebiyat türlerinin, felsefe ve sanatın büyük ilerleme kaydettiği Klasik Çağ'da Eski Yunan kentleri (poleis), hem Ege Denizi'nin doğusunu imparatorluk sınırları içinde tutan Perslerle (Pers Savaşları) hem de kendi aralarında savaştılar. Sparta ve Atina, Yunan kent devletlerinin siyasi ve askerî bakımdan en güçlü iki kenti olarak bu çağa damgasını vurdu. Persler, birbirlerine rakip ve düşman Yunan kentleri arasındaki rekabetten yararlanıp "böl ve yönet" politikası uyguladılar.

Klasik Çağ, Makedonya Krallığı'nı çağının en büyük askerî gücü hâline getiren II. Philippos'un siyasi ve askerî başarılarıyla nihayetlendi ve böylece Yunan kent devletlerinin II. Philippos lehine vazgeçtikleri bağımsızlıklarını bir daha kazanamayacakları yeni bir döneme girildi. Günümüzde Hellenistik Çağ (İÖ 323-30) denilerek tarihe mal edilen bu dönemin temeli Pers Krallığı'nı ortadan kaldıran "Büyük" (*Megas*) unvanlı İskender tarafından atıldı. Hellenistik Çağ'da eski Yunan kentleri kültürel üstünlüklerini İskenderiye gibi Hellenistik dünyanın başka kentleri lehine kaybettiler ve çağın "Hellenistik" sıfatıyla birlikte anılan krallıkları (Ptolemaioslar/Mısır, Seleukoslar/Suriye, Antigonoslar/Makedonya, Pergamon, vd.) tarafından bağımlı hâle getirildiler. Ancak Hellenistik krallıkların Yunan kent devletleri üzerindeki hâkimiyetinin ömrü de çok olmadı. Onlar, İÖ 3. yüzyıl sonlarında Hellenistik dünya ile ilgilenmeye başlayan Roma Cumhuriyeti karşısında gerilediler ve İÖ 2. yüzyılın ilk yarısında Roma nüfuzuna boyun eğmek zorunda kaldılar.

THG
C660751
UBU

ISBN: 978-625-7201-86-5
9 786257 201865

A134270

Ege ve Eski Yunan Tarihi-II

Klasik ve Hellenistik Çağlar

Bilge
Kültür·Sanat

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya'nın birinci ve ikinci el kaynakları kullanarak yaptığı bilimsel bir çalışmanın ürünü olan bu kitapta Ege ve Eski Yunan tarihinin Klasik ve Hellenistik çağlarının (İÖ 550-30) siyasi ve askerî tarihi anlatılmaktadır. Deniz ticareti olanaklarının gelişip ekonomik refah seviyesinin çok yükseldiği, yazılı edebiyat türlerinin, felsefe ve sanatın büyük ilerleme kaydettiği Klasik Çağ'da Eski Yunan kentleri (poleis), hem Ege Denizi'nin doğusunu imparatorluk sınırları içinde tutan Perslerle (Pers Savaşları) hem de kendi aralarında savaştılar. Sparta ve Atina, Yunan kent devletlerinin siyasi ve askerî bakımdan en güçlü iki kenti olarak bu çağa damgasını vurdu. Persler, birbirlerine rakip ve düşman Yunan kentleri arasındaki rekabetten yararlanıp "böl ve yönet" politikası uyguladılar.

Klasik Çağ, Makedonya Krallığı'nı çağının en büyük askerî gücü hâline getiren II. Philippos'un siyasi ve askerî başarılarıyla nihayetlendi ve böylece Yunan kent devletlerinin II. Philippos lehine vazgeçtikleri bağımsızlıklarını bir daha kazanamayacakları yeni bir döneme girildi. Günümüzde Hellenistik Çağ (İÖ 323-30) denilerek tarihe mal edilen bu dönemin temeli Pers Krallığı'nı ortadan kaldıran "Büyük" (*Megas*) unvanlı İskender tarafından atıldı. Hellenistik Çağ'da eski Yunan kentleri kültürel üstünlüklerini İskenderiye gibi Hellenistik dünyanın başka kentleri lehine kaybettiler ve çağın "Hellenistik" sıfatıyla birlikte anılan krallıkları (Ptolemaioslar/Mısır, Seleukoslar/Suriye, Antigonoslar/Makedonya, Pergamon, vd.) tarafından bağımlı hâle getirildiler. Ancak Hellenistik krallıkların Yunan kent devletleri üzerindeki hâkimiyetinin ömrü de çok olmadı. Onlar, İÖ 3. yüzyıl sonlarında Hellenistik dünya ile ilgilenmeye başlayan Roma Cumhuriyeti karşısında gerilediler ve İÖ 2. yüzyılın ilk yarısında Roma nüfuzuna boyun eğmek zorunda kaldılar.

THG
0660751
UBU
0660751 UBU

ISBN: 978-625-7201-86-5
9 786257 201865

A134270

Ege ve Eski Yunan Tarihi-II

Klasik ve Hellenistik Çağlar

Bilge
Kültür·Sanat

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA